

ગૃહકારનાં બેલડિયાં.

(મહાદ—ગરબી.)

આછા ધુધટ ઉઘાડે,
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 ઉરસોન્દર્ય ચખાડે,
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 રસરંગીલી ચન્દા મધુરી
 ચેરે રૂપાકૂલ ;
 વાહળવસન સુખેથી ખસેડી
 કરતી દુનિયા ફૂલ !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 સરવરસલિલે કુંસુંદની નાચે
 અનિલે અનિલે પૂર ;
 સુખવલ્લરી ખીલવે પાંખડીમાં
 ઝીલનાં ચન્દાઉર !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 નહિ ઝીલે તો નહિ ખીલે એ,
 ઝીલે સુખ સૂકાય ;
 ઉરસવાદ પ્રકુલ વસે ત્યાં
 રસનેડી વિકસાય !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 અન્તર તુલ આત્મનું શું ને
 નયને વહે સન્દેશ ;
 ધુધટ ઉઘાડે, અહો રસરાણી !
 કરી દે સ્વપ્ન ઉજેશ !—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !
 પટ જોલે નલલક્ષ્મી ઉવા તો
 સૂર્ય ઝરે રસનેહ ;
 સન્ધ્યાને સુખ ધુધટ પડે ત્યાં
 અન્ધ બને જગદેહ.—
 સખીરી ! તહારા આછા ધુધટ ઉઘાડે !

ગૃહદારે બેલેઠિયાં વાટે.

વન્દન વન્દન ઉદાર;

સમરસકલા ખીલી પ્રગટે ત્યાં

ઉરસૌભાગ્ય અપાર !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

તુજ રનેહની પ્રતિમા શું બોલે,

લોલે ચેતન કેમ ?

એકલઉર કલાપી ન બોલે

પ્રાણકલા પૂરી એમ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

રસ ન ઝરે, પ્રભુતાં ને સ્ફુરે, શું

આતુજ એવી અમાસ ?

ધુંધટ ઉઘાડ, ખિલાવ કલા, સખિ !

વેરી જે તુજ હાસ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

જળથળ વિલસે, રજની વિલસે,

વિલસે દિશદિશ એમ :

ધુંધટ ઉઘાડ, જીવનભાગી સખિ !

પૂર્ણકલા ઝર સોમ !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

નયનેા ઝરશે, પ્રભુતા ભરશે,

સરશે આત્માભાર :

સખીરી ! ત્હારું હૃદય વિકસતાં

સ્વર્ગ બને સંસાર !—

સખીરી ! ત્હારા આછા ધુંધટ ઉઘાડ !

અમારું ગયું વર્ષ.

"Another year is separated from the chain and drops into the gulf of the past. The crowd hasten to her young sister. But while all looks are turned to the future, mine revert to the past."

E. Souvestre.

સમયની શૃંગ્ખલામાંથી એક અકાંડે ઝૂટે પડ્યો છે. "સુન્દરી સુખોદ" નું એક વર્ષ ભૂતકાળના સાગરમાં અતર્ધાન થયું છે. એકો ત્યારે "નવીન"નો સત્કાર કરવામાં આસક્ત બની રહે છે ત્યારે અમારી નજર ભૂતકાળ તરફ વધારે રહે છે. કેટલાક "નવીન" અત્યે અત્યંત પ્રીતિ દર્શાવે છે, "પ્રાચીન" નું જૂનાનું વિસ્મરણ કરે છે ત્યારે અમને અમારો જૂનો આપત વર્ગ બહુ સારો છે તે સાથે લાયક "નવીન" પણ અમને આકર્ષે છે. જૂનું અમારી પાસે છે, નવીન હજી સંપાદન કરવાનું છે. "નવીન" અમને અપ્રિય નથી પરંતુ લાયક "જૂના" ને મૂકી, તેને બાજુ પર રાખી તેનું વિસ્મરણ કરી, "નવીન" પર માત્ર પ્રીતિ રાખવી એ અમને કીક લાગતું નથી.

"સુન્દરી સુખોદ" નો હૃદય સંવાંગે સ્ત્રીઓ માટે, સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ માટે છે તો આજ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી ચર્ચા ગયાં વર્ષમાં કેટલી થઈ છે, "સુન્દરી સુખોદ" સ્ત્રી સમાજની સેવા કેટલી બજાવી છે તે આપણે જોઈએ. પ્રથમ તો સ્ત્રીઓને ઉપયોગી કયા કયા વિષયો સ્ત્રીઓ તરફથી તૈયાર કરવામાં આવ્યા હતા તે આપણે જોઈએ:—

સેવાસદન વિશે ચર્ચાપત્ર.	એક બહેન.
આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના કેટલાક યત્ન.	બહેન વિ.
પ્રો. કર્વેનું અનાથ બાલિકાગ્રમ.	અ. સૌ. સુમતિ.
ચર્ચગેટથી અંધેરી...	અ. સૌ. સુમતિ.
કુલ સુધવાની રીત...	અ. સૌ. કીર્તિદા.
ગુજરાત પૈસા ફંડ...	સૌ. રતિમન વગેરે.
સ્ત્રી જન્મની સાર્થકતા.	સૌ. સત્યમતી.
ચાચક પુત્રી...	સૌ. સુમતિ.
પુનર્જન્મ...	બહેન વિ.
સુરિમતા...	સૌ. સત્યમતી.
શિખંડ બનાવવાની રીત.	સૌ. કૃષ્ણાગૌરી.
શ્રીમતી દેવી કાત્યાયિની તથા મૈત્રેયી	બહેન કૃષ્ણા.

શ્રીઓતો નવરાશનો વખત...	...	અ. સૌ. અરવિન્દા
બાળ લેખ...	...	બહેન જ્યોતિર્મયી.
મિસિસ ડિ. ડબ્લ્યુ કમળાકર,	}	મિસિસ જમનાબાઈ
મિસિસ સરોજની નાયકુ		
લેખક પતિને મદદ કરનાર બાતુઓ વગેરે		
શ્રીઓતો ઉત્તતિ...	...	હાની બેન ગંગાજી
શ્રીઓતે ધર્મનીતિની કેળવણીની આવશ્યકતા.	...	બહેન બાજુગૌરી
પાવાગઢની યાત્રા.	...	એક શ્રી.
જશમા ઓડણ	...	બહેન હેમકુંવર કે.
દીપલપુરની રાજબાળા...	...	બહેન વિ.
શ્રીઓતો નવરાશનો વખત...	...	સૌ. તારાગૌરી.
હિન્દની પુત્રીઓ	...	મિસ ઉર્મિલા ન.
સિસ્ટર ડોરા...	...	બહેન વિ.
શ્રીઓતો નવરાશનો વખત...	...	અ. સૌ. સરસ્વતી.
ગૃહસ્થાશ્રમીને પાળવા યોગ્ય સામાન્ય ધર્મ.	...	સૌ. શક્તી બહેન
શ્રીઓતો ઉત્તતિ વગર દેશની ઉત્તતિ નથી.	...	સૌ. પદ્માવતી.

પુરુષ લેખકો તંત્રધી અને બીજી રીતે ચર્ચાએલા વિષયોમાં નીચેના લેખો વાર્ષિક વર્ગનું લક્ષ્ય બને છે. માતૃશ્રીના શ્રાદ્ધ વખતે થયેલા વિચારો, સેવાસદનની યોજના, શ્રીઓના વહેમ, દેવી શારદા સુન્દરી, પ્રેમર રોગ, મારો વનવાસ, હિન્દુ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો, હિન્દુ ગૃહસંસાર, રોજ વર્ષસંતાં વાસણુ. નવા વર્ષના બે બોલ, ત્રણ પ્રકારની શ્રીઓ, દ્રેષિકાવાની, નવાળુની, શ્રી કેળવણી, ઉત્તમ શ્રી અને તેનું કર્તવ્ય, ગરીબનાં ઘર, શ્રી કેળવણી, ગામડામાં ગમ્મત, શ્રી તેની કેળવણી અને તેનું ગૌરવ, શ્રીના હક્કો, આર્થસંસારમાં શ્રીઓનું જીવન.

અમે અમારા શ્રી તેમ પુરુષ લેખકોને તેમના આં પત્ર મારેના સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસો મારે ધન્યવાદ, આપીએ છીએ. તેઓએ ગુજરાતના શ્રી જીવનને ઉત્તત કરવા મારે જે ઉત્સાહ દર્શાવ્યો છે તેને મારે સમગ્ર ગુજરાત પણ તેમનો આભાર માનશે.

ગયા વર્ષમાં પ્રકટ થયેલા લેખોમાં એકાદ બે બાબત એવી છે જેનું આ વાર્ષિક સરવૈયા વખતે નિરીક્ષણ કરવું અયોગ્ય ગણાયો નહિ.

શ્રીઓએ પતિને પરમેશ્વર માની ચર્ચાવિત વર્તન રાખવું એવી બાંધના ગત વર્ષમાં કેટલાક શ્રી અને પુરુષ લેખકોએ રજુ કરી છે. આ બાબત કાંઈ પતિને પરમેશ્વર આ પત્રમાંજ પ્રથમ પ્રકટ થતી નથી. નવી નવી શ્રી કર્તવ્યના ભાવના સંબંધમાં લેખો પ્રકટ થાય છે ત્યાં પણ બાંધે આ પ્રકારના વિચાર પ્રસિદ્ધિ પામે છે.

સુદરી સુઓષમાં સ્ત્રી લેખકો કરતાં પણ પુરુષ લેખકોની મોટી સંખ્યા છે. આ સંજન્યે અત્રે સવિસ્તાર ચર્ચાનું સ્થાન નથી. પરંતુ એટલું તો કહેવું જરૂર છે કે સ્ત્રીઓ પ્રીતિથી પતિને “દેવ” માને એ વાત બરેલ નથી. તેમ પુરુષો પ્રીતિથી સ્ત્રીઓને “દેવી” માને એમાં કશી ફરક નથી, પરંતુ કાંઈ પણ પ્રકારના આચિત્ત વગર માત્ર વચનમાં જ આ બાવના પ્રદર્શિત કરવી એ પુરુષોને તે બાવના સ્ત્રીઓનાં, મનમાં ઠોકરી બેસાડવી, તેઓએ પોતે જ સ્ત્રીઓ આગળ પોતાને પરમેશ્વરનું પદ મળે તે માટે ઉપદેશ કર્યા કરવા એ પુરુષોની નિર્બળતા, નિર્બળતા છે, એ તેમનું પૌરુષ્ય નથી. માનવ પ્રીતિપરથી પરમાત્માની પ્રીતિ આ દિવ્ય દર્શન મનુષ્ય જીવનમાં સંબલિત છે. છતાં આ પ્રકારની પ્રીતિ બળદે, બળદે, કે ચકલે ચકલે રખડતી જીવામાં આવતી નથી.

કેટલાક સંકુચિત વિચારના પુરુષો “રાંધવું” એ સ્ત્રીઓનાં ઉત્તમ કર્તવ્યમાંનું એક છે એમ માને છે. અમારું એમ માનવું છે કે “રાંધવું” એ સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીઓ અને એવા પ્રકારનું કામ છે કે બીજા કોઈ પણ રીતે તેની સંગવડાવતી નથી. હોય (અને તે યદ્ય શકે છે) તો સ્ત્રીઓને તે કામમાંથી મુક્ત કરવી એ સ્ત્રી જીવનના વિકાસ માટે સલાહ બરેલું છે. મહુર્મં રાંધવાં વર્ધનરામે (ગુણસુદરીએ) પણ એક સ્થળે કહ્યું છે કે “તમારાં સાધન વધે અને રસોઈઓ રાંધી આપશો તો તમારા ઘરને ટેકાણે મહેલ રચીશું. તમારા પુત્રને તમારા જેવા કરી આપીશું. તમને જે વિદ્યા સેવવા અવકાશ નહિ મળે તે અમે સેવીશું. તમારી રસ વાઈનાને તમારા કવિત્વને-તમારા જ્ઞાનને-તમારા સાન્નિધ્યને-તમારી દેશ ભક્તિને આજીવન અન્ન પ્રમાણે ઉછેરીશું, અને વંધારીશું.” મોડર્ન વિદ્યુમાં પ્રકટ થયેલા “સ્ત્રીઓપરનો બોલો કમી કરો” એ નામના એક લેખમાં સેન્ટ નિહાલસિંગે જણાવ્યું છે કે

“So long as the woman's lot is not made easier, so long as her life continues to be a burden—so long as she has not the time and opportunity to improve her mind and strengthen her body—India's uplift and regeneration will remain unaccomplished and the people will continue to remain on the downward grade.” તેમના કહેવાનો બાવાર્થ એ છે કે જ્યાં સુધી સ્ત્રી જીવન સહેલું-સગવડો વાળું કરવામાં નહિ આવે જ્યાં સુધી તેમના પરનો બેજો કાયમ રહેશે, જ્યાં સુધી તેઓને તેમના શારીરિક અને માનસિક વિકાસ માટે સમય અને તક નહિ મળે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્થાનની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી શકાશે નહિ, લોકોની પડતીજ રહેવાની આ વિચાર સાથે સ્ત્રીઓપરના બોલ આજ કરવાના પ્રશ્નમાં સેન્ટ નિહાલસિંગે લોકોની આર્થિક સ્થિતિનો સ્વીકાર કર્યો છે. તેનું તેમણે વિસ્મરણ કર્યું નથી. આપણી આર્થિક દંશ આપણા કેટલાક ઉચ્ચ વિચારોની આડે આવે છે પરંતુ જ્યાં તેની દશ ન હોય ત્યાં સ્ત્રીઓને તેના બોલમાંથી મુક્ત થા માટે ન કરવી એ સમજ શકાતું નથી.

સેન્ટ નિહાલસિંગના વિચારો ઉપરની ભિન્ન ભિન્ન દીકાઓથી એમ સંમત થઈ શકતા નથી. ઉચ્ચ કેળવણીના સંબંધના તેમના વિચાર, ગૃહસેવા અને સમાજ

સેવાની તેમની બાવનાઓ અમે પસંદ કરીએ છીએ પરંતુ ગૃહસેવા અને સમાજ સેવા માટે શારીરિક અને માનસિક વિકાસની યોગ્યતાની જરૂર છે અને અવકાશ વર્તર તે યોગ્યતા પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ નથી. પોતાના લેખના અંત ભાગમાં સેન્ટ નિહાલસિંહે જણાવ્યું છે તે ઉપરથી, તે સંબંધમાં એક અવંતરણ અમે ઉપર આપું છે તે ઉપરથી સદ્ થાય છે કે સેન્ટ નિહાલસિંહ સ્ત્રીઓ પરના બોલ ઓછા કરવાને કહે છે તે સાત્તે અવકાશ અને આનંદ મેળવવા; માત્ર સુલાકાતો લેવા આપવાં, તેમ દબાવવા કરવા કરવા માટે નહિ. પરંતુ શારીરિક અને માનસિક વિકાસ માટે વધારે સમય મળે તે માટે કહે છે. સુદર ગૃહ વ્યવસ્થા માટે, પોતાના બાલકોના જીવન ઉત્તર કરવા માટે મહેનત લેવી એ પણ એક બોલ છે અને તેવો બોલ પણ ઓછો કરવાની હિતચાત્ર; સામાન્ય હિતચાત્ર પ્રત્યે કોઈપણ સુરજનની પસંદગી હાય અગર થાય એમ અમે માની શકતા નથી; મિસિસ અમલા બોલ પોતાની ગામડાની જાહેરી વર્ણન આપે છે, બીજી રીતે પણ તેઓ તેમનો અનુભવ પ્રદર્શિત કરે છે. પરંતુ અમારું તો એમ માનવું છે કે હિન્દુ સ્થાનના કેટલાક વર્ગની, જનસમૂહના મોટા ભાગની, સ્ત્રીઓ પર કામનો અત્યંત બોલ છે, અને તેમના તરફ ધ્યાન દૂર, અને નાપસંદ વર્તન રાખવામાં આવે છે. કામ લેવામાં તેમની સાધારણ બિમારીઓ, ગર્ભાવસ્થા વગેરે પર બિલકૂલ ધ્યાન આપવામાં આવતું નથી. હિન્દુ સંસારમાં બિચારી અબળાઓનો બિલકૂલ અવાજ નથી. કસાઇને ત્યાં કાપતા બકરા જેવી તેમની દયાજનક રીતિ છે. ધણીઓ સ્ત્રીઓ; કામના બોલથી બિમાર પડે છે, ધણીઓ સ્ત્રીઓ આખના, કાનના, ગર્ભાવસ્થા રોગોથી પીડાય છે. યોગ્ય સંભાળની આમીથી ધણીઓ સ્ત્રીઓ ગર્ભાવસ્થામાં સુવાવડ આદિ પ્રસંગે, અન્ય વ્યાધિઓથી, કોટુમ્બિક લુલ્લમને લીધે મરે છે. આપણા બધાવામાં તે આવતું નથી, સારા સુખી લોકોના બધાવામાં તે આવતું નથી. કારણકે આવા અત્યાચાર, આવા ખૂનના કેસ કોર્ટમાં આવતા નથી. "મહારા ધણા બધાઓ કહે છે કે અરે એ શું એમાં સમજે બે વખતે રાંધી આપે એટલે બસ છે આવા ઉવળ સ્વાર્થો અને કાપરપણાના ઉદ્ગારો શ્રવણ કરી મારું હૃદય ધતુંજ બિન્ન થાય છે." - ગયા સપ્ટેમ્બર માસના "સુન્દરીસુખોપ"માં પ્રકટ થયેલા રા. કૃષ્ણ ખંડિતના ચાલા ઉલ્લેખથી આ ચર્ચા ઉપરિચિત થઈ છે.

"સેવાસદન" ની સ્થાપનાના આરંભમાં તેના કેટલાક હિતીથી પ્રસંગોપાત

એમ જણાવતા કે "કેટલાક લોકો સેવાસદન તો પુનર્જન કરાવશે એમ માને છે પણ તે વત ખરી નથી." સેવાસદન માટે સારી લાગણી ધરાવનાર સભ્યોના આવો ખુલાસો સેવાસદન માટે કરે એ સર્વ રીતે ઉચિત છે. અમારે માત્ર આ રથને એટલું કહેવાની જરૂર છે કે જેવી રીતે અમુક બધી તેઓ આ ખુલાસો કરવાને શ્રમ લેતાં તેવો શ્રમ તેમણે સેવાસદનના કેટલાક ઉપદેશકો તેમનાં બાપણોમાં સર્વ વિધવાઓએ-બાળક વિધવાઓએ પણ સેવાધર્મ સ્વીકારવો બેઠાએ એવો ઉપદેશ આપે છે, પરાક્રમી રીતે પુનર્જનની સામે જુગા ઉઠાવે છે, તે યોગ્ય છે કે કેમ તે-સમજવા-લેવો બેઠાએ છીએ. આવા રથ વિચાર અમે નહોતી બહેન ગાજરના કેટલાક ઉપદેશમાં જોયા છે. આ સંબંધમાં અમારી મુમના છે કે સેવાસદન માટે સધળી પદવીની અને સર્વ સ્ત્રીઓની સેવા માટે

આનંદનો તેમાં ભોગ આપવો પડે છે, અને ધીરજ નરજી આવે ત્યાગ પડે છે. તો આવી રીતે જીવનના આનંદનો પરિભ્રમ કરી કેટલીયોડી, ગણી ગાંડી વિધવાઓ પોતાનું સમગ્ર જીવન લોકસેવાને ખરીરીતે અર્પણ કરે એ વિચારવા જેવું છે. મનુષ્ય સ્વભાવ, વિધવાઓના આચાર વિચાર જોયા વિના જ્યાં ત્યાંથી વિધવાઓને એકી કરવાને અવિચારી પ્રયાસ કરવામાં આવશે તો કોઈ વખતે “સેવાસંદન” અને “વનિતા વિશ્રામ” જેવા સુંદર આશ્રમોને ઠક્કિત થવાનો પ્રસંગ આવશે. ન્હાની પહેત ગજજરે પોતાનો એક વ્યાખ્યાનમાં કહે છે કે “સેવાજી” કરવા પધારજો, “મેવા માટે નહિ.” કીર્તિની પ્રીતિ રાખતાં નાં, ધનનો લોભ રાખતાં ના, મહિન વાસનાઓ મુંકીને આવજો, કલ્યાણ વાસના સતેજ કરી પધારજો. નાના રંગના રાગ ત્યાગી પધારજો, દષ્ટિમાંથી વિગ્નર છોડી આવજો, સર્વ પર પોતા સમી પ્રીતિ રાખજો. સેવાસંદન વિદ્યાસનુ સ્થાન નથી, કર્તવ્ય જ્યાં મળે છે. કામ કરવા પધારજો. દુનિયા હરે છે, ત્રાસે છે, મરે છે, તેની દયા નજીવતા પધારજો. દુનિયાને દુઃખી ગણી અને તમારા અતિથિ ગણી તેમનું સ્વાગત કરવા પધારજો. સત્યમાં પ્રીતિ રાખી પધારજો, પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખી પધારજો, હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવી પધારજો, સેવા કરવા-મનેમાંની સેવા કરવા, બદલા વિનાની સેવા કરવા, પધારજો. “આ ઉપરથી પણ ‘સેવા’ એ કેવો વિકટ ધર્મ છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.”

ગયા વર્ષના દેખોમાં, ચચાચોખી જી એક બે બાબતો છે પરંતુ વિસ્તારને કારણે તે બંધ રાખવી પડે છે. સ્ત્રીઓ પોતે પોતાના ગૃહજીવનના તેમ સમાજ પ્રત્યેના દેશ પ્રત્યેના, સમસ્ત જન સેવાનાં, કર્તવ્યો પ્રત્યે કેટલી જાગૃત થઈ છે, સ્ત્રીઓમાં ગૃહન તેમ સમાજનો ઉત્કર્ષ કરવાની કેવી બળવાન સક્તિઓ, યોગ્યતા રહેલી છે તે ગત વર્ષના સ્ત્રી દેખો સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપે છે.

અમારા લેખક મંડળનો ફરી ઉપગ્રંથ માની “સુંદરી સુઓષ” ના નવો વર્ષના પ્રવેશ કરનાં પહેલાં રા. ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિના ઉત્તમ અને અનુકરણીય ઉદ્ગારો પર લક્ષ આપવા અમે અમારા સમગ્ર વાચકવર્ગને જાણતિ કરીએ છીએ. તેઓ જણાવે છે કે:—

“આખંડી અન્તરમાં વાંજો, ને નિહાજો કે આપણું શું ? બે હજાર વર્ષ દર્મિયાન આપણામાં કર્તવ્ય દક્ષતા કેટલી વધી ! આપણામાં સુજનતા કેટલી ખીલી ! આપણા પોતામાંજ સદાચાર, પુણ્યભાવના, હેત, સંપ, ભક્તિ, ઉદારતા કેટલાં વિકાસ પામ્યાં ? બે હજાર વર્ષમાં ઉત્તરતક્રમની રહીડીનાં કેટલાં પગથીયાં આપણે ચઢ્યાં ? ઉભાં રહે, થોભો જરા, દરેક જણ પોત પોતાનાં જોરડામાં નર; ને જીવો ઝીણી નજરે, અહાં પુણ્ય ને પ્રભુતાની સ્થાપના છે કે ખીજી કોઈ ? અન્તરનો મંદિરમાં આત્મા દેશે વિરોધ છે કે દાનવ ? આપણી પોત પોતાની બૂલો આપણે પોતપોતે જ નેક સધારીએ તો ખીજને કહેવા વારાજ ન આવે.”

ત્યાં સુધી સ્ત્રીએને માનસિક, તેમજ શારીરિક, ઉન્નતિ કરવાને, અવકાશ નહિ મળે ત્યાં સુધી આવી અધમ રિયતિ કાયમજ રહેશે.

આ વિટંબના દર કરવા માટે પુરુષોએ Science (વિજ્ઞાન, સાયન્સ) ની મદદથી સ્ત્રીઓનાં કામમા સરળતા કરી આપવી જોઈએ.

આમ કર્યાથી પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેનું દિન સચવાશે. પુરુષને કાંઈ વધારે આપ-દા વેળવી નહિ પડે, તેમજ સ્ત્રી પોતાના પતિ, તેમજ કુટુંબ સર્વત્ર કામ વધારે સારી રીતે કરી શકશે, અને નવરાશનો વખત જે હાથ લાગશે તેમાં પોતાની અને સંતાનોની માનસિક તથા શારીરિક ઉન્નતિ માટે પ્રયાસ કરી શકશે.

હોંદુ સ્ત્રીઓમાં કેટલાએક સદ્ગુણ એવા છે કે જે તે સાથે તેમનાં મન કેળવાશે અને શારીરિક બધ વધશે તો હોંદુ સ્ત્રી-ગૃહિણી અનુપમેય થશે, એમાં કાંઈ વાધો નથી.

આરી રીતે જે ગૃહમા ગૃહિણીના તનુરૂપને મન કેળવાએવા, કસાએવા હશે ત્યાજ પતિને તેમજ અન્ય કુટુંબ વર્ગને સુખ અને આનંદ મળશે, અને તોજ યાકેશે કંટાળેલો પુરુષ પ્રથમ જે આનંદનો પોતાના ગૃહમાં અભાવ હોવાને લીધે ઠવળ અને જીમખાનાનો આશય લેતો તે હવે સ્વર્ગીય સુખ મેળવવા પોતાના ઘર તરફ જોરાશે. અને સ્વાભાવિક રીતે Home Sweet home તો ઉદ્ગાર કરશે.

આવી ગૃહિણીઓ અને આવાં ગૃહ આપણા લોકમા યાએ એટલીજ અભિલાષા છે.

સા. રામદા.

વાર્તાસહુરી.

બહાસસોઈ વસુ.

(એક ચિત્ર)

“ જે ને તે અન્હારો વાંક કહાડતું આવે, જે ને તે ” એનુએટોએ આમ કરવું જોઈએ અને એનુએટોએ તેમ કરવું જોઈએ ” એવી સીખામણ આપતું આવે, પણ અન્હે તે કરીએ શુ, મરીએ ? પોતાનું અને કુટુંબનું પૂરું કરવાના સાંસા, લાંબી જીવન-હોટા વિચારો તે જાના સુઝે ! ભંછી ભજીને લોહીનું પાણી ઠસી નાંખ્યું; સરીરના રસકસ ઉઘાડી દીધા, પૈસો, વખત અને શક્તિ એ ત્રણેની ખુશરી કીધી; જીવાનીની જાળમજામાં બંધાવવાનું તો કપાયે રહ્યું, પણ ન પૂરું આવું પીધું કે ન નિરતિ જાંપીને જાંપ્યા, — અને આ બધાનો બદલો શે ? — એ કે ત્રીસ રૂપરડીની માસ્ટરની નોકરી મે-
[મેળવનાયે કેટલી માથાકૂટ !] —

“ઉપરના ગમંગીની ભયા વિચારોમાં ભગ પડ્યો.” રસોડામાંથી અવાજ આવ્યો, “આટઆટલી છુમે મારીએ તોયે કેમ સાંભળતા નથી?” એવાં તે શા વિચાર કર્યાં કરી છે?” ત્રણચાર છુમે પાડી કંટાળેલી મંથુગૌરી સ્વાભાવિક રીસથી પથ્થુ પતિને જોયે સ્વરે કાંઈ ન કહેવાય એમ ધારી તે રીસ દબાવવાનો અયતન કરતો કરતો બોલી,

“કેમ શું છે?” પોતાની પત્નીની સ્થિતિ સમજી જઈ રમણીકલાલે શાન્તિથી પૂછ્યું.

“રીસ નહીં તેવી સ્થિતિમાં પથ્થુ આટલું બે જોયે સ્વરે બોલી જવાયાથી પરતાવો કરતી મંથુગૌરી નરમાશથી બોલી, “હું તો રહેજ પૂછું છું કે વસુ દિવાનખાનામાં છે?”

“ના, એ તો બહાર રમવા ગઈ છે. કાંઈ કામ છે?—બોલાવું?”

“ના ના, હું તો એમ કરીને કહું છું કે ખાંવા વખતે ચંચા આવી છે એટલે તે બહાર જતી ન રહે. થોડીવારમાં એ આવી ન પહેચે તો પછી એને છુમે મારીએ.”

રમણીકલાલ સાંધારણ સ્થિતિનો માણસ હતો. તેની ઉંમર ત્રેવીસેક વર્ષની હતી. બી. એ. માં સારે નંબરે પાસ થયો હતો, પણ પૈસાની તંગીને લીધે, પોતાની ઈચ્છા ધણી હોવા છતાં, આગળ બહુવાતું ઊંડી દેવી પડ્યું. કાંઈની વગસગ મહિં એટલે બિ. આદેને નોકરી શોધતાં એન પડી. આખરે મહાસુશીલતે અમદાવાદની હાઈસ્કૂલમાં ત્રીસ રૂપૈયાના પગારથી માર્ટરની નોકરી મળી અને તે પથ્થુ અંકિટગ. તેની વહુ મંથુગૌરી બિચારી હતી તો સ્વભાવે સાદસ, પણ જરા તેને ગુરસો જોડેલો નહીં જતો. તે ખાંખી પોતે સમજતી અને તે સુધારવાને હમેશાં જનતી મહેનત કરતી. રમણીકલાલને પાંચેક વર્ષની વસુ નામની ન્હાની દીકરી હતી. તે ન્હાનપણથીજ બહુ વ્હાલસોઈ હતી, અને તેના સ્વભાવનો પ્રેમાળ અર્થ ખીલવવા રમણીકલાલ ધણી સંભાળ રાખતો. મંથુગૌરી તથા વસુને રમણીકલાલ પોતાની સાથે અમદાવાદ લાવ્યો હતો. ત્યાં એક ન્હાનો મકાનનો ઉપરનો ભાગ તેણે ભાડે રાખ્યો હતો. તેનાં ત્રણ ખંડ હતા, આગળનો ખંડ જરા રહેણો હતો, તેને માનની ખાતર દિવાનખાનાતું નામ આપવામાં આવ્યું હતું. તે દિવાનખાનાની પાછળ બે ઝોરડીઓ હતી. તેમાંથી એક રસોડા તરીકે વપરાતી અને બીજીમાં સૂવા વિગેરેની ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી. એક દિવસે સવારે સાડાનવ વાગતાં સુમારે દિવાનખાનામાં કંતરાણુની પુરથી ઉપર પડ્યો. પડ્યો રમણીકલાલ ઉપરના દિલગીરી ભયા વિચાર કરતો હતો, વસુ વિષેના સવાલ જવાબથી તૂટેલી વિચારમાળા પાછી સંધાઈ:—

“ક્યાં બહુતા તે વખતની નિરાંત ને ક્યાં આ જન્મજનીનિ-તા? પોતે સુખી થઈ, કહું અને તથા સગાં સગન્ધીને સુખી કરી, પછી બને તેટલું બીજાને સુખ આપવાના જે હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધ્યા હતા તે બધા શું ધૂળમાં મળી જશે?”—તળી વિચારમાં ભગ પડ્યો, માત્ર ફેર એટલો કે આ વખતના ભગમાં વધારે મીઠાશ રહેલી હતી.

“કાંકા, કાંકા” —કરતી વસુ બહારથી ઘોડતી ઘોડતી આવતેઠને રોજની માફક રમણીકલાલના બેઠામાં બેસી ગઈ. તે નાદાન બાળાને તેનાં માંપના મનમાં “શું થયું”

હવે તેવું શું જાન હોય ? પરંતુ ધમધેર જની ગયેલા આકાશમાથી, સૂર્યનારાખ્યું ઉગતાની સાથેજ જેમ વાદળા વિખરાઈ જાય છે, તેમ આનંદની સાક્ષાત્ મૂર્તિ જેવી વસુને જોતાજ રમણીકયાવના મનમાથી શોક ચાંપ્યો ગયો.

“ તું આવી કે ? કંઠા જતી રહીતી ? ”

“ કુમુદાકાની કુમુદ જોને સાથે રમવા ” વસુ કાલાકાવા શબ્દોમા ઉતાવળે ઉતાવળે બોલી ગઈ.

“ પણ તું આમ ઉધાડી ઉધાડી બહાર ગઈતી કે ? કેમ કંબળે પહેર્યો નથી ? ” માયાણુ મુખમુદ્રા ઉપર ખોરા ગુરસોઆથી રમણીકલાલે પૂછ્યું.

પોતાના પ્રેમાળ પિતાને ગુરસે યથેચ્છા જાણી વસુ શિયાવિયા થઈ ગઈ, ને માફ મામતા અવાજે બોલી, “ હવેથી એમ નહિ જઈ ”

આમ નિખાવસપણે વસુએ પોતાની જૂન કલ્પવ ઠરી તેથી હેને ઉત્તેજન આપના રમણીકયાએ હેને છાતી સરસી દમાવી ને મુખી કરી. “ જો ઉધાડા ઉધાડા બહાર ન જોઈએ હો. ”

“ સા...રે; પણ કાકા, ખાસ વખત યય ? ”

“ ના, હજી રહેજ વાર છે. ત્યા સુધીના તુ શું રમી આવી તે મને કહીશ ? ” કાકાક વસુને સારી રીતે વાતચીત કરવાની યેવ પડે તે હેતુથી, કાકાક તે શુ શું કરતી હોતી પોતાને ખબર પડે તે ઉદ્દેશથી, ને કાકાક પોતાનો વ્હાવસોઈ પુત્રીનો બાળચેષ્ટા

। સહમાગી બતાવનાર સ્નેહની પ્રેરણાથી રમણીકયાન વસુની સાથે હમેશા કેટલોક ખત આમ વાતચીતમા ને રમતમતમમા ગળતો. વસુ બહુ બહાલમા ઉછરો હતી. ન. કામા નકામા હોંકારા કરી હોતી હોસ કાકાએ દામી દીધી ન હતી, એટલુજ નહિ પણ તે હોંસીની ને ઉમંગી યય હોતી રમણીકયાએ ખાસ તપાસારાખતો, હોતી રમતોમા, હોતી કાલીકાલી વાતચીતમા રમણીકયાએ બામ લેતો, અને સક સારી બાજતમા વસુને ઉત્તેજન આપતો. આથી વસુના સ્વભાવમા કેટલાએક સારા ગુણો ખોલ્યા હતા, હોતો પ્રેમાળ પિતાની ધમ્માથી પોતે શુ શુ રમી આવી હોતો હોતાજ ઉત્સાહભેર હોણે કહેવા માડ્યો.

“ એ.....હ, પહેલા તો છે ને તે હું કુમુદાકાના ધરમા રમવા ગઈતી. ત્યાં અન્હે બપો નિશાળ નિશાળ રમતાં હતા. પણ એટલામા કાન્તા કારી આવી પહોંચ્યા, ને એમણે તો હોદારો કરીને કહ્યું કે જતા રહો બહાર ! જાઓ પોળમા રમો. ધરમાં ધ. માધમી કેવી ? એટલે બા અમ્હે તો જાનેમાને પોળમા જતા રહ્યા. ”

“ સાં શુંશું રમ્યાં ? ” ઉતાવળે સાથે વ્યાખ્ય બધું કહી દેવાના ઉત્સાહમા વસુને શ્વાસ મેઢી ગયેલો જોઈ હેને જતા આરામ આપવાના હેતુથી રમણીકયાએ સવાન પૂ. છયો “ કા.નાકાકીતુ કહ્યું તન્હે બધાએ તરત મન્યુ એ બહુ સારું કર્યું ”

“ ત્યાં પોળમાં તો એક મ્હો...રો ઝડ રેતીનો ઢગલો છે. હોતો ઉપર અન્હે તો દહેરાં દહેરા રમવા મડો પડ્યા. ”

“શીઠ એ માંડીની સાથે નકામી લમણીક કરી છે ? સમજ્યું કે વગર સમજ્યું એ બોલતાં શીખશે તો બીજી જગ્યાએ છોડરી માણસને બારે પડશે.” કાંઈક કંઠાળીને અધીરાઈથી ને કાંઈક અન્ધનો વાળા હિન્દુ સંસારમાં એવી છુટ આપવાથી છેકરી મ્હોટ પછે દુઃખી થાય એવી ચિન્તાથી મણિગૌરી બોલી.

વસુની વાનચિત નિર્દોષ હતી, પણ એક રંતે મણિગૌરીનું કહેવું પણ બોલું નહોતું. રમણીકલાને ખૂબી વાપરી એક પાસ મણિગૌરીની ઇચ્છાને વસુની પાસે માન અપાય. રાસતાં શીખવવાને પોતેજ માન આપવું જરૂરનું ધાર્યો, અને છતાં મ્હારી સવાત્ર પૂછવાની વૃત્તિને દમાવી એવું વસુને રહેતે પણ ન લાગે એટલા મારે રમણીકલાને પ્રક્રિયા વાન ફેરવી નાંખી, ને વસુને પૂછ્યું;

“વસુ ! તું શુ લાવ્યું બુઝી ગઈ ?”

“હા.....” હ્યા ! તન્હાઈ અબોટીયુ ને મ્હારી ધટ્ટી બે રહી ગયાં,” એમ કહેતે કહેતે તે દિવાનખાનામાં દોડી ગઈ, ને જલ્દી ગઈજ ન હોય તેમ વીજળીની ત્વરાથી એકદમ પાછી ફરી. અબોટીયુ તથા ધટ્ટી લપ્પ આવી. તેને શીખવેલું હતું તે પ્રમાણે, એકડીની એક પાસ ઉંચી પાળ હતી તેના ઉપર તે બે વાનાં મૂક્યાં.

“કાશ, ન્હાને ગોરાં ગોરાં થયું બહુ ગમે છે હું ! ન્હાને તમ્હે સાણુ ચોળીને ન વગાવશો ? એહ, પછી હું તે દડાડાની પેડે જાવો બનીને બાને બીયડાવીશ.”

“જો બા આજે નહિ. આજે વખત યજ ગયો છે મારે કાલે ત્હને સાણુ ચોળીને વગાવીશ.”

“સાહે; પણ લરે તો નવડાવી રહો ત્યાર પછી આજે મ્હારે હાથે નાવતું મે હિસ્તો ?”

“ના, તે પણ કાલે.”

બંને જણાં ન્હાતાં છતાં નેટલામાં મણિગૌરીએ પાટલા માંડી દીધા અને રમણીકલાને મારે સંધ્યા પૂજ કરાવેના સામાન મૂક્યો.

બંને જણાં ન્હાઈ રવાં એટલે વસુનું દિવ દહોઈ તેને રમણીકલાને ધટ્ટી પહેરાવતે પહેરાવતે કહ્યું, “વસુ, તું તો છોડકો બની ગઈ હોં !”

“ના એમ કહેવાય નહિ. એવું એવું બોલીએ તો મ્હારી ગાયો બગી જાય. એ તો તમેણમાં ચણીશે પહેરાય નહિ તેથી ધટ્ટી પહેરવી પડે એમ તમ્હે જ કહેતા ને ?”

પોતાના સખ્તે પોતાની જ રહામા ધરાયેલા જોઈને રમણીકલાને મૌન પકડ્યું. પોતે અબોટીયુ પહેરી પાટલે બેઠો ને સંધ્યા કરવા માંડી. દેખ દેખે ને શીખ શીખે, જેમ રમણીકલા કરતો તેમ તેણે જોઈને વસુ પણ ગંભીરતાથી કરતી-કેમ જોઈને દુનિયામાં સંધ્યા કરનાર એ એકજ હોય ! વસુના આળાં જોઈ, મનને બહુ દઢ રાખવાનો પ્રયત્ન કરતે કરતે પણ રમણીકલાને હસવું આવી ગયું.

“સંધ્યા કરતે કરતે હસાય કે ?” બારેબમ ચપને સાઠ વર્ષની ડાશી બેવતી હોય એમ વસુએ હેન બર્ગો દાખા મૂક્યાં.

“ઝાંઝા આં છાકરી, શું કરે છે ? મણિગૌરીથી પણ વસુના કાલથી અપ્પેથી હરે પડાયું.”

“આવો આવો, આં ! દારો કાઢાને માટે થાળી પીરસો, લાવો, હું તે આં કરી આપું.” એમ કહી પોતાના ન્હાનકડા નાંચુક હાથ થાળીમાં આમ તેમ ફેરવ્યાં. “લ્યો, હવે પીરસો, મંદી થાળીમાં ખવાય નહિ.”

રમણીકલાલ સંધ્યા કરી રહ્યો. એટલામાં તેની ને વસુની થાળીઓ પીરસાઈ ગઈ. વિસુને જમવાના વાસણોને તેને સંચરણવર્ણની ખાતરજ થોળી વાડકાં તુટેલાં નીમ આપવામાં આવેલું. પાડી તેમાં એક ન્હાનું દાઢણું ને એક વાડરી સિવાય બીજું કંઈ નહતું મળ્યું.

“શકા તમ્હે જમવા માડો. તમ્હેરા જમવાં માડયા વગર ન્હારાથી નો ખવાય ખઈ ને.” શણુપણનો ભંડાર હોય એમ વસુબાઈ બોલ્યાં.

વિચારો રમણીકલાલ વસુની વાનગિયામાં પોતાના દિલગીરી બધાં વિચારો વિચર્યો નિહાતો. આંખો દિવસ પણ અગત્ય કાંઈ ન કરે તોપણ રનેલીઓ પોતાની દાઢીરીથી જ દુઃખમાં કેટલો બધો ધરાડા કરે છે? ને તેમાં પણ ન્હાલસોઈ આંને દો બાલકાં સંસ્કૃત કવિ ભવભૂતિએ ખંડેજ કહ્યું છે કે

“કરેના કાંઈયે હોયે રેલીઓ કુખંતો હરે,
તે રહેને મન છે કાંઈ જે જેના મનમાં વસે.”

કૌર્મિક સંભાવેથી અને કાંઈક સારી રીતે ઉછેરવાથી કેટલાંક છોકરાં એવાં તો સારાં થાય છે કે આખાં ઘરમાં હેમનાં વડે આનંદનો પ્રકાશ પ્રસરી રહે છે. વસુ એક એવી બાળકી હતી. તેણે કાંઈક રહોજ જ એણે હતું કે પરાણે ન્હાલી લાગે.

“વસુના વતીનો ભાત ન્હારામાં મૂક, હું એને દાળભાત કરી આપીશ,” રમણીકલાલે મણિગૌરીને બીલું કામ કરવાની સંચરણતો કરી આપવાના હેતુથી કહ્યું.

ભાત મુકી, મણિગૌરીએ હાથ ધેવા, ને રમણીકલાલને માટે તથા વસુને માટે પાનપંદી બનાવી.

રમણીકલાલ અને વસુ જમી ઉઠ્યાં એટલે વસુ પાનની તાસકે હાથમાં લઈ દિવાનખાનામાં ખુરશી ઉપર ઉભી થઈ. રમણીકલાલ કપડાં પહેરી તેયાર થયો એટલે વસુએ કહ્યું, “કાકા, આમ આવો. ન્હોં ધરા એટલે પાન ખવરાવું.”

રમણીકલાલ ખુરશી પાસે ગયો અને વસુના દલાલ પ્રમાણે તેણે ન્હોં ધર્યું. જેણે વસુએ તેના ન્હોંમાં પાન મૂક્યું કે તરત જ રમણીકલાલે પોતાના હાત વચ્ચે વસુની અગિયો નેરમાશથી રહોજ દખાવી.

“બા આમ આંગળીઓ દરડો સારે તો હું કાલથી પાન નહિ ખવરાવું,” વસુએ ધમકી આપી.

“મો તો ? એમ રીસાશો નહિ. લ્યો હવે તમ્હે આ પાન ખાઓ,” બીજી પંદી વિસુના ન્હાનકડા ન્હોંમાં મૂકતે મૂકતે રમણીકલાલે વસુને મનાવી દીધી.

મારે શ્રમ અને વખતનો બચાવ કરનારી, કેટલી, કેટલી-યુક્તિઓ આપણે પશ્ચિમના દેશમાંથી આપણા ગૃહમાં આણવી નેહએ. તથા તેને મારે કેવાં કેવાં આવરણકાંઓનો આ દેશમાં નવાં બનાવવાં નેહએ એ વિષયનો એકઠા મળી પુણ્ય વિચાર અને અભ્યાસ કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે.”

મી. નીહાલસીંગના આ આખા લેખમાં પ્રચરી રહેલો મુખ્ય ભાવ એ છે કે હિંદી અને પોતાના કુટુંબ જનોના લાભાર્થે ગૃહકર્મનો જે ભાર હજીના જમાનામાં પડ્યો હોય તે, તે અતિશય સખન અને અયોગ્ય છે, અને તેથી તે કુટુંબના ભાર અને ચિંતામાંથી મુક્ત રહે, એવી સમજણ કરી આપી તેને વધારે નવરાશ ભોગવવા દેવી એજ તેને ઉચ્ચ દશ એ સ્વાધવાનો માર્ગ છે.

હિંદી અને અન્ય સ્ત્રીઓનું કાર્ય—સેંટ નીહાલસીંગના લેખમાંના ઉપર જણાવેલા અભિપ્રાયના ઉત્તરમાં, અને હિંદી સ્ત્રીઓના જીવનચિત્રની કાંઈકે ખીજી જુદી ખાણ પ્રકાશવાના હેતુથી, તેજ માસિક પત્રના જીવન માસના અંકમાં, આખા હિંદુ રમાનમાં પ્રથમ પંક્તિએ ગણાતા અને જગતરિખ્યાત વિદ્યાનશાસ્ત્રી શ્રીયુત જગદીશચંદ્ર બોસના પત્ની સ્ત્રીમતી અબલાદેવી બોસે ઉપરના મથાળાવાળો એક અગ્રેજી લેખ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યો છે. આરબમાં હિંદના યુવાન પરદેશગમન કરનારાઓ પશ્ચિમ દેશનાં ઝંઝાંઝાં અંબાર, હિંદી સ્ત્રીઓ પાસે સખત મજુરી કરાવવામાં આવે છે. તેઓ ધિકારારેખાં પ્રાણીઓના વર્ગમાંની છે, તેઓ પોતાના પરમાજ શુકામગિરી ભોગવે છે, પુરિ વિચારો ધારણ કરી તે દેશમાં ફેલાવે છે એ જોઈ કાંઈ પણ સ્વમાન ધરાવતી હિંદી સ્ત્રી પક્ષે અપમાન લાગ્યા વિના રહેવું જોઈએ નહીં એમ જણાવી, હિંદી સ્ત્રીઓને હજી

શું કરવાનું છે એ તરફ ક્ષણ આપ્યાની સાથે તેઓએ અસાર સુધીમાં શાં શાં કાર્યો કરેલાં છે એ બ્રહ્મી ન જવા તે યુવનોને બ્રામણ્ય કરે છે. મી. નીહાલસીંગે રંગેશ, શરીમરના કુટુંબના, ચિત્ર ઉપર વિવેચન કરતાં તે શંકા કરે છે કે સ્ત્રીઓની ખરી ઉન્નતિ શ્રમ અને ચિંતાથી મુક્ત રહેવાનાં સાધનો ભોગવવામાં પુરિ ધારણ છે કે કેમ ? તે સાધનોથી મળતી નવરાશનો કેવો ઉપયોગ થાય છે તેનો વિચારને સાંધ તો તે નવરાશ પોતેજ ઉન્નતિનું અંતનું સ્થાન છે, કે માત્ર સાધનજ ? અને માત્ર ફરવા ફરવાનો અને આશમનો વખન વધારે મળે તેટલાજ મારે, શું કાંઈ પણ સુસિદ્ધિત સ્ત્રી પત્ની માતા કે ગૃહસ્ત્રી તરીકેનો પોતાનો ભાર ઝાઝો ચલાવી ધમણ પાંચ રાખશે ? શ્રીમતી અબલા તદ્દન ચેતનની રીતે જણાવે છે કે દેશની સંદ્યાઓનું તેજન મનુષ્યના ચારિત્ર્ય પડવા ઉપર કેવી અસર કરે છે તે ઉપર આધાર રાખે છે, માત્ર બહારની સ્વગત અને ચળકાટ બધા દેખાવ ઉપર નહીં; અને મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય આપું પર્વત ઉત્તમ રીતે પડવાનું એક મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે તેનામાં સર્વ ઉપર રનેક રાખવાની શક્તિ, સ્વાર્થ ત્યાગ કરવાની તાકાત, અને આખી જીંદગી સુધી અંદાંબાંને માત્ર પોતાપણની વૃત્તિ દાખી દેવાની દૃઢતા આવે. આમાંજ કાંઈ પણ દેશની ઉચી કેળવણીનો પોતાની ઉત્તમતા મારેનો દાવો રહેશે છે. કેળવણીનું પરિણામ—જે કર્તવ્ય પરાપણતા પોતાની ફરજે બળવવાની તત્પરવૃત્તિજ હોવું જોઈએ, ફરજે બળવવામાંથી નાથી છુટવાની વૃત્તિ નહીં. આ વિચારને અંગે સ્ત્રી કેળવણીમાંગીએ હીએ તે ગૃહ

કુટુંબ સંબંધની અમારી સંભાળ અને બચરથા કરવાની શક્તિ વધારવા અને ગાડી બનાવવો, માટે, આ કાગળ અને બચરથા દૂર કરવા માટે નહિ. અમે આરોગ્યતા અને શેરુરની સ્વચ્છતા જેવી ખામતો સંબંધી વિશાળ જ્ઞાનની ઇચ્છા રાખીએ; ખાળકોની સંભાળ અને માંદાઓની સારવાર સંબંધીતું અમાર જ્ઞાન વિશેષ અસરકારક અને શસ્ત્રીય અને એવા શિક્ષણની અમે જરૂર જોઈએ છીએ; અકસ્માત અને મરણી જેવા પ્રસંગોને પહોંચી વળવા માટે જોઈતી સાધારણ સમજશક્તિ અને ચતુરતાનું અમારું દાક્ષત્ય ધોરણ વધારવાની અપેક્ષા છે. આ બધું શિક્ષણ અમારે જરૂરનું છે. પણ તે સર્વ અમને ધર. અને કુટુંબના જોઈતાં નહિ પણ વધારે સૈનિક બનાવવાનું કામમા આવે તેટલા માટેજ. જે દેશકેશ હવેના જમાનામાં થવા વિના રહેવાનાજ નથી, તેના સંબંધમાં અમને મોટી ધારતી એજ છે. કે. બી. જરૂરીયાતની, મોજશીખની, વસ્તુઓને ખાસ જરૂરીયાતની તરીકે લુધાવો ખાવાનું વધુ થઈ જાય છે પરંતુ, ખર જોતાં, આપણે આપણી કેળવણી હંડી બનાવવાની છે, જીવનનાં ખર્ચો વધારવાનાં નથી." સ્ત્રી વર્ગના હકનું ઉત્તમ જ્ઞાન આપતાં તે વિદ્વાન સમારો હશે છે કે સ્ત્રીઓના હકના જમાનામાં એ યાદ રાખવું ઠીક પડશે કે મનુષ્ય માત્રનો સર્વથી મોટો હક સેવા કરવાનો છે; તેમજ સ્ત્રીજીવનની બાબતમાં પણ શુદ્ધ અને જનસમાજની સેવા કરવા કરતાં બીજું કંઈ પણ વિશેષ પવિત્ર હોય શકે નહીં. તે સેવાથીજ આપણે આપણો પ્રેમ દર્શાવીએ છીએ, તેનાથીજ આપણે આપણો વિકાસ મેળવી શકીએ છીએ; અને તે ન હોય તો આપણા, પણ હકો આપણી પાસેથી કુંઠવી લીધા એમ ગણાવું જોઈએ. તેઓ ઉત્તમ સ્ત્રીઓ નહોતી આપતાં હશે છે કે આપણી સ્ત્રીને ધર-કુટુંબ એ સેવા માટેની વેદી છે તેના મનમાં સાવિત્રીનું પવિત્ર નામ રચ્છિત આપણા સિવાય કદી પણ રહેતું નથી. પ્રભાત-મોંથી શરૂ થઈ રાત્રિએ મોડા વખત સુધી શ્રમ એજ તેનું જીવન છે. પતિ અને બાળકો માટે ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ જીવનના પ્રસંગો મેળવવા તે પ્રયત્ન કરે છે, પણ જેમાં તેમનો ભાગ ન હોય તેવા આનંદનું નામ પણ તે સંભારતી નથી. આવી સ્ત્રી પુર્ય દેશમાં હો કે પશ્ચિમ દેશમાં, પણ તેના સંતાનોજ ઉત્તમ અને સુખી થાય છે." તેમની દૃષ્ટિમાં હિંદુ જનસમાજનું સ્વરૂપ એવું, ધડાએવું છે કે- "હિંદુ જનસમાજમાં બધી સાદાઈ હોવા છતાં સર્વોત્તમ ઉદ્દેશ જીવનની ઉચ્ચ ભાવનામા રહેતો છે. તેની ખામી અને લુપ્તોમાં, તેમજ તેણે પાર પાડેલાં સારાં અને ફેદોદમદ ઠાપોમાં, આ ભાવનાજ પરાવાહ રહેવી છે. આમાંની એક અથવા બીજી ભાવના સમજવાથીજ, તે જનસમાજના દેવોનાં કારણને પણ કળી શકાય છે તો પછી અમારે માટે વધારે બહાણી અને ઉડી કેળવણી અને બચ્છા-રિક સહતી મેળવવાની માગણી કરતી વખતે અમારે હિંદુ સ્ત્રીઓએ આ પ્રશ્ન પુછવાનું, કદીપણ વિચારવું ન જોઈએ કે શું આ લાભ અમને કરવાનું માર્ગ લઈ જશે? આ લેખ ઉપર અભિપ્રાય આપતાં "મોડર્ન રીવ્યુ" પત્રના અધિપતિ વિવેચન કરે છે. તે તદ્દન યોગ્ય છે. "હિંદી અને અન્ય સ્ત્રીઓનું કાર્ય" એ નામનો આ લેખ હિંદી સ્ત્રીઓના કાર્ય અને સ્થાનનો નિર્ણય કરવા માટેનુંજ દૃષ્ટિમિત્ત રહ્યું કરે છે. સામાન્યપણે કેળવણીના, અને ખાસ કરીને સ્ત્રી કેળવણીના ઉદ્દેશોના સંબંધમાં આ લેખમાં સમાવેશ છે. છે તેના કરતાં વધારે સમ્પદે ભાગ્યેજ યોગ્યા હશે. તેમના નિશાળ હંડા શિક્ષણને લીધે

હિંદુ સ્ત્રીપણમાં જે કાંઈ ઉત્તમ છે તે હદાપણ અને પ્રેરણાથીજ મહણ કરી લેવાના ગુણને લીધે અને વિખ્યાત પતિની સંગતિમાં મુદાપ અને અમેરિમાં, લાંબી અને અલોકન દષ્ટિથી કરેલી પછી મુસાફરીને લીધે, મીરાસ અમલાઓસ, હિંદુ પોતાની પુત્રી મારે-શું કર્યું છે અને હજી તેને શું કરવાનું છે, તે જણાવવા માટે તદ્દન લાયકજ છે. મનુષ્યેમાં ભાવભાવ અને ભગિની ભાવનું કાર્ય વધારવાની ઇચ્છા રાખનાર સર્વ જનો આ લેખમાંથી જાણીને આનંદ પામશે કે પતિમંત્રી નમુનાદાર સત્રારી હિંદની નમુનાદાર સત્રારી કરતાં વસ્તુતઃ ભિન્ન નથી. ”

પાન્થ, બહુસમાજ.

રમણીમણિમાળા.

(શત અંકના પાના ૩૮૪થી સંપન્ન).

દમયંતી.

(લેખક રાઠ ધમીજકર.)

સર્વ હંસોત્તે રાજ પ્રધિરીપર નિદ્રા લેવાને બેઠો હતો. તેણે નજ રાજને જોયો નજરાજ ચૂપડીયો તે હંસગતિ જવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે પાસે જઈ તેને પેઠે જોઈવામાં હંસ જાગ્યો. અને પોતાને પકડાએતો જોઈ વિમાજણ કરવા લાગ્યો. તંની પાસે હંસ-હંસણીએ રાજપતિને પકડાએતો જોઈ નજરાજપર ઉડવા લાગી. પરંતુ નજરાજે તેને ઊડી દીધો નહિ. આથી હંસણીએ યાપ દીધો કે “હે નજ ! જોતો અમારો વિયોગ ત્હેં કર્યો છે. તેણે તારી સી સાથે તારો વિયોગ ચલ્યો.” હંસની કેટલીક આજીજીથી તેને યેડો વખત છુરો મૂક્યો. પછી પોતાના જીવને પ્રતિ દીધો. અને આ હંસને દેખી સર્વ પુરો આજર્થ અગિત થયાં. નજરાજે તેને રહેવા માટે વિદાય સુવર્ણ-કનકનું પાંજરું બંધાવ્યું.

હંસ પોતાની સ્ત્રીએને તથા સર્વને જોઈ આપી નજરાજની પાસે આવ્યો. નજરાજે પોતાને ત્યાં તેને સારી રીતે રાખ્યો. તેનું રૂપ જોઈ નજ કેટલીક વખત સ્તબ્ધ બેસી રહેતો. તેની મધુરવાણિ અને અનુપમ રૂપ અમે તેણે હૃદયને લોભાવવા સક્તિવાળાં હતાં. આ પ્રભાણે નજ તથા હંસને પ્રેમ થયો. એવામાં હંસે રાજી વિનાનું રાજનું ધર દેખ્યું. અને પ્રસંગ લાગી રાજને પૂછ્યું. “હે મહેન્દ્ર ! કહો ! આ રાજ્યપાંટ સાથી નિર્જીવ દેખાય છે ? અને હું પણ પ્રજાને તમને બેદિત યત્રા ચા માટે બેઠું છું ? આમે સંતુ કહો. મારાથી જનશે તેટલું કરી તમને સદાપ આપીશ !” હંસની આવી વાણીથી રાજના મનમાં દમયંતી વિશે થઈ ભરાઈ આવ્યું.

• પશ્ચિમને આવી રીતે લોભાવવાની કલ્પના કવિની માનસિક કક્ષિતના વિદાસમાં રહેલી હોય છે. ૧ પ્રેમાનંદ કવિનિર્મલમાં.

“ઉદાર પક્ષિ ! શું ભૂલે છે ? રાણી વિનાનું આ ‘શુદ્ધ સૂચ’ લાગે છે. રાણી ક્યાંથી.....કેવી રીતેઆટલું કઠી નળ બોલતો અટકી પડ્યો.”

“રાજેન્દ્ર ! બોલતાં શા માટે અટકે છે. મ્હેં નહોતું, નવરુ કે, રાજાનો આ-વાસ રાણી શિનાયનો હશે. મને એવી કલ્પના થઈ હતી કે, કદાપિ, તે પિયરમાં ગયા હશે. ખરે ! મને, સાચું કહી, છે કે તમે શા માટે, હજી સુધી પરણ્યા નથી. ? તમારે માટે શું પુષ્ટિવર, કોઈ કન્યા નથી ? અથવા તે મેળવવા કોઈ પ્રકારનો વિદ્યોગના પા-મની પડે છે ?” હસે ધિરજ આપતાં કહ્યું.

“નળે પોતાની હકીકત તેને કહી. અતે દમયંતી માટે કહેલી નારદયુનીની ઇચ્છા જણાવી. હસે આ સાંભળી કહ્યું કે;—

માત્રિ માગિને શુંરે માગ્યું, દમયંતી એક નારી,

દેવ કન્યા આણી આપું તો, કવચ ભિમક કુમારો.

દમયંતી વિશેની વાત જાણ્યા પછી હસે નળરાજની રાજ લેઈ વિદર્ભ દેશ પ્રતિ ઉડ્યો. આ સમયે વિદર્ભ દેશને રાત્રિના પૂર્ણિમાના ચંદ્ર સંપૂર્ણ કળાથી સ્વેતમય કરી નાંખ્યો હતો. જાણે રૂપેરી સાડી આગ્રહિત થયેલી હોય તેમ દેખાતું હતું. હસે ફરતા ફરતા દિવ્યકૃતિસંપાદક ભીમકની આત્મજ દમયંતીની વાડીમાં આવ્યો. વાડીમાં અનેક પ્રકારના વૃક્ષો મંદમંદ પવનથી તિલાંશ્વરને પ્રગટાવી રહ્યાં હતાં. વેલીઓ, યડને અંકિંગી, બરાઈ ગઈ હતી. તે સમયે હસે એક વૃક્ષપર બેસી દમયંતીના શુદ્ધપ્રતિ દર્શિ કરી રહ્યાં. દમયંતી સખી સંગાયે રમતમાં આનંદ વાર્તા કરતી હતી. એટલામાં “નળ...નળ...નળ...” એવા શબ્દો તેમના કર્ણને રંપય કરતા આવ્યા ગયા.

દમયંતી આશ્ચર્ય ચકિત થઈ. પોતાના જીવનમાં માત્ર તેની સખી શિવાય કોઈ નહોતું. અને આ સ્વર ક્યાંથી આવ્યો કાણે ઉચાર્યો અને જેના માટે બોધવામાં આવ્યું છે તે કાણે છે ? આ વગેરે ઘણા પ્રશ્નો તેના હૃદયમાં પ્રગટવા. બહાર નજર કરી પણ કોઈ દેખાયું નહિ. પુનઃ શબ્દો હૃદયમાં નવિન-અગત્યનું આ-દોહન પ્રગટાવતાં કર્ણને જગાડતા આવ્યા. દમયંતી આકાંક્ષિકામાં ચઢી જોવા લાગી. તો દિવ્ય દેહધારી હસે વૃક્ષપર બેઠેલો નજરે પડ્યો. પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર પૂર્ણ કળાથી ખિલ્યો હતો. અને તેમાં વળી હસની કાંધો દિવ્ય હતી. એટલે દમયંતી તેને દેખી ચકિત થાય એમાં કોઈ નવાઈ નથી. દમયંતિનો વિચાર હસને આશ્ચર્યનો થયો. પણ પૂરવસ્તોત્ર પ્રગટાવતો હસે દમ-યંતિના પાંખમાં આવે એવું નહોતું. એમ છતાં હસની હૃદયવૃત્તિ નળની રત્નતિ દમ-યંતિના અશુચિમાં પ્રગટાવવાની હતી.

હસને પકડવાને તેણે દોડવા માંડ્યું. છતાં તેમાં વિજય મળ્યો નહિ. નિરાશ થઈ. એવામાં આશાનાં ઝાંખાં ફિરચો પ્રગટતાં જણાયાં. પગમાંથી ઝાંઝર વગેરે કાઢી નાંખી દાસીને પોતાનાં વસ્ત્ર પહેરાવી એક કુંજમાં કંમળ. જેવી હાર્યેળી રાખી-તેમાં જાણુને અમર માંક રાખી તીવ્ર સ્વરને કાઢવા લાગી. અને જમરની માંક શું જીવનને કરવા લાગી.

એ સત્ય છે કે સંગિતની અસર મનુષ્યના હૃદયમાં જેવી થાય છે તેવીજ પ્રત્યેક પ્રાણિને થાય છે. કોઈ પણ પ્રાણિને ઉરફરવાં બીજા ઉપાયે યોજવામાં આવે છે. તેના કરતાં સંગિતથી તેને સંબોધવામાં આવે તો તે સત્વરે રૂળ પ્રગટાવી શકે. પરમાત્માની ભક્તિમાં સંગિતને પ્રથમ મંદ્યું છે. ધણી ભક્તો સંગિતના રચને જાણી તેના આત્મામાં વિવશિત રહેનાર હોય છે. સંગિત ધીમહાદેવનું જીવન છે. અને તેમાં વિન ધવાથી કિંચ રચનો અનુભવ થાય છે. આ રસ અનુપમ હૃદયને પ્રમદાવનાર છે. ધણી વ્યક્તિઓને આ રસથી લાભ થયા છે. પરમાત્મા રચને રચને વ્યાપક છે. સંગિત એ તેની કળા છે. વ્યાપકતામાં કળા ભજે છે. અને પ્રત્યેક પ્રાણિ તેનો અંશ હોવાથી સંગિતનું તેના તેને ઉત્તમ જ્ઞાન દે એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ નથી. આ સંગિત પશ્ચિમોને પણ સત્કથ કરી મૂકે છે. જડ વસ્તુઓમાં તેનો ભાવ પ્રગટતાં તેમાં જીવન પ્રવાહ વહે છે. શેકસપિંખર જણાવે છે કે:—

" If they but hear perchance but trumpet sound,

" Or any air of music touch their ears,

" You shall perceive them make a mutual stand,

" Their savage eyes turn'd to a modest gaze,

" By the sweet power of music."

હવે ધીરે રહીને કમળના જેવી હયેળીમાં આવી જો. એટલે દમયંતીએ તેને જોઈ હવે બહારથી વિરમય પામી હોય તેવું જણાવ્યું. દમયંતીએ જોડી જીત નેમી ધારી આનંદ પામી. પછી તેને કહેવા લાગી— " હવે હવે ! તારા મોઢક રૂપ અનુપમ પ્રભાને હુલાવી રહ્યું છે. તું આવું ઉત્તમ પદ્મી ક્યા દેવતાં રહે છે, અને ચાં પ્રયોજીને આવી ચંદ્રવૈભવનામાં આમ તેમ હોય છે ? "

" દમયંતી ! મને પ્રેરનાર-મહાન નૃપતિ નય છે. હું તેના રાજ્યમાં રહું છું. જે માફ રસરૂપ તમને આનંદ પમાડે છે, તેના કરતાં તેના સ્વામિનું સરીર વિશેષ નિતા-કર્ષક હશે એમાં શું પૂછવું ! તે મહાન રાજાને પરમેશ્વરે ઉત્તમ દ્રવ્યથી સંસ્કાર્યો છે. તેનું અનુપમ સરીર તેના રાજ્યનું રત્ન છે. આ રત્નને પ્રભાને શુભાસિનીથી સાચવી રાખ્યું છે. એની શોભા-એની કીર્તિ-એની છુદિ-એની સિદ્ધિ-એની કળા-એની શક્તિ એની વાણિ-એની યાત્રા-આ પૃથ્વીમાં તો મેટ અને અદ્વિતીય છે. પૃથ્વીપર મેં તો એવું કંઈ પ્રાણિ જોયું નથી, અરે ! દમયંતી !—

* નળના ગુણ જાણ સમામાં જણાય,

નળ વિનુ આગળ વખણાય.

* * * * * ચતુરસુલભ,

તે હું નળનું કંઈક વખણાય.

દમયંતી મોહપાશમાં પડી, અને હસે લખાણથી તેનું ચિત્ત દરી લીધું. દમયંતી

તીનાં હૃદયમાં નેળ મારે ઉત્તમ સંસ્કારો નાખ્યા. આ સંસ્કારોથી 'સંસ્કારીત' થયેલી દમયંતી હૃદય પ્રતિ જોઈ શકી. હૃદયે તેથી પણ વધારે વખાણ કરીને કહ્યું કે:-

*મધ્યાને નેળ નવ વરમાં મારે સુરજ તોપે પણ.

.....નજી હો ભામિની, ધણાંડ વંચું જોયાં સહી,

પણ નળની જોડે જોગવું, એવાં મહિતજમાં કાંઈ નહીં.

પણ વખાણ કરીને દમયંતીની પ્રબળ-ધૃષ્ટિ જાણી લીધી, અને તેને કહ્યું કે જો તારી એવી ધૃષ્ટિ છે તો નળ ગમે તે રીતે પ્રાપ્ત કરી આપીશ. પરંતુ મને વચન આપ કે:-નળને પરણ્યા વગર તું રહે નહિ. બીજા પણા માણસો તળનાં રૂપ લેખને આવે પણ તેમને તું વરમાળ આગે નહિ. ધર્મિત દેવો તેનું રૂપ લેખને આવે પણ તું વંદે નહિ. દમયંતીએ તેને પોતાની પૂર્ણ સંમતિ આપી. આથી હસે કહ્યું કે, હવે તું સ્વયંવર રચાયજે, અને તારો શુભ સંસ્કારિત પત્ર નળપર મોકલજે. આથી નળ તારી ધૃષ્ટિને પૂર્ણ કરવા આવશે. આ વગેરે કંઠી તે ત્યાંથી ઉડી ગયો.

હસેને વધારે વખત થયો છતાં આવ્યો નહિ તેથી નળ નિરાશ થયા લાગ્યો. પોતાની ધૃષ્ટિ પૂર્ણ થશે કે નહિ તેનો મોરો સંશય પડ્યો. આમ દિવસપર દિવસ ઠહાડે છે, છતાં હસેના પત્રો કે દમયંતીનો સંદેશો કાંઈ મળ્યો નહિ. એવામાં હૃદય નૈષધ દેશમાં આવ્યો. નળરાજાને અથ-દતિવાત કહી. નળ હસેની આવી યુક્તિથી પ્રસન્ન થયો. હસે વિશેષ જાણીયું કે:-સ્વયંવર રચાતી વખતે તમારાપર દમયંતીને ખાનગી પત્ર આવશે. અને તમારે ઇતિસાર પૂર્ણ કરવા જવુંજ પડશે. દમયંતી સ્વયંવરમાં શ્રેષ્ઠને ચિત્તકર્ષક છે. હે મહેન્દ્ર !

*યજ્ઞ-યાગ ને ધર્મ ધ્યાન તિરય, કીધાં હશે સમસ્ત,

તેને પુણ્યે પુણ્યજોડજી, મદશે દમયંતીનો હસ્ત.

દમયંતીનું સરીર દિનપ્રતિદિન શોભાયા લાગ્યું. આથી તેના માતૃપિતા તથા વડિલ વર્ગને પરિતાપ થયા લાગ્યો. પરંતુ દમયંતીની ઇચ્છા જાણના પ્રસંગે ન આવ્યો. સર્વ વેદાઓ દમયંતીને જ્ઞાન (love for) અધિક સત્તાવા લાગ્યો. આથી તેની માને સર્વેની ગેયા પછી દમયંતીએ શુભ વાત લેગી પોતાની વાત કહી દીધી. તેની આવી ધૃષ્ટિથી વંજાવતીએ ભીમકરાજાને સર્વ હકીકત જણાવી અને ઇચ્છાવર પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્વયંવરની તૈયારી કરાવવામાં આવી. દેશદેશના રાજાઓને તેડ્યા. નળને તેડ્યા માટે સુદૈવ નામનો પ્રધાન મોકલ્યો. તેની સાથે દમયંતીએ પણ પત્ર લખ્યો. દમયંતીનો પત્ર મળતાં નળ હર્ષ થયો યદ્ય જયો, અને મોટા ભગવાન/માણસોને તૈયાર થયા હુકમ આપ્યો. સર્વે સાથે નળરાજા ભીમકની રાજધાનીમાં આવ્યો. તેનું સ્વરૂપ જોઈ પછા રાજાઓ નિસ્સંક અને ગયા, અને કેટલાકે તો વિચાર કર્યો કે નળ આગળ આપણી ધૃષ્ટિ પૂર્ણ થવાની તથી, માટે તેની સાથે મિત્રતા બાંધવા મંડી ગયા.

૧. બીમકરાજ સર્વેને યોગ્ય વસ્તુઓ-સાહિત્ય આપી તેમની મેરજ સંપાદન કરતો. એવામાં ઈદ્ર-અગ્નિ-અર્ધ આદિ ચાર દેવો દમયંતી મળવાની ઇચ્છાએ નળ પાસે આવ્યા. એ સર્વેએ લલાટમાં ત્રિપુંડ તાણી બ્રહ્મચારી જેવું રૂપ ધાર્યું હતું. બ્રાહ્મણ દેખી નળ-રાજાએ તેમને માન આપ્યું. ચારે જણે પોતાની ઇચ્છા જણાવી. પરંતુ દમયંતી નળને માટે આતુર હતી. આથી તેને વરવાની યુક્તિએ નિષ્ફળ ગઇ. એટલે ચાર દેવોએ નળના જેવું રૂપ ધર્યું સ્વયંવરમાં રાજાએ આપી બેઠા, અને દમયંતી વરમાળ લેઇ ફરવા લાગી પરંતુ પાંચ નળને દેખી સ્તબ્ધ બની અંતે ચાર દેવો વરદાન આપી અંતરૂધાન થઇ ગયા એટલે નળને વરમાળ આપી અને આનંદમાં લગ્ન કર્યા.

૨. દમયંતી તથા નળ નૈરધ દેશમાં આવ્યાં ત્યાં પ્રેમથી દિરમો ગુજારવા લાગ્યાં. એવામાં પુષ્કરને કંઠિએ બહેરવા માંડયો. પુષ્કર તેની કુમતિથી નળના રાજ્યમાં આવ્યો. અને પ્રેમથી લુપ્ત રમવા માંડ્યું. તેમાં નળરાજા હાથે, એટલે તેને વનમાં રહેવાનું થયું. આથી દમયંતીને પિયર જવા સમજાવી. છતાં દમયંતીની એવી ઇચ્છા હતી કે સાથે આવવું. તેથી બાળકોને મોંસાર્જ મોકલાવી નળ દમયંતી જંગલમાં જવાનીકર્યા.

નળને બૂખ લાગી હતી. તેથી બસ શોધવાને જતો હતો. એવામાં એક તળાવ દષ્ટિગોચર થયું. તેમાંથી મરસને ઊઠી દમયંતીને આપ્યું. અને બીજું મીન પોળવા ઝીંચ્યો. પરંતુ એ અરસામાં દમયંતીના હાથમાંથી મરસ સ્પર્શન થઇને ચાશ્યું ગયું. એરસામાં નળ બહાર આવ્યો. રાણી પાસે આવી જીવે છે તો મરસ દેખ્યું નહિ. એટલે કે કોષ યદ્યો. દમયંતીને પસો કપડો આપ્યો. રાણીએ મરસ જવાની વાત નળને કહી, તું નળને તે સ્મરણ આપ્યું નહિ. અને વિશેષ સંતોષવા લાગ્યો. આટલું દુઃખ દેવા દમયંતીના હૃદયમાં પ્રતિકુલ વિચાર પ્રગટતો નહોતો. પોતાના પ્રાર્થના જે નિર્માણ દશે તે થયા કરશે. એમ ધારી પ્રિય પતિ તરફથી જે જે કહેવામાં આવતું તે તે સહન કરી-તેના દિનમાં ઉત્સુક રહેતી.

આગળ ચાલતાં (કળિ) બળને પકડવા પેતાનું વસ્ત્ર નાંખ્યું. છતાં બમ પકડાયો નહિ; ને વસ્ત્ર લેઇ ઉડી ગયો તેથી વસ્ત્રહીન રાજા આમ તેમ દોડવા લાગ્યો. દમયંતીએ મિચેને નેત્રે પોતાનું અર્ધું વસ્ત્ર આપ્યું. અને શરીરપરની સાડીમાં બન્ને ઢંકાયા. એવામાં રાત્રિ પડી. અને એક વૃક્ષ તળે સુવા ગયાં. દમયંતીએ જન્મારામાં દુઃખ જોયેલું નહોતું, વળી તે રાજપક-તથા કોમળ અંગનાથી દેવાથી-ચાલવાના પરિશ્રમે કંઠાળેથી સુનાં વેંતજ પસપસાટ નિદ્રાવશ ગઇ. પરંતુ નળના મનમાં દુર્મતિએ સમગ્ર પેસારો કરેલો હતો. વળી મરસ તેણે જ આપ્યું છે એમ પ્રમથનથી માનવું હતું તેથી તેનાપરથી વિશ્વાસ માત્ર ઉઠી ગયો. એક પ્રદર રાત્રિનો ગયા પછી દમયંતીના વસ્ત્રા બે કટકા થયાં. અને એક કટકો પોતે પહેરી દમયંતીને બર જંગલમાં મૂકી-મનની-આનાકાની થયા છતાં. ચાલ્યો. તે ચાલ્યો. તે ચાલ્યોજ.....

* દમયંતીને એટલું વાદન હતું કે તેણે હાથમાં જે વસ્ત્ર ગ્રથે તે સજીવ માથ.

* કાંઈ કચુકિને ત્યજે જેમ, નજે દમયંતી ત્યજે તેમ,

રક્ષ જેમ પવને પરદરે, પુનરપિ અનિધાર ન કરે. — પેમાન ૬૬૫ નળાખ્યાન

દમયંતી કેટલીક વારે જાગી. નળને દીક્રા નહિ. નળને મોટે સાદે જુઓ મારી છતાં દેખાયો નહિ. એટલે અશ્રુનો અરખનિત પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. ભર અરણ્યમાં તેનો બેલી માત્ર અવિનાશી પરમાત્મા શિવાય કોઇ રહ્યું નહિ. પરંતુ તેનું ભાગ્ય પ્રમળ સતાધરી રહ્યું હતું. દમયંતી મે ૨ સ્વરે રૂદન કરવા લાગી:—

શે મારો અપરાધ સ્વામિ, દારણ્ય વન મૂડી ગયા,
અર્ધ જ્ઞાતિએ હું તપજી, અતર નહિ ઉપજી દયા.

*

*

*

દમયંતીના સરીરમાંથી પ્રસેદ બિંદુઓ ઝરવા લાગ્યાં. આંખોમાંથી શ્રાવણુ-ભાદ્રતુ પુરવહેવાં લાગ્યાં. અને મૂખમાંથી રૂદન સ્વરે પ્રગટવા લાગ્યાં. ચાવતાં ચાવતાં ખાડા ટેકરામાં ગોધાં ખાવા લાગી. કાંઠાઓ સરીર બેઢાવા લાગ્યાં. અને ચાકી ગઈ. પરંતુ પતિથી વિરહળ બનેલી, પતિ વિનાય શૂન્યવત્ત અને ચાવવા લાગી. એવામાં પ્રાતઃકાળ થવા આવ્યો. રસ્તામાં જતાં જતાં અજગરના મૂખમાં પગ પડ્યો. પરંતુ દમયંતીએ તે દેખ્યો નહિ. આ સમયે એક પારધિ શિકાર કરવા આવ્યો હતો. તેણે દમયંતીને જાણી પરંતુ વિષમાંથી તેની સાથે સંબંધ બાધવા આજીજી કરવા લાગ્યો. અને તેની દુષ્ટ બુદ્ધિ થી તે અરણ્ય પાડ્યો. પુનઃ વનમાં કદમાંત કરવા લાગી આવા દુઃખમાં તેના પર આપત્તિ પડવામાં પણ બાકી રહી નહિ. એટલામાં એક નગર આવ્યું. આ તેની મારી બાનુમતી રહેતી હતી. રાણીએ તેને ગરીબ જાણીને તેણી. અને દયાથી પોતાને ત્યાં રાખી. એક દિવસ બાનુમતીની પુત્રી હાર મૂડી ન્હાવા બેઠી હતી ત્યાંથી હાર ગુમ થયો. આ વાંકે દમયંતી માથે આવ્યો. તેને ધણાએ સતાવી. અને દમયંતીએ હાર લેનારને સાપ આપ્યો. એટલામાં હાર ગોખમાંથી બહાર પડ્યો. આવા સતિત્વથી સર્વ સતોષ પામ્યાં

દમયંતી વનમાં ગઈ એવી વાત બીમક રાજાએ જાણી એટલે તેની તપાસ કરવા માણસો મોકલ્યાં. અહીં પણ માણસો આવ્યાં. અને સુદે તેની પરિક્ષા કરી, પોતાને ત્યાં બીમક રાજા પાસે લેઈ ગયો.

નળ રાજા સાંધી ભર જંગમમાં આથડવા લાગ્યો. એવામાં એક સાપને અગ્નિમાંથી બળતો કાઢ્યો. તે સાપ નળને ડર્યો એટલે નળ કદરો થયો. આ બાહુકે રૂપ તેને જાત છુપાવવાના ધણા કામમાં આવ્યું. નાગે થઈ તેને ત્રણ વખત આપ્યાં. જે પહેલાથી પાછો મૂળ સ્વરૂપ થયો.

નળે હવે કરવા માંડ્યું. તે અયોધ્યા આવ્યો. ત્યાં રૂપણ રાજા રાજ્ય કરતો હતો. રૂપણે તેને હયથાળામાં રાખ્યો. જ્યાં તે નીલ-સુતી વખત રિયોગના દુઃખનું વર્ણન કરતાં બોલતો કે,—

“ જે ચક્રાકે દિવસે વહુ સાથે રાખે,
“ તે સંગ રંગ રમતાં રવિતાપ સાથે,
“ રાત્રે રિયોગ થકિ ચંદ્ર પ્રકાસ ખૂચે,
“ જે દુઃખ હોય દિવસા ક્યુંગે ન રહે.”

દમયંતી પોતાને પિયર આવી નૈવેદ્ય પ્રતિની તપાસ કરાવવા લાગી. અષોધામાં એક બાહુક છે એમ જાણ્યું. થતાં-તેને નળ વિષે નિશ્ચય થયો. એથી સુદેવને બોલાવી ત્યાં તપાસ કરવાનું કહ્યું. કારણ કે જે સ્ત્રીકે તે બોલે તે એ ગર્ભિત અર્થસૂચક છે. એ સ્ત્રીકે કાચનો કે પીળો ન હોય. મારે મને તેમ કરી તમે ત્યાં જવ. વળી અહીં સ્વયંવર રચાવાનો છે. મારે રતુપર્ણ આવવું એવું ત્યાં કહ્યો. સુદેવ પછી અષોધા બધી ગયો. ત્યાં રતુપર્ણના હાથમાં કંકાતરી મૂકી. રતુપર્ણ ખુશ થતો માણસેને તૈયાર થવાનું કહેવા લાગ્યો. રતુપર્ણનો રથ બાહુક હાકવા લાગ્યો. તેણે બળથી અષોધાને હાક્યો. રસ્તામાં બાહુકે વાત કહી કે—‘હે રાજન! તે બીમક આત્મજ દમયંતી પરણેલી હોવા છતાં તમે જે આ પ્રપત્ન કેને છો એ બોલો છે, મારે આવી ઉતારણ જવા દો.’ રતુપર્ણ બાહુકના બેલ તરફ લક્ષ આપું નહિ અને થોડા વખતમાં બીમકના રાજરથાનેમાં આવી પહોંચ્યા. રાજાએ તેમને માન આપ્યું. અને આતિથ્ય સત્કાર કરવા મારે રાખ્યા.

આ અરસામાં દમયંતીને બાહુકની પરિક્ષા કરવા વખત મળ્યો. બાહુકે ખાવા કંઈ હતું તે અમગધીને દારી કાઢી, તેથી અને પીણ પરીક્ષાથી દમયંતીએ જાણ્યું કે એજ પૂણ્યસ્ત્રી છે. એવામાં બાહુકે બાળકો રમતાં દીક્ષા. ને અન્તઃકરણ બરાબર ને તેને રમાડવા લાગ્યો. દારીએ આ વાત દમયંતીને કહી. દમયંતીએ પિતાની સંમતિથી તેમની પરીક્ષા કરવાને અંતર પટ બાંધ્યો. તેમાં નળે પોતાનું સ્વરૂપ બતાવ્યું. આ વાત રાજા જ્યનમાં યદ્ય મળ. રતુપર્ણ ઝાંખો પડ્યો. અને દમયંતી તથા નળ પુનઃ બેઠ્યાં.

હવે ઘેલી સુંદરી, બેઠી બીડી બાંધ,

જ્યં જ્યંકાર યદ્ય રજો, નિરખી નૈવેદ્ય નાથરે.

ત્યાં ફેટલાક દિવસ રહ્યા પછી પોતાના રાજ્ય તરફ જવા નિકળ્યો પુષ્કરને પશ્ચાત્તાપ થવા લાગ્યો. અને પોતાના માર્ગ સામે જશે ચાલીને મળવા આગ્યો. નળ તથા પુષ્કર બેઠ્યા. પુષ્કરે નળને રાજ્યગાદી આપી. તથા અધર્મિત કૃત્ય મારે હામાં માંગી. અને નળ દમયંતી સુખમાં દિવસો કાઢવા લાગ્યાં.

સ્વાગત મંદિર.

—o—o—o—

* કૃષ્ણચરિત્ર.

બંગાલાના સુવિખ્યાત બાણ બકિમચંદ્રસેન જેઓ નવલકથાકાર તરીકે પોતાના દેશમાં તો શું પણ આખી દુનિયામાં પ્રસિદ્ધ છે, તેમની આ કૃતિ છે. જે વખતે બંગાલામાં એક તરફથી કૃષ્ણ નામની અથવા શ્રદ્ધાથી અનર્થ થતો હતો, અને બીજી બાજુથી “કૃષ્ણ” એ વતે કેવળ Myth-અર્થ છે; એમ દાખલા અને દૃષ્ટાંતોથી પુરવાર થતું હતું, તેમજ પાશ્ચિમાત્ય રિવાજો પણ કૃષ્ણને હવતા પાડવા પ્રયત્ન કરતા હતા. તે વખતે ઇશ્વરપ્રેમી આ સાહિત્યપ્રિય નરસેન તેમનું ઐતિહાસિક દિગ્દર્શન આપી, આપણા પુરાણ અને મહાભારતને આધારે સાબીત કર્યું કે કૃષ્ણ એ ઉત્તમ પ્રકારના મનુષ્ય હતા. એમનું જીવન અનુકરણીય હતું. રામચંદ્રની માફક તેઓ પણ એકપત્નીવ્રત વાળા હતા.

શ્રીકૃષ્ણના ભક્તોને આશ્ચર્ય લાગશે કે સોળ હજાર એકસોને આઠ સ્ત્રીઓના પતિ અને ગોપિકાઓ બેડે વિહાર કરનાર, તે એકપત્નીવ્રતવાળા શી રીતે હોઈ શકે? તો પછી તેમના નિર્દોષ જનને આશ્ચર્ય લાગે એમાં શી નવાઈ? પણ બકિમચંદ્ર પોતે શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત હતા. તેમને પરમાત્મા તુલ્ય માનતા; ને તેથીજ એમણે એમના જીવનનું એવું સત્ય સંશોધન કર્યું છે કે જે ન્યાયી વાંચનાર હોય તો તે વાન કબુલ કરેજ.

તેઓ માત્ર મહાભારતના સત્ય વિભાગનેજ અનુસરીને કૃષ્ણજીવન લખે છે. તેમના વિશે કેટલીક અતિશયોક્તિ અગર ઉપમાઓ પાછળથી દાખલ કરવામાં આવી છે. ગોપરાયણો વૃતાન્ત, મહાભારતમાં છેજ નહિ; રાધા નામની માત્ર ગોપિકા હતીજ નહીં. તેમ શકિમનીજ માત્ર શ્રી કૃષ્ણની પત્ની હતી. મહાભારતના યુદ્ધ વખતે શ્રીકૃષ્ણે પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચે સલાહ કરાવવા પશો યત્ન કર્યો હતો. દ્વારામતીનું રાજ્ય પોતે ન લેતાં ઉમરસેનને આપ્યું હતું. આ બધું તેમનું ઉત્તમ વર્તન છે. તેમને જોડી ઉપમાઓ આપવાનો અથવા કલ્પકિત ધ્યાય એવાં કૃત્યો કરાવવાનો દોષ આપણા પુરાણકારોનો છે, અને મહાભારતકારે તેમને ઉત્તમ મનુષ્ય તરીકેજ ચીતર્યા છે, એવું બાણ બકિમચંદ્ર સાબીત કરે છે.

કૃષ્ણનું જનને અમે આ પુરતક વાંચ્યા સાર એટલા માટેજ ભલામણ કરીએ છીએ કે પરમાત્માતુલ્ય શ્રીકૃષ્ણના સજ્જ જીવનનું તેમને જ્ઞાન થાય. નીતિ પ્રશ્નને પ્રિય છે. તે નીતિની સાક્ષાત્ મૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણ હતા. એમનું ચુંગાર રસથી ભરપૂર જીવન

ગ્રાહકોને વિજ્ઞપ્તિ.

ન મળેલા અંકો બાબત—સુન્દરી સુખોષ પત્ર દર વખત ઈંગ્રેજ મહિના પ્ર માણે પ્રકટ થાય છે તે તેને સમાજપૂર્વક પોસ્ટ કરવામા આવે છે. માટે જે ગ્રાહકોને તે અમુક મહિનામાં ન મળે તેમને પોતાના ગામની પોસ્ટ ઓફીસમાં તે ગાયત તરામ કરવા વિનંતી છે પ્રમગોપાત ઠેકાણું કે શરનામું બદલવા છતાં અમને તેની અગાઉથી ખબર ન આપવાથી જેમના અંગે ગેરવફતે પડવા દશે, તેમને ફરીથી મોકલવા સમાજ ખલાલી નથી જે મહિનાનો અક ન મળ્યો હોય, તેની પછીના મહિનાની આખર તારીખ સુધીમા જે ગ્રાહકો ન મળેલા અક માટે માગણી કરશે તેમનેજ ચોગ્ર કારણસર, તે મોકલી આપવામાં આવશે તે પછીથી થયેલી માગણીનો દિનગીરી સાથે અસ્વીકર કરવો પડશે

સરણામાં બદલાવવા બાબત—હુ મા હુ મા વખત માટે વાગવાર સરણામા કે ઠંકાણા મદલવામા અમને ઘણી અગતઃ પડતી હોવાથી, તેવે પ્રસંગે પોતાના ગામની ટપાલ ઓફીસમાંજ તે બાબત બહોમરન કરી લેવા ગ્રાહકોને વિનંતિ છે, પરંતુ કાયમને કે લાંબી સુરતને માટે કરવાના ફેરફારની અમને ખાસ અગાઉથી ખબર આપવાની જરૂર છે, નહીં તો પત્ર ગેરવફતે પડવાનો સંભવ છે, જેને માટે સમાજ જવાબદાર રહેશે નહીં

સંધર્ભ પત્ર વ્યવહાર આ પ્રમાણે કરવો —

મન્ત્રી, બ-પ્રસમાજ,

સુન્દરીસુખોષ મન્દિર, રાધપુર, અમદાવાદ.

ખાસ લાભ! ફક્ત એક મહિના માટેજ.

ગુજરાતી પંચ

ના નવા થનાર ગ્રાહકોને.

ઉપાકાન	કિં. રૂ. ૧-૮-૦	અલક્ષ્યબોલિ	કિં. રૂ. ૧ ૮ ૦
અધ્યાત્મિક અને અર્થજ. કિં. રૂ. ૧-૮-૦		સસાર યાત્રા.	કિં. રૂ. ૧-૦-૦
પદનાભ	કિં. રૂ. ૧-૮-૦		

આ પાંચ પુસ્તકોમાંથી જે પસંદ પડે તે બે વિના મૂલ્યે આપવામા આવશે આ ઉપરાંત ગુજરાતી પંચની બે વાર્ષિક ભેટો અન્ય ગ્રાહકોને મળતા લાભ તો તહેમને મળશેજ આ લાભ ફક્ત એકજ માસ માટે ગ્રાહક થનારનેજ મળી શકશે. (રયાનિક ગ્રાહકનું લવાજમ રૂ ૧-૮-૦ બહાર ગામના ગ્રાહકનું લવાજમ રૂ ૨-૮-૦)

મેનેજર, ગુજરાતી પંચ
અમદાવાદ

સુન્દરી સુબોધ

यत्नं नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂઢે, ન્યાય યામે સન્માન સુન્દરી.)

સર્વાંગે સ્ત્રીઓ આટે પ્રકટ થતું માસિક.

પ્રસ્તુત ૭

અંક ૨

સંપાદક,

બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

ખ. સ. ૧૯૦૬; આક્ટોબર

વિ. સં. ૧૯૬૫; સાદપ

(વપયાવભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ

કાવ્યકુળ

બાઈ જુહેની.

રમા.

સુહૃદ્ધર્મ.

પુનર્જન.

રમણીભણિમાલા.

હિંદુસ્તાનની વીરાંગનાઓ.

જાતીસહૃદી.

ગોપાળ અને ગોવાળ.

ગોરિસ અને પોલા.

વિવિધવિદ્યાર.

જ્ઞાન ગરુડ.

પત્ની.

અખગોનાં અણુમૂર્તિ આશુભણુ.

ઓડી નાટ્યકાંધ.

સ્વાગતમંદિર.

વિષયસૂચન.

લેખક

શ. ન્હાનાલાલ ક. કવિ. (ઇન્દુકમાર).

શ. સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ.

સો. કાન્ત.

સો. કાન્તિલા.

શ. નસિનકાન્ત ન. સ્વિટિયા.

સ. વિશ્વનાથ.

સ. બ્રહ્મ.

સો. સુમતી.

સો. સુમતિ.

સ. નટવરસાલ ક. દાષપીરડ.

સ. આધ્યાત્મિક.

સ. સુમિત્ર. (બન્ધુસમાજ)

૫૪.

૩૩

૩૫.

૩૬.

૩૮.

૪૬.

૫૨.

૫૬.

૪૭.

૫૭.

૬૧.

૬૨.

૬૪.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવવક્રધાર સાક્ષરકવિ જોવાઈનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “જીયો પડિત યાય, રસજ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્ચાં કલ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને સંજિત આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-
 વિદાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના ક્લેશતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયગ્રાએના તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે “જીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્રી નથી...
 “જીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ ઓક્ટોબર-ભાદ્રપદ, વિ.ગં. ૧૯૬૫. [અંક ૨૭૦.]

જ્ઞાનસુગન્ધ.

एक कन्यानी स्वयंवरभावता.

(કાન્તિ નળંદ અને પ્રમદા મામી છે)
 પ્રમદા: (પાસે આવી કાન્તિકુમારીને જામે હાથ મૂકી)
 સ્નેહમાં યે સજીવન છે, વહેન !
 આયુષ્યના અમૃત સરીસહુ.
 લગ્ન લેશો કે ફોમાર વ્રત ?
 કાન્તિ.—અમસ્તાં આલ મા ચ્હડાય, મામી !
 કુમારાંને તો કરમાવાનુ,
 પછી હોય શુ પુરુષ
 કે શુ સુન્દરીની વેલ.
 લગ્ન પ્રાણ વિકાસનુ વ્રત છે,
 સ્વર્ગ પન્થનું પગથિયુ છે,
 માનવ થાલનો ધર્મ માર્ગ છે,
 પરણું તેતો પ્રભુતામાં પગલાં માંડવાં.
 યશ* વસન્ત પૂજન શીઘ્રવશે

વસન્ત પદ્મીના પ્રમાતે;

પછી જોજે, મામી !

પ્રભુના અવતારીને ન પરણુ તો.

પ્રમદા:—યૌવન માગે છે, ને કુલજન આપે છે:

તો ણ વર કાં નથી વરવો ?

ધન, રૂપ, ગુણ ને વિદ્યા,

શરીર સંપત્તિ—

કાન્તિ:—આત્મા ઓઢશે તે વર

ને ન ઓઢશે તે પર:

લોક વેળ તો પવાં છે, મામી !

ને બ્રહ્માના લેખ કદ મૂસ્યા મૂંસાશે ?

સુવર્ણ ઉપર સર્પેય વસે,

ને રૂપ ઉપર રાક્ષસોયે મ્હોય:

ગુણ તો તુ જાણતી હોય ત,

ને વિદ્યા તો વંડે પળ સરી ?

પ્રમદા: ત્હમે'શુ માગો છો ત્હારે ?

કાન્તિ માગુ ? આપીશ ? મામી !

અન્તર ઉઘાડવાનાં ઠામ પળ

ડુનિયામાં દોહલાં છે હવે.

પતિ, પ્રમદા ! પતિ:

નહિ અધુરો, નહિ સમોવડો,

પણ પ્રાણેશ્વર, જીવન નિયન્તા:

જેના આવેશ મમ ઉચુ જોઈ

નેત્ર દાઢી પ્રાણિપતો કરુ: -

સસાર સાગરમાં મ્હારી નૌકા

ટેકા કર કૈદરલ્લમાં ધોર,

પવો રસ વીર નાવિક.

મ્હારો આત્મ જેતા યશસ્વી સ્વામિન:

મ્હારો આશાકેન્દ્ર હૃદય નાથ

મ્હારો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રભુ

અહો રાત્ર નમન નમવા,

પ્રેમ થાઢ મરી મરી પૂજવા

મ્હારે ગૃહદેવ જોઈય છોપ.

લાઘ સચારી ! ઘતાઘ

પયો સ્નેહ સુન્દર રાજન.

ન્યા. દ. કાવિ કત. “

કાવ્યકુંજ.

ભાષ જહેની.

પિતાના પાયમાં આળોટનારા,
અમે આકાશલેહુ ભાષ જહેની.

સમુદ્રે વહાણુ વાયુમાંય ચાલે,
સુકાળી સાધનાનાં ભાષ જહેની.

જળે અંગારમાં સંસાર સૂનો,
અમીનાં છોટણામાં ભાષ જહેની.

ઝરે આકાશ ને પાતાળ ફૂટે,
ઉડા ઉડાણુ લેહે ભાષ જહેની.

પડે પહાડોં અપાટે વીજળીઓ,
અનાદિ કાલે ઘૂટે ભાષ જહેની.

ઉટે તારા, ગ્રંહો તોફાન ખેલે,
રમે ત્યાં વહાલઘેલાં ભાષ જહેની.

ખીલે આકાશ તે જીને ભરાયે,
પ્રભુ અંગાર પૂજે ભાષ જહેની.

રમે તેજે; પરાળોં હીંચ હીંચ
પ્રભુ ગીતો ગળવે ભાષ જહેની.

ફૂટે સંસાર હાસિમાં ફસાતો,
સમા-ઝોઠાંયે રહે ભાષ જહેની.

કવિ ગીતો પ્રભુનાં ગાઇ રાગે,
પ્રભુને સાચ ખેલે ભાષ જહેની.

ઓમથી જલની ધારા જોરમાં પડતી હતી.
ઠળી પલંગને પાથે સુન્દરી રડતી હતી !

નહાના શાદા શયનગૃહમાં સ્વચ્છ હીવો બળે છે,
વિદ્યુદ્ગ્રહિ પ્રબલ ચમકી જ્યોતિ સાથે મળે છે;
સાહિત્યો કે' બહુ નંદિ દિસે એકે' પર્યંકે' માત્ર,
થોડાં ઝીણાં રંગનીવસંનો પાસમાં વારિ પાત્ર !

આવાહી કૃષ્ણ રાત્રિના બારે વાગી ગયા હતા :
પતિની રાક જોવામાં બે કલાક થયા હતા !

વારે વારે પ્રથમ દિવસો લગ્નના યાદ લાવે,
સાથે સાથે અંતુલવંતેણું ધ્યાનમાં ચિત્ર આવે !
બાલાથી એ સંહન ન થયું : આર્દ્ર હૈયું ભરાયું :
મૂંઝાવાથી કરુણ સ્વરમાં ગીત એકાદ ગાયું !

પતિનું ભવભૂતિનું ત્યાં લાપાન્તર સાંભળ્યું :
પેતાને યોગ્ય શોધીને અશ્રુ સાથે શરૂ કર્યું :-

“ છત્ર જેવા બેઠા હતા પિતાણ;
“ લગ્નઅગ્નિ અભિનવ રસાલ તાણ.
“ જનેતાઓ રહેતાં સચિન્ત ન્યારે,
“ તે અમારા દિવસો વહી ગયા રે ! ”

× × × × ×
દેરવી પલટાવીને વનિતા રડતી હતી :
બારીએ જલની ધારા જોરમાં પડતી હતી !

થોડીવારે ત્વરાથી પરિચિતે પગલાં સીડીએ સમ્ભળા
“આવ્યા છે, હાથ !” એવાં વચન ઉચરતી દાદરા પાસ
માની પ્રેમી પ્રમાદી અનિયમિત પતિ વાંકને કેમ
હોતાની ન્યૂનતા છે પ્રણય મહિં કહી, એમ ચિત્તે ન
“ બહુ વાર થઈ ! ” એવું કહી માત્ર રહી ગયો :
રમોદ્દયનો બન્ધ હાય ! તેથી વહી ગયો.

વદનકમલ મ્હાનતા ધરે છે :

ઝળઝળિયાં નયનો જરા ભરે છે :

પતિ પણ નિરખી હવે રહે છે,
હૃદય દબાવી પંછી પ્રિયા કહે છે:—

“નગર નાથ ! તમે કરતા નથી:

“પ્રબલ એક થતો હરતા નથી:

“નહિ જરા દરકાર દિસે, અહો.

“અરર ! વાંક થયો મુજ શું, કહો !

“આવાહી કૃષ્ણ રાત્રિના ખારં સુદાં થઇ ગયા :

“ન આવી આપને દોઢે આવવા જેટલી દયા !”

નીચું નેચું તરત પતિએ, બૂલને સ્પષ્ટ બોધ,

હૈયું બીનું સદય બનતાં માનિતા સર્વ બોધ,

આલી લે છે કર મહિ પ્રિયા, હાથમાં હાથ નેય,

“દેવિ, મહારી થઇ કઠિનતા છૂં ક્ષમાપાત્ર દોષ” !

“નથી નાથ ! તમારો કંઈ, વાંક મહારો જ છે સહ;

“ક્ષમા હુકમથી માગો : દીનતા ન કરો બહુ !

“મહારા મહીં જ નથી માલ, ખરું કહું છું,

“મિથ્યાભિમાની મન નાહક હું રહું છું !

“રે ! આપને સુખ જસય કરી શકું ને,

“શાને રહો અવર પાસ કદી તમે તો ?

“લકેનના દિવસેમાં નથી હતી,

“ઠીક તેથી રમણીય લાગતી :

“આપ તોપણ હતા જે તે રહ્યા,

“માહરા શુભ બધા ગયા વહ્યા !

“પ્રેમ છે એટલા માટે પ્રેમ માગી શ નહીં,

“ક્ષમા, નાથ ! નહીં એ મેં જાણેલું મનની મહીં !”

ત્યાં તો શાથી કંઈ થઈ ગઈ બોલતી બન્ધ જાયા,

થઈ બોલ્યો પતિ પણ, અરે ! તે નહીં સમજાયાં !

કાંકે જોતાં ઝટ થઈ ગયું મેઘનું ખૂબ જોર,

વ્યાપ્યું આખા નગરની મહીં તુર્ત અન્ધાર ઘોર !

રહી જરા જરા વ્યોમે ચમકારી થતી હતી :

સુવાહી સર્વેને રાત્રિ એ પ્રમાણે જતી હતી !

ગૃહધર્મ.

પુનર્જન્ન

અને તેનાથી ખરીત થતી સ્ત્રીઓની ભવ્યતા.

પુનર્જન્ન એ વિષય હાલમાં ઘેરઘેર અને રથજે રથજે ચર્ચાય છે. સર્વ જુણા વય-
તા ઝાઝા પ્રમાણમાં એ વિષયની ચર્ચા કરે છે. કેટલાકના વિચાર પુનર્જન્નની તરફેણમાં
છે ત્યારે કેટલાકના વિરુદ્ધ છે.

પુનર્જન્ન સચાસ્ત્ર છે કે કેમ તે નિર્ણય કરવાનું કામ વિદ્વાનોનું છે. પણ વખ-
તથી આ વિષય વિદ્વાનોમાં ચર્ચાય છે. પણ તેનો નિર્ણય બેમાંથી એકે પક્ષે વધાર્યો
રીતે કરી ચકયા નથી ત્યારે પુનર્જન્ન કરવું યોગ્ય છે કે અયોગ્ય છે તે જોવાનું છે.
પણ અહિં જે જોઈશું તે સાસ્ત્રાર્થથી નથી જોવાનું પણ અહિં તે મારી અંદાજ મતિ
અનુસાર પુનર્જન્નથી સ્ત્રી જાતીની ભવ્યતાનો કેવો નાશ થાય છે અને ભવિષ્યમાં તેનું
કેવું માહું પરિણામ આવશે. અને સ્ત્રી જાતીની ભવ્યતા કેવી અધમ દશાએ પહોંચશે
તેનું હુંકમાં દિગ્દર્શન કરીશું.

આપણી ઉચ્ચ વર્ણની વિદુ સ્ત્રીઓમાં દૈવયોગથી જો કાંઈ સ્ત્રી વિધવા થાય છે
તો તે ફરી લગ્ન કરી ચકતી નથી એ જાણે સામાન્ય રીતે જ છે. ત્યારે હાલમાં કેટલાક
સ્ત્રી પુરુષોનું કહેવું એમ છે કે જ્યારે પુરુષો ફરી લગ્ન કરી શકે છે તો સ્ત્રીઓ શા
માટે ન કરી શકે ? સ્ત્રીઓએ શું પાપ કીધા છે કે બીજાવાર લગ્ન કરવાનો હક્ક તેમને
આપવામાં આવતો નથી ? જેવા વિકાર પુરુષને થાય છે તેવાજ વિકાર સ્ત્રીઓને પણ
હોય છે તો તે શા માટે ફરી પરણે નહિ ? આ અને એવા બીજા અનેક પ્રશ્નો પુછવા-
માં આવે છે. આપણે સામાન્ય દૃષ્ટિથી જોઈશું તો એ દલીલ વ્યાજબી લાગશે. પણ
જરા ઉંડા ઉત્તરીને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વીચાર કરતાં જંગમ છે એ દલીલ તદ્દન ગેરબ્યાજ-
બી અને જૂઠાં ભરેલી છે. એ માર્ગ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનો નહિ પણ અધોગતિ કરનારો
છે. કુદરતી રીતેજ સ્ત્રી પુરુષના ગુણ અને ખાધારણમાં ફેર છે તેવોજ તેઓના સ્વભાવમાં
પણ છે. અને તેથીજ બેને અર્થ અંગની ઉપમા આપવામાં આવે છે, જે પવિત્ર લગ્ન-
ની ગાંઠથી જોડાતાં બે મળીને એક સંપૂર્ણ અંગ થાય છે. આપણે આ બેના અર્થો
વિભાગ કરી જૂઠાં જૂઠાં તપાસીશું.

પુરુષોના ગુણમાં શુદ્ધિ, નિરંકરણ, દૃઢતા, નિર્જનતા, એ વિશેષ આગળ પડતા
ગુણો હોય છે, અને બીજા જેવા કે સ્વાર્ષણ, મનોવૃત્તિ, કામા, મૂળ્યમાત્ર, પ્રેમ વિગેરે
ગુણો ઉપદ્રા ગુણો કરતાં ઝાઝા પ્રમાણમાં હોય છે.

સ્ત્રીઓમાં મનોવૃત્તિ, પૈશ્વતા, કામા, સ્વાર્ષણ, સહનશીલતા, નમ્રતા, મૂળ્યમાત્ર, વિનય,
પ્રેમ, કાયરતા, આદી ગુણો આગળ પડતા મૂળ્ય હોય છે અને બીજા બધા ઝાઝા પ્રમા-
ણમાં હોય છે. એથીજ સ્ત્રી અને પુરુષનો યોગ ચતાં સર્વ ગુણો સંપૂર્ણ આપી રહે છે.
સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ નાજુક, લાગણીવાળો અને વિકારોનો નિગ્રહ કરનારો હોય છે. તેથી

ઉલટું પુરોનો સ્વભાવ કંઠણ, બેદરકાર, હિતાવળો અને નિકરને વધ વર્તનારો હોય છે. આવો ફેર કુદરની હોવાથી પુરો કદી પણ સ્ત્રીઓની ખરી લાગણી તથા જરૂરીઓનો ખરોખર સમજી શકતાં નથી, અને તે ખરોખર સમજી શકતા ન હોવાથીજ તેઓ પુનર્જનની હિમાયત કરે છે.

સરસ્વતીચંદ્રમાં એક સ્થળે સ્ત્રીઓના હક વિશે વિધાયતુર ને. શુભસુંદરીએ જવાબ આપ્યો હતો તે જાણી શકાય હોવાથી અત્રે આપું છું. તે કહે છે કે "તમે કહેો છો કે સ્ત્રી અને પુરુષ બંન્ને સરખા છે. જે હક પુરુષો ભોગવે છે તે હક સ્ત્રીઓને ભોગવવાનો. અધિકાર હોયજ. પણ હમારે તપાસે અધિકાર જોયતો નથી. હમારો હક તમારાથી નહિ લેવાય તેમ તમારો હક હમારાથી પણ લઈ શકાતો નથી, હવે છોકરાંઓને જન્મ આપીએ છીએ, તમે તેમ આપી શકશો ! ના તેમ તમારાથી થયાનું નથી ત્યારે જે હમારું છે તે હમારી પાસે રહેવા દો."

આમ છે મારે ઇશ્વરે આપણને જે સ્થિતિમાં રાખ્યાં છે તે સ્થિતિ ઉત્તમ માની તેમાં સંતોષ રાખી આપણી. જાતીની યતી અધોગતિ અટકાવવી એ આપણી મુખ્ય ફરજ તથા આપણું પવિત્ર કર્તવ્ય છે જ્યાંસુધી આ ત્રિપચમાં આપણે આપણી પવિત્રતા મારે બેદરકાર રહીશું ત્યાં સુધી આપણી પવિત્રતા સામે યત્ન દર્શાવે આપણે અટકાવ કરીશું નહિ. કહેવત છે કે "આપ સમાન જળ નહિ અને મેષ સમાન જળ નહિ." એનું મનન કરી આપણી સ્ત્રી જાતીના હિતાના ગૌરવની અને યતી અધોગતિની રક્ષા કરવા આપણે તૈયાર રહેવું એ આપણું અમૂલ્ય અને પવિત્ર કર્તવ્ય છે.

જેનો, તમે કોઈ દિવસે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો વાંચ્યાં છે ? હા. તમે ઘણી વખત વાંચ્યાં તો હશે. વાંચ, તે વાંચી તમે કોઈ દિવસે એકાદ ચિત્તથી તેમના ઉત્તમ આદિ-ચતુર્મનન કીધું છે ? અને જો કીધું છે તો તમને તેમના જેવી પવિત્ર અને ઉચ્ચ જીંદગી ગાળવાનું મન થયું છે ? તેનાથી યત્ન આનંદ, ચિરકાળ પર્વત રહેલી તેમની નિષ્કલંક કીર્તિ, અખંડિત રહેલી ભવ્યતા, અને તેમના મનહરણ સુંદર-શુભોની સુંદરતા, એ મેળવવા મન લગાયાં છે ? હા, હું ધારું છું કે એ મેળવવા મન લગાયાં એ સ્વાભાવિક છે, પણ એવી ભવ્યતા, એવી નિષ્કલંક કીર્તિ, અને એવી મનહરણ સુંદરતા મેળવવી એ રહેલી વાંત નથી. હમેશાં જે સારું હોય છે તે સસતું હોવું નથી, તેને મારે ઘણી ઝેનત પડે છે, આપણે સાધારણ રીતે સારું કપડું લઈશું તો તે મોઢું આવશે, સારું ધરણું કાઢીશું તો તેની મજુરી પણ વધારે આપવી પડશે, સારાં મીઠાન અગવવાં હશે તો તેને મારે આપણે ઝેનત તથા પૈસા પણ વધારે પડશે, તો આવી ઉત્તમ પ્રકારની જીંદગી ત્રમ વચ્ચે પ્રાપ્ત કરવી તે તદ્દન અસંભવિત છે.

આપણે સતી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોની જાણીએ છીએ કે પ્રાચીન કાળમાં પુનર્જન કરવાનો રિવાજ હતો નહિ (જે કે ઘણાં કહેવું એમ છે કે એ રીવાજ પ્રાચીન કાળથીજ આશરે આવ્યો છે હાલ નવો દાખલ કીધો નથી) પરિ પત્નીનો સમ્બંધ કેવો દિવ્ય અને પવિત્ર છે તેનો વિચાર આપણા હાલનાં ઘણાં ખરા સ્ત્રી પુરુષો ભાગ્યેજ કરે છે. પ્રાચીન કાળની સતીઓના ચરિત્રોની જાણ એ કે તેઓ પતિ પ્રત્યે કદી પૂર્ણ

હુદ્દિ, તથા અનન્ય પ્રેમ રાખતી હતી; અરે ! તેઓ પોતાના જીવનું સાદુ પ્રેમ સેવામાં જ માનતી, પોતાના પતિને પ્રસન્ન કરવા એજ કર્તવ્ય જાણતી, પતિ એજ પ્રેમથી મેષર, એજ શાસ્ત્રનું વચન છે તેને પોતાના હૃદયમાં સુચારુના અક્ષરે દાતરી રાખતી હતી, અહાહા, શું તેઓનો દિવ્ય પ્રેમ અને પૂજ્ય હુદ્દિ ! સતી સાવિત્રીના દિવ્ય પ્રેમ અને અડગ પતિવ્રતથી સહાસ્ય યમરાજને પણ નમવું પડ્યું હતું, તેમણે પોતાનો કાળકંડ પડ્યો અને સત્યધોનને જીવંતો કરી સાવિત્રીને વરદાન આપ્યો. આવા અડગ પ્રેમ અને અરખ્યલીત પતિવ્રતના પરિણામે તેઓની સ્વાર્થ છૂટ્ટિ તોલણ થતી અને પ્રસન્ન પરત્વે પોતાના દેહનો ભોગ આપતો જરા પણ સંકોચ આવતો નહીં, તેઓ પતિની જીવનનેજ પોતાનું જીવન જાણતી અને તેથીજ પતિના મરણ પાછળ સતી ચંદ્ર પોતાનો અનિવાર્ય પ્રેમ સિદ્ધ કરી આપતી.

પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓની આવી ઉચ્ચ રિથિનિ તથા અખંડિત ભક્તિ હતા. તે સમયમાં પ્રાનર્જન એ સજ્જની જાંખી પણ કોઈને હતી નહિ, જેમનો આવો દિવ્ય પ્રેમ હોય તેઓ અન્ય પ્રશ્ન. સાથે પુનર્જન કરી પોતાની ભક્તિ નષ્ટ કરે એ સંભવિત લાગે ખરું ? ના, તેઓ પોતાનો દિવ્ય પ્રેમ, એકનેજ અર્પણ થયેલો પવિત્ર અને અનિવાર્ય પ્રેમ, ખીજને અર્પણ કરી શકતી નહોતી, તેઓ પોતાના પતિ પાછળ જીવતાં, જળી મરી પોતાનો નિસ્વાર્થ પ્રેમ સિદ્ધ કરી આપતી, પૂર્વે આર્થવર્તમાં આવી દિવ્ય અને પવિત્ર સ્ત્રીઓ રથને રથને વિધમાન હતી, ત્યારે હાલ આપણે કેટલી સ્ત્રીઓ એવી જોઈ શું કે જેઓ પોતાના પતિ પ્રત્યે પૂજ્ય હુદ્દિ અને અનન્ય પ્રેમ ધરાવતી ને ? અદ્ભુત, ઘણીજ દિલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે પોતાના પતિ પ્રત્યેનો દેવી મ અને પૂજ્ય ભાવ ઘણી સ્ત્રીઓમાં નાશ પામવાની અણીપર છે. હાલમાં તો, ઘણે જો સ્વાર્થ પ્રેમ જોવામાં આવે છે સ્ત્રીઓમાં જેમ જેમ આદીક વિગતની પાછળ વધતી મૂર્છ તેમ તેમ તેઓનો પૂજ્ય ભાવ અને દેવી પ્રેમ ઘટતો ગયો. પ્રેમના કરતાં પણ ઘણે રથને પૂજ્ય ભાવને નામે તો છેકજ મીઠું વળ્યું છે. જ્યારે કૃત્રિમ પ્રેમની લીલા ઘણું આગળ પડતી જોઈશું, આપણા આર્થવર્તની, પડતીનું મૂખ્ય કારણ એજ છે, અને સ્ત્રીઓની અધમ દશા પણ એનેજ લીધે છે.

હવે જેઓ કહે છે કે પુરુષો ફરી લગ્ન કરી શકે અને સ્ત્રીઓ શા માટે ન કરી શકે ? એમ કહેનારાઓને પુણું છું કે તમે પ્રશ્નની સાથે સ્ત્રીઓની સરખામણી કરો છો તો ઘણા કામોમાં તો એક સર જીવતી હોય છે ને બીજી થાય છે, બીજીને સંતોષી ન થઈ તે ત્રીજી કરે છે, અને જો ત્રીજી સાથે ન જાને તો ત્રીજી આવવાને વાંધો ન આવે તો ત્યાં આ બાબતમાં સ્ત્રીઓએ પ્રશ્નનું અનુકરણ કરવું ? હા, જો ઉપર કરેલી બાબતમાં પ્રશ્નોનું અનુકરણ કરવામાં આવે તોજ સ્ત્રીઓથી પુરુષો સાથે સરખાતો હકની દરીકાઈમાં ઉતરી શકાય કારણકે આપણું હાલના કહેવાતા સુધારાવાળાઓ જેટલા હક પુરુષો ભોગવે છે તેટલાજ હક સ્ત્રીઓને અપાવવાની દિમાગ કરે છે.

વળી પુરુષોને એક સી ગુજરી જાય કે બીજી સી કરવાને ફરજ પાડવામાં આવતી નથી. જેને પોતાની સી માટે લાગણી તથા ખર્ચ પ્રેમ હોય તે ફરી લગ્ન કરવાની ઈચ્છા કરેજ નહિ, પણ જેઓ અમદાવાદની કહેવત પ્રમાણે "આપણી મૂર્છ તો

હંદરડી મુખ ” એવા વિચારવાળા ફરી પરણે તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવાનું નથી. જેવી રીતે સ્ત્રીઓ પતિવ્રત યાજે છે તેવીજ રીતે જે પુરુષો નિસ્વાર્થ પ્રેમ પોતાની પત્ની પ્રત્યે રાખતા હોય તો તેઓ પણ પત્નીવ્રત પાળી શકે ખરા. આને યોગ્ય શ્રી રામચંદ્રજીનું પવિત્ર પત્નીવ્રતનું દ્રષ્ટાંત લઈશું તો અયોગ્ય નહિં ગણાય.

જ્યારે શ્રી રામચંદ્રજીએ બીજી વેળા સગમાં સીતાજીનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે એમણે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો હતો. ત્યારે સર્વ જાને શ્રી રામચંદ્રજીને કહ્યું કે તમે ફરી લગ્ન કરો, કારણકે યજ્ઞમાં સ્ત્રી વીના ચાલે એમ નથી. મહાત્મા વશિષ્ઠ ગુરુએ પણ કહ્યું કે ફરી પરણો પણ શ્રી રામચંદ્રજી એકના બે થયા નહિં. તેમણે ચોખ્ખી ના કહી કે ફરી નહિં પરણું, જે પ્રેમ સીતાજીને અર્પેલો છે તે પવિત્ર પ્રેમ બીજીને અર્પી શકતો નથી. બીજો કાંઈ પણ યોગ્ય માર્ગ કદાચો તો હું યજ્ઞની દિક્ષા લઈશ. ત્યારે શ્રીવશિષ્ઠ ગુરુએ સીતાજીની સુવર્ણની પ્રતિમા ધડાવી સાથે રાખી યજ્ઞ કરવાનું કહ્યું ત્યારેજ શ્રી રામચંદ્રજીએ યજ્ઞની દિક્ષા લીધી અને સીતાજીની સુવર્ણની પ્રતિમા સાથે રાખી યજ્ઞની સમાપ્તિ કીધી. એ તે ખરેખરો દિવ્ય પ્રેમ, દૃઢ નિશ્ચય, અને અડગ પત્નીવ્રત કે દરેકનો આટલો આગ્રહ છતાં પોતાનાં નિશ્ચયમાં દૃઢ રહી ફરી લગ્ન કર્યું નહિં.

ચાલુ જમાનામાં પણ જે પુરુષો શ્રી રામચંદ્રજીનું અનુકરણ કરે તો કરી શકે એમ છે. પણ હાલ તો સ્ત્રી ગુજરી જાય તે વેળા તિથ લાગણી થવાનો આડંબર કેટલાક પુરુષો કરે છે અને ફરી નથીજ પરણે. સંન્યાસી ધર્મ જર્ણશ, ઇલાદી વચ્ચેના વરસ છ. મૈદિના સૂધી રહે અને પછી આગળ પાછળના સંબંધીઓનો પણ આગ્રહ તથા પરમાં સ્ત્રી વિનાની આપણ એ લીગેરે જ્ઞાનાથી જેમ તેમ કહ્યું મ્હોં કરી ફરી લગ્ન કરી ભૂતકાળની પત્નીને બીચારા મહાન પ્રથલથી બૂલો જઈ વર્તમાન કાળની નવી પત્નીના મોહમાં અતીવ્રાજી લપટાય છે.

આટલો વિષયાન્તર થવા માટે સુઝ જુને. હામા કરશે પણ પુનર્લગ્ન થવાના કારણોમાંનું એક આ કારણ પણ હોવાથી એ વિશે બે બોલ કહેવાનું યોગ્ય ધાર્યું. હવે આપણે પ્રાચીન કાળની અને અંર્વાચીન કાળની સ્ત્રીઓની સરખામણી કરીશું કે જે સરખામણી કરતાં આપણું હૃદય ભેદાંઈ જઈ તેમાંથી રૂધીર વહેશે. તો પણ સરખામણી કરી આપણે જાણવું જોઈએ કે આ કારણથી આપણી આટલી બધી અધમ દશા થઈ અને પુનર્લગ્નની ઉત્પત્તિ થઈ તેના કારણો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) પ્રાચીન સ્ત્રીઓનાં યરિત્રાથી જણાય છે કે કન્યાનું મ્હોટી વયે કે જે વયે પોતાના ભવિષ્યનો અને સારાં સારનો વિચાર કરી શકે એવી ઉંમરે કાંતો સ્વપંવરથી અથવા તો તેની પસંદગીના યોગ્ય રૂપ ગુણવાળા પુરુષ સાથે લગ્ન કરવા માતા પિતા તરફથી કાળજી રાખવામાં આવતી અને ઠઠકા જે લગ્ન કરવાનું રથાન કન્યાને રચતું ન હોય તો દૃઢતાથી માતાપિતાની પાસે પોતાનો વિચાર જણાવતી. એને પરિણામે માતાપિતા તેને અનુકુળ ધર્મ જ્યાં પસંદગી હિતરે ત્યાંજ પરણાવતાં. તેથીજ મોટા મોટા રાજાની પુત્રી રૂપીઓ સાથે પરણેલી જ્ઞેવામાં આવે છે. મોટા અશ્વપતી રાજાની પુત્રી સાવીત્રી આટઆટલા રાજકુમારો છતાં પદ્મવ્રત યજ્ઞેના રાજકુમાર સત્યવાન

સાથે તથા મયાતી રાજની કન્યા સુકન્યા મહામુની અવન સાથે પરણી હતી તેનું કારણ એજ કે તેઓ સારાસારનો ખરેખર વિચાર કરી શકે એટલી યોગ્ય ઉંમરે પહોંચ્યા હતાં અને તેથીજ આવા ગુણવાન પતિને પરણી બાળ્યશાળી થયાં હતાં. એક રાજ-પુત્રી તરીકે તેઓએ જે ઐદિક સુખનો ભોગ આપ્યો હતો તેજ જણાવે છે કે તેઓએ કેવી ઉત્તમ અને સંગીન કેળવણી લીધી હશે. જો તેઓને બાળ વયમાં પરણાવવામાં આવ્યાં હોત તો તેઓ હક કરી પોતાની પસંદગીના પતિ સાથે પરણી શકતજ નહિં. પ્રાચીન કાળમાં યોગ્ય ઉંમરે પરણાવવામાં આવતાં. તે હવે આપણે વર્તમાન કાળમાં થતાં લગ્ન તરફ દાંષ્ટ કરીશું. હાલમાં દુષ્ટ બાળ લગ્નના રીવાજે આપણા લોકોનું સત્યા નાશ વાળું છે. દીંગણા દીંગણીનાં લગ્ન થાય અને એ લગ્નથી આર્થિકની ઉન્નતિની આશા રાખવી એ ઇદ્રવાયણીના રૂળમાંથી મીઠાશની આશા રાખવી એના જેવું સુખાર્થ બરેલું છે.

દમણાં થતાં બાળ લગ્નોથી વર કન્યાને તેમના માત પિતા તરફથી કેવા મહાન જોખમમાં નાંખવામાં આવે છે તેનો ખ્યાલ તેઓને હોતો નથી. વર કન્યાનું વય એ મહાન જોખમનો વિચાર કરવા અશક્ત હોય છે. તેઓ એ જોખમથી અદાન હોઈ માત્ર એટલુંજ જાણતાં કે આ મારો “વર” અને આ મારી “વધુ”. કંઈક સારાં ધરણાં લૂગડાં પહે-રાવી ગાડીમાં બેસાડી વાળ” વગરાવીને ફેરવ્યાં કે તેઓ દરખથી માત્ર એટલુંજ સમજે કે હમે પરણ્યાં, પણ પરણીને કેવા કર્તવ્યથી બધાં તથા શી શી પ્રાતઃકાળે લેવી પડી તથા ભવિષ્ય કેવું રહતું જશે કે હજી” જશે તે સમજવા તેઓ તદ્દન અશક્ત હોય છે. આ શું ખરેખરાં લગ્ન છે ? આપણા કેળવણીના ઉચ્ચ ધર્મમાં તો હવે કેટલેક રથજે દેખાને રહેલી કરે છે. પણ, જેઓ કેળવણી વીનાના છે તેઓમાં તો કેટલેક રથજે માત્ર છ માસ વરસ દહાડાનાં વર કન્યાનાં લગ્ન દરવામાં આવે છે અને જો એવડી ઉંમરે ન પરણાવે તો ધણું ખોટું ગણાય છે. જાને લગ્નના મુખ્ય વિચાર તો વર કન્યાને પરણાવી તેઓનો સંસાર અમૃતમય કે ઉન્નત કરવો તેના કરતાં કામ ઉઠીને આપણે મરી જઈશું તો દીકરા દીકરી પરણાવ્યાનો દહાવો લીધા વીના રહીશું એવોજ હોય છે. પોતાને દહાવો લેવા ખાતર પોતાનું કર્તવ્ય ભૂલી સ્વાર્થથી અધ બની પોતાની પુત્રીનું સત્યાનાશ વાળે છે. કેટલીક તો એવી કામળ અને નિર્દોષ વર્ધમાંજ વિધવા થઈ સંસારના સુખનું સ્વાન પણ જોવા પામતી નથી અને તેના નીકળતા ઉચ્ચ નીસાસાનું પાપ તેઓના માત પિતાને શીરજ છે.

(૨) પ્રાચીન સ્ત્રીઓમાં વ્યવહારિક તથા પરમાર્થિક સંગીન કેળવણી અપાતી તથા સ્ત્રીજાતીમાં રહેલા સ્વાભાવીક ગુણો, જેવા કે નમ્રતા, ધૈર્ય, સદનશીલતા, સ્વાર્થજી વિનય, વીરેર ખીલવી, સાથે સાથે શરીરને પણ ખરેખર કેળવી, યોગ્ય ઉંમરે લગ્ન કરવામાં આવતું અને તેથીજ તે પોતાનો સંસાર અમૃતમય કરી શકતી તથા સંતતી પણ સારી મજાનુત ઉત્પન્ન થતી. તેથીજ તેઓનું આયુષ્ય લાંબું અને શરીર પણ નિરોગી રહેતું. તેઓને નૈતિક શિક્ષણ સંગીન અપાતું તેને લીધે તે પોતાના શીષણનું રક્ષણ કરવા હમેશાં તત્પર રહેતી અને કામ પણ પ્રકારે પો-તાની પવિત્રતાનો ભંગ થવા દેતી નહિ. તેમજ તેવા પવિત્રતાના ભંગ પ્રતાપને લીધે કામ પણ તેના સામું આંગળી કરવા હિંમત કરી શકતું નહિ.

હાથે હાલના સમયમાં દેવી કેળવણી અપાય છે ? ખરે હાલના સમયમાં તદ્દન ટાપટીપીઆ શિક્ષણમાં પણ ભાગે નીતિની તથા સ્ત્રી જાતીને અનુસરતી કેળવણી હેતી નથી. ફક્ત ઇંગ્લીશ ભણ્યા અને પરિક્ષા પાસ કરી એમાં સર્વ પ્રકારની કેળવણીનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. પણ એ કંઈ ખરી કેળવણી નથી. અસંખ્યત્વે મ્હારું કહેવું કંઈ એમ નથી કે અંગ્રેજી ભણે તે ખોટું છે. ના તેમ નથી. હાલનો સમય એવો છે કે અંગ્રેજી જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. અંગ્રેજી ભણ્યાથી છુદ્દીનો વિકાસ થાય છે પણ તેની સાથે આપણા હિંદુ બંધારણને અનુસરતી પ્રાચીન કાળમાં જેવી કેળવણી અપાતી તેવી કેળવણી પણ આપવી જોઈએ અને તે પ્રમાણેની કેળવણી અપાતી નહોત્યાથી તે. એના વિચાર યુરોપીઅન પ્રજા જેવા થાય છે અને તેને લીધેજ તેઓ પુનર્જન કરવા ઉત્તેજિત થઈ પોતાની દિવ્યતાનો નાશ કરે છે. જ્યાં પ્રાચીન કેળવણી તથા નીતી રી. તીનો અભાવ લાંબા પુનર્જનની ઉત્પતિનું કારણ છે.

(૩) પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે સ્ત્રીઓ ઐહિક સુખ તરફ બેઠેરકાર રહી પોતાનું પરમ દૈવત પતિજ છે એમ શ્રદ્ધા રાખતી અને પતિ એજ પરમેશ્વર છે એમ દૃઢતાથી માનતી, પતિની ઇચ્છા તેજ પોતાની ઇચ્છા જાણતી હાથે અર્ચાગીન કાળમાં પરમ દૈવત ઐહિક સુખનેજ આપવામાં આવ્યું છે પતિને. તો માત્ર તે મેળવવાના સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે. પ્રાચીન સ્ત્રીઓ જ્યારે દેવી પ્રેમથી તથા પૂજ્ય છુદ્ધિથી પતિને મ્હાતી અને કોઈ પણ પ્રકારે અપરામાં અધરા ભોગ પતિને માટે આપવો પડતો તો અત્યંત ઉત્સાહથી તે આપતી તથા પોતાના સ્વામીમાં શું સદ્ગુણ છે કે શું દુર્ગુણ છે તે તંત્ર દુર્લક્ષ રાખી પતિની આજ્ઞા એજ કર્તવ્ય જાણતી જ્યારે અર્ચાગીન કાળમાં દેવી પ્રેમ અને પૂજ્ય છુદ્ધિ દેખાતી નથી અને તેને અભાવે સ્વાર્પણ છુદ્ધીનો લગભગ નાશ થયો છે. જ્યાં પતિની આજ્ઞા એ કર્તવ્ય મનાવું ત્યાં આજે પતિને આજ્ઞા કરવી એ તથા તેના દુર્ગુણો જોવા એ કર્તવ્ય સમજાય છે.

ઉપલી સરખામણી કીધાથી જણાય છે કે આપણે હાલ કેટલી અધમ રિયતિએ પહોંચ્યાં છે. ખરે ! આપણે સરમાવવું જોઈએ કે કેટલી અધમતાને પહોંચી આપણે આપણું ગૌરવ ગુમાવ્યું છે ! જ્ઞેનો, સીતા, દમયંતી, સવિત્રી, સુકન્યા, આદિ જે સતી સ્ત્રીઓ પોતાની અક્ષય કીર્તિ મુકી ગઈ છે તેઓ પણ મનુષ્ય જાતીનીજ સ્ત્રીઓ હતી અને આપણે પણ મનુષ્ય જાતીનીજ સ્ત્રીઓ છીએ તો આપણે શામાટે નિર્માલ્ય રહેવું જોઈએ ? નહિજ. જે દેવી અંશ એમનામાં હતો તે આપણામાં પણ છે. તો તે દેવી અંશથી આપણે ઉચ્ચ વર્તન રાખી આપણું ગએલું અને નષ્ટ થએલું ગૌરવ પાછું મે. જવવું જોઈએ. પ્રથમ આપણે આપણા મનોવિકારને વશ રાખી બતાવી આપવું જોઈએ; કે પુરૂષો જેટલી નિર્માલ્યતા આપણામાં ધારે છે તેટલી નિર્માલ્યતા આપણામાં નથી. પુરૂષો ધારે છે કે સ્ત્રીઓ બિલકુલ અજ્ઞાન અને જ્ઞાન મેળવવાને લાયક નથી. તથા સ્ત્રી જાતીને પણી હલકી ગણે છે. હમણાં કેટલાએક સુધરેલાં કુટુંબમાં યુરોપીઅન રીવાજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માન આપે છે પણ જ્ઞેનો, આપણે એવા યોગદાંધું ઉપલકી આ માનને મારે બીજા ન માગતાં આપણે આપણી મેજે ઉચ્ચ વર્તન રાખી પ્રાચીન

સ્ત્રીઓના જીવન ચરીત્રોનો અભ્યાસ કરી અને તે પ્રમાણે ઉચ્ચ વર્તનથી પુરોષોના કલ્યાણમાં રહેલા આપણે મારેના હલકા વિચારો દૂર કરવા અને પુરોષો પોતાની મેળેજ પરા અંતરથી આપણને માન આપે અને આપણે મારે ઉંચા વિચાર રાખે એવી લા-
ભી આપણે એમના અંતરમાં ઉત્પન્ન કરવી જોઈએ, કે જેથી પોતાની મેળેજ આપ-
ણે માન મળે.

પુનર્લગ્નનો મૂખ્ય આધાર સ્ત્રીઓના ઉપરજ છે. અને પુનર્લગ્ન કરવું તે ઐહિક-
સુખની લાલસા અને પાશવવૃત્તિ તૃપ્ત કરવાનોજ આશય છે. જે સ્ત્રીઓ વિધવા થયા
છી અનાચાર કરી બાળ હલકા વિગેરે કરે છે તેવી સ્ત્રીઓને મારે એ રસ્તો કઢાડવામાં
માલ્યો છે. પણ એ રસ્તો એવો તો હાનીધારક છે કે તેને મારે એ ઉપાય પડતો મૂકી
પીળે ઉપાય લેવો જોઈએ. ભવિષ્યમાં આવે અનાચાર થવા પામે નહિ તેને મારે બા-
લકપણથીજ બાળકીઓને ધાર્મિક અને નૈતિક કેળવણી આપવામાં આવે તો હું ધારું છું
કે દેવયોગથી કાઢને વિધવાવરતા પ્રાપ્ત થાય તો ઐહિક વિષયોનો ત્યાગ કરી પોતાની સર્વ
કૃતિઓને ઈષ્ટદેવના ચરણમાં રચાવી દેહાંત પર્યંત પવિત્ર રહી અન્યને દર્શાવે પાપ.

આપણો જન્મ આવી ઉત્તમ જાતીમાં થયો છે તે ઐહિક સુખ ભોગવવા તથા
પાશવવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા નથી થયો એ ભાવનાની છાપ બાળપણથીજ તેના કામળ હૃ-
દમાં કસાવવી જોઈએ કે જેથી કર્મોનુસાર આવી પડતાં સુખ તથા દુઃખપર સંતોષ
રાખી જે વખતે જે પ્રમાણે કરવું પડે તે પ્રમાણે કર્તવ્ય જુદિથી કરી શકે વળી વિધવા
ઓએ આપણા શાસ્ત્રમાં કહેલા વિધવાના ધર્મ યથાર્થ પાળવાથી તેની ઐહિક વાંછના
નાશ પામે છે અને પોતાનું જીવન પરમાર્થમાંજ ગાળે છે. તેને પુનર્લગ્ન કરવાની ઇ-
ચ્છા થતી નથી. જે દેહ તથા પ્રેમ પતિને અર્પણ કર્યા હતાં તે ખંડીત ન કરતાં પોતા-
ના ઈષ્ટદેવના ચરણમાંજ અર્પણ કરે છે. પોતાની શેષ જીવંતી દૃષ્ટિ પૂર્ણ અને પતિ
સ્મરણમાંજ ગાળી પોતાની વિશેષ ઉન્નતિ કરે છે. નહિ કે પુનર્લગ્ન કરી ઐહિક સુખ-
ની લાલસા વિશેષ અધોગતિને પહોંચે છે.

જેનો, પુનર્લગ્ન આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓને મારે નથી. એ સુધારો યુરોપીયન પ્ર-
જાનેજ સુચારક હો. એનાથી આપણી ભવ્યતા નાશ પામે છે. આજે ઊંકરાં વગરની
સ્ત્રીઓ પુનર્લગ્ન કરે છે. શરૂ કરી ઊંકરાંવાળી સ્ત્રીઓ પુનર્લગ્ન કરશે ત્યારે કાંતો નિઃ-
વર્ણમાં બને છે તેમ પહેલાં ધણીનાં ઊંકરાંને મૂકીને પુનર્લગ્ન કરશે તો પારસીમાં બને
છે તે પ્રમાણે ઊંકરાંને લઈને પુનર્લગ્ન કરશે. અને એ રીવાજ પણ સાધારણ થઈ જશે.
કદાચ દેવયોગથી જો બીજો ધણી ગુજરી જાય તો પછી ભવિષ્યમાં ત્રીજી વેળા પણ
પુનર્લગ્ન થઈ શકશે. કેમકે એક વેળા પુનર્લગ્ન કરીશું તો બીજી વેળા પુનર્લગ્ન કરવામાં
કંઈજ બાધ નથી. કારણ કે પુરોષ પંજી વ્હાય તેટલી વેળા લગ્ન કરી શકે છે તો પુન-
ર્લગ્ન કરનાર સ્ત્રીને પણ તેનું અનુકરણ કરવામાં અડચણ નથી. જ્ઞેનો, પુનર્લગ્નનું ભ-
વિષ્ય આવું છે ત્યારે નીચવર્ણની સ્ત્રીઓમાં યતાં નાતરામાં અને આપણી ઉચ્ચ વર્ણની
સુધરેલી જ્ઞેનોનાં પુનર્લગ્નમાં કંઈજ ફેર રહેતો નથી. ફેરમાત્ર શબ્દમાંજ રહે છે કે
નીચવર્ણની સ્ત્રીનું દેશી નાતરું અને ઉચ્ચ વર્ણની સ્ત્રીનું સુધરેલું નાતરું.

જે બધુંજી સ્ત્રી કેળવણીને માટે મહેનત કરે છે તેમણે તો પુનર્જન્મને આધેથીજ નમસ્કાર કરવા કારણ કે એક તરફથી સ્ત્રી કેળવણીની હિમાયત કરી મહાન નેપોલીઅન બાનાપાર્ટના વચનો ટાંકવાં કે,

કહે નેપોલ્યન દેશને કરવા આજ્ઞાદાન

• સરસ રીત તો એજ કે દે માતાને જ્ઞાન

અને ખીજી તરફથી તેને પુનર્જન્મ માટે ઉત્તેજન આપી અધોગતિએ પહોચવાનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપવો એ ખરી કેળવણી આપવાનો માર્ગ તથા દેશને આજ્ઞાદાન કરવાનો રસ્તો નથી. એથી તો 'દેશની અને સ્ત્રીઓની બન્નેની અધોગતિ યશે. તેથીજ બાળકોએ અને સ્ત્રી કેળવણી આપવી જોઈએ કે જેથી દેશની અને સ્ત્રીઓની એમ ઉભયની ઉન્નતિ થાય અને મહાન નેપોલીઅનના વચનો ટાંકવાનું પણ સાર્થક યશે. જે સુધારા કરવાના છે તે દેશ અને કાળને અનુસરીને કરવાના છે. કાળની સાથે દેશને પણ જોવો જોઈએ. પશ્ચિમ તરફના દરેક સુધારા સારા અને ઉજળું એટલું દુધ સમજવાનું નથી. " ગામ ત્યાં દેડવાડા " એ કહેલી પ્રમાણે કેટલાક રીવાજ એ લોકોના સારા તો કેટલા નહારા પણ હોય છે, તેથી જે સાફ હોય તેજ અદ્યક્ષ કંવું, નહિં તો આપણે પારકાની નકલ કરતાં આપણી પોતાની સાલ પણ આપણે ભૂલી જઈશું; તેથી તેઓની નકલ કરવામાં આપણે આપણો ધર્મ આપણો દેશ, એનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ કે આનાથી ફાયદો યશે કે કેમ. નહિ તો 'ધોળીનો કુતરો નહિ ધરે નહિ ઘાટનો', તે વાળી વાત યશે.

જેઓ દેશને મ્હાતાં હોય તેઓએ તો પુનર્જન્મના સવાલ ઉઘો મુકી હજી જેઓ ઉછરતી બાળકોએ છે કે જેનામાં ખીજરૂપે પૂજ્યભાવ અને દૈવી પ્રેમના સંસ્કારો રહેલા છે તેમને સંભાળ પૂર્વક ખીજરી ઉત્તમ પ્રકારનો છેડ બનાવી તેને ફળ આપવાથી રાહ જોવી જોઈએ. હાલ તરત તો કદાચ નિષ્ફળતા લાગશે પણ ભવિષ્યમાં જો દેશની ઉન્નતિ યશે તો આથીજ યશે; નહિ કે પુનર્જન્મથી. પુનર્જન્મ કરવાથી તો ઉછરી દ્વાનીજ યશે. જે ઉત્તમ ખીજ બાળકોના હૃદયમાં રહેલું છે તેનો પુનર્જન્મથી સમુગ્ધો નાશ યશે અને સ્ત્રીઓની ભવ્યતા સદાને માટે ખંડીત યઇ તેઓ તેઓની સ્વાર્થેણ શુદ્ધિનો ભયંકર રીતે અંત લાવશે. જે સતી સ્ત્રીઓ હાલશે વર્ષ ધર્મ મરણ પામી છે પણ તેમના ઉચ્ચ વર્તન, તથા અદ્યક્ષ રહેલી કીર્તિ, પોતાના પતિને માટેના પૂજ્યભાવને અવર્ણ્ય પ્રેમની સાખીતી સાથે તેઓના નામ જળવાઇ રજો છે, તેમની મનહરણ અદ્યક્ષ રહેલી ભવ્યતા, હજી પણ ચિરકાળ પર્વત એવીને એવીજ રહેશે; અને તેનો કોઈ પણ દીવસ નાશ થવાનો નથી એના જેવી ભવ્યતા હાલની પુનર્જન્મ કરનારી બહેનોને કોઈ કાળે મળવાની નથી. તેઓને તો જાહેર માસીકા તથા વર્તમાનપત્રોથી તેઓની યતી અધોગતિને વધાવી લેવામાં આવશે અને કોણ જાણે કેવું એક મહાન કાર્ય કર્યું હોય તેમ અનિર્નદન મળે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ઉચ્ચ વર્ણનીજ સ્ત્રીઓમાં પતિવ્રત પળાતું એમ નહોતું. દેટલીક નીચવર્ણની સ્ત્રીઓમાં પણ પતિવ્રત માટે કેટલું અભિમાન તથા પ્રેમ હતો તે નીચે આપેલા ઝોડ જાતીની એક સ્ત્રી જસમાના દાખલા ઉપરથી જાણીશું.

સીદ્ધરાજ જયસીંહના વખતમાં જ્યારે સીદ્ધરાજે સદ્અલોગ નામનું તળાવ ખોદાવ્યું ત્યારે દહરો માણસ કામે લાગ્યાં હતાં તેમાં ઓડ ગાંધના અને ઓડ ભત્રીના ધણી ધણીઆણીનું એક જોડું કામે આવતું હતું. તે એ સ્ત્રી જેનું નામ જસમા હતું તે ધણીજ સુંદર હતી. એક દિવસે તે માટીનો ટાપલો નાખવા જતી હતી તે વખતે સીદ્ધરાજની નજર તેના પર પડી અને તેની સુંદરતાથી એ મોહિત થયો, તેણે અનેક પ્રકારે લાલચ આપી પણ તેની બધી યુક્તિ નિષ્ફળ ગઈ. આખરે સીદ્ધરાજે કહ્યું કે જે તું મારી સાથે પરણશે તો હું તને મારી પટરાણી કરીશ. તારા ધણી અને છોકરાને ગીરાસ બાંધી આપીશ જેથી તેઓને મજૂરી કરવાની જરૂર નહિ પડે. તારું સંદર્ભ એવું છે કે તું કુંપડીમાં શોભતો નથી તું તો રાત્રની રાણી થવાને લાયક છે. જસમાએ ઉત્તર આપ્યો કે “રાત્રજી આવાં વચનો તમારા સુખમાંથી નીચે તે શોભતાં નથી. તમને આરી રીતે બોલવું પડીત નથી. હું પરભી છું, અને તમારે પણ તેજ દષ્ટિથી મારી સામું જોવું જોઈએ. હું એક પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. તમે કદાચ આખી પૃથ્વીનું રાજ્ય આપો અથવા ન્હારો પ્રાણુ લ્યો તેની મને લેશ માત્ર દરકાર નથી. કોઈ પણ ભોગે મારું શીયળ ભંગ થવા દર્શિ નહીં ન્હારા શીયળ કરતાં મારા પ્રાણની કીંમત ઓછી છે. હું કદાપી અનિતિનું કાર્ય કરીશ નહિ. તમારી એક પણ લાલચમાં હું લપટાવાની નથી. હું ભલે ક્ષુદ્ર છું તોપણ તેવીજ એક પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. એ ન્હારા પતિ સાથે શાસ્ત્રવીધીએ અગ્નિ, સૂર્ય, અને ઈશ્વર સમક્ષ લગ્ન કર્યું છે તે કદાપી પણ ફેક કહીશ નહિ. જે મારો ધણી છે તેને મૂકીને. ખીજને કેમ મારો ધણી કહું ? કોઈ પણ વસ્તુનો દસ્તાવેજ કરવામાં આવે છે તો તે ફેકટ થતો નથી તો આ ઈશ્વરી દસ્તાવેજ લગ્ન એ કેમ ફેક થાય ? કદાચ બીજી વસ્તુનો દસ્તાવેજ રફ થાય પણ આ ઈશ્વરી દસ્તાવેજ કદી પણ ફેક થાયજ નહિ. મારે તમારી પટરાણી થવું નથી.”

આવો એખંખો જવાબ દઈ રાતો રાત પોતાના પતિ તથા બાળક સાથે છાની રીતે પોતાને દેશ જવાને નીકળી. સીધરાજને ખબર પડી કે જસમા ન્હાસી જાય છે તેથી તે તેની પાછળ ગયો. જસમાનો પતિ અને કેટલાએક સીધરાજ સાથે લડ્યા તેમાં જસમાનો પતિ મરણ પામ્યો. જસમાએ તેને કારી ધા વાગતાં દીશે તેથી તેણે પોતાની કમરમાં રાખેલી કટાર કઢાડી પોતાના પેટમાં ખોદી દીધી. સીદ્ધરાજે તેને કટાર ખોસતાં દીધી. પાસે આવીને હાથ પકડે છે એટલીવારમાં તો કટાર પેટ ચીરીને આરપાર નીકળી જસમા પડી. રાત્ર પાસે ગયો અને પોતાના ખોળામાં તેનું માથું લેવા માંડ્યું પણ જસમાના દેહમાં જ્યાં સુધી પ્રાણ હતો ત્યાં સુધી પોતાની અગ્નિ હાથ દઈ રાખ્યા. રાત્રનું મોઢાડું જેનું નહિ તથા ખોળામાં માથું લેવા દીધું નહિ. જસમાનાજ આપથી સદ્અલોગ તળાવમાં પાણી ન્હોતું. પાછળથી રાત્રજી ધણું પરતાપો પણ તે પરતાવાને હવે મોડું થયું હતું. તેણે એક એવા કીમતી જીવ ઉપર હાથ કીધો હતો કે જેથી સર્વ તેને શીટકાર આપવા લાગ્યાં. જસમાનું રચુલ શરીર નાશ પામ્યું પણ તેના ઉત્તમ સ્વાર્પણ, પતિ પ્રત્યેના અનન્ય પ્રેમની સાબીતી, ઐત્રિક સુખની વૃદ્ધતા અગ્ર પતિવ્રત તથા ભગ્યગીતિ હજી સુધી નાશ પામ્યાં નથી. અને પામશે પણ નહિ. તેની યાદ દરેક સ્ત્રી પ્રજા માન સાથે ઠરે છે. જસમા કે જે એક મજૂર વર્ગની નીચ ભત્રીની

સ્ત્રી હતી તેણે સીંદરાજને લગન સંબંધી જે ઉત્તમ વિચારો દર્શાવ્યા હતા તેવા વિચારો હાલની ઉચ્ચ વર્ણની કેટલી સ્ત્રી જાણતી-ચાકરે ?

જસમા તું મરણ પામી છે પણ તારી યાદ ! તારી પવિત્ર યાદગીરી હમારાં હૃદયમાં હંમેશને માટે રહી છે. તારા ગુણોનું અનુકરણ કરવામાં હમારી મતી રહો એવું હું ઇચ્છું છું તું એક નીચ વર્ણની સ્ત્રી હતી પણ હાલની કેંચ વર્ણની સ્ત્રીઓ જે પુનર્જન્ન કરી સુધારામાં ખપે છે અને પોતાનું ગૌરવ ગુમાવે છે તેવી સ્ત્રીઓને ખરે તારા વર્તનથી તું લજ્જાપ્રમાણ કરે છે. તારા કરતાં તેઓ વર્તનમાં નીચી છે એમ સર્વને કથુલ રાખવું પડે છે. તેઓના કરતાં તારી ભવ્યતા વિશેષ છે. એવીજ ભવ્યતા હમારાં હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાઓ એજ ઇચ્છર પાસે માગું છું. જે ભવ્યતા તારી જળવાઈ રહી છે તેવી ભવ્યતા પુનર્જન્ન કરનારીની નથી રહેવાની અને ઉત્તરોત્તર તેઓ આર્ષાવર્તની વિશેષ પડતી કરવાનાં કારણ બૂન થશે. તેનું પ્રાપ્ત્ય તો એકનેજ શીર છે.

અતમાં હું પરમેશ્વર, તારી પાસે યાચના કરું છું કે ન્હારી બહેનોની થતી અધો-ગતિ અટકાય, તેઓ ઉચ્ચ વર્તન રાખી દેશની ઉત્તી કરે, પ્રાચીન સમયમાં જેવું સ્ત્રીઓનું ગૌરવ હતું તેવું પવિત્ર ગૌરવ તેઓ પાછું મેળવી પૃથ્વીની સપાટીપરના સર્વ દેશોને અનુકરણીય થાય એવી શુદ્ધિ સર્વને આપ એજ મારી અંતની શુભ ઇચ્છા છે તે તું ફળીભૂત કર. અરવુ.

સૌ. કાન્તિલા

વિવિધવિહાર.

જ્ઞાન ગમ્મત

અંગ્રેજી વિદ્વાન લેખકોના લેખમાંથી અવતરણ.

૧ પોતાની ચક્રિ છુપાવવાનું નજીવામાં અત્યંત ચક્રિની જરૂર પડે છે.

૨ ડાહ્યા દેખાવાનો ડાળ ધાકવો એ આપણને ધણીવાર ડાહ્યા બનનાં અટકાવે છે.

૩ ધણી વસ્તુઓ આલેખન કરવામાં મુશ્કેલ પણ કરવામાં સરલ હોય છે.

૪ માત્ર જ્ઞાનથી પુર્ણતા નથી પરન્તુ તે પ્રમાણે આપણે વર્તન કરવું જોઈએ; માત્ર વિચારવાથી પુર્ણતા નથી પરન્તુ તે અમલમાં મુકવા જોઈએ.

૫ માણસો પોતાનાં મહાન કાર્યો વાસ્તે ગર્વ કરે તો ભલે પરન્તુ ધણીવાર તેવાં કૃત્યો લેખના સંકટપનાં પરિણામ હોનાં નથી પરન્તુ પ્રારબ્ધના ફળરૂપ હોય છે.

૬ જેમ લોકોના દુકડા અગ્નિમાં પડ્યા પછી એકજ થાય છે તેમ ખરી મિત્રતા દુઃખના સમયમાં જે મિત્રોને એકજ બનાવે છે.

૭ ચંદની દશા આપણને શીખવે છે પરન્તુ પડતી દશા તો તેથી પણ અત્યંત વધારે શીખવે છે.

જેમ વીર યોધો યુદ્ધમાં આનંદ પામે છે તેમ મદાન પુરષો પ્રારબ્ધના વિરહ ભોગોમાં આનંદ લે છે.

૯ આપણે બીજાની સલાહ પુછીએ છીએ પણ તે અનુમોદનને માટેજ.

૧૦ આપણું મન જે સલાહ આપે તેના ધરતાં વધારે ડાહી સલાહ આપનાર બીજો કોઈ નથી; જે આપણા પોતાનાજ વિચારો પૂર્ણ ધ્યાનથી તપાસીએ તો પછી કદી પણ ભૂલ થવાપણું રહે નહિં.

૧૧ આપણે સલાહ આપી રાષ્ટ્રીએ પરંતુ વર્તન આપી શકતાં નથી.

૧૨ ધણા જણ સલાહ લેછે પરંતુ તેનો ઉપયોગ બહુજ થોડા કરે છે.

૧૩ શાસ્ત્ર માણસને એક શબ્દ પુરતો છે.

૧૪ દંભને માટે તિરસ્કાર એજ યોગ્ય શિક્ષા છે.

૧૫ જેમાં આપણે ન હોઈએ તે બતાવવાનો દંભ કરવા કરતાં આપણે જેવાં હોઈએ તેવાં દેખાવું એ વધારે સાફ છે.

૧૬ “ પ્રણુ લકષ્મને સુખી રાખે ” એ આશિષ સત્ય રહેલું બતાવનાર છે.

૧૭ ક્રોધ કરવામાં મંદ હોય તેનાથી ચેતવા રહેજો. જ્યારે ક્રોધ આવતાં લાંબો વખત સામે છે તેને જ્યારે આવે છે ત્યારે પૂર્ણ નેત્રમાં આવે છે અને લાંબો વખત રહે છે.

૧૮ સર્વ જાતની કીર્તીની રજા અને ઉચ્ચામિશાયા સરખામણી વગરની છે.

૧૯ આખી જીન્દગીમાં ત્રણ જાતના મદાન સંતાપો છે. (૧) છર્પાથી થતો સંતાપ (૨) મોનાની ભૂલની તુલના કરવામાં ભુલ કીધી છે એવા બયથી થતો સંતાપ અને (૩) કોઈ પણ પ્રકારનું કામ મનને ન જડવાથી થતો સંતાપ.

૨૦ કીર્તીની રજા વખતોવખત આપણને નિરાશ કરી દુઃખ દે છે પરંતુ કદી પણ સાફ કરી સંતોષ આપતી નથી.

૨૧ વેચાણુ શુદ્ધામને પણ એકજ ધણી હોય છે પરંતુ એક કીર્તીની રજા રાખનારને તેમાં સદાય કરનાર ચનાર સપજાના શુદ્ધામ ચલુ પડે છે.

૨૨ આપણે ધણીવાર પ્રેમ છોડી કીર્તીની રજાને વળગીએ છીએ પરંતુ કીર્તીની રજા છોડી પ્રેમ તરફ પાછાં વળતાં નથી.

૨૩ જે કે કીર્તીની રજા એ જાતે દોષ છે તોપણ ધણીવાર તે ગુણની જોવા બને છે.

૨૪ લક્ષ્યપૂર્વક જોનાર માણસને એવી જાતનો અભ્યાસ તેજ આનંદ છે.

૨૫ અગ્નિનો આવેશ પાણીથી નરમ પડે છે, પવનથી નહીં; તેમ ક્રોધાગ્નિ શાન્ત શબ્દોથી મદ પડે છે; પતરાજીવોર ધમકીથી નહિં.

સૌ. સુમતિ.

રમણીમણિમાળા.

હિંદુસ્થાનની વીરાંગનાઓ.

હિંદુસ્થાનના ઇતિહાસ ઉપરથી આપણને વીરાંગનાઓનાં પરાક્રમેનાં ઘણાં દાખલાઓ મળી આવે છે. ખાસ કરીને મરાઠા લોકોમાં ઘણી વીરાંગનાઓ જણાય છે, કારણ કે મરાઠા સ્ત્રીઓ લાંબા વખતથી લેખની માનસિક દૃઢતા અને શારીરિક સહનશક્તિ માટે વખણાયેલી છે. પુરોહિતા નાયક તરીકે સ્ત્રીઓ ફક્ત આ દેશમાં જ પ્રખ્યાત થયેલી છે એમ નથી. હૈદરાબાદ (દક્ષિણ) ની વીરાંગનાઓ જેઓમાં ખાસ કરીને આદમ લોહી વહેતું હતું તેઓ લશ્કરમાં હલકામાં હલકા શીપાઇની જગ્યાએ પણ નોકરી કરતી હતી. અરાદમાં સૈકાની આખરે અને જોગણીસમાં સૈકાની શરૂઆતમાં હૈદરાબાદના નિઝામના હાથ નીચે શારીરિક તેમજ લડાયક રીતે કેળવાયેલી અકેઠ હજાર વીરાંગનાઓની બે ટુકડીઓ હતી. તેઓ મહેલના અંદરના ભાગની ચોરી કરતી અને નિઝામના ઝનાનાની સ્ત્રીઓ કોઈ પણ જગ્યાએ જતી ત્યાં લેખની સાથે જતી. ૧૭૮૫ માં મરાઠા જોડેની લડાઈમાં માંમા ખારાન, અને માંમા આમળીખીની સરકારી હેડળ આ બે ટુકડીઓએ કર્ફલાના યુદ્ધમાં ભાગ લીધો હતો અને તેઓ હૈદરાબાદના પ્રરપસેન્ય કરતાં કોઈ પણ રીતે બહાદુરીમાં પછાત પડી નહોતી. લેખણે શીપાઇના જેવોજ પોષાક પહેર્યો હતો. અને ખભે બહુકો લીધી હતી. સને ૧૮૧૫ ના સરકારી રીપોર્ટ ઉપરથી જણાય છે કે ફ્રેન્ચ લશ્કરી કાયદો પણ એમણે માફકસર રીતે જૂઠા વગર કરી હતી ત્યાર પછી નિઝામના હાથ નીચે આ વીરાંગનાઓની ટુકડીમાં ઘટાડો થયો હતો અને મુનિર-ઉલ્-મુલ્કના હાથ નીચે પણ એક ન્હાની ટુકડી હતી. લડાઈમાં બતાવેલા શરતીરપણાને લીધે અથવા તો લેખની જલસ ને ગાન ખાતર હૈદરાબાદની વીરાંગનાઓની ટુકડી “જાફર પલટણ” અથવા તો ચિજ્ઞી પલટણ તરીકે ઓળખતી હતી. યોડા સમય પછી તેઓએ પોતાની જાતની ફરજો બજાવવા માંડી હતી અને ખમા ઉપર બહુક લેવાને બદલે, પોતાના દુસત્રાં બાળકોને લેતી હતી.

એક પ્રખ્યાત વીરાંગના.

પુરોહિતા નાયક તરીકે પ્રખ્યાત થયેલી સ્ત્રીઓમાં રસીમેનના “Rambles and Reminiscences” નામના પુસ્તકમાંની વર્ણવેલી પ્રખ્યાત બેગમ સુમર હતી જેને વિશે એવું કહેવાય છે કે ત્યારે દિલ્લા ઉપર અંગ્રેજોએ તોપોના માર ચલાવ્યા હતા ત્યારે પોતાના ઘણીના મૃત્યુ પછી દુરેકા દિલ્લા ઉપર પોતે પોતાના લશ્કરની અગળ આવીને યદી અને સિધીયાની નજરે પોતાને આણી. પટણાની યુરોપીયન લોકોની કતલ કરાવનાર વોલ્ટર રેઇનોલ્ડ નામના એક કૂર મારુસને તે પચણી હતી. આ બેગમનું નામ સુમર તે વેલ્ટર રેઇનોલ્ડના મરકરીના નામ સેન્જર ઉપરથી પડ્યું હતું. હરીયાના

નામના ગામમાં પોતાનું સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપનાર પ્રખ્યાત નાવિક જ્યોર્જ રોમસ એક વખત આ શુરવીર સ્ત્રીની નોકરીમાં હતો. ૧૮૦૩ માં અસાધની લડાઈ પછી આ બેગમની લશ્કરની ટુકડી જનરલ વેન્સેલીએ છુટી પાડી નાંખી, અને તેજ સાતમાં જનરલ લેકને શરણે આ બેગમ ગઈ. જનરલ લેકે તે બેગમને પીતૃભાવથી પોતાને શરણ લીધી. તે બેગમ પછી સરહાનામાં પોતાની જમીન હતી ત્યાં ઘણી વૃદ્ધ વયે મૃત્યુ પામી ત્યાં સુધી વસી. પોતાના તંત્રના દરવાજા રહામે એક મુલામતીને જીવતી દાકરી એ તેની શાન્તિ બરેલી ગમતોમાંની એક હતી.

શુરવીર મરાઠા સ્ત્રીઓ.

૧૮૧૭ માં જડમૂળથી ઉખેડાઈ ગયેલા પીઝરીયો જહારે લુંટકાટ કરવા જતા ત્યારે તેમની સ્ત્રીઓ પણ તેમની સાથે જતી. તેઓ ન્હાના ધોડા ઉપર અથવા તો ઉંટ ઉપર સવારી કરતા અને કેટલીક વાર તો તેમના પતિઓ કરતાં પણ તેઓ વધારે દૂર અને શક્તિવાન જણાતી હતી. ૧૮૧૭ ના મરાઠા વિમુક્તમાં ઘણી સ્ત્રીઓ નાપક તરીકે અથવા તો લડાઈના બ્યવહારની બાબતમાં સલાહકાર તરીકે પ્રખ્યાતિમાં આવી હતી. મલ્હારના હોલ્કર જે તે વખત ત્યાંની વખતો હતો તેની સલાહકાર તુળશીયાઈ તેઓમાંની એક હતી. આ સ્ત્રી જ સ્વતંત્રતા હોલ્કરની માનીતી સ્ત્રી હતી, અને તેનો સ્વભાવ પુરુષના જેવો દઢ હતો. ૧૮૧૭ ના ડિસેમ્બરમાં સર રોમસ દિસતોપની સરદારી નીચે બ્રિટીશ લશ્કર આવી 'હોલ્કર' ત્યારે તુળશીયાઈ હોલ્કરના લશ્કરની માહિત્તી પુરતી ધાવણીમાં હતી. બ્રિટીશ સરકાર તરફથી સર જોન માલકમ જહારે સુમેલ કરવા બાબત સંદેશા ચલાવતો હતો ત્યારે તુળશીયાઈએ સલાહ કરવા તરફ પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો જણાય છે અને ત્યારથી મરાઠા જાવણીમાં બે તડ પડ્યાં, (એક તો લડાઈની તરફનો મત આપનારા અને બીજા લડાઈનો વીરુદ્ધ મત આપનારા.) તુળશીયાઈને તેના રહામા તડવાળામાંથી કોઈકે રાતે પકડી અને સીજરા નદીને કંઠિ લઈ જઈને મારી નાંખી અને આખરે લડાઈની તરફ મત આપનારાઓનું જ આલ્થુ' લડાઈ થઈ, અને પરિણામ એ આલ્થુ કે હોલ્કરના લશ્કરની મહિદ્પુરના યુદ્ધમાં સખત હાર થઈ. હોલ્કરના લશ્કરના વેરાઈ બધા વખત એક ટુકડી જ સ્વતંત્રતા હોલ્કરની વીર વર્ષની પુત્રી બીમાત્રાઈની સ-દારી નીચે હતી. તે પોતાની ટુકડીની આગળ કડે તરવાર બાંધી હાથમાં બાલો લઈ, એક ઉત્તમ રીતે ઝૂત વગેરેથી શત્રુમારેલા ધોડા ઉપર સવાર થઈ ગઈને હતી. હોલ્કરે સલાહ કરી પછી બીમાત્રાઈએ કંઈ વચરે લલવાની વૃત્તિ બતાવી નહીં, અને સર વિલીયમ માન્ટેગેને શરણે તે ગઈ.

૧૮૫૭ ના બળવા વખતે પણ કેટલી શુરવીર સ્ત્રીઓ લડનારીઓ તરીકે પ્રખ્યાતિમાં આવી હતી મર્ડ મંડળના ગ્રેડ રાજાઓના કુળના રાજા ચંદરસાની વિધવા તેઓમાંની એક હતી. રાજા ચંદરસાને અને તેના પુત્રને રાજ્યદ્રોહના ગુનાહ માટે જાનલપુરમાં ૧૮૫૭ ના સપ્ટેમ્બર માસની ૧૮ થી તારીખે તોપને ગોળે ઉગરી મુકવામાં આજ્ઞા દત્તા. તેની વિધવાએ રામમઢ લઈ લીધા અને ઘણી એક ગયાજીઓના બાગ પીધા; આખરે તેની પુઠે અંગ્રેજ લશ્કર પડ્યું હતું. તેથી તે ધોડા ઉપરથી ઉતરી અને

પોતાની છાતીમાં તરવાર ત્રેણે ભેંસી. હેને સિદ્ધિશ ધાવણીમાં લઇ જવામાં આવી અને ત્યાં તે મરણ પામી.

ઝંસીની રાણી.

સર્વ કરતાં વધારે પ્રખ્યાતતો ઝંસીની રાણી હતી. રાજ્ય ગંગાધરરાવ મૃત્યુ પામ્યો તે પછી ગાદીને વારસ ન હોવાને લીધે ઝાંસીનું રાજ્ય સિદ્ધિશ સરકારના હાથમાં આવ્યું. રાજ્ય ગંગાધરરાવની વિધવા રાણીએ ધણું વધિ લીધી પણ વારસ હતક લેવાની રજ ન આપતાં હેને પેનશન બાંધી આપવામાં આવ્યું. આથી તે સિદ્ધિશ સરકારની કઠી શત્રુ થઇ અને બળવો જાગી ઉઠતી વખત તે હેને માટે તૈયારજ હતી. ૧૮૫૭ ના જુન માસમાં ઝંસીના લશ્કરે બંડ કર્યું, અને દીવસોના દીવસ સુધી કિલ્લાનું રક્ષણ કર્યું હતું, અને સત્તામતીથી ચાલ્યા જવા દેવાના વચન ઉપર આધાર મળીને જૂઠામાં શરણ થયા હતા તે અંગ્રેજોને નિર્દય રીતે કતલ કરી નાખ્યા. રાણીએ રાજ્યની લગામ પોતાનો હાથ લીધી અને ૧૮૫૭ ના માર્ચ એપ્રિલમાં બપોરે સર હય રોઝની સરદારી હેઠળના લશ્કરે ઝંસી ઉપર ઘેરા પાડ્યો હતો ત્યારે રાણીએ શહેરનો બચાવ બદાદુરીથી કર્યો હતો. પોતાના મહેલની બહાર મંડપ નીચે બેસીને લડાઈ જોતી રાણીને ઘેરા પાડનારા ધણીવાર દેખતા. આખરે ત્રીજી એપ્રિલે હલ્લાંધી ઝંસી શહેર અંગ્રેજોને હાથ મળ્યું અને રાણી શતોશત એક ન્દાની રક્ષક ટુકડી લઈ ઉતર દિશા તરફ ન્દાશી ગઈ. લેફ્ટેનન્ટ ડાઉકર (હાલ જે જનરલ છે અને સી. બી. છે) ની સરદારી નીચેની હેડક્વાર્ટર કનવીનજન્ટની ધોરેવાર ટુકડીએ રાણીની પુક પકડી હતી. ઝંસીથી ૨૨ માઈલ ઉપર આવેલાં બંડર ગામમાં ડાઉકરે રાણીની ઉતાવળી ન્દાત્ર ભાગનાં ચીન્દો જોયાં. અને રાણીના તંત્રમાં અધુરું મુકેલું ખાવાનું પણ જોયું. ગામની ખીલ બાજુએ ડાઉકરની રદામા શેઠાણા અને બંગાળાની ધોરેવાર ટુકડીના આળસેક જણા આવ્યા. હેમને ડાઉકરે હરાવ્યા. તે વખતે ચાર રક્ષકો સાથે ધોળા ધોડા ઉપર સ્વાર મળેને ન્દાસતી રાણીને પકડી પાડવાની તૈયારીમાં હતા તેટલામાં તરવારના ધાધી તે ધોડા ઉપરથી પડી ગયો, અને તેથી પુક પકડેલી છોડી દેવી પડી. જુમના નદી ઉપર આવેલા કાલપી ગામમાં હુલ્લડખોરોનું લશ્કર ન્દાનિસાહેબના બત્રીજ અથવા બાણેજ દ્વાર સાહેબની સરદારી નીચે હતું ત્યાં રાણી ન્દાશી ગઈ અને જમને હેને પિનંતી કરી કહ્યું કે “ મહેને લશ્કર આપો તો હું જઈ લઉં ” તાતીયા રોપીની સરદારી નીચેના લશ્કર સાથે સાથે તે કુન્દા તરફ ગઈ, ત્યાં સર હય રોઝે તે લશ્કરને હરાવ્યું. અને આખરે હેમને કાલપી જતા રહેવું પડ્યું. પાછા કાલપી આગળ તાતીયારોપીના લશ્કરની અને સિદ્ધિશ લશ્કરની વચ્ચે યુદ્ધ થયું. સને ૧૮૫૮ ના મે માસની ૨૨ મી તારીખે તાતીયા રોપીના લશ્કરનો હાર થઈ. તેજ રાતે રાણીના તંત્રમાં હુસ્મનનો તોપનો ગોળો આવીને ફાટ્યો અને હેના બે રક્ષકોનો પ્રાણ લીધો તથા રાણીને જલદી ન્દાશી જવાની ફરજ પડી.

તે શૂરવીર સીનો અનંત.

કાલપીથી તે લેડો સિંધીવાના લશ્કરે ગંગાધરમાં બંડ ઉઠાવ્યું હતું ત્યાં ગયાં અને તેથી હેમને ધનની તેમજ માણસોની મદદ મળવાથી પાછા શૂર ઉપર ગઈયા.

પણુ શ્રીરીશ લશ્કર હોમની પુઠેજ હતું. ગ્વાલિયર ઉપર ઘેરા ધલાયો અને ૧૭ મી જુને, અંડખોરોના લશ્કર, અને સર હયુ રોઝની મદદે આવતા જનરલ રિમયના લશ્કર વચ્ચે લડાઇ થઇ. આ લડાઇમાં ૮ મી હુઝાર પક્ષટણે ધણી બહાદુરી. ખતાવી હતી. જ્યારે હુઝાર પલટણ આબ્યાની બયની નિઠાની ધર્ષ ત્હારે રાણી કુલ બાગ તોપખાંના આગળ બેઠી બેઠી શરખત પીતી હતી. લાલ રંગનો કોટ તથા સુગ્વાળ પહેરેલી, તથા ધોળો ફેરો અધિકરી અને સિંવીયાની તિબેરીમાંથી તરતનીજ હુરેલી મોતીની માળા પહેરેલી રાણી ધોડા ઉપર સ્વાર થઈ, અને પેતાની નિમઠહલાલ રક્ષકને લઇ, શ્રીરીશ લશ્કરનો ધસારો ટાળવાને નહેર કુડી જવાનું કર્યું પણુ ત્હેનો ઘેડો કુલો નહિ. દરમ્યાન કેપ્ટન હીનીએજની સરકારી નીચેની ૮ મી હુઝાર પક્ષટણે ધસારો કર્યો. રાણીની ઠમ્-રમાં બંદુકની ગોળી વાગી, અને માથા ઉપર તરવારનો ધા થયો તે છતાં તે ધોડા ઉપર ચાલી ગઇ. યોદ્ધાકવારમાંજ તે ધોડા ઉપરથી પડી, અને ત્હેને તંબુમાં લઈ જવામાં આવી. જ્યાં તે મૃત્યુ પામી. ત્હેના શબને ધણી ધામધુમથી પાસે આવેલા બાગમાં અન્નિદાહ દેવામાં આવ્યો. ત્હેના પત્નિની આજીણી લૂડી જે ત્હેની નિમઠહલાલ રક્ષક હતી ત્હેને પણુ તેજ વખતે તરવારનો ધા થયો હતો. પણુ તે ધોડા ઉપર બેશાને શહેરમાં ન્હાથી જઇ શક્યા જેટલી શક્તિવાન રહી હતી. શહેરમાં ત્હેની આસનાવાસના એક ફૂંદીર તથા એક મુસલમાન અમલદારે કરી હતી અને હોમનાજ તાબામાં હતી ત્હારે તે ગુજરી જવાથી ત્હેને મુસલમાન ધર્મમાં વટકો ગયેલી ગણીને દફનવામાં આવી. એવું કહેવાય છે કે રાણીએ મરતાં પહેલાં પોતાના શરીર ઉપરના ધણા કિમતી અલંકારો પોતાના લશ્કર તરફની પોતાની ઉપકાર વૃત્તિ બતાવવા તથા ત્હેમની બહાદુરીના ધનામ તરીકે તે લોકોમાં જોઈએ આપવાની ઈચ્છા બતાવી હતી. આ રીતે અંડખોરોના નાવકોમાંની સાથા શરવીર તેમજ દુશિયાર નાવિકોને અન્ત આવ્યો. સર હયુ રોઝના મત પ્રમાણે તે સાથી શરવીર તેમજ દુશિયાર નાવિકા હતી.

નસિનકાન્ત નંદશિંહુરાય ડીવડીયા.

વાર્તાલહરી.

ગોપાળ અને ગોવાળ.

ગોપાલની માતા સ્ત્રીઓમાં એક હતી. તેને પિતા પણુ ધણેજ બંધો હતો. તેણે પૈસો મેળવવા તરફ ખીસકુલ લક્ષ રાખ્યું નહોતું. સદ્વર્તનચાળા થવું, ધર્મનાં રક્ષકો વાંચવાં અને લોકોને પોને વાચી ધર્મનું રક્ષણ સમજાવવું એજ એના જીવનનો મુખ્ય હેતુ હતો. તેના ગામના લોકો તેને વિદ્વાન તરીકે માનતા અને તેથી કોને એક બેતર આપવામાં આવ્યું હતું અને એના ધરની આસપાસ જુદી જમીન હતી જેમાં ફલ ફુલ તથા લીલોતરી થતી જેથી તેનો નિર્વોદ થતો હતો. મનજી વખતે તેણે પોતાની સાને પાસે બોધાવી કહ્યું “ મિત્રે, મને તારાં કે ગોપાલની બહુ ચિંતા નથી, હું જાણું છું કે તારાં પરમતમા તમારી સંબાળ રાખશે. વળી બેતરમાંથી દાણા આવશે. આપણાં ગામજી પારોશીઓ બાગ બેઠી શાક પાંદડું ઉગારી આપશે અને તેથી તમને મુજરાનમાં

વાંધા નહિ આવે. પતિપરાયણ સર્તાએ ઉત્તર આપ્યો. “સ્વામી, આપનું કહેવું” સલ છે. અમારી કાંઈ પણ વિંતા કરશે નહિ. અમે અમારો નિર્વાહ બહુ સારી રીતે કર્યું.” આવી રીતે તેનાથી બને તેટલા હૃદયગળથી પતિને સાન્નિધ્ય આપ્યું કે જેથી તે શાન્તિથી સ્વર્ગમાં જાય અને માન ધનમાં એનું ગન પરાવાય.

જ્યારે તેનો અમર આત્મા આ હણુમંશુર દેહ છોડી ચાલ્યો ગયો, ત્યારે પડોરીઓ આવી તેના મૃત દેહને ઉપાડી ગયા. ચિતા ખડકી, સળગાવી, દેહને બરમ કરી નાંખ્યો અને આ બરમને નદીમાં ફેંકી દીધી; ગોપાલના પિતાના રથૂક દેહનો આ રીતે અંત આવ્યો.

હવે મા દીકરો જંગમમાં એકઠાં રહેવા લાગ્યાં. મને પણ મૃત્યુ ક્યારે આવે અને ક્યારે મારા પતિને જઈ મળું એ સિવાય સાધી સ્ત્રીને બીજી ચિંતા નહોતી. પણ સ્વર્ગ જેવા પવિત્ર ધામમાં જવાને માટે ખોતે દરજી લાયક છે કે નહિ તેનો તેના મનમાં સંદેહ હતો. તેથી તે આખો દિવસ પ્રભુ બકિનમાં લીન રહેતી, દીવસમાં ત્રણ વખત રનાન કરતી, ઉઘોગી અને બધી યવા પ્રયત્ન કરતી, ગામનાં માણસો પણ એના ઉપર ધણોજ બાવ રાખતાં. ગામનાં ખેતરો સાથેજ સાથેજ એનું ખેતર વાતી આપતા, અને લણી, મસળી અનાજ એને ઘેર મોકલાવતાં. બાગમાં ફળફલ તથા શાક વાતી આપતાં અને આથી અન્નની કોઈ દીવસ ખોટ પડતી નહિ.

આરતેઆરતે જ્યારે ગોપાળ ત્યાર પંચ વર્ષનો થયો ત્યારે તેની માએ ધાર્ણ કે હવે તેને નિશાળે બેસારવો જોઈએ. પણ તે પહેલાં તેને માટે નવાં કપડાં જોઈએ; બેસવા માટે દર્બારસન, કાપી લખવા માટે તામ્રપત્ર તથા શાહી અને બજની કલમે પણ જોઈએ. હમણાં તેને રલેટની જરૂર નહોતી કારણકે સરઆતમાં છોકરાઓ જમીન ઉપર ધુળ નાંખી નાંખી ધુળમાં અક્ષરો છુટતા. ગોપાલની રિયતિ બહુ દયાપાત્ર હતી. દિંદુસ્તાન એટલો બધો ઉષ્ણ દેશ છે કે નાનાં છોકરાને જે સીવાય ત્રીજા કપડાની જરૂર રહેતી નથી, શાલની માફક એક જોડવા અને બીજું પહેરવા બસ છે. હું ધારું છું કે એ જોડી બસ છે. જેથી એક ધોવાય અને બીજી પહેરાય.

અલગત આ બધી ચીજોની કાંમત બહુ એકઠી પડે પણ મરીમ માને આ ધણું લાગતું અને આ બધી ચીજો લેવા જેટલા પૈસા એકઠા કરતાં એને ધણા દીવસ સુધી રેંટીઓ ફેરવવો પડ્યો.

છવટે બધી તૈયારી થઈ રહી ત્યારે સારું મુદ્દત જોઈ પુત્રને આશીર્વાદ આપી, નિશાળે વિદાય કર્યો અને સજલ નેત્રે હુંપડાના બારણામાં તેને જોતી ઉભી રહી.

ગોપાલ તો આગળ ચાલ્યાજ કર્યો. રસ્તા ધણો લાંબો લાગવા માંડ્યો, અને રખેને રૂંલો પડ્યો. ફોહ એમ વિચાર કરે છે. સ્વં ગ્રામ દેખાયું અને ધણા છોકરાને નિશાળે જતા જોયા. તેની બીક મઠી ગઈ અને સૌની સાથે નિશાળમાં ગયો.

નિશાળમાં તેને પ્રભુ ગમ્મત પડી નિશાળ બંધ થયા પછી બીજાં છોકરાઓ સાથે ખૂબ રમ્યો અને જ્યારે ઘેર જવા નીકળ્યો ત્યારે રાત પડી ગઈ અને અંધારું થયું. ઘેર એકઠાં જતાં ધણો બધા લાગવા માંડ્યો. બધુંકર પરુઓની ગર્જના સંભળી ચરમ-રતો હતો. શું કરવું તે સમજાયું ન પડવાથી ખૂબ દોડ્યો અને જ્યારે માતાના બોળામાં જઈ પડ્યો ત્યારે નિરાંત થઈ.

બીજે દીવસે સવારે તેણે નીશાળે જવા ના પડી. તેની માતાએ કહ્યું “ બેટા, તું તો કહેતો હતો કે તને ત્યાં જાડું આનંદ આવ્યો; બહુવામાં જાડું મજા પડી, ત્યારે આજે શા માટે જતો નથી ? ”

તેણે જવાબ આપ્યો “ માતા, નિશાળમાં મજા પડે છે એ વાત ખરી છે પણ વનમાંથી એકલા જતાં મને બીક લાગે છે,

તે શરમાઈ નીચું માથું કરી હોઠ રલે. તેની માતાના હૃદયની વેદના અસહ્ય હતી. અત્યંત ગરીબ હોવાથી કાંઈ નોકર રાખી પોતાના પુત્ર સાથે તેને મોકલે એમ તેનાથી બની શકે એમ નહોતું.

તેના હૃદયને અત્યંત શોભ થયો પણ એક નિમિષ માત્રજ; તેણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું ધ્યાન ધર્યું. તે તેને પુત્ર બાવે, કેવળ બાલ બાવે બનતી હતી અને એટલા મારેજ પોતાના પુત્રનું નામ પણ તેણે ગોપાલ રાખ્યું હતું.

તેણે પોતાના પુત્રને સમજાવ્યો, “ બેટા, આ જંગલમાં મારો એક બીજો પુત્ર વસે છે જેનું નામ પણ ગોપાલ છે. પેલા દૂરના જંગલમાં તે ગાયો ત્યારે છે, તે હંમેશાં રસ્તા પાસેજ હોય છે. ” ગાયોના ગોવાળ, બાઈ, ગાયોના ગોવાળ, મારી સાથે નિશાળે ચાલ ” એમ છુમ મારી જો તું તેને બોલાવીશ તો તે જરૂર આવશે અને તારી સંભાળ લેશે. પછી તો તને બીક નહીં લાગે ના ? ”

ગોપાલે કહ્યું “ શું ખરેખર મારો બાઈ આની મારી સંભાળ લેશે ? ”

માતા એ કહ્યું “ હા બેટા, તું પરમાત્માનું સંતાન છે અને પરમાત્મા પોતાનાં સંતાનોને દુઃખી થવા નથી દેતો.

માતાના ચરણમાં નમી, પુત્ર હર્ષભેર નીશાળે જવા નીકળ્યો.

હિંમતથી તે વનમાં ચાલ્યો, પણ જરા દૂર જતાં ઝાડોની ઘટાથી ચથેલું અંધારું આવતાં તેને બીક લાગવા માંડી; તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. “ બાઈ, ગાયોના ગોવાળ, બાઈ, ગાયોના ગોવાળ, તું આંહી આવે તો આપણે બન્ને સાથે રમીએ । ” એમ તેણે સાદ કર્યો.

ઝાડોનાં ઇંચક બાજુમાં. પાંદડાં પુરક પડ્યાં, અને સેતેરેડી જુગદ આપે પડ્યાં છે મુગટમાં મયુર પીંગળ જોસેલું છે એવું એક બાલક પ્રગટ થયું. બાલકે ગોવાલનો હાથ ઝાલ્યો અને નિશાળ તરફ રમત ગમત કરતા બન્ને ચાલ્યા.

ત્યારે ગામ નજીક આવ્યું ત્યારે તે નાનો ગોવાળ “ ઘેર જતી વખતે પાઉં અને બોલાવજે, ” કહી પોતાની ગાયો ચારવા ચાલ્યો ગયો. આ નાનો ગોવાળ એવો તો મોહક, એવો તો ગમ્મતી, એવો તો બલે, એવો તો શુરવીર અને તેજસ્વી હતો કે ગોપાલને તેનાથી અધિક વંદાણું આ સંસારમાં કાંઈ જણાયું નહિ.

ગોપાલ પોતાની માને ત્યારે દરરોજ આ બધી વાત કહે તો ત્યારે માતાનું હૃદય હર્ષથી ફૂલતું પણ તેને આ બાળક કાંઈ આશ્ચર્ય લાગ્યું નહિ. તેના મનમાં તો દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે ધી બાલકજી એક માતાના હૃદયને ચાંત કરશે.

આમ કરતાં કરતાં એક દીવસ ગુરૂએ સર્વે સિધ્ધીને જમાડવા માટે આમંત્રણ કર્યું.

ગુરૂકુલના વખતમાં આજની માફક ગુરૂને કાંઈ શી મળતી નહોતી. તે પશુ તેનું ઉદરપોષણ બહુ સહેલાઈથી થતું. ગોપાલની વિધવા માતાના ખેતર અને વાડીની માફક ગામના લોકો તેનું પંથુ ખેતર ખેડી અને વાવી આપતા.

પશુ આવા ખાસ પ્રસંગે વખતે દરેક સિધ્ધિ તેનાં માતાપિતા પાસે જઈને કહેતો કે “અમારા પૂજ્ય ગુરૂ અમને જમાડવાના છે; હું એમને શું ભેટ લઈ જાઉં?”

કોઈ માતાઓ મીઠાઈ, તો કોઈ પુરી, તો કોઈ બજારીયાં, કોઈ ફળફળાદિ, તો કોઈ ગુરૂ તથા ગુરૂ પત્નીને હવન વખતે પહેરવાનાં રેશમી કપડાં, તો કોઈ દરરોજ પહેરવાનાં સુતરાઈ કપડાં મોકલતી.

ગોપાલે પશુ તે રાત્રે તેની માને પૂછ્યું “મા, મારા પૂજ્ય ગુરૂ માટે હું કાંઈ શું લઈ જાઉં?”

પુત્રના આવા શબ્દોથી માતા ફરીથી એક ક્ષણ ગભરાણી. ગુરૂને માટે કાંઈપશુ મોકલવાની તેની શક્તી નહોતી. પશુ તે ગભરાટ માત્ર એક ક્ષણ જ રહ્યો. તેણે થી બાળ-કૃષ્ણલાલનું ખ્યાન કર્યું કે તરતજ તેના ગુપ્ત ઉપર આનંદ સ્ફુરી રહ્યો.

“હું તારા ગુરૂ માટે કાંઈ આપી શકું એમ નથી. પશુ નિશાળે જતાં વનમાં તારા ભાઈ પાસે કાંઈ પશુ માગી લેજે.”

ખીજે દીવસ સવારમાં ગોપાલ અને ગોવાળ રમતા અને રસતામાં આનંદ કરતા ગુરૂને ધેર ગયા. જૂના પડતી વખતે ગોપાલે ગોવાળને કહ્યું. “અરે ભાઈ, એક વાત કહેવાની હું તને બૂઝી ગયો. મારા ગુરૂને ભેટ આપવા માટે હું કાંઈ મને આપીશ? આજે અમારા ગુરૂ અમને જમાડવાના છે.”

“હું તને શું આપું? હું તો એક સાધારણ ગરીબ ગોવાળ છું. પશુ અરે જરા ઉભો રહે એમ કહી તે દોડ્યો અને મીઠા દહીંનો એક ખાખરાના પાંતરાનો પડીએ લઈ આવ્યો. અને ગોપાલને કહ્યું “ગોપાલ, મારી પાસે તો આ છે. હું ગરીબ ગોવાળ વધારે શું આપું? લે તારા ગુરૂને આ આપજે?”

પોતાના ભાઈએ આપેલી હોવાથી આઃભેટ ગોપાલને બહુજ ગમી. તે ગુરૂને ત્યાં ઉતાવળે ઉતાવળે ગયો અને બધા ગુરૂને જ્યારે ભેટ ધરતા હતા ત્યારે તે બધાની પાછળ છાનોમાનો ઉભો રહ્યો. ઘણી કીમતી બેરોમાં નઆપા ઠોકરાની ભેટની કાંઈએ પશુ દર-કાર કરી નહિ.

આથી ગોપાલ ઘણાજ નિરાશ થયો. તેની આંખમાંથી અશ્રુધારા આવી. ગુરૂજીની નજર એના ઉપર પડી. ગુરૂજીએ તેના હાથમાંથી દહીંનો પડીએ લઈ એક મોટા વાસણમાં દહીં નાખ્યું. એકદમ તે વાસણ પૂરું ભરાઈ ગયું, અને પડીએ તો બરેલોજ હતોજ. ફરીથી તે ખાલી કર્યો અને ફરીથી ભરાઈ ગયો; ગુરૂજી ખાલી કરતા જ ગયા. પશુ ખાલી કરે તે પહેલાં પડીએ ભરાઈ જતો લાગ્યો. ગુરૂજી પડીએ ખાલી કરી સીને દહીં ખવરાવવા લાગ્યા પશુ પડીએ ખાલી થયો નહિ. સૌ આશ્ચર્યથી રહેવા લાગ્યા

તપાસ કરતાયે જે દુધ મળ્યું તેથી ફક્ત માંડ એક પ્યાલા જેટલું થયું. એક જણ બચી શકશે. ઇશ્વરનો ઉપકાર માન્યો.

એક એક ફાળે બળે ત્રણ ત્રણ પગથીઆં ચઢીને પિઅર્સ ઉપર આગ્યો પરંતુ તરતજ ત્રેને યવા લાગ્યું કે— ક્યોને આપવું ? ક્યોને બચાવવું ? કંઈ પણ સ્થિતિ ન કરી શક્યાથી તે બીજાનાની પાસે જઈને કહેવા લાગ્યો કે, “ આટલુંજ દુધ મળી શક્યું છે.—મે જણના ભાગ કર્યાથી એકેનો જીવ નહિં ઉગરે; એક જણનો જીવ બચી શકશે—તેથી બેમાંથી ગમે તે એક જણ આ દુધ પી લે—અને બે બીજાં દુધ મળી શકે છે તો હું તપાસ કરી જોઉં છું.”

પિઅર્સ આજ્યો ગયો. મોરિસ મહા મ્હેનતે ગ્યાસ લઇને કહેવા લાગ્યો—“ પોલા—પોલા—લે. આ જલ્દી પી લે ” પોલા મૃત્યુચંચાથી પીડાતી હતી—ત્રેની મુવર્થ કાન્તિ ઉપર કાળાશ પથરાઈ હતી—તે મહા કષ્ટે બોલી—“ ના તમેજ પીઓ. ”

મોરિસ ઉડીને બેઠો થયો. ગ્યાસ પોલાના મ્હોં આગળ ધરીને પોનાથી બનતી દઢતા સાથે તે બોલ્યો, “ હું કહું છું કે તું પી. હું તો નહિં પીઉં—ત્હારા કરતાં મ્હારામાં શક્તિ વધારે છે—પિઅર્સના આવતા મુધી હું તો રહી રાકીરા—તુંજ પી લે ”

પોલા ધીમે ધીમે મહા મ્હેનતે મોરિસનો હાથ પકડી બોલી, “ ના, ના. પ્રિયતમ, હું ઠીક કહું છું કે હું લાંબો વખત યોબી રહીશ આગળ કરતાં હવે મ્હેને વર્ણજ સાફ જણાય છે—પ્રિયતમ તમેજ પીઓ. ”

આ વખતે ગળગળો થઇને મોરિસ બોલ્યો, “ પોલા—પ્રિયતમે—મ્હેને શું મારે તું પીવાને કહે છે ? તુંજ પી—દરેક પળ કીમતી છે. પી, પી, જલ્દી પી લે. ”

પોલા પણ વિન્હલ કંઈ બોલી, “ પ્રિયતમ, મ્હાં કહ્યું રાખો—મ્હારા જીવન કરતાં ત્હમાં જીવન કેટલું મુશ્કેલીન છે ! સંસારમાં ત્હમારે અનેક કાર્યો કરવાનાં છે—મ્હાં જીવન ફક્ત ત્હમારી આગળજ મોધું છે—ત્હમાં જીવન દુનિયાની આગળ કીમતી છે.”

મોરિસ આ વખતે ચીસ પાડી ઉઠ્યો, “ હા, ભગવાન ! પોલા—પોલા—શું નાં હક વખત મુમાવે છે ? દરેક ધણી કેટલી મોઘી છે તે શું તું જુમી જાય છે ? તું તો સમજી શકે છે કે ત્હાં જીવન વિપત્ત કરીને હું મ્હાં જીવન રાખી રાકીશ નહિં. ”

પોલાએ પણ સાથે સાથેજ જવાબ આપ્યો, “ ત્હમે પણ શું એમ ધારો છો કે, મ્હારા આ હૃદય અકિંચિત્કર જીવનને મારે ત્હમાં જીવન વિપત્ત, કરીશ ? આજ કે શું રેત્તેનો બદલો ? મોરિસે કહ્યું, ” ના. ત્હારે આ પીવુંજ પડશે. તું શું સમજતી નથી કે ત્હારા કુખે મ્હેને કેટલું કુખ થાય છે ? પોલા—પ્રિયતમે—મ્હારો છેલ્લો આમલ કબુલ રાખ—દુધ પી જા. ”

પોલા બોલી, “ ત્હમે શું એમ ધારો છો કે ત્હમારો જીવ ન રાખતાં મ્હારો જીવ ઉગાડે ? ત્હમે શું રહમજતા નથી, ત્હમારા વિના મ્હાં ભવિષ્યત જીવન કેવું વિવિધ બનશે ? ”

મોરિસ આ વખતે મુઠ પડ્યો—બોલ્યો, “ ઠીક ! ઠીક ! તું જે કહે તે ઠીક ! એકના વિના બીજાં જીવી શકવું અસંભવ છે—ઠીક બન્નેય સાથે મરીશું. ”

પોતાના મોં ઉપર હાથ ડુટ્યું. “ કેવું સારું ! બન્ને એક સાથે મરીશું એજ ઠીક ! આહ ! એ મૃત્યુ કેવા સુખનું છે ! ? પ્રિયતમ, પાસે આવો. હજુએ પાસે આવો—હજીપણ—હજીએ. ”

દુધ પડી રહ્યું.

x x x x x x

દાકતરને લાઇને પિઅર્સ ધેર આવ્યો—પરમાં જઇને જુએ છે તો, દંપતિનો નિશ્વાસ પ્રશ્વાસ બન્ધ ! દાકતરે તપાસી જોયું તો જણાયું કે જીવનદીપ હજી પણ નિર્વાણ પામ્યો નથી.

ટેબલ ઉપર દુધ જોઇને દાકતર અને પિઅર્સ બન્ને એક બીજાની રડામું જોઇ રહ્યા. પછી દાકતરની દવાથી અને પરમેશ્વરની કૃપાથી દંપતિ આરોગ્ય પામ્યાં.

વૃદ્ધ દાકતર અને તેનાથીએ વધારે ઘરડા પિઅર્સ બન્નેએ કળૂક કર્યું કે ચલાવો રનેહ તેઓએ કદિ પણ જોયો નહતો અને આવા પ્રેમની વાત પણ તેઓએ કદિ સાંભળી નહતી.*

અકુસ.

પત્ની.

જૂદને ઘણીવાર એવો વિચાર થાય છે કે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં દૃઢતા વધારે હોય છે. નસીબદેવીનો શોષ ખમવા પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધુ સહનશક્તિ હોય છે. એક શાન્ત સહનશીલ ધીરી પત્નીને દુઃખના સમયમાં પતિને ધૈર્ય આપતી જોવા કરતાં જગતમાં બીજું કશું વધુ કશ્ચાજનક નથી. દેવી દાપથી પડતા પુરૂષરૂપી વૃદ્ધની ન્હાની લતા ટેકાડપ થાય છે. અને પોતાના બળથી ટેકાવી રાખે છે. કાસે રાત્રે એ પિપકથી વિચાર કરતાં ન્હાને એક આગસો બનાવ યાદ આવ્યો. મહારા બાળકપણમાં દમારે એક મહા કુળવાન શ્રીમંત કુટુંબ સાથે જોળખાણ હતી. કુટુંબમાં માત્ર પતિ અને પત્ની બે જણ હતાં. પૈસાની પુષ્કળ છુટ હોવાથી બન્ને અત્યંત દમામથી રહેતાં. એક દિવસ સાંજે હું ન્હારા પિતા પાસે બેઠેલી હતી તેવામાં ન્હેં ઉપર કહેજ પુરૂષ બહુજ શોષીત મુખે તે ખંડમાં પ્રવેશ્યા. ન્હારા પિતાએ ત્હેમને માન આપી બેસાડ્યા. બેસતાં કંઈપણ બોલ્યા વાલ્યા શિવાય તેઓ પુરૂષીના ડાંડા પર માથું મુકી રડી પડ્યા. ન્હારા પિતાના તેઓ અગત મિત્ર જેવા, એક પુત્ર જેવા હતા. એટલે ત્હેમને બહુ જોડું લાગ્યું. હમારા મિત્રને શાન્ત સ્વરથ કરી ન્હારા પિતાએ આમ કરવાનું કારણ પૂછ્યું. ત્હેમણે મુઝે ન્હોંએ કોટમાંથી એક તાર કઢાડી આપ્યો. અને પિતાએ વાંચ્યો. ત્હેમની પછીની વાત ચીત ઉપરથી હું એટલું સમજી ચકી કે તાર સુબંધની એમની પેટીપરથી હતો. પેટી ભાંગી હતી, જમી આવવાની તૈયારી હતી, અને સર્વ માલમીકત જઈ પોતાને કંઝાળ સ્થિતિમાં રહેકું પર એવો સમય આવ્યો હતો. મુનિયોની ગરમડનું આ પરીણામ હતું.

અબળાનાં અણૂપૂર્ણાં આભૂપણાં.

અબળાનાં અણૂમૂર્ણાં આભૂપણ.

જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને પતિપરાયણાં થઈને સર્વદા હસતે સુખરૂ નિજ પતિની સેવા કરે છે તેજ ઉત્તમ ધર્મ પત્ની કહેવાય છે.

કુલીન ગણાવા ઇચ્છતી સ્ત્રીઓએ દુઃખથી પીડાવા છતાં પણ નીત માંગ ઠાડવો ન જોઈએ.

પતિનો વિશ્વાસઘાત કરવો એ મહા પાપ છે.

આકરે સાથે બેસવા ઉડવા કે દારૂ કરવાની રેવ રાખવાથી પતિનું મન પ્રાપ્તિ પામેજ, મટે સગારીઓએ એ રેવ બીજકુલ ત્યાગી ઉચિત છે.

એક બીજની ઇર્ષ્યા કરવા કરતાં એક બીજને સહાયતા કરતાં શીખવું એમાંજ કલ્યાણ છે.

કોઈ પણ વખત કોઈને અર્ધવસ્ત્રા (અપૂર્ણ પોષાક વાળાં) નજરે થવું નહીં. તદમે સ્વરૂપવાન સાથે સદાયરણી હશે તો તદ્ભારી શોભા બમણી થશે.

સત્સંગથી ઉત્તમ જ્ઞાન મળે છે, હમેશાં શુભ ગ્રાહી થવું, બધાંથી મળે ત્યાંથી સાર મદ્ય કરવો.

પતિ પ્રત્યે અપ્રીતિ રાખનાર સ્ત્રીની સોખત બીજકુલ ન કરવી.

પુત્રીનું સૌભાગ્ય દરેક સ્ત્રીએ ઇચ્છવું જોઈએ અને તહેને રીસમાં પણ 'રાંડ' 'રાંડ' એવા અયોગ્ય શબ્દો ન કહેવા જોઈએ. મતલબ નીતિવચનો કહી પુત્રીને સુધારવી એજ સંનારીઓનું કર્તવ્ય છે.

પતિની હાલત ગરીબ હોય તો પણ તહેને મારે હલકો વિચાર લાવી ગ્રેમ જોડો કરવો તે કુલીન સ્ત્રીઓને ધર નહિં.

જે તદમે સામ્યનો માન બધે દરજ્જાએ લોગવતાં હો તો ધરના તથા કુળના ઉદય મારે ધરમાં આવતી નવી વહુ તરફ માયાણુ વર્તન રાખો.

મા બાપની શીખામણથી સુસિક્ષિતા થયેલી કન્યાઓને પોતાની યોગ્યતા કે અયોગ્યતા બતાવવાનો સમય સાસરવાસમાંજ આપે છે.

ધીમંત પિતાની પુત્રી હોય તોપણ તહેણે ગરીબ સાસરામાં ગરીબજ દેખાવું જોઈએ.

સાસરિયામાં સર્વ સાથે સદાહ સંપ રાખી હેત રાખવું.

નણ દોને બહેનો સમાન ગણવી અને તેમનાપર પ્રીતિ રાખવી. યુવતિઓએ જે સ્વતંત્રતા મળી હોય તેનો સદ્-ઉપયોગ કરવો.

અણૂ મુઝાં આભૂપણું તણો, યાથે જો તદમને શોખ;

શુણૂવંતમાં ગણૂનાં યંધ, કદિ બાપે નોંદ મન શોક.

નંદવરલાલ કે. દલપિરડ.

બોલી નાનુકાઈ.

આજ કાલ આપણી સ્ત્રીઓમાં એક નવીન પ્રકારનો પ્રચાર નિકળ્યો છે. તે પ્રચાર એટલો તો દૃઢતાથી અતુસરવામાં આવ્યો છે જે તેનાં પરિણામ ફક્તમાં ધણાંજ માડાં આવ્યાં છે. મ્હારી પડોશમાં એક સાધારણ સ્ત્રીતિનું કુટુંબ રહે છે. કુટુંબમાં પતિ પત્નિ અને વૃદ્ધ માતા એટલાંજ છે. પતિ ઘણો સરસ અને વિદ્વાન છે. સાતિએ જાણણ છે. જોડપુત્ર યજ્ઞે છે; અને એક સરકારી નોકરીથી પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે. માતા ખીચારી જુના સંસ્કાર વાળી છે. રોજ પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી નાખી ઘોષ દેવ દર્શણ કરી આવી પૂજામાં બેસતું તે ઠેક બાર ઉપર બે વાગે પરવારતું. પછી બોજન કરી પોતાનો અવશેષ રહેલો કાળ કયા વાંચવામાં મદવો. પતિ પણ એક ખાનદાન કુટુંબની કન્યા છે. ઘણી ડાહી અને હસમુખી છે. પોતાના કામકાજમાં તત્પર રહે છે, અને વૃદ્ધ સાસુજી તથા પોતાના પતિની એક નિષ્ઠાથી સેવા કરે છે. પરંતુ આ બધા સુખમાં તે ખિચારી સર્વદા મંદીજ રહે છે. કોઈ દીવસ તાપ તો કોઈ દીવસ ઉપરસ તો કોઈ દિવસ જાતીમાં સણકા આમ હરોજ ચાલ્યાંજ કરે છે. એક સમયે બોજન પ્રસંગે હું ત્યાં જઈ ચઢ્યો. જોયું તો માતા પૂજાથી પરવારી જમવા બેઠાં છે, અને પતિ રહામી બેઠો છે. ઘોડીવારમાં ડાસી જમી રહ્યાં અને મ્હારી અભયખી વચ્ચે પતિ કાંઈ પણ જમ્યા વગર અબોલીયું બદલી અન્ય શુદ્ધકાર્યમાં પ્રવૃત્તા થઈ. “ કેમ આજે તમારે જમવું નથી ? ” એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો “ નારે મ્હારાથી તે કીયે દહાડે ખવાય છે. આ ગઇ રાતે માતૃશ્રીએ ઘણો આગ્રહ કરી જમવા બેસાડી તે મ્હું એકજ ચોપડાનો કડકો ખાધો તેમાં તો ગઇ રાતની આ પડખામાં શુળ આવ્યા કરે છે; અને રહવારતું માથું ચઢ્યું છે. જો હું ન ખાઉં તોજ મ્હારે શરીરે સાઈ રહે છે ”

ઘણા આશ્ચર્યથી દિકમૂઠ થઈ હું તો વિચાર કરતો ઘેર આવ્યો. શા કારણથી આવો રોગ થયો હશે ? ખાવાતું તો મનુષ્ય માત્રને જોઈએ. તપાસ કરનાં એમ માલૂમ પડ્યું જે નાનપણમાં ખાઈ સાહેબ જ્યારે પોતાના પિત્રને ત્યાં હતાં ત્યારે દાંધએ એમના મગજમાં એવું ઠસાવ્યું હતું જે જેમ ધોડું ખાઇએ તેમ શરીરનું સૌન્દર્ય તથા નાનુકાઈ વધે છે. “ અકરમીને અહાર ઘણો ” આ વાક્ય તેના અનુસરણમાં ક્રોતરાઈ રહ્યું હતું. તેથી પ્રથમતો અહાર ઠીક હતો પરંતુ દિવસે દિવસે તેણે ઓછો કરવા માંડ્યો. કોઇ કોઇ વખત તો જૂખથી ન રહેવાતું ત્યારે મમરા ચણા કે મગજના લાડુ સારી પેટે આરોગી લેતી. વળી તેમ ન બને તો મ્હાના પ્યાન્ના પેટમાં ઠાલવતી અને તે પણ ન બની શકે તો પાણી પીને કુપાને ચાંત કરતી. આમ કરવાથી જહરાગ્નિ ઘણો ફોળી થઈ ગયો. તેથી જ્યારે પરણીને સાસરે આવી ત્યારે તો તેના સંસારમાં રોગે ધર ધાડ્યું તે એટલે સુધી જે કાંઈ ન ખાય ત્યાં સુધી સાઈ રહે પરંતુ ખાધું કે તરતજ શરીરની પ્રતી બગડે. તેથી તેને આજો દિવસ મ્હાના પ્યાન્ના ઉપરજ મદવો પડતો. આજ કાલ તે જાઇની સ્ત્રીતી એટલી તો ખરાબ થઈ ગઈ છે જે તે સાર. ખાટલે વધ છે. તેના પતિને ટુંકા પગારમાં દાંતરના ખીતો બરવા પડે છે. ડાસ આ ઉપાધીથી સદા ચીંતાગ્રસ્ત રહે છે અને પુત્રના સંસારમાં રિંદન ન આવે તે.

ધ્વિર પાસે યાચના કરે છે. આ ખોટી નાનુકાઈને સાદ્યેં ધણુ ધાર્યો છે. હવે એ બાઈ ખાટલામાંથી ઉઠે સારે ખરી.

આવા દાખલાઓ આજકાલ ધણા બેવામાં આવે છે. એક વખત કેટલીક છોકરીઓને મ્હેં એમ વાતો કરતાં સાંભળી કે “ પાણેર ખાય તે પદમણી, અન્હેર ખાય તે હંસણી, ને શેર ખાય રાંખણી. ” તેમાંથી એક બોલી ઉઠી, બહેન ! ખાધા વગર તે કેમ ચાસે ? આપણે તો પદમણી નથી થવું બા ? ખાંવા તો બેઠાએ. આ રાત દીવસ સાસરે વૈતર્ક કરવું પડે છે ને તેમાં માદાં પડીએ તો આપણે આપણા જીવનાં જાળવે. ધણી તો બીજી પરણીને બેસે. સમજી. આપણને તો બે વખત પેટ ભરીને ખાવા બેઠાએ. ”

બાલિકાઓની આવી વાતો ઉપરથી એમ સમજાય છે, જે તેમના મગજમાં પણ ખોટી નાનુકાઈએ ઘાસ કર્યો છે. આપણા દેશની હવાને અનુકૂળ એ બે વખત નિયમીત અહાર લેવામાં આવે તો શરીર ધણુંજ સાફ રહે છે. બાકી ખોટી ટાપટીપ, તથા નાનુકાઈ વધારવા માટે થોડા અહાર તદ્દન છોડીને તુકશાનકારક છે. ‘ બહેન તો થોડું જાળવે છે અગર સૂક્ષ્મ ખાય છે. ’ તે વાક્ય જ્યાં સુધી અનર્થના રૂપે નથી લેવાયું ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓની શારીરિક સ્થિતિ તો ખરાબજ રહેવાની. આ અનર્થનાં બીજા પ્રથમ શ્રીમંત કોશમાં વચાયાં હોય તેમ જણાય છે. મોટાની છોકરીઓને પોતાના બાપને ત્યાં ભાગ્યેજ ધરવું કામ કરવું પડે છે કારણ તેમને ત્યાં નોકર ચાકરની ખોટ હતી નથી. તેથી તેમની મનોવૃત્તિઓ શરીરને સુંદર તથા મોહક કરવા તરફ દોડે છે, વળી મોટાના ધરની છોકરીઓને દિવસના બે વખત અહાર ઉપરાંત ટીફીન તથા મ્હો ઉપર સારો હાથ હોય છે તેથી તે બે વખત નિયમીત રીતે જમવાની રેવ સુગ્રી જાય છે. કર્મ સંયોગે જે નિર્ધન પતિ મળ્યો તો તે રેવ ત્યાં રહી ચકતી નથી તેથી તેનાં પરિણામ ધણુંજ ખરાબ આવે છે. મોટા માણસોની છોકરીઓનો ચેપ ગરીબ માણસોની છોકરીઓને ધણુંજ નાશકારક નિવડ્યો છે. તેમનું બેઠને કરવા જતાં સાધન વગર ધણી બાલિકા પ્રાણુપાતક રોગને વશ થઈ જાય છે. જે ખોરાકથી ધનવાન લોક પોતાની પુત્રીઓને લાલનપાલન કરી ઉછેરે છે તે ખોરાક ગરીબ લોકોને મળી શકતો નથી. તેઓ તો ફક્ત ફક્ત માણસે આમ કર્યું અને આમ પરિણામ આવ્યું તેજ જુએ છે. પછી તેને કેવા સંયોગ હતા તેવિધે વિચાર કરતા નથી.

કેટલીક સ્ત્રીઓ તો વળી એમ ધારે છે જે જેમ વધારે ખાઈએ તેમ શરીર જડુ તથા કદરૂપ થાય; આ વિચારથી પણ પોતાનો અહાર ઓછો કરી નાખે છે. કેટલીક જમતી વખતે ધણુંજ થોડું ખાઈ લે છે. પરંતુ જ્યારે કોઈ ન હોય ત્યારે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ખાઈને જલરાગિને સાંત કરે છે. કેટલીક બહેમી સ્ત્રીઓ ‘ નજરાઈ જાળવે, ’ એ બીજીથી ન્યાતના જમણામાં પેટપૂર જમતી નથી. આવા અનેક દાખલા આધુનિક જનમંડળમાં ધણી વખત દેખાઈ આવે છે. સાદ્યતા તો આવતીજ નથી પણ ફક્ત દિવસે દિવસે હાડકાંને ચામડીજ રહે છે. માટે સુખ બહેનોને વિનંતિ છે જે ખોટી નાનુકાઈ મેળવવાને માટે નિયમિત અહારનો ત્યાગ નહીં કરે તો સેખક પોતાને કૃતકૃત્ય માનશે.

સ્વાગતમંદિર.

પ્રાચીન પુરાણોની બાલબોધક વાર્તાસંગ્રહ : આ ન્હાનું પણ ઉપયોગી પુસ્તક શ્રીમત ગાયકવાડ સરકારના દેશી કેળવણીખાતા તરફથી પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. પૌરાણિક વાર્તાઓનો સારો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં દેવ ભક્તિ, ગુરુભક્તિ, માતાપત્ની સેવા, પતિભક્તિ, સંસારમાં રહીને અલગ રહેવું, પરેશ્વાચારી, દામા, સત્ય, પરમાર્થ, પરોપકાર, દાન, શરણાગતનું રક્ષણ, ઉલોગ, ધૈર્ય, ખાડો ખેદ તે પડે, ઉપકારને બદલે અપકાર, અરૂં સુખ પુત્ર થવાથી નથી, તથા અભિમાનનાં દર્શાવેલાં આપવામાં આવ્યાં છે.

બાળક છોકરા છોકરીને અને યોડું કેળવણી પામેલી ઓછોને આ વાંચવાથી આપણા પૌરાણિક સમયનો સામાન્ય ખ્યાલ મગજમાં આવી જશે. પુરાણોની અતિશયોક્તિ ને ગુચ્છવણીથી આ વાંચકને બન્યું ત્યાં સુધી દૂર રાખવામાં આવી છે. તે પ્રમાણે કરવામાં સંગ્રહકર્તાની સદ્ગતિ બુદ્ધિ તાદરસ થાય છે. દરેક દિગ્દર્શકમાં આ પુસ્તક રાખવા જેવું છે. અને સંગ્રહકર્તાને આવા સ્તુલ પ્રયાસ માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વલ્લભખંડન x—શ્રીમન્ત ગાયકવાડ સરકાર પેતાની પ્રભાતી ઉત્તતિને માટે ધણી પ્રયાસ કરે છે. જોડા બહેમથી ગુર્જર પ્રભાતી ઉન્નતિ નથી થતી, માટે તેના ખંડનની આવશ્યકતા છે. તેજ બહેમથી લેખકે આ પુસ્તક લખ્યું છે. પુસ્તકમાં જાતજાતના બહેમનાં વર્ણન આપવામાં આવ્યાં છે. તેનું માત્ર આધુનિક રૂપ વર્ણવામાં આવ્યું છે તેને બદલે તેનું ઐતિહાસિક મૂળનું સંશોધન કરી બહેમનું ખંડન કરવા ચાલ કર્યો. હવે તો “અંધ વધારે ઉપયોગી ને અસરકારક થાત.” અમુક બહેમ છે તે જોડા છે માટે ન માનવો, ” એમ કહેવાથી મનુષ્યોના મન ઉપર અસર થઈ સકતી નથી. બહેમોનાં સ્પષ્ટીકરણ વધારે કરવાની જરૂર હતી. બહેમ કાંઈ આપણા દેશમાં પ્રસરેલો છે એમ નથી. આપણી પૃથ્વીમાં તે લુદ્ધ લુદ્ધ રૂપે પ્રસરેલો છે. જેમ જેમ મનુષ્યો કેળવાતાં જાય છે તેમ તેમ અંજાનરૂપી તિમિર દૂર થતું જાય છે. જેમ જેમ ધંધરે ઉપર અંધ વધતી જાય છે, તેમ તેમ જોડા બહેમો દૂર થતા જાય છે. એકંદરે પુસ્તક સાફ છે, લેખકે સારો પ્રયાસ કર્યો છે, છતાં આ વિષય ઉપર વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર જણાય છે.

સુમિત્ર, બન્ધુસમાજ.

નીચેનાં પુસ્તકોનો બન્ધુસમાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે—

આરંગજેખનો ઉદય, દ્વિધિય યત્રા, વિશ્વવિદ્યાસ ભાગ ૨, મધુકર, સંસારમાં સર્ગ, પ્રવાસ પુષ્પાંજલિ, સદ્ગુણી સુલીલા, તથા વિજયપ્રવર્તક પ્રેસનું પંચાંગ.

મે. પશ્ચિમક ધનદેશના તા. દિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળાં માટે ધનામ તેમજ લાયજેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ ગાળા લાયજેરી તથા શાળાઓમાં ધનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં શ્રી પુરુષના અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાબિંધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મદીપતરામ નિલકંઠ બી. એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ) રા. કેશવરાવ જોશ કર પેશકિયા, એવ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રૌલી-લખંડ). સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ) રા. અનંતરામ નાનાલાલ ખુચ, બી. એ. એન. એલ. બી. (ગુનાગઢ) રા. શિવશંકર શામજી દલાલ, બી. એ. એલ. એવ. બી. (ત્યાયાધીય માણુવદર સ્ટેટ) મિસ એફ મેકેરી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન ફીમેલ ટ્રેનીંગ ઇન્સ્ટિટ્યુટ (રાજકોટ)

ગં મનમુ મરાગ થી. પટેલ (પેલેસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાવનગર) દિ. બા. અ'બાલાન સાકરતાય એમ. એ. એલ. એલ. બી. (અમદાવાદ) મ. કૌશિકરામ વિનંદરામ મહેતા બી. એ. (હેડમાસ્ટર હાન્ડુલ ગુનાગઢ) સૌ. ચક્રમણિ (શ્રી લેખક) રા. કેશવરાવ બાપારાવ એચ. એ. (રોડકટર રાજકુમાર કોલેજ રાજકોટ) રા. વીરજી ઝીજી રાવલ એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (જામનગર) રા. શાકરલાલ મોતીલાલ વજરાબની બી. એ. (હેડમાસ્ટર વાંકાનેર) રા. વલ્લભજી હરિદત આચાર્ય કપુરેટર વોટસન મ્યુઝીયમ (રાજકોટ) રા. હરજીવનદામ ભુવનભાઈ કોટક બી. એ. એલ. એલ. બી. (કારભારી રાજકોટ સ્ટેટ) રા. મિલાધરદાસ હરખચંદ (માજી કારભારી તાલુકા વગા) રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એન. એવ. બી. (મુખ્ય) રા. વિ. પી. વેવ. બી. એ બાર, એટ લો (મુખ્ય) વગેરે 'સાક્ષરો' તમા વિદ્યાન શ્રી પુરુષોએ તથા 'આનંદ' 'ગુજરાતી પંચ' 'અર્ધ' ધર્મ પ્રકાશ, 'સ્વયંવિજય' 'ત્રિમાસીક' તથા 'ધ મોડર્ન રિવ્યુ' વગેરે ગુજરાતી અંગ્રેજીપત્રોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

સુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની શ્રી ઉપયોગી બોધક જ્ઞાનતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે જેઓ પોતાની શ્રીઓને, પુત્રીઓને, બગિચીઓને, પવિત્ર સુશીળ એક, કર્તવ્ય પરાયણ બેંગા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સંતોષમ સુખ શ્રી જાતિ લેખનો હિંમત ચક્રાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખ પૂર્ણ બેવડો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, શ્રીઓને નીતિનું, ધરસ સાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સજ્જને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે કીમત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ શુદ્ધ.

નવરસાલ કે. વૈજયંતી, ટાઇપિસ્ટ.

લેટપ્રેસ-મિલિયાવાડ

૨૩૪ રા. ખડુભાઈ બીમભાઈ
 ૨૩૫ રા. નારાયણભાઈ હરિભાઈ
 ૨૩૬ રા. જોશાભાઈ મુળજીભાઈ
 ૨૩૭ રા. ગોવિન્દલાલ નરભોગમ
 બી.એ. એલ.એલ. બી.
 ૨૩૮ રા. દિરાલાલ રણજીદાસ
 ૨૩૯ રા. લીલાધર સુન્દરજી
 ૨૪૦ મીસીસ કેથરિનાઈ
 ૨૪૧ રા. જીણુભાઈ બીમજીભાઈ
 ૨૪૨ રતનજીભાઈ લાલજી
 ૨૪૩ રા. સાકરલાલ હરિલાલ
 ૨૪૪ રા. રમણકલાલ નરમીત્રાલ
 ૨૪૫ રા. પરશોતમ ગો.પ.જાડાસ
 ૨૪૬ મીસીસ કાથી ગવરી મજબૂર
 ૨૪૭ સૌ. દિરાજીભાઈ
 ૨૪૮ રા. કરચનદાસ પિતાંબર
 ૨૪૯ રા. બીમજી નારણજી દલાલ
 ૨૫૦ રા. સુનીલાલ ધનજીખણદાસ અમદ.વાદ
 ૨૫૧ રા. યશવંતરાય વજેશકર મુંબઈ
 ૨૫૨ બહેન લીલાવતી
 ૨૫૩ દેશાઈ માધવલાલ સંતોકરામ
 ૨૫૪ રા. બગીનીદાસ નારણદાસ મુંબઈ
 ૨૫૫ બહેન બસુજીભાઈ
 ૨૫૬ બહેન બચકંવર બાંટવા
 ૨૫૭ રા. અણિલાલ નાગરદાસ ધંધુકા.
 ૨૫૮ રા. યશવંતરાય નયુરામ મુંબઈ.
 ૨૫૯ આસપોડા લાયબ્રેરીના સેક્રેટરી ખાતે.
 ૨૬૦ રા. એન. એ. ચાંદ સોનગઢ
 ૨૬૧ રા. મોતીલાલ મ. ગાદામ મુંબઈ.
 ૨૬૨ ડૉ. આર. જી. વેદાન્ત
 ૨૬૩ સૌ. ચતુર્લક્ષ્મી
 ૨૬૪ રા. મોહનલાલ ઉજ્જવરી ચાંદ રચન.
 ૨૬૫ રા. તુળસીભાઈ જસરામ
 બી.એ. એલ. એલ. બી. ધંધુકા.
 ૨૬૬ રા. નાયલાલ શીવલાલ નડીયાદ.
 ૨૬૭ રા. હથરલાલ મીંજરામ મુંબઈ.
 ૨૬૮ બહેન મીડીજીભાઈ બી. ના.જી.દાસ કલકત્તા

૨૬૯ રા. રમણિયરાય ગો. ત્રીપાડી મું.
 ૨૭૦ રા. કે. જી. ચીતલીયા કોઈમ્બ.
 ૨૭૧ રા. સુનીલાલ શુભાજીભાઈ મુંબઈ.
 ૨૭૨ રા. ચમનરાય હરરાય અમદાવાદ
 ૨૭૩ રા. નંદલાલ નાયલાલ
 ૨૭૪ રા. મોરારજી આનંદજી ભાવનગર
 ૨૭૫ રા. શુભાજીભાઈ આનંદજી
 ૨૭૬ રા. શ્રીકમલાલ કલ્યાણભાઈ બી.એ.
 ૨૭૭ રા. રામચંદ કુતેચંદ
 ૨૭૮ રા. મોતીચંદ ગીરધર
 ૨૭૯ બહેન ચંદન અમદાવાદ
 ૨૮૦ રા. કુવરજી આનંદજી
 ૨૮૧ સૌ. કૃષ્ણમકુમારી
 ૨૮૨ રા. જનુભાઈ અચરતલાલ બી.એ. નડીયાદ
 ૨૮૩ સૌ. ચંદ્રખા અમદાવાદ
 ૨૮૪ રા. ભાસ્કરરાવ વીઠ્ઠલદાસ મહેતા
 એમ. એ. એલ. એલ. બી. મુંબઈ.
 ૨૮૫ રા. પરજન્યરાય પેકુડરાય મેઠ અમદાવાદ
 સાતમા વર્ષ પેર.

૮ રા. અણિલાલ દીરાલાલ બાંદીકુમ્બ.
 ૯ રા. દુર્લભદાસ કે. અપારામ મોરીશમ.
 ૧૦ રા. પરમેશ્વરાય કુશલગઢ
 ૧૧ રા. એચ. એચ. રાવેગ કપાસા
 ૧૨ મીસીસ વીરમતી નટવરલાલ મુંબઈ.
 ૧૩ રા. ગિરિનાથકર બી. ત્રિવેદી બાન્ડા
 ૧૪ બેન નર્મદા કપડનજી
 ૧૫ રા. જનુભાઈ દિ. ભાવનગર.
 ૧૬ ગાંધી ચીમનલાલ અંબાલાલ મહેમંતવાદ
 ૧૭ રા. ભાતુપ્રભાઈ નાનાભાઈ કડી.
 ૧૮ દેસાઈ દીરાજીભાઈ મણીદાસ વડોદરા
 ૧૯ રા. રવિચંદર ગણેશજી માંગરોળ
 ૨૦ બહેન પારવતી કતારગામ.
 ૨૧ અ. સૌ. નાથી કુવર વેરાવળ.
 ૨૨ રા. કંચનલાલ શ્રીજલાલ પાન્ડુ.
 ૨૩ હિરારસ લોચણેરી દા. શિવાભાઈ હિવાનસદ
 ૨૪ રા. બ્યાર. જી. વેદ એન્ડીબી
 ૨૫ રા. અણિભાઈ ગાંધીભાઈ અમદાવાદ

૧૧ પી મી પ્રુય રીજા.
 ૧૨ ઝાઝવતાલ મગનલાલ સાગરમતી
 ૧૩. મોહનલાલ એન દેશાઈ મુખાઈ
 ૧૪. નારાયણ શ્રી કે. દેશાઈ મોરીશિયસ
 મીસીમ શ્રી કે. ઉપાધ્યાય ધોરાજી
 ૧૫ કે. કે. કોટાર. કરજત.
 ૧૬ હરગોવીંદ દુર્ભાસ મોતમીન
 ૧૭ કપાલ મીત્રમહાજી લા. હ. જેશંકર મહુવા
 મીસીસ શ્રીવેણી ખડેન કલકતા.
 ૧૮ સુતીલાન જુવામધ દહવાન
 ૧૯ સનુભાઈ બગવતરાય અમદાવાદ
 ૨૦. સ્વીમનલાન સારાભાઈ
 ખડેન ઝંખજી સોનમદ. મુખાઈ.
 ૨૧ હાનવાલ શીવરામ મહેસાણા
 ખડેન નાથી લામરાજી કપડવણજી
 ૨૨ મણિલાલ નાગરદાસ ધધુકા
 મીસીસ પી ખી શુક્લ વડોદરા
 મી વીરમલ એચમલાની કર્તમી
 ૨૩ ઉચ્ચમલ સતરામદાસ
 ખડેન કમ્બરજી અમદાવાદ
 ૨૪ મુગજી ગજેરાજી દુનલ રતનાગીરી

૪૬ ગ મણિલાલ નાગરદાસ આમુ
 ૪૭ રા એન એ શાહ સોનમદ
 ૪૮ દેશાઈ માધવલાલ જેયંદ મુખાઈ
 ૪૯ મુકરપુરા સરકમુટેડી ગ લાયબેરી. વડોદરા.
 ૫૦ પા મુમનબ ઇ હરિભાઈ પેટલ દ
 ૫૧ ધર્મજી તેગવ જલા (હા મદ) "
 ૫૨ મીસીસ નેત્રમણિ મુખાઈ.
 ૫૩ રા વિજયપ્રસાદ જુમતરામ જામનગર
 ૫૪ રા નાથાલ લ શીરલાન નડીયાદ
 ૫૫ રા શીવજી કર નરસી મુખાઈ
 ૫૬ અ સૌ ખડેન લહેરી "
 ૫૭ અ સૌ ખડેન જવાકુવર "
 ૫૮ ખડેન મણુ મોતીજી અમદાવાદ
 ૫૯ રા પરજીવરાય વૈકુંટેરાય મેદ "
 ૬૦ રા બા અમનલાલ હરરાય "
 ૬૧ રા જમશાઈ બહાનાભાઈ "
 ૬૨ રા નદલાલ નાથલાલ રાવળ "
 ૬૩ રા દિમતલાલ જેયંદ સોલાપુર
 ૬૪ અ સૌ ચંદ્રજી અમદાવાદ
 ૬૫ મિસિસ બીમજી વદ્યભદાસ તીરુપર મદ્રાસ
 ૬૬ મુખાઈ બન્ધુકમાજના સેકટરી કલકતા

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

હિટેકટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. દોનન ડાયવ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા
 કે તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે કલ્પના
 પ્રક્રિયા કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચાર સક્તિ શુ કરી શકે છે તે આ વાર્તા
 સરસ રીતે જણાવે છે શોખીની બધાપ્રમા કી રૂ ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. વિદુ સસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. ગ્રેમ અને નીતિના દૃશ્ય મિહાતેલી
 ગુપ્તી છે, તામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામો તથા
 લાયબેરીઓ માટે મળુર કરેલી છે સર્વે વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્તીકારી છે. ખાસ
 સ્ત્રીકપોગી પ્રસ્તુત છે સુંદર બધાઈ રૂ ૧-૨-૦

હી. લખખીદાસની કુપની, કેફ્ટ--મુ'બજ

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે સર્વ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક.
 “૬૨ વર્ષ એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક લેટ આપવામાં આવે છે.
 વાર્ષિક લેવાનું પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા”

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ

આ “પત્ર” વર્ષ સપ્ટેમ્બર-આવૃત્તી શરૂ થાય છે અને નવા શ્રાહકો વર્ષના આરંભથી જ શરૂઆત આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર શ્રાહકોને પાછલા અંકો મોકલી આપવામાં આવે છે.

ઠહેલો તે પહેલો ! પાછળથી આ અંકની નકલ મળવી સુરહેલ છે.

“ગુજરાતી પંચ”ના!

દિવાળીનો સંચિત્ર ખાસ અંક:

સુન્દર, સુબોધક, ઉપયોગી, ઉત્કર્ષક.

ઉંચા કાગળ ઉપર, નવાં ટાઇપથી છપાઈ પહાર પડનાર મહોદુ દળદાર, ઉત્તમ પુસ્તક. એકટોબર માસની છેલ્લી તારીખ સુધીમાં ગુજરાતી પંચના નવા થનાર શ્રાહકને વિના મૂલ્યે મળશે કિમ્મત રૂ. ૧-૦-૦. તા. ૩૧ મી એકટોબર સુધીમાં પૈસા મોકલનારને રૂ. ૦-૮-૦ થી મળશે. પહાર ગામના શ્રાહકોએ ટપાલ ખર્ચનો એક ઓનો વધુ મોકલવો.

વાર્તાઓ, કાવ્યો, નિબંધો, સાહિત્ય, ઇતિહાસ, ગૃહધર્મ, રાજ્ય, જીવન ચરિત્ર આદિને લગતા તથા ગમ્મત આપતા અનેક વિદ્વાન જ્ઞાનુઓ અને ગૃહસ્થોની કસાયલી માહિતી ભરેલી કલમથી આલેખાયલા હોમા ભોવામાં આવશે મનોહર છંપીઓથી ભરપૂર! ગમ્મત સાથેજ જ્ઞાન; જ્ઞાન સાથેજ ભગતિ અને ઉન્નતિ.

જાહેર ખખર માટે ઉત્તમ સાધન: ખાસ ઓછા ભાવ;

કોલમના રૂ. ૫-૦-૦

” ” ૩-૦-૦

” ” ૨-૦-૦

રૂ. ૫૦૦૦ ૨. ૫૦૦૦૦ વાર્ષિકના હાથમાં આ અંકની ૫૦૦૦ નકલો જવાની એ નિઃસંશય છે. માટે ઠહેલો તે પહેલો.

“સુન્દરીસુબોધ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાલહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું દળદાર પુસ્તક)

તા. ૧. જાન્યુઆરી ૧૯૦૬ થી બેઠેલા આ માસી છે. બેઠેલામાંના આદકો નેએએ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષના લવાજમ નેલી મેદલમાં હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.થી બેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવે છે. નેએએ મનીઝરદારથી લવાજમ મોકલી આપ્યા છે તેએને વાર્તાલહરી મોકલી આપી છે. નેએએ ન મળી હોય તેમને અગ્રે ખર્ચ કરવા વિનંત છે.

સ્થાનિક આદકોને વિનંતિ.

નેએએ લવાજમ ન મળ્યા હોય તેએએ મહેરમાની કરી, રામપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાત્રે “સુંદરી સુબોધ ઓપ્રીસ” માં રહેવાના ૮ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી લવાજમના પૈસા ભરી લેવા. નેએ તરફથી લવાજમના પૈસા નહિ આવે તેએના ઉપર મેદલ લવાજમ તથા વી. પી. ખર્ચ સાથે બેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે, જે સ્વીકારવા અમારો સુચ આદકો મહેરમાની કરશે. લવાજમ માસ આખર સુધી કેટલું બાકી છે તેની ખર્ચ સર્વ સ્થાનિક સમાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે.)

બન્ને ભેટો બાબતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાલહરી બે વર્ષ માટેનું બેટનું પુસ્તક છે; તેથી નેએએ બે વર્ષની ભેટ મેળવે. જો હશે તેમને આ પુસ્તક મળી રહેશે. નેએ છઠ્ઠા વર્ષથી પત્રના આદક સાતમા વર્ષ માટે ચાલુ રહેતા મામતા હશે. તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટે આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે. પરંતુ નેએ આ પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમાએકજ વર્ષના આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ ને તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે.

સર્વ બાબતનો પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ. સુન્દરીસુબોધ ઓપ્રીસ, અમદાવાદ.

નીચે જણાવેલા નિબંધો તથા પુસ્તકોનો બન્ધુસમાજ ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે. ત્રીજા સાદિત્ય પરિષદ વખતે જણાવેલા બધા નિબંધો પરિષદના સેક્રેટરી સાહેબ તરફથી આવેલા તે, તથા રા. ચંદ્રશંકર તરફથી “યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમાં યુજાતીને રચાવે”, તેમજ રા. જી. જી. દાધિરામભાઈ તરફથી “ઓએનું સાદિત્ય”, તેમજ રા. જમનંદેન સહે તરફથી પ્રકટ થયેલી “ઓએની ગદ્યાવળી”, રા. વિનાયકરાવ તરફથી પ્રકટ થયેલી “તીર્થ યાત્રા”, તથા રા. યુગલ દલમજી વેદ તરફથી “યુજાતી હાંદુ ઓમંજની સંતારીએને નવા વર્ષના બે મોઝ”, તથા “નિજ કુજ”, રા. ગંગાભાઈ જાલકજી તરફથી “લગ્ન.”

અભિનંદનપત્રિકાઓ.

બન્ધુસમાજના સેક્રેટરી, યુરબીએ તથા મિત્રો તરફથી નવન વર્ષની અભિનંદન પત્રિકાઓ આવી છે તેનો સ્વીકાર કરતાં સમાજ આપક સાથે ઉપકાર મેળે છે; અને સમાજે ઉપકારેલા કાર્યમાં તેએને સદાસત્યની, તેમજ પરસ્પર ભાવુભવ વધારવાની પ્રાર્થના કરે છે.

મંત્રી. બન્ધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવવક્યાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખ્દોમાં કહીએ તે “ઝીયો પડિત યાય, રસજ યાય કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ભૂખ ઈચ્છાઓ અને કરોધોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા “અભિમતી અને ઉત્સાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે,” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું ઇવન ઉત્તર કરે અને તેના આત્મ વલસાસોની ઉર્મિયોમાં પોતાના હૃદયતરંગ બેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયશૃંગના તેજસ્વી કિરણો સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના ઇવનની સફળતા છે “ઝીવિના શુદ્ધ નથી શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી. . “ઝીની ઉત્પત્તિવિના દેશની ઉત્પત્તિ અસાધ્ય છે

વર્ષ ૭ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ નવેમ્બર -આશ્વિન, વિ.મં. ૧૯૬૫. [અંક ૩ ભે.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ધાર્મિક કેલવળી.

ડૉ. કુસુમકાન્ત—તમારો વિચાર ઉત્તમ છે, છતાં તમારો દષ્ટિમર્યાદા પદ્ધતી ટુકો ન કરો નાંચવા તમામ ધર્મની, વર્ણનાં સ્ત્રીઓએ એકઠાં થઈ, જનમડલ શી રીતે સુધારવું તેનો વિચાર કરવો. અન્ય જ્ઞાતિ, ધર્મ છતાં આપણે એકજ પ્રભુનાં વાલક છોએ એ વાત સહમજવાનો ચાલ જરૂર છે. જુદા જુદા ધર્મોથી, ને તેને લીધે થતા કલહથી આપણા દેશનાં પાયમાલી થઈ છે અને અત્યારે સંપત્તી, એકથવાની ચહુ જરૂર છે જ્યારે સ્ત્રીઓ સમજશે કે આપણે એકજ શ્રવરનાં વાલક છોએ, સારે પુરુષોને એમ સહમજવામાં જ્ઞાણો વાંધો નહીં આવે માત્ર તો માનવું એમ છે, કે કાં તો સામાન્ય એકજ ધર્મ હોવો જોઈએ, અમર સમુલ્લગો ધર્મજ ન હોવો જોઈએ

મનોરમા—હાલા, એમ કેમ બોલો છો? ધર્મ એતો મનુષ્યનું જીવન છે. અને જરા ધર્મને અનાવે તો આપણી ચાટલી વધી અવનતિ થઈ છે. તમે ગમે એમ કહો, પણ ધાર્મિક કેલવળી વગર મન ઉપર અંકુશ નથી રહેતો. કારણ

જો ધર્મને કોરે મુકીએ, તો આપણું મન ધર્મ, અને કામ તરફ દોડે છે. હવે તમે પોતેજ કહો કે પૈસા કમાવા અથવા તો પૈસાથી પ્રાપ્ત થતાં સુખ મોગ-વધાં પણ શું જીવન હેતુ છે । મેં તો નજરે દીઠું છે કે ધાર્મિક વૃત્તિઓ શિથિલ થતાં, પ્રજા ઘર્ણસંકર જેવી થાય છે, માત્ર આર્થિક સુખને ઇચ્છે છે, દુઃખ સહન નથી કરાતું, સ્વાર્થ સાધવા ગમે તેવાં કૃત્યો કરે છે, જીરું ચોલેલું પમાં વહાદુરો માને છે. ટુંકામાં, ધર્મ વગર મનુષ્યો પાયમાલ થઈ જાય છે. તે પોતે પોતાની પાયમાલીનું खरું કારણ સહમજી શકતા નથી. માટે ધર્મ કોરે મુકીને ઘાત કરવાનો નથી.

વિધવા વિવાહ.

ડૉ. કુસુમકાન્ત—હું તો પણ મતનો છું કે વિધવાઓએ પુનર્લગ્ન કરવાં. મારો પાસે તો યોજી વાંત છેજ નહીં. કોઈના હાથ કે પગ સડતા હોય તે તેથી પના જીવની ધાસ્તી હોય તો, તે સડેલું અંગ અમે તો હાટ દરને કાપી નાંખીએ. તેમજ વિધવાનાં પુનર્લગ્ન ન થવાથી જો જનસમાજનો સ્થિતિ યાગ-હતી હોય તો તેઓએ તેવાં લગ્ન કરવાં. પમાં ઘડી મતમતાંતર શું ? જેમ પુરુષો પોતાની સંબંધે માટે યોજીવાર પરણે છે, તેમ સ્ત્રીઓએ શા માટે નકરવું ?

મનોરમા—દાક્તર, એ ગહન વિષય છે. સ્ત્રીઓનો અંતર વૃત્તિ કેવી છે, તે તેઓજ સહમજી શકે છે. તમે તમારા પુરુષના કાયદા ઘડો, અને અમે અમારા કાયદા ઘડીએ, ત્યારેજ સચર પડે. અમને સ્વતંત્રતા આપો, મટલે અમને સ્વતંત્ર વિચાર કરવા જેટલું જ્ઞાન આપો. પછી અમે જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ વર્તીશું. પુરુષો સર્વ હક્ક સ્વાધીન કરીને બેઠા છે, પછી કોઈક ઘેલ્લા મહે-રવાની દાણલ સ્ત્રીઓને પુનર્લગ્નની હા કહે છે, તો કોઈ ઘડી ગાંઠનું સોવાઈ જતું હોય તેમ ના કહે છે, આમાં સ્ત્રીઓએ શું કરવું તેની મને તો સહમજણ નથી પડતી. ધર્મશાસ્ત્રમાં તો ઘણે વ્હારી છે. કોઈક લગ્ન કરવાની હા કહે છે, ત્યારે કોઈક ના કહે છે. પણ ધર્મશાસ્ત્ર કરનારા એ હતા કોણ, પુરુષ કે સ્ત્રી ?

રા. મુમિત્રકૃત “અલ્પજ્યોતિ.”

કાવ્યકુંજ.

દ્વિજ જીવનને દ્વારે.

મૃદુ હૃદયની જાગે ! જાગે ! મીઠી નવ લાવના !
 હૃદયવનની વાધે ! વાધે ! નવી કુમળી લતા !
 દિલચમનની ખીલે ! ખીલે ! સુહાગી કલી સદા !
 સુમન સુરભી ! મહેકે ! મહેકે ! પૂરેપૂરી સર્વદા !
 ભવ ઉદધિમાં નાચે ! નાચે ! નવું નવું નાવડાં !
 અમરવનમાં ગાળે ! ગાળે ! નવાં ઉર-પંખીડાં !
 કુદરત તણે પીવે-પાવે નવે રસ, ખાલુડાં !
 પ્રણય રસમાં નહાવું ! નહાવું ! નવાં બની ઘેલડાં !
 પરમ પ્રભુ એ ! આવું આવું ! પ્રદેશ નવીનમાં !
 હૃદયબલ કેં બાકી બાકી રહું નથી દીનમાં !
 પુરુષ ! પ્રભુ હો ! રેતો-રેતો ! હૂં પ્રકૃતિ પામવા-
 દ્વિજ જીવનનું, માગું માગું ! તં દ્વાર ઉઘાડવા:-
 ' કુદરત તણા નીલા લીલા નવા સુર સાંભળું :
 ' બસુરું બનવું છોડી છોડી નવા સુરમાં ભળું :
 ' અમર શિશુનીઃ જોયે જોયે નવું કંઈ આલવું :
 ' નયન નમણું-મીઠી મીઠી-નવીન ઉઘાડવું :
 ' ઉરઅટવિમાં જાડું જાડું તપોવન સ્થાપવું :
 ' અજબ ધુનીએ છૂપું છૂપું નવું તપ તાપવું :
 ' તિમિર ગઢ આ તોડી તોડી નવું રંગ આપવું :
 ' નવીન થઈ જ્યાં જાંખી જાંખી: તહીંજ પ્રયાણવું :
 ' સહુ રચીલ તણી બાંધી બાંધી હવા થકી છૂટવા :
 ' હૃદય શઢને ચીરી ચીરી ભરી પવને નવા :
 ' કંઈ કંઈ જહીં યાકી યાકી હવે ન ચહે જવા :
 ' અગમ શિશુ તો દોડે દોડે સુસાદિર ત્યાં થવા :
 ' સ્થલ સમયનાં જૂઠાં જૂઠાં બધાં પડ જીખડે :
 ' નયન પડલા લેથે લેથે દિવાલ બધી પડે :
 ' જગત ભમતાં બૂઠાં બૂઠાં ન તીર કશાં નડે :
 ' નવીન નૂર કેં લાપે લાપે ! નવી ગતિ સાંપડે :
 ' નવલ ધવલી રેલી રેલી અહીં ઉર ચન્દ્રિકા !

' અવનવાં કંઈ દીપે દીપે હવે અરણ્ય પ્રભા :
 ' રમણીયપણું રૂંડું રૂંડું નિહાળી શકું નવું :
 ' કૃપણ ઉર આ ત્યાગી ત્યાગી અતીત હવે થવું :
 ' ગતિ પલટતાં ધીમે ધીમે ચ લાતુસુખી થવું :
 ' અમરવનનું જીવું બહુ બહુ બહુ કુલડું નવું :
 ' નિજપણ બધું હોમી હોમી પતંગ બની જવું :
 ' હૃદયદ્યુતિમાં પ્રેમે પ્રેમે પરાતપર મહોત્થવું :
 ' નવીનમયતા ! લેટી લેટી ! તહીં સહકારવું :
 ' પ્રભુમય થવા રનેહે રનેહે તહીં સહચારવું : ?
 ' શરીરમયતા ગાળી ગાળી તહીં સમરૂરવું :
 ' બહુ બહુ પણું ટાળી ટાળી નવું કરી જન્મવું :
 ' તુટિત થયલું ! હેને હેને જ શાશ્વત સાધવું :
 અમરરસનું દેવી દેવી સુરામૃત આપવું :
 અગમ ગગને પાકું પાકું ચ મન્દિર બાંધવું :
 ' નવલ રવિનું જ્યોતિ ! જ્યોતિ : સનાતન સ્થાપવું :
 ' નવીન નૂર હોં દીધું દીધું ! પિછાન કરાવવા-
 ' વિરલ બલ ત્યાં તહારું તહારું, પ્રભો અવતારવા-
 ' વરદ વિભુ હો ! મારું મારું બધું પલટાવવા-
 ' નવ જીવનમાં અસ્તુ ! અસ્તુ ! અહો ! કરી જીવવા-
 હસુમશુ યતાં આશા આશા જ નાવે નવી ધરે !
 મગજ દિલમાં છાનોમાનો પ્રહર્ષ કંઈ રકુરે !
 ગત સમયનાં સાચાં સાચાં બધાં વચનો પડે !
 ઋષિહૃદયનાં જૂનાં જૂનાં-નવાં-શમણાં ફળે !
 મૃદુ હૃદયની મીઠી મીઠી કલી કદિ ખીલશે !
 સુમન સુરણી હેયે હેયે હવે સહુ રહેકશે !
 અમર પુરુષે પ્રેરા પ્રેરી જ પ્રકૃતિ ગાજશે !
 હૃદયપવનમાં સાથે સાથે સુરે સહુ વધશે !
 પ્રણય રસમાં નહાશે નહાશે બધાં જગ સામટાં !
 અમર રસમાં હેડે હેડાં હશે કંઈ મહાલતાં !
 દિજ-જીવનના સીયા આયા ઉરે અભિલાષ ત્યાં-
 હૃદય રસ છે-જ્યાં જ્યાં ત્યાં ત્યાં-કહીં શમણાં ફળ્યાં.

પ્રાણહિન્ડોલ.

(ચંદ્ર વસેરે દેવાસમાં—એ પંદની ધૂનમાં.)

હાં, હાં હાલોને હીચાળિયે:

રૂડે પ્રાણને હિન્ડોલ—

પ્રીત—મીટડીને મ્હોલ—હો !

લાડિલાંને હો ! હીચાળિયે:

ઓજોજોજો: હાલો હાલોને હીચાળિયે:

હાં, ઓજોજોજો, હાં, ઓજો ઓજો—

ઓજોજોજો હાં—

સન્ત દમ્પતીને ઉર અવતરે—

ધન્ય બહાલના વિરાટ—

વિભુ વામનને ઘાટ: હો !

એવાં બહાલાંને જૂલાવિયે:

ઓજોજોજો: હાલો હાલોને જૂલાવિયે:

બાળક મ્હાલે ત્યાં કલ્લોલિયે:

એના કાલા ફલજોલ—

કરે ચેલાં રસજોલ: હો !

હુયે હુયાંને ફૂલાવિયે

ઓજોજોજો: હાલો હાલોને ફૂલાવિયે

બાલક એલે ત્યાં તો એલિયે

એને પ્રાણને પ્રકાશ—

ને અબ્રોહ સ્મિત—નિલાસ—હો !

હુલે હુયાંને ફૂલાસિયે

ઓજોજોજો, હાલો હાલોને ફૂલાસિયે

હાં ઓજોજોજો, હાં, ઓજોજોજો,—

ઓજોજોજો, હાં,

બાલકાંને હો હીચાળિયે:

હાં હાં હાલોને હીચાળિયે.

એક હાલરડું.

પારણે પોરાડું મહારા બાલા હો રાજ !

પારણે બધાંયું હું મોરલા.

શુકને સારિકા મોંઘાં મંગાવું,

મીઠી નિંદરડી લ્યો મહારા હો શાણા.

હીચોળે હીંચાવું, બાલા હો રાજ !

લાવે ગરડેજી સૂરજને ચાંદા.

ચાંદની લજવાઈ જોઈ ભાઈનાંરે હારચને

પ્રભુ પ્રેમ વરચો કાંઈ મહારેરે આંગણે.

પારણે બધાંયું કંઈ નવરંગ ફુલડાં,

ઝાંખી ઝાંખી લાગે એ ફુલડાંની કાન્તિ.

બ્રાન્તિ ભાગી જોઈ ભાઈનાંરે મુખડાં;

ફુલડાં કરમાય જોઈ ભાઈના વદનને

સદન મહારાં પહેંકે મધૂરા મુગંધે

અખંડ મહારાં પારણાં જૂલાવું આનન્દે.

મધૂક.

સહચારિણી.^૧

ગરબો.

(જડુગારો પુતારો કહુ કર ગયો રે—એ રાગ.)

સહચારિણી હુતો મહારા કાન્તની રે,

કાન્તની રે, —ધર્મપાન્થની^૨ રે.

સહૃ૦

૧. સહચારિણી: સાથે જનાર, આપણાં ધર્મસાક્ષીની ભાવના એવી છે કે સ્ત્રી એ પુરુષની સહધર્મીણી અથવા સહચારિણી છે, સ્ત્રીએ જ્યારે વિદ્યાલક્ષમાં કુરાળ હતી ત્યારે આ ભાવના પ્રચલિત હતી. પરંતુ જ્યારે કાળબળે સ્ત્રીએ અજ્ઞાન દશામાં આવી પડી, ને તેમને કેળવણી આપવી એ હાનિકારક છે એમ લાગવા માંડ્યું ત્યારે આ ભાવના બૂસાર્ધ ગઈ. પણ એવો ખવાલ જન્મ્યો કે સ્ત્રી પુરુષના કરતાં ઉતાવળી છે, અને તે પુરુષની “ અનુચારિણી ” (પાછળ જનાર) થવાને યોગ્ય છે—“ સહચારિણી ” (સાથે જનાર) નહિ. હવે જ્ઞાનનો ઉદય થવાને લીધે મૂળ આર્થ ભાવના પાછી ફરીથી જાગી છે. એક સુચિહિત પતિવ્રતાના ઉદ્યારો કેરા હોય એવું આ ગરબોમાં ચિત્ર છે. આવી ઉર્મીએ જેના હૃદયમાં યાવ તે સ્ત્રીને ધન્ય છે, અને તેના પતિને પણ ધન્ય છે. !

૨. ધર્મપાન્થ-ધર્મને માર્ગે જનાર મુસાફર. જીવનનો પરમાર્થ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ ધર્મ છે, અને તે માર્ગે ચાલવામાં સ્ત્રી અને પુરુષ એક બીજાના સહચર-સંવાદી-છે એવી ભાવના છે. ૧૨ મી લીટીમાં પણ એ જ ભાવ છે.

કાન્ત મહારા પવિત્રતાનું ધામ છે રે,
 કંથ બહાલા વિધાનું નિધાન છે રે,
 રંક બાલાના ઉરના વિશ્રામ છે રે, સહૃ
 મહારા હૈયા ફેરા જીતનાર છે જ એ,
 મહારા સૌભાગ્યના આધાર છે જ એ,
 મહારા આત્માના ઉદ્ધારનાર છે જ એ. સહૃ
 જે જે કલ્યાણવાસના એ ઉરમાં ધરે,
 જે જે લોકોપકારી એ કામ આકરે,
 તે તે સૌમાં રહું છું હું કાન્ત સાથરે. સહૃ
 પંથે ધર્મતણા એમ ચાલશું રે,
 કંથ હૈયામાં હૈયું વિલાવશું રે,
 અંતે સ્નેહના એકયમાં મુલાલશું રે. સહૃ

મુંબાર્ધ-ગીરગામ.

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા.

૩ નિધાન-નિધિ, લંકાર,

૪. સૌભાગ્યના આધાર—સૌભાગ્ય યાંત્રામાં કે અવંકરમાં નથી, પરંતુ પતિના પ્રેમમાં છે. પ્રેમમય પતિ જતાં સ્ત્રીનું સર્વસ્વ હરાઈ જાય છે, સ્ત્રીનું સૌભાગ્ય (સાહે નયીબ) ચાલ્યું જાય છે.

૫. કલ્યાણવાસના—હિતકારક ઈચ્છા, કાંઈ પણ સાહે કરવાની શક્તિ પોતાના પતિનાં પત્રોપકારનાં કાર્યોમાં પતિવ્રતા પત્નીએ મદદગાર થવું જોઈએ, અડચણરૂપ નહિ.

૬. આ લીંટીનો અર્થ એવો નથી કે જ્યાં જ્યાં પતિ જાય ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીએ જવું જોઈએ, અથવા તો પતિ જે જે કામ કરે તે તે સર્વ કામ પત્નીએ કરવાં જોઈએ. આમ કરવાથી પર સંસારમાં ગોઠાવો જ થઈ જાય. આ લીંટીનો અર્થ એટલો જ છે કે “ મહારા પતિનાં ઉત્તમ પરીપકારી કાર્યોની હું પૂરેપૂરી કદર કરું છું, અને તે કાર્યો કરવાની ત્હેમને સર્વ રીતની મદદાધી બનતી સગવડ કરી આપું છું.”

૭. વિલાવશું—દુધમાં સાકરની માફક એકરસ કરી નાંખીશું. પતિ અને પત્નીનાં હૃદયો એક સાથે તે જ ખરેખરે લગ્ન-બાંધીનું બધું ઠીકઠીક પ્રેમથી એકમેક વધ જવું એમાં જ લગ્નની સફલતા છે. ઉલ્લી લીંટીમાં પણ એ જ બાવ છે.

રમણીમણિમાલા.

અનમૂયા.

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને સાધનાર કર્મ જ્ઞપિને પતિપરાયણ પ્રિયવાહિની દેવદૂતિ નામની સાધ્વી પત્ની હતી. પતિ પતિન ઉભય પોતાના ધર્મને યથેચ્છ રીતે સ્વિકારી અન્યોન્યના નીતિ નિયમોને પાળી, ઉભય વ્યવહારને યોગ્ય સાધતાં હતાં; ધર્મના પુરંધર રૂપ, તપમાં વિશ્વામિત્ર રરૂપ, નિશ્ચયમાં ભગિરથ રૂપ મહાત્મા કર્મ જ્ઞપિને બાનુથી પણ જ્ઞાન રશ્મિએ અધિક પ્રકાશમાન, સુસંસ્કારિત, બે સંતાનો પ્રાપ્ત થયાં હતાં. સંખ્ય શાસ્ત્રના ર્ત્ત-યોગ તત્ત્વવિદ્-પરચરિત કપિલ દેવ અને અચારિ પણ જેની ઉજ્જવલ કીર્તિ ડગી નથી એવી સાધ્વી-શ્રીમતી અનમૂયા એ કર્મ જ્ઞપિનાં પવિત્ર સંતાનો હતાં.

પવિત્ર અનમૂયાને બાલ્યાવસ્થાથીજ મુશિશિતા ઠરવામાં આવ્યાં હતાં. વ્યવહાર અને પરમાર્થને સાધવાના ઉત્તમ નિયમોનું તેમને જ્ઞાન આપવામાં આવ્યું હતું. પોતાનો ધર્મ શો છે, સંસાર પ્રવાહમાં જીવન નાવને શી રીતે ખેડવું, યશસ્વી ને સુખી જીવંતી માળવા શો પ્રયત્ન કરવો, પરમાત્મા પ્રતિના નીતિ નિયમને દ્વંદ્વ મંદિરમાં કેવા પ્રકરનું સ્થાન આપવું, શ્રદ્ધા, નિશ્ચય અને પુરુષાર્થથી જીવન સ્થિતિ કેવી ઉચ્ચતમ ગતિએ પ્રાપ્ત કરે છે, આદિ ધર્મો (Duties) નું યોગ્ય જ્ઞાન ન જૂંસાય તેવી રીતે આર્પવામાં આવ્યું હતું. માતાપિતા તરફથી જે જ્ઞાનનો બહોળો વારસો દેવિ અનમૂયાને આપવામાં આવ્યો હતો, તેને સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય તે હતાં. બાલ્યાવસ્થામાં મામાપ તરફથી મળતી આજ્ઞાઓને તેઓ અમિકાર કરી તેજ પ્રમાણે વર્તતાં. ઉત્તમ શિક્ષણથી તેમનું દ્વંદ્વ ઉચ્ચતમ સંસ્કારોને ધારણ કરતું ઝગઝગી રહ્યું હતું. બાલ્યાવસ્થા કાળે મામાપની આજ્ઞાઓનું તેઓ પ્રાર્થુંગતે પણ ઉલ્લંઘન કરતાં નહોતાં. સ્વદેવમાં મામાપ તરફથી અપાતા જ્ઞાનને તેઓ હૃદયમંદિરે પૂર્ણ વિશ્વાસથી સ્થલ આપતાં.

. પવિત્ર અનમૂયા દિનપ્રતિદિન જ્ઞાન-સુખ-દ્રવ્ય ને શનૈઃ શનૈઃ પ્રસરાવા લાગ્યાં જે જે નીતિ નિયમોનું શિક્ષણ હોમને આપવામાં આવ્યું હતું, તે તે શિક્ષણને હરે તેઓ દિવાંવા લાગ્યાં. તેમના તરફ વ્યક્તિ માત્ર લગી પડતી હતી. દરરો સર્વ જાણે અનમૂયાના આકર્ષણમાં ન આવતી હોય એમ જણાતું હતું. દિવસે દિવસે તેઓની અવસ્થા પણ વધવા લાગી, તેની સાથે તન અને મન પ્રકુલિત થવા લાગ્યું. શરીરના અવયવો હૃષ્ટ પુષ્ટ બનવા લાગ્યા અને વિચાહિતાનો યોગ્યકાલ આવતાં તેમનો ધર્મ પરાયણ અત્રિ જ્ઞપિ સાથે સંબંધ બાંધવામાં આવ્યો. અચારિ પર્વત તેઓ માતાપિતાની આજ્ઞાઓને પાલનાર બન્યાં હતાં તે હવે મહાત્મા અત્રિજ્ઞપિના હસ્તમાં આવતાં તેમના સંસ્કારોથી અદિતિય પ્રભા પ્રસરાવનાર બન્યાં.

એવું કહેવાય છે કે અનમૂયાનું અપૂર્વ સૌંદર્ય નિહાળી ત્રિપૂટીદેવ . તેમની સમિપ

આવ્યા. આ સમયે મહાત્મા અત્રિઋષિ કાંઈ કારણ પરત્વે બહાર ગયા હતા. તેમનું સ્વરૂપ સૌંદર્ય અલૌકિક હતું. પ્રણયિજનનું* ચિત્ત આકર્ષવાને સુવાસિત પુષ્પોથી અબો-
ડાને આઢ્યાદિત કર્યો હતો. ગુલાલનાં ઝિણું રજકણો સુખ ભાગ્યર પ્રસરી રહ્યાં હતાં વક્ષ સ્થળો પૂર્ણ પૌવાવરથાથી બંધ બન્યાં હતાં. પાસુસંગે આનંદિત બનતી પતિવ્રતમાં કદલોલ કરી રહી હતી. ચંદ્રને પણ લગ્નિજત કરે એવું તેનું મૂખ કમલ હતું. પરિણત વેલિની માફક તે કટિ ભાગમાંથી ઉપરના ભારે લચી ગઈ હતી. આવા સ્વરૂપને દેખી તે ત્રિપુટીદેવ તેની સમીપ આવ્યા. તેની પતિ બાંકિત-આત્મ પરાયણતાને બાહ્યાંતર સ્વરૂપ, સુંગધિત દ્રવ્યથી મોહિત થઈ તેને વરદાન માગવાનું જણાવ્યું. શ્રીમતી અનસૂયાએ તે-
મને પુત્રરૂપે યયા ઈચ્છા દર્શાવી. આથી અહ્યાના અંશ તરીકે ચંદ્રમા યયા જેનો સોમ. વંશ ચાલ્યો, દત્તાત્રેય વિષ્ણુરૂપે પ્રગટ થયા, અને દુર્વાસા ત્રિપુરાદિ-મહાદેવના અંશરૂપ પ્રગટ થયા. આ પ્રમાણે ત્રણે દેવની ત્રણ વિશ્રૂતિ રૂપે તે તે સામર્થ્યવાળા પુત્રો પ્રગટયા. આ ત્રણે પુત્રોની વિજયમાળાનાં પ્રકુલિત પુષ્પોની સુંગંધ યદ્યપિ મણુ ઠરમાઈ નાશ પામી નથી.

એક દિવસ અદ્ભૂત ચરિત્રવાળા મહાત્મા અત્રિઋષિ સમાધિઃ સાધવાને બેસવા-
ના હતા ત્યારે પ્રિય ધર્મેભાગિની અનસૂયાને પોતાના સમિપ બોલાવ્યા.

“ પ્રિય દેવિ ! કાલ પ્રાતઃકાલથી મારે થી પરમાત્માનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરવા બે-
સતું છે, તેથી કદાપિ તમને આ સ્થાને એકધું અસહ લાગે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી;
પરંતુ વિવેકીએ ઉત્તમ નીતિ પ્રમાણે ચિત્તને લક્ષમાં રાખી આપત્તિ નિયતિમાં સમાન
ભાવ રાખવો એ ઉચિત છે. તેથી આજે મારે તેની વ્યવસ્થામાં રોકાવું પડશે.” મહાત્મા
અત્રિઋષિએ પોતાની પ્રિયતમા અનસૂયાને કહ્યું.

“ પ્રિય પ્રાણપતિ ! અહો ! ધન્યભાગ ! એવો સમય કયાંથી ? મહાત્મા ! પતિની
આગ્રાહો લેવા કરશે એ અધઃપતનતાનું નિશાન છે. આપની આગ્રાએ માફ પ્રયત્ન દ્ર-
વ્ય છે. અહો ! પરમાત્માના સ્વરૂપનું અનુસંધાન કરવું એના જેવું શ્રેષ્ઠ રૂઢ પ્રગટાવ-
નાર આ દુનિયામાં બીજું શું છે ? વાસ્તવ રીતે મનુષ્યે વ્યવહારની સાથે પરમાર્થને
સાધવો એના જેવું ઉત્તમ બીજું કશું નથી. કેટલાક મનુષ્યો વ્યવહારમાં તો કેટલાક
મરમાર્થ સાધવામાં કુશલ હોય છે, પરંતુ ઉપનિષદનું અહ્ય જ્ઞાન દેનાર પવિત્ર આર્ય
ઋષિઓના વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભય સાધવાની અલૌકિક કલાને સ્વિકારી તેમાં જ્ય
સાથે પારંગત થવું એ શુદ્ધિમાનનું કામ છે.

“ પ્રિયપતિ ! આપના આવા શબ્દોથી તો મને કલેશ વા ગ્જાનિસ્ટે હર્ષ અને
અપ્રતિમ આનંદનું ભાન થાય છે. એવો સમય કયાંથી કે મારા પતિ પરમાત્મ ચિત્તન
કરતા કાલનિર્ગમન કરે અને હું હૃદયમણિ-સૌભાગ્યભાન-પવિત્ર પતિના ધ્યાનમાં આ

* હૃદયકાન્ત અત્રિઋષિને.

x યમનિ યમાસન પ્રાણાયમ પ્રત્યાહારધારણા ધ્યાન સમાધયોઽષ્ટાવંગાનિ
પાતંજલ યો. સુ. ૨૯.

પ્રુથ્વ પૂર્ણ કરે. પરમાત્મા । સુખેથી આપ કર્તવ્ય જીવનમાં યોજાવ. ” સાધ્વી પતિ પ્રાણ અનસૂયાએ નમ્રતાથી નિહિત કર્યું.

હૃદય હારિણીની આ વાણિથી પવિત્ર અત્રિ ઋષિ ધણાજ પ્રસન્ન થયા અને તેનાં તેનાં વખાણ કરતાં સૂચવ્યું—“ મહાન દેવિ । ખરે । પ્રસન્ન ચિત્તવાળા કદંબ ઋષિના ફળમાં તમે એક ફલરૂપ છો, તમારા માતાપિતાથી અપાયેલા સંસ્કારોને તમે આપ શબ્દોથી ત્રિભૂષિત કર્યા છે. તમારાં અમૃતરૂપિ વચનોની દ્વેરો મદારા હૃદય સાગરનાં દર્શિત મોજાને આમતેમ ઉછાળી આનંદ કરાવે છે. પ્રિયા । તમારા જેવા શબ્દો છે, તેવાજ ગુણો પણ ઉત્તમ છે. અપરિચિત્ર ગુણોથી ભરેલું આ કોમળ હૃદય તેના હૃદય દેવતને હર્ષમગ્ન કરે એમાં શું આશ્ચર્યરૂપ છે ? ”

આ પ્રમાણે વાર્તાવિનોદ કર્યા પછી શુદ્ધ સત્ત્વમૂર્તિ અત્રિ ઋષિ ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં પરમાત્માનાં અદિતિય દર્શન કરવા બેઠ્યા, અને ત્યાર પછી બાગે પોનાનો વેગ વધાર્યો. અનાદૃષ્ટિથી પ્રાણિ માત્ર આકાશ વિકળ થયા લાગ્યાં. પવિત્રા અનસૂયા તો પતિના ધ્યાન લિન થઇ ગયાં હતાં. તેઓ સારી રીતે માનતાં હતાં કે:—

પતિ શુશ્રૂષ્યૈવ સ્ત્રી કાન્ન લોકાન્ સમશ્રૂત ।

દિવઃ પુનઃપ્રિહાયાતા સુખાનામ મ્યુધિર્મયેત્ ।

પતિના ચરણમાં ચિત્તને ઢાળવાથી સ્ત્રી મોક્ષને પામે છે. પતિના સુખે સુખી અને દુખે દુઃખી (સુખ દુઃખે સમે કૃત્વાલામાલામૌ જયાજયૌ.) રહેનારજ આ દુનિયામાં શ્રેષ્ઠ છે. સત્ય, મૃદુ, પ્રિય અને દિતકર વાણિથી પતિના મનને રંજન કરે, તેના આનંદમાં વિનંકર્તા ન થઇ પડે તો સ્ત્રીનું આ દુનિયામાંનું પ્રથમ અને શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય સમાપ્ત થાય છે. આ નિયમો અનસૂયાને શિખવાડવા પડે તેવા નહોતા. અનસૂયા આ નીતિ નિયમોની જાણે અધિષ્ઠાતા ન હોય ? તેમ હતું.

મહાત્મા અત્રિ ઋષિએ સમાધિમાં વર્ષોનાં વર્ષો વ્યતિત કર્યાં. સત્યવ્રતા અનસૂયા પતિમાં ચિત્તને ઢાળી વૃત્તિ સંલગ્ન બેઠાં હતાં. પતિની જે જે જરૂરીઆતો હોય તે તે પુરાં કરતાં હતાં. અને પાછાં પતિમાં વૃત્તિ સંલગ્ન બેસતાં.

અન્ય સુખો કરતાં પરમાત્મસ્વરૂપાનંદનું સુખ અદિતિય છે. પરમાત્મા સુખાગાર છે. નેરંજન-નિલેપ-નિર્વિઠારી-નિરામય સર્વશૂતાન્તરાત્મા-સર્વશક્તા-શ્રી ઈશ્વરના અબેદ દરરૂપનું સુખ અન્યતર કરતાં શ્રેષ્ઠ છે. સાધ્વી અનસૂયા પેતાના પ્રાણપતિને હૃદય મંદિરમાં પ્રેમસહ પૂજા કરતાં. હૃદયમાં વૃત્તિને સંલગ્નતાં. અને વૃત્તિ માત્રને હૃદય મંદિર તરફ વાળતાં. આ પૂરપતું ફલ પ્રકાશી રહે એમાં શું આશ્ચર્ય ।

અત્રિ ઋષિ સમાધિ કરવા બેઠા ને લગભગ નવાણું વર્ષ વીતી ગયાં, અને તે વર્ષના ઉત્તર કાલે તેઓ જાગ્યા. ધીમતિ અનસૂયા પતિના જાગૃત કાલથી દર્શિત થતાં ચરણ હૃદયમાં ઢળી પડ્યાં. મહાત્માએ તેમને જલ મારે વિનંચું. અનસૂયા આનંદમગ્ન થતાં

૧ પતિની શુશ્રૂષા કરવાથી સ્ત્રી ઇલા હોમને પામતી નથી । કદાપિ સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર આવે તોપણ તેને સરોદિત સુખજ પ્રાપ્ત થાય છે.

—કાલ્યાણ સ્મૃતિ.

હરતમાં કમંડલુ લેઈ પાણી શોધવા આહ્યાં. પતિ પરમાત્મત્વ ચિંતનમાં એટલા ત્યારથી અત્યારસુધા તેમણે સર્વનો ત્યાગ કર્યો હતો. આથી સહસા ઉઠી ચાલવા માંડ્યું. ઘણો શ્રમ થયા છતાં પણ અને દૂર જવા છતાં પણ તેમણે પાણી એવું કંઈ દેખ્યું નહિ. તેઓ તો પાણી નિમિત્તે શોધ્યાજ કરતાં હતાં. થાક--ભીતિ વગેરેને ન ગણકારી પોતાના પ્રયત્નમાં પૂરું શ્રદ્ધા અને પુરૂષાર્થથી આગળ વહેતાં હતાં.

અહા આવી સાધવી-પતિપ્રાણા-મહાન સતિ પતિને માટે શરીરને થતો પરિશ્રમ પણ ગણકારતાં નથી. અપરિશ્રમ વેગથી પતિની તીવ્રેચ્છાને તેઓ કેવા હર્ષથી સ્વિકારી પ્રયત્ન પાદમાં આગળ વધ્યાં છે.

ખરે ! શ્રીમતિ અનસૂયાને આપેલી આદાના પાલનમાં તિંગ્ચા હતી. પોતાના પ્રયત્નમાં જલ ન મળ્યા છતાં તેઓ હજુ તેની પ્રાપ્ત ઇચ્છાને લાગતાં નથી. મહાત્મા ચક્રવર્તિ-રંધુકુલ દિપક-વ્યવહાર અને પરમાર્થ પરાયણ શ્રીરામના જેવી તેમની આત્મ-જ્યોતિ ઉજવતી હતી.

“ છતી લેવી લંકા, જલધિ તરવો માત્ર ચરણે,

“ કૃષિની સેનાથી, અરિ હરવવો રાવણ રણે;

“ છતાં રામે પ્રેર્યા, નિશિચર બધા રામ શરણે;

“ ક્રિયાસિદ્ધિ સરંભે ભવતિ મહતાં નોપકરણે.”

મુખનમુચ્છ.

આમ સ્વાશ્રય ઉપર અવલંબન કરી રહેલાં પવિત્ર અનસૂયા પાણી માટે નિરાશ ન થતાં આગળ વધવા લાગ્યાં.

તેમનો આવો તિવ્ર ઇચ્છાપૂર્વકનો પ્રયત્ન જોઈ ભાગિરથી વાતાવરણમાં પ્રતિ-બિંબરૂપે ઉભાં રહી વધવા લાગ્યાં. “ પ્રિય સખિ ! શા નિમિત્તે આટલાં ત્વરિત વેગ ધારી ઘેરો છો. શાન્ત થા. અભિસિતવસ્તુનું લક્ષ્ય કેન્દ્ર શું છે ? ”

અનસૂયા આ વાણિયી ક્ષણેક સ્તબ્ધવત્ બન્યાં. કોનો અંવાજ ? શા પ્રયોજનને આ બોલે છે ? આદિના વિચારોએ તેમનું મન ઘેરી લીધું. પરંતુ તેથી નિરાશ ન થતાં આગળ વધવા લાગ્યાં. પુનઃશબ્દચ્ચિન્તન કર્યું સ્પર્શ કરતો આહ્યો ગયો. ક્ષણેક અટક્યાં. હૃદય પ્રતિ દૃષ્ટિ સ્થાપી, પ્રિયપતિને પ્રણામ કરી, ફિક્કર જોડી નમ્રતાપૂર્વક ગગન પ્રતિ લક્ષ્ય સ્થાપી ઉચ્ચેથી બોલવા લાગ્યાં. “ હે મહાન્ તત્ત્વ ! આપ કોણ છો ? . શા પ્રયોજનને આપનું આવા પ્રકારે આવાગમન થયું છે. કૃપા કરી સત્ત્વ દર્શાવો. મારે મારા પતિની પાણી નિમિત્તની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવા, તેની શોધ કરવા જાઉં છું; માટે સત્ત્વર કહો કે આપ કોણ છો ? ”

“ ભગવાન કર્દમ ઋષિના કૃત દિપક રત્ન ! વર્તમાન કાલે અસણ. હુંકાલથી

* તિવ્રેચ્છાપૂર્વક ચયેલી વિહ્વિં આકાશમાં જુદા પ્રકારનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરે છે. વાતાવરણમાં તેવા પ્રકારના દ્રવ્યને સંચય થાય છે. આની વિશેષ દર્શકત જોવી હોય તો રંજ રસાયણના પ્રયોગ વાંચન કરો.

લોક પિડાય છે પણ વખતથી અનાવૃષ્ટિના લીધે ગ્રાણિ પિડાય છે. માટે આપની એ ઇચ્છા સંપૂર્ણ થવી અશક્ય છે "ભાગિરથીએ જણાવ્યું.

"હે ! કૃપાળુ તત્ત્વ ! આપ આ શું વદો છો ? પાણીની શોધ માટે હું ભમું છું અને પાણી અનાવૃષ્ટિને લીધે પૃથ્વીવિપર નથી. " આમ વદતાં તેઓ નિરાશામાં હુણ્યાં.

ઇચ્છા તિવ્ર હતી. પતિ ભકિતમાંથી અથપિ તેઓ ચક્રાવમાન થયાં નહોતાં. આવો સમય વિચારી તેમને ધણું લાગી આવ્યું. પતિની ઇચ્છાને તૃપ્ત કરવી એ તેમનું નિશ્ચયભક્ત વ્રત હતું. એમણે તે રીતે તેને સંપૂર્ણ કરવા પ્રયત્નવેગધારી બન્યાં હતાં. પરંતુ પ્રકાશિત દ્રવ્યના આવા સૂચનથી તેઓ નિરાશ થયાં; છતાં એ નિરાશા લાંબો ઠાળ ટકી નહિ આત્મ જ્યોતિથી આશાની ઉમિએ પ્રદિષ્ટ થવા લાગી. હૃદય ગર્ભમાંથી નિરાશા ન થવાનાં મોક્ષ જ્ઞાનયત્ન આગળ અથડાવા લાગ્યાં. વૃદ્ધિને એકાગ્ર કરી હૃદય પ્રતિ ઉતર્યા. હૃદયમાંથી તેમને આ પ્રમાણે આશ્વાસન મળ્યું.

"પવિત્ર દેવિ ! નિરાશ ન થા. આશાના વેગને અટકાવવો એ ક્ષણ સિદ્ધિમાં વિધન કર્તા છે. મનુષ્યનો ધર્મ પ્રયત્નની અન્ય ક્ષણે ક્ષણ પ્રાપ્ત કરવાનો નથી, પરંતુ ક્ષણ પ્રાપ્ત થતાં સુધી તે વેગને સતત પોષી આગળ વધવાનો છે. શ્રદ્ધાવાન્ લભતે જ્ઞાનમ્ એ શાસ્ત્ર વાક્યને અભિદષ્ટિથી જલ સિંચ. ઉદ્યોગી પુરૂષ આરંભેલા કામને ત્યજતો નથી. નિરાશ થયું એ ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. પરમાત્માનાં સંતાનો પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. તે જ પવિત્ર મહાત્મા અત્રિતકાલિ પરમાત્મ સ્વરૂપ છે. તેમની તું અદિતિયા ધર્મમાગિની ; છે. ઉઠ ! પ્રયત્ન કર ! પ્રયત્નને અંતે સર્વદા જય છે ! ક્ષણ પ્રાપ્ત થતાં સુધી

જલતરવ પૂરવતમ બળને પ્રગટવતું, તારા અપરિચિત પૂરવપ્રમાણે સશક્ત થતું પ્રગટશે. શાંતિ યા ! આનંદિત યા ! તારા સંજ્ઞ પુરુષાર્થ-તિમેજ્ઞ-અદિતિય શ્રદ્ધા, સર્વ કરવાં સંપૂર્ણ છે.

ભાગિરથીનાં આવાં અઘોરિક વાણેને સાંભળી દર્પિત યતાં આઠા પ્રમાણે કરવાં લાગ્યાં. તિમેજ્ઞાપૂર્વક કરાયેલા પ્રયત્નમાં સફળતા મળેલી જોઈ પ્રકુલિત થયાં. અને પતિની આઠા માટે ઘેરેઝાં કમંડલુમાં જલ-ભરી ઉડ્યાં.

“કેમ હવે ઇચ્છા પૂર્ણ થઈ ?” ભાગિરથીએ કહ્યું. “મહાન દેવિ ! આપ શું કરવા સમર્થ નથી. આપનો સકરપ એ પુરુષાર્થનું જીવન છે. કાષ્ટમાં અગ્નિ પ્રલક્ષ યતો નથી, પરંતુ જ્યારે તેનું વિધિસહ આઠાહન કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમ આપ પવિત્ર દેવિ ! શું કરવા સમર્થ નથી. પરંતુ હે પુરુષતમા દેવિ ! જો ‘મે’ પુરુષાર્થમાં તિમેજ્ઞને ધારી-પતિવ્રતમાં દઢ નિશ્ચયબળથી આઠા સ્વીકારી સદ્કર્તવ્યમય જીવન ગાળ્યું હોય તો આપ પ્રસન્ન થાવ ! અને મારા પતિની તૃપ્તા સમાપ્ત કર્યા પછી તમારા પતિ જલથી અમને પાન કરવા કૃપાળુ થાવ ! મારી સંપૂર્ણ આશા છે કે શિશુ-હૃદયવાળાં હે દેવિ ! તમે અમારી નમ્ર પ્રાર્થનાને અંગીકાર કરી વિનયથી કૃતજ્ઞ કરશો. આપનાં આવાં દર્શન અમને શુભ ફલ પ્રગટાવવા સમર્થ થયાં છે તો તેજા આશાનાં અંકુરોને ઝિલ્કિત ન કરવા કૃપાળુ થશો. હૃદયમાં શુભાશાની પ્રકુલિત વેગને પોષવા આપ સમર્થ છો. પ્રસન્ન થાવ ! હે દેવિ ! હે શુદ્ધ જલતરવ પ્રસન્ન થાવ ! આમ વિનયીત વાક્યોથી તેણે સ્તુતિ કરી.

ભાગિરથીએ તેની ઇચ્છા સંપૂર્ણ કરવાં શુભાશિર્વાદ આપ્યો. આથી પવિત્ર, અનસૂયા પતિ પાસે જવા તૈયાર થયાં.

અતિકૃષ્ણતા (resistance) ને હેઠી જગત માત્રમાં દેખાતી બકિતઓને સ્વપક્ષવિ કરવી એ અપૂર્વ છુદ્ધિનું કામ છે. મનોવૃત્તિમાં સંભવતાનો અપૂર્ણ ભાવ મૂકી તેને યોગ્ય લક્ષ્ય, સ્થાનમાં સ્થાપવામાં આવે, તો તે એકાગ્ર યતા, પુરુષાર્થ બલની શુભાશાની સહાણાનુભવા યથ અનિરિસિત કાષ્ટોને સત્વર સાધ કરી આપવા સશક્ત બને છે. આથી મનના આંતર્ય વેગને અટકારી જો તેને એકાગ્ર કેન્દ્રમાં સ્થાપવામાં આવે તો તે અધિક ફલદાતા થાય છે. પ્રત્યેક મનુષ્યે અનુભવ જ્ઞાનના રહસ્ય (scientific spirit) માટે પ્રથમ એકાગ્રતા સાધવી એજ શ્રવણ છે. પ્રખ્યાત ગ્રેયરર સમાધિસ કહે છે કે :

“The poorest have sometimes taken the highest places, nor have difficulties apparently the most insuperable proved obstacles in their way. Those very difficulties, in many instances would even seem to have been their best helpers, by evoking their powers of labour and endurance, and stimulating into life facilities which might otherwise have lain dormant.”

સ્વપક્ષમાં ગરીબ ગુણોએ પછાદુઃખ-આપતિ વિવૃત્તિઓમાં સંદનશક્તિ મંદી,

થી પ્રાપ્ત થાય છે. જે મહાન પુરુષો અમામ પ્રયત્નથી તેને પ્રાપ્ત કરવા મળે છે તેને તે સર્વોત્તમ—ઉત્કૃષ્ટ સુખ અર્પે છે. સિદ્ધિ અને સિદ્ધિ હૃદયની શાન્તતા આગળ નિર્માલ્ય છે. કે જે શાન્તતા મારે હું પ્રયત્ન કર્યા કરું છું.

પ્રભાકર.

પવિત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાન મહાત્મા વચન્કુ ઋષિની પુત્રીનું નામ ગાર્ગી હતું. ગાર્ગીને બાલ્યાવસ્થામાંથીજ હિંચ શિક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું. વચન્કુઋષિએ તેને સુસંસ્કારિત કરી હતી. તેમજ અધ્યાત્મ જ્ઞાન (philosophy) પ્રતિ પણ તેના ચિત્તને પરાવરણ્યું હતું. દિવસે દિવસે તેના સંસ્કારો બિનજા અવસ્થામાંથી વૃક્ષપર આવતા નતા હતા. જેમ જેમ તે દીર્ઘ વિચાર શક્તિવાળી યથાતેમ તેના હૃદયમાં આ જગત શું છે ? આ દેખાતી સૃષ્ટિએ શું છે ? આકાશ—વાયુ—અગ્નિ—જલ—પૃથિવી એ શું છે, તથા તેમાં શું શું સમાયેલું છે ? વળી શરીર કયા કયા તત્ત્વનું બનેલું છે ? તથા પરમાત્મા શામાં વાસ કરી રહ્યા છે ? આ વગેરે ધણા પ્રશ્નો પ્રગટ્યા. આને મારે તેણે આખું આયુષ્ય અપલાવ્યું. અને તેનાં સુલક્ષિત ફેલો સાખ્યાં.

એક સમયે જનક ગત્યે સો ગાયેને સિંગડે સોનાની મહારો બાંધી-બાંધણીના સમક્ષ, બ્રહ્મવેતા હોય તે પ્રશ્ન કરે એમ કહ્યું. એટલે યાગવલ્કય ઋષિએ સામન્તવા નામના શિષ્યને તે ગાયો પોતાને આશ્રમ લેઈ જવા કહ્યું. તેમના બ્રહ્મવેતા તરીકેની પરીક્ષા કરવા સર્વ બ્રાહ્મણોએ પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા. યાગવલ્કય ખરેખર । બ્રહ્મજ્ઞાનજ દતા એ બૃહદ્અરણ્યક ઉપનિષદના તેમના પ્રશ્ન સમાધાનથી જણાઈ આવે છે.

સર્વ શાસ્ત્રવિદ્યારૂઢ અનુભવી મહાત્મા યાગવલ્કયે 'ન્યાયે' સો ગાયો લીધી સારે અશ્વઘાદિ બ્રાહ્મણોએ તેમની સાથે વાદ કરવા માંડ્યો. વચન્કુ ઋષિની પુત્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાની ગાર્ગીએ પણ તેમના બ્રહ્મવેતા વિષે ખાતરી કરવા પ્રશ્નો પુછવા માંડ્યા. આ પ્રશ્નોત્તર નીચે પ્રમાણે હતા.

"હે યાગવલ્કય ! જે આ સર્વ પાંચિવ વસ્તુ સમુદય છે. તે જલમાં ઓતપ્રોત છે, તે જલ શામાં ઓતપ્રોત છે ? " વિદુષી ગાર્ગીએ પુછ્યું.

"હે ગાર્ગી ! જલ અને અગ્નિના હેતુજન વાયુમાં તે ઓત તથા પ્રોત છે." બ્રહ્મવેતા યાગવલ્કયે કહ્યું.

"પ્રસિદ્ધ વાયુ શામાં ઓતપ્રોત છે." ગાર્ગીએ પુછ્યું.

"પ્રસિદ્ધ વાયુ અંતરિક્ષ લોકમાં ઓતપ્રોત છે." યાગવલ્કયે કહ્યું.

"પ્રસિદ્ધ અંતરિક્ષ લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? "

"અંતરિક્ષ લોક ગંધર્વ લોકમાં ઓતપ્રોત છે."

"ગંધર્વ લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? "

"તે આદિત્ય લોકમાં ઓતપ્રોત છે." યાગવલ્કયે કહ્યું.

"આદિત્ય લોક શામાં ઓતપ્રોત છે ? "

"તે ચંદ્રલોકમાં ઓતપ્રોત છે." યાગવલ્કયે કહ્યું.

- “ ચંદ્રલોક શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ” વિદુષી ગાર્ગીએ પુછ્યું.
 “ તે નક્ષત્રમાં ઝોતપ્રોત છે. ”
 “ અસિદ્ધ નક્ષત્ર શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ”
 “ તે દેવલોકમાં ઝોતપ્રોત છે. ” બ્રહ્મવેતા યાત્રવલ્કયે કહ્યું.
 “ અસિદ્ધ દેવલોક શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ”
 “ ઇદ્રલોકમાં છે. ” યાત્રવલ્કયે કહ્યું.
 “ ઇદ્રલોક શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ”
 “ તે પ્રજ્વલપતિમાં છે. ” યાત્રવલ્કયે કહ્યું.
 “ અસિદ્ધ પ્રજ્વલપતિ શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ”
 “ તે આરંભક પંચમૂલ રૂપ બ્રહ્મલોકમાં છે. ”
 “ હે બ્રહ્મવેતા ! બ્રહ્મલોક શામાં ઝોતપ્રોત છે ? ”

આ પ્રશ્નથી મહાત્મા યાત્રવલ્કયે તેને પ્રશ્ન ન પુછવા કહ્યું. કારણ કે અધિકાર સિં. ૥૫. સર્વ સખા મધ્યે આવા પ્રશ્નોનાં ઉત્તરો અપાતાં નથી. સત્પાત્રે દીધેલું દાન ઉત્તમ કરકારને પ્રેરે છે. પરંતુ કુપાત્રે આપેલું દાન અધોગતિને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આવા પ્ર. નોને શાબ્દવેતાઓ ‘ અતિ પ્રશ્ન ’ થી સંબોધે છે. અતિપ્રશ્ન કેવા પ્રસંગોમાં કરવો, એ પ્રશ્ન કરનારે, પ્રશ્ન કરતા પહેલાં પ્રથમ વચ્ચારવું પડે છે. આથી બ્રહ્મવેતા શ્રી યાત્રવલ્કય સુધિએ તેને આપો. પ્રશ્ન ન પુછવા સૂચ્યું. એટલે અધ્યાત્મજ્ઞાનિ વિદુષી વચનકુ સુધિની પુત્રી ગાર્ગીએ પેતાના પ્રશ્નો પુછવા બંધ કર્યા. તેના મનને ખાતરી થઈ કે યાત્રવલ્કયે જે શ્રમ કર્યું છે, તે યોગ્યજ છે. માત્ર અભિમાનથી કે ક્રોધમત્ત થઈને, સર્વ બ્રાહ્મણોને દગેવા આ પ્રયત્ન કર્યો નથી. પરંતુ યોગ્ય રીતેજ તેમણે જે કર્યું છે તે સાફ છે. આ પ્રમાણે વિચારી વિદુષી ગાર્ગી ઉપરામ થઈ.

શ્રી બૃહદ્ અરવલક ઉપનિષદ છટ્ટા બ્રાહ્મણની તાત્પર્ય દિપિકાં પૂર્ણ થઈ ત્યારપછી યાત્રવલ્કય મહાત્માને અરુણિતો પુત્ર ઉદાલક પુછવા લાગ્યો. અને તેના પુછી રહ્યા પછી વિદુષી ગાર્ગી આ પ્રમાણે કહેવા લાગી. “ હે શાસ્ત્રજ્ઞાનિ ! બ્રાહ્મણો ! જે તમારી ઇચ્છા કામ્ય તો પુનઃ મહાત્મા યાત્રવલ્કયને જે પ્રશ્નો પુછું. મારા આ પ્રશ્નોના ઉત્તર જે તે દેશે તો તમે આત્રીથી માનજો કે તેમનો પરજન્ય કરે એવો આ સુશ્રિમાં કેઈ નથી. બ્રાહ્મણોની સંમતિથી ગાર્ગી ફરી પ્રશ્ન પુછવા લાગી.

“ મહાન્ બુદ્ધિવાળા ! હે યાત્રવલ્કય ! પુનઃ સંભજો ! મારા પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો. કાશીનો શ્રીમાન રાજા ઉતારેલી ટોરને ફરીથી ચઢાવી યજુને કંપિત બનાવે છે. તેમ હું તમને આ પ્રશ્નો પુછું છું. તમે તેના ઉત્તર આપશો તો તમે બ્રહ્મવેતા હો, એમ નિઃશંક મનાશે, સંભજો ! * જે સર્વજ્ઞથી ઉપર છે, પૃથિવીની નીચે છે, જેના મધ્યમાં

* સા હોવા ચ ચદૂર્ધ્વં યાજ્ઞવલ્ક્ય દિવો ચદવાકપૃથિવ્યા ચદનાહા યાયા પૃથિવી હમે ચદમૂતં ચ મયથ મવિષ્યથેત્યાચક્ષતે કસ્મિંસ્તદોતં ચ પ્રોતં ચેતિ ॥
 ઇ. મ. ડ. અ. ૨-૨

સ્વર્ગ ને પૃથિવી છે, જે ભૂત-વર્તમાન-તે-ભવિષ્ય સ્વરૂપ છે. એમ શાસ્ત્રાવધારી કહે છે, તો તે શામાં જોતપ્રોત છે ? ”

“ હે તિલં શક્તિવાળી વિદુષી ગાર્ગી ! ” સ્વર્ગથી ઉપર, પૃથિવીથી નીચે; જેના મધ્યમાં સ્વર્ગ પૃથિવી-છે, તે વ્યાપ્ત ‘જગત રૂપ’ આકાશમાં જોતપ્રોત છે. ” યાદ-વશ્કર્યે કહ્યું.

“ હે યાદવશ્કર્ય ! તે સર્વ સત્ય છે, પરંતુ સૂત્રાત્મા શામાં જોતપ્રોત છે ! ”

“ આકાશમાં ” યાદવશ્કર્યે કહ્યું.

“ આકાશ શામાં જોતપ્રોત છે ? ” ગાર્ગીએ પૂછ્યું.

“ હે વિદુષી ! આકાશ, રંધૂલ, આજી, હૃદય-દીર્ઘ-રૂક્ત-ચિકાશથી ભિન્ન-અપ્ર-કાશ-તમસ્-વાયુ-આકાશથી ભિન્ન, રસ-ગંધથી ભિન્ન, ચક્ષુ-શ્રોતાં, રસ-વાણિ-મન-પ્રકાશ-પ્રાણુવાયુથી રહિત અપરિચિન્ન છે. તે પરબ્રહ્મ વિષે જોતપ્રોત છે.

આ પરબ્રહ્મની આગાથી સૂર્ય ચંદ્ર નિષ્ક્રિય વર્તે છે. સ્વર્ગ અને પૃથિવી આ અ-ક્ષરની આગમાં ધારણ કરેલાં છે. નિમિષો-મૂહૂર્તો-રાત્રિ-દિવસ-માસ-ઋતુઓ-વર્ષો-યોગ્ય રીતે વહે છે. નહિએ યોગ્ય દિશા બણી જાય છે.

હે ગાર્ગી ! આ પરબ્રહ્મને જાણ્યા વિના તપ-હોમ-યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓ કરે-વૃત્ત આ-પર-ઉપવાસ કરે-તો પણ તેનું ફળ યથેચ્છ આવતું નથીજ. આ બ્રહ્મને જાણી શ્રીકૃષ્ણ પામે તો તે મુક્ત થાય છે. તેને જન્મ મરણ આઠા પીડિત થતા નથી. મારે નિશ્ચય માનો કે આ પરબ્રહ્મજ સત્ય છે. તે અક્ષર-અપિનાશી પરમાત્મા શિવાય સર્વે શૂન્ય છે.

હે ગાર્ગી ! તેને કોઈ દેખતું નથી, પણ તે દૃશ્ય છે; તેને કોઈએ સાંભળ્યા નથી પણ તે શ્રોત્ય છે મનન કર્તા છે, જ્ઞાતા છે, મંતા છે. આ પરબ્રહ્મને જાણવાવાળોજ કેતમ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. ”

આવાં વચન સાંભળી ગાર્ગી શાન્ત થઈ. અને બ્રાહ્મણો પ્રતિ ઉચ્ચ સ્વરે બોલી કે, ‘હે બ્રાહ્મણો ! હવે તમે શાન્ત થાઓ ! પવિત્ર યાદવશ્કર્યને જીતવા કોઈ સમર્થ નથી.’”

અધ્યાત્મમતાનિ વિદુષી ગાર્ગી સ્વયં જ્ઞાનમાં સર્વેને આમંત્રણ કરતી, યોગ્ય જ્ઞાન સેવી બને યોગ્ય જ્ઞાન આપતી. તેનું જીવન માત્ર તત્ત્વચિંતનમાંજ વ્યતિત થયું હતું. તે પ્રવૃદ્ધ શુભ વિચારો સેવતી, અને શુભ પદ્યમાં પ્રજાણ કરતી.

આનંદાશ્રમ.

પોઆલાલનો પત્ર ૨ જો.

સો. હાહાકુંવરની નિત્ય નોંધ.

૧૩૪ બદ બદ,

આજે આ પત્ર જોડે મારી પત્નીની નિત્ય નોંધમાંનાં માત્ર બેજ દીવસનો ઉતારો કરી મોકલું છું. હાહાકુંવરને વળી નિત્ય નોંધ લખવાનું ક્યાંથી સૂઝ્યું તે જાણવા કદાચિત્તું આશ્ચર્ય થશે, પણ તારી જાણ્યા પુરી થાડવા-હું હાથ તરત ભાગતો નથી, મારે આટલેથીજ સતોપ થામશેજ. વળી અગાડી જતાં, તેનું કારણ સમજાવીશ.

૨વીવાર-છ થી આઠ-મંદીરે-એને (મને) રજા હતી, તેથી મંદીરમાં વાર લાગી. લક્ષ્મી તો સુધરેલી યથ ગઈ છે, આજે છત્રી લખને આવી હતી. પેલી કૂલકોર માંસથી નાની છતાં, મને નામ દઈનેજ બોલાવે છે. બેન પણ 'કહેતી' નથી. તુળબ પોતાના ઓઠરાની વહુને લાવી હતી. ઠાળા ઠાળા ડાળ્યા જેવી છે.

આઠથી નવ-ચાહ-સાડી દળુ લાવ્યા નહીં, તેથી રાત્રું આવી ગયું (૧) પણ આપણી ક્યાં એને દરકાર છે.

નવથી બાર-રોજનું વહીતરું (=રસોઇ)-મુવો રામભો...(!)...દમણા કાઢી મુકું, પણ ખીજે મળતો નથી.

બારથી દાહ-ઉધી ઉઠી.

દાહથી સાડા પાંચ-કાઠીજીને ત્યાં ગઇ. કાઠીજી મારા ઉપર 'શેષ' બળવવા આવ્યા, પણ મેં તડ લખને જવાબ દઈ દીધો-જાનાંજ રહી ગયાં. એ લોકે તે એમજ સીધા. નંદકોરની બાણેજની ઓઠરીની ઓઠરી આઠ મહીનાની મરી ગઇ, ત્યાં કુટવા ગઇ. કાઠને કુટતાંજ આવડે નહીં. આજે મરી ગઇને કાલે સાદડી ઉપાડી નાંખવાનું કહે છે. મુવા આજ કાલનાં સુધરેલા, ચું એ લોકો સંસારની રીતો જાણે-પેલાં રામકોરકાઠી કેવા સારા રાજ્યા ગાય છે. મોરે મંદીરે સવારે દર્શન નોંતાં યયાં ત્યાં પણ જઇ આવી.

છ થી સાડા સાત-ચાકને રોટલી કીધાં. દોરતાર આવ્યો તે ખુટી ગયાં. હું સુખી રહી, દહિં હતું પણ બાખરી કરવાનું. આજસ આવ્યું એને પોડીજ પીડા છે કે ધરમાં કેમ થાય છે, એ તો જન્યા કે આલ્યા. આવેતેસારે તો આજે જરૂર ચીઠાઉ-સાડી આજે જોઇ આવ્યા હશે કે નહીં?

દશ-એ આવ્યા. સાડીની પ્રાણી, હાં ઠહી, ખરી કે ખોટી તે તો એનું મન જાણે આજે કાંઈ બોલી નહીં-(ઉપકાર)

સોમવાર-છ થી સાત-ચાહ-સાડીનું ચાહ દેવડાવ્યું. નવી સાડી જોડે નવી ચોળી હોય તોજ સાફ લાગે. ચોળી વગર કાંઈ ચાલશે નહીં. નમુના સાડી જોડે 'પીવા-જ' નાં પણ લાવવાનાં કર્યાં.

આઠથી સાડા દશ-એનું એજતો (રસોઇ)-જોર આવ્યો હતો. કાલીદાસની ઓઠરી મારે નમુના 'જનમાદર' ગાંજતો હતો. ઓઠરી નસુ કરતાં માત્ર-બે વરસે નાની છે. છે સારી પણ એ માનશે ત્યારે કેની-યથ જાણ તો પણ સાફ-સંધસ' ઉતરતાં લખન યથ જાણ. એવો દહાવો ક્યાં આખોધડી મળવાનો હતો. આવશે ત્યારે જરૂર વાત કરીશ.

સાડા દશથી સાડા પાંચ—ચોક્કસ ઉઘી-જમના આવી. વાત મનમાં રહી નહીં. એ ક્યાં જુદી છે. કોઈને નહીં કહેતી, એમતો. મેં કહ્યું છે. પેલી 'વીજ્યા' હમણાં વહુ લાવી, પણ 'ગોરવ' માં વાડી પણ ભરી નહીં, કેવી કંલુસ છે. કહે છે કે ...ના 'અધરણી'માં ન્યાત પણ કરવાના નથી. આજ કાલના લોક દારૂના તો બહુ, હું તો મારો નહુની વહુનો સારો દાડો આવશે ત્યારે જરાબર એ ન્યાત, ને ત્રણ દીવસ સગા વહાણા જમાડીશ. (બદ, જન્માક્ષરપરથી વિવાહ, (વરાહપરથી લગ્ન ને લગ્નપરથી સીમંત.))

સાડા પાંચથી સાડા આઠ—આઠ રસોઈ વગેરે-જમતાં વાત છેડત, પણ કી. કીએ રડવાનું બહુ ભરી રાખ્યું. મુઠાં છોકરાંઓ, કાંઈ કામ પણ ન કરવા દે.

સાડા આઠથી દશ—વાત કરી. એણે તો ચોખ્ખી નાજ રહી. એ શું સમજે! બીજાના છોકરા બાર વરસમાં મંગાઈ ન્ય છે, ને નહુ પંદર વરસનો થયો, તો કહે છે કે 'હજુ તો નાનો છે, ' 'હજુ તો બચે છે, ' હજુ તો ઓછામાં ઓછા સાત વરસની વાર છે—શું આપણા ધરમાં નવાઈનું બજાતા હશે. પરણાવીને બણાવ્યા કરેને. વહુ વાળું ધર કેવું સાઈ લાગે. કાલે હોતે 'કટબ' વધે, તો આપણું જ આગળું શોમાડે કેતી ?—એનામાં તો જરાએ લાંબો વીચાર ન મળે. આવી 'હકતો કાઈ દાડો નોતી જોષ (ખરેજ, આવી ચોખ્ખી ના મેં દાષ દીવસ નોતી કહી.) ઉધ આવી નહીં. કેમ કહે ને એનાં મનમાં હસે.

મંગળવાર—આઠા પીને આઠ વાગે એ 'લાઈબરી' માં ગયા.

નવ વાગે—ગોર આવ્યો, એ કાલીદાસની છોકરીના 'જનમાક્ષર' જોશીને ત્યાં લઈ જવા લાવ્યો હતો. એટલામાં ચંકર જોશી આવ્યા. એને મેં ગોર પાસેથી લઈને જન્માક્ષર (માઈ સુધારેલું) બતગામ્યા. એને મોટું કટાણું 'કોધુ' મેં ગોરને કાસે, આવવાનું કહી, વીંદાય કીધા. જોશીએ વેશવાળ કરવાની ના કહી. ચની બારે છે, ને મંગળ બારેમાં છે. નહુનો મંગળ પણ બારેમાં છે ને જળેરા છે, પણ જોખમમાં ઉતરવાની ના કહી. હાસ્ય. સાઈ ચપુ. છોકરી પણ જરા ઉછાંછળી, ને 'ટીકણા વગરની છે. (હવે લેવાની મરજી નથી મારે ?) બગવાને બચાવ્યા. એ આવ્યા, મેં વાત કરી. એને જેમ દરવું હોય તેમ કરવાની રજા આપી. (હવે મારે કાંઈ ના કહેવાનું કામ નોતું.)

બપોરે—ઉત્તરવાને લીધે ૩ કંઠાક ઉઘી-રમઝોર કાંટી આવ્યા. એનો પાસેથી રાજ્યો ઉતારી લીધો. ચંદને કુટતાં આવડતું નથી, તે એનો હાથ કેમ યથ ન્ય છે, તે ઉમા ચંદને રમઝોર કાંટીએ એવો સારો બતાવ્યો કે 'હસાદસ ચર્મ-બંધો' રાગ કેમ સુધરે-રાગને લીધે 'રાજ્યો' ગાતાં સરમ લાગે છે—કમળા એની વહુને કેવી ચટાથી મુકે છે—એને માથે જાણી ન યાપે તો જોજો-કહે છે કે આજે પેલું એને શું કહે છે—'બરત દિંડુ ધજીમંડત' તેમાં ચંદતી, ને 'સેવાચંદન' માં જવાની છે—અસારથી તે આવી છૂટ હોય-અહિં આવશે તો જરા હું એને અક્ષત આપીશ.

રાતના—વાળુ ક્યાં પછી—હજુ સાડી લાગ્યા નહીં, ને માઈ શેર લોહી બાળ્યું. એના તો દાષ દીવસ દંગજ નહીં-મોતીની બંગડી પોરવાણાની છે, પણ પારજ ક્યાં આવે છે. બણીને સુધપાં એટલે બપોર તો બણે ટોર-એમ હતું તો બણેલી ગણેલી લાંબવી હતીને-બપોર પડતે, બપોર-મારા જેવી ગરીબ-(1) મંગી છે, એમાંજ તો-એને

તો આખો દીવસ ગુલામગીરી કરાવે એવી મળવી જોઈએ-બધું, આટલું આટલું થાય છે છતાં હાથ આવી નય છે. પર્યટરે પર પાછી. હસે-ચાલે, હાથે-કરીએ.

(પ્રિય ભંડે, ઉપરનામાં પછી ભાષાની અશુદ્ધતા તો મેં સુધારી છે, પણ સંબંધ સુધારું બની શકું નથી. હું તારા શુદ્ધ ને તેમાં આર્થ ભાષા તરફનાં પ્રેમને જાણું છું, પણ મને પોતાને સંસ્કૃત આવડતું ન હોવાથી મેં સાદી વપરાતી ભાષા વાપરી છે, અને મારી ઝીની તદ્દન અશુદ્ધ ભાષાનેજ માત્ર સુધારી છે. હરે, દીર્ઘ સુધારામાં મેં લક્ષ આપ્યું નથી. નમુના ખાતર, તેની ભાષાને હું છેલ્લા દીવસમાં જોમની તેમ રાખું છું.)

પ્રધવાર—આ પીને બાર ગયા તારે સાડી ચોળીનું ઇલાક દેવડાનું-હવે તો આ ખરેખરો કેલજુગ બેઠો છે-પરસોતમદાસની છોકરી ૧૪ વરસની થઇ ને હજુ પરણાવવાની વાતોજ કરતા નથી-ગોરાણી કહેતી હતી-હજુ તો નીશાળે મોકલે છે, ને અગરેજ બંધાવે છે-હવેના લોકો જે નહીં કરે તે આજુ.

દસ વાગે—એ સાડીના નમુના લઇને આવ્યા-એનેકહું કે મારે વેત્રા જતું છે, બપોરના સાડી પસંદ કરી રાખજે-પણ જીવ કેમ રહે-હું તો સાડી જોવા બેસી પડી-જરા ઝીટાયા-જમાડ્યા-એને મોકું થયું, તે બોલ્યા વગર ચાલી ગયા-બધરાઓને કાંઈ અવતાર છે. એક દીવસ કહું-તેમ નહ થયું, તેમાં મીનસતો જુઓ-વખત થઇ જતો તો હાથે કેમ ન લઇ લીધું-એક દીવસ હાથે નહ લઇ લેવાય કે-કંઈ નવરી તો તોતી બેડી, જલ્દી સાડી લાવવા તે મારી ઉપર પાડ કીધો હાથ તેમ-ચોળી સીવડાવવાનું કહ્યું તે એટલું તો હજુ એનાથી યત્ન નથી. અને આપણે વાંક નીકળ્યો, એટલે બેલવાનું મળ્યું.

અમગીઆરથી ત્રણ-જલ્દી જમી લીધું-સાડીએનું પોટલું ઓડ્યું-સમજ પડતી નથી-જમના આવી પોંચી-એ કે' કે મારો 'સામળો' રંગ તે ખુદા રંગની સાડી હાથ તે સારી લાગે-એ ગોરી પુતળી જોઈ ન હોય તો જોએ-સેંજ ઉજળી છે તેમાં 'હંકાર' તો કટકા. મોઢાનો 'ચકકો' તો જરીએ મળે નહીં-સામળો ઉપર તે ઘેરા સારા લાગે કે ખુલો-ખુલો ગુલામી છે, તેના જુદા પણ સારા છે, પણ ખુલો રંગ લઈ તો જમનાનો કડો ખરો થાય, ને મને ગુલામી ગમતો નથી-અસમાની સરસ લાગે. પણ એની તરા' ગુલામી જેવી હોત તો સાફ થાત. એવી તરા' જોવાનું કહીયું-નેહીતો પછી એક રૂપીએ આપી રંગાવડું-કમળામાસી આવ્યા-તે કહે કે અસમાની શું લીધો, પીરાળ સરસ લાગે, પણ જુદા અસમાનીના સારા છે-મેં વીચાર કીધો-હું તો અમરાઈ ગઈ, કમળામાસી બીચારા જોળા છે તે ખરેખર કહે છે. મારે એ કહે છે તેમજ હસે-પીરાળ પસંદ કીધો તે અસમાનીના જુદા-હા, વળી-અસમાની લઈ તો એના ઉપર બીજો રંગ કાણ જલ્દી ન ચડે-ને પીરાળ ઉપર તો બીજો રંગ ચડે-પીરાળ ઉપર ઘેરી લાગે ચોળી કેવી લાગે-જમના કહે કે નેહી સાડી તેવીજ ચોળી કરો-પાછું એનું દાપણ તો હોયજ ને એક રંગ તે સારા લાગે-અતે ખુબ વીચાર કરી એમ દરાવપર આવ્યા કે ખુદા પોપંદીયા રંગની સાડીપર, નાળની કારની ઝીક ચુકવી, ને ચોળી એનાથી પણ ખુદા રંગની લેરી-હાથ, જરા તાલક વળીને નીરાત યર્ધ-ચાલે, એ બીચારા 'લુખ્યા' થયા હસે આ' કહી (૧)—હજુ કેમ આવ્યા નહીં-વખત આજે કેમ જતો નથી.

૭ વાગે—અતે એ આવ્યા-સાડી બતાવી-એને પેલા આ માંગી-માં તાલો થઇ ગઈ, તે ગરમ કરવા રહું, તો રસોઇ કરવાનો વખત થાય, ને સાડીની લાત કરવાનો વખત ન મળે-તાલો આ' આંખી-પી જવી પડી-હું શું કરું-અને છે એટલું તો કરું-મંક તો બાપી છે હવે તો-એને આ

રાતના જાગીને—મારી ખતાવેલી સાડી જરા મોઢી છે—એ તો આંધણે જે પસંદ કરીએ તે જરૂર મોઢું થવાનું જ—પણ હું કાં એમ કાચી છઉં—લઉં તો બસ એજ સાડી લઉં—નહી તો નાખે બધી એની સાડીઓ સુલામાં—જેણે સાડી વગર મરી જવાના—વરસમાં એક સાડી માંગીએ તોપણ મોઢુને સચવું—બચવું, હવે તો ખમાવું નથી—મારું બુલ્યું કેમ મોત આવતું નથી—મારી કીકી ખીચારો મરી ગઈ—કેવી ખાવલી જેવી હતી—એ મંહીના પથુ ન જીવી—આજે હોત તો આઠ વરસ પુરા થયા હોત (આંસુ લુછવા મંડી પડી.) હું તેને બદલે મરો ગઈ હત તો કંઈ પીડા હતી. બસ લઉં તો એજ સાડી લઉં—નષ્ટતા નઈ જોએ—એને વચન આપું, પણ જોરૂ મમરો મુકતા ગયા કે કંઠાસ બંદ કરો, હવે તો હું કાયર થયો—જુઓ, ખરું કહું એટલે કંઠાસ થયો—શીર પાણી મારી આંખમાંથી ગયું, ને મેં એને કાયર કીધા. અરે ભગવાન આપું તો કંસેએ જોયું નથી—મારું મોત કેમ આવતું નથી.

ઉપર પ્રમાણે મેં—રંભ વગર—નકલ કરી મોકલી છે, એ વિષે મારે આગળ કહેવું છે, તે આવતા પત્રમાં જણાવીશ—હાલ એજ.

લી. પાચાલાલના સમયિગ્ય.

કી. ધ. મરાઠવાળા.

વિવિધ વિહાર.

ગોંડળનાં રાણીસાહેબ શ્રીમતી નન્દકુંવરબા (સી. આઇ.) એ સાહિત્ય પરિષદની સ્વાગત કમિટીનાં પ્રમુખ તરીકે આપેલું ભાષણ.

સાહિત્ય પરિષદના સભ્ય પ્રતિનિધિઓ,

આપને અહીં આવકાર દેવાનું હામ સ્વાગત મંડળે મને સોંપ્યું છે. આ કામને મારે મારી યોગ્યતા ને શક્તિની ખરી કસોટી એ મંડળે કરી હોત તો બેચક્ર-કોષ ખીજ કુશળ ને વિદ્વાનને એ માનવંતા કામને મારે પસંદ કરત, ને તેથી કરીને આપ લોકનાં કાનને વંધારે રસદાર, સંગીત ને યુદ્ધિકર ખોરાક મળત. પણ માથુસ સ્વભાવથી શ્રાંતિને વંચ થવા પાત્ર છે. જે ગુણ કે શક્તિ જ્યાં ન હોય ત્યાં તેનો આરોપ કરવો એજ શ્રાંતિ છે. આનું પરિણામ આપ લોકને નિરાશા ઉત્પન્ન કરનાર થશે એમ માફ તો એકસ માનવું છે, તોપણ મારે ખાત્રીપૂર્વક જણાવવું જોઈએ કે આપને સન્માન આપવામાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે. કેમ કે આપ સહુ સાક્ષર છો. ગુણીને આવકાર તેના ગુણને લઈનેજ છે. તેથી આ વિદ્વાન મંડળને સ્વાગત આપવામાં હું સરસ્વતીનુંજ ઉમંગથી આવાહન કરું છું એમ માનું છું.

હિંદુસ્થાનના સઘળા ભાગમાં તેમજ જાવા, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, ચીન, જાપાન, એડન, ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, આફ્રિકા, અમેરિકા, મોરિશસ આદિ દુર દુરના દેશોમાં ધંધા રોજગાર કે અભ્યાસના નિમિત્તને લઈને વસતા ગુજરાતી ભાષીઓમાંના કેટલાક તરફથી આજના સમારંભ મારે સદાનુભૂતિના તાર આવ્યા છે. એ તાર મૂકનારા દેશાંતર નિવાસી બંધુઓ પોતાના સ્વર્ણ ચરીરમાં અહીં આવી શક્યા નથી, તોપણ કહેવામાં આવે છે કે જ્યાં

રામાયણ વંચાય છે સાં હનુમાનજી અદસ્યરૂપે રામચરિત્ર સાંભળવા આવે છે, અને જ્યાં ભારતનું શ્રવણ થાય છે સાં વીરપરાક્રમ સાંભળવા અશ્વત્થામા સંદેશરૂપે હાજર હોય છે. તેથી તાર મૂકનારા બધુઓના સત્રાત્મા-અહીં વિદ્યમાન છે એમ માની તેમને પણ મારી તરફનું સ્વાગત અંગીકૃત હો એમ ધમ્મું છું.

સન્નારીઓ અને સદ્ગુહરો, આ દુનિયામાં લોક નાના પ્રકારનાં ઉદોગ ને કાશોષ કરતાં જંથાઈ છે. તેમાં સદુથી વખાણવા જેમ ને જરૂરના ઉદોગમાંનો એક સ્વભાષા ખીલવવાનો ને તેના સાહિત્યમાં ઉપયોગી વધારો કરવાનો છે. એજ ખરી માતૃપૂજા છે. માતા વિશેષે કરીને ત્રણ પ્રકારની છે. એક તો જેણે આપણને જન્મ આપ્યો છે તે આપણી ભક્તિ, સેવા ને પ્રેમની સર્વ પ્રકારે દાવાદાર છે. એ વાતને નાનાં મોટાં સદુ સ્તીકારે છે. કેમકે માણસમાં સ્વભાવના શીલવણની ઉત્પાદક એજ છે. ને એજ આપણા આં લોક પરલોકના સુખનું બીજ છે. બીજી માતા જે ભૂમિમાં રથાવર જંગમ તમામ પ્રાણી પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, રિયતિ કરે છે ને લય પામે છે તે. મારેજ આપણી જન્મ-ભૂમિનો આપણા પ્રેમ ને ભક્તિ ઉપર પૂરો હક્ક છે. સ્વદેશભિમાનનું બીજ અહીં છે. ત્રીજી માતા પોતાની ભાષા છે. કેમ કે આપણું બ્રહ્માંડ વાણીથી, અર્થાત્ ભાષાથી, ઉત્પન્ન થયું છે, ને એજ કારણથી આપણા મૂળાક્ષરો 'માતૃકા' ના નામથી ઓળખાય છે. એની પધાર્થ સમજમાં પરમપદ્મોધનું બીજ છે એમ વિશ્વતરો નિર્ણય કરનારા કહે છે. એ રીતે આપણે સદુ વાણી એટલે ભાષાથી ઉત્પન્ન હોઈ ભાષા આપણી માતા છે એમ સહજ સમજી શકીએ.

હવે દુનિયામાં સપૂત થઈને પોતાની માતાને ઓધરે હાથ, અડવી જોવાને કોઈ ધ્રુષ્ટિ ? કોઈજ નહીં. ભામિનીભૂવણના સોળ શણગારમાંનાં પચાસ શણગારને ઠેકણે ભાષાદેવીનું આશ્રયણ ધર્મ છે. ધર્મ એટલે કર્તવ્ય. બાંધી સુદતની આપણી છાંદગી છે તેમાં આપણે શું કાંમ કરવાનું છે, એ પ્રથમ જણવું જોઈએ. એ સવાલનો જવાબ મહાત્મા નારદમુનિએ એક પ્રસંગે એમ આપ્યો છે કે પોતાના સર્જનદાર માલિકને સ્તોત્રવો એ મનુષ્યનું મુખ્ય કામ છે. તે કેમ સતોષ પામે તેનું સવિસ્તર કથન પોત-પોતાના ધર્મશાસ્ત્રમાં કીધું છે. મારે માતૃભાષામાં મુખ્ય સાહિત્ય ધર્મજ્ઞાનને લગતાં જોઈએ. એટલે તેનાં પુસ્તકો અનુભવી અને મર્મજ્ઞ લેખકોને હાથે લખાવવાં જોઈએ. જે ભાષામાં ધર્મજ્ઞાનનાં સાધન પૂરતાં નથી તે ભાષા કેવળ શોભા વિનાની છે. ધર્મને કંઈ નવેસરથી પેદા કરવાનો નથી. અનાદિ કાળનો સિદ્ધ છે. માત્ર મૂળ બંદારમાંથી ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ શુદ્ધિને પોતપોતાના લાયકનું પ્રદિદગ્ય મેળવી તેને ફેલાવવાનું જ કામ કરવાનું છે.

હાથના ચાંબાગ્યમિન્દને ઠેકણે ભાષા દેવીને અર્ચરૂપ પુરપાર્યનું સાહિત્ય જોઈએ. હાથ એ અનેક પ્રકારના ઉદોગનું સાધન છે, ને એથી આજીવિકા સધાય છે, મારે જે જે ધંધા રોજગાર દેશમાં પ્રચલિત છે તેનું જ્ઞાન લોકને સુલભ રીતે મળે, તેમજ બીજા દેશોની ઔદ્યોગિક સંસ્થાઓ, જેનું પ્રવર્તન આ દેશની દૈનિકતામાં વધારો કરવાની આશા આપતું હોય તેની આપણા લોકને માહિતગારી મળે એવું સાહિત્ય ભાષામાં બહોળું જોઈએ. આ સધળું અર્થશાસ્ત્રના અંગભૂત છે. એમાં ખેતીવાડી, વેપાર રોજગાર, વિવિધ દુકાનો, યાંત્રિક કળા, તથા વ્યવહારોપયોગી અનેક શાસ્ત્રોનો સમાવેશ

યાય છે. કેળવણીના અત્યુત્તમ વિષય પશુઃ એક રીતે અર્થનું અંગ છે. એમાં બાળકને બાળકનાં લાપકનું, જીવાનને તેના અરનું, વૃદ્ધને વૃદ્ધ લાપકનું, સ્ત્રીને અનુકૂળ પદ્ધતિ સ્ત્રીને માટે, ને પુરુષને અનુકૂળ પદ્ધતિ પુરુષને માટે, એવાં વિવિધ શિક્ષણને લગતું સાહિત્ય બાબતું આમરણુ છે. કેળવણીના પેટામાં શારીરિક કેળવણી : આવી બધા છે. તેથી બાળક તથા જીવાને ને માટે ભતભતની કસરત તથા રમતગમતનાં પુસ્તકો તેની રીતિ તથા ચિત્રો સાથે ટેકેટકણે પ્રસિદ્ધ થવાં જોઈએ કે જેથી તેઓ શરીર બળવાન થાય ને બહાદુરી, હિમ્મત તથા નિઠરતાના ગુણો સંપાદન કરે. સામાન્ય કેળવણી સંબંધી એટલું અવલોકન કરવાની જરૂર છે કે તે સર્વથા પારકાની નહલ ન. જેમ્મએ આપણા દેશ, કાળ, રીવાજ તથા પરંપરાને માફક આવે એવી કેળવણીની આપણે જરૂર છે. હરેક પ્રકારે આપણું આર્થિક સસવાય ને તેને કાંઈ નોતનો નિવહાર ન આવે એવાં શિક્ષણરૂપ સાહિત્યની ખોટ પૂરવામાં સાક્ષરોએ ઉદ્યમ કરવો પડે છે. એ પૂરવામાં એક વાંત લક્ષમાં રાખવા જેવી એ છે કે આ દુનિયામાં જેવા જાણવાની તરતુ એટલી છે કે કાટી જન્મ તેના અભ્યાસ કરતાં રહીએ તો પણ તેનો ખાર આવે એમ નથી. તેથી જે કેળવણીથી આપણી ખાસ ગરજ સરે તેટલીજ શારી રીતે આપવાની વ્યવસ્થા આપકારદાયી છે. જેમાં વખત ને મહેનતનો વ્યય રહે ને ફળ થોડું ને ભતના શિક્ષણને બંદો જેમાં થોડા શ્રમથી ને થોડા વખતમાં ફળ વધારે આવે એ ઉદ્દેશથી 'શિક્ષણ' સાદસ થોળ્ય તો જ સુખપ્રદ નિવડે એમ માફ માનવું છે.

બાપા દેવીના હેવાના હારને રચાને કામરૂપ પુરુષાર્થનું સાહિત્ય શોભવું જોઈએ. હૈયું એ વાસનાતું નિવાસસ્થાન છે. હરેકના હૈયમાં એવી કામના રહે છે કે મારે સંસાર નુખરૂપ નીવડે; હું યશસ્વી થાઉં; સંભવિત લોકની પ્રતિધાને પાત્ર ગણાઉં; મુરોબી લોકની હવા મેળવું; પુત્રપરિવારનો વ્હાવો લઉં; સદ્ગુણથી શોભું; જાહેર કામમાં બાગ લઈ લોક કલ્યાણને અર્થ પ્રયત્ન કરું. આ સધળી સંસારવ્યવહારને લગતી ખાબતો છે. મારે લોકોના વ્યવહાર ક્ષેમકર કેમ થાય; માણસનો પોતાની ભત તરફ, સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર તરફ, ભાઈબાહુ, સગાસંબંધી તથા સાતિય પુત્ર તરફ, તેમજ સ્વદેશી તરફ, વિદેશી તરફ, રાજા તરફ, રંક તરફ, શેઠ તરફ, સાકર તરફ, મિત્ર તથા શત્રુ તરફ, શો ધર્મ છે, પ્રાણિમાત્ર તરફ પોતાની સી ફરજ છે, એ સધળી બાબતમાં સાહિત્યે પ્રાચીન અર્વાચીન દર્શનો સહિત જનમંજુના કલ્યાણને હેતુ રાખીને લખાવવાં જોઈએ. આપણા સંસારી રીતરીવાજો જે હાનિકારક માલગ પડે તેમાં પરતા સુધારા કરવાને વિષય પણ આ પેટા બાગમાં આવે છે. તેજ પ્રમાણે આપણો રાષ્ટ્રિય સંભાવે, સામાજિક મંડળો, નીતિશાસ્ત્ર અને રાજ્યપ્રકરણ એ તમામનો એમાંજ સમાવ થાય છે. મારે એ વિષયો નિપુણ ને જ્ઞાનવૃદ્ધ પિદાનેને હાથે લખાય તો બાપાની સારી સેવા યથ કહેવાય.

બાપાના નાકનું આજૂપણ મુક્તિ છે. સુકિન એટલે સંસારઅંધનથી છુટી અરીય ફેંખની નિવૃત્તિ ને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ એક દેશ છે; એ સ્થિતિનો અનુભવ એજ મનુષ્યમાત્રનો પરમ પુરુષાર્થ છે. સધળા પુરુષાર્થનું એ નાક છે. માણસ આકાશ પાતાળના બેઠોની માહીતગારો મેળવે, મહાસાગરની ઉંઠાઈ માપે, તરેલ તરેલની શોધ બોળે, પુસ્તકયાજાના અનેક મયોનાં આભપ્રાવધો મજજને કસોડસ બેરે, પરંતુ

જ્યાં સુધી પોતે કાંઈ છે તે જાણવો નથી તો તેણે સું, જાણ્યું ? તમામ ઉપનિષદો વચ્ચે આર્યર, છે, કાળાધીન છે, તો સ્થિર ને કાળાતીત વસ્તુ કંઈ છે તેની શોધ કરવી ધણી જરૂરી છે. પ્રાણી માત્ર સુખની ઇચ્છા રાખે છે. વિષયના ભોગથી સુખ મળતું લાગે છે. પણ પરિણામે તે દુઃખનો હેતુજ સમજ્યામાં આવે છે. જેના યોગથી સુખ, તેના વિયોગથી દુઃખ, એ વાત કેને અજાણી છે ? તો એવા (મિત્રિત, સુખને) કેટલે કેવળ શુદ્ધ સુખની પ્રાપ્તિની અભિલાષા સદને હોવી જોઈએ. એ સુખ શાંતિ ત્યારેજ મળે, — ત્યારેજ સુખરૂપ થવાય, — કે જ્યારે આ જગતનું વ્યર્થ સ્વરૂપ સમજ્યામાં આવે. જીવચેતનનો ને ઈશ્વરચેતનનો શો સંબંધ છે; બાહ્યસત્ શરીરના પરમા પછી તેના જીવ ચેતનની શી દયા થાય છે; પુનર્જન્મ છે કે નહ; અનાદિ કાળથી અલતા આવેલા સંસારનો અંત છે કે નહ; છે તો શી રીતે ? — એવા એવા સવાલોનું, શુદ્ધ કષુદ્ર કરે એવું સમાધાન જેમાં કાંઈ હોય એવાં મોક્ષ શાસ્ત્ર સંબંધી સાહિત્યથી બાપા મુખ્યત્વે કરીને સુશોભિત થવી જોઈએ. આ અખૂર્વ ને અધ્યાત્મિક વિષય ઉપર પ્રાચીન નાથિ મુનિઓએ જોઈતું અજવાળું પાડ્યું છે. ભરતખંડની આ ભારતી વિદ્યા આપણને આ સ વારસામાં મળેલી કીમતી પૂજા છે. મારે બાપાંતર રૂપે તથા રૂપતંત્ર લેખ દ્વારા તેની પ્રાસાદ બાપા સાહિત્યની ચટતી ઠરનારી છે એમ હું માનું છું.

કહેવાનો સારાંશ એ છે જે, બાપાનું સાહિત્ય ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થના પાયા ઉપર રચાય તોજ સ્પષ્ટ કહેવાય: સાહિત્ય પરિવહની છેલ્લી બે બેકડામાં જે જે વિષયો ચર્ચાયા હતા તથા આ પરિવહની કાર્યદારી મંડળાએ ચર્ચાવવા લાયક જે જે વિષયોની ચર્ચનારૂપે બાકી કાંઈ છે તે તમામ વિષયો ઉપયોગના છે, ને તેનું વર્ગીકરણ આ ચાર પુરુષાર્થની વ્યવસ્થામાં સુધરે છે. જે બાપામાં એ ચાર, કે એમાંના કોઈ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરવાના સાહિત્યનો અભાવ હોય તે બાપા નથી પણ કેવળ જડખટાટ છે, ને જે સિદ્ધિ એ ચાર પુરુષાર્થ કે એમાંના એકાદનું પણ સંપાદક નથી તે સિદ્ધિ નથી, પણ વૃથા કાળક્ષેપ ને વૃથા પરિશ્રમ છે.

બાપાને કેવા પ્રકારનાં સાહિત્યથી શોભાવવી જોઈએ તે કુકામાં જણાવ્યા પછી કેહેવું જોઈએ કે બાપાને તેના મૂળ સ્વરૂપમાં અવલોકી તેના અધારણીની ખુશીઓ પ્રકાશમાં લાવનારાં સાધનની જરૂર એટલી નથી. એ સંબંધી તજવીજ પણ એક વિનોદી વિષય છે. બાપાનો અધાર વર્ણ છે. વર્ણનું મુળ શું ? વર્ણોના આકાર, મંત્રરૂપી છે કે કઈ સંકારણ છે ? મુળાક્ષરની દોરમાં સંયુક્ત વર્ણ 'ક્ષ', 'ઙ' ને એસાડવાનો પ્રાચીન સંપ્રદાય ક્યાં હોય છે ? પડ્યો છે ? એવી એવી બાજબોનો વિચાર પૂર્વકાળના પંડિતોએ કાંઈ હોય તો તેને પ્રકાશિત કરવાનાં સાહિત્ય તરફ આપણા બાપાશાસ્ત્રીઓનું આકર્ષણ થવું જોઈએ. ચંદનો આધાર વર્ણ ઉપર છે, તેમ બાપાનો આધાર ચંદ ઉપર છે. મારે બાપામાં એક સંપૂર્ણ મોટા કોષની અગત્યતા વર્ણવે છે, ને તે આપ સદને સ્વીકારી છે એ પણ આનંદની વાત છે. જ્યાં જ્યાં ગુજરાતી બોલાય છે ત્યાંના રૂઢ-યોગિક ચંદો એકા કરી વિદ્વાનોની એક મંડળી ભારત વ્યુત્પત્તિ સંદિત એક મોટો કોષ થાય તો તેથી બાપાની ખરી સેવા થઈ કહેવાય, તથા તેથી જોડણી સંબંધી કચાટ ભરેલા સંવાલનો પણ પછે અંશે નિકાલ થઈ શકે. એવા સંપ્રદર્શી શાસ્ત્રવાદ પણ ચંદનો

મોટા દિરસો આપી શકશે એમ માફ ધારવું છે. આજકાલ આપણે જોઇએ છીએ કે ચાર ગુજરાતીઓ કોઇ વિષય ઉપર વાત કરતા હોય તો દરેક ત્રીજા સંખ્દ ઉમેળના સંભળવામાં આવે છે! કદાચ બોલનારને યોગ્ય ગુજરાતી શબ્દો નહીં જડવાથી આવી સંકરતા કરવી પડતી હોય, તો સારો કોષ થવાથી આ ખામી દૂર થવાનો સંભવ છે. જાહેરવક્તાઓ અને ઉચ્ચ દરજ્જાના વર્તમાનપત્રોના નેતાઓના શ્રમથી પણ આ ખામી ટળી શકે.

બાપેડી ગુજરાતીની આવી સ્થિતિ છે. હિંદી, મરાઠી, બંગાળી એવી બીજી પ્રાકૃત ભાષા કરતાં આપણું ભાષા-સાહિત્ય ઉતરતું છે. માટે આપણી ગુજરાતીનો ઉત્કર્ષ કરવાને દરેક સાક્ષરે ઉમંગથી તૈયાર થવું જોઇએ, અને જેનાથી જેટલું બને તે કરી તેના સાહિત્યમાં ઉપયોગી વધારો કરવો જોઇએ. પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનના લોક ઉપર 'પ્રારંભ-શૂરા' નો અપવાદ મૂકાતો આવ્યો છે, તેને ખોટા દરાવવો એ આપણું કર્તવ્ય છે. જ્યારે થવાનું હશે ત્યારે અશે એમ કાળ ઉપર આધાર રાખી સ્વભાષા તરફ બેદરકાર રહેવાથી આપણે ધણા પાછળ પડી ગયા છીએ. કાળ ફક્ત પોતાના ઉત્પાદની સ્થિતિ છે. સાક્ષર લોક આજસમાં ઉધે એ કમિયુગ છે; ઉધમાંથી જગે એ દ્વાપર છે; જગીને ઉભા થાય એ ત્રેતા છે; તે ઉડીને પોતાના કર્તવ્યમાં ચાલતા થાય એ સતયુગ છે. આંધ સહુ ઉલટથી માતૃભાષાના સાહિત્યને પોષવાના ઉદ્દેશથી અહીં દૂર દૂરથી આવી એકઠા થયા છે તેથી હું એમ સમજું છું કે આ વેળા સતયુગજ પ્રવર્તે છે. આપ સહુને હું અંતઃક-રજુપૂર્વક આપકાર રૂઢિ છું અને ખાતરી કરવા માગું છું કે એ આવકાર કેવળ મારી જાત તરફથીજ નથી, પરંતુ જે દેશને ગીતાના વક્તા જ્ઞાનમોહી યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું નિવાસ સ્થાન પસંદ કરી ગૃહસ્થાશ્રમનું પાલન કરીયું છે; જ્યાં ગોતમ, સ્વર્વનાદિ મહર્ષિઓનાં તપોભુમિનાં સ્થળો છે; જ્યાં આદિ જગદ્ગુરુ શ્રી રાંકરાચાર્યે શારદા એટલે ત્રિદાદેવીની પીઠ સ્થાપી છે; જેની ગુહા કંદેરાએ ગોરક્ષાદિ સિદ્ધ યાનિઓને એકાંત વાસ પૂરા પાડ્યા છે; જ્યાં દાનશૂર બળીરાજએ પોતાના દેહ સહિત સર્વસ્વ ધન્યાર્પણ કરીયું છે; જેના વિશાળ વનને ભારતપ્રસિદ્ધ અદ્યુત વીર ધરોત્કચે પોતાનું ક્રીડારથાન કરીયું છે; જ્યાંના બીમક રાજની કન્યા પ્રહલવિદ્યા રૂપ રક્ષિણીએ પ્રતાપી શ્રીકૃષ્ણની પટરાણીનું માન મેળવ્યું છે; જેના અસંખ્ય રાજાઓનાં મહાન પરાક્રમે ભાટચારણોના કવનમાં અને રાસડાઓમાં અમર રહ્યાં છે; જ્યાંના ગુજરાતી આદિકવિ નરસિંહ મહેતાએ પોતાનાં પદોથી લોકને ભાકારસમાં ખીજવી નાખ્યા છે; જ્યાં જોગે જગત ટુંછાં જોગ વસીને પોતાના ચાખખાથી લોકને ચેતવી રહ્યાં છે; તેમજ મનહરસ્વામિ, કાળીદાસ, મીટો, કમ્પાણ, તુળસીદાસ, પ્રહ્લાનંદ, નિષ્કુળાનંદ આદિ કવિઓ અને અનંત ભક્તરાગે પોતાનાં કાવ્ય અને બજોનાથી લોકને સ્વરૂપમાં જાગૃત કરે છે; જ્યાંના કેટલાક રાજકર્તાઓએ પણ પટંતરમાં રહી સાહિત્યને સેવ્યું છે; જે ભૂમિમાં મેવાડનાં રજપુતાણી મીરાંબાઈએ પોતાની જીંદગીનો ઉઠો બાગ પોતાના ઇષ્ટ 'પ્રભુ ગિરધર નાગર' નાં રસ ભર્યા પદ ગરબી રચી પોતે તેમાં લીન થઇ બીજને લીન કરીયાં છે; જ્યાં જન્મીને તાજે-તરમાં પ્રતાપસુ ગુટલાલા એ પંડિત કવિ તરીકે પોતાની ખ્યાતિનાં ફિરજો માર્યાંના પડેમ વારતમાં ફેલાવ્યાં છે, અને તેથીજ રીતે નાના મોટા સર્વને પ્રિય થઇ પડેલા કવિ દલપ-રામે પોતાની પ્રાસાદક કવિતાથી જનમંડળના ચિત્તમાં શુદ્ધિપ્રકાશ વિસ્તારવાનો સ્વત્ય

પ્રયાસ કીધો છે; જેના દયાનંદ સ્વામિ સરખા એક પુત્રના છટાદાર બાપણે ને અસર-કારક બોધે લગભગ આખા પંતબને સામાજિક તંત્રથી વશ કીધો છે અને જે, મુલકની રસિક સોરઠ ચાગણી રાગરંગના રસિકને આનંદથી રંગે છે, એવા, ઐતિહાસિક આખા સૌરાષ્ટ્ર તરફથી હું આપ સહુને આવકાર આપું છું; અને ઇચ્છું છું કે આપના સ્તુત્ય કામમાં આપ વશ મેળવો, આપનો પરિશ્રમ સફળ થાઓ, અને આપનાથી ગુજરાતી બાપાનું ગૌરવ ગાજતું રહે.

યમ સાવિત્રી.

(રાગ—ગૌરધારીરે વાત કહું તે વિચારો.)

યમ—સાવિત્રીરે મુજ વચન તુ પ્રમાણી, હવે પાછી વળ તું ચાણી,
અણુમાંથીરે મુક્ત થઈ તું આજે, થયા બંધન સહિ તુજ આજે.
કરો ધર્મ જઈ આશ્રમમાંરે, હવે પ્રત આચરજો વસમારે,
પડ્યાં જુદાં ગઇને તનમારે,
મનમાંથીરે, કરો પ્રીતિ આની, કરો પીડ ક્રિયા પ્રીત આણી.

સાવિત્રી—યમ રાત્રેરે એ શું બોલ્યા વાણી, હુ તો પતિપદેજ જવાની,
ધર્મ મેત્રીરે તમ સાથે કાણુ એકે, તેથી શ્રવણે ધરોને વિવેક,
જુઓ આશ્રમ રૂડો ખીજોરે, વળી જ્ઞાનદાથી એ સરજ્યોરે,
જેમાં સંગ લાગે નહીં ત્રીજોરે,
ગૃહસ્થાશ્રમરે, એવો મુજ ગન બાળ્યો, જે શમદમથી પ્રીય લાગ્યો.
સંધર્મીઓરે જુઓ વનનહીં વસતા, વસ્યાગ સહિ ધર કરતા,
નિજસ્થાનેરે શું ધર્મથી નવ રહેવાય ? શું વનમાં ધર્મ પળાય ?

યમ—નથી સ્વર વ્યજનની જુલોરે, વળી સર લાગે શો રસીલોરે,
છે મનમોહક પ્રેમીલોરે,
કલ્યાણીરે, વર માગો તમે પ્યારો, આના જીવિત વણુ કાંઈ સારો.

સાવિત્રી—થયા જલજરે રાજ્ય ચક્રે દુઃખીવાસ, સસરા જે અધ છે નહાર,
મેળવજોરે તવ પ્રતાપે સઘ, જળ ચક્ષુ તણુ દો અધ.

યમ—આપ્યું સધળું રહે તને માગ્યુરે, જે મનથી પ્રિય તને લાગ્યુરે,
તવ સંશય તે પણુ બાગ્યુરે,

વનમાંથીરે, જા તુ હવે નીજસ્થાને, પડ્યો શ્રમ અતિશય તનને.

સાવિત્રી—પતિ સગેરે શ્રમ ચરીરે થાનો, જ્યા પતિ ત્યાં મુજગતિ જાણો.
સત્સંગજરે નિવડતો ફળદાયી, તેની ઇચ્છા કરે સહ પ્રાણી.

યમ—શાં વાક્યો વદે મતિ વાળરે, મનમોહનહિત બરેલરે,

નહીં મુનિ જનોથી પળેવરે,

સુણો બહેનીરે, બીજો વર તમે માગો, પતિપ્રાણુ વિના કાંઈ માગો.

સાવિત્રી.—મુજ સસરાંરે દુઃખે થયા જે જ્ઞાન, તેને પ્રાપ્ત થામે નૃપ રચાન,
નિજ ધર્મનેરે અનુસરમે ઉલ્લાસે, બીજે-વર માયુ તુજ પાસે.

યમ—મેળવશે તે સ્વરૂપ કાળેરે, સહ સંન્ય લક્ષ્મી જો બાલે રે

હવે યમ દિસે તુજ ગાલેરે,

પ્રિય ભગીનીરે, જ તુ હવે પ્રીત આણી, વહુ દુઃખેએ સદા હું વાણી.

સાવિત્રી.—નિયમથીરે રાખી પ્રભ જગમાંડી, તેથી યમ ગણાયા આંડી,
અદ્રોહ રે સાધુજન તો ફરતા, તે ધર્મ સદા અનુસરતા.

યમ—તરસ્યાને પાણી જેવીરે, મને લાગે વાણી તેવીરે,

આના જીવિત વિશુ સતી દેવીરે,

કાંઈ ઇચ્છિતરે, મારો તમે વરદાન, આપું તે સધળું દષ ધ્યાન.

સાવિત્રી.—અપુત્રજરે વૃદ્ધ પિતાજી ગદાગ, જે પૃથ્વીપતિ છે સાત,
શતપુત્રોરે તેને સમજા થામે, વળી સુખ સંપત બહુ વધામે,

યમ—તવ તાન મેળવશે સધળુરે, નહીં જોઈ કદી હું અવળુરે,

સો પુત્ર થશે તે સવળુરે,

ફર થાઓરે, હવે તમે નૃન્નયા, જુઓ સ્વામ દિસે ધનછાયા.

સાવિત્રી.—નહી મુજ મન રે પતિથી ફર થવાનું, તે તો તે સાધેજ જવાનું,
પ્રતાપિરે સૂર્યતનય કહેવાયાં, ઊ ધર્મ પુરધર રાયા,

યમ—જે વચન વદી તું શાણીરે, તે સત્ય દિસે ક્ષત્રાણીરે,

મામ વર તું હવે પ્રીતિ આણીરે,

થયો આજેરે, તવ યદી પ્રસન્ન, મામ પ્રાણ વિના કાંઈ અન્ય.

સાવિત્રી.—સત્યવાનથીરે મુજ વિરે સાંપડામે, સો ઔરસ સુત સંભવમે,
વર યોયોરે એ માયુ ભગવાન, મહેને આપો તે દષ સાન.

યમ—સો પુત્ર થશે બળશાળીરે, સત્યવાન થકી દુઃખ ટાળીરે,

યા શાન્ત હવે મન વાળીરે,

પરિશ્રમથીરે, પંચ ધણે તું આની, હવે અનુસરને તું બાવી.

સાવિત્રી.—ધર્મ વૃત્તિરે સંત તણી ચિર રચાથી, નહીં બચ સન્તોથી કાંઈ,
નહીં સંજલરે અશ્વળઘ્ઘ યદી પડતો, સન્ત જન્મ પગારી થાતો.

યમ—જેમ જેમ બાવણુ આ તહારે, મનને અનુકુળ થયું ન્યારે,

તેમ મન ભક્તિથી ભરાયુરે,

મન ઇચ્છિતરે, પતિવતા વર મારો, વળી દિલનાં દુઃખડાં ભાગો.

સાવિત્રી.—મુજ પતિ વિશુરે સુખ તણી થી આયા, એ તો જીવનનીજ નિરાયા,
નહીં ધન્યુરે સુખ સંપત જગમાંડી, મનું વિશુ જીવિત આંડી,

એ વિવસ્વતના નવારે, જેને વેદ પુરાણે ગાપારે,

મહે તો મુકી જગની માયારે,

ધર્મ રાજરે, વાક્ય વધાં તે વિચારે, મને જનમજનમ બટકારે.

હેં આપ્યુરે, પુત્ર તણું પરદાન, સત્યવાનથી હે ભગવાન,
પતિ મરણેરે જ્યાં વેધવ સાંપડશે, તવ સત્ય વચન શાં યારે

યમ—કુલનંદિનીઓ જગવંદનીરે, ધન્ય ધન્ય તને સતી માનીરે,

આ મુક્ત કર્યો તવ સ્વામીરે,

તવ બતારે, સઘ સજીવન યાગે, વળી વર્ષ ચતુઃશત વસન્તે,

ભોગવન્તેરે, નિધાવધ ભોગ અખંડ, સહ રિધસિધને આનંદ.

આધ્યાત્મિક.

સીની સ્વતંત્રતા.

સ્ત્રીને સઘળી વ્યાવહારક બાબતમાં પુરૂષના જેટલી સ્વતંત્રતા છે કે નહીં? સર્વદા સ્ત્રીએ પુરૂષનાજ કમળમાં રહી પોતાની આખી જીંદગી પુરૂષની ઇચ્છાનુસારજ ગાળવાની છે કે કેમ? પોતાની શુદ્ધિ અને મન પોતે સારી રીતે કેળવેલ હોવા છતાં સાવ સ્વતંત્ર પગલુ લેવા તેને હક છે કે નહીં? લગ્નની બાબતમાં પોતાનાજ વિચાર પ્રમાણે લગ્ન કરવા તેને હક છે કે નહીં? જેટલી છુટ પુરૂષને છે તેટલીજ શામારે સ્ત્રીને મળવી ન જોઈએ? એ વિષયો વીશે વિચાર કરતા બહુ ઉંડા વમળમાં ઉતરી પડાય છે અને ઝેરદ કાને સાત્રાજ્ય આપવું એના ચોક્કસ હાવ ઉપર આવતા મુરકેલ પડે છે. પુરૂષવર્ગ એમ માને કે સર્વ રીતે સ્ત્રી પોતાનેજ આધિન જોઈએ. સ્ત્રીને તેના વિચાર પ્રમાણે ચાલવા દેવામાં હાની આવે છે. કુદરતેજ એવું બધારણુ કર્યું છે જે જ્યાં જોશો ત્યાં નર-જાતી સ્ત્રી જાતીના કરતાં વધારે સત્તા ભોગવે છે. પણ જ્યારે સ્ત્રીને ધાર્મિક આર્થિક અને આનંદિક કેળવણી મળી હોય તો પછી તેને પોતાના વિચાર પ્રમાણે પગલું બરવા દેવામાં શો વાધો હશે? જેટલું તો કબુલ છે કે તેના તરીખે સ્ત્રી પુરૂષના કરતાં વધારે કુશળ તો નહીં પણ તેના જેટલી પણ પદવીએ બેસી શકે નહીં. સ્ત્રી મત્રિ તરીખે પ્રથમ પદને પાત્ર ખરી, પણ જ્યાં કાઈ પણ કામમાં સ્વતંત્ર વહીવટ કરવાનો હોય ત્યાં સ્ત્રીને પુરૂષની કુશળતાની સહાયતાનો ખર્ચ ખરે. કદાચ એવા દાખલા મળી આવે કે સ્ત્રીએ પુરૂષના કરતાં પણ વધારે શુદ્ધિજળ જતાવ્યું હોય. પણ તે કવચીતજ. સરખીજ રીતે જગતવાલા સ્ત્રી અને પુરૂષને સરખાવાય તો પુરૂષ સ્ત્રીના કરતાં ચંદ્રે. કાર્ય કારણની દોરી લગાડવાની શકિત સ્ત્રીનામાં નથી. તેનામાં એવા સંસ્કાર પ્રથમથી પડ્યા હોય છે કે તેના મનમાંજ એમ થઈ આવે છે કે ફલાણુ કામ સાઈ છે. તે કેમ સાઈ છે તે સ-ગળવવાની તેનામાં સત્તા નથી. કાંઈ રફરણાજ માત્ર થઈ આવે છે અને તે ખરી પણ હોય છે, સ્ત્રીના મન ઉપર નિમ્મલ રાખવાની શક્તિ અગાધ છે. પુરૂષ જેટલો બધો કંરેલ મનનો હોવા સંભવ નથી. પોતે જે સ્થાન લીધું તે સ્થાન સ્ત્રી પોતે લાંબા વખત સુધી સાચવી શકે; પણ જો ચૂકી તો તેનામાં રોષ રહેલો છે કે તે ટૂંક નીચે પગથીએ, ઉતરી જાય, અને પોતાના ઉપર આધાર રાખનાર પુરૂષને પોતાના કરતાં પણ હલકી પદવીએ ફેંકી દે. આ નિમ્મલ રાખવાની શક્તિને ધાર્મિક કેળવણીથી ખીલવી શકાય. તેમ સ્ત્રીનામાં એક શું ખુબી રહેલી છે કે શારીરિક વિપત્તિ તો બહુજ ધીરજથી સહન કરી શકે છે. પુરૂષમાં તે, શુશુ નથીજ કહીએ તો ખોટું નથી. તેનો સ્વભાવ નરમ.

હોવાથી તેના મન ઉપર પુરુષ વર્ગ અસર કરી શકે છે. આવે પ્રસંગે તેને સ્વતંત્ર રીતે ચાલવા દેવાથી તેને પોતાનેજ નુકસાન થવા સંભવ છે.

સ્ત્રીનામાંજ બધા દોષ છે, પુરુષ દોષયુક્ત છે, એ માનવું સાવ ખોટું છે. બન્ને સમાન રીતે દોષયુક્તનાં ભરેલાં છે. પુરુષ વ્યાવહારિક રીતમાં કેળવાયેલા હોવાથી પોતાના દોષ છુપાવી શકે, સ્ત્રી કદાચ તેમ કરી શકે નહીં. સ્ત્રી અપ્રમાણીક છે અને પુરુષજ પ્રમાણીકતાનું પુતળું છે એ પણ ખોટુંજ માનવું છે.

પર કુટુંબની વ્યવસ્થામાં તો સ્ત્રી જેટલો પુરુષ કુશળ નથી અને તેમાં સર્વ જ્ઞાનની સ્વતંત્રતા જો તેને સારી કેળવણી મળી હોય તો આપવામાં વધી લાગતો નથી. અને ખરી રીતે જોતાં તો જે સમાજમાં એમ સમજાય છે કે પુરુષજ કર્તા હતાં છે ત્યાં પણ આવે પ્રસંગે તો છુપાઇને જોનારને માલમ પડશે કે પુરુષ માત્ર હાલજ છે, અને સર્વ દેરી સ્ત્રીનાજ હાથમાં છે, કુદરતથી પણ એવી રચના રચાઇ હોય એમ લાગે છે કે પુરુષ પૈસા કમાવાના રોજગારમાં ગુલામીલો. હોવાથી સાંસારિક બાબતોમાં તેનું સ્ત્રીના કરતાં જ્ઞાન પણ એણુંજ છે. જેમ વ્યાવહારિક માર્ગમાં સ્ત્રી બીજાનું બધી છે તેમ આ માર્ગમાં પુરુષને સ્ત્રીના જેટલો અનુભવ નથી. જેટલો ધાર્મિક અને માનસિક કેળવણીવાળી સ્ત્રીને કુટુંબવ્યવહારમાં તેમજ લગ્ન જેવી મૂઠ બાબતમાં કેટલેક અંશે પુરુષના કરતાં વધારે સત્તા હોવી જોઇએ.

શારીરિક સંપત્તિ મેળવવાને પુરુષના કરતાં સ્ત્રીને જ્ઞાનની વધારે જરૂર છે. ન્હાના બાળકથી તે મોટી ઉંમરના યાવ ત્યાંસુધી ગમે તે પ્રકારે પણ પુરુષને સ્ત્રીની સહાયતાની જરૂર છે; અને ઊંડારો કેળવવામાં તો સ્ત્રીનેજ વૈદકનો ખાસ અપ પડે છે. નાની ઉંમરના બચ્ચાનું ચરીર કેમ ખીલવવું, તેની બુદ્ધિનો વિકાસ કેમ થાય, બચ્ચાનામાં પ્રમાણિકતા ધાર્મિક વૃત્તિ, કરકસર એવા બીજા ગુણો કેમ ખીલવવા, તે સ્ત્રીને ખાસ જાણવાનું છે. માંદા માણસની આચનાવાચના વારતે તો સ્ત્રી અલૌકિક વ્યક્તિ છે. આ વિષયમાં તો તે જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે જોણુંજ છે. જોતાજ પોતાના બાળકની શિક્ષક થવી જોઇએ. સ્ત્રી વર્ગ વૈદક શાસ્ત્રના, શારીરિક કેળવણીના જ્ઞાનમાં બહુ પછાત હોવાથી જનસમુદાયને મોટા ગેરલાભ થયા છે અને થતા આવે છે.

લગ્ન કરતી વખતે સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવી કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર સદજ કઠણ ખરો. જો તેનામાં વિવેકબુદ્ધિ સારી ખીલવી હોય, પારંગનામાં છુપાઇ રહેલા ગુણદોષ શોધી શકે તેમ હોય, અને પ્રાસંગિક લાભ-સાને આધિન ન થઇ દૂર દુષ્ટી રાખી ગુણજ પસંદ કરવાની શક્તિ હોય તો તેને તેમાં સ્વતંત્રતા આપવામાં શો વાંધો ? (તેમ જીણી દુષ્ટીથી જોઇયું તો માલમ પડશે કે પુરુષ પુરુષના દોષ જોઇ શકે તેના કરતાં સ્ત્રી પુરુષના દોષ વધારે જીણી નજર થી જોઈ શકે છે. એક બીજાના ઉપર કુદરતે છુપા ભેદ તરીકે એક બીજાને રાખેલ છે). આવી પદ્ધતિ સ્ત્રી પદ્ધતિ છે કે નહીં તેજ માત્ર જોવાનું છે. તો આ પદ્ધતિ તેને ઉચી કેળવણીથી ન મળી શકે ? લગ્ન થયા પછી ઘણી વખત પોતાના પતિનાં દોષ તેને બહુ માલમ પડે છે. પતિ સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા ભોગવતો લાગે છે અને પોતાને તેથી

ખીજ હૃદયની વ્યાધિ ભોગવવી પડે છે. પણ તેમણે એમ તો સમજવું જોઈએ કે પુરુષ જો કે શુદ્ધ હૃદયનો હોય છે તો પણ તે તેની વાસનાને વ્યાધિન બહુ યથા જાય છે. તેનો સ્વભાવજ એવો છે, તેમ તે એવા શબ્દગારમાં ગુંથાયો હોય છે કે તેનામાં સ્ત્રી જેમ એક માર્ગમાં અચળ રહી શકે છે તેમ તે રહી શકતો નથી, એક લેખક એમ કહે કે જો સ્ત્રીયાળક શુદ્ધ હૃદયનો હોય છે તેને કાંઈ છુપાવવાનું હોતું નથી. તેનું હૃદય સૂર્યના તેજની માફક પવિત્રતાથી ઝળકતું હોય છે. તેને ખીજનામાં વિશ્વાસ રાખવામાં કાંઈ વાંધો આવતો નથી; અને પુરુષ બહુ વ્યવહારમાં ગુંથાયેલો હોવાથી સર્વ હકીકત ખીજને કહી શકે તેમ નથી. પોતાની દુનીયાં તે સ્ત્રીના જેટલી સડાખી શકતો નથી. કેટલાક એમ કહે છે કે બન્ને જાતીમાં એક સરખીજ વફાદારી અને વિશ્વાસની લાગણી હોવી જોઈએ. એ વાત માત્ર સ્ત્રીના મનમાં એક એવો કારો ઉગાડી દે છે કે તે તેનાજ મનને વાગે છે અને તેમની જીંદગી દુઃખમય બનાવી દે છે. પુરુષના સર્વ ગુણ સ્ત્રીને જોવાની વાંચના રાખવી જોઈએ નહીં. તેટલી સ્વતંત્રતા તો કુદરતેજ તેને આપેલી છે. પરંતુ માફક કહેવું એમ નથીજ કે આથી પુરુષે પોતાને ફાવે તેમ કરવાની સત્તા મળી ગઈ સમજવું. પોતાનું આત્મજળ, આખર, પોતાનામાં રહેલા ધર્મથી અને વધારે પ્રકાશમાન કરવાને તે બંધાએલોજ છે અને જો જીવન પુરુષોને પ્રથમથીજ લાલસાઓ સામે ટકર ઝીલવાની, પોતાનું આત્માભિમાન ફળવવાની જો ફળવણી મળે તો સ્ત્રીને કદી પોતાના પતિના આચારથી કચવાવાનું ઉજ નહી. અને બન્ને એ પોતાની જીંદગી પવિત્ર ગ્રેમની અધિધી સાધી એક દીવ્ય મૂર્તિમાન યથા માનપાત્ર થાય. કેટલીક વખત પુરુષના આચારમાં ચંકાનું સ્થાન ન હોય છતાં ચંકામાં ને ચંકામાં સ્ત્રી પોતાના પતિ તરફજ દ્રેષભાવથી જુએ છે અને તેમનો ગૃહસંસાર ખીજની દૃષ્ટિને તરસકારપાત્ર થાય છે અને દયાજનક રથીતે તેમની યથા પડે છે. પુરુષે પોતાની ધર્મપત્નીનેજ પોતાના મનની અધિષ્ટાત્રી કરવાની છે. પોતાના મન ઉપર તેનું જ સામ્રાજ્ય બેસાડવાનું છે. તેથી બાબલમાં તો પતિએજ સમજવું કે પોતે સ્વતંત્ર નથી. અને સ્ત્રીનેજ પોતાનો સર્વ હક વ્યાધિન કરવાનો છે.

પ્રથમ જણાવ્યા પ્રમાણે આર્થિક (ધર્મ શબ્દગારમાં) વ્યવહારમાં સ્ત્રી નેતા તરીકે પુરુષના કરતાં એક યગથીએ ઉતરતી છે. પણ જ્યારે સ્ત્રી ને પુરુષને હરીફાઈમાં ઉતારીએ તો બન્નેને અન્યોન્ય ફાયદા થાય છે. સ્ત્રીની દેખાદેખી પુરુષ પોતાનું સર્વ જીવિજન બતાવે છે. તેમ સ્ત્રીને પણ તેટલોજ ફાયદો થાય છે. સ્ત્રી પણ પુરુષની હરીફાઈમાં તેની સામે ટકર ઝીલવાને પોતાની જેટલી સત્તા હોય છે તે બતાવી આપે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને ફળવાયેલાં હોય તો પરિણામ ઉત્તમજ આવે છે.

પુરુષે પોતાની જીંદગી દેશના આર્થિક કલ્યાણને અર્થે સ્વાર્થજ કરવી જોઈએ; મહાત્મા ગાંધીજીના જ્વાલંદુરતાનું અનુકરણ કરી જનસમાજને અધોગતિમાંથી તારવી જોઈએ. તેણે કાયદો, વેદક, ન્યાય, નીતિનો અભ્યાસ કરી પોતાના જીવનનું સાદૃશ્ય કરવું જોઈએ. આ માર્ગ સ્ત્રીને લેવાની જરૂર નથી. પોતાનું રાજ્ય ગૃહ માની ગૃહસંસાર નિયમિત રીતે ચાલે તેજ તેજ ધર્મ સમજવાનો છે. સ્ત્રી અને પુરુષનો કલ્યાણ માર્ગ તેને આ સ્થાનેથીજ લેવાનો છે. પોતાનું જીવિજન, મનની પવિત્રતા અને સ્વ-

હોવાથી તેના મન ઉપર પુરુષ વર્ગ અસર કરી શકે છે. આવે પ્રસંગે તેને રીતે ચાલવા દેવાથી તેને પોતાનેજ નુકસાન થવા સંભવ છે.

સ્ત્રીનામાંજ બધા દોષ છે, પુરુષ દોષમુક્ત છે, એ માનવું સાવ ખોટું છે. સમાન રીતે દોષમુક્તનાં બંનેલાં છે. પુરુષ વ્યાવહારિક રીતમાં દેખવાયલો હોવાથી ના દોષ છુપાવી શકે, સ્ત્રી કદાચ તેમ કરી શકે નહીં. સ્ત્રી અપ્રમાણીક છે અને પ્રમાણીકતાનું પુતળું છે એ પણ ખોટું જ માનવું છે.

પર કુટુંબની વ્યવસ્થામાં તો સ્ત્રી જેટલો પુરુષ કુશળ નથી અને તેમાં સર્વ તની સ્વતંત્રતા જે તેને સારી દેખવણી મળી હોય તો આપવામાં વાંધો લાગતો અને ખરી રીતે જોતાં તો જે સમાજમાં એમ સમજાય છે કે પુરુષને કર્તા હતા ત્યાં પણ આવે પ્રસંગે તો છુપાઈને જોનારને માલમ પડશે કે પુરુષ માત્ર દાલજ અને સર્વ દેરી સ્ત્રીનાજ હાથમાં છે, કુદરતથી પણ એવી રચના રચાઈ હોય એમ લાગે છે કે પુરુષ પૈસા કમાવાના રાજમારમાં ગુન્નાએલો હોવાથી સાંસારિક બાબતોમાં તેનું સ્ત્રીના કરતાં જ્ઞાન પણ ઓછું જ છે. જેમ વ્યાવહારિક માર્ગમાં સ્ત્રી બીનઅનુભવી છે તેમ આ માર્ગમાં પુરુષને સ્ત્રીના જેટલો અનુભવ નથી. એટલે ધાર્મિક અને માનસિક દેખવણીવાળા સ્ત્રીને કુટુંબવ્યવહારમાં તેમજ લગ્ન જેવી ગૂઢ બાબતમાં કેટલેક અંશે પુરુષના કરતાં વધારે સત્તા હોવી જોઈએ.

સારીરિક સંપત્તિ મેળવવાને પુરુષના કરતાં સ્ત્રીને જ્ઞાનની વધારે જરૂર છે. ન્હાના બાળકથી તે મોટી ઉમરના યાવ ત્યાંસુધી ગમે તે પ્રકારે પણ પુરુષને સ્ત્રીની સહાયતાની જરૂર છે; અને છોકરાં દેખવવામાં તો સ્ત્રીનેજ વેદકતો ખાસ અપ પડે છે. નાની ઉમર ના બચ્ચાનું સરીર કેમ ખીલવવું, તેની શુદ્ધિનો વિકાસ કેમ યાવ, બચ્ચાનામાં પ્રમાણિકતા ધાર્મિક વૃત્તિ, કરકસર એવા બીજા ગુણો કેમ ખીલવવા, તે સ્ત્રીને ખાસ જણવાનું છે. માંદા માણસની આસનાવાસના વારતે તો સ્ત્રી અલૌકિક વ્યક્તિ છે. આ વિષયમાં તો તે જેટલું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તે ઓછું જ છે. જનેતાજ પોતાના બાળકની સિદ્ધિ યવી જોઈએ. સ્ત્રી વર્ગ વૈદક સાસ્ત્રના, સારીરિક દેખવણીના જ્ઞાનમાં બહુ પછાત હોવાથી જનસમુદાયને મોટા ગેરલાભ થયા છે અને ચતા આવે છે.

લગ્ન કરતી વખતે સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પસંદ કરવાની સ્વતંત્રતા આપવી કે કેમ તે પ્રશ્નનો ઉત્તર સદજ કહણ ખરો. જે તેનામાં વિવેકશુદ્ધિ સારી ખીલવી હોય, પારકાનામાં છુપાઈ રહેલા ગુણદોષ શોધી શકે તેમ હોય, અને પ્રાસંગિક લાભ-સાને આધિન ન થઈ દૂર દુર સારી રાખી ગુણજ પસંદ કરવાની શક્તિ હોય તો તેને તેમાં સ્વતંત્રતા આપવામાં શે વાંધો ? તેમ જીણી દુબીથી જોઈશું તો માલમ.

મો. પાંડિતક ઇન્સ્ટ્રક્શનના હિસ્સેદાર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે કુનામ તેમજ લાયકેરી માટે મંજૂર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયકેરી તથા શાળાઓમાં કુનામ ખાતે મંજૂર કરેલું અને બીજા સ્ટેડો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષના અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરાંમ નિહાળેલું બી. એ. એલ. એલ. બી.

(અમદાવાદ); રા. કેશવલાલ નેચંકર ધોગક્રિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રાણી વખડ), સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ મુખ્ય, બી. એ. એલ.એલ. બી. (બુનાગઢ), રા. સિવસંકર ચામજી દલાલ, બી.એ. એલ.એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર-સ્ટેટ). મિસ એફ. મેટ્રી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન કોમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી જોષક જાગતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગયે છે, જેઓ પોતાની ઓછોને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુથીસ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પ્રભાવથી જેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વાત્તમ મુખ્ય શીખતિ હેમનો ઉપયોગ કરતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જીવનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, ઓછોને નીતિનું, ધર્મસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બન્યાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સંજોગને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. કીમત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ બુલ્ડ.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

'સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.'

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રત્યેક સ્ત્રીમાં શારીરિક ચક્તિ કેટલી બધી સ્ત્રીજી યાય છે તે સર્વ કામ જાણે છે, પ્રસવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંથી અનેક મુલાવરણમાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની મોટી ઓછો છંદગીં ખુબે છે, ને કંદાયે આ તદુરસ્ત હોય ને તે સમયમાં હલેલ મેળવે છે તોપણ પછીથી મુલાવડના અનેક સુખ વ્યાધિઓ સીના તન મન ઉપર હુમલો કરે છે; ને આખરે રોગની ભોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે બાળાઓ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની ચરચાતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણે ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસ્તરકારની છાપ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેના ખાસ પ્રસંગે લીધેલી ચાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાવી છંદગીં કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે જાણત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર પાવતી સ્ત્રી-સ્ત્રી સંભાળની જરૂર છે, અભિપ્રાયો તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તે તેમજ અને તે અવસ્થામાં યતાં સાધારણ દરદોના ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે જાણત અતિ ઉચ્ચ વેદક ગ્રંથોના આધારે જણાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે)

કીમત આના ચાર, પોસ્ટેજ બુલ્ડ. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:— તટવરંલાલ કે. વેળુવં, ટાઇપિસ્ટ. નેતપાર, (કાઠીયાવાડ)

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રોપ્સ:—જ્વર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ દરતી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાધક:—જંતુવિધનાશક. ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિષને કાપી નાંખે છે. ર. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન:—રક્તશોષક. શેલીવિકાર ઉપર ધણીજ અસરકારક દવા. ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન:—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે, પેટ સાફ આણે છે. અને સુખ લાગે છે. ર. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ:—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહેતું અટકારી જલદી રજા આણે છે. ર. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત ફરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોમેડ, પ્લેગ વગેરેની સખળી જાતની કસીર દવાઓ જનાવવામાં આવે છે.

વધુ:ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો:—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭મું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે સરજી ગુજરાતી બાપામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક લેટ આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા

મંત્રી, બન્ધુસેમાજ; અમદાવાદ

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (શ્રાવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા માહકો વર્ષનું રંબીજી કરવામાં આવે છે. વર્ષનો વચ્ચે નવા ચનાર માહકોને પાછલા અંકો મોકલવામાં આવે છે.

સર્વા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

અંમુદ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
ચાગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
કલનારને કર્મિત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
કલ્પી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

ભામનગર--કાઠીયાવાડ.

સુન્દરી સુબોધ

યન્ન નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્ત રમન્તે તન્ન દેવતા । મનુ.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂઢે, ત્યા પામે સન્માન સુન્દરી)

સર્વાંગે શ્રીઓ મારે પ્રકટ થતુ માસિક.

કુસ્તક ૭,	{	સ પાઠ,	{	૪ સ ૧૯૦૬; પ્રિસેપ્શન.
અંક ૪		બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.		વિ. સ ૧૯૬૬; કાર્તિક.

વિષયસૂચન

વિષયવિભાગ	ભેખક	૫૪
જ્ઞાનસુગન્ધ		૬૭
કાવ્યકુંજ		
૧ કથયોગિની	રા ન્હાનાપાલ દલપતરામ કવિ એમ એ	૯૮
વાર્તાસહસ્રી.		
આત્મવૃત્તાંત	સા. દીપ્તિદાસરા	૧૦૨
વિદ્યાકળા.		
કરોળીઆની મુક્ત મુક્તવાની રાત.	સા. જયવન્ત.	૧૦૭
વિવિધવિહાર		
શ્રી કેળવણીનાં સાહિત્ય કેવા પ્રકારનું		
એક એ ૧	ચા રાસી હાપામાર્ગ હરિય ૩૨	૧૦૮
શ્રીઓનો અવતાર શાખારે જે ૧	રા અમૃતતાલ મુદરણ પદિયાર	૧૧૧
મુન્નરાતની બીજવિઓ.	સા. વિદ્યાજોદી બી એ	૧૨૧

“સુન્દરીસુખોધ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાલહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું ૬ળીકાર પુસ્તક)

તા. ૧લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૯ થી બેઠ્યાવા માઠી છે. બહારગામના આદકો જોએ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનાં લવાજમ નહીં મોકલ્યા હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.ય ભેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવે છે. જોએ મનીઝારથી લવાજમ મોકલી આપ્યા છે તેઓ વાર્તાલહરી મોકલી આપી છે જોએને ન મળી હોય તમને અત્રે ખબર કરવા વિનંતિ જે સ્થાનિક આદકોને વિનંતિ.

જોએ લવાજમ ન બર્સા હોય તેઓએ મહેંગાની કરી, રાખપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાસે “ સુન્દરી સુખોધ ઓરીસ ” માં રહેવારના ૮ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી લવાજમના પૈસા ભરી જતા જોએ તરફથી લવાજમના પૈસા નહિ આવે તેઓના ઉપર મહેંગેલા લવાજમ તથા વી.પી.ય સાથે ભેટનું પુસ્તક વી.પી.ય મોકલવામાં આવશે જે સ્વીકારવ અમારા મુગ્ર આદકો મહેંગાની કરશે લવાજમ માસ આખર સુધી કંટકું બાકી છે તેને ખબર સર્વ સ્થાનિક સભાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે)

બન્ને ભેટો બાબતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાલહરી બે વર્ષ મારેનું ભેટનું પુસ્તક છે, તેથી જોએને બે વર્ષની ભેટ મેળવવાને હક હશે તેમનેજ આ પુસ્તક મળી શકશે. જોએ છઠ્ઠા વર્ષથી પત્રના આદક ચક્ર સાતમા વર્ષ મારે ચાલુ રહેવા માગતા હશે તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટે આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે પરંતુ જોએ માત્ર પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમા-એક જ વર્ષના આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ જે તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. સર્વ બાબતો પત્ર વ્યવહાર નીચેને સત્તામે કરવો.

મંત્રી, બંધુસમાજ, સુન્દરીસુખોધ ઓરિમ, અમદાવાદ

ઉપકાર સાથે સ્વીકાર.

મેશર્સ મેથન હોરલની કંપની તરફથી

૧. શિવવિનોદ ભાગ બીજો.

૨. જીવનલાલ અમરશો તરફથી

૨. “ શ્રી કૃષ્ણ-જીવન. ”

૩. કાપડીયા તેમજ ગોરધર તરફથી

૩. અંજના-સુન્દરી.

મંત્રી, બંધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા મુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ ને.
 “શ્રીયો પડિત યાય, રસજ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોમટીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા
 “સક્તિમતી અને ઉત્સાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 “દુઃખાણુ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે,” પતિભક્તિપરાયણુ યદ્ય પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આત્મ
 વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેગવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી કિરણો સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એજ આર્ચમુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે “શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના શાન્ત્ય નથી...
 “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે”

વર્ષ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ (સેપ્ટેમ્બર:-કાર્તિક, વિ. ૨૦. ૧૯૬૬, [અંક ૪ થી.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રી પુરુષનાં કાર્યો:—આ રૂઢિમાં ઈશ્વરે જે અંતેક પ્રાણી ઉત્પન્ન કર્યો
 છે, તેમાં એક મનુષ્યજાતિનો પણ સમાવેશ થાય છે. આની ધંદરા તેઓજ
 સ્ત્રી અને પુરુષ એમ બે વર્ગ પાડ્યા છે, તે દરેક વર્ગને માથે કેટલાંક કાર્ય
 નાંખ્યાં છે. તેમાં અમુક કાર્ય તો પુરુષોયોગ્ય થાય, અને અમુક કાર્ય તો સ્ત્રી
 યોગ્યોજ થાય. જે કાર્ય પુરુષને કરવાનાં છે તે જો કરી શકે તો સ્ત્રીઓ કરવા જાય,
 તો તેઓયો થતો શકે નહીં. અને જે કાર્ય સ્ત્રીઓજ કરવાનાં છે તે પુરુષોયો
 કરી થતો શકે નહીં, અને પુરુષો જો એમાં માથુ રોડો કરવા જાય તો તેઓ
 ડગાં પ્લતાં ગોથાંજ રાય. પુરુષોના કાર્યમાં સ્ત્રીઓ માથાં મારી જો તેઓની
 ઘરાબરી કરવા જાય, તો તેઓ પણ તેમાં ગોથાંજ રાય. માથ કહેલું એમ નથી
 કે સ્ત્રીઓ પુરુષોની ઘરાબરીનું કાર્ય નહીં કરી શકે. જો તેઓને શોષવો કે-
 ળવો સારો હુંશોભાર વનાવવામાં આગોળોય, તો તેઓ પણ પુરુષોની ઘરાબ-
 રીનાં કાર્ય કરી શકે. પણ તેથી તેઓને માથે જે ફરજ ઈશ્વરે નાંખેલી છે
 તેમાંથી તેઓ મુક્ત થતાં નથી. શોષી કેળવારીને હુંશોભાર થઈ પોતાના ફર-
 જોને થાહુ ઉપર મુકવી જોઈએ નહીં. સ્ત્રીઓ જરા મળી મળી પડેલે તેઓમાં
 જરા મગરૂરી આવે છે, અને એમજ જાણે છે કે અમે હવે સંપૂર્ણ કેળવણી લઈ
 હુંશોભાર થઈ ગયાં. હવે અમે પણ પુરુષનો ઘરાબતોનાં કાર્યો કરીશું. પણ

તેઓણ શીશ્વવા વાંચવાથી મનમાં જરાણ મગદરી લાવવી જોઈય નહીં. પહેલાં તો તમારું જે સહં કાર્ય છે તેને લાયકનાં તમે યાઓ, અને તેને લાયકનાં થયા પછીજ પુરુષોને લાયકનાં કાર્યો કરવાને પ્રયત્ન કરો. પણ આતો પ્રથમ તમે પોતાનું છોડી ધીજામાં માથું સોસવા જતાં પેલી કહેવતવાળી વાત ધાય છે કે “ કાગડો હંસની ચાલ ચાલવા ગયો, ને પોતાની પણ મૂલી આવ્યો.”

સૌ. મંગલાગૌરી ચુનીલાલ સેતલવાડ.

(ગુજરાતી પંચનો દિવાળીનો જાસ અંક ૧૯૬૫.)

કાવ્યકુંજ.

હૃદયોગિની.

ભરેલા સરમાં નીર ખાતાં'તાં મન્દ હેલિયાં;
ને હૈકું'યે રહુકું' હેત્રે, દરી ત્હાં દેવીનાં થયાં.

૨

છે એક ઉન્નતવલ પુરાણપ્રસિદ્ધ દેશ,
ઉન્માદપ્રતાપ ભર સૂર્ય તપે હમેશ;
આતિથ્યની નગરીઓ ન્યહાં ન્હાની ન્હાની,
ત્હાં છે અમારી કુલની લઘુ રાજ્યધાની

૩

તોફાની ખાલુડાંને ત્હાં જોતી નેન ઊડાં ભરી
જેડી'તી દામણી દેવી, દેહે નૌ દીનતા ધરી.

૪

સખિ ! ત્હાં સુકુમાર વાકડી,
નમતી એક હતી બદામડી,
બુચનાં દુમ ધીમું ડાલતાં,
ધ્વજ જેવાં ગગને વિરાજતા.

૫

ખારણામાં કરે રક્ષા સદા યે હનુવે જતી;
લીમડાની શીળી યાયા આંગણે પાયરી હતી.

૬

ઝાંખો પ્રકાશ તરુનળી મંડીથી આવે,
ને આયરી મંહી મુજબમ તે બિછાવે;

ત્યહાં લીલી એકસર માલતી વેલ દીપે,
ને એક ડાલર હતો તુલસી સમીપે.

૭

માઠેલો માંડવો આછો ચોકમાં છાંયડી કરે;
એક એ જૂઠ્ઠીની વેલો સૂકાતી હતી તે પરે.

૮

તે તેજલોપી શીંગો ઓશરીમાં
પ્રારબ્ધની પોથી ઉઘાડી ધીમા
દેવી જૂવે તે મેહી ભાગ્યલેખ,
મુખે હતી દુઃખિણી કેરી રેખ.

૯

અન્તરિક્ષે હતી દૃષ્ટિ સૂની ને કાંઈ શોધતી:
હતું તે પેખતી નહોતી, નહોતું ત્હને નિહાળતી.

૧૦

ત્હને ન શોધ, તુજને જડશે નહીં તે,
ત્હારે નકોર નથી નાથ અંહી ક્યંહીયે;
આંધે ભમે શરીર, ભૂલ્યું મને ભમન્ત,
એકાકિની મૂકી ત્હને અતિ એ દમન્ત.

૧૧

આંખડી શૂન્યતાની એ પછી પાછી વળી નમે
કાદવે કમળો શાં જ્યાં ધૂળમાં ખાલુડાં રમે.

૧૨

કદીક સ્નેહે તુજ કંઠ ગેલતાં,
કદીક હોતે મુજ નામ ખેલતાં;
કદીક મીઠી નિજ મસ્તીમાં મચે,
હમેશ ન્હાનાં કંઈ નાટકો રચે.

૧૩

ઉતાર્યા દિલથી એવાં દિવે સમૃદ્ધ ખાલકો:
વિસાર્યા બંધાલસહોયાં મેહું આત્મશ્રીલર અર્લકો.

૧૪

લજ્જાળુ લોચન મનોહર કેરું આરૂ,
તેજસ્વી આનન અનુપમનું અપ્યાકું:

સોહાગશેલિત, વિલાસ વિનોદિનીના,
આનન્દનાં ગૂઢન હાસ્યઃ કશી કમી ના ?

૧૫

અન્તરે કોઈ ચે, બાપુ ! ઓછું મા આણશે રજેઃ
આપણા બાલની, દેવિ ! તું માતા-તું પિતા થજે.

૧૬

તજ્યાં બાલ, તજ મનોરમા,
કરુણાણુ ! કરજે બધું ક્ષમાઃ
મિત્ર ! હાથાં થધુ, માનું માનજે,
કુલને છાજતી રીત ચાલજે.

૧૭

આવશે અતિથિરૂપે દેવી કેઃ કોઈ દેવતા,
કે કનેડી કે, સગાં કે, કે હરિનાં જન ભાવતાં.

૧૮

આતિથ્ય યોગ્ય સહુમું સખિ ! તું કરીશ,
ચિન્તા નથી લગીર, અર્ધ પદે ધરીશ;
સૌ પૂછશે કુશળ, તું મુજ સંઘ કહેજે,
મહારી વતી ય વધુ અંજલિ અર્ધ દેજે.

૧૯

દેવિ ! તું કુલની રાણી, હું ચે મહેમાન તાહરોઃ
માંડણું લહે કુલનું રાજ્ય, રાજયોગ ખરો કર્યો.

૨૦

દરહારેક તો તું કુલ માટ સંધતી,
દરહારેક તું મેલ મ્હડયા ઉતારતી;
દરહારેક પૂછ પ્રભુ આશિયો લહેઃ
નિત્યેય ચિન્તા કુલશ્રેમની વહે.

૨૧

ઉપાટે કુલનો ભાર, ભાર્યા તે સતીને ભણીઃ
સંભાળે ગૂઢની શોભા, તે દેવી ગૃહિણી ગણી.

૨૨

દેવિ ! સતિ ! પરમ પાવનકારી ભાર્યા !
કર્યાણિનિ ! ગૃહિણિ ! ઓ પ્રભુપ્રેમી ભાર્યા !

ઢાળે શિરે નંદિકરો પતિ સૌ શુભાને,
'અર્વસ્વ' સોખ્યું મુજનેજ' તું એમ માને.

૨૩

ન ખૂટે ભાવ એ તારો, કે લેશે મ્હમંતે નહીં,
લેશે તું શાન્તિથી સેવા સદા સૌની કરી રહી.

૨૪

ભમે ભમે દેહ ભલે વિદેશે,
ભલે ભમે આ મનહું વિશેષે;
નથી નથી એક ધરીય ન્યાદું.
કડ્યાણિ ! આકર્ષણું દેવી તહાદું.

૨૫

માહરી છંદગી કેરું સુહાગી મધ્ય બિન્દુ તું;
અન્ધારી રાત્રિમાં મહારી અમીનો પૂર્ણ ઇન્દુ તું.

૨૬

માંડીજ વેદિ ગૃહની, લીધી પંચમળ્ય,
તહે આદર્યો શુભવતી ! કુલયજ્ઞ લબ્ય;
પંચાગ્નિ પંચશિખ પંચ દિશે જલે છે,
હોમાઈને હવિ રૂપે મંદી તું બળે છે.

૨૭

સદ્દાની ચે તહને લાગી સમાધી કુલયોગની;
આત્મામાં જ્યોતિ એ ધારી શોભે તું યોગિની બની.

૨૮

વિસરે તું નહિ કલ્પના વિશે,
વિસરે ના કંઈ બ્રાન્તિને મિશે;
તુજને લાધી સમાધી કર્મની,
કળિતા જીવ છ તું સ્વધર્મની.

૨૯

કરીને સેવના મહારી કીધો તહે નિત્યનો ઋણી;
નમેશે-નશુણો છું હું, તું તો સાધ્વી મહા ગુણી.

૩૦

એ તહાદું ઋણ સખિ ! કેમ શીઘ્રું શીઘ્રશે ?
એ ઋણના ઋણી તણું સંજની ! શું થાશે ?

ઓ શાન્તમૂર્તિ ! વરદાયિની કુલદેવિ !
ત્હારી શુભાશિષ્યથી મ્હારું અશુભ જશે.

૩૨

કે નથી અધુરું વિચે ? હું નથી ? કે શું તું નથી ?
કે ત્હારા શુભનું ગાને દેવિ ! આ અધુરું નથી ?

૩૨

અહો ! મહાભાગ કુંસારનીર !
અહો ! મહાભાગ હું થે લગીરઃ
જેવી ત્હમારા જલમાં વનશ્રી,
તેવી જ મ્હારા દિલમાં કુલશ્રી.

૩૩

માહરા કુલમાં, ખીજે, જમ્હાં હો ત્હાં, ઓ તપસ્વિની !
નમો નમો, મહાદેવિ ! ઓ નમો, કુલયોગિની !

ન્દાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

વાર્તાલહરી.

(સંક્ષેપ.)

આત્મવૃત્તાંત.

મારું નામ મનોરમા છે. ને વાંચકોને સ્મરણ પડે માટે મારી સર્વિસ્તર હકીકત આપવાનું હું ઠીક ધારૂં છું. મારા પિતાનું નામ મોહનલાલ ને મારી માતાનું નામ ઇન્દિરાવત્સી તથા મારી નાની બહેનનું નામ પ્રેમપ્રતિમા હતું. મારા પીતા વાણીઆ ગણિના જતાં સુધારક હતા અને તેથી હું સુન્દરતી પાંચ વોપડીનો અભ્યાસ કરીને પછી ઇંગ્રેજ શીખવાને હમે સુરત મિશન સ્કૂલમાં રહેતા હોવાથી જવા લાગી. ત્યાં મેં લગભગ મેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કર્યો ને તે વખતે મારી ઉંમર આરાઠ વર્ષની હતી. મારા પિતાનો વિચાર મેટ્રીકની પરિક્ષા આપ્યા પછી મારા લગ્ન કરવાનો હતો. પણ મારાં માતૃશ્રીના આગ્રહને લીધે મારાં લગ્ન હમારી ગણિના એક પચીસ વર્ષના સુવાન ખી. એ. ચમેલા દસમ સાથે થયાં. મારા પતિનું નામ લલિત મોહન છે ને પ્રાસુછનું નામ ગંગાલક્ષ્મી છે. અને તેજ વર્ષમાં હું મારા સાસુહના બોલાવવાથી ત્યાં રહેવા ગઈ. તે વખતે હું બહાર જવા આવવાની રેશમી કોરની રેશમી સાડી તથા સફેદ મલમલનું સુંદર ફૂલનું બદન તથા ગુર અને મોઝ પેહેરતી અને અન્નકારમાં ફક્ત હાથે જમતી. કાને સુંદરી, અને હોઠમાં અઝોડો તથા હાથે નાળ, વીંટી સીવાય બીજું કંઈ અને ગમનું નહોતું અને ઘરમાં સુતરાઉ સફેદ ગવન અને

સફેદ બદન પહેરતી હતી. મારા પિતાને લાંબાં કાંઈ કામ કરવાનું નહોતું તેમ સાસરે પણ કાંઈ કામ કરવાનું નહોતું કારણ કે સાસુજીને મારા પતિ સ્ત્રીવાચ બીજું કાંઈ કરવન નહોતું અને મારે સાસરે પૈસાદાર હોવાથી રાંધવાને એક બ્રાહ્મણ, વાસણ સાજવાને તોડર તથા અનાજ સાફસૂક કરવાને એક બાઈ તથા ગાડી ધોડો હના, એટલે મારે પીવાનું પાણી પણ હાથે લેવાનું નહોતું, પણ એક દીવસ મારે સાસરે અમારા ભટ ઉપર તેની મા માંદી થઈ ગયાનો રાત્રે તાર આવ્યો અને તે ગભરાઈ જવાથી મારા સ્વામિની રત્ન લઈ પોતાને ગામ ગયો, પણ હવે કેમ થાય ? ભટ ગયો તે રાંધે કોણ ? કાંઈ વૃદ્ધ સાસુજીને રાંધવા દેવાય ? અને મને પણ રાંધતા આવડતું નહોતું. પણ તેથી કાંઈ ભુખ્યા રહેવાય ? સારે મેં પોતે ગભરાતાં, ગભરાતાં, રાંધવા માંડ્યું. પણ શું કર્યું તે કાંઈ સુઝે નહીં. દાળ એરી અને તેમાં પુષ્કળ પાપડખાર નાંખી હું તો નાહાવા ગઈ, નાહીને આવી સારે દાળ બધાઈ હતી પણ પાપડખાર વધારે હોવાથી કાળા કાળા થઈ ગઈ હતી અને મેં પણ દાળ ગળ્યા વગર જ એમને એમ આમલી દળધર, મીઠું, આદુ મરચાં, કોથમીર નાંખીને હોલે મુઝી સુલે રીંગણાનું શાક વધાર્યું. તેજ માં મરચાં હીંગ નાંખી રીંગણાના કડકા નાંખ્યા ને દળધર મીઠું નાંખી બે ત્રણ વાડકા પાણી નાંખી લોટ બાંધવા બેઠી. પુરીના લોટને મોંઘુ દેવું જોઈએ તે છતાં ખબર ના હોવાથી મેં તો એમને એમ લોટ બાંધ્યા અને તે દરમ્યાન શાક થઈ ગયું તે અંગારે મુઝીને હું તપેલીમાં પાણીને ચોખ્ખા સાંધે નાંખી સુલે મુઝીને સ્વામી નાહાતા હતા લાં તેમને ધોતીયુ તથા ટુવાલ આપવા ગઈ અને લાં જરા વાર લાગી તેથી હું જ્યારે આવી સારે ચોખ્ખા ઉભરાતા હતા અને જરા ચીકણા થઈ ગયા હતા. તે જમ તેમ એસાંની નીચે ઉતારીને સુલે પેણી મુઝી પુરી કરવા માંડી. પણ કોઈ દીવસ કરી હોય તો આવડેકેની. એક તરફથી જાડી તો બીજી તરફથી પાતળી એવી પુરી વણીને તળવા મુઝી પણ ન કુલે કે ન ફાટે. જ્યાં લાંથી જેવી તેવી કરીને મુઝી એટલામાં સ્વામી અને સાસુજી જમવા આવ્યાં અને રસોઈ સારી થઈ નહીં તે પીરસતા તો શરમ આવે પણ કાંઈ છુટકો ! શરમાતાં, શરમાતાં, બે જણાને પીરસ્યું અને બેઠે જમવા બેઠા. સ્વામી તો જે બાવ્યું તે ખાઈને ઉઠી ગયા પણ સાસુજી વૃદ્ધ તે બોલ્યાં કે “વહુજી આતે રાંધ્યું કે રમત કરી છે. નોહોતું આવડતું તો ના કેહેવી હતી, પણ આવી રસોઈ તે કોણ ખાય ? આ દાળ કાચી ને સ્વાદ વગરની છે શાક પણ તેવુંજ અને ચોખ્ખા પણ જલ્દે લાઢી જેવા, પુરી ચૂવડ, ને મારા જેવા વૃદ્ધી તો કાંઈ એવી ખવાયજ નહીં સારે ખાવું કે ભુખ્યા રહેવું તેના કરતાં તો હું બાળ્યા કરતાં તો હાથ બાળ્યા મારા. ” સાસુજી બોલ્યા તે નાચું જોઈને મેં સાંભળ્યા કંઈ. પણ શું બોલું ? હું તો મુઝી મુઝી બેસીજ રહી. અને સાસુજી પણ જરાતરા જે બાવ્યું તે ખાઈને ઉઠી ગયાં. હું પણ મારો ડાવ ઉદાસ થઈ જવાથી થોડું ખાઈને આરશમાં ગઈ ને જોયું તો સ્વામી નહોતા તેથી જઈને પંસંગ ઉપર મુઝી ને મોંઘે માથે બોલીને ખુબ રહી. ને રડતાં રડતાં હું સુંઘ ગઈ. થોડીવારે હું જાગી તે વખતે સ્વામી મારી પાસે પસંગ ઉપર બેઠા હતા. મને જાગતી જોઈને સ્વામીએ પુછ્યું કે “મનેરામા તું ગભરાતો ના. તું તારે પીયેર જય સારે ભુજ સુધારી લઈને ગયું શીખીને આવજો પણ મારે એટલું તો કેહેવું પડ્યું કે તું બણતા શીખી તે રાંધતાં શીખવા ઉપર અને મૃદવ્યકથા ઉપર વધારે લક્ષ આપ્યું હોત તો આવું થાત નહીં.” સ્વામીનું બોલ્યું સાંભળી પાછું મને

રહ્યું આવ્યું ને. હું બોલી કે “જો મારા પીયેરમાં શીખવાનું હોત તો મારે આ વખત ન આવત. સ્વામીનાથ પેહેલા અને મુધારાને નામે આનંદ થતો હતો પણ આજે તો મારો છવ બળી બપ છે. મને તો લાગે છે કે સારાં કપડાં પેહેરવા, ઈંગ્રેજ બણનું, ને પાર્ટીઓમાં જવાને મુધારો ના કેહેવો જોઈએ. પણ સારી રીતે ઘરમાં ફીસાળ રાખતાં, રાંધતાં ને બાળક ઉછેરતાં આવડે તેનેજ મુધારો કેહેવો જોઈએ. પણ હવે એ તો દીક પણ મારે હવે શું કરવું ? કે જેથી મારી બૂલ મુધરે. ને મને રાંધતા બરાબર આવડે આજેજ મને અનુભવ થયો કે દરેક પૈસાદાર કે ગરીબ સ્ત્રીઓને પણ પાકશાસ્ત્ર શીખવું અવશ્ય છેજ.” માર્ બોલતું સાંબળી સ્વામી વિચારમાં પડ્યા ને ઘોડીવારે બોલ્યા, “મનુતું એમ કર કે તું મારા માસી જે બરચમાં રહે છે ત્યાં જ કેમ કે હમણા વિમળા બહેનની સુવાવડ છે. ને વળી તારી ફાઇની છોકરી મારા માસીના દીકરા મદન મોહન સાથે પરણી છે. ને લાંબ છે એટલે તને શીખવામાં વધારે સુખ પડશે ને માસી સાંત સ્વભાવનાં હોવાથી તે તને ધરિથી શીખવશે, કેમ તારી મરજ છે ? હોય તો માછને કહીને નક્કી કર.” મેં તો તરત હાથ જોડીને કહ્યું કે સ્વામીનાથ તમારી આજ્ઞા હશે તો હું તો તમે જ્યાં જવાનું નક્કી કરશે ત્યાં જઈશ. મારે તેમાં કોઈપણ પ્રકારનો વાંધો નથી. મારું બોલતું સાંબળીને સ્વામી કહ્યા અને સામુદની અનુમતિથી બીજો દીવસે મારે બરચ જવાનું કહ્યું. સાંજે સામુદએ પાસે બેસીને મારી પાસે રંધાવ્યું તેથી કાંઈ વધારે બગડ્યું નહીં, અને બીજો દીવસે સવારથી તો બટ આવવાનો હતો તેથી મારે બીજો દીવસે રંધવાનું નહોતું. બીજો દીવસે મને સ્વામી રોચનપર મુકવા આવ્યા ને માડી ઉપડતી વખતે મને કહ્યું કે મંબાળીને જાગે અને ખંત રાખીને ધીરજથી શીખજો. મેં તમન કરીને હા કહી. અને માડી ઉપડી. બરચના રોચન ઉપર મારા દીએર મદનમોહનને મને તેડવા આવવાને તાર્થી ખબર આપી હતી તે પ્રમાણે તેઓ તેડવા આવ્યાં હતા. તેમની સાથે હું થેર ગઈ. ઘરમાં પેમતાંજ મારી ફાઇની છોકરી ને માસીજના છોકરાની વડુ મુસીકા મને નેડવા આવી ને હાથ પકડીને ઉપર તેડી ગઈ ને નોકર પણ કહ્યા વગરજ સામાન લઈને મારે વાગે તૈયાર કરેલા ઝોરડામાં મુર્ખ આવ્યો અને હું પણ કપડાં બદલીને માસીજ પાસે ગઈ ને પ્રણામ કરીને સામી બેઠી. એટલે માસીજએ બધાની ખબર પૂછી મેં માસીજને બધાના મમાયાર કહ્યા અને પછી મારી ફજેતીની વાત કહી અને કહ્યું કે તમારી પાસે શીખવા આવી છું. માસીજએ બધી વાત સાંબળીને ધરિથી કહ્યું કે વડુ ગમરાશો નહીં હોય એમ પણ થાય પણ હવં તમને ખંત છે ને જલદી શીખી ચકરો. વખતે બગડે પણ ખરું તેમાં ગમરાનું નહીં. એમ કહી મુસીકાને બોલાવી એટલે મુસીકા તરત આવી એટલે માસીજએ કહ્યું કે કાલથી તારી સાથે રાખીને મનોરમાને કામકાજમાં સમજ પાડજો. બીજો દીવસથી હું કામકાજ કરવા લાગી. ઘણી વખત મારાથી થી, તેલ વીએરે દોળાઈ જઈને બગાડ થતો પણ માસીજએ મને એક પણ શબ્દ કહ્યો નહીં. અને ધરિથી સમજ પાડીને દરેક કામ શીખવ્યું. અને મે મહીનામાં હું બધું રાંધનાં શીખી અને મુરખો, અથાણું અને ઘોડી સારી બીજે ખવાવતાં પણ શીખી ને તે દરમ્યાન વિમળા બહેનને ખુશ જાનવે એટલે માસીજએ મને સુવાવડના કામમાં પણ માસીજગાર બતાવી. માસીજની ઘરની વ્યવસ્થા ઘણાજ સારા પ્રકારની હતી. અનાજથી ને પાણીના પત્રાલા સુધી દરેક પોતપોતાની જગ્યાએ ગોઠવેલાં

હતા, અને ચોખ્ખાઈ પણ સારી રહેતી હતી. મુશીલા પણ ઘરમાં એકજ નોકર હતો એવી ઝડપથી કામ કરતી કે નવરીનેનવરી. માસીજી પર માના જેવું જ હેતું હતું ને પણ જોલ ઝીંકી લેતી. અને માસીજી પણ વિમળા બહેનમાં ને મુશીલામાં બીલકુલ ફરક જણાતો નહોતો. હું ત્યાં રહી તે દરમિયાન મને એમનો અધાનો પોશાક મારો લાગતો તેથી હું પણ બદન તથા મોજને પેનશન આપીને સાદો ડાલ્લી શીવાડી હતી તે પહેરતી. આ પ્રમાણે મને પણ માસ થયા. એટલે માસીજીએ કહ્યું કે વડુ મુરતથી કાગળ આવ્યો છે તેમાં મોટી બહેન આવતી કાલે જ્યોરે તમને તેડાવે છે. ને મારા ધારવા પ્રમાણે તમને કામ-કાજ પણ આવડ્યું છે તેથી મદન મોહન તમને રોજને મુકવા આવશે અને ત્યાં લંલીત મોહન તેડવા આવશે. એટલે તમને અડચણ નહીં પડે ને હું આજે મોટી બહેનને કાગળ લખું છું કે મનોરમા આવે છે ત્યારે મેં કહ્યું કે તમે જેમ કહેશો તેમ કરવા તૈયાર છું. મેં પણ તેજ દીવસે જમીને સાંજના મારો સામાન બાંધી લીધો. ને બીજે દીવસે જમીને બધાને મળી, બેડીને હું મુરત તથા નીકળી. દીવસજી રોજન પર આવ્યા હતા ને ગાડીમાં બેસાડીને કહ્યું કે “ભાભી સંભાળીને જાને ને પોહોંચીને કાગળ લખાને” એટલે ગાડી ઉપડીને તેઓ તેમને ઘેર ગયા. મુરતના રોજને ત્રામીજી તેડવા આવ્યા હતા. તેમણે મને જોતાં જ હસીને કહ્યું કે “મનોરમા તું તો ઘણીજ બદલાઈ ગઈ છે, મેં તો પહેલાં જોળખીજ નહોતો” મેં ધરમથી નીચું જોયું ને હમેશાંને ઘોડાગાડીમાં બેઠાં. ગાડી ચાલી એટલે સ્વામીએ પુછ્યું “મનોરમા તને શું આવડ્યું તે કહે તે દીવસે રાંધ્યું હતું તેવું રાંધશે કે નહીં” મેં તરત સ્વામીને કહ્યું “સ્વામીનાથ ફરી એ વાત સંભારશો નહીં મારો જીવ એ વાત સંભારતા બળી જાય છે, પણ હું પરમેશ્વરનો પાડ માતું છું તે વિશે મારી આંખ ઉઘડી ને હું હવે મારો પતિન ધર્મ તમને સંતોષ ઉપજે તેવી રીતે જળવીશ. અને પરમેશ્વર માસીજીનું કલ્યાણ કરાને કે તેણે મને પોતાની દાકરીની માફક ફળવીને બધું શીખવ્યું અને હું પણ મારા પીતાજીને સમજાવીને પ્રેમ પ્રતિમાને પણ ગૃહ કાર્ય શીખવવાનું કમુલ કરાવીશ નહીં તો હુખી ચાય. બહેલાંજ કાંઈ ફળવાયલા કેહેવાય નહીં પણ સાથે ગૃહકાર્ય આવડતું હોય તોજ ફળવાયલા કેહેવાય” એમ હું હવે સમજી છું.

ઘેર જઈ કપડાં બદલીને સાસુજીને પ્રણામ કરી તેમની પાસે બેડી ને પછી બધાના સારા તાજની ખબર કહી એટલામાં જમવાની વખત થઈ ને હમે જમવા ગયા પણ મહારાજ સારું રાંધેલો ન હોવાથી મને તો કાંઈ ભાવ્યું નહોતું. અને હું થોડું ખાધે ઉઠી ગઈ એટલામાં જઈ સ્વામીને મુખવાસ (પાન) આપીને ધરિથી કહ્યું “કે સ્વામીનાથ જો માનો તો એક વાત કહું અને એક ચીજ તમારી પાસે મારું.” સ્વામીએ હસીને કહ્યું “કે ખુશીથી આપીશ મારી વ્હાલી તારે જે જોઈએ તે હું ખુશીથી આપીશ” ત્યારે મેં કહ્યું કે “આ ભટને કાલથી રજા આપો અને હું રાંધીશ” મારું જોલવું સાંભળીને સ્વામીજી તો ખુબજ હસ્યા ને બોલ્યાં કોણ તું રાંધવાની છે? મનોરમા તું જોલતી ના તું રાંધવાનું કહે છે ને મને તેં તેં દીવસે રાંધ્યું હતું તે સાંભરી આવે છે. મેં કહ્યું કે હવે એવાં બધાના કાદી ફરી નહીં જવાય. સ્વામીએ કહ્યું કે મારી તો હાજ છે જે માથા હા કહે તો કાલથી રજા આપીએ એટલે હું ઉઠી સાસુજી પાસે ગઈ. સાસુજી પચારીમાં જાગતાં સૂતાં હતાં ત્યાં જાને હું પાસે બેડી એટલે સાસુજીએ કહ્યું કે

“વડુ કેમ રાતની વખતે અહીંઆં આવ્યાં છો? તખીએત તો મારી છે?”મેં કહ્યું હા તખીએત તો મારી છે પણ હું તમારી પાસે એક ચીજ માગવા આવી છું તે આપ્યા વગર નહીં ચાલે. સામુજીએ બેસાં થઈને કહ્યું કે વડુ હમ પછી આજેના મારી પાસે માગવા આવ્યાં છો તો મારાથી અપાય તેવું હશે તો તમને આપીશ એટલે મેં કહ્યું કે તમારાથી અપાય તેવીજ છે કાલથી ભટને રગ આપો એટલે સામુજીએ મારે વાંસે હાથ ફેરવીને કહ્યું કે વડુ ભટને રગ આપવાની જરૂર નથી. પરમેશ્વરની મેહેરબાનીથી આપણે ભટ રાખી શકીએ તેમ છે અને તે દીવસે મેં તમને કહ્યું તેમાં ખોટું લગાડશે ના. એ તો દરેક બેરાંને રસોઈ કરતાં તથા ગૃહવ્યવસ્થા સીખવું અવસ્યનું હોવાથી અને તે વાતની આવડત તને ન હોવાથી મને ખોટું લાગ્યું તેથીજ મેં તને કહ્યું હવે તને આવડવું જાણી મને સંતોષ થયો. ને ભટને હું રગ આપવાની નથી. મેં ધીરથી કહ્યું કે ના સામુજી એમ નહીં ચાલે મારૂં માગ્યું તમારે આપવું પડશે કાલથીજ ભટને રગ આપો તમને પ્રભુએ પૈમ્ના આપેલા છે તે બીજા કામમાં ખરસજો. પણ મારી આટલી ઇચ્છા તો પુરી પાડીજ પડશે. આખરે મારા સામુજીએ ભટને રગ આપવા હા કહી ને મારૂં ધાર્યું થયું.

x x x x x x

હમણા હમે વસ્તારી થયાં છીએ. અને વડુ સામુજી પોતાના ત્રણ પૌત્રને બે પૌત્રીને આપો દીવસ પોતાની નજર આગળથી ખસેડતાં નથી. અને હું પણ સંધી પરવારીને ઘર સાફસુદ કરી સામુજી પાસે બેસીને ઘણા હેતથી માસીજીને યાદ કરીને સામુજીને ઘણી વખત કહ્યું કે માસીજીને લીધેજ મારો ને મારે લીધે મારી નાની જ્ઞેન પ્રેમ પ્રતિમાનો સંસાર સુધર્યો, કેમકે તેને મેં મારી પાસે રાખીને બધું શીખવ્યું તેથી એ તેને સાસરે સુખી છે ને હું પણ આનંદમાં દીવસ મુંઢરીને માસીજીને હરવખત યાદ કરું ને પરમેશ્વર તેમને સદા સુખી રાખે એમ હું રોજ પ્રાર્થના કરું છું. અને સામુજી તથા સ્વામીજી ઘણી વખત મને કહે છે કે મનોરમા તે દીવસે નેં રાધું હતું તેવું ફરી એકવાર સંધ. એ વાત સંસારીને હમે ઘણાંજ હસીએ છીએ ને મારા ત્રણ છોકરા તથા બે છોકરી પણ તે સાંભળીને આશ્ચર્ય થાય છે.

સૌ. કીર્તિદાગવરી.

વિધાકળા.

(સી લેખ.)

કરોળીઆની ઝુલ ગુંથવાની રીત.

આ ઝુલ પોલકાં કબજાની ખંધે, કે જાણે તથા ચણીયાની કીનારી ઉપર મુકવા કામ આવે છે તે તે ચકાડી (આંકડી) થી ગુંથાય છે.

રીત.

પ્રથમ જેટલી લાંબી ઝુલ ગુંથવી હોય તેટલી સાંકળી કરવી.

પહેલી હાર—એક ચાંબલી, (દાણો) એક સાંકળી, એક ચાંબલી એક સાંકળી એ પ્રમાણે છેડા મુધી ગુંથી જવું.

બીજી હાર—ચાર સાંકળી કરી પાસેની એક ચાંબલી મુકી બીજી ચાંબલીમાં નાખી આંટી વગરના દાણો ગુંથવો. એટલે એક કાંગરા જેવો આકાર પડશે. એવા એવા ચાર કાંગરા લીધા પછી ત્રણ સાંકળી કરીને પાસેની ચાંબલીમાં એક આંટી વાળો દાણો (ચાંબલી) ગુંથવો. એ રીતે ગુંથી જવું.

ત્રીજી હાર—ચાર ચાર સાંકળીના ત્રણ કાંગરા પાડવા, પછી ત્રણ આંટી વિનાના દાણો લેવા એ પ્રમાણે ગુંથી જવું.

ચોથી હાર—બે કાંગરા, પાંચ આંટી વગરના દાણો, બે કાંગરા. એ રીતે ગુંથી ચોથી હાર પૂરી કરો.

પાંચમી હાર—ત્રણ કાંગરા ચાર વિના આંટીના દાણો ત્રણ કાંગરા ચાર વિના આંટીના દાણો એ રીતે.

છઠ્ઠી હાર—ચાર કાંગરા ત્રણ વિના આંટીના દાણો.

સાતમી હાર—પાંચ કાંગરા બે દાણો આંટી વગરના.

આઠમી હાર—છ કાંગરાને એક દાણો આંટી વાળો (ચાંબલી.)

નવમી હાર—ત્રણ ત્રણ સાંકળીના કાંગરા હારના છેડા મુધી ગુંથી જવા એટલે ઝુલ પૂરી થશે.

સેા. જયવન્ત.

વિવિધ વિહાર.

શ્રી કેળવણીમાં સાહિત્ય કેવો પ્રકારનું બોધાયે ?*

આ સવાલનો વિચાર કરવા પ્રથમતઃ સ્ત્રીજીવિતના મુખ્ય કર્તવ્ય ઉપર આવવું પ્રાપ્ત કામ થાય છે. સ્ત્રીજીવિતની હૃદય દેક્ષાનું ચિત્ર મહાભારતના શાંતિ પર્વમાં પ્રાતઃસ્મરણીય શ્રી ભીષ્મપિતામહે થી લક્ષ્મીજીનાંજ વચનથી ચિત્રેલું આપણને મળી આવે છે કે—

પતિવ્રતામકલહામલૌહયામકુતૂહલામ્
અધિપ્રકૌર્ણમાણ્ડાં ચ સ્વલપનિદ્રાં મજે સ્ત્રિયમ્ ॥

લક્ષ્મીજી કહે છે કે—પતિવ્રતા, અકલહા, અલૌહ્યા, અકુતૂહલા, અવિપ્રકૌર્ણભાંગ અને સ્વલપનિદ્રા; એવી સ્ત્રીને હું સર્વદા ભણું છું.

આ શ્લોકમાં સ્ત્રીનાં છ વિશેષણ આપેલાં છે. તે દરેકમાં કેટલા અર્થોનો સમાવેશ છે તેને માટે જરા વિચેચન આપતાં તેમાંજ સઘળા વક્તવ્ય અંશનો સંક્ષેપ આવી જશે.

પતિવ્રતા આ શબ્દ જ્ઞે કે પુણ્ય આપ્થાનની અપેક્ષા ધરાવે છે તોપણ અહીં તેનો દૂર દેશ અર્થ એટલેજ છે કે પતિમાંજ જેનાં સર્વ વ્રત છે એવી સ્ત્રી. ભીષ્મપિતામહે કહે છે કે—

પત્યૌ ભક્તિર્વ્રતં સ્ત્રીણામદ્રોહો મન્થ્રિણાં વ્રતમ્ ।
પ્રજાનુપાલનેડનન્યકર્મતાં મૂઢતા વ્રતમ્ ॥

પતિમાં એકાગ્ર ભાવથી ભક્તિ રાખવી એજ સ્ત્રીઓનું વ્રત છે. અર્થાત્ સ્ત્રીઓને માટે એકાદશી આદિક વ્રત ઉપવાસ વગેરે કર્યું નથી. માત્ર મન, વચન અને કર્મથી પોતાના પતિની સેવા કરે તો તેટલાથીજ તે સર્વ વ્રતનું ફળ પામે છે. મનુષ્યે પણ કહેલ છે કે—

નાસ્તિ સ્ત્રીણાં પ્રયગ્યહો ન વ્રતં નાપ્યુપોષણમ્ ।
પતિં શુશ્રૂષતે મક્ત્યા તૈજ સ્વર્ગે મહોયતે ॥

સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કર્મ યત્ન, વ્રત કે ઉપવાસ કરવાનું છેજ નહિ. શુદ્ધ ભક્તિથી શુ-
શ્રૂષા કરે તેટલાથીજ તે સ્વર્ગમાં પણ પૂજ્ય છે. એટલે સ્ત્રીઓને પતિભક્તિ એજ વ્રત છે. મન્થ્રિઓનું વ્રત એ છે કે તેઓએ રાજ્ય પ્રજા અને રાજ્ય એ ત્રણેનો સર્વથા દ્રોહ ન કરવો. અને રાજ્યઓને માટે પ્રજા પાલન વિષયમાં, બીજાં હમ્મરો કામ હોય તે પડનાં મુકી દેવાં અને એજ મુખ્ય કર્મ કરવું એ પરમ વ્રત છે. પ્રકૃત વિષયમાં અહીં એ સં-
ગતિ લક્ષમાં લેવાની છે કે સ્ત્રી કેળવણીના સાહિત્યમાં પાતિવ્રત્ય બોધક નિબંધ એ પ્રથમ સ્થાનને યોગ્ય છે. માટે—

૧ પ્રત્યેક પદ, વાક્ય, કવિતા, ગાયન કે ગરબી ગમે તે, હોય પણ જેમાં પાતિવ્રત્યનો બોધ પ્રકટ હોય તેવું, તથા—

૨ પોતાના પતિ આદિક પુરુષ વર્ગને પવિત્ર, સાત્ત્વિક તથા આરોગ્ય સંપાદક હો-
વાની સાથે રચિકર આહાર તૈયાર કરી સમયસર જમાડવાનું શિખવનાર, તથા—

૩ પતિના વિનોદ વગેરેમાં હમેશાં પતિની દષ્ટિ. બાણી લઈ તદનુસાર સામેજ રહેતાં શિખવનાર, તથા—

૪ પતિના મિત્ર સ્નેહી આદિકના મેળાવડા પ્રસંગે પતિની યત્તિને અનુકૂળ વર્તી તેના દરેક સંકલ્પને કૃતિ રૂપમાં મૂકવાને તૈયાર અને પહેલેથી તૈયાર રહેતાં શિખવનાર, તથા—

૫ ઘેર કોઈ મહાત્મા, અતિથિ દલાદિક આવે તેઓની સહભાવપૂર્વક સેવા કરવામાં પતિને પૂર્ણ મહાયક થતાં શિખવનાર સાહિત્ય;

એમ પતિમત્તા એ એક વિશેષણની સિદ્ધિને માટે ઉપર કહેલાં પાંચ પ્રકારનાં સાહિત્યની જરૂર છે.

અકલહા-કોઈની સાથે કલહ ન કરનારી. આ વિશેષણમાં રહેલું સ્વભાવ એ છે કે— સ્ત્રીઓએ હમેશાં પ્રસન્ન મન વાળાં રહેતાં શિખવું કે જોયી પતિ અથવા ઘરનાં પીજાં દેર, દેરાણી, જોદાણી, સાસુ વગેરેની સાથે કદી કંઠયા વેળા ન આવે. માટે—

૧ પ્રસન્ન મનવાળાં રહેવા શિખવનાર, તથા—

૨ શાંતશીત સ્વભાવનાં થતાં શિખવનાર, તથા—

૩ જરા પણ ગુસ્સો નહિ કરતાં ઘરનાં મેકરો પાસે સમગ્ર ઘર કામ સમુકાષ્ઠી લેવાનું તેમજ દરેક કામનો કામ આંધવાનું સાહિત્ય;

એ પ્રમાણે અકલહા એ વિશેષણની સિદ્ધિને માટે ઉપર કહેલાં ત્રણ પ્રકારનાં સાહિત્યની જરૂર છે.

અલૌલ્યા-લૌલ્ય એટલે ખાવા, પીવા, પહેરવા વગેરેના પદાર્થોમાં અતિ તૃપ્તિ તે લૌલ્ય અને તેને અભાવ તે અલૌલ્ય. કોઈ સ્ત્રી પાસે કંઈ અનિવ વસ્તુ જોઈ કે મુસ્ત તે વસ્તુ પોતાને હોવાનું મન થવું એ પણ લૌલ્ય કહેવાય. એવા સમગ્ર પ્રકારનાં લૌલ્યની યદિ થતાં ઘણી સ્ત્રીઓ આચરણથી હતરી જાય છે. પછી પોતાની કુદરત દષ્ટાને પૂર્ણ કરવા તેને કંઈ અકૃત્ય લાગતુંજ નથી. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

કુર્મઃ કિલ્લિપમેતદેવ હૃદયે કૃત્યેતિ ફૌત્હલાત્

સ્વૈરિણ્યઃ ક્ષિતિપાશ્ચ ધિક્ચપલતાં કૌર્યચ કુર્યુઃ સકૃત્ ।

પાપાક્રાન્તધિયો મયન્ત્યથ યયા નાન્ત્યાન્સ્પૃશન્ત્યોઽપિ તા

દૂયન્તે ન ચ તે તથા સ્વપિતરૌ ધ્વન્તોઽપિ શાન્તઘ્રપાઃ ॥

મનસહી સ્ત્રીઓ અને રાજાઓ “આટલું આ પાપ કરીએ એમાં શું ધંધ જવાનું છે?” એમ માની હીન પગલું ભરે છે. અને એમ આમળ વધતાં તેઓની બુદ્ધિ એટલે મૂર્છા પાપથી ઘેરાઈ જાય છે કે એ સ્ત્રીઓ અસ્વચ્છનો સ્પર્શ કરતાં પૂર્ણ અચકાતી નથી તેમ તે રાજાઓ પોતાનાં ગાં આપને મારી નાખનાં પણ ચરમાત્ત નથી. માટે—

૧ કરકસર અને હાલિયણી પોતાની સ્થિતિને અનુસરીને ઘરખર્ચનું ધોરણ આંધતાં તેમજ તે ધોરણ પ્રમાણે નિર્ણય અમલ કરતાં શિખવનાર, તથા—

૨ પોતાની સ્થિતિને અનુકૂળ અને જાજતી વસ્તુઓથી હમેશાં મંત્રુષ્ટ રહેતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ બે પ્રકારનાં સાહિત્યમાં અલૌહ્ય એ વિશેષજીની સિદ્ધિ રહી છે.

કુતૂહલ-જેણું, રાણું અને વગેરેનાં એ ત્રણ, સ્ત્રીઓને માટે કુતૂહલનાં મુખ્ય નિમિત્તો ગણાય છે. કુતૂહલના વેગમાં પરવશ બનેલી સ્ત્રી છૂટે કુશે કે કામ કરતાં રાખાને હાથે અને અંગના અવયવો ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય તેના કુશે ખ્યાલ ન કરતાં ધરનાં આરણ્યમાં આગળ કે ગોખ જાણીયાંમાં અને વખતે શરીરને નાકે અમર્યાદપણે જોવા કરવા નિકળી પડશે. વળી કુતૂહલપરવશતાએ ઘણી વખત બાળકને રડતું મૂકી ધરની વસ્તુઓની હાનિ થઇ જતી હોય તેની પણ દરકાર નહિ કરતાં ઉન્મત્તપ્રાય દશામાં મૂકે છે. માટે-

૧ કુતૂહલ પરવશતા નહિ થવા દેનાર, તથા-

૨ ખોરાક, કપડાં વગેરેમાં આદરપૂર્વક સાવધાન રહી બાળકને ઉછેરવાની ક્રિયા, શાસ્ત્રીયરીતિથી જાણી દેશ કાલનો હમેશાં વિચાર રાખી પ્રવર્તીવર્તાં શિખવનારૂં, તથા-

૩ બાળકને સમયસર યોગ્ય કેળવણી આપતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ ત્રણ પ્રકારના સાહિત્ય ઉપર અકુતૂહલા વિશેષજીની સિદ્ધિ આધાર રાખે છે.

અવિપ્રકીર્ણમાણદ્વા-જે સ્ત્રી ધરમાં ગમે તે વસ્તુ ગમે ત્યાં રખડતી મૂકી દે છે તેને તે વસ્તુ જોઇએ ત્યારે મળી શકતી નથી અને તેથી તેના મનને તે વખતે એટલો અધો ખેદ થાય છે કે જેનું સમાધાન થઇ શકતું નથી. દાખલો તરીકે દીવાસળીની દાખડી જે નિયતસ્થાનકે રાખવામાં ન આવતી હોય તો રાત્રિમાં છોડીને જાડો કે ઉલટી જેવું થાય અથવા કંઈ સર્પ જેવું છે એવી શંકા થાય અથવા ધરમાં ચોર પેડાની શંકા થાય તે વેળાએ દીવો કરવાનો છે અને દીવાસળીની દાખડી હાથ ન લાગે તે વખતે સ્ત્રી દશા થાય તેનો ખ્યાલ હરદોષ કરી શકશે. આવીજ રીતે સર્વ વસ્તુઓનું સમજી લેવું એટલે જ સ્ત્રી પોતાના ધરમાં ચીજોને આમ તેમ વીખરાયેલી ન રાખે તે અવિપ્રકીર્ણ બાંડા કહેવાય છે માટે-

૧ ધરની દરેક ચીજ માટે સ્થાન નક્કી કરીને તે તે વસ્તુ તે તે સ્થાનકે ગોઠવી રાખી ઉપોચિત વખતે લઇને પાછી સ્થાનકે મૂકી દેતાં શિખવનારૂં, તથા-

૨ ધરને સર્વદા સ્વચ્છ અને હૃદયંગમ એટલે જોતારના મનને પસંદ પડે તેવું રાખતાં શિખવનારૂં સાહિત્ય;

આ બે પ્રકારનાં સાહિત્ય ઉપર અવિપ્રકીર્ણબાંડા વિશેષજીની સિદ્ધિ અવલંબી રહી છે.

સ્વલ્પનિદ્રા-આ વિશેષજી ઘણા દોષોથી દૂર રાખે છે. આર્કટ્ય પુરાણમાં લખે છે કે

भास्करादृष्टगम्यानि नित्याग्निं सलिलानि च ।

सूर्यावलोकशीपानि लक्ष्म्या गेहानि भाजनम् ॥

જે ધરમાં સૂર્ય ઉગતા પહેલાં પથારીઓ ઉપડી જતી હોય, અગ્નિ તથા જળ જેમાં નિરંતર રહેતાં હોય અને જે ઘરોમાં હજી સૂર્યનો અંખો પ્રસાર હોય ત્યાંજ દીવો

યતાં હોય તે ઘરોમાં લક્ષ્મીના વાસો હોય છે. દિવસ ઉગ્યા પછી ઉનારાંઓને દિવસ ઉગ્યા પછી જગનારા ગણવા જોઈએ. માટે—

૧ પતિની પહેલાં ઉઠી ધરતું પ્રાતઃકૃત્ય કરી લઈ પોતે નાંહી ઘોષ સૌભાગ્ય કર્મ એટલે વાળ ઓળવા ઓઢલો કરવો વગેરેને પહેાંચી લઈ પતિ ઉઠે કે તુરત તેની સેવામાં હાજર રહેતાં શિખવનારૂં, તે સાથે પોતે ઉઘોગી રહી ઘર સંસારની નાહાંતી મોહોટી ખટપટથી પતિને મુક્ત કરી તેથી સધળી તરખોડ પોતેજ ઉપાડી સેવા સમર્થ બનાવનારૂં સાહિલ;

આ પ્રમાણેનું સાહિલ સ્ત્રીઓના સ્વસ્થનિદ્રા એ વિશેષણની સિદ્ધિનું મૂળ છે.

ઉપરનાં છ વિશેષણોમાં રહેલું સ્ત્રીઓના સોળ શુંગાર સરખું સોળ પ્રકારનું સાહિલ સ્ત્રીઓમાં દિવ્ય સૌંદર્યને દાખલ કરે છે અને સ્ત્રી કેળવણીમાં તેનેજ મુખ્ય અને પહેલો આવશ્યક આપવો જોઈએ. એવા સાહિલવાળી કેળવણીજ સ્ત્રીઓને જરૂરની છે.

શાસ્ત્રી હાથીભાઈ હરિશંકર-જામનગર.

સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે ?

પૂજ્ય માતાઓ, પવિત્ર બહેનો અને નિહોંપ કન્યાઓ !

સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે, એ વિશે હું આજે તમારી પાસે કંઈકે જણાવવા જેવી વાતો કહેવા ઇચ્છું છું. એ માટે, મહાત્માઓ કહે છે કે, પરમ કૃપાળુ પિતા, સન્નિધાનંદ પરમાત્માની પાસે મુક્તિ પામેલા આત્માઓ હોય છે. તેઓ હમેશાં પ્રભુની હજુરમાં રહે છે. અને વારંવાર પ્રભુની પ્રાર્થના કર્યા કરે છે કે, હે નાય ! હે નાય ! હે નાય ! હે નાય ! આમને કંઈકે પણ, તારી સેવા કરવાનું કામ સોંપવાની મહેરબાની કર. કારણ કે તારી સેવા કરવી એજ અમારૂં સુખ છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારી સાર્થકતા છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારૂં કર્તવ્ય છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારો મહિમા છે, તારી સેવા કરવી એજ અમારી ફરજ છે, તારી સેવા કરવા માટેજ અમારી ઉત્પત્તિ તથા હયાતિ છે. માટે હે નાય ! આમને કંઈકે પણ તારી સેવા કરવાની તક આપ. કારણ કે, મોક્ષના આનંદ કરતાં પણ સેવાનો આનંદ વધારે છે અને તે સાથે જ પોતે પણ અવતાર લઈને, એટલે કે, તારા સ્વરૂપમાંથી નીચે ઉતરીને, તું, તારા બાલકોની સેવા કરે છે, માટે આમને પણ તારે પગલે ચાલવા દે, અને અમારા જંબુઓની સેવા કરવા દે, આવી રીતે જ્યારે, પ્રભુની હજુરમાં રહેતા મુક્ત આત્માઓ પ્રાર્થના કરે છે, ત્યારે પછી ક્યાણુ પ્રભુ કોઈ વખત કૃપાવંત થઈને એ પવિત્ર આત્માઓનો મહિમા વધારવા સાથે તેઓને કહે છે કે, બહે, ત્યારે તમારી ઈચ્છા છે, તો, જગતમાં જાઓ : અને ત્યાં મોંઝા સ્નેહ તથા મારૂં જ્ઞાન ફેલાવો. આવી રીતે જગતમાં આવવા માટે પ્રભુની રમ્મ મેળવેલા આત્માઓમાંથી, જેને, ઈશ્વરનું જ્ઞાન વધારે પસંદ હોય, તેઓ પુરૂષનો અવતાર લે છે; અને જેને, ઈશ્વરનો સ્નેહ વધારે પસંદ હોય, તે, આત્માઓ સ્ત્રીનો અવતાર લે છે.

આવી રીતે જગતની સેવા કરવા સારૂં પવિત્ર આત્માઓ મોક્ષ ધામમાંથી નીચે ઉતરીને આ જગતમાં આવે છે. માટે તે અવતાર કહેવાય છે. કારણ કે જેમ પાપીઓનો સંહાર કરવા માટે, તથા ધર્મનું સ્થાપન, કરવા માટે, પ્રભુ અવતાર લે છે. તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા માટે, પ્રભુની હજુરમાં રહેલા, પવિત્ર મુક્ત આત્માઓ, મોક્ષ ધામના અલોકિક મુખો છોડીને સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને, આ જગતમાં આવે છે. તેથી સ્ત્રીઓની મુખ્ય કામગિરી એજ છે, કે, જેમ અને તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ, ફેલાવવો. કારણ કે, એ માટેજ તેઓના અવતાર છે. એટલે કે, એ કામ કરવા સારૂં તેઓ આ જગતમાં આવેલાં છે.

આ વાત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાય, માટે તેને લાગુ પડે, એવો, કાંઈક દાખલો આપવો જોઈએ. પણ એવો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે. છતાં પવિત્ર ગંગાજની સાથે તેની કાંઈક સરખામણી કરી શકાય. જેમ કે, મહાત્મા કપિલશ્પીના કોપથી બળા ગયેલા મગરરાજના સાથે હજાર પુત્રોના ઉદ્ધાર માટે મહાત્મા બગિરથે મહાન તપ કર્યું, તેથી ખુશી થઈને તેઓના તારણુ સારૂં પ્રભુએ પોતાના ચરણમાં રહેલાં પવિત્ર ગંગાજને આ દુનિયામાં મોકલ્યાં, પણ મહાન ગંગાની મહા જોરાવર ધારાનો અદ્ભુત વેગ કોનાથી ઝીલી શકાય? એવો માત્ર સદાશિવજી ઝીલી શકે. તેથી વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળેલાં ગંગાજ સદાશિવના મસ્તકઉપર પડ્યાં, સાંધી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું; ત્યારે તે કૈલાસના ઉંચામાં ઉંચા શીખર ઉપર આવ્યાં, સાંધી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે તે હિમાલયમાં વહેવા લાગ્યાં, ત્યાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે હપીકેશ, હરગીર, પ્રાગરાજ, કાશી વગેરે પવિત્ર તીર્થોમાં ગયાં અને સાંધી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું, ત્યારે સાધારણ જમીનમાં તથા નીચાણુવાળા જમીનમાં ગંગાજ વહેવા લાગ્યાં. અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાંની લીલા લહેર કરી મૂકી, ત્યાં ત્યાંની જમીન લીલીને ફળદ્રુપ કરી મૂકી, અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાં પોતાના પ્રભાવથી હજારો ગામને તથા લાખો માણસોને આબાદ કરી મૂક્યાં તથા હજી પણ એ પ્રભાવે કરે છે, તેવીજ રીતે જેમ મનુ ભંજવાને તપ કર્યું ત્યારે તેને પ્રભુએ સૃષ્ટિ રચવાનું સામર્થ્ય આપ્યું અને એ પછી અનેક જીવોના કલ્યાણ માટે સ્ત્રી તથા પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં. માટે જોઈને યાદ રાખજો કે, સ્ત્રીઓ કાંઈ અમશ્ચિજ નકામી જીંદગી ગાળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી નથી. પણ કરોડો જીવોના કલ્યાણ માટે લાખો વરસ મુખી જ્યારે જહાઝે તપ કર્યું ત્યારે સ્ત્રી અને પુરૂષ ઉત્પન્ન થયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે પ્રભુની હજુરમાં રહેલા પવિત્ર મુક્ત આત્માઓએ વારંવાર વિનંતિ કરી ત્યારે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ તેઓની અરજ સ્વીકારી, તેઓને સેવા કરવા સારૂં અને જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં તેઓને સ્ત્રીઓનો અવતાર આપેલો છે. આમ હોવાથી ગંગાજ જેમ વિષ્ણુના ચરણમાંથી નીકળીને સદાશિવના મસ્તકઉપર આવ્યાં તેમ મુક્ત જીવો સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં પ્રભુની હજુરમાંથી પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં દેવાની પાસેથી દયાનાં કામો કરવાનું શીખે છે. કારણ કે સ્વર્ગના દેવાની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, દયાનાં કામો કરવાં. જેમકે કોઈ દેવ વરસાદ વરસાવવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવ પવનને કબજામાં રાખવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી જંગલમાં લક્ષ્મી વધારવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી વિદ્યા વધારવાનું કામ કરે છે.

અને કોઈ દેવી દુષ્ટોનો સંહાર કરવાનું કામ કરે છે. આવી અનેક રીતે ગુદા ગુદા દેવો તથા દેવીઓ જગતના કલ્યાણ માટે દયાનાં કામો કર્યાં કરે છે. માટે મોક્ષ ધામમાંથી આવેલા પવિત્ર આત્માઓ દયાના કામો કરવાનું શીખવા માટે પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે. કારણ કે મોક્ષધામમાં જ્યારે વિશુદ્ધ આત્માઓ હોય છે, ત્યારે તેઓ તદ્દન નિર્લેપ હોય છે. કારણ કે મોક્ષ ધામમાં કોઈ માયા હોય નહિ, પણ અહીં તો માયાના પ્રદેશમાં તેઓને કામ કરવાનું હોય છે તેથી એ જગતનો અનુભવ મેળવવા સારૂ મોક્ષધામમાંથી નિકળેલા મુક્ત આત્માઓ પ્રથમ દેવોની પાસે સ્વર્ગમાં જાય છે. કારણ કે દેવોની જે કામગિરી છે તેજ કામગિરી આ જગતમાં સ્ત્રીઓની તથા પુરૂષોની છે. માટે જેમ વિષ્ણુના પાદમાંથી નિકળેલી ગંગા પ્રથમ શિવના મસ્તક ઉપર આવે છે, તેમ સેવા કરવા માટે પ્રભુ પાસેથી નિકળેલા આત્માઓ પ્રથમ સ્વર્ગમાં દેવો પાસે આવે છે. અ પછી શિવના મસ્તક ઉપરથી નીકળેલી ગંગાજી જેમ કૈલાશ ઉપર આવે છે, તેમ સ્વર્ગમાંથી નિકળેલા પવિત્ર આત્માઓ આ પૃથ્વી ઉપર કર્મભૂમિમાં આવે છે. એવી રીતે કૈલાસની સાથે કર્મભૂમિની સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે કૈલાસએ ઉંચામાં ઉંચી ભૂમિ છે અને ત્યાં સદાશિવ રહે છે. એટલે કે હમેશાં કલ્યાણ રહે છે. તેમ ભોગભૂમિ કરતાં પણ કર્મભૂમિ ઉત્તમ છે. અને આ કર્મભૂમિમાંજ આત્માના કલ્યાણના સાધનો રહેલાં છે. માટે કૈલાસની સાથે કર્મભૂમિની સરખામણી કરવામાં આવે છે. એ પછી કૈલાશ ઉપરથી ગંગાજી જેમ શીતળ હિમાલય ઉપર વહે છે, તેમ આ પૃથ્વી ઉપર આવેલી સ્ત્રીનો જીવાત્મા પતિના હૃદયમાં વહે છે. હિમાલયની સાથે પતિની સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે, હિમાલય જેમ મોટામાં મોટો છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાનો પતિ સૌથી મોટામાં મોટો લાગે છે, હિમાલયમાં જેમ શીતળતા છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાના પતિમાંથી ઠંડક મળે છે, હિમાલયમાંથી જેમ અનેક નદીઓ વહે છે તેમ પતિના હૃદયમાંથી પણ પોતાની પત્ની માટે અમૃતની અનેક ધારાઓ વહે છે, હિમાલયમાં જેમ અનેક જાતની દ્રવ્ય ઔષધિઓ છે તેમ પતિના અંતરમાં સ્ત્રીઓને અનેક પ્રકારના સહૃદયો દેખાય છે, અને હિમાલયમાં જેમ ઘણાએ મહાત્મા તથા દેવોનાં આશ્રમે છે તેમ સ્ત્રીઓને પોતાના પતિમાં બંધાએ મહાત્માઓ તથા દેવો દેખાય છે. માટે હિમાલયની સાથે પતિની સરખામણી કરેલી છે. એ પછી હિમાલયની ઉપરથી જ્યારે ગંગાજી નીચે ઉતરે છે ત્યારે હપીકેશ, હરહાર, પ્રયાગ, અને કાશી વગેરે પવિત્ર તિર્થોમાં વહે છે. તેમજ સ્ત્રીઓનો આત્મા જ્યારે પતિના હૃદયમાંથી ઉતરે છે ત્યારે તે કુટુંબ સ્નેહમાં જાય છે. અને કુટુંબ સ્નેહની હપીકેશ તથા કાશી જેવા મહાન પવિત્ર તિર્થોની જોડે સરખામણી કરવાનું કારણ એ છે કે, શાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે “ માતૃદેવોમવ ” પિતૃદેવોમવ “ અતિથિદેવોમવ ” આ પ્રમાણે મા બાપોને તથા અતિથિઓને શાસ્ત્રમાં દેવ ગણેલા છે. અને દેવ તો તિર્થ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. એવી રીતે મા બાપો દેવરૂપ હોવાથી તેની તિર્થની સાથે સરખામણી થઈ શકે અને મહાત્મા કહે છે કે, આપણાં જીવંતો છે તે આપણા અતિથિઓ છે. માટે એ પણ આપણાં દેવો છે. કારણ કે તે પ્રભુના બાળકો છે. માટે તેની પણ પવિત્ર તિર્થની સરખામણી થઈ શકે. એવી રીતે આપણાં કુટુંબીઓ તે આપણાં તિર્થો છે. માટે જેમ તિર્થોમાંથી પવિત્રતા મેળવી શકાય છે તેમ કુટુંબની સેવામાંથી પવિત્રતા મેળવી શકાય

આની રીતે જગતની સેવા કરવા સારૂં પવિત્ર આત્માઓ મોક્ષ ધામમાંથી નીચે ઉતરીને આ જગતમાં આવે છે. માટે તે અવતાર કહેવાય છે. કારણ કે જેમ પાપીઓનો સંહાર કરવા માટે, તથા ધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે, પ્રભુ અવતાર લે છે. તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા માટે, પ્રભુની હજુરમાં રહેલાં, પવિત્ર મુક્ત આત્માઓ, મોક્ષ ધામના અઘોષિક સુખો છોડીને સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને, આ જગતમાં આવે છે. તેથી સ્ત્રીઓની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, જેમ બને તેમ, આ જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ, ફેલાવવો. કારણ કે, એ માટેજ તેઓના અવતાર છે. એટલે કે, એ કામ કરવા સારૂં તેઓ આ જગતમાં આવેલાં છે.

-૧-

આ વાત વધારે ચોખ્ખી રીતે સમજાય, માટે તેને લાગુ પડે, એવો, કાંઈક દાખલો આપવો જોઈએ. પણ એવો દાખલો મળવો મુશ્કેલ છે. છતાં પવિત્ર ગંગાજની સાથે તેની કાંઈક સરખામણી કરી શકાય. જેમ કે, મહાત્મા કપિલસ્થીના કોપથી બળી ગયેલા સગરરાજના સાઠ હજાર પુત્રોના ઉદ્ધાર માટે મહાત્મા બગિરથે મહાન તપ કર્યું, તેથી ખુશી થઈને તેઓના તારણુ સાડ પ્રભુએ પોતાના ચરણમાં રહેલાં પવિત્ર ગંગાજને આ દુનિયામાં મોકલ્યાં, પણ મહાન ગંગાની મહા ભેરાવર ધારાનો અદ્ભુત વેગ દ્રાનાથી ઝીલી શકાય? એતો માત્ર સદાશિવજી ઝીલી શકે. તેથી વિપ્લુના ચરણમાંથી નીકળેલાં ગંગાજ સદાશિવના મસ્તકઉપર પડ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું; ત્યારે તે કૈલાસના ઉંચામાં ઉંચા શીખર ઉપર આવ્યાં, સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે તે દિમાગમાં વહેવા લાગ્યાં, ત્યાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું ત્યારે હપીકેશ, હરમર, પ્રાગરાજ, કાશી વગેરે પવિત્ર તિર્થોમાં ગયાં અને સાંથી પણ જ્યારે નીચે ઉતરવું પડ્યું, ત્યારે સાધારણ જમીનમાં તથા નીચાણવાળી જમીનમાં ગંગાજ વહેવા લાગ્યાં. અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાંની લીલા લહેર કરી મૂકી, ત્યાં ત્યાંની જમીન લીલીને ફળદ્રુપ કરી મૂકી, અને જ્યાં જ્યાં તે પહોંચ્યાં ત્યાં ત્યાં પોતાના પ્રભાવથી હજારો ગામને તથા લાખો માણસોને આબાદ કરી મક્યાં તથા દહા પણ એ પ્રમાણે કરે છે. તેથીજ રીતે જેમ મનુ બગવાને તપ કર્યું ત્યારે તેને પ્રભુએ સૃષ્ટિ રચવાનું સામર્થ્ય આપ્યું અને એ પછી અનેક જીવોના કથાણુ માટે સ્ત્રી તથા પુરુષ ઉત્પન્ન થયાં; માટે જોતો યાદ રાખજો કે, સ્ત્રીઓ કાંઈ અમરિચજ નકામી જીંદગી ગાળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલી નથી, પણ કુરોડો જીવોના કથાણુ માટે લાખો વરસ સુધી જ્યારે જહાજો તપ કર્યું ત્યારે સ્ત્રી અને પુરુષ ઉત્પન્ન થયાં છે; એટલુંજ નહિ પણ જ્યારે પ્રભુની હજુરમાં રહેલા પવિત્ર મુક્ત આત્માઓએ વારંવાર વિનંતિ કરી ત્યારે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ તેઓની અરજ સ્વીકારી, તેઓને સેવા કરવ સારૂં અને જગતમાં ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં તેઓને સ્ત્રીઓનો અવતાર આપેલો છે. આમ હોવાથી ગંગાજ જેમ વિપ્લુના ચરણમાંથી નીકળીને સદાશિવના મસ્તકઉપર આવ્યાં તેમ મુક્ત જીવો સ્ત્રીઓનો અવતાર લઈને ઈશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારૂં પ્રભુની હજુરમાંથી પ્રથમ સ્વર્ગમાં જાય છે અને ત્યાં દેવોની પાસેથી દયાનાં કામો કરવાનું શીખે છે. કારણ કે સ્વર્ગના દેવોની મુખ્ય કામગિરી એજ છે કે, દયાનાં કામો કરવાં જેમકે કોઈ દેવ વરુદ વરમાવવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવ પવનને કામગામાં રાખવાનું કામ કરે છે. કોઈ સ્ત્રી જમનમાં લક્ષ્મી વધારવાનું કામ કરે છે. કોઈ દેવી વિદ્યા વધારવાનું કામ કરે છે

સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપણું એટલે શું ? અને એના ઉપયોગ કેમ થાય ? આ સવાલો પણ સ્વા-
ભાવિક છે. તેના જવાબમાં જણાવવું જોઈએ કે, એ માટે જન સ્વભાવ સમજનારા તથા
સ્ત્રીઓની કુદરતી પ્રકૃતિનું સ્વસ્થ સમજનારા વિદ્વાનો કહે છે કે, સ્ત્રીઓમાં જે દીનતા છે,
સ્ત્રીઓમાં જે આધિનતા છે, સ્ત્રીઓમાં જે કુદરતી સૌન્દર્ય છે, સ્ત્રીઓની જીભમાં જે
મીઠાશ છે; અને સ્ત્રીઓના હૃદયમાં જે હેત છે, તથા સ્ત્રીઓમાં સેવા કરવાની જે કુદરતી
ધૃત્ય છે, તે બધા સદ્ગુણો યોગ્ય પ્રમાણમાં સાથે મળે તેનું નામ સ્ત્રીઓનું સ્ત્રીપણું છે,
અને એ સ્ત્રીપણું જે વાપરતાં આવડે તો સ્ત્રીઓ જે ધારે તે કરી શકે તેમ છે; કારણ
કે, જેનામાં કુદરતી રીતે જે આટલા બધા સદ્ગુણો રહેલા હોય તેઓ શું ન કરી શકે ?
તેઓ તો જે ધારે તે કરી શકે. એટલુંજ નહિ પણ અને તો એમ લાગે છે કે, કદી
આમાંના એકજ ગુણ પુરેપુરો હોય તો પણ તેથી અન્ય જોવા મળતા કામો થઈ શકે,
હારે જેનામાં આટલા બધા સદ્ગુણો હોય તેનાથી શું ન થાય ? તેઓ તો જે ધારે
તો સ્વર્ગને આ સંસારમાં લાવી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો નવી સૃષ્ટિ રચી શકે.
તેઓ તો જે ધારે તો મહોતા આકર્ષણને તોડી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો ચાંદા
સુરજને પોતાના બાલકોને રમવાનાં રમકડાં બનવી શકે. તેઓ તો જે ધારે તો બ્રહ્માંડની
પાર જઈ શકે, અને તેઓ તો જે ધારે તો પ્રભુને પકડીને પોતાની સામે ઉભો રાખી
શકે, હારે તેઓ જે ધારે તો પોતાની શક્તિના અમાણમાં પોતાના ભાઈ બહેનોને સુધારી
શકે ને તેઓને મદદ કરી શકે, એમાં શું મોટી વાત છે ? છતાં પણ આપણે જોઈએ
છીએ કે આજ આટલું પણ આપણી કરોડો બહેનોથી બની શકતું નથી, એનું કારણ
શું ? યાદ રાખજો કે, આપણામાં સદ્ગુણો ઓછા છે, તેને લીધે આપણે કંઈ કરી
શક્તા નથી એમ નથી, કારણ કે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ આપણને પોતાના બધા
સદ્ગુણો આપીને આપણને અહીં મોકલેલા છે, આપણે આપણા એ ગુણોને દાખી દઈએ
છીએ, તેને લીધે આપણે આગળ વધી શકતાં નથી. માટે હવે તો આપણી બહેનોએ
સ્ત્રીઓના સ્ત્રીપણાની મહત્તા સમજીને એ સ્ત્રીપણાને લાલ લેવો જોઈએ અને જગતને
તેના લાભ આપવો જોઈએ. પણ આ બધી વાતો સાંભળ્યા છતાં હજી પણ ઘણીએ
બહેનોને પુછવાનું મન થશે કે, સ્ત્રીઓના સ્ત્રીપણાનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય ?
એના જવાબમાં મહાત્માએ કહે છે કે,

આપણે આપણા મનમાંથી વારંવાર એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ ઉત્તમ
મનુષ્ય અવતાર મને શા માટે આપવામાં આવ્યો છે ? કરોડો રૂપિયા દેતાં તથા ત્રણ
જીવનનું રાજ્ય દેતાં છતાં પણ એક દાણ પણ મળે નહિ, એવી આ અમુક્ય જીંદગી મને
શામાટે આપવામાં આવી છે ? શું ખાવા પીવાને સુવા બેસવા માટેનું ? શું નદાવા
ધોવાને ફરવા હરવા માટેનું ? શું રમત ગમતને, મોજ મજા માટેનું ? શું વગર મક્કતની
હાથ અફસોસ કરવા માટેનું ? શું નજીવા નજીવાં સ્વાથમાં પડી રહેવા માટેનું ? શું
મુલકમાં કુચલી કરવા માટેનું ? શું જેની તેની સાથે વેર ઝેર કરવા માટેનું ? શું કડવાં
વચનો બોલવા માટેનું ? શું ઉપલક્ષણના રહી જતા બાવો માટેનું ? શું અહારનો ટોળ
ડીમાકને ભલકા સપકા કરવા માટેનું ? શું વિદારો તથા વાસનાઓ સાથે રમ્યા કરવા
માટેનું ? અને શું મ્હારે હાથે કરીને મ્હારે માટે નરકની ટિકિટ લેવા માટેનું આ જીંદગી

સાથે નથી, પણ ધૃષ્ટરી સ્નેહની સાથે છે. માટે જે વ્યવહારના દરેક કામોમાં ધૃષ્ટરી સ્નેહ હાજરને હાજર હોય અને જીંદગીની દરેક ક્ષણમાં અસ્ખલિતપણે જે એકી વર્તણૂક હોય તો એવાં ભાગ્યશાળીઓને તો પોતાની હવેળીમાંજ મોક્ષ હોય છે. અને તે પણ મુલા પછી નહિં પણ આ સંસારમાંજ અને આ જીંદગીમાંજ તેઓ મોક્ષ ભોગવે છે. અને જુદો નથી. જેની આવી દશા હોય, જેનો ધૃષ્ટરીસ્નેહ એટલો બધો ખીલી ગયો હોય, તે માણસોને કુદરતી રીતેજ પરમાર્થનાં મ્હોટાં કામો કરવાની તક મળે તેમાં કાંઈ નવાઈ નથી. કારણ કે કુદરત પોતેજ તેની મદદમાં હોય છે. અને ધૃષ્ટર પોતેજ તેની મારફત પોતાનો સ્નેહ વહેવરાવવા છુટ્ટે છે; તેથી એવા પવિત્ર આત્માઓમાં એટલું બધું બળ આવી જાય છે અને એટલી બધી ખુબી આવી જાય છે કે, તેની કલ્પના પણ આપણા જેવા સાધારણ માણસોને થઈ શકે નહિં. કારણ કે, તેઓ ધૃષ્ટરી સ્નેહનીજ જીવતી મૂર્તિઓ અને ધૃષ્ટરી સ્નેહનાજ તેઓ અવતાર હોય છે. એટલે તેઓથી ન બની શકે એવું કાંઈ પણ નથી. અને બહુજ સંહેલાઈથી સ્ત્રીઓથી આટલું બધું થઈ શકે છે. તેનું કારણ એ છે કે; સ્ત્રીઓ દયાની દેવીઓ છે. અને આ સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવા માટે તથા સ્વર્ગની જીંદગી અનુભવવાજ તેઓનો અવતાર છે. માટે સર્વશક્તિમાન પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ સ્ત્રીઓની આંખમાં શરમ રાખેલી છે, તેઓના હાથમાં કામ સોંપેલું છે, અને તેઓની વાણીમાં મીઠાઈ મુકેલી છે, અને તેઓના શરીરમાં સીન્દર્ય ભરેલું છે, તેઓની લાગણીઓમાં નાજુકાઈ ભરેલી છે, તેઓના મનમાં ધર્મ ભાવના ભરેલી છે, તેઓના સ્વભાવમાં આધિનતા રહેલી છે, તેઓના ચારીરમાં પવિત્રતા રહેલી છે, તેઓના આચાર વિચારમાં કાંઈક ખાસ ધ્યાન એવનારપણું રહેલું છે, તેઓના હાવ ભાવમાં સ્વભાવિક સંસ્કૃતિ રહેલી છે, તેઓના બંધોરણમાં નાજુકાઈ રહેલી છે, તેઓની ધૃષ્ટિઓમાં નવું નવું જાણવાનો શોખ રહેલો છે, તેઓના અંતરમાં પરમાત્મા તરફનો ઉડો વિશ્વાસ રહેલો છે, અને તેઓમાં શુદ્ધિ જલદી પરીપક્વ થઈ જાય એવી શક્તિ રહેલી છે. એટલુંજ નહિં પણ ઉત્સાહ, દયા, સહનશીલતા, કુદંબ સ્નેહ, શરીરના દુઃખો ખમી લેવાની આવડત, સ્મરણ શક્તિ વગેરે ઘણાંજ મહાન સદ્ગુણો કુદરતી રીતેજ પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ ખાસ આપીને સ્ત્રીઓને વધારે આપેલા છે. કારણ કે આ જગતમાં ધૃષ્ટરી સ્નેહ ફેલાવવા માટે સ્ત્રીઓનો અવતાર છે. તેથી તેઓને પ્રભુએ આ બધા સદ્ગુણો ખાસ કરીને આપેલા છે. એટલે જ સદ્ગુણોના બધે સ્ત્રીઓ જ્યાં જ્યાં નજર દેકે, ત્યાં ત્યાં અમૃત વરસી રહે છે. જે વચ્ચે જોયે તે વચ્ચેમાં જોયે કાંઈક ખાસ મિઠાઈ લાગ્યા કરે છે. તેઓ જે, જે, પગલાં ભરે, તે, દરેક પગલામાં કાંઈક આકર્ષણ છે, તેઓનું મ્હોટું જરાક મલકાઈ જાય તેમાં પણ કોઈનું કલ્યાણ થઈ જાય છે. તેઓનો સ્નેહ ભરેલો હાથ હેતથી અડી જાય તો એમાંથી પણ ઘણી નવી વીજળી મળી જાય છે. તેના સ્વભાવિક હાવભાવમાંથી પણ ઘણુંજ નવું નવું શીખવાનું મળે છે. તેના સાદા સાદા ધરસંસારી કામકાજોમાંથી પણ ઘણાંજ જિવિતો બહુ થઈ જાય છે. તેની નાજુકાઈમાંથી પણ સંસ્કૃતિ કવિઓને ઘણુંજ નવું નવું મળી જાય છે. તેની મસ્તીમાં પણ કાંઈક માલ હોય છે. અને તેની સેવામ પણ કલ્પના ઘણાંજ મુશ્કેલીના જાગી શકે છે, તથા ખીલી શકે છે. કુદરતી રીતેજ આ પ્રમાણે હોવાથી સ્ત્રીઓ ખીજી કાંઈ પણ

ન કરે, અને માત્ર પોતાનો ધરસંસાર રૂડી રીતે ચલાવ્યા કરે તો એમાંથી પણ અજાણતાં અજાણતાં પણ ઘણાં માણસોનું ઘણા પ્રકારનું તેઓ બહુ કરી શકે છે. કારણ કે તેઓ દયાની દેવીઓ છે અને આ સંસારમાં સ્વર્ગ બનાવી સ્વર્ગની નિંદગી ભોગવવા માટે તેઓનો અવતાર છે. હવે વિચાર કરો કે, જે સ્ત્રીઓ બીજાં કાંઈ પણ બધાં કામો ન કરે પણ માત્ર રૂડી રીતે પોતાનો ધરસંસાર ચલાવે તે બાધઓ પણ આટલું બધું બહુ કરી શકે છે, સારે જે પહેલો પ્રભુ પ્રિયથે પરમાર્થનાં મહાનકામો કરે તેઓ જગતનું કેટલું બધું હિત કરી શકે ? અને એથી પ્રભુ કેવા રાજ ચાચ ? એ જરા ખ્યાલ તો કરો. માટે તમને જે આ અમુક તક મળેલી છે, તેનો લાભ લ્યો, તેનો લાભ લ્યો. અને ઇશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા માટેજ તમારો અવતાર છે, એમજ તમે સાબિત કરી આપો. એમ કરવું એજ તમારું મુખ્ય કામ છે, અને એજ તમારી હિંદગીની સાર્યકતા છે. માટે આ જગતમાં ઇશ્વરી સ્નેહ ફેલાવવા સારું તમે સૌ તમારાથી બની શકે તેવા પરમાર્થનાં કામો કરો. અને એમ કરવાની પરમકૃપાળુ પરમાત્મા તમોને શક્તિ આપો.

અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.

ગુજરાતની સ્ત્રીકવિઓ.*

(સીલેખ)

સુપ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત ટીકાકાર મમ્મટે કવિની સૃષ્ટિને વિધાતાની સૃષ્ટિ કરતાં ચરીયાતી કહી છે. એ તો કાંઈકે અતિશયોક્તિ છે. પોતાને પ્રિય વસ્તુનું નિરપણું કરવાના આવેશમાં તેની હદ બહારની પ્રયત્ન છે તથાપિ કવિની વાણી અલૌકિક છે, દિવ્ય છે અને આ સૃષ્ટિમાં તેની સરખામણી કરવા સરખું મનુષ્યની અન્ય કૃતિઓમાં ભાગ્યે જ જડશે. અથવા મનુષ્ય કૃતિમાં કવિતા *Sui generis* છે એટલે તેનો મુકાબલો કરી શકાય તેમ નથી. સૌન્દર્યોત્પાદક કલાઓમાં કવિતા આવે છે, અને બીજી કલાઓ સાથે એ રીતે તેને સરખાવવામાં આવે છે, તથાપિ દરેક કલાની ખરી ઉત્તમતા તેમાં રહેલી કવિતામાં જ રહેલી છે. એટલે દરેક કલામાં કાવ્યનો અંશ હોવો જ જોઈએ. ઉત્તમ કવિનાં કાવ્યો તે ઇશ્વરના દૂત છે, ઇશ્વરી સંદેશ એવાં કાવ્યો દ્વારા આપણે મેળવી શકીએ છીએ. ખરાં કાવ્ય મનુષ્યહૃદયપર જે અસર કરી શકે છે તે બીજા કશાથી થતી ન... શુદ્ધતા હોય છતાં રસ ફેલાવવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે; નિર્વેદ હોય સાં આનંદ પ્રસરાવવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે; જડતા હોય સાં દિવ્યતા દર્શાવવી એ કાર્ય કવિત કરે છે; અધ-મતા હોય સાં ઉચ્ચ આદર્શ દેખાડવો એ કાર્ય કવિતા કરે છે. આવી પ્રસાદમય કવિની વાણી છે. આ સંસારને દુઃખાવર્તથી ભરેલો સાગર માન્યો છે તો તેમાં કવિતા એ કવચિત્ આવતા આનંદ તરંગ રૂપ છે. કવિતા-ઉત્તમ કવિતાની શક્તિ અમાપ છે.

સ્ત્રીના જ હૃદયનાં વામ્ય હોઈ શકે. પુરુષને સંકવાનો ભય-હોતોજ નથી. સ્ત્રીની આ કલ્પના છે. મીરાંબાઈનું હૃદય સ્ત્રીનુંજ હતું એ ઉપરનાં જેવાં ઉદાહરણોથી જણાઈ આવે છે.

કૃષ્ણ ભક્તિનાં કાવ્યોમાં બધા કવિઓની પેઠે શૃંગારવર્ણન અને ગોપીઓ સાથેનાં વિલાસવર્ણન મીરાંબાઈમ પણ છે. કૃષ્ણ ગોપીના વિહાર ગાવાથીજ કૃષ્ણ પ્રત્યેની ભક્તિ દર્શાવાય છે એની માન્યતા હોવાથી શુદ્ધસત્તા સર્વ કૃષ્ણભક્ત કવિઓએ તે ગાયા છે. ભક્ત તે ગોપીરૂપ અને પ્રભુ તે કૃષ્ણરૂપ છે એમ માની એ લખાયેલાં છે. અને ગમે તેવા શૃંગારનાં વર્ણનમાં પણ મીરાંબાઈનાં કાવ્યોમાં છેવટે ‘મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચરણ કમળ ચિત્ત લાગ્યું’; ‘મીરાં કહે પ્રભુ ગિરિધર નાગર, ચરણ કમળ બલિહારીરે’. ‘ચરણ કમળ ચિત્ત ઘાલો રે’ એવા ઉદ્ગારોથી એની શુદ્ધ ભક્તિ જણાઈ આવે છે. ધર્મરૂપર પૂર્ણ પ્રેમ અને શ્રદ્ધા એ મીરાંના જીવન તથા કાવ્યમાં પ્રધાનપણે જણાતો ગુણ છે. કૃષ્ણના મનુષ્ય તરીકેનાં એનાં વર્ણન છતાં એ સર્વ કાવ્યોના અંતરમાં રહેલો અર્થ જોઈએ તો સર્વ શક્તિમાન સચરાચર, સર્વશ અને ભક્તવત્સલ ભગવાનનીજ તેણે ભક્તિ કરી છે એમ જણાઈ આવે છે. એનું શુદ્ધ જીવન અને દૃઢ શ્રદ્ધા તથા સંસારપરનો વિરાગ એ સર્વ જોતાં રાધાકૃષ્ણના વિલાસના વર્ણન રચવા છતાં તે કેવળ અક્ષિપ્ત રહેલી છે એમ ભાન થયા વિના રહેતું નથી એવ વર્ણન, એથી પણ વધારે શૃંગારમય વર્ણન નરસિંહ મહેતાનાં કાવ્યોમાં છે. બીજા સંતકવિઓના કાવ્યોમાં પણ શૃંગાર કામ કામ છે.

મીરાંબાઈની કવિતામાં જે મધુરતા અને આકર્ષક શક્તિ રહેલી છે તેવી બીજી કોઈ સ્ત્રી કવિમાં નથી. તેનું જીવન romantic અહ્ભુત કૌતુકવાળું બન્યું હતું અને તેની શૈલીમાં જે ગૌરવ તથા સુદૃઢતા છે તેની બરોબરી અન્ય સ્ત્રીકવિઓથી થાય તેમ નથી. વિચારની પરિપક્વતા એ પણ એનાં કાવ્યોનું લક્ષણ છે. એને નામે ઘણાં કાવ્યો પ્રચલિત છે તથાપિ તે સર્વ એનાં હરો કે નહિ તે સંશય પડતું છે. પરંતુ કેટલાકમાં તો ખાતરી વંક એની છાપ જણાઈ આવે છે.

ચાલતા આવેલા સામાન્ય અભિપ્રાય પ્રમાણે એ સંવત ૧૪૬૯ માં જન્મી સંવત ૧૫૨૬ માં મૃત્યુ પામી. એ કાળમાં બનેલા બનાવોની નોંધ કોઈકેકાણે રાખવાનો રિવાજ ન હોવાથી મીરાંબાઈનો સમય અથવા બીજા કોઈ પ્રાચીન કવિઓનો સમય નક્કી કરવો એ મુશ્કેલ કામ છે. તેઓનાં પોતાનાં લખાણોમાં કોઈ સાલ કે હકીકત હોય તો કાળ નક્કી કરી શકાય. મીરાંબાઈનાં કાવ્યોમાં તેવું કોઈ માલમ પડતું નથી.

કૃષ્ણાબાઈ વડનગરની નાગરણુ હતી એવું માલમ પડે છે. સીતાજીની કાંચળી નામે એવું કાવ્ય છે તે સુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓમાં વિશેષે કરીને તે જણીતું છે. સ્ત્રીના રવબાવ તથા આચારવિચારનું એમાં આબેહુબ વર્ણન છે તે સિવાય એનાં કૃષ્ણનાં હાલરડાં અને બીજાં ગીતો છે. એની જીવન કથા અપ્રસિદ્ધ છે. મીરાંબાઈ કરતાં એની કાવ્ય શક્તિ ઉતરતા પ્રકારની છે.

ગવરીબાઈ તે ગીરપુર અથવા હુંગરપુરમાં સંવત ૧૮૧૫ માં નાગર પ્રાંતમાં જન્મી હતી તેને પાંચ કે છ વર્ષની ઉમરે પરણાવી હતી અને લગ્ન પછી થોડા જ દિવસમાં તેનો વર મૃત્યુ પામ્યો. તે પછી પરમેશ્વર-મારો ધણી છે એવી બાવના તેનામાં ઉત્પન્ન

યર્ષ. પોતે બુદ્ધિમાન હતી તેથી વાંચતાં લખનાં થીખી અને ભાગવત ગીતા વગેરે શ્રવણ કરવા માંડ્યાં. ઈશ્વર ભક્તિમાં એનું ચિત્ત દિવસે દિવસે દૃઢ થયું. પોતાને સર્વ કાળ તે ઈશ્વર ભજનમાં કાઢતી. ધીમે ધીમે સંત સમાગમથી એનામાં જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય વધ્યાં. લાંબા સમય સુધી તે સમાધિ ચક્રાવીને રહી શકતી એવું માનસિક બળ તેણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તે લાલજની પૂજા કરતી. સંસારપર તેને કાંઈપણ મોહ નહોતો. ગીરપુર તથા જેપુર તથા કાશીના તે સમયના રાજાઓ પણ તેનાં દર્શન કરવા આવતા. હુગરપુરથી તે કાશી જઈને વસી હતી, અને સાં જ દેહત્યાગ કર્યો હતો.

એનાં ૬૫૨ પદોની હસ્કલિખિત પ્રત છે પણ તેમાંનાં જુદા છપાએલાં છે. કૃષ્ણ-બાળલીલા અને શિવસ્તુતિનાં કેટલાંક છે, અને ઘણાં બ્રહ્મજ્ઞાનનાં છે. પ્રાચીન ગુજરાતીમાં વેદાંતી કવિ એખો શ્રેષ્ઠ છે. તેના કાવ્યો પેડે જ ગવરીબાઈનાં બ્રહ્મજ્ઞાનનાં કાવ્યોનો અર્થ સરળતાથી સમજી શકાય તેવો નથી. શુદ્ધ બ્રહ્મજ્ઞાનનાં પદમાં કવિતાની ભૂમિ કાંઈક ઓછી છે. અદ્વૈત મતનું પ્રતિપાદન કરેલું છે અને ઉપદેશ પણ છે. બીજાં કાવ્યોમાં તેમની કવિત્વશક્તિ જણાઈ આવે છે. તેમની ભાષા સરસારી છે, અને કેટલાંક કવિતામય સુંદર વાક્યો એવાં છે કે બીજી સ્ત્રી કવિઓમાં નજરે નથી પડતાં. ‘ વનેશ્વર વિશ્વમાં વિલાસ્યા, જેમ કુશનમે’ બાસ ’; ‘ ચંદમે’ તું ચૈતન્ય, સુરજમે’ તું તેજ ’; ‘ ગવરી ભેટી બ્રહ્મ સનાતન, જેમ સાગરમાં ગંગ ’; વગેરે. એના કાવ્યનાં ઉદાહરણ તરીકે એક લખ્યો.

‘ હરિ નામ બિના રે ઓર ખોલના ક્યા,

‘ હરિ ક્યા બિના ઓર સુનના ક્યા.

સુખ સાગર સામલીઓ ત્યાગી,

કુપ કાળમે કોલનાં’ ક્યા.

ઘટ ગિરધર ગિરિધારી પાયા,

બાહેર દ્રીંગ અખ ખોલના ક્યા-

આત્મા અખડ આવે ન જાવે,

જન્મ નહિં દિર મરના ક્યા.

ગવરી બ્રહ્મ સકલમે’ જાન્યા,

જાન્યા તો જદ ખોલના ક્યા. ’

બાલપણમાં વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું તથાપિ ગવરીબાઈએ પોતાનું જીવન એજે ન ગાળતાં તેનું સાર્થક્ય કર્યું છે, અને પોતાનું નામ અમર કરી ગઈ છે. આ લેખમાં ગણાવેલી સ્ત્રીકવિ-ઓમાં એ-સર્વથી સંસ્કારી હતી. અને તેનું જ્ઞાન પણ સર્વથી ચઢીઆરું હતું.

પુરીબાઈનું સીતામંગલ પ્રસિદ્ધ છે અને કેટલાક ભાગ લખે પ્રસંગે સ્ત્રીઓ ગાય છે. તેનાં જ કાવ્યો પ્રસિદ્ધ છે તે પરથી તેની કવિત્વશક્તિ સામાન્ય હોય એવું જણાય છે. તેની ભાષા ગૌરવવાળી છે. તેના જીવનની હકીકત જણાએલી નથી.

દીવાળીબાઈને વિશે એવી હકીકત જણાએલી છે કે તેનો બાપ ઉમોદની બાહ્ય હતો. અને સંવત ૧૮૪૭ માં. વ્યારે સુડતાણે કાળ પડ્યો ત્યારે દીવાળીના બાપથી પોતાનું તથા પોતાની દીકરીનું પોપણ યર્ષ સમુપ નહિ તેથી એક જદ સાધુને તે છાકરી સોંપી તીર્થયાત્રા નિમિત્તે કહીકે જતો રહ્યો. જદ સાધુ રામભક્ત હતો તેથી તેણે દીવાળીને

‘ધન્ય ધન્ય કૃષ્ણા ચોરે,
 સુણો જન્મ જન્મમાં સોરે,
 દેવા કરે સેવા રાધીબાધે,
 માતા યશોદા તણે કૃષ્ણરાયારે,
 જગમેં કેા હોય તેરા સાંચારે;

આવી રીતે તમામ કાવ્યોમાં મિત્ર ભાષા હોવાથી મુંદરાતી વાંચનારને તેમજ બધી ભાષા સમજનારને પણ રસપ્રદણ કરવામાં કાંઈક ક્ષતિ થાય છે.

આ સર્વ સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો અને ચરિત્રો જોતાં એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે જેમ મુંદરાતના કવિઓનો મોટો ભાગ ભક્ત કવિઓનો છે તેમ સ્ત્રી કવિઓ તો સર્વ ભક્ત જ છે. તેમનાં કાવ્યની પરીક્ષામાં તેમની કવિ તરીકેની તેમજ ભક્ત તરીકેની પરિક્ષા સ્વાભાવિક રીતે જ થાય. ભક્ત હોવાથી જ કવિ થઈ હતી માટે તેમની ભક્તિ જ તેમની કવિત્વ શક્તિના મૂળરૂપે છે તે ધ્યાનમાં લીધા વિના તેમની કવિતાનું યથાર્થ વિવેચન થઈ શકે તેમ નથી. મુંદરાતના પ્રથમ પંડિતના કવિઓ પ્રેમાનંદ કે દયારામની બરોબરી કરવા સરખી ઉચ્ચ કાવ્ય શક્તિ એ કોષ્ટનામ થી એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તેમ બીજા વર્ગના કવિઓ કરતાં કોઈ રીતે સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો ઉતરે તેમ નથી એ પણ સિદ્ધ થાય છે. તેમની કવિતાનો વિષય પરમેશ્વર છે અને તે સર્વનો ભક્તિભાવ એવો ગાઢ છે કે એ ભાવની અતિશયતાથી લાગણીઓ ઉભરાઈ કવિતાનું રૂપ ધારણ કરે છે. સાંસારિક ભિન્ન ભિન્ન સ્થિતિનાં છતાં સર્વને સંસારનાં બંધન નહોતાં અને સંસારથી વિમુખ થઈ આખું જીવન ભક્તિપરચયણતામાં કહાડેલું એમ જેમનાં ચરિત્ર જણાયાં છે તે પરથી માલમ પડે છે. સંસાર છોડવાથીજ તેમને જ્ઞાન અને સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરવાનો અવકાશ અને સાધન મળેલાં. સંસારમાં રહેલી સ્ત્રીઓની કલ્પના શક્તિ કાવ્ય રચવા કરતાં નવલ કથાઓ લખવા તરફ પ્રેરાતી હશે એમ ઇંગ્લાંડની સ્ત્રી લેખકો જોતાં લાગે છે. આપણા દેશમાં તો તેવું જ્ઞાન અને સંસ્કાર સંસારીજીવનમાં મુશ્કેલી સ્ત્રીઓને ભાગ્યે જ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રસિદ્ધ મુંદર સ્ત્રી કવિઓ વિશે યથાશક્તિ ચર્ચા કરી છે. પ્રાચીન કાવ્ય માળા અને અહત કાવ્ય દોહન એ એ ગ્રંથોની સહાયતા છૂટથી આ લેખમાં લીધી છે. એ ગ્રંથો શિવાય અન્યત્ર સ્ત્રી કવિઓનાં કાવ્યો હશે તે જાણમાં નહિ હોવાથી તેનું વિવેચન થઈ શક્યું નથી. અર્વાચીન સમયમ સ્ત્રીઓની કવિતા કોષ્ઠક કોષ્ઠક સ્થળે નજરે પડે છે, પણ અંગાળાની તરૂલતા દત્ત જેતી કે ઇમેજમાં કાવ્ય લખનાર સરોગિની નધુ સરખી સખળ શક્તિધરાવનાર નથીન સ્ત્રી કવિ હજી મુંદરાતમાં થઈ નથી. તેમજ પ્રાચીન કવિઓની દબનાં પણ હાલની સ્ત્રીઓમાં કાવ્યો નથી તેથી તેમનાં કાવ્યોની પરીક્ષા પાછળના જમાનાને સોંપવી ઉચિત છે. અંગ્રેજ અને સંસ્કૃત અભ્યાસના પરિણામે પુરુષ કવિઓનો નૂતન વર્ગ થયો છે તેવાજ કોષ કાગે સ્ત્રી કવિઓનો યજ્ઞ એવી આશા સાથે આ અદ્ય મતિ અનુસાર લખેલો લેખ સમાપ્ત કરું

સૌ, વિદ્યાગૌરી.

ગુજરાતી પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના બીજા વિભાગ, બર્મા, આદિ દૂરના પ્રદેશોમાં બહોળો ફેલાવો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને લગતા વિવિધ વિષય અર્થાવતું, દેશવિદેશની અનેક બબરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયો દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની ભેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી સુધી ગ્રાહક થનારને ૧૨૬ સુંદર છબીઓ, દિલ પસંદ લખાણ, અને હિન્દ દેવીના મનમોહન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ ૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગદ્ય લીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના મુફ્યે ભેટ મળશે.

મેનેજર, “ગુજરાતી પંચ”

અમદાવાદ.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

ડીટેક્ટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન ડાયલ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે તેમની અગ્રેષ્ઠપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કદપના ચક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચાર શક્તિ શુ કરી શકે છે તે આ વાર્તા સરમ રીતે જતાવે છે શોભીતી બંધાઇમા ડી. રૂ. ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. હિન્દુ સ સારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. ગ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની ગુચળી છે, નામદાર ગ્રામકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામો તથા લાયબેરીઓ માટે મળુર કરેલી છે. સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ બીરપયોગી પુસ્તક છે સુંદર બંધાઇ. ડી. રૂ. ૧-૧૨-૦

લી. લખમીદાસની કૃપની, કોટ--સુબંદ.

મે. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયકેસરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયકેસરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં શ્રી પુરૂષોના અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધા

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરાએ, નિલકંઠાખી. એ. એલ. એલ. ખી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જ્યેષ્ઠકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રેહી-લખંડ), સૌ. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ બુચ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (બુનાગદ), રા. ચિપચંકર શામજી દલાલ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (નાયાધીસ-માણવદેર-સ્ટેટ), મિસ એફ. મેક્રી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ-આર્ટને હોમેલ ટ્રીનિંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની શ્રી ઉપયોગી બોધક ખાત્રોનો આ પુસ્તકમાં સંભવેશ યથા ન્યય છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પતિન સુચીન, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ બેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્ત્રીજાતિ હોમોને ઉદય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જીવાનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેના દરેક સંજોગને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની અવશ્યકતા છે. કૌમંત રૂપિયો સર્વો પોરેજ લુક.

વેદાનોએ વખાણેલું 'સંગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

'સંગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.'

તેનાં 'સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.'

અર્જુનપંથિમાં સ્ત્રીની શારીરિક યક્તિ કેટલી બધી ક્ષીણ થાય છે તે સર્વ કાઠ બન્યું છે, પ્રસવ સમય મહાઅશકર છે. એમાંથી અનેક યુવાવસ્થામાં પ્રવેશતી બાલ્કાઓ તેમ નાની મોટી સ્ત્રીઓ છન્દગી જીવે છે, ને ટદાય સી તદ્દરત હોય ને તે સમયમાં હોદ મેળવે છે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક શુભ બ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલો કરે છે; ને આખરે રાગતી બોગ યથ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કેન્ડ્યા સ્ત્રીઓ અનેક બ્યાધિઓથી ખીડિત રહે છે તે અવસ્થાની ચરઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણે રાપદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની છાપ ગર્ભકાળ પાંડત્રાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેના ખાસ પ્રસંગે લીધેલી સારવેતી તથા સોરા ઉપાયોની અસરથી બાળકની સ્વાસ્થી છન્દગી કેટલી બધી સુધરી ન્યય છે તે બાબત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર મર્મવર્તી સ્ત્રીની યી યી સંભાળની જરૂર છે; મર્મિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં યર્તા સાધારણ દરદોનાં ઉપચાર યી રીતે કરવા જોઈએ તે બાબત અતિ ઉચ્ચ વેચક યથોના આધારે જણાવવામાં આવી છે. (અને લાગ સાથે) કિંમત આના ચાર, પોરેજ લુક.

અને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:-

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ટ્રેપ્સ — જ્વર બિન્દુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે ધણીજ
મરતી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાધક — જંતુવિધનાશક ચેપી કે ઝેરી જંતુના વિધને કાપી નાખે છે.
ર. ૦-૮-૦

બલડ પ્યુરિફાયિંગ સોલ્યુશન — રક્તશોષક. સોલીવિમાર ઉપર ધણીજ અસર
કારક દવા ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન: — ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે
અને શુષ્ક લાગે છે. ર. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ: — ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાતી જલદી રૂઝ
આણે છે. ર. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કાતેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જાતની
અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે

વધુ ખજાર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

“સુન્દરી સુખોવ”

(૭ મું વર્ષ)

જીઓ માટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક.
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે.
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

મંત્રી, અન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (શ્રાવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા પ્રાહકો વર્ષના
ભયોજન કરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા ચનાર પ્રાહકોને પાછલા અંકો મોકલી
વામાં આવે છે.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
યોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
કલનારને કીમત કે ટપાલ અર્થે કંઈ પણ લીધા વગર મફત
કલ્પી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી દેશવળ.

જામનગર--કાઠાવાવાડ.

“સુન્દરીસુબોધ”ની પાંચમા તથા છઠ્ઠા વર્ષની ભેટ.

તૈયાર છે.

વાર્તાસહરી.

તૈયાર છે.

(૩૦૦ પાનાનું ૬૫૬૨ પુસ્તક)

તા. ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૬ થી ૦૬/૧૧/૦૬ માંડી છે. બહારગામના આદકો જેઓએ પાંચમા અને છઠ્ઠા વર્ષનાં લવાજમ નદી મોકલ્યાં હોય તેમને પહેલી સપ્ટેમ્બરથી વી.પી.થી ભેટનું પુસ્તક મોકલવામાં આવે છે. જેઓએ મનીઓરકરથી લવાજમ મોકલી આપ્યાં છે તેઓને વાર્તાસહરી મોકલી આપી છે. જેઓને ન મળી હોય તમને અને ખચર કરવા વિનંતિ છે.

સ્થાનિક આદકોને વિનંતિ.

જેઓએ લવાજમ ન બર્ખાં હોય તેઓએ મહેરજાની કરી, રાયપરમાં કામેશ્વરની પોળ પાસે “સુન્દરી સુબોધ ઓફીસ” માં રહેવારના ૮ થી ૧૦ વાગ્યા સુધી લવાજમના પૈસા ભરી જવા. જેઓ તરફથી લવાજમના પૈસા નદિ આવે તેઓના ઉપર મહેરજા લવાજમ તથા વી. પી. ખર્ચ સાથે ભેટનું પુસ્તક વી. પી. થી મોકલવામાં આવશે, જે સ્વીકારવા અમારા સુઠ આદકો મહેરજાની કરશે. લવાજમ માસ આખર સુધી કેટલું બાકી છે તેની ખચર સર્વે સ્થાનિક સભાસદોને આપવામાં આવી છે.

સાતમા વર્ષની ભેટ.

ગીતમાળા ભાગ ૨. (તૈયાર થાય છે.)

બન્ને ભેટો બાબતની વ્યવસ્થા.

વાર્તાસહરી બે વર્ષ માટેનું ભેટનું પુસ્તક છે; તેથી જેઓનો બે વર્ષની ભેટ મેળવવાનો દર હરો તેમનેજ આ પુસ્તક મળી શકશે. જેઓ છઠ્ઠા વર્ષથી પત્રના આદક થઈ સાતમા વર્ષ માટે ચાલુ રહેવા માગતા હશે તેમને પણ તે બન્ને વર્ષ પેટ આ પુસ્તક મોકલી આપવામાં આવશે. પરંતુ જેઓ માત્ર પાંચમા, છઠ્ઠા કે સાતમા-એકજ વર્ષનાં આદકો હશે તેમને ઉપર જણાવેલી ગીતમાળા ભાગ ૨ જે તૈયાર થયે મોકલી આપવામાં આવશે. સર્વ બાબતને પત્ર વ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ, સુન્દરીસુબોધ ઓફીસ, અમદાવાદ.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

ડીટેક્ટીવ બહાદુર શેર લોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન ટોચલ હુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એક છે તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કદપના શક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચાર શક્તિ શું કરી શકે છે તે આ વાર્તા ચરસ રીતે બતાવે છે. શોભીતી બધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦

ગૃહલક્ષ્મી. દિંદુ સંસારી અને ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની શુદ્ધિ છે; નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ છનામે તથા લાયબ્રેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ ઓગપોખી પુસ્તક છે. ચાર બધાઈ. કી. રૂ. ૧-૧૨-૦

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખેદોમાં કહીએ તો “જીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે ભળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબળનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તાયી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ખૂબ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરેલા “સક્રિયતા અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેના આંતર-નિવાસોની ઉર્મિયોમાં પોતાના કલ્પતરંગ બેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એના આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “સીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી... “સીની ઉત્પત્તિવિના દેશની ઉત્પત્તિ અશક્ય છે.”

પર્થ ૭મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ જાન્યુઆરી:—મોર્ગાર્શિર્પ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૫મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મને કેવો વર મળે ?

જેને જોડેને મારી આંખો ઠરે પ્યો વર મને જોડે છે, જેને જોડેને મારું મન ઠરે પ્યો વર મને જોડે છે, જેને જોડેને મારું અંતર ઠરે પ્યો વર મને જોડે છે, અને જેને જોડેને મારો આત્મા ઠરે પ્યો વર મને જોડે છે, મારું કહ્યું માને ને મને લાઢ લઢાવે પ્યો વર મને જોડે છે, મને સુખી રાખવા માટે માટી જોસમો સોડી શકે પ્યો વર મને જોડે છે, મને સુખી રાખવા માટે પોતાના સ્વાર્થનો ભોગ આપી શકે પ્યો વર મને જોડે છે, મને સુખી રાખવા માટે પોતાનું ધન મારી ઉપરથી કુરબાન કરી શકે પ્યો વર મને જોડે છે, અને જરૂર પડે તો મારી ચાતર આછી દુનિયાંની સામે થઈ શકે પ્યો વર મને જોડે છે, મને મોઝીલો વર જોડે છે, મને રસિલો વર જોડે છે, મને રૂપાલો વર જોડે છે, મને તંદુરસ્ત વર જોડે છે, મને વહુ કમાણી-ચાલો વર જોડે છે, મને વહુ નીતિ ચાલો વર જોડે છે, મને વહુ માન મંતેચાવાલો વર જોડે છે, મને વહુ થદાદંત વર જોડે છે, મને વહુ હહાપળવાલો વર જોડે છે. અને મને ભક્તિવાલો વર જોડે છે. જેની આંખમાં ગંભીરતા હોય, જેની આંખમાં આવરદારપણું હોય, જેની આંખમાં અદ્વ્ય હોય, જેની આંખમાં અમીરાઈ હોય, જેની આંખમાં મિઠાઈ હોય, જેની આંખમાં પ્રેમ હોય,

જેની આંખમાં પોતાનો ટેક સાચવવાનું થઈ જાય, જેની આંખમાં ઉદારતા હોય, જેની આંખમાં ધીજાઓને ઘણી દેવાની શક્તિ હોય, જેની આંખમાં ઠરેલપણ હોય, જેની આંખમાં કુદરતી મ્હોટાઈ હોય, જેની આંખમાં સ્વભાવિક ડહાપણ હોય, અને જેની આંખમાં મને જેની જેની લેવાનું આકર્ષણ હોય એવો ઘર મને જોઈપછે, જેની ઘણીમાં મિઠાશ હોય, જેની ઘણીમાં ઉત્તમ વિચારો હોય, જેની ઘણીમાં નિર્દોષ રમુજ હોય, જેની ઘણીમાં મારાં વચાણ હોય, જેની ઘણીને સૌ લોકો માન આપતા હોય, જેની ઘણી સાંમઝઘાની ઘણાં માણસો રચના રાખતાં હોય, જેની ઘણીમાં કુદરતી ભક્તિ હોય, જેની ઘણીમાં ધીજાઓને રાજી રાખવાની આવડત હોય, જેની ઘણીમાં સત્ય હોય, જેની ઉપર આફડો વિશ્વાસ આવી જાય એવું જેની ઘણીમાં થઈ જાય, જેની ઘણીમાં કાંઈક નવો નવો માલ હોય, અને જેની ઘણીમાં મને વશ કરી લેવાનું વશીકરણ હોય એવો ઘર મને જોઈપછે. જેના મ્હોટાં ઉપર મૃદુસ્થપણ હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર આફડું આફડું ગમી જાય એવું કાંઈક હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર ધીજા ઘણાંઓના કરતાં કાંઈક વધારે ભક્તિ હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર પોતાનો ટેક સાચવવાનું થઈ જાય, જેના મ્હોટાં ઉપર મર્દાઈ હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર ડહાપણ દેખાતું હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર મલાઈની છાપ ધોળી નીકળેલી હોય, જેના મ્હોટાં ઉપર મારવાઈ હોય, જેનાં મ્હોટાં ઉપર કાંઈક કુદરતી મસ્તી હોય, અને જેના મ્હોટાં ઉપર આનંદ રમી રહ્યો હોય એવો ઘર મને ગમે છે.

જેની ઘણીમાં કાંઈક સુખી હોય, જેની ઘણીમાં કાંઈક મિઠાશ હોય, જેના હાથમાં કાંઈક ઉત્તમતા હોય, જેના વિચારો જાણવા ઘણાં માણસો રચના રાખતાં હોય, જ્યાં જાય ત્યાં જેને માન મળતું હોય, ઘણાં માણસો જેની વધુ ચાહના રાખતાં હોય, જેના હાથમાં ઘણાં કામ હોય, ઘણાં જાણ ઉપર જેનો અધિકાર ચાલી શકતો હોય, લાગતાં થઈ જતાં સૌ ટેકાને જેનાં વચાણ થતાં હોય, પ્રેમથી જેનું હૃદય મરેલું હોય, જેને પૈસા કમાઈ લેવા એ પણ મોટી વાત ન હોય અને પૈસા ચરતી નાંખવા એ પણ મોટી વાત ન હોય, જે રમત ગમતમાં મોજીલા સ્વભાવનો ને જાણ પાંચમાં શોખીન હોય, જે મારા કરતાં શરીરે વધારે થઈ જાય હોય, જે મારા ગુણ માટે માન ધરાવતો હોય ને મારા રૂપ ઉપર મોહિત થયો હોય, અને મને રાજી રાખવો એજ જેના અંતરની રચના હોય એવો ઘર મને ગમે છે. પટલુંજ નહીં પણ મારા ઘરને જોઈને ધીજા ઘણાં ઘાડીઓને મારી અદેલાઈ લાગે ને તેમના મનમાં એવા વિચારો આવે કે, આવો ઘર અમને પણ હોય તો કેવું સારું ? એવો ઘર મને જોઈપછે.

ડુંકામાં એજ કે, જેનું મ્હાડું જોયા કરવાથી હું ધરાઈ નહીં, જેની ઘણી સાંમઝઘા કરવાથી હું થાકું નહીં. જેની પાસેથી જાણ મને ગમી નહીં, અને જેની દરેક વાતમાં મને કાંઈક સુખી લાગ્યા કરે એવો ઘર મને જોઈપછે, પટલુંજ નહીં પણ જેને સારું સારું કરીને ધરાવવાની મને રચના થયા કરે.

જેની જીમ વહે તાં મારું શરીરે વહે, જેની સેવા કરવાંથીજ મારું અંતર રાજી રહે, અને જેને જોઈ જોઈને. મારો આત્મા ઉછળવા લાગે, તથા જેને દુઃખી જોઈને સ્વાભાવિક રીતેજ મારાથી પશી પ્રાર્થના થઈ જાય કે, હે પ્રભુ ! પણ દુઃખ મને આપ. આવો માય ને આવો પ્રેમ જીવંદગીના ઢેલ્લા ભાસ સુધી ટકી શકે, તથા મુવા પછી સ્વર્ગમાં પણ જે મને ચાહી શકે, અને હું જેની સેવા કરી શકું એવો ઘર મને જોઈપ છે. એવો ઘર મને જોઈપ છે.

રા. અમૃતલાલ પાદિયાર કૃત “સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ”

કાવ્યકુંજ.

નવીન વર્ષની શુભેચ્છા.

હરિગીત.

કાલોદયિ આ ધૂધવતી ને વર્ષ સરિતા મળી જતાં,
મત સમયનાં સુખ અદ્ય પણ આનંદને ઉપજાવતાં;
નૂતન તણી શુભ આશથી આહ્લાદથી હૃદ ધણકતાં;
ને સ્નેહી જનનાં સ્નેહ ઝરણા શાન્તિ ચિત્ત પ્રસારતાં. ૧

એ દિવ્યને મિહું ઝરણ પરમેશનું જે સત્વ છે,
ઠહોતે અખંડિત જગતમાં સ્વર્ગીય સુખ ઉદભાવીને;
વળી દંપતિનાં સ્નેહ બિજ વિકસાવી વૃદ્ધ ઉગાડીને,
કંઈ ખાલ પુષ્પો સલિત ખીલવી આર્ય વાડી દિપાવજે. ૨.

સૌ. પ્રભિલાં.

નૂતન વર્ષ નિમિત્ત પત્નીને.

વસંતતિલકા.

ઢાલી ! ઉગ્યું વરપ કુસુમ આજ એક, ...
તેં ખીલવી હૃદય વૃત્તિ ઊંચી અનેક;
વર્ષો વિતે જીવનનાં જમ જેમ ઢાલી,
ગાઢ થતા નહિ શું ! આપણુ ભાવ આલી. ૧

આ 'દંપતિ' 'હવેન મિત્ર' 'પ્રેમમૂર્તિ'!

ઉદ્ગાર આમ નિકળે કંઈ કેં સ્થળેથી,

નિહાળી દિવ્ય ગુઢ આન્તર્વૃત્તિ તહારી;

આનંદ, વિસ્મય થતાં, કંઈ વૃત્તિ જાગી. ૨

આપી, લીધી, કુસુમમાલ પ્રિયે! શું આજે,

પ્રત્યેક પુષ્પ હૃદની પ્રીતિ તે જણાવે.

રે * * * કુસુદ ખિલતું કૌમુદીમાં,

ખીલો સદા પ્રણય પુષ્પ હજી ઘણેરાં. ૩

શાન્તિકુટિર
શાન્તાકુટ
કાર્તિક સુદ ૧, ૧૯૬૬

}

ભોગીન્દ્રરાવ ર. દિવેટીયા.
(મુખન્ધુ-ખન્ધુસમાજ.)

સૌન્દર્ય.

હરિણી.

જગત સઘળું માને જહેને સુરૂપ અને લજે,

નહિ નહિ મહને તહેની હૈયે જરી પરવા હવે;

રસિક ભ્રમરો ગુંજે ગુંજે, પરાગ ચુસો લલે;

કમળ વદને, તહેની શોભા નહિ ગમતી હવે.

મ્હારી મોહિની.

૧

અહા ! ખીલી મનહર ચંદ્રિકા !

હાં, હાં ! ખીલી ખીલી ચંદ્રિકા !

રમ્ય હસતું, મુખ મલકતું, આનંદે શું ઉભરાય,

ખીલી ચંદ્રિકા !

(સાખી) શાંત શૃંગારે ડુખતું, રંગ રમે નવ રાસ,

મંદ મધુરા લોગમાં, ભુલે મન સહુ માન.

ખીલી ચંદ્રિકા !

૨

મ્હારો ચંદ્ર નાચે શું ઉદ્ધાસમાં રે,

મ્હાણું મન મોહે તે તે નાદમાં રે !

આ ધરણી છવાઈ શું રંગમાં, દીસે શું આનંદમાં

હાં ! ભુલ્યો ચંદ્રિકા.

(સાખી) મધુર લહરી વીંચતી, મંદ પવનની રેલ,

સ્વચ્છ ગગને મ્હાલતો, મ્હારો મોહક પ્રાણ.

હાં ! ભુલ્યો ચંદ્રિકા.

૩

પ્રીતિની મંદ મોહિની શું ભાળતો,

રસિક છંદ દોરતો, મને શું પ્રેરતો !

ખળખળ કરતી, વહતી, સરતી, રમતી નદી શું ગાતી જાય.

હાં ! ખીલ્યો શૃંગાર.

ખીલી ચંદ્રિકા.

હીડલખર્ગ
જર્મનિ. }

મ્હાનાલાલ મહેતા.

નવા વર્ષના બે બોલ.

ગુજરાતની ગૃહલક્ષ્મીઓ ! મારી સુન્દર બહેનો ! આજે નવું વર્ષ શુભ થાવ. તમારું જગતનું કલ્યાણ થાવ. આજ મંગલ તિથિએ તમારા હૃદયકાશમાં આનન્દનાં નૃત્ય આદરો બહેનો ! આજે હૃદય સાક્ષી પુરે છે કે:—

આશાનાં નર ને શ્રદ્ધાતાં પૂરતી

ઉપા જગી, ઉપા જગી.

જગો, જગો ઝીલનારી રે બહેન.

ઉપા જગી, ઉપા જગી.

નવ આશાનાં નવ રાસ ઝીલનારી બહેનો ! જગો, જગો. આજે આશાનાં નર ને શ્રદ્ધાના પૂરતી ઉપા જગી ! પ્રભુતા પ્રકાશ જર્ણુ જુઓ આજે જગત; નવી આશાનાં નવાં તેજ. એ તેજનીજ જ્યોતિર્માંથી આપણે આપણો આત્મા પ્રગટાવવું; એજ જ્યોતિની શુદ્ધિર્માંથી આપણે આપણા આત્માની વિશુદ્ધિ સંભરશું એજ જ્યોતિના પરમ મૂલ પરમ ધામ પરમાત્માના પરમ મોક્ષ ધામ તરફ આપણે આપણી દ્રષ્ટિ રાખશું. એ જ પ્રકાશનાં આંખડાંમાં અંજન આંજશું. એ જ જ્યોતિના અખંડ દિવડાઓ સંસારના પૂણ્ય ધામના મંદિરો-ગૃહરાજ્યોમાં અખંડ જ્યોતિશા ઝળકાવશું. ને એ જ જ્યોતિ ઝીલતા જગતને એ જ જ્યોતિનાં દાન આપશું. પ્રભુતા પરમધામમાં જ આશા રાખશું બહેનો ! આ આશા રાખશે તો આનંદ જ છે.

મંગલ સૌભાગ્યદેવીઓ ! આર્યભૂમિની આશાઓ ! શ્રદ્ધા સુર્તિઓ ! પરમેશ્વરની પરમ કૃપાની વર્ષા ઝીલો. દ્યાનિધિના દ્યાના અખંડ પૂણ્યોનાં પાન કરો. પ્રભુનાં દર્શન ને પ્રભુની પરમ પ્રસાદી રૂપી મૃતસંજીવની દ્યાના પાન કરો. તમારામાં શ્રદ્ધા છે તે શ્રદ્ધા વિકસાવો. આશાની જ્યોતિ ને શ્રદ્ધાના અમૃતનાં સદાનત સંસારે સ્થાપો ! આ જ આ જ આ જ ભાવના નવ વર્ષનું તમારું વ્રત, બહેનો ! સિદ્ધ થાવ તમોને આ સદાયરણુ. મૈયાઓ ! આથી શુભ આસિર્વાદ શુ આપું ?

બહેનો ! આ આશા આ શ્રદ્ધા જીવનને પગસે પગસે જીવનની ક્ષણે ક્ષણે અનુભવને અને વિકસાવને, પ્રભુ વિશ્વને આધાર છે. જગતનો ધસ છે, ને સંસારનો સ્થા છે. વિશ્વના અનેક વિભાગમાં એ જ જ્યોતિ જગે છે. જગતની અનેક સાંકળોને સાંધનાર તે સૂત્ર છે. ને સંસારની અનેક સુખ દુઃખ ભરી યાત્રાઓમાં તેજ પરમ મૂર્તિ આપણી આશાને શ્રદ્ધાનું સ્થાન છે.

સૌભાગ્યદેવીઓ ! તમે સંસારની દેવીઓ છો. કન્યા, વધુ, માતા રૂપે તમારે સંસારમાં તરવાનું છે અને સંસારને તારવાનો છે. જીવનનો પ્રવાહ ચાલ્યો જાય છે. બહેનો ! કાલે માતાને મંદિર દોડતાં હતાં. શાળામાં કંઈ રીપ્પાં. સાસરીએ આવ્યાં. ગૃહણી ધર્મનો વારો આવ્યો ને માતાએ થયાં. અનેક તડકાછાયાનો અનુભવ થયો. કેટલાક સંબંધીઓ, સાથીઓ પરત્રોકવાસી થયા. જીવન વહું જાય છે. દેહને જરા આવતી જાય છે.

સંસારનો અર્થ બહેનો ! સારી જાય તે-જે ન ટકે તે. આ સરી જતા કાણુ કાણુ બદલતા સંસારમાં પ્રભુ પરાયણ થવામાંજ સાર્યકતા છે. દેહમાં રહેલો ચેતન આત્મા ભગવાનનો અંશ છે અને તે આપણું નિઃસ્વરૂપ છે, આપણું મૂલ છે. બહેનો ! માનવીનાં સૌભાગ્ય આ સાર્યકતામાં જ છે અને સ્ત્રીચરિત્ર આ શક્તિમાં સહધર્મચારિણી છે.

જણો છો બહેનો ! મહર્ષિ મનુજી વચન “ પ્રસન્ન દેવતા રહે જ્યાં પામે સન્માન સુંદરી. ” સ્ત્રી જ્યોતિની સંસારના મન્દિરમાં આ જ્યોતિ પ્રતિષ્ઠા કરે છે.

એકાદી બ્રહ્મનારાયણે “ હું એકલો અનેક રૂપ ધારું ” વિચારી સહધર્મચારિણી સખી પરમ કલ્યાણિની માતૃજ્યોતિ માયાને પ્રગટ કરી. તે મહાદેવને મહાદેવીના પરમ, તપોમય, આનંદમય અદ્વૈતલક્ષ્મી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ. પ્રભુ જ્યોતિએ પ્રકૃતિદેવી દ્વારા પરમ સુંદરતા પ્રગટ કરી. આ જ્યોતિછાંયની અખંડ બેલડી વિશ્વના યજ્ઞવનમાં વિહાર કરતી કઈ ભક્તદષ્ટિ નીરખતી નથી ?

આ જ્યોતિને પરમાત્માએ પોતાથી પણ અધિક એવા “ મહત્-બ્રહ્મ ” ના સંબોધનથી શ્રી ગીતામાં બોધી છે.

આજ જ્યોતિને શ્રી રાસેશ્વરી અમૃતરાસ લખ કરતી રાસેશ્વરી નામે રસિક ભક્તો પૂજે છે.

સૌન્દર્યના પૂજારીઓએ-રૂઢિવિઓએ પ્રભુની Energy—શક્તિ Nature પ્રકૃતિ રૂપે તે મહાદેવીનાં અમર ગાન ગાયો છે.

મહા ચિત્રકરો તે સ્વરૂપદારા મોહ પામી પ્રભુ જ્યોતિને પામ્યા છે ને તેમની પીછીએ તે જ્યોતિનાં દર્શન કરાવ્યાં છે.

તે પરમ જ્યોતિના સહધર્મચાર વગર આપણા કયા દેવો તેમની પ્રભા પ્રગટ કરી શક્યા છે? શ્રી કૃષ્ણનો મહિમા ગાતાં મુરદાસ, નરસંયો ને ગીરો રાધાકૃષ્ણ રાધાકૃષ્ણ કરી નામ્યાં છે. ને રામજીનો પરમ ઉપાસક તુલસીદાસ ‘સિયાવર રામચંદ્રકી જય’ ના ચિરંજીવ સ્તોત્રાથી તે જ્યોતિના મહિમાના પાવન રાખનાદ કરી ગયો છે.

અમ્મા-માતા-રૂપે તેમની પ્રતિષ્ઠા ગવાય છે. પ્રભુમય જીવન ગામતા અનેક ભક્તો તે માતાને બોલે પોતાનાં શિર નમારી સંસારના રાગથી વિમુક્ત થયા છે. ચારામુરી આઈ-માંના રાસો કઈ સ્ત્રીઓએ નથી ઝીલ્યા ? ને માતા પુરૂષ ભક્તોએ સ્ત્રીની દીનતાથી નથી ગાયો ?

“ આ અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપતી બીરદાળી મા
મુજ કાળજલામાં માથ, ઝંઝર વાગે મા. ”

“ દશે દિશા માની નેગણીઓ લગાડી રહી છે લહાપર
હરિહર બ્રહ્મા નમી પડ્યા ને સ્તોત્ર શક્તિનાં ગાય !

માના બાળક સહ ! ”

“ હરિહર બ્રહ્મા ને સહ પુરુષો—તેને કરીયે શુંપરે ?

માવડી પાસે ગોઠડી કરતાં વળે દીકરીને હુંદ્ર,

અમે આ મુજ ખોળે ! ”

“ મુજ ખોળે પડી રહીયે ત્યારે ભાગે ભવની ભાવટરે,

જમ કિંદરની બ્હીક ન લાગે, તરી જઈએ ભવસાગર,

એમાં તું હોડી છો ”

આ માતાશ્રુતા સ્તવનમાં અહા કેટલી દુઃખી દીકરીઓએ આશ્વાસન લીધાં છે કેટલી નિર્દોષ મુગ્ધાઓ શક્તિવાળા વિરાંગનાઓ બની છે ને સંસાર સાગરને, તરી ગઈ તરાવી ગઈ છે ? ”

“વદેમાતરમ્” પવિત્ર મુરે દેશને માતા રૂપેન નમન કરાવ્યાં છે ને દેશની માતૃસેવા માટે મુપુત્રો સજ્જ થતા જાય છે. આ જ્યોતિનો સ્ત્રી અવતાર છે. આ જ્યોતિના અંશો—અંકુરો સ્ત્રી જ્યોતિએ સંસારના બાગમાં ખીલવવાના છે, તેની સુવાસ પ્રગટ કરાવવાની છે; તેનાં શુભ શ્લોકો દ્વારા ધારવાનો છે ને તેજ જ્યોતિની મુંદરતા, સાત્ત્વિકતાને શૈર્ષ ગૃહે ગૃહે, આશ્રમે આશ્રમે ને આખી સૃષ્ટિમાં પ્રગટ કરવાનાં છે.

તેજ જ્યોતિ એકાદી—કુમારી સરસ્વતી રૂપે પ્રગટ થઈ છે, ને માણસોના શબ્દ-મ-હાઓમાં જ્યોતિનો પ્રાણ પ્રગટાવી માદીનાં મંદિરોમાં પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા કરી છે ને પુરુષોને શિવરૂપ કર્યા છે.

નિર્મલ ગંગારૂપે તેજ જ્યોતિ સ્વર્ગમાંથી નીકળી છે ને પતીત સંસારમાં પવિત્ર રહી સર્વને પાવન કરે છે.

માતા રૂપે તેજ જ્યોતિ ક્ષમા ને સ્વાર્થ ત્યાગની અન્નપૂર્ણા દેવી સમી ગૃહે ગૃહે પ્રગટ થાય છે. માતાનાં તપ માતાનાં દાન તે પ્રભુના દાનને પ્રભુના તપ સમાન હો !

આ જ્યોતિનાં દર્શન ઈતિહાસોએ કેવાં દિવ્ય કરાવ્યાં છે—સાહિત્યના મુંદર બાગોમાં હૈયાની મનહર મહારાણી સમાધા ખીલ્યાં છે. કંઈ મૂર્તિઓની ઝાંખીજ કરી પાવન થઈએ.

સીતાજી ! હા પવિત્ર સીતા માતા ! પવિત્ર રામજીની પરમ પવિત્ર દેવી ! શાં તમારાં તપ ! શી તમારી ક્ષમા ! રામચંદ્રજીનો રાજ્યાભિષેક વનવાસમાં બદલાયો ને મહારાણી થતી મૃગાક્ષી સિંહણ સમી થરી થઈ પિયુષ સાથે વનમાં આવી. અસુરની લંકામાં તેણે રામજીનાંજ સ્તવન કર્યાં, ને હુદ્ર ધોખીના મતથી ડરી લોકાપવાદના બચથી પવિત્ર દેવીને અન્યાયીશાસન કરતા પતિ—રામ તરફ તેણે ખેદ સરખો પણ ન દેખાડ્યોને પવિત્ર દેવી અગ્નિના બડકામાં અમર રહી શુદ્ધ હતી તેવાં શુદ્ધિનાં સાક્ષ્ય અપવિત્ર સંસારને આપ્યાં. નમન નમન છે તે પરમ કલ્યાણિની દેવીને, જય જય સીતા, જય જય સીતા, જય જય સીતારામ.

સાવિત્રી ! હા ! પવિત્ર સાવિત્રી ! રાજકુમારી તપતા રાત્રિની પત્નિ થઈ તમે તપ્યાં. તમારા મરેણ પતિના શબમાં ધર્મરાજને હતી હવ મૂકાઓ. તમારા અન્ન-પાનને લોચન અપાવ્યાં. જય જય તપોમયી દેવી, જય ! જય !

મદાલસા ! પવિત્ર મદાલસા ! શ્રદ્ધેવી ! સન્યાસીની ! શા તારાં બાલકોને તેં લકા-
વ્યાં, શા પરમ સન્યાસીની તે ઉગતા છોડોને દિક્ષા આપી. સંસાર સાગરને તરવાતું સન્યાસ
—પરમ ત્યાગીની દિક્ષાને દેનારી માતા—જય તારનાર ઉદ્ધારનાર માતાનો.

ઇતિહાસની આરસીમાં દિવ્ય દેખાતી 'શુરાંગના સિંહણુ સમી ચરી ઝાંસીની રાણી
લક્ષ્મીબાઈનાં શાં સૌર્ય. દેવી ! ઇતિહાસમાં તારું નામ અમર થયું.

ક્રાન્સની પ્રેરિત બાલિકા બેન્ચન ઝોઈ આઈ ! તેં ક્રાન્સના શા ઉદ્ધાર કર્યા ! શાં
સૌર્ય દાખવ્યાં ! હારી જતા રાજ લશ્કરને બાલિકા તે શું સતેજ કર્યું ! જય જય તારી
સૌર્ય બ્યોતિને !

પુરાતનના દિવ્ય દેશ તથા ઇતિહાસની પ્રેરક ભુમિકાઓમાંથી આવે જરા વર્તમાન
યુગનીજ ઝાંખી કરી લખ્યે.

પરમ પુન્યશાળી શાન્તિના સામ્રાજ્યનો વિરલ લ્હાવો લઈ ગયેલી મહારાણી વિક્ટો-
રીયા ! શા તારા મધુરા શબ્દો ! આશા જનક પ્રેરક શબ્દો ! કયે ખૂણે કયા ગામડીયાથી
પણ તારું નામ અમ્મણ્યું છે ? ને કયા પુરૂષે રાણીતું રાજ્ય છે કહી તેની પતિને દહો
નથી આપ્યા કે તેના હુકમો નથી ઉઠાવ્યા ?

પવિત્ર ચૈયા ફ્રાન્સીસ પાઉર કોલે પ્રભુ ભક્તિના દેવા પાઠો ગાયા છે—પ્રેર્યા છે.

પવિત્ર દયા દેવી નાઇટંગેલે કેટલાંક દુખીઓનાં દુઃખ નિવાર્યાં છે.

જનરલ બુચે તે દેવીના સહધર્મચારથી સુકિદોજના ધર્મપુદ્ધોના શા શા વિષયો
મેળવ્યા છે !

હિંદુસ્તાનમાં આવી હિંદુ ધર્મપર શિદ્ધ થયેલી એની બિસેન્ટે આ દેશમાં શા મંગળ
સમારંભો યોજ્યા છે.

હિંદુસ્તાનની આદર્શરૂપ સુન્દરી સરલાદેવીની અપૂર્વ શક્તિનો આપણને ગયે વર્ષેજ
અનુભવ થયો.

નાની વયમાંજ વિદેહી થયેલી તોરૂંધનાં કાવ્યોયે યુરોપમાં પણ પ્રશંસા મેળવી.

સ્ત્રીબ્યોતિની શક્તિની ઝાંખી ભૂત અને વર્તમાનમાં આપણે કરી. સ્ત્રી તે સરલાતાની
મર્સિ છે. શાન્તિની ગંગા છે. જીવનની આનંદ બેસી છે. શ્રદ્ધાતું સ્વરૂપ છે. અને યોગ-
સ્વાર્થ ત્યાગીની સિદ્ધિ છે. ભગવાન બુદ્ધને મળેલી સુખતાની કથા બહેનો સાંભળવા જેવી છે.

બુદ્ધ ભગવાન બોધિસત્વ વૃક્ષ નીચે તપ કરતા હતા—સત્ય શોધતા હતા. ધણા
દિવસના કઠણ તપ અને અપવાસથી શરીર જર્ણ થયું. મહર્ષિને ધણા દિવસ થયાં ભોજન
મળ્યું ન હતું ગાત્ર સુકાર્યા હતાં.

પટોશમાં એક ગામ હતું, ત્યાં સુખતા નામની સુન્દરી એક ધનવાનની પતિન હતી.
પુત્રના કોડવાળીએ એમ માનતા લીધી કે પુત્ર પ્રસવ થશે તો વનદેવને યાજ ધરાવીશ.
ભગવાને માનતા સફળ કરી ને ત્રણ માસના હલેતા બાલકને લઈ કોડવતી સૌભાગ્યવતી
વનદેવને યાજ ધરાવવા આવી. બુદ્ધ ભગવાન તપતા હતા તે વૃક્ષ નીચે સુન્દરીઓનો સંઘ

આવ્યો. બુદ્ધને જોયા. સાક્ષાત વનદેવે દર્શન દીધાં અને બુદ્ધ ભગવાનને યાગ ધરાવી અર્ધ આપી તેમના સુકાતા મુખમાં શરીરને સંતોષનાર મધુર દુધપાકના કોળીયા ભરાવ્યા. આ પ્રસાદે બુદ્ધને સતેજ કર્યા ને પુનર્જીવન આપ્યું. સુખતા દેવને પ્રસન્ન જોઈ રાજ યઈ ને બુધે તેને તથા તેના બાલકને આશિર્વાદ આપ્યો. સરસ્વતા, શાન્તિ અને સંતોષની મૂર્તિ સુખતાને જોઈ ભગવાને પુછ્યું. “મૈયા સત્ય માટે, પ્રકાશ માટે, દુનિયાના દુઃખ નિવારનાર સાધનો મેળવવા ભયું છું. છ વર્ષના કંઈક તપ પછી ચે નથી મળ્યું તે પણ તમેને જીવન મધુર લાગે છે? સંસારમાં આનન્દ છે? સંસારના હલાવા ને હેતમાં સંતોષ છે?” સુખતાએ ઉત્તર આપ્યો “પૂજ્ય દેવ! હૃદય નાનું છે મારું. આખા ખેતરને વર્ષા-દનાં છાંટણાં ન બીજવે પણ મારા પુષ્પ જેવા નાના ફેંડને તો તે પૂર આણે છે, મહારાજ મારા પતિની કૃપાના પ્રકાશ ને મારા બાલકડાંનાં ચરકલડાં મારા જીવનના પ્રકાશ છે. ગૃહ સેવામાં મારા દિવસો આનન્દે જાય છે. પ્રાતઃકાળે ઉઠું છું, ભગવાનનું સ્તવન કરું છું. દાન કરું છું. તુલસી સમારું છું. ચાકરોને કામે લગાડું છું. બપોરના પતિદેવને પોદાડું છું. મારા ખોળામાં મધુર ગીતો ગાઉં છું ને મીઠો પવન લાગું છું. સાંજના વાગુને વખતે કુટુંબને પીરસું છું. આરોગી પડોસી સાથે વાર્તાવિતોડ થાય છે ત્યાર પછી પ્રભુની કૃપા છે અમારા પર. અમે શાને મુખી ન હોઈએ? ને આ મારો પુત્ર તેના પિતાને સ્વર્ગનાં દાર પણુ. ખોલી અપાવે તે પુત્ર જન્મથી શી અધિક તૃપ્તિ હોય, વનદેવ! શાસ્ત્રોનું વચન છે કે:-સ્ત્રીઓપર વટેમાર્ગ માટે છાયા યાય માટે વૃક્ષો રોપવાં, તેમની તૃપા છીપાવવા કુશ ખોદવા અને પુત્રની પ્રાપ્તિ આટલું સ્વર્ગ અપાવશે. શાસ્ત્રમાં અમને તો શ્રદ્ધાજ છે. મહર્ષિઓ કરતાં અમે ડાહ્યાં નથી. તેઓ દેવો નહે વાતો કરતા, વેદ ને મંત્રો જાણતા. સત્ માર્ગ ને શાન્તિના વેત્તાઓ હતા. હું તો એટલું જ જાણું કે સારામાંથી સારું જ જો ને ખરાબમાંથી ખરાબ! સર્વને સર્વ યુગમાં સારા બીજમાંથી સારું જ જોઈએ છીએ પ્રસાદ, અને કંઈનાં બીજોમાંથી ઝેર પ્રગટે છે. છર્ષામાંથી વેર ઉત્પન્ન થાય છે; હેત હેત તો મિત્રો મળે છે, ધૈર્યમાંથી શાન્તિ. આ બધું મળે છે આ એક જીવનમાં જ મહારાજ! અને પ્રભુ દોરી ખેંચે ત્યારે જેવું વાન્ધું છે તેવું લાગ્યું, જેવું દીધું છે તેવું મળશે, જે અહિં આદ્યું તેવું ત્યાં છે જ. વનદેવ! વધારે સારું એ મળે. એક ચોખ્ખા દાણામાંથી અનેક દાણાઓ થાય છે. સંસારમાં દુઃખે છે. અને માનવીઓનાં હૈયાં હાય પણ ન રહે. આ મારું બાલકડું હતું ન હતું યાય તો તો મારું કાળજીું ફાટી જ જાય, તેની સાથે હું તો સ્વર્ગે જઈ ને પતિદેવની ત્યાં વાટકી જોઉં. પતિદેવ સાથે પણ સ્વર્ગ સીધારું-સતિ ચાઉં. શાસ્ત્રોનાં વાક્ય છે મહારાજ સતિઓ માટે. તેમના માધાપર વાગ છે તે વાળ દીક કોડ વર્ષ સ્વર્ગનાં મળશે. મને શો ભય હોય. વનદેવ! જીવન અમારામાં મિટાશ છે. ગરીબોને દુખીઓને નથી વિસરતાં અમે. સારું લાગે તે કરવું તે મારું છે નાનકડું સત્-શાસ્ત્રની આજ્ઞા પાળું છું.”

ભગવાન બુદ્ધ પ્રસન્ન વદને જોડ્યા “ગુરુઓની ગુરુ છે, તું મૈયા! તારી નાની કથામાં વેદથી પણ અધિક જ્ઞાન છે. તારે વધારે જાણવાની જરૂર નથી. સસને ને ધર્મને તું જાણે છે. મધુર પુષ્પ! તું નિર્ભય બીજજો, તારાં જેવાઓની સાથે શીળા છાયામાં સત્વનો પ્રયત્ન પ્રકાશ તમારા જેવાં કુમળાં મ્હોર માટે નથી. તે મારી પુત્ર કરી પણ હું તારી

પૂજા કરું છું, દેવિ ! યાનેશ્વરી ! યાન મળ્યું છે તેનું તને જાને નથી. અને જેમ પ્રેમ-થીજ પંખીનું ઘર તરફ દોડે છે તેમ શ્રદ્ધાથીજ તું ધર્મ આચરણ કરે છે. તારા દર્શનથીજ ખાત્રી થાય છે મારી, કે માનવીઓ માટે આશા છે. શાન્તિ ! શાન્તિ ! કલ્યાણ ! કલ્યાણ ! સિદ્ધ થા તું અને મને સંતોષની પ્રાપ્તિ થાય, આ આશીર્વાદ માથું છું તારી પાસે.”

ખેલો ! મુગતાએ ભગવાન બુદ્ધને આશીર્વાદ આપ્યો તે તે ક્યો. અમારી બુદ્ધિની સંસારની મુગતા થાયો ખેલો ! આજે ખેલતા વર્ગે આજ આશીર્વાદ.

મુગલ દુર્લભલ વેદ.

વાર્તાલહરી.

આંધળો.

હું આંધળો છું. જન્મથી આંધળો નથી માત્ર એક વર્ષ થયાં મ્હારી આંખો ગઈ છે. આંખોના જવાથી કેટલું દુઃખ થાય છે તે હું હવે જાણું છું. આ એક વર્ષ મ્હને હજાર વર્ષ જેલું લાગે છે. આંખો ગઈ એ વાત જાણતી નથી. આંધળાઓની સ્મૃતિ વધારે તીક્ષ્ણ હોય છે. અને આજે પણ મ્હને મ્હારા પ્લેઝાંતી સઘળી વાત યાદ આવે છે. વિચિત્ર સૌંદર્યપૂર્ણ સ્વામ પૃથ્વી, ઉપાનો મનોહર લાલરંગ, પુર્ણચંદ્રની શરદ રાતની ટિંગળ શોભા અને પૃથ્વીમાં નર નારીઓનાં પ્રદુષ્ટ મૂખ વગેરે વિશ્વની સઘળી ચીજો પર એક વર્ષથી વિધાતાએ પડેલો નાંખી દીધો છે. અધકાર, ચારે તરફ અંધારી રાતના જેવો અધકાર, આપ્યો છે. આંધળાને જે જે કંઈ મહન કરવો પડે છે તે જાણવાને બાપમાં સમ્મ નથી. આ આંધળાની વાત જાણી ત્હમે સમજી શકશો કે મ્હારા જેવા કમનસીબ આ દુનીયામાં થોડા હશે. હું ગામડામાં વસ્યા એક ગૃહસ્થનો છોકરો છું. હવે જન્મનો હું પિતાની સ્થિતિ દ્રવ્યવાન નહોતી; અને મ્હને લખતાં વાંચતાં પણ ખરાબર આવડતું નહોતું. હવે જન્મમાં જન્મ લઈ મૂર્ખ રહેનારને ઘણીજ વિપદ ભોગવવી પડે છે. હલકું કામ કરાવું નથી અને સારી નોકરી મળતી નથી.

મ્હારા બાપ એક ગામડામાં તલાટીનું કામ કરતા, મા લક્ષ્મી હતી, અને તેના ગુણથી અમારી સાધારણ આવક છતાં દોષ્ટ દિવસ અન્ન કંઈ ભોગવતું પડતું નહિ. ગામડામાં ખેડુતોના છોકરાની માફક હું પણ સ્વછંદ બની આખા ગામમાં રમડો; અને ૨૬ પિતા શરિરનો પરસેવો કરી મ્હારું પાલન કરતા અને અધિક સ્નેહને લીધે તેઓ હેમના દુઃખની વાત કે કડવો આશર મ્હને કહેતા નહિ, કારણ કે હું એકનો એક લાડકો છોકરો હતો.

આ હતભાગીનું સુખ વિધાતાથી સહન થયું નહિ—એક અજ્ઞાન સ્નેહમુગ્ધ બાળકનું સુખ તેનાથી સહન ન કરાયું. ઈશ્વરનો એમાં શાનો દોષ ? દોષ મ્હારા નસીબનો. હું

સોળ વર્ષના થયો એટલે મ્હારી મા સ્વર્ગવાસી થઈ. દુઃખ શું છે, તે આજે જ પહેલી વાર જાણ્યું. આ દુઃખ તે દિવસથી નદીનાં તરંગની માફક એક પછી એક આવ્યાં કરે છે. એક શુંક, અર્ધું તણખલાંની માફક આ દુઃખના પ્રવાહ પર ચાલ્યો જઈશું. આ કદનું આ નિદારણ દુઃખનું અવસાન ક્યારે થશે એ ખબર નથી !

પિતાની ઉંમર પાકી થઈ હતી. આ હિનભાગ્ય શુન્દરાતમાં ધોળા વાળવાળાને પણ કન્યા આગ્રહથી આપનારનો અભાવ નથી. મ્હારી માના વિયોગથી પિતાજી ઘણા દુઃખી થયા હતા. સંસાર ઉપર એક જાતનો વૈરાગ્ય આવી ગયો હતો. હેમના શુભેચ્છ મિત્રોના આગ્રહને વશ થઈ એક બાલિકાનો આ લોક પરલોકનો નાશ કરવા તેઓ તૈયાર થયા નહિ; ઘરમાં સ્ત્રી ન હોવાથી ઘરકામના દુઃખને લીધે ઘરની વ્યવસ્થાને માટે અગિઆર વર્ષની એક પુત્ર વધુ ઘરમાં આણી. આ સમયે મ્હારી ઉંમર સત્તર વર્ષની હતી.

માણસ કોઈવાર જે વિચારથી કામ કરે છે તેનાથી વિપરીત ફળ આવે છે. મ્હારાં લગ્ન થયા પછી છઠ્ઠે મહિને પિતા પણ સ્વર્ગે ચાલ્યા. ઉત્તરકીધામાં જે કાંઈ થોડું ઘણું ધન હતું તે અને ઘર જમીન સઘળું પાર પડી ગયું. માતિના દૂર રીવાજે જે થોડું ઘણું સાધન હતું તે પણ લઈ લીધું. આ વિસ્તાર્ણ પૃથ્વી પર પહેરેલાં વસ્ત્ર સિવાય અમારી પાસે કાંઈજ રહ્યું નહિ. આરાઠ વર્ષની વયે યૌવનમાં પગ મુકતાં મહડતા લોહીને લીધે જ્યારે મુખ, આંશા, અડત જીવન તુષ્ટિ વગેરે સિવાય કંઈજ દેખાતું નથી ત્યારે બાર વર્ષની પ્રતિ લઈ હું સંસાર સાગરમાં દુઃખના મોજ કાપવા લાગ્યો.

કંઈજ સાધન ન રહેવાથી સસરાને ઘેર જઈ આશ્રય લીધો. મ્હારા જેવા અભણ યુવકને છોકરી આપનારની આર્થિક અવસ્થા કેવી હશે ? તે કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. લાંબા દિવસ લાં રહેવાય જ્યેમ નહોતું. તેમજ તેનાથી રખાથ તેમ પણ નહોતું. મ્હારા સસરાના સગાનું મુંબઈમાં એક છાપખાનું હતું. અમારે માટે હેઝે તેને બલામણુ કરી. દયાવશ થઈ તે છાપખાનાનો માલેક મને મુંબઈ લઈ ગયો. મ્હારી સ્ત્રી પોતાને આપને ઘેર રહી.

મ્હારા જેવા વિદ્યા સંપન્ન યુવકને જે નોકરી આપે તે સોનું સમજી લેવી જોઈએ. છાપખાનાના મેનેજરે કૃપા કરી કમ્પોઝીટરનું કામ કરવાની સગવડ કરી આપી અને હું છાપખાનાની જૂતો સાથે કામ શિખવા લાગ્યો. સંસાર સાગરમાં તરતાં જે તણુ હાથ લાગ્યું તે પકડી લીધું. થોડા વખત પછી સરકારી છાપખાનામાં એક ખાલી પડેલી જગા પર મ્હારી નીમણુંક થઈ. પિતાએ બાર રૂપીઆની નોકરીમાં આપી ઉંમર શુન્દરી હતી; અને મહેને થોડા વખતમાં એથી જમણા પગારની નોકરી મળવાથી હું નસીબને ધન્યવાદ દેવા લાગ્યો. કોઈ કોઈ વખત એ ચાર કલાક વધારે કામ કરવું પડતું પણ તેથી જો પૈસા વધારે મળવાની સંભાવના હતી તેથી તે કષ્ટ સુખથી સહન કરતો.

સ્ત્રીને કેટલો વખત તેના આપને લાં રાખતી ? વિચાર કીધો કે આ સામાન્ય આવકમાં બનેલું પોષણ થશે. એથી મ્હેં સુશોચનાને મુંબઈ બોલાવી. મુંબઈમાં જૂલેશ્વરમાં એક માળામાં એકરડી રાખી. હેમાં બને જણુ રહેવા લાગ્યાં. પૈસાનું થોડું ઘણું દુઃખ હતું પણ તે કંઈ લાગતું નહિ. જેઝે હમેંસાં દુઃખજ નેયેલાં તેને આ દુઃખનો દિસાથ

શો ? પરમેશ્વરે આટલું પણ સુખ આપ્યું છે તેને માટે તેનો આભાર માનતો. અને તે ખરેખર દયામય છે એમ જાણતો.

થોડા વખત પછી—જરાજર થાદ નથી કે કેટલા વખત પછી મ્હારી સ્ત્રીનાં મુંબઈ આવવા પછી એક દિવસે એક મ્હારા સહયોગી કમ્પોઝીટરને, સાંથી અમને જમવાનું આમંત્રણ આપ્યું. આ કમ્પોઝીટર પેલા છાંપખાનાવાળાના સગા દતા અને મ્હારા મિત્ર હતાં. તેણે ઘણા આગ્રહથી કહ્યું હતું કે “તમારે સાથે તમારી સ્ત્રીને પણ લાવવી.” આ સંઘળા કારણોને લીધે ના પાડી શકાય તેમ નહોતું. સ્ત્રીને ઘણું કહ્યું પણ તેણે તો આવવાની ના પાડી. કારણ પુછતાં આખરે જાણ્યું કે “આવા ઉઘાડે શરીરે લોકને ત્યાં જવાય કે શું ? લોકો મનમાં શું ધારે ? લોક કહેશે કે ગરીબ છે, શરીરે એક દાગીનો પણ નથી તેથી શું ? મુલોચનાએ માન્યું નહિ. સ્ત્રીઓની હક આમળ સઘળી યુક્તિ નકામી છે. આખરે મ્હેં પેલા મુરખી પાસેથી એક દાર, બે ઝેરીંગ અને બંગડીઓ માગી લાવ્યા. સ્ત્રીએ નિમંત્રણ કમુલ રાખ્યું. કેટલોક સમય તે સ્નેહીને ત્યાં રહી સંધ્યાકાળ પહેલાં ઘેર આવી.

સંધ્યાકાળ પછી હું ઘેર આવ્યો. આવી જોઈ તો સ્ત્રી ગાંડાની માફક રડે છે. કોણ જાણે શો અનર્થ થયો હશે ? આમ જોતાંજ મ્હારું હૃદય ઝડકતા લાગ્યું. તે મ્હને જોઈ વધારે રડવા લાગી આખરે પગે પડી કહેવા લાગી કે “બંગડી ખોવાઈ ગઈ શું થશે ?” જાણે સઘળી પૃથ્વી ચક્કર ચક્કર ડોલવા લાગી આંખોમાં અંધકાર આવ્યો ? હાય ! હાય શી રીતે ચારશે ? પીઆનો દાગીનો બરી અપાશે ? જગત સન્યમય દેખાવા લાગ્યું. ઘણો વિચાર કરી જોયો પણ કંઈ સૂઝ પડી નહિ. આખરે ઘરમાં કંઈ પડ્યાં હોય એમ જાણી આપું ઘર શોધાવ્યું. પણ કાંઈ પત્તો મળ્યો નહિ. હૃદયના આગ્રહથી જો જાણુસ મળતી હોય તો પછી પુત્ર વિરહથી રડતી માતાનું રૂદન બંધ ન જાય.

જો વધારે વાત મ્હારા મનમાં લાગી આવી તે એ હતી કે, આ દાગીના ખોવાયાની વાતપર પેલા મહાત્મા વીશ્વાસ શી રીતે કરશે ? અને ગરીબ માણસના ખોલવાપર કોને વિશ્વાસ આવે ? તેના મનમાં જો એમ આવે કે દાગીનો વેચી ખાધો છે તો પછી શી રીતે હું તેને સમજાવીશ કે ખરેખર દાગીના ખોવાઈ ગયો છે. ગમે એમ પૈસા નો બરી આપવા પડશે. આખરે અને કર્તવ્ય તે ક્યાં વિના છૂટકો ક્યાં ? આખરે કૃત સંકલ્પ કરી સ્ત્રીને કહ્યું “બંગડી ખોવાઈ છે એવી વાત કોઈને કરવી નહીં. બંગડી ક્યાંથી લાવવી એ વિચારમાં રૂત વીતી ગઈ અને સ્વહાર થયું. હું વિચારસાગરમાં ડૂબવા લાગ્યો. બેરી ખીચારી અપરાધિનિની માફક એક ખુણામાં બેસી રહી. આખરે સેવીંગ બેંકની પાસ યુક કરી. જોયું તો ૯૫-૫-૦ ખાતામાં નીકળ્યા. આટલાથી કંઈ એવી સોનાની જાણુસ આવે, પારકાનું ઘરેણું એક બે દિવસથી વધારે રખાય કેમ ?

આખરે જમી કરી ખહાર નીકળ્યો. કાળકાઢેરીરોડપર એક ઝંવરીની દુકાને ગયો ત્યાં જાં તૈયાર દાગીના જોયા. આખરે એક ખોવાયેલાની જેનીજ જરાજર બંગડી મળી આવી. ક્રીમત નક્કી કરી પણ પૈસા ક્યાં. બે ચાર સ્નેહી કમ્પોઝીટરોને પુછી જોયું. આખરે એમ માલમ પડ્યું કે મેનેજર રણછોડરાય પ્રેસા બાજે આપે છે. દીક પણ પૈસા ઉછીના લેવાનું કારણ શું બતાવીશ ? વિચાર ક્યાં કે સસરાને કંઈ વિપતિ છે. એમ જાણવીશ. વાંચકો

કદમ્ય જુહું બોલવાને માટે મ્હારી ધૂણા કરશે પણ તે વખતે દાગીનો પાછો આપવા સિવાય સાચું જુહું કંઈજ મ્હારા મનમાં નહોતું.

રાત્રે માત્તર રણુછોડરાયને ત્યાં ગયો. બનાવડી વાત કરી, બ્યાજે રૂપીઆ લીધા. ઘેર આવી જોયું તો બૈરી બીચારી ખૂણામાંજ હજું માયું ધાડી બેસી રહી છે. આ બે દિવસમાં ત્હેનું આડું લોહી બળી ગયું છે. ત્હેનું દુઃખ જોઈ હું મ્હાં પોતાનું ભૂલી ગયો. મ્હેં ત્હેનો હાથ પકડી પાસે લઈ ત્હેનું સાંત્વન કર્યું, અને કરેલી સઘળી વ્યવસ્થા ત્હેને ખુશ્લા દીધથી કહી. ત્હેણે પુછ્યું “આ કરજ ફેડશે શી રીતે ?”

મ્હેં કહ્યું સુલોચના, કાંઈ ચિંતા કરીશ ના, જો હાથ પગ અને આંખો સલામત છે તો એક વરખમાં કરજ ફેડી શકીશ. તું દુઃખી યમશ ના, જો ત્હાં મ્હેં પ્રયત્ન જોઈશ તો હું મ્હાં સઘળું દુઃખ ભૂલી જઈશ. યવાનું ચયું હવે શોક છોડી દે.”

ત્હેણે કહ્યું “સમજી બધું સમજી. આજરો માટે આપણે સઘળું સુખ જોયું. હું દુઃખનું કારણ યમ પડી છું મ્હેંજ સત્યાનાશની પાડી વાળી છે.”

બીજો દિવસે રહવારે જઈને પૈસા લઈ દાગીનો ખરીદ કરી પાછો આપ્યો. બે દિવસ વધારે રાખ્યો તેને માટે માશી માગી. તે મ્હાસયે કહ્યું “એઓ મંકુચિત યવાનું કારણ નથી. દાગીના ક્યાં જવાના હતા ?” દાગીના બૈરી પાસે તેઓએ મોકલાવી આપ્યા. હું નિરાશ યમ ઘેર આપ્યો.

ઘેર આવતાંજ કરજની વાત મનમાં આવી. શી રીતે કરજ ફેડીશું ? પગાર તો પેટપુરતો પણ નથી. સ્ત્રીને પોતાને પિયર મોકલાવું પણ સસરાની અવસ્થા પણ ધણી શોચનીય હતી. એકરફા કામ બહુ બહુ તો ચાર પાંચ રૂપીઆનું મળે. બૂખ બેઠીશું. અનાહારથી મરીશું પણ દેવું તો બરડુંજ પડશે. સુલોચના પણ દુઃખ વેઠવા સામેલ યમ. તે જોક્ષી કે હુંજ મૂર્ખા દુખનું મૂળ ચર્ચ પડી છું. મ્હેંજ આટલું બધું સત્યાનાશ વાળું છે. હું ત્હમારા સાથે દુઃખ નહિ જોમવું તો ધીકાર છે મ્હારા અવતારને ?” હું મ્હાં દુઃખ વિસરી ગયો. થોડીવાર એમ લાગ્યું કે સંસારમાં હુંજ એકલો દુઃખી નથી. મ્હારાથી કેટલા પણ વધારે દુઃખી બીજા પડ્યા છે. પ્રિયતમા પતિના તે ‘સ્વર્ગધિપ્રેમનું’ કવચ ધારણ કરી, ઇશ્વરની કૃપાપર શ્રદ્ધા રાખી, ત્રીસ વરખના વયે મ્હારી સઘળી શક્તિ દ્વિતા, વિચાર સહિત હું કરજ ફેડવાના તતમાં કામે લાગ્યો. આ દુષ્ટકાએ પ્રાધનમાં મ્હેં. જે જે કર્યું છે તે બીજાને કાંઈ કરી શકે કે નહિ ત્હેની મ્હેને શંકા છે. હું જે ઓરડીમાં રહેતો હતો તે ઓરડી છોડી દીધી. ચાર રૂપીઆની એક અંધારી ન્હાની ઓરડીમાં રહેવા લાગ્યો. ખાવાનું પણ રાતનું છોડી દીધું. માત્ર એકવાર સાદું ભોજન કરી અમે અસાવવા લાગ્યાં. રાત્રે બીજું કામ લાવી એક પૈસાના ઘાસલેટને દીવે કરવા લાગ્યો. આમ કરવાથી મ્હારી ચારિત્રિક સંપત્તિ જતી રહી. માથે ચક્રર આવવા લાગ્યા. શરિર એટલું કુર્બાન થતું ગયું કે ચાલવાની પણ શક્તિ રહી નહિ. આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં શરિરને પોપણકારક ખોરાક નહિ. મનને શાન્તિ નહિ. આખું દુઃખમય, અસહનીય જીવન હું અવિરામ પરિશ્રમથી કાંપવા લાગ્યો. આટલું જતાં હું કર્તવ્ય વિમુખ થયો નહિ.

આમ આઠ મહિના વીતી ગયા. હું પરમેશ્વરનો આભાર માનવા લાગ્યો કે આઠ મહિનામાં એક દિવસ પણ ખીજાના વશ પડ્યો નહિ. આઠમા મહિનાની આખરે એક દિવસે માત્સરના સઘળા પૈસા વ્યાજ સાથે ભરી, ખાતું બંધ કરાવી ઘેર આવ્યો. જેમ તેજ ખુટી ગયેલો દીવો રાત્રીના પવનથી ઘડી ઘડી હોલાઈ જવાની તૈયારી કરે તેના માફક તહારે જીવન દીપ હોલાઈ જવાની તૈયારી કરતો હોય તેમ હું ખીજાના પર આવી પડ્યો. મનનો બાર ઓછો થયો પણ દેહનો બાર ખેંચવો ભારે થયો. આટલા દિવસના અમાનુષિક અમથી ઉત્સાહહીન હું સુઈ ગયો.

ખીજો દિવસે ખીજાના પરથી ઉઠી શક્યો નહિ. મહા કષ્ટે શય્યા ત્યાગ કરી. આંખોમાં ધણું દુઃખ થવા લાગ્યું. સ્ત્રીએ કહ્યું કે “આંખો હાંગળોડાક જેવી લાલ થઈ છે.” જ્યેમ જ્યેમ વખત જવા લાગ્યો ત્યેમ ત્યેમ દુઃખ વધવા લાગ્યું. તે દિવસે પ્રેમમાં જઈ શક્યો નહિ. રાત મહા દુઃખમાં જ્યેમ ત્યેમ ગાળી.

સ્વચાર થયું. મ્હારા સસરાના સગાનો છોકરો ત્યાં દાકતર હતો. હું એ અનિલ કુમાર સાથે મેડીકલ કોલેજમાં આંખો દેખાડવા ગયો. તે તહેના આહેળ પાસે લઈ ગયો. સાહેબે યત્રથી આંખો તપાસી અને જે કહ્યું તે મૃત્યુ સુધી હું કદી પણ વિસરીશ નહિ. તહેણે કહ્યું કે “આંખો બે ગઈ છે. હવે તહેને માટે અમ કરવો નિર્ણય છે. કાંઈ પ્રકારે મટવાની નથી.”

દષ્ટિ શક્તિ જવા પૂર્વેજ મ્હને જગત અધકારમય લાગ્યું. સુસૌચનાતું શું થશે? તે ક્યેમ કરી જીવશે? અમે ઉદર શી રીતે પોપણ કરીશું? વગેરે વિચાર એકદમ મ્હારા મગજમાં આવ્યાં. મ્હારી આંખોમાંથી દડદડ પાણી વહેવા લાગ્યું. હું આત્મ સંવરણ કરી શક્યો નહિ.

મ્હને શોકાકુલ જોઈ અનિલકુમાર ગાડી ભાડે કરી મ્હને ઘેર મુકી ગયો. સ્ત્રી સઘળી હકીકત સાંભળી મૂર્છિત થઈ. અમારે બન્નેમાંથી એક ખીજાને સંતવન કરવાતું સામર્થ્ય રહ્યું નહિ.

અનિલના પિતા હરિમુખરામ દયા કરી અમને પોતાને ઘેર લઈ ગયા. અનિલ અતિ પ્રાણપૂર્વક આંખની દવા કરવા લાગ્યો; પરંતુ કંઈજ શાયદો પડ્યો નહિ. દાકતરે કહ્યું હતું તે સત્ત થયું. બે અઢવાડીઆમાં મ્હારી દષ્ટિ તદ્દન ગઈ. આ ચિર દિવસમાન, પૃથ્વીની સર્વ શોભા મ્હારે માટે નકામી થઈ પડી.

એક દિવસે હરિમુખરામે કહ્યું કે “વાર! અનિલ કહે છે કે લોહીની વધારે પરિચાલનાથી આંખો ગઈ છે. આનો અર્થ હું બરાબર સમજતો નથી. તહારાં કરતાં વધારે વયોવૃદ્ધ કમ્પોઝીટરોની આંખો હજી સુધી મ્હે સતેજ જોઈ છે.”

આસાધ્ય દેવતાની ધણા વખત સુધી તપસ્યા કરી શ્વ નિષ્ફળ જવાથી જેવું સાધકતું દિલ દુઃખી થાય તેવી મ્હારી અવસ્થા થઈ. હાથ વૃદ્ધ તમે જાણુના નથી કે મ્હે મ્હારી આંખોપર શો અત્યાચાર કર્યો છે; પરંતુ તેનો પરિચય આપવો નકામો જાણુયો તેથી હું સુખ રેલો. હરિમુખરામ છોડે એવું પાત્ર નહોતું. કોણ જાણે શાયદ હું આંધળો થવા પછી તહેમનો પ્રેમ મ્હારા પર સો ગણો થયો છે. તહેમનો પ્રશાન્ત ચહેરો

નેહ શકતો નહોતો. પરંતુ ત્હેમનો કશ્ચાર્દ. ૨૨૨ અનુભ શકતો હતો. હાય વિધાતા આ નિરૂપાય સ્થિતિમાં ત્હે એક અવલંબન આપ્યું છે.

તેઓના આશ્રયથી મ્હે સધળી વાત ખરેખરી કહી દીધી. હું બંન્માંધ નથી. વાત કરતાં કરતાં મ્હારો આંખોમાંથી પાણી આવી ગયું, મ્હારો કંઠ ભરાઈ આવ્યો. ત્હેમણે વાત પૂરી કરવા દીધી નહિ અને બોલી ઉઠ્યા “વિશ્વ...ત્હાં અમૂલ્ય રત્ન મ્હેન નષ્ટ કર્યું છે. માફ કરજો મ્હે ત્હને કહ્યું નહિ. બંગડી તો “ટેષ્ટ હાયમેન્ટ પેલેસમાંથી” લીધેલી હતી, હીરા ખોટા હતા, અને કેમીકલ સોનું હતું. મ્હે ત્હારો ઘાત કર્યો છે. પણ ત્હેનો ખદસો હું વાળીશ. ચક્ષુ આપવાં એ મને સાધ્ય નથી પણ જ્યાં સુધી મ્હારા કુટુંબના મનુષ્યોમાંનું એક પણ હયાત છે ત્યાં સુધી ત્હને અને ત્હારી સ્ત્રીને, અન્ન વસ્ત્રનો અભાવ નથી. આટલું બોલી તે વૃદ્ધ ગજગબો યદ્ય રોષ પડ્યો અને મ્હને બાત્રી કહ્યું “માફ કર” વિધાતા! મ્હારા ચક્ષુ લઇ મ્હને અનંત દુઃખનું દાન દીધું છે. ધરિત્રિની વિપુલ શોભા મ્હારા હાયમાંથી છીનવી લીધી છે મ્હને અસહાય પરિશ્રિત કર્યો છે ત્યારે હવે મ્હાં છવન ગ્રહણ કરી મૃત્યુદાન દઇ આ હતભાગ્યને શાન્તિ આપ. ભગવાન એ પણ સું એટલું દુર્લભ છે!

રગચિકલાલ અમૃતલાલ મહેતા.

વિવિધ વિહાર.

* “શિક્ષણશાસ્ત્રમાં પ્રવોણ સ્ત્રીઓ”

અથવા

“સ્ત્રી શિક્ષકો.”

(વ્યાખ્યાનકાર—મીસ દીનબાઈ પેસ્તનગ્રમાસ બી. એ. લેડી સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટ, ચંદારામજી હિંદુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ, મુંબઈ.)

પ્રિય બહેનો,

આજનો મારો વિષય ઘણો આગત્યનો છે, માટે મારા કરતાં કોઈ વધારે અનુભવી બહેને ઉપાડી લીધો હોત, તો તેનું વિવેચન વધારે સતોષકારક થાત એમ માફ માનવું છે. મને મારા કામમાંથી આ વિષય ઉપર પૂરતો વિચાર કરવાને ઘણો થોડો સમય મળ્યો છે, તેમ છતાં એવાસદનના મંડળનાં આમંત્રણને માન આપવું એ મારી ફરજ સમજી હું મારી અસ્પષ્ટતાથી જે કંઈ થોડું વિવેચન કરું, તેમાં કંઈ દોષ જણાય તો મને ક્ષમા કરશે.

બહેનો, સ્ત્રી શિક્ષક ઉપર બોલવા પહેલાં કેળવણી અને ખાસ કરીને સ્ત્રી કેળવણીની જરૂર પર એ બોલ બોલીશ. જેવી રીતે એક ખેડૂત ઓછી વધતી મહેનતે, ઓછી વધતી

જમીન ખેડી, તે જમીનમાંથી ઓછો વધતો પાક મેળવી શકે છે, તેવી રીતે એક દેશના લોકો કેળવણી પાછળ જે પ્રમાણમાં શ્રમ લે, તેજ પ્રમાણમાં પોતાના દેશની ઉન્નતિની આશા રાખી શકે.

કેળવણીનાં ફળ કેવાં મોટાં હોય છે, તે પશ્ચિમ દેશોના લોકોની હાલની ઉચ્ચ સ્થિતિ પરથી આપણને તરત માલમ પડી આવે છે. જે દેશો, હિંદુસ્તાન સાથ સરખાવતાં, આજથી દસ બાર સદીની વાતપર, તદ્દન અંધકારજેવી હાલતમાં હતા, તેઓએ આજે, કેળવણીના બળે, આગળ વધી આપણા પૂર્વના દેશોને, સુધારા વધારાની આખતમાં પાછળ નાંખી દીધા છે, અને હવે Civilizationના Pioneers એટલે સુધારાના ના અગ્રેસર યર્ષ પૂર્વના દેશોને દાખલો બેસાડનાર યર્ષ પડ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ પોતાના બુદ્ધિબળથી તેમના ઉપર રાજ પણ ચલાવે છે. કેળવણીના શયદા માટે, એટલું બધું બોલાયલું અને લખાયલું છે, કે તેમાં મારી તરફથી કંઈ પણ નવું ઉમેરવાનું જાડી રહ્યું નથી.

ખહેનો, મારે એટલું તો કહેવાનું છે, કે સામાન્ય કેળવણીમાં સ્ત્રી કેળવણીએ મુખ્ય ભાગ લેવો જોઈએ. સ્ત્રી કેળવણી વગર દેશનું કલ્યાણ ઘણું નહિ, એમ પશ્ચિમના વિદ્વાનોની ખાતરી ચવાયી સ્ત્રી કેળવણીને કેવી રીતે આગળ વધારવી, ને મોટાંમાં મોટી સંખ્યાને તેનો લાભ આપી, સ્ત્રીઓને અજ્ઞાનપણાનાં અંધકારમાંથી કેવી રીતે મુક્ત કરવી તેને તેઓએ અભ્યાસ કર્યો; અને સ્ત્રી કેળવણીનાં કામમાં સ્ત્રીઓજ વધારે ઉપયોગી નીવડશે, એમ સ્વાભાવિક રીતે જણાવાયું, તેઓએ સ્ત્રીઓને શિક્ષકો બનાવવાની તાલીમ આપવા માટે, ખાસ મોટી મોટી જુદી ટ્રેનીંગ કોલેજો સ્થાપી છે. ત્યાં કેળવણી માટે કેળવણી સ્ત્રી શિક્ષકની કેટલી જરૂર છે, તે એટલા ઉપરથી જણાશે, કે માત્ર છોકરીઓની જ નહિ, પણ બાળ છોકરાઓની કેળવણી પણ તેઓને જ સોંપવાનું હડાપણુભરેલું ગણવામાં આવે છે. આ ઉપરથી સાબીત થાય છે, કે દેશની ઉન્નતિ સ્ત્રી કેળવણી ઉપર મોટો આધાર રાખે છે.

બાળકોનાં કામજ મગજોમાં સારો નદારો છાપ જેવી રીતે માતા-સ્ત્રી પાડી શકે છે, તેવા છાપ પિતા અથવા અન્ય પુરુષ પાડી શકતા નથી, જે દેશોમાં સ્ત્રી અને પુરુષ સંસાર વ્યવહારમાં મુણું કરીને એક બીજા સાથ જુટીયાં ભળવા આવેલો ખાતા નથી, ત્યાં પણ બ્યારે સ્ત્રી શિક્ષકની આટલી જરૂર લાગી છે, ત્યારે આપણા અસલી વિચારના દેશમાં કે ત્યાં હિંદુઓની લાજ કાટવાની ને બાળ લગ્ન કરવાની રીત, તથા મુસલમાનોની જતનાના પરદા રીતી હજી બરાબર નાજુદ યર્ષ નથી, ત્યાં તો સ્ત્રી શિક્ષકોની અવશ્ય જરૂર છે. એટલું તો દેખીતું છે કે સ્પષ્ટિમા દ્રવ્ય મેળવવાનો બોલે, રાજકારનારની ખટપટ, તથા નવી શોધ-બોજનું કામ, પુરોગને માટે સરખાયલું છે. પણ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય શું છે, તે ચંદ્રાસમજ હાઈસ્કૂલના Prospectus માં દર્શાવેલું છે કે, “ હિંદી બાળાઓ આર્થ માતા બને, ઘર સંસારનો બાર બુદ્ધિપૂર્વક ઉપાડી શકે, નિપુણ ગૃહિણીઓ બને, અને સમાજની પ્રગતિ તથા ઉન્નતિ કરવામાં પુરુષને મદદ કરે, ” અર્થાત સ્ત્રીઓને સ્ત્રી તરીકે કેળવવી જોઈએ. હવે બ્યારે, પુરુષ અને સ્ત્રીના ક્ષેત્ર અને કર્તવ્ય જુદાં છે, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે તેમનાં શિક્ષણ પણ જુદાં હોવાં જોઈએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે હિંદી બાળાઓ આર્થ માતા બને અને ઘરસંસારનો બાર સહેલાઈથી ઉપાડી શકે, એવું શિક્ષણ આપવાનું કામ પુરોગનું છે,

એમ કોઈથી કહી શકાશે નહિ. માટે એ કામ પાર પાડવા, સ્ત્રીઓને જ શિક્ષક તરીકે કેળવવી જોઈએ. આટલાજ હેતુથી સ્ત્રી કેળવણીનો મૂળ પાયો આપણા ઇતિહાસમાં લોકપ્રિય મહાન નર દાદાભાઈ નવરોજીએ નાંખ્યો. તેમણે Student's Literary and Scientific Society તરફથી ૧૮૫૮ ની સાલમાં Parsi girls School association નામનું મંડળ સ્થાપ્યું, અને તેને અંગે આપણા શહેરમાં કોટ, બહારકોટ, ચંદનવાડી, તથા મનગામની ચાર કન્યાશાળા સ્થાપી. વળી એજ Society દ્વરતક સ્થપાયલી હિંદુ કન્યાશાળાઓ પણ આજપર્યંત હિંદુ બાળાઓને કેળવણી આપે છે.

હવે, શાળામાં પગારદાર શિક્ષક તરીકે નોકરી કરવાનેજ હું સ્ત્રી શિક્ષક તરીકે ઓળખાવવા માંગતી નથી. પણ દરેક માતા કે જે પોતાના બાળકનાં શિક્ષણ માટે જોખમદાર છે, તેને પણ હું સ્ત્રી શિક્ષકના વર્ગમાં મૂકીશ. અને માતા શિક્ષક વિષે બોલતાં જણાવીશ, કે, બાળ માત્રની કેળવણીમાં પીતા-પુરુષ કરતાં માતા-સ્ત્રીને શીર વધુ જોખમદારી રહેલી છે એક માતા પોતાના બાળક પ્રત્યે જે પ્રમાણમાં, પોતાની ફરજ અદા કરે છે, તેજ પ્રમાણમાં આજનું બાળ કાલે મોટું યર્ધ, દુનિયા પ્રત્યે પણ પોતાની ફરજ તેવી જ રીતે બજાવશે. આ સિદ્ધાંતના ટેકામાં જણાવીશ કે, ઘણા મહાન નરો પોતાની જીંદગીના અહેવાલમાં જણાવી ગયા છે, કે તેમનાં મોટપણના ઉચ ગુણો, ઉચ બુદ્ધિ અને શ્રેષ્ઠાર્થને માટે તેઓ પોતાની માતાનેજ આભારી હતા. વળી, તેનું કારણ શોધવા, દૂર જતું પડે એમ નથી. કારણકે એક બાળક જન્મે છે, ત્યારથી તે શાળામાં અભ્યાસ કરી મોટું યર્ધ દુનિયામાં બહાર પડે છે, ત્યાં સુધી તે પોતાના પિતા કરતાં માતાના સમાગમમાં વિશેષ આવે છે. તેમાં પહેલાં નવ વરસ સુધીમાં કે જ્યારે તેની સમજ શક્તિ પૂરેપૂરી ખીસેલી હોતી નથી, ત્યાંસુધી તો, તે માતાનેજ આધારે હોય છે. માટે ત્રણથી પાંચ વરસ સુધીમાં obedience નો ગુણ એટલે આત્મા તે શું, તે કેમ પાળવી, તે પાળવાથી શા શા શયદા થાય છે, તે એક માતાએ પોતાનાં બાળકને બરાબર શીખવવું જોઈએ. પછી, તે બાળક પાંચથી નવ વરસનું થાય ત્યાં સુધીમાં, તેને સવાલ જવાબ કરવાની કુદરતી યેરણા થાય છે. તે વખત દરમિયાન, જે તે માતા પોતાનાં બાળકને તેની સમજશક્તિ પ્રમાણે તે પૂછે તે સવાલોના જવાબ આપે, અને હેતાળ સ્વભાવથી દયા, નમ્રતા, સહનશીલતા, અને ધર્મ એટલે દુનિયા પ્રત્યેની, તેની ફરજના સારા અને બોધદાયક પાઠો શીખવે, તેના કોમળ મગજના સારા ગુણોનો છાપ બેસાડે, તો, પછી શાળામાં જતાં, જેમ તે બાળકની મગજશક્તિ ખીસે, તેમ તે બચપણના છાપો જુસાર્ધ જવાને બદલે વધારે ને વધારે જડી જડ ધાસે. “ દીકરા તે દોલત, કેળવે તે ભોગવે, ” એ કહેવત. તો, બહેનો, આપની જાણમાં હશે. માતા જેવાં બી રોપે તેવાંજ તેનાં રજા આવે. અર્થાત દરેક માતા પોતાના બાળકની પડેલી અને મુખ્ય શિક્ષક છે.

આપણા દેશમાં બાળકોને પાંચમે અથવા સાતમે વરસે સ્કૂલમાં મૂકવાનો આદ છે. પણ યુરોપાદિ દેશોમાં તો શાળાની કેળવણી લગભગ નવમે વરસથી શરૂ થાય છે. કારણ કુમળા વયે બચ્ચાનાં મગજપર શિક્ષણનો બોજો નાંખવાનું ઠંડાપણુ બરેલું ગણવામાં આવતું નથી.

જેમ ઘરમાં, માતાના હાથ તળે બચપણથી બાળકનાં લક્ષણ અને અને આચરણ બધાય છે, તેમ શાળામાં, શિક્ષકના હાથ તળે જ્ઞાન સંપાદન થાય છે. અને ઘરમાં, જે ભતની કેળવણી આપી શકતી નથી તે ત્યાં શિક્ષકના હાથ તળે, બીજાં છોકરાં ભેગાં આપવાનું પ્રયત્ન અને સક્તિ યદી પડે છે. પણ શાળામાં છોકરાંએ બહુવા આપ્યાં, તેથી શિક્ષકે એમ નહિ સમજવું જોઈએ, કે નહીં કરેલો અમુક અભ્યાસક્રમ ભરડાવી, તેઓને વેદિયાં ઢાર બનાવ્યાં, એટલે તેમની શરજ પૂરી થઈ, શિક્ષકે શક્ય મનની કેળવણી ઉપર ધ્યાન આપવાને બદલે છોકરાંનાં તનની તથા ધર્મે નીતિની કેળવણી ઉપર પણ લક્ષ આપવું જોઈએ.

તનની કેળવણીના પ્રયત્ન વિષે કોઈ અજણું નથી. ખુલ્લી હવામાં શરવાના રમત રમત અને રીલ વગેરેની અંગ કસરતના ફાયદાઓ, શિક્ષકે વર્ગમાં સમજાવવા જોઈએ,— એટલું જ નહિ પણ Hygiene એટલે આરોગ્ય શાસ્ત્રના નિયમો, તથા Physiology અને Biology એટલે શારીરિક દૈનિક તથા બંધારણના મૂળ તત્ત્વોનું જ્ઞાન પણ સાથે સાથે આપવું જોઈએ.

મનની કેળવણી વિષે બોલતાં જણાવીશ કે, બાળકોનું બુદ્ધિબળ ખીલવવું, તેમને વાદવિવાદ કરતાં શીખવવું, તેમની યોદ્ધાસ્ત શક્તિ કેળવવી, અને તેમને અવલોકન કરવાની ટેવ પણ પાડવી જોઈએ.

નૈતિક કેળવણી માટે અદ્યારમણ હાઈકુલના Prospectusમાં જણાવ્યું છે, તે પ્રમાણે “ કન્યાઓનું લક્ષણ બધાય, તેમનું વલણ દેશભક્તિ, તથા પરમાર્થ તરફ થાય, તેઓમાં સ્વમાનની હાગણી જગૃત થાય; તેઓમાં બચસ્થા, કામ તથા કસર માટે હોંસ ઉત્પન્ન થાય એ તરફ ખાત્ર લઈ આપવાની શિક્ષકોએ પોતાની ફરજ વીચારવી જોઈએ. ”

શાળાઓમાં બાળકો શું કરે છે, તેમનું વર્તન કેવું છે, તેમની બુદ્ધિ કેવા પ્રકારની છે, અને તેમની વલણ કેવી છે, તે સઘળી હંડીકતથી શિક્ષકોએ છોકરાંનાં માબાપોને વાંદિય કરવાં જોઈએ.

જે, માબાપો શિક્ષકની સૂચના ઉપર ધ્યાન આપે, અને તેઓને તેમનાં કામમાં મદદ કરે, તો બાળકોને ખોટું રસ્તે ઉતરવાનો અંબ બહુ યોડા રહે, તેમનું વર્તન સુધરે, અને છેવટે તેઓ સુખી થાય.

ધાર્મિક કેળવણી આપતી વખતે ઈશ્વર કોણ છે, તેનું શિક્ષણ શું છે, તેની આગ્રા શી છે, તેટલું જ બાળકોને સમજાવવું બસ છે. પ્રત્યેક ધર્મેના મતભેદના ઉંડાણમાં જવાની કોઈ જરૂર નથી. પણ કન્યાઓને ધાર્મિક બનાવવી એટલે તેમને ઈશ્વરનો ડર સખતાં, પરમાર્થ તથા દયાળુ યતાં, અને મુરકેલીના વખતમાં પણ સાચવતે દૃઢગ્નિ વળગી રહેતાં શીખવવું જોઈએ. આ બધો મોઢ આપવા સાથે, Example is better than Preceptની કહેણી પ્રમાણે, દરેક શિક્ષકે પોતાનાં સારાં વર્તનથી, બાળકોને સાદો દાખલો બેસાડવો જોઈએ;—કે, તેઓ શિક્ષકોનું અનુકરણ કરી તે પ્રમાણે વર્તતાં શીખે.

હવે, શિક્ષકે વર્ગમાં શિક્ષણ કેમ આપવું, તે વિષે હું બે બોલ બોલીશ. શિક્ષકે હમેશા સરળ રીતે શેજનાં લેખન સમજાવવાં, અને જેમ બને તેમ, સ્પષ્ટ અને મહેલા બોલોમાં

વિવેચન કરી, છોકરાંઓને ઉલટ પાલટ સેવાવ પૂછી, તેઓ પાઠ બરાબર સમજ્યાં છે કે નહિ, તેની ખાતરી કરવી; અને પાછળ પડેલાં છોકરાઓપર ખાસ કરી વિશેષ લક્ષ આપવું વળી દરેકને અમુક બાબતપર છુટથી પોતાના વિચારો દર્શાવવા કહેવું, દરેકના વિચારો એકમેક સાથ સરખાવવા, અને શિક્ષકે પોતાના વિચાર જણાવ્યા પહેલાં શીખનારનાં મગજની કસોટી કરવી, કે જેથી તેમની બુદ્ધિ ઘણી જલદી ખીલી શકે.

બોલવા ચાલવામાં, હસવા વાત કરવામાં, લેસન આપવામાં, બાળકોની રીતભાતપર લક્ષ આપવું, અને અદ્ય અંદાજ તથા મર્યાદા પૂર્વક રહેતાં તેમને શીખવવું જોઈએ.

છેલ્લે, મારો વિષય ખતમ કરવા પહેલાં, શિક્ષણ રાત્રમાં સ્ત્રીઓને પ્રવીણ કરી, બહાર પાડવા વિષે બોલતાં જણાવીશ કે, ઉપર જણાવેલા શુભો ધરાવતી સ્ત્રીશિક્ષકો તૈયાર કરવામાં, યુરોપાદિ દેશોમાં, જેમ સ્ત્રીઓ માટે ખાસ પાઠશાળાઓ અને કોલેજો સ્થાપવામાં આવી છે, તેમ, અહીં પણ થવું જોઈએ; કે જેથી મોટી સંખ્યામાં કેળવાયેલી શિક્ષકો તૈયાર થાય, અને સ્ત્રી કેળવણીનું કામ તરતથી આગળ વધી શકે. હાલમાં મોટે ભાગે, શીખેલી પણ શિક્ષક તરીકે નહિ કેળવાયેલી, સ્ત્રીઓથી કામ ચલાવી લેવું પડે છે, અને આપણા ઇલાકામાં જે કંઈ યોડીવણી કેળવાયેલી સ્ત્રીશિક્ષકો પ્રાથમિક શાળાઓ માટે મળી આવે છે, તે અમદાવાદ તથા પૂનાની ટ્રેનીંગ કોલેજની છે. પણ મોટા ખેદની વાત તો એ છે, કે, ઇલાકાની રાજધાની જેવા મોટા મુખ્યરેલ્લ મુંબઈ શહેરમાં, આપણી સ્ત્રીઓ માટે સરકારી કે ખાનગી સંસ્થાવતથી ચાલતું એક પણ એવું ઉપયોગી ખાતું નથી, કે જેથી પ્રાથમિક તથા આમ્ય શાલાઓમાં કેળવાયેલી પ્રવીણ શિક્ષકો પૂરી પાડવાનું બની શકે. આવાં અગત્યનાં ખાતાં ઉઘાડવાની, હું તવંજર સ્ત્રી પુરોષોને બક્ષામણ કરી મારો વિષય બંધ કરવાની રજા લઉં છું.

ઇલાકામાં સ્ત્રીની કન્યાકેળવણી.*

અને તેઓ સત્તર અદાર વર્ષની ઉમ્મર સુધી કન્યાશાળામાં કેળવણી લેવા સારૂ રહે છે. ત્યાં તેમને ગમે તેવી બધી યોજના કરેલી હોય છે.

આપણી શાળાઓ એવી હોવી જોઈએ કે જેમાં બાળાઓના વાલીને એમ ન લાગે કે મારી બાળકોને શરીરશિક્ષા ખમતી પડશે કે લાગણીગટ આપેા દહારો. ભારે યોગ્યરૂપ કામ તેની પાસેથી લેવામાં આવશે. એ નાની બાળાની માતા પોતાની બાળાને નિશાળે મૂકે ત્યારે તેને એમ લાગવું જોઈએ કે શિક્ષક તેની બાળાને સારી રીતે શીખવશે અને સાચવશે. આવો વિચાર શિક્ષકે બાળાઓના વાલીઓના મનપર દસાવવો જોઈએ. તેમજ બાળાના મનમાં પણ નિશાળ તરફ પ્રેમ ઉપજે તેમ કરવું જોઈએ. અંગ્રેજ બાળશાળાઓ ઘણેભાગે સારૂ શિક્ષણ આપનારી તથા બરાબર યોગ્ય સમજણવાળી સ્ત્રીઓના હાથમાં હોય છે તેને બદલે અહીં તો સૌથી હલકા શિક્ષકને બાળવર્તનું કામ ધણે ભાગે સોંપાએલું જોવામાં આવે છે. ઇંગ્લેન્ડમાં તો બરાબર ટ્રિંગરગટ્ટન પદ્ધતિથી માહિતગાર ધણેલી સ્ત્રીનેજ તે કામ સોંપવામાં આવે છે. વળી કામના કલાકોથી બાળકોને કંટાળો ન આવે એવી સંજ્ઞા લેવામાં આવે છે.

બાળશાળાઓ ધણે ભાગે સવારના છા યી ૧ વાગ્યા સુધી ચલાવવામાં આવે છે ને તે ઊા કલાકમાં પણ વચગાળે બાળકોને અમુક વખત રમવાનો મળે છે જો ઋતુ ઠીક હોય તો તેઓને મારે રમવાના રાખેલા ચોક્કમાં તેઓ ખુશીમાં આવે તેમ દોડદોડ કરી શકે છે. નિશાળનું કામ સારૂ કરવા પહેલાં હમેશાં પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે. જેથી બધાને એમ લાગે છે કે દહાડાનું કામ યજીભૂત કરવા મારે પરમેશ્વરની સહાયતા અવશ્ય માગવીજ જોઈએ. પછી સૌ પોતપોતાને કામે વળગી જાય છે. ૧૧૧ વાગે થોડું દૂધ પીવાને મારે બધાને બ કલાકની રમત મળે છે. નાની બાળાઓને અવરાળા પછી ચોક્કમાં રમાડવાનું કામ ચાલે છે. આમ કર્યા પછી બધાં ધ્રીથી સૌ સૌને કામે વળગી જાય છે. ૧૧ વાગ્યા સુધી વર્ગનું કામ ચાલે છે. ૧૧ વાગે નિશાળનું કામ ઊંચા પછી બાળાઓને પાણું કામ ઉપર આવવું પડતું નથી. આમ નિયમિત રીતે કામ ચલાવ્યાથી બાળાઓ નિયમસર કામ કરતાં તથા સારી રીતભાત આચરતાં નાનપણથીજ શીખે છે. નિશાળના મહાનમાં એક ચોક્કસ ટેકાણે દરરોજ, જની તથા કંડા દેશને લીધે ઉપર પહેરેલો બહારનો કોટ વગેરે કપડાં કેવી રીતે વ્યવસ્થાપૂર્વક મૂકવાં તે પણ તેમને પ્રથમ બતાવવામાં આવે છે. આથી તેઓ સર્વ ચીજો સુધડતાથી વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવાને સારી રીતે ટેવાય છે. એ ટુવ તેમને મોટપણે બહુ કામની ચર્ચ પડે છે. વરસાદ પડતો હોય ને તેમાં કોઈ બાળા બીજાધને આવી હોય તો તેને બીનાં કપડાં પહેરી બેસી રહેવા દેવામાં આવતી નથી. સૌ બાળાને બહારનો કોટ નિશાળમાં આવીને ઉતારવો-પડે છે, ને નિશાળમાં અમુક ટેકાણે હમેશાં દરક બાળા મારે એક વધારાની ખુટની જોડ રખાય છે ને તેને ડાંગ બદલવાં પડે છે, આ બદોબસ્ત રાખવાની વિશાલ જગ્યા અનિયમિત ઋતુવાળા દેશમાં દેશમાં ખાસ આવશ્યકતા છે.

નિશાળમાં રમતનો વખત રાખવો કે નહિ તે બાળકમાં આપણાં આં દેશમાં કેટલીક કન્યાના વાલીઓ વિશદ દરો તો તેઓને એટલુંજ રહેવાની જરૂર છે કે રમતનો વખત

રાખવાથી બાળાઓ વચ્ચે સંપ ઘણા વધે છે, મિત્રાંચારી બંધાય છે અને રમતનો વખત થઈ રહે કે તરતજ વર્ગમાં જવાની સખ્તાઈ રાખવાથી બહુ કાર્ય વખતસર કરવાની રેવ પડી જાય છે.

છાંડાંડમાં બાળશાળામાં દશ કરતાં વધારે વર્ષની બાળા બાગ્ચેજ જેવામાં આવે છે. શાળાના ઉપક્ષા વર્ગમાં (શિશુશાળા કરતાં ચડીયાતી કન્યાશાળામાં) ૧૦ થી ૧૬ વર્ષ સુધીની ઉમ્મરની કન્યાઓ ઘણું કરીને ભણે છે. કોઈ કન્યા ૨૦ વર્ષની ઉમ્મર સુધીની, કોઈ ઉંચી પરીક્ષા માટે કેળવણી લઈ શકે છે; પણ એવા થોડાજ દાખલા જેવામાં આવે છે.

મોટી વયની કન્યાઓ ભણે છે તેને માટે પણ સગવડતાવાળી ગોઠવણ કરવામાં આવેલી હોય છે. તે ગોઠવણ શુ છે તે હવે પછીના લખાણથી જાણવામાં આવશે. મોટી વયની બાળાવાળી ઘણીખરી શાળાઓની સાથે બોર્ડિંગો હોય છે. તેથી જેનાં માબાપ ગાંધામાં રહેતાં હોય તેઓ પોતાની કન્યાઓને ત્યાં રાખી શકે છે. આવી બોર્ડિંગો શાળાના મકાનની પાસે હોય છે. ને તે કોઈ સારી અનુભવી ને કેળવાયેલી સ્ત્રીના હાથતળે મૂકાયેલી હોય છે.

સવારથી તે ઠેઠ સાંજ સુધી શાળામાં કેવી રીતે કામ આવે છે તે સંબંધી મારા જેવામાં જે આવ્યું છે તે હવે જણાવું છું. સવારમાં ૭ વાગે ચાકરડી સવાની ઓરડીનું બારણું ઠોકીને ઓરડીમાં દાખલ થતી ને ગ્યાસની ખતી સળગાવતી. (કારણ કે વરસના ઘણાખરા ભાગમાં છાંડાંડમાં તે વેળાએ બરાબર અજવાળું થતું નથી.) આઠ વાગે જમણું પડતું. તે પહેલાં નાહી ધોઈને સાશસ્ત્ર થઈને દહાડાનું કામ કરવાને તૈયાર થવું પડતું. જમતાં પહેલાં બોર્ડિંગની સર્વે કન્યાઓ પરમેશ્વરનું નામ લઈને કુટુંબી પ્રાર્થના કરતી. ત્યાર પછી નવ વાગ્યા પહેલાં કન્યાઓ ફરવા નીકળી. અરધા કલાક ફરી આવીને બરાબર છ વાગે નિશાળમાં દાખલ થતી. તેજ વખતે નિશાળનો ઘંટ વાગતો ને બધી કન્યાઓને નિશાળના મોટા હોલમાં ભેગી કરીને કામ શરૂ કરવામાં આવતું. પ્રથમ પરમેશ્વરની સ્તુતિ ગવરાવવામાં આવતી. છા વાગ્યામાં તો બધી બાળાઓ સૌસૌને કામે વળગી જતી ને ૧૧ા વાગ્યા સુધી વર્ગો ચાલતા. પછી ૦૧ કલાકની રજા મળતી. તે વખતમાં દરેકને થોડું દૂધ પીવું પડતું. ત્યાર પછી બાળાઓ શરીરનાર લણવા મંડી પડતી તે ઠેક ૧૧ વાગ્યા સુધી કામમાં રહેતી. ૧૧ વાગે રજા પડતી ને સૌને જમવાનો વખત મળતો. અઢી વાગ્યા પછી જે કન્યાઓ જે કોઈ અમુક વિષયમાં તેના શિક્ષકોને ઘણી કાચી લાગતી તે કન્યાઓને તે વિષયમાં વધારે શિક્ષણ લેવા માટે નિશાળમાં શ્રી વાર આવવું પડતું. વળી જે કન્યાઓને વાહન, ચિત્રકળા, રમવાની કળા કે શરીરની ક્લાસિક સંબંધી ખાસ શિક્ષણ લેવું હોય તેને અમુક વખત માટે હાજર રહેવું પડતું. જેઓને નિશાળમાં ફરીવાર આવવાં કારણોને લીધે જવું પડતું નહિ, તેઓને તે વખત દરમ્યાન બીજા દિવસ માટે ઘેરથી તૈયાર કરવાને અખ્યાસ આપ્યો હોય તે તૈયાર કરવાનું કામ કરવું પડતું. તે અખ્યાસ તૈયાર કરતી વખતે તે કામ માટે નિમ્માયેશ શિક્ષક હાજર રહેતા હતા. આર વાગે દરેક કન્યા લમડાં બદલી સ્વચ્છ અને સુગંધતા ભરેલી ટાપટીપ કરીને સૌ સાથે ફરવા જતી અથવા તો રમત રમવામાં પા વાગ્યા સુધીનો વખત આગતી. રમતોમાં ટેનિસ કે ક્રોક્વેટ હોવાની રમત થતી ને તે વેળાએ પણ એક શિક્ષકના સ્વાધીનમાં કન્યાઓને સોંપવામાં આવતી.

હમેશાં બહાર રસ્તાપર જતાર લોકો રમનારાને ન જોઈ શકે એવે સ્થળે રમત થતી. ત્યાર પછી આ પીવાનો વખત થતો ને છ વાગ્યાથી સહાડાઆઠ વાગ્યા સુધી શ્રીધી અભ્યાસ કરવાનો વખત મળતો. તે વખતે નાની વયની બાળાઓને સૂઈ જવું પડતું. જેઓ મોટી ઉમ્મરની હોય તેઓને નવ વાગ્યા સુધી રમત કરવાનો તથા વાતચીત કરવાનો વખત મળતો. નવ વાગે બધી બાળાઓ પોતપોતાની ઓરડીમાં જતી ને શાંતિથી રહેતી ત્યારે તેમને શાંતિથી પરમેશ્વરનું ભજન કરવાનો વખત મળતો. ૧૦ વાગે દીવા ઓલવી નાખવામાં આવતા. તે પછી આરે ગમ શાંતિ જ વ્યાપી રહેતી હતી. ને કોઈના તરફથી જરા પણ અવાજ આવતો નહિ.

મેં આ જે વર્ણન કર્યું છે તે ફક્ત દહાડાના કામ કરવાના તથા રમતના કલાકોનું છે. દરેક વખતે હુકમ પાળવો તથા કંઈ પણ અનિયમિત કામ ન કરવું એવું દરેક બાળાનાં મનમાં રમ્યા કરતું હતું. કોઈપણ રીતે નિશાળમાં કપડો ખાવો ન પડે એવો પ્રયત્ન થતો ભાગે બધી કન્યાઓ કરતી હતી. જે વર્ગની એકંદર ઓછી ખામી કાદવામાં આવી હોય તે વર્ગને માસ આખરે આખી નિશાળની રૂબરૂમાં શાયાશી આપવામાં આવતી. શુક્રવારે મૂંઝે કામથી પરવારવાનો કાંઈક આરામ મળતો હતો ને તે વેળાએ સોયનો ઉપયોગ વધારે કરવામાં આવતો હતો. (શીવણકામ વધારે કરવામાં આવતું.) સૌને પોતપોતાનાં લગાડાં કોઈપણ રીતે જરા પણ શર્યાબંદોય તો તે સ્ત્રીમાં કરવાં પડતાં.

ગરીબને માટે વરસોવરસ કન્યાઓ પાસે એક એક પહેરવાનું કપડું શીવડાવવામાં આવતું હતું. નાતાલ પહેલાં પુષ્ટજ ટાઢ પડતાંવેંત જ કપડાં વગેરેથી ભરેલી મોટી પેટીઓ ગરીબોને મોકલાવી દેવાને માટે તૈયાર થતી મેં મારી નજરે જોયું. તે પેટીમાંની દરેક ચીજ શાળાની કન્યાઓએ ગરીબોને મફત આપવાને માટે પોતાને ખર્ચે ખનાવેલી હોય છે. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને પરાપકારી થવાનો રસ્તો હેખાડવામાં આવતો. એક અંગ્રેજ કહેવત છે કે " It is better to give than to receive " એટલે પોતે મેળવવું તેના કરતાં ખીજને આપવું એ વધારે માફ છે એ નિયમ અહીં પૂરેપૂરો અમલમાં મૂકવામાં આવતો હતો. વળી નિશાળ તરફ પ્રીતિભાવની લાગણી વધારવાને માટે દરેક વિદ્યાર્થીને હાથે એક બે ભરતની ચીજો તૈયાર થતી ને તેના પૈસા પણ પોતાના ગજવા ખર્ચમાંથી આપવામાં આવતા; એટલે ભરત ભરવાની મહેનત તથા વખત ઉપરાંત કન્યાઓને પોતાનાં નાણાં પણ આપવા પડતાં. એ ભરત શીવણને એકઠું કરીને " Founder's day " એટલે નિશાળ સ્થપાયોની સંવત્સરિને દહાડે ઇનામનો મેળાવડો થઈ રહ્યા પછી વેચી નાંખવામાં આવતું હતું. તેની ઉપજ નિશાળના ખર્ચના ફંડમાં જતી. આથી દરેક વિદ્યાર્થીને એમ લાગતું કે હું મારી નિશાળના ભારે ખર્ચમાં કાંઈ ભાગ આપું છું. દરેક અકવાડીઆમાં અર્ધા કલાક સુધી હેડમિસ્ટ્રેસ કે ખીજ કોઈ ઉત્સાહી ગૃહસ્થ જેઓ વિદ્યાર્થીઓનું ભત્રું ધન્યતા હોય તેઓ, અમુક વર્ગોને ભેગા ને ભાપણ આપતા હતા. તે ભાપણો ફક્ત નીતિના જ વિષયોપર નહોતાં; પણ ભાપણકર્તાએ કોઈ વેળા કોઈપણ ખીજ દેશમાં સુસાદરી કરી હોય તો તે તેનું વર્ણન આપતા અથવા તો કોઈ વાંચવા લાયક ચોપડીનો હેવાલ આપતા ને તે વાંચવાને ભલામણ પણ કરતા હતા. આવાં ભાપણો સોભજવાની તક ધરી જલદી આવે એવી અમને બધાંને નિવાસી રહ્યા કરતી.

શનિવારનો દિવસ બહુ આનંદમાં પસાર થતો. કારણ કે બપોર પછી અમને કોઈ પણ જોવા લાયક સ્થળે અથવા તો કોઈ સંગ્રહસ્થાનમાં અથવા બપોરે કોઈ નાટક થતું હોય તેવી જગ્યામાં લઈ જવામાં આવતાં. (વિલાયતમાં બુધ ને શનિવારને દહાડે હમેશાં બપોરે ૧ થી ૫ વાગ્યા સુધી મણ્ડુખરી નાટકશાળામાં ખેલ કરવામાં આવે છે.) નાટકથી અમને જ્ઞાન મળતું અને તેની સાથે આનંદ પણ ઘણો થતો. વિલાયતમાં શનિવારનો આખો દહાડો રમવાનો હોય છે એટલે સવારે સાંને પોતપોતાનાં કપડાંની પેટી સમી કરવી પડતી. ત્યારપછી એ ત્રણ કલાકે સવારમાં જમ્યા પછી લેસનની તૈયારી કરવી પડતી ને તે પછી અમને ઉપર કલા પ્રમાણે આનંદનો વખત મળતો હતો. “All work and no play makes jack a dull boy” આ કહેવત આ દેશની કન્યા કેળવણીમાં ખાસ યાદ રાખવાની જરૂર છે. તેનો અર્થ એ છે કે આખો વખત કામ કરે તો છોકરું ઉદાસી બની જાય છે.

રવિવારને દિવસે અમને લેસન કરવા દેતા નહોતા, કારણ કે અમારા ધર્મ પ્રમાણે તે દિવસ આરામનો ગણાય છે. તે દિવસે સવારે દેવળમાંથી આવ્યા પછી વાર્તાઓની ચોપડીઓ શ્રાવવાની છુટ મળતી. તે ચોપડીઓ કેવા પ્રકારની છે તે હમેશાં અચુક શિક્ષકને જોવી પડતી. સાંને ધ્રીને અમે બધાં દેવળમાં જતાં આ પ્રમાણે તે દિવસ અમારો હમેશાં આનંદમાં જતો.

વેકેશનમાં વિદ્યાર્થીઓને એમ લાગે છે કે અમારે કંઈ કામ કરવાનું નથી તેટલામાટે તે વખતે શિક્ષકો કન્યાઓને અચુક વિષયોપર નિબંધ લખી લાવવાનું કહેતા તથા .

વિદ્યાર્થીઓ વખત ગાળવાના હોય તે પ્રદેશમાં કોઈપણ આસાધારણ ઝાડ કે છોડવાના નમુના જે જેવામાં આવે તો તેનું વર્ણન અથવા તો કોઈ ઐતિહાસિક જગ્યા જેઈ હોય તો તેનું વર્ણન લખી લાવવાનું કહેવામાં આવતું. અથવા તો જૂતળ સંબંધી કાંઈ જ્ઞાન મળી શકે એવો પ્રદેશ જોયો હોય તો તે વિષેની હદીકત સહિત નિબંધો લખાવી મંગાવવામાં આવતા. રજામાં કરેલા એ કામપર ધનિામ પણ આપવામાં આવતું. તેથી વેકેશનમાં પણ કામ કરવાનો સોને ઉત્સાહ રહેતો.

મંગલમાં ચાલતી ઘણી રીટીઓ આપણા આ દેશમાં લાગુ પાડી શકાય તેવી સ્થિતિ નથી. કારણ અહીંના રીતરીવાજ તથા પરિસ્થિતિને અનુસરીને સર્વેને ચાલવું પડે છે. તોપણ સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતીઓ અને શિક્ષકો ધારે તો દેશને બંધ બેસે તેવી યોજનાઓ ઘડી શકે ખરા, અને રાજ મહારાજાઓ તથા જ્વરયાપકો ધારે તો એવી યોજનાને અમલમાં પણ મૂકી શકે ખરા.

નિશાળના જ્વરયાપકો ધારે તો નીચે જણાવેલી આજતોના સંબંધમાં અમલ કરી શકે તેવું છે.

૧. કન્યાઓને બહુવાના કલાક વધારે છે તે જોખ કરવા.

૨. બાળાઓ નિશાળમાં રમવાના વખતમાં રમતી હોય ત્યારે શિક્ષકો ત્યાં હાજર રહે તેમ થવું જોઈએ. એથી શિક્ષકો અને બાળકો વચ્ચે પ્રેમભાવ વધશે, તેમજ બાળા-

ઓને રમતમાં દુહાઓ કરવાની કે ગાળો દેવાની ખરાબ ટેવ પડશે નહિ. વળી જેમ નીચ-લા વર્ગો તેમ શિક્ષકો વધારે સારા અને વધારે માયાળુ હોવા જોઈએ.

૩. તહેવારોને દિવસે કોઈ કોઈ વેળાએ શિક્ષકો પોતાના વિદ્યાર્થીઓને કોઈ જોવા લાયક સ્થળે લઈ જાય તો તેથી બાળકોને કેળવણી લેવાની ઘણી હોંસ વધે ને અવલોકન શક્તિની જોવામાં આવતી ખામી દૂર થાય. તેમજ વિદ્યાર્થીની વર્તણૂક વિશે કંઈ માહિત્યો થતી હોય તો તે પણ અંધ પડે. સારા શિક્ષક નિશાળ બહાર પણ સ્વાભાવિક રીતે પોતાના શિષ્યોના મન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી શકે છે.

૪. સારા કેળવાયલા નીતિમાન અને કર્તવ્યપરાયણ માણસો શિક્ષકનું કામ કરવા લક્ષ્યાય તેવા સારા પગાર શિક્ષકોના હોય તો ઘણું મારું.

૫. શાળામાં સમજાવ્યા પછી શાળાના વખત બહાર કરી લાવવા માટે જે લેસન બાળકોને આપવામાં આવ્યાં હોય તે યોગ્ય રીતે તૈયાર કરવામાં શિક્ષકો તથા માબાપો સહાયજૂત થાય ને કાળજી રાખે તેમ થાય તો મારું. બાળકો અપૂર્ણ અને અચોક્કસ રીતે જે લેસનો લખી લાવે છે કે મોડે કરી લાવે છે તેમાં આવી ગોઠવણથી સુધારો થશે.

હું'કામાં આટલું કહ્યા પછી શિક્ષકો પોતાનો ખાનગી વખત યાજ્ઞોપયોગી પુસ્તકો વાંચવા, વિચારવા કે લખવામાં રોકે અને પરીપકારનાં કાર્યોમાં સારી રીતે ભાગ લે તો હિક એટલું શિક્ષકોના લાભની ખાતર કહ્યા વગર આ નિબંધ પૂરો કરવાની ઇચ્છા થતી નથી. શિક્ષકો જો ખરા અંતઃકરણથી પોતાના ખાનગી વખતનો લાભ ખીજીઓને આપતા હોય તો તેઓને પણ વધારે સુખ અને સંતોષ મળે. કેમકે ખીજાને મદદ કરવાથી મદદ લેનાર સામે માણસ સુખી થાય છે, અને મદદ કરનારને પણ સુખ મળે છે એવો કુદરતનો કાનુન છે.

ગૃહસ્થો ! હવે હું આપનો વિશેષ વખત નહિ રોકું. મારા આ હું'કા લખાણ ઉપરથી અહીંની કન્યાકેળવણીના સંબંધમાં જે કાંઈ પણ સુધારો થશે અથવા શિક્ષકો અને માબાપો પોતાની શું પ્રજ્ઞ છે તે સારી રીતે સમજશે તો હું મારો આ અમ. સરથ થયેલો માનીશ.

વર્તમાનરંગ.

હિન્દુસ્થાનના વાઘસિરાય લૉર્ડમિન્ટો અને તેમનાં બાનુના પ્રવાસમાં તેમનો લોપાસનો પ્રવાસ એક રીતે જાણવાજોઈ છે. લોપાળનું રાજ્યતંત્ર એક પછીના લેડિ મિન્ટો એક ચાર બેગમે ચલાવતી આવી છે. તેઓએ દરેક પ્રબળ કલ્યાણ અને સ્ત્રીગૌરવ. માટે મહાન શ્રમો હાથગ્યા છે. હાલનાં બેગમ પણ પોતાની જાતની કેળવણી માટે સ્તુત્ય પ્રયાસો કરે છે. તેઓ પોતે પણ કેળવણીમાં, શુરવીર અને બહાદુર છે. મહા શરીરની તેઓની હજુ વખતે આરંભાએ તેમનાપર હુમલો કરતાં પોતાના રક્ષાકાળી આગેવાની લઈ હુમલો તેઓએ હાવી દીધો હતો, આ વિખ્યાત વીરંગનાની મુશ્કાલત લેતાં ના. લેડિ મિન્ટોને ખરેખર આનંદ થયો હોવો જોઈએ. લોપાળમાં ના. લેડિ મિન્ટોને મુસ્તાનીયા ગર્લ્સ સ્કૂલ (કન્યાશાળા) તરફથી અધ્યાયના સન્માનપત્રના ઉત્તરમાં તેઓએ કેટલાક વિચાર જણાવ્યા હતા તે ખરેખર મનન કરવા જેવા છે. તેઓએ જણાવ્યું હતું કે “અનુક્રમે ચત્યાર બેગમેથી આ રાજ્યનું તંત્ર ચાલતું આવ્યું છે તો આ રાજ્યની સ્ત્રીસમાજની સ્થિતિ માટે જેટલો વિચાર થતો હોવો જોઈએ તેટલો ખીજ કોઈ રાજ્યમાં થતો હશે નહિ.” પશ્ચિમમાં સ્ત્રીઓની અત્યાર જેટલી વધારે, જેટલી બહોળી, જેટલી લાભકારક છે તેટલીજ મોટી, બહોળી અને લાભકારક અસર સ્ત્રીઓની હિન્દુસ્થાનમાં પણ છે. દુનિયાના સઘળા ભાગમાં ગયા જમાનાપર અસર કરનાર માતાઓજ છે. હાલની તેમ ભવિષ્યની પ્રબળોપર તેઓજ હજુ પણ અત્યાર ચલાવતી રહેશે પણ એટલું યાદ રહેવું જોઈએ કે તે અસર મુખ્યત્વે યાવ તે માટે દરેક પ્રબળ સ્ત્રીઓએ સમયથી વાકેજ ને અનુકૂળ રહેવું જોઈએ. સ્ત્રીઓના વિકાસના પ્રયત્ન પુરૂષના વિકાસના પ્રયત્ન કરતાં મંદ રહેશે તો દેશ આગળ વધી શકશે નહિ. લૉર્ડ હેલિફાક્સે એક સ્થળે કહ્યું છે કે પુરૂષની કેળવણીથી લોકોને જે શિક્ષણ અને નીતિનું બળ મળે છે તેના કરતાં પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓની કેળવણીથી ઘણું વધારે બળ મળે છે.”

જગતમાં સ્ત્રીઓનું કેટલું ગૌરવ છે, સ્ત્રી પુરૂષના દરેક પ્રકારના વિકાસના યત્ન સમાન રહેવા જોઈએ એ ઉપરનાં વચનો પરથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. સ્ત્રીઓના ગૌરવ અને

“The influence of women is as great, as vast and beneficial in India as in the Western Hemisphere. All over the world, it is the mothers who have influenced past generations and who will still exert that influence over the generations of the present and of the future, but it must be remembered that in order to maintain a healthy influence, the women of all nations must be in sympathy and in touch with the times..... If their developement is allowed to lag behind that of the men, the country cannot progress.”

H. E. Lady Minto.

“By female education a far greater proportional impulse is imparted to the educational and moral tone of the people than by the education of

Lord Halifax.

ઉત્તરિના સંબંધમાં જે ઉત્તેજક શબ્દો ના. લિડિ મિત્રોએ પ્રસિદ્ધ કર્યા છે તે માટે તેઓને ખરેખર અભિનંદન ધરે છે.

દ્રાવિડવાલમાં આપણા હિંદી બાધઓ અને તેમનાં કુટુંબ વ્યાપાર રોજગાર માટે રહે છે તેઓપર, આમડીના તકાવતને લીધે વિવિધ પ્રકારના અંકુશ અને દ્રાવિડવાલમાં વસતાં હરકતો નાંખવામાં આવે છે, હિંદી પ્રજા તરફ તેમના ઉપર ત્યાંની હિંદી કુટુંબો ગોરી પ્રજા, ત્યાંની સરકાર જુલમ કરે છે, તેમના જુલમને લીધે પ્રત્યે સેંકડો હિંદીઓએ પોતાના દેશની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર કારાગૃહનાં સં-દલસોજીની જરૂર. કટ સહન કરવાને પ્રસંદ કર્યું છે; આ સંધર્ષ આમારા સુત વાયક વર્ગને સુવિદિત હોવું જોઈએ. દ્રાવિડવાલના આ હરકત ભરેલા કાયદા સામે બખેડા કરવાને બદલે ગમે તે સંકેત સહન કરવાં, કાયદાની સજા ભોગવી લેવી, પરંતુ સન્માન ખોવું નહિ એવા જે આત્મત્યાગપૂર્ણ માર્ગ ત્યાંના ધણા હિંદીઓએ અપ્ત્યાર કર્યો છે તેથી ધણા હિંદીઓ હાલ કેદખાનામાં છે. તેમની કમાણી બંધ પડી છે. તેમનાં કુટુંબના નિર્વાહનાં સાધનો બંધ થયાં છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ અને બાળકો અર્ધો જૂખમરો વેડે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ બજારમાં બાહ્યપાત્રો, ફૂળ આદિ વેચી કુટુંબનો કાંઈક નિર્વાહ કરે છે. કેટલાંક કુટુંબનો નિર્વાહ લોકોની મદદ વડે ચાલે છે. ત્યાંની હિંદી સ્ત્રીઓએ આ મહાન આપત્તિના સમયમાં ધૈર્યતો ત્યાગ કર્યો નથી. નામદાર બ્રિટિશ સરકાર, હિંદીઓના સન્માન માટે આ સંબંધમાં પ્રયાસ કરે છે પરંતુ હિન્દુસ્થાનની પ્રતિષ્ઠાને માટે, ચાલતી આ લડતથી હાલ લાચાર સ્થિતિમાં આવી પડેલાં સ્ત્રી-પુરુષો અને બાળકોને તેમના નિર્વાહના સંબંધમાં ગોઠવણ કરવાની ફરજ દરેક દેશાભિમાની સ્ત્રીપુરુષને માથે રહે છે.

આ સમયે, હિંદી સ્ત્રીપુરુષો યથાશક્તિ આ કામમાં મદદ કરશે તો તેઓએ પોતાના દેશબંધુ અને ભગિનીઓની એક ઉચ્ચ સેવા કરી કહેવાશે.

દ્રાવિડવાલની હિંદી સ્ત્રીઓને મદદ કરવાના હેતુથી મુંબાઈના મુન્શરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળનાં પ્રમુખ અને સેવાસહનનાં જોષ્ટ સેક્રેટરી શ્રી. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષાઈ તરફથી એક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું છે તે માટે તેઓને ધન્યવાદ ધરે છે. હિંદી બહેનોને તેઓએ આ સંબંધમાં કરેલી વિનંતિ ઉપર લક્ષ આપવાને આમારા સન્મારી વાયકવર્ગને આ પ્રસંગે સચના કરવામાં આવે તો તે અયોગ્ય ગણાશે નહિ.

અમે એમ કહેતા માગતા નથી કે સર્વ સ્ત્રીઓ હમેશાં પોતાના પતિ પ્રત્યે જોઈએ તેવું વર્તન રાખે છે પરંતુ સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ પ્રત્યે કેવું વર્તન સ્ત્રીઓપર જુલમ. રાખવું જોઈએ એને વિષે જોટલા ઉપદેશ અપાય છે તેટલા ઉપદેશ પુરુષોને અપાતા નથી, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જે અયોગ્ય વર્તન ચલાવવામાં આવે છે તે સામે કદાચ ફરિયાદ હાજરવામાં આવે છે તો પુરુષોના “સ્વામીત્વ”ના અધિકાર નષ્ટ થતા હોય તેમ તેઓ ધોંધાટ કરી મૂકે છે. અમે કમુલ કરીએ છીએ કે કેળવણીનાં ધણાં કુટુંબોમાં સ્ત્રી સન્માન હોય છે છતાં સ્ત્રીસમાજના સુખની પરીક્ષા માત્ર કેળવણીના

સ્ત્રીસંભાળ પરથી થઇ શકે નહિ, અશિક્ષિત કુટુંબોમાં, તેવાં સંયુક્ત કુટુંબોમાં સ્ત્રીઓની, મુખ્યત્વે કરીને “વડુ”ની જે ખરાબ સ્થિતિ હોય છે તેના સર્વને યોડો યલો અનુભવ હશે. નવલકથાકારોએ તેવાં કેટલાંક ચિત્ર દોર્યાં પણ છે. આ સ્થિતિ અમારા પુરુષ-વાચકોના દિલમાં તાણ કરવા માટે હમણાં. યોડો વખતપર બનેલા કોર્ટ સમક્ષ આવેલા બે કેસ રજુ કરવા અને દુસ્સત ધારીએ છીએ. કેળવાયલાં ગુન્દાતી કુટુંબોમાં પણ કોઇક કોઇકવાર પરંતુ અશિક્ષિત કુટુંબોમાં આવા દેખાવ ઘણી વખતે જોવામાં આવે છે.

ત્રિચિતોપોડિની રેલ્વે મેલ સરવિમ્મના એક સોર્ટર વ્યંકટેશ શર્મા, તેની મા અને તેની બે બહેનો ઉપર, વ્યંકટેશની સ્ત્રીને હાથ દેવાનું તહોમત મૂકવામાં આવ્યું હતું. વ્યંકટેશની બે બહેનોમાં એક વિધવા હતી અને હમેશાં તેના ઘરમાંજ રહેતી. બીજી બહેન પરણેલી હતી છતાં ઘણે ભાગ પીયરજ રહેતી. કુંતલતામલ ૧૦ વર્ષથી તેને સાસરે રહેતી હતી. તેની સાસુ અને નણ્ણા, હમેશાં, વ્યંકટેશ આગળ તેનું વાંકું બોલતી અને તેના પર જીલમ ગુન્દાવતી. હાથ દેવાનો આ બનાવ અન્યો તે દિવસે આ ત્રણે તહોમતદાર, સાસુ, અને બે નણ્ણા ધરના પાછલા ભાગમાં કાંઈક વાતો કરતાં હતાં.

નંબર ૩ જાની તહોમતદાર જે ઘણે ભાગે સાસરે જતી નહોતી તેણે કુંતલતામલને આવી કહ્યું કે “વ્યંકટેશ તને બોલાવે છે.” વ્યંકટેશની પાસે તે ગઇ ત્યારે તેણે લાકડીથી તેને મારી અને ધરમાં “ફલાણું ફલાણું આવે છે” એવી જે તેણે કહ્યુંબની વાત બહાર પાડી હતી તે કબૂલ કરી દેવા હુકમ કર્યો. વડુએ કહ્યું કે “મેં કાંઈ પણ કોઇને કહ્યું નથી.” પેલી વિધવા બહેને તેના હાથ તેની પીઠ પાછળ આંધ્યા અને બોલી “નરમાશથી તે માનશે નહિ.” દેવતાપર એક શળાઓ ક્યારેના ધગધગતો પડ્યો હતો. વિધવા બહેને અને માએ તેને નીચે નાંખી તેનું વસ્ત્ર ઉતારી લીધું. નં. ૩ જાની તહોમતદાર બહેને પેણે ધગધગતો શળાઓ વ્યંકટેશને આપ્યો. ત્રણે તહોમતદારોએ વડુને હાથ દેવા તેને ઉકેર્યો. વિધવા બહેને તેના પગ અને માએ તેનું માથું પકડી, દબાવી રાખી હતી. વ્યંકટેશને ચોડીવાર તો સકાય થયો. શરી, સર્વ સ્ત્રીતહોમતદારોએ ઉકેરણી કરતાં તેની જામણી જાગપર ત્રણ અને હાખી જાગપર બે હાથ તેણે દીધા. તે શેવા લાગી પણ તેની સાસુએ તેને રકતી અટકાવવાને તેનું ગળું દાખ્યું. વિધવા બેને પછી તેના આંધેલા હાથ છોડી દીધા અને પહેરવાને તેનું લૂગકું આપ્યું. તે તેને પછી એક ઓરડીમાં લઇ ગઇ અને તેને ત્યાં પૂરી. આ ઓરડીમાંથી નીકળવાનો બીજો કોઇ માર્ગ નહોતો. ત્રણ દહાડા સુધી તે આ સ્થિતિમાં અહિં રહી. યર મૂકી બીજો જતું નહિ એવી ચરતથી ચોથે દહાડે, તેને ઓરડીમાંથી બહાર નીકળી ધરના અંદરના ભાગમાં ફરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી. પાંચમે દિવસે, “આજ સાંજે ત્હારા પગ ભાગી નાંખીશ” એમ કહી વ્યંકટેશ બહાર ગયો. જેણે તેને હાથ દીધા હતા તે તેના પગ પણ ભાગવાની ધમકી અમલમાં આણવા ચૂકશે નહિ એવી તે બાહ્યને બહીક લાગી તેથી તેણે નાશી જવાને નિશ્ચય કર્યો. વિધવા - બહેન અને નં. ૩ જાની તહોમતદાર ધરમાં નહોતી તે વખતે તેણે જાજામાં જવા માટે સાસુની પરવાનગી માગી. સાસુએ ના પાડી પણ તે આલી ગઇ. વ્યંકટેશને આ ગુન્દા કરવાનો સખબ એ મલ્યો હતો કે નં. ૩ જાની તહોમતદારને યરમાં આવતા કેટલાક પુરુષો સાથે સંબંધ હતો એવી ધરની વાત તેની વડુએ બહાર પાડી દીધી હતી. મેજસ્ટ્રેટ ફેમસો આ-

ધર્તાં વૃક્ષાવ્યુત્થં કે શરિયાદ કરનાર બાદને ડામ દેવામાં આવ્યા હતા. કાપદા વિરૂદ્ધ કેદ કરવાની હકીકત પણ સાબિત થાય છે. એ બાદની સહિસલામતી અગર આખર ખાતર તેના પતિએ તેને ધરતી બહાર લ્લા દીધી નહોત તે તે કાપદા વિરૂદ્ધ કેદ કહેવાત નહિ. ડામની બાંધતમાં કેસની માંડવાળ કરવાને તે બાદએ પાછળથી મેહસ્ટ્રેટને અરજ કરી. તેણે વૃક્ષાવ્યુત્થં કે વ્યંકટરે તે કામ ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં કર્યું હતું પણ પાછળથી તેને તેનો પૂરો અદ્ધો મળ્યો હતો. “ અમે જે જરી એકાં રહી રાખીએ ” એ કારણ પણ તેણે રજુ કર્યું હતું. પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટરે અને પ્રોસિક્યુટરે વૃક્ષાવ્યુત્થં કે આ ગુન્હાને માત્ર એક વ્યક્તિ સાથે નિરૂપત નથી, આખી આજ્ઞા જ્ઞાનિ સાથે તેને નિરૂપત છે. એક નિરાધાર બાદના મંબન્ધમાં આ દૂર કામ કરવામાં આવ્યું છે. મેહસ્ટ્રેટ વ્યંકટરે, તેની મા અને તેની બે બહેનોને એક એક માસના સપ્ત કેદખાનાની મન્ન કરી.

બીજાને બનાવ મુંબાઈમાં બન્યો છે. તાનીઆઈ નામની હિન્દુ બાદએ પોતાના પતિ-જુલમથી કંટાળી આપઘાત કરવાની કોશિસ યોગ દિવસ ઉપર કરી હતી. આ કેસ કોર્ટમાં રજુ થતાં, પ્રોસિક્યુટર મેહસ્ટ્રેટ ખા. બ. ફિરોઝ હોમંગજી દસ્તુરે દીકા કરતાં વૃક્ષાવ્યુત્થં હતું કે ધણીના જુલમી વર્તનને કીધે આરોપી બાદને આપઘાત કરવાની ઇતિ યથ હતી. આપઘાત કરવાની કોશિસ માટે તેઓએ તાનીઆઈનો રૂ. ૮ દંડ કર્યો હતો અને એ દંડ તેના પતિએ આપવો અને તેને તેના આપવે ત્યાં રહેવા દેવી એવો તેઓએ હુકમ કર્યો હતો.

રાધાલાલ લક્ષ્મણ, બન્ધુસમાજ.

સ્વાગત મંદિર.

આ સચિત્ર અંકની નોંધ લેતાં અમને ઘણો આનંદ થાય છે. રા. સોમાલાલ દિનપ્રતિદિન ગુર્જર સાહિત્ય સેવા કાંઈ આડંબર કર્યો વગર કરે જાય છે, તેને “ગુજરાતી પંચને” માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. આ ખાસ અંકમાં ૨૨૦ પાનાં છે. દિવાળીનો મુખપૃષ્ઠ ઉપર હિંદ દેવીની છબી છે. તે અંક આપણા ના. ગન્ધર્વ સાહેબ સર જ્યોર્જ કલાકેને અર્પણ થયેલો છે. તેઓ નામદારની છબી ઉપરાંત બીજા ગુજરાતના જાણીતા વ્યાપારીઓ, સાક્ષરો, બાનુ-એન્જુએટા, મીત્ર માર્શીકા, ધર્મ ગુરૂઓની છબીથી અમંદૃત છે. સાક્ષરોના ઉત્તમ લેખો વાર્તાઓ, કવિતાઓ વડે આ અંક વિભૂષિત થયેલો છે. સર્વ દિશામાંથી રા. સોમાલાલને આ અંક માટે અસાધારણ ધન્યવાદ મળ્યો છે, તે વ્યાજ્ઞી છે. માત્ર દોઢ રૂપીઆમાં સ્વતઃકથિત બન્ધે નવન કથાઓ ઉપરાંત, આવા પ્રકારનો સાક્ષરોના હાથથી લખાયેલો સચિત્ર અંક આપવો એમાં અમે તો એજા માનીએ છીએ કે સાહિત્યની રદ્દિ માટે રા. સોમાલાલ સ્વાર્થ ત્યાગ કરે છે.

આવા ઉત્તમ સ્વાર્થે ત્યાગને ગુર્જરપ્રજાએ વધારી લીધો છે એ “ ગુજરાતી પંચ ” ના વધતા જતા પ્રચાર અને દીવાળીના અંક માટે વિદ્વાનોએ મોકલેલા લેખોથી સાબીત થાય છે. કોઈક જુગ માસિકમાં અગર વર્તમાનપત્રમાં તત્સંબંધે કંઈક પ્રકોષિતયુક્ત વિવેચન જોવામાં આવે છે, પણ તે લક્ષમાં લેવા જેવું નથી. નિરીક્ષકને અભિપ્રાય આપવાનો છે તે વર્તમાન અંક ઉપર છે. આ પત્રના દિવાળીના ભાવિ અંકની ચિંતાથી અન્ય માસિક વર્તમાન પત્ર અગર કોઈ નિરીક્ષકે દુખળા પડવાની જરૂર નથી. વિવેચકોને ને ન્યાય અને નિષ્પક્ષપાત દષ્ટિથી આ અંક જોશે તો તેમને આ અંકમાં ઘણું વખાણવા જેવું માધ્યમ પડશે. ગુર્જર સાહિત્ય પ્રેમી સ્ત્રીપુરુષોને આ અંક ખાસ વાંચવા લાયક છે. ફરી એક વાર આવા અપૂર્વ શ્રમ અને ઉત્સાહથી કરેલ ગુર્જર સેવા માટે ગ. સોમાલાલને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

મરાઠી ભાષામાં પ્રકટ થતા આ “ મનોરંજન ” નો ખાસ અંક ગુજરાતી પંચના ખાસ અંક જેટલોજ ઉત્તમ છે. તેમાં મહારાષ્ટ્રના સુપ્રસિદ્ધ લેખકોની “ માસિક મનો- તથા વિદ્વાનોની છાત્રીઓ તથા લેખો દૃષ્યમાન થાય છે. તે ઉપરાંત રંજન”ના દિવા- કુમારસંબંધમાંનાં તથા શાકુન્તલનાં અને બીજાં ઉત્તમ ચિત્રો છે. ણીના ખાસ અંક, ભગવાન શંકરને કામદેવ બાણ મારે છે, તેથી ક્રોધયુક્ત નેત્રથી સદા- શિવ કામને બાળે છે, (ક્રોધપ્રમોસંહર સંહરેતિ x x x મસ્માવશેષં મદનંચકાર) તે ચિત્રો ઘણાં ઉત્તમ છે.

જેમ પારસી અંકોની અંદર પારસીઓની, ગુજરાતી અંકોની અંદર ગુજરાતીઓની તેમજ આ મહારાષ્ટ્રીય અંકની અંદર મહારાષ્ટ્રીય સન્નારીઓની અને પુરુષોની છાત્રીઓ તરફ પડે છે. પણ તેમાં મહારાષ્ટ્રમાં હિત કરનારામાંના મંડળમાં રા. બ. લાલશંકરભાઈની અને મરાઠા ઇતિહાસકાર તરીકે શેઠ પુરુષોત્તમ વિશ્વામ માવજ. જે. પી. ની છાત્રી જોઈ અમને ઘણો આનંદ થાય છે. આ સન્નનો ગુજરાતમાં તો માત્ર પામ્યા છે એ વાત સર્વને વિદિત છે, પણ તેઓની કીર્તિ આખા મહારાષ્ટ્રમાં પ્રસરે છે એ જોઈ ગુજરાતી તરીકે અમને આનંદ થાય છે. પુનઃ એકવાર અધિપતિ મી. મિત્રને આવી ઉત્તમ કૃતિ માટે ધન્યવાદ આપી, તત્સંબંધી વિવેચન બંધ કરીએ છીએ.

સમયતરંગ.

(મળેલું.)

સેવાસદન અને લેડિમિન્ટો. થોડા વખત પર જ્યારે નામકાર વાહસરોયનાં બાતુ લેડિમિન્ટો આ ઇલાકામાં પધાર્યા ત્યારે મુંબાઈના "સેવાસદન" ની તેઓએ મુલાકાત લીધી હતી. તેઓને "આંખની આંસિપતલ" "સામાન્ય આંસિપતલ" "કોલોન મંદિર," પારસી અને હિન્દુ આશ્રમ બતાવવામાં આવ્યાં હતાં મિસ હર્મિલા નરસિંહરાવ દિવસીયાએ પોતાની બનાવેલી એક સુંદર પરં (કાચળી) લેડિમિન્ટોને અર્પણ કરી હતી.

સીઓ તરફનું પ્રદર્શન મિસિસ મં-મજાગેરી યુનીકાલ હ સેતજવાડ, મિસિસ રસિક મણિ બાલકુન્દરાય અંબાલાલ દેસાઈ, મિલિસ તનમનગેરી રામલાલ મોતીલાલ દેસાઈ અને અન્ય સન્નારીઓની હેબરેમ નીચે સીઓના હાથની કારીગરીની ચીજોનું એક પ્રદર્શન અને ફેન્સી ફેર ભરથમાં આ માસના આરમ્ભમાં સરવામાં આવનાર છે. લેડિ મ્યુર મેકેન્ઝી આ પ્રદર્શન તા. ૧૨ મી બન્યુઆરીએ ખુલ્લું મૂકશે. સીકારીગરીના નમૂનાનો સ્વીકાર તા. ૭ મી બન્યુઆરી ૧૯૧૦ સુધી થઈ શકશે. સારા નમૂના માટે સોના રૂપાના ચાંદ, રોકડ છનામ તથા સર્ટીફિકેટ આપવામાં આવશે નમૂના મોકલવાનું એક વખતનું ખર્ચ પ્રદર્શન આપશે. ના. ગરનેર આ પ્રદર્શનની મુલાકાત લેવાના છે.

એક બાતુની કસેટ. ડૉ. મિસ ટોશી બાઈ પટેલ એર. એમ. એન્ડ એસ. લંડનની વેધ વિધાને લગતી એમ. બી. ડિ. એસ ની પરીક્ષામાં પસાર થયાં છે.

પ્રેસિડેન્ટ ટેક્ટ અને તેમનાં બાતુ. અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટસના પ્રભસત્તાક રાજ્યના પ્રેસિડેન્ટ મિ. ટેક્ટ થોડા વખત ઉપર જણાવ્યું હતું કે હું જ્યારે મારી સીના વિચારથી તુલો પડી વર્તન કરું છું ત્યારે પાછળથી મારે ક્ષુભ કરવું પડે છે કે "તમે પહેલાં કહેતાં હતાં તેજ ખરું હતું."

૭૬ વર્ષની વયે મેટ્રિક. અમેરિકાના યુનાઈટેડ સ્ટેટસની વોશિંગ્ટન યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષા ૭૬ વર્ષની વયે એક બાતુએ પસાર કરી છે. તે હવે મેન્યુએલ યવા ઇશાદો રાખે છે. (સાં. ૫)

સીસમીક્ષા. અમદાવાદના પ્રેમાબાઈ હોલમાં ગયા માસમાં "સીસમીક્ષા" એ વિષયપર ભાષણ આપતાં પંડિત વિશ્વરામ ત્રી. કમલજી જણાવ્યું હતું કે "સીઓ કોલિનર કરતાં વિરોધ મૂલ્યવાન છે. એક રત્નથી બીજું રત્ન પેદા થઈ શકતું નથી પરંતુ સીરત બીજું રત્ન પેદા કરી શકે છે. મદારાબ એકપરંતે એમાં મદદા રત્નનું જન્મ આપનાર તે છે સીઓ બદાંડનું મૂળ છે.

કુટુંબ અને સમાજ—મિસિસ કારીગેરી ત્રિશુવનદાસ ક. ગાજરે "સમાજ-શાસ્ત્ર" (વયે મુંબાઈમાં બાપજી આપતાં જણાવ્યું હતું કે "સમાજની ઉત્પત્તિ તેની શિષ્ટતા અને તેની સ્થિતિ સહ કુટુંબ ઉપરજ આધાર રાખે છે. સારે સહજે પ્રથમ કુટુંબનું અવલોકન કરી પછી સમાજને જોવા પ્રયત્ન આદરવે! એજ વાંછનીય છે. આપણે એવાં ઘણાં કુટુંબો જોઈએ છીએ કે, જેમાં હમેશાં કજીઆ કંઠાસ એર, વેર અને કુસંપ હોય છે. કુટુંબો ખાનદાન, સુશિક્ષિત અને દીર્ઘિવાળાં પ્રખ્યાત હોય છે. તેમાંથી જે ઓપુર્યો આત્મોત્પત્તિ, પરાપકાર, સ્વરાજ્ય, સંસાર સુધારો વગેરે વિષયો ઉપર બાપણો આપી અન્યને ઉપદેશ કરતાં હોય છે અને પોતામાં કે પોતાનાં કુટુંબોમાં આત્મોત્પત્તિનાં બીજ હોતાં નથી, પોતાના ઉપરજ ઉપકાર કરી ચક્રતાં નથી તો બીજાઉપર તો કયાંથીજ કરે,

પોતા ઉપર રાજ્ય હોયું નથી ધરમાજ સ્વતંત્રતા આપી દેતા નથી તો તેના પરોપકાર શા કામના ? સંસાર સુધારાની હોમાવતના બાધણો કરી ખીજાઓને સલાહ આપે છે અને પોતાને પ્રસંગ આવતાં વાત વીસારે મુકે છે.

આવી રીતેજ જ્યારે કુટુંબોમાં તેઓ વર્તે છે અને જ્યારે કુટુંબોનીજ સ્થિતિ આવી હોય છે તો પછી જનસમાજની સિદ્ધતા ક્યાંથી ? દરેક કુટુંબો આવાં હોય છે એમ માફ કહેવું નથી પણ ઘણાં કુટુંબોમાં એવું જોવામાં આવે છે અને તેથી તેમાં સુધારો કરવાની ખાસ જરૂર છે. જ્યાં સુધી કુટુંબોમાં સુધારો થવાનો અને ઉચ્ચ જ્ઞ. તત્ત્વ જ્ઞાન મેળવવાનો અભાવ જોવામાં આવે છે ત્યાં સુધી જનસમાજ પણ સારો થવાનો સંભવ નથી. વેર અને કુસંપ એ દુર્ગુણો પામ્યાલાં કરનારા છે અને જ્યાં સુધી તે દૂર નહીં કરવામાં આવે ત્યાં સુધી ઉન્નત જીવન બનવાનું નથી. ”

મુંબાર્થ યુનીવર્સિટીની જુની જુની પરીક્ષાઓમાં પાસ થયેલી સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓ.

મેટ્રીકયુલેશન.

	ગુજરાતી.	દક્ષિણી.	પારસી.	ખ્રીસ્તી.	દ્રાવીડી.	કુલ.
સંસ્કૃત ભાષા લખને	૨	૬				
ફારસી	”		૩			
ફ્રેન્ચ	”	૮	૨૪	૩૨	૧	
સેડીન.	”	૧			૧	
	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	<hr/>	
	કુલ ૨	૧૫	૨૭	૩૩	૨	=૭૭

પ્રીવીયસ.

ખીન્ને વર્ગ.		૧		
પાસ વર્ગ.		૪	૨	
		<hr/>	<hr/>	
		૪	૩	=૭.

ઇન્ટરમીડીએટ.

ખીન્ને વર્ગ.				
પાસ વર્ગ.		૭	૩	=૧૦.

બી. એ.

ખીન્ને વર્ગ.		૧		
પાસ વર્ગ.		૨		
		<hr/>		
		૩		=૩

એમ. એ.

ખીન્ને વર્ગ.		૨		
પાસ વર્ગ.		૧		
		<hr/>		
		૩		=૩

મ. પબ્લિક ઇન્સ્ટ્રક્શનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ધનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું, તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ધનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટા તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરુષોનાં અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાબિંધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિર્ધારક બી. એ. એલ. બી. (અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જ્યેષ્ઠકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રાહી-લખંડ), સો. વિદ્યાગૌરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ ભુચ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (લુનાગઢ), રા. શિવચંદર ચામજી દલાલ, બી.એ. એલ.એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર સ્ટેટ), મિત્ર એફ. મેટ્રી લેડી સુપ્રિ-ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન ધોમેલ ટ્રીનિમ ધોમેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

સુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક જ્ઞાનનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયેલ છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ જોવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્વીકૃતિ હોમનો ઉદ્ય મહાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ જોવાનો શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધર્મસંસાર ચક્રાવતારની રીતિનું અને બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેણે દરેક સજ્જનને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની અવશ્યકતા છે. શ્રીમંત રૂપિયો સવા. પોસ્ટેજ લુહડ.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સંગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

સંગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રત્યેક પતિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી હોયુ ચાલે તે સર્વ કોઈ જાણે છે, પ્રસવ સમય મહામય કરે છે. એમાંથી અનેક સુવાવર્યામાં પ્રવેશતી બાલાંઓ તેમ નાનાં મોટી સ્ત્રીઓ જીન્દગી ખુબે છે; ને કદાચ જા તંદુરસ્ત હોય ને તે સમયમાં કોઈ મેળવે છે તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક ગુસ્સ બ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલો કરે છે; ને આખરે રોગની જોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે જ્યાં સ્ત્રીઓ અનેક બ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની ચર્યાઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણો ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારની બાધ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેના ખાસ પ્રયત્ને લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાબી જીન્દગી કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે જાણત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે; ગર્ભાવસ્થા આ નાના પુસ્તકની અંદર મળેલી સ્ત્રીની શી શી સંભાળની જરૂર છે, મર્મિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં થતાં સાધારણ દરદોના ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે જાણત અતિ ઉચ્ચ વૈદ્યક મંથોનાં આધારે જણાવવામાં આવી છે. (બન્ને ભાગ સાથે) કિંમત આના ચાર, પોસ્ટેજ લુહડ. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

નરવરલાલ કે. વેળુવ, ડાહ્યાપિસ્ટ, જેતપોર (મહીયાવાદ)

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ડ્રોપ્સ — જ્વર પિન્ડુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. બધીજ સરતી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મસાઇડ — જીવિવનાયક. ચેપી કે એરી જંતુના વિપ્લવે કાપી નાંખે છે. રૂ. ૦-૮-૦

બ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન — રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર બધીજ અસર કરક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન — જાડાની કળકળાત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને જીખ ધોળે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ — ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રાજ આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલો મલમ, કોલેરા, પ્લેમ વગેરેની સવળા જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો.—

(પ્રોફેસર અન્જરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

રા. મહેતા જોડાલાલ મુળજી વડોદરા
 રા. નરભોજી પ્રભાશંકર પંડ્યા વડોદરા
 રા. જટાશંકર ઘેલાભાઈ ગોંડલ
 રા. લક્ષ્મીલાલ ગીરધરલાલ ખેડા
 રા. લક્ષ્મીભાઈ ખંડુભાઈ ભામણ હવુભાઈ
 (વધસાડ)
 રા. નરસિંહપ્રસાદ ગીરધરજી દામનગર
 રા. કુંદનવિદ્યા અંબાલાલ નડીયાદ
 રા. પોપટલાલ ધારસી મુંબઈ
 રા. આનંદજી નાનચંદ કાનપુર
 રા. ગીરધરલાલ આપાલાલ ધોળકા
 રા. હીમંતલાલ ગણેશજી અંબરીયા એમ.
 એ. અમરનગર
 રા. બા. બળદેવજીભાઈ લાલજીભાઈ વડોદરા
 બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. ચીમનલાલ કોરપાચંકર આણંદ
 રા. બા. પ્રદીપજી સેવકરામ દહેગામ
 રા. તારાગૌરી નડીયાદ
 રા. કરચનદાસ બાલગોવિંદ માલીમ
 રા. છોટાભાઈ ચતુરભાઈ મોરસદ
 રા. મણિચંકર આનંદજી પોરબંદર
 રા. પ્રેમાભાઈ પુત્રસી દેવજી કોઠારા
 રા. વસંતભાઈ મુંબઈ
 રા. કૃષ્ણજી જીવજીભાઈ પોરબંદર
 રા. ત્રીભોવન હીરાચંદ અલીબાગજી દર
 રા. પ્રરોડાભાઈ રણજીદાસ અનંદ
 રા. વિહલદાસ બાજીજી અકોલા
 રા. માધવલાલ અવરીલાલ નડીયાદ
 રા. હીરાશંકર બરમ
 રા. હરિપ્રસાદ ઉત્તમરામ અમદાવાદ
 રા. પૂર્ણાંદ મહાનંદર બટ
 બી. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. અમરતલાલ એમ. ગાંધી મહુવા
 રા. રમણીકલાલ ઉદેશિ અટવા
 રા. દુર્ગાબાઈ સુચરામપુર અમદાવાદ
 રા. હીમંતલાલ કલ્યાણરામ અમદાવાદ
 રા. નરસીલાલ ધમનલાલ કમ્હા (સીધ)
 રા. ગોપાળજી સુન્દરજી તલાજી
 રા. સુન્દરામ હરસુખરામ જુજ
 રા. નાગરદાસ જોશી રાવળ કરોચી
 રા. દલસુખભાઈ વાડીલાલ સોલાપુર
 રા. મનસુખરામ પ્રાણજીવન બીલખા

રા. આનંદરાવ હરિવલ્લભદાસ નાગપુરસીટી
 રા. શ્રીસીસ મોરારજી વલ્લભદાસ કરોચી
 રા. ગોરધનદાસ કરચનદાસ અંબાર
 રા. આશ જમના કરોચી
 રા. શ્રીસીસ તારાશંકર ૩૫૪ કર વડોદરા
 રા. ત્રીકમજી બાણજી રહેતા સુદા
 રહેતા કાજીજીભાઈ મોરારજી સુદા
 રા. અરેદેશર દરામજી ખજારદાર મદાસ
 રા. માણીકધર મીરજીધર અમરીતસર
 રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ખવેરી મુંબઈ
 એમ. એ. એલ. એલ. બી.
 રા. અમરચંદ સોમજી રંચુન
 રા. રણજીતભાઈ કાળાભાઈ સુરત
 રા. જીમજીગૌરી પીરજીરામ સુરત
 રા. વિજયચંકર વિધનદાસ રંચુન
 રા. એ. આર. જીમજી રંચુન
 રા. જી. ગણેશજી સુરત
 રા. ધનંજયજી દુર્ગાશંકર ધોળકાવા બગસરા
 રા. દીપચંદ દામોદર હીંગતપાટ
 રા. હરિદાસ માધવજી વેરાવળ
 રા. ગણાભાઈ રેવાચંકર અમદાવાદ
 રા. એ. સો. સુરજગૌરી મુંબઈ
 રા. હકકર બાણજી પ્રાંમજી કાલંબો (સીલોન)
 રા. આનંદમહમદ પીરજી રંચુન
 રા. રામપ્રસાદ અમરનલાલ બી. એ. એલ.
 એલ. બી. જેતલસર
 રા. સંદુલાલ લક્ષ્મીભાઈ ધોળકાદર
 રા. ભોગીલાલ પુનભાઈ બી. એ. એલ.
 એલ. બી. કાલોદ
 રા. ત્રિલોકભાઈ સામળભાઈ વડવાણસીટી
 રા. સંતારાભાઈ વેડાલાભાઈ વડોદરા
 રા. બહેન વિજળા બહેન વડોદરા
 રા. એ. સો. સવિતાગૌરી વાગરા
 રા. બહેન અંબજીગૌરી વલસાડ
 રા. નાગરદાસ જીમનલાલ વડવાણસીટી
 રા. જીમનલાલ નરસીલાલ કાનોગા અમદાવાદ
 અખંડગૌડ પ્રતાપ બાથો રાણીજી બાસાહેબ
 મોરબી.
 રા. પ્રભાચંકર દલપતરામ પટ્ટણી દીવાન
 રા. ધનંજય સુતીલાલ હનરત અમદાવાદ

મીસીસ નાનાલાલ પહેતા અમદાવાદ
ડા. બલદેવસિંગ વી. ઠાકોર વામરા
રા. ગીરધરલાલ બાપાલાલ ધોળકા
મહારાજ વિક્રમરામ મગનલાલ વિસનગર
પહેતા કરશનદાસ લલિતભાઈ મુંબાઈ
અત્રી કાનજી હંસરાજ મુંબાઈ
સેક્ટરી યુનીયન રીડીંગ રૂમ લાંબજેરી
મે. દેશવાડા જ્ઞાનવર્ધક લાંબજેરી ના. સે.
રોડ જમનાદાસ ત્રિભોવનદાસ નેત્રી લાંબજેરી
જ્ઞાન લાંબજેરીનાં સેક્ટરી સાહેબ કુંડલા
રા. ધીરજલાલ હાપીસદાસ રયોર મુંબાઈ
રા. પૂર્ણાનંદ મદાનંદ બટ્ટ પીએ. એસ.
એલ. પી. અમદાવાદ
રા. અમરતલાલ એચ. ગાંધી મહુવા
આમોદ બનરદાસ રીના સેક્ટરી આમોદ
બાપા હગનલાલ કાળીદાસ મસકત
રા. અમરતલાલ મોતીરામ અમદાવાદ
રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ.
એલ. એલ. પી. મુંબાઈ
રા. હમનભાઈ ઝવેરભાઈ ધટોલા
રા. મંગનલાલ કલ્યાણજી જેંગોર
રા. કેશવલાલ ગોકળદાસ મુંબાઈ
સેં. સંવિતાગેરી નારણદાસ મુંબાઈ
રા. હીમતલાલ કલ્યાણજી અમદાવાદ
અ. સૌ પહેન જયવંતી આમોદ
અ. સૌ અંકગેરી જયવંતરાય બરમ

મીસીસ ઠાકોરલાલ કપીલરામ સુરત
ગંગાસ્વરૂપ સાકરબા નડીયાદ
ડા. રજબઅલી વિશ્વરામ મુંબાઈ
બાઈ ચલાળ હરિભાઈ મુંબાઈ
રા. છોટુભાઈ અનુપરામ મુંબાઈ
રા. જમનાદાસ મનોરંજક મુંબાઈ
રા. અંબાલાલ નાયાભાઈ મુંબાઈ
રા. મૂળચંદ લાલજી મુંબાઈ
રા. દેસાઈ પ્રાણુલાલ મગનલાલ ઠાસરા
રા. પરમોદરામ જમિયેતરામ અમદાવાદ
પહેન સુશેચના અમદાવાદ
રા. કેશવલાલ દર્ષદરામ અમદાવાદ
સૌ. સુનીગવરી કેશવલાલ સેતલવાડ મુંબાઈ
સર ભગવતસિંહજી લાંબજેરી ગોડગ
રા. પુષ્કરરાય જી. દેશાઈ ખંભાત
રા. સુનીલાલ માણેકચંદ કાનપોર
મીસીસ ઝવેરીલાલ જમજીવન પાલાગામ
સૌ. વસંતગેરી શ્રીવેદી સોલાપુર
રા. ભોગીલાલ પુજાભાઈ દાહોદ
રા. બળવંતરાય ચન્ડુલાલ આમોદ
રા. બળવંતરાય વજ્રેશંકર આમોદ
રા. હગનલાલ નરસીલાલ પી. એ. એલ.
એલ. પી. અમદાવાદ
અ. પ્રેમ પ્રતાપ આત્રી રાણીજી બા. સાહેબ
દીવાન સા. પ્રભાકર દસપતરામ બાવનગર
સૌ. હીરાગેરી ઘેડદર
રા. કચનરાય, વિ. નવનીધરાય બાવનગર
રા. મોતીજી સામજી કરોચી

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
ચોગી ૧૨૮ પાનાંતુ પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીમત કે દપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી ટેગવજી

જામનગર--કાંઠાવાવડ

સુન્દરી સુખોધના ગ્રાહકોને મળતા ખાસ લાભ!!!

ગિતિની	સુન્દરી સુખોધ પેહેલા વર્ષના ભેટ	૩ વા	સાત આને
પિંજલા	ત્રીજા વર્ષની ભે	૩ વા	સાડાચાર આને
દુલા.	ચોથા વર્ષની ભે	૩ વા	સાડા છ આને
મલકય જ્યોતિ	કર્તા ચિવશાષ (જન્મસમાજ)	૩ ૧૧	ત્રણ આને.
પ્રાકાન્ત.	કર્તા ભોગીન્દ્રગવ ૨ (જન્મસમાજ)	૩ ૧૧	ત્રણ આને
મપદ્દતકુમુદ.	કર્તા પ્ર ક કુ (એક રમય વર્તા.)	૩ ૧	ત્રણ આને
સુધાહાસિની.—આર સી દત્તકૃત પુરવકતુ શુ ભાષાન્તર કરનાર			
સૌ વિવાગૌરી બી એ તથા અ સૌ શારદાગૌરી બી એ			
૧મામ લેઉવા કડવા કણુખીની ઉત્પત્તિ	આયે આ વડનગત	૩ ૧૧	૧-૨-૦
કણુખીની ઉત્પત્તિ અને તેમના આચાર વિચાર			
૩ ૧	૩ ૧	૩ ૧	૬૨ આને
ગીતસંગ્રહ—વડનગર નાગરોમા ગમતાં ગીત-સંગ્રહકર્તા			
મા બાળા ભોજાનાથ			
૩ વા	૩ વા	૩ વા	સાત છ આને
Selections from Lughiasy Poets (૩ બેન્દ્રાવ ૨) ૩ ૧			
ત્રણ આને			
સોકશમન—આ માસિકનો કોષ ગ્રાહક જે નવા ગ્રાહકનું લવાજમ મોકલી આપશે તેને			
વિના મૂલ્યે પોસ્ટેજનો અડધો આનો લઈ મોકલવામાં આવે છે			
દક્ષિણચાન્દા.	લેખક સૌ સુમતિ	૧-૦-૦	૦-૮-૦
પદ્મનાભ.	ગ. ચિવશાષ, જન્મસમાજ	૧-૮-૦	૦-૮-૦
મધુકર.	ગ. ચિવશાષ, જન્મસમાજ	૧-૮-૦	૦-૮-૦

સુન્દરી સુખોષ”

(૭ મું વર્ષ)

સ્ત્રીઓ માટે મગ્ગ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતુ પ્રથમ માસિક
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક લેટ આપવામાં આવે છે.
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ ૫૪મું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (આવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના
આરંભથીજ કરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા ચનાર ગ્રાહકોને પાછલા અઠા મોઢી
આપવામાં આવે છે.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે

ગુજરાતી પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ખીજા વિભાગ, ખર્મી, આદિ દૂરના
પ્રદેશોમાં પાછોળો દેલાવો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને
લગતા વિવિધ વિષય ચર્ચાવતું, દેશવિદેશની અનેક ખબરો આપનાર

સરતામાં સરતું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયા દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો
માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની લેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૧૫ મી જાન્યુઆરી સુધી ગ્રાહક ચનારને ૧૨૯ સુંદર છબીઓ,
દિલ પર્મદ લખાણ, અને હિન્દ દેવીના મનમોહન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ
૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ દીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના
મૂલ્યે લેટ મળશે. દીવાળીનો અંક લેનાર ગ્રંથા નવેમ્બરથી ગ્રાહક ગણાયો.

મેનેજર, “ ગુજરાતી પંચ ”—અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(પ્રમત્ર દેવતા રૂઢે, ત્યાં પામે રમનાન સુન્દરી)

સર્વોગે શ્રીઆ માટે પ્રકટ થતું મારિક.

પુસ્તક ૭.

અંક ૬.

સંપાદક,

અન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

દ. સ. ૧૯૨૦; ફેબ્રુઆરી.

વિ. સં. ૧૯૬૬; પૌષ.

વિષયસૂચને.

સેખર.

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

કાવ્યકુંજ.

✓ શ્રીમતિ કામિની.

✓ જીગો પ્રેમ.

✓ હૃદયોવધા.

વાર્તાસહસ્રી.

આવાહી.

આત્મભાગ.

વૈરાગ્ય.

૧૫વિધવિહાર.

આપાતી હૃદયતિ

આદ્યે કાવરદં

શ્રી મમાજ

મહારા સિન્ધનો પ્રવાસ

અન્ધુસ પ્રદર્શન.

મો. મુખતિ.

ગ. આપુર્ણાજી નરવરાય વૈષ્ણવ.

રા. નર્મદાસાધ મહેતા.

રા. લોગાનરાય રતનલાલ દિવદીયા. બી. એ. ૧૧૪

મો. મુખતિ.

રા. બેક.

મો. શારંગાંગી બી. એ.

મો. સનિતા.

રા. કર્ણલાલ નરવરાય બી. એ.

રા. માધવગવ બાબારાવ.

ગ. હાલ્લાલાલ આપુર્ણાજી બી. એ.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટલ સાથે મેળ સવા રૂપિયા.

રઘુકુલ દીપક જ્યારે આજ, વનવાસે ચાલ્યારે
 સીતા આગળ તેની ધાય, પથ સાફ કરતીરે
 ત્યજે અન્ય તરંગ વિચાર, સીતા સાથે રાખોરે
 જંગલ આડી ખીણી માંહ્ય, સીતા સાથે રાખોરે
 નથી રથ વાહનમાં સાર, રામ પગ પાજારે
 પ્રેમી બહાજા તમારીને અસાર, રામ વિષ્ણુ બધું લાગે છે
 જ્યમ છાયા વ્યક્તિ સાથે ફરતાં ફરતીરે
 આર્યબાલા પતિની પાસ રહે સંકળાયેલરે
 જાય છવ જો ન રાખો સાથે મહારા બહાલારે
 સીતાની મૂકજો આશ જો રાખી અળગીરે.
 આજ્ઞાને આધીન રઘુ કુલ દીપકરે
 કર વનવાસી મમ પ્રાણ હરિષ્ણુ વ્યાધ જ્યાં ફરતાંરે
 મને લાગે નહિ ઉદ્યાન જંગલથી સારાંરે
 મમ રામ રહેતાં પાસ જંગલમાં મંગલરે
 મુનાં લાગે ગીતા મંદિર શહેર રમશાનીયાંરે
 મહારા બહાલા રામની પાસ સીતા વનવાસીરે
 ફલ ફલ વીણતી ત્યાંહ્ય સીતા સેવા કરશેરે
 સેવા કરવા સીતા સાથે બહાલા રામ રાખોરે
 લાગે હુંગર ખીણ રમણીય રામ સાથે મહાલતાંરે
 આડી જંગલ નદીને નાળ ગમે સીતા તહારીને
 રામ સાથે સીતા રાખ વનવાસ મને ગમશેરે
 સરેવરીયાંમાં ખીલતાં કમલ સીતાને દેખાડજેરે
 સીતા તહારીને તેમાં જહુ મુખ સીતા નહિ ચાકેરે
 વનવાસી સાથે પ્રયાણ સીતા તવ કરશેરે
 અરે પશિના કલોલ સંગિત રચતાંરે
 વનવાસે વિન્ધ સૌંદર્ય સીતાને દેખાડજેરે
 સીતા એકલી રહે શા માટ રઘુકુળ દીપક રે
 તવ અવલંબન આપ સીતા સાથે રાખીનેરે
 સીતાને નહિ બીજું સુખ રામ વિષ્ણુ રહેવામાંરે
 સીતાનું છે તેમાં સદ્ભાગ્ય. રામ સાથે રહેવામાંરે

આર્ય લાલાનું જીવન, રઘુ કુલ દીપકરે .
 પ્રાણ સાથ વિચરવામાં, અહો ભાગ્ય માનુરે .
 નથી સ્વર્ગીય અન્ય કંઈ સુખ આર્યજાલાનેરે
 પ્રાણ સાથે રહેવું એજ દ્રઢ નિશ્ચય છેરે
 વનવાસી થાવા આજ અહો રામ બહાલારે
 રામ રાખી સીતાને પાસ કરજો તમારીરે
 સહચારિણી થવા અવકાશ રામ મને દેજોરે
 અર્ધાંગનાનો ધર્મ સીતાને પળાવજોરે
 રામ જાણે અશુ વારંવાર સીતાં રામ લેંટતાંરે
 સતી માતા ન માને લગાર રામ કંઠે વીટળાતાંરે
 કાળ્યાં જાનકીમાતા ત્યાંહી રામ રાખી હૃદયેરે
 અશુ સીતા રામનાં સાથ બળી હૃદય ભીંજણુરે
 સીતા રામનું સમેલન વનવાસી થાતાંરે
 પ્રકટાવજો આંતર એક્ય સહસ્ર પતિ પતિનુરે.
 બાપુભાઈ જાદવરાય વૈષ્ણવ.

હૃદયાવસ્થા.

(૧)

(વસંતતિલકા.)

હા ! હાય ! આ હૃદય તો અતિ શૂન્ય થાયે,
 જાણે નથી કંઈ કંઈ, સ્થળમાં ખમંતું !
 ઉડી ખરે ! હૃદયમાં કંઈ વેદના છે.
 જાણું નહિ, હૃદય શાથી પીડાતું દીસે
 ઘેરાતું ઘોર તમસે, અતિ મેઢ વેગે.
 જાણે થઈ હૃદયની સહુ આશ નષ્ટ,
 જાણે જતું હૃદય સાન્ધત શાંતિ જોવા,
 ઉડું ઉડું ઉડરતું મન લેતું નિદ્રા.
 ઘેરાતું જો હૃદયના સહુ ખંધુ જોઈ.
 શાંતિ પુરી સુખદ પામીશ, જાઉં ક્યાંય !
 આ એક આશ-સહુ નષ્ટ થઈજ નષ્ટ
 જાણે નમું હૃદયનાથ સશાંતિ માગી !

દીક્ષમણી }
 નર્મની }

હાનાસાલ મહેતા.

વાર્તાસહસ્રી.

બાલવાડી.

સુવર્ણ દુર્ગના ભેદ.

એક સુવર્ણ દુર્ગમાં એક આશમાની પરી રહેતી હતી. આ પરીને આશમાની રંગના કપડાં પહેરવાનો બહુ શોખ હોવાથી, આશમાની પરી તરીકે ઓળખાતી. જે કિલ્લામાં તે રહેતી તે કિલ્લો તદ્દન સોનાનોજ બનાવેલો હતો. આ કિલ્લામાં એટલા બધા ખંડ હતા કે મહેને ખાત્રી છે કે તે ગણવાને લખને પુરતો વખતજ મળે નહિ.

આ આશમાની પરીનું નામ વનમધુરી હતું પરંતુ ત્હેને બધાં ‘મધુરી’ કહી બોલાવતાં. આ કિલ્લામાં દરરોજ સહાંજે મિલ્લસ. ભરાતી દરરોજ સહાંજે મિલ્લસ એટલે શું ત્હેનો વિચાર કરો.

વનમધુરી આ મિલ્લસમાં જોટલાં બની શકે તેટલાં છોકરાંને બોલાવતી. છોકરાં ગાંઠાં હોય વા ચોખ્ખાં હોય ત્હેની ત્હેને દરકાર નહોતી. ગરીબ તેમજ તવંગર બધાં છોકરાંને તે બોલાવતી.

એક ન્હાની છોકરી આ મધુરીના સુવર્ણ દુર્ગમાં કદિ ગઈ નહોતી અને જ્યારે ત્હેણે પોતાના સોબતીઓ મારશ્વત બળ્યું કે તરતજ ગઈ અને કિલ્લાના બારણાં ઠોક્યાં.

કિલ્લાનું બારણું એક દેડકાએ ઉઘાડ્યું ને ત્હેને પેલી છોકરીએ પૂછ્યું “આશમાની પરી મહેને મળી શકશે કે કેમ ? તે મ્હેરબાની કરી કહેશે.”

“ આ રસ્તે આવો ” આટલું કહી દેડકો સોનાની નિસરણીએ ઝડપથી મહકવા લાગ્યો અને પેલી છોકરીને ત્હેની સાથે રહેવા દોડ્યું પડ્યું. તેઓએ એક પછી એક એમ ઘણા ખંડ વઢાવ્યા; આખરે સોનાના પડદાવાળા એક બારણા પાસે આંત્રી પહોંચ્યાં. દેડકાએ પડદો ઉઘો કર્યો અને કહ્યું “ અંદર જાઓ.”

પ્રિયબાલા જે-આ છોકરીનું નામ હતું-તે અંદર દાખલ થઈ. ત્હેણે જન્મભાસમાં ન જોયો હોય એવો વિશાળ હોલ જોયો અને તે તદ્દન ખાલી હતો. દેડકાને પૂછ્યું “ શું ત્હમે મહેને અહીં એકલી રાખશો ? ”

“ હા; ખીખાં છોકરાં આવે ત્યારે ખ્હારણા ઉઘાડવા માટે મ્હારે ખ્હાર રહેવું જોઈએ. શું ત્હને એકલાં રહેતાં ખ્હીક લાગે છે ? ”

“ ના. ના. માત્ર હું એકલી પડીશ એટલુંજ લાગે છે.”

“ આશમાની પરી હમણાજ આવશે ” આટલું કહી દેડકો દાદરો ફેદી નીચે ઉતરી પડ્યો.

પ્રિયબાલા એકલીજ આખા હોલમાં ફરવા લાગી અને મ્હોટી ભીંતો, મ્હોટી ખ્હાત્રીઓ, વિશાળ છત તરફ જોતાં પોતે એક બહુજ ન્હાની છોકરી છે એમ ત્હેને બાચું. ‘ન

„ શું એન્ડ સ્ટેન્ડ-કે બાગમાં વાગે છે તેવું ? „

“ હા. હેના જેવુંજ. ” આટલું કહી દિવા તૈયાર કર્યા છે કે કેમ ? તે વિશે ઉદરને પૂછ્યું.

ઉદરોએ ઉત્તર આપ્યો, “ હાજી સળગાવ્યા છે. ”

ત્રિયબાલાએ ઉદરોની મુલાકાત કરી; ઉદરો બારણા પાસે ગયા અને બીજાં છોકરાંને દાખલ કરવા હેણે પડદા ઉઘાડ્યાં.

મધુરીએ પૂછ્યું—સારે ઉદરોની મુલાકાત લેતાં ત્હને બહીક ન લાગી ખરું ?

“ અરે બહીક શેની ! તે બિચારા બહુ સારા છે, ”

“ તું આની કાલી છોકરી છે-નણી ખુશી થઈ છું. ”

સાર પછી સંખ્યાબંધ છોકરાંઓ આવવા લાગ્યાં. છોકરા તેમજ છોકરીઓ, કેટલાંક ન્હાનાં-કેટલાંકતો બાળ્યેજ ચાલી શકતાં. દરેક છોકરું મધુરી પાસે આવતું અને નાન્યુક કોમળ હાથ નેડી કાલી કાલી બાળમાં જળ જળ કરતું, વનમધુરી પ્રત્યેકને પ્રેમથી પાસે લઈ-હેના ઉપર હાથ ફેરવી-ત્હમને નેઈ મ્હને બહુ આનંદ થાય છે. એમ બોલતી વનમધુરીએ ટોળામાંથી એક છોકરીને પાસે બોલાવી અને કહ્યું.

“ જમની ! ત્હે એક ભૂલ કરી ખરું ? ”

જમનીને તરતજ યાદ આવ્યું કે બધાં છોકરાંની માથેક હેણે દાખલ થતી વખત હાથ નેડયા નહોતા અને તરતજ હાથ નેડયા.

વનમધુરી બોલી ઉઠી—“ હવે સ્હમજી કેવી રીતે વર્તવું તે ન સમજનારી છોકરી મ્હને જડી છે. સારાં સારાં કપડાંથી કાંઈ ખરાબ રીતબાત દંકાતી નથી. ”

એટલામાં એક બીજી છોકરી દોડતી આવી વનમધુરીને કહેવા લાગી. “ જળ. જળ હું દીલગીર છું. પહેલાં કહેલું ભૂલી ગઈ હતી. ”

“ તું શાથી ભૂલી ગઈ હતી તે જાણે છે ? ”

“ ના. ”

કારણ તું ઘેર ભૂલી જાય છે. સ્હવારમાં ઉઠીને ત્હારી મા કે ત્હારા બાપને તું કદી પગે લાગતી નથી ને જળ. જળ કહેતી નથી. તું ઘર આગળ નહિ ભૂલી જાય તો મિજલસમાં કદિ ભૂલવાની નથી.

“ ઠીક—હવેથી હું બરોબર ધ્યાન રાખીશ ”

સર્વ છોકરાં જળ જળ કર્યા પછી તે વિશાળ હોલમાં એક હારમાં ગોઠવાઈ ગયાં અને દેડકાંતું એન્ડ સડું થયું. ઉદરોએ ફરીને પડદા ઉઘાડ્યાં કર્યા અને આ હોલ કરતાં પણ વધારે મોટા હોલમાં સર્વ છોકરાં ગયાં. સાં હેમણે ગાયન-રમત ગમતમાં વખત ગાળ્યો અને ખુશી ખુશી થઈ ગયાં. જેઓ ભૂખ્યાં હતાં તેઓ ભૂખ વિસરી ગયાં, દુઃખી છોકરાંને દુઃખ સાંભળ્યું નહિ, તવંજર તેમજ અરીજ છોકરાંઓ પોતાની સ્થિતિ ભૂલી જઈ સઘળાની સાથે પ્રેમથી આનંદથી રમવા લાગ્યાં.

થોડીકવાર પછી વનમધુરીએ પોતાના દંડથી નિશાની કરી અને બંધબેની હારમાં છોકરાં-દેડકાં અને ઉદરો તે કિલ્લાને ખીજે છેડે આવેલા એક બૃવ્ય હોલમાં ગયાં. સૌ તેમણે સ્વાદિષ્ટ ખોરકથી ભરપૂર બાણા પીરસેલાં દીઠાં.

વનમધુરી બોલી—છોકરાંઓ ! બેસી જવ અને તિરાંતે જમો. સઘળાં છોકરાં યથોચ્ચ બેસી ગયાં અને ઉદર અને દેડકાંઓ ત્હેમની નતહેનાતમાં હાળર રહ્યાં.

વનમધુરી એક બાળુ ઉભી રહી સર્વ જોતી હતી તે બોલી.

દીક. આમાંથી કયાં છોકરાં ઘર આગળ મારાં રહેતાં હશે તે કહી શકું છું. આમાં એક છોકરો પાટલા ઉપર ટેકો રાખી બેઠો છે. દેડકાંઓ ! એને અહીંથી ઉઠાડી મૂકો. ત્હેને એકલા ખાવા બેસાડો. ”

દેડકાંઓએ તરતજ તે છોકરાને ઉઠાડી ખીજ આરકમાં એકઠો બેસાડ્યો.

વનમધુરી વળી બોલી—એક ખીજે છોકરો બહુજ ઉતાવળથી ખાય છે અને પડોશમાં બેઠેલી છોકરીને રોટલી જોઈએ છીએ કે કેમ ત્હેની જરાપણ દરકાર નથી રાખતો દેડકાંઓ ! આને પણ ઉઠાડી ખીજ જગાએ એકઠો બેસાડો. ”

દેડકાંઓએ વનમધુરીની ઇચ્છા પ્રમાણે અમલ કર્યો.

એક છોકરી ચમચો મ્હોંમાં નાંખે છે તે દીક નહિ વળી વાગી બેસશે. દેડકાંઓ ત્હેને પણ ઉઠાડી મૂકો તે ચમચાનો શો ઉપયોગ છે તે શિખવો.

દેડકાંઓએ ત્હેને ઉઠાડી મૂકી અને સ્કમજન્યું કે ચમચો માત્ર રાચતું લેવાને મૂક્યો છે નહિ તે વડે ખાવાને ! ”

બ્યારે ખરાબ રીતભાતવાળાં છોકરાંને ઉઠાડી મૂકવામાં આવ્યાં સારે વનમધુરી અને ખીજાં બધાંએ ખાવાનું પૂરું કર્યું.

એક ન્હાતા છોકરાએ પ્રિયબાલાને કહ્યું—“ હવે જાલુઈ ઝાડનો સમય થયો છે. ”

“ એ શું ? ”

“ દિવા માટેનું ઝાડ તો જોયું છેને ? એ એવુંજ હોય છે. ત્હેના ઉપર દિવા સજાવાલા હોય છે ને ઉપર બેટની ચીજો મૂકી હોય છે. વનમધુરી દરરોજ રાત્રે દરેકને બેટ આપે છે. ”

“ કેવું મગ્નનું ? ”

ખાવાનું કામ પૂરૂ થયા પછી વનમધુરીએ બધાં છોકરાંને ભેગાં કરવા દેડકાંને કહ્યું.

બ્યારે બધાં છોકરાં ભેગાં થયાં ઉદરો આગળ આપ્યા. છોકરાં ત્હેની પાછળ પાછળ આલ્યાં અને સ્તવર્ણના દાદર ઉપર ચર્ધ એક વિશાળ હોલમાં દાખલ થયાં. સૌ જાલુઈ ઝાડ તૈયાર હતું. આ ઝાડ એટલું તો વિશાળ હતું અને ત્હેના ઉપર એટલા તો દિવા ઝગઝગતા દત્તા કે સર્વ અન્નદા ગયાં. તે ઝાડની ડાળીયે ડાળીયે દરેક છોકરાં માટે બેટ લટકતી હતી.

વનમધુરીએ પ્રિયબાલાને પાસે બોલાવી કહ્યું. પ્રિયબાલા ! તું આવવાની છે એમ ત્હેને ખબર નહોવાથી ત્હારે માટે મ્હેં બેટ તૈયાર રાખી નથી.

“ત્હેની કાંઈ શિકર નહિ.”

તું મહારી પાસે ઉભી રહેજે અને ખીજાં છોકરાં ભેટ લે તે તું જોજો. દેડકા ! તૈયાર થાવ.

દેડકાંઓ કુટ્યા અને ઝાડ ઉપરથી ભેટ લઈ છોકરાંઓને આપવા લાગ્યાં. ત્યાં શું થયું તે ત્હમે ધારી શકો છો? કેટલાંક છોકરાંએ દેડકા પાસેથી ભેટ બાગ્યેજ હાથમાં લીધી હશે ત્યાં તે ભેટ ઉડી જઈ ઝાડને વળગી પડી. એક છોકરાને પેનની પેટી મળી પણ જ્યાં તે અડકવા જાય છે ત્યાં પેટી ઉડી ઝાડને બાંધી પડી. એક છોકરીને હાંસલી મળી પણ દેડકાંઓ ત્હેના હાથમાં મૂકે તે પહેલાં તે પણ ઉડી ઝાડને ચોંટી.

પ્રિયબાલાને આ બધું વિચિત્ર લાગ્યું.

જે છોકરાંને આવી રીતે કાંઈ ન મળ્યું તે છોકરાંને નીચે મેળાંએ જોડાતુર જોઈ પ્રિયબાલા બહુ દિલગીર થઈ અને વનમધુરીને કહેવા લાગી “ત્હમને ત્હમની ભેટા હું આપું !”

ના આ બહુ ઝાડ વિશે બધાં જાણે છે અને ત્હમની ભેટા કેમ ઉડી ગઈ ત્હેની ત્હમને ખબર છે.

“શું ત્હમને ખબર છે?”

“હા. તેઓ જાણે છે. કદાચ કાલ ત્હમને તે ભેટા મળશે, દેડકાંઓ આવતી કાલ માટે છોકરાંને કહેા.”

દેડકાંઓ હારખંધ ઉભા રહ્યા ને બોલ્યા—આ સુવર્ણ દુર્ગવાળી આશમાનીપરી આવતી કાલ સાંજના સાત વાગે અહીંજ મિજલસમાં આવવા નોંતરે છે. આજરાત્ર જે રીતભાત અહીં શિખ્યાં હોય તે રીતભાત ઘેર લઈ જવા ભક્ષામણ કરે છે એટલે કે જેની રીતે અહીં સારી રીતભાત રાખવાની છે તેવીજ રીતભાત ઘેર તેમજ નિયામમાં રાખવા જુલતા નહિ. આવતી કાલ માટે પણ એ રીતભાત યાદ રાખજો તેથી કોઈ પણ ભેટ પાછી ઝાડ ઉપર જતી ન રહે તે સંભાળજો.”

પ્રિયબાલાને કાંઈ સમજ ન પડતાંથી અચ્ચે પામી હતી પણ ખીજાં છોકરાં સહમત્યાં હતાં.

“બાલકો—જય જય” વનમધુરીએ કહ્યું.

વનમધુરી ! જય. જય અને આજની મિજલસ માટે ઉપકાર માનીએ છીએ ! ત્યાર પછી છોકરાંએ હારખંધ જોડવાઈ ગયાં અને સરખી રીતે દાદર ઉતરી દરવાજા બહાર જઈ પોતપોતાને ઘેર ગયાં. વનમધુરીએ પ્રિયબાલાને ‘કર્યું—મર્યું’ ત્હને ખાતાં જોઈ હતી, તું બરાબર ખેડી હતી, સમ્યક્તાથી ખાતી હતી અને સાચે ભેડાં ખીજાં છોકરાંની દેખરેખ રાખતી હતી. હું બહુજ ખુશી થઈશું.

પ્રિયબાલા વનમધુરીને મોડે આટલું સાંભળી બહુજ રાજ થઈ. ભેટ મળવાથી જે આનંદ થાત તે કરતાં વધારે આનંદ થયો.

“હવે બહુ ઝાડ વિશે ત્હારે સાંભળવું છે ?”

“ હાથ ”

તેને, જાડુઈ ઝાડ એટલા માટે કહું છું કે જે છોકરાં વિશે બધું જાણે છે. ઘર આગળ કે નિશાળમાં વિવેકથી બોલતાં કે વર્તતાં બહુલી જાય છે કે તરત આ ઝાડ જાણે છે. શિક્ષકને સમ્યક્તાથી નમસ્કાર કરતાં, માળાપ, બાધબાંધુને ધીરથી બોલાવતાં, કોઈને દુકારે ન કરતાં વિસરે છે કે તરત આ ઝાડને ખબર પડે છે. આટલાજ માટે આ ઝાડને જાડુઈ ઝાડ કહું છું.

એમ ! શું ત્યારે એટલા માટે રમકડાં, બેટા ઝાડની સાથે ઝોંટી જાય છે. !

“ હા. પણ મિજલસમાં આવતાં છોકરાંને જાડુઈ ઝાડ વિશે તરતજ ખબર પડે છે અને સર્વ વાત ધ્યાનમાં રાખતાં શિખે છે.

ત્યારે આ બધાં છોકરાં ત્હમને બહુ ચાહતાં હોવાં જોઈએ.

વનબધુરી—હા ! મ્હને એમ લાગે છે ખરું. હું પણ ત્હમને ચાહું છું. હું ન ચહાતી હત તો મિજલસમાં બોલાવુંજ નહિ. હવે સુવાનો વખત થઈ ગયો છે તેથી હું ત્હને મ્હારી જાડુઈ ગાડીમાં ઘેર મોકલીશ.

પ્રિયબાલા—જય જય-મધુરી ! જાજ મ્હને બહુ ગમ્મત પડી.

વનમધુરીએ જય જય કરી પ્રિયબાલાના માથા ઉપર બ્હાલથી હાથ ફેરવ્યો અને સોનાની ગાડીમાં મોકલી.

પ્રિયબાલા જતાં જતાં મનમાં બોલી-મ્હને ઇનામની દરકાર નથી પણ મ્હારી બેટા ઝાડને ઝોંટી નજાય તેની કાળજી રાખીશ કારણ કે વનમધુરીને દીલગીર કરવા નથી ઇચ્છતી.

ગાડી કાંકતાં હાંકતાં અંગદત દેડકો બોલ્યો—“ સુવર્ણ દ્વગ્નિ બેઠ એને જાણતાં વાર થઈ નથી. વનમધુરી બધાંઓને ખુશ કરે એમ ઇચ્છે છે. અને પોતે શિખવે તે બધાં શીખે એમ ચાલે છે. પરીના બે નામ છે. એક વનમધુરી અને બીજું ‘ધર્મદેવી’. છોકરાંઓએ શું કરવું જોઈએ એ જાણે છે માટે એનું નામ ‘ધર્મદેવી’ છે. અને ત્હેની પાસેથી કાંઈ શિખે તે પહેલાં ત્હને ચાહવાની જરૂર હોવાથી ત્હને મધુરી કહે છે.

પ્રિયબાલા આ સાંભળી આનંદમાં આવી ગઈ.

લેખી-દ્રશ્ય રતનલાલ દીવેદીયા.

શ્રી હરિ:

આત્મભોગ અથવા કાલ્પનીક મૂર્તિનું ખંડન.

(સ્ત્રી લેખ.)

ચાણા જીલ્લામાં મુંબઈથી થોડે દુર કરવા કરીને એક ન્હાનું સામાન્ય ગામડું છે. ત્હેનાથી પાંચ સાત માઇલ દુર હુંગરોની વચમાં વિહાર નામનું એક વિશાળ સુંદર તળાવ છે. વિહાર સરોવરનું પાણી નળ મુકી મુંબાઈ રાજેરની વસ્તીને પુરૂં પાડવામાં આવે છે.

એ તળાવની ત્રણ બાજુ ન્હાના ન્હાના પર્વતો આવેલ છે, ને વચમાં તળાવ હોવાથી એનું સૌંદર્ય અપૂર્વ લાગે છે. પર્વત પણ લીલોત્રીથી પુરું છે એટલે શોભામાં વધારો થાય છે. પર્વતપરનાં તથા તળાવના કાંઠાના વૃક્ષોનાં પ્રતિબિમ્બ સૂર્યના તેજમાં અથવા ચંદ્રની સાંદનીમાં અતિ રમણીય જણાય છે. ક્યાની સરસતા તે જણાથી થાય છે.

સાંજનો સાતેક વાગ્યાનો સમય હતો. કુદરતી શોભા અને સૌંદર્ય દીવ્યતા પ્રાપ્ત કરી હતી. ચન્દ્ર પણ ઉદય થઇ ચન્દ્રિકાને નચાવતો ઉપર આવતો હતો. તે સમયે તળાવના એક બાજુના કિનારાપર બે યુવકો બેઠેલા હતા. બન્ને સરખા ઉમ્મરના ચોવીસ વર્ષના હોય તેવા જણાતા હતા. તે બેમાં એક જરા ભપકા ભર્યા પોશાકમાં હતો અને બીજો સાદો જણાતો હતો. બીજા યુવકના મુખ ઉપર શોકનાં ચિન્હ સ્પષ્ટ જણાતાં હતાં. જો યુવક ભપકાવાળો હતો ત્હનો એક હાથ બીજા યુવકના ખભાપર હતો. શોકિત યુવકે શોકિત સ્વરે બોલવું શરૂ કર્યું. “ભાઈ! બીજો કશો રસ્તો સુઝતો નથી મ્હાઈ કહેવું ચાની ત્હમે કુરસે પાછા જાઓ, અને મ્હારી વિનંતી સાંભળી. આ પત્ર આપણા ગુરૂના હાથમાં આપજો.”

“કાન્ત! હું તો જાઉં પરન્તુ તું અહીં એકલો રહી શું કરીશ! મ્હાઈ મન માનવું નથી. તું ત્હાં કહ્ય પુરું બોલતો નથી ને આમ ગભરાય છે તે શું. મરદાનગી કે?” મિત્રે જરા શોકિત યુવકમાં જુરસો આંધળા કર્યું. “ભાઈ! વિશુ અનુભવી ન જાણે એવું મ્હાઈ દુઃખ છે. મ્હારી કાલ્પનીક મૂર્તિના ખંડનથી મને અસહ્ય દુઃખ થાય છે.

“મ્હારા કવિ મિત્ર! હું એવી ત્હારી ભાષા કાંઈ સમજતો નથી તું મ્હને જરા ખુલાસા પૂર્વક કહે.” “મહાના ઉપકારી બન્ધુ! ત્હમે કુરસે પાછા જાઓ. મ્હારી વિનંતી સ્વીકારો ને જો બને તો મ્હારાં માતૃથીને એટલું કહી આવજો કે આજ રાત્રે હું ઘેર ન આવું તો ચિન્તા ન કરે. મ્હારે મુંબાઈ કામ છે એટલે વખતેહું જરૂર જરૂરો અધેરી અથવા સાન્ટાક્રુઝી મુખાઈજ જઈશ. હું ત્હમને કરગરીને કહું છું કે ત્હમે જાઓ.” અત્યંત વીણે મૂંઝાણે કરેલ કાલાવાલાથી શ્રીમંત મિત્ર ઉઠ્યો ને વગર મને અચકાતે હૃદયે ત્યાંથી ઉઠી યોહું ચાલી રસ્તાપર ઉભી સખેલી પોતાની ગાડીમાં જઈ બેઠો. ને હાથમાંનો પત્ર ખીસામાં મુક્યો.

પેલી તરફ મિત્રના ગયા પછી કાન્ત ઉભો થ જરા દુર ઝાડીથી ગીચ જગ્યામાં ગયો. માથા પરની ટાપી નીચે મુકી અને ગુટણુબર પૃથ્વીપર બેઠો.

“મ્હારા પૂજ્ય ગુરૂ! એક વખત નીતિને પવિત્રતાની પ્રતિમારૂપ માનેલ આપ મ્હને પરમેશ્વર તુલ્ય પૂજ્ય હતા. મ્હારી કથનામાં આપ એકજ એ ગુણોની મૂર્તિરૂપ હતા. પરન્તુ એ મૂર્તિનું આપે સ્વહસ્તેજ ખંડન કર્યું છે. એ ખંડનનું દુઃખ ન સહી શકવાથી તેમજ ત્હમારી અને મ્હારી કીર્તિને સારૂં આજે મ્હારો આત્મભોગ આપવા તૈયાર થયો છું. મ્હારી વિધવા અનાથ માતાની પણ દયા નથી ખાતો અને આ મહાન સરોવરમાં પડી જાય આપુ છું. પત્રથી સર્વ હકીકત સમજાશે. મ્હારે એકવાને આ બંડ-

પ્રિય વાંચક !

આ કથામાં ત્રણ રહસ્ય રહેલાં છે. કથાનો મૂળ ઉદ્દેશ નીતિનો છે, તે તો સર્વ કોષ્ઠના લક્ષમાં આવી જાય એમ છે. શિષ્યની નીતિ માટેની કલ્પના એટલી પ્રબળ હતી ગુરૂની કીર્તિ માટે એટલી ભીતિ હતી, ને ગુરૂ પ્રત્યે એટલી પ્રીતિ હતી કે પોતાના જાતિ ભાગે તેણે ગુરૂને બચાવવા પ્રયત્ન કર્યો, ઉપરાંત શિષ્યના મનને એવી દૃઢ શંકા પેશી ગઈ હતી કે જગતમાં સત્ય નીતિવાળું કોઈ છેજ નહિ. સર્વ બાહ્ય દેખાવ માત્ર છે, ને તેથી એતીને ગુરૂએ એ શંકા ખોટી પાડવા, જગતમાં એવાં મનુષ્યો પણ હોય છે તે સાબીત કરવા, એને પોતે પણ એ માર્ગે અનુસરવા નિશ્ચય કર્યો. (૧) ઉચ્ચ વૃત્તિવાળા જનોને નીતિની ઉચ્ચ ભાવના હોય છેજ. (૨) વચ્ચે વચ્ચે તેઓની ભાવનાને સ્ખલીત કરનાર વિદ્યો આવે છે પરંતુ અન્તે (૩) દૃઢ નિશ્ચયથી પ્રયાસ કરવાથી તે બની શકે તેવું છે એમ મનને પ્રતિત થાય છે. આ ત્રણે સર્વોપયોગિક રહસ્ય છે. તે પૂર્ણ કરનાર અશ્વિર છે. પ્રયાસ આપણે કરવાનો છે ને તેથી એવો યત્ન કરવાની ઉચ્ચ વૃત્તિ આપણા સર્જમાં ઉદ્ભવે એ પ્રભુ પ્રાર્થના છે.

તથાસ્તુ.

દેવલાલી.

{ .

સૌ. સુમતિ.

વૈરાગ્ય.

૧.

આખો દિવસ જંગલમાં રખડી રખડીને એક સિંહારી નિરાશ થઈને ઘેર ફરતો હતો—તે દિવસે લહેને એક પણ સિંહાર ગળ્યો ન હતો.

શિયાળો હતો. ચારે તરફ કંઠ કંઠી દંડી હતી. ચાકથી કંઠાળેસો અને જૂખ્યો હતો અને વળી તે ઉપર દંડો પવન ઝુકતો હતો ! સિંહારી યાત્ર્યો પાત્ર્યો જેમ તેમ કરીને ઘેર આવ્યો આવતો હતો.

રરતે નદી હતી. તેના મેઝા પાણીમાં સાદા મેઘ જેવાં એ હંસ તરનાં હતાં. તેમના કંઠનો કલ કલ શબ્દ નદી સ્રોતના છલ છલ શબ્દમાં ભળી જતો હતો !

હંસને મારવું એ ઘણું દૂર કામ છે. પરંતુ તે વાતનો વિચાર કરવાનું રહ્યું નહિ—સિંહારીની જૂખ ઘણી તીવ્ર થઈ હતી.

વિપદ જોઈતે બન્ને હંસ નાસવા ગયાં, પણ એક હંસ સિંહારીના તીરથી ખરણ પામ્યું;—તે જગાનું પાણી એકીવારે લાલ ચર્ધ ગયું !

પાણીના બેહુમાં બેળાયલા તે લોહીની એક છાલક તે સિંહારીના પગને અડી ! સિંહારી કપી વહ્યો. આખો મીઝી દીધો :

૨.

હંસના માંસથી કોઈપણ રીતે જૂખ તૃપ્ત કરીને શિકારી તે રાત્રે મૃતો હતો. તહેણે સ્વપ્ન જોયું કે, એક પરમ સુંદરી બાલિકા ત્હેને આશિકે ખેડી છે. પણ સમું ત્હેનું સુંદર મ્હોં મ્હાન છે. આંખમાં પાણી છે—અને છાતી ધબકે છે ! આ જોઈને શિકારીને દયા ઉપજી.

બાલિકા કુસંગાં ખાતી ખાતી રોતી હતી. ત્હેના ને રોવાથી શિકારીની આંખમાં પણ પાણી આવ્યું.

બાલિકા રોતી રોતી કહેવા લાગી—“ નિષ્કુર ત્હે શું કર્યું—મ્હારું સલાનાશ વાળ્યું ! એણે ત્હારું શું બગાડ્યું તું કે ત્હેં એનો પ્રાણ લીધો ! નદીને દેયે અમે કેવા સુખમાં હતાં. નિર્દયની માફક ત્હેં અમારું સુખ શા સાર તૂટ્યું ? ત્હારું તીર મ્હારી છાતીમાં બોંકાયું હોત તો, આહા ! એની કામળ છાતીમાં શા સાર વાગ્યું ! ”

શિકારીને લાગ્યું કે એક એક વાત જાણે એક એક નિપ સૂખ બનીને તેને ડંશ દે છે. તે પીડાથી પોકારી ઉઠ્યો—“ રહો રહો; વધારે બોલો નહિં ! ”

બાલિકા, તે વખતે ચુપ ચુપ કરીને કહેવા લાગી—“ હુંજ અહીંને નદીમાં નેડી લાવી હતી—હાય શા માટે લારી ! કદિ પણ અહીંને વીરો મુક્યો નથી;—આજ કેટલો વખત થયો એ મ્હારી પાસે નથી;—હું એકલી—નહન એકલી—ઓહો એ વાત પણ મનમાં લાવી શકતી નથી ! ”

ત્યાર પછી ફરી મોટે સાદે બોલી—“ નિર્દય શિકારી ! તું કંઈ સમજી શકે છે કે ત્હેં મ્હારી શી દશા કરી છે ?—ત્હેને ત્હેનો ખ્યાલ સરખો પણ નહિં આવે !—જેજે, કાલ રહવારે જેજે, નદી કિનારે—મ્હારી શું સ્થિતિ થાય છે ! ”

બાલિકા ધીરી ધીરી ચાલી ગઈ.

શિકારીનું સ્વપ્ન પણ બાગી ગયું. તહેણે જાગીને જોયું તો—આંખમાં પાણીથી બિજાનું ભીંજાઈ ગયું છે. ત્હેની આંખમાં તો આંસુ આવતાં ન હતાં—તહેણે ધાર્યું કે, આ પેલી બાલિકાનાંજ આંસુ છે ત્હેનું હૃદય અનુશોચનાના અગ્નિથી બળવા લાગ્યું. ત્હેના કાનમાં ઈક્ત, સંબળાવા લાગ્યું—“ કાલ રહવારે જેજે કે નદી કિનારે મ્હારી શી દશા થાય છે ! ” શિકારી આ શબ્દ ભુલી શક્યો નહિં.

આજ ત્હેના અંતરમાં આ શાનું પ્લાવન ! ત્હેને કદિ પણ કોઈને માટે દુઃખ લાગ્યું ન હતું—કોઈના પણ દુઃખે તે દુઃખી થયો ન હતો ! સ્વપ્નમાં જોયેલી એક બાલિકાના દુઃખથી શા માટે ત્હારે ત્હેનો પ્રાણ રૂવે છે ?

૩.

શિકારી રહવારે નદી કિનારે ગયો—આજ ત્હેના હાથમાં ધનુષ બાણ નથી !

નદીના મેલા પાણીમાં ધ્રુજ કાઢવાળું એકજ પ્રકત હંસ તરતું તરતું આવ્યું આવે છે. કાલ મ્હાંજને વખતે એ જન્ને હંસને એક સાથે જોયા હતાં ! એ વાત, ત્હેના દેહના રક્તની સાથે હૃત્પિન્ડમાંથી ખ્હાર આવી, સમસ્ત શીરાએ શીરાએ વ્યાપી ગઈ. ત્હેનાજ આવેશમાં તે ગોંડા જેવો બની ગયો.

રીતે ચાલે છે તે સ્થિતિ શી રીતે થઈ તેનો સવિસ્તર હેવાલ તેને Evolution સામાન્ય નામ આપવામાં આવ્યું છે.

હવે એ મત પ્રમાણે એમ મનાય છે કે અનેક પ્રકારના પ્રયોગ સૃષ્ટિક્રમમાં થયાં ત્યાર પછી જ વર્તમાન સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ છે. આ પૃથ્વીપરની હવા તથા પાણી સહન કરી શકે એવાં પ્રાણી એટલી વખતે ઉત્પન્ન થયાં નહિં. પરંતુ પ્રથમ Protoplasm (માત્ર હાલી ચાલી શકે એવો માંસનો ન્હાનો સમુદાય) સ્પષ્ટાયો. તેમાંથી કાળક્રમે ફેરફાર થતાં વિવિધ પ્રકારની માછલીઓ ઉત્પન્ન થઈ. તે પ્રકારમાં જેટલાં પ્રાણી હવા-પાણી સહન કરી શક્યાં તેટલાંની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થઈ, અને બાકીનાં નાશ પામ્યાં. જે જે નવાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં તેમનામાં પ્રથમના પ્રાણીના અંશ ઉપરાંત કંઈક નવીનતા આવતી ગઈ, અને એ નવીનતાને લીધે પ્રથમના પ્રાણી ને તેમની વચ્ચે ભિન્નતા આવતી ગઈ.

માછલીઓના વર્ગ પછી માત્ર જમીન ઉપર રહી શકે એવાં પ્રાણી ઉત્પન્ન થયાં. તેમનાં અંગઅવયવોમાં ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ અને ભિન્નતા આવતાં ગયાં. સૃષ્ટિકર્મનો જેમ જેમ ઉત્કર્ષ થતો ગયો, તેમ તેમાં રહેનારાં પ્રાણીઓની રહેણી કરણીમાં પણ ફેરફાર થતો ગયો, અને તે સર્વને અનુકૂળ પ્રાણીઓનાં અવયવ થતાં ગયાં. એમ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષ થતાં મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થઈ. મનુષ્યનાં અવયવો સૂક્ષ્મ રીતે તપાસવાથી વિજ્ઞાન-વેત્તાઓને ખાલુમ પડ્યું છે કે તેમાં પ્રથમ ઉત્પન્ન થએલાં દરેક પ્રાણીના સૂક્ષ્મતર પણ અંશ છે ખરો.

સર્વ પ્રાણીઓમાં મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ છે એનું કારણ એ છે કે મનુષ્યમાં બુદ્ધિશક્તિ છે. અન્ય પ્રાણીઓમાં સ્વરક્ષણની પ્રેરણાશક્તિ તો હોય છે; પરંતુ મનુષ્યમાં પ્રેરણાશક્તિ ઉપરાંત બુદ્ધિશક્તિ છે, અને તેને જ લીધે ને શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. મનુષ્યમાં બુદ્ધિશક્તિની વૃદ્ધિ વાચાને લીધે જ થઈ છે. મનુષ્યની પ્રથમ બ્યારે ઉત્પત્તિ થઈ હશે, ત્યારે બાપાનું અસ્તિત્વ હોવાનો કંઈ પણ પુરાવો નથી. જેમ જેમ મનુષ્યની વંદરો વધતી ગઈ તેમ તેમ બાપાનો ઉદય થતો ગયો.

સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ એ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષથી થઈ હોય તો વાચા પણ તે જ પ્રમાણે ઉત્પન્ન થયેલી હોવી જોઈએ. એ કાંઈ ધમ્મરી અક્ષિસ હોઈ શકે નહિ. મનુષ્યના મગજમાં ફોનોગ્રાફની માફક શબ્દનો સંચય ભવિષ્યના ઉપયોગ માટે કરી મૂક્યો હોય એ કેવળ અસંભવિત વાત છે. એક એવો પણ કાળ હશે કે જે વખતે મનુષ્યથી એક શબ્દનો પણ ઉચ્ચાર નહિં કરી શકાતો હોય. પ્રથમ મૌનમંત્રાથી, હંકારાથી, ધ્વનિાદિ પ્રયોગથી વ્યવહાર શરૂ થયો હશે, ને ધીમે ધીમે તેમાં ફેરફાર ને વૃદ્ધિ થતાં બાપાનો ઉદ્ભવ થયો હશે એમ સંભવિત છે.

બાપાની ઉત્પત્તિ સહસ્રા આકાશવાણીથી થઈ એ મત સાચા-સ આગળ ટકી શકે એમ નથી. આખી સૃષ્ટિ ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષના નિયમને અનુસરીને ઉત્પન્ન થઈ છે, એમ દૃઢ રીતે સિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે, તો બાપાને માટે જુદો નિયમ હોય એમ માનવાને કંઈ પણ કારણ નથી. તેમ જ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓએ તેમાં કંઈ બાકી રાખી નથી, અને તેના પુરાવા પણ શોધી કહાડ્યા છે. સૂક્ષ્મ રીતે જોઈયું તો આપણને પણ શબ્દના ઇતિહાસ ઉપરથી ભૂતકાળનો સંબંધ ખરાબર ખાલુમ પડશે.

હવે પ્રથમ શબ્દોનો સમૂહ કેવી રીતે થયો, અને કાલાન્તરે જનસમૂહ સાથેના વ્યવહારમાં ભાષાની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થઈ તે જોઈએ; અને તે જોવા માટે મનુષ્યનો પ્રથમ ન્યારે અરણ્યમાં વાસ હતો ત્યારે તેની સ્થિતિ, તેનો વ્યવહાર કેવો હતો તે તપાસવું પડશે.

મનુષ્યના ઉત્કર્ષમાં પ્રથમ પગથીઈ તે Co-operation એટલે સંયુક્તવ્યવહાર છે. આત્મરક્ષણને માટે જાતિ કે કુળની સંસ્થાની સહાયતા થઈ તે પહેલાં. એક ટોળામાં રહેવાની રીત હોવી જોઈએ. કેમકે એવી રીતે એકત્ર બળથી કુર પ્રાણી વિગેરે સામે ટક્કર ત્રીલવાનું મુગમ થાય. પ્રાણીવર્ગમાં તે જ પદ્ધતિ છે. વનમાં મૃગ ટોળાં થઈને જ ફરે છે. વાંદરાં, વરૂ, પક્ષી, કીડી સર્વ દુકડીઓ બંધાઈને જ પોતાનું રક્ષણ કરે છે. આ પદ્ધતિનો મુખ્ય લાભ શારીરિક બળની સમગ્રતા છે, તે ઉપરાંત માનસિક બળ પણ તેથી વધે છે. એક મનુષ્યને કાંઈપણ બચની સૂચના થાય તો તે આખા ટોળાને બચાવી શકે. એમ દરેક જણ સાવચેત રહે તો બચનો અવકાશ જ ના રહે. કારણ પ્રસંગ પડે સર્વ એકાં થઈને રક્ષણ કરી શકે.

આમાં એક વાત લક્ષમાં રાખવાની છે. સંયુક્ત દુકડીનો લાભ ક્યારે મળે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાના વિચાર ખીજને કોષ્ટકપણ પ્રકારે દર્શાવી શકે તો જ બપસસક ચિહ્ન માણ્ય પડતાં દુકડીનાં સર્વ મનુષ્યને તે દર્શાવી શકે તો જ બચાવ થઈ શકે. જો એમ ના થઈ શકે તો સંયુક્ત રહ્યાનું પ્રયોજન વ્યર્થ જાય. પરંતુ ટોળામાંનું કોઈ માયુ, કે કાંતો હાથ, આંખ કે પગ હલાવીને અથવા ગમે તે પ્રકારની સંજ્ઞા કે અવાજ કરીને ખીજને બપ પ્રદર્શિત કરે તો સંયુક્ત બળનો ઉપયોગ થઈ શકે. આવી રીતે એક દુકડીને સૂચકચિહ્ન જરૂરે તો અન્ય છટક વ્યક્તિ કરતાં તે વધારે બળવાન થાય, અને છેવટે તે ટકી શકે, અને કાળક્રમે તેની વૃદ્ધિ અને ઉત્કર્ષ થાય આ પ્રમાણે સંજ્ઞા કે સૂચક ચિહ્નની ઉત્પત્તિ થઈ. જેમ જેમ વ્યવહાર વધતો જાય તેમ તેમ આવાં સૂચક ચિહ્ન વધતાં જાય. આ સૂચકચિહ્ન તે ભાષાનું પ્રથમ પગથીઈ છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભાષાજ છે. ભાષાની વ્યાખ્યા શી છે? જે પ્રયોગવટે મનુષ્યના વિચારનું અરસપરસ બાન કરાવાય તે ભાષા. ન્યારથી પ્રાણી માત્ર સંયુક્ત થઈને વસવા લાગ્યાં ત્યારથીજ ભાષાની શરૂઆત થઈ.

સર્વ પ્રાણીની ભાષા કેવી છે તે હજી જાણવામાં આવ્યું નથી, પણ કોઈ પ્રકારની છે એ તો નિઃસંશય છે. ફૂતરાનું ભસનું, ઘોડાનો ખુખારો, ઘેટાની બરાડ, સર્વમાં કાંઈક અર્થનો સમાવેશ હોયછે અને તે મંદોમંદો પોતાના ભાવદર્શાવી શકેછે. આવા અવાજ તે સામાન્ય ઉક્ત શબ્દો જેવીજ ભાષા છે. આવા અવાજમાંથી મનુષ્યનો શબ્દકોશ રચાયો છે.

ભાષાની ઉત્પત્તિનું આ ખીન્નું પગથીઈ છે. ઉપર બનાવ્યું તેમ એ પ્રકારની ભાષા થઈ. કોષ્ટકપણ અવચરનો ચાળો—સંજ્ઞા, અને કોષ્ટકપણ પ્રકારનો ધ્વનિ, વર્તમાનકાળમાં આ બેનોજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. ભાષાના આ બેજ અંશ છે. આ ઉપરથી એમ લાગશે કે આવી શરૂઆત તો ભાષા જેવા ગહન વિષય માટે બહુ ક્ષુદ્રક છે. પરંતુ સંઘીકમમાં દરેક નવા બનાવની શરૂઆત ક્ષુદ્રક થાય છે. એક protoplasm માંથી પ્રાણી માત્રની ઉત્પત્તિ થઈ છે. ઉત્કર્ષ ધીમે ધીમે વિષયમાંથીજ થાય છે, અને એકદમ આપણને માણ્ય થઈ પડતો નથી.

આપણે જોયું કે મનુષ્યની પ્રથમ ભાષા-કાંઈ અંગવિક્ષેપ કે સંજ્ઞાની હતી. તેની સાથેજ કોઈપણ પ્રકારની ધ્વનિની શરૂઆત પણ હોવી જોઈએ. બન્નેનો સાથેજ ઉદ્ભવ થઈ શકે. હવે આ સિદ્ધાંત સિદ્ધ કરવા માટે થોડા ઘણા પુરાવા અપ્રાસંગિક નહિં ગણાય.

જન્મથી જે માણસ બહેરો ને મૂંઝો હોય તેનું દૃષ્ટાંત લઈએ. જે જન્મથી બહેરો હશે તે સ્વાભાવિક રીતેજ મૂંઝો હશે. તેજ સિદ્ધ કરી આપેછે કે વાંચાશક્તિ ઇશ્વરી બક્ષિસ નથી. તેમ હોય તો બહેરો મૂંઝો રહે એમ થવાનું કાંઈજ કારણ નથી એને વાચનાં અવયવ તો સંપૂર્ણ હોયછે. જે તે એક શબ્દ પણ સાંભળી શકે તો તે તરતજ બોલી શકે. એક-વાર સાંભળે તોજ અનુકરણ કરી શકે. (આ પ્રમાણે જોતાં ભાષા એ અનુકરણનોજ વિષય છે) એનાથી શબ્દોચ્ચાર કરી શકતો નથી, તેથી તેને ભાષાના પહેલા પગથીઆનું ગ્રહણ કરવું પડેછે. અંગ વિક્ષેપ-નિશાનીઓ, કરીને પોતાના વિચાર દર્શાવે છે. અને એજ ભાષા પરિપૂર્ણ રીતે કેળવે છે. આ પ્રમાણે જોતાં ભાષા માટે શબ્દોચ્ચારની ઘણી અગત્ય નથી. કારણકે મૂંઝાં મનુષ્ય પોતાનો સર્વ વ્યવહાર નિશાનીઓથી ઘણી સરળતાથી ચલાવી શકે છે.

ખીનું દૃષ્ટાંત જંગલી પ્રજાનું લઈએ. જંગલી લોકો પોતાનો ઘણાખરો વ્યવહાર હાથના હાવભાવથીજ કે મોં, આંખના આળાયીજ ચલાવે છે. તેમનો શબ્દકોશ ઘણોજ પરિમિત હોય છે. તેથી હાથના કે મોંના આળા કરીનેજ અરસપરસ વાત કરે છે. સામાન્ય વ્યવહાર હાવભાવથી કે ઘણું થાય તો કાંઈક ધ્વનિથીજ ચલાવે છે અને તેજ કારણુને લીધે તેમનો શબ્દ સંગ્રહ બહુ અલ્પ હોય છે. ત્રીજું-દૃષ્ટાંત ન્હાના બાળકનું લઈએ. બાળકનામાં બ્યારથી સહેજ સહેજ સમજણ આવવા માંડે છે. સારથી નિશાની કરવા માંડે છે. પોતાને જે કાંઈ જોઈએ છે તે આંગળીથી બતાવે છે, અને હુંકારાથી બહુ સમજવવાનો પ્રયત્ન કરે છે, શબ્દોચ્ચાર આવડ્યા પહેલાં સર્વ વ્યવહાર એજ પ્રમાણે ચલાવે છે. સ્વાભાવિક રીતેજ આ પ્રમાણે કરતાં શીખે છે. શબ્દોચ્ચાર-વકતૃત્વ એ તો એક જાતની કળા છે, એટલે એતો એને શીખવવી પડે છે. પરંતુ મનુષ્યની કુદરતી જે મૂળ ભાષા છે તે તો એ આપો આપ શીખે છે. શબ્દ બનાવટી છે. પરંતુ નિશાનીઓ અને ધ્વનિ એતો સ્વાભાવિક છે. બાળકની ભાષા જેવાજ જનવંશના નાદ છે, અને જંગલી પ્રજાની ભાષા પણ તેજ પ્રકારની છે.

બાળકો પોતાની ઇચ્છા અને ભાવસંજ્ઞાથી જે ઘણા ભાગ બતાવે છે. મુખથી ઉચ્ચાર ક્ષયિતજ કરે છે. શબ્દોચ્ચાર આવડતા એને બહુ વખત લાગે છે. શબ્દો તો શિક્ષણથીજ આવડે છે. પોતાને કાંઈ સમજવું હોય છે ત્યારે પણ માતા પિતા મુખના અણસારાથીજ સમજે છે, અને તેની જરૂરીઆતો પણ અણસારાથીજ બતાવી શકે છે.

મનુષ્યની ભાષાની શરૂઆત આવા પ્રકારની સંજ્ઞામાંથીજ થઈ એમાં હવે કાંઈ સંદેહ રહ્યો નથી. દરેક શબ્દનાં મૂળ આવી નિશાનીમાંથી નીકળી શકશે નહિં; કહેવાનો ભાવાર્થ એટલોજ છે કે ભાષાની પ્રથમ શરૂઆત આ પ્રમાણે થઈ, પછી જેમ જેમ મનુષ્યના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ તેમ તેમ વિવિધ પ્રકારનાં મૂળવાળા અનેક નવા શબ્દો ઉમેરાતા ગયા. હાથ, મોંના હાવભાવથી અનેક જાતની નિશાનીઓ થઈ હશે, અનેક પ્ર-

કારના ધ્વનિ થયા હશે, અને ધ્વનિમાંથી, શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ હશે, આજ પ્રમાણે બા-
પાનો ઉત્કર્ષ સંભવિત છે.

મનુષ્યના વ્યવહારમાં જેમ જદિ થતી જાય તેમ તેમ એને સંગ્રાથી સમજવવાનું
મુશ્કેલ થતું જાય. એક મનુષ્ય જંગલને એક છેડે હોય, અને બીજો બીજા છેડે હોય
તો બેશક નિશાની કેવળ નિરૂપયોગીજ થઈ પડે. તે વખતે જુમજ પાડી પડે, અને તે
ભૂમો પણ જુદા જુદા ભાવ દર્શાવવાને જુદા જુદા પ્રકારની હોતી-જેમજે. અધિકારમાં
પણ નિશાનીઓનો ઉપયોગ થઈ શકે નહિ, તે માટે નીચે સ્વરે અવાજ કહાડવો પડે,
એમ કરતાં કરતાં વ્યવહાર એટલો વધી ગયો કે દરેક વસ્તુ નિશાનીથી બતાવ્યા કરતાં
તે વસ્તુના અવાજનું અનુકરણ કર્યાથી તેને સરળતા પડવા માંડી. એમ પોતાની આસ-
પાસની દરેક વસ્તુ દર્શકધ્વનિની શરૂઆત થઈ. આ પ્રયોગનું પ્રત્યક્ષ દૃશ્યત બાલકોની
બાપાપરથી મળશે.

બાલકને કાને જેટલું :પડે તેટલું બોલવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ કોઈ પણ
વસ્તુના અવાજ કે દેખાવ ઉપરથી પોતાની મેજે શબ્દ સુઝે તો તે શબ્દનો તરત તે ઉપ-
યોગ કરે છે. ચકલીને બદલે ચકચક, ગિલાડીને બદલે 'ખાંઉ', ઘડીઆલને બદલે ટિકટિક,
રેલવે ટ્રેનને બદલે બબબબ, વાંદરાને બદલે હુક, આ પ્રમાણે ધ્વનિસૂચક શબ્દો બાલકો
વાપરે છે. આપણી વપરાતી બાપામાં ઘણા શબ્દો એવા છે કે જે મૂળ તે શબ્દસૂચક
વસ્તુના ધ્વનિપરથી ઉત્પન્ન થએલા છે. તે ઉપરથીજ બાપા આ પ્રકારે ઉત્પન્ન થઈ હશે,
વર્તમાન બાપાનો ઉદ્ભવ એજ રીતે થયો હશે એમ સિદ્ધ કરી શકાય છે. આવા શબ્દો-
નાં અનેક દૃશ્યત મેળવી શકીયું. ઉભરો, ધડાકો, રણકાર, ચીરણું, તાડન, સરણું, થુંક,
સસણી, સુસવાટ, ગર્જના, ગડગડાટ, ગબડડું, દર્દર, ધમધમાટ, ચીસ, નીસરણી, ધત્યાદિ
ધ્વનિસૂચક શબ્દોનાં દૃશ્યત છે. અનેક મિત્રણ તથા કાળક્ષેપને લીધે મૂળ કદાપિ વિસ્મૃત
થયાં હશે; પણ તપાસ કરીએ તો સમ્યાજ્ઞ એવા ધાતુ જડશે.

દરેક શબ્દનાં મૂળ આ પ્રમાણે ધ્વનિમાંથી જડી શકશે નહિ. કારણ કે શબ્દ અ-
સમ્ય છે, અને ધ્વનિ યોગ્ય છે. અને તે ઉપરાંત ધ્વનિસૂચક વસ્તુ હોય તે છતાં તેનું
નામ જુદું આપવામાં આવે. ઘડીઆળ ટિકટિક કરે છે છતાં એ યંત્ર ઘડી બતાવે છે તે
ઉપરથી તેનું નામ ઘટિકા, કે ઘડીઆળ આપવામાં આવ્યું છે.

સાંપ્રત કાળમાં ઘણા શબ્દો અર્થ સૂચક હશે, કારણ કે એ સર્વ જુદીની જુદી થઈ
સાર પછી ઉત્પન્ન થએલા છે.

પ્રાચીન સમયનાએ કેટલાક શબ્દો ધ્વનિસૂચક ન હોય એમ પણ બને, તેનું કારણ
માત્ર એટલું આપી શકાય કે તેનાં-મૂળ કાંઈક વિચિત્ર હશે. અને મૂળ સાથેના સંબંધ
નાશૂદ થઈ ગયો હશે. શબ્દો તો કૃત્રિમજ હોય છે. શબ્દ રચવાનો હક્ક સર્વને છે, એટલે
દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે શબ્દ બનાવી શકે. એટલે શબ્દના મૂળ શોધવાનું કામ
ઘણું વિકટ છે. એ કાંઈ સૂક્ષ્મદર્શકચંત્રથી શોધી શકાય એવી ચીજ નથી. આજ કારણને
લીધે હિનિયાના દરેક દેશમાં જુદી જુદી બાપાનો પ્રચાર છે. તે છતાં બિન્ન બિન્ન
બાપાની સરખામણી કરતાં વિદ્વાન વર્ગે દરેક બાપાનો મૂળ પાથો એકજ છે એ સિદ્ધાન્ત
નિદ્ધ કરી આપ્યો છે.

પ્રેક્ષક મેકરમ્યુલરે ઘણીજ ઝીણવટથી આ વિષયનું અધ્યયન કરીને બતાવ્યું છે કે સંસ્કૃત શબ્દોનો સાર કહાડતાં માત્ર (૧૨૧) એકસો ને એકવીસ ધાતુ રહે છે. એટલે સંસ્કૃત ભાષાનો મૂળ શબ્દકોશ એકસો ને એકવીસ ધાતુનો હોવો જોઈએ. આ એકસો ને એકવીસ ધાતુમાં આપણી ધ્રુવ, ભાવના, વિચાર સર્વનો સમાવેશ થએલો હોવો જોઈએ.

હવે આ એકસોએકવીસે ધાતુ શી રીતે ઉત્પન્ન થયા તે યથાર્થ રીતે તો આપણે જાણી શકીએ નહિ. પરંતુ તેમાંના ઘણા ધાતુ સંગ્રાવાયક, કે ધ્વનિસચક છે. અને જે શબ્દોનો ભૂતકાળ સાચોનો સંબન્ધ માલુમ પડી આવે છે, તો સિદ્ધ કરી શકાય છે કે તે ઉત્તરોત્તર ઉત્કર્ષના નિયમને અનુસરીનેજ ઉત્પન્ન થયા છે. ઉપરના વિવેચન ઉપરથી માલુમ પડશે કે ભાષા સૃષ્ટિકર્મની માફક Evolution ના નિયમથી ઉત્પન્ન થઈ છે. ભાષાની શરૂઆત ક્ષુદ્રક વિષયોથી થઈ છે, અને કાલાન્તરે આટલો ઉત્કર્ષ થયો છે.

સ્ત્રી લેખ.

ભાઈનું હાલરહું.

(તેર વર્ષની બાલિકાની કૃતિ.)

ભાઈને પારણીયે પોરાડું આછી પામરીઓ ઓરાડું,
ગોરા ભાઈને હું હાલો ગાઉ ને દેધામાં હરખાઉં;
હેતે હેતે હું હાંચીણું સુંદર પંખે વાયુ ઢાળું,
ભાઈનું મુખડું હુંતો નીરખું શોભે પુનેમ ચંદ્ર સરીખું.
ભાઈના નીર્મળ રૂપાં નેણાં ઉત્તમ અમૃતા સરખ વેણા,
ભાઈને કાને લળકે મોતી વારે વારે રહું છું જોતી;
ભાઈના નીરખી ગોરા ગાલ અંતરમાં ઉપજે છે વ્હાલ,
ભાઈના હોઠ દીસે રાતા ભાઈના મામા છે બહુ માતા.
સોનું રૂપ તો છે સોંધુ ભાઈનું મુખડું સોંધી મોધું,
સોનારૂપાની જે હેલ તે તો ભાઈના અંગનો મેલ;
સુંદર ભાઈને જોવા સાર, મનડું તલસે છે બહુ મારું
ધન ને સઘળું જે છે મારું, તેતો ભાઈને હું તો આપું
દુધ ચુલે ઉભરાવા દઉં ભાઈને હું તો તેડી લઉં
રતનાગરની લ્હેરો ન્યારી, ભાઈની સુરત સૌથી સારી,
સુરજ જગને તાપતો આપે ભાઈને જોતાં શાંતિ વ્યાપે
જગત આખું લીધું જોઈ ભાઈના જેવું સાફ ન કોઈ
ભાઈને પારણીયે પોપટ મોર ભાઈને પારણીયે હીરની દોર
ભાઈને પારણીયે ચોરેર ધમકે ધુધરીઓનો ઘેર
પારણીયામાં હીરા જડવું મોતીના લુખમાં લટકાઉં
ભાઈ જોને ત્યાં મોતી ઝરે ને કંકે કેસં પગલાં પડે

ટીકીટ નહોતી. ગાંડીમાંથી નીચે ઉતરવાનું કહ્યું એટલે એક તો નીચે ઉતર્યો પણ બીજાએ એક કપડું ખભે વિંટયું હતું તે ખંખેરી હાથ ઉઘાડી કરી કહ્યું “દેખ લે, કહ્યું મેરી પાત્ર હય નહીં ક્યા કરેગા ઉતાર કે? પુષ્કરજી જાના હય. મહાખીરજી આજા હય ” ટીકીટ તપાસનારે હિંદુસ્તાનીમાં કહ્યું “ પેન્ના હય નહીં એર ટીકીટબી નહીં દે મગર ગુસ્સા કીતના કરતા હય. ” એમ કહી તે ચાલતો ગયો, ને થોડીવારે ગાંડી ઉપડી એટલે એક ને ઉતર્યો હતો તે પણ પાછો બેસી ગયો. જોડેનો મુસાફર ને દમભેર બોલ્યો હતો. તેણે આવવાને બાગીવટી હિંદુસ્તાની બાપામાં કહ્યું “ બાવાજી ? તુમકુ તો ઉતાર્યા નહીં હો ” બાવાએ કહ્યું “ મહાખીરજી આજા હય, પુષ્કરજી મરજી હય, ઓ ક્યા કર સકતા થા. ઓ ગુસ્સા કર ગયા; મેં તો કબી પહાડ પરસે મેરેકું પટક દે મગરગુસ્સા નહિં કરતાહું ”

કાંઈક હાથી ગમ્મત જોતે જોતે હમે સાંજે પાંચના અપસે મારવાડ જાંકસને આવી પહોંચ્યા. અહીંયાં હમારે ગાંડી બદલવાની હતી, કારણ ને ગાંડીમાં હમે બેઠા હતા તે દીલ્હી જવાની હતી. હમે અહીંથી જોધપુર ખીંકનેર રેલ્વેમાં બેઠા. આ ગાંડીમાં હમારા કંપાર્ટમેન્ટમાં કોઈજ નહોતું. આડધા કલાક પછી ગાંડી ઉપડવાની હતી. અહીંયાંથી ખરો મારવાડનો પ્રદેશ ચાલુ થાય છે. હુણ્ડીના સ્ટેશનથી બે દેરાબાદી સિંધી મહાત્મા કંપાર્ટમેન્ટમાં આવ્યા. આ દેરાબાદીની સાથે હું વાતોએ ચર્ચો. હેમણે કહ્યું “ હમે કલકત્તાથી આવીયે છીયે. વેપારી છીયે રેશમ, સોનું અને ત્રાંદીનો વહેપાર કરીયે છીયે. આજ અઢી વર્ષે ઘેર પાછા જઈએ છીએ. કલકત્તામાં હમે બે દીવસજી રહ્યા હતા. હમે ચોપ્રાંટ પૃથ્વી ફરીને આવ્યા છીયે. જાપાન, ફ્રાન્સ, જર્મની, આફ્રીકા, અમેરિકા વિલાયત વિગેરે સ્થાનકે ઘઘને હવે ઘેર જઈયે છીયે. આ બે પુરુષમનો એક ત્રીશક વર્ષનો હતો ને બીજો સતાવીશ અઠ્ઠાવીશ વર્ષનો હતો. ન્હાનો હતો તે ખુશ મીનજી બહુ હતો ને જેમ જેમ હોતો દેશ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ હંને ઘણી ખુશાલી ઉપજતી હતી. ગાનતાન ઉઠાવતો હતો. કંઈ ઘણો મારો હતો તે ગાઈ પણ સોર જાણતો હતો. મ્હેં હંને કહ્યું કાંઈ ખૂબ લેશમાં આવ્યા લાગે છે? ત્હારે કહે અઢી વર્ષે આજે ઘેર પાછો જઈ છું. બે ચાર મહિના દેરાબાદમાં સુખચાપ બેસી રહેતું છે ને પાછું મુસાફરીએ જતું છે; સ્વીટહોમ ‘Sweet Home’ શું કોઈથી અગળ્યું? વાતે વાતે હેણે કહ્યું હમારા દેરાબાદી ઘણા દેશાવરમાં મ્હોટા વહેપારીઓ છે. મ્હારો ભાણેજ નન્ન વર્ષનો છે તે મ્હારા બાપ’ સાથે શી-ગાંધાર આ સાલજી ગયો છે, પાછો આવશે ત્હારે જોતે કેવો હોંશીયાર થઈ આવે છે. હમારી વાતો હિંદુસ્તાની કે ઉગ્રેશમાંજ ચાલતી.

વાતો કરતા કરતા બીજે દીવસે બપોરે બાર વાગે હમે દેરાબાદ આવી પહોંચ્યા. દેરાબાદનું સ્ટેશન મ્હોટું છે ને અહીંથી તોર્થ વેરટર્ન રેલ્વે ચર્ચ ચાલે છે. હમને સેવાને ગ્રેફિસર ચલાવીને ત્હાંનો સરકારી વટીક સ્ટેશન ઉપર ગાંડીઓ લાદને આવ્યો હતો. ઉતરીને હમે થોડા ગાંડીમાં બેસી સરકારી વટીકને ઘેર ગયા.

દેરાબાદમાં સીવીલ હોસ્પીટલ અને ફોર્ટ (કિલો) એ બે જોવા લાયક છે. બંધુ સહેર ટેકરા ટેકરી ઉપર વસેલું છે. ને સ્ત્રી તો એવા સાંકડા છે કે સ્ત્રીમહાત્મા બે ગાંડીઓ તો શું પણ પાંચ છ માણસથી જઈ ના ચકાય. સહેર ખદારના સ્ત્રી પ્હોળા ને મ્હોટા કીલો જોવા લાયક છે. કેન્ડા-જેન્ટીલી ઓફીસની રૂબ ચિવાય બીજા કોઈથી અંદર જવાનું

નથી. કીકો હાલતો બધો પડી ગયો છે. પણ તેમાં લેન્ડ રેકર્ડ્ઝ ઓશીસ છે. કીકાની અંદર એક મોટી ટાંકી છે ને 'વચ્ચેનો ખુરજ સાઠ સીતર શીટ ઉચો છે તેના ઉપર ચ્હડીને જોધ્યે તો આસપાસના મુલકનો દેખાવ જણાય છે. આ કીકો પહેલાંના મીર લોકો જે વખતે સિંધમાં રાજ્ય કરતા હતા તે વખતનો છે. જે વખતે ઇંગ્લેન્ડ સરકારે મીર પાસેથી આ કીકો લીધો તે વખતે લાખો મણુ જહાજોએ એમના હાથમાં આવ્યું હતું એમ દંતકથા ચાલે છે,

હાલના હૈદરાબાદનું મૂળ નામ નારણકોટ હતું ને ત્યાં હીંદુ રાજ્ય હતું. પણ આરબ લોકો પહેલા ત્યાં આવ્યા ને સાર પછી મહમદ કાસીમના વખતમાં નામ બદલાયું. હૈદરાબાદથી થોડે દૂર અસોર કરીને ગામ છે જેનું મૂળ નામ બ્રાહ્મણાબાદ છે તે દસમા સદીમાં એક મોટું શહેર હતું. આ બ્રાહ્મણાબાદ-હિંદુસ્તાનના પોંપીઆઈમાં-જે હુવર હતો તે હાલ કોઈ પણ જગ્યાએ જણાતો નથી. એમ કહેવાય છે કે બ્રાહ્મણાબાદ જ્વાળામુખી શટવાથી એકદમ પાયમાલ થઈ ગયું તે ઇંગ્લેન્ડ લોકોના આવ્યા પછી જહાજો ત્યાં ખોદ કામ કર્યું ત્યારે ત્યાંથી અટગક ધન મળ્યું. જ્વાળામુખી શટતી વખતે જે લોકો જે રિય-તિમાં ધરમાં હતા તેજ રિયતિમાં તેમનાં મઠમાં નીકળી આવ્યાં ને ટેટલાંક માટીનાં રંગેલાં હોય એમ દેખાતાં. ઇસ્ટ ને વેસ્ટમાં બ્રાહ્મણાબાદને લગતી ટેટલીક હકીકત કોઇએ લગભગ બે વર્ષ ઉપર આપી છે એટલે એ વિશે ખુબ લખવાની જરૂર જણાતી નથી. સિંધમાં હૈદરાબાદ પ્રાન્તના લોકોખીજ ભાગ કરતાં અક્કલવાન ને હુસિયાર ગણાય છે. ને તેનું કારણ ત્યાં આગળ કેળવણીના પ્રચાર ખીજે બધે થયો તે કરતાં પહેલો થયો હતો. હૈદરાબાદમાં એક હીરાનન્દ એક્ટેમી કરીને ઈન્સ્ટીટ્યુશન છે તેમાં હોકરાઓને મદત કેળવણી અપાય છે. હીરાનન્દ પોતે એક સાધુ પુરૂષ થઈ ગયો છે પોતે બી. એ. થયેલો હતો ને જેટલો પૈસો કમાયો તે બધો આ એક્ટેમી સ્થાપવા આપી દીધો છે. સિંધીઓના પેરવેશથી આપણે તો હેમને એકદમ ના ઝોળખી શકીએ કે એ કોણ છે જ્યુ પારસી કે મુસલમાન ? જે માથે તપેલા જેની પાછડી પહેરે તો એટલું જણાય કે સિંધી છે પણ માથે ટોપી હોય તો કોણ છે તે ના સમજાય; પણ જહાજો માથેથી ટોપી કાઢી નાંખે ત્યારે માથાની ટુંકી ચોટલીના આધારે જ કહી શકીએ કે આ હિંદુ છે તે સિવાયના મુસલમાન છે; અથવા કોઇ હેમને જહાજો નામ દબને બોલાવે ત્યારે જણાયે કે આ હિંદુને પેલો મુસલમાન. હિંદુઓને ફલાણા દીવાનજી ને મુસલમાનના ફલાણા મીર એમ બોલાવવાનો રીવાજ છે. જેમ આપણે અહીંયાં કહીએ છીએ કે સાહેબ ? તેમ ત્યાં 'સાંઈ' કહેવાનો રીવાજ છે. અહીંયાં માસ્ટરેટની ડાટીમાં કેસના માણસોનેજ ફક્ત નામ દબને મોટે ચોટથી સિપાઈ બોલાવે છે પણ ત્યાં સિપાઈ નીચે પ્રજાણે બોલે છે. આ સિંધીનો ગુજરાતીમાં તરજુમો છે. સિપાઈ જેમ ગાતો હોય તેમ બોલે એટલે મુજ પડે છે.

(અપૂર્ણ.)

“ભર્યમાં સ્ત્રીઓના હુતરનું પ્રદર્શન અને હું”

કાંઈ કાર્ય પ્રસંગે મુંબાઈ જઈ ત્યાંથી પાછા વળતાં મારા મિત્રની સૂચનાથી ભર્ય-માં ભરાયેલું સ્ત્રીઓના હુતર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન જોવા હું ભર્ય ઉતરી પડ્યો. ઉતરીને મારા મિત્ર તરફથી યએલી ગોઠવણ પ્રમાણે એકનો સત્કાર પામી ઉતારે જઈ નાસ્તો પાણી કરી પ્રદર્શનના મંડપ તરફ ગયો. મારી સાથે અમદાવાદ નિવાસી હીરાલાલ મણીલાલને મોકલવામાં આવ્યા હતા.

પ્રથમ અમે પ્રદર્શન જે એક નાટક શાળા જેવા દેખાતા મકાનમાં કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં ગયા અને અનુક્રમે એક પછી એક લગભગ સર્વ નમુનાઓ જોયા.

એ નમુનાઓમાં અનેક દબનું સુતરનું મુંથણ કામ રેશમનું ભરત કામ શીવણ કામ, ચિત્ર કામ, ચિત્રને પોશાકથી શણગારવાનું કામ; શીલ્પ કામ જોવામાં આવતું હતું. એ ઉપરાંત કીડીયાંથી ભરેલા તોરણ તથા પડદા પણ ત્યાં લટકી રહ્યા હતા. બધી દીશામાં ફરી બધાં નમુનાઓ જોઈ હું તે મકાનના મધ્યમાં ઉભો રહ્યો અને ચારે દીશાએ નજર ફેરવી જોઈતો. મને જણાયું કે નમુનાઓની ગોઠવણી કરનાર સ્વચ્છતા ભવ્યતા અને રસીકતા તે શું છે એ સમજે છે એટલુંજ નહિ પણ તે તેમને મૂર્તિમાન પણ કરી શકે છે. નમુનાઓ ગોઠવી મકાનને એવું તો શોભાયમાન અને ભવ્ય બનાવી દીધું અને તેમને સ્વચ્છ અને સુધડ શણગાર એવું તેજોમય બનાવી દીધું હતું કે તે છોડી જવું ગમે નહિ.

આ મકાનની અંદરથી નીકળ્યા બધાં ફેન્સિફર મંડપ હતા ત્યાં મને લઈ જવામાં આવ્યો. ત્યાં જેટલા સ્ટોલ્સ હતા તે બધા સ્ત્રીઓના હતા. તેમાં જે સ્ટોલ્સ ખાસ કરીને ધ્યાન ખેંચે તેવા હતા. મીસીસ મંગળાગવરી સુનીલાલ સેતલવાડનો તથા મીસીસ રસીકમણી બાલુભાઈ દેસાઈનો હતા. પહેલામાં મોનાનો તથા ઝવેરાતનો ખાલ વેચાતો હતો અને બીજામાં રૂપાનો માલ તથા સાડીઓ વેચાતી હતી. તે મંડપમાં વળી મીસીસ સુનીલાલ સેતલવાડ પ્રેક્ષકોને ટુલની છડી આપતાં અને તેને બદલ પૈસા લેતાં. એક બાળા ભર્યની સ્ત્રી લાયજેરીના ફૂંડમાં રકમ લેવા દરતી હતી. ત્યાં વળી ચાને માટે ગોઠવણી હતી. અને દરેક પ્યાલાના આના જે આપવા પડતા હતા. ટુલની છડીને માટે, લાયજેરીમાં મદદ આપવા માટે, આ પીવા માટે જે આગ્રહ કરવામાં આવતો તે એવો તો હૃદયપૂર્વક થતો કે તેનાપર ધ્યાન ન આપવું એક ઘાતકી કામ લાગતું. વળી સ્ટોલ્સમાં બેઠેલી સ્ત્રીઓની માલ લેવાની વિનંતિ પણ એવી તો સચોટ થતી કે તે પાછી દેશાયજ નહિ. મેં યથાશક્તિ તેમની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો અને હું સમજ્યો કે પ્રદર્શન જેવા લોકો વયોગી કામ માટે આ સ્ત્રીઓ આવી સારી રીતે કામ કરે છે અને તેવું કામ કરવાનું બીજી સ્ત્રીઓને શીખવે છે તે પછુંજ સ્તુત્ય છે અને હિંદુ સંસારની ચદતીનું બાન દસાવે છે.

આ મકાનમાંથી બહાર નીકળીને ઉભો તો એક બાળુએ ઉપહાર ચૂક ઉભુ હતું હતું. બીજી બાળુએ બેતીનું નાનું પ્રદર્શન કર્યું હતું અને સામે કેટલીક દુકાનો બેસાડેલી હતી. તે બધાની મધ્યે મુંદર રાગ વગાડતું વાણુ ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. ત્યાં ઉભા રહીને

મેં જોયું તો મને લાગ્યું કે લોકો પ્રદર્શન જોઈ, ફેન્સિફિરમાં જરી ઉપહાર ગૃહમાં જઈ તાળ ચઢ ચોગાનમાં ખૂરશીઓ પર બેસી મુંદર મનહર રાગ સાંભળી ધુનમાં ડોલી બે થડી દુનિયાં વિસારી આનંદ પામી ઘેર જતા હતા, જે સજારીના મગજમાં, આ સમય ભંડારમાં લાવવાનો વિચાર થયો અને જે પતિએ તે વધાવી લઈ આવા સારા રૂપમાં મૂક્યો તે સ્ત્રીને અને તેના પતિને ધન્ય છે, એવો વિચાર પણ મને થયો. જે માતૃપિતાએ એને કેળવણી આપી અને જે પતિએ તે કેળવણીને પોષી ઉત્તેજીત કરી, આવાં કાર્ય કરવાના પંરિણામમાં ઉતારી તે માતા પિતાને અને તે પતિને પણ ધન્ય છે એ પણ મને તે વખતે સુઝ્યું. અને મારા હૃદયમાં એવી ઉર્મી ઉઠી કે બધાં માખાપો પોતાની દીકરી એને આવાં કામ કરવાની શક્તિ આપે એવી કેળવણી આપે અને બધા પતિઓ તેને દાખી ન દેતાં પોષી ઉત્તેજીત કરી આવાં કાર્ય કરાવે તો કેવું સાઈ ?

ત્યાર પછી હું તે સ્થળમાં આમ તેમ ટહેલતો હતો તેવામાં રા. બા. સુનીલાલ હરીલાલ સેતલવાડ મને મળી ગયા. તેમણે મને પાછો બધે ફેરવ્યો અને હરેક જોવા લા-યક વસ્તુ મને ફરીથી બતાવી. જે જે નમુનાઓ મેં ફરીથી જોયા તેમાં ખાસ ધ્યાન એએ તેવા મીસીસ પ્રિયગવરી હગનલાલ કાનુગાના અને મીસીસ સુનીલાલના નમુના હતા પછી તેમણે મારૂ ધ્યાન વોલેન્ટીયર્સ તરફ ખેંચ્યું. તેઓની મુખાકૃતિપરથી 'મને લાગ્યું' કે તેઓને ધણીજ સારી રીતે રાખવામાં આવતા હતા. અને તેઓ મંડપમાં પોતે નીચમે પાળતા હતા એટલુંજ નહિ પણ પ્રેક્ષકો પાસે સખ્યતાથી વિનવી નિયમે પળાવતા હતા. એટલામાં રોશની થઈ અને તેથી મંડપની શોભામાં કંઈ ઓરજ ફેરફાર થઈ ગયો. મેં એમને સૂચવ્યું કે વીજળીની રોશની હોત બહુ સાઈ. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે બે ચાર દીવસમાં તે પણ થશે. એમ કહી તે મને ત્યાં વીજળીનું ચંત્ર ગોઠવાતું હતું ત્યાં લઈ ગયા. ત્યાર બાદ એક જગ્યાએ એમે ઉભા રહ્યા અને મેં એમને પુછ્યું કે આ પ્રદર્શન કેવી રીતે ઉત્પન્ન થયું ? તેમણે કહ્યું કે પ્રથમ મીસીસ મંગળાગવરીના મનમાં માત્ર ભર-ચની સ્ત્રીઓના હુન્નર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન કરવું અને તેમણે તેમને તે વિચાર મને જાહેર કર્યો. ત્યારે મેં તે સાંકડો વિચાર છે એમ કહ્યું અને આખા 'મુખાર્ધ' ધલાકાની અને બને તો આખા હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓના હુન્નર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન બરવાનો વિચાર રાખો. તે તેમને ગમ્યો અને ભર્ય જ એમની જન્મ ભૂમિ છે તેમાં એ ભરવું એમ એમણે કહ્યું. એમે બનેએ એ કામ ઉપાડી લીધું અને તેને જે રૂપમાં એમ મુક્યું છે તે તમે જુઓ છો. મેં એમને ધન્યવાદ આપ્યો; અને જરીથી મનમાં બોલ્યો કે બધી સ્ત્રીઓમાં આવા વિચાર થાવ; અને બધી સ્ત્રીઓના પતિઓ આવા વિચારને પોષે અને વિસ્તારે.

સલામ કરી હું તો પછી ચાલતો થયો. મુકામે આવી સાંજનું બોજન લીધું. ઓન-રખલ સરદાર બહાદુર મોતીલાલ, મીસીસ મંગળાગવરીના પિતાજીને મળી તેમને પણ ધન્યવાદ આપી ગાડીમાં બેસી સ્ટેશન પર આવી અમદાવાદ આવી પહોંચ્યો.

આ લેખ મેં મુંદરી સુખોધમાં લખ્યો છે તે એટલાજ હેતુથી કે આવાં પ્રદર્શન અન્ય સ્ત્રીઓ કરે. એમ થશે તો આ લેખ લખ્યો સાર્થક માનીશ.

ગદીલાઈ બાળકૃષ્ણ.

નવીન માસિકપત્ર.

સાવિતા.

દેશ, પ્રજા, મહાત્મ ગૃહ એ સર્વના માહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય માથેના મંબંધનું સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા માહિત્યનું ઉત્તમ માધ્યમ. ૨૪ પૃષ્ઠના કળદાર આમિકનું લવાજમ માત્ર રૂ. ૧-૧૦-૦ પોસ્ટા સાથે.

ત્રીઓને ઉત્તેજન માટે લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦ એપ્રિલ સુધે ૧૯૧૦ થી શરૂ.

અવરુધાપક "સાવિતા"

નગરશેઠની પેળા, — મુરત.

સ્વીકાર.

નીચેનાં પુસ્તકોનો સ્વીકાર ઉપકાર સાથે કરવામાં આવે છે.

શા. મેઘજી હીરજીની કંપની તરફથી શિવવિનોદ મણિ, બાંતો ત્રીજો અને શિવભોધ બાગ બીજોનો મણિ ૪ થો, શિવવિનોદ બાગ ત્રીજો, મણિ ૫ થો.

શ. ધીમતરામ નવસરામ તરફથી

ટેલીમહાનનું બાપાન્તર.

શ. માધવરાવ બાબારાવ

બ્યોનિપુર.

શ. હીમનરાજ ગણેશજી અંબરીયા

મંગીત મંબરી.

શ. માગર

ધાકેશુ દંદય.

લવાજમની પહેાંચ.

છઠ્ઠા વર્ષ થે,

મે. કેમર મરમુલેરીંગ લાયબ્રેરી ટેસર
શા. જમનાબહેન નગીનરામ મુંબઈ
શ. જેસંકર બાપુજી ભટ્ટ અંકેશ્વર
શ. લખુભલ ગોપાળદામ કૂશ (મંથિ)
ડો. મુકુન્દરાય મામળાપ્રસાદ અમદાવાદ
ડો. તુળાભગમમી. ખાંડવાળા દુર્ગામ
શ. રમણિકલાલ બાલાજી પાલીતાણા
મ. ધનજી ગોપાલરામ પોરેયા મુંબઈ
શ. ગા. માણિકલાલ માકરવાલ વડોદરા

સો. કમુદા બેન મુંબઈ
શ. ગીરધરરાવ ધરમદામ વલસાડ
શ. પ્રાણરાવ હરિપ્રસાદ (વ. પ્ર.પ.૨) દુર્ગામ
શ. નર્મદાસંકર બાબાસંકર ઉમરેઠ
શ. સુલાભગય જીવનુદામ મનુદે વાવડી
અ. બી. વેળીગરી અમદાવાદ
આપારાવ બોળાનાથ લાયબ્રેરી
શ. રત્નવદનરામ કર્પુરગમ મુંબઈ

વર્ષ ૭.

મો. નર્મદાગોરી મુંબઈ
શ. નરભોજી જનરાજ વૃન્દાગઢ
શ. મણિલાલ મામળાપ્રસાદ બો. એ. અમદાવાદ
શ. મંગજી રણજોડ આદિયા મુંબઈ

મ. મણિલાલ શાલાબાઈ સંતાવલા
શ. સોનાગચ્યાદ મુનીલાલ અમદાવાદ
શ. જીરજીજી લીમનગચે પેર બામ મણિ
વિમનગઢ,

રા. શંકરલાલ નરોત્તમ પંડ્યા ઉમરેડ
 સૌ. સુનીગવરી વરજદાસ મુંબાઈ
 રા. દયારામ સોમચંદ રંચુન
 રા. તુલસીદાસ વલભદાસ મુંબાઈ
 રા. સાકરલાલ મોતીલાલ બી. એ. પાંકાનેર
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. ધનનલાલ એંગારામ બી. એ. નગરસૂત્રી
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. ગણપતરામ કિતમરામ (વ. ૫-૬-૭) ભરચ
 રા. નર્મદાશંકર બાળાશંકર ઉમરેડ
 રા. છોટાલાલ હરિયંકર આંકલાવ
 રા. ધનપ્રસાદ હિરાલાલ અમરેર
 મે. શ્રી લાયબ્રેરીના બચસ્થાપક વડોદરા
 બી રામદાસ મોરારજી લાયબ્રેરી દરંચી
 રા. રૂઢનાથ ડી. દેવશંકર કોડીનાર
 રા. ધનજી ગોપાળદાસ મુંબાઈ
 મે. બન્ધુમંડળના સેક્રટરી દરંચી
 સૌ કુમુદાબહેન મુંબાઈ
 મીડીસ ઇલીસકમી
 રા. મગનલાલ ચીમનલાલ પાલજીપુર
 રા. મગનલાલ દોલતરામ અમદાવાદ
 રા. જયેન્દ્રરાવ બાબારાવ ઘોઘો
 મે. વડોદરા સ્ટેટ લાયબ્રેરી વડોદરા
 રા. સુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ ધોળકા
 રા. ત્રિજલાલ ખીમજી મુંબાઈ
 રા. ધનસ્થામલાલ ધરમદાસ તાતા (સીધી)
 રા. મનંતરાય કૃષ્ણમુખરાય મહેતા વડોદરા
 સૌ. ઇન્દુમતિ વડોદરા
 ખેરવા રા. કન્યાના મહેતાજી કરસનદાસ ખેરવા
 શેઠ મણિલાલ રણછોડલાલની લાયબ્રેરી
 (વર્ષ ૪-૫-૬-૭) અમદાવાદ
 ડૉ. જોશીભાઈ વનમાળીદાસ મુંબાઈ
 રા. હિરાલાલ ત્રીભોવનદાસ અમદાવાદ
 રા. ગજનન બાલાજી દવે પેટલાદ
 રા. મોહનલાલ પાર્વતિશંકર (વ. ૬-૭) મુંબાઈ
 મે. ન્યુ. ટિંકુ ગુજરાતી કન્યાશાળા દરંચી

રા. વૈકુંઠરાય શ્રીપતરાય નડીયાદ
 રા. સુસંજીવી એ બાકરભાઈ મુંબાઈ
 ડૉ. તુલજરામ સી. ખંડવાળા કથાણા
 (વ. ૫-૬-૭)
 રા. રમણિકલાલ બાલાજી પાલીતાણા
 મે. શામ્પુર મરકુબેટીંગ લાયબ્રેરી સામપુર
 રા. મોહનલાલ બી. મણિયાર સુરત
 આન. સે. લોર્ડ. રે. લાયબ્રેરી ખંભાત
 મે. કોમ્પિન્ટ્રા મરકુબેટીંગ લાયબ્રેરી કોરસીન્દ્રા
 અ. સૌ. નસિરગોરી મુંબાઈ
 સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ
 રા. જયેશંકર બાપુજી ભટ્ટ અંકલેશ્વર
 રા. નરસીદાસ બીમજી મુંબાઈ
 સૌ. ધનલક્ષ્મી C/o હિરાલાલ દે. અંકલેશ્વર
 રા. લક્ષ્મીદાસ દેવજી ભટ્ટ મુંબાઈ
 અ. સૌ. જયાલક્ષ્મી વેરાવળ
 ડૉ. મુકુંદરાય શામંગીપ્રસાદ અમદાવાદ
 રા. મયારાંકર હરજીવન થાન્ડાકી
 રા. રતિલાલ એમ. રાવલ પાલીતાણા
 રા. રતિયંકર ગીરજીવંકર બાવનગર
 રા. અરજુનલાલ નામરજી દેસાઈ મુંબાઈ
 રા. ત્રીકમલાલ બાપાલાલ આલુંદ
 રા. હરજીવનદાસ હરજીવનદાસ બાગવા
 રા. કોરસી મજીજી મુંબાઈ
 રા. કેશવલાલ વાડીલાલ મુંબાઈ
 રા. હરખચંદ લખમીચંદ મુંબાઈ
 મે. આન. સે. રુકુક્ષ કમીટી (વ. ૫, ૬, ૭) મુંબાઈ
 રા. રથવેન્દ્રરાવ કે. એનીન્ડરી
 રા. દિનકરલાલ નંદલાલ ખંભાત
 રા. મગનલાલ જગનલાલ ગોધરા
 રા. ધનજી ખેતસી (વ. ૫, ૬, ૭) દોડારા
 મે. સુ. વી. પટેલ સેરઆન
 રા. નરમીલાલ માધવલાલ (વ. ૬-૭) અમદાવાદ
 રા. ભગવાનલાલ ગોપાળદાસ તોલાટ અમદાવાદ
 રા. ડૉ. નારણજી વિ. ઉમરસી (વ. ૬-૭) મુંબાઈ
 રા. હરિયંકર કૃષ્ણરામ ઉમરેડ

૩. પુષ્કિલક ઇન્દ્રકશનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું; તથા શ્રીમત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા રેટેડો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષનો અતિ આવકાર પામેલું

સૌભાગ્યશિક્ષાબિંધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. અણબાઈ મહીપત્રનામ નિવડક બી. એ. એલ. એલ. બી. પમદાવાદ), રા. કેશવનાથ નેલંડર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ટ. એમ. (રામપુર-ગોલી-ખંડ), મી. વિદ્યાગવરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનન્દરાય નાનાસાગર પુત્ર, બી. એ. એલએન. બી. (ગુનાગર), રા. સિવગંધર સામંત દલાસ. બી.એ. એલ. એલ. બી. ન્યાયાધીશ માણાવદર ગેટ), મિમ એન. મેદેશી વેડી મુશિન્ટેન્ડેન્ટે બાર્ટન પ્રીમેલ ટ્રેનીંગ સેન્ટર (રાજકોટ), તેમજ બીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી મોધક બાબતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગય છે, જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર દુરીય, શેઠ, કર્તવ્ય પરાયણ ત્રેવા ઇચ્છતા હોય, અમાનુ મનોતપ મુખ્ય સ્ત્રીજાતિ હંમનો ઉદય ચલાતા હોય, મમાર ઉચ્ચ અને મખર્ખ જેવાં શુભ હેતુ થરાવના પદ, સ્ત્રીઓને નીતિનુ, ઘરમમાર ચક્રાચવાની રીતિનુ અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનુ બુદ્ધિ યાન આપવા ઇચ્છના હોય, તેવા દરેક મનુષ્યને આ પુસ્તક ઘરમાં રાખવાની આવ-પક્તા છે. ક્રમિત રૂપિયો મથા. પોસ્ટલ ગુદ.

વદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક

'સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.'

તેનાં 'સાધારણ દરદે અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.'

અન્નેત્પત્તિમાં સ્ત્રીની હારીરિક રાગિ કેટલી બધી હીણ થાય છે તે ગર્ભ દાઇ જાણે છે, એવ સમય મહાભયકર છે. એમાંથી અનેક સુવાચન્યામાં પ્રવેશતી બાવાઓ તેમ નાની ભાડી સ્ત્રીઓ ઇન્દ્રગી પુત્રે છે, ને દાઇય સ્ત્રી તદુરસ્ત હોય ને તે મમયમાં ફોલ 'મેળવ' કે તોપણ પછીથી સુવાચકના અનેક ગુમ બાવિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર દુમલા કરે છે, ૨ આખરે રાગની ભોગ થઇ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કેન્સા સ્ત્રીઓ અનેક ત્યાગિઓથી બીહિન રહે છે તે અવસ્થાની શઙ્ખાનમાં દરેક સ્ત્રીએ આ ચમુ પુસ્તક વાંચવાથી ઘણા રાખે. મેળવી સકાય તેમ છે, તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુન્દરકાંતની ઝાપ ગર્ભકાળે પાડવાની રહેલી બધી જાણ છે, અને તેવા ખામ પ્રસંગે લીધેલી માવચેતી તથા મારા ઉપાયોની અમરથી બાળકની બારી ઇન્દ્રગી કેટલી બધી મુધરી જાય છે તે માગત પાનુ ખામ મમગગ તેમ લખવામાં આવી છે. મનપામ આ નાના પુસ્તકની અદર ગર્ભવતી સ્ત્રીની મી સી સંભાળની વદર છે, અભિપ્રાયો જે અવસ્થામાં ની રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં ચતા માપારણુ દરેકના ઉપચાર મી રીતે કરવા જોઈએ તે માગત અતિ ઉચ્ચ દેવક મયોના આધારે જ્ઞાનનામાં આવે છે. (અન્ને ભાગ સાથે) ક્રિમત આના ચાર, પોસ્ટલ ગુદ.

અન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—
નટવરલાલ કે. વૈજયંત, દાકપિરેટ. જેતપોર, (કાલીયાવાદ)

આયોનિક કાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

ફીવર ટ્રેસ.—જ્વર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ
મરતી અને અસરકારક દવા છે. ૨. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી જંતુના વિખે કાપી નાંખે છે

૨. ૦-૮-૦

બ્લડ ડ્યુરિક્કાઇંગ મોલ્યુશન.—રક્તશોષક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર
કારક દવા. ૩. ૧-૦-૦

લીવર મોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે.
અને ભુખ લાગે છે. ૩. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડાની દરેક રોગ ઉપર કરોતુ ચાટકાવી બરદાદી મા
આણે છે. ૩. ૮-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોલેર, ધ્યેગ વગેરેની મંત્રણી જાનની
અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિદ્યાર્થી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પૈપ્પ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજ્ય નારાયણીય મેડીકલ.

જામનગર-કાઠિયાવાડ.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુના અંક મોકલવામાં આવશે.

ગુજરાત પંચ.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના જ વિભાગ, ધર્મ, આદિ દૂરના
પ્રદેશોમાં બહોળો ફેવાયો પામેલું, સારિ, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને
લગતા વિવિધ વિષય ચર્ચાનું, દેશવિદેશ અનેક ખગરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉભ અઠવાડિક પત્ર.

-વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયો ૧. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો
માટે રૂપિયામદી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકો ભેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને સ લાભ.

તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી સુધી ગ્રાહકનારને ૧૨૬ સુંદર છબીઓ,
દિલ પમંદ લખાણ, અને હિન્દ દેશના મોહન ચિત્રથી અલંકૃત થયેલ
૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ દીવાળીનો ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના
મૂલ્યે ભેટ મળશે. ગ્રાહક સિવાયતાને આ આઠ આને મળશે.

મેનેજર, “શ્રુતી પંચ” — અમદાવાદ.

આયોનિક ફાર્મસી

માં

ખનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ટ્રેસ—જવર ખિંદુ. દરેક ખતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ—જંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી જંતુના વિપ્લવે કાપી નાંખે છે.

રૂ. ૦-૮-૦

બલડ મ્યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન—રક્તરોધક. લોહીનિકાર ઉપર ધણીજ અસર કરકે દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે. અને કુખ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું અટકાવી જાતની રક્ત આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીચનો મલમ, કોલેરા, પ્લેગ વગેરેની મધગી ખતની અકરારી દવાઓ ખનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખજાર માટે તથા નમુના માટે લખો:—

(મોડેસર મજબૂરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામે, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવવંશનાર સાક્ષરકવિ એવર્ધનરામભાઈના ગબ્દોમાં કહીએ તો
 “સ્રીયો પડિત યાય, રસજ યાય, કુટુબપોષઃ યાય; સ્વરૂપ યાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુબબલન્યનમાથી તેઓ મુકા-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુકાતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુબની મૂર્ખે ઇચ્છાઓ અને કલ્પેષોમાંથી છુટી એ કુટુબનો ખરા મત્યાન કરવા
 “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુબના બાળક વર્જને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વંચોના
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે,” પવિત્રતિથિયથલ મહ પતિનુ જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આત્મ-
 વિવારોની ઈર્મિયોમાં પોતાના હૃદયતમ્મ એળવી ઈધિ મનુષ્યજનને કિંમતામય કરી નામે અને
 અને નરદેશમાં ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી ત્રિણે સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે “સ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શ્રુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના શમ્ય નથી...
 “સ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અરાન્ય છે”

વર્ષ ૭ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ માસ:-માઘ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૭ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રીઓ અને અંગ્રેજી ભાષા.

સુનિર્વર્તિતોનું જ્ઞાન પામેલામાંથી કેટલાક સ્ત્રીઓને અંગ્રેજી ભાષા શિચ-
 વવી નાહ પણ કદેનાર હોય છે તેમને અંગ્રેજી ભાષા ન સમજી શક્યા હોય પણ
 વર્ગમાં તો મૂકી શકાયજ નહિ. તેમને પોતાને અંગ્રેજીનું જ્ઞાન ન મળ્યું હોત,
 અંગ્રેજી પુસ્તકોનું અધ્યયન તેમણે ન કર્યું હોય તો કેથી સ્થિતિમાં તેઓ હોત
 તે વિચાર કરવાની મારી ચિંતિ છે. શા કારણસર અંગ્રેજી ન શીખવવું પણ
 જાણવામાં નથી. કોઈ એમ માન છે કે અંગ્રેજી ભણવાથી સ્ત્રીઓમાં ઉદ્વેગ
 આવે છે, છુછલાપણુ આવે છે અને સ્ત્રીને યોગ્ય મર્યાદા, સાંભરિય અને ચિત્તિતતા
 નષ્ટ થાય છે આયું પળિામ પુરુષોમાં નથી આવતું તો સ્ત્રીઓમાં શા સાર
 આવે ? અને કાઈ કાઈ દષ્ટાન્ત તેવા માલન પઢતાં હોય તો પુરુષોમાં પણ કેમ
 નહિ હોય ? તેમ હોય તો દોષ અંગ્રેજી અભ્યાસનો નહિ, પણ અમુક વ્યક્તિના
 મતના બંધારણનો છે. અંગ્રેજીનું નામ પણ ન જાણનાર પણ ઉદ્વેગ અને છુછલા,
 સ્ત્રીપુરુષોનો ક્યાં છોટ છે કે તે દુર્ગુણો માટે અંગ્રેજી ભણતરનું કારણ શોધ-
 વાની જરૂર હોય, માટે અંગ્રેજી સાહિત્યનો વિશાલતા, મનોહરતા અને અર્વા-

ચિનતા લક્ષમાં રાખી સારાં પુસ્તકો વાંચવા વંચાવવાનો इच्छा રાખનારે પ
માણનો અનાદર કરવો ઘટતા નથી. સંસ્કૃત માયા પ્રાચીન છે, તેનું સાહિત્ય
બોછામાં બોછુ હજાર વર્ષ જુનું છે માટે તે વસ્તુ નથી, આવશ્યક છે પણ પર્યાપ્ત
નથી. પુરુષોને તો સર્વે અંગ્રેજો કેલ્લવણો મળે છે, પણ સ્ત્રીઓને માટે જૂદી
કેલ્લવણો, સ્ત્રીઓને અંગ્રેજોનો અનાવશ્યતા માનનારને આટલું કહેવું જરૂરનું
લાગ્યું છે.

સૌ. વિદ્યાગોરી.

કાવ્યકુંજ.

ગૃહદેવોચ્ચાતુ ગીત.

અમે રમેહને સૌજન્ય કેરી દેવીઓરે લોલ,
અમે સ્વગેથી સંસાર તટે ઉતર્યાંરે લોલ,
અમે શાન્તિ મે આત્મક બધે વેશેઓરે લોલ,
અમ હાસ્યમાં તે તેજના અંગાર, છે રે લોલ.
અમે વાર્ષીથી સ્વર્ગીય મુખા રેડીઓરે લોલ,
અમ નેણમાંથી પ્રેમની ધાના ઝરે રે લોલ;
અમે ધાત્રીઓ સંસારની મૂલેવાઈઓરે લોલ,
અમે વીર હું ઉછંગમાં હુલાવીઓરે લોલ.
અમ ઉચ્ચી અમૃત સેર બે ઝરે રે લોલ,
અમી પાઈને દેવાંશીઓ ઉછેરીઓરે લોલ;
અમે વિશ્વના સંતાપ સર્વ દેરીઓરે લોલ,
તપ્યા માનવીને છાંય શીળી આપીઓરે લોલ.
હુઃખી માનવીનું શીર અહ્ક રાખીઓરે લોલ,
અમે ઉતર્યા રાતાનાં આંસુ લૂછવારે લોલ;
અમ હાસ્ય થકી શોભતો સંસાર છે રે લોલ,
અમે વિશ્વમાં જૈન-હર્ષના અવતાર ચાંરે લોલ.
અમે કાન્તની માનીતી ગૃહરેવીઓરે લોલ.
અમે રાજી તો પ્રભુ સદા પ્રસન્ન છે રે લોલ,
અમે સ્વર્ગને સંસારમાં ઉતારીઓરે લોલ,
અમે રમેહને સૌજન્ય કેરી દેવીઓરે લોલ.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

માતૃ-ઉપકાર.

અહો ! અતુલ ઉપકાર તુજે તેજ સદા માત ! છે,
કદી નવ શકે થઈ સુતથી તું પ્રતિ કાંઈ એ !
ગણી પણ સકાય નાજ ! બદલો વળી શો શકે ?
“ અનન્ત તુજ ઉપકાર ! ” વહી સર્વ વિરામશે !
વિતા અરર ! સ્વાર્થકેશ, સુત કાજ તું વેઠતી,
અપાર શ્રમ વૃદ્ધ તોય કરતી હજુ માવડી !
અહો અવધિ માતૃસ્નેહ-ઉપકારની છે સદા !
તહને, સુખદ માત ! ઉપકૃત હું કરું વંદના !
થયું નહિજ કાંઈ એ મુજથી, યાચનાં તે કમા
વહે નયનથી ન નીર, હૃદયેજ શોકાશુ આ !
શકે નિરખી એ ન આ જગત કે કદી માત ! તું,
છતાંય પ્રભુ એક તો નિરખશે નહીં એ બધું !
સદા તનયદોષ તો નહીં-સ્નેહધા થાય છે,
અને પુત કપૂત સદા બહુધા-થતા આ જગે;
છતાંય તુજ તો સદા સેવત રનેહ એ-એજ છે,
અપૂર્વ, અધિકારી, નિત્ય, જનનિ ! સદા શુદ્ધ એ !
અપૂર્વ તુજ રનેહ એ કૃતિ અગમ્ય છે ઇશના,
વિચાર ઉર એ કરી મતિ વિરામ પામી રહી !
અહો ! પરમ પૂજ્ય તું, પરમ ઉપકારી સદા,
તહને, પરમ, -માત ! પ્રેમમય હો સદા વંદના !

કુજ્જ.

કષ્ટવિસ્મરણ.

જો કષ્ટવિસ્મરણ થાય ન કોઈ કાલે,
જો અશ્રુતું વહન આમ સદેવ સાલે,
કર્તવ્ય નહ થતું શાન્તિવિહીનતામાં !
અશ્રુ તણુંજ પ્રતિબિમ્બ પડે બધામાં !
મૈ, અશ્રુ તો સંતતનાજ વહનું કરે છે,
કૃતાન્તિ થતાં નયન તો વિરમી રહે છે !
અકલાન્ત કિન્તુ ઉર-અશ્રુ રહી શકે છે,
અદૃશ્ય, અશ્રુ પણ શાન્તિવિહીનતા છે !

કર્તવ્ય હુમ થવું નાજ કદી ઘટે છે !
 કષ્ટોજ માત્ર સહવા સુખ-સ્વાર્થે તો છે !
 કાઠિન્ય કદ સહવા ધરવું સદા એ,
 કર્તવ્ય તેથીજ થઇ શકતાં બધાંએ !
 એ કદવિરમરણ થાય ન કોઇ કાલે—
 કર્તવ્ય જીવન તણું કંઈએ ન થાયે !
 કાઠિન્ય કાર્ય કરવા ધરવું, સહેવું !
 કર્તવ્યમાં હૃદયકદ બધું વિલાવું !

કુજ.

નહાની નહાતુની ગમતી ગરબી.

સખી કાન્ત કેરી પ્રેમ માલ કંઠે ઓપતી
 કંઠે ઓપતી રહેયે ઓજ ઉન્નસતી— સખી૦
 બી અતિ મોંઘી પ્રીતિ કંઈ ગૂણી, મૂલ કદિ ન અંકાય;
 'વેણી બની હું' એ પ્રીતિની પ્રેમિ જે મુજ સહચાર.
 પ્રિતમ કેરા સંગમાં આનન્દજ માનતી,
 લાજહુ બની પ્રિતમ નિરખી હુંતો લાજતી— સખી૦
 હેમનાં ઝરણાં ઉરમાં, માંહે હીલે નાય
 નંદ વહે સતત રતિની, જાણું કાન્ત જાણ
 છાની છપની કા'નાયી ફરતી લોખીરે
 છાની ગોઠડીની વેણી એકાન્ત શોધતાંરે
 નહાલપના એ વીરાએ, જાણ્યું મુજ કામ
 ધીમું થોડું રહઃ બોલી, સર્થા કરી સાન.
 ધડકે હૃદય મુજ આ કિશોર બાલાતું
 પ્રીતિના લહાવની મોજલી હું નહાતું— સખી૦
 સંભાલતી કંકણ ખખડાટ, વળી નેપુરનાં નાદ
 મૃદરવ કરતી હોઠ દાઝતી, પિયુ રતિ ઉભરાય
 ન સખી અલબેસીરે, કાન્તમાં શાન્તિ પામતી;
 શાન્તિ પામતીરે, મોદ આણતી જનું ખીરી અંધું
 સખી કાન્ત કેરી પ્રેમમાલ કંઠે ઓપતી
 કંઠે ઓપતી, હૃદયે ઓજ ઉન્નસતી— સખી૦

બિહાર.

વાતીલહરી.

શ્યામકુંવરે લીધેલો લગ્નનો દહાવો.

(મળેલું)

શ્યામકુંવર પચ્ચીથીમા પેઠાં હતાં. ગૌરવર્ણાં હતાં. જીભનો ઝાઝો ઉપયોગ કરવાની ટેવ હતી. 'માઆપને ઘેરથી અર્ધા પુર્વા પધારેલાં' તે નહોતાં પણ જીવાનીમાં તેમના સંસાર હુસારી કુઝારીને મેહેનતનું કામ લેતા તે તે હોંશે હોંશે કરતો તેથી શ્વસરને ઘણાં પ્રીય હતાં. તેમના બોલને સંસાર જરા વિશેષ માન આપતા હતા. ઘરમાં રેશમનો સાંચો હતો. સાંચાનું પછડું ફેરવતાં શ્યામકુંવર વિચારના વખતમાં પડ્યાં હતાં.

શ્યામકુંવરના પતિ પણ ઘરનોજ ધંધો કરેતા હતા. પણ તેમનું ધ્યાન બહાર ફેરવામાં વિશેષ હતું. પોળની બહાર શાકનું ચકલું હતું પણ સંવારમાં દાંતથી પાણી કરીને શાક લેવા જતા તે અગીઆર અને બારની વચ્ચેમાં ઉતાવળા ઉતાવળા ખાઈ આવીને ખાજા ખાતે થશે, ભૂખ બહુ લાગી છે એવા યુમાટા કરી મુકતા હતા. સાધુ ખાવાના અખાડામાં દમ મારવા બેસતા ત્યોં વખત વહીજનો તે વ્રાત છુપાવવાને ચકલામાં શાક સાઈ મળ્યું નહીં માટે મોટે ઢાંટ લેવા ગયો તેથી વાર ચક્ર એવું બહાનુ ફહાડતા હતા. તેમના પિતા બગવતી પ્રસાદ ખરેજ બગવતિનો પ્રસાદ હતા. જાતે મેહેનતુ હતા, તેથીજ મેહેનતુ વહુને માન આપતા અને વહુનો બોલેલો બોલ ઝીલી લેતા, તથા વહુ વધારે પડતું ઘણુંએ બોલતાં પણ તેવણુ માંભળયું ન સાંભળયું કરી ચંકાવતા હતા, અને તેજ કારણુને લેઈને પુત્ર, રેવતીરમણ ઉપર ઘણો પ્યાર નહોતો.

વિચારની ગતિ-વેગ ઘણો હોય છે. વિચાર અઘણ્યા પ્રદેશમાં તેમજ નહિ અનુભવેલી વાતોમાં પણ વેગથી આઘ્યા જાય છે. કેટલીક વખત અસંભવિન બાબતો ઉપર વિચાર એટલા બધા આગળ આઘ્યા જાય છે કે તેને રોખચક્ષીના વિચાર એવું ઉપનામ મળી ચુકયુ છે. સાંચાનું પછડું ફેરવતાં ફેરવતાં શ્યામકુંવર વિચારના વખતમાં ગોચાં ખાતાં હતાં. તે વખતે મન સાથે એક નિશ્ચય કીધો કે છોકરાને પરણાવવો. 'તો ખરોજ. કન્યા મળે અગર ના મળે, ખરચ ચાય અગર ના ચામ, સાસુ સસરા- તેમાં મંમનિ-યા મદદ આપે પા ના આપે, -તોપણ છોકરાને કુંવારો રખાયજ કેમ ? કુંવારો રહેશે તો માતાનું કંટુ પડશે, લોક સુટી ખાશે, પીઅરીઆ કહેશે કન્યા મળતી નથી. આવેટા મોટા છોકરો કુંવારો રખાય ખરો કે ? આ લગ્નમાં કુંવારો રહે તો છોકરો ટપકે પડે ! પછી કન્યા મળેજ ક્યાંથી ? પરણાવવો તો ખરોજ. સાસુ સસરા તો માઈ માપ જીએ છે. શું ? તેમને નાક વહાલું નથી ? કન્ય નહીં દેશે ? કદી નહીં પરણાવવો તો ખરોજ. પરણાવ્યા વિના કેમ ચાલે ? છોકરાને કાઈ રીતે આ વિવાહમાં પરણાવવો એ નિશ્ચય પર શ્યામકુંવર આવ્યાં.

કુંવાની દેરી બોલી હતી અને આજ વર્ષમાં કડવા સમસ્તનાં છોકરાં-છોકરાઓ અને છોકરીઓ એકજ દીને પરણાવી દેવાનો આત્મનો હુકમ થયો તો. કડવાનાં લગ્ન દર

હસ વર્ગે થાય છે ત્યારે ૪૦ દીવસનાં બ્રાજકોને પણ પરણાવી દેવાનો ગુજરાતમાં રીવાજ છે. લગ્ન-આડા રકત ખે મહીનાનું રહ્યા હતા. ત્યાં ત્યાં વિવાહની-આંજ્ઞાની ધમાલ ચાલી રહી હતી. સ્થામકુંવરમાં ધર્મ-આર ધણો હતો. કોઈનું સાફ સાંખી શકતાં નહીં. એક બાઈએ તેમને ગોળ-ધાણા આપવા માંડ્યા. બીજાએ પુછ્યું, અલી ! તારા કીકાના વિવાહ ક્યાં થયો ? સ્થામકુંવરના દીકરામાં ધર્મની આગ પ્રગળી. હાય ! ! હાય ! ! પડોશીનના છોકરાના વિવાહ થયા અને મારા સંદ્રશેખર માટે કોઈ માથું પણ આવતું નથી. આતે શો ગળજ ? ! રોયા લોકો પણ આંધળા છે. અરે ! એતો માઈન ઘર પુછતો આવેલા પણ પડોશીન જૂલ ચાય અવસાવીને પોતાના ઘરમાં લેઈ જઈને પોતાના છોકરાને ન્યાંજી કરાવ્યો, એમ કહી મન વાળ્યું. પણ ધર્મની આગ જોલવાઈ નહીં.

બીજે દીવસે પોતાના જેઠના છોકરાના વિવાહ થાય છે સાંબળી સ્થામકુંવર વડુ છછણી હાથાં. આડોશો પાડોશી, જેઠ જેઠાણી, સાસુ નણંદ, સસરા, ધણી જે હાય આવ્યું તેમને ઉધણાં લીધાં. કોઈએ જવાબ આપ્યો નહીં ત્યારે ચાકીને બેઠાં. વિચારની પરપરા ચાલી. સસરાની ઓશિયાળી ચા માટે રડુ ? હું પોતેજ છોકરાવાસ્તે વડુ-કન્યા બોળી કહાડીશ. એમ વિચાર કરી સંતોષ પામ્યાં. તે દીનથી કામ ધંધો મુકી દીકરાવાસ્તે કન્યા બોળી કહાડવામાં નિત પરોવ્યું.

કન્યા તો બોળી કહાડી પણ ખર્ચ થવાનું હતું. સસરાને વધામણી ખાધી. સસરા પણ છોકરાને પરણાવવા રાજી હતો. તે પણ પૌત્ર માટે કન્યાની આશામાં દીવસ કહાડતો હતો. એટલે સ્થામકુંવરને સંમત થયા. સ્થામકુંવરે રાત દીવસ મેહેનત કરીને સારી કમાઈ કરવાનો સંધ્યારો આપ્યો. ડોસા દેવું કરવાને-મરજી વિરહ-કમુલ થયા. ડોસાએ વિચાર કીધો કે તેલ, મસાલો, ઘી અથાણું વિગેરે ખાવાની ચીજોમાં કસર કરીશું અને સ્થામકુંવર વડુ તન મનથી મેહેનતકરશે એટલે ખરચ ઘટશે અને કમાઈ વધશે. બે વર્ગમાં દેવું વાળી દહિયું, એમ કરી દાલ મેહેલાવ્યું.

સ્થામકુંવરના ચી. સંદ્રશેખરબાઈના વિવાહ થયા. સ્થામકુંવર વડુનાં સાસુ લલીતા ડોશીએ ગોળ ધાણા વેહેવ્યા, તે સ્થામકુંવરને પસંદ આવ્યું નહીં. એક તપેલીમાં પાંચશે-રેક માટલાનો ગોળ કહાડ્યો અને તેમાં આચરે-અંકુષા શેર ધાણા નાંખી તપેલી હાથમાં લેઈ સ્થામકુંવર એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી ખોળમાં ફરી વળ્યાં. “શૌતન કાકીજી ! ઘરમાં છો કે ? આ ગોળ ધાણા લ્યો.” “અલી ! સ્થામકુંવર ! મેના ગોળ ધાણા વેહેવજી. તારાગં-દાના વિવાહ થયા કે ? હોવે ! કાકીજી ! એહ ! વડુ તો રૂપનો ભંડાર છે. બીરી ચંકાર છે. અને બોળકણી તો એરી કે તમે ખુશ ખુશ થઈ જાઓ. મોટી થશે ત્યારે મોટા ધને-તરને જવાબ દે એરી દુશીઆર થશે. કાકીજી ! હું તો નાની પણ બહુ ચાકાક છે. તમારા છોકરા કરતાં જરાક મોટી દેખાય છે. ઉંમરમાં તો સરખાંજી દરો. આ દસ મહીને મોટી દરો પણ તે કાંઈ જાઓ ફેર કહેવાય ? કાકીજી ! લ્યા કાકીજી આંખને હોંક. હવે હું જોઈશ. બહુ વાર થઈ. જરા બધે ઘેર ગોળ ધાણા આપી આવું” એમ કહી આગળ ચાલી. એક ઘરમાં તેના સમોવડી અચળ વડુ મળી, તેણે પુછ્યું. “અત્રી, ! સ્થામકુંવર વડુ ! તારી વડુ તો બહુ ચાકાક છે એમ મેં સાંબળ્યું તે ખરૂં ?” “હોવે ! બા, વડુ બહુ વાચાગ છે.” “ત્યારે જરા અત્યારથીજ દાખ સાંખજો ! નહીં તો તને અરો પણ નહીં.” “અરે ! નાંખે

યું ? એવા દાખમાં રાખુ કે જરાએ ચઢકવાએ ના દઉં ? મને ઝોળખે છે ?” એમ વાત ચીત કરતાં સ્થામકુંવર ગોળ ધાણા પેહેચીને ઘેર આવ્યાં. તે દીન તેનો ખુશ ખુશાંત ગયો. આનંદભાગરમાં તરવરી રહી. લખતો દીવસ ક્યારે આવશે, તેની તાલાવેલી લાગી સારાં સારાં લુગડાં પેહેરી રામણ દેવો કાલીને હું જ્યારે હાંડીયા ત્યારે લોકો મને નેહ જ રહેશે એવા એવા તરંગમાં દીવસો નિર્ગમન થતાં છેવટે વખતનો દીવસ આવી પહોંચ્યો. સ્થામકુંવરનો હરણ માતો નહોતો.

વરથોડો ચંદ્રાવધાની સધળી તૈયારી ચંદ્ર રહી છે. લોકને જાણ કરવા તાંસા વગાડાવવા માંડ્યા. વરને (સ્થામકુંવરના પુત્રને) પીડી ચોળી, વાગો પટકા, અને મંડીલ પેહેરાવી હાથમા શીરણ આપી ઘોડાપર બેસાવ્યાં. ઘોડા ઉપર એકલા બેસી શકે, એટલી ઉમરના ચંદ્રશેખરબાધ હતા એટલે તેમની પાછળ તેમને જાણવાને બીજા છોકરાને બેસાડવાની જરૂર તો નહોતી, પણ કેટલાક ધરડાં ડોસા ડોસીઓએ આમલ કરીને વરથી બે તણુ વર્ષે મોટા વરનો ઓરમાન મામો હતો તેને વરને જાણવા પાછળ બેસાવ્યાં. વરથોડો આગળ આથો તાંસા ઢોલ અને વાગાં વાગાં તેમની પાછળ વરનો ઘોડો અને પાછળ બેસીઓ તથા પુરોણું માનન ચાલતું હતું.

સ્થામકુંવરે એક ઉમદા રેશમી ઝીંકવાળી કોરનો સાળુ પેહેર્યો હતો. કાને, કાંટે, હાથે નાકે અને કાણીએ સુવર્ણના અલંકારો ચોભાવી દીધા હતા. પગમાં ધુધરીનાળાં સાંકળા પેહેરી હમકેથી ચાલતાં હતાં. હાથમાં રામણ દીવો કામેલો હતો તેમાં કપાસીયા અને દીવેલ પુરી સગાવેલા હતા, તેની જાળથી સ્થામકુંવરના હાથ વારે ધડીયે દાઝતા હતા; પણ ફરીયાદ જરાએ કરતાં નહોતાં. રસ્તામાં એક પોલીસ ચોડી આવી, ત્યાં પોલીસના રીપાઇએ ઢોલ તાંસા વાગતાં બંધ કરાખ્યાં. કારણ ત્યાં યદને એક અમલદારની ગાડી જતી હતી. બંધ થતા થતામાં પણ તેનો ઘોડો ભડક્યો. સાથે વરનો ઘોડો પણ ભડક્યો. ઉછળ્યો. વરરાત્રીએ જમીન ઉપર દડવત કીધા. ઘોડાની લાત વરની મા-સ્થામકુંવરને કપાળમાં વાગી. સાથુનો છેડો જાળ ઉપર ઉડ્યો, અને સગાયો ભડભડ લાગ્યો. રામણ દીવો હાથમાંથી પડી ગયો. નિચે પડ્યો ત્યાંથી તેની જાળ સ્થામકુંવરના ચણીયે અડકી. અઝી દેવે સ્થામકુંવરના સાળુ અને ચણીયા બંનેનો કબજો લીધા. તે બેઉ વસ્ત્ર તેણે ફેંકી દેવાનો ચત્ત કીધા પણ તેમ કરતાં પેહેલાં શરીરપર ફાટકા પડી ગયા. શરીરે બળતરા તો ઘણી બળતી હતી પણ હરખમાં તે ગણકાર્યું નહીં. વરને જમીન પરથી ઉઠાડી ફરીથી ઘોડા ઉપર બેસારી વરથોડો આગળ ચાલાવ્યો. વરની મા પણ સાચેજ ગયાં. હરખમાં દાઝ્યાનું ડુપ્પ જણાતું નહોતું. વર પરણીને ઘેર આવ્યો, સ્થામકુંવર પણ કેટલેક દીવસે બીજકુલ સાગ્ગ થઈ ગયાં. બે તણુ વર્ષમાં દેવું વાળી દીધું.

સ્થામકુંવરને પરતાપકુંવર (જે તેમના પૂર વધુનું નામ હતું) ઉપર બહુ પ્રેમ હતો. મેડેનત મનુરી કરી પરવારી કોઈ કોઈ દીન બજારમાંથી કાંઈ ખાવાનું લાવીને પરતાપકુંવરને પીયાર નાંખતે આપી આવતાં હતાં. ગોર્યોના દિવસમાં દાદમ, વાંજુ, ફળાં કોકરીઓ વીગેરે ફળફળાદી પુષ્કળ પહોંચાડતાં હતાં. કોઈ કોઈ દીવસ જમવાને બહાને વડુને (પરતાપકુંવરને) તેડી લારી સ્થામકુંવર અડુજ લાડ લડાવતાં હતાં. ધરમાં સાચું હેવાત છતાં વડુની સરખા-કરવાનું પોતાને અંગેજ સખતાં હતાં.

છોકરાની વહુ અગીઆર-બાર વર્ષની યતાં સ્યામકુંવરને તેને પોતાને ઘેર લાવવાનો પુખ્ત કરવાનો વિચાર ઉદ્ભવ્યો. તેજ વખતે કેટલીક અભિગ્રાયા પણ થઇ આવી પોતે સાસુને વશ રહેલાં નહીં પણ સાસુ-સસરાને પોતાને વશ રાખેલા હોવાથી સ્યામકુંવરને પહેલો વિચારજ એ આવ્યો. કન્યાવાળુ માણસ સર્વત્ર ખીજીજ દેખે છે. તે પ્રમાણે સ્યામકુંવરને પણ વહુ વશ નહીં રહેવાના વિચાર આવવા લાગ્યા, વહુને વશ તો રાખવીજ જોઈએ તે માટે પહેલેથીજ વહુને દાખમાં રાખવાનો વિચાર કીધો.

પ્રતાપકુંવરને, સ્યામકુંવરે પોતાને ઘેર નેડી. માતા દીકરાની વહુને ઘેર આવેલી જોઇ પણી આનંદ પામી. એક બે આણાં આવ્યાં ગયાં લાંસુધી સમગ્ર હીકડીક ચાલ્યું.

છોકરો—ચંદ્રશેખર રખડેલ હતો. તેના દાદા તેને બણાવવા વારતે બહુ કાળજી રાખતા હતા. પણ પોતે અગ્રેજીથી અજ્ઞાન હોવાથી તે બંધે છે, કે બટકે છે તેની સંભાળ રાખી શકતા નહોતા. તે કામ તેમના પિતા-રેવતીરમણ બળવી શકે એમ હતું પણ તેમને કાઝી કાળજી નહોતી. ચંદ્રશેખર જેમ તેમ કરતાં ગુજરાતી બણી રહ્યો એટલે તેને અગ્રેજ નિશાળે બેસાર્થો. ત્યાં મકીનામાં પાંચ સાડાપાંચ દહાડા હાજરી આપતા હતા. કેટલાક દહાડા તેમની માતા સ્યામકુંવર જમવાને બહાને નિશાળે જવાજ દેતી નહોતી. વૂજી કોઈ દીન ચંદ્રશેખર દફતરને કોઈની ખાજકુંડીના ગોખાકામાં સંતાડીને સરકારી બાગમાં મજા મારવા જતા ત્યાંથી નિશાળ છુટવાના વખતે પાછા આવી દફતરને લેઈને ઘેર આવતા હતા. એમ કરતાં ચારે જાતની એ. બી. સી. ડી. શીખી રહ્યા પછી નિશાળે જવું બંધ કરી તોફારીની તકાતમાં રહેતા હતા. એક શરાફને ત્યાં ગુમાસ્તી બેઠા. ત્યાં રોડના કોઇ દુકાનને કાંઈ ખાતમી આપતાં પકડાયા એટલે ત્યાંથી મુકે નાળાએર અને લીસો ગોળ મળ્યો. નવરાત્રીના દીવસોમાં ગરબા જેવા જતા ત્યાં મ્યુનીસીપાલીટીનાં કાનસ ફાઇવાની શરત બકતા હતા. એક વખતે એવી શરતમાં પોતે જીત્યા તેનો આનંદ માનતા અને દોસ્તોમાં બકાઈ હાંકતા હતા તેવામાં એક શરાફે (મ્યુનીસીપાલીટીની ખતીઓ મુજાવાનાર) કાનસ ફાઇવાં જોયેલા તે તેમની આંખની (આંખે જરા બાકા હતા) નિશાનથી ખોળતો આવીને સીપાઇ પાસે પકડાયા હતા. તેમાં તેમના ઓનરરી માઈસ્ટ્રે પણ રૂપિયા દંડ કીધા હતા જે તેમના દાદાએ તરત બરીને તેમને છોડાવી લાગ્યા હતા. એક વખતે તેમના મગાને ત્યાં નાત હતી તેમાં લાડુની ઓરડીની ચોટી કરવાનું કામ તેમને સોંપવામાં આવ્યું હતું. ત્યારે ઉપરવાડેથી વાધરીને (ન્યાત જમી રહ્યા પછી જે દેડીયા પડે છે તેમાં દેડ અને વાધરી હોય છે તે) લાડુની ટોપલી આપી લકડીઓ લીધી હતી. આવા મર્વગુણ સંપન્ન અને બણી ગણી વિદ્વાન થયેલા ચંદ્રશેખરબાઈ, કર્મસંયોગે એક ખાતામાં ધુસી જવા પામ્યા હતા. તેમની તોફારી એહેરથી દૂર હતી ત્યાંજ ઘર માંડીને રહેતું પડતું હોવાથી ત્યાં વહુને-પરતાપકુંવરને મોકલવી પડી તે સ્યામકુંવરને ગમ્યું તો નહીંજ પણ અણમાસ્યે તે ઘુટડો ગળી જવો પડ્યો. પરતાપકુંવર એકલી રહેવા પામી. ત્યાં સ્વતંત્ર થઇ, વરને વશ કીધો. વર વહુનીજ આંખે જેવા લાગ્યો. વરને બાકુ નામથી વહુ બોલાવનાં શીખ્યાં. (હાંદુ સંસારમાં ખાસ ગુજરાતમાં-વર વહુ એક બીજાનું નામ લઇ શકતાં નથી. કાંઈ છોકર હોય તો તેના નામથીજ એક બીજાને બોલાવે છે.) પડોશમાં એક ખંભાળી રહેતો હતો તેને માનાઈ સવળા બાકુ કહેના હતા તેજ શબ્દ “બાકુ”, પરતાપકુંવર પોતાના સ્વામીને બોલાવનાં વાપરતાં હતાં.

પરતાપકુંવર, આમકુંવરથી ચડે એવાં હતાં. એકલાં સ્વતંત્ર રહ્યાં તેથી જીભને પણ પૂછું છુટ મળી હતી. અડોશી પડોશીથી રોજ જડાઈ લેવાતાં હતા. નગ ઉપર પાણી ભરવા જતાં ત્યાં “મારા બાપુ” જેમવા આવવાના છે એમ કંઈ પેહેલાં પાણી ભરવાનો પોતાનો હક રચી કરતાં છતાં બીજાં બેઠરાંઓ તેમના તે હકને મણકારે નહીં નોંઘાળી-પ્રદાનનો શરપાવ આપતાં હતાં.

એક દીવસ ચંદ્રશેખરબાઈ વઢૂથી ઘણાં ખુશી થયા, તે તકનો લાભ લઈ પરતાપ-કુંવરે ધ્યામણું મેં કરી પોતાની માની મરીબાધનું વર્ણન કરી પતિની દયા ઉઠ્ઠેરી. પર-તાપકુંવરની માતા છન્દાકુંવર વિધવા હતાં. તેમને યુવની સંતતિ નહોતી. સતતિમાં ફક્ત બે પુત્રીઓ હતી.

પરતાપકુંવર બોલ્યાં—તમારા જેવો જમાઈ છતાં મારી માતા દયણાં. પાંચણાં કરી પેટ ભરે તે તો મને ધણું ચરમાવવા જેવું લાગે છે. ધરનું કામકાજ કરતાં મને જરાપણ નવરાશ મળતી નથી. (અસારે ઘરમાં ધણી ધણીઆણી બેજ નજી હતાં) ધરનું કામકાજ તો હું સવાર સાંજ અસુરે પણ કરી શકું એમ છે પણ મને એકલીને દેખી આ પડોશ-ણાં મને ધણી પત્રવે છે, તેથી મારાથી ધરનું કામકાજ ધઈજ શકું નથી. મારી મા-ને અહીં મારી સાથે રહે તો તેના ડરની આ. તેડેડેડેડું હોય ને. પોરે મરે. નજી મારી નાની બહેન વનમાળા છે તે તો ધણીજ નાની છે એ શું વધારે ખાઈ જવાની છે? ઉમ્મદુ તે તો તમને પણ દાતણ પાણી આપશે. હાય પગ ધોવરાવશે વીગેરે કામમાં ફેટલી ઉપયોગી થઈ પડશે તે તો વિચાર કરો ? હેં સાંબજાહો ? મારી માને યોગ દીવસ અહીં રાખશે તો તમારું કાંઈ ઘર ખાઈ જશે નહીં. એટલુએ મારું કહ્યું નહીં કરો ?

વઢુના કહેવાની વરપર મારી અસર થઈ. ચંદ્રશેખરબાઈની સાસુ અને નાની સોળી પોતાને ઘેર આવી રહ્યાં.

ચંદ્રશેખરબાઈની ગેરહાજરીમાં મા દીકરીઓ ખૂબ માલમલીલ બતાવી ઉડાવવા લાગ્યાં. એક પડોશણે ને દેખ્યું. તેણે પડોશની બીજી બાઈડીઓમાં તે વાત કીધી. એક રોજ એક બાઈએ હસતાં હસતાં છન્દાકુંવરને કહ્યું. તમે તો જમાઈને ઘેર આવી સુકાર્યાં હોય ? ધડપણ નજીઈ આવ્યું છે. બીજી બટક બોલી બાઈએ કહ્યું—પાણીમાં ચણેં ઓ-ગજે એમ તો ઓગળા ગયાં છે !! બમ. લડાઈ જમી. બે દીકરીઓ અને ત્રીજી માંત્રણે નજીઓએ વાગયુદ શરૂ કીધું અને છત્ર મેળવી પડોશણે બીચારી ચરમાઈને ઘરમાં પેસી ગઈ. બહાર નિકળીજ નહીં એટલે પેલી તણ કઈશાઓ વધારે ઉઠ્ઠેરાઈ. વાધરીવાડા-મા-છીવાડાનો જેવો દેખાવ થઈ રહ્યો.

ધણી—ચંદ્રશેખરબાઈ, ઘેર આવ્યા. વઢુ—પરતાપકુંવરે મરી મરયું. બમરાવીને ધણીને વાત કરી, રોષ પડી. આંખમાં આસું આપ્યાં. વરને દયા આપી. પડોશણે ઉપર ચુસે થયા. તેમણે પણ વાગ્યાણું ચમાવવામાં બાકી રાખી નહીં. તમારો જેવાને લોક એકકું થયું. સાના પક્ષ તરફથી કોઈ બોલ્યું નહીં એટલે ચંદ્રશેખરબાઈ યાકીને ઘરમાં ગયા. લોક વેરાઈ ગયું. ચંદ્રશેખરનો ચુસો હજી ઉતર્યો નહોતો. આ—રોડાને સીધા કરવા બેઠયે. રીપોર્ટ કરીશ. ઉપરી અમલદારને રીપોર્ટ કરીને તે સંધ્યાને પાંચરાં કરીશ. એવો વિચાર

કીધો પશુ તેમાં એક અડચણ હતી. રીપોર્ટ અંગ્રેજીમાં લખવો જોઈએ. પોતે અંગ્રેજીના મુળાક્ષર સિવાય વિશેષ ભણેલા નહોતા તેથી કોઈ સહકર્મચારીની પાસે રીપોર્ટ લખાવવો પડશે. પણ તેમનીજ વિરૂદ્ધમાં અરજ કરવાની હતી એટલે કોઈ લખી આપશે નહીં. તે વિચારમાં નિષ્ફળ થયા. અરજ લખી આપનારના અભાવે રીપોર્ટ-અરજ કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો.

એક દીન બપોરને વખતે ત્યારે પડોશમાંથી સઘળો પુરૂષ વર્ગ કામખર ગયા હતા ત્યારે કોઈ કારણસર ચંદ્રશેખરભાઈ ઘેર આવ્યા. થોડાજ વખત પહેલાં તેમના ઘરમાંથી ત્રણે સુલક્ષણી બાઈઓએ પડોશીઓને ગાળી પ્રદાનથી નવાજ હતી તેમાંની બે ત્રણ બાઈઓએ ચંદ્રશેખરભાઈને ખુબ પીટયા—માર્ગો. ચંદ્રશેખરના પેટમાં બરોળની ગાંઠ હતી માટે વાગવાથી માંદા પડ્યા. મા દીકરીઓ મદતતું ખાધને તાજ માજ થયેલી હતી તેમણે પણ સાથે ટોંગ કીધા. તેમણે કહ્યું અમને પણ થોડા વખત પહેલાં આજ પ્રમાણે મારી હતી. ચંદ્રશેખર ધણે દહાડે સાજ થયા.

પેહેલી લડાઈ વખતે ચંદ્રશેખરભાઈ અરજ કરવાના હતા પણ અરજ લખી શકતા નહીં હોવાથી તે વિચાર બંધ રાખ્યો હતો પણ સામા પદ્મવાળાઓએ તો અરજ કીધી હતી. તેની હવે ખાતા તરફથી તજવીજ થઈ. મા દીકરીઓનો વાંક નિકળ્યો. બંધા કિપરી અમલદારે ચંદ્રશેખરને કપકા આપી મકાન બદલવાનો હુકમ આપ્યો. સાથે એ પણ હુકમ આપ્યો કે સાસુ અને સાળીને ત્રણુકનાં સાથે રાખવાં એ કાનુન વિરૂદ્ધ હોવાથી સરકાર મકાનમાં તેમને રાખી શકશે નહીં. લાચારીએ જીવ્હાકુંવરને જગાડતું ધર છોડવું પડ્યું.

પીતાના મરણ પછી રેવતીરમણ ટપાલમાં નોકર રહ્યા હતા. અને ચંદ્રશેખર રેલ્વેમાં નોકર હતા. ત્યાંજ રેવતીરમણની બહલી યદ, કરાવી. રેવતીરમણ થોડા દીવસ તાવ અને નયગાઈની બીમારી બોગની સ્વર્ગે સીધાવ્યા. શ્યામકુંવર હવે છોકરાને આશરે પડી. છોકરાનું વહુ આગળ આવતું નથી. પરતાપકુંવર સાસુનો પ્રેમ બૂઝીજ ગયાં હતાં. હવે તો તેમને તે દુસ્મનજ દેખતી હતી. એ મારા ઘરમાં નહીં. અગર હું તમારા ઘરમાં નહીં. મારાથી તમારી માને જાળી ભયડીને ખવરાવશે નહીં. ! ! હું કોઈ એમની હુંડી નથી ! ! તમે બાપુ કહેવાઓ અને હું શું વહતકું કરું ? ! ! ચંદ્રશેખરભાઈને પરતાપકુંવરની પ્રીય પતિની દલીલ ખરી લાગી ! ! માતાપર ગુસ્સો આવ્યો. હહ આવી રહી ! ! ! વાંચનાર ! તેં પણ આવી સ્તીતિ નજરે નિહાળી નથી ? ! અસહનના વખતમાં અવલે અધ માઆપોને કાવડમાં ધાકી જતરા કરાવી હતી. આજના વખતમાં અકસડીન આંધળા પુત્રો માઆપને આવા પણ આપતા નથી. તેમને આ પાપપુન સંચર કરવામાં અસુર પત્રનાઓ સહાયમૂન થાય છે. તેના સહાય કરનારાઓ પણ પોતાપર એવુંજ ગુનરે છે ત્યારે અફસોસ કરે છે ! કાળની બહીહારી છે ! !

શ્યામકુંવરને રંડપો આવ્યો હતો. આપણા હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે લોક લાનથી કરીને પુણે પાળવો જોઈએ. છોકરાની વહુ તો ઘરમાં રહેવા દેવાનેજ ના પાડે છે. અગવતી પ્રસાદના મરણ પછી ઘરનો ધંધો રેલમને સાંચો કઢાડી નાંખ્યો હતો, અને

રેવતીરમણ નોકરી કરતા હતા એટલે સ્થામકુંવરને પોતાનું શુભશાન કરવાને કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવાની જરૂર હતી. ધીની દેગડીઓ લાવી પેડીયું કુટી કઢાડી રહે એવું હતું પણ ખુશો પાળવાનો હોવાથી તે અને તેમ નહોતું. સુખામને છોકરાને ત્યાં થોડો વખત તો રહેવુંજ જોઈએ. સુખે વાં હુખે થોડા દીવસ-મહીના કઢાડવા જોઈએ. ખાંને કોઈ ઉપાય નહીં હોવાથી રહેવું પડ્યું. પરતાપકુંવર બહાર ફરતી ફરે અને સાસુની બદબોલ કર્યા કરે. ધરમાં શક્ત રાંધવું અને બહારથી પાણી લાવવું એ પરતાપકુંવર કરતાં હતાં અને બીજું સપથું કામ જેવું કે દળવું, ખાંડવું. વામણ માંજવાં વિગેરે સપથું કામ સાસુ-સ્થામકુંવરનેજ કરવું પડતું હતું. હવેજ સ્થામકુંવરને હુખના વિચારો આવવા લાગ્યા.

અરર ! હેવું કરીને દીકરાને પરણાવ્યો. પેટે પાટા બાંધીને રાત દીન મહેનત કરીને હેવું વાળયું. વહુને લાડ લડાવ્યાં. ત્યારે આ દયા ભોગવું છું. મેં જેવું કાંઈ હતું તેવુંજ મારા પ્રત્યે થાય છે. આપવું અને લેવું ! ! પડ્યા પડવાનો નિયમ કેમ મિથ્યા થાય ? મેં સાસુને કોઈ દિન સુખ આપ્યું નહોતું તો હું ક્યાંથી મેગથી શકું ? બાળપણમાં છોકરાને પરણાવવાનો લઠાપો લેવાને હું બહુ આતુર હતી. ત્યારે આ હુખનો ભણકારો પણ મને થતો નહોતો. હવે તો મેં જાતેજ અનુભવ્યું છે. પણ ધણુંજ મોડું થયું છે એટલે પરતાવો કામનો નથી. એમ વિચારની પરપરામાં નિદ્રાવશ થઈ ગઈ

આંકની ચોપડી.

(સી લેખ.)

૧

મ્હારા મિત્ર દિનપ્રસાદે પુછ્યું “ હરી ! તું રાજકોટ સાહિત્ય પરિષદમાં આવીશને ? ” મ્હેં મોં મરડ્યું ને બોલ્યો. હું તો કંઈ આવતો નથી. મને રાજકોટમાં આવવું ગમતું નથી. બાવનગરમાં પરિષદ ભરાત તો ચોકસ આવત, પણ રાજકોટ નહિ આવું. ” તેણે કહ્યું “ કાં નહિ આવ ? તું નિમિત્ત માણસ જણાય છે. ગીતાના રાગડાતો લાંબા લાંબા ખેંચે છે, ને પોતાના વતન તરફ જગૂએ લાગણી ધરાવતો નથી, એ અજળ જેવું છે. પરિષદના અગાઉના દિવસોમાં ગોન્ડલ કોલેજ સાહેબની સિફર વ્યુત્તિજિનો પ્રસંગ છે, ત્યાં જઈશું. ત્યાર પછી રાજકોટનો પછી ગીરનારની સ્ટેજે જઈશું. તારી ઇચ્છા હશે તો રાજકોટમાં વધારે રોકાઈશું. ” હેલા વાક્યથી હું હેરાન પડ્યો ને બોલ્યો- “ રાજકોટમાં વધારે રોકાઈને વળી શું ઉકાળવું છે ? ” પછી જરા સાંત થઈ કહ્યું “ દીનુ તું તારે જન. મ્હારે નથી આવવું. ” “ શામાટે નથી આવવું કંઈ કારણ ? ” દીનુએ પુછ્યું, મ્હેં કહ્યું “ આ હમણાં મને અવકાશ નથી, તર્જનિત સારી નથી, આવવાની સગવડ નથી, ધોખાને ત્યાંથી કપડાં આવ્યાં નથી, કેટલાંક કપડાં દરજને ત્યાં છે, મ્હારે મ્હાર ગામ જવું છે, વગેરે વગેરે. ” પણ દીનુએ મ્હારાં કારણો સખળ ગણ્યાં નહિ. આગ્રહથી તે મને રાજકોટ ખેંચી લાવ્યો. સુરત, ભરૂચ, વડોદરા, અમદાવાદ, વિરમગામ, વંદવાણ, ને

છેલ્લે રાજકોટ ઉતરતાં દરેક ઠેકાણેથી મ્હેં પાછું વળવા તીવ્ર હચ્ચા ધરાવી. પણ દીનપ્રમાદ હસીલો થયો.

ગોન્ડલ રાજકોટ સાહેબની સિલ્વર બ્યુઝિલિ બેઠક કન્યાશાળાના મેલાવણમાં અમને આમંત્રણ હતું, પણ હું ત્યાં ન જતાં ભગવંતસિંહજી બાળાશ્રમનાં અનાથ બાલકોને જોવા ગયો. સમીયાણામાં જવાની મ્હેં અનિચ્છા ખતાવી ત્યારે દીનુ ચીકાણોને બળપુર્વક મ્હેને ખેંચી ગયો જતાં પણ હું ત્યાંથી છટકી ગયોને આગપુરાં માતાના ઓટલાપર એકાંતમાં મ્હેં મારો સમય પસાર કર્યો. તો પણ બ્યુઝિલિમાં મ્હેને ઘણું જોવા બાલુવાનું મધ્ય અંતે ખાસ દંરીને રાગ પ્રગ્લનો અન્ય અન્ય પ્રત્યે ઉભરાઇ જતો પ્રેમ અને અરસપરસથી જળવાયલા માનપાને મ્હારા પર ઘણી અસર કરી.

અમે રાજકોટ આવ્યા. મ્હેને રાજકોટમાં બીલકુલ ગમતું નથી. રાજકોટનું પાણી, રાજકોટની હવા, રાજકોટનો ખોરાક, રાજકોટની રમત ગમત, રાજકોટના ધોળીતાં ધોળેશાં, કપડાં, રાજકોટના દરજીની સિલાઇ, વગેરે વગેરે મ્હેને માફક આવતું નથી. બારી બારણાં બંધ કરી આંપરે ઓઝણમાં બેસી રહેતા !! દીનુ કિંગ કોલેજ, શરતનું મેદાન, ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, મેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, સૌરાષ્ટ્ર હાઇસ્કૂલ, લુનન હોસ્ટલિંગ, હિંદુ કન્યાશાળા, મી. પડોતની હાઇસ્કૂલ મારફટ, પંચતાયની જગ્યા, વગેરે જોવા જતો સાથે આવવા મ્હેને આગ્રહ થતો પણ દરેક વખતે હું ચીડતો.

તહમે શું કહો છો ? બળાયત્ત સ્વભાવનો માણસ છું ? હા કદાચ તેમ હોય. પણ ન્હાનપણથી ઇંટર સુધીના કલાશ્રમાં મ્હેને “આનંદી હરી” નો ઇલકાળ મળ્યો હતો. ઘણાં ખર્સ મ્હેને એજ ઇલકાળથી ઓળખતાં હતાં. એ ઇલકાળ મ્હારા મિત્ર પેમુની ન્હાની બ્હેન જરખાનુ તરફનો હતો. પણ ન્હાનાં મોટાં સર્વ કહેતાં કે એક નિર્દોષ બાલિકાએ આપેલો ઇલકાળ સત્ય છે. ખરેજ હરી આનંદીને રમુજી છોકરો છે. પણ હમણાં હમણાં મ્હારું નામ ફરી ગયું છે ખરું કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ મ્હેને બળાયત્ત પ્રોફેસર કહે છે, ને તોફરો મ્હેને બાળયલા શેઠના નામથી ઓળખે છે.

લખાંથી છૂટ્યા પછી અમે હમેશાં ડરવા જતા અને સવિચાર તહેવારના દીવસોમાં જરી અમારો ત્રીજો સાથી હતી.

હું ને પેસુ ખી. એ. ની પરિક્ષા આપવા મુંબાઈ ગયા ત્યારે જરી નવેક વર્ષની બાલિકા હતી. અમારૂં મુંબાઈ જવાનું સાંભળી તે રડીપડીને બોલી “હરીબાઈ તમે મુંબાઈ ન જાવ તો ?” મહેં કહ્યું “પરિક્ષા આપવા ગયા વિના આગે કે” ? તે બોલી બેઠી “આહો ! પરિક્ષાજ આપવી છેનાં ? ત્યારે તમે અહીંજ પરિક્ષા આપોની. ઉપ્પુટી સાહેબ અમારી પરિક્ષા લેવા આવ્યા છે.” અમે સર્વ હસી પડ્યાં ને રતનમાયજ બોલ્યાં—“જરી ઘેલી તે ઘેલીજ રહી.”

નવેમ્બરની ૨૪ મીએ અમારૂં રીઝલ્ટ બહાર પડ્યું. પરીજ્ઞાહ પહેલા વર્ગમાં આવ્યા હતા અને એક સ્કોલરશીપ પણ મેળવી હતી. પણ હું ? હું તો માંડ પાસ થયો. જરીએ મારો બચાવ કર્યો નહિરે હરી કંઈ ટોહ નથી એ તો જુઓને ઉપ્પુટી સાહેબ અમને બે રકમનો સરવાળો લખાવ્યો ને બાદબાકી સમજાવે મહેં બાદબાકી કરી તે ખરી હતી છતાં સરવાળો જોઈએ તેથી મ્હારા પંદર માર્ક્સ કપાયા એવુંજ કંઈ હરીબાઈને થયેલું” પણ નહિ જરી બહે તેમ કહે હું ટોહ હતો. હાઈસ્કૂલમાં મ્હારૂં નામ પહેલું રહેતું ને પ્રીમિયમમાં મ્હને સ્કોલરશીપ મળી હતી પણ હમણાં હું ટોહ થઈ ગયો છું એક વિચિત્ર બનાવે મ્હારૂં ચિત્ત ભગી ગયું હતું.

૪

તે બનાવ ક્યો હતો ? દસબાર વર્ષ પહેલાંનાં જાહેર પેપરોમાં બ્યુબિલિ ગાર્ડનનો અકસ્માત વાંચ્યો, તેમાંથી તમને મળી આવશે. દસબાર વર્ષની વાત તમે યાદ લાવોને તમારા સ્મરણમાં આવશે. તમારાં મુસ્જીબોને પૂછો ને તે હકીકત તમને સંભળાવશે. છતાં મ્હારી પાસેજ માગણી કરોછો ? તો સાંભળો છંટરની પરિક્ષા પસાર કર્યા પછીના ખીજ વર્ષ સીનીયર ખી. એ. ના એક વેકેશનમાં પરીજ્ઞ જરી ને હું બ્યુબિલિ ગાર્ડનમાં ડરવા ગયાં. ચોમાસાની રૂતુ હોવાથી ગાર્ડનની ઉત્તર દિશાના નાળામાં ઘણું પાણી હતું અમે ત્રણ પાણેની પથ્થરની એકક પર બેઠાં ને મ્હારી ટોપી મહેં પાજ પર મૂકી અમે સંતાકુદ્ડીની રમત શરૂ કરી. જરી ને પરીજ્ઞશાહ સતાયાં, તેમને શોધી કાઢવાનું કામ મ્હારૂં હતું. તમે કહેશો કે કેલેજના વિદ્યાર્થીઓ આવી રમત રમે એ તો કદરૂ, છાતર-બુદ્ધી. પણ જરીની પ્રિય રમત હતી અને જરાની ખુશીમાં મ્હારો આનંદ સમાપ્તો હતો. તે એક એવી નિર્દોષ છોકરી હતી કે વાંચક ! મ્હારે બદલે તમે ત્યાં હાજર હોત તો તેને નાખુશ કરવાની હિમ્મત ન કરતા તમે પણ તે રમતમાં ભાગ લેત.

જરી પરીજ્ઞને શોધી હું યાચ્યો. હવે હું બગીચાની સામી બાજુએ ગયો. પણ અકસ્માત માણસોનો કોણહલ સંભળાયો. ડરવા આવેલા પેલાં ઉત્તર દિશાનાં નાળાં તરફ દોડવા લાગ્યાં. હું પણ તે તરફ દોડ્યો ને પહોંચતાંજ નાળામાં કુદ્યો. એક નાજુક બાળા નાળામાં ડુબતી હતી, તે જરવાનું હતી. નાળામાં પડ્યો પણ મ્હને તરતાં નહોતું આવડતું. હું આવડત વિનાનો છું. મ્હને કંઈ પણ જલ્દી આવડતું નથી. ન્હાનપણમાં તરતાં શીખવાતી. મહેં કોશીય કરી હતી, પણ મ્હને આવડતુંજ નહિ. મહેં કુબતી જરીને પકડી પાડી. પણ શું થયું ? હું ને જરી બન્ને સાથેજ ડુબ્યાં લાગ્યાં. ડુબતી. જરી. બેશાન.

યતી જરી, મૃત્યુ સમક્ષ કંઠી જરી, મુગળાતાં ખેલી “ઓહો! હરી! તમે છો ? હીક પણ મહને છોડી ઘો નહિ તો તમે પણ હુમ્મો” તેણે છટકાની ઠોક્કી કરી. પણ મહે માન્યું નહિ. અમે બન્નેએ સાથેજ જળસમાધી લીધી. સાથેજ હુમ્મો. પણ મદદ આવી પહોંચી હતી. મહને વધારે ઇજા થઈ નહોતી પણ જરૂરયાતુ બેશુદ્ધ હતી. કેટલીક મુદતે તેને બીજાના વશ રહેવું પડ્યું. બ્યારે દવા કે ખોરાક ન લેવાની તે હક કરતી ત્યારે રતનમાયજી “હરી” કહી મહને હાક મારતા, અને તે પોતાનો હક છોડી મહારા હાથથી દવા પીજતી. હવે તેને આરામ હતો. આગળ કહ્યા મુજબ બી. એ. નું રીફ્રેશ બહાર પડ્યું હતું. પીરિજ તેના મામા પર કાગળ લખતો હતો. રતનમાયજી મા-મીક હીમાય તપાસતાં હતાં તે નાગામાં શી રીતે પડી તે મહે પુછ્યું તેણે કહ્યું “કોનોટ હોલની પગથી પર લાંબો વખત હું છુપાઈ રહી, પણ તમે શોધવા નજ આવ્યા. છેવટ યાદીને હું બેઠક પાસે આવીને બેઠક છું તો તમારી ટોપી નાગાના પાણી પર તરતી હતી. હું કંઈકરી અને તે વાત કરતાં પણ ખરેખર કંપી હતી. “મહે ધાર્યું કે તમે નાગામાં પડી ગયા, હુબી ગયાને પછવાડે હું પડી. “વાતો કરતાં ઉલ્લે તેણે કહ્યું “અને હરી તમે આવો છો ત્યારે મહને કેવો આનંદ થાય છે ? તંમારા વિના મહને નથી ગમતું” બન્નેમાં જેની સાદાઈ ને સરળતાથી તેણે ઉપરનો ઇકિસાર કર્યો મહે જોયું ને અનુભવ્યું કે થોડા શબ્દોમાં પોતાના હૃદયની આથી અમણપણે મહારે સ્વાંધીન કરી હતી અને તેનું હૃદય હું વાંચી શક્યો.

ઉપરનું સાંભળ્યા પછી પહેલેજ પ્રભાતે મહે રાજકોટ છોડ્યું છે. તેને આજે દશકા ઉપરાંત વર્ષો વીતી ગયાં છે. ત્યાર પછી હું પહેલીજ વખત રાજકોટ આવ્યો છું. અને તે દીન પ્રસાદની હકીકાતનુંજ પરિણામ છે.

૫

સાહિત્ય પરિષદની બેઠકોમાં દીનુ મહને આશ્રય પૂર્વક લેઈ જતો. ત્યાં લેખકો, ને વંકતાઓને માટે ધીમેથી મહારી સાથે પુસ્તક ચર્ચા ચલાવતો, પણ તેને એકનેજ સર્વ બોલવું પડતું. હુંતો દરેક બાબતની વગર સમજ્યા માત્ર હાજ પાડતો. મહારે ચિત્ત શાંત નહોતું. ચર્ચાની સાથે મહારી વિચિત્રતાને માટે દીનુ વખતો વખત મહને કપડો આપવાનું બુલી જતો નહિ, અને મને કચુક કરવા ઘો. કે તેની પણ ડોક નમાવી વગર સમજ્યા હું હાજ પાડતો. પરિષદની બેઠકમાં.

“અમે તો કાઠિયાવાડી સરકા સૌરાષ્ટ્ર વાસી,

બુખ્યાં અમે બાવનાં પ્રભુ ભગની ભુમી અગારી”

એ બોલાતું એજ-એમાની માત્ર ઉપલી બેજ લીટી મહને યાદ રહેતી કારણ કે હું “કાઠિયાવાડી” છું.

પરિષદ પૂરી થઈ હતી. દીનુ રાજકોટમાં રોકાયો ને મહારી અનિચ્છાએ પણ મહને રોક્યો. દીનુ દુરાગ્રહીન થયો હતો.

આજે દીનપ્રસાદ લાલપરીડું તળાવ જોવા ગયો હતો. સાથે આવવા મહને આશ્રય

થયો હતો. પણ મહે ક્યું. તું મહેને વધારે સુંબીય તો હું આત્યારેજ સુંબાઇ ઉપડી જઈશ તે એકલોજ ગયો. કેટલીક વારે હું હોંચો ને કાંઈ પણ નિશ્ચય વગર ચાલ્યો. જ્યાં જવું તે નક્કી નહોતું પણ એક અવાજથી હું ચોંટ્યો ત્યારે મહે જાણ્યું કે હું જ્યુબિલિ ગાર્ડનમાં આવી પહોંચ્યો છું. કેટલાંક ન્હાનો છોકરોએ વડવાઈ વડે હાંચકા ખાતાં હતાં. હું એક પથ્થર પર બેઠો. મહારી નજર એક ઉડતી ચીજ પર પડી. તે શું હતું ? “ચાંકની ચોપડી.” તેના પર વાંકા ચુંકા બેડોજ અક્ષરે લખ્યું હતું કે “આ ચોપડી હરીશંકર સોરાબજી બંગડીવાળાની છે, તે રજા વગર કોઈએ લેવી નહિ, લેશે તેને કાયદા પ્રમાણે સજા થશે.” હું હસ્યો. વિચિત્ર નામો બેડોયાથી હું ફરીથી હસ્યો. ને બડબડ્યો “ ન્હાનો છોકરોએ ગમે તેમ લખી નાખે ” હું તેનાં પાના ફેરવવા લાગ્યો “ સાદબ ” હું ચોંટ્યો અવાજ તરફ મ્હો ફેરવ્યું. તે એક છ સાત વર્ષનો પ્રુથ્વરત બાળક હતો. તે ફરી બોલ્યો “ સાદબ એ ચોપડીનો માલીક હું છું ” એમ. કે ? પણ સમુર ત્હાં નામ શું ? ” ચોપડી પરના વાંકા ચુંકા અક્ષરો જોતાં મ્હેજ કુતુહલથી મ્હે પુછ્યું. બાલકે જવાબ દીધો “ હરીશંકર બાવાજી ને માયજી મહેને હરી કહે છે.” હું ચોંટ્યો બાળબાળમાં પણ પારસી બાળાના ચોક્કસ શબ્દો હતા. મ્હે પુછ્યું તમારા બાવાજીનું નામ ? બાલક હસમુખો આનંદી ને રમુજી જણાયો. મહારા. ચોંટવાથી તેને ગમ્મત પડી તે હસ્તોજ બોલ્યો “ દરેકે દરેક વાનીયો મહારા નામથી ચોક્કિ છે. (બાલકની માન્યતાએ અધા હિન્દુ વાનીયાજી હતા) અને તેથી મહેને કેવી ગમ્મત પડે છે ? તે ફરીથી હસી પડ્યો ને બોલ્યો “ મહારાં બાવાજીનું નામ સોરાબજી બંગડીવાળા ” ચોપડી મહારા હાથમાંજ હતી બાલકે વગર પૂછ્યેજ બોલતા માંડ્યું “ જુઓ હું કાંઈ બહુ તોફાની છોકરો નથી. હા કદી કદી હું બખરચીની ગંદી ટાપી રસ્તા પર ફેંકી દઈશું, પગીની આંધળા ડોશીને બંગલાના ગ્રંપા ખદાર મૂકી આવુંશું, માયજીનો કુંચીનો લંબખો છુપાવી દઈશું, કે કમાડ પછવાડે સંતાઈ બાવાજીને ચોંકાવુંશું; બસ એટલી વારજી હું તોફાની હરી છું. પણ પછીનો બધો વખત હું સારો ને બધો હરી છું. તમને ખબર છે ? મહારા મામા પીરજીયાજી સાથે એક વાનીયાનો છોકરો હરીશંકર ભણતો હતો. તે ઘણો સારો છોકરો હતો. તેથીજ મ્હાં નામ હરીશંકર રાખ્યું છે. માયજી ઘણી ઘણી વખત કહે છે કે અરે હરી ! ! મહારો હરી તમારા જ્યોતજ બધો ચાય ! ! પણ તેમ બોલ્યા પછી તેઓ હમેશાં દીક્રાગીર જણાય છે અને મને પણ માયજી કહે કે મ્હારે પણ હરિ જેવું બહું ને સમજણવાળું થવું જોઈએ ! ! હું બેચેન બન્યો ચોપડી પાછી આપતાં બાળકનો નિર્દોષને સુંદર ચહેરો નીહાળતાં મ્હે છેલ્લુંજ પૂછ્યું તમારાં માયજીનું નામ ? “ જરવાનું.” મહારી પકડી રાખેલી હીમ્મતને સાવધતા જતી રહી. પ્રયત્ન છતાં મહારાં નયનની બીનાથ બાલક જોઈ ગયો. હું સીડી રોશને દોડ્યો ને વણ મિનિટમાંજ મહેને ટ્રેન મળી. વડોણા પહોંચ્યા પછી મ્હે દીનુને તાર ક્યો કે હું સુંબાઈ જવા ઉપડી ગયોશું. મહેને બીક હતી કે ખબર આપવાથી ડોળીયા કે વાંકાનેર સંધી ઘોડાગાડીમાં દીનુ મને પાછો વાળવા દોડે. પણ હું સુંબાઈ પહોંચી ગયો ત્યારેજ મહેને યાદ આવ્યું કે ઉનાવજમાં મહારા મોતોઆમ વાળી લાકડી હું જ્યુબિલિ ગાર્ડનમાંજ પહેલા પથ્થર પર બેસી ગયો. હમણાં મ્હે બીજી લાકડી ખરીદ કરી છે. પણ મહેને ધારતી રજા કરે છે કે રખેને પેશો હરી તે લાકડી ઘેર લઈ જઈ તેની માયજીને બતાવે ?

મ્હારી વાત પુરી થાય છે. હવે હું નિશ્ચય કરી સુન્દરીસુબોધ કે રાજકોટમાં કોનકરન્સ બંસાય, સાહિત્ય પરિષદ ભરાય, મ્હોટાં પ્રદર્શનો ભરાય. ઇવિસમીકેંગ્રેસ અધાબાદને બદલે લાં ભરાય, પણ હું કદીએ રાજકોટમાં પગ મૂકીશ નહિ.

લી. ખેન ૨-

નિવિધાવહાર.

મ્હારો સિંચનો પ્રવાસ.

(ગતાર્કના પૃષ્ઠ ૧૯૦ થી ચાલુ.)

“ ફલાણા (ફલાણા સખ્દ જે અર્થમાં આપણે વાપરીએ છીએ તેજ અર્થમાં એ લોકો વાપરે છે) ફલાણા ફાજદારી કેસ ફલાણામાં દાદ લેવાને કોર્ટમાં હાજર થઇ ન્યાય લઇ જાઓ. ” સિંધિઓ મ્હને બહુજ ગંધા લાગ્યા. ટ્રેનમાં હેમની સાથે બેઠા હોઇએ તો જ્યાં જાય ત્યાંજ યુકે ને આમો કંપાર્ટમેન્ટ બગાડી નાંખે છે. હિંદુઓને વળી ત્યાં આગળ દરેક ચીજ ખપે છે. માંસ, માટી, મદિરા સર્વ ખપતી ચીજ હેમને ખપે છે ને ઉત્તર સિંધમાં સ્ટેશને સ્ટેશને આ ચીજો વેચાય છે. તેહરી રીતે બોલીને વંચે, છે કે “ ગોસ્ત રોડી હીંદુકા ” ને ખીજો બોલશે “ ગોસ્ત રોડી મુસલમાનકા ” કેટલાક જુજ દેખ્યોને જોમણે આ ચીજો ત્યજ છે તેજ નથી ખાતા. જે લોકો રેલ્વે ગાડીમાં હિંદુ હશે ને પાણી જોઇતું હશે તો જુમ પાડશે “ હે હિંદુ ખાની વાલે. ” એક જણે આમ જુમ પાડી એટલે મ્હાસથી રહેવાયું નહીં તેથી મ્હેં કહ્યું વળી ત્હમારે હિંદુ પાણીવાળો ને મુસલમાન પાણીવાળો સરખાંજ છે તો. ખીચારો દાંધ સહમળ્યો નહીં તે બે ઘડી જોઇ રહ્યો મ્હારા સાચું. પછી મ્હેં હેની સાથે વાત કરવા માંડી ને વાતે વાતે હેને કહ્યું હિંદુ પાણીવાળાને શા સાર બોલાવો છો ત્હમારે એ બધું સરખું છે તમને બધી ચીજ ખપે છે તો શા વાંધો છે ? ત્હરે પૂછે છે કે ત્હમારે ગુજરાતમાં લોકો માંસ ના ખાય ? મ્હેં કહ્યું ખીલકુલ નહીં. આ સાંભળીને તે તો દિગ્ગજ થઇ ગયો ને બોલ્યો હીક હીક બાહણ ત્હમે હશે. મ્હેં કહ્યું હા.

દેરાબાદથી હમે સફર (ઉત્તર સિંધ) ગયા. સફર, બખ્ષર અને રોહરી હિંદુસ્તાનની ભૂગોળમાં પ્રખ્યાત છે. આ ત્રણે હેની રીતે આવેલાં છે કે એક કાટપુંગો થાય છે. સફર એ બંદર છે. ત્યાં ન્હાની ન્હાની સ્ટીમરો સિંધુ નદીમાં આવે છે. સફર એક લસ્કરી સ્ટેશન હતું. હેની આસપાસ નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વે આવી ગઇ છે. દરેક મકાન ઉંચી ઉંચી ધોળા પત્થરની ટેકરી ઉપર બાંધેલું છે. મજા લસ્કરી સીપાઇને રહેવાની (કોર્ટડીઓ) બેરેકસા, મહાત્ત કલેક્ટર ઓશીસ, ઇન્જીનેર ઓશીસ મિગેરે બધી ઓશીસો તથા કલેક્ટરને રહેવાની જગ્યા કરી છે. સફરના ચાર ભાગ પાડ્યા છે. નવું સફર, જૂનું સફર, ગરીબાખાદ અને યુરોપીયન ક્વોર્ટર્સ-નોર્થવેસ્ટર્ન રેલ્વેના યુરોપીયન અને યુરોપીયન અમલદારો

પુરોપીયન ક્ષૌરસમાં રહે છે. સિંધુ નદીનો કીનારો પત્થરથી બાંધી લીધો છે તે ત્યાં બેન્ચો ગોઠવી છે તેથી સ્નાનના વખતે હવાખાવાની જગ્યા મારી થઈ છે. ત્યાંથી સિંધુનો નામીનો પુલ જણાય છે. આ પુલ પણ હવાખાવાની જગ્યા જેવો છે, તેના ઉપર આવતા જતાને પેસો પેસો આપવો પડે છે. સિંધુ નદીનો પટ અહીં ન્હાનો છે, પણ પુલ ઉપરથી દેખાવ ઘણોજ સરસ લાગે છે. સફરથી રોહટી જવાને આ પુલ ટ્રેનમાં વટાવવો પડે છે. ટ્રેન સિંધુ નદીની વચ્ચેવચ્ચ આવેલા બખખરના કીકામાં થઈને પસાર થાય છે. બખખરનો કીકો જલદારે હશે તલદારે ઘણોજ બગ્ય હશે. હાલ તો તલન પડી ગયો છે. બધા કિલ્લાઓ ઘોળા ચીકણી માટી ને ઘસના બનાવેલા છે. સફર આગળ સિંધુ નદીના પટની અંદર બે હિંદુ મંદીરો છે. એકનું નામ સાધુ બેલા ને બીજાનું નામ દીન બેલા. એ મંદીરો ઉપર ભગવી ધ્વજો શરૂ કરેલી છે. હંમેશાં હિંદુ સાધુઓનાં ટાળેટાળાં રહે છે. આ બંધો દેખાવ લખવા કરતાં નજરે જોવાથી પૂર્ણ ખ્યાલમાં આવી શકે એમ છે.

સફરથી હમે શીકારપુર ગયા. બે કલાકનીજ મુસાફરી છે. સિંધુ નદીમાંથી ઘણી નેહેરો કાઢી છે તે નેહેરોને લીધે સફર કરતાં શિકારપુર તાલુકો ઘણો ફળદ્રુપ છે. સિંધની વાડી કહીયે તો આગે. આપણા ગુજરાત જેવાજ રમણીય પ્રદેશ લાગે છે. શીકારપુરની આસપાસ માછલેક સૂધી ઘણી ફળદ્રુપ વાડીઓ આવેલી છે તે તે બધીમાં મેવો પુષ્કળ થાય છે. મેવો મૂકી ને લીલો ત્યાંજ સોંધો મળે છે. શિકારપુરને આઠ દરવાજા છે. દરવાજાને 'દર' કહે છે. જેમકે લખીદર, લખાદીદર, લાથીદર, વિગેરે. અહીંયાં સિવિલ મંત્રીતાલ છે.

શિકારપુરમાં પણ હિંદુસ્તાનનાં જૂના શેહેરો માફક ઘણીજ સાંકડી ગલીઓ છે. બધો બાર આપણે અહિંયાં જેમ જળદને ઘોડાને ગધેડાં ઉપર નાંખીને લઈ જાય છે, તેમ ત્યાં માત્ર ગધેડાં ઉપરજ લઈ જાય છે. ગધેડાં ઘણાંજ ન્હાનાં હોય છે; ગાયો પણ ઘણીજ ન્હાની હોય છે, જેથી સુસ્તભણી જોઈએ છીયે તેથીજ છે; અહીંયાંનાં ગાડાં બહુજ ન્હાના છે તે ગાડાવાળાઓ પૈકામાં લોહાની ચળીઓ નથી નાંખતા પણ લાકડાનીજ નાંખે છે તેને લીધે રસ્તે જતાં ચુ'ચુ' અવાજથી કાન શડી નાંખે છે. શિકારપુરના બગરનો રસ્તો સાત પ્રકારથી પહેળો નથી. ઉપર લાકડાનું ઊપર છેક સૂધી કરી દીધું છે. કારણ તાપ સખ પડે છે તેથી હુનાળામાં તડકો ના આવે. બગર હાની રીતે દોઢ માઇલ સૂધી એક ગલી જેવુંજ છે, તે આસપાસ બીજી ગલીઓ આવે છે. જેમાં થઈને શેહેરમાં જવાય છે. ઘરની બાંધણી આખા સંધમાં એકસરખીજ છે, હાપર તો મજેજ નહીં. છો, પણ નહીં માત્ર માટી ને ઘીટાનાં મકાન ઉપર હાપરાની જગ્યાએ ખુટ્ટી અગાસી જેવું રાખે છે તે તેના ઉપર ત્રણ લાકડાં નાંખી દીધાં હોય છે જેથી કરીને સખ તાપ વખતે પંખો નાંખી રાત્રે સહ રહેવાય. શિકારપુરના બગરમાં બહુચી, સિંધિ, સિંધિ વાણીઓ નજરે પડે છે. સિંધી વાણીયા બહુચી, હિંદુસ્તાની, સિંધી ને બીજી સરહદ ઉપરની બાપા મારી રીતે જાણે છે તે કીર-ધાર સરહદના લોકોમાં કરે છે. શિકારપુરમાં તેમજ સિંધમાં હોળંજ પડેલો ખાલો છે પણ હવે ઈંગ્લેજ ચરકારના રાજ્ય પડી ગયો. બહુ પળાતો નથી. સ્ત્રીઓ પહાર ફરતી જણાય છે. દરેક સ્ત્રીના નાકમાં બે ખોટાં મોઢાં મોટીની વચ્ચે એક લીલમવાળો વાળો હોય છે. શિકારપુર વિશે એમ કહેવાય છે કે ત્યાંની ખુબસૂરતી બીજે કોઈ કોઈ.

નથી, ને એ વાત અક્ષરે અક્ષર ખરી છે. કોઈપણ સ્ત્રી કદરૂપી નથી ને હેવી ખુબસુરતી આપણાં શુન્દરાતમાં પણ જવડેજ જણાય છે. ખેડવાંના વખતમાં ત્રીસ માઈલ ઉપર ત્યાં જ્યાં હાથ જોડાયાના આપણું છે ત્યાં દરેકને ધાડ્યો પડતી પણ મીર લોકો મોળમળમાં રહેતા કે કાંઈજ ખમર પડતી નહીં. જોડાયાના લશ્કરી રોશન છે. અહીં અતિશય ગરમી હુનાળામાં પડે છે. મરહતું રોશન છે ને ત્યાંથી ક્વેટાસ્ટી ટ્રેન છે. ક્વેટા મહોટામાં મોટું લશ્કરી મથક છે. કેન્સોન્મેન્ટ ઘણુંજ મોટું છે. અહીં મહોટા ઇંગ્લેન્ડ અમલદાર રહે છે. હોય લોકોની મહોટી મહોટી દુકાનો છે. તેમાંના ઘણાખરા મૂળ જામનગરના રહેવાસી છે. બાપા શુન્દરાતીજ બોલે છે. પણ ત્રીસ ત્રીસ ચાલીસ ચાલીસ વર્ષથી વહેવાર મારે, અહીંજ વસ્યા છે. શિકારપુર તેમજ આખા સિંધમાં આપણા તરફની જૂની વડોદરાશાહ પાધરીઓ નજરે પડે છે તેથી અનુમાન થાય છે કે મૂળ એ લોકો અહીંથી ત્યાં ગયા હશે.

આખા સિંધમાં બદલે આખા એશિયામાં પારસી, મારવાડી ને શુન્દરાતના ખેડ જીજ્ઞાના વાધરીઓ દરેક જગ્યાએ જણાય છે. સફર મ્યુનીસીપાલીટીમાં કામ પ્રસંગે હું ગમેલો ને વખતે ત્યાં એક મજુરોનું ટોળું હતું તેમાં કેટલાયે મને ખેડ જીજ્ઞાના વાધરી લાગ્યા તેથી હું ત્યાં ગયો ને છાનોમાનો બોલો રહ્યો. આ વાધરીઓ અંદર અંદર શુન્દરાતી બોલતા હતા ને ખીજની સાથે વાત કરતી વખતે એકદમ સિંધી બોલતા, તેથી મને હેમને પૂછ્યું અમ્યા ક્યાંના છો? એટલે કહે લાઘસાખ હમે શુન્દરાતના છીએ ને હમને આ મ્યુનીસીપાલીટીવાળા મજુરીએ ખેંચી લાવ્યા છે. હમે તો રેલ્વેમાં ખોદકામ ઉપર છીએ પણ અહીં લાવ્યા છે. મહેં કહ્યું અત્યા ખરેખરી મજુરી કરો છો કે કાંઈ ખીજે ધંધો? નાના માહેજ હમે તો મજુર છીએ. પણ મને બરોસો નાપડ્યો કારણ ખેડાના નાધરી ચોરીના કામમાં મસદુર છે. મહેં કહ્યું ત્યારે હવે શું કરશો? ત્યારે કહે, એકેટરી સાહજ જે છે તે આપણા શુન્દરાતના છે, કારણ જુનાગઢના નાગર મુદરથ મી. માંકડ ત્યાં એન્જનીયર ને એકેટરી છે. તેમને કહીશું કે હમે શુન્દરાતના છીએ ને મજુરી રેલ્વેમાં કરીએ છીએ એટલે હમને જવા દેશે. એ લોકો જેવી રીતે શુન્દરાતમાં ખુપડા બાંધીને રહે છે તેમજ ત્યાં રહે છે. હેમાંનો એક મને કહે, હમારા લોકો તો કામુજ, આસામ ને આખા એશિયામાં ફરે છે. કાંઈ દેશ હમારો અજાણ્યો નથી.

ફગદલ વિગેરે અહીં ઘણું સ્વાદિષ્ટ હોય છે ને પુષ્ટિકારક છે. ક્વેટાનો મુજો જોયો તો કુધીજ જાણે જોઈ જ્યો ને મીઠાચ ઘણી, જિલકુજ તીખાચ મજે નહીં. શિકારપુર બધી એક હાથ લાંબો ને કાંડ જેવડો જોડો જેવો દીલ્લીમાં મજે છે તેવો મુજો થાય છે ને મીઠો હોય છે. મેંજો ત્યાં ઘણો થાય છે પણ બહુ ખાઈ શકાય નહીં કારણ કંટો પડે છે. શિકારપુરમાં કંદહારી બજારમાં મહોટી વખાણો મુકા મેવાતી છે. કંદહારી બજાર જૂના ધીપામાં આવેલી છે.

સિંધી લોકો પરાણાગત મારી કહે છે પણ હેમને ત્યાં પરદેશીને જાવવા દેતા નથી. હેમની બોલી, જેમ સિંધુ નદી સિંધ આગળ પંજાબની બીજી ચાર નદીઓનાં પાણીને મળીને વહે છે તેમ એ ચાર ભાષા મળીને થયેલી છે. મારવાડી, પંજાબી, કન્ઝી, બહુમી, ને મરહતનું મિથણ સિંધી બાપામાં છે. કોને કોકો? એમ કહેવું હોય તો “કુન્ને પુટો?”

ક્યાંથી આવ્યો ? “ ક્યાં આવ્યો ? ” હેઠાં એટલે અપ્પા. જેમ આપણે ‘હું’ કહીએ. છીએ તેમ એ સોદા ‘મા’ કહે છે, આપણે એક, બે, ત્રણ, ચાર એમ કહીએ છીએ ત્યારે એ સોદા અક, બ, કે, ચાર, પંચ એમ બોલે છે. બાપા સાંભળીને આપણે હસવું આવે છે કારણ ઘણીજ ભોળી બાપા ધારે છે. જેમ ન્હાનાં છોકરાં કાલુ કાલુ બોલતાં હોય તેમ તેમ કેટલીક વખત લાગે છે. દરેક અક્ષર છુટા છુટા બોલીએ છીએ. છેવટનો ‘ણ’ ભોડો હોય એમ બોલીએ છીએ ઘણુ એ સોદા ‘હરણ’ એમ બોલે છે. કોઈને બોલાવવો હોય તો તેના નામના છેવટના અક્ષર ઓપર બાર દંડ લંબાવે છે, આમ બોલાવવાનો રીવાજ આપણી તરફ પણ કેટલાક ભાગમાં જણાય છે.

કુકામાં પતાવવા સાદું ઘણું ઘણું લખવાનું છે પણ મુદ્દાની જાગન તો આવી ગઈ છે એટલે જગ્યાનું સોકાણુ નહીં કરતાં આટલેથી અંધ કંઈ છું. હામાં કાંઈ નથી નવાઈ કહેવાની નથી પણ કાંઈક વખતે મુસાફરીના શોખીનોને રસ પડે જાણી આટલું લખી મોકલ્યું છે કરોચી સિંધનું મોહકું અંદર છે પણ ત્યાં હજી હવે જનું છે એટલે તેનો હામાં સમાવેશ નથી કર્યો. પાછળથી અનુક્રમના હશે તો લખીશ.

માધુભાઈ બાબારાવ.

જપાનમાં સ્ત્રીઓની યુનીવર્સીટી.

યુનીવર્સિટી શું, હોટું અંધારણ શું છે, તે આપણી સ્ત્રીઓ જાણતી નથી. પોતાના છોકરાઓ, બાઈઓ, જેડ, કિયર, મેટ્રીક, પ્રીવીયસ, હન્ટર, બી. એ., પ્રેસ્તાવના. એમ. એ., એલએમ. બી., વગેરેમાં પાસ થયા એમ સ્ત્રીઓ સાંભળે છે તે પરિણામ જાણવાને ક્ષેત્રમાં પણ હોય છે. કેસલણીનું કામ સલતઃ જોતાં સ્ત્રીઓનેજ સોંપવું જોઈએ અને એમ હોય તો પછી યુનીવર્સિટી વિશે સ્ત્રીઓજ જાણવું જોઈએ. આપણા દેશની યુનીવર્સિટી વિશે કાંઈ માહિતી આપના પડેલાં બીજા દેશની માહિતી આપતી કેટલાકને અયોગ્ય લાગશે પરંતુ ત્યાં સ્ત્રીઓ માટે શું શું કરવામાં આવે છે અને આપણે ત્યાં કેટલી ન્યુનતા છે તે જણાવવાના ઉદ્દેશ મુલાકાતી પ્રથમ તે દેશની સ્થિતિનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

જપાનની સ્ત્રીઓની યુનીવર્સિટી ઈ. સ. ૧૪૦૦ ના એપ્રિલની ૨૦ મીએ સ્થાપવામાં આવી હતી. યુનીવર્સિટીના હાલના પ્રેસીડેન્ટ મી. ઇન્ઓ નાકમે સ્થાપના. ઈ. સ. ૧૮૯૫ માં આવી યુનીવર્સિટી સ્થાપવા જાહેર બાપણ આપ્યું હતું. જપાની પ્રજાએ આ વિચારને પૂર્ણ અનુમોદન આપ્યું અને ઓસાકાના એ શેરિયાઓએ મોટી રકમ આપી. તરતજ યુનીવર્સિટીનું અંધારણ ગોઠવવા લગભગ ૬૦ સભાસભોની કમીટી નીમવામાં આવી. આ મંડળની પ્રથમ બેઠક ઈ. સ. ૧૮૯૬ ના એપ્રિલની ૨૪ મીએ ટોક્યો સહેરમાં થઈ અને કાર્યવાહક મંડળ સ્થપાયું. આ મંડળે ઇન્ડેને માટે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને પત્રો લખ્યા અને ૭૦૦ સહાયકો જ્ઞાતિ પડ્યા. ઈ. સ. ૧૮૯૬ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં યુનિવર્સિટીનું મંદાન બનાવવાનું નક્કી થયું અને

જાપાનના એક ઉદાર કુટુંબે આખ્યાનહોત્ર, પ્રયોગશાળા અને પ્રૌદ્ધસંધાને રહેવા માટેનાં મકાન બંધાવી આપ્યાં.

મકાન બંધાયું અને વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવાનું બહાર કરવામાં આવ્યું તે પહેલાં વિદ્યાર્થીઓની અરજીઓ આવવા લાગી અને અરજીની સંખ્યા શરૂઆત. એટલીતો. બેઠોડી થઈ પડી કે કેટલાંકને ના કહેવી પડી. ઇ. સ. ૧૯૦૦ ના એપ્રિલ મહિનાની ૨૦ મી તારીખે યુનિવર્સિટીમાં ૩૦૦ અને કન્યા-શાળાના હાઈસ્કૂલ વિભાગમાં ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓથી કામ-શરૂ કરવામાં આવ્યું. યુનિવર્સિટીના પ્રેસીડન્ટ આ યુનિવર્સિટીનું સ્થાપન કરી સંતોષ ન પામતાં ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં યુરોપ અને અમેરીકામાં સ્ત્રીઓને કેવી રીતે કેળવણી મળે છે તેનું નિરીક્ષણ કરવા વિદેશ ગયા હતા. યુનિવર્સિટી ખૂલતાં જ જાપાનનાં મહારાણીએ આ સંસ્થાને 'બેઠોડી' રકમ બેટ આપી હતી અને મહારાણી તરફથી ખાનગી સંસ્થાને આ પ્રથમજ બેટ હતી. પસાર થયેલાં વિદ્યાર્થીઓને ડીગ્રી આપવાની પ્હેલી ક્રિયા ઇ. સ. ૧૯૦૩ નાં એપ્રિલ માસની ૯ મી તારીખે કરવામાં આવી હતી અને કુલ ૧૨૦ સ્ત્રીઓને તે વર્ગે ડીગ્રી મળી હતી.

આ યુનિવર્સિટી સ્થાપવાને ઉદ્દેશ આ પ્રમાણે છે:-જાપાનની પુત્રીઓને હવે કેળવણી આપી તેમને પત્ની, માતા અને સ્ત્રીઓ તરીકેનાં તેમનાં કર્તવ્ય ઉદ્દેશ. વધારે મારાં બચતની શક્તિ એવી બનાવવી તેમજ પ્રજા અને જગતમાં જેજે વિચાર અને જ્ઞાનનો વધારો થતો જાય છે તેવા વિચાર અને જ્ઞાન તેમના જગતમાં ફેલાવવાં એજ આ યુનિવર્સિટીના ઉદ્દેશ છે.

અભ્યાસના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. (૧) પ્રાથમિક અભ્યાસ-અભ્યાસક્રમ ક્રમ. (૨) યુનિવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ. (૩) પ્રૌદ્ધસંધા સ્થા પડીને અભ્યાસક્રમ.

યુનિવર્સિટીના વર્ગોમાં જે વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થવાને લાયક ન થયા હોય પ્રાથમિક અ-તેમને માટે આ અભ્યાસક્રમ છે. સામાન્ય રીતે આ ક્રમને માટે એક વ્યાસક્રમ. વર્ષ છે પણ જેઓને ઉચ્ચનું જ્ઞાન હોય તેમને માટે બે વર્ષ છે.

(૧) દાખલ થનાર વિદ્યાર્થીનું વય ઓછામાં ઓછું ૧૬ વર્ષનું હોવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ શરીર તંદુરસ્ત અને વર્તન સાફ જોઈએ.

(૨) હાઈસ્કૂલોમાંથી જે વિદ્યાર્થીઓ આવતી ન હોય તેમણે નીચેના વિષયોમાં દાખલ થતી વખતે પસાર થવું જોઈએ.

(૧) નીતિ (૨) જાપાનીસ ભાષા (૩) ઇતિહાસ (૪) ભુગોળવિદ્યા (૫)

ગણિત (૬) પ્રાથમિકવિજ્ઞાન (૭) મૃદાન્વયસ્થા (૮) શીવળ (૯) હાઈગ

(૧૦) સંગીત.

(૩) આમાં પસાર થયાનું સર્ટીફિકેટ મેળવ્યા પછીજ પ્રાથમિક અભ્યાસક્રમ નીચે પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવ્યો છે.

(૧) બ્લકારિક નીતિયાંત્ર

- (૨) જાપાનીઝ ગદ્ય, નિબંધ, વ્યાકરણ.
- (૩) વાંચન, વિવરણ, લેખન, વાર્તાલાપ.
- (૪) જાપાન તેમજ વિદેશનો ઇતિહાસ.
- (૫) પદાર્થવિજ્ઞાન અને રસાયનશાસ્ત્ર.
- (૬) શિવણ.
- (૭) કસરત.

(૪) દરરોજના ત્રણથી ચાર કલાકનું કામ કરવાનું હોય છે. જેને ઈંગ્રેજી અભ્યાસ કરવાનો છે, તેને બે વર્ષ અભ્યાસ કરવો પડે છે અને તેનો ઈંગ્રેજીમાં ક્રમ નીચે પ્રમાણે છે.

- (૧) વ્યવહારિક નીતિશાસ્ત્ર.
- (૨) વાંચન, લેખન, વિવરણ, વાર્તાલાપ.
- (૩) કસરત.

યુનીવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ આ પ્રમાણે છે.

યુનીવર્સિટીનો અભ્યાસક્રમ. (૧) ગૃહવિદ્યા (૨) જાપાનીઝ સાહિત્ય (૩) ઈંગ્રેજી સાહિત્ય. આ ઉપરાંત નીચેના અભ્યાસક્રમ ધીરેધીરે દાખલ કરવામાં આવે છે.

- (૧) શિક્ષણ શાસ્ત્ર (૨) સંગીત (૩) કલા (૪) સાયન્સ (૫) કસરત.

(૧) ગૃહવિદ્યામાં દરજ્યાત અને ઐન્નિતકે એવા બે વિભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. દરજ્યાતમાં—નીતિશાસ્ત્ર, માનસશાસ્ત્ર, શિક્ષણવિદ્યા, દ્રશ્યવિજ્ઞાન, આરોગ્યવિદ્યા, કલા, ગૃહકલા, સાયન્સ, અર્થશાસ્ત્ર, કાયદાનું સરળગણન અને કસરતનો સમાવેશ થાય છે.

ઐન્નિતક વિષયોમાં—જાપાનનું સાહિત્ય, ચીનનું સાહિત્ય, ઈંગ્રેજી, ફ્રેન્ચ, ઇતિહાસ, તત્ત્વજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનો ઇતિહાસ, મૃતિશૂણ્યપદ્ધતિ, સંગીત, ચિત્રકામ દાખલ કરેલાં છે.

(૨) જાપાનીઝ સાહિત્ય:—આમાં ઉપર પ્રમાણે દરજ્યાત અને ઐન્નિતક એવા વિભાગ પાડ્યા છે. અને ઉપર પ્રમાણેના વિષયો દાખલ કર્યા છે.

(૩) ઈંગ્રેજી સાહિત્યમાં પણ આજ પ્રમાણે.

ગૃહવિદ્યા, જાપાનીઝ સાહિત્ય અને ઈંગ્રેજી સાહિત્ય દરેકમાં ત્રણ ત્રણ વર્ષો રાખ્યાં છે. એટલે જો તે લે. દરરોજ ત્રણ કલાક કરતાં વધારે અભ્યાસનો સમય રાખ્યો નથી.

વિગતવાર અભ્યાસક્રમ આપવાની આવશ્યકતા નથી. છતાં એટલું તો કહેવું જોઈએ કે અભ્યાસક્રમમાં ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક નીચેના વિષયો જોવામાં આવે છે. (૧) ગૃહની કરકસર (૨) સ્વચ્છતા (૩) બાલકલેખણ (૪) સ્ત્રીઓનું આરોગ્ય (૫) ગૃહ-આરોગ્ય (૬) જનસમાજ સાથેના વ્યવહાર રાખવાની કલા. (૭) બાલકોની શુદ્ધિનું અવલોકન (૮) ઉદ્યાન બનાવવાની કલા (૯) સ્વચ્છતાધારણ (૧૦) સ્ત્રીઓને ને બાલકોને લગતા કાયદા (૧૧) રવિદેશી અને વિદેશી કલા.

ગ્રેન્થુએટ થયા ગ્રેન્થુએટ થયા પછી જેને જે વિષયમાં વધારે જ્ઞાનની અપેક્ષા હોય તે પછીનો અભ્યાસ- વિષયમાં વધારે જ્ઞાન મેળવવાની અનુકૂળતા કરી આપવા માટે ત્રીજા સક્રમ. અભ્યાસક્રમની ગોઠવણ છે. આમાં ત્રણ વર્ષની મુદત છે.

યુનિવર્સિટીનું 'હેતુ' સત્ર (ટર્મ) ૧૯ મી એપ્રિલથી ૧૦ મી જુલાઈ સુધીનું, બીજું સત્ર ૧૧ મી સપ્ટેમ્બરથી ૨૪ મી ડિસેમ્બર સુધીનું અને ત્રીજું ૮ સત્ર. ૧ મી જાન્યુઆરીથી ૩૧ મી માર્ચ સુધીનું ગણાય છે.

દાખલ થવાના નિયમોની અસારે આપણને જરૂર ન હોવાથી અત્રે આપવા યોગ્ય નથી. કોઈ પણ વાચકને પોતાની કન્યાને ત્યાં મોકલવા ઇ- નિયમો. ન્હા હોય તો નિયમો મંગાવી લેવા અથવા આ લેખકને લખવા વિનંતિ છે.

આપણા દેશમાં પરીક્ષા જેમ સફળતા લેખાય છે અને દિવાળી જેવા આનંદના દિવસોમાં ઘણા વિદ્યાર્થીનાં લોહી ચૂસી જાય છે તેમ જાપાનમાં નથી. પરીક્ષા. આપણે ત્યાં તો હોંશીયારમાં હોંશીયાર વિદ્યાર્થી પરીક્ષામાં એક કે પાંચ માર્ક માટે નપાસ થાય અને જીવન બગાડે. જાપાનમાં આવી દુઃખદ સ્થિતિ નથી. વિદ્યાર્થીના દરરોજના અભ્યાસની નોંધ રહે છે અને વર્ષે એક નોંધ ઉપરથી કાર્યવાહક મંડળ વિદ્યાર્થી આગળ જવાને યોગ્ય છે કે નહિ તે નક્કી થાય છે. આ ઉપરાંત લેખની પાસે નિબંધ લખાવવામાં આવે છે, જે નિબંધ ઉપરથી સામાન્ય મુદ્દિનું નિરીક્ષણ થઈ શકે છે અને એમાં પસાર થયે ગ્રેન્થુએટની પદવી આપવામાં આવે છે.

જે વિદ્યાર્થી ઉચ્ચ નંબરે આવે તેને માનની પદવી આપવામાં આવે છે; એટલું જ માન પદવી. નહિ પણ આવા વિદ્યાર્થીને બીજે વર્ષે શિક્ષણ માટે કોલેજમાં પાઠ પણ બરવાની હોતી નથી.

લોર્ડ કર્ઝનના યુનિવર્સિટી એક્ટ પછી આપણા દેશમાં ખાનગી અભ્યાસ કરી પરીક્ષામાં બેસાતું નથી એટલું જ નહિ પણ એક યુનિવર્સિટીના ખાનગી વીદ્યાર્થી. વિદ્યાર્થીથી બીજી યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થવાનું નથી. આ બંધન જાપાનમાં નથી. ગમે તો એકજ વિષય લઈ અથવા તો ગમે તો ખાનગી વિદ્યાર્થી બધા વિષયો માટે દાખલ થઈ શકે છે. લેખને સામાન્ય સર્ટિફિકેટ લાવવું પડે છે.

અભ્યાસ કરે ઉપરાંત દેશના તેમજ પરદેશના વિદ્વાનો પાસે જૂઠા જૂઠા વિષયો ભાષણ. ઉપર બાપણ અપાવવામાં આવે છે.

યુનિવર્સિટીને અંગે પુસ્તકશાળા રાખવામાં આવી છે જેનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીઓને કરવાનો હક છે. ગમે ને વર્તમાનપત્ર, પુસ્તક મંગાવવા સુવવનો પુસ્તકશાળા. વિદ્યાર્થી હક ધરાવે છે. પુસ્તકશાળા સંવારના ૮ થી સંવારના ૪ વાગ્યા સુધી ઉઘાડી રાખવામાં આવે છે.

વિદ્યાર્થીશુદ્ધ.

યુનીવર્સિટીને અંગે વિદ્યાર્થીશુદ્ધ પણ રાખવામાં આવ્યું છે. આમાં ધ્યાનમાં આવે એવી એ ત્રણ વાતો છે.

- (૧) પૂર્વની પદ્ધતિ સર તેમજ પશ્ચિમ દેશની પદ્ધતિ સર વિદ્યાર્થીને શહેવાની છૂટ છે અને જાને માટે જૂદી જૂદી અવસ્થા છે.
- (૨) ગૃહવ્યવસ્થા શિખવવામાં આવે છે.
- (૩) ન્હાનાં, મોટાં, ગરીબ અને તંત્રગર મરે પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર ગૃહકામ કરે છે.
- (૪) સુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીઓને સુસાક્ષત, વ્યાખ્યાન માટે નિમંત્રણ આપવા આવે છે અને લેખની દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે.

ઉપરના હુંકે દિગ્દર્શનથી જણાશે કે જનપાનની આટલી ઉન્નતિ, શાથી થઈ. અભ્યાસ ક્રમ ઉપરથી જણાશે કે આપણા દેશમાં મુખ્ય, એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રીઓનું એકલુંજ, મનાતું ગૃહવ્યવસ્થા અને બાલકેલવણીનું કામ જનપાનમાં વિસારી દેવામાં નથી આવતું. જ્યારે આપણી સ્ત્રીઓને આપણા પોતાના દેશનાજ ઇતિહાસ, સાહિત્ય, રાજ્યવધાનરત્ન જ્ઞાન હોતું નથી ત્યારે વિદેશનું તો જાનુંજ હોય ! આ કિયતિમાં કૃષાના દેહકા પ્રમાણે અસાન શહે લેખમાં શી નવાઈ ! ને અસાનતા પરિણામ આપણે બોગવવાંજ બેઠાએ. વેદકાલ-કે પુરાણકાલમાં આપણી સ્ત્રીઓને હાલમાં જનપાનમાં જે વિષયો શિખવવામાં આવે છે તે વિષયોનું જ્ઞાન આપવામાં આવતું હતું કે કેમ તે વિશે આગળ ઉપર લખવા વિચાર છે. આજના વિષયથી 'પતિધર્મ' કે 'પત્નીધર્મ' થી કંઈએકાં વાંચકને કંઈક નવીન જ્ઞાન મળ્યું હશે એમ લાગશે તો પ્રયાસ સફળ માનીશ.

શાન્તિ કુટિર
(શાન્તાકુટ.)
તા. ૨૮-૧-૧૯૨૦

લેખીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેદીઆ.

બિચારી પીતળની ગૃહકેળવણિ સોનાનો એપ કેટલાક
ધસારાની સામે થઈ રાખી શકે ?

નહકનું સગું ગુજરી ગયે હજી થોડો વખત વ્યતીત થયો છે. મેળામાં જઈ, રંગેત ધાગકામાં એસયું એવી રીતે હોંસ કરતાં બાળકો જે રીળીસાતમ માટે ટોપી રણાં હતાં તે તો આવી. “હોકરોને બાધ નહિ” એમ કહી તેને તો રંગબેરંગી કપડાં અંગપર પહેરાવ્યાં. પણ પેટનાં આંતર વસ્ત્રનું શું ? એક બાળક, નહકનું સગું ગુજરી જાય ત્યારે મિથાન ન રંધાય એ રિવાજ (સરખામણી કરતાં) થોડાં યુવાન મૃત્યુ થતાં તે વખતમાં અંતઃકરણની ખરી લાગણીથી જન્મ પામેલો તે હજી જોધાર માટે ‘પાળવો’ તો બે-ધમે; અને બીજી બાજુ “આ વખત ખોટો” એ માટે મિથાન ન કરે તેનો મન નથી માનતું.

બાળકને નિદ્રાવશ થવા દેવા પહેલાં તેનાપર સુવિચારની છાપ પડે, એની વાતો કરવી એ નિયમ આપણો વાતની નાધિકા ચિંતામણિની એક બહેનપણી પાળતી હોવાથી તેનાં વખાણુ થતાં. આ વખાણુ મ્હારાં પણ ચાચુએ જીજ્ઞાસાથી ચિંતામણિએ પણ આ નિયમ પાળવો શરૂ કર્યો હતો. સદરહુ નિયમાનુસાર તેણે પોતાના પુત્ર ભોળાલાલને સાત-મને આગલે રોજ રાત્રિએ મુશબ્દાલંકૃત બાપણુ આપ્યું કે—

“ભાઈ, હમેશાં વિચાર-કરવામાં સત્ય વાત સિવાય બીજી કોઈપણ વાતને અવકાશ પણ આપવો નહિ; જે આમ કરવાની ટેવ પાડીએ તોજ આપણે બોલવામાં પણ સત્યતા જાળવી શકીએ. ભાઈ, સત્યતાનો પ્રભાવ કેટલો છે તે તું મોટે યતો જાણ્યે તેમ તેમ તને અનુભવ થતો જશે. સાચો માણસ દેવનો મિત્રજ છે. તેની એક આંખમાં તેજ, પ્રભાવ એક યોગીના જેવો હોય છે. હમેશ યાદ રાખવું કે જ્યારે આપણે કોઈ સાથે વાત કરીએ છીએ ત્યારે આપણી તથા તેની વચ્ચે ઇશ્વર અદૃશ્ય રીતે ઉભો રહે છે; અને કાલ રાત્રેજ કહી ગઈ છું કે ઇશ્વર જગજગતો પ્રકાશ છે. આપણે અસત્ય બોલીએ તે અંધારું છે. તે અંધારું અજવાળામાંથી પ્રસાર થઈ મૃગશૃંગમાં સામા માણસ ભણી જઈ શકે ખરું? માટે અસત્ય વહેણું અગર મોટું પકડાવાનું તો ખરુંજ. હું તને કહી ગઈ છું કે કોઈ માણસ જુદો છે એમ ચોક્કસ થયું તે પછી તે જેટલી નાખેલ અક્ષરની માફક માનહીન છે. વાસ્તે, હમેશ યાદ રાખજે કે કોઈપણ પ્રકારે જુદું તો બોલવુંજ નહિ.”

આવી રીતે વિક્રતાબરેણું બાપણુ અપાછ રહ્યા પછી, ભોળાનાથ મ્હાં રહ્યો. ખીતો દીવસ દુધપાકપુરી વગેરે જનવામાં હતો. ચિંતામણીને વિચાર મુજબો કે ભોળો બાળક છે તેથી બહાર કદાચ કહી દેશે કે આજ અમે દુધપાક કર્યો હતો; અને આ વાત બહાર તો પાડવી નથી. નેથી નેણે ભોળાનાથને કહ્યું ભાઈ, કોઈ પુછે કે શું જન્મ્યો તો કહેજે, રોટલી, દાળ, ચોખ્ખા, શાક; દુધપાકનું કહીશ નહિ હો !

ભોળો—પણ આ, તું કહેતી હતી કે જુદું તો નજર બોલવું ?

ચિંતા—હા, પણ કોઈક બાજતમાં ખોટું બોલાય તેનું કંઈ નહિ.

ભોળો—પણ તું કાલ રાત્રિએ કહેતી કે ઇશ્વર આપણી વચમાં છાતો રહીને આપણી વાતો સાંભળે છે; તેથી ખોટું બોલીએ તો તે નારાજ થાય, અને આપણે જેટલી નાખેલ અક્ષરની માફક માનહીન થઈએ.

ચિંતા—એવી બાજતમાં માનહીન નથી થતાં; વળી, હું વાત વાળીશ.

ભોળો—ત્યારે એ બાજતનું તો કીક; પણ ઇશ્વર હુચો ઉભો હોય તે વખતે દર્શન દળને વદશે તો ?

ચિંતા—હવે બહુ ચોવડીયો યા માં ને ? એમ ઇશ્વર રચે રચે ઉભો દશે ! છા-કરને શું ખબર પડે કે પ્રખનીતિ એક છે અને સંસારનીતિ બીજી છે ?

સુઝ વાંચનાર ! આ કલ્પિત પણ મિનકેશવાએષ સ્ત્રીવર્ગમાં વખતોવખત જોવામાં આવતી શોચનીય ભુલનું ચિત્ર આપેલ છે. જ્યારે આવા દાખલા અદર્શિય બન્યા કરે ત્યારે પરિણામ શું આવશે ? એ કે, બાળક એમ ધારશે કે, “સત્યમેવ જયતિ” “સત્યં વદ પ્રિયં વદ.” “God is where untruth is not. ત્યાં અસત્ય

નથી ત્યાંજ ધમર છે. ” “ Practise what you preach બોલો તે પણો ” એવા મધ્યમા વિચારો નિબંધ લખવામાંજ દર્શાવવાના છે.

જ્યારે દાંબિક કેળવણીનો જરૂરમૂળથી નાશ કરી તેનાપર અભાવ, દર્શાવી સાત્ત્વિક કેળવણી અપાય ત્યારેજ આપણા દેશ ઉચ્ચ ક્રિયતિમાં—મૂળ ક્રિયતિમાં આવી શકે.

શંકરલાલ જસદણકર.

સંસારમાં દાખલ થતાં શીખામણ.

(આમો મામો શરદ પુનમની રાતરે)

પુત્રી ? વ્હાલી બધે આજ પતિ ગૃહે,
પ્રેમ યદી તું બહેની ? ધર્મ સંભાળજે,
બાલપણની બાલીશના તો ભાગજે,
પણ નિષ્પાપી સરળ રચનાવ ન છોડજે—૧
યદી પતિમાં તન્મય હવન માળજે,

રનેદ સદા વરસાવજે,
ગાડીનાં બે ચક્ર પ્રમાણે માનીને
અંતરમાં નહિ ભેદ જરાયે લાવતી.—૨
મૂંઝાધી ને પરિજનો ને પાળવાં,
તેમજ બહેનોનાં હવન વિકસાવવાં,
સુદ્ધી નીતિ બાલકોની ખીત્રવી,
પરમ પ્રભુની પુજાએ નવ ભુલવી—૩

સો. પ્રમિલા.

તરણીઓએ ઉઘમી થવાથો થતો લાભ, અને આજસુ થવાથી
થતો ગેરલાભ.

“ Never waste anything, but, above all, never waste time.”

કોઈ વસ્તુ કદા ન જવા દેવી; તેમાં વખત તો કદી કદા નજ ગુમાવવો.

“ Time is one of Heaven's richest gifts, and once lost is irrecoverable. ”

“ વખત એ કુદરતની ઉમદા બહીસ છે, અને ગયો વખત ફરી હાથ આવતો નથી ”

અમણ તેમજ ઘણે ભાગે ભણેલી સ્ત્રીઓ પણ પોતાનો નવરાશનો વખત, ગ્રામ્યાં બાંકવામાં, નિન્દા કરવામાં, કુચલી કરવામાંજ ગાળે છે. પોતાના હુશુણ તરફ નહીં જોતાં આત્મની નિન્દા કરી અવરનાં છિદ્રો ઉઘાડી કરવાં એ પણ બહુજ નીચ-શામ છે. વગર

કેળવાએલી સ્ત્રીઓમાંની પણ ઘણીખરી આમજ વખતનો દુરપયોગ કરે છે. નવરાં થયા પછી પડોસણ સાથે વાતોમાં રોકાય છે. અને તે વાતો કુધલી, નિન્દા, પોતાની સરસાઈ કે પછી નકામા હસકા વિચારો સંબંધીની હોય છે, અને તેમાંથી સાફ જ્ઞાન, ઉચ્ચ, વિચારો, કે નવીન આવડત ભાગ્યેજ મળે છે. જે ઘરઘણીઆણી આગમુ હોય તો નોકરો પણ તેવાજ જાને છે અને છોકરાં માતાનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. તેમાં પુત્રી માતાનુંજ અનુકરણ કરતાં શીખે છે.

“ As is the mother so is the daughter. ”

“ જેવી મા તેવી દીકરી. ” આગમુ સ્ત્રી ઘરનાં બીજાં માણસને પણ દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે. ઉઘમી થવાની ટેવ પડ્યા પછી કંઈજો આવતો નથી. કેમકે

“ Nothing is impossible to a willing mind. ”

“ મન હોય તો આગવે જવાય. ”

ઉઘમી પતિ અને આગમુ પત્નીનો ખાર બરાબર ટકી શકતો નથી, તેમ એક બીજાની વનીછૂંક મળતી આવતી નથી. આવા ઉઘમી પતિની પત્નીએ બીજાં માટે નહિ તો માત્ર તેની પ્રીતિ સંપાદન કરવા માટે ઉઘમી થવું જોઈએ. સ્ત્રીઓ જે ગૃહસ્થવસ્થા ગ્રામવાને અને પોતાના કુટુંબને સુખી કરવાને દૃષ્ટા રાખે અને તે પ્રમાણે પ્રયત્ન કરે તો તેમને વખત ક્યાં જાય છે. તે ખબર પણ ન પડે. સ્ત્રીઓએ ખાસ કરીને બહુજ અચળ થવાનું છે. જેમ અમુક કાર્યનો પરવાર વહેલો આવ તેમ સાફ એમ નિશ્ચય ગ્રામવો જોઈએ; કેમકે પહેલા નંગરની રસોઈ આવડતી હોય પણ તે વખતસર થઈ શકતી ન હોય તો પછી સારી આવડ શા કામની? સ્વભાવનાં ધીરં અને કાર્યમાં ઉતાવળાં થવું જોઈએ અને નાનપણથીજ તેવો પરીચય પાડવો. એવી સ્ત્રીઓ વખણાય છે. પોતાને ભાગે આવતું ઘરકામ ધીરજ અને અચળતાથી કરવું જોઈએ. બીજાનાં કામમાં પણ પોતાને નવરાસ હોય તો મદદ આપવી કે જેથી આવડત વધે; અને તે સાથે તે પણ સ્નેહ રાખી તમારા કામમાં મદદ આપશે. નિઃકમી બની આગમુ થવું ન જોઈએ. આગમુ સ્ત્રી મદદગાર થવાને બદલે બોનરૂપ થઈ પડે છે. ઉઘમ વિના શરીર જડ થઈ જાય છે અને રોગી બની સુખી રહેવાનું નથી.

“ If a rich man wishes to be healthy, he must live like a poor man. ”

“ Sir R. Temple. ”

“ જે તરબર માણસ તંદુરસ્ત રહેવા યાદેતો હોય તો તેણે ગરીબ માણસની પેઠે, ઉઘમી છંદગી ગુજારવી જોઈએ. ” આગમુ બની પોતાના કામનો બીજાપર આધાર રાખે છે તેને ઇશ્વર કદિ મદાય કરતો નથી.

અબણુ નારી અરે, રોજ નિંદા કરે; લોકની, અજ ખાઈ ધણિનું.

ચાર સાથે મળે વાત વ્હુડી કરે, કામ એ નારીઓ આપણીનું.

R. D. P.

કેમકે ઉઘમ, મહાસ, ધૈર્ય, બુદ્ધિ, શક્તિ તથા પરાક્રમ એટલા ગુણો જેનામાં દોષ

તેને ધમ્મર અવસ્ય મદદ કરે છે. લક્ષ્મી પણ ઉદ્યોગથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. જેમકે એક સ્ત્રી પોતાનો નવરાશનો વખત પરાધ નિન્દા કરવામાં રોકવાને બદલે ભરવા ગુંથવાના ઉદ્ય-
મમાં ગાળે તો ઉદ્યમનો બદલો મેળવેજ-પૈસા પ્રાપ્ત કરે. નવરાશને વખતે 'શીવલું', ભરલું,
ગુથલું, એ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય ગણાય છે. પરંતુ તે સ્ત્રીથી કેટલુંક કહેવાનું છે. અત્યાર સુધી
સ્ત્રીઓમાં એમ સમજાયું છે કે રૂમાલો ભરવા, ગંલપટ્ટા ગુંથવા, ટેબલકોથ ભરવાં, દોર
ભરવી વીગેરે ફેશન પડતું કામ કરવું એજ માત્ર સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે, પણ તેમ નથી.
પૈસાદાર વર્ગ એવું કામ કરે તો ચાલે છે, પરંતુ સાધારણ વર્ગને માટે તો જુદા પ્રકારનું
કામ જોઈએ. સ્ત્રીઓને ફેક અને ઝાલરવાળા ઇચ્છે નમુનાનાં લુગડા ગમવા લાગ્યાં છે.
પરંતુ તેનાતો ઘણા પૈસા દરજીને દેવા પડે છે. તેથી ઉપર કહી તેવી સ્ત્રીએ ભરવા, ગુંથવાને
બદલે રોજ જોઈતાં ઉપયોગી ચણીયાં, ચોળી, કમખા, નાનાં પરેણા, જમ્ખા, કંબન એવું
એવું કામ શીખવાથી સાધારણ કમાનારને કેટલું ખર્ચ ઓછું થાય? કપ, ચીવન, ધન,
ગાન અને સત્તા એ બધામાંથી ધન અને સત્તાની મગફળી સર્વથી વધારે હોય છે. એ-
ટલે ખરી મગફળી ધન અને સત્તાનીજ છે. સત્તા અને પૈસાની ખુમારીથી જમીનપર પગ
મુકવો પણ ભારે પડે તેવી નાણુક સ્ત્રીઓ અમથી પડી રહે છે. એથી મુસ્તી ભરાઈને
કંઈ પણ કામ કરવાનું આગસ આવે છે. આવાં કુટુંબોમાં તાણ, હિસ્ટીરીયા, જેવા
રોગની યદ્યપ્તા થાય છે; તેઓને એકબીજા પોતાની તહેનાતમાંજ જોઈએ. આવાં માન-
વતાં રોકાણીના ઘરમાં ઉદ્યોગી અને મનથી કામ કરવાવાળા નોકરો પણ નથી હોતા-
કરકસર અને કાળજી વગર બધા કારભાર જેસ્વવસ્થાથી ચાલે છે. મહેનતુ અને ધીરજ
વાળી સ્ત્રીના ઘરમાં આથી ઉકટાજ અતિાર નજરે પડે છે. તેવી સ્ત્રીની જેમરેખ નીચે
નોકરો હોય છે, એજ બરાબર કામ કરે છે. તેવી સ્ત્રીઓ પોતાની જાત માટે માણસ
રોકતીજ નથી અને ઘણીજ ઉમદી વ્યવસ્થાથી ઘરકારભાર ચલાવે છે. આવી ચાલક
અને ઉદ્યોગી સ્ત્રી યોગ સાધનોથી ઘરને ઘરના ખરા રંગરૂપમાં લાવી મુકી પોતાનું
હૈયું ઢરખાવે છે. આવો ગુણ ધરાવનાર સ્ત્રી ખરેજ અમુલ્ય ખજાનો છે. ડાળી બનવા
ખોટાં ખર્ચ રાખનારી સ્ત્રીને ગર્વિષ્ટ કહેવામાં કશો બાધ નથી. સત્તાવાળા તેમજ શ્રીમંત.
લોકોના ઘરમાં, કે જ્યાં ચાકર લોકો ઘણા હોય છે, તેઓ ગમે તેટલા સુખાન હોય તો
પણ તેનાથી તરણીઓએ જેમ અને તેમ યોગ કામ લેવું. પણ હાલના વખતમાં તેવાં
ઘણાં ઘરમાં પાણીને પ્યાલો ચાકર લાવી આપે ત્યારેજ પીવાય, લુગડાં પણ તેઓ આપે
ત્યારેજ પહેરાય, હોકરાને પણ તે આપે ત્યારેજ લેવાય. જ્યાં જુઓ ત્યાં નોકર પહેલો.
તેવાં મકાનોની થતી ચર્ચાથી ગુણીઅલ તરણીઓએ બોધ લેવો જોઈએ. આવી રસમ
(રીત) શ્રીમંત વર્ગમાંજ વધારે હોય છે અને આવી ખોટી નાણુકાઈથી લાભને બદલે
તુકચાત વધારે છે. આવી ખોટી નાણુકાઈને નળખાઈ એ નામ વધારે શોભે છે. આવી
નાણુકાઈ કાંઈ સ્ત્રીઓમાં પહેલેથી હોતી નથી પણ ધીમે ધીમે પોતાની અજાનતાથીજ
વધારી પોતાનું સરીર બગાડે છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં હિસ્ટીરીયા, હાય પગમાં કળતર, દીકનું
દુરલું, માથાનું દુઃખવું-દુઃખમાં સર્વ પ્રકારના રોગના પોકાર પોકાર શિવાય બીજું કાંઈ
કાને પડતું નથી. આ બધી શરીયાદનું મૂળ શું છે તે તપાસી તેના ઉપાય કરવા પૂરી જરૂર
છે. એટલેથીજ અટકતું નથી, પણ પોતાની પ્રકૃતિ નજાણી હોય. પોતાનાથી ઉત્પન્ન થતાં

બાળકો કુદરતી રીતેજ નખાણાં થાય છે. વળી માતાની ખોટી નાચુકાઈ બાળક પણ શીખે છે અને પોતાની બૂઝનો ભોગ પોતે તેમજ નિર્દોષ બાળક પણ ધણ પડે છે. એટલે કે માતાની બૂઝ, અસાનતા, અને ખેદરકારીનો હિસ્સો બાળકને પણ ભોગવવો પડે છે. પ્રાચીન આર્ય રમણીઓ ખોટી નાચુકાઈને પસંદ કરતી નહીં અને તેથીજ તેનાં બાળકો વિદ્વાન શાસ્ત્રીવાન અને પરાક્રમી યતાં. કોઈ એવો પ્રશ્ન કરશે કે-કેમિયે આપેલા વૈભવનો ઉપભોગ ન લેવો? પરંતુ તેની શંકા ન લાવતાં પહેલાં ઝાઝા નોકર ચાકરથી બરપુર ઘરની યતી ચર્ચાઓની શંકાઓનું સમાધાન કરવું જોઈએ. તેઓની આવી ટેવ દાસનાં પણ દાસ બનાવી દે છે. વળી—

“ The Master's eye doeth much ” “ દેખતા ધણીની અસર દેખતી છે. ” શરીરસંપત્તિ જેની સારી હોય તેવી આરોગ્ય અને મનઃશુદ્ધિ તરફથીઓએ-પછી શ્રીમંત હોય કે ગરીબ હોય તોપણ તેજી-ઉદ્ભાગ કયાં વિના ખેસી રહેવું બ્યાજબી નથી.

ન. ક. વૈશ્વવ, ટાઈપીસ્ટ.

હાલની સ્ત્રીઓની નિર્બળતા.

વાંચનાર જાહેનો, શુદ્ધ હૃદયથી તથા ફેવળ શુભેચ્છાએ નીચે જણાવેલા વિચાર માટે, તેની સત્યતા જણાય તો, ખાસી આપશેજ એમ ખાત્રીપૂર્વક માની, આપણી સ્ત્રીઓની શારીરિક તેમજ માનસિક સ્થિતિ કેટલી નિર્બળ યતી જાય છે અને તેને લઈને સાંસારિક કાર્યભારમાં કેટલી મુશીબત પડે છે તેનું સ્હેજ બાન કરાવવાનું તથા જે પાશ્વિમાત્મ રીવાજનું અનુકરણ કરવાનું અને દાંભિક મોજશોખનું સ્વાતંત્ર્ય વધી પડેલું છે તે તરફ લક્ષ બિંચવાનું માથે લઈ છું.

સામાન્ય વર્તમાનપત્રોમાં ઉભરાતી જાહેર ખબર ઉપર આંખ ફેરવતાં સહજ જણાશે કે સ્ત્રીઓનાં અનેક દરદો, જેવાં કે હીસ્ટીરીયા, વંધ્યત્વ, ક્ષય, તથા સામાન્ય અશક્તિ—માટે સંખ્યાબંધ દવાઓ બહાર પડે છે; તે ઉપરાંત અન્ય ડાક્ટરો, તથા વૈદોને ત્યાં દર-રોગ કેટલી ફરિયાદો નોંધાતી હશે તેનો વિચાર કરવો મુશ્કેલ નથી. આથી એટલું તો સાબીત થાય છે કે સ્ત્રીઓમાં રોગનો પેસારો સજ્જત થયો છે.

સાધારણ કુટુંબવાળો માણસ પોતાના અનુભવથી જાણતો હશે કે પ્રસૂતી બેળાએ સ્ત્રીઓ ફેવળ મોતની અણી ઉપરજ હોય છે. અને ડાક્ટર વૈદોની તકમારી છતાં ઘણે બાગે-તો કેસ નિષ્ફળ જાય છે. કદાચ જો બચે તો પણ હાઈગીપર્ષિત જુદા જુદા રોગનું ધરાવતી પીતા તથા પતિને બાર રૂબળ બની રહે છે. આજની વધતી જતી આર્થિક મુશ્કેલીના સમયમાં આવી પીડાઓ કેટલી મુશીબત બીતાડે છે તે તો કમાનારજ જાણે. કેમકે સામાન્ય શારીરિક નિર્બળતા ઘેર ઘેર પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે અને તેને લઈને જીવનની આગળની પાડોશી મળતી દંપતી કમાણીમાં એક અમલો વિધન

તેવીજ રીતે, વધતાં જતાં દાંબિક ઇવન-તરફ નજર કરીએ તો જણાય છે કે સર્વત્ર ઉપરથી મોઢક પણ તકલાદી, અને આખરે સરીરને પરત્ર જનાવી ખર્ચના બોજ સમાન થઈ પડતા માલતી પ્રચાર થઈ જાય છે. તેનું એક કારણ માનસિક તથા શારીરિક નિર્બળતા નહિ તે બીજું શું ? કાલી કાકાકામાં તકલાદી શબ્દગાર પહેરી ડોળવાનું નાણુકતાથી બેસી રહી બાર રૂપ થઈ પડતું એજ મોટાઈ ગણાવા લાગી છે. વળી માનસિક નિર્બળતાને લઈને ઘરમાં એકલું થઈ બેઠી રહેતું પડે તો તે નથી બની શકતું, તેટલુંજ નહિ પણ કશ્વિત બ્રમ અને તરંગોથી સરીર ખીલકુલ નિરાધાર બની જાય છે.

આ પ્રમાણે એક કોરથી ખર્ચ વધતું જાય છે ત્યારે બીજી કોરથી દેશની દરિદ્રતાને લીધે કમાણી ટુંકી થતી જાય છે, અને પરીણામે નિર્જનતા દરેક પ્રકારની વધતી જાય છે.

હુંકામાં ધણે ભાગે સંતતિની શ્રદ્ધ સિવાય બીજાં એકે ધર્મ હાલની સ્ત્રીઓ જન-
વતી નથી, અને તે પ્રજા પણ રાગી અને નિર્જાન હોય છે. તે ખ્યાલમાં આવે છે ત્યારે
આપણી સ્થિતિ કેટલી શોકજનક અને પસ્તંત્ર થતી જાય છે તે વાસ્તવિક રીતે
નજરે આવે છે. સુજનંતરાય ત્રિભશંકર બક્ષી.

२ मण्डुकिभण्डिभाषा.

મધ્યકાલિન ભારતનાં સ્ત્રીસ્તનો.

જેઠપુરનો મહારાણી.

મતિદાસના વાંચકોને વિહિતજ છે કે મહાન મોગસ સાહનચાહ સાહજહાનના સમ-
યમાં મોગસ દરખાસ્તમાં બેધપુરનરેશ બસવંતસિંહ એક અતિ સત્તાધિષ્ઠ પડાવત હતા.
દિવિપર હજો કરી પોતાના પિતાને બંદીવાન કરી મોગસ સંસ્તનતનું તમ્મ ગિરદતાર કર-
વાના આરંગજેખના હુદ્દ યનમાં વિરોધ નાંખી તેના સહાસને નિષ્ફળ કરવા હમ્મરે મન-
પુતોનાં સૈન્ય સહિત પ્રયાત કરનાર નરસીર બીજાને કોઈજ નહીં પણ આજ રજપુત પોદો
હતા. નર્મદા આગળ તેનો આરંગજેખના સૈન્ય સાથે મુકાબલો થયો. અસંસ્ત પહેલાં તો
સેંકડો રજપુતોનાં શય રણુમ્મિ ઉપર રક્ષીતાં દૃષ્ટિએ પડવા મોડયાં, એટલુંજ નહીં પણ
મુદ્દ બસવંતસિંહને પોતાને બેધપુર તરફ પસારત થવાની ફરજ પડી. રણુમ્મમાંપરા-
જય પામવાથી તેને અત્યંત ખેદ થયો. જેમ જેમ તે પાટનગરની સમીપ આવતો ગયો
તેમ તેમ તેની સુખમુદા ઉપર મુદ્દમાં થયેલા પરાજયથી હૃબલેલી ગ્લાનિ સ્પષ્ટ દિશવા
લાગી. તેના આ પરિબલને લીધેઃઃહમ્મન થયેલા અપયશ અને કલંકથી તેની પ્રિયતાના
હૃદયને કેટલો આઘાત થયો તે તે સારી પેઠે બજાવતો હતો, અને તેજ કારણે તેનું મગજ
બખિત કયું હતું. તેની સ્થિતિમાં તે તેની પતિના કોધની આશિની જવાળા સહન કર-
વાને પોતાને અસમર્થ માનતો હતો.

મહારાણીને જસવંતસિંહના આગમનની ખબર થતાંજ તેને આશ્ચર્ય આપવા

પોતાના સરદારોને મોકલવાને બદલે દુર્ગે રક્ષકોને કિલ્લાના દાર બંધ કરી આવા કક્ષકિત પુરુષને રાજનગરમાં પ્રવેશ કરતાં. અટકાવવા આજ્ઞા કરી. તહેલે કહ્યું 'તે મ્હારો પતિ નથી. જોધપુર મહારાજ અને મેવાડના મહારાણાનો ભાભા, આવો અગમ હોધ શકેજ નહીં.' તહેનું ચિત્ત એકાએક ઉરકેરાયું. અને તહેની મનોવૃત્તિ બદલાતાં તહેલે સતી થવા 'ચિતા તૈયાર કરવા આજ્ઞા કરી. તે બોલી, 'મ્હારો સ્વામી આ સમયે નિઃસંશય પ્રમુના દિવ્ય ધામમાં વિરાજમાન થયેલો હોવો જોઈએ. તે પરાજય અને કક્ષકિત થઇ આ જગતમાં અંક ક્ષણભર રહે તે મૃગજળવત છે.'

આ પ્રમાણે તે યોગ દિવસ પર્યંત જો કે તહેના પતિથી વિમુખ રહી, તોપણ તે તહેને ન મળવાના પોતાના નિશ્ચયમાં સ્થગિત થઈ નહીં. આમ કેટલોક કાળ વાઘ્યા બાદ જોધપુરસધિપતિને મળી. તહેનું સન્માન કરવા સાથે તહેને સ્વમજાવવાનો પ્રયત્ન સફળ થયો. રાજધાનિનાં દાર ઉધાડવામાં આવ્યાં, રાજ્યને નગરમાં પ્રવેશ કર્યો, અને શાન્ત થયેલી મહારાણી આર્થ મહિયાને યોગ્ય તહેના પતિને તેમજ તહેના પરિજનને રણસંઘામમાં પડેલા ધાના ઉચત્તાર કરવામાં અત્યંત સેનાદ્ર દહયથી પ્રવૃત્ત થઇ.

રાજ્યાસનપર નિષ્કંટક થયા બાદ આરંભજો બસવંતસિંહનો નાશ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. કારણકે તહેની સત્તાનો અત્રાદર કરી તહેને અસ્વસ્થ કરનાર તહેના શિવાય ખીજું કોઇ ન હતું. આ સંકલ્પ અમલમાં મુકવાને કાચુલની અંદર ગંગેલા રમખાણે તહેને અતુલ્યતા કરી આપી. જોધપુર નરેશની સરદારી હેઠળ આ બળવો દાખી દેવા એક સૈન્ય સત્તર સ્વાના કરવામાં આવ્યું. આ પ્રમાણે પોતાનો અર્થ સાધવાને મોગસ શાહનશાહે એયુક્તિ રમી. કારણકે તહેની ખાત્રી હતી કે જંગલી કુર અને તોશાની અધ્યાનો આ બળવાન નરવીર અને તહેના શરવીર રજપુત સૈનિકોને પકડી મારી નાંખશે.

બસવંતસિંહે આ માનનીય અતિ વિકટ પદનો સ્વીકાર કર્યો. તહેની બહાદુર રાણી પણ પોતાના સ્વામી સાથે જ તહેના સંકટમાં તહેની સહચરી થઇ યથાશક્તિ 'સાહાય' થવા તત્પર થઈ. રાજ્યની લગભગ તૈમના પુત્ર પૃથ્વિસિંહનાં હાથમાં સોંપી એક સર્વોત્તમ મહાન રજપુત સેના સહિત અધ્યાનોને વશ કરવા સાથે પ્રવૃત્ત થયો.

પ્રવાસ દર્મ્યાન આ શરવીર રજપુત રાજકન્યાએ તહેની એક સ્ત્રી અને રાણી તરીકે થતી સેવાનો અવરોધ કર્યો. તહેલે એક સૈનિકને યોગ્ય જીવન આપવા માંડ્યું. તે તહેનો ઘોડો હમેશાં તહેના સ્વામીની સાથેજ રાખતી, એટલુંજ નહીં પણ મુસાફરીની અનેક વિટંબનાઓ તે ધૈર્યથી સહન કરતી. આ પ્રમાણે ઘણા સમય કાળ પર્યંત અનેક ડુંગરાઓ અને ખીજોવાળા તથા ખરશ્ચી આગ્રહિત થયેલા પ્રદેશમાં અધ્યાગ થમ વેડી લાંબી મજલો કાપતા તે આખરે અધ્યાનીસ્તાન આવી પહોંચ્યા. આ સમયે સમસ્ત કાચુલી પ્રજા મોગસ શાહનસત પ્રત્યે બેવશ થયેલી માત્રમ પડી. કાચુસ પહોંચ્યા બાદ વિશ્રામ લેવાને તહેમને ખીસકુસ સમય મળ્યો નહીં. એટલુંજ નહીં પણ સાંતી આમોહવા પણ તહેમને પ્રતિકુલ થઇ. આ પ્રમાણે આ બરફથી વ્યાપ્ત થયેલા અને જંગલી નિષ્કુર મનુષ્યોથી વસાયેલા પ્રદેશમાં તહેમને અનેક પ્રકારનાં કંટ અને આપત્તિઓ સહન કરવાં પડ્યાં. પણ તે શરવીર રાજપુત્રી લેશમાત્ર પણ આવી વિગમ આપત્તિઓથી ન હતાં તહેના સ્વામીના સંકટમાં તહેની સહવાગી થઇ હમેશાં તહેને સહાય કરવા તત્પર રહેતી. તે તહેને

તેની છાયા માફક અનુસરતી, એટલુંજ નહીં પણ દુરમનો સાથે યુદ્ધના પ્રસંગમાં પણ તે તેની સાથે રહી બહાદુરીથી લડતી. તેનું ચાર્ય અને પરાક્રમ, તેની સદિષ્ટતા અને તેનું ધૈર્ય, અને બળવાન અને શરવીર થોડાને પણ આશ્ચર્યચકિત કરવા સુકતાં નહિ.

પણ અશ્વેસ ! જસવંતસિંહ તેની યશસ્વિ કાર્કિદી દીર્ઘકાળ પર્યન્ત બોગવના બાગ્યશાળી થયો નહીં. સામાન્ય લોકકથા એમી છે કે તેનો ધાત કરવામાં આવ્યો. જસવંતસિંહના કાણુત્રના નિવાસ દર્બારને તેના પુત્ર પ્રદિપસિંહને દિલ્લિ આવવા બાદશાહ તરફથી આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું. તદનુસાર તે દિલ્લી ગયો, જ્યાં મોગલ શાહનશાહ તરફથી તે અનુપમ સત્કાર પામ્યો. પણ આ સત્કાર બેદબરેસો હતો. દિલ્લિ આવ્યા પછી અશ્વ સમયમાંજ તેનો કાળ થયો. સામાન્ય લોકમત એમ છે કે તેને વિષ આપવામાં આવ્યું. એમ કહેવામાં આવે છે કે આરંગઝેબ જ્યારે માદીએ આવ્યો ત્યારે તેણે સંકલ્પ કર્યો હતો કે રાજ્યાસનપર નિશ્ચિન્ત થયા બાદ તેને રાજ્યપદ મેળવવામાં કંટકરૂપ થઈ તેની મનાશાન્તિનું ખેંડન કરનાર જસવંતસિંહ અને તેની સન્તતિના અસ્તિત્વનો નાશ કરવો. આ ઉદ્દેશથી જસવંતસિંહનું કાણુત્રથી પ્રત્યાગમન ન થાય એવો યત્ન કરવા તેણે આરંભ કર્યો. તેણે તેનું ખુન કરવા મારાઓ મોકલ્યા. એવું માનવામાં આવે છે કે જ્નેધપુર નરેશના ખુનીઓએ તેને વિષ દઈ તેનો અંત આણીવાની યુક્તિ રચી હતી. દૈવયોગે તે તેમની આ નીચ અને દુષ્ટ વૃત્તિમાં સજ્જ થયો, અને જ્નેધપુરના રવામીનો નાશ થયો.

જસવંતસિંહના આ પ્રમાણે અકાળ અવસાનથી અશ્વધાનિસ્તાનના અરણ્યમાં નિવાસ કરતા જંગલી અને કુર મનુષ્યોની વચ્ચે નિરાધાર થયેલી તેની રાણીની ક્ષિપ્તિ કેવી દયાજનક થઈ ગઈ હશે તેનું યથાસ્થિત વર્ણન અકથ્ય હોવાથી વાંચક પોતેજ કરી શકે. આ સમયે તે સગર્ભા હતી. તે સતી થવા પ્રવૃત્ત થઈ અને જ્ને તેના આમળનો અને સરદારો કે જે અશ્વ સમયમાંજ પ્રચલિતી આસા રાખતા હતા તેમજે જ્ને અવરોધ ન કર્યો હોત તો તે એક જોહી અને ધર્મશીલ આર્થ વધૂને યોગ્ય મનાતા ધર્મોનો સ્વીકાર કરવાની તેની ધારણામાં નિષેધ થઈ ન હોત. તેના રવામીના કાળ પછી તેણે એનાની સરદારી લઈ હિન્દુસ્તાન આવતા સુધી પોતાનો અત્યંત બહાદુરીથી બચાવ કર્યો.

અશ્વ સમયમાંજ કાણુત્રમાં તેણે એક પુત્રસ્તનેજ જન્મ આપ્યો, અને તેથી કરીને જ્યારે તે પ્રયાણ કરવાને ચક્રિતમાન થઈ ત્યારે તે તેના બહાદુર સૈનિકો સહિત સ્વદેશ તરફ પ્રયાણ કરવા તૈયાર થઈ. પેલાવર આવતા સુધી તેમને અત્યંત વિરૂપના બોગવની પડી. અહીંયા પોતાની રાણીને સુરક્ષિત સ્વદેશ લાવવાનો સંકલ્પ કરી જ્નેધપુરથી ઉપડેલું એક ન્હાનું રત્નપુત્ર સૈન્ય તેને મળ્યું.

દેટલાક દિવસ સંતત સુસાદરી કર્યા બાદ આ કારસો દિલ્લિ આવી પહોંચ્યો. રાજમાતા અને તેના પરિજનોનો ખિયાર દિલ્લિ ન ચેકાતાં જ્નેધપુર તરફ કુચ કરી જવાનો હતો. પણ સંકલ્પ અમથમાં મુકાવનો સંભવ ધજોજ થોડો હતો. દિલ્લિ આવી પહોંચતાંજ આગરાજને મોગલ શાહનશાહના રજાણમાં સોંપવા બાદશાહી ફરમાન આરંગઝેબ તરફથી રહેમને પહોંચાડવામાં આવ્યું. મોગલ શાહનશાહના આ ચાસનનો અનાદર કરવામાં આવ્યો અને રત્નપુત્ર સૈન્ય રાજકુમાર અને રાજમાતાના રજાણ્યે જરૂરપડતાં યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયા.

પ્રથમ તહેમણે રાજપુત્રને મીઠાઈના કરડાંમાં મૂકી એક રાજબક્ત મુસલમાનને હવાસે કર્યો કે જો તહેને એક નિર્બંધ સ્થાનમાં લઈ જઈ ત્યાં આ નંદાનું રાજપુત સૈન્ય આવી પહોંચે ત્યાં મુધી ગ્રામ અને સુરક્ષિત રાખવા પ્રતિજ્ઞા કરી.

આ રાજબક્ત મુસલમાનના પ્રસ્થાન પછી રાજપુત યોદ્ધાઓ તહેમનાં કવચ અને સાંસોથી સજ્જ થઈ તહેમનાં નિવાસ સ્થાનમાંથી બહાર પડ્યા. શરૂનીર મહારાણી તહેની નંસાસોના પ્રકાશથી ચમકારા મારતી તરવાર સહિત અત્યાદૃથ થયેલી અને સૈનિકાથી વી-
ટગાયેલી તહેમના મધ્યમાં દૃષ્ટિએ પડતી હતી. જોતજોતામાં મુસલમાનોએ તહેમનો આવાસ ઘેરી લઈ તહેમને નગર બહાર જતાં અટકાવવા પ્રયાસ કરવા માંડ્યો. દિલ્હિ શહેર અને તહેના મહેલાઓનો દેખાવ રણુભૂમિનું ચિત્ર પ્રેક્ષક વર્ગની દૃષ્ટિ આગળ ખડુ કરતો હતો. અત્ય સમયમાં આ પુરાતન શહેરમાં એક એવા પ્રકારના યુદ્ધનો આરંભ થયો કે જોડેનું સામ્ય દુનિઆના ઇતિહાસમાં પણ બાગ્યેજ મળી શકશે. આ સંગ્રામ આપણને એક ક્ષણ બર પ્રાચીન ઐસના મુડીબર સ્પર્શનોએ ચરમોપિલિનીના દારણુ યુદ્ધમાં બળવેલી દેશ-સેવાનું જ્ઞાન કરાવે છે. આ સ્થળે એક બાબુએ એક મુડીબર રાજપુતો તહેમના બાક રા-
જને વાસ્તે, તહેમની રાજમાતાને વાસ્તે, અને સાંથી વંધારે તહેમની રવદેશસેવાને વાસ્તે, મોતાના પ્રાણ રણુભૂમિની વેદી ઉપર હોમવાને તત્પર થયા. એક અતિ દારણુ યુદ્ધ થયું અને ઘણા યોદ્ધાઓએ તહેમાં તહેમના જીવનની આદુતી આપી.

મહા પ્રયાસે રાજમાતા દુરમનોના પંજામાંથી નાશી છુટવા બાગ્યશાળી થઈ જ્યારે તે ક્ષાય થયેલી અને કૃધિરમાં રનાન કરતી તહેના અત્ય પરિવાર સહિત રાજપુત્રને સં-
ભાલવા સાથે નિર્મિત કરેલા સ્થાને જઈ પહોંચી અને તહેને કુશળ જોયો, ત્યારે તહેનું અન્તઃ-કરણ એક એવા પ્રકારના આનંદથી દોડાયમાન થવા લાગ્યું કે જોડેનું વર્ણન કરવું અત્ય-ભવિન છે. માતાપુત્રના મેળાપ પછી તે સ્થળેથી તહેમણે, તુર્તજ પ્રયાણ કર્યું, અને મે-
વાડનો મહારાણો કે જે રાજમાનાનો બન્ધુ હતો તહેના પાટનગરમાં પહોંચતા મુધી માર્ગમાં દોડપણુ સ્થળે વિશ્રામ ન લેતાં પ્રવાસમાંજ પ્રવ્રત રહ્યા. મેવાડ પહોંચતાંજ તહેના સ્વામી પામે બાક રાજનું તહેની કિશોર અવસ્થામાં સર્વ પ્રકારના વિવન સમયે રક્ષણ કરવા પ્રાર્થના કરી.

આ કાર્ય કર્યો પછી જોધપુર જઈ તેણે રાજપુતોની અંદર મોગલ સત્તાનત તરફ બેદિલી ઉત્પન્ન કરી; અને બાલક જોધપુરાધિપતિના રાજ્યદુરમનો સ્થામે યુદ્ધ કરવા લાયક થાય ત્યાં મુધી તહેની સત્તાનો અનાદર થતો અટકાવવા પ્રવ્રત થઈ. આરંગઝેબના આ નીચ અને સાર્વહીન વર્તનથી રાજપુતો કુપિત થયા અને તહેની સત્તાની અવગણના કરી તહેના વિરોધી થયા. આ પ્રમાણે તહેણે એક નિરાધાર અગ્રજા અને બાલક પ્રતિ આવ્ર પ્રકારના નીચ અને લજ્જતપદ દુર્મંસાને લીધે સમસ્ત હિન્દુ પ્રજાને મોગલ સત્તાનો તુચ્છ-કર કરી તહેના વિરોધી બની તહેના જેવા હિન્દુ ધર્મના કદા શત્રુ ઉપર વેર મેવા એકત્ર થવા જાગૃત કરી.

જોધપુરની રાજમાતા મોગલ શાસનશાહતની અવનનિ, તહેની ઇતિહાસ અવસ્થા અને અંતમાં તહેનો નાશ જોવાને દીર્ઘકાલ પર્યન્ત હતી. સનાતન.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ધનામ તથા
લાયબ્રેરી માટે મંજૂર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખો તથા કવિઓની, ઇશ્વરશ્રમજી, ગૃહધર્મ, નીતિ, સૃષ્ટિ
સૌદર્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની ઉચ્ચ પ્રતિની કાવ્યમય, સુંદર અને રસિક રાગો
વાળી ૮૦ ગરમીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં ગરબામંડાપાંચમાં આ
પુસ્તકમાંની ગરમીઓ ખામ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ યોગ્ય સમયમાં ખર્ચ
ગયા પછી ઘણે ઘણે ઠેકાણેથી નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ
વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાઈ છે

મૂલ્ય છ આના.

સંપાદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠેકણ—સુન્દરીમુખોધ મંદીર, રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય, રાયપર અમદાવાદ.

શ્રી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકટ કરનારાને ઉત્તમ તક.

લગભગ છપાઈ રહી છે. ચાલુ માસમાં તૈયાર થશે.

હીટેકટીવ બહાદુર શેરજોડ હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કેનન ડાયલ હુખી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં
એકા છે. તેમની અગ્રજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં ચાલુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે.
કથનાશક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને નિયારશક્તિ શુ કરી શકે છે તે આ
વાર્તા મગ્ન રીનેજીતાવે છે. શોભીતી બધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી સમાચાર અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ શિક્ષાતોની
શુભશ્રી છે, નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ધનામો તથા
લાયબ્રેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. મર્ફ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ
શ્રીઉપયોગી પુસ્તક છે. સુંદર બધાઈ. કિ. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લખમીદાસની કૃપની, કોટ, —મુબાઈ.

શ્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ માટેજ

નવીન માસિકપત્ર.

સવિતા.

દેશ, પ્રજા, સમાજ ગૃહ એ સર્વના સાહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય સાધના
સંબંધનું સત્ય સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા સાહિત્યનું
ઉત્તમ સાધન. લવાજમ રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ માફ.

વ્યવસ્થાપક “ સવિતા ”

નગરસોની પોળ, —મુરત.

મ. પાંખક, ઇન્દ્રકાન્તના હરકટર સાહ્ય પ્રાચીનક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયકેરી માટે સંચુરકરેલું; તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયકેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને ખીજા રેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી પુરૂષનો અતિ આવકાર પામેલું

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મલીપતરામ નિલકંઠ ખી. એ. એલ. એસ. ખી. એમદાવાદ.), રા. કેશવલાલ જ્યેષ્ઠકર ધોળકિયા, એલ. એમ. એન્ડ. એસ. (રામપુર-રોહી-લખક.), સૌ. વિદ્યાગવરી રમણભાઈ ખી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ ખુચ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. (બુનાગર), રા. ધિવસંકર શામળ દલાલ, ખી. એ. એલ. એલ. ખી. (ન્યાયોધીશ માણાવદર રેટો), મિસ એફ. મેક્કેશી લેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ ખાઉન શીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ ખીજા સાક્ષર વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

મુખ્ય વિષયો ઉપરાંત અનેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાજોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થયેલ છે. જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રીઓને, ભગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રેષ્ઠ, કર્તવ્ય પરાયણ જેવા ઇચ્છતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્વીકૃતિ લેખનો ઉદય મહાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને મુખપૂર્ણ જીવન શુભ હેતુ ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધર્મસંસાર ચલાવવેલી રીતિનું અને બચ્ચાઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ઇચ્છતા હોય, તેવા દરેક સંજ્ઞાને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. ક્રીમિત રૂપિયો સંવા. પોસ્ટેજ જુદું.

વિદ્વાનોએ પંખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

‘સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.’

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રજ્ઞેભક્તિમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી દીણ થાય છે તે સર્વ કોઈ જાણે છે, પ્રેસંવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંથી અનેક સુવાચરથામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની માટી સ્ત્રીઓ છન્દગી ખુવે છે; ને કદાચ સ્ત્રી તંદુરસ્ત હોય ન-તે સમયમાં ક્રોધ, મેળવ છે તોપણ પછીથી સુવાચરતા અનેક શુભ બાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલા કરે છે; ને આખરે રોગની ભોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે બચ્ચા સ્ત્રીઓ અનેક બાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાનીં કંઈચ્છાંતમાં દરેક સ્ત્રીઓ બાંધુ પુસ્તક વાંચવાથી ધણો ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાજકું હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની હાથ ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તેવા ખાસ પ્રેસંગે લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાજકુંની બાંધી છન્દગી કેટલી બધી સુધરી જાય છે તે બાબત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર ગર્ભવંતી સ્ત્રીની શરીર, સંભાળની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં થતાં સાધારણ દરદોનાં ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે બાબત અતિ ઉચ્ચ વેદક ગ્રંથોનાં આધારે જણાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ સાથે) મત આંતો ચાર, પોસ્ટેજ જુદું. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

અંદરવરલાલ કે. વેંજુવ, રાધપિટ્ટ. જેતપોર, (કાઠીયાવાડ)

અમુલ્ય સેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

અમનગર—ઠાઠીયાવાડ.

સવા આનો મોકલી આપેથી નમુનાનો અંક મોકલવામાં આવશે.

ગુજરાતી પત્ર.

ગુજરાત કાઠિયાવાડ, હિન્દુસ્થાનના ખીન્ન વિભાગ, જમી, આદિ દુરના
પ્રદેશોમાં યહોજો દેશોનો પામેલું, સાહિત્ય, સમાજ, રાજ્ય, ધર્મ આદિને
લગતા વિવિધ વિષય ચર્ચાવતું, દેશવિદેશની અનેક ખબરો આપનાર :

સસ્તામાં સસ્તું અને ઉત્તમ અઠવાડિક પત્ર.

વાર્ષિક લવાજમ: માત્ર રૂપિયા દોઢ. દેશાવરવાળા ગ્રાહકો
માટે રૂપિયા અઢી.

દર વર્ષે ગ્રાહકોને બે સુંદર પુસ્તકોની સેટ આપવામાં આવે છે.

નવા ગ્રાહકોને ખાસ લાભ.

તા. ૨૮ મી ફેબ્રુઆરી સુધી ગ્રાહક ચનારને ૧૨૯ સુંદર છબીઓ,
દિલ પસંદ લખાણ, અને હિન્દ દેશના મનમોહન ચિત્રથી અલકૃત ચચેલ
૨૨૦ પાનાનો આ પત્રનો ગઈ હીવાળીનો રૂ. ૧ ની કિંમતનો ખાસ અંક વિના
મૂલ્યે સેટ મળશે. ગ્રાહક સિવાયનાને આ અંક આઠ આને મળશે.

મેનેજર, “ગુજરાતી પત્ર” —અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

યન્ન નાર્યતુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તન્ન દેવતાઃ । મનુઃ

-(પ્રમત્ર દેવતા રહે, જ્યાં પામે મન્માન સુન્દરી)

સર્વોગે શ્રીગો માટે પ્રકટ થતું મારિક.

પુસ્તક ૭.	સંપાદન,	૬. મ. ૧૮૧૦; એમિલ
અંક ૮.	ખન્ધુસમજ, અમદાવાદ.	૬. મ. ૧૮૧૬; દાદુશન.

વિષયસૂચક
સંખ્યા.

વિષયવિભાગ.	સંખ્યા.	૫૪
જ્ઞાનસુગન્ધ		૨૨૫
કાવ્યકુશલ.		
વિમળપ્રેમ	ગ. વિષ્ણુ	૨૨૬
પનિયારી	રા. અંગાત્મિક	૨૨૭
કાવ્યકુશલ	રા. પદ્ય	૨૨૮
કુસુમિની પ્રણયકલહ	સા. સુમતિ	૨૨૯
વાર્તાલહરી.		
સમાર	રા. વંતસુખવાચ કૃષ્ણવાચ મેના	૨૩૧
રમણીમણિમાળા.		
લેડી જોતવાસેન	બેન ૨.	૨૩૬
વિષયવિહાર.		
શ્રીયુત રાજેનું ઉદયગચ્છ	ન. લોગિન્દ્રરાવ રતનવાચ દિવાલિયા બી.એ.	૨૩૯
નગીન	રા. ભાનુ	૨૪૦
આપણી શ્રીઓની મિથિ	રા. વાનરાવ પ્રાણોત્તરિ પટેલ બી.એ.	૨૪૬
વિદ્યાકળા.		
મગીતની મેન કિપર અમર	ગ. સુનીશવ ગોવરધનદામ શાહ	
	બી. એ. એમ. ડી. સી. ડી	૨૫૫

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ આવે માત્ર સવા રૂપિયા

આયોનિક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રેસ.—જવર બિન્દુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. ર. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ.—જંતુવિનાશક. એથી કે એરી જંતુના વિષને કાપી નાંખે છે

ર. ૦-૮-૦

બલક ધ્યુરિક્સાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તરોધક, લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા. ર. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ક્રાકાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે અને શુષ્ક લાગે છે. ર. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતુ અટકાની જલદી રજ આણે છે. ર. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખાલનો મલમ, કોલેરા, ખેગ વગેરેની મધ્યગી જાતની અકસીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખર્ચર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર મજબૂરની) આયોનિક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુખિઆત નવલકથાકાર સાક્ષરશ્રી ગો:વર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “શ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપાત્ર યાય, સ્વસ્થ યાય શરીરે બળવંતી, દેવહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને દેવતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને ઇચ્છેલામાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખર્શ કહ્યાણ કંરવા
 “શક્તિમતી અને હસાદિની બને, કુટુંબની બાળક વર્ધને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગના
 “હસ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું ઇવન ઉત્તર કરે અને તેનાં આંતર-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હૃદ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી. નાંખે અને
 અને સ્વદેશમાં ઉદયપૂર્વેનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્થસુન્દરીઓના
 જીવનની સૂક્ષ્મતા છે. “શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાગ્ય નથી...
 “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ એપ્રિલ:-ફાલ્ગુન, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૮ મો.]

જ્ઞાનસુગન્ધ,

ધર્મ કરવાની રીત.

આપણામાં લોક ધર્મ કરે છે, તેમાં કોઈ દેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાને માટે જ
 કરે છે, ને ઘણા લોક તો તેમાંથી કાંઈક પુણ્ય થાય ને ધન મળે કે સંસારનું
 સુખ મળે એવી કામનાઓ ધર્મનું આચરણ કરે છે. કામના રાણવી એ વાક
 જાતનો લોભ છે, અને કામનાથી કરેલો ધર્મ સકામ કહેવાય છે ને કામના
 વિના કેવલ દેશ્વરને પ્રસન્ન કરવાને ધર્મ કરીએ તે નિષ્કામ ધર્મ કહેવાય છે.
 જે માણસ દુઃખમાંથી યજ્ઞવાનો ને સુખ પામવાનો કામનાથી ધર્મ કરે છે તેનો
 ધર્મ સકામ છે ને દેશ્વર તેની કામનાને સફળ કરે છે, ત્યારે તેને રૂઢેલી
 વસ્તુ આપે છે. આ સંસારમાં સાધું કહેવાતાં સુખમાત્ર શાસ્ત્રમાં વિષય કહે-
 વાય છે. રાજા ને કારમારનો પદવો પણ વિષય છે ને દ્રવ્ય પણ વિષય છે.
 આ વિષયની કામનાઓ જે પુણ્ય કરે છે કે ધર્મ કરે છે તેને તે વિષય મળે
 પડે એ પુણ્ય અને ધર્મ સમાપ્ત થાય છે, ને તેનું ફલ પુનઃ થઈ રહે છે પડે
 વિષય પોતાનું ફલ આપવા માંડે છે. મહાપુણ્ય કરી કષ્ટ ઘેટી તપ કરી માણસ
 દ્રવ્ય મેળવે તો પછી દ્રવ્ય પોતાનું ફલ શું આપે? દ્રવ્યવાનના ઘરમાં કંકાસ

અને કલેશ હોય છે ને દ્રવ્યચાલને અને તેનાં ચાલકને એ દ્રવ્ય માટે એમ તક-
 રાર અને વાદ થાય છે કે આ જાણે કે મને વધારે મલ્લે ને સામાને ઓછું મલ્લે
 અથવા આ મ્હારું માણસ છે તેને વધારે મલ્લે ને સામા પક્ષના માણસને ઓછું
 મલ્લે. આથી મમતા, અહંકાર, અભિમાન, અદેહાદિ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. વઢી
 પાસે દ્રવ્ય હોય તેવા માણસને એ દ્રવ્ય ચોટે માર્ગે ચરચવાનું મન થાય છે
 તથા અનેક કુમાર્ગિં ચઢે છે, પટલે, દુર્ગુણો થાય છે. આ સડ વિચારીયે
 હીંપ ત્યારે સકામ ધર્મ ને સકામ પુણ્યનું ફઠ દુઃખદાયક છે એવો ઉપલ્લા
 શ્લોકનો અર્થ છે. માટે સકામ વસ્તુ શોધવી નહિ, પણ સડ વાતે ઈશ્વરને સોંપી
 દેહ ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાંચી તેને પ્રસન્ન કરવાનીજ કામના રાંચી જે ધર્મ
 કરોયે તે નિષ્કામ ધર્મ કહેવાય છે. આવો ધર્મ કરનારને માથે દુઃખ પડે ત્યારે
 તે માણસ, ઈશ્વર ઔપધ આપે છે એવું ગણી, ધર્મનું આચરણ કરે છે. ને તે
 લામથી તે માણસ સિદ્ધ થાય છે અને પેં દુઃખને એવીં વુદ્ધિથી વેઠવું તે એક
 જાતનો યોગ ગણાય છે. ને એવો યોગ સાધનાર યોગી કહેવાય છે ને તેનું
 દુઃખ તપ કહેવાય છે. દુઃખમાં આવો યોગ સાધી એ યોગી સિદ્ધ થાય છે.
 સકામ ધર્મ શોધનાર માણસને સુખં મલ્લે છે પણ તેનું પરિણામ દુઃખ થાય છે.
 ત્યારે નિષ્કામધર્મ આચરનારને દુઃખ પણ ઔપધ જેવું થાય છે ને તેને દુઃખ-
 માંથી એવી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તેને મોડી વડલી જીવનમુક્તિ મલ્લે પટલે વીજાને
 તો મરણ પછી સ્વર્ગ મલ્લે પણ આને તો જીવતાંજ શાન્તિ અને મુક્તિ મલ્લે છે.

લીલાવતીજીવનકલા.

કાંચકુંજ.

વિમળ પ્રેમ.

(કામલુ દીસે છે અશ્વમેધાંતારી આંખખારે-એ રાગ.)

ખેડેનો, ંહાલી ! પતિ સર્જે નિત્યે મ્હાલજેરે,

વિમળ પ્રીતિ રાખજેરે, ખેડેનો.

રઝની સળંગી મ્હાન રહે છે,

ઇન્દુ પતિવિષ્ણુ ઝૂરી મરે છે,

પતિમત, ખેડેની ! એવું નિત્યે યાજજેરે,

વિમળ પ્રીતિ રાખજેરે, ખેડેનો.

પ્રિય રઝની વિષ્ણુ ઇન્દુ ઘેડો,

આકાશે ફરતો તે મેલો,

પ્રેમ અલૌકિક એવો પતિ, કેરો ધારણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, જહેનો.
 ઠહેછે જળથી પૂર્ણ ભરેલી,
 સરિતા સાગરમાં મદ્યેલી,
 જહેની ! પ્રીતિવહન પતિ-હૃદયે રહેવું રાખણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ ધારણેરે, જહેનો.
 પ્રિય પતિ નિરખીને આકાશે,
 નંદીન ખોલ્યું પૂર્ણ કળાએ,
 જહેની ! ત્યમ આપણ સૌ હૃદયકમળ ખીલાવણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, જહેનો.
 અમી ભરી પ્રિય પતિની હાથે,
 કરવી અનુપમ સુખની વૃદ્ધિ,
 પતિસહ રમતાં સહિ સર્ગ સુખી સૌ ધારણેરે,
 વિમળ પ્રીતિ રાખણેરે, જહેનો.
 વિષ્ણુધ.

પનીયાંરી.

(રાગ:—શાખ દે છે સામુદ્રે વહુજ રહેા ટંગે).
 આવી મનોહર સંધ્યારે નિર્મળ નલમાં ઠહેલી
 ચાંચ્યાં જળ ભરવાનેરે મળી સહુ સાહેલી.
 (સાખી) આંજી અંજન નેત્રમાં ગુચી વેણી સાર,
 કરીયા કુમકુમ ચાંદલા અંગાડે કુલહાર.
 લીલી વાડીના વનમાંરે ચાંચ્યાં અમે મલકતાં
 કાંઈ મન્દ પવનમાંરે લેખનથી લયકાતાં.
 પાયે ત્રુપુર ઝમકતાં કરતાં સડે મૃદુહાસ,
 મહમાતાં ત્યાં આવીયાં વાડીના કુપ પાસ.
 છે ગીચ ઘટા ત્યાંરે તરુવરની પીંટાઈ,
 ત્યાં સુદર વનિતારે કરે ચેષ્ટા કાંઈ.
 સોને રસીયાં હોત્રમાં મોરલીનાં ઝણકાર,
 તે સાથે ત્યાં વાજતો ઢોસ તણો રણકાર.
 સુંસુવાટ કરીનેરે પ્રીતે ખેન્ધ્યાં પાણી,
 માથે મુકવું ઉઠાવુંરે લીધું દોરડું તાણી.

ગંગાજમની બેઠલાં ચડાવીયાં, અમ શીવ,
 સો સાથે પાછાં વળ્યાં ધીરેથી ઘર દિશ.
 તેને રસીયો રાતોરે લલુંકતો થઈ ભાતુ,
 અતિ રેણુ ઉસડીરે દોડી આંવતી ધેનુ.
 તેવે રમ્ય સમે અમે પનીયારીની હાર
 સુણી વાતો સુખ હું:ખની મળીએ મુર મોઝાર.
 દરવાજે જ્યાં જઈએરે મળે અમને પીયુલ,
 આધું જોડીને ખસીએરે ત્રાંસી નજરે જોધ.
 શરમાઈને ચાલીએ ઠૂઠા કરતાં એમ,
 (પણ) ભરીએ અમ જળ મીઠડાં, મીઠો છે અમ પ્રેમ.
 આવી નીજ નીજ સ્થાને જે થઈએ આનંદી,
 જળ મુકીને જઈએરે સાસુલને વંદી.

”.

અધ્યાત્મિક.

કૌતુભયી.

યૌવન—વન—સારિકા

સંગીત—ધન—સાધિકા

પુટબ્યાં કુન્ને પુન્ને પુન્ને માલતી યુધિ સેક્ષલિકા !

તું કદિ બંસી, તો હું કુરંગ,

તું જદિ વનિહ, તો હું પતંગ,

મળો મળો આ જીવને; અયિ ઉજવલ દલિહા !

કુટિરદારે ભારે ભારે સમજાયો બેસી અર્ધ્ય,

મનોમનિદરે ધીરે ધીરે રચિત કરો છો સ્વર્ગ;

કોણ તું અયિ કૌતુકમયી,

કોણ છું તું મ્હારી જો ! ?

રાત્રે છે બન્ને ચરણ-ભંગે, જીવન મ્હારું મરણ-રંગે,

કંદકે પુલે ગાયિ

કઠે ખેરાવો માલિકા *

બકુલ.

કુમુદીનીનો પ્રણયકલહ.

હરિગીત.

જળ પૂર્ણ એક સરિત મધ્યે કુમુદીની પ્રકુલી હતી,
 નિજમુખ મધુર ખીલવી સુરભો તે પ્રસારી રહી હતી;
 વળી રાત્રી પડી પ્રિય ચન્દ્ર ઉદયની આથ મનમાં ધારતી,
 દર્શન-રૂપકા અતિશય થવાથી નભ તરફ નિહાળતી. ૧.

ગીતી.

ચન્દ્ર ઉદય કાળ પૂર્ણ થતાં પહેલાં
 દેવયોગે બહુ વાદળાં રહેલાં,
 તેથી લેશ પણ શશી નહિં પ્રકાશ્યો
 અને કુમુદ તણો આનંદ નાર્યો. ૨.

દુર્તાવલંબીત.

કુમુદોત્તી નોયું સુખડું તો કરી
 રૂદન તે મનમાંહી કરી રહી,
 સમજ થોડું પ્રિય દુઃખમાંહિ છે,
 અરી રૂપી દળથી પકડાય છે. ૩.

હરિગીત.

પણ સીંચલાવ ન દુર યાયે કેમ તે પુરું લહી શકે,
 પતિ દુઃખ જાણે તોય “કેમ પ્રકાશ દે નહિ” એમ કરે.
 તે કુમુદીની એ આખી રાત્રી યોગમાં પુરી થઇ,
 વિકર્યો નહિ શશી ને વળી વાદળ થયાં અળગાં નહિ. ૪.

નારાય.

પરન્તુ પુણિમા દીને-બીજે દીને-શશી જદા,
 પુરો પ્રકાશીને ખીલ્યો સહુ તણોજ સુખદા;
 કરીજ કોપ સુખ આડું ફેરવી કુમુદીની,
 રીસાઇ બેઠી નાથથી જુએ ન મહેાં ઉંચું કરી. ૫.

હરિણી.

સમજ સવળું, મીઠા સાંદે, શશી મધુરું વદે
 “પ્રિય કુમુદ તું અજ્ઞાની છે, ન કેમ કશું લહે;
 “અતિશય દુઃખે કાલે રાત્રે, મીઠાઇ જતો હું ને
 “દળ અરી તણાં દોડી આવ્યાં, રૂદને પકડ્યો નભે. ૬.

વાર્તાલહરી.

“સંસારે.”

(અગ્રેષ્ઠ ઉપસ્થી.)

૩.

ઉંઢાળાનો સખ્ત તાપ પડતો હતો. સુષ્ક આસ્ત પામતો હતો. પ્રબોધચન્દ્રના વિશાળ ઉંઢાનના એક ઓરડામાં ત્હેની સ્ત્રી કુસુમકુમારી જૂતકાળનું અવલોકન કરતી બેઠી હતી. જ્ઞહારે પ્રબોધ ઉધરતો વક્રિલ હતો ત્હારે અને જ્ઞહારે તે એક ન્હાનાં શહેરમાં વક્રિલાત કરતો હતો. ત્હારે શું ત્હેને વધારે સુખ ન હતું ? તે વખતે તેઓ પૈસાદાર નહતાં પણ તે વખતે ત્હેમને પૈસાની જરૂર નહતી. પ્રેમનું ધ્વિજત પાન કરવાની ત્હેમને નવરાસ હતી. પ્રબોધચન્દ્ર ઘણી વખત કોઠામાંથી વ્હંશે થેર આવ્યો આવતો, કારણ કે ત્હેને કોઈક ભા-એજ વક્રિલ તરિકે રોકતું. આ દિવસોમાં તે પોતાની પત્નીને હૃદય સરસી ચાંપીને ગણ-ગણતો કે—

“Though our, the home of want, I never repine;

Art thou not there, even thou, a priceless gem and mine?”

પ્રેમને સબળ ખીસવંતી આવી ગરિઆઈ સિવાય ત્હેમના પ્રેમી પંથમાં અન્ય કોંટા નહતા. તે વખતે દુનિયાના વૈભવ પ્રાપ્ત કરવાની ધ્વિજ પ્રબોધને નહતી; પરન્તુ જેમ જેમ કમાણી વધતી ગઈ તેમ તેમ નવિન આશા ઉદ્ભવતી ગઈ. જે સ્થિતિએ પહોંચવાની ત્હેને આશાય નહતી, તે સ્થિતિ ત્હેને શુષ્ક લાગી. તે શહેરના વક્રિલ મંડળમાં શ્રેષ્ઠ પદે પહોંચીને બેસી રહેતું ત્હેને રૂચું નહિ. હાઈકોર્ટમાં દિવિવચન કરવાનો ઉત્સાહ થયો, ને આશા પરિપૂર્ણ કરવાને તે કલકતે આગ્યો.

મનુષ્યોના જીવનમાં કોઈક વખતે અચિંતી ભરતી આવે છે. ભરતીને ઝીલીને પ્રબો-ધચન્દ્ર પૂરમાં આગળ વધ્યો. અલ્પ સમયમાં તે મનુષ્યોનો માનીતો, વક્રિલ મંડળમાં જ્ઞહીતો અને પ્રવિષ્ઠ કાયદાશાસ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયો. સ્વંવારમાં પોતાના કુલોની સાથે, જ્ઞહીને હાઈકોર્ટમાં, અને પછી સાંજના મંભાંઓમાં, આ રીતે તે યાદીને થેર જાય એ-ટલે ખીજે દિવસે નીકળનારા મુકદ્દમાન કામગીયાં ટેબલ ઉપર પડેલાં હોય. રાતના બાર બાર વાગ્યા સુધી ત્હેને જગતું પડતું હતું. મિત્રોમાં, પૈસામાં અને સ્થિતિમાં ત્હેને લાભ થયો પણ હૃદયની સ્વસ્થતા ગૂમાવી.

લોહિ-કુસુમને ભાગ્યશાળી સમજતા. શું ખરેખર સાચ હતું ? જેમ જેમ પતિને ધંધા વધતો ગયો તેમ તેમ ગત સમયની પતિપત્નીની પ્રેમજોષિ નષ્ટ થતી ગઈ. આથી ત્હેને વિચાર આવતો કે શું જૂતકાળમાં ત્હેને સુખ ન હતું ? આવાજ વિચારમાં તે દિલગીર થઈને બેઠી હતી, તેટલામાં ત્હેનો ન્હાનો પુત્ર કોડતો આવ્યો અને બોલ્યો; “મા, લલિત બાપુ આવ્યા છે.”

મૌન મુખે સહન કરતી, પતિની સેવા કરતી, તેને ખુશી રાખવાના યત્નો કરતી. ચાકર નોકરને કરવા જેવું કામ પણ પતિની ખુશી માટે ઘણી વખત નતેજા કરતી. અને તે સર્વથી વધારે વખાણવા લાયકતો એ હતું કે પોતે પતિને છગરના પ્યારથી ચાહતી. “ મહાતું ને રહેતું ” પ્રેમ ને ધૈર્ય એ સ્ત્રીજીવનની સાદૃશ્યનાવાળાં મહાન મુશ્કેલીને તે અક્ષરશઃ અનુસરતી.

સગાં કે સાહેલી પાસે તેણે કદીપણ પોતની વર્તણૂક માટે શરિયાદ કરી નહોતી. પરંતુ આ અમલ વેનાથી દીનપ્રતિદીન તેનું સ્વલ શરીર ક્ષીણ થવા માંડ્યું અને આવી હૃદયભેદક સ્થિતિમાં જ યુવાનવયે તેનો કાળ થયો. પત્નીના ભોગે પતિની લાગણી નિઃશ્વસ-સતેજ થઇ. હવેજ તેને પતિના સદ્ગુણ, બુદ્ધિ, કર્તવ્ય પરાયણતા, સહનશીલતા, અને પ્રેમની ખરી પરીક્ષા પડી. વિવેકે વ્યાકુળ બની તે ઝુરવા લાગ્યો. પણ સમય ચાલ્યો ગયો હતો અને છેવટે પર્યંત દુઃખ ભોગવી લેડી જેન મદાને માટે સમાધીમાં સતી હતી. કાલા-ધણે પત્નીની ધોર ઉઘી જતના સગે મરમરની બંધાવી અને તે પરના સફેદ ને સ્વચ્છ આરસપર લેખ કોનરાવ્યો કે—

અત્યુત્તમ પત્ની, સહનશીલ મુન્દરી, ક્ષમા અને દયાની દેવી, પતિની
કઠોરતાનું ભોગ થયેલ કામળ પુષ્પ, લેડી જેનવાલેસે યુવાન
વયે આ ભુમીપર રાચન કર્યું છે.

તે હમેશાં કબરસ્તાનમાં મન્દ પગલે, શોધતુર મહેરે પત્નીની મફેદ ધોર પાસે જતો. તે પરના “ કોસ ” ને અતિ પૂજ્ય ભાવે પોતાના હોઠ લગાડતો, અને થુટણુ મંડીએ પડી તેણીના આત્માની શાંતિ માટે પ્રાર્થના કરતો; અને અનુતપ્ત હૃદયે, બગતા-પ્રધાના પથી બગતા અંતઃકરણે, સજ્જન નયને, ધ્રુજતે સાદે કહેતો કે “ મહારી કઠોરતાની ભોગ થઇ પડેલ નિર્દોષ પ્રિયા, મહારાં જડ ને લાગણી વિનાનાં અંતઃકરણથી દુભાયેલી પ્રિયા, તારા પ્રત્યેની મહારી વર્તણૂકને માટે મને ક્ષમા કર. ” છેલ્લે છેલ્લે પણ આ નિખાલસ દિલના ઉદ્ગાર લેડી જેન વાલેસે શ્રવણ કર્યા હોતતો કેટલા કણપ્રિય થઇ પડ્યા હોત ?

લેડી જેનવાલેસની સહનશીલતા ને સદ્ગુણો ઉપરાંત આ જીવન લખવાનો ઉદ્દેશ તેનો આત્મસંયમ છે. સ્વામી તરફથી ગમે તેવી વર્તણૂક સહન કર્યે જતી એ આર્થબાળાઓને માટે ફરજિયાત-સામાન્ય ધર્મ પડ્યું છે. પરંતુ સુરોપીયન સ્વતંત્ર મગજની લેડીઓને માટે તેમ નથી. તેઓ ધારેતો કોઈથી પણ વાંઝળી ન્યાય મેળવી શકે છે. તેમ છતાં પતિનો મુશ્કેલ કાષ્ઠપણ પ્રકારે ઝાંખો ન પડે એજ આંતર ઇચ્છાએ અંદગીપર્યંત સહન કરી પોતાની અવિચલ કીર્તિ આ દુનિયાંપર કાયમ રાખી ગઇ એવી બહેન જેનવાલેસને ધન્ય વાદ ધટે છે.

વિવિધવિહાર.

શ્રીયુત રાણેનું ઉદ્યોગગૃહ.

એમના કારણસર ગયે વર્ષે મુંબાઈથી સાન્તાક્રુઝ રહેવાનું રાખ્યું સારથીજ “તમ જૂઠું જઠ આપ્યા !” “રાણેનું કારખાનું બેંચું !” “તમે તો બેંચુંજ હશે !” “તહાં મારી પાસે છે તે નથી બેંચું ?” આવા ઉદ્ગારો નિકળવા માંડ્યા. પરંતુ પ્રસંગ આવતો નહિ. છેવટે ગયા માસમાં મહારા સ્ટેડી પ્રો. ડી. ડી. ડાંગા આ ઉદ્યોગગૃહ બેંચ આપ્યા અને ત્યાં સિખવવામાં આવતા ઉદ્યોગો “સેવાસદનના ઉદ્યોગગૃહમાં દાખલ થાય તો ઠીક” એવી સૂચના કરી. આ સૂચનાને અગે એ ઉદ્યોગગૃહ બેંચ આવવા નિશ્ચય થયો. પ્રો. ડાંગા શ્રી. નાયક બે સેવિકાઓ અને મેં જવાનો દિવસ નક્કી કર્યો.

‘જૂઠું’ દરિયા કિનારે તાડરૂઝની ઘટ્ટામાં આવેલું ન્હાતું ગામ છે. સાન્તાક્રુઝ વિલિપાર્કે કે અંધેરીથી પગરસ્તે આડ્યા કલાકનો રસ્તો છે. ગાડીમાં જવું હોય તો અંધેરી રોડન વધારે ગુગમ થઈ પડે છે. કારણ ત્યાં ઘોડાના ટાંગા મળી શકે છે. એક ટાંગામાં ચાર માણસ બેસી શકે છે. જુદા સૂધી જતાં આવતાના બે રૂપિયા બાડાના પડે છે. અમારી સાથે બે સેવાબગિનીઓ હોવાથી અંધેરીથી જવાનું રાખ્યું હતું. શ્રી. નાયક ચર્નિરોડના રોડનથી બેસવાના હતા, પ્રો. ડાંગા અને બગિનીઓ આન્ડરોડથી બેસવાનાં હતાં અને હું એમને સાન્તાક્રુઝને રોડને મળવાનો હતો.

રહવારના ૭-૪૫ એ સાન્તાક્રુઝ ગાડી આપી પહોંચી. સ્ટેડી રા. હરસિદનાથ દિવેડીયા મહારી સાથે હતા. શ્રી. નાયકની મરજી એમ થઈ કે બીજું કોઈ નથી આવ્યું મારે જવાનું મુસ્તરી રાખ્યું કારણ આન્ડરોડના રોડન ઉપર કોઈ નહોતું. ‘આમે ને આમે આપણે જઈ આપીયે’ એ ધ્રુવિયાથી અમે ત્રણે અંધેરી પહોંચ્યા. અંધેરીના રોડને ઉતરતાં તેજ ગાડીમાંથી અમારી બે સેવાબગિનીઓ ઉતરી અને અમે આશ્ચર્ય રૂપે દસી પડ્યા. ટાંગાનું નક્કી કરી જુદા તરફ ચાલ્યા. જુદા અને અંધેરી વચ્ચે મેદાન છે. એટલે રૂડ-રૂડમાં દરિયા કિનારે આવેલા આ ન્હાના ગામના ઘરોની ઘોળા બાંતી લીલી રહાયેલ. માં અને ઉંચા ઉંચા તાડની જગલમાં બહુ આનંદ આપે છે. ગાડીમાં બેસી આમ તેમ ગપાટા હાંકતાં દૂરથી વાંદરા સાન્તાક્રુઝનાં ડાપરાં જોતાં જતાં હતાં. જુદાથી ખાસક અને બાલકાઓ ચોપડીયો લઈ રમત રમત રમતાં લોકલમાં બેસી વાંદરા-મુંબાઈની નિસાબે જવા આવતાં હતાં. ખરેખર આપણા ગુજરાતમાં નિસાબે લઈ જનાર એક-નોકર બેંચએ, ત્યારે મુંબાઈમાં ટ્રામ ટ્રેકનમેરોડર, અને આવા એકલા મેદાનમાં પછું બાલકો એકલાં ફરી શકે છે, અને આમ ફરી શકે છે ત્યારેજ દેશનામાં અચક્ષતા નિડરતા આવે છે. જૂઠું ગામમાં પેસનાંજ ગામડાનેક સીન તાડય થયે. ન્હાનાં ઘરો ગાડાં પાસની ગંજી ડાખ્યાં વચેરે જોતાં જોતાં અમારી ગાડી આગળ ચાલી. સાથે ગામનાં ડોકરોં પછુ કુતુહલથી અમારી ગાડીની પાછળ પાછળ આવ્યાં. એરેલોમાં મુરચિન બાગ, વાંસ માડીનાં પછુ મુખડ

બંગલાશાળી ઘરો આવ્યાં અને આજ મી. રાણેની મિલકત હશે એમ અનુમાન કર્યું. ગાંડીઓ ઝાંપા પાસે ઉભી રહી અને અમે બધાએ પ્રવેશ કર્યો.

ઝોટલા ઉપરથી જળામાથી જોતાં એક ઓરડામાં એકાદ બે પારસી ગૃહસ્થો સાથે એક ગૃહસ્થ કરતાં સંન્યાસીને વાત કરતાં જોયો. આ પુરૂષ દેખાવમાં પ્રચંડ-કદાવર હતો; ધોળો બરફ જેવો ઝમ્મો પહેર્યો હતો તે ડેક-પગ સંધી આવતો હતો. પગમાં પાવડીયો હતો. માથું સંન્યાસીની મારફત ખોડું હતું અને કોઈ તલના તેલથી ચકચકિત થતું હતું. આ સદ્ગૃહસ્થની મુખમુદ્રા જોતાં લેતાં પ્રત્યે ભાવ ઉત્તર થતો એટલુંજ નહિ પણ કોઈ પ્રતાપી હમારામાંના એકને એમ પણ લાગ્યું કે કદાચિત આ પુરૂષ આજ કાલ બંગાળાની મુસ્લાદરીએ જાય તો લેને પોલીસને હાથે ધણું સોંપવું પડે. આજ સદ્ગૃહસ્થ મી. રાણે હતા. પેલા પારસી સદ્ગૃહસ્થો સાથે વાત પુરી કરી અમારી પાસે આવ્યા. એક બીજીની ઓળખાણુ આપ્યા લીધા પછી મી. રાણેએ અમને એમનું ઉદ્યોગગૃહ વગેરે દેખાડવું શરૂ કર્યું.

પ્રથમ એમના ડ્રોઇંગ રૂમમાં દાખલ થયા. ત્યાં પક્ષીનાં ખરી પડેલાં પીછાંના પંખા-કેળાના રેશાનાં લુગડાં, જપાનીઝ જતનના પંખા વગેરે જોયું. પીછાંના પંખા બનાવવા એટલા સહેલા છે કે બે ચાર દિવસના અનુભવથી સારી કમાણી કરી શકાય. ત્યાર પછી અમે માળ ઉપર ગયા. આગલા ખંડમાં વાંસનો સળીઓ અને ગોળ રેંડીયા જેવું લાકડાનું દલકું યંત્ર જોયું. આ વિશે પૂછતાં જણાવ્યું કે આ યંત્ર મારશ્વર રંગ બેરંગી જપાનીઝ કરીગરીનાં કાગળનાં કાનસ બનાવવામાં આવે છે. આ ઉદ્યોગ માટે માત્ર જપાનીઝ કાગળની જરૂર પડે છે. બાકી કાનસ બનાવવાનું યંત્ર અહીં થાય છે. મી. રાણે પોતે યંત્ર પુરું પાડી શકે છે. આવા યાનસનો બહુજ ખર્ચ છે ને વિલાયતી કંપનીઓ કાનસ તથા કેળાના રેશાના અને જપાનીઝ કાગળના પંખા જાપાનથી લેતાં હતાં. આ કંપનીયોનું એવું કહેવું થયું કે આ વસ્તુ ઉપર *made in Japan* જપાનમાં બનાવ્યાં એવી છાપ મારવા દો. જ્યારે મી. રાણે એથી વિરુદ્ધ હોવાથી વિલાયતી કંપની આ માલ લેતી નથી. આ કાનસ પંખા વગેરે માત્ર વચવાનોજ ધંધો કરે તો પણ સારી કમાણી થાય. કાનસ બનાવનાર દરરોજના બેથી ચાર રૂપીઆનાં કાનસ બનાવી શકે છે.

સ્થાને ન્હાંના મેજ ઉપર સિંહ-વાવનાં ન્હાંનાં બચ્ચાંઓ જોયાં અને એમાં મશાલો બર્થો હોય એવું લાગ્યું. મી. રાણેને પૂછતાં જણાવ્યું કે વીક્ટોરીયા ગાર્ટન્સના મ્યુઝીઅમ તરફથી આ મરી ગયેલાં બચ્ચાંઓ મશાલો ભરી આપવો મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. એક ખૂણામાં કેળાના રેસા મુતરની આંટીઓ હોય એમ પડ્યા હતા. આ રેશાનાં લુગડાં પણ

અડધું માણસની આકૃતિમાં ફેરવી નાંખ્યું હતું. રેશનીજ સુષો-વાળ. અંદર કાચલી ભાગી નહોતી. આ બે કે ચાર પૈસાના નાળીયેરને આવી આકૃતિમાં ફેરવ્યા પછી, તેના ઉપર રંગ વગેરે લગાડ્યા પછી તેના દશથી પંદર રૂપીઆ ઉપજે છે અને પ્હાર ગામ જાય છે. આજ પ્રમાણે નાળીયેરની કાચલીના કમંડળ, ખાલા, જૂદી જૂદી જાતનાં બટન બનતાં જોયાં. ખરેખર રસ્તામાં પડેલા નાળીયેરનો કાચલાનો ધારે તો કેટલો સદુપયોગ થાય અને કેટલા નિરાધાર મનુષ્યો પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે તેનો ખ્યાલ અહીં થયો. આથી વધારે તાજુખી તો પછી શબ્દ. એક ખૂણામાં લાકડાનાં છોડીયાં જોયાં. 'લાકડાં' ચીરે છે ને છોડીયાં ઉડે છે એ નહીં પણ સુતાર સાગનાં લાકડાં કે દેવદારનાં લાકડાંને રંદાથી છોડતાં ને છોડીયાં નિકળે છે તે. આ છોડીયાં આપણે બાળવામાં વાપરીયે છીએ ત્યારે મી. રાણે આ ન્હાનાં છોડીયાની છાબડીઓ, ન્હાની સાદડીઓ બનાવે છે. એને રંગવાથી બહુ શોભી નિકળે છે. ખરેખર આ નિરૂપયોગી દેખાતી વસ્તુને આવી ઉપયોગી કરી કમાણી કરનારની યુદ્ધિનો વિચાર કરતાં બહેલાઓને નોકરીની શોધમાં કાંઈમારતા જોઈ ખેદ થાય છે.

ખીજ બાજુએ સીસાના રસના બરતથી તૈયાર કરેલાં રમકડાં, પેપરવેટ, હસસંક્રાંધ-રટની મૂર્તિ, સુડી, સોપારી, કાચખા વગેરે મધ્યાખ્ય નજરે પડ્યાં. શ્રાવણ મહિનામાં છોકરાંને મેળામાંથી રમકડાં અપાવતાં આપણને જગજગ વિચાર થાય છે કે પતંગના કંકડાંને રમકડાના રૂપમાં ફેરવી વિકાસપત્રી લોકો આપણે ત્યાંથી કેટલો પૈસો લઈ જાય છે? આવાં રમકડાં આપણે ત્યાં ન બની શકે એમ નથી, માત્ર મન અને દૃઢ નિશ્ચય જોઈએ. મી. રાણેનો આ રમકડાંનો ઉદ્યોગ વધારવાની જરૂર છે. માળ ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને એક ચોરડામાં રેશમના કીડા ઉછેરવાનું સ્થાન જોયું. રેશમના કોશીટા જર્મની સમ્યાખ્ય જાય છે અને ત્યાંથી રેશમી લુગડાં આપણે ત્યાં આવે છે. આ કીડા ઉછેરવાની યોજના પણ મનનીય છે. ત્યાંથી અમે સંગૃહસ્થાનમાં ગયાં. મી. રાણેએ આ સંગૃહસ્થાન માટે બધા મકાન કે આડંબર કર્યો નથી છતાં તેની અંદરની વસ્તુઓ અને બવસ્થા એટલી મોહક છે કે પગલે પગલે મી. રાણેને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેવાનું નથી. આ સંગૃહસ્થાનમંડળ મી. રાણેએ એક પછી એક સાત પેઠીઓ દેખાડી. દરેક પેઠીમાં ચિત્રચિત્ર મોહક સ્વરૂપનો પતંગીયાં હતાં. એક પતંગીયું બીજાથી ચડીયાતું હતું. દરેક પતંગીયાને મ' રાખ્યું હતું. આ સાત પેઠીના સાત હજાર રૂપીઆ આપી જર્મની અને કુટુંબમાં લેખકને વામાં આવે છે. આ પતંગીયા આસપાસના જગજગમાંથી ખોળા કાઢવામાં પ્રયત્ન કર્યો છે. ગીયામાં ટાંકણીઓ ખોસેલી જોઈ મ્હારી સાથે બે હિંદુ બાઈઓનાં ચ સ્વરૂપને સંગવડની તેથી મ્હેં મિ. રાણેને પ્રશ્ન કર્યો કે "આ પતંગીયાં તમને જીવતાં જ નથી, મોઢા સ્વરૂપનો ઉત્તરમાં મી. રાણેએ ઉત્તર આપ્યો કે "હું હિંદુ છું ને ધર્મધર્મ વગરનો ત્રીજો જ્યો. તે પછી જીવતાં શા માટે પકડું? આ પતંગીયાનાં જીવન બે પામી લાભ ખાટી જતો હોય છે અને તે મરી જાય છે એટલે તરત હાથમાં આવે. ક્યેજ સપાટે પાનીયું પરખાવવું પડે છે. મરી ગયેલા પતંગીયાને આમ ભેગાં કરી ચુરો"

ઉત્તરે સર્વના મનનું સમાધાન કર્યું. સંગૃહસ્થાનમાં એકી વાળો જણાય છે. એક જ્યો નસી-ખાનામાં તૈયાર થયેલી વસ્તુઓ હતી. સંગૃહસ્થાનમંડળે હસીજ કાઢે છે; પણ આટલેથીજ

બસ થતું નથી. એહને વાત કરવા બેસાડયા હોય તો પહેલા જ્યાં વાળો ખીજને લગભગ સંપૂર્ણ રીતે નાસ્તિક અને લગભગ કાઠિયો કરનારો ગણી કાઢશે. તેમજ તેની સાથે વાત લખાવવાથી જાણે રહેને નાસ્તિકતાનો કાષ્ઠ પોતાને લાગી જતો, એમ વાતને કુંકાવવા તરફ લક્ષ રાખે છે. વળી ખીજ જ્યાં વાળો સંપૂર્ણ રીતે એમજ માને છે કે પહેલા જ્યાં વાળો વિચારશુન્ય અને જડ બુદ્ધિનો છે. આતું પરિણામ સાધારણ રીતે એવુંજ આ વે છે કે કાંઈ પણ નિરાકરણ ન આવતાં એહ પોતાની દલીલોને મજબૂત સમજે છે, અને પોતાની માન્યતાને વધારે દૃઢતાપૂર્વક વળગી રહે છે. આથી કરીને તેવા વાદવિવાદમાં પડી ગુચવાડો ઉત્પન્ન કરવા કરતાં શાંતિપૂર્વક બંનેની વાતો અલગ અલગ સાંભળીને નિશ્ચય ઉપર આવવાનું વધારે સુગમ થઈ પડશે. આથી ત્યારે પહેલા જ્યાંના મનુષ્યની વાતોનું નિરીક્ષણ કરીએ—(૧) અમુક મનુષ્યને કાંઈ પણ કાર્યમાં સારો લાભ થયો હોય અગર અમુક નરમ સ્થિતિ વાળો મનુષ્ય કાળે કરી ઘણી સારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શક્યો હોય, તેવા દેશકાર ઘણાને આશ્ચર્ય પમાડે છે. (૨) પોતાના કામકાજથી પરવારીને વાતોના તકાકા ભારી આનંદ મેળવવા બેસનાર, પ્રસંગોપાત વાતો કાંઈ સિદ્ધિને અર્થે હંડે પેટે મેંકડો ખાખતમાં સારીનરસી ઉચ્ચલાયકો થઈ હોય છે તે ગણાવી જાય છે અને છેવટે લાવીને મુકી દે છે કે “ નસીબની વાતો એવી છે ! ” (૩) આ જ્યાંમાં ત્રીજા પ્રકારનો મનુષ્ય ખીચારો ઘણોજ દયાળુનક હોય છે. તેતો પોતાનુંજ દુઃખ રડે છે. નથી તે ખીજની સારી સ્થિતિ સાંભળીને અજ્ઞયજ પામતો, કે નથી મિચારો હંડે પેટે ઉચ્ચલાયકોની વાતો કરી શકતો. તેનું તો ધ્યાન પોતાના દુઃખ ઉપરજ હોય છે, અને નિસાસા નાખે છે કે “ આપણા નસીબમાં આવું દુઃખજ લખેલું છે. ”—આ પ્રમાણે પહેલા જ્યાંના મનુષ્યોની ભાવનાઓ જોતાં તેમજ તેમનાં અનેક દ્રષ્ટાંતો તરફ નજર કરતાં તે સર્વાંની અંદર રહેલા એક લક્ષણ તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચાયા વગર રહેતું નથી. તે એ છે કે તેઓ હંમેશાં પરિણામનેજ નસીબ કહેતા હોય તેમજ માલુમ પડે છે (જો કે વસ્તુતઃ તેમ નથી); પરંતુ અમુક મનુષ્યે કયે રસ્તે કામ લીધું તેથી અમુક સાફ થા નરતું પરિણામ આવ્યું તે તરફ લક્ષ આપનાર યોગ્ય હોય છે, અને વખતે કાંઈ તે બાજુનો પણ વિચાર કરે છે તો કહે છે કે “ નસીબમાં હોય તેવું સુઝે. ” અહીંયાં પણ કહેવું પડે છે કે આવંલા પરિણામ તરફ લક્ષ રાખીનેજ આ પ્રમાણે વાક્ય બોલાય છે, કારણ કે તેને સારા પરિણામને અંગે સારા સ્વપ્નમાં અને ખોટા પરિણામને અંગે ખોટા સ્વપ્નમાં સમજે છે.

આ જગોએ હવે એક રમુજ વાત એ કહેવાની છે કે આપણી ધરગતુ અને બહારમાં ઘણીએ વખત પ્રસંગમાં આવતી અનેક કહેવતો અને ઉક્તિઓ પરસ્પર એટલી બધી વિરુદ્ધતા વાળી હોય છે કે ઘણા ગોચરો પણ ખાઇ જાય છે અને ઘણાને આનંદ પણ થાય છે. જો એક ઉક્તિ ધ્યાનમાં રાખી તેને આધારે પોતાને સંસારયાત્રામાં દોરે છે તે પ્રમાણે મનુષ્ય ઉન્નતિ થા અધોગતિને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારનું આપણા વિષયને લાગુ પડતું એક દ્રષ્ટાંત આપું છું:—“ કરણી તેવી પાર ઉતરણી. ” (ખાડો ખોદે તે પડે). અને તેની વિરુદ્ધ “ ધમનિ ઘેર ઘાડ ને કસાધને ઘેર કુસળ. ” પહેલી ઉક્તિ ઘણી ભારી છે એવું કશું કરનાર સોએ સો ટકા નિકળે છે, પરંતુ દીનગીરીની વાત છે કે

ઓછામાં ઓછા સોએ પચાસ ટકા, બીજી ઉકતીને થોડે થા ઘણે અંશે ધ્યાનમાં રાખીને રહેનારા નીકળે છે, -કારણ કે જે કોઈ પ્રજાના વ્યવહારની અંદર. પરસ્પર વિશ્વતા વાળી ઉકતીઓ અને રૂઢીઓનું સ્થાન વધારે ને વધારે દૃઢ થતું જાય છે તે પ્રજાની ઉછરતી આશાનાં મગજને ધક્કા વાગતા જાય છે, અને વધારે ને વધારે અસ્થાને થતાં જાય છે. હુંકામાં એટલું જ કે આપણા પૂર્વના મહાત્માઓનાં જીવન અને જીવનકર્મો પરથી જાણીએ છીએ તેવું ઉચ્ચ પ્રકારનું હાલનાં વિદ્વાન અને દીર્ઘદર્શી મનુષ્યો. આપણી આર્થ પ્રગતિનું ચરિત્ર બાંધવાને જે મહાન પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે તે ચરિત્રજ્ઞ આપણી ઉન્નતિનું હાર છે, અને તે ચરિત્રથીજ 'કરણી તેની પાર ઉતરણી' જેવી સર્વમાન્ય ઉક્તિને અનુસરતાં ધર્મકાર્યોમાં આપણી શુદ્ધ બુદ્ધિ નેડારો.

છેલ્લે આપણે વિચારવું જોઈએ કે શી કૃષ્ણપરમાત્માએ કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે તે ઉપદેશ કરીને આપણને સમજાવ્યું છે કે " (યોગ્ય) કાર્ય કરવું એજ તારો ધર્મ છે. " અહીં યોગ્ય અને અયોગ્યની શુંય ઉભી થાય છે. ઘણીએ વખત એમ જાને છે કે એકની એકજ બાબતને કેટલાક યોગ્ય ગણે છે અને કેટલાક અયોગ્ય ગણે છે; એટલે પછી ખરેખર યોગ્ય શું અને અયોગ્ય શું તે સવાલ ઉભો થાયજ એમાં બહુ આશ્ચર્ય જેવું નથી; તેમજ યોગ્યાયોગ્યનો નિર્ણય કરવામાં ઘણા ભૂલ કરે છે તે પણ આપણે જોઈએ છીએ. આ ભૂલ થવાનું કારણ ભેષકને તો માત્ર એટલું જ ભાસે છે કે ન્યાયશુદ્ધિની ખીલવણીમાં અધિક ન્યૂનતા અને સ્વાર્થશુદ્ધિની ખીલવણીમાં અધિકતા. ત્યારે કોઈ કહેશે કે ' શું સ્વાર્થશુદ્ધિ ના રાખવી ? સ્વાર્થશુદ્ધિ વિનાનો વ્યવહાર શી રીતે હોઈ શકે ? એ તો માંડી વાત છે. ' હું કહું છું કે સ્વાર્થ સંપૂર્ણપણે સાચો. અને સ્વાર્થનું ખરું સ્વરૂપ સમજો. જે કોઈ મનુષ્ય સ્વાર્થનું ખરું સ્વરૂપ જોટલા પ્રમાણમાં ઓછું સમજે છે તેટલા પ્રમાણમાં તે, આત્માની ઉન્નતિ ઓછીજ કરી શકે છે એમ કહેતાં હું જિલકુલ અચકાતો નથી. પરંતુ સ્વાર્થ, કે જેનામાં આત્માની ઉન્નતિ કરવા જેવી મહાન શક્તિ રહેલી છે, તે મહાન સ્વાર્થ શું ? ન્યાયશુદ્ધિ વગરનો તે હોઈ શકે કે ? નહિજ. આત્માની ઉન્નતિ કરવાને અર્થ સંપૂર્ણ સ્વાર્થની સાથે સંપૂર્ણ ન્યાયને જોડવા વગર ચાલેજ નહિ. જન્મ કહો, પુનર્જન્મ કહો, નસીબ કહો, જે કહો તેનો આધાર સ્વાર્થ અને ન્યાય એ બંને નિયામક તરફ ઉપર છે—એમાંથી એક નહિ પણ બંને. કેટલીક વખત આપણે એમ સાંભળીએ છીએ કે ભાઈ, ન્યાયને રસ્તે જતાં તો ઘણાંજ વિદ્વા નડે છે વીજેરે; તો હું એમ પુછું છું કે કયો મનુષ્ય છાતી ડોળીને કહી શકે છે કે અન્યાયને રસ્તે જતાં વિદ્વા નથી નડતાં ? હું આશા રાખું છું કે મારા વાચક બધુંઓ અને ભાગિનીઓ સમજી શક્યાં હશે કે સ્વાર્થ અને ન્યાયશુદ્ધિની સરખા તેમજ સારા પ્રમાણમાં ખીલવણી કરવાથી વ્યાજબી ગેરવ્યાજબીનાં ઉત્પત્તિ નિર્ણય સરજતાથી થઈ શકે છે, અને વિવિધતાનો જ્ઞાપક એટલે છે. આવી રીતે વ્યાજબી ગેરવ્યાજબીનો સર્વોપર નિર્ણય કરી જે કોઈ મનુષ્ય વ્યાજબી રસ્તે કાર્ય કર્યું જાય છે તે મનુષ્ય દરેક પ્રકારે પોતાનાં ધારેલાં વ્યાજબી પરિણામ લાવવાની, અધિકાધિક શક્તિ મેળવતું જાય છે. આવાંજ અગર આવા પ્રકારને થોડે થા ઘણે અંશે અનુસરનારાં મનુષ્યોનાં કાર્યોના તે તે પ્રમાણસરનાં શ્લેષમંદ અને ચશસ્ત્ર-પરીણામો તરફ નજર રાખી તેને નસીબનીજ કૃતિ કહી આપણો સાધારણ વર્ગ (દરેક પ્રજામાં સાધારણ વર્ગની સંખ્યા મોટી હોય છે)

પોતાની, તેમજ પરોક્ષ યા અપરોક્ષ રીતે જ્યાં જ્યાં પોતે અસર ફેલાવી શકે ત્યાં ત્યાં સર્વની, બુદ્ધિને ભ્રમમાં નાંખીને આગળ વધવાનો માર્ગ વિકટ બનાવી મૂકે છે, ને કંઈકે થયું કે નસિબનો નામની પોક્કો પાડતા બનાવી દે છે, એના જેવું હૃદયભેદક બીજું શું હોઈ શકે ?

હે અંતર્યામી, સર્વશક્તિમાન પરમાત્મનં ! આ તારા અસ્પર્શ અને દીન સેવકની અંતિમ પ્રાર્થના એટલીજ છે કે મારાં સર્વ બંધુઓને સ્વાર્થ અને ન્યાયનાં ખરાં સ્વરૂપ સમજાવ અને આજળી રસ્તે જતા બનાવ કે જેથી અજ્ઞાનતિમિરનો નાશ થઈ જ્ઞાન-જ્યોતિના પ્રબળ પ્રકાશથી પ્રાણીમાત્રની હિતોત્તર ઉત્પત્તિ થયે જાય અને અંતિમ હેતુ સિદ્ધ થાય.

ભાતુ.

આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

પ્રાચીન કાળમાં (ધણું ખડું તો શીત દેશમાં) સ્ત્રીઓને ઢોરના વર્ગમાં મૂકવામાં આવતાં. જ્યારે કોઈ આપની માલ નિષ્કેત શું છે એમ પૂછતું ત્યારે ઉત્તરમાં અમુક વીધા જમીન ને અમુક ઢોરો એમજ કહેવામાં આવતું. આ પ્રત્યુત્તર મળ્યાં પછી પૂછનારને તમારે સ્ત્રી છે કે નહીં-કેટલી છે વીગેરે પૂછજનો અવકાશ રહેતો નહીં. કારણુ તે વખતના લોકોને પણ જેમ સર્વ યુગ અને સર્વ દેશમાં વસતા લોકોને વ્યવહારનું જ્ઞાન હોય છે તેમ સ્વકાળ અને સ્વદેશના પ્રચારનું જ્ઞાન નહતું એમ નહીં.

કાળક્રમાનુસારી સર્વ વસ્તુઓમાં ક્રોધિક ક્રોધિક ફેર થાય છે. આ વિનિમય દોષવાર લોકોને કાયદાકારક હોય વા ન હોય. એટલું તો સિદ્ધ છે કે દરેક વસ્તુઓનાં પૂર્વરૂપનું કાળચ્છેદન લીધે રૂપાંતર થયાં કરે છે. અચેતન પદાર્થો અનાદ્યંત સ્થિર નથી રહી શકતા, ત્યારે હૃદયવિવિધગ્રાહી મનુષ્યનું મન એક સ્થિતિનો વિષય ન હોય તેમાં શી નવાઈ ? એક માણસનું મન કાળવ્યતીત થતાં બદલાય છે તો એક દેશમાં વસનાર એકજ વારસાની ભોગી પ્રજાનો ઉત્કર્ષ યુગેયુગે થાય એમાં અચંબો પામવા જેવું શું છે ?

આ નિયમ પ્રમાણે આપણી હિંદી પ્રજાના 'સ્ત્રીઓની ચોખ્ખતા' ના વિષયપર હાલના વિચારોમાં પ્રાચીન કાળના કરતાં ક્રોધિક સુધારો થયો છે. આ સુધારો શું છે ? એ પ્રગ્ધિ (progress) છે કે પુનરાવર્તન ? એ સવાલોનો જવાબ હાલની સ્ત્રીઓ શું શું કામો કરે છે અને મનુષ્યો આ રંગ પ્રાણીને ગૃહસંસારમાં કેવાં કેવાં કાર્યોમાં ચોળે છે, તેનો જૂતકાળ સાથે સુકાબલો કરવાથી વાંચનારને ક્રોધિક અંશે મળશે.

વિવાહિત, કન્યાને ગર્ભાધાન થયાનું જ્ઞાન થતાં કન્યાના હિતેચ્છુઓ પુત્રપ્રાપ્તિની અભિલાષા રાખી અંતર આશીશ દેશે. પુત્રી જન્મે છે ત્યારે જો કે તેઓ ઉપરથી એમ કહેતાં નથી કે તેઓ નારાજ થયાં છે છતાં તેમનું પ્રાણીજૂત અંતઃકરણ પુત્ર થયો હોત તો કેવું સારું ? આને માથે શું શું-કુળો પડશે ?-વિગેરેના ઉદગારો કરે છે. છાંડરીઓને ધણી પીતી કરનારને ગરીબ કુટુંબોની કોષકવાર આપણી આહુતીઓ હોમાય છે. કન્યાને ? આવકાર આપવામાં આવે છે તેનું આતો હજી મંગળાચરણ છે.

ખાહ્યાવસ્થાના પાંચ વર્ષ વીચે માતૃપિતા છોડરીને વાસ્તે સારા વરની શોધમાં યત્ન છે. ગરીબ અને વણિકવૃત્તિવાળાં માળાપો કન્યાવિક્રય કરે છે. બન્યાંથી વધુ પૈસા મળે ત્યાં છોડરીનાં લગ્ન કરે છે. બાકીનાં ઘર સાફ એટલે જ સારા હશે એમ ધારી સારા ઘરની શોધમાં ગુ થાય છે.

પૂર્વ પક્ષ વાળા (કન્યાવિક્રય) કન્યા વેચી પૈસા મળે તેની પર ગુલતાના કરે છે. કન્યાને એક લીલામયોગ્ય નિર્જીવ વસ્તુ તરીકે લેખે છે. કન્યા ઉપર જે કાંઈ પ્રેમ અને હોય છે તે પ્રેમને પૈસાનું સાધન બનાવે છે—એટલે કે વેચવા કહાડેલી વસ્તુ દુકાનદારને અતિશય બહાલી હોય ને જેમ વધારેમાં વધારે મળે એટલા પૈસા લેનાર પાસે કહાડાવવા ને યત્ન કરે છે. યત્ન નિષ્ફળ નીવડતાં નિરાશિત થઈ જેમ અમુક અન્નેગોને લીધે વસ્તુ થોડે ભાવે યશુ કાઢી નાખવી પડે છે તેમ કન્યાવિક્રયી યશુ સંસર્ગજનિત પ્રેમને લીધે પોતાની છોડરીથી જુદા યડવાને વાસ્તે એનાથી બને તેટલી વધારે કીમત આંદી મેળવવા મથે છે. યત્ન સફળ ન થાય તો દુકાનદારની મારફત એ એમ કહે છે કે હાલમાં કન્યાની છત છે, એટલે એમજ ચાલે. છોડરીએ જો કાંઈક કારણોસર—જેવાં કે જીઝાંજીગા—યશુ વા અન્ય દુરાચરણોથી માળાપનો પ્રેમ ગુમાવ્યો હોય તો દુકાનદાર હલકી વસ્તુ વધુ વખત દુકાનમાં યડી રહે ને બગડી જાય તો કોઈ લેશે નહિ એવી ધાસ્તીથી વેચી નાખે છે, તેમ પૈસાનાં લાલચુ માળાપ જોટલા પૈસા આવે તેટલા સ્વીકારી છોડરીથી છુટા થવામાં પોતાની જીંદગીનું સારથ્ય સમજે છે. કુંદમાં પૂર્વ પક્ષના વાણીઆઓ પ્રેમને પૈસા જે સ્વરૂપમાં ગણે છે, ચૈતન્ય ને જીવવાળી વસ્તુને જડ લેખનારા કન્યાવિક્રયીઓ સર્વ જનના ધિક્કારને પાત્ર છે એ સંશયરહિત સર્વાનુભવે કશુક થયેલું છે. ઉત્તરપક્ષના માણસો પ્રેમને પૈસા કરતાં વધારે માન આપી પોતાના સ્વાર્થ તરફ ન જોતાં પુત્રી સાસરે દુઃખ ન થામે તેને વાસ્તે પ્રયત્નો ચોળે છે. હેતુ તો ઘણા ઉમદા ને પ્રશંસનીય છે. પુત્રી સુખી થાય, ને માળાપે મને દુઃખી કીધી એમ કહી ગાય ન દે, એટલું જોવાની જે માળાપની ફરજ છે તે બળવવાની ઉત્કંઠા તો આ વર્ગમાં છે. ઉભય પક્ષની છોડરીઓ દુઃખી થવાથી કન્યાવિક્રયને શ્રાપ અને હિતૈષીને નિસાસાની આહૂતીઓ અપાય છે.

આશય વિભિન્ન હોવા છતાં એકજ જાતનું દારણ પરિણામ આવવાનું કારણ શું ? ૬૬ નિશ્ચયવાળા વટેમાથુઓ જુદે જુદે દેશ-એક પંજાબ ને બીજા લંકા-જવાનો સંકેત કરી નીકળ્યા હોવા છતાં એકજ રથજે કેમ ભેગા થયા ? આ સવાલોના જવાબ વાંચનાર સહેલાઈથી આપી શકશે. હેતુ ગમે તેવા વિષય હોય, પણ યોગ્ય ઉપાયો ચોજવામાં ન આવે, તો મનના રથ મનમાંજ રમ્યાં કરે છે—પૂર્વોક્ત નીચ વૃત્તિવાળા માણસને તો પુત્રી ની કાંઈ દરકાર હોતી નથી એટલે તેઓ કાંઈ ઉપાયો ચોજવાની તસ્દી લેતાજ નથી. સ્તુત્ય હેદેશ વાળાની છોડરીને સુધારી સુખી કરવાની વાંચના હોવા છતાં કાંઈક અચાનતા ને ક્ષુદ્ર બુદ્ધિ ને લીધે, કાંઈક જીવનું એટલું સુખ એવી માન્યતાને લીધે, ને કાંઈક મનોબળની શૂન્યતાને લીધે,—ફહિતાના બકાને વાસ્તે કાંઈ કરવામાં આવતું નથી; કરવામાં આવે છે તો તે થોડું હોવાથી—જેમ એક કૃષણ યોગ પૈસાને વાસ્તે હાથમાં લીધેલું કામ બગાડી મુકે છે તેમ—છોડરીને સુધારવાને બદલે આ પ્રેમાળ માતૃપિતાથી છોડરીનું સાફ કરવા જતાં ખૂંદ થઈ જાય છે. છોડરીઓ દુઃખની મારી માતાપિતા પર વિશ્વાસ મૂકે છે. જો કે અંતઃ-

કરણુ શુદ્ધ હોવાથી તેઓ દષ્ટાને પાત્ર નથી. એ અત્તાન માણસોને આપણે ધિકારી શકી. એ તોજ આ માયાશુ માળાપ નિન્દાપાત્ર છે એમ કહેવાય. ગમે તેમ હો. તેઓની સ્થિતિ તેમની અત્તાનતાના ભોગ યદ્યપિ પહેલી છેકરીના નેટલીજ, દયાપાત્ર છે.

એવા કેવાએક ઉપાયો લેવામાં આવે છે કે તેથી નિરાધાર બાળકીઓ કુંખી ધાય છે ? કંઈ પ્રકારની યોજનાથી આ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થવાય ? એ હવે આપણે જોવું જોઈ એ. દરેક પ્રશ્નોના પ્રત્યુત્તરનું વિવરણ (૧) કેળવણી, (૨) સ્ત્રીની સંસારમાત્રા, એવા મુખ્ય વિભાગોમાં કરશું.

હાલમાં છોકરીઓને કંઈ જાતની કેળવણી આપવામાં આવે છે ? આક કે નવ વર્ષે ધણીક છોકરીઓનાં લગ્ન કરવામાં આવે છે. કેટલીકને ૧૧-૧૨ વર્ષે પણ પગલાવવામાં આવે છે. જેમની છોકરીઓ ખાર વર્ષની યથા છતાં પણ અવિવાહિત હોય તેમને શોધમાં નીચું જોવાનું થાય છે. ધણીખરી છોકરીઓનાં લગ્ન ૮ થી ૧૧ સુધીમાં યદ્યપિ જાય છે. બાલ્યાવસ્થાનાં પાંચ વર્ષ બાદ કરતાં ૩ થી ૬ એક વર્ષ પિતાને ઘેર કેળવણી મળે છે. હીન્દુ સંસારમાં પુત્રીશિક્ષણ માને શિર પડે છે. એ બાળતમાં પિતા જાણું માણું ધાલતો નથી. જ્યારે જ્યારે કાંઈક ધ્યાન આપે છે ત્યારે એ ચાલતી રીતમાં કાંઈક દેરદાર-જે દેરદારને એ યોગ્ય વિનિમય વા મુધારાનું નામ આપે છે તે-કરવાને મથે છે. સ્ત્રી જેવા પુરુષ કે જેને પુરુષ જેવી સ્ત્રી આંગમીને ૨૨વે નચાવે છે તેની તો આપણે વાત કરતાજ નથી. મુધારક પિતા ધણીક ઘરોમાં કાંઈક મુધારો દાખલ કરવાનો ચત્ત કરવા જતાં સ્વપત્ની 'તમે એ બાળતમાં ન મૂમળે; એ કામ તો ભેરાંનું છે; શોધમાં નીચું જોવું પડશે;' વીગેરે રાજ્દોની વણિ કરી બીર પતિનું મનોબળ ઘોઘ નાંખે છે. અધિક વરસાદથી જેમ ક્ષેત્રમાં રોપાંપલાં બીજ સડી જઈ કૃષીવત્તને લાભને બદલે નુકસાન કરે છે, તેમ સ્ત્રીના કંટુ વચનના મુસળ-ધાર વરસાદથી પુરુષના અંતઃકરણમાં રોપાયલું બીજ ધીમે ધીમે નષ્ટ થાય છે. મુધારો કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં વિપરીત ફળને લીધે વખત ને ચક્રિતનો ગેરઉપયોગ થયો જાણી એને પરતાવો થાય છે. જેમ એક ખેડૂતનો પ્રયત્ન લાગણાગટ નિષ્ફળ જતાં તે નિરાશ થઈ કમ્પેન્સેશન વિરૂદ્ધ હું આ કામ કરતો હછલ, કદાચ બીજાં બીજાં આ ક્ષેત્રમાં ફળવાનાં હશે, એમ ધારી પૂર્વ બીજનો ત્યાગ કરે છે, તેમ પુરુષ વારંવાર કીધેલા થતોનું એકજ રીતનું પરિણામ આવતું જોઈ 'કમ્પેન્સેશન બલીયારી' કહી ફરી આ કંટકમથ પડ્યે અચરતો નથી. વીસમી સદીની જ્ઞાનજ્યોતિથી પ્રકાશતા પ્રભાતમાં પણ મારા હીંદો બાઈએ આમ હિંમત ત્યજી, બાયજા જેવા કાંઈ કામ કર્યા વગર બેસી રહે એ શું એક દેશના હિતચ્છુને દોલગીર થવા જેવું નથી ? અપ્રકૃતનો પ્રાંત છોડી પ્રકૃત વિષય પર હવે પાછા આવીએ. વચનરૂપી સત્ત્વના પ્રદારથી પતિ પાસેથી છીનવી લીધેલું નિષ્કંટક રાજ્ય પત્ની કેમ ચલાવે છે તે આપણે જોવાનું છે.

રાજની પ્રજાપર કેટલે દરજ્જે અસર થઈ શકે તેના દાખલા ઇતિહાસમાંથી મળી આવે છે. સિવાજી મહારાજ અને ઈંગ્લંડના ચાર્લ્સ બીજાની તેમના વખતની પ્રજાપર થયેલી અસરથી સર્વ જનો વાદેશગાર છે. જો આવા મોટા રાજ્યમાં પણ રાજની પ્રજાપર ખાઈલી અસર થઈ તો આપણા ગૃહસંસારના નાનકડા રાજ્યપર ગૃહિણીની કેટલી બધી

હોવી જોઈએ ? ગમે તો ગૃહિણીને આતું ભાન ન હોવાથી કે હોવા છતાં હજી તો પુત્રી નાની છે, એમાં એ શું સમજવાની હતી, એમ ધારી છોકરીનાં દેખતાં ન કરવાનાં કામો ન ન ભાલવાના બોલો પોતાના પતિ તેમજ અન્ય-સર્ગ સંબંધીઓ આગળ તે બોલે છે. પૂર્વ પાપનું પ્રાયશ્ચિત ગણાતા વન્ધ્યત્વમાંથી સ્ત્રી મુક્ત થઈ કે પતિપત્નીના વ્યવહારમાં જે નિમિત્ત હોવો જોઈએ તે કેટલા ઘરોમાં હોતો નથી ! દુરંધરના આવા અનિયમિત કારભારને લીધે પ્રજા ઉપરથી નિયમભંગ ન કરે તથાપિ મનમાં તો એમ બબડે કે એતો પોથીમાંનાં રીંગણાં; હાથીના આવવાના શુદ્ધ ને જતાવવાના શુદ્ધ; પોતે શું કરે છે જે વળી ? શીખા-મણુ દેવી તો સ્હેલી છે ત્યારે એ પોતે એમ કેમ વર્તતાં નથી ? આથી બાળકોના મનમાં માબાપ પ્રતિ તિરસ્કારનું ખીજ રોપાય છે. એટલુંજ નહીં પણ મુરોષના અદારમી સહીના મનુષ્યસ્વભાવના મહાન નિરીક્ષણ કરનાર (પ્રેક્ષક) ના કહેવા પ્રમાણે છોકરાંઓને પણ પ્રતિબંધિત વસ્તુઓનો અનુભવ લેવામાં અલ્પીકીક આનંદ મળતો હોવો જોઈએ. કુટુંબ-જનિત પ્રથમ વર્તન પુનઃ પુનઃ આચર્યોથી કાંઈક વિચિત્ર મજા મળે છે. વારંવાર આવા આનંદના અનુભવથી પ્રથમના ઉત્પ્રેક્ષકને મંદચરણપાતે આવતા ચોરની ખબર ન પડવા-થી જ્યાં સુધી ચોર આવી એને જકડીને બાંધી લેઈ, સ્તેનપાશમાંથી મુક્ત થવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ કરતો નથી, ત્યાં સુધી એની ખરી દશાનું, એ એક ટેવ નામના નિરંકુશ રાગનો શુભામ છે તેનું, ભાન આ પ્રથમના તમાસો જોનારને થતું નથી. વિજળ પશ્ચાતાપ વગર સ્વદશાના જ્ઞાનનું અન્ય શુભ પરિણામ આવતું હવે મુશ્કેલ થઈ પડે છે. છોકરું આવી રીતે આડે માર્ગે ઉતરી જાય છે. એક નાની બેદરકારીનું પરિણામ આટલે સુધી આવશે એમ માબાપને સ્વપ્ને પણ હોતું નથી, અને વાંચક વર્ગને પણ માબાપની અને તેમને લીધે સંસર્ગમાં આવતાં મનુષ્યોની એક નાની બાળકી પર આટલી અસર થાય એમાં કાંઈક અતિશયોક્તિ લાગશે. પણ જ્યારે તેઓને અભિપ્તના પ્રખ્યાત લડવૈયાની ઘરકરી શુદ્ધિ તે જન્મ્યો તે દીવસથીજ ખીલવા લાગી એમ દર્શાવવા એવટ જેવા મહાત્ લખનાર, નેપોલીયન બોનાપાર્ટના રણસંગ્રામના આરસાપર જન્મ્યો હતો એ વાત બાર દઈ કરે છે—અને આ અધમ સંગતિ વંધ્યા રહેતી નથી તેનુંજ દર્શાવે છે—જ્યારે તેઓને આ વાતનું સ્મરણ થશે ત્યારે તેઓનો વિસ્મય નષ્ટ થયા પિના રહેશે નહીં. છોકરું જન્મે-સારથી એની અદ્યુશક્તિ ખીલવા માંડે છે એમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રકારો પણ કહે છે. આપણા સંસારમાં કેટલાંક માબાપો છોકરાંને મોટું થાય ત્યાં સુધી નાદાન ગણી-મોટપણે કાંઈક સંભાળ લેવા જાય છે. પણ બાઈબીલનાં છોકરાંઓનાં મગજપર તે વખતે ખરાબ છાપ પડી ગઈ હોય છે, તેથી માબાપનો પ્રયત્ન આગ લાગ્યા પછી કુવો ખોદવા બરોજર છે. સંગતિની સારી વા માહી અસર, મનુષ્યો પર થાય છે એ સિદ્ધાંત સર્વાનુમતે કબુલ થયેલું છે. જાણે અન્યથે સાસરે પીયરમાં છોકરીઓ ખોટે રસ્તે ચલવાનું કેટલેક અંશે આ એક કારણ છે. પુત્રીના શિક્ષણમાં આ પહેલું-પહેલું પણ અંત પર્વત ન જૂસાય એવું-પગથીયું છે. આ પદપંક્તિ વજ્રશેષ જેવી ઉખાડી ઉખડશે નહીં એમ કેટલાં માબાપો સારી રીતે સમજે છે ?

બાંધ્યાવસ્થામાં છોટરીને છૂટથી છોકરાઓ સાથે પણ રમવા દેવામાં આવે છે. છાં-કરી વિવાહયોગ્ય થાય કે એની છૂટપર-ધામે ધામે અંકુશ મુકવામાં આવે છે તે એટલે

સૂત્રી કે લગ્ન થયે છોકરી સાસરે જાય કે કોઈ પણ પર પુરુષ સાથે—અંરે સગાભાઈ સાથે પણ એને એકાંતમાં બેસી વાત કરવા દેવામાં આવતી નથી. અન્ય પુરુષની વાત કોરે મંકતાં સ્વપતિ સાથે પણ વહુ વધુ મળત મનના ઉભરા કાઢી શકતી નથી. રખેને પાસેના ખંડમાં કોઈ સાંભળશે ! રખે વધારે વખત થઈ જશે તો વડીલ વર્ગ શુસ્સે થઈ ‘કેમ છોકરાને શું બંભેર્યો ? વહુનાં પગમાં થયા ત્યારથી ભાઈ તો મોઢાજ થઈ ગયા છે’ વીગેરે મ્હેણાં સંભળાવે. એની ખડીકથી પતિપત્નીના વ્યવહારમાં કાંઈક સકાય આવે છે. યોગ્ય છૂટને અભાવે સ્ત્રીની રસપરીક્ષા કેવી છે, મન કેટલે દરજ્જે ખીસેલું છે, વીગેરેથી પતિ અચ્છાન રહે છે. આથી સ્ત્રીશિક્ષણમાં પતિ પોતાને યોગ્ય શકતો નથી. ગમે તો સગાંબહાલાંની વાત ઉપરથી અથવા તો ઘરમાં અન્ય માણસો સાથે પતિને વાત કરેતો ક્યાંક એક ખૂણે સંતાળને ઉભેલી વા એકેલી હોય ત્યાં સાંભળવાથી પતિ કેવો છે તે તો સ્ત્રી સારી રીતે જાણી શકે છે. ખંડાર નીકળે ત્યારે સ્ત્રીને પતિથી ત્રણ હાથ દૂર ચાલવું જોઈએ, નહિ તો લોકો મુઠરેશાં કે ઘાટેશાં કહે છે. આવી રીતે હિન્દુ સંસ્કારમાં નીતિનો અર્થ અમુક માણસો સાથે બોલવું અમુક રીતે ચાલવું બેસવું—વીગેરે શીવાય કાંઈ ખીજે થતો નથી. કદાચ ખીજે થતો હોય તો પણ શું ? આવી નજીવી બાબતોને ખરી જેની જણી એવા બાહ્યાંબરપર બાર મુકવાથી દુરાચરણીઓ મુઠરતાં નથી અને મુશીલ સ્ત્રીઓને, ચિત્ત વિયમ થયે, બગડવાનું મુકર બને છે. ઉપરનો ડોળ રહે એટલે બસ, કોઈ ન જાણે એટલે થયું એમ આવી સ્ત્રીઓનું ધારવું હોય છે. આથી સચ્ચાન અનીતિનો પ્રવેશ થાય છે. વખત આવે સ્ત્રીઓને આથી ઘણીક અગવડો વેડવી પડે છે. દાખલા તરીકે દૂર પ્રદેશ જતી સ્ત્રી—અન્ય પુરુષને પૂછતાં સંકોચાવાથી એક ગાડીને બદલે ખીજામાં બેસી ક્યાંક ખીજે દેશ જઈ ઉતરે છે. આ વગર ખીજા અનેક દાખલાઓ વાચકને યાદ આવશે, કારણ દરેકજા કાંઈક એવું એવું તો બનતુંજ રહે છે. ખીજું—મૂર્ખ નિર્ણયથી માણસને આથી વાર્તા—વિષય મળી આવે છે. ઘણેભાગે તર્ક શક્તિથીજ જન્મવા પામેલી—જન્મી ક્ષેત્રી પ્રુલી મેટી થયેલી વાર્તા—કાવ્યા કાનના લોકો માની નિર્દોષ સ્ત્રી પુરુષપર આજ મ્હડાવે છે. વળી જેમ બદ્ધાનુમુક્ત નેતરની સોડીનું ઉત્પત્તન બમણા જોરથી થાય છે, તેમ અતિશય દાખમાં રાખેલી સ્ત્રીને સંજોગાનુસાર સ્વાતંત્ર્ય, એકાંત ને અનુકૂળતા મળતાં, તેનું ચિત્ત ચગડાવે ચડે છે, કાંઈક નવાજ સંસ્કાર અનુભવતી હોય એમ એને લાગે છે, ને જાઝો વખત મન કાંચુમાં રાખી શકતી નથી. ઘડીબર નિગડખંધથી મુક્ત થયેલા કેદીઓની પેઠે દર્શનનિમિત્તે મળેલી છૂટના આનંદમાં ને આનંદમાં શીજની મર્યાદાઉલ્લંઘે છે તે ફક્ત યોગ્ય સ્વાતંત્ર્યના અભાવનુંજ પરિણામ છે. પવિત્ર સ્થળે અશુદ્ધાચરણ જોઈ નવો ગયેલો માણસ પૂર્વે થઈ ગયેલી સીતા દમયંતી જેવી સ્ત્રીઓને સંભારતો, મનમાં અશ્રુપાત નિઃસારતો કોઈક વખત વિચારમાં ગઈ થઈ ફક્ત એમજ કહે છે “ભરતખંડની પવિત્ર આર્થો, આ ત્હારી અભિજાત વૃત્તિ” ! પણ સ્ત્રીઓને હોય દેવો અયોગ્ય છે કારણ એતો પુરુષવર્ગની અધોગતિનું પ્રતિબિંબ છે.

ગૃહણી દુહિતાને કઈ જાતનું જ્ઞાન આપે છે તે જોઈએ. છોકરી કાંઈક સમજતી હોય કે તેને લગ્ન એ શું ? સાસરીઆં દાણ ? વીગેરે વિવાદ સંબંધી વાતો સમજાવવામાં આવે છે. લગ્ન એ મનુષ્ય જાતની પાસકે સુદ્ધિનું પરિણામ છે, પશુવૃત્તિના સંતાપમાંથી

મુક્ત થવાનું એક દાર છે ઇત્યાદી મનમાં સારી રીતે ડસાવ્યા પછી આ ઇર્ષ વસ્તુ મેળ-
વવાનાં સાધન યોગ્યવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે કેળવણીક્રમમાં વિદ્યાભ્યાસ, તૈયાર થયેલા
મકાનને સુશોભિત દેખાવ કરવાના ભબકભરેલા રંગ જેવો છે. ઇમારતી કામજાને
વાંકુ ચુકું-નતોત્તલ જૂનીવાળું, અથવા કાંઈ બીજી ખોડવાળું હોય તો રંગ શું કરી શકે?
બાહ્યવર્ણ અંતરુણને ડાંકવામાં સર્વથા સમર્થ નીવડતો નથી એટલુંજ નહીં પણ ધંણી
ધણીકવાર ન્યુનતાદર્શક યંત્રનું રૂપ ધારણ કરવામાંએ નામોશી માનતો નથી. કુદરતના
આવા વિચિત્ર (ભાસતા) નિયમથી અચાત હોવાને લીધે ગૃહિણીનું મકાન અસ્થાને રહે છે.
જલ ને અન્ન અને અન્ન ને જલ લેખનાર શુદ્ધિવ્રત માણસની ક્રુધા રક્ત પાણી પીવાથી,
તમ થતી ન હોવાથી તેનો પ્રયત્ન જેમ નિષ્ફળ નિવડે છે, તેમ ગૃહિણીના સર્વ
સાધનો ખોટે માર્ગે વિલક્ષિત થયેલાં હોવાથી પુત્રીને એક નમુનાયોગ્ય સ્ત્રી બનાવવાની
ઉમેદ મનમાંજ રહી જાય છે. પાકશાસ્ત્ર ને ભોજનાનુસંગી ગરૂરીઆતનાં દાસયોગ્ય કામો-
માં છોકરીને પ્રતીણ બનાવવામાં જે મહેનત લેવામાં આવે છે, તેના દશમભાગનું પણ
ફલિતાન એક યોગ્ય પતિનો સુખ દુઃખનો યોગ્ય સાથી (મિત્ર) બનાવવા પાછળ ધ્યાન
આપવામાં આવતું નથી. હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓની યોગ્યતામાં ગંગાના અધોપાતની માફક
ઘટાડો થવાનું, એક શુભામ કરતાં પણ ફેટલીકવાર ભુંડી રીતે અથવા તો તેવી રીતે ગ-
ણાવવાનું આ એક મૂંઝવે કારણ છે. શારીરિક સંબંધ શિવાય લગ્ન શબ્દના અર્થમાં અન્ય
વસ્તુ આવી શકે નહીં-એમ જુદું સ્ત્રીઓનું ધારણ હોવાથી પુત્રીશિક્ષણમાં ખામી રહે છે.
માતાના આવા શિક્ષણનું મોટામાં મોટું વિપરીત પરિણામ તો એ આવે છે કે પરશુરુત્તિ
લાક્ષ્મીને પુત્રીનાં કુમળાં મગજમાં અવસાન જૂમિએ સ્થપાતાં વાર લાગતી નથી, તેથી
વિદ્યમાન તથાપિ અક્ષિપંકુચિત અતીતિના પ્રવેશનું પણ આ અપૂર્ણ શિક્ષણ કારણ છે.

લગ્નનો અર્થ ગમે તે સમજવામાં આવ્યો હોય. જે હિન્દુસ્તાનની ન્યાતોની સંખ્યા
કાંક થોડી હોત, અગર ન્યાત પ્રતિબંધ બીજકુલ નહોત, તો આર્થ સ્ત્રીઓમાં કેળવણી સં-
બંધે જે અધિકાર પ્રવર્તે છે તેટલો નહોત. પાશ્ચાત્ય દેશોના પ્રમાણમાં તો કાંઈક કાંઈક
હતે એ નિઃસંશય છે. પણ હિન્દના પુરોહિત શિક્ષણ અનેક કારણોને લીધે સંસ્કૃત પ્રજા
કરતાં થોડું હોવાથી, ન્યાત પ્રતિબંધની ગેરહાજરીમાં આર્થ સ્ત્રી પુરૂષની કેળવણી કાંઈક
દરેજેને બેઠકે તેવી-એટલે સુખી સંસારને જન્મ આપનારી-નીવડત એમ ધારવામાં કાંઈ
પણ અતિશયોક્તિ હોય એમ ભાસતું નથી. કારણ ન્યાત પ્રતિબંધની ગેરહાજરીથી મળતી
છટ, પુત્ર ને પુત્રીના માબાપમાં, હરીફાઈ નામના ઉત્કર્ષના નાયકનો નેતા બન્યા વગર
રહત નહીં. પંજુ

‘એ (ન્યાત) પ્રતિબંધે હાય સગાઈ તો નવ થાયે,
પુરૂષ કુંવારા રેહ, મૂર્ખાં કુંવ્યા જાએ.’

આ ઉપરથી જણાશે કે પુત્રીના દ્વિપિત શિક્ષણને વાસ્તે ફક્ત શુભેચ્છક માતા પિતા-
ની જૂથ કાટથી એ તદ્દન વ્યાજબી નથી. કારણ માબાપો ગમે તેવાં પણ, દરેક માનવીની
માફક સ્વકલ્પનાનાંજ છોકરાં છે. સ્વપ્રતિબિંબથી અતિક્રાંત કોષ્ઠપણ રહી શકતો નથી. અને
સ્વપ્રતિબિંબ વર્તમાન જમાનાથી તદ્દન વિરક્ત રહી શકતું નથી. દૃષ્ટિગોચર ચતા ચૈત-

ન્ય રહિત વિપયોનાં પણ આપણી છાંદોગીને રૂપ દેવામાં અથવા તો આપણું વર્તન ઘડવા માં કાંઈક ભાગ હોય છે, તો પ્રચેતન વાગચકિતવાળો ભૂત અને વર્તમાન કાળના મનુષ્યોનાં હૃદય કાર્યોના મારા વા માફા મસ્કારમાંથી મુક્ત થવાને અશકત એક દંપતીનો એમાં શું મોટો દોષ ? સારે દોષ કેનો ? પહેલો તો આપણા હાલના સમાજની સ્થિતિ વા અવાં-રણનો છે ને બીજો વાંક વગરવિચારે સમાજના નિયમો પાળનારનો છે એમ કહીયે તો સાથે. ખરા હપકાને પાત્ર તો ન્યાતપ્રતિજ્ઞા સિધ્ધિ કરનારના વિરુદ્ધ પક્ષના નામના સાક્ષરોનો છે.

દરેક મનુષ્યની મોટામાં મોટી દુરુદ સ્વપ્રજ્ઞને ઉત્કર્ષ શ્રેણીપર આગળ ચઢાવવાની છે; પાછા ઉતારવાની કે એકેજ પગથીએ જડાવતની માફક સ્થિર રાખવાની નથી; પ્રભુ સાધરણ મનુષ્યો કરતાં પ્રજ્ઞના સાક્ષરોની આ દુરુદ કોઈ વધારે અશે કહેવાય. જાતિબાહુલ્ય સાંસારિક ઉત્કર્ષનો બાધક છે. સંસારમુધારા વગર કોઈ પણ રીતનો-પદો ગમે તો તે સામાજિક વા રાજકીય હોય-ઉત્કર્ષ દુર્ઘટ હોવા ઉપરાંત ક્ષણિક અને નિર-ર્થક નીવડે છે. પ્રથમ પકિત પર ચઢવાને મદદ કરવાને બદલે આડે આવનારની પકિતમાં (મુન્દરીવર્સાઈટ) વિદ્વાનને ભેદ કાનુ હૃદય ખિન્ન થવા ન પામે ?

કુમાર્યાવસ્થામાં અયોગ્ય કેળવણી અને ન્યાત પ્રતિજ્ઞાને લીધે ખીસવા ન પામેલા અથવા તો વિદ્યાસતાજ, અન્ય ઉપયોગને વાસ્તે કુમળી ટળીઓ માફક સુટી લેવાયલા, શુભોને સાસરામાં મુકી થવાને કેટલો અવકાશ મળે છે તે તરફ હવે આપણે દૃષ્ટિ કરીએ.

નિરક્ષર પતિપત્નીનો સંસાર સુખી વા દુઃખી હોઈ શકે. સુખી યુગલમાં સંતોષ પ્રવર્તે છે ને જાણે અન્નદ્યે પતિ પત્નીને એક મિત્ર તરીકે લેખે છે, જેમ મૂર્ખ મિત્રોને પણ પરસ્પર સમાગમથી, સાથે રહી અયોગ્યાચરણો આવરવાથી, કુત્સિત બાપણ વા અંગવિક્ષેપથી આનંદ આવે છે, તેમ આ બે અધ મનુષ્યોને પણ સાથે રહી, પ્રસન્નિષાત અન્ય જનોને સ્વલાભારી હેગન કરી, એમની ગાંડીધેરી સંસારચાત્રના પર્યટનથી અલૌ-પ્તિક ઉત્સવ થતો હોય એમ લાગે છે. એ યુગલને વાસ્તે કોટા મમે તે બોલે. તેમાં એમને શું ? એ તો સંતુષ્ટ છે. અને તેથી સુખી છે. પ્રેક્ષક વર્ગને એ દંપતી એક એકની મૂર્ખાઈ ને બહેમોમાં વધારો કરી દુઃખી થતું દેખાય, પણ એ બાળતું એમને બાન પણ ક્યાં હોય છે કે મન ક્લેશિત થવા વખત આવે ! આ પ્રકારનું નિરક્ષર જોડું મળે ખરું. પણ ઘણું બાગે તો નિરક્ષર મનુષ્યો કાચા કાનના હોવાથી, ઉચમી વિદ્ન સંતોષી માણસના મહેલાઈથી ભોગ યદ્ય પડે છે. વારંવાર આવા પ્રસંગો આવવાથી, પતિપત્નીને સુખનો સર્પ બાગે કોઈક દીવસજ ઉગવા પામે છે. આ ઉપરથી કાંઈ નહીં તો એટલું તો સિદ્ધ થાય છે કે સમાનવૃત્તિ એ સુખી લગ્નનું મુખ્ય કારણ છે. આ આવસ્યક કવ્ય-વગર સંસારચાત્ર દુઃખદ યદ્ય પડે છે તેનાં દર્શનંતો બહુ દૂર મોઢવા જવાં પડતાં નથી. એ પણ હીન્દુ સંસારમાં ઠેર ઠેર મળી આવશે.

દાખલા તરીકે આપણે ન્યાત પતિ કરતાં સ્ત્રી સુદ્ધિ, ડહાપણ, સતુરાઈને ગુસિકનામાં ચઢાવી હોય તેનો સંસાર જ્ઞેહ્ય. “એવી સ્ત્રી કન્નેશનું દુઃખ ભોગવે છે, પતિથી તપ્ત થઈ શકતી નથી, પતિ મોટો છે એકું સમજ શકતી નથી, તેને મનમાં માન આપતી નથી, તેના પર રનેહ થતો નથી, તેની સાથે અંતરમાંથી એક યદ્ય શકતી નથી. જો

કુલીને વૃત્તિ વાળો ન હોય તો મનમાં તિરસ્કાર પણ કરે છે. " પોતે જેવા હોય તેવા બીજાને કરવાને યત્ન કરવાની, યત્ન સફળ થયે કાંઈક અવર્ણનીય આનંદ અનુભવવાની નિષ્ફળ થયે કાંઈક નિરાશ થવાથી, મનુષ્ય જતની નૈસર્ગિકી શુદ્ધિ છે. અધ્યાત્મ શાસ્ત્રના આ નિયમાનુસારી પતિપત્ની વચ્ચે - મનોરથ - સંધિનો અદૃશ્ય ઝઘડો (A fight of principles) ચાલે છે. પતિ ધારે કે સ્ત્રીને મારીજ રસિકતાની આનંદ ભોક્તા કરું. યત્ની ધારે કે પ્રાણુનાથ મારા જેવા હોય તો કેવું સાકું ? આ સુગલમાં જયવંત કાણુ થાય છે ? પુત્ર જે દુરાચરણી હોય ને કુટુંબનો વડીલ વર્ગ ભાઈની ચાલ ચલગતથી વાકેશગાર હોય તો સ્ત્રી કાંઈક અંશે પતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરી શકે છે. કોઈક વિરલ પુરુષો યત્નીથી સુધરે પણ છે. જે કે મોટે ભાગે સ્ત્રીના પ્રયત્ન નિષ્ફળ જાય છે. કારણ હીન્દનો પુરુષ કાંઈક સંસ્કારોને લીધે સ્ત્રીને પોતાના કરતાં હલકી ગણતાં શીખેલો હોય છે.

નહીં સ્ત્રીઓનું માન, હિંદુના ઘરમાં ઝાઝુ,

મિત્ર ગણે છે કોઈ, ઘણા કહે મારે પાદ.

આથી ગમે તેવા સંલેગો વચ્ચે પણ યત્ની પતિનો સુધારક (શિક્ષક) યદ્યં શકે એમ હોઈ માની શકતો નથી. પુત્ર આગાનુસારી હોય પણ 'દ' હોય તો પુત્રનો વડુપર જય થાય છે. ન્યાત પ્રતિબંધે નિરક્ષર કુટુંબમાં આપરી યડેલી વિદ્યાન છોકરીને વિદ્યા ભારણ થઈ પડે છે. સ્વમુર પક્ષને વડુની વ્યવહારિક જૂઝ થયે વિદ્યાની ટીકા કરવાનો વિષય મળી આવે છે. વિનયુદ્ધથી અવકાશ સમયે વાંચવાને આજેકાં પુસ્તકો આ વડુ તો ફાટેલી છે, એ હમારા ઘરમાં ન શોભે, સ્ત્રી જાતને વળી પોચાં કેવાં ઉચલાવવાં ?' વીગેરે શબ્દોની વૃદ્ધિથી રખેને સામુ કે સસરા વધારી લે એવા ભયથી અથવા તો એક બે વાગ અનુભવ આવ્યાથી તે પુસ્તકો બંધનાં બંધ રહે છે. આ કન્નેડાંની નિર્બળ બાળકીના દુઃખની આટલેથીજ અવધિ આવતી નથી. સગાં સંબંધીઓ ' ભાઈ સંભાળજે હોં બહેનું માણસ તો મહા યહોંચેલું હોય ' વિગેરે વાક્યો પ્રસંગોચાત કહી પતિને બેઠેમી બનાવી દે છે. નિશ્ચયી ગયાટીને ઉત્તેજન આપતો કાનનો કાચો માણસ સર્વની વાત સાંભળી યત્નીપર મોટાં આજ મહાગાની નિર્દોષ સ્ત્રી પર જીલમ કરવામાં પાછી પાતી કહાડતો નથી.

એજ સત્યનું અન્ય દર્શાવ સાક્ષર પતિ અને અનક્ષર યત્નીનો સંસાર છે, તે અવલોકન કરવાથી સ્પષ્ટ થશે. આ જોડામાં યત્ની પતિના સુખ દુઃખમાં ભાગ લઈ શકતી નથી. બહાલામાં બહાલાનું અંતઃકરણ ' ભેદાઈ જનું હોય અને યત્ની લાચાર બની જોયાં કરે, કેટલીક વખત તેને મન રહેજ હોય એવા બોલમાંથી, નિર્માણ હોય એવા કાર્યમાંથી, પતિને સાગરમાં બહાણુ ડુબ્યા જેટલી દીવગીરી થતાં કેટલીક વખત તે મહાભારત પ્રયાસ કરે અને પતિને મન અડ્ય વસે. ' લમ એટલે શારીરિક સંબંધ શિવાય બીજું કાંઈજ નહીં એમ સમજતી અનંધા છોકરીને, પશુચરિત્ત બળવાન હોવાથી, વૃદ્ધ સાસુ સંસાર સાથે રહેવું વસમું લાગવાથી, પતિને એના વૃદ્ધ માળાપથી વિખૂટા પાડવાને બનતો પ્રયત્ન કરે છે. પ્રયત્ન સફળ થયે પોતાની ઝંઘળી કૃતકૃતાર્થ (સફળ) થયેલી સમજી મહા મહેનતે મેળવેલો સ્વતંત્ર સંસારમાં પોતાને આનંદથી યોગે છે. ' ત્હાં મ્હાં સહીયાઈ અને મ્હાં મ્હાં પોતાનું ' એ આધારજીત નિયમાનુસારી સ્વપત્નીનું વર્તન જોઈ પતિનું મન ખિન્ન થાય છે. છતાં વધુ વખત રહેવાથી કુટુંબમાં કચલનું જોર વધી, મૂર્ખ સ્ત્રીને લીધે યાજી પોતી બહાણી ગણાવી દેકાણે યાડનાર માળાપથી મન છેકજ વિરક્ત થઈ, પુત્ર સાથે

બોલવા પણ વ્યવહાર ન રહે એમ થયે, ન્યાત વર્ગમાં જોતી યવા ઉપરાંત અતિશ્રમે મેળવેલી કેળવણી વગોવાય, કદાચ દૂરથી કુંગર રળીઆમણા રહેશે એવા વિચારોથી શાંત સંસારની આંશાથી, કાંઈક આંતર-શસ્ત્રથી પીડાતા હોવા છતાં પણ નાટ્યભૂમિના પ્રેક્ષક વર્ગોના જેવા ઉત્કંઠિત પણ આશાભર્યા મનથી સંસાર રંગભૂમીપર નૂતન નાટ્ય ભંજનવાને પતિ સજ્જ થાય છે. અકાળે સ્વતંત્ર યવા પામેલી સ્ત્રીની સંસારની ઘટમાળ કેમ ફેરે છે તે જોઈએ. નિર્જીવ્યે માળાપથી છૂટા પડેલા પુત્રને ઇષ્ટ વસ્તુ મળતી નથી. પતિપત્નીના સૌંદર્યરસ (aesthetic sense)માં પૂર્વ પશ્ચિમ જોટલો ફેર હોવાથી જે વસ્તુ પતિને સારી લાગે તે પત્નીને પ્રતિકુળ થઈ પડે. લાંબા વખત સુધી જો બેમાંથી એક નરમ ગરમ ન થાય, તો કોઈ દિવસ પ્રસિદ્ધ ઝઘડો પણ થાય, ને પતિ વા પત્ની જો છૂટા વિચારનાં હોય તો લગ્નોચ્છેદક ધારાસભાને સેવવાનો પણ વખત આવે । ઘરમાં અન્યવસ્થાનું સામ્રાજ્ય આલવાથી, જરૂર પડે જોઈતી વસ્તુ ન મળવાથી, ઘરમાં આમથી, તેમ દોડા દોડાને ધમપછાડ કરે. સુખાગ્રે વા દુર્ભાગ્યે આંકરો હોય તો બધો રોષ તેનીપર કરે. જોકરાં હોય તો પતિ સાથેનો રોષ નિરપરાધી બાળકોપર નીકળે । બોલવા આત્મકુમાર્યો ન હોવાથી સારાં પોડાપોડોથી સાથે આર દહાડાનું આદરણું રહે, અથવા તો વિદાસ-ગૌર અધારી રાત આવી લાગે કે લડી આવે. પોડોશ ખરાબ હોય શુભોને સાસરામાં સ્ટુટ થવા ન હોવાથી, પતિની ગેરહાજરીમાં સ્વાતંત્ર્યનો દુરુપયોગ કરે.

નિરક્ષર પતિપત્નીનો સંસાર સાંકડે નરમું વા ખોટું ખડું સમજવાની આગમ પ્રવર્તે છે ને જાણે અગણ્યે પતિ પત્નીને એ સ્પષ્ટ છે. સાસુના દાસત્વથી છૂટાં થતાં પણ પરસ્પર સમાગમથી, સાથે રહી અયોગ ન હોવાથી કંઈ ન કરવાનું કરી બેસવાથી અંગવિક્ષેપથી આનંદ આવે છે, તેમ આ પાયા છે. પતિ જો વ્યવહારકાર્યમાં કુશળ હોય અન્ય જોને સ્વલાભાર્યે હેરાન કરી, એમણુ ન્યાતના રીત રીવાજમાં ભૂલ ન યવાથી કીક ઉત્સવ થતો હોય એમ લાગે છે. એ જગત્તાય છે ખરી, પણ જે શક્તિ ને મહેનતનો એમને શું ? એ તો સંતુષ્ટ છે. અને તેથી જો પડે છે, તે શક્તિ ને મહેનત જો સ્વક-ભૂખાંધ ને બેઝોમાં વધારો કરી દુઃખી થયેલા કેળવાયેલા માણસ વિચાર કર્યા વગર પણ ક્યાં હોય છે કે મન કલેશિત યવા વ. અજ્ઞાત હોય ને પત્ની ન્યાતરૂઢી વિરૂદ્ધ ખડે. પણ ઘણે બાગે તો નિરક્ષર મનુષ્યો સાથે પોતાને પણ વગોવાનો જોઈ તે આજો માણસના સ્હેલાઈથી ભોગ થઈ પડે છે. વાંચી. વળી અધમ સંગતિ વધ્યા રહેતી નથી સુખનો સર્થ બાગ્યે કોઈક દીવસજ કેળવા વુ હઝકા બની જાય છે. સ્ત્રીની ફક્ત દાસ-તો સિદ્ધ થાય છે કે સમાનજાતિ એ સુખી રીમાં તેને પતિ યોગ્ય ચક્રતો નથી. પોતાના વગર સંસારચાત્રા દુઃખદ થઈ પડે છે તેનાં, તે નિયમાનુસારી સ્ત્રીની યોગ્યતા ધરી એ પણ હીન્દુ સંસારમાં ઠેર ઠેર મળી આંતરપટ નિઃશકે બોલી ચક્રતી નથી, ને પૂર્વોક્ત થી. આથી લગ્ન એ ફક્ત નામનુંજ રહે છે.

દાખલા તરીકે આપણે જ્યાં પતિ કરે, સ્ત્રીની પવન એકમેકની સહાય ને દૂર વગર ચઢતી હોય તેનો સંસાર જોઈએ. “એવી એનું બગવાન પણ એકલું મનુષ્ય દૂર વગર થઈ ચક્રતી નથી, પતિ મોટો છે એવું સમજી નથી, તેના પર સ્નેહ થતો નથી, તેની સાથે સમનરાવ પ્રાણગાવિંદ પડેલ. બી. એ.

(અપૂર્ણ.)

વિદ્યા-કુળા.

સંગીતની રોગ ઉપર અસર.

કેળવણીથી મનુષ્ય જાતની સુખરૂપી સરળતા વધે છે, તે પણ અમુક પ્રકારની કેળવણી તેના સુખમાં વધારો કરે છે કે ઘટાડો કરે છે, તે તેની માનસિક સ્થિતિ ઉપર આધાર રાખે છે; તેથીજ રીતે દરેક વૈજ્ઞાનિક શોધખોળથી મનુષ્ય જાતના મોજુદ જ્ઞાનમાં વધારો થાય છે કે સુધારો થાય છે, તે તે જ્ઞાનના ઉપયોગથી જાણવામાં આવે છે, તેમ છતાં પણ વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાન જુની પદ્ધતિમાં સુધારો કરી નવી પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં બેશક અતિશય મદદગાર થઈ પડે છે. જુની પદ્ધતિનો એકદમ નાશ કરી નવી પદ્ધતિ-ગમે તેટલી સરળ પડતી હોય તો પણ-દાખલ થતાં વિલંબ થાય છે, અને તેથીજ સમજુ માણસો એકદમ તેથી નવી પદ્ધતિ દાખલ કરવાનું પણ વાગ્યેની ધારતા નથી.

આનું કારણ ખાત્ર એટલુંજ છે કે જન્મજન્મવાળી જો કે મનુષ્ય નિર્દોષ છે, પરંતુ સમાજદશામાં કેટલાંક કારણોને લીધે મનુષ્યમાં દોષ અને એવા ખીજાં દોષો પેદા છે. તેથી ઉભરી રીતે નિર્દોષ અંતઃકરણ પ્રકૃતિની સ્વાભાવિક અવસ્થા અનુભવે છે. આવાં હૃદય પ્રાકૃતિક સંસ્કારો ભુલી ધીમે ધીમે સામાજિક સંસ્કારો શૂદ્ધ કરે એ વ્યવહાર દૃષ્ટિથી યોગ્ય લાગે છે. જે પ્રમાણમાં તે સંસ્કારો વૃદ્ધિ પામતા જાય તે પ્રમાણમાં તે મનુષ્યની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી જાય, એટલે તે સંસ્કૃતિવાળો મનુષ્ય ગણાય. તેવા મનુષ્ય પોતાની અસહની જુની પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી નવી, સરસ અને પોતાને અનુકૂળ પદ્ધતિ શૂદ્ધ કરતો જાય. પોતાની શારીરિક સમ્પત્તિમાં પણ આ નિયમનો વિવેકયુક્ત ઉપયોગ કરતો જાય. પોતાનાં દરદ મટાડવામાં પણ નવી શોધખોળનો યોગ્ય ઉપયોગ અનુભવતો જાય. અને જુની પદ્ધતિને બાજુ ઉપર ચૂકી નવી પદ્ધતિ અંગીકાર કરતો જાય. અસહના ઉદવેશના નિયમો અને ઉપચારોને બાજુ ઉપર રાખી નવા નિયમો શીખે. આધુનિક શોધખોળ પ્રમાણે આ ઉપચારોમાંનો એક સંગીતનો ઉપચાર કેટલાંક માનસિક દરદો દૂર કરવામાં કેટલો ઉપયોગી છે તે ચર્ચવાનો અત્રે ઉદ્દેશ છે.

અસહના લોકો-જંગલી કહો, અનાર્થ કહો અગર પ્રકૃતિને પૂજનારા કહો, ગમે તે ઉપનામ આપો તો પણ-હાલના સુધરેલા અને સંસ્કૃતિ પામેલા પુરુષો કરતાં સંગીતને પોતાના આનંદવિષયમાં અસહવાન આપતા હતા. તેઓ સંગીતથી થતી અસર સમજતા હતા, અને તેઓ જાણતા હતા કે અંતરના ઉભરા અને લાગણી દર્શાવવાનો મુખ્ય હેતુ સંગીત છે અને તેથીજ તેના સુસ્વર મનુષ્યો એક ધ્યાન પૂર્વક સાંભળે છે. સાપ અને એવાં ખીજાં જન્મવારો પણ મોરલીના સ્વરની અસરથી રતમ્બ થઈ જાય છે એ જાણીતું છે. હાલના જમાનાની શોધખોળ પ્રમાણે સંગીતના સ્વરો શરીરનાં નાનાં દરદો દૂર કરવામાં ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે, કારણ કે સંગીતમાં એવી કોઈ અઘોરિક ત્રાસક શક્તિ છે કે કોઈ પ્રથમ પંક્તિના વક્તાના બાણ કરતાં ગવૈયાના ગીતને વધારે ધ્યાનથી સાંભળવામાં આવે છે. નાટકશાળામાં પણ પાત્રોના વાદવિવાદ કરતાં ગાયનનો ભાગ વધારે રસ ઉત્પન્ન કરે છે. માણસ ત્યારે અનિશ્ચય ચિંતા અને મુશ્કેલીઓમાં હોય છે ત્યારે ગાયનમાંજ ઈશ્વરભક્ત કરી અગર એનું ખીજું ગીત ગાઈ થોડોક સંમથ પો.

તાના મગજનો બેગ્ને સિધિલ કરી શકે છે. આખા દિવસના કામકાજથી કંટાળેલા માણસ સંગીતથીજ પોતાનો ચાક ઉતારી શકે છે. સમાજને અને મેળાવડામાં પણ આણુ વખતે સંગીત આકર્ષક થઈ પડે છે. મનની કંટાળેલી સ્થિતિ તેટલા વખતમાં આનંદ અનુભવે છે. પાચનશક્તિ આનંદથી પ્રદુક્ષિત થાય છે અને જે દુઃખદાયક વિચારો પાચનશક્તિ ખાજતા હોય છે તેને દુર કરી શકાય છે. ગાંડા મનુષ્ય પણ બે ઘડી ગાંડા પણ ભૂલી જાય છે અને ગાયન અગર વાદ્યનના સ્વર ધ્યાનથી સાંભળે છે; બાલકો પણ રડતાં બંધ થઈ જાય છે. આવાં અમાન અને અણુસમજી મનુષ્યોને આટલી અસર થાય છે તો જ્ઞાની અને સમજીને તેથી પણ વધારે સારી અસર થાય એ નિર્વિવાદજ છે.

સંગીતની અસરથી મનુષ્યના વિચાર એક દિશામાંથી બીજી દિશામાં બેગ્ની લવાય છે. ખરેખર, સંગીત એ ધ્વનિરૂપ બક્ષિસજ છે. એક મનુષ્યના વિચારોની પ્રબળતાથી બીજો મનુષ્ય અનર્થ જાય છે, વશ થઈ જાય છે, તેમ સંગીતના ધ્વનિથી પણ ગમે તેવો માણસ વશ થઈ જાય છે. દાકતરોના અભિપ્રાય પ્રમાણે સંગીતની અસરથી હૃદય વધારે ધબકે છે, લોહીના ફરવાથી કામ જલદીથી અથવા ધીમેથી થાય છે. અને આસોઆસમાં પણ ફેરફાર થાય છે. વીરરસસ્વરો ઈન્દ્રિયોને ઉત્તેજિત કરે છે અને શાંત સ્વરો સિધિલ કરે છે. અસહના વખતમાં હિન્દુસ્તાનમાં ભૂત કાઢવાનો ઉપાય અથવા દાઢ ગામમાં પેટેલી રાગસ્વરપિણી જ્નેગિણી માતા કાઢતાનો ઉપાય પણ વાદ્યના અવાજથી કરવામાં આવતો હતો અને હજી પણ કેટલાંક ગામડાંમાં આ ઉપાય યોજાતો જોવામાં આવે છે. ભગવતકીર્તનમાં પણ તબલા સતાર વગેરે વગાડવામાં પણ આ કારણજ પ્રતીત થાય છે. જેમ જેમ દુનિયાનું જ્ઞાન વધતું જાય છે તેમ તેમ આવા આવા નવા ઉપચારો પ્રચલિત થતા જાય છે.

દાકતરોએ અત્યાર સુધીના કરેલા પ્રયોગોથી આટલું તો સિદ્ધ થયું છે. પણ જેમ જેમ સંગીતનો ઉપયોગ વધારે થતો જશે તેમ તેમ ઘણી જાતનાં દરદો, મુખ્યત્વે કરીને માનસિક વિકારથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો, રહેતાઈથી અને સજાતાથી મટાડી શકાશે. સંગીત સાંભળતાં ગાંડાં મનુષ્યો પણ પોતાનાં ગાંડાં કૃત્યો કરવાં ભૂલી જઈ ધ્યાન આંખી સ્તબ્ધ અને શાંત બેસી રહેતાં જાણવામાં આવે છે, કારણ કે સુરવાળા સ્વરોથી આવાં કમનસીબવાન માણસની વૃત્તિઓ બદલાઈ જાય છે. વરકરી સીપાઈઓ વાદ્ય (બેન્ડ) ના રણકાની સાથે ઉત્તેજિત થઈ, ધુર ચઢાવી લડવા તૈયાર થઈ જાય છે, અને આખું શરીર-તન્ન વાદ્યનના અવાજથી જાગૃત થઈ જાય છે અને અગમ્ય રીતે સ્ફુરતીમાં આવી જાય છે. જે મનુષ્યને કંપારીનાં અગર ચારીરિક નજાણાઈથી ઉત્પન્ન થતાં દરદો હોય છે તે કેટલેક દરજ્જે સંગીતથી મટાડી શકાય છે. કારણ માત્ર એટલું જ કે શરીરના લોહીના ફરવામાં ફેરફાર થાય છે, તેમ મગજમાં લોહીનો વધારો થાય છે અને તેથી વૃત્તિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, જેની અસર જાનહાથી જાણીય છે.

આ પ્રમાણે સંગીતના સ્વરોમાં અને તેથી વિકૃત થના રાગમાં નિયમિત રીતે કાંઈ બદલાવ નહીં થશે ત્યારેજ મનુષ્યોનાં દુઃખ ટાળવાનું સંગીત એક શ્રેષ્ઠ સાધન થઈ પડશે.

એડ્વૈન્સન્સ હાઈસ્કૂલ.

સુનીતાલ ગોવરધનદાસ શાહ.

મુંબઈ, તા. ૭-૨-૧૯૧૦.

બી. એ. એમ. ડી. સી. ડી.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઇનામ તથા
લાયબેરી માટે મંજૂર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખકો તથા કવિઓની, ઈશ્વરસ્મરણ, શુદ્ધધર્મ, નીતિ, સદ્દિ-
સાંદર્ભ, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની ઉન્ની પ્રતિની કાવ્યમય, સુંદર અને રસિક રાગો-
વાળી ૮૦ ગરબીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગના ગરબામંડળોમાં આ
પુસ્તકમાંની ગરબીઓ ખાસ પસંદ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ થોડાક સમયમાં ખપી
ગયા પછી થયે ધણે ઠેકાણેથી—નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ
વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કઢાડવાની જરૂર જણાઈ છે.

મૂલ્ય છ આના.

સપાંદક બન્ધુરામાજી.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠેકાણું—મુન્દરીગુણોધ મંદીર, રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

શ્રી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકાશક, કરનારાને ઉત્તમ તક.

છપાઈ બંદાર પડી છે.

ડીટેકટીવ પાહાદુર શેરલોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. ડોનન ગ્રાયસ હુબી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં
એકા છે. તેમની અંગ્રેજીપરથી આ વાર્તા ગુજરાતીમાં આશુ માસમાં છપાઈ બંદાર પડશે.
કથપનાશક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચારશક્તિ શું કરી શકે છે તે આ
વાર્તા સરસ રીતે બતાવે છે. શોખીલી બંધાઈમાં કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી મંસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ સિદ્ધાંતોની
ગુચણી છે; નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ઇનામ તથા
લાયબેરીઓ માટે મંજૂર કરેલી છે. સર્વ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખાસ
શ્રીઉપયોગી પુસ્તક છે. સુંદર બંધાઈ. કિં. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લંબમીદાસની કૃપની, કોટ,—મુંબાઈ.

શ્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓ માટેજ

નવીન. માસિકપત્ર.

સવિતા.

દેશ, પ્રજા, સમાજ શુદ્ધ એ સર્વના સાહિત્ય, ધર્મ, અને કર્તવ્ય સાધેના
સંબંધનું સત્ત્વ સ્વરૂપ દર્શાવનારું માસિકપત્ર, વાર્તા અને કવિતા સાહિત્યનું
ઉત્તમ સાધન. લગભગ રૂ. ૧-૮-૦, પોસ્ટેજ માફ.

અવરજાપક "સવિતા"

નગરશેઠની પોળ,—મુરવ.

મે. પળિલક ઇન્ડ્રકશનના ડિરેક્ટર સાહેબે પ્રાથમિક કન્યાશાળા માટે ઇનામ તેમજ લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલું તથા શ્રીમંત સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળા લાયબ્રેરી તથા શાળાઓમાં ઇનામ ખાતે મંજુર કરેલું અને બીજા સ્ટેટો તથા અનેક કેળવણેલાં સ્ત્રી-ચુરુષનો અતિ આવકાર પામેલું.

સૌભાગ્યશિક્ષાવિધ.

સુધારા વધારા સાથે ત્રીજી આવૃત્તિ.

આ પુસ્તકને રા. રમણભાઈ મહીપતરામ નિલકંઠ બી. એ. એલ. એલ. બી. અમદાવાદ), રા. કેશવલાલ જોશંકર પ્રિયગ્રામિયા, એલ. એમ. એન. એસ. (રામપુર-રાહી-લખંડ); સૌ. વિદ્યાગવંરી રમણભાઈ બી. એ. (અમદાવાદ), રા. અનંતરાય નાનાલાલ બુચ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (જુનાગઢ), રા. શિવચંડર રામજી દલાલ, બી. એ. એલ. એલ. બી. (ન્યાયાધીશ માણાવદર સ્ટેટ), મિસ એફ. મેકેન્ડ્રી સેડી સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બાર્ટન શ્રીમેલ ટ્રેનીંગ કોલેજ (રાજકોટ), તેમજ બીજા સંશ્લેષક વિદ્વાનોએ અતિ ઉચ્ચ અભિપ્રાય આપેલા છે.

સુખ વિષયો ઉપરાંત અન્યેક નાની નાની સ્ત્રી ઉપયોગી બોધક બાબતોનો આ પુસ્તકમાં સમાવેશ થઈ ગય છે. જેઓ પોતાની સ્ત્રીઓને, પુત્રોને, બગિનીઓને, પવિત્ર સુશીલ, શ્રદ્ધ, કર્તવ્ય પરાયણ જેવા ધર્મજ્ઞતા હોય, સંસારનું સર્વોત્તમ સુખ સ્ત્રીજાતિ હોય તેના ઉદય ચઢાતા હોય, સંસાર ઉચ્ચ અને સુખપૂર્ણ નિવાસ શુભ હોય ધરાવતા હોય, સ્ત્રીઓને નીતિનું, ધરસંસાર ચલાવવાની રીતિનું અને બચ્ચાંઓને કેળવણી આપવાનું પૂર્ણ જ્ઞાન આપવા ધર્મજ્ઞતા હોય, તેવા દરેક સંજોગને આ પુસ્તક ધરમાં રાખવાની આવશ્યકતા છે. કિંમત રૂપિયો સવા; પોસ્ટેજ જુદા.

વિદ્વાનોએ વખાણેલું 'સગર્ભા સ્ત્રીઓ' ને માટે અતિ ઉપયોગી પુસ્તક.

સગર્ભા સ્ત્રીની સંભાળ.

તેનાં સાધારણ દરદો અને સામાન્ય દેશી ઉપાયો.

પ્રત્યેક સ્ત્રીમાં સ્ત્રીની શારીરિક શક્તિ કેટલી બધી સ્ત્રીજાતિ યાય છે તે સર્વ કાંઈ જાણે છે, પ્રસવ સમય મહાભયંકર છે. એમાંય અનેક સુવાવસ્થામાં પ્રવેશતી બાલાઓ તેમ નાની માટી સ્ત્રીઓ જીવંતી જીવે છે; ને કદાચ સ્ત્રી તંદુરસ્ત હોય ત ત સમયમાં કોઈ મળવ છે; તોપણ પછીથી સુવાવડના અનેક ગુણો વ્યાધિઓ સ્ત્રીના તન મન ઉપર હુમલા કરે છે; ને આખરે રોગની ભોગ થઈ પડે છે. ગર્ભાવસ્થા કે જ્યાં સ્ત્રીઓ અનેક વ્યાધિઓથી પીડિત રહે છે તે અવસ્થાની શરૂઆતમાં દરેક સ્ત્રીએ આ લઘુ પુસ્તક વાંચવાથી ઘણા ફાયદો મેળવી શકાય તેમ છે; તથા ગર્ભમાં જે બાળક હોય છે તેના ઉપર સુસંસ્કારોની છાય ગર્ભકાળે પાડવાની કેટલી બધી જરૂર છે, અને તવા ખાસ પ્રસંગે લીધેલી સાવચેતી તથા સારા ઉપાયોની અસરથી બાળકની બાવી જીવંતી કેટલી બધી સુધરી ગય છે તે બાબત પણ ખાસ સમજાય તેમ લખવામાં આવી છે. મતલબ આ નાના પુસ્તકની અંદર ગર્ભવંતી સ્ત્રીની શી શી સંભાળની જરૂર છે, ગર્ભિણીએ તે અવસ્થામાં કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ અને તે અવસ્થામાં યતાં સાધારણ દરદોના ઉપચાર શી રીતે કરવા જોઈએ તે બાબત અતિ ઉચ્ચ વૈદક ગ્રંથોના આધારે જણાવવામાં આવે છે. (બન્ને ભાગ-સાથે) કિંમત આના આર, પોસ્ટેજ જુદા. બન્ને પુસ્તક મળવાનું સ્થળ:—

નરવરલાલ કે. વૈજયંતી, પાઠપિટ, જેતપોર, (કાઠીયાવાડ)

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણજી પ્રેશવજી

ભાવનગર—કાઠીયાવાડ

ગ્રાહકોને સૂચના

માટે માર્ચ ૧૯૦૮ ના તમામ આ ૧ જાણી નવા કે તેથી નવા થવાર ગ્રાહકોને
ગ્રાહકોનારની મળા અથવા મોકલવામાં આવશે તે મ ૭ ૧૨ મામના ગ્રાહકની કિંમત મળી
આપવામાં આવશે

“સુન્દરી સુખોદ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે રાજ્ય ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પ્રેસ દર

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લલાજીમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર તમારું ફરિયાદ

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ માર્ચ ૧૯૦૮ (નામનું) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહક વર્તમાન
આરંભથી ૧૨ મામના આપ છે વર્ષની અંતે નવા થવાર ગ્રાહકોને મોકલનારને
આપવામાં આવે છે

અમદાવાદ—ધી દરજાત શ્રી. રાજા પ્રેસ

પુસ્તકનો સૌચતમાં જે અનંતાનંત લાભ છે તેમના ચરણનો આશ્રય કર-
વાર્થા જે અધ્ય પટલ ઉત્તમોત્તમ અને અમોઘ પટલે સિદ્ધ, જ્ઞાન, વિવેક, અને
ચાતુર્ય પેદા થાય છે, તે વધું તો એક યાત્રુપ રહ્યું; પણ યીજા સહવાસો કરતાં
પુસ્તકોને અમથા ઉથલાવી જવા જેટલો પણ પુસ્તકનો સહવાસ લાભકારી છે.
યે અક્ષર આવડે તંતો પડયા, જડે, પણ ડલડું નઠારા વિચારમાંથી કે નઠારી
સૌચતમાંથી ડગરાય એ મહાલાભ છે. સમય નકામો, કે ભારે લાગે નહિ, અને
ગંમત સાથે જ્ઞાનનો લાભ થાય.

મણિલાલ નમ્મભાઈ.

કાવ્યકુંજ.

ઉગતી ખડેન ખાલાને.

(વસન્તતિલકા.)

લજ્જા ભીનાં નયન હાસ્ય રમે વિશુદ્ધ
એ નેત્રનું વિમલ તેજ પૂજ્ય ભગિનિ !
નિર્દોષ મૂર્તિ જનકોક મંદીથી વીણી
સોંપે પ્રભુ વિરલ સ્નેહ વિશુદ્ધિ જોવા.

તારાં નવાં નયન આંસુજને નમે છે,
એ નામનું હૃદય એ સુજને ગમે છે;
પૂજ્ય પવિત્ર ઉર ખડેન ! વિશુદ્ધ નેણાં,
આશિષ ઉડી ઉરથી ભગિનિ ! સમર્પું.

તારાં કંઠુ હૃદય આ કુલપાંદડીની
મીઠી સુગન્ધિમય ખાલી રહે અદૈવ.
ખડેની ! પ્રસારી રસસૌરભ એ કુસુમે
મહારા સુશુદ્ધ ઉરને કરજે રસિહું.

તારાં અધું જગત આ હજી ખાલકોની
નહાની મીઠી નવનવો રમતોસરું છે.
આગામી ભવિષ્ય છાપ વિલોકવા કે
એ ભૂતકાળ અણવા ન હજી તયાર.

એ ભૂતવારિ સિંચી, છાંટી ભવિષ્યભૂમિ,
લીલાતરી તાંદિ ઉગાવી રસસતાની,

મહિમા મહીં રાજી રાજી

આ ભાઈની ગરીબ જૂમ-વધાવી લેજો.

કુડું બધું જગત આ મરવા પડ્યું છે,

રૂઢિમંડી સડી સડી નરકે પડે છે.

ગાંગેયવારિ મૂંઝી કનેહ ભગિની ધર્મે

ઉદ્ધારજો સદય દુષ્ટિથી જહેન ! બડાલો.

તહાંગે રસાલ ભૂમિને રસચેતનાથો

ખીલાવી ત્યાં ઉગવજો રસપુષ્પ મોંઘાં,

પૂજી પ્રભુ પૂજી રસેશ પ્રસન્નતાથા

લેજો પ્રસાદી નવ ભક્તિની જહેન ! સોની.

જો સૂર્ય ત્યાંથી રસ ચેતન ભર્ગ રેડે

આ સ્થૂલ સૃષ્ટિ તણી જો જડતા વિખેરે

જો ભાગમાં અમિત અન્તરને ઝમોળી

તું રેડજો નવનવીન પ્રસાદી દૈવી.

જેવા' અનેક ઉગીને રવિ વિરમ્યા છે,

ઉગી ઉઘા ખરી પડી; ઉડી ઉડી સંધ્યા.

પ્રત્યીપ્રતીય સ્થલના સમયે વીંટાથી

વીંટા યુગે, પણ ન રશિમ ગૃહિણી પૂજે.

આંહીં રથે પ્રકૃતિ નૂતન રાસલીલા

ખીલે. ખરે; ખરી ખીલે કુલ; કાલ વીતે,

સૌંદર્યની રમી લીલા, વિરમે બધે ત્યાં

તોયે ન જહેન કદી ભાઈ વધાવી લેતી.

તું પૂજજો રસપ્રકાશ નંમી નમોમે;

લેજો વધાવી રચના મીઠી પ્રકૃતિની,

ત્યાં ચન્દ્રિકાની રૂડી રેડી પ્રસન્ન ચાન્તિ

આ દીન ભાઈ સ્મરજો, સ્મરજો ભગિનિ !

મહારાં માતૃશ્રીને.

(ચિત્રરિણી.)

પ્રગથે ત્હાડું મા હૃદય-કુમળું પ્રેમવિલસે,
 સતા કુંળી ખીલે શીતલ જળ ફેરાં ટપકતાં,
 જનેતા વાતસલ્યે સુખમય હિંડોળે ઉછરતાં
 અમે બાળાં ત્હારાં વિભળ યંચથી હિંદ બર્ણીયે.

(વસંતતિલકા.)

નિઃસ્વાર્થ શૈય્ય હૃદયે જન્મી જગાવે,
 ઊંચે કિયોર હૃદયો મૃદુ પ્રેમતેજે.
 દેવી પવિત્ર પૂજતાં^૧ સહુ દેશ ખીલે.
 -તે હિંદ-હિંદ વિસરે-કૂર કાલ દીસે.
 ખીલત પુષ્પ વિકસત મનોહરાં, ભે.
 આનંદ રંગ ધરતાં સુરસિં મુહાતાં;
 આયુષ્ય અદ્ય અતિ-તોય કિમતે રમતાં,
 કેવાં પ્રીતે ઉપવને મધુરાં હસતાં !
 તેવાં અમે પરિમલે વિકસત પ્રેમે.
 કર્તવ્ય ભુમિ વિચરત કિયોર સિંહો,
 આતે વિશાળ વસુધા વીરજાજ એલે.
 માતૃ નમંત, નયનો છૂટકંત બાળાં.

મહાનાદાસ મહેતા. (કેમ્બ્રીજ)

૧ સ્ત્રીસન્માનથી. "A nation which despises its women is lacking in an essential qualification for the attainment of advanced civilisation."

વાર્તાલહરી.

રોમેશ.

રોમેશનું હૃદય.

૧.

પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા પુરી થવાનો સમય નજીક આવવાથી સૂર્યનારાયણ અસ્તશિખર ઉપર જવાની તૈયારીમાં હતા. આકાશનો વર્ણ લાલચોળ થયો હતો. આ સમયે કનકપુરના લોકોનો સમુદાય આખા દીવસના કામના પરિશ્રમને લઈ રવચ્છ હવાનો લાભ લેવાને વાસ્તે ગામની બહાર સહેલ કરવા નીકળી પડવા લાગ્યો. કેટલાક નવંગર લોકો 'કાચમેન' આગળ બે ઘોડાની બગી જોડાથી બહાર નીકળી પડ્યા. કેટલાંક પારસી યુગલો નિર્દોષ આનંદથી વાર્તાલાપ કરતાં એક ખીમ્મના હસ્તમાં હસ્ત લઈ કરવા આવીયાં. ગામની ઉત્તર દિશાએ એક સુંદર બગીચો હતો અને તે બગીચામાં આંવાડીયામાં બેવાર બેન્ડ વાજતું હતું. આજે બેન્ડ વાગવાનો દીવસ હતો તેથી કહીને કનકપુરની પ્રજાનો ધણો ખર્શ બાગ આજે બેન્ડનો મધુર ધ્વનિ સાંભળવાને તે બગીચા તરફ પ્રયાણ કરતો હતો. જ્યારે લોકોના સમુદાય આ જગ્યાએ ફરતો હતો, ત્યારે આ જનસમૂહમાંથી એક વિલક્ષણ યુવાને અન્ય માર્ગ પકડ્યો. ગામની પૂર્વ દોડાડ ગાઉ ઉપર આપેલા સરોવર ઉપર તે ગયો. નળાવના કીનારે આવી પોતાની બેન્ડોર ટોપી માથા ઉપરથી ઉતારી પગપર પગ ચડાવી બેઠો. તેના માથાના વાળો પવનના સુસવાટો સાથે ફર ફર ઉડતા હતા. તેણે પોતાના જમણા હાથપડે ડાબા પગનો અંગુઠો પકડ્યો હતો. તેની દૃષ્ટિ સરોવરના ઉછળતા જળ ઉપર સચોટ રીતે ચોટી હતી. આ વખતે તેનું હૃદય આકુળઆકુળ થતું હોય એમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી કુદરતી રીતે દેખાઈ આવતું હતું. આ વખતે કોઈ અણખબરો ખાણુસ તેની મુખમુદ્રા જોવા પામે તો તેને તરત એમ ખ્યાલ આવે કે સરોવરના જળની માફક આપણા યુવાનનું અંતઃકરણ હાલ કલોલક સ્થિતિમાં છે. પવનના સુસવાટને લીધે સરોવરનું પાણિ ઉછળતું હતું. તેવીજ રીતે કંઈ તોફાની વિચારથી યુવાનનું હૃદય વમળ ખાતું હતું. આ યુવાનને આ સ્થિતિમાં રહ્યાને દસેક મિનિટ થઈ નહીં એટલામાં તો એક નોસલોર પવનનો સુસવાટો આવ્યો અને પવનના પ્રાણધ્વને લઈ સરોવરનું જળ કીનારા સાથે અથડાયું, અને અથડાવાની સાથે એકાએક અવાજ થયો. એકદમ યુવાન જાગૃત થયો અને જળના અવાજની સાથે તેનો વિચાર પણ મજા સાથે અથડાયો. તેણે ટોપી માથે મુકી અને હાથમાં સોરી લઈ તે સરોવરની પાળ ઉપર ટેલવા લાગ્યો. જેવટે ટેલતાં થાકી જવાથી લાકડી પર આડીંગી એક જગ્યાએ ઉભો રહ્યો અને હૃદયમાંથી કંઈ ઉદ્ગારો કહાડવા લાગ્યો. વાંચક, આ ઉદ્ગારો સાંભળવાને વાસ્તે આ યુવાનની પછવાડે જલસી દોડ.

"We should live in deeds, not years, in thoughts, not breadths
In feelings, not in figures of a dial;

We should not count life by heart throbs: he most lives,
Who thinks most, feels the noblest and acts the best."

“દુનિયામાં જીવ્યાની શી સાર્થકતા ? પરમાત્માએ શું આ જીવન એજે ગોળેવાને
“વાસ્તે આપ્યું છે ? આ દુનિયામાં વિત્ત તથા કીર્તિ મેળવવાના બટકવામાં જ શું જીવનનું
“સાર્થક છે ? અરેરે ! હજી તો વિદ્યાભ્યાસ કરૂં છું. શું જગત્પ્રિયતા પ્રભુ મહાશ વિચારોને
“જીવગીમાં પડ્યા પછી પુટિબળ નહિ અરથે ? જો શુદ્ધ અંતઃકરણથી પ્રભુની પ્રાર્થના
“કરીએ તો ઈશ્વર એવો ફર નથી કે આપણને વિનાશકારણે દુઃખી કરે. અરે ! પણ પિતાજી
“એ આ અવસ્થામાં લઈ રૂં વળગાડ્યું છે તેનું શું કરવું ? મોટા ભાઈને તો અનાયાસે
“સારી પત્ની મળી. સારી વહુ મળી એમાં પિતાજીનાં કંઈ વખાણ કરવાનાં નથી. એ તો
“ખીચારા ભાઈનાં ભાગ્ય. ન્હાના ભાઈને ધોંસરીમાં જોડવાને મહીને થયો. સૌથી ન્હાનાં
“એ બાળકોના પણ વેવીશાળ કરી મેલ્યાં છે. ન્હાનાભાઈનું શું થશે ત્હેની મ્હને કંઈ સમજ
“પડતી નથી. એકકારથી પિતાજી વિદ્યાન, બાહોશ તથા બુદ્ધિશાળી છે અને ખીજ તરફથી
“ત્હેજી તો ખીચારાં કુમળાં બાળકોની હંદગી ધુળધાણી કરી નાંખી છે. સતિ સાથે કામ
“કરી સતિના લોકો જેવા થઈ ગયા છે. આચારવિચારો પણ તેજાન થઈ ગયા છે.
“બહાર પ્રગણમાં પણ પ્રશ્નોરો રસોયો જોઈએ. ખીજ જાતનો આહાણ પણ ન ચાહે.
“જ્યારે આવું છે તો પછી જાતિબંધન તોડવાનો સંભવજ ક્યાંથી હોય ? અરેરે, વિદ્વાનો
“ત્હમે સામાજિક મુદ્દારામાં ભાગ ન લો તેની કંઈ ખીડા નથી પણ ઉલટા ત્હમે અજાન
“નાતીલા જેવા થાઓ છો ! તરત્ય રહેતા હો તો તેમાં ત્હમને શું કંઈ વાંધો છે ? અરે !
“હા ? પણ સાંભર્યું ? કાન્તાનું શું કરવું ? તેણી અભણ છે. જરાય વાંચતાં લખતાં પણ
“આવડતું નથી, ત્હેની સાથે અપલક્ષણોથી ભરપૂર છે. માતૃધ્રાની મ્હામે બોલવાની ટેવ
“છે. ન્હાનાભાઈએને હુંકારો પણ કોઈવાર કરે છે. મ્હારે ત્હને કેવી રીતે કળવવી !
“ત્હેનામાં ખરાબ સરકારોની છાપ એટલી ઉડી ગઈ છે કે તે જુએવી તે મ્હને મ્હારી
“શક્તિની બહાર લાગે છે. ત્યારે મ્હારે શું એમ. ખી. ખી. એસ. થયા પછી ફરી લાંબ
“કરવું ? અરે તે પણ મ્હને જાણે નહીં. સુડીના બે પાંખીયા વચ્ચેના સોપારી જેવી
“મ્હારી હાલત થઈ છે. કંઈ પણ મુજબું નથી. આ ચિંતામાં ચિંતામાં મ્હાફે શરીર ફૂઠ
“થઈ ગયું. અભ્યાસમાં પણ કેટલીકવાર મન સ્થિર રહેતું નથી. જો ઈશ્વર ? તું કરે તે
“સાચું ?” આટલું બોલી યુવાન અટક્યો; નિસાસા-ઉપર નિસાસા ફેંકવા લાગ્યો; અને
“જેવટે આંખમાં અશ્રુની રેખા પડી. યુવાને પોપચાં અર્ધ મીઠી દીધાં અને અશ્રુનાં બે
“મુદ્દમ બિન્દુ જમીન ઉપર ખર્ચાં. આ સકલ તમાસો પછવાડેથી એક અન્ય યુવાન ટગર
“ટગર જોતો હતો. પછવાડે રહેલા યુવાનથી આ લાંબો વખત જોઈ શકાયું નહીં અને
“તેથી કરીને જેવટે એકદમ ધસી આવ્યો અને બોલ્યો “ વ્હાલા રેમેશ, આ શું આશ્ચર્ય
“છે ? ત્હને રોતો જોઈ મ્હાફે હજી બેઠાઈ નાથ છે. હું ત્હારે ઘેર જઈ આવ્યો ત્યારે
“તોફરે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે ભાઈ ફરવા નીકળી ગયા છે. તું બગીચામાં હોદાશ એવું. ધારી
“હું ત્યાં જઈ આવ્યો. ત્યાં ત્હને ન જોયો એટલે જાણ્યાકળા બની ત્હને અહીં શોધવાં
“આવ્યો અને અહીં આવ્યો ત્યારે ત્હારી આ દશા ? આમ ને આમ ત્હાફે શરીર ફૂર્ણ
“થઈ ગયું. મિત્રની ખાતર તો ભાઈ, શરીરની સબાળ રાખ ! તું એકલો ફરવા નીકળ્યો

તેનું કારણ આજ લાગે છે.” આ વાક્યો સંભળ્યાં ત્યાં તો રોમેશનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું અને બમણું રોવું આવ્યું. છેવટે તેને તે ખાળાં સમિતો નહીં; અતિશય રોવાઈ જવાયું અને ધ્રુસકા મુકતો બોલ્યો “ ભાઈ કાન્ત.....હું.....બધું જાણું છે.....વધુ હું.....બોલી.....” એટલું કહ્યું ત્યાં તો કાન્તે તેને છાતી સરસો લઈ લીધી. અને ખેંસી ગયો. રોમેશ કાન્તાના ખોળામાં સીંઈ મૂકી ઓખ આગળ રમાલ રાખી ખૂબ રોયો. કાન્ત તે દરમિયાન ત્હેના કપાળ ઉપર તથા માથાના વાળ ઉપર હાથ પાંખાળતો હતો. છેવટે ત્હેનાથી ન રહી શકાયું અને બોલ્યો “રોમેશ, રોમેશ, રાખ, રાખ, હવે ! બહુ થયું ? રોયાથી શો દહાડો વળવાનો હતો ? રોવું, કંકળવું તે ખાવવાનું કામ છે. દુઃખની અંદર જે સ્થિતિ રહે, દુઃખના ડુગર ઓળંગવા જે શક્તિવાન થાય તેજ મનુષ્ય છવ્યો કહેવાય. રાજર્ષિ ભર્તૃહરિએ જે શ્લોકો કહ્યા છે તે ભાઈ, તું જુલી ગયો ? લે ચાલ હું. ત્હને શરીથી સંભળાવું.

પાતિતોઽપિ કરાઘાતૈરૂપતત્યેવ કન્દુકઃ ।

પ્રાયેણ સાધુવૃત્તાનામસ્યાયિન્યો વિપત્તયઃ ? ॥

છિન્નોપિ રોહતિ તરુઃ ક્ષીણોપ્યુપચોત્યતે પુનઃશ્વંદ્રઃ ।

દત્તિ વિમૃદાતઃ સન્તઃ સંતપ્યન્તે ન સં વિપદા ॥ ૨

“ભાઈ કાન્ત ચા, ચાલો હવે આપણે જઈએ, સમય બહુ વિતી ગયો છે. રાત્રીના આશરે દસેક વાગ્યા હશે. તું આજે મ્હારે ત્યાં મુઠ રહેજે હો ? મ્હારી સાથે રહી તને આનંદ થશે. ઘરે હું સીપાઈ સાથે કહેવરાવી દઈશ.” એટલું બોલી કાન્ત મૈન રહ્યો. બંને મિત્રો ઉડી ધર તરફ ચાલ્યા. રસ્તાની અંદર તેઓ કંઈ બોલ્યા નહીં. પણ બધારે બાગ આગળ આવ્યા ત્યારે રોમેશે રજ લીધી અને કહ્યું કે હું ક્વચિત્ છું. મ્હને ઘરે સુવામાં કંઈ પણ વાંધો નથી. પરંતુ કાન્તાના દૃઢ આમલ આગળ રોમેશનું કંઈ આશ્ચર્ય નહીં. અંતે રસ્તો કપાયો અને કાન્તનું શુદ્ધ આવ્યું, રાત્રી ઝાંઝી વ્યતિત થઈ હતી તેથી કાન્તાના ઘરનાં મો વાળુપાણી કરી નિદ્રાધીન થયાં હતાં. શુદ્ધની ખડકી આગળ તેઓ આવ્યાં ત્યારે ખડકીનાં કમાડો બંધ નજરે પડ્યાં. તેથી કાન્તે જુમ પાડી—બ્હેન બ્હેન ખારણું ઉઘાડ. શાલિનીએ જવાબ દીધો ઉઘાડુખું બાઈ. શાલિનીએ આવી સાંકળ ઉઘાડી એટલે કાન્તે સાંકળથી આગળીયો ઉઘો કરી દારને હડસેલો માર્યો. આટલી રાત મોડી થવાથી શાલિનીએ અધીરતાથી પુછ્યું કેમ બાપુ આટલું બધું મોડું ! અમેતો ત્હમારી રાહ જોઈને કંટાળી ગયાં. કાન્તે જવાબ આપ્યો, મહજ વધારે વાર બેસાણું એટલે સમય બહુ થઈ ગયો. વાળું કરવાની ઈચ્છા નહી હોવાથી બંને મિત્રોએ શાલિની આગળ મ્હા. કરાવી પીધો. મ્હાનું કાર્ય આટાપી લઈ બંને મિત્રો ઈળાયામાં ખાટલો ઈળાવી સુતા અને સુતા સુતા નિર્દોષ વાતો કરવા લાગ્યા, અને અનેક વિષયો ઉપર ચર્ચા કરતાં કરતાં બંને મિત્રો જગાનિયતાએ પાથરેલી ગંભીર શાંતિમાં શાન્ત થઈ ગયા.

રામચંદ્રનું શૃણુ.

૨

રામચંદ્ર—કાં સાંભળ્યું ! શું કરે છે ! અહતિ આવ લગીર.

બાગીરથી—શું છે ! અસારે તે હજી નહીં. હુંતો કોઈ નથી આવતી. મ્હારે સંધવાનું મોહકું થાય છે. બાહ્યોને નિશાળાનું મોહકું થશે તો તંમે જ પાછા જડશે.

રામચંદ્ર—પણ જરાક જ કામ છે.

બાગીરથી—સો આ આવી શું કહોછો !

રામચંદ્ર—હવે રોમેશની વહુનું શું કરવું ! તે ખીલકુલ મુધરતી નથી. રોમેશ ખી-ચારો સોસાયા કરે છે. દહાડે દહાડે જો ને એનું શરીર લાશ થતું જાય છે. હવે શું કરવું તેનું મ્હને તો કંઈ સુઝતું નથી. હુંતો હવે એના વાસ્તે ખીજી લાવીશ. મ્હારા રોમેશને ફરી પરણાવ્યા વગર ચાલે તેમ લાગતું નથી.

બાગીરથી—હા, ખરોખર છે. પરંતુ જૂલ એમાં ત્હમારી કે મ્હારી. ખીચારો જો છોકરા કુંવારા હોય તો દુલ્લદટાઈયાની જેમ ફર્યા કરે. આતો ખાચારાને હવે બંધન.

બાગીરથી જોડે ખીનકેળવાયેલ હતી છતાં પણ અનુભવી તથા શાણી હતી. તેણી પોતાના પુત્રનું દુઃખનું કારણ સમજી શકતી હતી. ઉપરોક્ત સંવાદ પતિપત્ની વચ્ચે ચાલતો હતો તે દરમિયાન મ્હાનો કાન્તિ હાંડતો હાંડતો નજીક આવ્યો અને બોલ્યો “બા, બા મ્હાની માબાએ ધીની બોધણી ઉધી વાળા.” બાગીરથી ત્યાંતો હુંવાટુંવા ધર્મ ગણ અને જતાં જતાં બોલી ‘ સો સાંભજો વખાણુ. ’ તેણી રસોડામાં આવી અને સાસુવહુ સાથે રકજક ચાલી. બાગીરથી—“આંએ આંધળા હું તે જ્નેતી નથી? છે તો મ્હોટી ગોધા જોવી. આટલું બાન પણ રહેતું નથી ! તું મ્હારે શા કામની છું? ઘરનીને શુભરે ચોપડવાની !” કાન્તા—“સાદ કહુંછું ગાળખાળ ન દેવી. ગોધા જોવી કોને કહોછો? ત્હમારેથી એમ કંઈ નહીં દખાઈ જતો.” બાગીરથી—“હજી આધું જોર છે ! નીકળ રસોડાની પ્હાર. તું મને શું મદદ કરવાની હતી.” એટલું કહી બાગીરથી તેનું આવડુ પકડી પ્હાર મુકી આવી. કાન્તાએ આકંદ આવડ્યું અને ત્રોડો પાડી કહેવા લાગી કે જુઓ મ્હને ગાજો બાંડે છે. સારપટ્ટી કાન્તા રોતી રોતી પોતાના ઓરડામાં ગઈ અને પોતાનાં જુગડાં તથા ધરણીની પોટકી બાંધી. કાન્તાનું પીયર ગામમાં હતું. કાન્તાનાં માળખા ડાલતાં ન હતાં, પરંતુ કાન્તાને એક પી-ત્રાઈ કાકા હતા. કાન્તા સાથે પોટકી મુકી તેના કાકાને ઘેર ચાલી ગઈ. આ બધો તમાસો રોમેશ ઉપરથી અગાસીમાં ઉભો રહી ટગર ટગર જોતો હતો. એકદમ તેનું દ્રવ્ય ભરાઈ આવ્યું. તેથી ને પોતાનાં રૂમમાં (ઓરડામાં) ગયો. કમાડ બંધ કરીધાં અને હાંડિયા ઉપર પડ્યો, રોવા લાગ્યો અને મુરચ્ચતીચંદનાં વચનો ધડીએ ધડીએ યાદ કરી બોલવા લાગ્યો.

“મુખા હું તેથી કોને શું !

દુઃખા હું તેથી કોને શું !”

જમીને કોણેજમાં જવાનું હતું તેથી એકદમ સ્વસ્થ થયો અને મોહકું ઘોઘ નાંખ્યું. એકદમ હેઠે આવ્યો અને મુકોટો પહેરી જમવાને વાસ્તે પાટલા ઉપર બેસો. જમતાં જમતાં

ભાગીરથી તરફથી સ્વસ્તિવચનો સંભળાવા લાગ્યાં. ભાગીરથી બોલી ઉઠી “આ રોમેશ રોયો હીજડો છે. આપડીને જરાય આંગળી અડાડતો નથી. સાવ બાયલો છે. બાયડીને તો સાવ ચડાવી મેલશે.” રોમેશ એકદમ જમ્યો ન જમ્યો કરી કંપડાં પ્હેરી, પુસ્તકો લઈ, કોલેજમાં ગયો. કોલેજમાં ગયો પરંતુ પ્રોફેસરો આજે જે શીખવતા હતા તેમાં આજે બીજકુલ ચિત્ત નહોતું. છેવટે કોલેજનાં કક્ષાકો (hours) પૂરા થવાથી ઘરે આવ્યો અને સંધ્યાકાળ થયો એટલે હાથમાં સોટી લઈ શરવા નીકળી પડ્યો.

મહોટા ભાઈનું આગમન.

૩

આજનાં રાત્રે રામચંદ્રને ત્યાં હોનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર કમલશંકર તથા જ્યેષ્ઠ પુત્રવધુ કમલિની ગદપુરથી આવવાનાં હતાં. કમલશંકર સુંબઈ યુનીવર્સિટીનો એમ. એ. એલ.એલ. બી. હતો, અને ડીગ્રી મળ્યા પછી થોડા સમયમાં જ વગરથી ગદપુરનો મામલનદાર નીભાયો હતો. હોનો મારીક પગાર બેસે રૂપૈયા મળતો હતો અને તેમાં પતિપત્ની સંતોષથી આનંદ માનતાં હતાં. આજે રામચંદ્રના ગૃહમાં હોયોછોકરાં આનંદથી હતાં, કારણ કે સૌ જાણતાં હતાં કે મહોટા ભાઈ તથા મહોટી બાબી આજે રાત્રે આવવાનાં છે. રાત્રી પડવા આવી. કનકપુરમાં રાત્રે નવ વાગે (નવેન્ડ) શરટ ટ્રેન આવે છે, અને તેની અંદર આજે કમલશંકર તથા કમલિની આવવાનાં હતાં. અર્ધા બાળકો રામચંદ્રને કહેવા લાગ્યાં. બાપા અમે સાથે રોશન આવીયું. રામચંદ્ર સૌને પાછા જવાય આપતા કે હા બાપુ આવજો. સૌ વાળુ કરવા બેઠાં પરંતુ હજી રોમેશ કરીને પાછો ક્યો નહોતો. પરંતુ રામચંદ્રે વાળુ કરી લીધું. અને પછી તુરત બાગીચની વિશોરીયા મંગાવી બાલકો સહીત તે ગાડીમાં બેઠો. રોશન ઉપર આવ્યાં. ગાડી આવવાને હજી પંદર મીનીટની વાર હતી. પિતા તથા બાળકો તે દરમિયાન ‘પ્રેક્ટીસ’ ઉપર ફરવા લાગ્યાં. ફરતાં હતાં ત્યાં ઘંટડી વાગી. રામચંદ્રે ખીસામાંથી ઘડીઆળ દાઢી જોયું તો ગાડી આવવાને હવે માત્ર પાંચ મીનીટની જ વાર હતી. સીગ્નલ પણ પડી ગયો. પાંચ મીનીટ પુરી થઈ કે ગાડી ધમધમ કરતી આવી. બાલકો ગાડી જોઈ હર્ષ માણવા મંડ્યાં. ગાડી અટકી અને કમલશંકર તથા કમલિની સેકન્ડ ક્લાસના ડબ્બામાંથી ઉતર્યા. કમલિની સામરા સામે હોવા હોવાથી પડખું ફરી ઉભી રહી, અને કમલશંકરે પિતા સાથે સેકન્ડ ક્લાસમાં. રામચંદ્રે પુછ્યું. How are you, my son, પુત્રે ઉત્તર આપ્યો Quite well. છોકરાઓ બાબી પાસે દોડી ગયાં. કમલિનીનો સ્વભાવ આનંદ માયાળુ, આનંદી તથા મિત્રનસાર હતો. તેણીએ બંને નાનાં છોકરાંને તેડી લીધાં અને બચીઓ ભરવા મંડી મઠ. છોકરાં તો બાબીને ગમે વળગ્યાં તે વળગ્યાં. છેવટે મહા મહેનતે તે નીચે ઉતર્યાં અને ઉભાં રહ્યાં. બાબીએ પુછ્યું ‘રોમેશ-ભાઈ ક્યાં છે?’ છોકરાંઓએ જવાબ દીધો ‘ફરવા ગયા છે એટલે નથી આવ્યા.’ તે દરમિયાન રામચંદ્રે છોકરાંઓને ક્યું સાલો હવે ઘરે વાતો કરજો. રામચંદ્રે મજબૂત આગળ ટૂંક તથા બીજાનું ઉપડાવી લીધાં. અને સૌ પ્રેક્ટીસની બહાર નીકળ્યાં. એક બીજી વિશોરીયા રામચંદ્રે બાંડે કરી લીધી. એકની અંદર પિતા તથા કમલશંકરે બેઠા ત્યારે બીજાની અંદર કમલિની તથા બાલકો બેઠાં. છોકરાંઓ બાબીને

અનેક પ્રશ્નો પુછતાં હતાં પરંતુ કમલિનીનું ધ્યાન ત્હેની અંદર લેશ માત્ર પણ નહોતું. તેના મગજમાં તો 'રેમેશભાઈ કરવા ગયા એટલે સદામા નથી આવ્યા' તે વિચાર રમી રહ્યો હતો. રેમેશ અને કમલિનીનો સ્નેહ કંઈ ઓરજ હતો. કમલિની સાસરે આવી ત્યારથીજ તેના ચારે હાથ રેમેશ ઉપર હતા. રેમેશ તે વખતે તદ્દન બાલક હતો. તેઓનો નિર્દોષ સ્નેહ હવે મ્હોટાં થયાં સારે અતિ ગાઢ થયો હતો. આવો સ્નેહ જ્યારે હોય સારે કમલિની ખીચારી વિચારમાં પડે તેમાં શી નવાઈ? કંઈ કંઈ તર્ક કરવા લાગી અને મનમાં ગણગણુવા લાગી. 'બન્ધુ, બન્ધુ, દીયર નહીં પણ ભ્રાતા, તું સદામે કેમ નહી આવ્યો હોય વાર? તારો ભગિનિ પ્રત્યેનો સ્નેહ ઓછો થયો? અરે ના, ના, હું અભાગણીએ તે વિચાર લાવવોજ ન જોઈએ. હા ભાઈ, ખરા ભાઈ તો ત્હમે છો પરમાત્માએ આપણા ગયા જન્મના ઓછા તપને લીધે એક પીતાને ત્યાં જન્મ ન આવ્યો તેમાં શું યયું' આટલું બોલી રહી ગઈ અને પછી 'અને અને' કરવા લાગી; એટલામાં તો ઘર આવ્યું અને તેથી ગાડી એકદમ ઉભી રહેવાથી કમલિનીને આંચકો લાગ્યો. એકદમ કમલિની સ્થ થઈ. તુસાં ગાડીમાંથી ઉતર્યા અને ઘરમાં પેડાં. ઘરમાં આવી રામચંદ્રે પુછ્યું. સાંભળ્યું? આ મ્હોટા ભાઈ આવ્યા; રેમેશ આવ્યો છે કે? બાગીચીએ જવાબ દીધો. હજી નથી આવ્યો. કમલિની તો સાંભળીજ રહી. કમલિની તથા કમલિની એ જમી લીધું. હજી સુધી પણ રેમેશ પાછો ફર્યો નહોતો. છેવટે રામચંદ્રે કાન્તને ત્યાં ખચર કહાવી તો જવાબ આવ્યો કે ભાઈ આજ ત્યાં સુવાના છે અને સહવારમાં આવશે. રાત્રીએ સૌ સુઈ રહ્યાં.

શોધન.

૪.

પ્રભાતના ત્રણ વાગ્યા હતા. ટાટની ચમકારી સાથે મધુર મંદ પવન વાતો હતો. કનકપુરના સઘળા લોકો આ સમયે શુદ્ધાગ્ની નિદ્રામાં હતા. યોદ્ધાવાળાઓ પણ સ્વવાર હમણા પડ્યો એવું ધારી ગેટે જઈ સુઈ રહ્યા હતા. ગામના કુતરાઓ પણ બગી બગી થાકી ગયા હતા. દરેક જનતાં પડીઓ પોતપોતાના માળામાં બચ્ચાંઓને પાંખ નીચે રાખી સુતાં હતાં. ફક્ત કોઈ કોઈ વાર કુકડાઓ બોલતા હતા, અથવા તો કોઈ ગરીબ બાઈની ધંટીના દળવાનો અવાજ સંભળાતો હતો. આ સમયે રેમેશ કાન્તના કળીયામાં સુતો હતો. ત્યાંથી ઉઠ્યો, કપડાં પહેરી લીધાં અને ધીમે ધીમે ખડકી આગળ ગયો, સાંકળ બોલી અને બહાર ચડક ઉપર આવી ઉભો. અત્યારે તે વિચારોમાં ગાંઠો થઈ ગયો હતો 'શું કંઈ હું? શું કરીશ' તેવું કંઈ ભાન નહોતું. વિચારોમાં તે આગળ ચાલવા લાગ્યો અને આખરે અડધા ગાઉ ઉપર દક્ષિણ દીશમાં આવેલી ઝાડીમાં ગયો અને આપણી દૃષ્ટિ મર્યાદા ન દેખી શકે એવા અંધકારમાં અદખ્ય થયો. આણીપેર કનકપુરમાં હવે સ્વવાર પડવા આવી. લોકો પોતપોતાને ધંધે જવા લાગ્યાં. અને આખું ગામ શાન્તિમાંથી પ્રવૃત્તિમાં પડવા લાગ્યું. રામચંદ્રના ઘરમાં પણ સૌ જગ્યાં. કમલિનીએ હડી કે તરતજ કાન્તને ત્યાં રેમેશને તેડવા માણસ મોકલ્યું. કમલિની દાતણ કરી રહી ત્યારે માણસ પાછું 'શુ'. આ વખતે ઓશરી માં બેશ બેશ રામચંદ્ર દાતણ કરતા હતા તેને માણસે આવી કહ્યું કે 'ભાઈ તો અહીં આવ્યા છે ને? કાન્ત બાઈને ત્યાંથી તો સૌ સુતાં હતાં ત્યારે ભાઈ અહીં આવવાને ની-

કળ્યા છે. રામચંદ્રે કહ્યું. જા. જા, હવે ફરી ખજર કઢાડ. માણસ કાન્ત સાથે પાછો આવ્યો અને કાન્તે કહ્યું કે ભાઈ તો મ્હારે ત્યાં નથી. સૌ વિમાસણમાં પડ્યાં કે ભાઈ ક્યાં ગયો હશે ? ગોતવાને વાસ્તે ગામમાં માણસો મોકલ્યા પરંતુ ભાઈનો પત્તો કોઈ પણ જગ્યાએ મળ્યો નહી. સ્વહવારના નવ વાગ્યા, દસ વાગ્યા, પરંતુ હજી પત્તો લાગ્યો નહી. કમસિની તથા ભાગીરથી અતિથય ચિંતા કરવા લાગ્યાં, રામચંદ્ર પણ ગભરાયો, દીલગીર થયો, વિચાર કરવા લાગ્યો, બેબાકજો. અન્યો, છેવટે પોતે હવે શોધવા જવા વાસ્તે નિઃશ્ચય કર્યો. તેણે પોતાની સવારીનો થોડો મંજાવ્યો અને સાથે ચાર સવાર લીધા. કાન્ત પણ એક ઘોડાપર ચડી રામચંદ્ર સાથે આવ્યો. રામચંદ્ર ઘરે કહેતો ગયો કે ત્હમે મ્હારી કોઈ ચિંતા કરશો નહી, હું ભાઈનો ગમે ત્યાંથી પત્તો લાવીશ. કમલકંકરને પણ હુશીયાર રહેવાની બજામણ કરી. રામચંદ્ર આટલી ધીરજ ન આપે તો ઐરાની જાત કેમ ધીરજ પામે ? બપોર થયો, સાંજ પડવાનો વખત થયો. આ વખતે ઘરમાં ઐરાંઓની સ્થિતિ શી હશે તેની તો માત્ર કલ્પનાજ કરવાની છે. રામચંદ્ર, કાન્ત, તથા સવારો આસપાસના ગામડામાં ફર્યા પરંતુ સર્વ વ્યર્થ. રસ્તામાં મળે તેને પુછતા ગયા, નામ નિશાનીઓ કહેતા ગયા, પણ કોઈ તરફથી સતોપકારક જવાબ મળ્યો નહીં. આસપાસના ગામડામાં શ્રેતા શ્રેતા કનકપુરથી આઠેક ગાઉ તેઓ દૂર નીકળી ગયા. છેવટે તદ્દન સાંજ થઈ ત્યારે રસ્તામાં એક ખેડુત તેઓને મળ્યો. તેને નામ નિશાની દીધી ત્યારે તેણે આંગળી ચીંધી જવાબ આપ્યો કે 'આ દહા (ઉત્તર) માં તમે કોસો એવું માણાડ ગયુંસે.' આ સાંભળીને રામચંદ્રને કંઈકે હોંશકોશ આવ્યા. તે સજાઓએ એ દીશામાં તપાસ કરતાં કરતાં ઘોડાઓને ધીરે ધીરે અક્ષાવ્યા. રાત્રીએ હવે પોતાનું સાત્રાજ્ય પાથર્યું હતું. છેવટે આલતાં આલતાં વીસેક ગાઉને આશરે દૂર નીકળી ગયા પરંતુ કોઈ પણ જગ્યાએ ભાઈનો પત્તો લાગ્યો નહીં. અશ્વો તથા સવારો હવે ક્ષુધાની અને તૃષ્ણાની તિવ્ર વેદનાથી પીડિતા હતા, તેથી પાસે એક તરણાવતી વિશાળ નદી હોવાથી ત્યાં આવ્યા. આ નદીનો પ્રવાહ સતત બે કાઠામાં વહા કરતો હતો. નદીના બન્ને કીનારા ઉપર ખડકો હતા અને ખડકોની આસપાસ તથા ઉપર વૃક્ષની ઘટા આવી રહી હતી. ઝાડોની ઘટા એવી તો ગાદ હતી કે સૂર્યનારાયણનાં એકાદ બે કીરણ તે જગ્યાને પ્રકાશ આપવાને વાસ્તે મહામહેનતે પ્રવેશ મેળવી શકતાં અને તેથી કરીને દીવસે પણ અંધારૂં રહેતું; તો પછી અત્યારે રાત્રીની તો વાતજ શી પુછવી ? અહીંથી, સૌ ચિંતાહુર મ્હેરે આવ્યા. ઘોડાઓને પાણી પાડ્યું અને સૌ સંભરેાએ પણ ક્ષુધાની તિવ્ર વેદના હોવાને લીધે ખૂબ પાણી પીધું. સૌ ચિંતામાં એક વૃક્ષ તળે બેઠા. કાન્ત બોલ્યો સાહેબ, હવે શું કરવું? એટલું બોલી વિરમ્યો. રામચંદ્રના ચક્ષુમાંથી દડદડ અથડ વહ્યાં. નદીનો પ્રવાહ જોઈ કંઈ કંઈ અનિષ્ટ અટકજો કરવા લાગ્યો. રાત્રી અંધકારમય હોવાથી સૌએ રાત્રી ત્યાંજ ગાળવાનું કહ્યું. ઝાડને થડે ઘોડા બાંધી દીધા અને સૌ ભૂમિ ઉપર પાતરાની શય્યા કરી સુઈ રહ્યા. આખી રાત કોઈને ઉંઘ આવી નહી અને રૂદ્ધી રૂદ્ધીને પસાર કરી. પ્રભાત થયું અને વખત જતાં સ્વહવાર પણ પડી. સૂર્ય નારાયણ અરણ્ય સારથી સાથે દંબ્ય થયા કે તરતજ સૌ સવાર થયા અને નદીને કીનારે કીનારે ચાલવા લાગ્યા. અર્ધોક ગાઉ ગયા કે તરતજ કાન્તની દષ્ટિ દૂરથી અસુક શ્વેત વસ્ત્રો ઉપર પડી. ત્યાં પાસે આવીને જુએ છે તો એક સીલાપટ ઉપર બાંધતુ બદન તથા કપડાં ! પ્રિય

વંચનાર, આ વખતે રામચંદ્રની સ્થિતિ શી હશે તેની ખાતર દેવતાજી ત્હારે કરવાની છે. તેને એકસ ખાત્રી થઈ કે બાઈએ આપવાત કર્યો છે. કાન્તનું હૈયું હવે હાથ ન રહે. રામચંદ્રે રોતાં રોતાં બદન હાથમાં લીધું તો ખીસામાંથી એક પત્ર નીકળ્યો. પત્ર તરફ રામચંદ્રે દૃષ્ટિ કરી તો નીચેની ખીના માણ્ય પડી.

પરમપ્રજ્ઞ પિતાશ્રી

જનારો જન્ય છે, હવે મિથ્યા શોક કરશો નહિ. મ્હાંડે હૃદય અતિ ખગબગી મથું તેથી આ દુનિયામાં વધારે વખત રહેવું હિચિત લાગ્યું નહી.

બાહ્યા પિતા, મરનાર પુત્રની જો તમને લાગણી હોય તો હવેથી મ્હારી મૃત્યુ વખતની વિનંતિ ધ્યાનમાં લેશો તો હું સ્વર્ગમાંથી પણ આનંદ પામીશ. કદાપિ પણ ત્હમારા ન્હાનાં પુત્રોનાં બહેલાં લગ્ન કરશો નહીં. ત્હમારો વખત નક્કરો નહીં ગાળતાજ સમુદાયના હિતાર્થે શાળવા કૃપા કરશો.

ખીલું કાન્તા ત્રિયે જો બોલ કહું છું. તે હાલ તો ત્હન મૂર્ખ છે. ગમે તેમ કરી તેને કેળવણી આપશો અને બહુ પછી તેની ધ્વજ હોય તો પુનર્જન કરજો. પુરુષોએ તો પોતે શરીર પરણે છે એ દષ્ટાંત લઈ ઉદારજી રહેવું જોઈએ. સ્ત્રી અનુકરણીય (imitable) નીવરે તો વાત જૂદી.

મ્હારી માતૃશ્રી તથા બગીનિ કમલિનીને મ્હારા સા. પ્રણામ. કમલિની તથા મિત્ર મ્હારા પછી શોક કરી શરીર ન બગાડે તે વાસ્તે આશ્વાસાન આપજો. સૌને પ્રણામ લી. જતો પુત્ર.

એક ખીને પત્ર કાન્તને હાથ લાગ્યો તેમાં નીચેની લખીકન હતી.

પ્રિય મિત્ર, જાઉં છું, શોક કરીશ નહિ, ભાવિ પ્રજન છે. તું જાણે છે કે

“ વિદ્યાયા ચા રચિતા રૂપા લલાટેડક્ષરમાલિકા ।

ન તં માર્જયિતું શક્તાઃ સ્વશક્તવાપિ પંચિહતાઃ ॥ ”

લી. ત્હારો મિત્ર.

અરેરે ! આ પત્રો વંચતાં પિતામિત્રને કેવું દુઃખ થયું હશે ? જાને એકદમ પથ્થર ઉપર પથ્થા. ત્હન બેભાન થઈ ગયા. દમેક મિનિટ સુધી આ અવસ્થામાં રહ્યા પછી સ્કેન્ડ ગુહિ આવી. સવારો કંઈવા લાગ્યા, બાઈ આમ શું કરો છો, ત્હમને આ અવસ્થામાં જોઈ અમારાં હૃદયો ચીરાઈ જાય છે. બાઈનું શરીર તો હાથ કરો. રોતાં તથા માયુ કુટતાં પિતામિત્ર થોડે બેઠા. આશાજી દીનારે દીનારે ચાલવા લાગ્યા. ચાલતાં ચાલતાં પ્રવાહમાં દર ઝાડના થડ સાથે કંઈ બેસાએલું દોહું. પાસે આવીને જુએ તો બાઈનું શરીર. રામચંદ્ર તથા કાન્ત એકદમ હિતાર્થે તથા શરીરને લઈ બાત્રી પરગા. અનેક પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા પણ બાઈ કર્યાંથી જવાબ આપે કે રોવાકક્ષમ પણ વ્યર્થ. છેવટે પાસેના ગામમાં આંધી એક સવાર મોકલી એક ખાટસો તથા ચાર મજૂર મંગાવ્યા. તેમાં બાઈને સવારી સૌ રોતા કદગતા કનકપુર તરફ ચાલ્યા. મજૂરોએ ખાટસો ખસે લીધો. વળતે દીવમે

સ્વવારમાં તેઓ કનકપુર આગળ આવ્યા. રામચંદ્રના ઘરમાં સૌને ખબર પડી. બાલકે, ભાગિરથી, કમલશંકર, કમલિની વગેરે રેતાં ચેતાં આવ્યાં. કાન્તા એને પિયર હતી ત્યાંથી આ સાંભળી ચોંકી અને માથું કુટી આક્રંદ કરવા લાગી. પરંતુ સર્વ હવે વ્યર્થ. ગામની બહુરીએ અભિપ્રાય આપ્યો કે આપઘાત કરવામાં આવ્યો છે. આખરે સૌએ રમેશના મૃત શરીરને રેતાં, કકળતો, દીલગીર થતાં, કુટતાં, પછડાતાં અગ્નિદાહ કર્યો.

પૂર્ણાહુતિ.

૫

બ્યારે વિપત્તિ આવે છે ત્યારે મનુષ્યને ભાન આવે છે. આપણામાં કહેવત છે કે 'સુખે સાંભરે સોની અને દુઃખે સાંભરે રામ.' તે કહેવતાનુસાર રામચંદ્રને થયું. પોતાના પુત્રાને પુત્રના મરણથી ભાન આવ્યું. સંસાર હવે ખારો એર બાસવા લાગ્યો. હૃદયરૂપે સ્વરૂપને ઝાળખવા તે હવે પ્રયાસ કરવા લાગ્યો. રમેશનો ભયંકર બનાવ તેના હૃદયમાંથી ઊવળ પર્વત પ્રસ્થો નહોતો. પુત્રના મરણ પછી તરતજ તેણે પેન્શન લઈ લીધું. પોતાની નિવૃત્તિની જીંદગીમાં હવે શું કર્તવ્ય છે તેના વિશે વિચાર કરવા લાગ્યો. ઇશ્વરનું બજન કરવું તથા લોકસેવા બળવશી એવા નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યો. આગળના રામચંદ્રમાં ને હાલના રામચંદ્રમાં ઘણો તફાવત પડી ગયો. બંદેશી લોકોથી લેશ પણ ભીતિ રાખ્યા ત્રિવાલ તે પોતાના દલાકામાં અત્યંત વર્ગ (depressed classes) ને કેળવવા વાસ્તે તન, મન અને ધનથી મદદ કરવા લાગ્યો. પોતાનાં નાના બાલકોના વેવિશાળ તોડી નાખ્યા અને બન્નેને વિદ્યાબ્યાસ તરફ દોર્યા. દેશના વિખ્યામાં, હુન્નરમાં અને બ્યાપારમાં તે હમેશાં ધૈર્ય સંબંધી મદદમાં પછાત રહેતો નહોતો.

વાંચનાર, મરનાર નાયકની ભગીનિ કમલિની તથા કાન્તાના હેવાસ વાસ્તે તદને હવે પ્રબલ જાગ્રતા હશે. ખીયારી કમલિનીને આ બનાવથી ઘણું મારું લાગ્યું, તેણીનું નિર્દોષ હાસ્ય કાચમને વાસ્તે હવે અટક્યું, યમ ગયું. કાન્તાને પણ પતિના એકાએક મૃત્યુથી ભાન આવ્યું. તેણી હવે સંમત ગઈ કે પ્રોત્તે નિરાધાર છે. તેને હવે લાગ્યું કે હુંજ મહારા પતિના મૃત્યુનું કારણ છું. રામચંદ્રે કાન્તાને વાસ્તે માસિક પંદર રૂપિયાના પગારથી એક સ્ત્રીશિક્ષક રાખી. ઉલટબેર તે બહુવા લાગી. જેમ જેમ તે વિદ્યાબ્યાસમાં વધતી ગઈ તેમ તેમ તેને નાવૂમ પડ્યું કે હું મૂર્ખ હતી. મહારી મૂર્ખતાની અવધિ હતી. યુગ્વરાતીમાં ધર્મપુસ્તકો વાંચવા લાગી અને યુગ્વરાતીમાં તેણે ઉત્તમ જ્ઞાન મેળવ્યું. રામચંદ્રે હવે તેને પુનર્જન કરવા વિશે પુછ્યું. આ આબનની કાન્તાએ સાફ ના પાડી. તે હવે પોતાના શ્વશુરશ્રદ્ધની આજ્ઞા લઈ કનકપુરની નદીના તટ ઉપર રહેવા લાગી. જે કપાળમાં તેણી ચાંદસો કરતી તે કપાળમાં હવે બરમતો ઉભો લીટો કરતી. સોનાના આભૂષણોને બદલે પ્રત્યેક અવયવો ઉપર જીલ્ડી રૂદાક્ષની માળા ધારણ કરતી. રેશમી સાજી તથા રેશમી ઝાળીને બદલે શ્વેત ધોતીયું તથા ખાખી ચાળી પહેરતી. પ્રિય વાંચનાર, આ વાર્તા પુરી વાંચતાં પહેલાં એક માર નહીં પણ અનેક વાર આ અતિભાશાળી મર્તિને પ્રણામ કરી લે. સ્વવારમાં બેલી ઉઠી સ્નાન કરી ત્રણ કલાક ઇશ્વરસ્તવનમાં ગાળતી. પછી એક કલાક પોતાના વ્હાલા પ્રાણાધાર રમેશની હર્ષનું નિરીક્ષણ કરતી, તેની સામું બેઠી રેતી, પો-

હોડો હોડો રે ભાઈ, હોડો નહીં વ્હેમ મમતથી,
મારી ને લપકાક, છટા પડિ રહો ગમતથી.
એક પછી એક એમ મંડળ વધિ જાયે,
પ્રથમ એ પામે દુઃખ કોઈ સાથી નવ ચાયે.

પુત્રીને અભ્યાસાર્થે શાળા વા મહાશાળામાં ન ગમે મોકલવાનું કારણ તે હો. યોગ્ય શિક્ષકની ગેરહાજરીમાં છોકરીને કોઈક વ્હેમથી, કાંઈક સોકાપવાદનાં બધથી, વિદ્યાલયમાં ન મોકલવી, એ અણુમમજુ બાળકોને નછવી વસ્તુથી લલચાવી, વિદ્યાલયનું અમૃતરસ તેના હાથમાંથી છીનવી લેવા બેસાડે જો. પુત્રી સાથે આ 'દગખાજી' રમતાં માઆપોને કોણે શીખવ્યાં ? એ શું માઆપોનો ધર્મ છે ? શું એમને આ આચરણ જાણે છે ? પુત્રી ભવિષ્યની ગ્રહિણી છે, ભવિષ્યની પ્રજાનો શિક્ષક છે, એ કોને ખબર નથી ? છતાં માઆપોનું આવું વર્તન જોઈ અન્ય પ્રજાના મનુષ્યો વિસ્મય થાય છે ને પ્રજાની મદહત્તી થતી નથી.

એક એ સાક્ષર યુગલો મુખી ન હોય તે પરથી વિદ્યાભ્યાસનો હોય કદાચો અનુચિત છે. અપુરા વિદ્યાભ્યાસનું વિપરીત પરિણામ આવે એ સ્વાભાવિકજ છે. યોગ્ય કેળવણી પામેલું કંપતી કોઈ દીવસ દુઃખી થાયજ નહીં. કારણ અન્ય મનુષ્યો કરતાં, 'ગ્રેમ મર ક્ષમ નકામું' છે, પતિપત્ની ઉભય એક એકના મિત્ર છે, મુખદુઃખના મરણ પર્વત ગણ્યા છે' વીગેરે એવાં સત્યોનું પતિપત્નીને વધુ જ્ઞાન હોવાથી એક બીજાને વિશ્રમ્ભ અને આનંદનું સ્થાન યથા પડે છે. આથી એ યુગલ તો નિરંતર મુખીજ રહે છે.

ગ્રેમ અને મૈત્રીભાવ વગર લગ્ન હમેશ દુઃખી નિવડે છે એ આપણે મુખી જોડાંનાં કિશકરણ પરથી જોયું. લગ્નના આ એ મૂખ્ય તત્વોપર લક્ષ આપવું નામોદીભર્યું ગણતા હોય, એ બાજતોપર ધ્યાન આપવું નિષ્પયોગી ધારતા હોય, ગમે તે કારણ હોય, ઉભય પક્ષના માઆપનું ધ્યાન બાહ્યાંડ'બર વસ્ત્રોડો સાજન વીગેરે પરજ મોટેલું જોવામાં આવે છે. ગ્રહિણીનો દુઃખી સંસાર તે વિધવાપર હાલમાં ગુજરાતો નિરર્થક જીવન એ આ ભૂલોનું ફળ છે. દુઃખી સંસારનાં કારણોમાં પૂર્વે આ એ પણ ખતાબ્યાથી ફરી એ બાજતપર વિવેચન ચલાવવું એ અરથજે કહેવાય. જેમ એક અમલસવાદી એક જૂઠાણું છૂપાવવા બીજું બોલે છે તેમ આપણા હિન્દુભાઈઓ લગ્ન વખતે કીચેલી ભૂલો ઠાંકવાને વિધવાપર અણુપટતો અંકુશ સખી બીજા ભૂલ કરે છે તેજ દેવે આપણે જોવું જાણી રહ્યું છે.

હિન્દુસ્તાનમાં વિધવાઓની મોટી સંખ્યા હોવાનું મૂખ્ય કારણ બાળકગ્ન છે એ તો સર્વોનુમતે કબુલ થયેલુંજ છે. એટલું છતાં બાળકગ્ન અટક્યાં નથી એ પણ માણીતી વાત છે. બાળકગ્ન કરી સામરે ન ગયેલી વિધવાઓને પણ પુનર્જન કરવા પ્રતિબંધ

માણસને વારતે દયા, ધુત્રી પ્રતિ. પ્રેમ વિગેરે તે અવસરે આજ્ઞાપના અંતઃકરણના કયા અ-
નુપટમાં સંતાઈ જાય છે? કોકાપવાદનો અપત્તિગ્રસ્ત મણી, પુનર્જન્મની પહેલ કરી, નિરાધાર
આગામીઓને જીલ્લમ અને અનીતિમાંથી બચાવી પ્રજાનો ઉત્કર્ષ સહેલો થઈ પડે એમ
કરવું સાઈ? કે કાળાનુસારી બાંધવા પડેલા પુરાતન કાળના નિયમેને એક બ્લીકણની
માફક તાલે થઈ, વિધવા-છોકરીપર નિંદકુશપણે અંકુશ વાપરી, અનીતિના અખાડા કરી
અનની પ્રતિભા (retrograde) ગતિમાં આગ લેવો એ સાઈ? એ બાબતનો વિચાર
સુઝવાયક! હું તનેજ સોંપીશ. સાસરે ગયેલી પુષ્પ ઉમ્મરની સ્ત્રીને જે દુર્લેખે વૈધવ્ય
આપ્યું તો તેમાં આગલખતો હોય કેટલેક અંશે નથી એ સચ છે. છતાં એટલું તો
કહેવુંજ જોઈએ કે જે લગ્ન પ્રેમ ને મૈત્રીબાવ વેદનજ કરવામાં આવતાં હોય તો વિધવા
સ્ત્રીપર જે દાખ હાલ રાખવો પડે છે તેની જરૂર રહે નહીં. પુનર્જન્મનો પ્રચાર હોવા
છતાં પણ કોઈકજ દુઃખી સ્ત્રી પુનર્જન્મ કરશે, કારણ મૃત પતિનો પ્રેમ ને મૈત્રી પુનર્જન્મ
અને અનીતિ ઉભયને અટકાવવા સમર્થ છે. લગ્ન સમયે આ બે તત્વોને પિસારે મુકવાથી
દરેક રીતનો વિધવાપર મુકાતો અંકુશ ને બાલસંસ્કાર-ક્રમ્ય બીરૂપણ અને બહેનનાં અમૂઢ
ચિન્હો છે. તે અનીતિના આક્રમણથી દુઃખી સ્ત્રીને બચાવવા અસમર્થ નીપડે છે. કોઈક વાર
જાપતો બહુ સગડ હોય તો અનીતિથી વિધવા ફર રહી શકે છે, પણ એટલું તો સિદ્ધ
છે કે મને તે પ્રકારના જૂલમ વા બાલસંસ્કારો ફિલિત મનને મુધારી શકતા નથી. જે
ફિલિત મનને અનીતિ કહેવામાં બાધ ન હોય તો આ અનીતિ ચાલે છે, કોઈપણ રીતે
અટકી નથી, એમ કહેવામાં અનિશ્ચયોક્તિહોય આવે નહીં. અનીતિ અટકવા ઉપરાંત પૂર્ણ-
કા રીતે લગ્ન કરવાથી વિધવાઓને કોઈપણ રીતના દાખની જરૂર ન રહેવાથી કોઈક
સ્વાતંત્ર્ય મળશે. મૃત પતિનો પ્રેમ સંભારતી એ સ્વાતંત્ર્યનો દુરુપયોગ કર્યા વગર
ઉપયોગી કાર્યમાં પોતાને યોગશે. એક યોગ્ય લગ્નથી પ્રજાને કેટલો ફાયદો થશે? જાલ
ભરતખંડની આયાનું વૈધવ્ય તે હિન્દુસ્તાનનુંજ વૈધવ્ય છે એમ કહી શકાય કે નહીં!
આ વીગેરે બાબતોપર વાંચનારને વિચાર કરવા થયેલ વિષય આ લખાણ પરથી મળશે.

વામનરાય પ્રાણગોવિંદ પટેલ (ખી. એ.)

સ્ત્રીઓની ફરજ.

(સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સકલ્પુ લાપણ.)

લીંદો બહેનો સમક્ષ આવે એક વિષય સ્વુ કરતાં ઘણો આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે.
કોઈ સ્વામ્ય કરે કે દેશની. સ્થિતિનો અભ્યાસ એટલે કે જાણવું ને સ્ત્રીઓને શું કામ
જોઈએ? પણ દરેક પુરૂષ અને સ્ત્રી જાતિએ કદિ જુદી નહીં જવું જોઈએ કે દેશના
મહાન પુરૂષો જેવાં કે દેશબક્ત આ હિંદના માન્યપર દાદાબાઈ અમરદુભ વલ્લ્હીસ રાનાડે
અને હાલમાં સ્ત્રી કેળવણીનો મજબૂત પોકાર કરનાર આપણા હિંદના પીર પુરૂષો કહે
છે કે સ્ત્રીજાતિને ઉત્તમ શુભની કેળવણીમાં ખામ કેળવાયેલી હશે તોજ તે પોતાની
પ્રજાને ગર્ભમાંથી ઉત્તમ શિક્ષણ આપી શકશે. આવી ઉત્તમ પ્રજાથી ભરતક વસેલો મુલક

તેને દેશ કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રી વગર પ્રજાની ઉત્પત્તિ નથી; પ્રજા વગર સમુદાય નથી, અને સમુદાય વગર દેશ નથી; એટલા માટે સ્ત્રી એ દેશ અને પ્રજાની ઉત્પત્તિનું “બીજ” છે.

બહેનો ! અભ્યાસ અને કેળવણી વગર આપણી અને આપણા દેશની સ્થિતિનું ધારણું કેવું છે તે બીજકુલ સમગ્ર સકાય તેમ નથી, અને બધાં સુધી સ્ત્રીવર્ગ પોતાના દેશની સ્થિતિથી અજાણ છે ત્યાંસુધી દેશની અને પ્રજાની સ્થિતિમાં સુધારો કરવાના ઉપાયોની યોજના સંપૂર્ણ થાય તેની પૂર્વે ચોક્કસ વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર હોય એમ મહાકે માનવું છે. આ પ્રસંગે ખાસ કહેવાની જરૂર પડે છે કે દેશની સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રથમ ઇલાજ સ્ત્રીજાતિમાં આપેલો અજાણતાનો અંધકાર દૂર કરી તેઓને ઉત્તમ શિક્ષણ વડે કેળવવાની જરૂર છે. સત્ય, દયા, ધર્મ અને વિદ્યા વિવેકના બીજની કેળવણીવાળી સ્ત્રીજાતિ દેશમાં ઉત્પન્ન થતી પોતાની પ્રજાના હૃદય દેશની સ્થિતિ સુધારવામાં વિવેકથી ભરપૂર બનાવશે—ઉત્તમ ગુણવાળી પ્રજાથી વસેલા દેશની સ્થિતિ ઉત્તમ પ્રકારની ગણાય છે. અને તે સત્ય છે. દેશની પ્રજાના મુખ્યદુઃખની સ્થિતિના અનુભવથી પ્રજાનું રક્ષણ કરનાર રાજ્યકર્તાની કાર્યકર્તાના ઉત્તમ ગુણો પ્રજાના હૃદયમાં નિરંતર કોનરાઈ રહે છે. દેશની સ્થિતિનો આધાર રાજ્યપ્રજાના કર્તવ્ય ઉપર રહેલો છે. ઉત્તમ કર્તવ્યથી રાજ્ય ચલાવનાર રાજાની પ્રજા પોતાના દેશમાં ભાગ્યશાળી સ્થિતિ ભોગવે છે. અધિકશાળી, ધર્મિય અને દયાવાન પ્રજાથી વસેલા મુલકનું રાજ્ય ચલાવનાર રાજાની કાર્ય સર્વ રીતે પવિત્રતાથી પથરાયેલી રહે છે.—પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનાર માતાએ એવી પ્રકારની કેળવણી લેવી જોઈએ કે આત્માવસ્થામાં પોતાનાં બાળબચ્ચાંઓને સત્ય, ધર્મ, નીતિ અને વિવેકનું શિક્ષણ આપી શકે. કારણ કે સુપાત્ર અને સદ્ગુણી પ્રજાને ઉત્પન્ન કરી દેશ, પ્રજા અને રાજ્યની સ્થિતિ સુધારક એક દેવી ગણેા કે સ્ત્રીજાતિ ગણેા—દ્રુક્ત એક માતા તે માતા જ છે.

આપણુ સ્ત્રીજાતિએ આપણી અને આપણા દેશની સ્થિતિ સુધારવા આપણી પ્રજાનું ઉત્તમ રક્ષણ કરવું જોઈએ. દુનિયામાં આપણુ સાડે વર્તન જોઈએ; પૂર્વે થઈ ગયેલી પવિત્ર સ્ત્રીઓ—સીતા, દ્રૌપદી, તારામતી, અનસુયા જેવું સ્ત્રીપુણ્ય જોઈએ.—કારણ કે સ્ત્રીજાતિના ઉત્તમ કર્તવ્ય ઉપર જ દેશ અને પ્રજા ઉન્નતિનો આધાર રહેલો છે.

જે દેશમાં પુરુષજાતિ પોતાના ઘરમાં સ્ત્રીજાતિને એક મુલામતી તરીકે વારંવાર તિરસ્કાર કરે, તેણીને ઉત્તમ કેળવણી નહીં આપતાં કહે છે કે ભણવા ગણવાથી વંદી બન્ય છે, આવો અજાણ વર્ગ દેશમાં હજી પુષ્કળ છે ત્યાંસુધી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારતાં વિકળ છે.

જે દેશમાં સ્ત્રીપુરુષો પોતાની કેળવણી, પોતાના સમાજબંધિઓ, વડીલો અને પોતાના ધર્મમાં ક્લેશ ક્રોધ અને અદેખાઈનાં કડવાં બીજની વાવણી કરી અસંતોષ અને અવિચિત વર્તનમાં જીવન ગુજારે, તે દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ કયારે ભાગ્યશાળી થાય ?

જે દેશમાં સ્ત્રીઓ પોતાની અજાણતાએ પોતાના પ્રભુસવરૂપ પતિને તિરસ્કારકુક્ત ધિક્કારતાં શીખે, જેમ આદે તેમ નહાર અને કઠોર વાણીએ પોતાના સ્વાર્થ માટે નિત્ય કડુ સજ્જોના પ્રહારથી પગવતાં શીખે અને પોતાના સ્ત્રી-ધર્મ વિરૂદ્ધ વર્તન શીખે, તે દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ મુખી ગણતી કે દુઃખી ગણતી ?

નાની ઉત્પન્ન થતી પ્રજાને શુદ્ધિશાળી ધર્મોદ્ધ શુભવાન ગનાવે છે, તે દેશનું જીવન. રાજ પ્રજા સર્વને ઉત્તમ ક્ષણદાતા ગણાય છે.

ધર્મરે આપણને આ દુનિયામાં જે જન્મ આપ્યો છે તે ફક્ત આપણો ધર્મ-ફરજ આદા કરવાનેજ છે. પોતાના આચાર વિચાર અને વર્તનમાં દૃઢ રહી સત્યમાં જ પ્રવર્તે થવું જોઈએ. આપી શકિતનું શિક્ષણ લેનારી પ્રજાની સ્થિતિ ઘણી ઉત્તમ પ્રકારની નીવડે છે.

જે દેશમાં ધુર્ત, દમ અને અનાચારના અખ્યાડ ઉત્પન્ન થતા હોય, કુર્મ વડે લોકોને અત્યંત ત્રાસ આપતાં હોય, દેશની પ્રજામાં દ્રુપશુદ્ધિએ અસપરસ કલેશ કુસંધ ઉપજે તેવા અસત્ય અને કલ્પિત વિચારો ઉત્પન્ન કરે, ધાતરી કામો કરી રાજપ્રજાની ઐક્યતામાં અસંતોષ ફેલાવે, તેમાં દુષ્ટ પ્રાણીઓને શિક્ષણથી અથવા નો શિક્ષાથી તેની બ્રમિત શુદ્ધિમાં સુધારો કરવો ને રાજ તથા પ્રજાની ઉત્તમ કરજ છે.

“ શ્રીકૃષ્ણની અમૃતવાણી ” ભગવદ્ગીતા શું કહે છે !

જેમાં પ્રાણી માત્રની સ્થિતિ-સ્વરૂપનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા અમૃતથી ભરેલા શબ્દોના ચરણ તે પરમાત્મા “ શ્રીકૃષ્ણની હૃદયવાણી ” છે—જેમાં દેશ અને મનુષ્ય પ્રાણીઓની થતી અધોગતી અટકાવવા ઉત્તમ બોધના પ્રવાહથી આસતા કરાવું મધુર વારી છે, અને જેમાં આ દુનિયામાં જન્મ, લેનાર પ્રાણીઓને પોતાનો ધર્મ અને નીતિનો ઉત્તમ પંથ પકડી-સત્ય રસ્તો મઠાવ્યું કરવા પવિત્ર સાધનોની આજ્ઞા સોંપેલી છે, તે કહે છે કે કર્મ કર, કર્મ કર, પણ એવું કર્મ કર કે કોઈપણ પ્રાણીને લેશ પણ હાની કે દુઃખકર્તા ન થવાય. સત્કર્મથી આત્માને ઐશ્વર્યપૂર્ણ શીખી, સત્ય, દયા, ક્ષમા, ધિરજ અને વિવેક રીતિનીતિના પગથીમાં પકડ.

દુનિયામાં ઉત્તમ પુરુષાર્થવડે શ્રેષ્ઠ પુરુષાની પક્ષિમાં એસવાનું અભિમાન ધર. ક્ષણ-પ્રાપ્તિની આશાએ કરવા ધારેલું કર્મ કદિ સંજગ ચાય એ અમાન્ય છે. અજ્ઞાનતા એ સ્વાર્થની અભિમાની મધુરી મોરલીના નાદમાં લીન થનારી પ્રજા પોતાનો કે પોતાના દેશનો ઉદય કરી શકે તે માન્ય કરવાં પહેલાં સત્યનું ધારણ શોધવાની જરૂર છે.

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની અમૃતવાણીમાં મનાયેલું ઉત્તમ રહસ્ય અધિકારી વર્ગ સિવાય સમજવાનો પરિશ્રમ કરનાર અંદર સમાયેલી પવિત્ર અને ઉત્તમ ભાવનાનો, આર્થને બદલે અનર્થ કરે તે કેવળ તેની અજ્ઞાનતાનું જ પરિણામ ગણાય. જે અકલિત પરમ સ્વરૂપ પરમાત્માની વાણી સુમુક્તને પરમપદ પ્રાપ્ત કરવા આ મેસારના સત્ય મુખ ભોગવવામાં પવિત્ર સાધન છે. પવિત્ર કુરાન, બાઈબલ, પાક ખારડેલ અવસતા, ગીતા એ સંપૂર્ણકર્તા મહાન પરમાત્માના દુનિયાના દરેક પ્રાણીઓને પવિત્ર રસ્તે ચડાવવાનો ઉત્તમ સાધનો છે.

બહેનો, અતે દરેકના ધર્મનું સ્વરૂપ એકજ છે, પણ ભિન્ન ભિન્ન મનો અને આપણી અજ્ઞાનતાથી આપણને આપણા ધર્મનાં સ્વરૂપ, જુદાં જુદાં ભાસે છે. દુનિયામાં ઉત્તમ મનુષ્યદેહ ધારણ કરી, પોતાની પવિત્ર ફરજે અદા કરવાની રીતિનીતિનું શિક્ષણ લેવું તેજ આ જીવનનું ઉત્તમ સાર્થક છે. આપણી ઉછરેલી પ્રજાનું તેમની બાળાવસ્થામાં શિક્ષણ કરી તેમને ધર્મ અને રીતિનીતિના વિવેકી માર્ગ બતાવવા તે આપણુ સ્ત્રી જાતિની ખાસ ફરજ સમજવાની છે. આપી ઉત્તમ ફરજ સમજનાર સ્ત્રીઓની પક્ષિમાં વિશેષ વધારો કરવા દેશની-હીદી બહેનો સમક્ષ સ્ત્રીઓ ચારજતે ઉત્તમ બોધની ઘણી જ જરૂર ધારવામાં આવે છે.

...ત્યાંસુધી ધર્માચાર્યો, ગુરુઓ, ધર્મરક્ષાની ધ્વજ પકડનારા પૂજ્ય મહાત્માઓ, પોતાના સત્ વર્તનથી ઉપદેશક બની પ્રજાવર્ગમાં સત્ય, દયા, ધર્મ અને નીતિનો શોધ કરવા “ અચક્ત ” છે, ત્યાંસુધી તેઓ પોતાની તેમજ પોતાના શિષ્યો એટલે કે પ્રજાની સ્થિતિ સુધારી દેશની સ્થિતિમાં સુધારો કરે તે મિથ્યા સમજાય છે. સ્વાર્થી લોભમાં ગ્રહણ કરીએલી મોજશોખની સ્થિતિ બંને પક્ષને આ સાંસારના કાર્યમાં (કર્મમાં) પોતાની દરજ્જા બળવવામાં વિવ્રકતા છે.

સ્ત્રીઓમાં આચારવિચાર વિવેક અને સ્ત્રીધર્મ રીતિનીતિનો શોધ કરવો તે બ-વિષયમાં દેશની તેમજ પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવાનું ઉત્તમ પગલું મનાય છે. ઉછરતી વયના યુવાન પુત્રોને સત્ય, દયા, ધર્મ વગેરે પોતાની પવિત્ર દરજ્જા બળવતાં શીખે એનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપવાની પ્રથમ માતાની દરજ્જા કોઈપણ સ્ત્રીએ ભૂલી નહિ જતાં ચોક્કસ બળવવાની જરૂર છે.

આવા ઉત્તમ પ્રસંગ મળવાથી આપણુ દિંદી સ્ત્રીઓને જાણવાનું અને આપણી દર-જા બળવતાં શીખવાનું ઘણું મેળી સહે તેમ છે. જ્યોતે, પ્રથમ તો આપણે એટલાં અર્થાં જ્ઞાન છીએ કે આપણે આપણો પોતાનો ઇતિહાસ એટલે કે આપણી ઇંગ્લીમાં આપણે તેમજ આપણા વડીલોએ કીધેલા કામને જાણવાની દરકાર કરતાં નથી તો પછી આપણે આપણા દેશની સ્થિતિનો ઇતિહાસ ક્યાંથી જાણી શકીએ? આં આપણી કેટલી અજ્ઞાનતા કહેવાય? મ્હારી દિંદુ જ્યોતે “ કૃષ્ણવાણી, મહાભારત, રામાયણ ” વગેરેનો ઇતિહાસ તો કોઈક જાણીતી જ હશે. મ્હારી મુસલમાની અને પારસી જ્યોતે પણ પોતાના ધર્મ ગ્રં-થોમાંના મહાત્માઓના ઇતિહાસ સારી રીતે જાણતી હશે. જે દિંદુરથાનું રાજ્ય પૂર્વે પરાક્રમી દયાળુ ધર્મમૂર્તિ રાજા રામ ચક્રાવર્ત હતા, જે ભારતવર્ષનું રાજ્ય પાંદુ, યુધિ-ષ્ઠિર, હરિશ્ચંદ્ર, ભોજ વિક્રમાદિત્ય જેવા મૂલ્યવાન અને ધર્મિષ્ઠ રાજાઓ ચક્રાવર્ત હતા, અને જે દિંદુરથાનું રાજ્ય ચોડાં વર્ષ અગાઉ અકબર જેવા મહાન પાદશાહો ચક્રાવર્ત હતા, તેજ દિંદુરથાનું રાજ્ય હાલ કુશળ રાજ્યકર્તા નામદાર ચિટિશ સરકારની પવિત્ર છાયામાં આવે છે. આ પ્રસંગે આપણે એક દયાળુ મૂર્તિ કે જે આ દિંદુરથાન ઉપર પ્રથમ સત્તા ચક્રાવી પરમ મુખ આપનાર આપણુ સ્ત્રીજાતિ, આખા દિંદી : લક્ષ્મીદેવી, દયાળુ માતા મરદુમ મહારાણી વિઠ્ઠોરિઆ, જેના પવિત્ર મુલના રક્ષણથી આખી દિંદી પ્રજા આભારમાં દળાયેલી છે, જેના નામનું સ્મરણ આ દિંદી પ્રજાના હૃદયમાંથી કદી વિસરે તેમ નથી, નામદાર દયાળુ સરકારની પવિત્ર છાયામાં વસનારી દિંદી પ્રજાની સ્થિતિ બ-વિષયની સંમાર્ગસૂચક છે. અન્ય દેશોની પ્રજાના અમલ કરતાં માનવંત ચિટિશ સરકાર-નો અમલ આ દિંદી પ્રજાને મજરૂર કર્તા છે. દિંદી પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવાના સાધનોની યોજના કરવામાં કદાચ નિન્ન બિન્ન મનો દેખાય પણ આખરે રાજા પોતાની પ્રજાને પુત્રવત્ ગણી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા ઉત્તમ લક્ષ આપે છે. પોતાના અમલમાં ઉછરતી પ્રજાનું રક્ષણ કરી દેશ અને પ્રજાની હિંમદ સ્થિતિમાં યોગ્ય સુધારો કરવો કેવું અમલદારની રાજ્ય પ્રત્યેની અસુલ્ય દરજ્જા ગણાયેલી છે.

દેશની પ્રજાએ અમલને યોગ્ય માન આપી પોતાનું શુભ કર્તવ્ય કરવું તે પોતાની ઉત્તમ દરજ્જા સમજવાની છે. રાજાપ્રજાની અંકુશતાથી વસેલા દેશનું હવન ઉત્તમ પ્રકારનું ગણાય છે.

“ આપણી સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો ક્યાં ચિવાય દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ કેમ સુધરે ? ”

પ્રથમ દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવામાં આપણા સાંસારિક રીતરિવાજોમાં યોગ્ય સુધારો કરવાની ઘણી અગત્ય છે. જ્યાં સુધી દરેક કોમ પોતાની સાંસારિક સ્થિતિમાં સુધારો કરવા હજુ બેદરકાર છે ત્યાં સુધી બીજા કાષ્ઠપણ પ્રકારની દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિમાં કરવામાં આવતી આપણી સુધારાની યોજનાઓ નિષ્ફળ જેવી લાગે છે. પુરૂષ વર્ગ સંસારસુધારાને માટે (પોતાપોતાની કોમને રૂચતી અને પ્રસંગને અનુસરતી) જે યોજનાઓ ઘડે તેને આપણુ સ્ત્રીજાતિએ ખરા દિલથી સંમતિ આપવી તે પોતાની ખાસ દરજ્જા સમજવાની છે. સ્ત્રી અને પુરૂષ એ બંને પક્ષથી ચાલતો વ્યવહાર તેને સંસાર કહેવામાં આવે છે. સ્ત્રીજાતિ કે જે સંસાર ચલાવવાનું મુખ્ય સાધન છે તેજ જે બેદરકાર બની પોતાના સ્ત્રી-ધર્મથી વિરૂદ્ધ વર્તન રાખે તો પોતાનો સંસાર કે જે ગૃહસ્થાશ્રમ તે કોમ સુધારી શકે ? કેવાં વર્તનથી આપણે સંસાર ચલાવવો તે દરેક પ્રાણીએ કાળજી રાખવાની જરૂર છે. તેમાં ખાસ કરીને આપણુ સ્ત્રીજાતિએ સંસાર ચલાવવામાં વિશેષ લક્ષ આપવાની જરૂર છે.

“બાળસગનથી દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિ કેવી છે ” ?

દોષ એવા સંજોગથી આપણા દેશમાં ઘણાં વર્ષ થયાં બાળસગનનો પ્રચાર વિશેષ જેવામાં આવે છે. દિવસે દિવસે કેળવણીનાં વધારા સાથે આપણી ઘણીખરી કોમ આવા બાળસગનથી ભવિષ્યમાં ગેરફાયદાઓ સમજી યોગ્ય ઉભર થતાં પોતાની પ્રજાને લગ્ન જેવી પવિત્ર ગાંઠથી સંયોગ કરે છે, કે જેના ઉપર ભવિષ્યમાં દેશનો પ્રજાનો અને પોતાના સંસારના સુખનો મૂળ આધાર રહેશે છે. હિંદી પ્રજાને તેમાં ખાસ કરીને હિંદુ પ્રજાને પોતાની કોમને બાળસગનનું લાગેલું નામ બીજકલ પસંદ કરવા યોગ્ય નથી. અજ્ઞાન બાળક બાળકીઓના સંસાર ચલાવવાને વડીલ માળાપો પોતાના સ્વાર્થી દેહાવા માણવાના બે વડીલા સુખને માટે લગ્ન કરે છે. ખરૂં જોતાં બાળકોની અજ્ઞાન સ્થિતિમાં આવાં લગ્ન કરવાં તે આપણા જીવવાળા નિર્દોષ બાળક રૂપે રમકડાંઓ સાથે રમવાની આપણી બે વડીલા હાઈની રમતગમતથી ભવિષ્યની પ્રજાની જીવંતીના આપણેજ ધાતક બનીએ છીએ. પ્રજાની જીવંતી ટુંકી કરી આપણી સાંસારિક સ્થિતિ બગાડવામાં આપણેજ સાધનબૂત ગણાઈએ છીએ. માતૃપિતાની દરજ્જા પોતાનાં પુત્રને યોગ્ય ઉભરની હદે એટલે કે વીરા કે બાવીસ વર્ષ પછી અને પુત્રીને ચૌદથી સોળ વર્ષની યોગ્ય ઉભરે લગ્ન કરવાં તેજ દેશ અને પ્રજાની સ્થિતિમાં સુધારાનું શુભ પગલું છે.

જે દેશની પ્રજાને દંડ, શુદ્ધિશાળી, પરાક્રમી, ધર્મિષ્ઠ અને સત્યવાન બનાવવાની ઇચ્છા હોય તો પોતાની ઉત્પત્તિ થતી પ્રજાને પ્રથમથી ઉત્તમ શિક્ષણની કેળવણી આપી યોગ્ય ઉભરે લગ્ન કરી પોતાની પવિત્ર દરજ્જા અદા કરતાં શીખવવું જોઈએ. વાતો કરવામાં કે કોઈને ઉપદેશ કરવામાં આપણી દરજ્જા કાંઈ અદા અદા શકતી નથી. પણ પોતે જાતે દરેકે તે પ્રમાણે વર્તવાની ખાસ જરૂર છે. આપણી સાંસારિક, ધાર્મિક, રાજકીય-શુદ્ધિ, શૈશ્ય, હિંમત, મહેનત અને ઉદ્યોગ દરેક પ્રકારની સ્થિતિ બગાડવાનું કારણ આ દેશમાં વાલેલું બાળસગનનું કડવું “બીજ” જ છે. આ કડવું બીજ આપણી દરેક પ્રકારની ઉન્નતિને પાછળ હસાડનારું છે. બાળસગનના અટકાવ માટે નામદાર મહારાજ ગાયકવાડ સરકારે પોતાના રાજ્યની તેમજ દેશની પ્રજાના સુખ અર્થે બાંધેલા ધારો દેશની દરેક પ્રકારની

સ્થિતિમાં સુધારાનો સત્વ પ્રકાશ પાડે તેમ છે. આપો યોગ્ય ધારો કદાચ પ્રગ્નને હુંક મુદત અયોગ્ય લાગશે પણ આખરે દેશ અને પ્રગ્નને ઉત્તમ દેખાડુપ કરશે. આગસનથી પ્રગ્ન આગસુ અને નિર્બળ બને છે. આવી આગસુ અને નિર્બળ પ્રગ્ન દેશને મોટા ભોગ ૩૫ ગણાય છે. આવા આગસનની અટકાયત કરી દેશ અને પ્રગ્નની સ્થિતિમાં સુધારો કરવો તે આપણુ સ્ત્રીઓની ખાસ ફરજ છે.

લક્ષ્મીના સ્વરૂપ શોભતી એવી જ શુભવાન સ્ત્રી. પ્રગ્નને ઉત્પન્ન કરી સંકપ પોતાના પતિસંગે સ્નેહપૂર્વક ગૃહને શોભાવે છે તે સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો અંશ ગણાય છે. એવી સર્વસદ્ગુણસંપન્ન સદાયરણુવાળી પવિત્ર સ્ત્રીથી પુરૂષને સર્વ પ્રકારની સુખસંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આવી ઉત્તમ સ્ત્રીઓ પ્રગટ કરવાને મહાન પુરૂષોના વાક્યો એવા છે કે દેશોદયનું મૂળ સ્ત્રીકેળવણી છે. ત્યાં સુધી સ્ત્રીઓને અવિદ્યા રૂપી અંધકારમાં આચડવા દેશો ત્યાં સુધી કોષ પણ કાઢે તમે જેની ધમ્મજા કરી સુખી થવા ધારો છે તેમાં ફતેહ પામવાનું ઘણુંજ દૂર છે. કોષ પણ દેશની જાહોજલાલી ત્યાંની સ્ત્રીકેળવણીને જ આભારી છે. માતા બે કેળવાયેલી હશે તોજ દેશની પ્રગ્ન દદ, બુદ્ધિ-શાળી, પરાક્રમી અને પરાપકારી થશે અને તેવી પ્રગ્નથીજ દેશની અને પ્રગ્નની સ્થિતિમાં સુધારો થવા સંભવ છે. અભ્યાસ અને જ્ઞાનથી સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજ સમજી શકે તેમ છે. અવિદ્યાના અંધકારમાં સ્ત્રીઓને સજડવા દેવી તે પોતાની પ્રગ્નને હાનીકર્તા છે. પૂર્વના ઇતિહાસો વાંચતાં આપણને બાન થાય છે કે અગાઉ આ દેશ સ્ત્રીઓના અપૂર્વ પરાક્રમોથીજ પોતાની ઉદયકળામાં પ્રસિદ્ધ હતો. આજે સ્ત્રીઓની દયા આવે છે. પ્રગ્ન પ્રગ્નને ઉત્તમ કરનાર સ્ત્રીજાતિ તે આજે દેશમાં નિર્બળ પ્રગ્નને ઉત્તમ કરનાર નીવડી છે. કેવી કથાજનક સ્થિતિ ! આ બધું પરિણામ આગસનની બેડી છે. દુનિયામાં સ્ત્રીજાતિનો ધર્મ પ્રગ્ન, પતિ અને કુળનું ઉત્તમ સંરક્ષણ કરી નીતિરીતિએ ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવવો. આપણા આગસોની તંદુરસ્તી સુધારવા જાતિમહેનતની ઘણી જરૂર છે. આગસો કુસંગ અને કુહંદમાં ન પડે તેવી તપાસ રાખવાની ફરજ માતાની છે. અવિવેકી, બ્યસની અને દુર્ગુણી પ્રગ્નને ધર્મ અને નીતિનું શિક્ષણ આપી સુધારવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રગ્નની સ્થિતિમાં સુધારો કરવો તેજ દેશની સ્થિતિમાં સુધારો કર્યા બરાબર છે. સ્ત્રીજાતિએ પોતાના ઉત્તમ વર્તનની છાંપ પ્રગ્નના હૃદયમાં પાડવી જોઈએ; કારણ કે પવિત્ર શિક્ષણ વાળી પ્રગ્નથી વસેસો જે મુલક જે દેશ તેની સ્થિતિ ઘણી ભાગ્યવંત ગણાય છે.

બહેનો, આજે હવે આટલેથીજ વિરામ પામવા તમારી રજા માયું છું. બહેનો આપણુ સ્ત્રીજાતિએ આપણા સ્ત્રી-ધર્મથી સંસારની અમુદય ફરજે અદા કરવી તેજ સ્ત્રી જાતિનું ઉત્તમ બુદ્ધિ છે.

દેશમાં સ્ત્રીશિક્ષણ માટે વનિતાવિશ્રામ જેવી દેશોદયની સંસ્થાને સ્ત્રીપુરૂષોએ મદદ કરી જરૂર અદા કરવી જોઈએ.

દેશની વિધવા સ્ત્રીઓને ધર્મ અને પોતાની રીતિનીતિનું આ વનિતાવિશ્રામમાં ઉત્તમ શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. આવા આશ્રમે દેશની સ્ત્રીઓમાં યોગ્ય સુધારો કરવાનાં સાધનો છે. આવાં સ્ત્રીમંડળોમાં આપણા અરસપરસના મેળાપથી સંપ અને મેહની શદ્દિ થાય છે. એક બીજાના સત્સંગથી આપણામાં ઉત્તમ થતી ભાવનાઓ પવિત્ર બને છે. આટલું બોલી આપ બહેનોના સુધારવાથી હર્ષ પામી તમારો ઉપકાર માનું છું. શાંતિ:

પિતા.

(સ્રીલેખ.)

- પિતા ઠહાલા, પિતા ઠહાલા, પિતા હો પ્રાણધી પ્યારા;
પિતાના આત્મની રત્નતિ, કવિતામાં ઉતારું છું. ૧
- મળે મિત્રો ઘણા મહોટા, બલે બન્ધુ ઘણા શાણા;
સગાં ઠહાલા બલે સોએ, મને તો તાત ઠહાલા છે. ૨
- વણા પુત્રો ઘણી પુત્રી, ઘણા દાસો વળી પ્રેમી;
બધાયે સ્વાર્થને રૂપે, પિતાનો પ્રેમ ઉચો છે. ૩
- પિતાનાં પુણ્ય પરતાપે, પિતાની સુખમી દૃષ્ટે;
લક્ષ્ય છું હું રમું છું હું, સુખી થઈને જીવું છું હું. ૪
- પિતા મમ સુખને માટે, અહોનિશે કરે ચિંતા;
પિતાના પ્રેમ ઔદાર્યે, સુખી સંસારમાં હું છું. ૫
- પિતા ઠહાલા, પિતા ઠહાલા, તમે રહો અમીધારા;
તમારી દિવ્ય શક્તિને, નમી આપે ઉભા રહીશું. ૬
- હસાવો છો, રમાડો છો, ગ્રહી અંદે હુલાવો છો,
ઘણાંયે સુખ આલો છો, પિતા આભાર શેં ભુલું! ૭
- નહિ ભુલું નહિ ભુલું, પિતા, આભાર નહિં ભુલું!
ભુલે તે સૌ મહાધાતી, ભુલે તે સૌ મહાપાપી. ૮
- પિતા ઠહાલા, પિતા ઠહાલા, તમેમાં રે મહાદેવા;
તમારી પ્રેમધારામાં, અલૌકિક સુખ વરસે છે. ૯
- પિતા મહારૂં જીવનધન છે, પિતા મહારૂં સકળ સુખ છે,
પિતા ઠહાલા પ્રભુ મહારૂં, પ્રભુતાથી ભરેલા છો. ૧૦
- પિતાના નામની માળા, પિતાની પ્રેમથી સેવા,
પિતાના સ્તોત્ર જીવ્યાએ, પિતાને હું પ્રણામું છું. ૧૧
- પિતાની પ્રેમ મુક્તિને, પિતાની પ્રેમદૃષ્ટિને,
હૃદયમાં નિત્ય આરાધું, મહાસુખ એજ મહારૂં છે. ૧૨
- પિતા માગો પિતા માગો, તમે માગો બધું આહું;
પિતાના સુખને માટે, ફકીરી વેશ ધારું હું. ૧૩
- પિતા સુખે સુખી હું છું, પિતા દુઃખે દુઃખી હું છું,
પિતાની હુકમતો સર્વે, ઉઠાવેથી સુખી હું છું. ૧૪
- પિતા, તન, મન, ધને પૂજું, પિતા પ્રેમે બધું હારું;
પિતાનાં પાદમાં સરવે, જીવનનું સુખ ઢોળું છે. ૧૫

પિતા હું અધના ચક્ષુ, પિતા સુસ્તાન વિદ્યા સૌ;	
પિતા ભક્તિ, પિતા સુક્તિ, પિતા દેવતા માઈ છે.	૧૬
પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, અમીમય રેલજે ધારા,	
તમારી રનેહધારામાં, અમારાં દુઃખ સ્વીટે છે.	૧૭
પિતાના પ્રેમપરસાહે, મળ્યાં છે વિશ્વનાં સુખો,	
પિતાની પ્રેમવૃષ્ટિથી, જીવન બડ જ્યોત પ્રગટે છે.	૧૮
પિતાનાં પ્રેમની વિદ્યા, પિતાનાં રનેહની ભિક્ષા,	
પિતાનાં પ્રેમ માંહિ હું, મહા મસ્તાન મહાકું છું.	૧૯
પિતા આ દેહના બચારે, ગયા સ્વરગે, તજી બાળે,	
નખાપા કહિ બધા રૂવે, તથાપિ બાપવાળી હું.	૨૦
પિતા બતાં રહ્યાં ઝુરી, રૂવે અહીં એકલી બાળી;	
તમે તેને ગૃહિ અંકે, પિતાની ખોટ પુરી છે.	૨૧
તમે હોંશે હુલાવીને, તમે સૌ લાડ પુરીને,	
નખાપાના થયાં બાળા, અમીમય સુખની ધારા.	૨૨
પિતા બહાલા, પિતા બહાલા, પિતા બહાલા પ્રભુ મહાદા,	
સદાને માટ ઝણી હું, તમારી રંક બાળા છું.	૨૩
પિતા પોતે મહા શક્તિ, રહ્યા છે વિશ્વમાં પ્રગટી;	
પિતા પોતે પ્રકાસે છે, બીજને તેજ આલે છે.	૨૪
પિતા પોતે મહા દેવી, પિતા છે સત્યની જ્યોતિ,	
પિતા સતચિદ્ આનંદી, પિતામાં મોક્ષ મહારે છે.	૨૫
નહિં બુલું નહિં બુલું, પિતા આભાર નહિં બુલું,	
બુલી જાજે તમે સૌએ, તનુના લક્ષ અપરાધો.	૨૬
પિતા તે માનવી રંક, કહે શું? છે અસમર્થ;	
પિતાના તો પિતા મહોટા, પ્રભુ છે પ્રાણુથી પ્યારા.	૨૭
પિતા બહાલા ! પિતા બહાલા ! અમીમય રેલજે ધારા,	
પ્રણામે પાદમાં બાળા, દઈ શાન્તિ પિતા ! રક્ષો.	૨૮
દિયો કાન્તિ, ટળે ક્ષાન્તિ, સ્વધર્મે જ્ઞાનમય શાન્તિ;	
શ્રીઐ શાન્તિ, શ્રીઐ શાન્તિ, પિતા ચરણાંબુજ શાન્તિ.	૨૯

(એક હું કે સ્વેચ્છ)

હૃદયની સ્વેચ્છા અવકાશને પાત્ર-અથવા સત્ય સપ્તોમાં ભોજતાં, નિદ્રાદેવીની પુરી અવકાશને પાત્ર, દરેલી હું રાત્રે ઘણી મોડી નિદ્રાવશ થાઉં છું. પરંતુ એ ગેરસાબ એક લાભના રૂપમાં દેરવાઈ ન્વય છે, ને મ્હને ગ્રામીના શાન્ત સ્વસ્થ સમયમાં વિચાર કરવા ઘણો અવકાશ મળે છે. હાલ આર મહિનામાં હું આરસો શહેર પ્રતી અને મ્હને દરેક દેકાણે એકજ વાત ચર્ચાતી સાંભળી હદ બહાર કંટાળો ને ત્રાસ આવ્યો. જ્યાં જ્યાં ત્યાં એનીએ ફરિયાદ કે અનીતિ હાલ ઘણી વધતી ન્વય છે. કાંઈ પણ સ્થાન એ રોગથી અ-ળગ્યું નથી. એક કૃષ્ણપક્ષની અધારી સતરે એકલાં સુનાં સુનાં હું એ વિચારે ઘણી મ્હડી મઠ ને એક પરથી બીજા વિચાર એમ અનેક તર્કવિતર્ક ઉડવા લાગ્યાં. અનીતિ વધી-પણ ત્હેમાં દોષ કેનો, સ્ત્રીનો કે પુરુષનો ? એ વિચારે કંઈક અગમ્ય રીતે મ્હાફ મગજ ચેર્યું. પુરુષો દોષ સ્ત્રીનો કહાડે છે; ત્હેમને નિંદે છે, ત્હેમના રૂપને અપવાદ દે છે; ત્હેમને ઉડતાં પક્ષી પાડવાની ઉપમા આપે છે; ત્હેમનાં હાવભાવને અપરાધી કારણે છે; ને સ્ત્રીઓને પુરુષોના દોષ કહાડતાં સાંભળી નથી. ત્યારે શું દુરાચારીનું મૂળ સ્ત્રી છે ? મ્હાફ મને અતિ અસ્વસ્થ અન્યું. હું કાંઈ આ દુનિયામાંથી ઉડતી. મ્હને ભાસીને યોડીવાદમાં મ્હેં મ્હાફે સ્વાભાવિક જ્ઞાન ને જગત્ દશા બોધી નિદ્રા અથવા સ્વપ્નદશા પ્રાપ્ત કરીને એક વિચિત્ર સ્વપ્ન મ્હને જણાયું.

સ્વવારના પાંચ વાગ્યાનો વખત છે, પખીઓ માગામાં જ હજી કસોડા કરી રહ્યાં છે, સૂર્યનારાયણ પોતાના આગમનની ખબર આપવાના હૃત રૂપ પોતાનાં જાખાં દિગ્ગજો બહાર મોકલી રહ્યા છે. નેવે શાન્ત સમયે એક ગામની ફરના કિઠાના મુખ્ય દરવાજા પાસે પથ્થર પર ઓશીકું કરી હું સુતી હતી અને મગજકાની મીડી નિંદ્રાને અતિ આનંદિત સ્વાદ લેતી હતી, તેટલામાં હારના અવાજે મ્હને જગાડી, ને મ્હેં એ સામાન્ય દેખાવની અતિ માયાળુ સ્ત્રીઓને હાર ભોજતાં જોઈ. હું અજ્ઞયખીથી એકી થઈ. હારપાળ પુરુષને બદલે સ્ત્રીઓ કેમ ? મ્હેં આગમ મરડી ઉભી થતાં પ્રશ્ન રૂપ દષ્ટિ ત્હેમના સામી નાંખી ને તે એ ચતુર ચપળા સમજી મઠ. ‘મ્હેન ! આ સ્થળ ને શહેર જગતનાં દરેક સ્થળ કરતાં જુદી તરેહનું છે.’ તે એમાંથી એકે મીઠા અવાજે મ્હને કહેવા માંડયું. ‘આ જગ્યા પ્રભુની પરમ કૃપાપાત્ર છે. નીતિદેવીનું સામાન્ય અર્ધ અપૂર્વ સામે છે. ને જે ફરીયાદ ત્હમે કરતાં હતાં તેથી અજગ્યું આ સ્થાન ત્હમारी દષ્ટિ સ્હાયું આવી ઉભું છે’ હું ચુંચવાઈ; પ્રથમ મ્હારી મુદ મતિએ ‘હારપાલિકાનું’ કહેલ કાંઈ ગ્રંથણ ન થયું. પરંતુ ધીરે ધીરે વિચાર કરતાં કંઈક બેદ મ્હારી દષ્ટિ સ્હામે ખુલ્લો જણાયો ને મ્હેં પ્રશ્ન કર્યો.

‘મ્હેનો ! ત્હમણે જ્ઞાન્ત હું. લેશ સમજ છું પણ વિશેષ કૃપા કરી વિસ્તાર પૂર્વક કહો તો હું કંઈ સંતોષ પામું.’ એમાંથી એક મ્હારી પાસે આવી મ્હને પથ્થર પર હાથ ઝાલી બેસાડી ને પોતે સાથે એકી અને હકીકત શરૂ કરી.

‘ત્હમે કાલે રાત્રે નીતિ અનીતિનો વિચાર કરતાં હતાં. ત્હેમાં મુખ્ય દોષ ત્હમને સ્ત્રીનો લાગ્યો. પરંતુ વાસ્તવિક એ છે કે સ્ત્રીઓ કેવળ નિર્દોષ છે. એ હકીકત ત્હમને અ-

નુભવમિદ્ધ સાંખીત છે. હમારા ગામનાં કુંવરી પણ હમારા જ્ઞેવાંજ વિચિત્ર વિચારવાળાં હોવાથી એમજો વિચિત્ર રીતે-સ્ત્રીઓનું નૈતિકજ્ઞાન સાંખીત કીધું છે. પાંચ વર્ષ પહેલાં પિતા ગુજરાતનાં શાળ્યકારભાર પોતાના હાથમાં આવતાં તેમજો એવી આજ્ઞા આપ્યા ગામમાં ફેરવી કે હાથ સ્ત્રીઓ છે તે દશમાં પુરુષોએ આવવું ને પુરુષોએ સ્ત્રીઓ પેડે લાગ મર્યાદા રાખીને ઓઝડ પડદામાં આવવું. કુમારીનો દુક્રમ ક્રોધ ઉલ્લેખી ચક્ર્યું નહીં. એ દિવસમાં રત્ને રત્ને અને ઘેરે ઘેર સ્ત્રીઓ યત્ની હરતી અને પુરુષો ઓઝડમાં દેખાવા લાગ્યા. પુરુષોને ખાસ દુક્રમ વચર ખહાર જવા દેવામાં આવતા નહિ, અને જે મન્ય ને પણ ગુરખા નાંખી નીકળે. મહિતા માસમાં કુમારીની ખાત્રી થવા માંડી કે ગામમાં નૈતિકજ્ઞાન ધણું પ્રસર્યું છે. સ્ત્રીઓ નીચે મુખે ખહાર બન્યું છે અને આવે છે, ગુરખાવાળા કે ઓઝડમાં યત્ના પુરુષો રત્નામાં મળે છે તોપણ હૈની લેશ દરકાર પણ નથી કરતી ને પુરુષો પેડે ચાહીને ગમે તે રીતે જોવા પ્રયાસ નથી કરતી-સ્ત્રીઓના નાખામાં, સ્ત્રીઓની સાત્વિક પ્રભામાં-પુરુષો પણ દખાય છે ને નીચે મુખે આવ જત કરે છે, અને નૈતિક જ્ઞાન વધારે છે. ધીરેધીરે આશ્ચિનિમાં હમેરેવા-યામાં ને આજ પાંચ વર્ષમાં તો હમારું શહેર સાક્ષાત વૈકુંઠ જોવું મયું છે. અનીતિની લેશ છાયા, એ વિચારનો પરછાપો પણ, હમારી હદમાં નથી; ને જે વધુ ખાત્રી કરવી હોય તો આજો મહારી સાથે ગામમાં. આટલું જોડતાં ને જીભી ઘણ ને મહેને પણ હાથ ઝાલી જીભી ફરી ને એ ગામનો વિચિત્ર દેખાવ જોવા હું હારમાં દાખલ થતી. હતી લાં ટણણ ટણણ સાન ટકોરા મહારા કણુને અથડાયા ને હું ઝગમગી એકી ઘણ. મહંવારં પડી મર્ધ હતી. સ્વપ્ન નગર આગળથી ખસી ગયું હતું ને હું તેનાજ વિચારમાં મૂક જોવી મહારી શય્યામાં એડેલી. મહે વધુ વિચાર્યું ને મહેને મહારા સ્વપ્નનું જતાનત સસ હાથું. પુરુષોજ અનીતિનું મૂળ છે. તેમના નૈતિક જ્ઞાનની પુરતીથીજ એરેરમાંને જગતમાં નીતિનું સામાન્ય સ્થપાય. સ્ત્રીઓના નૈતિક જ્ઞાનથી અવધી છે એમ મહારી ખાત્રી ઘણ. તેઓ નિર્દોષ છે તેથીજ પુરુષોની પેડે સહામાનો દોષ કહાડી છુટતી નથી. નિર્દોષનો પ્રભુ સાક્ષી છે. તેને કશાનો બચ નથી ને એ અબજતાને લીધેજ તેઓ સર્વ વિનાઓએ મહે છે. સ્ત્રીઓના નૈતિક જ્ઞાનનો નિઘ્રય પુનઃ પુનઃ કરતી તેમને મનમાં ધન્યવાદ આપતી હું શૈયામાંથી ઉઠી ને તાદશ સ્વપ્નને સંભારતી અન્ય દર્શમાં સુધાર્ધ.

શાહજહાન બાદશાહની પુત્રીઓ.

(૬મું અગ્ર ઉપરથી.)

સ્ત્રીઓએ દેશની હકુમતમાં ધણે દરજ્જે બાગ ભજવ્યો છે. અને નૈમુરના કુટુંબની સ્ત્રીઓ એમાં નહોતી એમ નહિ. બેધખાઇ, નૂરજહાન અને મુમતાઝમહાલ બેગમોએ પહેલા તથા મોગલ શાહનશાહના રાજ્યમાં ઓછી સત્તા ચલાવી નથી. આજ પ્રમાણે ઐરંગઝેબ બાદશાહના વખતમાં શાહજહાનની પુત્રીઓ સત્તા ચલાવવામાં પાછી હકી નથી. શાહજહાનને તથા પુત્રીઓ હતી. આ તથા ખુદીમાં, ગુલુમાં અને રૂપમાં સંપૂર્ણ હતી. મોટી પુત્રી જેનું નામ જહાનહાર હતું તે સામાન્ય રીતે બેગમ સાહેબ અથવા પાદશાહ બેગમને નામે ઓળખાતી. આ શાહજહાન ચંચળ, આનંદી, ખુશસુરત, સ્નેહાળુ, ઉદાર હતી અને તેના પિતાનો તેના ઉપર બહુ બહાન હતો. આથી જહાન રૌશનહાર એટલી ખુશસુરત નહોતી પણ મોટી બહેન કરતાં મક્કી અને ધાવાદવા કરવામાં પહોંચેલી હતી. આ બન્ને બહેનોમાં કાંઈ સરખામણું નહોતું પરંતુ મોટી પુત્રી બાદશાહ અને મોટા કુંવરનો સ્વભાવ સરખો હતો, તેમજ જહાન કુંવરી અને ઐરંગઝેબનો સ્વભાવ સરખો હતો. આતુ પરિણામ એ થયું કે જહાનહાર બેગમ, શાહજહાન અને દારાને ચલાતી, ત્યારે રૌશનહાર બેગમ ઐરંગઝેબને ચલાવા લાગી. શાહજહાન ખુદીયા જે ગોલુરહાર નામે જાણીતી હતી તે સહધી જહાન પુત્રી હતી. નમ્ર અને સરળ સ્વભાવની હોવાથી રાજકિય કાવાદાવા અને બાંજગડથી દૂર રહેતી.

મોગલ બાદશાહોના નિયમ પ્રમાણે આ તથા શાહજહાનનો જન્મબર કુંવારી રહી હતી. મોગલ શાહનશાહતેના આ નિયમ એટલા માટે હતો કે ગમે તેટલી મોટી પદવી-વાળો પુરૂષ શાહજહાનને લાયક ગણાતો નહિ અને ઉમરાવોમાંથી કોઈ શાહનશાહી શાહજહાન સાથે પરણી હમેશને માટે પતંત્રતા વહોરી લેવા તૈયાર થતું નહિ. આ કારણે ઉપરાંત કુંવારી રાખવાનાં રાજકિય કારણો પણ હતાં. મોગલ રાજ્યમાં ગાદી વારસ માટે અચૂક નિયમો નક્કી થયેલા ન હોવાથી વખત છે ને જમાઈ રાજ્ય ઉપર હક ચલાવે એ બહીષ્કારી કુંવરીઓને કુંવારી રાખવામાં આવતી. પરંતુ આરામ, મોજ અને કુંવારી હાલમાં જીવન ગણાતું હોવાથી તેમને માટે કાંઈ કાંઈ વાતો, ટીકાઓ અને ચર્ચાઓ થતી. પણ તે આણેપો નીચલા કારણોથી ખોટા છે:—

(૧) એક વટલાઈ ગયેલી પોર્ટુગીઝ દાસી જે જનનામાં હતી તેને મોહોએથી રૌશનહારની વાત બનીયર નામના આવા આણેપો મુકનાર અંગ્રેજ લેખકને કાને આવી હતી અને આ પાયાદાર વાત કહેવાય નહિ. (૨) જહાનહાર સંબંધી જે વાત છે તે ખોટી છે એમ શાહજહાનના દરબારમાં રહેતા ઇટાલીયન વૈદ મેન્યુસી કહે છે. (૩) શાહજહાનના સમયની તવારીખ લખનાર તરીખાન આ સંબંધી કાંઈ કહેતો નથી. (૪) ઐરંગઝેબ જેનો હુમાયી સ્વભાવવાળો માણસ આતું થવા દે એ માનવું અશક્ય છે. (૫) કીન, એલ્ફીન્સ્ટન અને બીજા ઇતિહાસકારો આ સંબંધી કાંઈ લખતા નથી. મોગલ રાજ્ય ઉપર સત્તાધારી હેવાલ લખનાર મી. સ્ટેનલી પણ કહે છે કે “ મુમતાઝમહાલ બેગમના મુજબી

જ્યા પછી શાહજહાનનો સર્વ પ્રેમ પોતાની મોટી પુત્રી જહાનહારા ઉપર હતો અને આ પ્રેમ એટલો બધો હતો કે કોઈ-તેને માટે ભુંડ બોલના હતા. મહારો આવો મન છે કે માત્ર બર્નિયરેજ આ બધી નાલેશી ફેલાવી છે અને નાહક મોગસ શાહજહાનીની કીર્તિને કલંક લગાડ્યું છે.

આ ગમે તે હોય પણ એટલું તો ખરું કે જહાનહારા શાહજહાનની પ્રીતિપાત્ર કુંવરી હતી. મમતાઝમહાલના ખલુ પછી જનાનામાં તેમજ દરબારમાં એનો પગવસીલો ઓછો નહોતો. બાદશાહ મારશ્વ કામ કરાવતું હોય તો પ્રથમ તે વાત જહાનહારાને જણાવવીજ લેખએ, એને બેઠ પ્રગેરે મોકલવુંજ લેખએ. આની ભેટથી જહાનહારાની ખાનગી મિત્રકતમાં ઘણા વધારો થયો. પ્રખ્યાત ફ્રેંચ મુસાફર અને ઝવેરી ટેવર્નિયર એક અગ્રીર જેને સીધો સુખો બનાવવામાં આવ્યો હતો તે સબધી એક વાત કહે છે. આ સુખાના જુલમ-લાંચ લેવાની ટેવ માટે કોઈએ ઉપસાકુપરી બાદશાહ આગળ દરિયાદુર્ગ, પરંતુ તેનું કાંઈ ફળ મળ્યું નહિ. આખરે આ સુખાને પાછો બોલાવી આથી વધારે મારી જગા અસાહબાદની સુખાગીરી આપી. આવું કારણ આમ હતું. સીંધમાં નીકળ્યા પહેલાં આ સુખાએ શાહજહાનને પચાસ લાખર અને જહાનહારાને પીંચ લાખર મોટી મોકલી હતી.

પોતાના પિતાના રક્ષણ માટે એટલી ઉત્સુક રહેતી કે બાદશાહના ખાણ ઉપર પોતે જતો દેખરેખ રાખતી. રાત્રીના મોડા કામમાં તે શેકાતી. દાખલા તરીકે ફતેહાબાદની લહડાઈ, જેમાં હારાની રાત્રી મેળવવાની અને શાહજહાનની પાછી સત્તા મેળવવાની મુર્દ આશા નહ થઈ, તે લડાઈ પછી શાહજહાને જહાનહારાને ઓરંગઝેબને મહમ્મદવા મોકલી. ઓરંગઝેબે પોતાના પુત્ર મહમદને રાત્રીભેલ ઉપર ઘેરો ધાત્રયા મોકલ્યો હતો. આ શિતુરી ઓરંગઝેબ ને કોઈનો પણ વિશ્વાસ ન કરતો તે પોતાના દુશ્મન તરફનો મદદેશ માને એ સંભવિત નહોતું. ઇ. સ. ૧૬૫૮ ની ૧૮ મી જુને મહમદે દિલ્હીમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે ઘણી ખૂનામરદી થઈ હતી અને રાત્રીભેલ એક તુરંગ યથા પડી. શાહજહાન આશરે આઠ વર્ષ મૂંઝી બહાર નીકળી શક્યો નહિ. શાહજહાન ઉપર દેખરેખ રાખનાર ઓરંગઝેબનો પોતાનો માનીતો શુલામ અકબરખાન હતો. અકબરખાનને કુલ અખત્યાર આપવામાં આવેલો હતો અને દિલ્હીમાં ધાવું કરતો. આ કેદી સ્થિતિમાં, જેમાં તેને બહુજ દુઃખ દેવામાં આવ્યું હતું, તે સ્થિતિમાં તેને એકજ સંતોષ હતો, અને તે એ કે તેની માનીતી પ્લાશી પુત્રી જહાનહારા તેના દુઃખમાં ભાગ લેવા સાથે હતી. તેને પુરતા સાધન હતાં અને ધાવું હવ તો બહાર રડીને મુખી છાંછી બોગવી શકત. પરંતુ તેણે મોજશોખ કરતાં પિતા તરફના કર્ન્યને વધારે ગમ્યું. તે તેને આશ્વાસન આપતી, તેની જહરીયાતો લેઈ તે મંતોપતી, અને ૧૬૬૬ ની ૨૩ મી જાન્યુઆરીએ ત્યારે શાહજહાન શુભરી ગયો હોં મુઠી પિતાની તહેનાતમાં રડી. શાહજહાન શુભરી ગયો અને ઓરંગઝેબના મુખનો કાંટો ફર થયો.

શાહજહાન તરીકે નહિ પણ એક શાહનશાહ તરીકે ઓરંગઝેબ માટે એવું કહેવાય છે કે લગભગ પચાસ વર્ષના રાત્રી દરમિયાન અપવાદ સિવાય એક પણ ધાત્રી કામ તેણે કર્યું નથી. જે કે તેની મોટી બહેન તેની કેદી દુશ્મન હતી, છતાં શાહજહાનના

મૃત્યુ પછી તેને સ્વતંત્ર રીતે પૂર બપકાથી રહેવા દીધી હતી. ઇ. સ. ૧૬૮૧ માં આ બહેન ૬૭ વર્ષની વયે કુમારી અવસ્થામાંજ પૂર્ણ સૌંદર્ય સાથે ગુજરી ગઇ. દીલ્હીમાં શહેર બહાર ૧૪ ચાંબલાવાળી મસજીદના બગીચામાં મકાનમાં એક સોંઈની કબર સામે એની કબર છે. શીલાલેખ ઉપર તેના છેલ્લા શબ્દો “મહારી આરામગાહ ઉપર કોઇ બપકાબંધ ધુમંટ રાખવો નહિ” કોતર્યા છે. નવ જગતના લાલુબંસુર આબૂલખા, શાહ-જહાનની પુત્રી અને પ્રભુપરાયણ શાહજહાને માટે ધાસતું ટાંકણજ બસ છે.

ઉપર કહી ગયા છીએ કે રોશનહારા ઐરંગઝેબને ચડાતી હતી અને બાઇઓ બાઇઓની લડાઇના પ્રસંગે ઐરંગઝેબને મહેલની તમામ માલિકી આપતી. ઐરંગઝેબને એની મદદ અને મહેનતથી રાજ્ય મળ્યું. એમ કહીએ તો ખોટું નથી. આ સંબંધી એને પહેલા શ્રમ માટે જેટલું કહીએ તેટલું જાણું છે. શામગઢની લડાઇ પછી શાહજહાનને પોતાની સ્થિતિ નબળી લાગી અને ઘરમેળે સમાધાન કરવા પતન કર્યું. એક બાજુ દારાને સોના મહોર અને રૂપીઆથી ભરેલાં દસ હાંટ, લડાઇના ખર્ચ માટે મોકલ્યાં અને દીલ્હી તરફ નાથી જઇ ત્યાંના સગાની મદદ માગવા કહ્યું અને બીજી બાજુ તેના ઉક્ત છોકરાને તેની પાસે આવી માફી મેળવી તેના ઉપર કાબુ મેળવવા પતન કરવા લાગ્યો. આ ઉદ્દેશથી તે જેવો મહેલમાં દાખલ થાય કે તરતજ તેના ઉપર ગુટી પડવા એકસો તાર્તર સ્ત્રીઓને રાખી. રોશનહારાએ ઐરંગઝેબને મદદ કરી. શાહજહાનની યુક્તિથી તેને જાણીતો કર્યો અને આ રીતે ઐરંગઝેબ અચ્ચે.

કચ્છમાં આવેલા ધાંધરના બેઠમાની અને નિમકલસમ જીવનખાને દારાને પકડી દીલ્હી આણી ફરમનને સોંપે, ત્યારે રોશનહારા ફરીને દેખાઈ હતી. કાઉંસીલ મળી અને તેમાં દારાને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી કે ગ્વાલીયરના કિલ્લામાં જીવનપર્યંત કેદ રાખવો એ પ્રશ્ન ચર્ચાિતો હતો. દારાનો જૂનો ફરમન દાનિશમંદખાન અને બીજા કુમરાવો જન્મકીપની તરફેણમાં હતા. પણ શૈસ્તખાન અને રોશનહારા દેહાંત દંડ માટે એટલાં ઉત્સાહી હતાં કે રોશનહારાનીજ દલીલથી આખી કાઉંસીલ એની તરફ યથાગત. દારાએ નાથી જઇ, ધર્મનો ત્યાગ કરી અને કાફરોની સાથે રહી સર્વ દક્ષ બોધા છે. થોડાજ દિવસ ઉપર સાદાં કપડાંના લેગાશમાં ખરાબમાં ખરાબ હાથી ઉપર તેને આખા ગામમાં ફેરવવામાં આવ્યા હતા તે વખતે લોકોની લાગણી તેને માટે કેટલી હતી તે જાણતી હતી. આટલા માટે તે બાલી કે જે ઐરંગઝેબને પોતાની છંદગી બચાવવી હોય, રાજ્ય સામ્રાજ્ય હોય તો દારાને દેહાંત દંડની શિક્ષા કરવી. જે રોશનહારાનાં જ્ઞાનચતુ ઉધારાં હત, જે અકબરના મહાન રાજ્ય ઉપર માત્ર જુખી જેવા બાદશાહો થવાના છે એવી ખબર હોત, શીખ, મરાઠા અને નાદીરચાહ જેવા પરશીઓનો આ મહાન રાજ્ય ઉપર હુમલો કરવાના છે એ જાણતી હત તો તેને કેટલું દુઃખ થાત. ઐરંગઝાબાદ ઉપર શિવાજીનો હુમલો, શૈસ્તખાનનું ખૂન, મોગલ શહેનશાહતના અખ્ય બંદર સુરત ઉપર ચડાઇ રોશનહારાએ જેઈ લેલીજ નેમ્એ. એ વખતે રાજ્ય માટે હક લાવનાર માટે મૃત્યુ અથવા જીવનપર્યંત કેદખાતું એ સિવાય બીજું કોઈ નહોતું. એક ચુસ્ત મુસલમાન તરીકે ઐરંગઝેબ પોતાની બહેનની તરફ થયો અને ૧૬૫૬ ના નવેમ્બર માસની ૧૫ મી તારીખે દારાને ફાંસી દેવામાં આવી.

ઈ. સ. ૧૬૫૪ ની ૨૬ મી મેએ બાઇ ભવિષ્યનાં ખુન કરી રાજ્યની લગભગ દાથમાં લીધી. રોચનદારા રાજ્યમાં કર્તી હતી યદ્ય અને સીક મહોર એની પાસે રહેવા લાગ્યાં. પરંતુ રોચનદારા માટે એટલો તો અણુવિશ્વાસ હતો કે આ મહોરને એક દાયગીનાં રાખી એક બીજી સીક કરીને પોતાની પાસે રાખતો. આટલી બધી સાવચેતી છતાં રોચનદારા પોતાની ખટખટમાં રહી હતી. ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં ઐરંગઝેબ મહોર પકડ્યો. આ મંદવાડથી પ્રથમ તેની છાંદગી ભયમાં રહી અને પછીથી તેને એટલો તો નજરો બતાવ્યો કે તેનામાં બોલવાની શક્તિ રહી નહિ. આ અણુધાર્યા બતાવથી તેનું આખું રાજ્ય હજમળી ગયું. એથી દરવા આવી કે જૂદા જૂદા પ્રાન્તના મુસ્લમાનો લોકો દીલ્હી આવવા નિકળ્યા છે. પદ્મશ્રી યથેલા રાજના મદદગારો ખટખટ કરી અકબરખાનને કેદખાનામાંથી બહાર કઢાડવા તત્ત્વીજ કરવા લાગ્યા. મહેલમાં બે પક્ષ પડ્યા; એક પક્ષે ઐરંગઝેબના બીજા છોકરા મુઆઝીમને ગાદી લાવવા ચૂન કર્યો ત્યારે બીજા પક્ષે અકબરખાન માંદ ફારો માર્યો. આ અધાધુનીમાં રોચનદારા ધ્રુમવા લાગી. મંદગીના ઐરંગઝેબને કબજે પોતે લીધા; તોતર સ્ત્રીઓને રાત્રીદિવસ ચોક્કી ઉપર રાખવામાં આવી અને દારૂ પશુ સ્ત્રીને અંદર જવા ન દેવા હુકમ કર્યો. એટલી બધી મુપકી રાખવામાં આવી હતી કે દરદી જીવે છે કે મરી ગયો છે તેની ખબર જનાનામાં પણ નહોતી. આ દરમિયાન તે ઉમંગવો સાથે લાંચ વગેરેથી ખટખટ કરી અકબરખાનને ગાદી મળે એમ તત્ત્વીજ કરતી હતી. આમાં તેનો સ્વાર્થ સમાયેલો હતો. અકબરખાન મોટા યાત્ર ત્યાં સુધી તે કારભાર કરવાની હતી, કારણ અકબરખાનની ઉમર માત્ર સાતઆઠ વર્ષ હતી. પોતાની પાસે સીક મહોર હતી એટલો લાભ હતો. પરંતુ નશીબ ઉલકું હોવાથી તેને નિરાશી મળી. મંદવાડને પાંચમે દીવસે ઐરંગઝેબની તબીયતમાં ફેર ચવા લાગ્યો અને તરતજ રાજ્યદારમાં ધ્યાન લગાડવા શરૂ કર્યું. તેણે અકબરખાન ઉપર પત્ર લખ્યો કે પદ્મશ્રી રાજ બહાર ન નીકળી શકે એવો બંદોષત્ત રાખે, અને બંદેન પાસેથી સીક મહોર મંગાવી લીધી. આ સીક મહોરનો તેણે ગેરઉપયોગ કર્યો નથી તેટલું જ જાણવા માગતો હતો અને તે માટે તેને સંતોષ થયો. કારણ કાવતરું તૈયાર નહોતું કે સીકની જરૂર પડે. આમ છતાં કાવતરાંની ખબર ઐરંગઝેબને કાને ગઈ પણ તે વખત તે જાણતો નથી કરી છાનો રહ્યો. એને એટલી ખાત્રી યદ્ય કે તેની બંદેન ગમે તેટલાં કાવાદવા કરતાં હશે એમ નથી. ને દિવસથી ઐરંગઝેબ તેને સંકાની નજરે જોવા લાગ્યો અને રોચનદારાને પણ પોતાના બાઇમાં દુશ્મર લાગ્યો. પોતાના બીજા બાઇઓ અને ભત્રીજાના ભવિષ્યનું તેને બાન થયું અને એને પોતાને પણ સોમનું પડે એમ બપ લાગ્યો. આથી તેણે યુક્તિ કરી. જનાનામાંથી દૂર રહી એકાંત જીવન ગાળવા દેવા તેણે ઐરંગઝેબની રજા માગી. પણ ઐરંગઝેબ એમ દગાએ એવો નહોતો. તેણે એવું કત્યું કે છોકરાંઓની દેખરેખ માટે ને કેળવણી માટે જનાનામાં તેની જરૂર છે. આ દિવસથી તેણે જીવન નિરસ થયું. એટલુંજ કહેવું યોગ્ય છે કે ઐરંગઝેબ પોતે ગમે ત્યાં રહેતો છતાં તેની નજર તેની બંદેન ઉપર રહેતી.

સાન્તિહરિ,
સાન્તાકુઝ.

સોગીન્દરાવ રતનલાલ દીવેરીયા.

લેખકોને વિજ્ઞપ્તિ.

- (૧) લેખકોને-વિનંતિ કે તેઓએ ચોખ્ખા અક્ષરે કાગળની એકજ આગુએ માહિતી લખવું.
 - (૨) મળેલા લેખ છપાવવા અગર પાછા મોકલવા સમાજ બધાની નથી તેમજ ગેરવલ્લે પડેલા લેખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
 - (૩) સહીવાળા લખાણને માટે લેખકજ જવાબદાર છે તે સમાજ નથી.
 - (૪) અમને મળેલા લેખો દાખલ કરવા કે કેમ તે આખતનો નિર્ણય ક્રમવાર થતો હોવાથી તે વિષેનો જવાબ તરત માગવાની ઉતાવળ ન કરવા લેખકોને વિનંતિ છે.
 - (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ પોતાની મગા ઉપગંત ખરેખર નામ કેટલાણું મહિત જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.
- સમજો પત્રવ્યવહાર “ મંત્રી, બન્ધુસમાજ; સુન્દરીસુખોદ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ ” ને સરનામજ કરવો.

છપાઈ બહાર પડી છે.

ડીટેકટીવ બહાદુર શેરલોક હોમ્સ.

પ્રખ્યાત વાર્તાકાર સર એ. કોનન ડોયલ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે. તેમની અંગ્રેજીપરથી આ વાનો ગુન્હાસતીમાં આપુ માસમાં છપાઈ બહાર પડશે. કલ્પનાશક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચારશક્તિ શું કરી શકે છે તે આ વાર્તા મરમ રીતે બતાવે છે. ગોળીતી અંધારી કી. રૂ. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી અમારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. પ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ મિશ્રાનોની ગુચળી છે, નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણીખાતાએ ધનામે તથા લાયબ્રેરીઓ માટે મંજુર કરેલી છે. મર્ચ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સ્વીકારી છે. ખામ સ્વીકૃતિયોગી પુસ્તક છે. સુન્દર અંધારી. કી. રૂ. ૧-૧૨-૦

દી૦ લખમીદાસની કુંપની, કોટ, — મુંબાઈ.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ધનામ તથા લાયબ્રેરી માટે મંજુર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જમા આધુનિક વિદ્યાન લેખક તથા કવિઓનો, ઈશ્વરમંદરણ, ગૃહપ્રેમ, નીતિ, મોહિ-સૌંદર્ય, દેશભક્તિ છતાં વિષયો ઉપરની ઉચ્ચ પ્રતિભા કાવ્યમય, સુન્દર અને ગમિક મગો-વાળા ૮૦ ગરબીઓનો મંચલ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ણનો ગરબામંડળોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરબીઓ ખામ પર્ચ કરવામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ થોડાક મમયમાં ખરી ગયા પછી ઘણે ઘણે ઠેકાણેથી-નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પણ વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ કહાડવાની જરૂર જણાય છે. મૂલ્ય છ આના.

સંપાદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું ઠેકાણું—સુન્દરીસુખોદ મંદિર. રાયપર અમદાવાદ.

શંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

સ્વી-ઉપયોગી જાહેરખબર પ્રકટ કરનારાને, ઉત્તમ તક.

અમુલ્ય મેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને મર્વ લોકો-
પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી
મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે

રાજવૈદ્ય નારાયણજી મેઘવણી

ભાવનગર—કાઠીયાવાડ.

ગ્રાહકોને સૂચના.

આ અક નોંડે સૌભાગ્ય સિદ્ધાન્ધની જાહેર પાત્ર વહેંચવામાં આવી છે તે ઉપર
અમારા ગ્રાહકોને ધ્યાન આપવા વિનંતી કરીએ છીએ.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

સીએ આટે સરળ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લવાજમ ચોરટો સાથે માત્ર સવા રૂપિયે.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સંપૂર્ણર (આવૃત્તિ) થી શરૂ થાય છે અને નવા ગ્રાહકો વર્ષના
શરૂઆતીય કરવામાં આવે છે વર્ષની વચ્ચે નવા થનાર ગ્રાહકોને નાણા અકા મોકલી
પાયામાં આવે છે,

Registered No. B. 436

सुन्दरी सुबोध

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवता । मनु

(प्रसन्न देवता रूढे, कथा पात्रे सम्मान सुन्दरी)

सर्वीगे श्रीमो भाटे प्रदत्त धर्तु भासिद्ध

स्तम्भ ७.

1/2 10.

सपाठ,

अन्धसभाज, अमरावाट.

ध. स. 1/210 जुन.

वि.सं. 1/2/55 वैशाख-नवमि,

આયોનિક કાર્મસી

માં

જનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ફોસ્ફોસ.—જીવર મિનુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ મગતી અને અમરકારક દવા છે.

૩. ૦-૪-૦

જર્મીનાઈઝ.—જીવનિનાશક. ચોપી કે ઝેરી જીવનના વિષને કાપી નાખે છે

૩. ૦-૮-૦

ગલક પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તગોઠક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા.

૩. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ગ્રાહની ક્ષતિજાત વગેરે દુર કરે છે. પેટ મીઠું આણે છે. અને જીવ લાગે છે.

૩. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક રોગ ઉપર કહોતું ચટકાની જાતની આણે છે.

૩. ૫-૮-૦

એ ટ્રિપ્લન દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કોચેરા, પ્લેગ વગેરેની મચળી જાતની બકળી દવાઓ બનાવવામા આવે છે.

વધુ ખચર માટે તથા નમુના માટે લખો—

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગોરગામ, મુંબઈ.

નામદાર શહેનશાહ એડવર્ડનું શોકજનક મૃત્યુ.

। યસ્મિન્ જીવાતિ જીવન્તિ વહ્નઃ સ તુ જીવતિ ।

નામદાર શહેનશાહ એડવર્ડના ગયા માસમાં થયેલા આકસ્મિક મગ્ધથી હિન્દુસ્થાનને એક દિલસોજ શહેનશાહની, ઇંગ્લાંડને એક ઉદારચરિત રાજકર્તાની તેમ દુનિયાને જગત્માં સર્વત્ર સુલેહ અને શાંતિ પસારનાર એક મહાન બળની ખોટ પડી છે.

નામદાર શહેનશાહના શોકજનક મૃત્યુને આપણે આકસ્મિક કહીએ છીએ પરંતુ ખરી રીતે તેમ નથી. બરબર રીતે આપણે તપાસીશું તો માલમ પડશે કે રાજ્યાભિષેક વખતે પણ તેમની તબીયત બરાબર નહોતી હાલ મહાર પડેલી હકીકત પરથી વળી જણાય છે કે તે પછી પણ મૃત્યુ સુધી તેમની તબીયત બે ઈએ તેવી મજબુત નહોતી. આવી નબળી તબીયત છતાં પણ નામદાર શહેનશાહ રાજ્યના તેમ જગતના લાલા માટે પોતાની તબીયતને લોગે પણ પ્રવાસમાં નીકળી પડતા, અને પોતાને કરવા જેવા તમામ કામ પોતે કરતા. રાજ્યારોગ્યથી છેક મૃત્યુ સુધી ના. શહેનશાહે કર્તવ્યનો ત્યાગ કર્યો નથી.

ના. શહેનશાહે પોતાના રાજ્યમાં, યુરોપનાં તેમ સકલ જગતનાં રાજ્યોમાં સુલેહસંપન્ન રહે તેને માટે જેટલા પરિશ્રમ લીધા છે તેટલા અર્વાચીન સમયમાં કોઈ રાજકર્તાએ લીધા નથી. લોકોના વાજબી હકોનો તેઓએ હંમેશાં સ્વીકાર કર્યો છે. આ ઉદારચરિત શહેનશાહ રાજગાદીએ આવતાં બાયર વિથલ અટકાવી ટ્રાન્સવાલને સ્વરાજ્ય આપ્યું હતું હિન્દુસ્થાનમાં લોકોનું પ્રતિનિધિત્વ વધે તે સામે ઇંગ્લાંડના અમીરનો મોટો ભાગ વિરૂદ્ધ છતાં નવીન રાજકીય સૂધારા આ દેશમાં હાખલ થવાની સરળતા તેઓ વડેજ વધી હતી એમ સર્વ રીતે જણાય છે. આ તેમ અન્ય અનેક તેમના સદ્ગુણોને લીધેજ તેઓએ ઇંગ્લાંડ, હિન્દુસ્થાન તો શું પણ જગતના લગભગ સર્વ દેશોની પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી અને તેથીજ જગતની સર્વ પ્રજાએ તેમના મરણથી પડેલી ખામી માટે શોક પ્રદર્શિત કર્યો છે.

આવા એક બાહોશ, ભક્ષા અને પોતાના રાજ્યની 'તેમ જગતના અન્ય દેશોની પ્રજાના વાજબી હક તરફ સન્માન અને સદ્વૃત્તિયા બેનાર રાજકર્તા, હિન્દુસ્થાનના ના. શહેનશાહ એડવર્ડની પ્રચલિત હસ્તેલિખિત 'સાલ લાંબા વખત' હિંદી પ્રજાને ન મળ્યો તે માટે હિંદી પ્રજા ખરેખર દિલગીર છે.

ના. શહેનશાહ એડવર્ડના ખેદજનક મરણથી ના મહારાણી શ્રી એલેક્ઝાંડ્રા, આપણા નવા અને દિલસોજ શહેનશાહ જ્યોર્જ અને રાજકુટુંબ પર આવી પડેલી આકૃત તરફ અમે અમારી દિલસોજ બતાવીએ છીએ અને પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે યાચના કરીએ છીએ કે —

“ના. શહેનશાહ જ્યોર્જ દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવે અને તેમની કારકીર્દીમાં ઇંગ્લાંડ અને હિન્દુસ્થાનની પ્રજાનાં સુખસંતોષ દિનપ્રતિદિન અભિવૃદ્ધિને પામે ”

અભિમન, બન્ધુસમાજ.

* જોના જીવનવડે ધણા મનુષ્ય જીવે છે તેમજ જીવન સાર્થક છે.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા મુનિષ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરદેવિ ગેઃવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સ્ત્રીયો પરિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય શરીરે બળવતી, રોગહીન અને
 “મુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ કલ્પાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરે
 “શક્તિમતી અને હસાદિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગના
 “હ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે;” પતિબક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેનાં આંતર-
 વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ લેળવી ઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અને સ્વદેશમાં ઉદયાર્ચનાં તેજસ્વી કિરણો સર્પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “સ્ત્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી...
 “સ્ત્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

પર્થ ૭ મું.] ઈ. સ. ૧૯૨૦. જીન.—વૈશાખ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧૦ મો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

હિંદુસ્તાનના મારા ઘણા મિત્રો મને એમ કહે છે કે અમારા દેશના ધિલાયતની માફક સ્ત્રીઓને કમાવા જવાની જરૂર નથી. તેઓ સ્ત્રીઓને તમારા દેશ જેવી ફેલ્ડવળો આપવાની શી જરૂર છે? પણ આટલી ઘાત તો સર્વ કોઈ કબુલ કરે છે કે યુરોપની માફક હિંદુસ્તાનની પણ ઘણી સ્ત્રી સ્ત્રીઓને માતા થવું પડવાનું છે. અને મારા હિંદુ મિત્રોના ચલાલમાં પડતું પણ નથી આવતું કે ઉત્તમ માતા તરીકે પોતાની કરજો સંપૂર્ણ રીતે અદા કરવા માટે સ્ત્રીઓને તેમનાં પોતાનાં તેમ ઘાલકોનાં શરીરની રચના જાણવાની, આરોગ્યવિદ્યાના સામાન્ય જ્ઞાનની; દાહના શાસ્ત્રીય નિયમો પ્રમાણે ઘાલકોને ધર્મનું તેમ નીતિનું ઠંચા પ્રકારનું શિક્ષણ આપવાની, તેમને માત્ર ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોજ નહીં પણ પોતાના ઘાલકો તથા ઘાલકીઓને હિંદુસ્તાન દેશને લાયક નાગરીકો ઘનાવવાની આવશ્યકતા છે. માતાં તરીકે તેમને માથે આટલી યધી જોલમદારીઓ ને ફરજો રહેલી છે તે ઘરાબર ઘજાવવાને તેમ પોતાના પતિના સર્વ મુશ્કેલમાં માગીદાર ઘનવાને, સંતારસાગરમાં તેના સાથી તરીકે રહેવાને, તેમ સદા કાલને માટે તેની સહચારિણી ઘનવાને સ્ત્રીઓને શું ઠંચા પ્રકારની ફેલ્ડવળોની

જરૂર નથી ? પક ચાલાક વકીલ, હુશિયાર ડૉક્ટર તથા નીપુણ માજીસ્ટ્રેટ
વનવાને જેટલી કેલ્લવણીની જરૂર છે તેના કરતાં નમુનાદાર માતા તથા ભાણે
વનવાને ઓછાં કેલ્લવણીની જરૂર છે ?

મીતીસ જયસી વેસ્ટવુક.

(બ્રહ્મસપ્તીય ત્રિમાસિક)

કાવ્યકુંજ.

મીઠાં જીવન હો, જીવન હો !

મીઠાં જીવન હો, જીવન હો !

હોને લસતલૂંમિતો નરનાર રે:-

મીઠાં

અરે વેગે જળકન્તાં ને ઊજળાં,

ધર્મધેનુતાં દૂધ અભિધાર રે:-

મીઠાં

ધેન સેવે શ્રીસ્વામિનીજી સોદાતાં,

નોંરે પંડે પ્રભુજી જળચાર રે:-

મીઠાં

ગોપગોપિકા જિલનત દેવી તેજલાં,

કનકકળયે, વહે અનન્ત ધાર રે:-

મીઠાં

રસજરણે કુંજન વન ભીજ્યાં,

સર્યાં કાલિંદીમાં સુધાસારં રે:-

મીઠાં

સકળ વિદ્યમાં વિલોલ રમે રંગીલાં,

લહે પાન-એતુ જીવન અમરપાર રે:-

મીઠાં

પીયો પારસી, ધસ્તામાં આર્ય બાહ્યાં,

પ્રીતે શ્રિદત્તનાં પીજે કુમાર રે:-

મીઠાં

પૂર બહેણે બુદ્ધેલ ઉરકૂલકાં,

નન્દનનંદન કંઠે સુહાય હાર રે:-

મીઠાં

જોગણોને સન્દેશ.

(રાહ:—અમે જોગીઓનાં બાલ.)

જગની જોગણો ! અહાલોક ! તરણી અમારી મરૂદીઓ,
રસની લહરી યો એકઃ જગની જોગણો ! અહાલોક ! ધ્રુવ.
યોગી જને યોગ આદર્શ, આત્મા ઉડું ઉડું થાયઃ
તપસી ઉમા એક પાવલે, કહોને કેટલું ચલાય ?
કરીએ, આવો, યાત્રા યોગનીઃ જગની જોગણો ! અહાલોક !
સૂના સૂના વનના માંડવા, સૂની સ્વર્ગની વાટઃ
આણ તપે, ને અવની તપે, તપે ઉરનો ચે ઘાટઃ
ત્વમે ને અમે તપશું એકલાંઃ જગની જોગણો ! અહાલોક !
ગેર ધર્યો, ને કન્યા ધરી, ધરિયો પ્રભુજનો લેખઃ
લેખ એ લેશે લખ્યો નહીં, આડી કર્મની રેખઃ
જીવતે છે કર્મના અંચળાઃ જગની જોગણો ! અહાલોક !
પુરૂષ ને પ્રકૃતિની બેલડી, બેલડી શિવ ને ઉમા યઃ
જોગી જોગણનાં ચે જોડલાં, અદ્ભુત એવો યોગ-ધાયઃ
દેતે રમે છે અદ્વૈત ત્વહાંઃ જગની જોગણો ! અહાલોક !
આવો, આવોને અલબેલડાં ! વનમાં વિધુરૂં જણાયેઃ
આવો તો લે દ્વિ દેવતા, ઉરની ઉણપો પૂરોયેઃ
પ્રભુનાં યનોતાં પધારજો ! જગની જોગણો ! અહાલોક !

નહાનાલાલ દલપતરામ કવિ.

આર્ય અખળાની અભ્યથેના.

(મારી લાલકડીની લજ્જતને સંબાળજોરે—એ રાગ)

અખળાની આ અર્જ ઉરે સ્વીકારજો રે;
નાહંક નર્કની ખાણ કહીને નાં ધિછારજો રે;— અખળાની.
આખર રામ, કૃષ્ણની જનની, એ ઉર ધારજો રે;
આપણ એક પિતાના બાળક, એ વિચારજો રે;— અખળાની.
કાંઈ લેક નથી તમ-હમમાં કુદરતિ દીસતો રે;
માત્ર ફર્જ જુદી પણ તે મારે હીત જો રે;— અખળાની.

છે અગત્ય બેઉની જીવન પાર ઉતારવા રે;
 છે અગત્ય પ્રેમ ઉર તમ-હમમાં વિસ્તારવા રે;- અબજાની,
 હવે પ્રેમ-પ્રતિમા પ્રત્યક્ષ સહુ એ જાણતું રે;
 આવો લેઓ આશ્રય, પંચિત્ર ઉર, મન માનતું રે;- અબજાની,
 સધવા વિધવામાં નથી ભેદ જરાએ જાણીને રે;
 તે પરમ પિતાએ પેદા કર્યાં, માનજે રે;- અબજાની,
 શક્તિસભ સૌ કાર્યપરાયણ હીસતું રે;
 કોઈ કુટુંબ હિતમાં તો બીજે દેશહિતનું રે- અબજાની,
 આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ વાક્ય વિચારજે રે;
 પછી, ભેદ નથી તમ-હમમાં આખર માનજે રે; અબજાની,
 એકલવાયું જીવન સૌએ દુઃખરૂપ માનતું રે;
 ત્યારે શું કરવાને કહો છો, નર્કની ખાણ તું રે;- અબજાની,
 નથી સિત્ત કશુંએ, માત-પિતા એ જાણીને રે;
 તજીને ભેદભાવ સહ દેશહિત ઉર ધારજે રે- અબજાની,

વિદ્યાવિલાસી.

જોગણ.

જોગણ ! એ જોગણ ! જહેનાં ઝંસરીનું જાનવ !

તહારી ઝંસરીના સૂર

સુણી ફરથી મધુર

ઉછળે હૈયાનાં પૂર.

જહેનાં-

સરિત મન્દ મન્દ ગાય,

અનિલ મન્દ મન્દ વાય;

ગાને હૈયું હીંચાય.

જહેનાં-

એક-એક વાર છેડે

ગીત ગીતું એક રેડ,

મોહન મંત્રથી ભરેલ.

જહેનાં-

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

વાર્તાલહરી.

“રસોડાની પ્રેમકથા.”

(W. W. Jacob ની Cupboard Love ની વાર્તાનો તરજુમો.)

નવેમ્બર ચાલતો હતો. સાંજનો સમય હતો. નેગેટના શાન્તિમય ગૃહમાં ત્રણ મનુષ્ય રહ્યા પીતાં વાતે રહ્યાં હતાં. વાત ઉચ્ચ બેર ચાલતી હતી, પણ મીસીસ નેગેટને ખાસ પાંચ પાંચવાડે ઊભી રહીલી ચાકરડી વાત સાંભળે છે એવો અયોગ્ય શક જવાથી અને રસમય વિધિની વચમાંનાં તહેનાં ભયમયક “હા, ધીમેથી ?” થી વાત મંદ પડી ગઈ હતી.

“કાકા, વાત આગળ ચલાવેને,” મીસીસ નેગેટ આવી જતના એક અટકાવ પછી કહ્યું.

“કહ્યાંથી આપણે અટક્યા તે મંદાર લક્ષમાં નથી.” બોડરીય કાકાએ કહ્યું.

“હમારા બિઝનેસ નીચે,” મી. નેગેટ પડતી મૂકાયલી વાતનું વાક્ય બોલ્યો.

“હા, તપાસતાં,” મીસીસ નેગેટ ઉમેર્યું.

હાવા અયોગ્ય સ્થળમાં મી. બોડરીય (માછ પોલિસ અમલદાર-સૌથી નીચી પદવીના) રહી સકેજ નહિ, પણ મીસીસ નેગેટની સુવર્ણમાળા ચોરનાર ફરીથી તેજ જગમાંએ ખીલું ચોરવાને આવશે એવું ધારીને પોતેજ તેવી ધમ્મી પ્રદર્શિત કરી હતી. તહેમણે ટેબલ ઉપર નેગેટની ધડીયાળ માળા ચોરનાર મનુષ્યને લક્ષ્યાવવાને મૂકવાની દરખાસ્ત પણ કરી. પણ નેગેટ સવિનય તે દરખાસ્તની સલામત મત આપ્યો.

“મને એમ શંકા હતીજ થાય છે કે આ વિશે મીસીસ વૉટર કંઈક જાણતી હશે.” પત્નીની સલામત તિરસ્કાર સુક્ત દટિ ફેરવતાં કહ્યું.

નેગેટ ઉઘ્યો અને સગડીની પાસેની એક ખુરસી ઉપર બેસતાં ધીમેથી બોલ્યો.

“મીસીસ વૉટરને અહિંથી ગયાંને લગભગ પંદરેક દિવસ થયા હશે.”

“મહે એમ નહોતું કહ્યું કે તેણેજ તે માળા ચોરી.” પત્નીએ સહેજ ભમર રહડાની ઉત્તર આપ્યો. “હું તો માત્ર એટલુંજ કહેતી હતી કે એ તે વિશે કંઈક જાણે છે, અને હજી પણ હું તેમ કહું છું. મીસીસ વૉટર કંઈ આખરદાર સ્ત્રી નથી. જૂઝેને, તહેણે સ્માયસનથી આવેલા પેલા જૂઝાનની પાછળ પોતાની છોકરીને કેવી ફેરવેલી ? પણ માળા ત્હમારી નથી એટલે ત્હમને શી દરકાર !”

“હું તો શંકત—”

“હું જાણું છું કે ત્હમે શું કહેવા જતા હતા,” પત્નીએ ધકાકા કર્યો. “હવે ત્હમે કાકા શું કહે છે તે સાંભળો તો સાફ. આજે પોલિસ ખાતામાં સલામત ત્હમને પચ્ચીસ વર્ષ થવા આવ્યાં એટલે તે કંઈક તો ત્હમારા કરતાં વધારે પણ જાણના હશેને.”

“મહારે સિદ્ધાંત એ છે કે,” માણ પોલિસ અમલદાર ધીમેથી બોલ્યા. “ત્યાં સુધી અમુક મનુષ્યનું નિર્દોષપણું સાબિત થાય નહિં ત્યાં સુધી તહેને ગુનેહગાર ધારવું. આ બાબતમાં હું કાયદાની સાથે મળતો થતો નથી.”

“આપણા ઘરમાં પોલિસ અમલદાર રહેવા છતાં ઘરમાં ચોરી થાય એ બહુ આશ્ચર્યકારક છે. મને તો લાગે છે કે ચોરનારને પોલિસની શક્તિ વિશે બહુ ઉચ્ચો મત નહિ હોય” નેગેટ સગડીને સંબોધીને બોલ્યો.

બોડરીશ પોતાની જગ્યાએથી ઉઠ્યો, નેગેટની સ્થાનેની ખુરશી ઉપર બેઠો અને સિગાર સળગાવી પાછો ત્યાંથી ઉઠીને બનીજીની સ્થાનમાં બેઠો. ગૂમ ચયલી માળાની બરાબર હકીકત કહેવાનું બનીજીને ફરમાવ્યું.

બનીજીએ તરત ચર કહ્યું:—“આજે સ્થવારે બાર અને દશ મીનીટ મહે તે માળા ગૂમાવી. જો કે મહારી ઘડિયાળ જે હમણાં રહેજ વહેલી ચાલે છે તોમાં તો સ્થાડા પાંચ થયા હતા. મહે ચુલા ઉપર રોટલી મૂકીને ઉધરસની ટીકડી લેવા ટેબલનાં ખાનામાંથી પેટી ઉઘાડી. અંદર માળા નહતી.”

“તું તે માળા તેજ પેટીમાં રાખે છે?” બોડરીશ ગંભીરાધથી પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હા, હમ્મેશાં. હું તરત નીચે ગઈ અને એમાં ચાકરડીને કહ્યું કે મહારી માળા બોવાઈ ગઈ છે. મહે સાથે સાથે એમ પણ કહ્યું કે હું કંઈ દોષનું નામ લેતી નથી પણ તે મહારી માળા પાછી મળશે તો હું ચોરનારને માફી આપીશ.”

“એમાંએ શું કહ્યું?”

“એમાંએ ધણુંય કહ્યું. તે એવી રીતે બોલતી હતી કે જો દોષ અંગતરૂપે મનુષ્ય સાંભળે તો એમજ ધારે કે ધરની સેફાણી તો એજ છે અને હું તો ચાકરડી છું. મહે તહેને નોકરી છોડવાની નોટીસ આપી એટલેજ તે ઉપરજીને પોતાની પેટી ઉપર બેસીને રડવા લાગી.”

“શું પોતાની પેટી ઉપર?” શેરજોક હોમ્સને લગજે તેવી ટપમાં બોડરીશે પૂછ્યું.

“હા, મહે પણ પ્રથમથીજ પાયો મજાસુત કર્યો. ગમે તે બદને મહે તહેને નીચે મોકલીને તહેની પેટી બોળા બેઠ. તહેનાં લુગડાં જો તહેને બેઠાં હોય તો જાણે નથી ચીથરાં. બોડરીશ સરખાનું તો નામજ મજે નહિ. અને—”

“તહેને બહુ નવરાસ મળતી નથી.” નેગેટ આસ્તેથી કહ્યું.

“હું જાણતીજ હતી કે તહેને તહેના બચાવમાં બોલશે” પત્નીએ ઉશ્કેરાતાં કહ્યું.

“જો પછી બહુ—” નેગેટ ખુરશી ઉપર સિગાર મૂકીને ઉઠતાં બોલ્યો.

“જે વિષય ચાલે છે તેજ ચાલવા દો. ચલાવ, લીઝી,” બોડરીશે નેગેટને પાછા ખુરશી ઉપર બેસાડતાં કહ્યું.

“મહે પેટી બરાબર બોળી પણ મને માળા જડી નહિં એટલે હું નીચે આવીને મારી પેડે રડી.” મીસીસ નેગેટ કહ્યું.

“હું ધાંડું છું કે તહેને માટે સૌથી સારો માર્ગ તેજ હતો.” લાગણીથી નેગેટ

કહ્યું. બોડશીશે કેતી જાધને ભત્રીજાને બોલતી અટકાવી, વિચારમાળામાં ગુંથાઈ જાધને, હાથ ઉપર દહાડી ટેકવીને મહેન્ટ બૂકટિ મ્હણવી.

“ બેઢની કાંઈક ચાવી જાંડી ? ” અને તેટલી ગંભીર મુંખાકૃતિ રાખીને નેગેટ પૂછ્યું.

“ કાકા વિચારમાં ગુંથાઈ ગયા હોય ત્હારે આવી રીતે ત્હેમાં વિધન નાખતાં, ત્હમારે સરમાલું નોંધ્યે. ” મીસીસ નેગેટ મ્હીડવાધને બોલી.

બોડશીશે આ તકરારમાં ભાગ નહિ લીધો. ત્હેમણે ધીમેથી ગજવામાંથી નોટપુક અને પેનસીસ કઢાડ્યાં.

“ માળા રાત્રે ત્હાં હતી ? ” ત્હેણે પૂછ્યું.

“ હા, ત્હાંજ હતી. ” નેગેટ તરત જવાબ આપ્યો. “ ઘડિયાળમાં બાર વાગ્યા હતા ત્હારે લીઝીએ મ્હને ઉધરસની ટીકડી લેવા ઉડાડ્યો હતો. ”

“ ત્હારે માળા તે પછીજ ચોરાયલી હોવી નોંધ્યે, ” બોડશીશે સ્હામી ભીત તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવતાં કહ્યું.

“ તેતો દરેકજ જાણેને ” નેગેટ બેદરકારીથી બોલ્યો.

“ હું તે પેટી બેવા માથું છું, ” બોડશીશે કહ્યું.

મીસીસ નેગેટ ઉપર જાધને પેટી લઈ આવી. પેટીમાં ઘોડાંક દાંતનાં બોરીયાં અને ઉધરસની ટીકડીઓ હતી. નેગેટ ઉઠીને એક ટીકડી મ્હેંમાં મૂકી અને પાછો પોતાની જગ્યાએ જાધને બેઠો.

“ ખરૂં જોતાં ત્હમારે તે ટીકડી નહોતી લેવી નોંધતી, ” કાંઈક તિરસ્કારપૂર્વક દ્રષ્ટિથી બોડશીશે કહ્યું.

“ હે ! ” નેગેટ ઉદ્ગાર કર્યો. ત્હેનાં આંગળાં મ્હેંમાંની ટીકડી લેવાને વળ્યાં.

“ હસો, હવે મ્હેંમાંથી પાછી કઢાડતા નહિ. ” બોડશીશે બોલ્યો.

“ ત્હેમને કાંઈજ દરકાર નથી, ” મીસીસ નેગેટ નિશ્વાસ નાખતાં કહ્યું “ ત્હેમનાં બોરીયાં પણ ટીકડીની સાથેજ રાખી મૂકે છે. એક દિવસ ત્હેમણે ટીકડીને બદલે મ્હને બોરીયું પણ આમ દીધું—” અચાનક ત્હેની દ્રષ્ટિ નેગેટના સંબળ પ્રયત્ને વરા રાખેલાં મ્હેં સ્હામું ગઈ. “ ત્હેમે હસો, ત્હેમને ક્યાં લાગણી છે ? ”

પોતાનો આનન્દ અપ્રસંગોપાત છે એમ જાણીને તે દબાવી દેવાનો ભગિરથ પ્રયત્ન નેગેટ કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો એટલે આખરે તે બીજા ઓરડામાં ગયો.

“ હવે સવાલ એ રહ્યો કે, ” બોડશીશે બોલ્યો. “ તું ઉઘતી હતી તે વખતે કોઈ ત્હારા ઓરડામાં આવીને માળા લઈ ગયું હોય એમ બનવું શક્ય છે ? ”

“ ના, મ્હારી ઉઘ તેવી નથી પણ જો ઘરમાં હાથી દોડે તોપણ નેગેટ ઉઠે નહિ. ” મીસીસ નેગેટ ઉત્તર આપ્યો.

“ પણ લીઝીએ રૂમાલ લેવાને મ્હારા તકિઆ નીચે હાથ ધાલ્યો હતો ખરો, ” નેગેટ પાછો ઓરડામાં આવતાં કહ્યું.

બોડરીશે ત્હેને સુપ રહેવાની નિશાની કરી. ત્હેણે ત્રણ વખત હાથમાં પેન્સીલ લીધી અને ત્રણ વખત પાછી ખૂંટી. વિચારમાંને વિચારમાં ખુરસી ઉપરથી ઉઠીને ત્હેણે આરકામાં ફરવા માંડ્યું. અચાનક રુદ્ધ સાથે અચકાકા પડાયું નહિ હોત તો આ ક્રિયા કંદારે અટકત તે સમજવું મુશ્કેલ હતું.

“આજે સહવારે અહિં કોઇ આવ્યું હતું ?” આખરે ત્હેણે ખુરસી ઉપર બેસતાં કહ્યું.

“ફક્ત મીસીસ ગ્રાઇવર આવી હતી.” મીસીસ નેગટ બોલી.

“કંદારે આવી હતી ?”

“તેના ઉપર ચક્ર લઇ જવાનું કારણ નથી.” નેગટ બોલી ઉઠ્યો.

“તે કંદારે આવી હતી ?” નેગટને નહિ ગણકારતાં બોડરીશે પાછું પુછ્યું.

“તે તો બરાબર ખબર નથી. તે કંદારે આવી તંદારે હું ખંદાર ગઇ હતી.”

“શું ખંદાર ?”

મીસીસ નેગટ ડોકું હલાવ્યું. “હું કંદારે પાછી આવી તંદારે તે અહિં બેઠી હતી.” બોડરીશે ઉંચું જોયું અને બારણાં પાછળ ઉપર જવાનો દાદર હતો તે તરફ દૃષ્ટિ કરી.

“કંદારે તું નહોતી તંદારે ત્હેને ઉપર જવામાં અટકાવનાર કોણ હતું ?”

“મીસીસ ગ્રાઇવર છેક એમતો નહિં કરે. પણ કોણ જાણે. હાલના વખતમાં કોઈનું કાંઇ કહી શકાય નહિં,” મીસીસ નેગટ બોલી. “હું કંદારે પાછી આવી તંદારે તે ત્હમારીજ ખુરસી ઉપર બેઠી હતી.”

બોડરીશે ઉઠા વિચાર કરીને નોટબુકમાં કાંઈક લખી લીધું અને દાદરે સ્થળીને ઉપર ગયો. ત્હાં કાદવના ડાઘ પડેલા હતા તે જોઇને તે બોલ્યો. “દેમ ? આ જોયું ?” “હા, કોઈ આવી ગયું હોય એમ લાગે છે,” મીસીસ નેગટ ટાપંચી ખુરસાં બોલી. “કોઇ ખંદારનુંજ હોય એમ જણાય છે.”

નેગટને ગમે કાંઈક થઇ આવવાથી ત્હેણે ત્રણ ચાર. ઉધરસ ખાધી. આખરે ત્હેણે દ્રઢ મને કહ્યું. “આ કાદવના ડાઘ સ્ત્રીના પગના હોય તેમ જણાવું નથી.” “આવી ઝડપમાં ગમે તેના ખુટથી આવા ડાઘ પડી શકે છે,” બોડરીસ બોલ્યો. “વખતે તેમ પણ હોય.” આમ બોલીને સાહસ કરીને નેગટ પત્નીના ખુટ તરફ નજર કરી.

બોડરીશે નીચે આવીને ખુરસી ઉપર બેસીને વિચાર કર્યો, ઉંચું જોયું, દૃષ્ટિ ફેરવી વળી ઉંચું જોયું અને કહ્યું. “આજે સહવારે બાર અને દસ મીનીટ મોજા બોવાઇ. અગીઆર વાગ્યે ત્હેં ઘરમાં આવીને. મીસીસ ગ્રાઇવરને ત્હેં ખુરસી ઉપર બેઠેલી જોઇ. એમાની પેટીમાં તો નહોતીજ.”

“હા, તે પેટી તો મ્હેં બરાબર જોઇ હતી.”

“હવે પ્રશ્ન એજ રહ્યો કે સહવારે મીસીસ ગ્રાઇવર સામાટે અહિં આવી હતી ?” લોકોક જેવી ચક્તિ ધરાવનાર બોડરીશે બેઠું નિરાકરણ કરવા માંડ્યું. “તે અહિં” તે એકદમ અચકા ગયો અને પતિપત્ની વચ્ચે ચાલતા દક્ષિણદિશાએ જોઇને તે કાંઈક અજણ થયો. ત્હેને જણાયું કે નેગટ દારૂચરસ મિશ્રિત કાદો પોતાની ડાબી આંખે પ.

ત્તી તરફ મોકલ્યો હતો. જમણી આંખ બંધ હતી. પત્નીએ જવાબમાં ડોકું હલાવ્યું હતું. બોડરીયાની નજર ત્તેમના તરફ બેઠેને ઉભય શાન્ત થઇ ગયો. બોડરીયે પોતાની તપાસ આગળ ચલાવી.

“ મીસીસ ગ્રાઇવર અહિં ઘણીજ વખત આવે છે ? ” તે બોલ્યો.

નેગેટની આંખમાં પાણી ભરાયો. મ્હોં કાનમાં રહી શક્યું નહિં.

“ જો ત્તેમનાથી અહિં નહિં બેસાતું હોય— ” મીસીસ નેગેટ આ વર્તીલુક બેઠેને કહ્યું.

“ કેમ, ‘ છે શું ? હું કાંઇ હસવા જતું બોલ્યો છું ? ” બોડરીયે પૂછ્યું.

“ ના, કાકા, કાંઇ નહિ. ” મીસીસ નેગેટ બોલી “ જ્યોર્જને કાંઈ કાંઈ વિચાર આવે છે. ”

“ મ્હને એમ વિચાર આવે છે કે મીસીસ ગ્રાઇવર અહિં માળા ચોરવા આવતી નથી પણ ‘ વેડીંગ રીંગ ’ (લગ્નની વીંટી) ચોરવા આવે છે. ” નેગેટ બોલ્યો.

બોડરીયે પ્રથમ તો આ અર્થશૂન્યક બોલવામાં સમજણ પડી નહિં. પણ વિચાર કરતાં જણાયું. ગુસ્સાથી લાલચોળ થઇને ત્તેણે કહ્યું. “ આવી મરકરી કરતાં ત્તેમને શરમાતા નથી ? ”

બ્હીને નેગેટ પોતાની પત્ની તરફ આંગળા કરી.

“ અરે ? જ્યોર્જ, ત્તેમને મ્હારા ઉપર શા માટે વાંક ઢોળી પાડે છે ? ”

“ પણ એમાં હું બોલું શું કહું છું ? એમનું જોકું કાંઇ ખરાબ તો નહિંજ થાય. ” નેગેટ બોલ્યો.

“ બોડરીય પતિપત્નીની આવી અયોગ્ય મરકરીથી અને ગુસ્સાથી શુચવણમાં પડી ગયો. ત્તેણે વાંચવાનો મિથ્યા પ્રયત્ન કર્યો.

“ મ્હારો વિચાર એવો છે કે મીસીસ ગ્રાઇવરને ત્તેમનારે મ્હા પીવા બોલાવવી—અલ્પત હું ત્તેમનારી મરકરીથી બ્હીતો નથી. જો તે ગુનેહગાર હશે તો હું તરત ત્તેને પકડીશ. હું ત્તેની સાથે હાદર બિલાડીની માફક રમીશ અને ત્તેને મ્હોંચેજ ગુનોહ સાબિત કરાવીશ. ”

“ હું તેમ બિલ્કુલ ચાલવા દેવાનો નથી. કાંઇ સ્ત્રીને આપણે ત્યાં બોલાવીને ત્તેની સાથે આવી વર્તીલુક ચત્રાવવી ? ભલે માળા ગઇ તો ગઇ. મ્હારે આવા ઢોંગ કાંઈ કરવા નથી. ” એકદમ નેગેટ ગુસ્સે થઇને બોલ્યો.

“ પણ ત્તેના ઉપર શક જતો હોય તો ? ” બોડરીયે બોલ્યો.

“ અરે શક કેવો ? કાદવના કાથ ઉપરથી વિચાર કરતા હો તો હું ત્તેમને કહી દઉં છું કે એ કાથ તો મ્હારાથી પડેલા છે. ”

“ ઠીક. ” બોડરીયે બતીજને કહ્યું. “ જો ત્તેની એમજ મરજી હોય તો મ્હારે કાંઈ લેવાદેવા નથી. મ્હારે તો ત્તેની માળા પાછી મેળવી આપવી હતી. ”

“ માળા પાછી મેળવવી હોય તો મ્હારે કાંઈ વાંધો નથી. મ્હારે તો ત્તેમને જે ઉપાય બતાવો છો ત્તેની મ્હામે વાંધો છે. ” નેગેટ બોલ્યો.

“ત્હારે જે મ્હને તક મળશે તો હું ત્હેના ઘરમાં ધુસી ન્હાને શોધ કરીશ. જો તેમ કરવું કાયદાસર નથી પણ મોટા ડીટેક્ટિવો હંમેશાં કાયદા તોડીને જ ભેદ શોધી કહાડે છે.” બોડરીશે આટલું બોલીને નેગેટની તરફથી બીજી ધડાકા સાંભળવાની આશાથી, ત્હેની તરફ જોયું. પણ નેગેટ શાન્તજ રહ્યો.

નેગેટ તે રાત્રે સૌથી મોટા સૂણા ગયો. સિગાર પીતાં લાંબો વખત વિચાર કર્યાં કર્યો. માછ પોલિસ અમલદાર પોતાને ત્હાં સદાના પરાણા તરિક્કે પોતાને ત્હાં રહે તે રહામા ત્હેણે પ્રથમથીજ વાંધો ઉઠાવ્યો હતો, પણ કૌટુંબિક સ્નેહથી મીસીસ નેગેટ ત્હેને રાખ્યો હતો. વિચાર કરતાં નેગેટને જણાવ્યું કે હવે ત્હેને પાણીચું આપવાની તક બરાબર મળી છે. એક વખત જે બોડરીશ મીસીસ ગ્રાઇવરના ઘરમાંજ પકડાઇ બાથ તો ત્હેમના જેવા પ્રખ્યાત ડીટેક્ટિવને ગામમાં રહેવું બંરા બારે પડે. આ વિચારથી પ્રભુત્વ હૃદયે સિગાર હોલનીને તે સૂણા ગયો.

બીજે દિવસે સ્વધારથી સાંજ સૂઈ બોડરીશે મીસીસ ગ્રાઇવરના ઘર આગળ ધ્રાંધાં માર્યાં પણ વ્યર્થ ગયાં, તેથી બોડરીશ વધુ દિલગીર થયો હશે કે નેગેટ (કે જે ત્હેની પાછળજ છૂપી રીતે ભગ્યા કરતો હતો) વધુ દિલગીર થયો હશે. એ કદાચ તેનું નથી. પણ બીજે દિવસે બોડરીશ મીસીસ ગ્રાઇવર અને ત્હેની બહેનપણી મીસીસ કલાઉઝને બહાર નીકળતાં જોયાં.

આ બન્ને સ્ત્રીઓ દ્રશ્યમયાંદાની બહાર ગયાં એટલે બોડરીશે આસપાસ નજર નાખી. પણ છુપાયલા નેગેટને જોઈ શક્યો નહિ. એટલે કિંમતથી આગળીયો ઉઘાડ્યો અને અંદર ગયો.

ત્હેણે ઝડપથી ભોંયતળીયું તપાસ્યું અને પછી ઉપર ગયો. આવી રીતે બહારે તે શોધમાં શુધાર્થ ગયો હતો ત્યારે ત્હેની બચીછતો દમાખોર ધણી મીસીસ ગ્રાઇવરને અને મીસીસ કલાઉઝને કાંઈક મીશે ઘરમાં લઇ આવ્યો.

બહારે આ ત્રણ ઘર પાસે આવ્યાં ત્હારે નેગેટ મીસીસ ગ્રાઇવરને કહ્યું “ત્હમે આગલે બારણેથી જાઓ. હું પાછલે બારણેથી આવીશ.”

પાછલે બારણે નેગેટ બહારથી અને બોડરીશ અંદરથી જઈ પહોંચ્યા. જે પગ પહોંચા રાખીને, બારણે ટેકો દબાવે નેગેટ અંદરથી ચતા પ્રાણુતોડ ચલ વ્યર્થ જવાડયા. પ્રયત્ન અચાનક બંધ થઇ ગયા. નેગેટ બારણું ઉઘાડીને અંદર ગયો. ત્હેની ચપળ દૃષ્ટિએ રસોડાનું બંધ થતું બારણું જોવાયું. સિકાર પકડાયો જોઈને હૃદય આનંદથી ઉછળ્યું. બહાર ખંડમાં મીસીસ ગ્રાઇવર અને મીસીસ કલાઉઝ એકાં હતાં ત્હાં નેગેટ ગયો.

નેગેટ મ્હા પીધી, તે ઉપરથી વાત પ્રથમ મ્હા ઉપરજ ચાલી. તે બદલાઇને પોલિસ વિશે ચાલી, અને તે બદલાતાં બોડરીશ (જે ગબરાટમાં સુલા ઉપર બેસીને રસોડાનું વાત સાંભળતા હતા) વિશે ચાલી.

“હાલ તો તે બિચારા એકલા છે,” પત્નીના જુદા કાકાની સ્થિતિ વર્ણવતાં, ગઇ વખત સુધાર્યા પછી પાછું આ ફરીકેમ ગયું ? છૂપી રીતે રસોડાના બારણાંબણી દૃષ્ટિ કરતાં નેગેટ બોલ્યો.

“હા, બિચારા એકલાજ છે.” મીસીસ કલાઉઝની દૃષ્ટિ પોતાની તરફ છે એમ જાણી કાંઈક અસ્વસ્થ ચિતે મીસીસ ગ્રાઇવર બોલી.

“અને અંતઃકરણ તો ન્હાના બાળક જેવું ક્રોધી છે. આહા ! કેવી સાદાઈ !” નેગટ બોલ્યો.

“વળી ગદ્ય પરમ દિવસની રાતે તો તે ત્હમારે વિશેજ વાત કરતા હતા.” નેગટ મીસીસ ગ્રાઇવરને કહ્યું. “પણ હમણું તો એમાં હમને નવાઈ નથી, લાગતી કારણકે આ-ખો દિવસ તેની તેજ વાત કર્યા કરે છે.”

મીસીસ ગ્રાઇવર કાંઈક શરમાઈને બોલી. “જાઓ જાઓ, આવી વાત શું કરો છો !” “પણ જો હું ખોટું બોલતો હોઉ તો લીઝને પૂછી જોજો. કલાકના કલાક એ બે તમારે વિશે વાત કર્યા કરે છે. પણ કાકા જાડુ શરમાળ છે. ત્હમારું નામ પડે છે ને. એમનું મ્હોં અદર્શીજ નય છે.” નેગટ બોલ્યો.

રસોડાના ચુલા ઉપર એકલા બોડફીસનું મ્હોં ખરેખર આ વાત સાંભળીને બદલાઈ ગયું.

“ત્હમે જે જે કરો તે તે એમને ગમે છે,” આવી વાત નહિં કરવાના મીસીસ ગ્રાઇવરના કલાવાલા નહિં ગણકારતાં નેગટ બોલ્યો. “ત્હમે સોમવારે ત્હમારે ત્હાં આ-બ્યાં હતાં તે વિશે પણ ત્હમણે આતુરતાથી લીઝને પૂછી જોયું હતું અને પછી ત્હમે જે ખુરશી ઉપર એકાં હતાં તે ખુરશી ઉપર જઈને બેઠા.”

ખરા બનેલા બનાવનું આવી રીતે જૂદીજ જાતનું વર્ણન સાંભળીને મીસીસ ગ્રાઇવરના ઉપર અસર થઈ. બોડફીસના મન ઉપર પણ એવી અસર થઈ કે ચુલા ઉપરથી ગમડી પડતાં સ્કેન્ડાલ બગી ગયા.

“પણ શરમાળ એટલા કે વર્ષનાં વર્ષ” નીકળી જાય તો પણ તે કાંઈને પોતાનો ગ્રેમ જણાવે તેવા નથી.”

“હવે નેગટ—” બહારથી શરમાતી પણ અંદરથી મલકાતી મીસીસ ગ્રાઇવર બોલી.

“હું સાચુંજ કહું છું. ત્હમને સુવર્ણ દાગીના ઉપર શોખ છે કે નહિં તે પણ પૂછેશું.”

“મ્હું પણ એમને આ ઘરની આસપાસ આંટા મારતાં તો જોયશા” મીસીસ કલાઉઝ કટાક્ષમય હાસ્ય કરીને બોલી.

“પણ એમને આ ઘરથી આધા જીવું ગમેજ કેમ ?” નેગટ બોલ્યો.

નેગટ મ્હા પી રહ્યો એટલે મીસીસ ગ્રાઇવર સ્કામું જોઈને બોલ્યો. “જરા પાંઉ હોય તો મજા જરા જૂદીજ આવે.”

મીસીસ ગ્રાઇવર ખંડમાં અને બોડફીસ રસોડામાં સાથેજ બેઠાં થયાં. પાંઉ રસોડામાં જ હોય તે વાતથી બોડફીસ અજાણ્યો નહતો. મીસીસ ગ્રાઇવરે રસોડાનું આંરણું ઉઘાડ્યું, રસોડામાંથી બહાર નીકળતી બોડફીસની આકૃતિ જોઈને સાન-દાશ્રયથી ગ્રીસ પાડીને મીસીસ કલાઉઝના હાથ ઉપર ટળી પડી. નેગટના હાથમાંથી મ્હાનો ખાસો પડી ગયો.

પોતે રસોડાંમાંથી નીકળેલી આકૃતિની સ્થાપના અને તેટલી અજ્ઞાનથી ધારણ કરીને બેઠ રહ્યા.

“ ઓહો—ઓડીય ! ” તે આખરે બોલ્યો.

ગુરુસાથી ઓડીયથી કંઈ બોલાયું નહિ.

“ નેગેટ, ત્હમે હમણાં એમને બોલાવો નહિ. મીસીસ ગ્રાઇવર ગભરાઇ ગયાં તેથી એ પોતે પણ ગભરાઇ ગયા છે, ” મીસીસ કલાઉઝે નેગેટને કહ્યું. “ મી. ઓડીય, કંઈ ગભરાવાનું પ્રયોજન નથી, મીસીસ ગ્રાઇવર હમણાં હુસિયાર થઇ જશે. ”

“ ફીક ત્હારે હું તો જાણ્ય, ” ઓડીયની આંખોમાં અગ્નિ સહન નહિ કરી શકવાથી નેગેટ બોલ્યો, “ પોતે રસોડાંમાં શામાટે સંતાપ્યા હતા ત્હેનું કારણ મીસીસ ગ્રાઇવરનેજ પોતે કહેશે. ”

“ જાણી જાણીને ત્હમે પણ શું દોષ કરો છો ? ” મીસીસ કલાઉઝ આનન્દથી બોલી. “ મી. ઓડીય, હમે ત્હમને આવી સારી તક મેળવી આપી છે તે ચૂકશો નહિ, અને શરમાળ થતા નહિ. ” આટલું કહીને નેગેટની સાથે તે ઘરમાંથી પ્હાર નીકળી. થોડેક સંધી સાથે જઈને પછી આ નવિન હરીકત ગામમાં પ્રસરાવવા છૂટી પડી. નેગેટ પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર મીસીસ નેગેટને માળા ટેબલની તરફમાંથી જડી તે હરીકત સાંભળી નહિ સાંભળીને દિવસ આનન્દમાં ગૂંજાવવા પ્હાર નીકળી પડ્યો.

ધનગુપ્તાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

“ ચોરની પ્હીક. ”

૧

હું અને મ્હારી સ્ત્રી સરલા હુમ્મસમાં, સમુદ્રકિનારે, બાવળીયાના વૃક્ષો વચ્ચે એક ન્હાનાં બંગલામાં રહેતાં હતાં.

સાંજ પડી હતી. સુર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારી કરતો હતો. ગરિમ મનુરજો બાવળીયાના લાકડાંના ભારા બાંધીને હમારા બંગલા પાસેથી જતી જણાતી હતી. કોઈક કોઈક વખત એકાદ હિન્દુ કુટુંબ ફરી આવીને પાછું શુક તરફ જતું દૃષ્ટિએ પડતું હતું. સમુદ્રમાં બરતી આવતી હતી. મોઝનો અવાજ, ધુધુધુ ધુધવતો નિર્મળ આકાશમાં બગી જતો હતો.

હમને ફરી આવ્યાંને થોડોજ વખત થયો હતો. લુગડો ઉતારીને હું ઓટલા ઉપર એક આરામ ખુરદી ઉપર બેઠો, અને કોઈક વખત ધોમેથી કોઈક વખત મોટેથી ‘બન્ડુકમાર’ વાંચવાનું શરૂ કર્યું. સરલાએ સગી સગમાત્રીને સંધવાની શરૂઆત કરી.

“ આપણે બારેમાસ અહિંજ રહેવાનું હોય તો કેવું સાફ ! ” રસોડાંમાંથી સરલાએ કહ્યું.

“ આરેઆસતું તો ઠીક, પણ હું જો હવે જલદીથી એલ એલ. બી. પાસ કરી દઉં તો મેં મહિનામાં તો અવાય ખરું. ” હું બોલ્યો. (સહવારથી ઇન્દુકુમારજી હાથમાં હાથ એટલે તે અવસર વહેલો આવે એવાં ચિહ્ન જણાતાં નહોતાં.)

“ પણ આ બંગલામાં કાંઈક એકાન્ત તો ખરું હો. ”

“ તમને ગૈરોને એકાન્ત વાસ ગમતોજ નથી એટલે શું. ”

“ ગમવાતું શેતું ? હાની ઉજડ જગ્યામાં રહેતાં મહારે મનતો માને નહિ. ”

“ તમે અસલનાં ઋષિપત્નીઓના જેવાં કંઠારે થશો ? ” મહેં રહેજ હસીને સરલાને બનાવવા કહ્યું.

“ તમે જહારે ઋષિઓના જેવાં હિમ્મતવાન આઓ તંહારે હમે ઋષિપત્ની જેવાં થઈશું. ” સહમો ઉત્તર મળ્યો.

“ પણ હું તો ગમે તેવી જગ્યામાં રહેવા તૈયાર છું. તું ના પાડે છે ને. ”

“ ના પાડેસ્તો. વખતે રાતના એકાદ ચાર આવ્યો તો મહારી સાથે તકમેથ બુઝ પાડવા લાગો. ખીલું શું કરો ? ”

શુન્દરાતી પુરપ્રજા ઉપર આ કલંક આવેલું જોઈને મહેં ઇન્દુકુમારતું પુસ્તક બંધ કર્યું, સહામા પ્રત્યુત્તર આપીને કલંક ધોઈ નાખવાનો નિશ્ચય કર્યો.

“ તને મહેંથે શું કહું ? એક વખતે ચાર આવે પછી હું શું કરી શકું છું તે બતાવું. ”

“ મહારે તમારી બહારી જોવાને ચોરને ઘરમાં ઘાલવો નથી. ”

“ પુરો ગમે તેવા પણ તમારા કરતાં તો કાંઈક હીકન હોય. પેલા બંગાળીએ ચોરને કોયળામાં ઘાલી દીધો હતો તે શું તું નથી જાણતી ? ”

કોયળના અજ્યાસના સુદમ પડ નીચે આવેલાં ધ્રુવ વર્તમાનપત્રો અને નવલકથાઓના વિશાળ માનથી સરલાને મહાત્ કરવાનો મહેં કરાવ કર્યો.

“ આજે તમારે મહારી સાથે વાદવિવાદન કરવો છે કે શું ? ”

“ હા. ”

“ ચોરને કોયળામાં ઘાલવા જતાં તમેજ કંઈક અન્દર પૂરાઈ જશો. ” ખીજ ચોરડામાં લોટ લેવા જતાં, પુરથી પાસે આવીને મહારી સહામાં કાંઈક સ્મિત કરતાં સરલાએ પ્રંહાર કર્યો.

આ છેલ્લા પ્રદારથી હું કાંઈક ખચ્યો. પાછું ઇન્દુકુમાર વાંચવાતું સર કરવામાંજ હડાપણુ સમાધેલું જોયું. પણ વાંચવામાં ચિત્ત પરોવાયું નહિ. મહારી વાદવિવાદની છટા તો બાજુએ રહી અને સહામો આવો પ્રત્યુત્તરે મળ્યો.

વિચારમાં વિચારમાં રાત્રિ પડી. મનુષ્યનો પગરવ ધીમે ધીમે બંધ પડી ગયો. આકાશમાં તારો ઝળકવા લાગ્યા. બંગલાના માળીના ઝુપડાંમાંથી ધુમાડાની સેર નીકળી. આંખમાં નિંદ્રા ઘેરાણી. હાથમાંથી પુસ્તક જમીન ઉપર પડી ગયું. અર્ધા કલાક હાની સ્થિતિમાં રહ્યો હૃદય એટલામાં સરલા ગાતી ગાતી રસોડામાંથી નીકળી અને પાછળથી આવીને પુરથી હવારી.

હમે વાળુ કરવા ગયાં.

એ ત્રણ દિવસ વ્યતીત થઇ ગયા. તે વખતમાં મહે' મહાઈ કલક ધોઈ નાખવાનો લાગ શોધો. પણ નિષ્ફળ ગયો. દુર્ભાગ્યે સાંજ પડે કાંઈ, લિખારી પણ અંગણમાં પેસતું નહતું કે જ્યાં હું મહાઈ જોતો બતાવું. આખરે મહેને એક ઉપાય સૂઝ્યો. મહારો મિત્ર કનૈયાલાલ એક બે દિવસ થયાં ત્યાં આવ્યો હતો પણ સરલાને તે બાજતની ખચ નહતી. મહે' લેને બધી હકીકત કહી અને મહાર પ્રપંચમાં લેને સામેલ કર્યો. હમારા દૂખાં મંડળમાં હમે હરાવ કર્યો કે રાતના બારેક વાગ્યે કનૈયાલાલે મોટી ડાંગ લઇને મહાર અંગણમાં આવતું અને હું મુતો હોઉં ત્યાં એકદમ ધસી આવતું. એટલે તરતજ હું સોડી લઇને ઉઠું અને બલબલા ઉસ્તાદોને છૂંક કરી નાંખે તેવા લાકડીપટાથી તેને મહાત્ કરીને નહરાલી મૂકું.

આ હરાવ પ્રમાણે વર્તવાનો પ્રથમ તો કનૈયાલાલનો વિચાર થયોજ નહિ પણ આખરે મહાર કાલાવાલાથી લેમાં સમ્મત થયો. એટલી ધરતે કે જો કાવતું પકડાઈ જાય તો સરલાનો કોપાગ્નિ મહારે સહન કરવો. પણ મહેને તો ખાત્રી હતી કે કાર્ય સરજા થવાનું એટલે હું કબુલ થયો.

હરાવેલ દિવસની રાત આખી પહોંચી વાળુ કરીને હું અને સરલા ઉપર સૂતા ગયાં. સરલા તો તરતજ નિંદ્રાવશ થઇ ગઇ પણ મહેને ઉઘ આવી નહિ. અગીયાર વાગ્યા. પથારીમાં આમથી તેમ પાસાં ફેરવવા માંડ્યાં પણ નિંદ્રા દેવીએ દૂખા કરી નહિ. મહાર આકાશમાં ચન્દ્ર પુર્ણ રીતે પ્રકાશ્યો હતો. અસંખ્ય તારાથી આકાશ છલકાઇ જતું હતું. હુમ્મસમાં ગાદ શાન્તિ ફેલાઇ રહી હતી. વચમાં વચમાં શિયાળવાંની ઢિંઈ બીસથી આ શાન્તિમાં વિંદન પડતું હતું. સમુદ્ર પણ નિંદ્રામાં હોય તેમ શાન્ત હતો. કોઇક વખત લેના જોખનો અવાજ મંદમંદ સંભળાતો કાને પડતો હતો. હું પથારીમાંથી ઉઠ્યો. સરલાની સલામો જોયું. સરલા પ્રશાન્ત ચિત્તે ઉઘતી હતી. કદાચ કાંઈ માફું પરિણામ તો નહિ આવે એ વિચારથી હું કંપ્યો. આ કાર્ય આજે નહિ લીધું હોત તોજ હીક થાત એમ લાગ્યું. વખતે હસવામાંથી ખસતું તો નહિ થાય ? સરલા બહુ બ્લીસે તો શું કરીશ ? એટલામાં બારનો છંદો ટકોરો ઘડિયાળમાં વાગ્યો. મહેને પાછો ઉત્સાહ થયો. બ્યારે સરલા બાજુએ કે એંતો મસ્કરી હતી ત્યારે કેટલો ખુશ થશે એ વિચારથી આનંદ થયો. પાછો પથારીમાં સૂતો. મહાર બાર, પોણો ચતાં સ્ટેજ નીચણું બારણું હાસ્યું. બારણું મહે' ખુલ્લુંજ રાખેજું હોવાથી વધારે ખડખડાટ થયો નહિ. ધીમે ધીમે દાદર ઉપર મહાવાનો અવાજ સંભળાયો. દિવાના ઝંખા પ્રકાશમાં મહે' એક પુરૂષને દાદર પાસે જોયો. એટલામાં તો પુરૂષે કુદ ચારીને દિવો હોત્રવી નાખ્યો. ઝોરગામા અધકાર થઈ ગયો. આથી મહેને કાંઈક અજાણ્ય થઇ. સંકેતમાં આમ કરવાનું કહ્યું મેં હતું. પણ વખતે વધારે તાદાપ્ય કરી બતાવવાનું ધારીને તેણે દિવો હોત્રવી નાખ્યો. હશે. પુરૂષ મહારી પાસે આવ્યો નહિ પણ ટેબલ તરફ ગયો. પણ અંધાઈ હોવાથી હેને ખરાબર સૂઝતું નહિ. ટેબલ સાથે અજાણવાથી અવાજ થયો. સરલા એકદમ જાગી ઉઠી. પુરૂષે રૂપાંનાં વાસણો અને મહારી ઘડિયાળ ખોળામાં લઇ લીધાં.

તેની આકૃતિ દૃષ્ટિએ પડતાંજ સરલાએ ચીસ પાડવાં માંડી. મહે' ઘણી વારી પણ તેમ તેમ તો ચીસ વધવા લાગી. હું એકદમ પુરુષની રહામા મહારી સોડી લઇને ધસ્યો. જોત જોતામાં અચાનક પુરુષનો હાથ ઉઘો થયો. લાકડીનો એક જખ્ખર ઝપાટો મહારા માથાં ઉપર પડ્યો. બંગાળીઓના પરાક્રમે સ્મૃતિમાંથી ખસી ગયાં. કોયલાની વાત સ્વપ્નની પેઠે નષ્ટ થઈ ગઈ. સરકસના ખેલાડીની માફક બે ગણેડીયાં ખાઇ મહે' પૃથ્વિને પ્રણામ કર્યાં. મનને કાચુમાં રાખવાના સખળ પ્રયત્ન છોતે કોણુ જાણે 'શાથી હું પણ સરલાની સાથે સર પુરતો હોંઉં તેમ " ચોર ચોર " ની યુગ્મો પાડીને બંગલો ગળવવા લાગ્યો. પુરુષ જલંગ મારીને નાહો. બંગલામાં એક ઘરડા માળી સિવાય કોઈ ન હતું. માથાંમાં લાગેલી ડાંગ મહને વધુ જોરથી બૂમો પાડવાને ઉત્તેજિત કરવા લાગી. સરલા બહેઆકળી થઇને મહારાં માથાં ઉપર હાથ ફેરવવા લાગી. એટલામાં વળી પાછુ બારણું ઉઘડ્યું. થોડીવારમાં જમાલ પોલિસ એક માણસને ગળચીમાંથી પકડીને અંદર લાવ્યો. મહને પોલિસને જોઇને હિમ્મત આવી. ઉડીને દિવાસળી સળગાવીને દિવો સળગાવ્યો. પ્રદાશ પકડાયલા પુરુષ ઉપર પડતાંજ હું ચમક્યો. કનૈયાલાલ પોલિસના બન્દિવાન તરિકે ઊભો હતો.

૪

" કેમ જમાલ, આ માણસને તું ક્યાંથી પકડી લઇ આવ્યો ? આતો હમારા સ્નેહી છે. " કનૈયાલાલના શુરસાથી લાલચોળ થઈ ગયલાં મહે' સહામુ' જોઇને મહે' સહેજ ધીમેથી કહ્યું.

" પણ મહને શું ખબર કે આ હમારા સ્નેહી હશે ? હમારી મોટી યુગ્મો સાબળીને હું આમ આવતો હતો એટલામાં એક પુરુષ, મહને દોડતો રહ્યો મળ્યો. હું એને તો નહિં પકડી શક્યો પણ આ પુરુષ પણ તેનાજ જેવા વેશમાં છપાતો આણી તરફ આવતો હતો તેને મહે' પકડ્યો. " જમાલે પણ જરાક મોંઘા પડી જઇને કહ્યું.

x

x

x

જમાલને જેમ તેમ પતાવ્યો. કનૈયાલાલે એક મહિના સુધી સરલા આગળ આવીને સુલાકાત લેવાની તકડી લીધીજ નહિં. મહને પણ ચોરાની વાત કરવાનો શોખ થતો નથી. લાચાર ! સ્ત્રીઓમાં હાસ્યરસની લાગણી હોતીજ નથી એમ હું તો ધારૂં છું.

ધનસુખલાલ કૃષ્ણલાલ મહેતા.

વિવિધ વિહાર.

પરોપકાર.

(દેખક સૌ. શારદાગૌરી બી. એ.)

સનારીઓ—

એક પ્રસંગે અર્જુનની સ્ત્રી સુભદ્રા જે કંઈકની મૂર્તિ ગંભીર હતી તે પધારીમાં પડી હતી. તેની પાસે હિતરાની મા સુલોચના બેઠી હતી, ને પાસે બેસીને પોતાના દોમળ હાથથી સુભદ્રાના વિખરાયલા વાળ ઝોળતી હતી. થોડી વારે સુલોચના બોલી, “ સુભદ્રા તું આમ, કર્યા કરીશ; તો તારું શું થશે ? તું પુરી નથી બાંધતી, તેમ પુરી ખાતી પીતી પણ નથી, રાત દિવસ જખમી થયેલાઓની શુશ્રૂષા કરતી છાવણીમાં ફરે છે. જો તારી આંખો બાંધી ઉતરી ગઈ છે. મોં નિસ્તેજ થયું છે. અને વાળ રજ ભરાવાથી મેલા થયા છે. સુદની ચરઆત થયેને આજ અગિયાર દિવસ થયા. એટલા દિવસમાં એક દિવસ મેં તારું મોં હસતું જોયું નહિ. મરણ પધારીએ પડેલા લેણા માટે આટલો બધો પ્રયાસ કરવાથી શું ફળ ? શો લાભ ? ”

સુભદ્રાએ કહ્યું—“ સ્ત્રીઓને એનાથી અધિક સુખ શાથી મળવાનું છે ? દર્દને આરામ કરવો, દુઃખી ઉપર દયા કરવી; શોકમસ્તને સાંત્વન કરવું, એ સ્ત્રીઓ માટે સ્વભાવીક ધર્મ છે. આ કર્તવ્ય કરવાથી જોઈતું સુખ અને સંતોષ થાય તેટલું બીજા કશાથી થાય નહિ. નારાયણે જેમ અમિ નિર્માણ કર્યા પછી પાણી નિર્માણ કર્યું, તેમજ રાગ, શોક, દુઃખ વીગેરે ઉત્પન્ન કર્યા પછી સ્ત્રીનું પ્રેમમય અને કોમળ હૃદય નિર્માણ કર્યું છે. સ્ત્રીઓની જીવનગંગા પ્રાણુકીન ઉપર અમૃત, અથવા દુઃખી ઉપર શાંતિ સિંચન કરવા ન વહે તો તેમને કયા સુખની પ્રાપ્તિ થાય ? મહાન પુરુષોને સ્વધર્મના રક્ષણ માટે પ્રાણ અર્પણ કરતા આપણે જોઈએ છીએ. આપણે સ્ત્રીધર્મ આપણે તેમની પેટે પાળીએ છીએ ? ”

સુલોચના—“ દુઃખી અને જખમી થયેલાઓની સેવા કરવી એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ કે જીવન કરીએ, પરંતુ શત્રુની પણ સેવા કરવી ? તેમના ધવાએલા માણસ લઈ ભરે તેઓ સ્મશાનમાં જાય. તેમને માટે પણ તું આટલી બધી હેરાન શા માટે થાય છે ? ”

સુભદ્રા—“ શત્રુ ? શું તે આપણા જેવા માણસ નથી ? તેમનાં શરીર લોહીમાંસનાં બનેલાં નથી. ? તને, મને પ્રાણ છે અને શત્રુને પ્રાણ નથી ? પાણી જુદાં જુદાં વાસણોમાં ભર્યું હોય પણ તે એક જ છે કે જુદું ? શત્રુને મિત્ર એ શું ? શત્રુથી બધાંનાં શરીર ધવાય છે. સર્વને એક સરખી પીડ થાય છે. અને સર્વ મરણ પામે છે. એક જ ઇશ્વર સર્વના દેહમાં અધિષ્ઠાન કરી રહ્યા છે. હું કે તું કોણ, અને શત્રુ કે મિત્ર કોણ ? આ આપણો ને આ પારકો કહેવાયજ કેમ ? ” સુલોચનાએ પૂછ્યું—“ માટે શું આપણે શત્રુને પણ કહ્યું ને દુર્યોધનને પણ મિત્ર કહેવા ? દુર્નનાં દુઃખો માટે પણ દુઃખી થવું ? વિષ એને અમૃત સરખું ગણવું ? ”

સુભદ્રા—“પુણ્યશાળી ધર્માત્મા મનુષ્યના મનમાં એવીજ ભાવના રહેલીજ જોઈએ. ખરી મોટાઇતો એમાંજ છે. પાપી ઉપર પણ પ્રેમ કરે તેજ મનુષ્ય પરમેશ્વરને પ્રિય છે. તેજ પ્રેમનો સાચો અવતાર છે. સુગંધ વાળો અને ગંધ વગરનાં ટુકોને પૃથ્વી સરખાજ ભાવથી ગોઠમાં રાખે છે. સમદષ્ટિ અને સુખમય પ્રેમ સંગીત શીખવાનાં સર્વ સ્થાનજ છે. અહીં સર્વત્ર સમ બુદ્ધિ, સમાન પ્રેમ અને સમાન દયાનાં દર્શન થાય છે. આપણે સ્ત્રીઓ વિશ્વ જનનીના પ્રતિબિંબ રૂપ છીએ, શત્રુ અને મિત્ર એ બાવ આપણે માટે નથી. આપણે વરસાદના પાણીની પેઠે માતૃપ્રેમનો પ્રવાહ સર્વત્ર વહેવરાવવો જોઈએ. મિત્ર ઉપરની પ્રતિ સકામ હોવાથી તુચ્છ છે. શત્રુ અને મિત્ર એ સર્વને માટે સમભાવથી જોમનો જીવ દુઃખાય છે તે દેવજ છે. નાનાં બાળકોને આરંભમાં પોતાનાં માતા પિતામાં જ બધું જગત આવી જાય છે. તે સિવાય બીજા ક્યાની તેમને ખબર હોતી નથી. ધીમે ધીમે તેમના સંસારની મર્યાદા વધે છે, અને બાઈભાંડનો તેમાં સમાવેશ થાય છે. ચૌવનમાં પતિપત્ની સ્નેહતરંગમાં મગ્ન થઇ તેમના તે તરંગ પૃથ્વી અને આકાશમાં વ્યાપી રહે છે. આગળ સંબંધીઓના સ્નેહસ્વરૂપે સ્નેહનદીમાંથી અનેક ઢાંટા કુટી અનંત મુખે તે સાગરને મળે છે.

“પોતાના બાળકની માતા થવું, અથવા પોતાની માતાનું બાળક થવું એમાં મહત્તા જરાયે નથી. પરંતુ બીજાના બાળકની માતા થવામાં અથવા બીજાની માતાનું બાળક થવામાં ખરી મોટાઇ છે. ખરું પુણ્ય છે.”

સત્તારીઓ ! ઉપરના ઉતારા ઉપરથી દયા, પરોપકારના સત્પ સ્વરૂપનો ખાલ કાંઈક અંશે આવ્યો હશે. જેને ઈંગ્રેજમાં Christian Charity કહેછે તે આવાંજ પ્રકારની હોય છે. આવીજ દયા આવાંજ દાન અને આવાજ પરોપકાર ઈશ્વરને પ્રિય છે.

પરોપકાર શબ્દનો અર્થજ એ છે કે પારકા ઉપર ઉપકાર કરવો, અને ઉપકાર કયો ક્યારે કહેવાય કે તેની કાંઈ પણ રીતે ઉન્નતિ થાય ત્યારે—કાંતો તનની, મનની, કે ધનની.

આજકાલ આપણે જોઈએ છીએ કે આપણા દેશની કિયતિ થણી દયાજનક થઇ છે. દેશની ઉન્નતિ કરવી આપણાજ હાથમાં છે. આપણી પાસે જે કાંઈ ધન છે. તેનો સુદુપયોગ કરીશું તો આપણી ઉન્નતિ થયા વગર રહેશે નહિ. આપણા લોક પાસે કાંઈ પૈસો નથી એમ નહિ. પૈસો તો પુષ્કળ છે પરંતુ તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો તે આવડતું નથી. ન્યાતજાતના વરા કરવા, ન્યાતમાં આજર કહેવડાવવી, લગ્નપ્રસંગે, મરણ પ્રસંગે અથાગ ખર્ચ કરવો એમાંજ આપણો પૈસો આલ્યો જાય છે. તેના બદલામાં તેજ પૈસો જે અનાથ લોકોની કેળવણીમાં, અનેક દર્દી પીડાતા ગરીબ લોકોને માટે દવા-ખાના ઉદ્યાયમાં તથા વેપારની ઉન્નતિ માટે વપરાતો હોય તો કેટલો લાભ થાય ! આપણા લોકમાં આ પ્રકારની સંસ્થાઓની હજી ઘણીજ જરૂર છે. આપણે હાલમાં ખરો કસોટીનો પ્રસંગ છે. તો તે પ્રસંગે ઘણીજ દીર્ઘદષ્ટી વાપરવાની અગત્ય છે. આપણું ધન નિર્ચયક ગુમાવીશું તો આપણો દેશ દરિદ્ર થશે. માટે પૈસો સારી રીતે મેળવીને, તથા તેનો સારો ઉપયોગ કરીને બાકી રહેલાનો માળખા પિતાના બાળકોને, ડોસાં ડગરોને, માંદાને ખોડવાળાને ધર્મ કરવો. ભરતામાં ભરવું મિથ્યા છે. જેમ સમુદ્રમાં વરસાદના પા-

હીના ઉમેરો ક્ષણ વિનાનો છે, અને સારી પેઠે ધરાધને જન્મેલો એવાને પાણું ભોજન કરાવવું નકામું છે તેમ પૈસાથી પૂરા ભરેલાને, દાન કરવું એ પણ ફેાફા છે. શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને કહેલું છે કે—

દારેદ્રાન્મર કોન્તેય મા પ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્યાધિતસ્યૌપધં પથ્યં નિરુજ્જસ્ય કિમૌપધૈઃ ॥

“ હે કૃતિના પુત્ર અર્જુન ! તું દરિદ્રિઓને આપ, ધનવંતને ન દેતો; રોગીને ઓસડથી શુભ થાય છે. પણ નિરાગીને ઓસડ શું કરવા લેખએ ? ”

વિદ્યાની આખતમાં હજી સંધી ગરીબ તરફ પરોપકારી પુરોગાનું મન થોડુંજ ગયું છે. આ દેશમાં ગરીબ રંક જતને ઉત્તમ કેળવણી આપવાનાં કેટલાંયં ઘણાંજ થોડાં છે. ગુજરાત તરફના હજારો ગરીબોને ધંધા શીખવવાને નિશાળો નથી. એવી નિશાળો ફદાર પુરોગાની પરોપકાર બુદ્ધિથી નીકળશે ને ગરીબો શીખશે ત્યારેજ આપણાથી દેશનું અભિમાન ધરાશે.

આ તો ધનથી પરોપકાર થયો.

પરોપકાર ત્રણ પ્રકારે થઈ શકે છે, તનથી, મનથી અને ધનથી.

હવે આપણા લોકમાં સ્ત્રીઓને હસ્તક ઝાઝું ધન હોતું નથી તો આપણે તન અને મન એથી પરોપકાર કરી શકીએ.

દુઃખી પીડાતા માણસને મદદ કરવી. તે માત્ર પૈસાથીજ થાય છે એમ નથી. નન નોડીને તેમની સારવાર કરવી, તેમના શરીરને તેમજ મનને શાંતિ થાય એવા ઉપાય લેવા, એ સર્વ આપણુથી બની શકે એવાં કાર્યં છે. પરંતુ આ આખતમાં આપણા મનને કેળવવાની ઘણીજ અગત્ય છે. મોંએથી બોલવું તો સહેલું છે કે દુઃખી ઉપરદયા કરવી, પરંતુ ઘાઈ રંક માણસને અનેક વ્યાધિથી પીડાતાં આપણે લેખએ તો પ્રથમ તેની પાસે જતાંજ સગા ચહેા છે. તેનું કારણ શું છે ? કારણ એજ કે ખરી દયા Christian Charity જેને કહે છે તે હજી આપણે સમજ્યાંજ નથી. જ્યાં સંધી આ સગા દૂર થશે, મારાથી એકાદો રોગ એવાશે નહિ—એ ખ્યાલ દૂર થશે તોજ, અને અંતરનો ઉમંગકો—સર્વ મનુષ્ય પ્રત્યે સમાનભાવ હશે—Self Sacrifice ને Universal Sympathy આત્મબોગ અને સર્વ પ્રત્યે સમાનવૃત્તિ એજ કેળવવાથી ખરો પરોપકાર થશે. અને એજ સર્વ ધર્મનું મૂળ છે. તુલસીદાસ કહે છે કે—

દયા ધર્મ કો મૂળ હે પાપ મૂલ અભિમાન

તુલસી દયા નવ છંડીએ જળત્રગ ચટમે પ્રાન.

મનુષ્ય માત્રપર સમાનવૃત્તિ—દયા સમભાવ એજ ધર્મનું મૂળ છે. અને જે આપણા માંથી અંદાતા દૂર થશે તોજ આ સમાનવૃત્તિ કેળવાશે. યુરોપ, અમેરિકા, તથા જાપાન વગેરે મુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓનાં વળન. વાંચ્યાથી આપણને પ્રતિભા થાય છે કે આપણે આ આખતમાં ઘણાંજ પછાત છીએ. મોટા ધનાઢ્યની પત્ની કે પુત્રી હશે તે પાણુ એ કે સોમાં દરિદ્રીમાં દરિદ્ર ધરનાં માણસોની મજાકાત લેશે, તેમને સ્વચ્છ રહેતાં શીખવશે, તે-

મતાં આગેદાની સંભાળ લેતાં શીખવશે, ધર્મબોધ દેશે, હુઃખને વખતે આશ્વાસન દેશે. આવી રીતે અનેક પ્રમાણે પોતાનાથી કિતરવી પડિનાં મનુષ્યની ઉન્નતિ કરવાને એ લોકો સદા તત્પર હોય છે. અને એવી રીતે ગરીબોને ઘેર જવામાં તેમનાં હુઃખ નિવારણ કરવામાં એ લોક ધણીજ મોટાઇ ધરાવે છે. આપણાં માજી રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રા દર અઠવાડીએ એકવાર હોસ્પીટલના દર્દીઓની મુલાકાત માટે જાય છે. તેમને માટે મેવો મીઠાઇ, કાંઈ સારાં પુસ્તક, ફુલ, આગકને માટે રમકડાં એવી એવી કાંઈ વસ્તુ લઈ જાય છે. દર્દીઓ એમની વાટ વારંવાર જોયાં કરે છે. એક એવા પ્રસંગની વાત છે કે હાલમાં એક જાહેર મેળાવડો હતો. તેમાં રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રાને હાજરી આપવાની હતી. મેળાવડામાં જવાનો વખત થઈ ગયો હતો. અને ગાડીમાં એઓ એસવા જતાં હતાં. એટલામાં એક માણસ દોડતો દોડતો ગાડી પાસે આવ્યો ને કહેવા લાગ્યો કે અમુક હોસ્પીટલમાં એક ગરીબ બાઈ મરવા પડી છે ને એ કહે છે કે મને તો જે બાઈ દર અઠવાડીએ ફુલ આપના આવે છે તેમની મુલાકાત કરવી છે, એમ કહેવું. એમનાં પવિત્ર દર્શન ધણે તોજ હું સહેલાઈથી મરી શકીશ. મેળાવડો મેળાવડાને કેઠાણે રહ્યો ને રાણી અલેક્ઝાન્ડ્રા એ કંગાલ ઐરીની અંતની થડીએ આશ્વાસન દેવા ગયાં. આ તે દયા. આવાં કાર્ય તે દોષની પ્રશંસા માટે કે મોટા મોટા ધરદાઓ લેવાને માટે કરાનાં નથી. એ તો અંતરના કુમળાકાથી—પ્રભુ પ્રિત્યર્થન થઈ શકે. અને એમ યાય તોજ તેનાં સુખ મજા! ઇસુ ખ્રિસ્તની એક શીખામણ છે કે તારે એક હાથે કરેલું દાન બીજા હાથને ખચર પડવા દઈશ નહિં. વાસ્તવિક રીતે એનો અર્થ એજ કે લોકમાં જણાવવું, લોકમાં કીર્તિ મેળવવી એ પરાપ્રદારનો હેતુ હોયો ના જોઈએ. પરાપ્રદાર માટે સ્વાર્થનો ભોગ આપવાની ઘણીજ અજ્ઞતા છે. આપણે આપણા કામમાં તો સદા સુધાએલાજ રહીશું. પરંતુ આપણા કામમાંથી ગમે તેમ કરીને વખત બચાવીને પારકાનું બચું કરવા તરફ મન રાખવું જોઈએ. આપણે જો મનથી દૃઢ નિશ્ચય કરીશું કે વરસના આટલા દિવસ તો આપણે કોઈ પ્રકારે લેકોપયોગી સાર્વજનિક કાર્ય કરવાને માટે ગાળવાજ જોઈએ તો આપણને દબર રસ્તા મુઝશે. આપણે તો ઈશં અભગા બની તે શું કરીએ? ઘર સાચવીએ ને બેસી રહીએ; એમ કરીને જો આગસ કરીશું તો તો કાંઈ કાર્ય થશે નહિં. પણ વરસ ઉપર દરિયા હેઠાખાદમાં જ્યારે ભયંકર રેલ આવી ત્યારે હજારો લોકો ઘરનાર બગરનાં રવડી પડ્યાં હતાં ત્યારે દરેક અનાથ સ્ત્રીઓની સર્વ પ્રકારની વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓએજ કરી હતી. તેમને ને વખતે પુરોગાની કાંઈ જરૂર નહોતી. શ્રીમતી સરોજની નેહ, તથા મિસાસ હેદરીના નામના ગુણગુણ તે પ્રસંગે આખા નિઝામના રાજ્યમાં ગવાતા હતા. સ્ત્રીઓ જો ધારે તો અનેક ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે. કેમકે કાર્યક્ષતા એમનામાં કાંઈ ઓછી નથી.

શ્રીમતી સુસોયના જાહેર તથા રક્ષમણી જાહેરને ખરેખર ધન્ય છે. અમદાવાદ જેવા શહેરમાં લોકોની અનેક નિંદાની દરકાર કર્યા વગર આવા પ્રકારની સંસ્થા સ્થાપવી એ કાંઈ થોડી હિંમતનું કામ નથી. અને જંજીમાં પોતાના વખતનો તેમજ પૈસાનો ભોગ આપીને આવું ઉપયોગી કાર્ય કરે છે તો કેટલી અનાથ અભગા તેમને આર્થિક દેવી હશે? જેમનાથી અને તેમણે આવી સંસ્થાને સહાયતા આપવી એ કાંઈ થોડો ઘણો પરાપ્રદાર નથી. પ્રભુ તેમના શ્રમનાં સુફલ આપે એટલુંજ માગીશું.

આ ક્ષણભંગુર જગતમાં કામ, ક્રોધ, માયા, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર નામે છ સત્ત્વ આપણી સારી બુદ્ધિને ચળાવે છે. એઓથી ઈન્દ્રીયો સ્વાધીન રાખી ન ચળી મનને સ્થિર રાખી પરદુઃખભંજન તરફ નિષ્ઠા કરીશું તો તેમાંથી જગતનો કર્તા તે શું? આપણને શા માટે તેણે જન્મ આપ્યો છે, આપણે શું કરવું જોઈએ, વગેરે સારા વિચારો આપણામાં આવશે, હૈયાં કુમળાં થશે અને નકારાં દુઃખ દેતાં સ્વપ્નાં કદા પણ નહિં આવે. દરેકે દરેક ધર્મમાં પરોપકારની સ્તુતી કરેલી છે. દુનિયાનાં સદ્યજ્ઞાં માણસો દૈવને મોટો દાતા બલુની તેના ઉપર આધાર રાખે છે. કુટુંબનાં માણસો રજતા પુરુષોના ઉપર આધાર રાખે છે. દેશરૂપી કુટુંબમાં રજતાં શ્રીમંત સોઠ હોય છે માટે નિરાશ્રિત ભાંડુઓ વિશેષે કરીને શ્રીમંતોની આશા રાખે છે. અનાથ સ્ત્રીઓ વિઠાન પરોપકારી સ્ત્રીઓની આશા રાખે છે. કવિ નર્મદાશંકર કહે છે કે—

ધન ન આપ્યું, સાચ આપણી, ધિરવું ધર્મને પાપને હણી;
જગત આ વિગે માન સંચિએ, શ્રવ ગયો પછી મુક્તિ-પામીએ.
જમણવારના છાંડને કરો, વર વધુ તણા દાદને હરો;
ગરવ હોય જે કીર્તિ આણવા, ન દષ્ટ ધુત્તિ દીન પાળવા.
ભડ થડે થકી વેમ ખાળજે, મુધરવે ધણી ચોપ રાખજે.
દળદરો તણાં દુઃખડાં હરો, ધરમ બુદ્ધિને મોખરે કરો.
ગરીબ પાત્રને દેવું છનરે, નંધી બીજી મતી વૃથા તેનીરે.
નરમદા કહે વીનવી તમો, મદદ દીનને દેધને રમો.

દુઃખાં સંસાર.

(સ્તોત્ર.)

જન્મ્યાં જોઈ ત્યાં નજરે પડે દુઃખિયો સૌ સંસાર;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

જન્મ્યાં જોઈ ત્યાં દૃષ્ટે પડે નિઃસત્ત્વ સૌ સંસાર;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

દૃષ્ટિ કડ્ડે ચોક્કર પણ દૃષ્ટિ ઠરે નહિ કચ્છાંચ;
નિર્ધન સૌ સંસાર.

લાગી રહી જવાળા બધે અમીવૃષ્ટિ કયાંથી થાય ?
નિર્ધન સૌ સંસાર.

દુઃખ એકને બે એક, બીજાને બીજું તૈયાર;
દુઃખીયો સૌ સંસાર.

સીતા સમી ઘરનાર નહિં કયાંથી સુખી સંસાર !

નિર્ધન બધો સંસાર.

લક્ષ્મણ સમો બાંધવ નહીં, સુખદુઃખમાં રહેનાર;

કયાંથી સુખી સંસાર ?

ક્યાં છે ? શ્રવણ માતાપીતાને કાંધ લઈ ફરનાર ?

દુઃખીયો સો સંસાર.

સીતાં સમી ઘરનાર જ્યારે થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

ધર્મ જેવા નિપુણ નૃપતિ થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

ભીમ જેવા શરીરયુક્તિમાં થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

હનુમાન જેવા દાસ જ્યારે થશે ભારત માંય,

ત્યારે થશે કલ્યાણ.

“કમળેર ને ગુસ્સા બહુ” હીંદી પ્રજાને હાય :

દુઃખીયો સો સંસાર.

નજીકં જોઈ ત્યાં નજરે પડે દુઃખીયો સો સંસાર;

નિર્ધન સો સંસાર.

નજીકં જોઈ ત્યાં દુષ્ટે પડે નિઃસત્ત્વ સો સંસાર;

નિર્ધન સો સંસાર.

સો. હેમકુંવર

પહેલી બ્રહ્મક્ષત્રિય મહીલા પરીપદ.

અસંતોષ એજ પ્રગટિતું મૂળ છે. અને અત્યારે આપણા દેશમાં પણ સર્વત્ર અસંતોષ બાપી રહ્યો છે. આપણને આપણા રીતી રીવાજોમાં, નાતગ્નતોમાં, સમાજોમાં સર્વત્ર ન્યુનતા જાણી છે. અને તે ન્યુનતા દૂર કરવાના હેતુથી અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓ શરૂ થઈ ગઈ છે. અગણીત કોનશરન્સો, પરીષદો, મંડળો, વગેરે સ્થપાયા છે અને આપણી ઉન્નતીને માટે યોગદાનથી પ્રયાસો ચાલી રહ્યા છે.

અન્ય કોમોની માફક કાંઈક દેખાડેખાંથી અને કાંઈક પોતાની ઉન્નતી અર્થે ગુજરાત કાકીઆવાડમાં વસતી બ્રહ્મક્ષત્રિય કોમે પણ પ્રતિવર્ષ પોતાની નાતની કોનશરન્સ બરવાતું કાર્ય આજ પાંચ વર્ષ થયા આરંભ્યું છે. આ વર્ષે એ કોનશરન્સની સાથે એક નવીન મંસ્થાએ જન્મ લીધો છે. એ કોમની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પુરોની કોનશરન્સની

સાથે નાતની સ્ત્રીઓની પણ પરીપદ જોવાવધાની યોજના બહાર પાડી હતી ને તેમની આ યોજના હરેક રીતે સરળ નીવડી હતી. તા. ૨૩ અને ૨૪મી મેને દીવસે આમોદમાં પુરોના કોનક્રેટ્સ સાથે પહેલી અલક્ષત્રિય મહીલા પરીપદ પણ મળી હતી ને તે પરીપદમાં આમોદમાં વસતી લગભગ બધી અલક્ષત્રિય સ્ત્રીઓ ઉપરાંત ભરૂચ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોથી પણ એ નાતની કેટલીક સ્ત્રીઓએ હાજરી આપી હતી. એ પરીપદનું પ્રમુખસ્થાન ભરૂચવાળા મરદુમ ઓનરેબલ સુનીલાલ વેણીલાલ, સી. આઇ. ઈ ની વિધવા ગંગાસ્વરૂપ હરીગંગાને આપવામાં આવ્યું હતું. એ પરીપદનો કાર્યક્રમ નીચે મુજબ હતો.

પહેલો દીવસ.

પ્રથમ દીવસની બેઠક તા. ૨૩ મી મેને દીવસે સાંજના ચાર વાગતાં મળી હતી. શરૂઆતમાં સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદ તથા સો. મનહરગૌરી કાંતીલાલે મળી ઇશ્વરપ્રાર્થના ગાઠ હતી. ત્યારબાદ એ પરીપદના સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સો. જ્યોત્સનાકુમારી નંદલાલે સ્વાગતરત્ના બે બોલો કલા હતા. ને થઈ રલા પછી મહીલા પરીપદની યોજના રજુ કરનાર સ્ત્રીઓના તરફથી સચીતા કૃષ્ણલાલે શરૂઆતનું ભાષણ કર્યું હતું. તે ભાષણમાં આ પરીપદની યોજના કેવી રીતે ઉભી કરવામાં આવી હતી, તેના હેતુ શા છે ને તેના શું લાભો થવાનો સંભવ છે વગેરે બાબતો જણાવી હતી. પછી સો. હીરાલક્ષ્મી કૃષ્ણલાલની દરખાસ્તને સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદના અનુમોદનથી ગંગાસ્વરૂપ હરીગંગાને પરીપદનું પ્રમુખસ્થાન આપવામાં આવ્યું. પછી મરદુમની કેટલીક સ્ત્રીઓએ પરીપદમાં હાજર ન થઈ શકાયું તેને માટે દીલગીદી બતાવવાં તેમ પરીપદના કાર્ય તરફ દીક્ષાગ્રાંથ બતાવનારા જે પત્રો લખી મોકલ્યા હતા તે પરીપદ સન્નિધિ વાંચી સંબળાવવામાં આવ્યા હતા. પછી પ્રમુખ થોડા શબ્દો કલા બાદ તેમણે ભાષણ તેમની ભાષણે સો. મંગલાગૌરી શુભવંતરાયને વાંચી બતાવવા આજ્ઞા કરી. પ્રમુખનું ભાષણ વંચાઈ રલા બાદ “આપણા સંસારમાં સ્ત્રીઓનું યોગ્ય રચાન ને જાતીમુદાગમાં સ્ત્રીઓની મદદની જરૂર.” એ વિષયપર અમદાવાદથી સો. હરીગંગા સીમનલાલનો આવેશો નિબંધ સો. ‘ધનલક્ષ્મી હીરાલાલે વાંચી બતાવ્યો હતો. એજ વિષયપર બીજો નિબંધ સો. રત્નલક્ષ્મી અમતલાલ તરફથી આવેશો હતો પણ વખત ન હોવાથી તે વંચાયો નહોતો પણ પ્રમુખની આજ્ઞાથી તે વંચાયા બરોબર ગણી લેવામાં આવ્યો હતો. પછી સો. બાનુમતી લક્ષ્મીબાઈએ “હાલના સમયને તેમ આપણા હિંદુ સંસારને અનુસરી સ્ત્રીઓને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ કે જેથી તેમના મન તથા આત્માનો વિકાસ થાય તેમ પત્ની માતા વગેરે તરીકે પોતાની ફરજો તેઓ બરોબર અદા કરી શકે” એ વિષયપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. પછી સો. કપીલા કેશરીપ્રસાદે “સ્ત્રીઓ તથા બાળકોનાં શરીર નીરોગી તથા તંદુરસ્ત રાખવાની કેટલીક સામાન્ય સૂચનાઓ” એ વિષયપર નિબંધ વાંચ્યો હતો. આ નિબંધો વંચાઈ રલા પછી પહેલા દીવસનું કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયું હતું. તે સમાપ્ત થઈ રલા બાદ સો. સચીતાગૌરી કૃષ્ણલાલ તરફથી પરીપદમાં હાજર રહેલી સ્ત્રીઓને માટે આદવાણી તથા મીઠાઈનો મેળાવડો કરવામાં આવ્યો હતો.

છે એમ માસથી માની શકાતુંજ નથી. પણ એ પરીપદોના લાભ બતાવવાનું ચરૂ કરતા પહેલાં એના વિરૂદ્ધ જે વાંધા દર્શાવવામાં આવે છે તેના તરફ સહજ દૃષ્ટી નાંખીએ.

પ્રથમ જે વાંધો દર્શાવવામાં આવે છે તે માત્ર આવી મહીલાપરીપદ વિરૂદ્ધ દર્શાવવામાં આવે છે એમ નથી, પણ નાતની અંદરની હરેક પ્રકારની હીલચાલની વિરૂદ્ધ એ પણ તરફથી વાંધો લેવામાં આવે છે. આવો વાંધો દર્શાવનારાઓનું એમ માનવું છે કે આત્મારના સંજોગોમાં આપણે માટે પ્રથમ જરૂરી બાબત એ છે કે આપણે આપણા દેશમાં એક પ્રગતિ ઉત્પન્ન કરવું. અને આવું પ્રગતિ ઉત્પન્ન કરવામાં નાતીબેદ વિધિ રૂપ છે માટે નાતોનો પ્રથમ નાશ કરવાની આવશ્યકતા છે. આવી આવી નાતોની પરીપદો, કોનપ્રન્સો જેવી સાંકડી ને સંક્રાન્તિત પ્રવૃત્તિઓ નાતોને વધારે મજબુત ને સંગીન બનાવે છે. માટે દેશહીતને માટે આવા પ્રકારની પ્રવૃત્તિઓનો એકદમ ત્યાગ કરવો જોઈએ. અવશ્ય આપણા દેશમાં એકજ પ્રગતિ બનાવવા માટે નાતોનાં બંધન તોડી નાખવાનું ઇષ્ટ છે તે તો સર્વ કોઈ કમ્બુલ કરશે. પણ જે ઇષ્ટ છે તે અત્યારે ને અત્યારે બની શકે એમ છે ? ને અત્યારે નાતોના બંધનો તોડવાનું બની શકે એમ નથી તો જ્યાં સુધી તે બંધનો તુટે નહીં ને દેશમાં એક પ્રગતિ ઉત્પન્ન થાય નહીં ત્યાં સુધી નાતોની અંદર સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન શું આપણે ના કરવો ? નાતોની અંદરના કુધારાઓ, બહેમો, વગેરે કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન ના કરતાં તેમને અંધમ દશામાંજ રહેવા દેવા ? આવા પ્રયાસોથી દેશહીતને હાની થવાનો બીલકુલ ભય નથી. પણ આડકતરી રીતે ઉલટો લાભ થવાનો વધારે સંભવ છે. આવી આવી સાંકડી ને સંક્રાન્તિત હીલચાલોથી કેળવણીના બોહોળો પ્રચાર થશે. નાતોમાંથી હાનીકારક રીવાજો નીકળી જશે તો એનાથી આગળ ઉપર સમગ્ર દેશને લાભ થવાનો સંભવ છે. અવશ્ય નાતોની હીલચાલોના આગેવાનોએ ખાસ કરીને એ વાતો લક્ષમાં રાખવાની છે. એકતો તેમના કર્તવ્ય પ્રદેશની સીમા માત્ર નાતહીતની સંક્રાન્તિત પ્રવૃત્તિઓમાંજ સમાપ્ત થઈ જવી જોઈએ નહીં પણ નાતની બહાર દેશહીતને માટે ચાલતી અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં પણ તેઓએ એટલાજ ઉત્સાહથી ભાગ લેવો જોઈએ. નાતહીતની હીલચાલોના આગેવાનોએ બીજી વાત ધ્યાનમાં રાખવાની એ છે કે નાતહીતની હીલચાલો પણ દેશોત્તરીને માટેજ છે. માટે એવી હીલચાલોથી દેશના એકંદરે હીતને લગાર પણ નુકસાન થવાનો સંભવ હોય તો એ હીલચાલોનો એકદમ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. આ બે બાબતો લક્ષમાં રાખી જો કામ કરવામાં આવે તો આવી નાતોની પરીપદો તરફથી દેશને નુકસાન થવાનો બીલકુલ ભય નથી.

આ મહીલાપરીપદ વિરૂદ્ધ બીજો વાંધો તદ્દન જુદાજ પ્રકારનો છે. એ વાંધો કારનારાઓનું એમ કહેવું છે કે સ્ત્રીઓની આવી પરીપદો બર્થથી તેઓનું જીવન તદ્દન દુઃખિન ને આડંબરી થઈ જશે. પરીપદો બરી જાહેર પ્રસોની ચર્ચા કરવી એ કામ પુરૂષોનું છે. કાંઈ સ્ત્રીઓનું નથી. પુરૂષોની માફક તેઓ પણ જો આવી હાલતમાં પડશે તો રસોષ કરી પુરૂષોને જતાડવાનું, ધરપધો કરવાનું, જાળકોની સંભાળ રાખવાનું વગેરે ગૃહિણી તરીકેના તેમનાં કર્તવ્યો એમનાં એમ રહી જશે ને તેઓ નહીં ધરતાં ને નહીં બહારનાં, અનેાગ્રજ તનોગ્રજની રથીતીમાં આવી જશે.

આવા વિચાર ધરાવનારા મનુષ્યોને માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે, સ્ત્રીઓનો કર્તવ્ય-પ્રદેશ માત્ર ઘરકામ કરવામાં જ સમાપ્ત થઈ જાય છે ને નાતહીતના જાહેર પ્રશ્નોમાં ભાગ લેવાનો એમને બીજકુલ અધીકાર જ નથી એમ કહેવાના દીવસો આપણા જેવા રૂઢીચુસ્ત દેશમાંથી પણ હવે વહી ગયા છે. આપણી મરજી હશે કે નહીં હશે તોપણ તેઓ પોતાના કર્તવ્યપ્રદેશનો વિસ્તાર લંબાવશે ને જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેશે જ. અન્ય દેશોમાંનો અનેક પ્રકારની જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં સ્ત્રીઓ ધલોળ આગળ પડતો ભાગ લે છે. જો તેઓને જોઈતી કેળવણી તેમ પ્રશ્નો આપવામાં આવે તો આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પણ જાહેર કાર્યોમાં ભાગ લેવા પુરતી સમર્થવાન છે એ વાત છેલ્લા ચોડા વર્ષના આપણા દેશના ઇતીહાસપરથી સીદ્ધ થઈ ચુકી છે. તો પછી આપણે આવી મહાન શક્તિઓનો દેશ-હીતના કાર્યોમાં કયોયોગ થવા ના દેતાં તેમનો નિર્લક્ષ્ય થવા દેવો ? સંસારસુધારાના કાર્યમાં તો સ્ત્રીઓની સાહાનુભૂતીની ખાત્ર જરૂર છે. આપણે પોતે, નાતોના પંચોમાં, કૌનકર-સોમાં, સમાજોમાં, અને બીજા અનેક સંસ્થાઓમાં દરેલા હરાવો શું અમલમાં મુકી શકવા શક્તિવાન થયા છીએ ? અને તે હરાવો અમલમાં મુકવામાં સ્ત્રીઓની વિરહતા તેમ અજ્ઞાનતા શું આપણને વિઘ્નરૂપ નથી નીવડી ? વસ્તુસ્થિતિ આમ છે તો સ્ત્રીઓ પોતે જ સંસારસુધારાના કાર્યમાં ભાગ લઈ આપણને મદદ કરવા તૈયાર થયા છે, તો તેઓની મદદ સ્વીકારવા આપણે શા માટે ના પાડી જોઈએ ? અને તેઓને કાર્ય કરવામાં આમ અવ્યથારૂપ શા માટે થયું જોઈએ ?

આવી સ્ત્રીઓની પરીપદોપર કટાક્ષ કરનારાઓ નરહથી નિરંતર એમ કહેવાય છે કે આવી પરીપદો માત્ર આડંબરી ધર્તીગંજ છે. તેનાથી કંઈ લાભ થયેલો દેખાતો જ નથી. પરીપદો ભરાઈ ગઈ પણ સ્ત્રીઓ તો એવીને એવી માલમ પડે છે. એમનામાં કંઈ સુધારો થયેલો લાગતો નથી. એમના કરેલા હરાવો માત્ર હરાવરૂપ જ રહેવાના ને કદી પણ અમલમાં મુકી શકાવવાના જ નથી. સ્ત્રીઓના નામથી આવે નિષ્ણે વચ્ચાય છે તે બધા પુરૂષોના હાથથી જ લખાયલા છે અથવા તો ચોપડીઓમાંથી તેઓએ ઉતારી લીધેલા છે. તો પછી આવો નાહક દારૂ કરી હાંસી કરાવવાનું ફળ શું ? આવાં આવાં છોડાં ફાડ. નાશોને એટલું જ કહેવાનું કે પુરૂષોની કૌનકર-સોને સમાજે આવજ પચાસ પચાસ વર્ગો થયાં ભરાયા કરે છે ત્યાર પછી જ એનાં કંઈ દેખીતાં ફળ આપણે જોઈ શક્યા છીએ. આટલા આટલા વર્ગો સુધી આવી આવી પરીપદો મારફત લોકમત કેળવથો ત્યારે જ કંઈ સુધારો થયેલો માલમ પડે છે. પુરૂષોની કૌનકર-સો ભરાઈ કે તરત જ એમનામાં કંઈ જાદુ ફેરફાર આપણને માલમ પડતો નથી. તો પછી સ્ત્રીઓની બાબતમાં આમ ઉતાવળીઆ ને અધીરા બની જઈ તારકાગીક લાભ માગવાનો આપણને શો હક છે ? મહીલાપરીપદમાં સ્ત્રીઓએ કરેલા હરાવો માત્ર હરાવરૂપ કામગીરીમાં જ રહેવાના ને તે પ્રમાણે કદી પણ અમલ થવાનો નથી એવું અત્યારે કહેવું સહજ કવખતનું છે. ચોડા વખત ધીરજ રાખી થોભો ને એમણે કરેલા હરાવો વિરૂદ્ધ એમનું આચરણ માલમ પડે ત્યાર પછી જ આવી કટાક્ષ કરવાનો આપણને હક છે. ને કદાચ હરાવો વિરૂદ્ધ એમનું આચરણ થાય તો એ શું થઈ ગયું ? આપણા વિદ્વાન અગ્રેસરો પણ સુધારાની બાબતોમાં તેમણે કરેલી જાહેર પ્રતિજ્ઞાઓ પુરેપુરી પાળી શક્યા નથી. આપણા હાનીકારક રીવાજોનો ત્યાગ કરવાની સુચુદ્ધિ તેમને

સુગ્રીને તે બાળતના દરોનો કરવાનો વિચાર તેમના મનમાં આવ્યો એ શું પ્રગતીમુચક ચીન્હ નથી ?

સ્ત્રીઓના નામે થયેલા બાળણેને વંચાવવા નિબંધો બધા પુરોના હાથથીજ લખાયલા છે એમ કહેનારાઓને એટલું કહેવું જમ છે કે તેઓ આ જમાનામાં સ્ત્રીઓએ કરેલી પ્રગતીથી તદન બીનવાકેજાર છે. જે સમયમાં પુરો સાથે ફતેહમંદીથી દરીશક કરી સ્ત્રીઓ પાઠશાળાઓની મોટી મોટી પરીક્ષાઓ પાસ કરે છે તેમ સાહિત્યને કળામાં ઉંચા પ્રકારની નામના મેળવે છે, તેવા સમયમાં પણ એમ કહેવું કે સ્ત્રીઓ તો નિબંધો લખી શકેજ નહીં ને એમના નામથી બહાર આવેલા નિબંધો પુરોનાજ લખેલા છે, એ એક પ્રકારનો દુરાગ્રહ નહીં તો બીજું શું ? હું કચ્છ કડું છું કે કોઇ કોઇવાર પુરોના હાથથી લખાયેલા લેખો સ્ત્રીઓના લેખો તરીકે જહાર આવે છે. આ મહીલાપરીપદમાં પણ એકાદ બે નિબંધોની બાળતમાં નકલો એમ થયું પણ હશે. કોઇ કોઇ નિબંધો ચોપડીઓમાંથી એમને એમ ઉતારી લેવામાં આવ્યા હશે. આટલું છતાં પણ આવા પ્રકારના નિબંધો તથા પુસ્તકો ઘણીવાર વાંચવા પડ્યા હશે ને એ વાંચનથી શું લાભ નથી ? જે સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિમર્યાદા માત્ર નાતજાતની નજી ને નિર્માલ્ય બાળતોમાં સમાપ્ત થઇ જતી હતી જેમને વાતચિત્તો વિષય પણ આવી નજી બાળતો શીવાય બીજે જડતોજ નહોતો, તેવી સ્ત્રીઓએ પરીપદમાં વાંચવાને નિબંધો તૈયાર કરવાને પુસ્તકો વાંચવાને નિબંધો લખવા પાછળ મહીનાને મહીના ગાળ્યા એથી શું એમને દિવા તથા કેળવણીનો લાભ નહીં મળ્યો હોય ? આવી સ્ત્રીઓ સભાઓ, પરીપદો, નિબંધો વગેરે શું છે તે સમજતી થઇઓ, જાહેર કામની વ્યવસ્થા શી રીતે કરવી તેનું પણ તેમને બાન આવ્યું. આ બધું શું એક જાતનું શીક્ષણ નથી ? બીજા બધા ઉપાયો કરતાં ઉન્નતીને માટે કેળવણી ઉત્તમ ઉપાય છે. ને આવી આવી પરીપદો ભર્યાથી, નિબંધો વાંચ્યાથી, તેમને માટે અભ્યાસ કર્યાથી. એક બીજા સાથે સંસર્ગમાં આવ્યાથી ને વિચારની આપણે કર્યાથી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી મળે છે એ તદન નિર્વિવાદ છે.

છેવટે આ મહીલાપરીપદના કાર્યમાં ભાગ લેનાર સ્ત્રીઓને એટલુંજ કહેવાનું કે વિવિધ સ્વભાવના પુરો ગમે તેવી રીતઓ કરે, કટાક્ષ વચન કહે, તો પણ તમારે તો દંડતાથી એમજ માનવું કે તમારું આરંભિતું કાંય સુતીપાત્ર છે ને તેનાથી નાતને ઘણો લાભ થવાનો સંભવ છે. શક્યતામાં આવા પ્રકારની પરીપદોની, જેમ બધાએ એક સ્થલે બેગા મળી વિચારની આપણે કરવાની ઘણી જરૂર છે. પણ તમારે બહી જવું જોડાએ નહીં કે તમારું કર્તવ્ય માત્ર પરીપદો બરીને બાળણે કરવાથી કે નિબંધો વાંચ્યાથી પરીપૂર્ણ થઈ જતું નથી. આચાર વગરના વિચારો, વર્તન વગરની વાતો તદન અધુરી નેમજ નકામીજ છે. માટે તમારી પરીપદોમાં કરેલા દરોનો અમલમાં મુકવા તેમ તે પ્રમાણે વર્તવાનો દંડ નિશ્ચય રાખજો.

સ્ત્રીઓ તથા બાલકોને ઉપયોગી ઘરગતુ દવાઓ.

(લખનાર પેદા અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર.)

જ્વાલી ખંદો ?

ખંદેન મંડળની ગણ વખતની સભામાં ખંદેન મનોહરીના સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી વિશેનાં આપણથી આપણે બહુ ચોખ્ખી રીતે સમજ્યાં હતાં કે, હાલના વખતમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. અને તેનું મુખ્ય કારણ એજ છે કે આપણે કુદરતના નિયમો પ્રમાણે વર્તી શકતા નથી. તેથી તેની શિક્ષા તરીકે આપણે રોગના ભોગ યદ્ય પડીએ છીએ. એ બાબત એ વખતે આપણે બહુ સારી રીતે સમજ્યાં હતાં, અને આપણી તંદુરસ્તી ઉપર ખાસ ધ્યાન ખેંચનાર એ બધી બાદએ આપણને બરોબર સમજાવ્યું હતું કે, જ્યારે આપણે આપણા કંઈક રીવાજો, આલતા આવેલા વસ્ત્રો, બનાવટી બંધનો અને અપમાનપણું છોડી દઈ કુદરતના નિયમો પ્રમાણે ચાલી શક્યું, ત્યારેજ આપણે ખરી તંદુરસ્તી મેળવી શક્યું. એ વાત સાવ સાચી છે, એમાં કાંઈપણ સંશય નથી. કારણકે કુદરતના નિયમોથી વિરૂદ્ધ કોઈ પણ માણસ કદી પણ મુખી થઈ શકે નહીં. પણ તેમ છતાં એમાં એ બાબત પણ વિચારવા જેની છે કે આપણી બધી ખંદો હમણાં ને હમણાં કુદરતના બધા નિયમો જીતી જોઈએ તેવી રીતે પાળી શકે, એ બનવા જોગ નથી; કારણ કે કુદરતના નિયમો પ્રમાણે વર્તવામાં પ્રથમ તો સત્ય જ્ઞાન જોઈએ છીએ, અને તે જ્ઞાન એકદમ આજને આજ આપણને મળી જાય નહીં. બીજું કુદરતના નિયમો પાળવા માટે ઘણી જાતની ફરીયાદોનાં બંધનો તગવાં પડે છે, તે બધાં બંધનો કાંઈ એકદમ આજને આજ બધી ખંદો તણ શકે નહિ. ત્રીજું એક કુદરતના નિયમો પાળવા માટે કેટલીક જાતની પેસા સંજોગો સારી સગવડો જોઈએ છીએ, તે બધી સગવડો આપણા મરીમડા દેશમાં કાંઈ બધી ખંદોને મળી શકે નહિ. અને ચોથું એક વંશપરંપરાથી કુદરતના નિયમો બમ કંડવાનું આપણને જે પાપ લાગેલું છે, તે પાપ માંથી કાંઈ એકદમ તુરતને તુરત છુટી શકાય નહિ. એટલુંજ નહિ પણ આપણને ચાલતા આવેલા રીવાજો પ્રમાણે ચાલવાની જે ટેવ પડી ગયેલી છે, તથા આપણા માન્યોની શારીરિક તથા માનસિક નબળાઈને જે આપણને સ્વાભાવિક વારસો મળેલો છે, તે બધાં કાંઈ એકદમ યોગ્યક દલાડમાં કે યોગ્યક મહિનામાં બદલાઈ જાય નહિ; માટે આપણા શરીરમાં તથા આપણા બાળકોના શરીરમાં ન્હાના મોટા રોગ તો યથેજ એમાં કાંઈપણ શકે નથી. કારણકે આપણે જે એટલી બધી જાતની સેંકડો મહાન બૂલો કરેલી છે, તેનું પરિણામ તો ભોગવવુંજ જોઈએ, અને તેથી ન્હાના મોટા મંદવાડ તો પ્રસંગોપાત આવવાનોજ. અને જ્યારે પોતાના દેહમાં અથવા બાળકોના શરીરમાં અથવા કોઈ જ્વાલા સમાજોમાં મંદવાડ મોય ત્યારે એ જોઈને આપણને દિલગીરી લાગવનીજ. એમાં કાંઈ શક નથી. પણ દિલગીરીમાં પડ્યા રહીએ તેથી કાંઈ કાયદો થાય નહિ, પણ ઉગ્રી નિરાશા વધતી જાય અને હિંમત હારી જવાય, તેથી મન બહુ કોચવાયા કરે, અકલ ગુમ થઈ જાય, અને સાચા ઉપાયો કરવાને બદલે ઉપા ઉપા ઉપાયો કરવાનું મુજે, તેથી ઉગ્રી વ-

ધારે ખરાબી થતી જાય. પણ જે આપણે ન્હાનાં ન્હાનાં દરદોનાં સહેલા સહેલા ધરગતુ ઉપાયો જાણતાં હોઈએ તે આપણને એટલી અધી દિગ્ગીરી લાગે નહિ અને આપણે ના હિંમત થઈ જઈએ નહિ, તથા વગર મક્કતની અણુધટ્ટી દોડાદોડ કરીને ફાગટની હાથ હોય કરી મુકીએ નહિ. માટે આ અધી ખરાબીઓમાંથી બચવા સાર અને આપણા મનની મજબુતી વધારવા સાર આપણે સહેલા સહેલા ધરગતુ ઉપાયો જાણવા જોઈએ. કારણ કે એવા ઉપાયો જાણવાથી મનમાં બહુ હિંમત રહે છે; અને બીજી વધારે સારી મદદ આપી પહેાંચે એટલા વખતમાં આપણે આપણા ધરગતુ ઉપાયોથી આપણાં વહાલાંઓને દિલાસો આપી શકીએ છીએ, અને કેટલેક દરજ્જે તેઓનું દુઃખ ઓછું કરી શકીએ છીએ. જેમકે કોઈ છોકરાને ઓચિંતુ તાણ આવવા માટે અને ગામમાં વૈધ કે ડાક્ટર ન હોય, અથવા એ વખતે ઘરમાં બીજું કોઈ માણસ હાજર ન હોય, અને તાણ આવનાર બાળકની મા દવાદારમાં કાંઈ સમજતી ન હોય તો એ વખતે તેના મનમાં કેટલી અધી દિગ્ગીરી લાગે ? અને તે કેટલી અધી મોટી શિકરમાં, અતિશય ગમરાટમાં તથા નોંધએ તે કરતાં વધારે અજાડાપણાં મારવા મંડી જાય ? એ તમે જાણો છો. અને એમ થાય તેમાં કાંઈ નવાઈ પણ નથી. કારણકે પોતાના વહાલા બચ્ચાને તાણ આવતું જોઈને કોઈ પ્રજ્ઞુ લાગણીવાળા માતાને દિગ્ગીરી લાગ્યા વિના રહેજ નહિ; પણ જે એ વખતે તાણ આવનાર બાળકની ગાતાને ધરગતુ વૈદક જ્ઞાન હોય, અને તુરત ક્ષાયદો થાય તેવા સાદા સાદા ઉપાયો તે જાણતી હોય, તો તેને એટલી અધી મુશ્કેલી લાગે નહિ; માટે તુરત ક્ષાયદો થાય તેવી, સૌ કેદાણે સહેલાઈથી મળી શકે તેવી અને જે વાપરવાથી કાંઈપણ ગંભીર નુકસાન ન થાય પણ પરિણામે કાંઈક ક્ષાયદોજ થાય એવી, સહેલી સહેલી ધરગતુ દવાઓ થોડી ઘણી બહેનોએ જાણવી જોઈએ. કારણકે એવી એવી જાતના સહેલા સહેલા ઉપાયો જાણવા એ પણ સ્ત્રીઓની એક મુખ્ય કામગીરી છે. તેથી અસંસના વખતની દરેક સ્ત્રીઓ ધરગતુ દવાઓ જાણતી હતી. અને આજે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણી દાદીઓ તથા આપણી નાનીઓને, અને બુદ્ધી ડોશીઓને, ધરગતુ વૈદકનું જોડનું જ્ઞાન હોય છે, નેટનું જ્ઞાન એક બીનઅનુભવી મોટી ડીઝીવાળા ડાક્ટરને પણ ઘણી વખત હોતું નથી. કારણકે એ ડાક્ટર તો ચોપડીઓ વાંચીને પાસ થયેલ હોય છે, પણ ડોશીઓના હાથ નીચે નો એવા ઘણા બનાવો બની ગયેલા હોય છે, તેથી અનુભવને લીધે, ઘણી વખત પાસ થયેલા બીનઅનુભવી ડાક્ટરો કરતાં પણ અનુભવી ડોશીઓનું જ્ઞાન વધારે હોય છે; એટલુંજ નહિ પણ અસંસના વખતમાં તો દરેક સ્ત્રીઓ ધરગતુ વૈદકનું ખાસ જ્ઞાન મેળવતી હતી. કારણકે, બાળકોને મંદવાડ તો વારેવારે થવાનોજ જેમકે, દાંત આવે ત્યારે માંદા પડે, શીલી નીકળે, ઓરી નીકળે, અજબડાં નીકળે, શુભદ્રાં થાય, ખસ થાય, પડી જાય અને એવું એવું કાંઈ કાંઈ થયાજ કરે, એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. કારણકે દરેક માણસોને કાંઈ અધી જાતની સ્મગવડો હોય નહિ; તેથી આવી જાતનાં દુઃખો મરીખ વર્ગમાં હમેશાં રહેવાનાંજ. અને દુનિયામાં સ્કોટા ભાગ ગરીબ વર્ગનોજ હોય છે. અને તે અધાં આવે વખતે જે પચ્છીન થઈને બેસી રહે નો તેઓનો આશો કેમ આવે ? તજ આવે, માટે જરૂર નેટનું ધરગતુ વૈદકનું જ્ઞાન દરેક બહેનોએ ખાસ ચાહીને મેળવવું જોઈએ. છતાં પણ આજના વખતમાં હાલની સ્ત્રીઓ એ બાબતમાં બહુજ બેદરકાર

રહે છે, અને તેમાં પણ મોટા ઘરની સ્ત્રીઓમાં તો એ ગાબૂતમાં ખાસ મોટું મીંદુર હોય છે. કારણ કે, તેઓ વાતવાતમાં ઠોકરોને તેડાવે છે, અને ઠોકરોની દવા કંગ્રેજ હોય છે, એટલે એ દવાની ઉપ્પત્તિ તથા તેની બનાવટ આપણા ઘણા લોકો જાણતા નથી, અને તેનાં નામ પણ યાદ રહેતાં નથી; તેથી કેશ રોગ ઉપર કઈ દવા સારી, તે બાબત કાંઈ ધ્યાન રાખતાં નથી. પણ અસલના વખતમાં આપણા લોકો પરદેશી દવા વાપરતા નહોતા. કારણ કે, પરદેશી દવા આપણા દેશના લોકોને ખાસ આવે તેવી હોતી નથી. કારણ કે, ગરમ મુલકની દવાઓ જુદી હોય છે, અને હંડ મુલકની દવાઓ જુદી હોય છે, તેમજ જે લોકો માંસાહારી હોય તથા દારૂનો ઉપયોગ કરતા હોય, તેઓની પ્રકૃતિ જુદી હોય, તેઓની દવા જુદી હોય છે, અને જે લોકો એની બ્રહ્મ સ્ત્રીને ન વાપરતા હોય, તેઓની પ્રકૃતિ જુદી હોય છે, તેથી તેઓની દવા જુદી હોય છે. એટલુંજ નહિ પણ વૈદકશાસ્ત્રમાં એમ કહેલું છે કે, જે દેશમાં જે માણસનો જન્મ થયો હોય અને જે દેશના દવા પાણીથી તેણે પોષણ મેળવ્યું હોય, તેને તે દેશની દવા વધારે અનુકૂળ આવે છે, પણ બીજા દેશની દવા તેને બહુ માફક આવતી નથી. આવાં આવાં થઈ કારણોને લીધે, અસલના લોકો પરદેશી દવા વાપરતા નહિ, પણ પોતાના ઉપયોગની સાદી સાદી ધરગતુ નિર્દોષ સ્ત્રીને નોજ દવા તરિકે ઉપયોગ કરતા હતા. તેથી તેઓને કોઈપણ જાતનાં ગંભીર જોખમોમાં પડવું પડતું નહોતું; એટલુંજ નહિ પણ એ દવાઓ મેળવવા માટે તેઓને મોટા ખર્ચ કરવો પડતો નહોતો. અથવા તો તે મેળવવા માટે બીજા કોઈપણ જાતની મુશ્કેલી પડતી નહોતી, પણ બહુ મહેલાઈથી રાંધ, મેથી, હળધર, ધાણા, છૂંદ, વધાણી, હરડાં, બેડાં, આમળાં, મુંદ, મરી, ગો, પીપળો, દ્રા, અને મીઠું તથા તેડ વગેરે ઘરમાં હમેશનાં ઉપયોગમાં આવતી સાદી સાદી નિર્દોષ સ્ત્રીનેથીજ તેઓ ઘણી જાતના નાના મોટા રોગો મટાડી શકતા હતા. અને જે પણ એજ જાતના અનુભવ લીધેલા છે. કારણ કે, મારા બાપ વૈદ્ય હતા, અને હું નાની ઉંમરમાં રાંડી હતી, તેથી મારા બાપે મને દેશી વૈદકની ઘણીજે જાણવા જેવી સાદી સાદી બહુ ઉપયોગી દવાઓ બનાવતાં અને વાપરતાં શીખવી હતી. તેનો ઉપયોગ હું ગરીબોમાં બહુ છુટ્ટી કરતી હતી. તેથી એ ખાતાનું માફ જાન તથા મારો અનુભવ વધતો ગયો. અને તેમાંથી પરિણામ એ આવ્યું કે, દર સાલ સેંકડો બાલકોને તથા સેંકડો સ્ત્રીઓને હું દવાના મારા જ્ઞાનને લીધે ઉપયોગી થઈ શકું છું, અને તેઓને કાયદો કરી શકું છું. અને એ બધું બહુ હુંકા ખર્ચમાં બની શકે છે, તેથી મારા જેવી ગરીબીથી પણ એ કામ નબે જાય છે. બહેનો ? હવે હું ધરડી થઈ છું માટે મારા અનુભવનો લાભ તમને મેં આપી નહિ તો સાફ, એમ માફ અતઃકરણ મને કહે છે. માટે આજે હું તમારી આગળ મારા ધરગતુ અનુભવી ઉપાયો કહેવાની રજા લઉં છું. અને આશા રાખું છું કે, ઘણી બહેનોને એથી જરૂરને વખતે બહુ મોટો લાભ થશે. એમ કહીને માજીએ ક્યું કે,—

બહેનો ! સ્ત્રીઓમાં વધુ બાગે પેટનો દુખાવો, માથાનો દુખાવો, ઝાડાની કમજબી અને સાધારણ સુસ્તી તથા નજીબાત એ ઘણું કરીને ખાસ રોગો હોય છે. માટે એના ઉપાયો આપણે જાણી લેવા જોઈએ. જે કે ઉધરસ, તાવ, મરડો, હરસ, અને ઋતુસ્થાવના દોષો વગેરે ઘણી જાતના રોગો સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય રીતે ઘણા વધારે હોય છે. માટે બધાની

સહેલી થોડી થોડી ધરગતુ દવા બળુચી બેઠએ. એ સિવાય ખીજ મ્હોટા રોગો પણ ધણા હોય છે, અને આવા સાધારણ રોગો પણ બ્યારે બહુ વધી જાય, ત્યારે સહેલી દવાઓથી મટવા મુશ્કેલ થઈ પડે છે. એ વખતે કોઈ સારા વૈદ્ય કે ડોક્ટરની મદદ લેવી બેઠએ. પણ જ્યાં કાંઈ ગંભીર આખત ન હોય અને સહેલાઈથી તુરતમાં મટી જાય તેમ હોય ત્યાં સાદા સાદા ધરગતુ ઉપાયો અજમાવવા, અને અબળુચી દવાઓ પેટમાં જરૂર વિના ન ધાંલવી, એજ સૌને માટે વધારે સાફ છે. માટે હું થોડીક સાદી સાદી દવાઓ બતાવું છું.

“ પેટના દુખાવો ”

અછળુંને લીધે, ઝતુઝાવના દોષોને લીધે, નબળાઈને લીધે, વાયુને લીધે તથા દસ્તની કબજાયાતને લીધે વગેરે ધણા કારણોસર પેટમાં દુઃખાવો થયા કરે છે. એ દુખાવાના ધણા પ્રકાર છે. અને કયા કારણથી કઈ જાતનો દુઃખાવો થાય છે, તે બધું બળુચું જરૂરનું છે. પણ એવી બધી આરીકને ઉડી હકીકતો કાંઈ બધાં માણસો બળી શકે નહિ, એવી ઉડી અને સાન્ની હકીકતો જે યાનુબવી વૈદ્ય ડોક્ટર હોય તેજ જાણી શકે તેમ છે, અને એવી દવાઓથી સેંકડે પંચાસી જણાઓને ફાયદો થાય છે માટે તે દવાઓ જણાવું છું.

૧ પેટમાં દુઃખાવા માટે ગાયનું મુતર બહુ અકસીર ઉપાય છે. સવારના પહોરમાં હાતણુ કરીને પાંચથી દસ તોડા મુઠી ગાયનું મુતર સાત દિવસ પીધું હોય, તો ધણી જાતના પેટના રોગો મટી જાય છે. પણ ગીમુત્ર લેવું તે તાણું અને રોગ વિનાની ગાયનું હોવું બેઠએ. તેમજ ગાયો જંગલમાં છુટી થી ચરી આવતી હોય, તેવી ગાયનું મુતર વધારે શુણ્કારી હોય છે. અને ઘરમાં બાંધી રાખતા હોય તેવી ગાયોનું મુતર બહુ શુણ્કાળું હોવું નથી. બાંધું એકે ઘરડી ગાયનું, જાબણી ગાયનું તથા જે ગાયને વીધાંએ થોડા દિવસ ઘયા હોય, તેનું મુતર લેવું નહિ. પણ જનતાં મુધી વગર વીધાંએલી મ્હોટી જુવાન વાછરડીનું મુત્ર લેવું એ સૌથી વધારે શુણ્કારક છે. અને જે ગાયનું મુતર લેવું તે ગાયની તંદુરસ્તી કેવી છે, તે પ્રથમથી નપાસીએ અને જે ગાયની તંદુરસ્તી હોય તેજ તેનું મુતર લેવું. અને તે જરૂર પ્રમાણે એક દિવસ, સાત દિવસ, પંદર દિવસ અથવા એકવીસ દિવસ મુધી પીવું. એ મુત્ર પીવાથી દસ્ત/લાગે છે. માટે જે દસ્ત ખુલાસાથી થાય તેટલું મુતર પીવું, ને એક જે દહાડા પીવાથી પ્રમાણ નક્કી થઈ શકે છે. અને જે એ મુતર પીવાથી ગરમી જણાય, તો તે પીવું નહિ. પણ વધુ ભાગે ઝાસુત્રનો પ્રયોગ એ બહુ નિર્દોષ પ્રયોગ છે, અને એથી ધણા માણસોને પેટના દરદોમાં બહુ મોટો ફાયદો થાય છે.

૨ પેટના દુઃખાવાનો બીજો ઉપાય એ છે કે નુગસી તથા મીઠીઆવળને ઉકાળી, તેમાં જરા મરી મીઠું નાંખીને રાતના સુતી વખત પીવું, તેથી સવારમાં દસ્ત સાફ આવી જાય છે. અને ધણા વખત તેનું સેવન કરવાથી પેટના મ્હોટા મ્હોટા રોગો પણ મટી જાય છે, મીઠીઆવળ કેટલી લેવી તે સીં સીંની પ્રકૃતિ ઉપર આધાર છે. જેનો નરમ કોડો હોય, તેણે થોડી મીઠીઆવળ લેવી બેઠએ, અને જેનો કોડો સખ્ત હોય તેણે વધારે લેવી બેઠએ. માટે એક વખત પ્રથમ પાંચલીઆર અથવા ચરદા રૂપીયાઆર મુધી થઈ તેની ઉપર મુજબ ચા બતાવી પીવી, અને તે ઉપરથી થોડી કે ઝાડી જે પ્રમાણે જરૂર પડે તે પ્રમાણે દરરોજ વાપરવી. એથી ધણા ફાયદો થાય છે, અને જુના

વખનનો પેટનો દુઃખાવો પણ લાંબો વખત આ ઉકાળાનું સેવન કરવાથી મટી જાય છે. તેમાં તુલસી મીઠીઆવળ જેટલી અથવા તેથી અડધી દોષ નો પણ ગણ છે. તુલસીનાં લીલાં પાન તેમાં વાપર્યાં, અને મરી મીઠું મોઢાને સ્વાદ લાગે તેટલું તેમાં વાપરવું. એ ઉપાયમાં કાંઈ જનનું જોખમ નથી, પણ દેશી વેદકમાં એ ઉપાય બહુ યુનો અને જાણી-તો છે, અને અગ્રેજ વેદક બહુ વધ્યા છતાં હજી સુધી લાખો માણસો સોનામુખીનો ઉપયોગ કર્યા કરે છે. કારણ કે, એ બહુ ગુણકારી દવા છે, અને તેની સાથે તુલસીનો યોગ થવાથી તેનો પેટમાં વીંટ લાવવાનો ગુણ નરમ પડી જાય છે. બીજું એકે, તુલસી જંતુનાશક છે, તેથી પેટના છવડાંઓનો નાશ થાય છે. એટલે એ પ્રયોગથી પેટના પચ્છા રોગો મરી જાય છે.

૩ પેટના દુઃખાવા માટે ત્રીજો આલો ઉપાય એ છે કે, હાંમિજને ધીમાં તળી લેવી, પછી નેનો લુકો કરીને, બુકાની બરોબર સાદર મેજાવી શીશી બરી રાખવી; તેમાંથી દર-રોજ મવારે નથા રાતે પાવલી પાવલીબાર, અથવા અડધા અડધા તોડો જે પ્રમાણે જરૂર દોષ ને પ્રમાણે ખાવાથી બહુ ફાયદો થાય છે, અને કોઠી મુધરે છે. સરીરમાં, ઠંડક રહે છે નથા પેટના ઘણા રોગો મરી જાય છે.

૪ પેટમાં થતો દુઃખાવો મટાડવા માટે ચોથો ઉપાય એ છે કે, કુંવારનું સેવન કરવું. એથી પેટના ઘણા રોગો મરી જાય છે. કુંવારનું સેવન કરવાની ઘણી રીતો છે. જેમકે, કાંઈ કુંવારનું અથાળું બનાવીને ખાય છે. કાંઈ કુંવારના ગરબનાં બહુથાં બનાવીને ખાય છે. કુંવારના ગરબનું શાક બનાવી ખાય છે. કુંવારના ગરબને કાચોને કાચો ગળી જાય છે. અને કાંઈ કુંવારનાં ગરબમાંથી રસ કાઢીને સીંધાલુણ તથા મરી અથવા ગોળ કે મધની સાથે પીએ છે. એ સિવાય બીજી પણ ઘણીએ દવાઓની સાથે કુંવારનો રસ વાપરે છે. એક તોલાથી પાંચ તોલા સુધી કુંવારનો ગરબ દરરોજ સ્વેદાદ્યથી ખાઈ શકાય છે. માટે જેથી જેની જડરાગિન, જેની જેના સરીરની પ્રકૃતિ અને જેની બનાવટ ઉપર દરદીનો બાવ ને પ્રમાણે તેણે કુંવારનું સેવન કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી પેટના ઘણા બાધી મરી જાય છે.

૫ પેટના દુઃખાવાનો પાંચમો ઉપાય એ છે કે, એરંકાચલાની શાકી દરોજ રાત્રે સુતી વખત ગરમ પાણી સાથે લેવી જાઈએ. તેથી પેટના દરદીઓને બહુ ફાયદો થાય છે. એ શાકી બનાવવાની રીતિ એ છે કે, પ્રથમ એરંકાચલાને ત્રણ દાવસ ગોમુતમાં બોંજવી રાખવું, પછી ઉપરથી તેની છાત છોલી નાંખવી અને તેને થોડી ઉપર ધીમાં તળી લેવાં; તે કાળે થાય ત્યાં સુધી નગવા, પછી તેને ફરી બુકો કરી રાખવો. તેમાંથી એ આની-બાર બુકો રાતના સુતી વખત ગરમ પાણી સાથે લેવાં, તેથી બહુ ફાયદો થાય છે. ફાફીની સાથે બીજી પણ ઘણી દવાઓ મેજાવી શકાય છે. જેમકે મરી, સીંધાલુણ, અન્ન-મો, લવંગ, આકાશનાં રૂક્ષ વગેરે ઘણી દવાઓ તેની સાથે મેજવાય છે. કાંઈ થોડી દવા-ઓ મેજાવે છે અને કાંઈ ઘણી દવાઓ મેજાવે છે. એ દવાઓ મેજવાવાથી શાકીનું જોર નરમ પડે છે, અને જરા વધાર પ્રમાણમાં લીધી દોષ તો પણ કાંઈ અવશ્ય પડે નહિ; તેમજ સીંધાલુણ મરી વગેરે મીઠાવવાથી તેના બહુ દડવા સ્વાદમાં પણ થોડાક ફેર પડી જાય, તે મારે જેવી દવાઓ તેમાં મીઠાવે છે. મીઠાચું દોષ તો પણ દીક અને

એરોચવાની એકલીજ કાઢી ગળી હોય તો પણ તેમાં કાંઈ અડચણ નથી, પણ એકલી કાઢી હોય તો વધુમાં વધુ પાવલીભારથી વધારે લેવી નહિ, એ વાત ધ્યાનમાં રાખવાની છે. કારણ કે, એર ડોચલુ એ એરી દવા છે તેથી જરા ઘેન ચઢે છે અને કુખજીવન થાય છે. માટે બહુ ઓછા પ્રમાણમાં તે વાપરવી જોઈએ. એના મેવનથી પણ પેટના કાંઈ વ્યાધિઓ મંદી જાય છે. ત્યારે આવો દુઃખાવો મટે એમાં કાંઈ નવાઈ નથી.

બહેનો ! આવા પ્રણી જતના માદા માદા ધરગતુ ઉપાયો છે. તે બધા કાંઈ આ દેશણે આજે ને આજે હદી શકાય નહિ, પણ મુખ્ય અને બહુજ મહેલા ઉપાયો રહે છે. અને એમાં એ હું ખામ ધ્યાન રાખું છું કે, ગભીર નુકશાન થાય, એવી દ્રોહપણ આક્રમક દવા હું તમને અતાવીશ નહિ, પણ ધરગતુ-સાદા માદા ઉપાયોજ બતાવીશ.

બહેનો ! પેટના દુઃખાવાનો રોગ જેમ સ્ત્રીઓમાં સાધારણ છે, તેમજ ઝાડની કષ્ટ-જીવત એ પણ આજના વખતમાં જડ ઘાલી એટલો બહુ મોટો રોગ છે, અને શહેરોમાં તથા શ્રીમતોમાં સંકેતે પચાસ ટકા જાંઘઓમાં એ જતની મુઠેલી હોય છે. માટે તેના ઉપાયો જાણવાની પણ ખામ જરૂર છે. હવે હું એ ઉપાયો બતાવીશ.

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

- (૧) લેખકોને વિનંતિ કે તેઓએ ચોખ્ખા અક્ષરે કાગળની એકજ બાજુએ માહિતી લખવું.
 - (૨) મહેલા લેખ છપાવવા અગર પાછા મોકલવા મમાજ નધાતી નથી તેમજ ગેરવ્યવસ્થે પડેલા લખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
 - (૩) સહીવાળા લખાણને માટે લેખકજ જવાબદાર છે ને સમાજ નથી.
 - (૪) અમને મહેલા લેખો લખલ કરવા કે કેમ તે આગતનો નિર્ણય ક્રમવાર થતો હોવાથી તે વિષેનો જવાબ તરત માગવાની કૃત્રાજ્ઞ ન કરવા લેખકોને વિનંતિ છે.
 - (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ ચોતાની મઝા ઉપરાંત અરેખકું નામ ફેરવવા માહિત જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખોપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.
- “ મરજો પત્રવ્યવહાર ” મંત્રી, બન્ધુસમાજ, મુન્દરીમુખોધ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદને મરનામજ કરવા.

છપાઈ બહાર પડી છે.

ડીટેક્ટીવ બહાદર શેરલોક હોમ્સ.

ગ્રંથાત વાર્તાદાર અર એ. કોનન ડોયલ છુપી પોલીસની વાર્તાઓ લખવામાં એકા છે. તેમની અગ્રેજીપરથી આ વાનો ગુજરાતીમાં આપુ મામમાં છપાઈ બહાર પડશે. હર્ષનારાશક્તિથી કેવા કેવા ગુન્હાઓ પકડાય છે અને વિચારશક્તિ યું કરી શકે છે તે આ વાર્તા મરમ રીતે બતાવે છે. ગોબીતી બધાઈમાં ડી. ૩. ૧-૪-૦.

ગૃહલક્ષ્મી. હિંદી મંસારી અતિ ઉત્તમ વાર્તા. શ્રેમ અને નીતિના ઉચ્ચ-મિહાનોની ગુથણી છે. નામદાર ગાયકવાડ મરદારના કેળવણીખાતાએ ઇનામો તથા લાયબ્રેરીઓ માટે મળુર કરેલી છે. મર્ફ વર્તમાનપત્રોએ તેની ઉત્તમતા સીકારી છે. ખામ આઉપયોગી પુસ્તક છે. મુદ્ર જ'ધાઈ. ડિ. ૩. ૧-૧૨-૦

દીઠ લખમીદાસની કુપની, કોટ, - મુ'બાઈ.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે ઇનામ તથા લાયબ્રેરી માટે મળુર કરેલી

ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખકો તથા કવિઓની, ઇશ્વરમરણ, શુદ્ધમ, નીતિ, સદ્ધિ-સાંધ્ય, દેશબક્તિ ઇત્યાદિ વિષેના ઉપગતી ઉચી પ્રતિની કાવ્યમય, મુન્દર અને રમિક રસો-વાળી ૮૦ ગરખીઓનો મઝલ કરવામાં આવ્યો છે. ઉચ્ચ વર્ગનાં ગરખામંડળોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરખાઓ ખામ પર્મદ કગનામાં આવે છે. ૧ લી આવૃત્તિ ઘોડાક સમયમાં ખપી ગયા પછી ઘણે ઘણે ફેરવેલી-નામદાર ગાયકવાડ મરદારના કેળવણી ખાતા તરફથી પલુ વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આવૃત્તિ ફેરવવાની જરૂર જણાય છે.

મૂલ્ય છ આના,

સપાદક બન્ધુસમાજ.) અમદાવાદ)

મળવાનું મેદાણ—મુન્દરીમુખોધ મંદિર, રાયપર અમદાવાદ
શંકરરાય અમૃતરાય, ગાયપર અમદાવાદ.

અમુલ્ય ભેટ.

વૈદ્ય વિદ્યા

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
યોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ કામ લખી
મોકલનારને કીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી મેશવજી

ભામનગર-ઠાઠીયાવાડ

નીચેનાં પુસ્તકોનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરે છે.

માસિક મનોરંજનના અધિપતિ તરફથી આવેલાં

મદ્રમદ્ર, પ્રેમવિજય, સ્વામી

ગુજરાતી પત્રના અધિપતિ તરફથી આવેલી.

વિવેકાનંદાચી પત્ર.

શાંતિદા.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ મારે સરળ ગુજરાતી લાપામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક
પૃષ્ઠ ૩૨.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક હોટ આપવામાં આવે છે,
વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (આવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા આહવા વર્ષના
મારેલથીજ ફરવામાં આવે છે. વર્ષની વચ્ચે નવા ચનાર આહવાને ગણતા અકા મોકલી
માપવામાં આવે છે.

અમદાવાદ—જી ગુજરાત પ્રી.ટી.એ. પ્રેસ.

આયોનીક ફાર્મસી

માં

બનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ટ્રોપિક્સ.—જવર બિન્દુ દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈક.—જંતુવિનાશક. ચેપી કે એરી જંતુના વિપતે કાપી નાખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

પલ્લડ પ્યુરિફાઇંગ સોલ્યુશન.—રક્તશોધક. લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અમર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન.—ગ્રાહની કમજોરતા વગેરે દુર કરે છે. પેટ માફ આણે છે અને ભુખ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—ચામડીના દરેક વેગ ઉપર કઠોતું અટકાવી જલદી રૂઝ આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મયમ, ખીલનો મયમ, કોચેરા, પ્લેગ વગેરેની સર્વાળી જાતની વ્યક્તીર દવાઓ બનાવવામાં આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો -

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનીક ફાર્મસી.

ગીરગામ, મુ'બઇ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગેઃવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સૂર્યો પરિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય શરીરે, બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ભૂખ ઇચ્છાઓ અને ક્ષેપોમાંથી છુટી એ કુટુંબના ખર્ચ કહ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને જલ્દ વર્ગના
 “કહ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ યદ્ય પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેના આંતર-
 વિકાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી હઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસ્પર્શનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “સૂચિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રબલ નથી, અને પ્રબલ વિના રાજ્ય નથી...
 “સૂચિની ઉત્તતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

વર્ષ ૭ મું] ઈ. સ. ૧૯૧૦ ઓગસ્ટ:—શ્રાવણ, વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧૨ મા.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્ત્રી મહિમા.

(મહોલે પધારો મહારાજ માર્ગાગર મહોલે પધારો:-પ. રાગ.)

સંસારનું નૂર છે નાર,

સજન સંસારનું નૂર છે;

સ્ત્રી સુધરે સફલ સુખ સાર,

સજન૦

*

*

*

*

*

(સાચી) ધન ધન નારી નામને! પ્રાપ્તિ પરમ અપાર!

પાલે પ્રેમે સર્વને પતો આગ શક્તિ અવતાર;

સજન૦

” નિન્દા પની જે કરે, તે પાપી ગુણ ગ્રોર!

દુર્ગુણને દરિયે ડુબી, તોય દિલડે દયાનું જ ગોર.

સજન૦

” ગોરી ફૂલ ગુલાબનું, સૂકે કે કરમાય,

કે કોહે વળકાઝી, તોય જાતિ-સુગંધી ન જાય,

સજન૦

- ” શાસ્ત્રો, પુરાણી, પંડિતો, શાળા સજ્જન સર્વ !
સાચે સાચું હું કહુ, તમે માનો મૂકી મન ગર્વ, સજન૦
- ” દોસે દુર્ગુણી આજ વહુ, નથી ણની કંઈ નાજં
પણ એ દુર્ગુણિ મુર્ખ કે, જે છે તે તમારાંજ કાજ, સજન૦
- ” આવે દમયંતી સીતા દ્રાપદી આદિ અપાર
થઈ ગઈ વહુ . ગુણધોતેયો, તે હતી નારીજ નિર્ધાર, સજન૦
- ” ધર્મે કર્મે ન કેલયો, ના’પો કંઈ પણ જ્ઞાન
રાખો જો હેવાન તો કર્યમ હોય ન એ હેવાન ! સજન૦
- ” હા ! અવલાઓ હાયરે ! હાલ છેજ હેવાન !
લાલું પીલું खेलું, એ વ્રણેનુંજ જેને માન સજન૦
- ” જ્યાં હેવાનજ હારનો, સઘલો સુન્દરીસાથ
ત્યાં જીવ્યાર્થી તો મલું સરે મરણ, નવલના ઓ નાથ ! સજન૦
- નવલરામ લક્ષ્મીરામ.

કાવ્યકુંજ.

મોતીડાં ને ફૂલડાં.

લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં;
મારી વાડીમાં અમર વસન્ત જો;
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! મોતો મોતીડે પૂરું માડું આંગણું;
મારે આંગણે ફૂલડાંની રસરેલ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! મોતો મોતીડે વધાવ્યાં રસ ફૂલડાં;
એ ફૂલડે ભરી મેં રસછાળ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! ગૂલકુંજે—કુંજે મેં લહાણું કર્યું;
કુંજે કુંજે ખીલ્યો રે ! વસન્ત ભાગ જો,
લ્યો ! લ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.
હાં ! રે ! કુંજે કુંજે મોતીને ફૂલ ઉભરે;

કુન્ને કુન્ને વધાવ્યાં લગવાને જો,
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં ખીલે નિજકુન્નમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વેરે વિશ્વકુન્નમાં.
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં,
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં હંસીનાં હેતદાન જો;
 હ્યો ! હ્યો ! ફૂલડાં વરપે મારી વાડીમાં.

મુળજી દુર્લભજી વેદ.

સખાઓનું સંમેલન.

(વસંતતિલકા)

પ્રેમાળ સૃષ્ટિ જગવી તરુ વૃન્દમાં, જો !
 આરણ્ય રનેહી નમતો રસિકે ! રમતો
 આનંદો વસન્ત મધુરો ભ્રમતો અરણ્યે,
 આ ખેલતો રતિસખા રસખાળ મોદે.

(હરિગીત.)

નવરંગ પુષ્પો ખીલતાં મધુમાસમાં આનંદમાં
 વનવાસમાં સ્વાતંત્ર્યમાં લાલિત્યમાં સુલતાં હતાં,
 તરુકુન્નમાં સહુ સંપમાં પ્રિયવાયુ સહ વસતાં હતાં;
 મધુરાં સખા સાથે રમે વનમાં ભમે મધુ બહાલમાં.

(વસંતતિલકા.)

સંધ્યા સમે સરિતવાર સરતું કપે,
 આનંદલીન બનતું પ્રિયવાયુ સંગે,
 વિચ્છિન્ન વારિરમતું ધસતું સલીલે.
 —આ પ્રેમનાદ મંહો ઓલતી સૃષ્ટિ સર્વે !

(મન્દાકાન્તા.)

જો સ્વાતંત્ર્યે તરુ વનમંદી મુગ્ધ પુષ્પો ખીલે છે,
 નિહોધત્વે પ્રિયસમીરણે સુલતાં ન્યાં રમે છે,
 તે સ્વાતંત્ર્યે મનહર વતે પ્રેમ પથે રમતાં;
 તે તે રંગો ઉપવન સખા સાથે ખેલી વસીશું.

નહાનાલાલ અમનલાલ મહેતા (કેમ્બ્રીજ.)

લયમન્દિર.

(બહેનશું ભક્તિનાં ભાઈ નાણાં, એ રાગ.)

મળશું મન્દિરિયે મહોરાયા—

રે જ્યાંરે રહેશે ન મારા પરાયારે

મળશું૦

તૃણકણ સંચય સાંચશું—

ને પોષશું જીવજમકાયા;

તૃણકણમાં પ્રભુ ઉગશે—

ત્યારે ભૂલશું જમની માયા રે;

મળશું૦

પલપલના પડછન્દા ઘેરાય—

પડે પાપના ઠેા પડછાયા;

રગરગ વ્યાપે રામનાં ચેન—

ભણ્યે પૂંડ્યપીવાવે નહાવારે;

મળશું૦

‘ શબ્દ ’ થયો; બ્રહ્મ ખીલે; ઉપાસના—

વાધીને દેવ દેવ સ્હાયા;

એત્રે પ્રભુ રાસ; ખીલે જગત બધું—

રમતા સર્વ એક જાંયા રે—

મળશું૦

વીરા ધૂમે; બહેની લેશે જોવારણાં—

ભાઈથી ભાઈ જોડાયા;

તેજનાં વાશે બહાણાં સોહામણાં—

સ્વામીના સ્નેહે સોહાયા રે.

મળશું૦

સ્વામી સ્નેહજ્યોતિ.

બહાલાની વર્ષગાંઠ.

(સ્ત્રી લેખ)

મન્દાકાન્તા.

જેની બહાલા ! જળકોં નિકળ્યો સૂર્ય આ બ્યોમમાંનો,

ને એનાથી સહુ જગતમાં ચક્તિ આવી નવીની;

બહાલા મહારા ! સુજ જિગરનો સૂર્ય કેવો પ્રકાશે !

તેના જેવો જગત સહુનો સૂર્ય શેનો પ્રકાશે ?

(ભુજંગી.)

ઘડીમાં ઉગે ને ઘડી આથમે એ,
ન એ સૂર્ય મહારા તણી સાથ શોભે;
રહે સૂર્ય મહારા સદા તેજવાળો !
રહે સૂર્ય મહારા સદા રનેહવાળો !

૨

(મન્દકાન્તા.)

ઠહાણો ! આજે શુભ દિવસ છે વર્ષ અન્થિ તણો જો,
મહારા ઉંડા હૃદય તણી રો ભમિઓ ખહાર પહેતી;
એવી ભમિ તુજ ઉર વિષે ભાછળી રહે મઝાની !
મીઠી દહેરો પ્રણય-સુખની ત્યાં હજો સર્વદાની !

૩

(અતુલદુષ્.)

વર્ષ સૌ આ જાણે તહાર રનેહીના સુખ-સાથમાં !
વર્ષમાં દુઃખનો અંશ તુજ ઉપર ના પડો !
વિશ્વનાં સુખ જે સર્વે જનને લલચાવતાં,
તે પ્રભુ તુજને અપો ! શુભ આશિષ હું દઉં.

૪

૫

, સૌ. રનેહ-સુધા.

વાર્તાલહરી.

“ એક પતિપત્નીના સંસારી કુટુંબની ટુંક વાત. ”

આજ ધનતેરસ છે. સવારમાં પૂર્વમાં સુરોભીત સૂર્યના પીળા કિરણો બહાર પ્રકાશ આપી રહ્યા છે, કેટલાક ઉદ્યોગી લોકો પોતપોતાનું કામ કરવા મંડી પડ્યા છે, ધંધાધારી લોકો લક્ષ્મીપુજનની તૈયારી કરી રહ્યા છે. બ્યારે સધળે આ પ્રમાણે આનંદ જવાઇ રહ્યો છે, ત્યારે આ બાલુ એક સંસારી કુટુંબમાં કસેરા ને કંકાસથીજ પ્રભાત શરૂ થાય છે.

પતિ કે જ્યોતું નામ મગનલાલ છે, તેઓ એક વિશ્વવિદ્યાલયના (University) ગ્રેજ્યુએટ અધ્યાપક છે, બ્યારે તેમના પત્નીનું નામ ડાહીગૌરી છે.

ડાહીગૌરી એક ખાનદાન કુટુંબના ઈશ્વરજન છે ને કોઈક વાંચી લખી શકે છે. હાલ તો એટલુંજ આંગળાણું બંધ થશે.

સવાર શરૂ થાય છે.

મગન—જય શ્રી પ્રભુ-શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પશુ (બારીમાંથી આકાશ તરફ જોઈ નમસ્કાર કરે છે), અરે જરા, દાતણ પાણી અહીં મુકેલાં છે કે—

ડાહી—(અં ઉઠ્યા હવે મનમાં) એ, હા, આવો તમને આપું ।

સવારના મોડા ઉઠવું ને વળી “દાતણ મુક્યું છે-કે, પાણી છે કે” ની પતરાઈ કરવી, જરા લઈ જશો તો હાડકા ધસાવાના નથી ! જોતા-નથી આહું.....

મગન—પછી, દીક, હું આવીને લઉં છું-જરા ધીમે ખોલો તો સાડું.

ડાહી—હા, હમારે કંમે તો આ ગદ્દા વૈતરસ લખેલું જ છે તો । નહીં ધનતેરસ કે કાલીચોદસ । જરા કહેવાઈ ગયું. તેમાં તો જાણે ઉના તેલમાં ટાટું પાણીજ પડ્યું.

આમ પ્રભાત શરૂ થતો જોઈ, પોતે બીચારે દાતણ પાણી, રનાન, વિગેરે નિત્ય કર્મ કરી પરવાર્યા બાદ રસોડામાં બાધથીને દુધ આપવા કહ્યું. (કારણ બાધના ત્રાસ-થીજ ચાહને રજા આપી હતી ને પોતાને ખર્ચ પશુ વધારે લાગતો એટલું કહી) બહાર આવી રસ્તા ઉપરની બારીએ જોતા જોતા કાંઈ બોલ્યા. પશુ તે રૂઢકાનો કાંઈક સાંભળાય એટલો અવાજ થયો ને પાછળ જે પત્ની ધીમે આવી ઉભાં હતાં તેની ખબરજ પડી નહીં.

મગન—“ મને પશુ ક્યાં બાજ દાતણ પાણી પુછવાતું ” દીક લાગ્યું કે (જોથી આ પ્રભાતીયાં સાંભળવાં પડ્યાં. બીજે કેકાણે હોય તો પત્ની પતિને ખુશ કરવા પ્રયત્ન કરે. દલપતરામ કહે છે તે શું ખોટું છે કે “કુલવંતી નારી સંતાન સંભાળતી, મધુર મુખ બોલતી બોલ ઉઠી; બાળને મારતી, ધણીને ધમકાવતી, દુવડ રંડા કરે કલેશ રહી,”

હા, પેલા નાટકમાં પશુ કહેલું છે કે “ જે ઘેર નાર સુલક્ષણી, ”

ડાહી—હા, ત્યારે હમે શું ખોટા છીએ, શું તમને થઈ ગયું. ત્યારે હમે કુલક્ષણી, કેમ ? જરા કહેવાયે નહીં, કામમાં હોયએ ને વખતે રહીએ જાય. પાહું દુધ આપવા શેઠને અહીં આ.....

કંકડલાલ—શેઠ સાહેબ, આ ધનતેરસના મુચળ પ્રભાતમાં જઈ શ્રી કૃષ્ણ । કેમ, શેઠાણી શું હોળી ચાલી રહી છે.

ડાહી—દલાલ, હા, બાજ હું તમને સાફ કહું છું કે હમારા વરવડની વાતમાં તમારે કોઈ દિવસ વચમાં બોલવું નહીં. તમે કોણ કહેનાર ! અં

કંકડ—ખોત ખુબ શેઠાણી.

મગન—જવાહોને વાત, દલાલ, એતો હમારો સંસાર એમજ ચાલે છે. તમારે ખોટું ન લાવવું.

કંકડ—ચાલો ત્યારે શેઠ, હારકાદાસને ત્યાં લક્ષ્મીપુજનમાં આવવું હોય તો. નવ, રૂપીડ નવ-તો થયા.

મગન—હા ચાલો, કપડા પહેડું ને પહેરીને કહીય કે બહુલું. તૈયાર થઈને રસોડામાં કહેવા ગયા. “ એ હું જરા શેઠને ત્યાં લક્ષ્મીપુજનમાં જઈ આવું છું ને આસરે ૧૦-૩૦ થશે, હાકે-પછી કોણ જાણે.

હાહી—કોણ જાણે, ત્યારે શું હું જાણું, જુઓ, મારાથી કાલ રાતના ખવાયું નથી, ને મારાથી ક્યાંઈ ભુખ્યાં રહેવાશે નહીં.

મગનલાલ—પણ, વખતે જરા વાર લાગી ને.....

હાહી—નાના, એમ કંઈ માહારાથી રહેવાશે નહીં. માફ દુઃખે છે માથું તો પણ જાણે ગધેડી ન પંકડી હોય તેમ હું બલી, હજી રાંધેલું, નીકર બીજી માથાની હોય તો અત્યારેજ કંકારે ચુલામાં ભુગળી—ન કુકે તો નય ક્યાં હેં.

મગન—ફિક, હું જાઉં છું. ફીકાને માટે ટોપી બનશે તો લાવીશ.

હાહી—જવની જવું હોય તો, વળી મોડું કરશે ને જુએ દીચાવું પડશે મ્હારે.

મગન—ચાલો, દલાલ, પીકામોથી છુટયા.

અહીં જણાવવું જોઈએ કે કંકડ દલાલ એક એમનો ઓળખીતો હતો. જ્યારે બહુ અકળાય ત્યારે ત્યાં જઈ ઉભરો કાઢતા. તેમાં વળી આવતો તે પોતેજ આવ્યા હતા. ચેરથી નીકળ્યા ત્યારથીજ ગૃહની વાતો ચાલતી હતી. કેટલીક વાતો થયા બાદ શેકનું ઘર આવી પહોંચ્યું. લક્ષ્મીપુત્ર ન થયા બાદ ઘેર આવ્યા, પછી કંકડ દલાલ જોડે એક સારી દુકાનેથી રૂ. પાંચની એક સારી ટોપી લીધી. પણ ઘેર જતાં લગભગ સવા અગીઆર થયા; તેથી એમની ખાત્રી તો યદ્ધતીજ કે ઘેર વળી કંઈ કંઈ સંભાળેલાં સંભાળવાં પડશે ! દાદર ધીમે ધીમે ચઢયા, પણ જુટ કાઢે છે એટલામાં તો જાણે માતાજી પુરકતાં ન આવતા હોય તેમજ પત્નીથી એકદમ નીકળ્યાં ને ધાર્યા પ્રમાણેજ સંભાળણુ (Lecture) શરૂ થયું.

મ્હેં તમને નોતું કર્યું કે મારાથી ભુખ્યા રહેવાવાનું નથી, ને વળી માફ માથું દુઃખે છે, તોએ હમારે મોહકાણે (નસીબે) તો તે રામ તેના તેજ. શું આ ટોપી લાવ્યા કે નામ તો જાણે મોટી ટોપી લાવ્યા પણ ન મળે જાત કે ભાત. બચ્ચું, આતો 'સાથું' નથી રહેવાતું, હવે તો મારાં હાડકાં છેકજ ગળાઈ ગયાં હવે તો છેક કંટાળા જાઉં છું. મારાથી તો રડી દેવાય છે. જાણે લોંડી માફક કામ કરવું ને નસીબમાં મોટો ખ્દાણ.

મગન—(કંટાળવાથી—મીઝસ ખોમને) પણ, મેં તને નોતું કર્યું કે શકેને ત્યાં વખતે વાર લાગે ? હું ક્યાં સુધી સાંજું ! બોમ તારા કે તે ન આરોગ્યું. મારા કર્મના પણ ભોગ લાગ્યા છ કેની કે માફ પાતું અહીં, મોટા પાણકા જોડે પડ્યું છે—જા મારે તો નથી આવું.

જોયું—સાંભળ્યું તંમાફ 'લેકચર' હમે પાણકા ને તમે મોટા કાળકાનો કાણકા.

હાહી—આવવું હોય તો આવો. આવું હોય તો આવ. બાણું છે પીરસેલું, ને ટાડું યશે કે કહેશે કે ચુંગાર જોવું થયું.

મગન—જા, આવીયે છીએ. પછી હાથ ધગ ધોયા. ને મનમાંજ બોલવા લાગ્યા. બચ્ચું આ જીવન—ને આ સંસાર હું તે શું કરું ! ખરે ખરી રાંડ સંખણી છે. આ સવારે જ્યારે હું પેકાને ત્યાંથી આવ્યો તો તે બીચારાની વડુએ પૂછ્યું કે કેમ ચાહ પાણી આપું. ઉઠકું ઘર કરતાં બહાર વધારે બરદાસ્ત સંભાળાય. ચાલ પાણું મોડું યશે તો મોટા બરાડા પાડશે કે જોને હજુએ આ.....

ડાહી—એ...સંભળાય છે કે, મારો તો ઘોડો એ દુઃખવા આવ્યો-હાય પગ ઘોતા તે બળી કેટલી વાર—એ ચાલો સંભળાયું કે જે.

મગન—બહુ ઉતાવળ હોય તો ખામસે.

ડાહી—લો, આ તમારી દહાયમાં ને દહાયમાં આ અંગારો ચંપાઇ ગયો-ચાલો ને સીંચવું હોય તો.

મગન—હા, શી બલી રીતે પૂજા થાય છે. કુલ તો જાણે ગાળમાંજ આવી ગયાં, સુગંધીદાર પાણી તો જાણે સુંદર પાંડા જેવા અવાજમાં-જે કાને અંધડાં બહાર આવે છે-કપુર તો શેઠાણીના મીઠા સુંદર ચબ્દો, વાહ બહુજ શક્ક રીતે. સેવા કરોછો. શું કહી, આજ ધનતેરસ છે, બાકી નાગપાંચમી હોત તો આશીરવાદ લેવડાવત કે હું રાંડું, કેમ બરાબર છે ને.

ડાહી—ખાલું હોય તો ખાઇ લો. મારાથી તો આ કકળાટને ભડભડાટ સંભાળતો ને સંખાતો નથી. બહુ તમારું ઘર ને બહુ તમારો સંસાર.

મગન—મારા એખલાનો જતો તારે કાંઈ છે.

ડાહી—આજ લાકડાં ચઢ રહ્યાં છે જો. ગઈ કાલતું કહી મુકેલું છે તો એ છે હજી કાંઈ પત્તો ? શું આજ રાતના મારા પગ મુકીશ અંદર ?

મગન—ચાલો, પગ ન મુકાય તો હાય મુકજો, ને ન રાંધવું હોય તો પડી રહજો, અત્યારે ખવડાવ્યું તેજ મોટા ઉપકાર. જરા ધીમેથી કહ્યું હોત, જરા સારા ચબ્દો વાપર્યાં હોત, તો કીક, પણ આતો જાણે પુષ્પવૃષ્ટિ.

જેમ તેમ કરીને ખાધું ન ખાધું ને હાય ધોઈને ઉડી ગયા. પાન પણ તૈયાર નહોતું, તે વળી કરી લીધું. ને બહાર આરામ ખુરશી પર માથે હાય દમ વિચારમાં ને વિચારમાં બેઠા—પડ્યા. મનમાં તો ઘણું યાય કે આ પાનું કેમ મુકાઈ, શું શીખ દઉં, દેવા જતાં તો સામી ધાપ છે, સારાં ચોપાનીયાં વાંચવાને આપું છું તો કહે છે કે મુકો સુલામાં, મારે નહીં જોઈએ. આને પરજીવવાથી તો મારા બાપાએ મને હોલામાંથી સુલામાં નાંખ્યો છે. પરજીવ્યો ન હોત તો આની કંઈ પીડા જોત; હશે, એ જાતનો અનુભવ મળ્યો—અરે બહુ એ અનુભવ; મારું તો લોહી પણ ઉડી જાય છે. મેં જાણ્યું કે ચાલો સ્ત્રી પરજીવ્યું. સંસાર નીબાવીયું, આ સંસારરૂપી મોટા દરીયામાં એકે કરતાં બે બધાં, સૌથી ઉત્તમ સંગત સ્ત્રીની કહી છે. તેમ જાણી પિતાશ્રીની ઇચ્છામાં ઇચ્છા મેગરી પરજીયા હવે શું કહી, હજી તો આખો દિવસ કહાડ્યો છે.—ચાલ ત્યારે બહાર જઈ લાવની આજતો કંકુ દલાલ પણ ઘેર હશે.

કપડાં પહેરી ને અંદર કહેવા ગયા કે હું જઈ છું.

મગન—એ હું હમણું બહાર જઈ છું, તે હવે મોટો આવીય, રંધાયતો રાંધજો લાકડાં મોકલું છું. ને રાતના મોઢું થાય તો ખાઇ લેજો.

ડાહી—એ સાંભળ્યું કે, હું કાંઈ ત્યારે અત્યારે ઘેર રહેવાની નથી. તમે જાવ બહાર રખડવા કાંઈ પડી છે. ઘરની હા, બધે આવું હશે ? આ બે કલાક જોડે બેસવાનું એ

ન મળે. જાંવ તમારે જવું હોય તો હું પણ અહાર જવાની છું, પેલી બાઈ મુખે પંડિતાને ત્યાં. ને મોઢું યાચ ને તમે વહેણ આવો તો શાક મુકજો હોંકે.

મગનલાલ (મનમાં). જોયું, કહેવાં જતા પીડા મળે વળગી કે શાક મુકજો ત્યારે શેઠાણી જણે શું કરશે. કાલે મરજીમાં આવે તેમ આવે એવી એકે ગાંડી આણી આપું. નીકર શેઠાણીની કાંતિ કરમાશે ! હશે !

રસ્તા ઉપર લાકડાંવાળાને કહીને કંકુ દલાલને ત્યાં ગયા. તે વખતે દલાલ ઘેર નહોતાં અહાર ગયાં હતા, ને તેમના વડુ ગુણીયલ ઘરમાં હતા.

“એસો, હમણા આવશે. એકનું કહી ગયા હતા. સવા થયો હમણા આવશે.

મગન-હા, એમું છું.

ગુણીયલ-કેમ પાણીઆણી આપું. આજ તો કાંઈ ચકાચક ઉડાવ્યા હશે ? નહીં ?

મગન-હા, મોટા ચકાચક, ખાંડતા ખાંડાય નહીં ને કાપતાં કપાય નહીં તેવાં.

ગુણી-કેમ હું કાંઈ સમજી નહીં આજ કડાકા ને બાર શાક તો નથી થયાં ને ?

મગન-નાના, એમ તે હોય. તમારા બાળી કાંઈ જેવાં તેવાં છે, હું તો ખાધને આવ્યો છું. અહીં તો જરા અમર્યો એટલામાં કંકુ દલાલ આવ્યા અહીં જણાવવાની જરૂર છે કે ગુણીયલ તે કંકુ દલાલનાં ધર્મચત્તી હતાં. તે એક સુરતના સદ્ગુહરચત્તી હોકરી હતી, એટલે વિવેક ઉઠાપણ ચતુરાઈ ને સુરતીમાં સાધારણ હોય છે, તેમ તેનામાં પણ હતી. તે મર્યાદશીળ, વિવેકી, તેમજ સદા હસમુખી રહેતી. એમનો ને કંકુ દલાલનો સંસાર સુખમય હતો ને છે તે આગળ દેખાશે.

ગુણી-કેમ, વહાલા જરા વાર લાગી નહીં ?

મગન (મનમાં) જુઓ, અહીં મોઢા આવ્યા તો પણ કેવા સુંદર શબ્દોમાં ને પ્રેમથી પુછાય છે આપણે ત્યાં તો લુલી કાંતી કાં વળી ગઈ હોત.

કંકુ-હા, જરા શેડને ત્યાં ગયો હતો, પ્રિયા, કેમ અંદર કોઈ આવેલું છે કે શું ?

ગુણી.—અરે હા—આજ પવિત્ર દિવસે આપણે ત્યાં મગનલાલ શેઠ આવ્યા છે.

કંકુ—ખરે શું ?

મગન—કેમ હો, દલાલ સ્નેહકુચળ.

કંકુ-વળી તમને જોઈને વધારે હમે કંઈ દિવસે નથી હોતા (હસીને) પણ શેઠ શું વળી આજ ઘેર કંઈ રંગ જાગ્યો તો કે—ચકતી કાંઈ તડાતડી ?

મગન-અરે જ્યારે હું આમ આવું ત્યારે તારે સમજીજી લેવું. હમારે વડુ વરને કંઈ ધનતેરસ કે દિવાળી છે ? અરે ! કંકુ હવે તો હું છેક કંટાળ્યો. લાડી તો લાગ્યા, પણ બહુ મોંઘી પડી.

કંકુ—હજી તો પાંચેરામાં પહેલી પુણી છે એમ શું કંટાળો હો ? હિંમત રાખો મરદ છોને આમ કાયરે તો વળી ચત્રાય શું તમે મુ... ..

મગન-અરે, પણ તું જાણે છે ને મ્હે કેટલા કેટલાં પ્રયત્નો કર્યા, કંઈ કંઈ જીગતીઓ, રચી, કેટલી-કેટલી શીખામણ આપી, પણ આ તો જાણે છે પછપર લીંપણ, હવે તો કાંઈ રસ્તો બતાવ.

કંકડુ—હોય, નવું નવું એમ લાગે. થોડાક દિવસ બે તો ખરો ડેકાણે આવશે. વખતે સ્વભાવજ એવા હશે.

મગન—કપાળ એના બાપનો સ્વભાવ. હુલી તો મેઘલ સ્પીડે. (ઝડપે) દોડે છે નથી આવતું વચમાં સ્ટેશન કે બંકસન. આ અત્યારે તમારે ત્યાં આવ્યો તો બાબીએ ભાવ પૂછ્યો ને થેર હોત તો પુષ્પોનો વરસાદ હતું એ ક્યાં સુધી સાંપ્રત. ગુણીયલ બાબીને કાંઈએ પણ કેટલીકવાર મોકલી, એણે બીચારીએ સમજાવવામાં કાંઈ બાકી રાખી છે પણ એના મગનમાં તો કાંઈ ઉતરતુંજ નથી, હવે તો કાંઈ છેલ્લો ઉપાય યોજવો પડશે, તું શું મને મદદ નહીં કરે ?

કંકડુ—અરે તું કહે તે તૈયાર, બોલ આજ આપણે સાધુરામ થઈશું. (હસીને મશકરીમાં)

મગન—અરે, હા યાર તે ઠીક પુરો કહાડ્યો.

કંકડુ—અરે એ તો હું મશકરીમાં મશકરીમાં કહું શું એમ તે કાંઈ કરાય.

મગન—અરે, નહીં બસ આજ આપણે એજ ઉપાય આંરંભીએ. ચાલ ઉક સામન લાવીએ.

વિચાર કરી, ચાહને જરા ખાવાનું લઈ કપડા પહેરી ઉઠયા, ગુણીયલને આ વાત કહી નહીં. પણ એટલુંજ કહ્યું કે આજ હું મોડો આવીશ.

આમ કહી બહાર નીકળી પડ્યા.

એક દુકાનેથી ખપની વસ્તુ બાડે લીધી, તે કશું કે આ વસ્તુઓ હમે હમારો વેશ બજારી પાછી આપીશું.

દુકાનદાર—પણ શેઠ બાહુ રૂપીયો એક પડશે ને રાતના આઠ પહેલાં કપડાં પાછાં મળવાં જોઈએ. આપનું નામ.

લેનાર—હમારું નામ-નામ શું તારે લખવું છે લે લખ, જલદી કર.

મારું નામ “તોપ મારનાર જોડાળામાં ઉસ્તાદ,” અને આ બાહનું નામ “ખોટાં સન્યાસ ધારવા” ડેકાણું ‘કહ્યા કંકસને’ ત્યાં, પણ એક સરત વધારે, હમે તને હમારા કપડાં આપીએ તે તારે રાતના આઠ સુધી સાચવવાં ને તેનું બાહુ આના ચાર વધારે. પણ કાંઈ ખોવાવું ન જોઈએ.

આમ નક્કી કરી, વસ્તુઓ લઈ દુકાનના એક ભાગમાં જઈ પહેરી લીધી, ને પછી બહાર નીકળ્યા.

દુકાનદાર—અરે વાહ શેઠ વાહ તમારા જેવા તો કોઈ આટલા વર્ષ આવશે તેમાં મેં જોયા નથી (મશકરીમાં)

કંકડુ—(સ્તંભમાં) - કેમ દોસ્ત, આપણે હવે કેવા દેખાઈએ છીએ.

મગન—અરે, ફક્કડ, તું સુખી સંસારે સન્યાસી ને હું દુઃખી સંસારે ખરો સન્યાસી.

હવે કંકડુ દલાલના ઘર તરફ જરા વળીએ. ત્યાં આગળ ગુણીયલ ને એમ થયું કે આવતી હતી આજ ડાહીગારીને મળું. કહીશ જરાક કે દીવાળીમાં કંકસ ન કરશો ને એમને ખુશ રાખીએ એમ ધારી તે પણ થોડાક વખતમાં નીકળી ને ડાહીગારીને ત્યાં આવી. એ આવી ત્યાં સુધી પેલા સન્યાસીઓ આવ્યા નહોતા.

હાહીગારીએ તો અમસ્યુંજ કર્યું હતું કે હું બહાર જતાર છું. તે અત્યારે ઘેરજ હતી. લાકડાં આવેલાં હતાં તે હમણાંજ મુટ્ટી રહી હતી, ને બહાર ગુમરાયત્રે મોઢે બેઠી હતી, એટલામાં બહાર કાંઈ અવાજ સંભળાયો.

ગુણીયલ—કેમ, ઠાલી ભાભી છોકે ઘરમાં ?

હાહી—એ હા, ક્યાં બીજે મરવાનાં હતાં ? (મનમાં) આવી પાછી પીડા, મોટા શીખામણના પાઠ ભણવા.

ગુણી—કેમ ખુશીમાં, પોતે ક્યાં ગયાં છે ? આ સવાલ પુછાયો ને પેલા સંન્યાસીઓ આવી પહોંચ્યા.

મગન—ઉભા રહો જરા. ગુણીયલ ભાભી આવ્યાં હોય એમ લાગે છે.....હા એજ છે. કંઈ આપણા સંબંધીજ વાતો કરે છે. જરા સાંભળ પછી આપણી, ખુમ મારીશું.

કંકુ—હીક સાંભળ, ઉત્તર આપે છે.

હાહી—હા, જુઓની સારા બપોરના બહાર રખડવા-ફરવા ગયા છે, ને આ એમ જાણ્યું કે ચાર વાગશે પણ હજી આવ્યા નથી, આજ લાકડાં મોકલાયાં છે. તે જાણે ગામનો ઉતાર. મારી તો સગગાવતાં આંખોએ કુટી જશે.

મગન—જો સુકોબાવળ મોકલાયો છે, ને એ સગગાવતાં આંખો કુટશે. (ધીમેથી)

ગુણી—તેમાં આટલાં બધાં ચીડાઈ શું ફેરવા જાઓછો, આવે ત્યારે ધીમેથી કહેજો કે હવે લાવો ત્યારે જરા ઉભા રહીને મારા લાવે એમના ઉપર તે કાંઈ રીસ કરાય.

હાહી—પણ હું તો ઘણુંએ સમજું છું, ને મન વાળી બેસું છું પણ કરમની લોથ પડી છે હતી હા, અત્યારે મારે જદે બીજી હોતતો સાંચુ માથામાં છુકું મારે (આંખમાં પાણી આવી ગયાં)

મગન—સાંભળ એ સુઝાણના મીઠા સજ્જો. આતે સંસાર, લે તાળી, ને આપણે બે પખાલી (હસતાં)

ગુણી—અરે આટલાં તપો નહીં, એ આવશે ત્યારે હું જરૂર-જરૂર આ વીધે કહીશ

હાહી—ને વધારામાં કહેજો કે હવે મારાથી ટકવાનું નથી-હું તો મરીશ. ને એ-જરો બાંજે એવી બીજી કરવી હોયતો.

ગુણી—પણ.....

આટલામાં પેલા બે જુઠા (કારણ વેરા લીધો તો) સંન્યાસીઓએ “જય મધંચિા” કરીને ખુમ મારી, ગુણીયલ કે જીને ધર્મ ઉપર ઝઘા હતી, તેને સાધુએને એમને એમ ન કહાડવા ખાતર એક પૈસો આપ્યો. પણ પેલી તો તરત બોલી “ જુઓની ગુણીયલ આ એક આનો આવ્યો છે. ને તેનું દુધ એમને દીવવા બેઠશે. છે એક પાઘ કે પૈસો વધારે ? (બેઠે ૨, ૭ પેટીમાં હતા ને આઠ આઠ આનાનું પરંચુરણ ગજવામાં હતું)

સાધુ—કુચ્છ દેવેગા કે ચાલ જના ?

હાહી—જાવની જવું હોયતો કોણે બોલાવ્યા હતા ?

સાધુ—ઓ ભલી બાઈ, તુમ સાથ અંમ ખાત કરનેકું તહ મંગતા (બાગા કુટા

હિંદીમાં બોલવા માંડ્યું) એ મગન શેઠ હૈ ? અમ્મી માણસ હે, એર હમારી સાથ અમ્મી નીમખત રખતા હે, ક્યા તુમ ઇસકી બેરી એસી મીનલ એર,

ડાહી—એ સાધુડા, બહુ નહી બોલ; હમે કેવા છઠએ—શું અમને પુછું છે નાક નથી—શું, હે, કેવા છઠએ.

સાધુ—એ બાધ જરા બલા હોના, કોઇ તરફ એહ ભાવ બતાના, ક્યા ઇમ તરેહસી તુમ તમારા પતિ સાથ ખર્તતા હો ?

ડાહી—એ હમારી વાતને તું કોણ પુછનાર ?

સાધુ—એ બાધ—જરા શાંત પડ હમકુ કુચ્છ તુજ પાસથી નહ ચઢતા પણ બલા હોના એર પતિકી સેવા ચાકરી ઉઠાના ઇસકુ રીઝવના આનંદ કર, તેરા સંસાર સુખી હો એ હમારા આશીરવાદ હે

ડાહી—બ બકવા નહી કર, તું કોણ ? બ હમે ગમે તે કરીએ મારીએ લઢીએ..... મારી.....બ, હરે બ.

સાધુ—ઈંદર આપના કુચ્છ વળનેકા નંહી. ચલો એ તો ઐસાજ રહેગાં.” ગુણીયલને લાગ્યું કે આમાં કાંઈ બેદ છે. આ મારું પતિ જેવા લાગે છે. પણ એમ કેમ પુછાય.

સાધુને જતી વખતે કાંઈ આપ્યું જેના જવાબમાં સાધુ બોલ્યા.

“ ઘણું શ્રવે એર મીત્રક સુધારો. ” પેલી કોધી બાધને બોલ્યા કે “તુજ શુદ્ધ સંસાર સુખી નીવડો. ”

કંકુને પણ લાગ્યું કે આ પયરો કાંઈ સુધરે એમ નથી બને જણ્યુ આલ્યા; ને પેલી દુકાનથી પોતાના કપડાં પહેરી લીધાં. કપડાં પહેરી દરીએ જઈ બેઠા ને કાંઈક વાતચીત કરી પાછા ફર્યા. મુનમુન જેવા ગયા ને આવ્યા. બ્યારે એના રસ્તા જુદા પડવા આવ્યા ત્યારે કંકુએ કહ્યું “જેજે કાંઈ અવિચાર્ય ન કરતો. કાલે સુધરશે. ”

“ ઠીક છે જોઈયું. જે જે. ”

રસ્તામાં વિચાર કર્યો કે આજ ઘેર જઈ કાંઈ ન બોલવું ને કહે તે સાંભળવું, ને છેવટે એક શબ્દ કહેવો.

આ બાળુ ગુણીયલ પણ ટોડીવાર બેસી કાંઈક કહી, પાછી ઘેર આવી.

ડાહીગૈરી ગુણીયલના ગયા પછી ટોડીક વાર બેસી રહી. પછી મુલો સળગાવ્યો ને શાક મુક્યું. રોટલી ટાઢી ખાવાની હતી. એટલે બહાર આવી એમની (મગનલાલની) વાટ જોતી ફરડતી ફરડતી બેઠી.

ઘર આવ્યું, ધીમે ધીમે દાદરે ચડ્યા. બારણું બંધ હોવાથી ઉઘાડવાનું કહ્યું. અત્યાર સુધી સંધ્યું શાંત. કપડાં ઉતાર્યાં. ખાવા ગયા પાટલા ઉપર બેઠા ને ખાવાનું ચર કરે છે એટલામાં તો ચડેલો ઉભરો બહાર પડ્યો.

ડાહી—અત્યાર સુધી ક્યાં હતા ? હું તો રાહ જોઈ જોઈને આજી આજ કોનું ઘર મધ્યું હતું ?

કાંઈ જવાબ ન મળ્યો તેથી વધારે ચીડાઈ પાછી બોલી શું આજ હબ બંધ થઈ છે બોલાવું કેમ નથી—શું કાંઈ થયું છે ?

મગનલાલ—ઉં

હાલી—“ ઉં તે શું. આતો બા ન ખમાય થેર મોડા આવવું ને વળી આમ કરવું. પડી છે કાંઈ થરની. હેં બોલતા કેમ નથી.

“ શું છે બહાર ગયો હતો ”

હાલી—ઓ હોહો—શું મીઠસ ? એટલો બધો મીઠસ શા ઉપર ? કોના ઉપર ? મોડા આવો તે શું પુછાય પણ નહીં. ”

“ અત્યારે બહુ ન બોલ ખમાતું નથી. ”

હાલી—હમે બોલીએ છીએ તે ખમાતું નથી. ને પોતે મોટા પાંશેરના શબ્દો સંભળાવે છે તે કાંઈ નહીં. આતો સત્તા આગળ શાણપણ છે.” જલદી ખાધ, હાથ ધાઈ કરી બહાર આવ્યા આટલા વખતના ને તેમાં ખાસ કરીને આજના બનાવો નજર આગળ આવવા લાગ્યા. “ ત્યારે હવે શું કરું ! ! કંટાળ્યો છું, આ ડોખા જેવું કાંઈ સુધરે એમ લાગતું નથી. શું હું થર છોડું, ને દઉં એને પડી રહેવા ” આમ મનમાં ઘણા વિચાર યોજાવા માંડ્યા. છેવટ એમ થયું કે લાવ હું થરજ છોડું ને છોડીશ તોજ સુખી થઈશ. આમ વિચાર કર્યો ત્યારે એમ પણ થયું કે આથી લાભ તથા હાની શું છે તે તપાસું. હાનીના પક્ષમાં લોકલાજ, કહેણાં, મેણા, પકડપ આવવું નોકરી કરી મેળવવી વિગેરે આવ્યું ત્યારે લાભમાં કંકાસથી દૂર ચાઉં તોજ સુખી ચાઉં—નોકરી કરી મજાશે લોક બોલીને એની મેજે સુખ થશે એના લક્ષણ બધા જાણે છે. શરીરે સુખી તો પછી બધી વાતે સુખી થઈશ આમ વિચાર કરતાં કરતાં છેવટ એમજ નક્કી થયું કે જવું. કપડાં પહેર્યાં—પોતાની વીંટી હતી તે લીધી ને યોગાક રૂપીયા તાલ્કાલીક જરૂર પડે માટે લીધા પણ જતાં જતાં એમ વિચાર થયો કે લાવ બે કાગળ છેવટને માટે લખી મુકું.

તા. ૨૭—૧૧ વાર રાત્રિ.

મારા પરમ સ્નેહીને સદાના શુભેચ્છ કહું દલાલ.

વિ. આ પત્ર મારો છેલ્લો છે. ફરી ત્યારે મળીશું તેનું પ્રમાણ નથી. આજ હું થર છોડી પંથકન કરવા નીકળી પડું છું. મારો સંસાર તું બરોબર જાણે છે, પણ આજથી તો હું છેવટ કંટાળી ગયો છું. ને તેજ કારણથી બહાર નીકળી પડું છું.

તને મળી વિચાર કરું તે પહેલાં નીકળું છું. મારી શીકર કદીશ નહીં, ને શોક પણ ન કરીશ. જે લેખ લઘાટે લખાયા હશે તે ટળનાર નથી. મારી શોધ કરવામાં નિરર્થક તન, ધન, ને વખત ગુમાવીશ નહીં. હું થર છોડું છું પણ ઘણીજ દીલગીરી સાથે પ્રણામ.

લી. તારા હુખી મીત્ર

મગનલાલના મથામેગ્ય બહુ બહુ કરી વાંચજો.

તા. ૬.

હાલીનું શું થશે તેની ચાંતા કરીશ માં, એને જોઈએ તેટલું મુકેલું છે.

લી. તારો મગન.

એક કાગળ પૂરો થયો” બીજો લખું કે કેમ, હા, એને છેલ્લીવાર જણાવી દેવા દે, કે પ્રેં શા સાર થર છોડ્યું.

તા. ૨૭—૧૧ વાર રાત્રિ.

પ્રીયે (એકવાર હતી) ડાહી,

વિ. મારા જવાથી તું અભયજ્ઞ પામનાર નથી; પણ છેવટ જણાવવું જોઈએ કે ક્રૂર તારા કલેશને કંઠાસને લીધે હું આજ ઘર છોડું છું. મેં તને સુખંધપર સુકવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો ઘણી સારી શીખો આપી; પણ એની તારા ઉપર કાંઈ અસર થઈ નહીં. આજ મેં છેવટનો પ્રયત્ન; પણ આદરી જોયો. અપોરે આવેલા સાધુઓ ખીજા કોઇજ નહીં પણ હું ને કંઈકલાલ હતો, તે વખતે પણ તારા વાપરેલા શબ્દોએ મારું હૃદય ભેદી નાંખ્યું. હવે તારે શવે તેમ રહે, કર, હું ને તું વખતે સદા માટે છુટા પડીશું. ફરી ભેગા થઈએ એ બનવું હાલ અશક્ય લાગે છે. હવે પતિ વગરની સ્ત્રીની વિરબણા ને દુઃખ દેખી, જોઈ અને અનુભવી શકશે. સુધરવું હોય તો સુધરજો ને કુધરવું હોય તો કુધરજો. સુખી થા એ મારી છેલ્લી આશીશ છે.

આમીન.

લી. તારો (એકવાર હતો હાલ નથી) મગન.

તા ૦ ક ૦

જોડે કાંઈ લીધું નથી. ઘરમાં છે તે તારા ને છોકરાંના ગુજરાન માટે બહુ થા જોઈએ તે કરતાં વધારે છે.

લી. મગનલાલ.

કાગળ લખી ટેબલપર એવા સુક્યા કે તુરત જોઈ શકે. આ પુરૂ થયાં બાદ, અંદર કલાવગર બહાર નીકળી પડ્યો. ડાહીગૌરી ઘરનું કામ પરવારી, ને ખીજા દિવસનું થોડુંક કાંઈ કરવાનું હતું તે કરી બહાર આવી તો પતિને નજોયા. ને ઘાંટાને બસાં કર્યાં પણ એટલામાં પેલા કાગળો ઉપર નજર પડી. લીધાં વાંચ્યા ને વાચવાની સાથેજ કોણ જાણે કુદરતી રીતેજ એને મોટા શોક થયો. ગભરાઈ ગઈ, ને મુઝવણમાં પડી. લાવ કંકુ દલાલને પુછું. એમ ધારી ઘર બંધ કરી દલાલને મળી. એ વાત કહી, કાગળ આપ્યો કંકુને પણ ઘણું લાગ્યું તુરત તપાસ કરવા બહાર નીકળી પડ્યો. પણ નિષ્ફળ નિરાશ થઈ ઘેર આવ્યો. ડાહો પોતાને ત્યાં ગઈ. આખી રાત શોકમાં કહાડી. આમ ઘણો વખત ગયો પણ મેળાપ ન થયો. પતિના ગયા પછી કાંઈક સુધરવા લાગી. થોડાક વખતમાં પૂર્ણ સુધરશે એવા સ્ત્રીનો દેખાયાં ને ત્રણેક વર્ષમાં તો છેકજ સુધરી ગઈ.

કંકુ દલાલને પણ મગનલાલના જવાથી ઘણું લાગ્યું. શોક કર્યો, તન મન ને ધન વાપર્યું પણ કાંઈ પણ રજા વગર.

મગનલાલ પરદેશ આધ્યા ગયા હતા તે કેટલેક વર્ષે ઘેર શું સ્થિતિ છે તે જોવા આવ્યા. તેમણે પોતાની પત્નીને શોકને પચાતાપ કરતી જોઈ એક સવારે તેના જીવનને સુખી કરવા તે ઘેર આવ્યો. તે વખતે ડાહીગૌરી નાહી રહી હતી ને પીયુનું ધ્યાન ખરતી હતી. એણે સાદાં ને શોકનાં વસ્ત્ર પહેરેલાં હતાં. તેના હૃદયમણ આગળ એમની ઈ ખડી હતી તેમની મનથી પુનઃ કરતી હતી એટલામાં આંખ ઉઘડી પોતાની આંખ આગળ સાક્ષાત જોવું ધ્યાન ધરતી હતી તેમને આવેલા જોઈ એકદમ ઉડી, ને આનંદથી મના પગમાં માથું નાંખતાં બોલી:—

“ હો, પ્રિય-પ્રિય પ્રાણુનાથ, મારા અપરાધ ક્ષમા કરો. બચાવો નાથ—હું તમારી દાસી છું ” આટલું બોલતામાં તો, તેને મુંઝાં આવી ને તે પડી ગઇ.

પાણી છાંટી, શાંત કરી.

મગનલાલના મનને એને સુધરેલી જોઇને નામ પ્રમાણે ડાહી થયેલી જોઇ, અત્યાનંદ થયો. એને શાંત કરી. કહુને ખબર પડી કે શેઠ આવ્યા છે તેને પણ મગનલાલને આટલે વર્ષે જોઇ સ્નેહના આંસુ આવ્યાં. હુંકમાં છેવટનો ડાહીગારી ને મગનલાલનો સંસાર સુખી નીવડ્યો. શાંતિ શાંતિ. મધ્ય.

‘ પાંજરાં બનાવનાર કાંચનલાલ. ’

(બંગાળીના ઈશ્લીસ બાપાંતર પરથી)

કાંચનલાલ કાશ્મીરનો વતની હતો. તે પાંજરાં બનાવતો અને ને વેચી ગુજરાન ચલાવતો તે પાંજરાં લઇને એક ગામથી બીજો ગામ બટકતો પણ કમનસીબે કોઇ લેનાર મળતું નહોતું. એક પાંજરું વેચાતું તો તો તે બહુ ખુશી થતો. આમ તેના દિવસ ચિંતા અને દુઃખમાં જતા. સુખતું તો સ્વપ્નું ન્હોતું અને જીવતું પણ તેને કંટાળો બરેલું લાગતું.

ફેબ્રુઆરી મહિનામાં એક દિવસ સવારે હાથમાં પાંજરું લઇ, એક ગામથી બીજો ગામ જતો હતો તેવામાં તેણે રસ્તે ફેટલાંક છોકરાંને જોયાં. તેઓએ સારાં સારાં લૂગડાં પહેર્યાં હતાં. તે દિવસ હોળીનો તહેવાર હોવાથી ફેટલાંક છોકરાં ગુલાલ ઉરાડતાં હતાં, ફેટલાંક વાંસળી વગાડી નાચતાં હતાં અને ફેટલાંક તો રસ્તાંપર પૈસા ફેંકતાં હતાં અને દોષ્ટ ગરિબ છોકરાં તે લેવા જાય તો તેમને મારતાં હતાં.

કાંચનલાલ તેમને આવી રીતે પૈસા ઉઘાવતાં જોઇ મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો. ‘ અરે આ જગતમાં ન્યાય તો છેજ નહીં, જોને આ આળસુ છોકરાં પૈસા માંખી દે છે અને મહેનત કંઈ છું તોય મને ખાવા પાઈ પણ આપતો નથી. અરેરે શું પ્રભુનો ન્યાય ? ’

આમ વિચારમાં ચાલતાં ચાલતાં તે એક જંગલની વચમાં આવી ચડ્યો. તાપ સખ્ત પડતો હતો. એ દિવસનો તે ભૂખ્યો હતો અને રખડી રખડી ચાકી ગયો હતો. કોઈ ગામ પણ પાસે દેખાતું ન્હોતું કે ત્યાં જઈ પાંજરું વેચવાની આશા રાખે. તે જંગલમાં આગળ ચાલવા મંડ્યો ત્યાં કોણ જાણે કયાંથી કોઇ માણસ તેની તરફ આવતો દેખાયો. તેને જોઇને તેના મનમાં થયું કે હવે આગળ તો ચાલી સમાય તેમ નથી મારે આ માણસ પાસે એ પૈસા માગું. આપે તો આજ ચોક્કસ ખાવાતું તો મળે.

તે માણસ જરા પાસે આવ્યો ત્યારે તેની પાસે જઈ કરગરીને કહ્યું ‘ બાપ સાહેબ એ દિવસથી ભૂખ્યો છું, મ્હારી પાસે કંઈ નથી એ પૈસા આપશો તો ત્હમ્હારું કદ્યાણ થશે. ’

જમીનદાર—‘એમાં તે શું ? મારી દિકરી તમારી સાથે પરણાવવી તે તો બહુ આનંદની વાત છે; મને ખેલેથીજ કહી દેવું તું. તમારી માગણી મારે કબુલ છે.’

ચોડા દિવસ પછી લગ્ન થયાં. કાંચનલાલે પોપટનું પાંજરું જમીનદારના હાથમાં મુક્યું અને પોતાની સ્ત્રીની સાથે ઘોડે બેસી ત્યાંથી નીકળ્યો. ઘોડાને જરા આશુક મારી કે તે પવનવેગે ઉપડ્યો અને ચોડીવારમાં તેઓ ઘણે દૂર નીકળી ગયા.

તેમના ગયા પછી તે જમીનદાર પોતાના મિત્રોને કહેવા લાગ્યો ‘કેવો આશ્ચર્યકારક પોપટ છે. આને લીધે કાંચનલાલને તો નવાજી ઉપજાવે તેવાં કામ કરતાં તમે જોયો છે; પણ હવે હું તો તેથીએ વધારે કરીશ; આ દેશનાં રાજ કરતાંએ મોટા ચઢચ. જરા શાંત રહી જુઓ.’ આટલું બોલી તેણે પોપટને

‘હારા...હાલા...પંખી વેગે...આવજો;’

એટલા શબ્દો કહેતા ત્યાંતો તેની છાત્ર અંટપી ગઈ. પોપટે તેનું કંઠેનું સાંભળ્યું, નહીં પણ કોઠથી શરિર ત્રણ ગણું ટુલાવ્યું અને પાંજરાનું ખાસલું તોડી નાખી તે ત્રીસ પાડોતો ઉડી ગયો. જમીનદાર તો આભો બની ગયો; અંધા જોઈ રહ્યો. એક નકામા પોપટને માટે તેણે પોતાની બહાલી દિકરીને ગ્રામીની. બધાં માનવા લાગ્યાં કે કોઈ જાદુગર તેને છંતરી સુંદર છોકરીને લઈ આવ્યો ગયો. કેટલાંક તેની તરફ દયા બતાવવા લાગ્યાં અને કેટલાંક તો તેના લોભને માટે તિરસ્કાર બતાવી આવ્યાં ગયાં.

હવે કાંચનલાલ અને તેની સ્ત્રી ચોડા વખતમાં એક શહેરમાં જઈ પહોંચ્યાં. સાંકેક થર મળે ત્યાં મૂકી વિશીમાં રહેવાનો વિચાર કરી કાંચનલાલ ન્યાં ઘોડાપરથી ઉતર્યો કે તરતજ તે સુંદર ઘોડાની પાછી લાકડી ચઢ ગઈ, કિંમતી લુગડાં જતા રહ્યાં અને શટલાં રહ્યાં. આ દેરકાર જાણે લોકોએ તેને પુતારો ગણી વિશીમાંથી હાંકી કાઢ્યો. તેની સ્ત્રીને પણ લાગ્યું કે તે કોઈ મેલી વિદવાના પ્રયોગથી તેને ‘તેના’ આપ પાસેથી ઉપાડી લાગ્યો. વળી તેની સ્થિતિ બિખારી કરતાં; પણ ખરાબ જોઈ ક્રોધ અને બયથી ગાંઠા જોવી બની ગઈ અને તેને છોડી પોતાના પિતાને ઘેર જતી રહી. ત્યાં તેણે વીતેલી સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. બિચારો કાંચનલાલ હવે શું કરે ? તે લોકોની ગાળો ખાતો બૂખ્યો અને તરસ્યો પાછો તેને ગામ ગયો અને પેલાં રહેતો હતો તેમ રહેવા લાગ્યો. પણ ફરી કોઈ દિવસ તેને પેટ ભરી ખાવાનું તો નહીં મળ્યું.

વિધાંકલા.

ભાવનગર સંસ્થાનની દેશી-કારીગરીનો મેળો.

(૨જી થયેલો રિપોર્ટ.)

॥ ભારતીયકલાવૃદ્ધ્યૈ જીયાદ્ ભાવપુરેશ્વરઃ ॥

શ્રી ભાવનગર ખેતીવાડી, તથા દેશી હુવર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળના આશ્રય તળે સને ૧૯૧૦ ના દેહુઆરી માસમાં ભાવનગરસંસ્થાનની દેશીકારીગરીનો ૯ મેળો ભરવામાં આવ્યો હતો તેની અંદર સ્ત્રીઓની કારીગરીના હસ્તકૃત નમુનાઓ. જનસમુદાયના ભાગમાં આવે તેવા હેતુથી, અને સ્ત્રીઓ સામાજિક હિત કરવામાં કેટલો ઉપયોગી ભાગ ભજવે છે; તેમજ તેમને યોગ્ય ઉત્તેજન આપવામાં આવે તો તેઓ વધારે શ્રાદ્ધ કામ કરવાને કેટલે અંશે ઉત્સાહી બને તે શુભ ઇચ્છાઓ ધ્યાનમાં રાખીને સદરજી મંડળ તંત્રથી આ મેળામાં ખાસ લેડી સેક્શન (વનિતા વિભાગ) રાખવામાં આવ્યો હતો; અને તે વિભાગના નમુનાં તપાસી ધનિષ્ઠો મુકરર કરવાને નીચે પ્રમાણે પરીક્ષક કમીટી નીમવામાં આવી હતી.

પ્રમુખ:

નામદાર રાણીસાહેબુ નંદકુંવરબા.

સેક્રેટરી, આ.

મીસીસ ગુણવંતરાય ગુલાબરાય દેસાઇ,

મીસ જરબાઇ પેસ્તનજી સીનાર.

જ્યુરસં:

મીસીસ ચંદ્રપ્રસાદ હરિપ્રસાદ દેસાઇ,

મીસીસ પેસ્તનજી બરજેરજી દોકટર,

મીસીસ જહાંગીરજી સોરાબજી ગબીર.

મીસીસ પીરબજા બીખાજી ખેતીવાલા.

મીસીસ હર્ષદરાય વિકૃતલાસ ગિરમચંદર.

નીચેની હકીકત જો કે જગમહેર છે અને વારંવાર જાહેર સભાઓમાં તેમજ ટેકાણે ટેકાણે સોડામાં પૂરતી પ્રસિદ્ધતા પામી છે તોપણ તે આખન એટલી અધી મહત્વની છે કે જો હું તે હકીકત આ મેળાવડાની સમક્ષ રજુ કરું નહિ તો પ્રજાગણ્યમાંની એક અક્તિ તરીકે તેમજ સેક્રેટરી તરીકે મારી ફરજ પૂર્ણ રીતે અવગણ્ય નહિ, તે કારણથીજ મણા હર્ષ સાથે હું જણાવવાની રજા લઉં છું. કે આપણા મહારાજા સાહેબ સર

બાપસિંહજી બહાદુર, કે. સી. એસ. આઇ. અતિ, ઉદાર, માયાળુ પ્રેમાળ અને પ્રજા-
પાલક છે અને પ્રજાહિત કરવામાં હમેશાં પૂર્ણ કાળજી ધરાવે છે; તેમજ આપણા માતા
સમાન પૂજ્ય રાણીસાહેબ જેઓ મહારાજા સાહેબની ઇચ્છાનુસાર પ્રજાકલ્યાણનેજ પો-
તાના જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ ગણી પ્રજાહિત કરવામાં હમેશાં તત્પર રહે છે તેઓએ આ
પરીક્ષક કમીટીનું પ્રમુખપદ સ્વીકારી આપણને ઉપકારના અતિ ભારે ભોજન તથે નાંખ્યા
છે. વળી વિશેષ આનંદની વાત એ છે કે મુખ્ય દીવાનસાહેબ પ્રભાશંકર દલપતરામ
પટ્ટણી, સી. આઇ. ઇ. મહારાજા સાહેબની પ્રજાકલ્યાણ કરવાની ઉદાર લાગણીને અંતઃ
કરણપૂર્વક પુષ્ટિ આપનાર હોવાથી ભાવનગર સરનામની પ્રજા અતિ મુખી અને સં-
તોષી રહે, તથા એવા ઉદાર મહારાજા, સુચીત્ર મહારાણી અને દયાળુ દીવાનની બનેલી
અનુપમ ત્રિપુટીની પ્રજા હોવા માટે મહાન ધરમાલાની પરમકૃપામાને એ સ્વાભાવિક છે.

આ મેળા રાજ્ય તરફથી મુજેલ સુસોભિત સમાયાણામાં ભરવામાં આવેલ હોવાથી
અતિ આકર્ષક અને સુંદર બન્યો હતો. તેમાં વનિતાવિભાગે તે સુંદરતામાં વિશેષ
વધારો કર્યો હતો. આ વિભાગમાં ઘણી રમણીય આંને રજુ કરવામાં આવી હતી. તેમાં
ભાવનગર માછરાજ કન્યાશાળા, શેઠ આણંદજી પુરોષોત્તમ, શેઠ રતનજી નીરજી તથા
શેઠ ત્રિભુવનદાસ બાણજીની ઉદારતાથી સ્થપાયેલ શાળાઓ તરફથી આવેલ સ્ત્રીને ઘણું
ધ્યાન ખેંચે એવી હતી; અને મદ્રાસની કેટલીક કન્યાશાળાઓ તરફથી તેમજ જુદી
જુદી ક્ષેત્રની બાનુઓ તરફથી રજુ કરવામાં આવેલ ભરત તથા ગુપ્તજીકામ વિગેરેના
નમુનાઓ પ્રદર્શને પાત્ર હતા. આ સ્થાને મારે જણાવવું જોઈએ કે સદરજુ જન શુદ્ધ-
સ્થોએ પોતાની શાંતિના હિતાર્થે પોતાના પૈસાનો સહઉપયોગ કરવા જે ઉત્સાહ બતાવ્યો
છે તે માટે તેઓને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે, અને અન્ય કાંમના શુદ્ધસ્થો તેઓના દાખ-
લાઓને અનુસરી પોતાની શાંતિની બાળીઓ અને સ્ત્રીઓના હિત અર્થે પોતાના પૈસાનો
યથાશક્તિ ઉપયોગ કરવામાં કાળજી ધરાવશે એવી મારી નમ્ર વિનંતિ છે.

આ મેળાને પૂર્ણ કરવામાં એક જ બાબતની ખોટ હતી, અને તે એ કે નામદાર કુંવરી
સાહેબ મનહર કુંવરબા જેઓની સુંદર અને મનહર હસ્તકૃત સ્ત્રીઓ નાગપુર અને
લાહોર જેવા ભવ્ય પ્રદર્શનમાં ગોઠી મેડકો (સોનાના ચાંદા) મેળવ્યા હતા તેઓ સાહેબ
પોતાની સ્ત્રીને તે વખતે લાહોર પ્રદર્શનમાં હોવાથી આ મેળામાં રજુ કરી શક્યાં નહોતા.

નામદાર રાણીસાહેબે વનિતા વિભાગના સર્વ નમુનાઓ જતે જોઈ તપાસીને ધનામે
મુકરર કરવામાં જે અતિ શ્રમ લીધો છે તેને માટે તેઓ સાહેબનો ઘણોજ ઉપકાર માન-
વામાં આવે છે, તેમજ ન્યુરૌએ આ કાર્યમાં જે સહાય આપી છે તે માટે તેમનો
પણ આભાર માનવામાં આવે છે.

આ વખતે ઉત્તેજન આપવાના હેતુથી સર્વ પ્રદર્શકોને ધનામ આપવાનું નક્કી કર-
વામાં આવેલ છે. વનિતા વિભાગમાં ૪૫ પ્રદર્શકો પ્રેમી ૨૧ ને રૂપાના ચાંદા, ૨૧ ને એ-
લ્યુમીનમના ચાંદા અને બેને ડીપ્લોમા આપવામાં આવેલ છે. આ વિભાગમાં એક ધ્યાન
ખેંચવાં જોગ બીનાં એ છે કે મીસીસ હનુભાઈ જેઓ એક ગરાસીઆ લેડી છે તેઓએ
પોતાની હસ્તકૃત કારીગીરીના નમુનાઓ આ મેળામાં રજુ કરવાની પહેલ કરી છે તે

માટે તેમને ધન્યવાદ થતે છે, અને એ કોમની ખીજ આતુઓ પણ તેમના દાખલોતું અતુ-
કરણ કરશે એવી આશા છે.

આંવાં પ્રદર્શનો અને મેળાઓ શોધકમુદિને યોગ્ય દિશા સૂચવે છે અને જનસંમા-
જની વૃત્તિઓને ફળવે છે. સારી સારી વસ્તુઓનો સંગ્રહ કરી સમાજ સંમત ધરવો અને
સમાજને તે વસ્તુઓની કદર કરતાં શીખવવું એ કોઈ નાનોમુતો લાભ નથી. બાવનગર
ખેતીવાડી તથા દેશી દુનર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળે એ વખત પ્રદર્શન ભરી પ્રજાને જે
લાભ આપ્યો છે તે માટે તે મંડળનો આભાર માનવામાં આવે છે. આ કાર્યમાં મદદ
કરવાને મેળા કમીટીના જનરલ સેક્રેટરી શ્રી બીખાલાલ શ. મોદીએ તેમજ બીનસ્વાયે
કામ કરનારા ઉત્સાહી બોલન્ટીયરોએ જે મહેનત લીધી છે તેમનો આ તકે આભાર
માનું હું.

આ પ્રસંગનો લાભ લેઈ નામદાર મહારાજ સાહેબ જેઓ રાજ્યની આવકનો
અમુક બામ પ્રજા કેળવણી અર્થે અર્ચવામાં ઉદ્ધરવૃત્તિ બતાવતા આવ્યા છે તેઓને
નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરવાની રજા લઉં છું કે બાવનગર શહેરમાં દુનર ઉદ્યોગની કેળ-
વણી મોંઘા પાયા ઉપર દાખલ કરવાની પુરતી જરૂર છે, તો તે બાબત આપ નામદારને
જેમ હિત લાગે તેવી યોગ્ય વ્યવસ્થા કરાવવા કૃપા કરશો.

છેવટે નામદાર રાણીસાહેબે પરીશ્રદ્ધ કમીટીનું પ્રમુખપદ સ્વીકારી ધનિભો મુકરર કર-
વામાં અતિ શ્રમ લીધો છે તે માટે તેઓ સાહેબનો અને નેકનામદાર મહારાજ સાહેબે
તેમજ મહેરબાન દોવાન સાહેબે આ મેળાનું કાર્ય પૂર્ણ રીતે ફેલમંદ કરવામાં જે સંગીન
મદદ આપી છે તે માટે તેઓ સાહેબનો નમ્રતાપૂર્વક આભાર માની આ રીપોર્ટ ખૂનમ
કરવાની રજા લઉં છું; અને વિનંતી કરું છું કે આપ નામદાર પોતાના મુખ્યારક હસ્તથી
મેડકો તથા સર્ટીફિકેટ એનાયત કરવાની કૃપા કરશો. એજ લાવનગર તા. ૧૬-૬-૧૯૬૦
ગુરુવાર.

બાવનગરનાં નામદાર રાણી સાહેબે બતાવેલા ઉદાર વિચારો.

શ્રી બાવનગર ખેતીવાડી તથા દેશી દુનર ઉદ્યોગ ઉત્તેજક મંડળ તરફથી ગયા ફેબ્રુ-
આરી માસમાં ભરવામાં આવેલ સંસ્થાન બાવનગરની દેશી કારીગરીના મેળાનો વનીતા
વિભાગના મેડકો (ચાંદ) તથા સર્ટીફિકેટ વહેંચવાને નામદાર રાણી સાહેબના પ્રમુખ
પણા નીચે આતુઓનો એક ભવ્ય મેલાવડો તા. ૧૬-૬-૧૦ ગુરુવારના રોજ માથ-
રાજ કન્યાશાળાના હોલમાં ભરવામાં આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે લગભગ ૫૦૦ આતુઓએ
હાજરી આપી હતી. નામદાર રાણી સાહેબ હોલમાં પધારતાંજ સર્વ સંબોધનને એ હાથો
મંઈ તેમનો સંકાર કર્યો હતો.

પ્રારંભમાં માણસાનકન્યાશાળાની ઓળાઓએ આવકારે આપવાનું ગીત ગાયું હતું. બાદ સેક્રટરીનો રીપોર્ટ મીસીસ. બીખાબાઇ. જી. મોદીએ વાંચ્યો હતો. ત્યારબાદ નામદાર રાણી સાહેબે મેડર્સો તથા સરંજીદ્દિકેય એનાયત કર્યા હતા. બાદ મીસીસ શંકરભાઈ હરી-પ્રસાદ દેસાઈએ તથા મીસીસ જગતવનદાસ અમરચંદ્ર વોરાએ પ્રસંગને અનુસરતું વિવેચન કર્યું હતું. બાદ રાણી સાહેબે લાગણી પુવંક જણાવ્યું કે:—

“આજે આ મેલાવડમાં તમને સૌને એકઠાં થયેલાં જોઈને મને ઘણો આનંદ થાય છે. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે સ્ત્રીઓના મેલાવડા પણ થઈ શકે, એવો વિચાર પુરૂષોને આવતો નહીં. એ વખત હવે હમેશાંને માટે દૂર થયો છે. હવેના વખતમાં આપણે સ્ત્રીઓનું માન વધતું જતું જોઈએ છીએ. હવે સૌને સમજવા લાગ્યું છે કે કોઈ પણ દેશના સુધારા માટે તે દેશના પુરૂષો સુધરે એટલું બસ નથી, પુરૂષોની સાથે સ્ત્રીઓ પણ સુધરવી જોઈએ, કારણકે સ્ત્રી અને પુરૂષ એ મળીને માણસ જન્મ થાય છે. આ પ્રમાણે જો કે આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓનું માન વધવા લાગ્યું છે, તોપણ કેળવણીમાં અને ખુદિમાં સ્ત્રીઓ હજી પુરૂષોથી બહુ પછાત છે. આપણને આગળ લઈ જવાને પુરૂષો ઘણા વખતથી મહેનત કરે છે, પણ હવે એ કામમાં આપણે જાતે ભાગ લેવા જોઈએ, અને પાછળ દોરાવાને બદલે સાથે ચાલવું જોઈએ. આજનો ખાસ પ્રસંગ છેલા દેશી કારીગરીના મેળાની અંદર વતીતા વિભાગમાં જેમણે કારીગરીના નમુનાં મોકલેલા તેમને ઇનામ આપવાનો છે. એ તમને સૌને ખબર છે. જેમણે જેમણે વસ્તુઓ મોકલી છે તે સર્વને કંઈ કંઈ ઇનામ આપવાના વિચાર માટે મેળાની વ્યવસ્થા કરનારાઓને સાબાશી થતે છે. મને લાગે છે કે એથી કરીને તમામને પુરતું ઉત્તેજન મળશે. રીપોર્ટમાં આ કામની અંદર મેં પોતે જે ભાગ લીધો છે તેને માટે ખાસ ઉપકાર માનેવામાં આવ્યો છે. મારે કહેવું જોઈએ કે હુંતો આવા કામમાં જે કંઈ, મદદ આપી શકાય તે આપવાને હમેશાં રાજી છું અને સ્ત્રીઓ આવા કામમાં વધારે ધ્યાન આપે અને ઉત્સાહથી આગળ પડે એ પરીણામને ઉપકારના કરતાં વધારે પસંદ કરું છું. છેવટે આસા રાખું છું કે હવે પછીના મેલાવડઓમાં આપણે આજના કરતાં ચઢતી સ્થિતિ જોઈ શકાયું.”

નામદાર રાણી સાહેબ જોલી રજાબાદ મીસીસ મોરારજી આનંદજી દત્તાએ રાણી સાહેબે લીધેલ તકલીફ માટે તેમનો ઉપકાર માન્યો હતો. જેમને મીસીસ પરમાનંદદાસ વિઠ્ઠલદાસ દક્ષેરે અનુમોદન આપ્યું હતું. છેવટે માણસાનકન્યાશાળાની તેમજ સનાતન ધર્મ કન્યાશાળાની બાળાઓએ વિદાયગીરીનું ગીત ગાયું હતું. ત્યાર પછી હાર તોરા વહે-આયા બાદ મેળાવડો વિસર્જન થયો હતો.

હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં આ શહેરમાં મજેલ હુન્નર ઉદ્યોગના પ્રદર્શનમાં આ શહેરની આપણી જોજો બહેનોએ પોતાના ઉદ્યોગની કુશળતા બતાવવા અમુક સ્ત્રીને મુશ્કેલી, તેની કદર ખુઝીને, તે વખતે ઇનામકમીટીએ તે કાર્યની ચોગ્યતાને લઈને જોને

મેડલ આપવાનો હાથ દરેક છે, તે મેડલ આપવા આપણા કૃપાળુ રાણી સાહેબના હાથે આપાતા જોઈ ખુશી થવાનું છે.

સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચાર-હાલમાં આપણા દેશમાં વધતો જાય છે તે સાથે હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી જે કે સ્ત્રીઓનાં બેવહારીકાં જીવનની ઉન્નતી કરનારી હોવાથી ઘણીજ અગત્યની છે.

આપણાંથી આગળ વધેલા દેશમાં, સ્ત્રીકેળવણીની વૃદ્ધિ અને તેનાથી સ્ત્રી જીવનનો ચતો વિકાસ જોઈયું, તો નેના પ્રમાંયમાં આપણા દેશમાં થયો જુજ છે તોપણ આ તેની શરૂઆત તે સ્ત્રી જીવનની ઉન્નતિ થવા સાથે, દેશની આબાદીનું એક ખરેખર ચિન્હ છે.

પશ્ચિમના વિદ્વાનોએ લખ્યું છે કે—આપણો દેશ, અને ભવિષ્યની પ્રજાની ઉન્નતિ કેરવા માંગતા હોતા, સ્ત્રીઓને કેળવણી આપો. કેમજે ત્યાં ત્યાં સ્ત્રીકેળવણીને મુખ્ય કર્તવ્ય ગણ્યું છે તે દેશ અને ત્યાંની પ્રજાની ઉન્નતી આપણે માંજાત જણી યાદીએ છીએ.

વાંચન, તથા લેખન કેળવણી જેમ સ્ત્રી ઉપયોગી છે, તેમ યોગ્ય હિસાબી જ્ઞાન સાથે હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી પણ દેશની અને સંસારની આબાદી કરનારી છે.

આપણા દેશની રીતભાત પ્રમાણે સ્ત્રીઓને નવરાચનો વખત ઘણો મળી રહે છે, તેવા નિયતિના વખતમાં મોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ પણ હુન્નર ઉદ્યોગની કેળવણી લેવા ધારે, નો મેળવી રહે છે અને તે કેળવણી પ્રાપ્ત કરવાથી જરૂર સંસાર સુખેથી ચલાવે રહેાય છે.

હાલમાં ઘણે સ્થળે સ્ત્રી કેળવણીના ભણકારા વાગે છે, અને કેલેકે દેશરે તો હુન્નર ઉદ્યોગની વૃદ્ધિ માટે ઉદ્યોગચાળા સ્થાપન થયેલી સાંખીયે છીએ, તે અધુ કેળવણીના આદરરૂપે છે.

સર્વ માન્ય આ વાતને લઈને આપણા શહેરમાં ભરાએલ પ્રદર્શનખખતે ખાસ સ્ત્રીઓને ઉત્તેજન આપવા, અને સ્ત્રીકેળવણીનો વિકાસ કરવા, એક સ્ત્રી સેકશન જુદો કરવામાં આવ્યો હતો.

આવા શુભ કાર્યોમાં આપણા નેક નામદાર મહારાજ સાહેબે પ્રજાની સગવડ પુરી પાડવા દરેક પ્રકારની સહાય આપી હતી, તેમજ આપણા કૃપાળુ રાણી સાહેબ નંદકુંવરમાએ પણ અચાગત્રમ લઈને, જતે ત્યાં પ્રદર્શનમાં પધારી સ્ત્રીનાં ઉદ્યોગીક કર્યને હજેજન આપ્યું છે તે જોઈ આપણે સર્વ જોડેના ખરા અંતકરણથી તેઓ સાહેબને આભાર માનવો જોઈએ.

વિશેષ કૃપાળુ રાણી સાહેબના પવિત્ર હાથે વહેંચવામાં આવતા મેડલની પ્રસાદિ લેનાર વનિતાઓ પૈકી હું એક હોવાથી, તેઓ સાહેબે પ્રીયેલ અનહદ તરફી માટે અને સ્ત્રીકેળવણીને તન, મન, ધન તથા જાતિમોક્ષથી, આવી સહાય અને ઉત્તેજન આપવા માટે ખરા અંતકરણથી આભાર માની, જુલયુક હાથ માગીને બેસી જવાની રજા લઉં.

ભાવનગર.

સા. સમરત.

તા. ૧૧—૬—૧૦

વિવેધ-વિહાર.

મહારો સિંધનો પ્રવાસ.

(અનુસન્ધાન ૫. ૨૧૧ થી ચાલુ.)

તા. ૨૯ મી જાન્યુઆરી ૧૯૧૦ ને દીવમે અમે અમદાવાદથી કસંચી જવાને ઉપડ્યા. અમદાવાદથી મારવાડ જંકશનના સ્ટેશન સુધી કોઇ જાણવા જેવો બનાવ બન્યો નહોતો. જેધપુર ખીકાનેર લાઇન ઉપર રાત્રે એક બે બનાવ એવા બન્યા કે તે લખ્યા વગરે ચાલે એમ નથી. હકીકત એમ બની કે એક સ્ટેશને (સ્ટેશનનું નામ ખબર નથી) ઘણા ઉતાડ્યો પુષ્કળ ગીરદીને લીધે ગાડીમાં બેઠાવિના રહી ગયા. સ્ટેશન માતરે તથા ગાર્ડે એમને જાહેરથી કરી બેસાડવાની તરદી લીધી નહીં તે ગાડી ઉપડવાનો વખત થવા આવ્યો; એટલામાં ગાડીમાં બેઠેલા ઉતાડ્યોને સ્ટેશન માતરે ને ગાર્ડની સાથે રહી ગ. એલા ઉતાડ્યોને બેસાડવાને માટે તકરાર થઇ. તકરારમાં કોઇ કાવ્યા નહીં, એટલે એક ડમ્પાનાં બધાં માણસો ગાડીમાંથી એકદમ ઉતરી પડ્યાં; આ દેખીને ખીજા ડમ્પાનાં માણસો પણ ઉતરી પડ્યાં ને બધાં ઉતાડ્યોને બરાબર બેસાડવાને તકરાર કરવા મંડ્યા; તે જો ના બને તો હમને દીકીટના પૈમા પાછા આપો. આમ રકચક ખૂબ થઇ; પરંતુ સ્ટેશન માતરે કે કોઇ નમ્યું નહીં. ગાર્ડે એકદમ ગાડી ચલાવવાને તજવીજ કરીને ગાડી જરી ચાલી એટલે હુડહુડ કરતું બધું ટાળું ગાડીમાં બેસી ગયું, ને કોઇપણ ઉતાડ બાકી ના રહ્યો. આ જોઇને હમને ધણીજ રમુજ પડી ને તેની સાથે એમ પણ વિચાર થયો કે જો દરેક રથે ચડકલાસ ઉતાડ્યો આમ મક્કમ રહી મ'પથી ચાલે તો રેલ્વેસત્રાને ઘડીના છઠ્ઠા બાગમાં ષ્ટર્ટકલાસના ઉતાડ્યો કરતાં પણ આમને મારી સવડ કરી આપવાની ચાનક રહે.

ખીજો બનાવ તેજ રાત્રે બન્યો ને તે જરા દુઃખ ઉપજાવે હોયો હતો. ખીના એમ બની કે સ્ત્રીઓના કમ્પાર્ટમેન્ટમાં એક મિધી સ્ત્રી બેઠી હતી. વખત રાલના એકાદ વા-આનો હશે તે વખતે એક પુરુષ સ્ત્રીના ડમ્પામાં પેડો ને જે સ્ત્રી બેઠી હતી તેની પામે તેનાં ઘરેણાં માગ્યા સ્ત્રી ઘણી દુશીયાર હતી તેણે ઘરેણાં આપવા હા કહીને થોડીવાર સુધી પેલાને ઉડાવ્યો. આટલો વખત મળ્યો ને દરમિયાન તેણે પોતાનાં ઘરેણાંને બચકો સંભાળી લીધો ને જોતજોતામાં ગાડીનું બારણું ઉઘાડી એકદમ પુરજોરમાં ચાલતી ગાડીમાંથી બુરકો માર્યો. બહીકણ, નામર્દ પુરુષ, આથી સ્તબ્ધ થઇ ગયો ને શું કરવું ને તેને મુઝવું નહીં આ બનાવની ખબર ગાડીમાં બધે એકદમ ચર્ચ ગઇ, એટલે અડધોએક માઇલ ગાડી ગઇ હશે ને ઉભી રાખી ને એ બાઇની તજવીજ કરી તો મહીમદામન મળી આવી ને પેલો નામર્દ પુરુષ આ દરમિયાન કપ્પાં જતો રહ્યો તેનો પત્તા ના લાગ્યો.

ખીજો દીવસે રહવારે કોટડી જંકશને થઇને સાંજરે પાંચ વાગે કસંચી પહોંચ્યા.

કરાંચીનું બંદર હાલ સુધારે છે. બંદર ઉપર માલની આવગ ઘણી છે ને ધમાલ પુષ્કળ હોય છે, બંદર પાસેજ દોઢેક માઇલને છેડે પોર્ટ ટ્રસ્ટની ઓફીસ છે. કરાંચીની સ્થાને દરિયા માગે મનોરાનો બેટ છે ત્યાં લગ્ન કરે છે, ને દારૂગોળા રાખેલા છે. કરાંચીનું બંદર વસતાં પહેલાં તેની સ્થાનેની બાજુએ એક ન્હાતું બંદર હતું. ત્યાં વેપાર ચાલતો હતો પણ જલે દહાડે રેતીથી બંદર ખુરાવવા માંડ્યું એટલે વેપારીવર્ગ કરાંચી આવીને વસ્યા. કરાંચી ઘણું ખર્ચે સિંધીઓ કરતાં કાઠીઆવાડી ને શુન્સરાતીઓથીજ વસેલું છે. કાઠીઆવાડમાં પણ જોડીઆબંદરના લોકો ઘણાજ છે ત્યાં જોડીઆ બગરજ છે. કરાંચી જોવાલાયક છે, રસ્તા પ્હોળા, મકાનો પણ સારાં ને હવાપાણી પણ સારાં છે. કરાંચીના પ્રમાણમાં ત્યાં વસ્તી નથી. ઘણી છુટી જગ્યા છે. મ્હોટા સરિઆમ રસ્તા ઉપર જેટલી ધમાલ જોઈએ તેટલી નથી. કાંપડ ને ખગુરનો વ્હેપાર ઘણો ચાલે છે. આખા કરાંચીમાં મકાનની બાંધણી કાઠીઆવાડના જેવીજ છે ને કરાંચી મ્હને તો કાઠીઆવાડના એક મ્હોટા બંદર જેવુંજ લાગ્યું. ત્યાં ટ્રામવે છે તે ત્રણ પૈસામાં એક છેડેથી બીજે છેડે લઇ જાય છે. કરાંચીનું કેમ્પ સાફ છે. ત્યાં સિંધનો કમીશનર રહે છે. ત્યાંની ટ્રકોને કેશ બેકસ ઘણીજ સરસ થાય છે. વિભાગતી માલને ટકર મારે તેવી બને છે ને તેનું કારખાનું એક હોરાએ કાઢેલું છે કેમ્પમાં કેશહેરમાં જ્યાં જુલો ત્યાં મ્હોટાં મ્હોટાં મકાનોને પેટીયો છે પણ જાણે એ મકાનોમાં વસ્તીજ નથી એમ લાગે છે. કરાંચીના બે રેશન છે, એક કેન્ટોનમેન્ટ ને બીજું કરાંચી રાહેર. કેન્ટોનમેન્ટનું રેશન ઘણું સાફ બાંધેલું છે. કરાંચી રેશનને મજુર વર્ગમાં રત્નાગીરી ને સાવંતવાડી જીલ્લાના મજુરો કામ કરે છે ને કેટલાક શુન્સરાતી મજુરો પણ છે, કેટલાક ઘોડાગાડીવાળા ઈમેજ, શુન્સરાતી, સિંધી ને હિંદુસ્તાની બોલી બોલે છે. કરાંચીની ટ્રામવે એટલે જાણે ધરની ગાડી, કારણ ટ્રામવેમાં એકજણ એની ઉપડવાની જગ્યાએથી સરસામાન લઇ, એસે ને પછી ચલાવવાનું કહે તો ટ્રામનો હાંકનારો જેનો વખતના મેળ વગર ચલાવવા શરૂ કરે છે તે જગ્યાએ ઉભી રાખેલી હોય ત્યારે જેટલીવાર ઉભી રાખવી ધારે તેટલીવાર ઉભી પણ રહે.

કરાંચીથી દેશ માઇલ દૂર મંગોપીર છે તે જોવાને અમે ગયાં હતાં. સહવારે વહેલા ઉઠી સાત વાગે અમે ઘેરથી બે મજુરો ગેણીઆની વ્હેલમાં નીકળ્યાં. અમે ચાર વ્હેલ કરી હતી ને દસ માણસ હતા. સાત વાગે નીકળી પહોંચી રસ્તે અમે નીકળી પડ્યા. ગેણીઆ હેવાં તો મજુરો ને દોડનારાં હતાં કે ઘોડો તો એમની આગળ પાછો પડે. ઘોડાગાડી આ રસ્તે નહીં ચકતી નથી. યુરોપીઅન લોકો ઉંટ ઉપર જાય છે ને બીજા કેટલાક હોડતા જાય છે કે હાની વ્હેલમાં જાય છે. જમિન પથરની છે ને પહાડમાંથી જવાનો રસ્તો છે. ગાડીઓ રામાવતારની હોય એમ લાગે છે ને જગેરે ભરતજ કંદાર પોતાને મોસાજ જતા હશે ત્યારે હું ધાંરું કે હાનીજ ગેણીઆની વ્હેલમાં પહોંચી મુઠકમાંથી જતા હશે. દશેક વાગ્યાને અમને હમે મંગોપીર આવી પ્હોંચ્યા.

અહીંથી પીરનું સ્થાનક છે ને એએક ન્હાનાં પાણીનાં બાબોચીયાં છે; તેમાં મગરો રહે છે. કહે છે કે આ મગરોની સખ્યા ઘણાકાજથી એટલી ને એટલીજ રહેલી છે. એટલે કે આશરે પંદરેકની રહે છે. આ મગરોને જો કોઇ શ્રદ્ધાથી ખાવાનું નાંખે તો ખાઈ છે બાકી અડતા પણ નથી. ને એમની પાસે ન્હાને અડકીએ તોપણ ધન કરતા નથી.

અહીનાં હવાપાણી હેવાં તો સરસ છે કે જગ્યા પછી એ કલાકમાં પાણી ભૂખ લાગે છે. અહીંથી પાંચસેવારે દૂર લેપર એસાઇલમ (પતીઆને રહેવાનું મકાન) છે. તે હૈદ્રાબાદવાળા હીરાન-હંનુ બનાવેલું છે. આ એસાઇલમ આમળ પ્લાંડમાંથી ગંધકવાળું હુંનું પાણી આવે છે. આ પાણીને કુંડમાં વાળી લીધું છે. ચાર પાંચ કુંડ કપી છે. તેમાં એકમાં પતીઆં નાલ છે, એકમાં મુસલમાન નાલ છે, એકમાં હીંદુઓ નાલ છે ને એક સ્ત્રીઓ સારું ખાસ રખેલો છે. આ કુંડમાં હમે ખૂબ નાલો ને રહેનાય એવું ગરમ પાણી છે તેથી નાહવાની મન પડી નાહી રહ્યા કે શરીર હલકું કુલ જેવું થઇ ગયું ને સાબુની તો ગરજ ના રહી. મેલ એની મેળે શરીર ઉપરથી નીકળી પડ્યો. આ જગ્યાની આસપાસ પ્લાંડ આવેલા છે ને ઠંડી બહુ પડે છે. આ એસાઇલમમાં કાઠીઆવાડનો શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ છે ને દાકતરની જગ્યા ઉપર છે, અહીંયાં બપોરે અમે મિળાન જગ્યા ને યોડી ઉધ લઇને સાંજે પાંચને અમલે પાછા કરાંચી જવા નીકળ્યા તે રાત્રના આડેક વાગ્યાને અમલે જઇ પહોંચ્યા.

કરાંચીમાં ઇસ્ટ ઈંડીઆ કંપનીના વખતમાં એક નવમલ શેઠ થઇ ગયાં છે તે બહુ ધનાઢ્ય હતા. એમને વિશે કહેવાય છે કે એમણે ઇંગ્લેન્ડ સરકારને પૈસાની ઘણી મદદ કરી હતી તેથી એમની રહે એટલી પડતી કે લોકો આજ પણ કહેવંતમાં કહે છે કે, “રાજ્ય રાણીકા, અમલ ઇંગ્લેન્ડ, ઓર લુકમ નવમલ શેઠકા.”

કરાંચી બંદર હેવું છે કે જે સરકાર ફારીનમેઇલ, મુંબાઇના કરતાં કરાંચી પહેલી લાવવાને લુકમ કરે તો મુંબાઇ ધડીનાં છઠ્ઠા ભાગમાં તૂટી પડે. કરાંચીનો બેપાર વધી જાય ને વસ્તી પણ ઘણી વધે. હવા પાણી સારાં છે, જગ્યાની છુટ ધણી છે, વેપાર છે પણ માત્ર આ કારણને લઇને કરાંચી વધી શકતું નથી.

સિંધમાં બધે ધર્યાં પણ જ્યારે કરાંચી ગયા ત્હારેજ “સોનાનો સુરજ ઉગીઓ” વિગેરે લોકગીત (લઘપ્રસંગનું) અમે સાંભળ્યું ને વરયોડા પણ જોયા. તે વખતે એમજ જાણ્યું કે જાણે ગુજરાત, કાઠીઆવાડમાં જ એકા ધીએ. અહીં વરયોડામાં મથાલો (કાકડાઓ) તો ત્રાધરીઓજ ધરે છે ને ઢોલ તાસાં ને વાળું વગાડવાનું તો મુસલમાનોનેજ લખી આવેલું હોય તેમ લાગ્યું. આ ફરી અમે શીકારપુર ફરીથી ગયા ને ત્હાં અમલવાદવાળા રૂ. રા. બ. લડુભાઈ નન્દલાલે (એતે ઇસ્તરદર હતા ત્હારે) પેતાના યી. મુનીલાલ ના નામનો બાગ બનાવ્યો છે તે જોયો. હાલ તે મુનીસીપાલીટીના તાબામાં છે, જે જે બહેમો એશિયામાં પ્રચલિત છે તે અહિંયાં પણ આવે છે.

કરાંચીથી જન્યુઆરી માસની અર્ધવચ્ચમાં અમે કલકત્તે જવાને ઉપડ્યા. કલકત્તે જતાં વચ્ચે આગ્રામાં અમે મુકામ ધર્યો. આગ્રે જવા અમે રેલ્વેગાડીમાંથી ઉતર્યા કે તરતજ ચાર પાંચ જણ અમારી પાસે આવ્યા ને કહેવા લાગ્યા “કેમ સાહેબ વિશીમાં આવશો ? એમ કહીને પોતાના શરનામાવાળાં કાઠાં અમને આપ્યાં. મહે તે કાઠાં લઈ લીધાં ને કહ્યું કે અમારે વિશીમાં ઉતરવું નથી. અમે તો અમુક માણસને ત્હાં ઉતરવાના ધીએ ને તે રેશન ઉપર પણ આવ્યો હશે; કારણ કરાંચીથી નીકળ્યા ત્હારે કરાંચીમાં જે માણસના અમે પરાણા હતા તેણે આગ્રામાં પોતાના ઝાળખીતા વેપારી ઉપર તારથી

અમારી ત્યાં જવાની ખબર આપી હતી ને કાગળથી પણ લખ્યું હતું કે રોશને જાને; પણ તે માણસ રોશને તો બીલકુલ જણાયો નહીં. તો નહીં પણ જ્યારે એને ઘેર જઈ તબીબ કરી કે દલાણું બાઈ છે ત્યારે જવાબ મળ્યો કે એતો એ દીવસથી ગામ ગયા છે; પાછળથી ત્યાંના બણીતા માણસે અમને કહ્યું કે જોણે તમને “ગામ ગયા છે” કહ્યું તેજ એ પોતે માણસ હતો. આમાં તો મન એ બાબતે આમ બહુ બને છે. અમે તો એને ઘેર જતાં પહેલાં જોઈવલું કરેલીજ હતી ને સામાન બધો એક વિશીમાં સુકાવી, ચાલ પાણી પી કરીનેજ બહાર ગામ જોવા નીકળ્યા હતા. આમાંમાં વિશીમાં એક બનાવ બન્યો તે મેંધવાજેવો છે. જોવા અમે વિશીમાં ગયાને સામાન ગાઠવીને મૂક્યો કે તરતજ એક માંણસ કાચુલીના વેપમાં વિશીની એક કોટડીમાંથી નીકળ્યો ને પાણીનો નળ હતો ત્યાં પાણી લેવા ગયો; એટલે વિશીવાળાએ હેને રોક્યો કે તું સુસલગાન છે માટે નળને ના અડકીશ. કાચુલીના વેપમાં જે માણસ હતો તે હતો તો ઘરડો પણ મજબૂત બાંધાતો હતો ને હેને દાઢી નહોતી. પાણી લેવાની ના કહી તે ઉપરથી પેસો કાચુલી પુછળ વિશીવાળા ઉપર ઉતરી પડ્યો ને ગાળો દેવા મંડ્યો. વિશીવાળાએ આ ઉપરથી કોટડીના ભાગના પૈસા માંગ્યાને કોટડી ખાલી કરવા કહ્યું. કાચુલી માસે પૈસા નહોતા એટલે પોતાની કોટડીમાં જઈને એ શાલો લઈ આવ્યો ને વિશીવાળાને ગાળો દેતો જય, ઘાંટા પાડે ને કહે કે લાચાર છું. શું કંઈ? મહારો જનાનો કોટડીમાં બેઠો છે નહીં તો આમને આમ પૈસા આપ્યા વગર આવ્યો જત, પણ ખેર લે આ શાલો બજારમાં વેચી આવીને તારા પૈસા આપું છું. આમ તકરાર ચાલે છે એટલામાં જે ચાર વેપારી પણ શાલ ખરીદવા ત્યાં તાબડોતબ હાજર થઈ ગયા; બહો અનાયાસેજ આવી પહોંચ્યા ના હોય. શાલોના રૂપીઆ કાચુલીએ પાંતરીસ કલા. એક બેપારીએ દસ રૂપીઆથી શરૂ કર્યું ને પંદર સુધી આવ્યો. યોગ રૂપીઆ ત્યાંને ત્યાં ગણી આંપધો માંડ્યા. બીજાં દુકાનેથી અપાવવા કહ્યું. બીજા વેપારીએ પંદર રૂપીઆથી શરૂ કરી વીસ રૂપીઆ સુધી આવ્યો ને એજે પણ યોગ રૂપીઆ ગણી અપવા માંડ્યા ને બીજાં દુકાનેથી અપવા કહ્યું. વિશીવાળો આ દરમ્યાન અમને કહેવા લાગ્યો સાહેબ? શાલો લઈ લ્યો સારી છે. આપને રૂપીઆ અરાદમાં એ શાલો અપાવું. અમારામાંના એક જણેનું મન આથી લલચાયું ને એ શાલો રાખી લીધી. હું આજે આ બીજા ફેરી આવ્યો હતો ને કેટલીક ત્યાંની હજીકંતથી વાઢે હતો. આ બધો તાજ હું જોયા કરતો હતો ને પેસો કાચુલી જોવા હતો તેને હું બારીકીથી જોયા કરતો હતો. મને બેઠે પડ્યો કે એ કાચુલી નથી પણ કોઈ આગાનોજ રહીશ છે; તેથી જે કોટડીમાં એનો જનાનો છે એમ એ કહેતો હતો. એણીવાસ બીજા જહાને હું ગયો ને એ લોહા આ બધી રકઝક કરતા હતા તે દરમ્યાન ધીમે રહી બારણું ઉઘાડી જોયું તો કોટડી ખાલીજ. તરત હું પાછો ર્યો ને શાલો એની પાછી અપાવી દીધી ને બધું તૃપ્ત, તોફાન છે એમ મેં બધાને સમજાવ્યું. અને પછી વિશીવાળાને ખૂબ ચડાવ્યો. કાચુલીના વેપમાં જે આદમી હતો તેને પણ ઉઘડો લીધો ને પોલીસ ખબર અપવા પટાવાળાને હેના. પૂર્ણ લેખાસર્મ મોકલ્યો. અત્યાર સુધી પટાવાળાએ એનો ઘટો પહેલો નહોતો. પોલીસને બોલાવવા તો નામનોજ મોકલ્યો હતો. કાચુ કાંઈ ગુન્દો નહોતો બન્યો, પણ માત્ર ધમકી દેવાજ આમ

કલકત્તેથી એક દિવસ અમે જગન્નાથપુરી જઈ આવ્યા. અહિંયાં ગોવર્ધનમહાના શંકરાચાર્યના અમે મહેમાન થયા હતા. અહિંયાના શંકરાચાર્ય સ્વભાવે ધણા સારા છે, ને વિકાન છે. પોતે ગુજરાતી છે ને હિંબરીના રસીય છે. જગન્નાથપુરીમાં પેદા કે ત્હાંથી નીકળ્યા ત્યાં સુધી પૈસાજ અમારે લોકોને આપવા પડ્યા છે. કેહેવત છે કે બીજેના મુઠાય તે તીર્થે મુઠાય તેમ અમારે પણ ચર્ચુ રૂપીઓ વટારીએ તો આને અડધો પૈસો વટાવે ને ને પધઓ તો આલેજ નહીં. અહીંયાં પંડ્યા લોકો ધણા ધનવાન છે ને અલ્લેક પંથો દસદસ બાર બાર શુભાસ્તાઓ રાખે છે. જગન્નાથજીનું મંદિર ધણું ભવ્ય છે. તમામ પત્થરનું બનેલું છે. ઓઢીઆ લોકોનું પ્રબળ ધણું છે. ધર્મગુરુએ ઉઢીઆ જેવા જંગલી લોકોને આર્થ ધર્મની અમર કરી હશે તેનું અહીં આગ્યાથી બાન થાય છે. ચંદન તળાવ માકેડેય તળાવ વિગેરે સ્થળ જેવા જેવાં છે. શંકરાચાર્યની આશ્રમ દરીયા કિનારે આવેલો છે ને ધણો સારો છે. શિવ, વૈષ્ણવનો ઝઘડો અહીં જણાતો નથી. હાલના શંકરાચાર્ય ૧૪૪ મા ગાદી ઉપર છે. શંકરાચાર્યના મઠમાં માત્ર શિવનું લિંગજ છે, ને સ્થાને રાધા કૃષ્ણની મૂર્તિ જેને ગોપાળ કહે છે તેનું મંદિર છે. આથી જણાય છે કે બે મતોને એક બાજુ સાથે જોડવા પ્રયત્ન કોઈ શંકરાચાર્યની ગાદી વાળાએ કર્યો હશે. મઠમાં મૂળના શંકરાચાર્યની સ્મારિકની મોટી મૂર્તિ છે. મઠમાં વ્યવસ્થા સારી રહે છે ને ખર્ચ પણ નિયમિત રાખેલું છે. જગન્નાથજીનો આજનો શણગાર જે માત્ર બાર માસમાં એકજ ફેરી થાય છે. તેવો હતો એમ અમને કહેવામાં આવ્યું. શણગારની ખૂબાતો સારી હતી.

જગન્નાથજીથી પાછા કલકત્તે આવ્યા ને ત્હાંથી ગયાજી ગયા. ગયાજીમાં સ્ટેશને ઉતરતાં ખાંચ પચીસ પંડ્યાના શુભાસ્તાઓ વળગ્યા. પણ અમનેતો તેના ઉપર ભગામણ ચઢ હતી તેનેજ પંથો ક્યો. એટલે કે પંડ્યાને પોતાને અમે તો જોયોજ નથી પણ તેના શુભાસ્તાને પંડ્યો કર્યો. અહિંયાં શશ્ય નદી (નદીતો કહેવાનીજ છે કારણકે માંહી રેતીજ ઉડે છે) માં, એક થોડું ખાખોચીકું હતું તેમાં સ્નાન કરીને રામશિલા, પ્રેતશિલા, બ્રહ્મકુંડ, રામકુંડ, કાકમલિ વિગેરે વિગેરે સ્થળે જઈયા પહોંચે ઉપર જઈ શ્રાદ્ધ કર્યો ને સ્નાનના પ્હોર ત્હાંથી ત્રણ ગાઉ ખુદ ગયા છે તે જોવા ગયા. અહિંયાં મહાત્મા ખુદનું મ્હોડું મંદિર છે. ને હાલમાં ઇંગ્રેજ સરકારે જોઢીને જૂતા (અશોકના) વખતના કારીગરી વાળા સ્થાને મકાનો પ્હાર કાઢ્યાં છે તે જોયાં. મંદિરમાં તમામ જગ્યાએ ધજા, પતાકાઓ છે ને દરેક ધજા ઉપર કાઈ ઉપર જગ્ગાનીજ તો કોઈ ઉપર બ્રહ્મદેસની તો કોઈ ઉપર આધ્મીજ બાપામાં લખેલું છે. બે મ્હોટા ઘંટ છે ને ઘંટ ઉપર પણ કાઈ બાપામાં કોતરીને લખેલું છે. અહીંયાં બે બ્રહ્મદેસના સાધુ રહે છે. એક જગ્ગાનીજ ને એક આધ્મીજ સાધુ રહે છે. જગ્ગાનીજ લોકોની ધર્મશાળા અહીં છે. ખુદના મંદિરમાં સપાતો એક મહંત છે તેની છે ને તેનું પોતાનો ભવ્ય મકાન સાધુ સતો સાથે રહેવાનું પણ સ્થાનેજ છે. અહીંયાં એક જગ્ગાનીએ નિશાળ કાઢી છે. જગ્ગાનીજ વિગેરે અહીંયાં પાંચે લુગડાને જોડા સહિત ખુદની મૂર્તિની પુજા કરે છે. બોધી જાડ જુનું તો પડી ગયું છે. પણ એક રીપજો હાલમાં તે જગ્યા ઉપર છે ને ત્હાં એક પત્થરની એક મુઠેલી છે. ગયાજીથી ખુદ ૧૫૫ જગ્ગાનો રસ્તો રમણીય છે ને શશ્યને કાંડે કાંડેથી જવાય છે.

ગયાછથી ઉપડીને અમે અયોધ્યા ફૈઝાબાદને રોજીનેથી ઉતરીને ગયા. ફૈઝાબાદને અયોધ્યા ખે એક બીજા માથે જોડાઇ ગયેલાં છે. ફૈઝાબાદ સાહે રોડેર છે. અમદાવાદ જેવા ન્હાના પ્રમણમાં ત્યાં પણ બજારમાં જણુ દરરાજ છે પ્રદેશ બધો રમણીય છે. અહીં સરયુ નદીમાં સ્નાન કરું, ને મંદિરોમાં દર્શન કરી વળ્યા. અહીંયાં કહે છે કે પાંચ હજાર મંદિર છે. મૂળતો રાજ્યમેકલ જેવું લાગે છે તેમાંથી આ બધાં મંદિરો ખતાવેલાં જણાય છે. હનમાનનું બન્ધ મંદિર અહિં છે. અહિના રાજ્યનો મેકલ પણ મુખ્ય મંદિરની સ્થાનેજ છે: સરયુ નદીનો પટ ધણેજ મ્હોટો છે. ગંગા ને નર્મદા નદીથી પણ મ્હોટો છે ને કાંડે એક હાથ દરજ અખૂટ જગ છે. નદી ઘણી ઊંડી છે. અહિં પણ પડયા તો હજારજ હતા તે એક કલાકમાં દોઢ રૂપીઆ સ્વેજ કમાઇ ગયા.

અમે અહિંયાંથી કાઠી ગયાં ને કાઠીવિષ્ણનાથનાં દર્શન કર્યાં. મંદિરાનું રોડેર કાઠી કહેવાય છે તે એવજ છે. કાઠીમાં બીજું તો કાંઇ જોવા જેવું નથી; પણ માત્ર સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ જેનાને અમે ગંપા. સેન્ટ્રલ હિંદુ કોલેજ કહી હશે એવ મને વધારે કરવું પડ્યું ત્યાં આગળ જમ પ્હોંચ્યાં એટલે તો નિરાશાજ થઇ. જહારથી મકાન જોઇને તો નિરાશાજ થઇ; પણ અંદર ગયાં કે તરતજ સ્થાને સરસ્વતિનું મંદિર દીઠું, ને મ્હોટું ચોગાન વચ્ચે આવેલું છે. એક બાજુ ઉપર બજારાઓ માટે રેકેવાનું મકાન છે ને તેની અવરથા સારી છે. મકાનની માંચડી મુસલમાન ધાટને કિંદુ ધાટને ને ઇંગ્રેજ ધાટને મળતી પરચુરણ છે. ઉપર આગાહીના તોડા જોઇને તો મુસલમાની મકાનજ કેઈ કહે, પણ વળી સરસ્વતીનું મંદિર છે એટલે હિંદુને મળવું લાગે છે ને પાછળની બાજુએ પ્રેક્ષસરને સ્કુલનાં મકાન જોઇએ તો ઇંગ્રેજો મળવું લાગે છે. ગંગાનદીનો મણીકણીનો ધાટ જોવાલાયક છે.

અહીંથી હમે હરદ્વાર ગયા. હરદ્વારમાં ગંગાનો પટ ધણેજ ન્હાનો છે ને ધર્મશાળાના એટલા ઉપર યહને પાણી વડી જાય છે. અહીં પણ ધાટ બહુજ સરસ બાંધેલા છે. પાણી ગંગાનદીનું એટલું તો ચોખ્ખું અહીં છે કે કાંઇ કહેતાની વાત નહીં. અહીં સ્નાન કરી મંદિરોમાં દર્શન કરી દીઠી ગયાં. હરદ્વારમાં અમદાવાદવાળા રોડ (સર) વીતુ બાંધી ધર્મશાળા સારી છે.

દીલ્હીમાં બીજાં બધાં રોડેરો કરતાં કાંઇ ખાસ વધારે જોવાનું નથી પણ ત્યાંની જુમામસ્જિદનો કિલ્લો જરા કીક છે. પેહેલે દીવસે આ બે વાના જોઇ આવ્યા. કીલ્લામાં અહીંયા પણ આગા માફક પ્હેલે દરવાજે યુરોપીઅન સોલજરનો પેહેરો રહે છે. આગળ જતાં સાધારણ બજાર આવે છે ને અંદર છેક જૂહી જૂહી દબની મસજિદો છે. અહિંયાં જે તખ્ત (આરમખદાણું) નાદીરશાહે લુટ્યું હતું તે પોરું છે. મસ્જિદોમાં જાત્ય જાત્યના પત્થરમાં કોતરકામ ધણુંજ સાફ છે. કીલ્લાની પાછલી બાજુએ જમના નદી વહે છે ને તેના પાછળના ઝખામાંથી ધણેજ સરસ દેખાવ આવે છે.

બીજે દીવસે કુતુબમિનાર, ત્યાંથી અગીઆર માઇલ દૂર છે તે જોવા ગયા. મૂળતો મિનારાનું નામ યમુનાસ્તંભ હતું પણ કુતુબદીને માત્ર એના ઉપર કોરાનમાંથી અક્ષરો કોતરાયા ને પોતાનું નામ આપ્યું તેથી એ નામે ઓળખાય છે. કુતુબમિનારનાં લગભગ ૩૫૫

મંગથીયાં હમે ચંદ્રયાં ને છેક ઉપર જમને બેસુતો બુંતું દિલ્હી નું દિલ્હીને જમના નદીને દેખાવ સારો આવતો હતો. અહીંયાં પ્રચુરાજનો (કાંઈ કંઈ છે કે ખુદતા વખતનો) લોટનો સ્તંભ છે ને એના ઉપર પણ કેહેછે સંસ્કૃતમાં દારશીમાં વિગેરેમાં કાંઈનું કાંઈ. લખેલું છે. વિષ્ણુમંદિર આની સહામે છે ને ત્યાં એક લેખ છે તેમાં લખેલું છે કે ચોથા સૈકામાં આ મંદિર બનેલું છે કુંતુબિનાર બતાવે રસ્તામાં હુમાયુ; નિઝામુદ્દીનને મનસુર (ખાદશાહનો વંછેર) ની કબરોનાં મકાનો બેતા ગયા. આ બંધાં મકાનો માત્ર એકજ દબનાં છે. મ્હોટાં મ્હોટાં યોગાનને સાધારણ કોતરકાંબેને અંદર આરસની કબર આટલાનેજ સમાવેશ થાય છે. કોઈકમાં સાધારણ નહીં જેવો ખામ હોય છે ને વચ્ચે અડિટા પાણીનો હોળ છે.

દીલ્હીથી ઉપડી અમે મથુરા ગયા. અહીંયાં પણ પૈસો મ્હારો, પરમેશ્વર બસ પડ્યા આવી પ્હોંચ્યા ને દર્શન કરાવ્યાં; દર્શન કરી લઈ અમે ઇંદાવન બેવા ગયા ત્યાં કાંઈ ન્હોતેતો એટલું બધું તારીફ કરવા જેવું લાગ્યું નહીં. સાધારણ છે. મથુરાંથી પાછો દું દીલ્હી આવ્યો ને ત્યાંથી કુરસેર બેવા રાત્રની ગાડીમાં ગયો સહવારમાં ચારના અમલે ત્યાં જઈ પ્હોંચ્યો ને કુરસેર ઉપર ઉભા ઉભા મનર ફેરવવા માંડી. કાંઈ કાંઈ વિચારો થઈ ગયા પણ એનું અહીં કાંઈ પ્રયોજન નથી. અહીં પણ એક બે મંદિરો થઈ ગયાં છે. પાછો દીલ્હી આવ્યો ને દીલ્હીથી અમદાવાદ આવી પ્હોંચ્યો તે દરમ્યાન કાંઈ બહુવા બેગ બનાવ બન્યો નહોતો.

ઉત્તર હિંદુસ્તાનને એ બાબત ઉપર મુસાફરોને રહેવાનાંઓ કાચા પોચાને બહુ સંતાવે છે. ને બે સમાઈ ગંજનું તર હોય તો ગમે તે કલાસની તમારી ટીકીટ હોય તો પણ તમને એશઆરામમાં મુસાફરી પણ કરાવે છે. માત્ર એક આનો આપી ગમે એટલો સામાન લઈ ઉપલા વર્ગમાં એશી મુસાફરી મુસાફરો કરે છે.

બહુ લંબાણ થવાનો બચથી મુસાફરીની કેટલીક બાબતો લખી મોકલી નથી, માત્ર સારાંસારે બેળ આપી છે, જેથી વાંચનારને કંટાળો ના આવે.

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

- (૧) લેખકોને વિનંતિ કે તેઓએ ચોખ્ખા અક્ષરે કાગળની એક જ બાજુએ સાદીથી લખવું.
 - (૨) મહેસા લેખ છપાવવા અંગર પાછા ચોકલેવા સમાજ બંધાતી નથી તેમજ ગેરવસ્તુ પડેલા લેખને માટે સમાજ જવાબદાર નથી.
 - (૩) સદ્ગીવાળાં લખાણને માટે લેખકને જવાબદાર છે ને સમાજ નથી.
 - (૪) અમને મહેસા લેખો દાખલ કરવા કે કેમ તે બાબતનો નિર્ણય કમવાર થતો હોવાથી તે વિષેનો જવાબ તરત માગવાની ઉતાવળ ન કરવા લેખકોને વિનંતિ છે.
 - (૫) અમારી માહિતી માટે લેખકોએ પોતાની સંજ્ઞા ઉપરાંત ખરેખર નામ કે કાણા સહિત જણાવવું. ખરા નામ વિનાના લેખો પર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ.
- સંપ્રદાન પત્રવ્યવહાર “ મંત્રી, બન્ધુસમાજ, સુન્દરીમુખોષ મંદિર, રાયપર, અમદાવાદ ” ને સરનામેજ કરવો.

ખાસ બેરાં માટે દવાખાનું—

- (૧) જલ્દા તથા સ્ત્રીધા વાળને પતલા સફાઈદાર તથા વાંકડીયા બનાવનારી દવા. રૂ. ૧.
- (૨) ચંદ્રમલા પાવડર—આમલીપરનો મેલ દૂર કરી શરીરની કાંતીને સતેજ બનાવે છે. રૂ. ૧.
- (૩) યુવતી સૌંદર્ય રક્ષક—શરીરપરની કચ્ચલીઓ દૂર કરી ચહેરો, ખભા, હાથ, બીજેરેને ટટાર તથા ઉપસેલા બનાવે છે. રૂ. ૩.
- (૪) બાપાનીજ ખારતી પાવડર—બચ્ચાંઓને ધવાડની માતાઓનું દુધ વધારે છે. રૂ. ૧.
- (૫) અજલા સંરક્ષક—દુખળી, લોહી વગરની, લાંબા વંખતથી પીડાતી ખાનુઓ માટે તંદુરસ્તી આપનારી દવા. રૂ. ૩.

બેરાંના રોગ સંબંધી કોઈપણ સલાહ મંદત આપવામાં આવશે.—

સૌંદર્ય પ્રલાકર. (ખાસ યથેલાં) મીડવાઈક એન્ડ નર્સ.
પન્નાલાલની ચાલી—પોસ્ટ બોર્ડ રોડ—મુંબઈ.

નામદાર પ્રિન્ટિંગ સરકારે તેમજ નામદાર ગાયકવાડ સરકારે
લાયજેરી માટે મંજૂર કરેલી

તૈયાર છે. **ગીતમાળા ભાગ ૧ લો.** તૈયાર છે

(આવૃત્તિ ૨ છ.)

જેમાં આધુનિક વિદ્યાન લેખકો તથા કવિઓની, ઇશ્વરમરણ, શૃંગધર, નીતિ, સદ્ગી, સૌંદર્ય, દેશભક્તિ ઇત્યાદિ વિષયો ઉપરની હવે પ્રતિની કવ્યમય, સુન્દર અને રસિક રાગો-વાળી ૮૦ ગરબીઓનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. હવે વર્ગનો, ગરબામંડળોમાં આ પુસ્તકમાંની ગરબીઓ ખાસ પસંદ કરવામાં આવે છે. જે લી આરતિ ચોક્કસ સમયમાં ખાતરી ગયા પછી ધણે ધણે કેકોલેથી—નામદાર ગાયકવાડ સરકારના કેળવણી ખાતા તરફથી પ્રણે વખતોવખત થતી માગણીને લીધે તેની આ બીજી આરતિ કલાકવાની નકર જણાઈ છે.

મુલ્ય છે આના. સપાઈક બન્ધુસમાજ. અમદાવાદ.

મળવાનું છેકણું—સુન્દરીમુખોષ મંદિર. રાયપર, અમદાવાદ.

સંકરરાય અમૃતરાય. રાયપર અમદાવાદ.

અમુલ્ય ભેટ.

‘વૈદ્ય વિદ્યા.’

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ સખી

મોકલનારને કીંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

જામનગર—ઠાઠીયાવાડ.

“સુન્દરી સુબોધ”

(૭ મું વર્ષ)

શ્રીઓ મારે સરજી મુજસતી લાપામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક પૃષ્ઠ ૩૨.

૬૨ વર્ષે એક રસિક જાને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે,

વાર્ષિક લગજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયે.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ; અમદાવાદ.

આ પત્રનું વર્ષ સપ્ટેમ્બર (શ્રાવણ) થી શરૂ થાય છે અને નવા આઠમે વર્ષના
સથી-૪ કરવામાં આવે છે વર્ષની વચ્ચે નવા ચતાર આઠમેને પાછલા અઠ્ઠા મોકલી
વામાં આવે છે,

અમદાવાદ—ધી ગુજરાત પ્રીન્સિપલ પ્રેસમાં સા સામાવાલ મ જાણસે છાપ્ય

સાહિત્ય પરિષદ તરફનો ઈનામી નિબંધ.

કાંસાનો ચાંદ અને રૂ. ૨૦૦ નું ઈનામ.

“ લિટિરા સમયના ગુજરાતનો આર્થિક ઇતિહાસ વિશેષ કરીને સુબાઈ મુરત, અમદાવાદ આદિ શહેરોને લગતો ” એ વિષય ઉપર ગુજરાતી ભાષામાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખનાર સૌ અગર પુરૂષને સાહિત્ય પરિષદ તરફથી કાંસાનો ચાંદ અને ગોરેળના નેમ નામદાર કાગર સાહેબશ્રી તરફથી ૨૦૦૦ નું ઈનામ આપવામાં આવશે

જાગૃતી એન્ડ બાળુએ લખેલી નિબંધની બે નકલો તા ૧૮ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૧ પહેલાં પરિષદના સેક્રેટરી રા બળવતરાય મલ્યાણરાય કાગર ઉપર સર્નકોટ મોકલવી

નિબંધ.

મુલજી દુલભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવા ભજનો, નવા કાવ્યો, પાના ૧૫૦, ઉત્તમ છપાઈ ને બાધર્થ

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનું ડેકાનું—અ. સૌ. જમનાપ્રદેન નગીનરાસ મનર્થ,

ખાણુગાં વાલકેશ્વર, સુભ

ખાસ બેરાં માટે દવાખાનું—

- (૧) બાકા તથા સીધા વાળને પતલા સફાઈદાર તથા વાંકડીયા બનવાનાર દવા. રૂ. ૧
- (૨) ચ દ્રવ્યેલા પાવડર—આમડીપરનો મોઢ દૂર કરી શરીરની કાલીને સતેજ બનાવે છે. રૂ. ૧.
- (૩) સુવતી સૈંદર્થ રક્ષક—શરીરપરની ઠરચલીઓ દૂર કરી ચેહેરો, ખભા કાંધ, વીગેરેને ટટાર તથા ઉપસેલા બનાવે છે રૂ. ૩.
- (૪) બાપાનીજ બારલી પાવડર—ખચ્ચાંઓને ધવાડની માતાઓનું દ્રવ્ય વધારે છે. રૂ. ૧.
- (૫) અબલા સંરક્ષક—દુબળી, લોહી વગરની, લાંબા વખતથી પીણી બાનુઓ માટે તંદુરસ્તી આપનારી દવા. રૂ. ૩.

બેરાંના ઝોગ સબધી મેઈપમ સલાહ મફત આપવામાં આવશે—

સૌંદર્ય પ્રવાહકર. (ખાસ થયેલાં) મીડવાઇફ એન્ડ નર્મ પન્નાલાલની ચાલી-પોસ્ટ ઓફિસ રોડ—સુબર્બ

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાસરદાસિ ગોવર્ધનરામભાઈના સબ્દોમાં કહીએ તો "સ્રીશી પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય શરીરે જળવતી, રાગહીન અને "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છત્તાઓ અને હિંસામાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં કલ્યાણ કરવા "શક્તિમતી અને હત્યાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ષને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની "કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે;" પતિશક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે અને તેનાં આંતર-વિશ્વાસોની હર્ષિયામાં પોતાના હૃદયતરંગ બેળતી હઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી ફિરિંગી સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે. "સીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રલ નથી, અને પ્રલ વિના રાગ્ય નથી..." "સ્રીની ઉત્તરિવિના દેશની ઉત્તરિ અસહ્ય છે."

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૨૦ સપ્ટેમ્બર:-લાદ્રપદ વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૧ લો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

નિજધર્મ.

" નિજધર્મ " પટલે પોતાનો સાસ ધર્મ, જેને આપણે સ્વધર્મ કહીએ છીએ. પ વિપયમાં સ્ત્રી—પુરુષના, સર્ગા-સંબંધીઓનાં, માદ-માંડુઓના, મિત્ર-મિત્રના, શેઠ-ચાકરના, પમ અનેક ધર્મોનો સમાવેશ થાય છે; માટે પ્રથમ સામાન્ય ધર્મ શું, તે આપણે યરાયર સમજવું જોઈએ. ધર્મસંબંધી કેટલુંક જ્ઞાન પુરુષો ધરાવે છે ધરા, પરંતુ યદુજી થોડાકો તેનો લાભ પોતાની અર્ધાંગનાઓને આપે છે. આથી સ્ત્રીધર્મ અજ્ઞાન રહે અને પરસ્પરનો સંસાર સંતોષકારક ન નિવડે, તેમાં શી નવાઈ ? વઢી પુરુષો પોતે, સ્ત્રીઓ પાસે નાના પ્રકારના ધર્મો પહ્લાવવા તૈયાર રહે, પણ પોતે તે પ્રમાણે ક્ષયચિત્ત વર્તે તો ' નિજ ધર્મ ' શું વંધારણ કેમ નિમે, તે સમજી શકાશે. સિવાય સ્ત્રીઓનું અપમાન પણ યીજા લોકો કરતાં આપણામાં વિશેષ છે. અલગત સ્ત્રીઓમાં કેલ્લયણી નથી, સુવિચાર નથી અને ધારો કે તેઓ કદી અપમાનને પાત્ર છે, તોપણ શું પુરુષોની ફરજ નથી કે તેમને સુધારવી નહિ ? સ્ત્રીઓને લાયક કરો છાજતી છુટ આપવામાં આવે તો તેજ અચઢા પ્રચઢા થઈ સહાયતા કરે; પરંતુ તેમને પકદમ ઉતારી પાડવામાં આવે છે, ત્યારે મ્હારે કેવું જોઈએ કે:

દોહરો.

નારી નરનું નૂર છે, નારી જગનું માન;
નારીય નર નિપજ્યા ધ્રુવ પ્રહ્લાદ સમાન.

ઘોર ધિક્રમ અને રાજા ભોજં જેવા માંધાતા, તે પણ એક મયલાથીજ
સન્મ્યા હતા.

સૌ. માળેકવાઈ કહાનજી કાવિ.

કાવ્યકુંજ.

આર્ય દમ્પતીનું પ્રભાત.

૧

પ્રિય સજની !

નાગ શરદની વીતિ, રજની

પ્રિય પ્રિય સજની !

ઉધા વાત અહિં વાવા માંડયો,

ચંચલતા સહુ ઢેહે રેડે,

ભારતભૂમિનાં દિવ્ય રસેલાં.

હેત્રો ભે સીંચેને સૌ ખેડે.

સજજ યદ્ય લખીં નાં ત્યાં સજની,

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની.

૨

પ્રિય સજની !

નાગ વીતિ અધારી રજની,

પ્રિય પ્રિય સજની

પુરુષ પુરુષ સાથે રમવાને,

મળવા મળવવાને નાતો;

પ્રકૃતિ સાથેની પ્રિયમંયતાં

ખીલવવા તુજને તે કહેતો;

ખીલવ ખીલવ અનુરાગ જગતનો,

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની.

૧૮૬

પ્રિય-સજની !

જાગ, જાગ વીતિ રજની,

પ્રિય, પ્રિય સજની !

વિશાળ આ સહુ સૃષ્ટિ વિષય પર
જમાવ નિષ્કંટક તું પ્રભુતા;

લોગ યોગનાં સાધન સૌથે

અર્પાશે પ્રિયને તે અર્પ્યા;

સૃષ્ટિ વિષે સંજ્ઞા થા સંચરવા

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની !

૪

પ્રિય સજની !

જાગ, જાગ વીતિ આ રજની

પ્રિય, પ્રિય સજની

વિરાટી, મળતો પરમાનંદ

તુજ મનમય તંત્ર આચરણે

મેરે મમ કાર્યે બૂલાવે

સુવર્ણ દિગ્ગણે તુજને,—

મનમયતા તુજ, મુજ, તુવનમયતા ! !

પ્રિય સજની !

રસિયણુ સજની !

જોઆ ઉછરંગરાય.

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

ઉરતાપ સતત હરનારી,

સુખ, શાન્તિ હૃદય રચનારી,

ઉરભાવ સકલ ગ્રહનારી—

એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

રસમય, રસભૂત હૃદયાળી,

રસથી જ હરી રસવ્યાધિ,

બુઝવી ક્ષણમાં હૃદયગ્નિ,
 પરતન્ત્ર કરેજ અપરની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !
 હૃદયે મુજ સંતત પ્રસરતી,
 ઉદયન પ્રીતિ ઉર રચતી,
 કંઈ લાવ અનુપમ ભરતી,
 ઉર ચપલ તરૂણ હરી તરૂણી,
 ઉર સ્વાસ્થ્ય સર્વ એ હરતી,
 પણ તોય મુખદ મૃતિ એની—
 એ રમ્ય મૂર્તિ મનહરણી !

કુચ.

પ્રભુને પ્રાર્થના.

(શિખરિણી)

પ્રભુ ! યાચું છું હું, પુજન કરી ઊઠી તુજ કને !
 બહુ વહાલા મહારા હૃદય મણિ-રે ! સૂર્ય સરખા—
 અરે ! પ્રાણાધારા-મુજ ઈવન-ને અમૃત સમા—
 પ્રભુ ! એના વિના મુજ ઈવનને ના ટકવતો ! ૧
 સુખો સર્વે મહારાં પતિ સમૌપમાં સુદિયર રહે !
 સહુ સાથે રનેહો મુજન સહુ લાવોજ ભંજવે;
 સદા લાવો ભૂંડા નિજ ઉર મહીંધી પરિહરે,
 કરે વેરીઓને પ્રણય નિજથી રનેહો સમ એ. ૨

(શાર્દૂલવિકીરિત.)

આ સંસાર અસારમાં અવતરી, સારો ગ્રહી સાર, ને
 પ્રેમે પ્રેમભાનાં કરી અવરને પ્રેમી રહે દંપતી;
 જે હોયે અવનિ મહીં મુખ સદા સાત્ત્વિક લાવે ભયો,
 આપો શાન્તિ-મુલાવ નમ્ર ટકવી રનેહો સુખો એ સહુ ૩
 આ સંસાર સમુદ્રને તટ ખોળે પ્રેમે ઉતારો, પ્રભુ !
 યાચું છું પ્રભુ પાસ હું મમ મને ભક્તિ પતિની સદા;
 યાચું છું વળી નમ્રતા-વિનયથી પ્રેમે પ્રભુ-ભક્તિ હું,
 યાચે છે નિજ બાળ દીન યધને, આપો ઘટે તેં તહંમે ! ૪

સૌ. રનેહ-મુખા.

મીઠી મુંઝવણ.

(૩૬ીં શરદ સુનમની રાત રે-મુન્દર વેણ વાગે વેણ વાગે-એ રાગ.)
 કહું જોની ! શી મ્હારી વાત રે ? હું બહુ મુંઝાઉં છું, મુંઝાઉં છું,
 થઈ મ્હારે મ્હોટી પંચાત રે, " "
 પડે મ્હને નહીં કે' મ્હને રે, " "
 કરું હું તે હવે શું જોન રે ? " "

(સાખી.)

બેઠાંતાં સર્વે હમે, આબ્યા કાલી મિથ,
 સાન કરી, છાતું હર્યા-ચઢી મ્હને તો રીસ;
 હસી મ્હારથી તોયે જવાયું રે, હું બહુ મુંઝાઉં છું, મુંઝાઉં છું,
 નહીં રોકયું એ તો રોકાયું રે, " "
 અલી ! આપણુ અબળા બાત રે, " "
 મ્નેહ રહામે શી આપણી વિસાત રે ? " "

(સાખી.)

સાચું જોન તું બોલજે; શું આ ઠીક દેખાય ?
 બેઠાં જ્યાં હોયે બધાં ત્યાં કે' એવું થાય ?
 આમ કેં કેં કરે છે એ નિત્ય રે, હું બહુ મુંઝાઉં છું, મુંઝાઉં છું,
 અલી ! એ તે કે' સારી રીત રે ? " "
 “વહું બહાલાને” એમ ઘણું થાય રે, " "
 બાળ્યું તોયે કહી ના શકાય રે " "

ચન્દ્રશંકર નમદાશંકર પંડ્યા.

અમારું ગયું વર્ષ.

“મુન્દરી સુબોધ” ને સાત વર્ષ થયાં છે, અને તેણે આઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે. આ માસિકનો ઉર્જવા. સર્વોગે સ્ત્રીઓ માટે, સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે છે, એમ મુન્દર પ્રજા સારી રીતે જાણે છે, અને ગૃહારે છે. સંદાયક, સ્ત્રી તેમજ પુરુષ લેખકોને તેમના આ પત્ર માટેના સ્તુતિપાત્ર પ્રયાસો સારા અને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ગત વર્ષમાં નીચે પ્રમાણે સમાચારોના લેખો પ્રસિદ્ધ થયા હતા:—

સન્નારીનું નામ.

લેખ.

મૌ. શારદાગૌરી (બી. એ.)

શુદ્ધજનની શિક્ષતા, ભાષાની ઉત્પત્તિ, પરોપકાર.

મૌ. કાંતિદા

પુનર્લેખ.

મૌ. સુમતિ

જ્ઞાનગંભીર-શ્રીમતી કામિની-કુમદિનો પ્રણય કવલ, સ્વપ્ન.

મહારાણી મૌ. નંદકુવરબા.

સાહિત્ય પરિપક્વતા સ્વાંગત કમિટીના પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ.

મૌ. કીર્તિદાગૌરી

આત્મ વૃત્તાંત.

મૌ. વ્યવર્ત

કરોળીઆની બુલ ગુંથવાની રીત.

મૌ. વિદ્યાગૌરી (બી. એ.)

ગુજરાતની સ્ત્રી કવિઓ.

મૌ. પ્રમિલા

નવન વર્ષની શુભેચ્છા.

મીસ દીનબાઇ પેન્તન જ્ઞાનમારપ (બી.એ.)

શિક્ષણ શાસ્ત્રમાં પ્રવીણ સ્ત્રીઓ.

મીમ મેકેશી

ઉચ્ચાંડમાં અપાતી કન્યા કેળવણી.

મૌ. સવિતા

ભાષને હાલરહું.

બહેન ર.

આંકની ચોપડી, લેડી જેનવાએસ, રાજકુમારી સંગ-મિત્રા, માતાની નજી બુલોનાં પરીણામ.

મૌ. જમનાબાઇ સુક્કાદ

સ્ત્રીઓની દુરબ.

મીસીસ વિજયાલક્ષ્મી એચ. ત્રિવેદી.

પિતા, સતીનો પતિ પ્રત્યે પ્રેમ.

મૌ. હેમકુવર

દુઃખી સંસાર.

મીમ મતબાઇ અશ્વાદીન તુરાની

વીરાંગના દુર્ગા.

મૌ. મમરૂત

ભાવનગર સ્ત્રીઓના ઉચ્ચત્કૃતના નમુનાના પ્રદર્શન વખતનું ભાષણ.

મૌ. એલમુધા

બ્હાલાની વર્ષગાંઠ.

ઉપરનાં નામ ઉપરથી માત્રમ પડશે કે પંદર હિંદુ મન્નારીઓ, એક યુરોપીયન મન્નારી, એક પાટલી મન્નારી તથા એક હસ્તી મન્નારીના લેખવડે મુંદરી સુબોધ અલ-કુન થયું છે.

“ મુંદરી સુબોધ ” માં આવતા સ્ત્રી લેખો વિષે એક સામાન્ય અપવાદ એ છે કે તેમાંના ઘણાખરા સ્ત્રીઓના લેખ નથી પણ પુરૂષો લખી આપે છે, તે સ્ત્રીઓ પોતાના નામથી પ્રસિદ્ધ કરે છે. અમને ખબર છે તે પ્રમાણે આ આક્ષેપ ઘણે અંશે ખોટો છે. કેમકે અમારા સ્ત્રી લેખકો પૈકી કેટલીક તો જાણીતી વિદ્યા સન્નારીઓ છે, અને તેમની લેખન કૌશલ્ય અગર જ્ઞાન વિષે બે બોલ નથી. આજકાલ કેળવણીના વધતા પ્રચારથી મારા કુટુંબમાં કન્યાઓને શુદ્ધ શિક્ષણ મળે છે. તેમજ લગ્ન થયા પછી પણ કેળવણી પતિઓ તરફ શિક્ષણ આપે છે. જેના પરિણામે ઉત્સાહી બાલિકાઓ અગર સન્નારીઓ નિર્બંધો-કાવ્યો રચી લખી શકે છે. અલગત એમાં કાંઈ વિશેષતા જોવામાં નથી આવતી. માત્ર નિત્ય પત્ર અગર જીવન માત્રનો અનુભવજ તેઓ ચિતરે છે, જેથી અમારા મત પ્રમાણે એ ઉપર મુકાતા આક્ષેપ ખોટો છે; સ્ત્રીઓ જેમ રોકર-નર્મ-આટરનાં શ્રેષ્ઠુઓ

યથ શકે છે, તેવીજ રીતે તેઓ લેખ પણ લખી શકે છે. વળી સારાં સારાં શહેરમાં સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ સ્થપાઈ છે જેમાં સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર રીતે વ્યાખ્યાનો આપે છે, વિચારો પ્રદર્શિત કરે છે. આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના સંક્રાંતિ કાળમાં પુરૂષ વર્ગ તેમના ઉપર ધ્યાન કરવાને બદલે મદદ કરશે, ને તેમની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

અમારા વિદ્વાન્ પુરૂષ લેખકોનો અમે અત્યંત ઉપકાર માનીએ છીએ. તેમની સહાયની આશા રાખીએ છીએ.

ગયા વર્ષમાં સ્ત્રી કેળવણીના દિમાયતી રા. ચિતલીયાએ રૂ. ૨૫) તું ધનામ આપી, સ્ત્રીઓ પાસે સ્પર્ધાથી એક સ્ત્રી ઉપયોગી વિષય વિષે નિબંધ લખાવ્યો હતો. તેમાં સર્વોત્તમ નિબંધ લખી ધનામ મેળવવા માટે મીસીસ. જી. કે. ઉપાધ્યાય ભાગ્યશાળી થયાં હતાં. રા. ચિતલીયાને તેમના આ શુભ કાર્ય માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. પરીક્ષક તરીકે રા. કેશવલાલ ધ્રુવ, રા. રમણભાઈ, તથા રા. મણિસંકર રત્નજીએ લીધેલા શ્રમ માટે અમે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

અમારા બંધુ રા. બિન્દુભાઈ (રામભોદનરાય) નાં પત્ની સૌ. પ્યારૂબેન ન્હાની ઉમ્મરમાં મૃત્યુ પામ્યાં છે તેથી અમને અત્યંત દિલગીરી થાય છે. “ સુંદરીસુખોધ ” માસિકમાં આ સ્વર્ગસ્થ સન્નારી ઘણો રસ લેતાં ને તેની અભિવૃદ્ધિ ઇચ્છતાં. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

ગયા વર્ષમાં નામદાર મહારાજ સાતમાં એડવર્ડના મરણથી ગુર્જર સન્નારીઓ અને સત્પુરુષો સાથે અમને ઘણો ખેદ થયો છે. મહારાજના આત્માને અનંત શાંતિ મળે તે માટે ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

નામદાર મહારાજ પાંચમા ન્યોર્ન તથા મહારાણી મેરીને ઇશ્વર દીર્ઘાયુષી કરે એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

“ સુંદરીસુખોધ ” સંબંધે એક અમલની સૂચના કરવા અમે રજ લખીએ છીએ. આ માસિક સ્ત્રી ઉપયોગી છે. તેમાં સ્ત્રી ઉપયોગી દરેક વિષય ચર્ચાવાની જરૂર છે. સ્ત્રીઓના દક, વિધવા વિવાહ છંદ છે કે કેમ, દરેક વિધવા સંન્યાસીનીના ધર્મ પાળી શકવા સમર્થ થઈ શકે કેમ, બાળલગ્ન શી રીતે અટકાવવાં, ક્રિયા પ્રકારની કેળવણીથી સ્ત્રીઓને લાભ થાય, રાંધવું અને સંતાન ઉછેરવાં એજ માત્ર એમનું કર્તવ્ય છે કે અન્ય ક્ષેત્ર પણ તેમની ઉન્નતિ માટે છે વિગેરે સર્વ જાતના વિષયો ચર્ચાય અને તેના લાભ તથા ગેરલાભ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે તો તે કોઈ પણ રીતે સ્ત્રીઓને હાનિકારક નથી. એવી ખોટી ચંકાથી પુરૂષ અગર સ્ત્રી વર્ગે ખીલકુલ ગળારાવાની જરૂર નથી.

છેવટમાં નવા વર્ષ માટે સૌ. ચારલ્સ ગૌરીના ઉત્તમ વિચારો પ્રદર્શિત કરી આ લેખની સમાપ્તિ કરીશું:—

“ આપણા દેશની સ્ત્રીઓ. માનસિક કે શારીરિક શક્તિમાં અન્ય દેશ કરતાં જરા પણ ઉતરતી નથી. માત્ર પ્રયાસની જરૂર છે. પરાપૂર્વથી ચાલતી આવેલી રૂઢીને લીધે અમે સ્ત્રીઓ એટલાં પછાત પડી ગયાં છીએ કે, પુરૂષોએ અમારી અવગણના કરી છે ને અધમ

પકિતએ આણી મુશ્કાં છે, કે. તેમાંથી ઉદ્ધાર થવો મુશ્કેલ છે. સ્ત્રીઓએ સ્વાત્મવ્યવસ્થા પ્રયાસ કરવાનો છે, એક નિષ્ઠાથી ને પ્રયાસ થશે, તો સુરેખ પ્રાપ્ત થશે એ નિઃશંક છે. હજી તો સ્ત્રીઓની દૃષ્ટિએ શી છે તેનું જ અજ્ઞાન છે. પતિ સેવા, અને કુટુંબ સેવામાં જ સ્ત્રીના કર્તવ્યની પર્યાપ્તિ થઈ મનાય છે. પરંતુ જન સમાજની સેવા એ પણ સ્ત્રીનું એક મહાન કર્તવ્ય છે. જેવી રીતે પુરુષને સમાજ સેવા એ કર્તવ્ય છે, તેજ રીતે સ્ત્રીને પણ સમાજ (society) તરફનું ઝાણ મુકત કરવાનું છે.

સ્ત્રીઓને કુટુંબજનોની સેવા ઉપરાંત મનુષ્ય માત્રની, દુઃખી, રોગી, અશક્ત, નિરાધાર સ્ત્રી પુરુષ અને બાળકોની ન્યાત બત, ધર્મના બેદર રાખ્યા સિવાય પ્રભુ પ્રીત્યર્થ સેવા કરવાનું વ્રત હિંદુસ્થાનની સ્વાભાવિક રીતે દયામયવૃત્તિવાળા સત્તારીઓએ શીખવાનું છે. દુઃખી માણસનું દુઃખ નિવારણ કરવું એજ ખરી દયાનું કામ છે. અને એ કાર્યમાં, દયા, નમ્રતા, મીઠાશ, ધીરજ, અચળતા, દક્ષતા અને સુશીલતા વિગેરે સહુનું જ આવશ્યક છે. અને આ સર્વ ગુણો સ્ત્રી જાતિમાં વધારે હોય છે. સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વજ એમાં સમાયેલું છે. તો દરેક સ્ત્રીએ એનો ઉપયોગ સન્માર્ગે થા માટે ન કરવો ?

D. S. C., બન્ધુસમાજ.

વાર્તાલહરી.

મૃત્યુ

(બંગાળી ઉપરથી.)

ડાક્ટરે રોગીના જીવવાની આશા મૂકી હતી. જૂનો નિમકહલાલ નોકર દૌમ સજાળનેત્ર પોતાના પ્રભુની સામે જોઈ રહ્યો. પ્રજ્ઞના જીવનની નાની નાની ઘટના, મોટા અક્ષરે છાપેલ પુસ્તકના પાનાની પેડે, તેની નજર આગળ તરી આવી. અરે ! કેટલો શ્રમ, કેટલી સેવા, કેટલો ખર્ચ-બધું પાણીમાં ગયું. તેના લાંબા જીવનના સહચર સ્વરૂપ ‘ભૂત્ય વત્સલ’ પ્રભુ આજ ચમલોકમાં સીધાવે છે. દૌમની આંખો આંસુથી ભરાઈ ગઈ. ડાક્ટર કેટલીક જરૂર જોગી સૂચનાઓ કરી, ‘સીંગાર’ પીતા પીતા ચાલ્યા ગયા.

થોડી વારે નોરમન હાવડે આંખ ઉઘાડી. દૌમને નેઈ પાસે આવવા નિશાની કરી. ‘તમ પાસે આવ્યો ત્યારે ફીણ સ્વરે કહ્યું: ડાક્ટર કહે છે કે મારા જીવવાની આશા નથી. તો બચકર વાત, દૌમ ! ખરેખર હું તહિ બચુ ?’

ગાઠ વાદળાંઓથી આકાશ ઘેરાયું હોય ત્યારે પવનનો ઝપાટો લાગવાથી વાદળાંઓ ડીને એકાએક જેમ પ્રબળ વૃદ્ધિ યાય, તેમ પોતાના પ્રભુની આ વાતે સાંભળીને દૌમના મંતરની તમામ દબાઈ રહેલી વેદના-દબાઈ રહેલો શોક-પ્રબળ થઈ ગયાં, અને એક ધ-તોમાં તેની આંખમાંથી દડ-દડ આંસુની ધાર ચાલી રહી. સ્વસ્થ થઈને દૌમે કહ્યું. “ ડા-

કટરની વાતનું કાંઈ નહિ. જો ખીલકુલ આશા ન હોય, તો વળી સારવારની સલાહ શું કામ આપે ? ”

નોરમને કહ્યું : “ જોનને તાર ક્યો કે ? ” જોન નોરમનનો બાળેજ યાપ. ટામે કહ્યું : “ ક્યો છે. ”

નોરમને કહ્યું : “ હાથ ! નિરાંત થઈ. એજ મારી મીલકતનો વારસ છે. મરણ વખતે એનો ગાહો ખપ છે. તારે માટે અને દીકસનને માટે વીલમાં ગોઠવણ રાખી છે. ”

ટામ પ્રભુની સાચું જોઈ રહ્યો. નોરમને વળી કહ્યું : “ હવે મને એક વાર મારા જીવનની સમસ્ત ઘટના થોડીવાર વિચારી લેવા દે. વિચારવાનો આ મુંદર અવસર પછુ પૂરો થવા આવ્યો લાગે છે. ”

ટામ ધીરે ધીરે બારી પાસે જઈને ઉભો રહ્યો. એક બે પક્ષી ઝાડની ડાળા ઉપર બેસી સવારનું ગાન ગાઈ રહ્યા થતાં. પાસેજ ‘ ટેનીસ કોર્ટ ’ લીલા મુલાયમ મખમલથી મટેલી હોય એવી લાગતી હતી, અને તેની પાસેજ તારની વાડને વથોડી ગુલાબી રંગનાં ‘ વાલ્ડસલાવર ’ જળે બિજલસ ભરીને બેઠાં હોયની ! એમ દેખાતું હતું. “ ટામ ! ” ટામે ફરીને જોયું. નોરમને કહ્યું. “ એમા પીઅર્સન હજી પછુ અદીજ છે કે ? ” ટામે કહ્યું કે “ કાલે દવાખાને જતાં તેને મીનપાઈમાં ફરતાં જોઈ હતી. ” નોરમને જરા ગંભીર સ્વરે કહ્યું. “ હા ! એક વાર તેને જઈને કહે કે નોરમન હાવર્ડ મરવાની આશુ ઉપર છે, આ વખતે તમારી સાથે મેળાપ થઈ શકશે ? ” ટામ ગયો. નોરમન વિચારવા લાગ્યો : “ મરવા પહેલાં તેને એકવાર મળાપ તો ! આહા ! સ્વામી પુત્રની સાથે તે ભક્ષે મુખમાં રહે ! મારા આ વ્યર્થ જીવનનું ભક્ષે અવસાન થાય ધીવરની પાસે મારી એજ પ્રાર્થના છે. ” વિચાર કરતાં કરતાં નોરમને આંખ મિંચી. પછી ધીરે ધીમે એ ઝોરકાનો દેખાવ, તેના બ્લોઝનાટ, આલ્પમાધરા, પુરસી, કોચ, ટેબલ, છબીઓ, વગેરે સાથે, નોરમનની દષ્ટિની અંદર સમાઈ ગયો; અને તેના હૃદયમાં ભૂતકાળનું એક ઉત્તવળ ચિત્ર ખડું થયું. એક છાપા સ્થાપક વાલો ચૂકો આખ્ય માર્ગ પાસે જ નદીના કાંઠા સુધી લંબાતો દેખાયો. તેની એક આગૂએ દુકાનમાં, એપલ, ‘ પેર ’ વગેરે શોભી રહ્યાં છે. દુકાનની આગૂમાંથી જ એક બીબે માર્ગ વાંક પાછળે જાય છે. એ રસ્તાઉપર હાથમાં એક નાની બારકેટ લઈને એક મુંદરી કિશોરી ચાલે ઉભી હતી. કિશોરીની સુનીલ આંખો મરકતના બે તારાની માફક પ્રકાશતી હતી. નોરમને ધીરે ધીરે તેના હોથને સ્પર્શ કર્યો; પછી બેઉજણુ સાથે એક નાના બગીચામાં દાખલ થયાં. બાગની અંદર અસંખ્ય ગુલાબ પોતાનું સમસ્ત એવર્થ પોતાની છાતીઉપર ધારણ કરીને કંઈક ગર્વથી ઉભાં હતાં, એ બાગના એક ખૂણામાં ‘ આઈની ’ લતાથી અત્રંકૃત એક નાની ઝુંપડી હતી, તે બૃક્ષ પડેલા મુસારરને સ્વર્ગની શોભાનો આભાસ આપતી હતી. એ ઝુંપડીમાં નોરમને એ કિશોરીની સાથે પ્રવેશ કર્યો. એ કેકાણે થોડું હાસ્ય અને થોડાં અશ્રુ, પ્રકાશ અને છાપા, વિજળાની પેડે અપહાર કરી ગયાં. નોરમને કિશોરીનાં ગુલાબી હોઠ ઉપર સુખન કપ્યું; અને કિશોરીએ નોરમનની છાતી ઉપર પોતાનું હાસ્યથી ખીલી રહેલું, અને લજ્જાથી નમી રહેલું મુખ છપાવ્યું. એ એ પછી કેટલાં વિચિત્ર ચિત્ર આપા મ્વનની પેડે તરી આવ્યાં. નદીના તટઉપર મુખનું

ગાન; પ્રેમની ગોખી. ઉચ્છ્રમલ હાસ્ય-ખન્નેનાં જીવન. એક મિલન સત્રના પવિત્ર સ્પર્શથી કેવાં અપૂર્વ સુખમાં-કેવા અતુલ ઉદાસમાં-ખીલી રહેશે, તેનુંજ આશા સ્નિગ્ધ સુમધુર મોહ સંગીત. તે પછી? તે પછી લાંબો વિયોગ, આકુલ સંતાપ—અને વિદાયનું. વેદના ભરેલું એક અશ્રુમય મુદૂર્ત. રમ્ભિ અને સ્વપ્નની, છપ્પી પછી છપ્પી ઉલટાઈ જતી લાગી. નદીને કાંઠે જે ટેકાણે ‘વિશે’ની શાખાની ઘટા જમી રહી હતી, તેની જ નીચે પ્રેમી યુગ-ગદ્ગદના વ્યાકુલ નિઃશ્વાસો વહ્યા હતા. કિશોરીની આંખનું એક બિન્દુ—પ્રેમ અશ્રુમાં-એક તરણ હૃદયની સમસ્ત આશા, સમસ્ત આકાંક્ષા તણાઈ ગઈ. તે પછી એક દિવસ કાણુવારનું મધુર મિલન! સોનેરી જળથી ચિત્રેલી છપ્પીની પેઠે બધી ઘટના નોરમનના હૃદયમાં વધારે ઉજ્જવળ બાવથી પ્રગટી નીકળી. નોરમને પોતાનાં હોઠઉપર કોમળ અને મૃદુ સુખન સ્પર્શનો અનુભવ કર્યો. ભરાઈ આવેલ હૃદયે આંખ ઉઘાડીને જોયું તો તો આરડામાં માત્ર દોમળ હતો. દોમે કહ્યું. “મિસેસ એમા પીયર્સન આવ્યાં છે.” નોરમને આંખ માંડીને જોયું. દોમે ફરી કહ્યું: “એમા પીયર્સન.” નોરમને જોયું કે હવે આ કંઈ સ્વપ્ન નથી. ખરેખર એમા આવી છે. આ મહા વિદાયના દિવસે તેના યૌવનની જીવન સહચરી ધડી ભર તેને મળવાને આવી છે.

નોરમને કહ્યું: “અંદર લાઇ આવ.” નોરમન વિચાર કરવા લાગ્યો કે “ત્યારે એમાને હજી પણ તે નદી તટ, એ શુભાંગ કુંજ, એ ધન ઘટામય માર્ગ, સ્મરણમાં હશે કે? હા! એ સુન્દર શુભ સુખમય ભૂતકાળ!”

૨

ધીમે સ્વરે—ધ્રુવતે કંઠે કોઇએ કહ્યું: “નોરમન”! નોરમને આંખ ઉઘાડી જવાળ આપ્યો, “એમા, તું આવી કે?” “હા, નોરમન આવી છું,” કહીને ઉતાવળી ઉતાવળી જઈને એમા કોચ ઉપર બેઠી. એમના મુખ ઉપર શોકની એક સ્વેત રેખા પડી રહી હતી. નોરમને એમાની તરફ જોયું. એમાનો મુકાબ ગયેલો હોઠ ફરફર્યો, આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં અને તેના હૃદયની અંદર યદને એક વીજળીનો પ્રવાહ વહી ગયો. તેનું દીર્ઘ નિઃશ્વાસથી વ્યથિત અંતઃકરણ નોરમનની વાત સાંભળવાને મુધાર્ત બાળકની પેઠે ચંચળ થઈ રહ્યું.

નોરમને એમાને નીરખીને જોઈ. એમાએ એક ચક્રચકિત કાણું વસ્ત્ર પહેલું હતું; તેની છાતીઉપર એક પુરૂં ખીસેલું ગુલાબ નન્દન વનની શોભાની પેઠે વિરાજ રહ્યું હતું. નોરમને કહ્યું:

“મને લાગે છે કે આપણે આ છેલ્લેલેલાં મળ્યાં છીએ. તને મળ્યો નહોત, તે મને આ દુનિયા છોડી જતી બહુ બારે પડત.”

એમા હવે પોતાની વેદનાના અન્વેષે રોષી ચડી નહિ—એકદમ તેણે નોરમનના બન્ને હાથ લઈ તેમાં પોતાનું આંમુથી ભરેલ મ્હો સંતાડી દીધું. થોડી વાર પછી ઉચું જોઈ, નોરમન તરફ નિહાળી ધ્રુવતે સ્વરે એમા બોલી. “પંદર વરસ! પંદર વરસે આપણે ફરી એકાંતમાં મળ્યાં! પંદર વરસ પહેલાં તમને પહેલા જોયા હતા! એ પ્રથમ દર્શનના

દિવસે મારા હૃદયમાં જે અનુભવિ હાહાકાર કરી હતી હતી, તે આજ સુધી પણ વિરામ પામી નથી.

ક્ષીણ અને વ્યાકુળ કેટ નોરમને કહ્યું: “ક્ષમા કર એમા !” આજ પ્રીતિ પૂર્ણ હત્યે મને આ પૃથ્વીમાંથી વિદાય આપ. ” એમા આંસુ ખાળી શકી નહિ. ગંગાગળે સ્વરે બોલી: . . .

“વિદાય ? ક્યાં જશો, નોરમન ? તમને ખબર નથી, કે તમારા ગયા પછી આ સંસારમાં રહેલું મને કેટલું વસમું થઈ પડશે ?”

નોરમને કહ્યું “ એમા, તું મને હજી પણ ભૂલી ગઈ નથી, એ કાંઈ માફે આણું સહભાગ્ય છે ? ”

એમાએ જવાબ આપ્યો: “તમને ભૂલું ? તમારા જીવનમાં માફે જીવન છે.”

નોરમને કહ્યું: “ ના, એમા તારે સ્વામી છે, પુત્ર છે—

આંખનાં આંસુ લુછતાં લુછતાં, એમાએ હિતાવળે સ્વરે કહ્યું: “તેમની પણ પહેલાં તમે મારા હૃદય ઉપર અધિકાર મેળવ્યો છે. તમને ભૂલી શકી નથી, કદી પણ, શકીશ નહિ. જે તમારા જીવવાની આશા જણાત, તો તો તમને આ વાત કહેત નહિ. પણ આજ તમે મરણ માર્ગના પ્રવાસી થયા છો, એટલેજ આ બધી વાત તમને કહી દેવાની છાતી ચાલી છે. આ વાત જગતમાં કોઈની આગળ કહી શકાય—બોલી શકાય તેવી નથી.”

નોરમને કહ્યું: “ મને એમ થતું હતું કે તું મને ઘણા દિવસથી ભૂલી ગઈ હોઈશ ! એટલે આજ તને મળવાની ઈચ્છા કાંઈક સકાય સાથે થઈ હતી. !

એમાએ કહ્યું: “આ કેટલાં વરસ થયાં તમને ભૂલવાને ઘણા પ્રયત્ન કર્યા, પણ તે બધા નિષ્ફળ નીવડ્યા છે.

નોરમને કહ્યું: “ પણ એમા ! પરણીને તું સુખી તો થઈ છો ના ? ”

“ સુખી ? હા. થઈજ છું તો. મારા સ્વામી મારા દેવતા છે. તેમની હું પૂર્ણ કંઈ છું—એ પૂર્ણમાં હું તમિ મેળવું છું.”

“ સારે મારી ઉપર તું કેવી રીતે સ્નેહ રાખી શકે છે ? ”

“ સમજ્યા નહિ, નોરમન ? એ તો સહજ વાત છે. : . .

સ્વામી મારા દેવતા—મારાથી ઘણા જ-ઉંચા રહ્યા. મારી બધી દુર્બળતા, અયોગ્યતા, તેના કર સ્પર્શથી ઓછી થઈ જાય છે. તેમની પાસે રહું છું તેટલો વખત પવિત્રતાના એક હાંભર્યા હેવારાથી આ જડ જગતની વાત ભૂલી જઈ છું તે મારો કાંઈકેટ છે હું એમના સુધી પહોંચી શકતી નથી, માત્ર પૂજન કરું છું, બક્ષિત કરું છું. પણ તમે તો મારા સહચર છો, હું તમને આહું છું.”

“ ત્યારે તેને પરણી શા માટે ? ”

એમાએ ધીરે ધીરે કહ્યું “ એ નોરમન ! તમે મને છોડીને ચાલ્યા ગયા—માફે કાળજી એકદમ શકી ગયું, તમને તો ખબર હતી કે મને તમે કેટલા બધા બહાવા હતા !

બધી અનુપ્ત હોય, આશા, અને તેટલી સાર્યક થઈ છે. હવે તો મોત જ માગવું પાડી છે. જે જીવતો રહીશ, તો એમા સુખી નહિ થાય. હૃદયના આવેશમાં જે બધી વાત તેણે કહી દીધી છે, તે બધી વાત યાદ આવતાં તેને પોતાના ઉપર સારીપેઠે તિરસ્કાર આવશે. ઝાં ! આ પધારીમાં સૂયું હતું નથી ! આ શું ? શુભાચ ! આહા ! આને એમાની છાંતી ઉપર હતું તે ! હું પેણું મારી છાંતી ઉપર રાખીશ. આહા ! કેવી તૃપ્તિ ! એમા પ્રિયતમે દેવી ! તું સુખી રહેજે !” નોરમનના હૃદયના બધાં બાવ બંજો બંડ કરવા બેઠાં હોયની ! નોરમને ધાર્યું કે “જેમ્સ મારો કાષ્ટર છે; તેણે એમાની રક્ષા કરી છે, એમાને પવિત્ર કરી છે ! હું જીવતો રહીશ તો એમાની રક્ષા થવી સુરહેલ થઈ પડશે.”

“ દોમ ! ” દોમ પાસે આવ્યો. નોરમને કહ્યું, “ નબળાઈ બહુ જણાય છે. એસડ લાવ ” દોમે પ્યાલામાં એસડ રેડ્યું. “ ના, શી શી લાવ એટલી દવાએ નહિ થાય. ” દોમે ખ્હીતાં ખ્હીતાં કહ્યું, “ વધારે લેવાની ડાકટરે મના કરી છે. એમાં મોરશીઆ છે, વધારે લેવાથી—” “ કાંઈ ચિંતા નહિ—ફીક રહેવા દે. હમણું જરૂર નથી. મને જરા ઉધ આવે છે. બહુ નબળાઈ જણાશે તો, લઈશ. મારા ખાનામાં જે કાગળોપત્ર છે, તે નીચે જઈને તું હમણું બાળા નાખ. ને દીવો જરા ઝંખો કરી દે. ને દંખણાદી બારી ઉઘાડી નાખ—ઝોરડામાં, જરા પવન આવે તો—આ; ! હવે તું જ. કાગળ બાળા નાખ, બહુ ખાતરી છે હો. ” પ્રબુભક્ત સેવક આસા પાળવા ગયો.

ચન્દ્રમાનાં શીતળ ફિરજો ઝોરડામાં હિલોલિત થઈ રહ્યાં. ખ્હાર ઝાડની ડાળો ઉપર એસીને ખુલ્લુલ સુન્દર મધુર ગાન ગાઈ રહ્યું હતું. તે વખતે નોરમન શીશીમાંથી દવાનો મોટા ભાગ પ્યાલામાં રેડીને, ધીમે ધીમે બોલ્યો “ એમાં, તારા સુખને ખાતર આજ મૃત્યુના અંધકારને આલિંગન કરે છું. તારી બધી દુર્ભાગતા, બધા અપરાધ, દુઃખ મારા શરીર ઉપર લઈને જઈ છું. તું સુખી રહેજે, હે મારા જીવનના પ્રકાશ, તું સદાકાળ પવિત્ર ચિન્હ ખાના તેજથી ઉજ્જવળ રહેજે ! આ જગતમાં તારા સુખના અંતરાયરૂપ હું, તારો ભાગે છોડી આલ્યો જઈ છું. દેવતાની પૂજામાં તારું જીવન સાર્યક કર. મારા મરણના ખબર સાંભળીને મારે માટે એક આંસુતું ટીપું સારજે—એથી વધારે હું માંગતો નથી. ”

લગભગ બે કલાક પછી દોમે ઝોરડામાં આવીને જોયું, તો નોરમનનું માથું પધારીની એક ખાતુએ ઢળી પડ્યું છે, અને બન્ને હાથથી છાતી ઉપર એક શુભાચ દાખી રાખ્યું છે. ઝટપટ પધારીમાં સુવાડવાને પોતાના પ્રભુના શરીરને અડતાં જ દોમને લાગ્યું કે, દેહમાં પ્રાણ નથી. નોરમનનો આત્મા તે વખતે કોઈ અજ્ઞાત ચાન્તને પથે પડ્યો છે. દોમ બચથી ચીસ પાડી ઉઠ્યો.

મુંબાઈ-ચિત્ર-૧:

મી. કે. બી. મહેતા નડિયાદ પાસેના એક ન્હાના ગામડાના રહેનાર હતા. કાંઈ પિતાની દેખરેખથી બળ્યા અને એમ. એ. યુધ મુંબાઈ એલ. એલ. બી. ના ટર્મસ ભરવા આવ્યા હતા. એક સોશીસીટરની ફર્મમાં રૂ. ૫૦ થી રહી જીવન નભાવતા હતા. હિંદુ સંસારમાં આવા ગ્રેન્ડુએટા ન પરણેલા હોય એ બને નહિ. મી. મહેતાના સદ્બાળ્યે છોકરાં નહોતા. મીસીસ મહેતા ગામડાના હોવાથી કાંઈ બળ્યાં નહોતાં. પહેલવેલાં મુંબાઈ આવ્યાં હતાં. મી. મહેતા યુરોપીઅન અને પારસી દંપતીઓને હરવા ફરવા જતાં જોઈ પોતાને પણ મીસીસ સાથે ફરવા જવા મન થયું. લૉ કોલેજમાંથી ઘેર આવી બહાવવાની તૈયારી કરતાં ગુજરાતી તો બોલતાં આવડે છે એટલે ખસ. અક્ષર ઓળખે એટલે ચાલશે. ઇન્જન્ટ પ્રાયમર સર કરી, સ્ત્રી કેળવણીના હિમાયતી અભ્યાસ કરાવતાં વખતે હાથનો ઉપયોગ કરતા. યસ. તો આવડ્યું. બીચારી મીસીસ પતિની વ્હાકે બહુતી પણ એને બીલકુલ રસ પડતો નહિ. આમ શાન્ત જીવનમાં અસંતોષ સર થયો.

મી. મહેતા—સાંભળો છો? આજ બેરામજી ઇન્ડીટયુટમાં મીસીસ નૈકું બાપણુ છે માટે તૈયાર થજો.

મીસીસ—હું તો નહિ આવું. સ્વમજી નહિ ને શું આવું!

મી.—તમને તો અપ્રદ નથી. હું મંદારા જિત્રાને કહીને આવ્યો છું. કે સન્નેડે આવવાનો છું. માટે આવવું પડશે. પેલાં જુદ પહેરજો.

મીસીસ—બાઈ સાહેબ! આપીસ પણ જૂટ નહિ. ન્હાની એકી તેતો પડી જવાંય.

મી.—કેવાં ગમાર જેવાં છો. જૂટ વગર અવાયજ કેમ! શું સાદા સીંગલ સોલના જૂટ પહેરી આવવું છે—તે નહિ બને.

સ્થાનના પાંચ વાગ્યા. મી. મહેતાએ પાટલુન—નેકટાઈ કોલર વગેરે ટોપલેટમાં અડધા કલાક કાર્યો. મીસીસ બીચારાં ચાર લુગડાં કાઢે ને મૂકે. ટુલ્કો કળજે પહેરે જુટ પહેરે ને મ્હારા બાઈ જૂએ તો ગામમાં, ફજેતીના ફાળકા. હાય. હાય. મુંબાઈ ન આવી હતો સાફ. જજી આમને આ શોખ ક્યાંથી લાગ્યો છે. ફજેતી અને પૈસા ઉપર પાણી. કહેશે આવું સાફ પણ લુગડાં વગેરે પહેરી પેટું શું ‘સોસારી’ માં ફરવું બરાબર. “મીસીસે ગુલાબી રેસમી સાડી ટુલ્કો પોલ્કો ને મોજા જૂટ-પહેવાને મીસ્તર પાસે આવ્યાં આરડાને તાજું દેવાયું ને આ જુગલ જેડું બ્હાર નિકળ્યું. ચાલની ગેલેરીમાં પડોશીઓ જોવા ઉભા હતા. કાંઠાવાડીમાંથી જિરગામના રસ્તાઉપર આવ્યા. મી. મહેતા આગળ પાછળ જીવું જોઈ મીસીસને ધીરથી કહેતા “ચાલોને સાથે—આ ચી લાજ” મી. સીમ જિયારાં રામનો વાજ તે એક હાથે મ્હોં ઉપર લુગડું રાખી લાજ કાઢતાં અને રહેમાં મી. કહે તે વખતે તો છેડો વધારે તાણતાં. મીસીસ મીસ્તરની પાછળ પાછળ રહેતાં તેમજ પગની એકી રખેને ખસી ન જાય તેની ચીવટમાં પગ મૂકતાં ગમરાતી હતી. અન્તે મદારી અને મદારીની પાછળ રીંછ હોય છે તેમ આ પતિ પત્ની ચર્ચાકા રોચન

પાસે. બેરામજી ઇન્ડીટયુટમાં આવી પહોંચ્યાં. ગાંડીઓ, મોટાર વગેરે ઉભી હતી. દક્ષણી પરજી, પારસી સ્ત્રીઓ દડારાખંધ આવતી હતી. પારસી હિંદુ વિદ્યાર્થીઓ-વકિલો-ખારી-ઝરો, માસ્તરો તડાકામારતા દાદરો ચડતા હતા. મી. અને મીસીસ મહેતાને જોઈ કોઈ મનમાં હસતા-તો કોઈ ટીકી ટીકી ને જોતાં. કોઈ તહેને શુન્નરાતી તો કોઈ પંજાબી સ્ત્રી સ્હમજતા. બેરામજી ઇન્ડીટયુટમાં દાદરો ચંહડી દક્ષિણ તરફ વળવાનું છે. બાપજીકર્તાનું મ્હો ઉત્તર તરફ હતું. ખુરશીઓ બરાબ હતી. દાદરા પાસેની ખૂરશીઓ ઉપર કેટલાક પારસી શુન્નરાતી કોલેજીઅનો બેઠા હતાં. મી. મહેતા દમબેર દાદર ચંહડી અંદર દાખલ થયા. જરા આગળ આલી પાછળ જૂવે તો મીસીસને ન દેખ્યાં. એમના મિત્રા અને જાળખીતાઓએ ઇસારતથી આગળ આવવા. કહ્યું પણ મી. મીસીસની ચિન્તામાં પડ્યાં હતા. મી. મહેતા પાછા દાદર તરફ ગયા ને જૂવે છે તો દાદરના ખૂણાઉપર લાજ કાઢી મીસીસ ગભરાતાં ઉભાં હતાં. દાદરઉપર આવનારાઓ એકલી બાનુને આવી સ્થિતિમાં ઉભેલી જોઈ વિચારમાં પડતા. મી. આખ્યા ને કહેવા લાગ્યા “આ શું ! આલોને ! શ્વેતી થી !”

“ભાઈ સાહેબ ! ઘેર ચાલો મ્હને નહિ કાવે.”

મી. મહેતા મ્હોટથી બોલે છે તે બધાં સાંભળે છે. પતિપત્નીની રકંઝક પાંછળ બેઠેલાં વિદ્યાર્થીઓ જોઈ મનમાં હસે છે. એવામાં એક પારસી છોકરાથી ‘ફુસ’ કરતાં હસી જવાયું. મી. મહેતાને મીઝળ ગયો. ઘર હત તો સ્ત્રીકેળવણીના હિમાયતી મીસીસ ને મારી બેસત. આતો આવી સભામાં શું કરે ! બધાની આંખો આ જોડા તરફ હતી. એવામાં મી. મહેતાના પાડોશી આર્યસમાજી મી. અને મીસીસ શર્મા દાદર ઉપર ચંહડ્યાં. મીસીસ શર્માને જોતાં એક નદિ બીજી નદિમાં ભજે તેમ મીસીસ મહેતા સાથે યથ ગયાં. અને ચારે આગળ આવી બેઠાં. ન્હાના છોકરાને અજબયા માણસોમાં ગભરામંજુ થાય અથવા એક જનવરને ટોળામાં થાય તેવી સ્થિતિ મીસીસ મહેતાની હતી. લેકચર પૂરું થયું ને સહ વિખરાયાં. દાદરઉપરનો મી. અને મીસીસને સંવાદ એ બધાને વિષય હતો, અને મી. મહેતા એમજ સ્હમજતા કે મ્હને જ બધા હસે છે. ઘરજતાં મી. શર્માને બધી હકીકત કહી અને મી. શર્માએ કહ્યું—‘ભાઈ ! હજી ત્હમે વેદિયા રહ્યા. આપણી સો સાયકીના રીતરીવાજ જૂઠા તેમાં ઉછરેલીને એકદમ નવી સોસાયટીમાં લઈ જવા ધારો તે કેમ બને. આથી લાભને બદલે નુકસાન છે. અત્યાર સંધી ત્હમે ઘરમાં સુખી હતા. આંજથી અચ્છોતાય દાખલ થયો. હું, પારસીઓ વગેરે કેવા સુખી છે એમ તમને લાગે છે. હજી ત્હમે કેળવો-તેની સાથે સ્નેહથી વાત કરો. સ્હમજવો, પછી એનાંએ ત્હમારી સાથે આવશે ને સુખી થશે. મીસીસ શર્માએ હવે બાપજીનું નામ સાંભળી પેટમાં દોડે છે”

મી. મહેતા સ્હમજ્યા ને શર્માની સલાહ ચોખ્ખ લાગી.

મીસીસ મહેતા હવે શુન્નરાતી ચોપડીયો વાંચે છે. સાદો પણ સુખડ પોશાક પહેરે છે અને સ્ત્રીસમાજમાં જાય છે તેમજ પતિ સાથે ચોપાટ ઉપર અને શુન્નરાતી બાપજીમાં જવા લાગ્યાં છે. દૂસરે માટે જૂઠને માટે, મી. મહેતા હવે જીદી રહ્યા નથી.

બી. આર. દિવેદીય.

“કેમ બહેન અનિલા ચમચાં ? આમ એકલાં એકલાં કેમ ઝાડીમાં રહેવા માંડ્યું છે ? આજ તમારી મુખમુદ્રા કાંઈ અવનવીજ બાસે છે ? કહો ન કહો પણ આજ રોજનાં અનિલા તમે નથી ? તમારાં હૃદયમાં કોઈ ચોર પેડો છે ખરો ?”

“પ્રમિલા આમ શું ગરકરી કરે છે ?”

અનિલા એક સાધારણ વણીક કુટુંબની આશરે ચાંદ પંદર વર્ષની અવિવાહિત મુન્ધા હતી. માળાપ સાધારણ સ્થિતિનાં હોવા છતાં, અનિલાનો વિદ્યાભ્યાસ તરફ વિશેષ પ્રેમ લેઈ, ગુજરાતી સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરાવી, અંગ્રેજી નિશાળમાં મૂકી હતી. અને હાલમાં એ પાંચમું ધોરણ શીખતી હતી. પોતાનાં માતાપિતા ઘણાં ધાર્મિક અને વેદાંતી હોવાથી, એ વિષયનાં અનિલાના કુમળા હૃદયમાં સ્વાભાવિક રીતે સંદેહો પડતા હતા. આજે એ પોતાનાં માતાપિતા, અને તેમનાં કેટલાંક સગાંવહાલાં અને મિત્રમંડળ સહિત, એક બંગલામાં ઉત્સવોએ આવી હતી. સ્ત્રીમંડળ અને પુરુષવર્ગ પોતપોતામાં મનમગતી રમતો રમતાં હતાં. અનિલા પોતાની બહેનપણી પ્રમિલા સાથે વાતો કરતાં કરતાં, બગીચામાં દૂર નીકળી પડી, અને પ્રમિલા દુકો તોડતાં પાછળ પડી ગઈ. અનિલા એકલી ઝાડીમાં ચાલતી હતી, તેવામાં એક ઝાડની ઝાંખોએથી એણે ટોપને આવનાં લેયો, અને સહેજ ખંચાઈ પાછી દૂરતી હતી, એટલામાં તે યુવક એની સામે આવી ઉભો રહ્યો. બન્નેની ઘટ્ટી મળી. અનિલાએ ત્રાસ લેયું. પુરૂષે હિમત કરી બોલવામાં પહેલ કરી.

“કેમ અનિલા આહિંઆ ક્યાંથી ?”

ઉત્તર ન મળ્યો. પાછો બોલ્યો. “મને ઝોળખ્યો નહિ ?”

અનિલાએ રરમાતાં રરમાતાં ઉત્તર આપ્યો “પ્રેમજીવન, કેમ ન ઝોળખું ?”

પ્રેમજીવન એક ગર્વશ્રીમંત અનિલાનીજ માતિનો, આશરે બારીશ વર્ષની ઉમરનો ગૌર વર્ણનો યુવક હતો. હમણાંજ બી. એ. ની પરીક્ષા એણે પસાર કરી હતી. પોતાની માતિમાં અનિલા જ એક અંગ્રેજી શીખેલી કન્યા હતી, અને એના મુશીબ અને મળતા-વડા સ્વભાવને લીધે ઘણા દિવસથી પ્રેમજીવનનું હૃદય એની તરફ ખેંચાયું હતું. મુશ્કાકાતની સંધિ શોધતો હતો, પણ મળતી નહોતી. આજે એણે અનિલા અને પ્રમિલાને એકલાં રરતાં લેઈ, મુખચૂપ પાછળ ગયો. અનાયાસે બન્ને બહેનપણીઓને ઘટ્ટી પડેલી લેઈ, અનિલાની પાસે જવાની એણે હિમત કરી. પ્રેમજીવનમાં “સોનું અને મુંગધ” બન્ને હતાં, તેથી ઘણાં દિવસથી અનિલાનું પણ મન એના તરફ ખેંચાયું હતું, અને મુશ્કાકાત કરવાને તકપતું હતું, એવામાં આસંધિ મળી.

પ્રેમજીવન રોમાંચ અનુભવતો, ગભરાઈ ગયો હોય તેમ બોખરે અવાજે બોલ્યો.

“અનિલા, પિતા શ્રીમંતની કન્યા મારે-સાડે શોધે છે, એટલે તારા તરફ તેમનું

લક્ષ્મી જતું નથી ? મારાથી શી રીતે આમન્યા તોડી કઢી અથવા કહેવડાવી શકાય ? શું આપણે લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી નહિ જોડાઈ સફળાઈએ ?

“ તમારા જેવાને શ્રીમંતને તો શ્રીમંતની જ કન્યા ઘટે, અમારાં જેવાં ગરીબને કોણ પૂછે ? ”

“ પિતાશ્રી તો એમજ ધારે છે, પણ મારું હૃદય માનતું નથી. અનિલા તારા સિવાય મને ખીજ કોઈ પણ કન્યાથી સુખ મળે એમ હું ધારતો નથી. ”

“ હું શું ઉત્તર આપું ? ”

“ પણ તારી શી મરજ ? ”

“ મને પણ તમારી જ ઝંખના થયાં કરે છે. ”

કાંઈ ઝાડોમાં ખડખડાટ ચવાથી બને છૂટાં પડ્યાં. બેબાકળાં બની ગયાં. અનિલાના શ્વેત કપાળ પર પરસેવાનું જળ બંધાયું—મીરાતે હૃદયે અનિલા બંગલા તરફ જવા લાગી, એટલામાં અનિલા એને મળી અને પ્રથમ લખેલાં વાક્યો બોલી.

x x x x x x

પ્રેમજીવનના પિતાની વિશ્વતા છતાં, મિત્રોના સમગ્રઆથી, સ્ત્રીપુરુષ ઉભયનાં સુખ ધ્યાનમાં લઈ, બનેના લગ્ન થાય છે, અને દંપતી સુખ સાગરમાં ડૂબકી મારતાં દિવસો નિર્ગમન કરે છે. અનિલાને એક ન્યુત્રનો પણ પ્રસવ થયો છે. પ્રેમજીવન પોતાનાં પિતાશ્રીનાં કાર્યભારમાં જોડાઈ દ્રવ્ય સંપાદન કરે છે.

સંસાર ભોગવતાં છતાં, પુત્ર થયા બાદ અનિલાનું ચિત્ત સંસારમાં લાગતું નથી. બાલ્યાવસ્થામાં પડેલા સરેકારે હૃદયમાં વખતો વખત સ્ફુરી આવે છે, અને સંસાર તરફ ઝાંઝાની ઉત્પત્ત કરાવે છે. “ આ મિથ્યા દેહને ક્યાં સુધી લાલન પાલન કરી નિભાવવું ? જ્ઞાન સંપાદન કરી કાંઈ પણ એનો ઉપયોગ કરી લેવો કે નહિ ? ” એજ ઝંખના એને થવા લાગી, અને સંસાર અકારો થઈ પડ્યો.

પ્રેમજીવનને વેદાંતનો ગંધ પણ ન હોવાથી અનિલાની આવી સ્થિતિ થએલી જોઈ એને અનેક તર્ક વિતર્કો થવા લાગ્યા, અને સંસાર સુખમાં ન્યૂનતા ભાસવા માંડી. અનિલાનો પ્રેમ જોડો થએલો લાગ્યો. કારણ ન સમગ્રઆથી કાંઈ કાંઈ શંકા પણ આવવા લાગી. ધીમે ધીમે એવું થવા માંડ્યું, કે અનિલાનું કરેલું સર્વસ્વ ઉલટુંજ ભાસવા લાગ્યું. પ્રેમની જગાએ કોથિ હૃદયમાં વાસ કીધો, અને હર ઘડી ચિત્તના ઉભરા કાઢી અનિલા ઉપર વાગ્યાણુ ચક્ષાવત્ર માંડ્યાં. અનિલાનો આ ઉપરથી વૈરાગ્ય દૃઢ થતો ગયો. સ્વામી પ્રત્યે પોતાનાં ધર્મમાં ન્યૂનતા ન આવવા દેતી, તે છતાં હુબો પ્રેમ સ્વામીને રૂચ્યો નહિ. આખરે પ્રસંગ એવો આવ્યો કે પ્રેમજીવનની પ્રીતિ તદ્દન અનિલા ઉપરથી ઝોછી થઈ ગઈ, અને દિવસોના દિવસો સુધી બાપણુ પણ ન થવા લાગ્યું. અનિલાને આથી સુગમતા મળી અને પોતાનાં વિચારમાં મગ્નરૂપ રહી આત્મચિંતન કરવા લાગી. બાલ્ય વિચારોમાં એનું ચિત્ત લાગતું જ નહિ. સ્વામીની સ્થિતિ વિપરિત બની. ધરમાં પૂર્વની માફક મન માનતું સુખ ન મળવાથી, બાલ્યગામી થયો. ખોટી સંગતિમાં પડ્યો, અને વ્યભ્રાંતી બન્યો. દ્રવ્ય અને કુસંગ હોય ત્યાં શું ન થાય ?

પ્રેમજીવનનાં માત પિતા ગુજરી ગયાં. આથી એ વિશેષ સ્વછંદી બન્યો. પરિણામ એ આવ્યું કે એક દિવસ ક્રોધનાં આંવેશમાં અનિલાને નાંખેલવાનાં બોલો કહી, એને પિતાને ઘેર મોકલી આપી. રસ્તે બતાવેલાં મનમાં ગણગણવા લાગી.

“હું રસ ઘેલી, તમ રસ મના

મેળ હવે-કેમ આપા?

રસીલા આંખ બર્ષે શું થાય ?”

અનિલાએ પિતાનાં ઘરમાં વાસ કર્યો. અવ્યાસ આગળ વધાર્યો. સાધુ સંતોની સેવ કરવા લાગી, અને સદા સતસંગતિમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરવા લાગી. કયા વાર્તા મિવાય એને કાંઈ રૂચતું નહિ. કેટલોકો એની નિંદા પણ કરવાં લાગ્યાં, અને સ્વામીને કાને વિપરિત વાતો પોહોંચાડી તિરસ્કારમાં વધારો કરાવ્યો. અનિલાને કયાની દરકાર નહોતી, પણ પોતાના સ્વામીની આવી સ્થિતિ જોઈ કેટલીક વખત ખેદ થતો. પોતે સ્વામીને ઘેર જવાના ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તે નિષ્ફળ નીવડ્યા. કુસંગીઓ અવગણના કરી એને આવવાની મનાઈ કરાવતાં. દ્રવ્ય પણ પ્રેમજીવનનું ધીમે ધીમે ઓછું થવા લાગ્યું. શરીર દુર્બળ થઈ ગયું અને રોજે વાસ કર્યો.

કુર્મ સંજોગે અનિલાની શરીર પ્રકૃતિ જગડી. દિવસે દિવસે શરીર ક્ષીણ થવા લાગ્યું. અશક્તિ વધતી ગઈ. ગરીબ માળાપે પોતાથી બનતું કર્યું. દાકતર તથા વૈદોની સલાહ લીધી ન લાગી. અનિલાની આ સ્થિતિની ખબર માળાપે પ્રેમજીવનને પોહોંચાડી. એ ન આવ્યો. કેટલીક વખત પ્રથમની પ્રીતિ યાદ આવી મળવા સાદું અંતઃકરણ ખેંચાતું, પણ કુસંગીઓ કાંઈ કાંઈ સમજાવી જવા ન દેતાં. અનિલાનો મંદવાડ લાંબો વખત ચાલ્યો. શરીરને બધા અસહ થતી તે છતાં અનિલા પોતાના અંતરના આનંદમાં રહેતી. સતસંગીઓ ખબર લેવા આવતાં તેમની સાથે ગાન વગેરે ચલાવતી. સંસાર તરફથી એની શક્તિ તો ક્યારનીએ લીન થઈ ગઈ હતી. શરીર પ્રકૃતિ વધારે જગડવા લાગી અને વૈદ દાકતરોએ આશા છોડી. વખતો વખત પ્રેમજીવનનું રટણ કરતી, અને દુઃખી થતી બાસતી, પણ સર્વ શક્તિઓ લીન કરી અંતરથી આનંદમાં રહેતી. પોતાને હાથે દાન પુણ્ય વગેરે કર્યું. પ્રયાણકાળ નહક આવ્યો. એમ બધી સર્વને ઉપદેશનાં, વચનો કહેવાનાં હતાં તે કલાં. માત પિતાની પૂજા કરી. સ્વામીની પૂજા કરવાની શરીરથી ઈચ્છા થવા લાગી, પણ સ્વામી નજ આવ્યા.

આખરે પિતાના કોઈ યદુ મિત્રના સમજવવાથી પ્રેમજીવન આખર અવસ્થાએ ખબર લેવા આવ્યો. અનિલા શુદ્ધિમાં હતી. સ્વામી સાચું જોઈ સ્મિત કરી આદર સતકાર કર્યો. ઉઠવા બેસવાની શક્તિ રહી નહોતી. અનિલાની આવી સ્થિતિ જોઈ-પ્રેમજીવનનું ગમે તેટલું કઠોર બનેલું અંતઃકરણ પણ પીગળ્યું, અને પ્રથમનો પ્રેમ યાદ આવવાથી મોટી રડવા લાગ્યો. થોડો સમય પછી ઉબરો શાંત પડ્યો. આરડામાં અનિલા પાસે એ એકલો જ હતો.

પ્રેમજીવન ધબકાળ પથાનાપ કરવા લાગ્યો, અને અનિલાને પગે પડી કમ્પા માંગવા લાગ્યો. અનિલા ધીમે સાહે બોલી.

“ તમને હવે પચાતાપ થાય છે, એટલે તમારાં પાપો દગ્ધ થયાં છે. હવે તમે જુદી જ જાણશો. ગભરાશો નહિ. જુઓ સર્વ શરીરોની આખીજ સ્થિતિ, ધ્યાની છે. નાશવંત વસ્તુને ગમે તેટલી ટકાની રાખવા માંગીશું તોપણ ટકશે નહિ એક વખત સુંદર દેખાતા શરીરની આવી સ્થિતિ યદ્ય છે. કાળને વશ થઇ એ મરશે. એનો શોધ કરવાની જરૂર નથી. આત્મા અમર છે. તેનેજ જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ શરીરને જોઇ વૈરાગ્ય લાવી, સાધન સંપન્ન થઇ, જ્ઞાન સંપાદન કરી જીવનમુક્તિનું મુખ ભોગવજો. એક પુત્ર આપણે યથા બાદ મેં વિચાર કીધો કે હવે સંસાર કરવાની જરૂર નથી, તે ઉપરથી મેં સંસારનો ભાગ કર્યો. તમને જે મુખ જોઇતું હતું તે આપી રહી નહિ. મારો આશય જુદોજ હતો. મારી ખાતરી છે કે તમારી પણ મારા જેવીજ જ્ઞાનમાં નિષ્ઠા થશે. તમે સુખ છો. હવે મારાથી વધારે બોલાતું નથી. તમારા અંશુકાનું પાણી આપો. ” પ્રેમજીવનને તેમ કીધું કે તૂર્ત સાધ્વીએ પોતાનો પ્રાણ ભાગ કર્યો.

પ્રેમજીવનને અત્યંત દુઃખ લાગ્યું. પચાતાપની સીમા રહી રહી, વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. તેજ દિવસથી એ સતસંગ કરવા લાગ્યો. બાકી રહેતું ધન ધર્માંમાં ખર્ચવા લાગ્યો. શુદ્ધ પતિવ્રતા સાધ્વી અનિદ્રાની તસવીર સામે રાખી તેનેજ સુઝ માની જ્ઞાન સંપાદન કરવા લાગ્યો. સાધ્વીના આશીર્વાદથી દિવસે દિવસે એની સ્થિતિ બદલાવવા લાગી. સમય જતાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને બાકીનો કાળ જીવનમુક્તિનાં મુખમાં ગાળી પ્રારબ્ધ પૂરાં થતાંદેહ છોડ્યો.

સા. કળાવંતી.

વિદ્યા-કલા.

“ મોટી ઉધરસ. ”

“ જ્ઞાતા હમણા ગામમાં મોટી ઉધરસના બહુ વાહરા છે. પાટોશીની પ્રેમીને ઉધરસ, ફાઈલિના ટુલસીકરને પણ ઉધરસ છે. મદને તો આપણા રમણીકની બીક લાગે છે એ રોગ બહુ ચેપી છે. ” તેણીએ વાત છેડી.

“ હા, છોકરાની બહુ સંભાળ રાખવાની છે, ઉધરસવાળા છોકરાઓના સમાગમમાં બનતામુઠ્ઠી રહેવા દેવો ન જોઈએ, ખવડાવવામાં પણ કાળજી રાખવાની છે. તમે આટલા ન્હાના બાળકને સોપારી ખાવા આપોજો તે પણ કીક નહી ”—મેં કીધું.

“ જરા સોપારી ખાય તેમાં શું વાંધો ? સોપારી તો ઉઘડું મોઢાનું ખાઈશું પચાવે છે.—એવું મેં વાંચ્યું છે. ” ક્યાં વાંચ્યું છે તેનો પ્રશ્નસો મેં ન માગ્યો. કારણ રાતના સાડા દસ વાગી ગયા હતા અને મારી આંખમાં નીંદ બસતી હતી.

આંખ જરા મળી ત્યાં મને રહેજ આંધકો લાગ્યો. “ આ છોકરાને ઉધરસ આવી તે તમે સાંભળી કે નહીં ? બારી બંધ શું કરી દીધી છે ! દર્દીને સ્વચ્છ હવાની ખાસ

જર એમ તો ડાકટરો કીધા કરે છે, અને તમે ઉઠ્યા બધારો કરી મેલ્યો. જુઓને છોકરો કેટલો અકળાય છે. જરા બારી ઉઘાડી નાંખો તો સારું.”

સુખચુપ ઉઠીને મેં બારી ઉઘાડી નાખી. તે વખતે જો બેરોમીટર માંડ્યું હોય તો પારો ૭૦° ડીગ્રીપર હોવો જોઈએ. મ્હને તો થંડી લાગતી હતી પણ હું મુગે મોઢે તાબે થયો. અને પાછો સુવા જતો હતો—સાં—“ જુઓ તો આ રમણીકને એકદમ આટલી બધી ઉધરસ કેમ આવે છે ! અરે કેવો શ્વાસ ફંધાય છે ! ઉઠોની ! ! જરા નીચે જઈ રામાને જગાડી ડાકટરને તેડાવી મંગાવો તો કીક. ”

બગાસા ખાતો નીચે જઈ રામાને ડોસાબાઈ ડાકટરને ત્યાં ચીઠ્ઠી લખીને મોકલ્યો. ઉપર આવી પારણાં પાસે જઈને રમણીકને જોયો.

“ કીયર, એ તો સાદી ઉધરસ લાગે છે ધાસ્તી જેવું નથી. ”

“ તમને આ વાત હજી લાગે છે. બીચાર જમ્યું, સુંગ્રાડ, કાંઈ નેતું દુઃખ કહી શકે છે ! નહીતર તો તમારી આંખ ઉઘરે. ” જરાવારે રામે આવીને ખજર દીધા કે ડાકટર તો ગાંઠા છે અને ખાટલે પડયા છે.

“ રાત્રી રાણુ જેવો ડાકટર કોઈ દિવસ નહીં અને આવે જ મંદિા પડ્યો. ” મારા સ્ત્રામો ધખારો કાઢ્યો “ એ પણ નસીબની વાત છે. છોકરૂં લીધે જતું હોય પણ કાંઈ મદદ મળે છે ? તમારે—”

હું પારણાપાસે ઉભો ઉભો સઘળો વખત ઝોઝા ખાતો હતો એટલે પાછલા સપ્તદો બરાબર ધ્યાનમાં રહ્યા નહીં.

“ સાંભળો છો ? તમારે આ છોકરાને મારી નાખવો છે કે શું ? ” તેણીની આંખમાં આ વખતે પાણી આવ્યાં હતાં.

“ એવું કેમ બોલો છો. ”

“ ત્યારે ડાકટર તો મંદિા હશે પણ તેની દવા પણ સાચે મરી ગઈ ! ”

“ ના, ના, દવા તો આ રહી નેણે મેટકલાની છે. તમે માગો એટલીજ રાહ જોતો ઉભો હતો. ”

“ લાવોની ત્યારે, શું રાખી બેઠા છો ? જોતા નથી એક ઘડી જાય છે તે પણ કેટલી કીંમતી છે ! તમને જનણે દરદરમાં કાંઈ લવચેશની ખજર ન પડે. કેટલા ડોઝ આ શીશીમાં છે ? ”

“ રામો કાંઈ બોલ્યો નથી. ”

“ ત્રણ વખતની હશે, લાવોની પેલો ચમચો એક ડોઝ પાછ દઈ. ”

“ પણ કીયર આટલો બધો ડોઝ બચ્ચાને ન હોય. ”

“ તમે શું સમજો ? હવે મને માર્ડે ડહાપણ વાપરવા ઘો તો કીક. ”

દવા પાછને અમે સૂતાં. બે ‘મીનીટ’ નહીં થઈ હોય ત્યાં—“ વ્હાલા ! પેલી બારી બંધ છે કે નહીં ? ”

“ મેં ધાર્યું કે અંધ હોય તો ઉઘાડી નાખેવાનો હુકમ મળશે “ ના—આ ” :

“ ત્યારે શું સુતાછો; ઉડોની, અંધ કરીઆવોની; કેવો ઘડો પવન આવે છે । આ છોકરાને એકે તો ઉઘરસ છે તેમાં વળી પવન લાંગશે તો નીમોનીયા થઇ જશે. ”

મુપમુપ બારી અંધ કરવા ગયો અને તેણી પાદચ્છામાં છોકરાને ઓઢાડવા લાગી. વળતાં ઓઢામાં પલંગનો પાયો છુટણુને વાગ્યો તે જરા ફળ ચડી ગઇ અને દાખવા જતો હતો—લાં—

“ જુઓ તો, આ છોકરો આમ ટાટો રોને પડી ગયો; રખે નીમોનીયા જેવું થઇ ગયું હોય—તમે જરા નીચેથી કેશર લાવો તો ચોળાએ. ”

જતા જતાં ખુરશી સાથે ભટકાણો—

“ બત્તી કાં વધારી ? ”

“ કેટલું વાગ્યું છે તે જોવા માટે ”

“ પણ જુઓછો આ છોકરો દીવાના તેજથી ઝબકી ગયો તે ? ”

“ તે ખબર રહી. કેશર ક્યાં છે ? ”

“ રસોડાની પેટીમાં ”

કેશર લાવી આપ્યું અને હું પલંગમાં સુતો—ત્યાં—“ બહાલા, મહારો શવ રહેતો નથી તે તમને બહારે થડીએ ઉઠાડવા પડે છે. જરા પેટો સ્વલ સળગાવો તો છોકરાને ઉતું કુધ પાછાએ અને શેક પણ કરીએ—કારણે ચરદીમાં શેકની ખાસ જરૂર છે. ”

તે પ્રમાણે અમલ કર્યો.

“ હવે તમે તમારે નીરાંતે સુઈ જાઓ નહીં તો વળી માથું ચડશે. પણ—જરા પેટી દવાની ચાંચી મુકતા જાઓ કે બીજો ડાઝ પાછ દઉ ”

તેમ કરી પાછો સુતો. આંખ મળી. સ્વપ્ન આપ્યું—મહીલાસમાજ ભરાણી છે, સમાજમાં “ ડીયર ” “ મોટી ઉઘરસ ” ઉપર નિઅંધ વાંચે છે. પાસે ડા. ત્રીભોવનદાસનો વૈદકશાસ્ત્રનો ગ્રંથ પડ્યો છે.—ત્યાં—આંચકા.

“ ઉઠો તો, મહારો શવ ગબરાય છે, આ છોકરાની ઉઘરસ વધી છે. ડાખે પડે વધારે જોર લાગે છે. રખે સીંગલ નીમોનીયા થયું હોય! અગશીની પેટીસની ખાસ જરૂર છે ”

હું જતો હતો—ત્યાં—

“ તમે હવે નાહક ચડઉતર કાં કરો ! સમાને જગાડોને ? તે બધું તૈયાર કરશે. જુઓની, કેટલા વાગ્યા છે ? ”

“ ચઢી ” ઘડીઆળ જોઈને કીધું.

“ ત્યારે મહેરબાની કરીને આફ એક કંઈ માનો, તમે જાને જાહેને ડાકરને તેડી લાવો. “ આપ મુઆ વિના સ્વર્ગે નહીં જાય. ” માણસને કોઇ દાદ ન દે. હવે રાત જતી મુરકલ છે. ” તેણી ગળગળી થઇ ગઇ, અને જાણે આગલી વાતને છ મહીના થઇ ગયા હોય અને પહેલી વારજ આ તરફી તેણી મને આપવા માગતી હોય ! !

તેણીનું કલું. માનું. આંખે પાણી છાંટી, મોઢું સાફ કરી લુગડા પેહેરીને વિકરાલીયા મંગાવી બીચારા ડાકટરને ગળે પડીને, માંદા, માંદા ખાટલામાંથી ખેંચી લાવ્યો. શહેરમાં ખીજ ધણી ડાકટરો હતા પણ ડા. ડોસાબાઈ અમારો, ધરનો ડાકટર હઈ મને તેના ઉપર ધણી વિશ્વાસ હતો.

“ મારો સાહેબ, આટલા બધા અળશીના લેપડા કરી બુંચ્યાને બુંછ નાખવો છે કે શું ! ”—ડાકટર સાહેબે ધરમોમીટર અને સ્તેથોસકોપવડે શરીર તપાસતાં કીધું. મોટી ઉધરસ કે ન્યુમોનીયા બેમાંથી કાંઈપણ નથી એમ તપાસને અંતે તેમણે અભિપ્રાય આપ્યો. પછી તેમણે બત્તી પાસે મંગાવીને છોકરાને ઉધરસ ખાતા બે મીનીટ બરાબર નિહાળ્યો. અને બોલી ઉઠ્યા “ અરે આ છોકરાના ગળામાં કાંઈક રહી ગયું લાગે છે ” એમ કહી ઉઘડી કરાવી ગળામાં સોપારીની કટકી અટકી ગયેલ ને બહાર કાઢી.

“ આવડા નલાં બુચ્યાને શું તમે લોક સોપારી ખવરાવોય કે ? ”

“ હા, સોપારી પાચક છે ” ને કીધું

“ કેન કહેય ”

“ કેમ ડીયર તમે ક્યાં વાંચ્યું છે તે ડાકટર સાહેબને કહોની ”

પણ મને જવાબ વળતાં પહેલાં તો તેણી રમણીકને રેડો મુકીને નીચે ચાલ્યાં ગયાં હતાં સાર—રમણીકની મોટી ઉધરસ ગઈ અને મારી આળસ ગઈ. મહારા એક સ્નેહી પરાદીએ પાંચ વાગ્યાની ટ્રેનમાં બારોબાર પસાર થવાના હતા તેમને શેરને જાહેર મળી આવ્યો નહીતર ઉધ આડે જઈ શકાત નહિ.

જગજીવન દિ. કેરારી. (ગાંધી)

વિવિધ વિહાર.

અનુકરણ.

(સ્ત્રી લેખ.)

અનુકરણ કરવું એ જનસ્વભાવ છે. બાળકથી માંડીને તે વૃદ્ધ પર્યંત યા પુરૂષ કે સ્ત્રીઓમાં આ ટેવ દેખાય છે. બાળક પહેલ વહેલુ પોતાની માતાનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. મોઢું ધાય છે ત્યારે પોતાના બાળસ્નેહીયોનું અનુકરણ હરેક વાતે કરે છે. શાળામાં જતાં પોતાના સાથીયોનું અનુકરણ કરતાં શીખે છે. અભ્યાસક્રમ પૂરો થતાં અને નવા શ્રવણની શરૂઆત કરતાં જેના જેના સંબંધમાં આવે છે તેમનું કાંઈ કાંઈ અનુકરણ સ્વાભાવિક રીતે જ થઈ જાય છે. આ ઉપરથી અને ખીજ અનેક દર્શાવે છે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે અનુકરણ કરવાની ટેવ જન્મથી જ જન્મે છે. જેટલી પુરૂષોમાં આ ટેવ દેખાય છે તે કરતાં સ્ત્રીઓમાં વધારે જોવામાં આવે છે. પુરૂષોમાં વ્યવહારીક જ્ઞાન વધારે હોવાથી અને

ધણા માણસના પ્રસંગમાં આવ્યાથી. તેઓ આ ટેવ ઉપર કેટલેક અંશે અંકુશ રાખી શકે છે (આ ટેવથી તદ્દન મુક્તગ્ર હોવાનો દાવો તેઓ કરી શકે તેમ નથી). અનુકરણ કોઈ વખત લાભદાયક પણ હોય છે અને હાનીકરતા પણ નિવરે છે. કેટલીક ટેવોનું અથવા રીતરીવાજનું આપણે આખો મીઠી અનુકરણ કરીએ છીએ, પરંતુ શું અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે અને શું નથી તે બતાવવા મેં યથાશક્તિ આ લેખમાં પ્રયત્ન કર્યો છે. હજી તો મુજસાતના પુરુષવર્ગમાં જ પુરી કેળવણીનો પ્રસાર થયો નથી તો પછી બંગાળ આદી પ્રાંતોની પેઠે ઘણી કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓ હોવાની આશા ક્યાંથી રખાય? વળી એટલે પુરુષવર્ગ કેળવાયશે છે તેમાંનો મોટો ભાગ સ્ત્રીકેળવણી તરફ ત્યાગી બતાવનારો છે. અલબત્ત પોતે કેળવાયલા હોઈ પોતાની સ્ત્રીઓ પુતળીની પેઠે શણગારાઈ પોતાની સાથે ફરે એવું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છાવાળો તો છે. કેળવણી શબ્દનો અર્થ પણ ન સમજે એવી સ્ત્રીઓ કેળવણી પામેલો પતિ પોતાની પત્નીને પુર દમામમાં શણગારીને પોતાની જોડે માત્ર હરવા ફરવા લઈ જઈને જ આનંદ માને અને મનવે એ શું પુરુષવર્ગ માટે શોચનીય નથી? આવી અક્ષરશુન્ય સ્ત્રીઓને સ્કેજપણ વિદ્યાનો સ્વાદ ચખાડવાને તેમના હૃદયે કેળવણી પામેલા પતિઓ એટલે તો અભાવ અને કંટાળો બતાવે છે કે પરીણામે આનાં કંપતીનું જીવન કેવળ આરથ થઈ પડે છે. વિદ્યાના સ્વાદના અભાવે અને પોતાના પતિ ટાપટીપથી ભરેલી ને પુતળીના જેવી દાદારી મદારેલી રહેવાથી જ ખૂંધ રહે છે એમ સમજી આવી સ્ત્રીઓનો ઘણો કાળ માત્ર લુગડાં ધરેણાંનું અનુકરણ કરવામાં જ ગય છે. પતિસાથે વિદ્યાવિનોદ કરી શકતો નથી. એમને તો માત્ર દાહવિનોદમાં જ મશગુલ રહેવાનું થાય છે. લુગડાં અને ધરેણાંમાં-દાહની સ્પર્ધામાં તેમનો કાળ નિર્ગમન થાય છે. આ સ્પર્ધામાં કેટલો વ્યય થાય છે અને કેટલો કાળ નિર્વર્થક ગય છે તેનું ભાન થતું નથી. કેળવણી પામેલા પતિઓ આ જંગલમાં લક્ષ્ય પરીણતતા નથી પરંતુ આ કુદરતે પરીણામે તેમની જ કમાઈ ઉપર એક અણુઘટતો બોજો આવી પડે છે. અનુકરણ કરવાનું તો સ્વાભાવિક રીતે સહુનેયે મન થાય તો પછી અલણ સ્ત્રીઓનું મન લલચાય એમાં શું આશ્ચર્ય! દિન પ્રતિદિન એક બીજાની ચડસાઈમાં આ લુગડાં ધરેણાંની ટાપટીપનું ડોળ ધણી સ્ત્રીઓમાં વધતું જ ગય છે. લાંબા વખતે આ ટેવ ઉડી જડ ઘાલી બેસે છે અને તેમના મનસ્વીપણામાં સ્કેજ પણ ખલલ તેમનાથી ખમાતો નથી. આ અનુકરણ કરવાની ટેવ ઉપર પ્રથમથી જ અંકુશ રખાવવો (અલણ સ્ત્રીઓમાં) તે તેમના પતિની ફરજ છે. (પતિઓની ફરજ શી છે એ લખવું એ આ વિષયનો હેતુ નથી.) સમજી અને કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ આવા ડોળડમાકની પરવા કરતી નથી પરંતુ ધણે ભાગે અલણ અને થોડું બલેલી સ્ત્રીઓ આવા ઉપરના શણગારથી અને આડંબરથી પતિને રિજવા પ્રયત્ન કરે છે અને ઉચ્ચ કેળવણી પામેલા પંતિઓ રીકે પણ છે પરંતુ આવી સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની ખરી ફરજ વીસરી ગય છે. આ ટેવોના અનુકરણથી શી હાની છે તે સમજી તો જાણે છે.

ખીનું આપણી મુજસાતી સ્ત્રીઓમાં જનાનો તો હવે નીકળી ગયો છે. પરંતુ પુરુષવર્ગ સાથે ફરવામાં હજી આપણે જનાના કરતાંએ છુરા રીવાજ રાખી રહ્યા છીએ. સ્ત્રીઓની નદીએ નાવા જવાય, ધોવા જવાય, ધરથી ગમે તેટલે દૂર દેવદર્શને જવાય, પરંતુ પતિ સાથે કે કુટુંબના કોઈપણ પુરુષોની સાથે જ્યાં ધણે ભાગે સંબંધનો જાય છે તેવી હરવા

ફરવાની જગ્યાએ જવું આપણી સ્ત્રીઓ શરમભરેલું માને છે. કેટલાક પુરૂષો પણ સ્ત્રીઓને આવી જગ્યાએ લઈ જતાં શરમાય છે; આપણી સ્ત્રીઓને આખો દિવસ ઘરમાં જ રહેવાનું થાય છે, અને બીજા કાંઈ રમત ગમતને અંબાવે તેમની તંદુરસ્તી સારી રહેતી નથી. તેમને ઘરના કામકાજ શિવાય બીજા કાંઈ કસરત મળતી નથી અને ખુશી હવાનો આનંદ એમના નશીબમાં હોતો જ નથી.

આ અને બીજા અનેક કારણોને લીધે આપણી સ્ત્રીઓનાં શરીર ઘણાં જ નબળાં થઈ જાય છે તેમનાં શરીર ઉપર શીકાશજ રહે છે. ઘરમાં એવી રહી પોતાનો વખત નિંદા અથવા તો દુરકાષ્ટ દેખાડવાના વિચારમાં ન ગાળતાં પોતે શી રીતે તંદુરસ્ત રહે તે શોધી તે પ્રમાણે વર્તાવું હોય તો સ્ત્રીઓને કેટલું લાભદાયક થઈ પડે? મુન્દરાતમાં ઘણાં વર્ષોથી સુધારાનાં બહુમાં કુંકાય છે. અને યુરોપીયન પ્રજાની ઘણીએ નકામી અને નજીવી રેવો અને રીતભાતોનાં અનુકરણ થયાં છે થાય છે અને થશે. પરંતુ આ પ્રજાના સદ્ગુણોને અને અનુકરણીય રીતભાત અને રેવોનું ઘણું યોગજ અનુકરણ કરે છે. પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓ તેમના પેઢેરવેશનું અનુકરણ કરવા લલચાયાં છે અને લલચાય છે. પણ રહેજ વિચાર કરી નેઈશું તો (અત્યારે તો સ્ત્રીઓની જ વાતમાં) તેમના પોશાક પહેરવાની રીતને લીધે નાજુક દેખાતી આ બીજા સુધરેલા દેશોની સ્ત્રીઓ નબળી હોતી નથી. આપણી સ્ત્રીઓની પેઠે તેઓ પોતાની તંદુરસ્તી તરફ બેઠેરકારી રાખતી નથી. ખુશી હવામાં હરવું શરવું અને અનેક તરેહની અંગ કસરતોમાં ભાગ લેવો તેમને ગમે છે. હિંદુસ્તાનમાં સ્ત્રીઓને આવરદા ૩૫ થી ૪૫ મુધીને અંકાયેલો છે. સારે આ નાજુક દેખાતી સ્ત્રી ૩૫ વર્ષ તો પોતાનો સંસાર શરૂ કરે છે.

પાંત્રીસ વર્ષની આપણી સ્ત્રી ટટાર ચાલી પણ શકતી નથી, અને કેટલાંએ છોકરાંની માતા થઈ ચૂકી હોય છે. તેમના દેખાવ ઉપરથી મુવાવરથાનું એક પણ ચિહ્ન તેમનામાં જણાતું નથી. જ્યારે સુધરેલી પ્રજાનું બીજા રીતભાતનું અનુકરણ કરીએ છીએ તો તેમની હરવા કરવા જવાની અને તંદુરસ્તી સુધરે એવી રમત ગમતમાં ભાગ લેવાનું અનુકરણ કરવું શું યોગ્ય નથી? તેમના બીજા ઘણાં સદ્ગુણો અનુકરણીય છે. આપણી સ્ત્રીઓ જેમ પોતાનો કાળ નિંદા અને ટાપલામાં ગાળે છે તેમ તેઓ કરતી નથી. પોતાનો નવરાશનો વખત ભરવામાં, શુચિવામાં, અભ્યાસ કરવામાં અને બાળકોને કેળવવામાં ગાળે છે, તથા બીજા ઉપયોગી થઈ પડે તેવા અનેક ઉઘમો કરે છે. સ્ત્રીઓના સ્વભાવ પ્રમાણે વાતોનો ઇસક તો એમને પણ હોય છે પરંતુ તેમની વાતોનો પંથ નિરાળો હોય છે. આપણે પુરૂષવર્ગ સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કે વાંચનની લત લગાડતો નથી (ને કમનશીએ આપણા સાહિત્યમાં સ્ત્રીઉપયોગી અથવા આંગળાને ટેરવે ગણીએ તેટલા છે.) તેથી આપણે કાળ નિર્ગમન કરવાના રસ્તા શોધવા પડે છે; પણ આપણે જો તેઓની ઉઘમાં રહેવાની રેવનું અનુકરણ કરીએ તો બીજા ઘણાં વિશાળ સાહિત્ય આપણી સમક્ષ ખડાં છે. તે સ્ત્રીઓ એક ક્ષણ પણ નિરુઘમી જવા દેતી નથી ત્યારે આપણી સ્ત્રીઓનું આખું જીવન કેવળ આગસમાં જ જાય છે. આપણને હાનપણથી જ કાંઈપણ ઉઘમ કે કળા શીખવતાં નથી. ભરવાનું, શુચિવાનું, ચિત્રકળા આપણી શાળામાં હજી હમ-

છાંજ દાખલ થાય છે. પોતાના ઉઘમથી સ્વતંત્ર રીતે નિર્વાહ કરવો આપણી સ્ત્રીઓને અસંકલ્પ્ય થઈ પડે છે. બાળવિધવા માત્ર પેટ ભરવાની ખાતર અસલ દુઃખો વે? છે તેનું કારણ તેમની પાસે નિર્વાહ કરવાનું કશું-કુશલ હોતો નથી. ઘણાં દેશની સ્ત્રીઓ નિર્દોષ કળા કૌશલ્યથી કમાઈ સુજ્ઞાને કરે છે. ત્યારે આપણા દેશમાં ઘણીએ બાળવિધવાઓ પેટપુરતું ધાન મેળવવા અનીતિએ ચડી પોતાના આખરના દિવસો દુઃખમય કરી મુકે છે. દરેક સ્ત્રીએ કાંઈપણ કળા કે ઉઘમ શીખવો તે અગત્યનું છે. જેને નિર્વાહ કરવાની તમા ન હોય તેને પણ આ ઉઘમી રહેવાની ટેવથી કાંઈ હાની થશે નહિ. કુટુંબને, કે પોતાની જાતને ઉઘમી રહેવાથી ઉપયોગી થવાય છે તો પછી અન્ય દેશની આ સતત ઉઘમી રહેવાની ટેવનું અનુકરણ આપણે શા માટે ના કરવું ?

આપણી બાળકીયોની શાળાની તેમજ ઘરની કેળવણી કાંઈ વિચિત્ર પ્રકારની છે. ઘરની કેળવણીમાં બ્યારથી છોકરી સમજણી થાય છે ત્યારથી તેના ઉપર અનેક પ્રકારના વિચિત્ર અંકુશો મુકાય છે. તેમાં વિશેષ તો છોકરાઓ સાથે કેમ વર્તન કરવું તે વાતનું લક્ષ આગ્રહપૂર્વક અપાય છે. બાળકીના આનંદ અને ઉત્સાહને જોમ અને તેમ છોકરાઓના દેખતાં દાખી રાખવાનું શિક્ષણ અપાય છે. છોકરાઓ સાથે રમવું નહિ, હસવું નહિ એવી એવી અનેક વિચિત્ર આચારોનો અમલ કરવામાં આવે છે. છોકરાઓ સાથે રમવાથી ગોરો બળા જાય એવી બ્હીક અને વેહેમ તેમના કુમળા મનમાં ફાસાવે છે. અને આટલી ન્હાની વયથીજ છોકરા અને છોકરીઓ વચ્ચેનો મોટો ભેદ તેમની સમજ ખડો કરે છે. વળી તેમની રમતોમાં પણ સંધવાનું, દીંગસા દીંગલી પરણાવવાનું શીખવે છે. ઘણીખરી સુધરેલી પ્રજાઓમાં છોકરા અને છોકરીઓની એકજ શાળા હોય છે આપણામાં તેમ નથી. તેમજ તે પ્રજાઓમાં છોકરીઓનાં જીવન આપણી છોકરીઓથી તદ્દન નિરાળાજ રીતે ગળાવાય છે. આપણી બાળકીયોની પેટે તે લાગુવાકી હોતી નથી. છોકરાંઓને રમતાં જોઈ શરમની ભારી ધરમાં બેસી રહેતી નથી. તે દેશોમાં બાળક અને બાળકીયો સાથે હરે છે, રે છે, રમે છે, અને અનેક તરેહના નિર્દોષ આનંદ કરે છે. ત્યારે આપણી છોકરીયોની તેથી તદ્દન લંબીજ દયા છે. એટલું તો શું પણ બાળપણમાં ઉપર લખ્યા પ્રમાણેની કેળવણી મળ્યાથી આપણી ઉમ્મરે પહોંચેલી સ્ત્રીઓ પણ પુરોને દેખી ગભરાય છે જ્યાં પણ પુરો એકદા મળ્યા હોય ત્યાં આપણી સ્ત્રી એકલી જવા હીમત ધરી શકતી નથી. ત્યારે સુધરેલા દેશની સ્ત્રીઓ હજારો માણસની હકમાં બેઠકક ચાલી જાય છે અને હરેક પુરુષ તેને ઘટતું માન આપે છે. શું પોતાની બાળકીયોને કેળવણી આપવાની આ રીત અનુકરણીય નથી ?

આ લેખમાં મેં અન્ય દેશોના અનુકરણ માટે ઘણું લખ્યું છે તેનો અર્થ કાંઈ એવો ના કરાય કે એમના બધાએ રીતરીવાજને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે. પરંતુ આપણે ઘણીએ પ્રજાના પ્રસંગમાં આવ્યા છીએ અને તેમના સ્વભાવિક રીતે અનુકરણ પણ કર્યા છે તો ધરેલી ધરેથીય ન પ્રજાના સદ્ગુણોનું અને સરસ રીતરીવાજનું અનુકરણ આપણે કરીએ છીએ કાંઈ આશ્ચર્ય નથી.

જે ધનસક્તી જનસલ્લાઈ યદ્યાલ્લાઈ.

રમણિમણિમાળા.

દેવીઅધોરકામિની.

(એક જીવનચરિત્ર.)

‘આજથી લગભગ ત્રણ વર્ષ ઉપર આપના માસિકના સ્મારકએક માટે ‘ભક્તિ અને સેવા’ સંબંધી એક લઘુ લેખ લખતાં, આપણા દેશની સ્ત્રીઓને માટે ‘સેવા’ ધર્મની આવશ્યકતા બતાવી હતી. સેવાસદનના પરોપકારી ખાતની યોજના આપણા દેશભક્ત વિદ્વાનોને હાથે એ સમયે ઘડાઈ રહી હતી. આજે તે શુભ ખાતુ ‘સ્થપાયને દોઢેક વર્ષનો અરસો થઈ ચૂક્યો છે. આપણી કેટલીક ભારતવાસી બહેનોએ પવિત્ર સેવા-તત્ત્વને પોતાની ઇચ્છાથી અપ્તપાર કર્યું છે. તો ત્હેમની આગળ એક એવી સન્નારી કે જેમણે એવા કાષ્ટપણ મંડળના અભાવે સ્વતંત્રરૂપે પોતાની અંતરની દૃઢ ઇચ્છાથી ત્રેસ-ધને સંસારમાં રહેવા છતાં પણ પોતાનું સમસ્ત જીવન ‘સેવા’ કાર્યમાં સમર્પણ કર્યું હોય ત્હેમનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર રજુ કરવું કાંઈ અસ્થાને નહીં ગણાય.

એવાં એક સન્નારી બંગાળા પ્રાન્તમાં થઈ ગયાં છે. ત્હેમનું નામ દેવી અધોરકામિની હતું. ત્હેમના પતિ શ્રીયુક્ત પ્રકાશચન્દ્રસય મિહાર પ્રાન્તમાં એક જાણીતા ગૃહસ્થ છે. પ્રસિદ્ધ બ્રાહ્મઉપદેશક બાકુ કેશવચન્દ્રસેનના એ પરમમિત્ર હતા. સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર પણ ત્હેમના જન્મર દોસ્ત હતા. અને સાધારણ બ્રાહ્મસમાજના હાંસના આચાર્ય પૂજ્ય શ્રી શિવનાથ શાસ્ત્રીનો ત્હેમને પોતાના સગાભાઈના જેટલું મ્હાલ છે. ત્હેમના પુત્ર મિસ્તર સુબોધચન્દ્રસય કલકત્તા હાઈકોર્ટમાં બેરિસ્ટરનો ધંધો ચલાવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર એક પરમભક્ત છે. ભક્તિરસથી જગમગી રહેતાં, હસતા મ્હેરા સાથે જમ્હારે એ બંગાળામાં બ્રાહ્મસમાજ સ્ત્રી પુરોનો આગળ ઉભા રહે છે ત્હારે ઘણા કેળવણીના પુરો ત્હેમના ચરણની રજ અડણ કરીને પોતાને કૃતાર્થ માને છે. પણ બંગાળાના બ્રાહ્મસમાજોએની બહાર એમનું નામ જોઈએ તેટલું જાણીતું નથી. એ એક ડોમુટિ કલેક્ટર હતા. મ્હોટો માનવતો હોદ્દો અને જોઈતું ધન એ મેળવી ચુક્યા છે, પણ ત્હેમની આગલી વયમાં જે દુર્લભ સ્ત્રીરત ત્હેમણે મેળવ્યું હતું, તેની સરખામણીમાં ત્હેમની બધી મલમલિલકત તુચ્છ છે. એ સ્ત્રી દેવીઅધોરકામિની, ત્હેમના જીવનની અને ત્હેમના ધર્મપંથની સાચી સાથી હતી. જેની રીતે પુષ્પવાળાં વૃક્ષો પોતાના સુંદર પુષ્પવડે આખા બગીચામાં સુગંધી ફેલાવે છે તેવીજ રીતે આ ભક્તિમતી નારીએ પોતાના હૃદયની ભક્તિરૂપી પુષ્પોવડે સ્વામીનાં કંટકમય માર્ગને સુગંધીથી આચ્છાદિત કર્યો હતો. ત્હેમનેલીધે ત્હેમના સ્વામીનો જીવનમાર્ગ ધણોજ સુંદર અને ત્હેમની સંસારચાત્રા ઘણીજ આનંદજનક બની હતી.

આ સંસારમાં સ્ત્રીપુરોમાં ગુણનાં કન્નેડાં ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. વિદ્વાન અને સાહિત્યપ્રેમી પુરુષો કેળા અક્ષરને કુટી મારે એવી સ્ત્રી સાથે, ભક્તને કંકાસીઆ

સ્વભાવની કઈશા સાથે, ઉદાર દીક્ષના સંભાવતી ગૃહસ્થને કંજુસ સ્ત્રી સાથે, અને ધાર્મિક બક્ષતને સાંકડા વિચારવાળી અધર્મ સ્ત્રી સાથે પોતું પડ્યું હોય એવા બનાવો કાંઈ વિરલ નથી.

બગીચામાં જે અનેક લતાઓ વૃક્ષને વળંગી રહે છે તેમાંની કેટલીક એવી હોય છે કે જેના ભારને લીધે વૃક્ષો શક્તિહીન થઈને પડી જાય છે. ત્હારે કેટલીક એવી પણ નાજુક વેલડીઓ હોય છે, કે જેના રંગબેરંગી પુષ્પો અને હરિયાળા સુંદર પક્ષવોને લીધે વૃક્ષની શોભા સો ગણી વધી જાય છે. તેવીજ રીતે આ સંસારમાં એવાં પણ અનેક સ્ત્રીઓ હોય છે કે જેમના હૃદયની મધુરતા અને અંતરની પ્રીતિ અને પવિત્રતાને લીધે સ્વામીનો સંસાર સ્વર્ગરૂપ બની જાય છે. એવીજ પુણ્યશાળી નારીઓની મારફત દેવીઅધોરકામિની પોતાના હૃદયની મહત્તા અને ઉચ્ચ ગુણોના મહિમાવંદે સ્વામીને સૌભાગ્યવાન કરી ગયાં છે.

અધોરકામિનીનું કર્મજીવન અવસાન પામ્યું છે. ત્હેમણે આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો છે, પણ એમના પતિનો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે એમનો મૃતદેહ માટીમાં મળી જવા છતાં પણ ત્હેમનો અમર આત્મા સ્વામીને ત્હેમના કાર્યમાં સહાય કરે છે. પત્નીને માટે આટલો બધો ઉચ્ચભાવ હોવાથી ત્હેમણે ત્હેનું એક સવિસ્તર જીવનકાળમાં પ્રગટ કર્યું છે. આ મન્ય ધણી શિક્ષણ યોગ્ય વાતોથી ભરપૂર છે અને હૃદયી દેખવણી, ઈશ્વરભક્તિ અને સ્વામીની સહાયતા મેળવ્યાથી એક નારી જીવન પ્રજુભક્તિ, વૈરાગ્ય, અને સેવાના વિષયમાં દેટલું ઉભત ધર્મ શકે છે એ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે. એ સદ્ગુણ સંપન્ન બક્તિમતી તેજસ્વી નારીનું વિવરણ ધણાજ સંક્ષેપમાં હમે નીચે ઉતારીએ છીએ.

૨.

બંગાળી સંવત ૧૨૯૩ ના વૈશાખ માસમાં એટલે કે ઇ. સ. ૧૮૫૪ ની સાલમાં ચોવીસ પરગણામાં આવેલા શ્રીપુર ગામમાં દેવીઅધોરકામિનીનો જન્મ થયો હતો. ત્હેમના પિતા એક પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ હતા. પૈસે ટકે પણ એ સુખી હતા. ઉંચું કુળ અને પૈસા બંને હોવાથી કન્યાને માટે યોગ્ય વર મેળવવામાં એમને કાંઈ મુશ્કેલી નહીં નહોતી, અને એ સમયના રિવાજ મુજબ દસ વર્ષની બાળવયમાં જ અધોરકામિનીનું લગ્ન પ્રકાશચન્દ્ર સાથે થઈ ગયું.

વિવાહ થતાં પહેલાં એક કૌતુકજનક બનાવ બન્યો હતો. બાળક કન્યાને જ્હારે પોતાનો વિવાહ મળ્યાની ખબર પડી ત્હારે ત્હેને વર જેવાની જગ્યાસા ઉત્પન્ન થઈ વરને ઘેર જમવા તેડયો હતો. ત્હારે એ વરને જેવાની હોંશમાં અગાથી ઉપર ચઢી. અને વરને જોઈને કાંઈ એવું બાન જૂલી ગઈ કે એકદમ અગાથી ઉપરથી નીચે પડી ગઈ; પણ પ્રભુએ ત્હેને બચાવી લીધી.

અધોરકામિની પોતાના પાછલા જીવનમાં લોકસેવાને માટે જે આત્મસમર્પણ કરી શક્યાં, એવાને પોતાનો સ્વાભાવિક ધર્મ બતાવી શક્યાં, ત્હેનો આભાસ બચપણથીજ થયો હતો. જ્હારે એ દસ વર્ષનાં હતાં ત્હારે ત્હેમનો બાઈ શીતળાના રોગથી પીકાતો હતો. એ સમયે અધોરકામિનીએ પોતાના આત્માને તુચ્છ ગણીને જીવને જેખતે પણ એ ચેપી રોગમાં એની બહુ સેવા આકરી કરી હતી. એટલી ન્હાની વયમાંજ એ સાસરે આવીને સામુજીને મદદ કરવા લાગ્યાં હતાં, અને સુંદર સ્વાદિષ્ટ ભોજન બનાવતાં શીખ્યા હતાં. ત્હેમનું ધરકામ જેમને બધાને સંતોષ થતો હતો. એ વખતેજ એમના

સ્વભાવમાં તેજસ્વિતા જણાઇ આવતી. ઘરનાં ચાકર નોકરો ઘણીવાર ઘરની ન્હાની વડુ ઉપર પોતાનો રોડ બતાવવા જાય છે. એવુંજ એક વખત અધોરકામિનીના પ્રસંગમાં બન્યું. ઘરની નોકરડીએ ત્હેમને નકામી ગાંજો દીધી. બાળક વડુથી એ સહન કરી શકાયું નહીં, અને સ્ત્રીઓને ઉચિત શબ્દોમાં એને ખૂબ ઝાટકી નાંખી.

વિવાહનાં કેટલાક વર્ષ બાદ પ્રકાશચન્દ્રે બ્રાહ્મધર્મ ગ્રહણ કર્યો, એ સમયે અધોર-કામિની કાંઈ વધારે બધ્યાં ગદ્યાં નહોતાં; પણ એમણે પોતાની સાધારણ જુદિના બગ-વડે પંતિના ધર્મને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગણ્યો; એવી રીતે સ્વામીના નવ ધર્મને અનુસર-વાથી એમને એક સખ્ત કમોડીમાંથી કસાવું પડ્યું. કારણકે એ સમયે એ તરણ કુળવધુ હતાં. ઘરની વડિત સ્ત્રીઓને તાબે હતાં; છતાં પણ એમને ઘરની ચાલતી આવેલી. રૂઢી-ઓની વિરુદ્ધ ચાલવું પડતું. વળી આટલા માટે એમને ગામની સ્ત્રીઓનાં મ્હેણાં પણ કાંઈ, આઠાં સાંખવા નહોતા પડ્યાં.

ત્હારબાદ પ્રકાશચન્દ્રે 'હરિનાભિ', સ્કુલના બીજા માસતર નીમાયા. અને પત્નીને લઈને પોતાની નોકરડીએ લાગ્યા. એ સમયે પંડિત શિવનાથ શાસ્ત્રીએ નિશાળના હેડ મા-સ્ટર હતા. ત્હેમની સાથે ઉપાસનામાં ચામેલ રહેવાથી તથા ત્હેમના કુટુંબના સમાગમમાં આવવાથી અધોરકામિનીને ઘણો લાભ થયો. શાસ્ત્રી મહાશય સાથે એમને એવો ઘાડો સંબંધ બંધાયો કે જ્ઞહારે પ્રકાશચન્દ્રની બદલી મતિહારી થઇ ત્હારે વિદાય વખતનો દરમ ઘણોજ કર્ણોભાદ હતો.

મતિહારી જઈને અધોરકામિની સ્વામીનાં સિખ્ય બન્યાં; સ્વામીની પાસે ધર્મનું શિ-ક્ષણ મેળવીને, સાધનાનો આરંભ કર્યો; એ સમયે એમની આર્થિક નિયતિ સારી નહોતી. પણ પારસમણિના સ્પર્શથી જેમ લોહું પણ સુવર્ણ થઈ જાય છે તેમ ધર્મના સ્પર્શથી ત્હેમનું ચિત્ત નિર્મળ અને ઉદાર થઇ ગયું. સુવર્ણના અલંકારોથી દેહને ખડકવાનો શોખ ત્હેમણે ઓછો કરી નાંખ્યો હતો. ઇ. સ. ૧૮૭૭ ની માલમાં લોહાને અગ્નિનું કંઈ છે એ વાત સાંભળીને ત્હેમણે પોતાના હાથની સોનાની બંગડીઓ જરા પણ ખેદ વગર દુકાળ દંડમાં દાન કરી દીધી હતી.

સંસારપથની કડોરતાનો ત્હેમને ધીમે ધીમે અનુભવ થવા લાગ્યો. પોતે અખજા, પરસે બાર, હાલતાર ગૂઢિશી, તથા સંતાનેની જનની હતાં, છતાં પણ મૃતદેહની જાણ એની વાંછના કરે એવા બ્રહ્મની પ્રાપ્તિની ત્હેમને અભિપ્રાય કલ્પન થઈ. કડોર સાધના વગર આ અભિપ્રાય કેવી રીતે પૂરો થાય ? એટલા માટે ત્હેમણે કડોર સાધનાનો આરંભ કર્યો. સૌથી પહેલાં તે સ્ત્રીઓમાં કુદરતી રીતે રહેલી મુખની લાલસા સાથે એમને સંગ્રામ કરવો પડ્યો. એ દુરઅંદેશ બાદ સમજી શક્યાં હતાં કે ભક્તિનું અમૃતમય જરણું અને સંસાર એ એની વચ્ચે વેરાગ્યનું એક રેતાળ રણ પડ્યું છે. જે પ્ત્તીકણ આદમી વેરાગ્ય-ની એ મરજૂમિને જોઈનેજ બચ પામે છે, ત્હેમને માટે ભક્તિનો અમૃતરસ પીવાનો કેશ પણ સંભવ નથી. પણ જે સાહસિક મનુષ્યો નિડર થઈને એ મરજૂમિને ઓળંગી જાય છે તેજ નિર્મળ જરણાનું જળપાન કરીને ભક્ત થવા પામે છે. કુદરતે દેવીઅધોરકામિનીને એક દુર્બળ બંગાળી અખજા બનાવ્યા છતાં પણ ત્હેમના અંતઃકરણમાં તેજનું સ્ફુરણ કસા-

વવામાં કાંઈ કંચાશ નહોતી રાખી. એથીજ એમણે વૈરાગ્યના માર્ગમાં ચાલવાનું સાદમ કર્યું. અંગઉપરના સુંદર વસ્ત્ર આમુષ્ણોનો ત્યાગ કરીને લેમણે સાદાં વસ્ત્ર પહેર્યાં. આ અવસ્થાને લક્ષ્મી રાખીને બાપુ પ્રકાશચન્દ્રે 'પોતાની પત્નીને 'ગૃહસ્થવૈરાગિની' સંબંધી સંબોધન કર્યું છે.

એક સમયે દેવીઅધોર કામિની કલકત્તે ગયાં હતાં. તે વખતે લેમનો ઇશ્વરોપાસના ઉપરનો શોખ જોઈને મહાત્મા કેશવચન્દ્રે અન્ય સ્ત્રીઓને શીખામણુ દીધી હતી કે આ તરી આપેલી બાઇ પાસેથી ત્હમે ઉપાસના ઉપરનો પ્રેમ શીખો.

કલકત્તાથી પાછા ફરતી વખતે અધોરકામિનીએ કેશવચન્દ્રને કહ્યું કે મને બુદ્ધિ નહીં. કેશવચન્દ્રને લેમના ઉપર એટલી શ્રદ્ધા હતી યહ હતી કે લેમણે પ્રસન્નવદને કહ્યું. અને બુદ્ધાય ખરૂં કે ?

પ્રકાશચન્દ્રની મતિહારીથી બહલી ધંધ જવાથી તેઓ બાંકીપુર ગયાં. લેમણે ઘણા સમય સુધી બાંકીપુરમાં ડેપુટિ મેજિસ્ટ્રેટનો એકો ભોગવ્યો હતો. એટલે બાંકીપુર અધોર કામિનીનું કર્મક્ષેત્ર બન્યું. એ સમયે અધોરકામિની પોતાના વખતનો કેવો મુદ્દપયોગ કરતાં હતાં તે લેમના સ્વામીના નીચેના વર્ણન ઉપરથી જણાઇ આવે છે. પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે. “દેવી ! એ સમયે આપણું દૈનિક જીવન કેવું તપસ્યામય હતું ત્હનું સ્મરણુ નથી આવતું ? દરેક સ્થવારે પથારીમાંથી હિંતાં પહેલાં તું મ્હારી સાથે માતૃસ્તોત્ર ગાતી. ત્હારાદ પોતે હાથે ઉપાસનાની ઝોરડીમાં સવળી વસ્તુઓ તૈયાર કરતી. * * * નિદ્રાપૂર્વક આસન બીજાવીને મ્હારે માટે રાહ જોતી. ઉપાસના થઇ રહ્યા પછી પ્રતિદિન એક ન્હાની પ્રાર્થના કરતી. ત્હારાદ સોડામાં જતી. છોકરાંઓને ખવરાવી પીવરાવીને બહુવા મોકલતી. પછી પોતાના ખાવાનો બંદોબસ્ત કરતી. એની વચમાં કોઇ વખતે પડોશનાં જે વસ્તુ ધરતી ખજર પુછી આવતી અને એમને કોઇ વાતની અડચણ હોય તો તે દૂર કરતી. બપોરે કાંઇ વાંચતી, અને કહી જવાનું હોય તો જઇ આવતી. મંત્રોનો ખવરાવવા પીવરાવવાનું તથા કપડાં લઈ પહેરાવવા કામ મદદ પોતાને હાથેજ કરતી. સ્નાને રસોઇ કરીને છોકરાંઓને જમાડીને લેમને બહુવાનો બંદોબસ્ત કરી આપતી. ત્હારાદ આપણે બન્ને જણાં ઇશ્વરનાં ભજન ગાતાં, જે નવું સાધન કરવાનું હોય તે કરનાં

આદર્શી. સુસારના પિતાને ખબર પડતાં એમણે પુત્રીની ધન્યાનુસાર ત્હેનો વિવાહ કર્યો; જન્મવન સાથે સુસારનાં લગ્ન થઈ ચુક્યાં. જન્મવન કાંઈ દુર્ગુણી યુવક હતો એમ પણ નહોતું. વળી એ વખતે જન્મવનને બધા ધર્મોન્માદી યુવક ગણતા હતા. તો એવા યુવકના પ્રેમપાશમાં આસરણ હઠ્યા બાળા પડે તો એમાં અસ્વાભાવિક શું હતું? . . .

પણ માણસનું મન કાંઈ હમેશાં એકસરખું નથી રહેતું. જન્મવને 'આદર્શી' પ્રમાણે લગ્ન કર્યાં અને તે વિવાહના કાયદા મૂળજ કચેરીના રજીસ્ટરમાં નોંધાઈ પણ ગયાં. છતાં પણ યોગ દિવસ પછી ત્હેણે આદર્શમાનને લાગ કર્યો; ત્હેની સાથે સાધ્વી પત્ની સુસારનો પણ ત્યાગ કર્યો. શક્ત એટલુંજ નહોતું, પણ એ નિર્મળ દેખાતા યુવકે ધર્મશીલા પત્નીના નિર્મળ પ્રેમને તરછોડીને ફરીથી એક હિન્દુ બાલિકા સાથે લગ્ન કર્યું. . .

એવે સમયે એ પ્રેમમયી, ક્રોધજ હઠ્યા ધર્મશીલા, અને ઈશ્વરપરાયણ સુસાર વાસિનીએ શું કર્યું? ત્હેણે ધાર્યું હોત નો આદર્શમાનના કાયદાથી વિરુદ્ધ જઈને ખીજવાર લગ્ન કરવા માટે પતિને સગ કરાવી શકત; ત્હેના ખીજાં લગ્નને ગેરકાયદે કરાવીને રદ કરાવી શકત. કારણકે બધા જાણે છે કે આદર્શ કાયદા પ્રમાણે લગ્ન રજીસ્ટર કરાવ્યા પછી એક બેરીની હયાતીમાં ખીજું લગ્ન થઈ શકતું નથી. પણ સુસારના મનમાં એવા વિચાર આવ્યા નહોં, સ્વામીની વિરુદ્ધ ત્હેણે એક શબ્દ પણ કહાડ્યો નહોં; એટલુંજ નહોં પણ સ્વામી ઉપરનો પોતાનો પ્રેમ લેશ માત્ર ઓછો થવા દીધો નહોં. પણ પતંગીજ જેમ પોતાને બરમ કરનાર અગ્નિમાં ફરી ફરીને પડે છે તેમ સુસારવાસિનીએ સ્વામી તરફથી આટલું દુઃખ પડ્યા છતાં પણ સ્વામીને જ પોતાનો સમસ્ત પ્રેમ સમર્પણ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું.

સુસાર આજે આ જગતમાં નથી. ત્હેણે ઘણાં વર્ષો અહ્યારિણી યોગિનીને વેશેજ જનનીનું અધુરું કામ પુરું કરવામાં ગાળ્યાં હતાં. અને ઈશ્વરને આત્મ સમર્પણ કરીને સેવા વ્રત ધારણ કરીને પોતાનું આયુષ્ય અન્ય બાળકીઓના કસ્યાણને માટે ગાળીને માટીનો દેહ માટીમાં મેળવી દીધો.

હાય! એટલી નાનકડે વયમાં એના હૃદયને કેવો કારી ધા લાગ્યો! સાધના અને સેવામાં પોતાના હૃદયને પરાવર્તી છતાં પણ એ તીવ્ર ધા સહન કરી શકી નહોં અને ત્રીસ વર્ષ પુરાં થતાં ન થતાંમાં તો એનું શરીર દારણ રોગની રહામે ટકર નહોં ઝીલાવાથી તુટી પડ્યું.

આજ સુસારવાસિની આ જગતમાં નથી એ વાત ખરી પણ એની 'ડાયરી'—નોંધ પોથી હજી પડી છે. એને વાંચવાથી પ્રત્યક્ષની છાતીવાળા મનુષ્યનું હૃદય પીગળે છે. ડાયરીમાં એક રૂબે એણે લખ્યું છે. . .

“આજ મહારા જીવનનો કેવો દિવસ! આજ બપોરે ખબર પડી કે મહારા સ્વામીએ ફરીથી લગ્ન કર્યું છે. કેવો ધા! વિચાર આવે છે કે આજ મહારી બહાલી મા સોડપમાં ઘાલીને દિવાસો ન આપતી હોત તો હું રોધ રોધને માથું કુટીને મરી જાત. હવે હું જગતજનનીને શરણે પડી છું.”

કાચરીમાં બીજી જગ્યાએ આ પ્રમાણે લખ્યું છે. ૧૮૯૧-૭ મી અક્ટોબર xx આજ ચાર વર્ષ થયાં. વિંમુડી પડી છું. કેવળ માછલી કૃપાથી છુટુ છું. ધન્ય માછલી ઈશ્વર પૂર્ણ થાઓ. માડીની ઇચ્છા એમી હોયતો એમજ થાઓ. "

૧૮૯૧-૧૯ મી નવેમ્બર. xxx આજ મહારા સ્વામીનો જન્મદિવસ છે. માછલા ચરણમાં સોસોવાર ઉપકાર સહિત સ્મરણ કર્યું કે આજે એમનું ૨૬ મું વર્ષ એકું. ધન્ય માછી ધન્ય તમારો સ્નેહ ? આ નવ છવનના દિને એમના આત્માને તમારી તરફ ખેંચો.

સ્ત્રીને કેટલો જખરો પ્રેમ અને કેટલી આશ્ચર્યકારક સહનશીલતા ! ચાર વર્ષથી જે સ્વામીએ વગર વાંકે પોતાનો પરિત્યાગ કર્યો છે તેના મંગળને માટે ઈશ્વરપ્રાર્થના ધન્ય ! હિન્દુ નારીનું હૃદય ખરેખર દેવી છે. .

વાચક બહેનો ! વિચાર કરો કે જે સમયે કન્યા શુસારવાસિનીનો તેના ધણીએ પરિત્યાગ કર્યો તે વખતે તેની સ્નેહમયી જનની અચોરકામિનીની શી દશા થઈ હશે ! એક દિવસનું દુઃખ નહોતું, મહિના એ મહિનાનું દુઃખ નહોતું પણ આ રાતને દિવસ આખો હૃદયગી સૂંધી પુરીતી આ ફરિયાદ કેવી રીતે જોઈ શકાય ? માનો પ્રાણ આ દુઃખ સહન કરી શકે ! પણ દેવી અચોરકામિનીએ આ સમયે પણ સંપૂર્ણ રૂપે ઈશ્વર ઉપરજ પોતાનો આધાર રાખ્યો. ઇશ્વરે તેમની પ્રાર્થના સાંભળી ને તેમના હૃદયમાં એક આપૂર્વ શક્તિનો સંસાર કર્યો. આ અંશ્વરી શક્તિની સહાયતાથી એ નિર્બળ બાઇએ ધીરજ ધરીને પોતાના કામમાં મત પેરાવ્યું. આ સમયે અચોરકામિની લખનાં શહેરમાં એક એસંમત જણાતા કામને સંભવિત કરવામાં પેરાવાયાં હતાં. પણ તેનું વર્ણન કરતાં પહેલાં એમના કંઠેર વૈરાગ્ય અને સાધનાની વાત કહીશું.

અચોરકામિનીએ અંગના ભૂલ્યોનો તાગ કર્યો હતો. આ વખતે માથાના કેશ કપાવી નાંખીને સુખશાલસાનું બાટી રહેતું ચિન્હ પણ કાઢી નાંખ્યું. પણ આતો બહારનો વૈરાગ્ય હતો. મંકડપ કર્યો કે જે પ્રિયતમ સ્વામીના પ્રેમ વગર એક ઘડી પણ રહી નહોતો શક્તાં. જેમને જોઈને તેમનું ચિત્ત ચંચળ થઈ જતું હતું. તે સ્વામીની સાથે હવે બહારનો કાંપ પણ સંબંધ નહી રાખ્યું. ફક્ત અન્તરનો પ્રેમ અને આત્મા સાથે આત્માનું સંમિલન કામ રહેશે. આ વખતે અચોરકામિનીનું વય માત્ર ૨૬ વર્ષનું હતું. તેમણે સ્વામીની સાથે બ્રહ્મચર્ય અને વૈરાગ્ય વ્રત-ધારણ કર્યો. નવવિધાન-બ્રહ્મ મુમાજના એક પ્રચારક ભક્તિ ભજન પ્રેરોકાશનાથ મહાદેવે આ વખતે ઉપાસનાનું કામ કર્યું.

હવેથી અચોરકામિનીને સાધન અને ભજનમાં સગવડ થઈ. કારણકે આટલા દિવસ ન્હાનાં ન્હાનાં છોકરાંઓને લીધે સેવામાં અડચણ પડતી હતી. હવે એમના ખોળામાં કોઈ ન્હાનું બાળક આવીને એસવાનો સંભવ નહોતો. આ ઘટના પછી સાત વર્ષે તેમનો આધ્યાત્મિક વિવાહ થયો.

(અંતર્વર્ણ)

સાતમા વર્ષ પેટે લવાજમની પહેાંચ.

રા. હરિપ્રભાદ પીતામ્બરદાસ મહેતા (વ. ૬-૭)	રા. નટવરલાલ કરસનદામ	મુંબાઈ	
અમદાવાદ	રા. મહેશ્વરભાઈ નટવરલાલ	પેટલાદ	
રા. રમણિકદાસ પ્રભાકર	બાવનગર	સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ એન્ડ ડીપાર્ટમેન્ટ પાલીતાણા	
રા. હરિનારાયણ ગણપતરામ	અમદાવાદ	રા. પ્રતાપરાય છોટમલાલ, સગ જજ ધંધુકાં	
ખરી પ્રાગજી પુરગોત્તમ	મુંબાઈ	રા. જગજીવન દેવશંકર	રાજકોટ
ડેસર મરઝીયેરી ગ લાયબેરી	ડેસર	સૌ. મંગાગૌરી	નડીયાદ
બાઈ બચુબાઈ	શાન્તાકુલ	રા. દોસબજી શાહપુરજી (વ. ૬-૭)	અમદાવાદ
વડોદરા શિક્ષક પુસ્તકાલયના અધ્યક્ષ વડોદરા		બેરામજી ઝઘ્ઘાબાઈ ચેરીટેબલ ઇન્સ્ટીટ્યુટ મુંબાઈ	
ઓ. મેકટરી ખારાધોડા લાયબેરી ખારાધોડા		રત્નવદનરામ કરપુરરામ મહેતા	મુંબાઈ
મૌ. દુર્ગાલક્ષ્મી જુગટરામ	કપડવાં	રા. દલસુખરામ વાડીવાલ	સોલાપુર

આઠમા વર્ષ પેટે આવેલાં લવાજમો.

અ. સૌ. જયન્તિ	પેટલાદ	માકર પ્લેન વિહંગજી કેશવજીનાં પુત્રી
" " ઇચ્છામગનલાલ	નડીયાદ	પ્લેન પસિની પ્રાણગોવિંદ પટેલ શાન્તાકુલ
અલોદ પ્રોપર્ટી લાયબેરીના સેક્રટરી અલોદ		રા. ભારતર જૂહાલાલ ઇન્જીનીયર માંડવી
રા. હરિનારાયણ ગણપતરામ	અમદાવાદ	કુમારશ્રી લાલસિંહજી રાયસિંહજી વીરમગામ
ડો. રતિલાલ ઇમનલાલ	"	મિ. ડી. એસ. પટેલ ગોઆસા
કલોલ મહાજન લાયબેરી	કલોલ	રા. લીલાધર જાવેરચંદ દાર મુંબાઈ
મૌ. હીરાલક્ષ્મી મૂળશંકર	ઉપરેલા	

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-
પચોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પોષ્ટકાર્ડ ઉપર નામ લાખ લખી
મોકલનારને કૌમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત
મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય

કુસુમ માલતી તેલ.

(૨૯૨૨૨)

આ એક મનોહર સુગંધીદાર અને

ઓષધિ યુક્ત ઉત્તમ કેશ તેલ છે. આ તેલની થીથીનું મોડું ઉપાડતાંની વારે, એની સુવાસ હવાની સાથે મળી ચોતરફ ફેલાઈ લોકોના ગનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આવે છે, કે નિકટમાંજ કોઈના સારા જાંઘીયા હુએ અને તેનાં જાગર તરેહતરેહના ટુલો પીલીને આવી સુગંધ આપી રહ્યાં છે.

પણ ફક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપુર્વ તેલ નીચમસાર માથે નાખવાથી બાલ કાલા, ચુસ્કાદાર કામલ અને ચમકદાર મુંદર થાએ કુસુમાલતી તેલથી બાલ ખરી પડવાનું બધ છે. તાલે પહેલી જગામાં નવા બાલ ઉગે છે, યાનો કુખાવો ચઢી, ચીતેલાતિ, ચુસ્કી, હિમ્મત...

આખોમાં તમ્મર, કાનોમાં ધમધમાટ વીગેરે તમામ તરેહના મંગળના અને બાવના કે વિકારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મંગળને બુદ્ધિ મળે છે, ચાલકિત છે, કદ પીત્તને વાત, સામ્યાવસ્થામાં રહે છે, માટે ચિત્ત પ્રકૃતિન થાય છે. ઉદરમાં પ્રબળ થાય છે, રાત્રે ઉઘ સારી પેટે આવે છે. અને અન્ન પાચન થાય છે, વિદ્યાથી શિક્ષક, વપ્તીલ, ન્યાયાધિશ કારભારી રાજ્ય મહારાજ્ય વીગેરે મંગળના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તેમજ હાલના જાખીન સ્ત્રી પુરોના પિત્ત મામમી ઉત્તમ કેશનેલ કહેવાય છે. અને હમુ બાર વરમથી હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા હાઉર ગામડાઓમાં ઘણા તારીફની માથે એવું વેચાણ થઈ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડો. કોઈ જાડો તમારું માથું કુખે નહી તેમજ નજલાથી તથા ચિંતાથી અકાએ તમારા બાલ જુરા કે મકેન યદ્યજ્જો નહીં.

ચોતરેબલ બાપુ મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી મેંગલ લેજસ્વેદીવ કાઉન્સીલના મેમ્બર, કલકત્તા જણાવે છે કે:—“હરમીટ કંપનીનું કુસુમાલતી તેલ મેં અને વાપરીને બહુ છે કે, આ તેલથી માથું ટંકું રહે છે, મંગળને આરામ મળે છે, અને રાત્રે સારી પેટે ઉઘ આવે છે. મંગળના કામ કરનારાઓને માટે કુસુમાલતી તેલ બહુજ ફાયદાકારક છે.” કિંમત એક રીશીના રૂાં ૧-૦-૦ અને વિ. પી. બર્થ જીડું સોલ એજંટ.

કે. સી. અધર્સ.

નં. ૪૦ કાન્હેલ, કાલર્મીદેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

सुन्दरी सुब्बोध

यत्र नायस्तु पुज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । मनु.

(अथत्र देवता इहे, न्यां पात्रे सम्मान सुन्दरी.)

सर्वीगे श्रीज्या भाटे प्रकट यतु भासिक.

आर्धसपादक,

पुस्तक ८ : अंक २.

अनुसमान, अमदावाद.

आइटेअर, १९२०.

तन्त्री : रामभोहनराय नरसवतराय.

प्रकाशक : रामभोहनराय नरसवतराय.

विषयसूचना.

लेखक.

प्रविभाग.

मंसुगन्ध

भक्तजीवनको उद्घाट.

केशवचन्द्र सेन.

इन्द्रकुंज

मैथुरी वीणा.

भूतबगिनी, प्रति उद्धार.

प्रभात.

हाथरु.

रा. आपसी विमुक्तता.

रा. रमणीयराय भावजनराय त्रिपाठी.

रा. आध्यात्मिक.

रा. वैकुण्ठ.

पार्वतीसुन्दरी.

सीता

रा. शंकरदास श्रीरामकर.

शान्त स्वभावनी समस्त स्त्री.

रा. अन्धकार नर्मदाशंकर पंड्या जी. के.

रमणीयशिभाणा.

रा. योगीन्द्रराय नरनदास द्विवेदिया जी. के.

अंक सेविकातुं शुक्ल.

रा. शिवप्रसाद दत्तपनराय पंडित.

दोरी आधारशालिनी.

विद्याकला

समर्पण श्रीज्याने येती विजयीतुं इन्द्र.

मै. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

निविधविहार.

रा. गङ्गाधारी. लीलाणा.

अनुसमान.

माता अने पत्नीनी नज्जी भूतोना.

मै. कृष्णगौरी वि. हिरादास रावण.

अंधकार परिलुप्तो.

अनन्दाश्रम.

अंक पुस्तकनी महेर अथरः नरीन पाकशास्त्र. (मिजेल)

वार्तिक सवालम पाठ्येन साथे भाव सवा इपिज्या.

આગલાં વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની રહેંચ.

ગુજાબી મોરી માધવરામ (વ. ૭) વદવાણ રા. ગીરધરલાલ છ. પરીખ (વ. ૭) અંબાવ
હેમચંદ્ર અમરચંદ (વ. ૫-૬-૭) મુંબાઈ રા. પુરસોત્તમ ડી. જોશી (વ. ૭) મહાસ
દલભરામ જ્યેષ્ઠારામ (વ. ૫-૬-૭) અમદાવાદ રા. સોહજા ટાકન લાગણીરીના સે. (વ. ૭) સોહજા

આહુ (આઠમા) વર્ષનાં આવેલાં લવાજમની રહેંચ.

કસ્તુરચંદ આલાભાઈ	અમદાવાદ	રા. મંધુભાઈ સાકરચંદ	મુંબાઈ
સૌ. મનહરમોરી દુર્ગાચંદર	નડીયાદ	રા. જમિયેતરામ એલ. પંડ્યા.	મુંબાઈ
જયકુંવર	જ્યેષ્ઠાર	રા. કેશવરામ અમૃતરામ ભટ	જ્યેષ્ઠાર
શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	દહેગામ	શેક જગનલાલ કીલાભાઈ	મુંબાઈ
મુળજી ગણેશજી દુલાલ	રત્નાગીરી	અ. સૌ. સતોપત્રદમી	ભાવનગર
સનત કુમાર ભગુભાઈ	ગોધરા	રા. ભાઈલાલ વાધજીભાઈ	નડીયાદ
ગણપતરામ કેશવરામ	પારડી	રા. માણેકલાલ લીલાધર ઝોઝા	વાંદરા
મિ. વિરમતી મોતીલાલ	સુરેત	રા. રતિલાલ છોટાલાલ પાકક	દીલ્લી
અનોપરામ રામનાથ	અમદાવાદ	રા. વરજીવનદાસ દુવારકાંદાસ	મુંબાઈ
શુ. ૪. કન્યાશાળાના મહેતાજી	ગોઝારીયા	રા. પ્રતાપરાય સાકરલાલ	વડોદરા
ગોવિંદદાસ ચંદરદાસ	મુંબાઈ	રા. કનૈયાલાલ આત્મારામ	
ગણિલાલ બાપુભાઈ વૈદ	વડોદરા	રા. સાકરલાલ હરજીવન મહેતા	મોગરોસ
ગણિલાલ બાળકૃષ્ણ ત્રવાડી	મુંબાઈ	રા. દલપતભાઈ મકનંજી	દીલ્લી
ધર્મજીવંદન	પાટણ	રા. વિરમલ એચ. મલાની	સકકર
શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	વડનગર	રા. પંડીત રામચંદ્ર તાગર કલાઈ	મોરંગા
સૌ. જયંતીભાઈ અદુલાલ	પુના	અ. સૌ. વિદ્યાલક્ષ્મી	ભાવનગર
ભગવતીચંદર બવાનીચંદર	મુંબાઈ	રા. શુ. ક. કન્યાશાળાના મહેતાજી	રથુસમી

અમુદ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપુર અને સર્વ લોકો-

પયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક પૌષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

મોકલનારને કૌંમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

ફક્ત આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી શેશવજી.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુનિષ્ઠાત નવજન્મા ૧૨ સારર વિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમા કહીએ તેા
 “જીવો પતિ યાય, રસજ યાય, કુટુંબયોય યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીર બળવતી, સોમહીન અને
 “સુન્દર યાય, ચોખ્ખતાના પ્રમાણમા કુટુંબબન્ધનમાથી તેઓ મુક્ત સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 ‘અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબમની મૂર્ખ છંદાઓ અને કષ્ટોમાથી છુટી એ કુટુંબના ખરા કલ્યાણ કરવા
 ‘શક્તિમતી અને હસાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 “લ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે,’ પતિબલિપરાયણ થઈ પતિનુ જીવન ઉત્તમ કરે અને તેના આત્મ-
 વિશ્વાસોની ઉર્મિયોમા પોતાના કલ્પવૃક્ષ બેળવી હઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યનામય કરી નાખે અને
 અન્તે સ્વદેશમા ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી પિરણે સપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસાર—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સંજ્ઞતા છે ‘ત્રીવિના શૂદ્ર નથી, શૂદ્રવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી.
 ‘ત્રીની ઉત્પતિવિના દેશની ઉત્પતિ અસા ય છે’

વર્ષ ૮ મું.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ ઑક્ટોબર:-આશ્વિન વિ. મં. ૧૯૬૬. [અંક ૨ જો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

મક્તજીવનનો ઉદ્ધાસ.

સ્વર્ગના યાગમા મેં એક મધુર ને ઘણા સૂચસુરત ગુલાયના ફૂલનું સરક્ષણ
 કર્યું છે. ગાનારા ન આંસને આનંદદાયક પક્ષીઓમાથી મેં એક રસિક ગાનાર ને
 દેખાયદુ પક્ષી પસદ કર્યું છે. કીમતો હોરા મોતીમાંથી મેં યમૂલ્ય ચોઢી કાઢ્યા
 ને તેની માલ્લા ઘનાઘીને પહેરું છું. જે મેં દોસ્ત પસદ કર્યો છે તે આ દુનિયામા
 તેમજ પરદુનિયામાં શ્રેષ્ઠ ને સાચામાં સાચો છે. મારો આનંદ આ લોક તથા
 પરલોકના આનંદર્થો ચઢીઆતો છે. હે પ્રભુ, હું કેયો માન્યશાલી ! તારો સેવક
 ઘનાઢ્યોમાં ઘનાઢ્ય ને સુખિયામા સુખિયો. અરે દેવી ગુલાયના ફૂલ, તારી
 યમૃતવાસના મને આપ, સ્વર્ગના વ્હાલા પક્ષો, તારા આરહાદજનક ગીતો ગા,
 કીમતો માલ્લા, તારા તેજનો પ્રકાશ કર, ને મારી ડોક શોભાવ. મિત્ર, મને
 ધોરજ આપ, ને મારી પાસે ઝમો રહે. અરે મારા જીવાનંદ, મારે યોગ્ય કર્યું
 નયો જોરતું ધન્ય છે, હે પ્રભુ, ધન્ય છે તને !! સર્વદા ધન્યવાદ હો. તથાસ્તુ.

કેશવચન્દ્ર સેન કૃત મધુપાર્યના.

(વિનાયકરાય અનંતરાય મેઢ કૃત ભાષાન્તરમાંથી)

કાવ્યકુંજ.

મધુરી વીણા.

ઠરે ગાન, પ્રેરે તાન, ઉરે સ્ફૂર્તીઓ આ જાગે.

અહા ! મધુરા વીણા શી વાગે !

હૃદય માન, હૃદય માન, અધીર કેમ તું જાચાએ ?

અહા ! વીણા આવી કેણુ બળાવે ? ૧

સુખે અને દુઃખે મને, જે આનંદ સરીતે હુબાટે.

અહા ! એવા સૂર કેણુ જગાટે ?

એક રાગે, ધૂન જાગે, રમ્ય ઉદાને કે વેરાને.

અહા ! વીણા આવી કેણુ બળાવે ? ૨

વીણા સાથે, ઉરે જાગે, પ્રેમ તાર સર્વદા રે.

અહા ! એવી રેલ કેણુ રેલાવે ?

સ્વરો આજે, તાન સાથે, પ્રવેશે રે હૃદય દારે.

અહા ! વીણા આવી કેણુ બળાવે ? ૩

સ્વરો જાગે રહેની સાથે, તું જ ઉદ્ગારે પશુ લેજાથે,

અહા ! સ્વર એવા કેણુ જગાવે ?

અહા વીણા ! જ ઓણા સ્વરથી મૂજ હૃદય લેદાયે.

અહા ! વીણા આવી કેણુ બળાવે ? ૪

છે વીર્યતા કલેશ ઘણા, રહેને દૂર દૂર તું જ હટાવે.

અહા ! કેના સ્પર્શે વીણાં એ વાગે ?

વીણા ! તારા સ્વર આંવા, મ્હારી મુદ્દા છુદ્દ ઉડાવે.

અહા ! વીણા આવી કેણુ બળાવે ? ૫

લહરી માંચ, તહાં ગાન, વીણા ! શું મધુર લાગે ?

અહા ! એવો પ્રેમ કેણુ જગાવે ?

પ્રેમ ભરી, લીન કરી, મુજને કેણુ આનંદ રેલાવે ?

મધુરી વીણા આ કેણુ બળાવે ?

મૃતભગિનીપ્રતિ ઉદ્દગાર.

ચાલી ત્યાગી નજનન સહ શોકમાં હુમવીને
વિરામી તું વનભૂમિ વિષે શોધી એકાન્ત ખૂણે
છાડી માયા જગતવમળો દીધું એ સૌ વિહારી
રોજી હુ'તો રાગ કરતો એક વિધેગી તારો.

૧

ફાની વિષે થઇ ગઇ ખરે તું અતિથિ પ્રકોની
કીધો તે'તો સફળ તુજનો જન્મ ચાહી સહને
માન્યું તે'તો સહન કરવું એજ કર્તવ્ય મોહું
બાલી ના તું કદિ સમુગ્ધું વેળુ મોહું મુખેથી.

૨

ભાઇ ભાઇ, કરતી વિમલે ! યજ્ઞો દાર્ગી દિધાં
રોયાં બહાલાં તજતી ગઇ જ્યાં પ્રેમપુષ્પો અનેરાં
શાને છેડયાં પીડ રી થઇરે કે' મને કારણે તું
ના કે'તી એ કદિ તુ મુજને-ના-અધિકારી હું તો.

૩

તું તો ઉડી ગગન વિહરે વિજયે દેવધામ
તું તો ઉડી અંશર ગિરતી મેળવી દિજ લોકે
ગુહાસિની ! મધુર ભગિની ! યાદ લેજે નિરાંતે
આ ભાઈની, સ્મરણ કરતો રાત્રિને દિન તુને.

૪

ન્હાની બાલે ! થઇ ગઇ ખરે તું ઘડીમાં ન જન્મી
ગુણે સૌના વિમલ ફલકે તું ઠરી ગુણરાસી
પ્રેમી આંખો મુજની નિતતો ભેતા બીજું કશું ના
ભેંચું કયાં ના તુજ સમું અરે હેયું સ્નેહાળ બીજું !

૫

માતાપિતા તણી ચિખ તું તો માનતી એક નિઝે
શ્વશ્રુગૃહે થઇ પડી અતિ માનિતી પ્રિત સાથે
સેવા કીધી સહ તણી અતિ વાણી ખૂરી ખર્મીને
ન્હાનાં મ્હોટાં સહ તણી થઇ પડેની ! વિશ્વાસપાત્રી.

૬

* * * * *
આ પહેનરે ! ચાલી ગઇ શીદ આમરે છાંડી મને
ઠાળે કીધો ફેરજ ખરે આમજ પ્રણય હુપવી ઠઇ
આ ઠાળરે વિકરાલ તું આવો યથો શા વેરથી ?
કે પ્રેમિતા આનન્દમાં પાડે સદા આર્તરૂદનો.
યમરાજ આ પિછાણે શે આનન્દથી કે શોકથી ?

૭

લોકો કહે, બહાલાં કહે, સૌકો કહે, ના આર્ત્તથા ”
 કારણ કહે “બનનાર હતુ” “તે બની ગયું વિધિ ખેલમાં.”
 સુ’ટીઃકળી ખીલ્યાં વિના વિકરાલ જો યમરાજ કાં? ૮
 જન્મી સુખે, ઉછરી સુખે, તું પ્રેમમાં મંસ્તાનિની
 પાંડત પિતા થકી આત્મ જા તું એવી ભઠ-ધૃશ મ્હેરયા
 વિદ્યાનુરાગી ! બહાલી ભગિની ! ખાત લઘુ સંભારજે,
 સંભારજે ! સંસ્કારજે ! શિખ જહેની લલિતા આપજે ! ૯
 ચાલી વસી જહેની તું તો એ વ્યેમ ઉચ્ચ વિશાલમાં
 મ્હાલી રહી સૂતતે ! ત્યાં; નંથી દેખવી આ જન્મમાં
 તું ત્યાં ચિરાયુષી રે’ ભલે ! તુજ સૌખ્યમાં અમ સૌખ્ય છે
 આહી રહી “મ્હાશું અને રહેશું” હમ તુજ શિખધી. ૧૦

તા. ૧૪ જ્યુન ૧૯૧૦.

રમણીયરામ

પ્રભાત.

(કુલવિવ્રજિત.)

તિમિર મ’ડળને સરકાવતો, સમિરને નજમાં પ્રસરાવતો;
 અણ્ણ આવી ઉલો શુભ વસ્ત્રમાં, જગ સમીપ સુધામય તેજમાં.
 રમતી રક્ત ઉષા હસતી દીશી, પ્રિય પિતાજી કને મળવા ધસી;
 પડતી અંક વિષે પિત અંચળે, તવ ઉચ્ચે રવિ ત્યાં ઉદયાચળે.
 કિરણ રજ્જુ થકી દિશ નારીઓ, વિહંગના યુચુવાટથી કાદીઓ;
 જળ થકી ઘટ હેમ તણો ભર્યો, ઉદધિ પૂર્વથી સૂર્ય ઉચ્ચે ચઢ્યો.
 સરકતાં સ્થિર રશ્મિ સુવર્ણમાં, દુર કરી પડ રંગીત મેઘનાં;
 તરલ વારિ વિચિ જળકાવતાં, અતિ સુશેષિત માળરૂપે થતાં.
 નમતી નાચતી ત્યાં તરૂંમેજરી, ઝરણમાં ઝરતો મૃદુ વલ્લરી;
 કુસુમરેણુ વિષે ભ્રમરો સરે, અનિલને રસ ગંધ થંકી ભરે.
 કમલીની મલી નીર વિષે નમે, કલહ ત્યાં કલહ સ કરી ભમે;
 વિતત વ્યંયુપુટો ભરી શોભતા, જલજને જલબિન્દુથી છાંટતાં.
 પુરી ખીલી રસીલી વનવાડીઓ, મધુર કોકીલનો સ્વર વાધીઓ;
 મન વિમોહન મંજુલ ગાનથી, ધરણી રાચી રહી સુર તાનથી.
 વિમલ આ દિનનાથ વિરાજતો, સકળ સહિતલો પ્રભુ આપતો;
 દિધિ વિજૂતિ શી દિવ્ય અગમ્ય ત્યાં, વિકસતા શુદ્ધ અંતરભાવ જ્યાં-
 આધ્યાત્મિક.

હાલરડું.

બાલુડાં બાલુડાં મહારાં હીચો તમે
હીચો તમે હીચાલુ પ્રીતે.— બાલુડાં.

મલકાતાં મધુરાં ગોંધાં હીચો તમે
ઝીલો ઝીલો પુલડાં યુજનાં.

દીપો દિપાવો ખ્યારાં હીચો તમે
ન્યોતિ અનુપમ શું રળકે.

લાડિલાં રમતાં બહાલાં હીચો તમે
નેનો અરે તમ શું ખીલતાં.

લોઠ ક્યાંથી સરી આવ્યાં હીચો તમે
મંત્રો તમે ઉર શા ભણતાં.

રસપાન લ્યોને હેતોનાં હીચો તમે
ખીકાં દહશ દુધડાં દીલનાં.

પ્રભુએ દીધેલાં વીરાં હીચો તમે
ચોડું હસો કંઈ ચોડું અરે.

બાલુડાં રે'જો સદા આવાં હીચો તમે
ઠાલો અને ઠાલાવો વળી.

ચુંબન લ્યોને મહારાં હીચો તમે
ચુંબું અને ચુંબીય કુમળાં.

હેમને પાલણ સુતાં હીચો તમે
દીરા મને હેમ છે તમમાં.

રેશમી દોરી છે રૂંડાં હીચો તમે
પ્રીતે હિંચો પ્રીતિજ રંગમાં.

પ્રવૃત્તિવિલાસ.
સુરન, જન્મ-પ્રાપ્તિ.

વૈકુણ્ઠ.

* જન્મ-પ્રાપ્તિ મહોત્સવની રાત્રિએ રત્નજલિત સુવર્ણપારણામાં દિવ્યતા, આલ ગો-
પાલનાં દર્શન કરનાં આલપતિ માતાના અપ્રતિમ સ્નેહના દ્રવ્યતરંગ જોસાદાજી હાલરડું
કહ્યું છે

વાર્તાલહરિ.

સીતા.

(ઇંગ્લિશ ઉપરથી)

સીતા વાડામાં બેઠી હતી; ત્હેની આખમાં બધ અને શોકની ઉંડી છાયા દેખાતી હતી; પાસેના ભાગમાં ત્હેનાં વડીલો બેઠાં બેઠાં કંઈ વાત કરતાં હતાં. તે વાત ત્હેણે ધણી વખત સાંભળી હતી તોપણ તે આજે આતુરતાથી સાંભળતી હતી.

ત્હેમાંથી એક જણ બોલ્યું ‘આ ચોળી રોગમાંથી તોં નશીબંદાર હોય તે બચે, જુઓને ઘેરેઘેર રડારોળ થઈ રહી છે અને સઘળે ત્રાસ ફેલાઈ રહ્યો છે.’

બીજું નિશાસો નાંખી બોલ્યું ‘આ રોગ હવે કયારે બંધ પડશે તે કહી શકાતું નથી. ચહેરો તો ધૂળધાણી ચર્ધ ગયું.’

તેવામાં ઉઘા સાંકડા કપાળવાળો અને ચળકતી આંખોવાળો એક ઘરડો બ્રાહ્મણ ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો ‘જરૂર આ ચહેરને કોઈનો શાપ લાગ્યો છે. મરણી ચારેમેર આવી રહી છે માટે હવે ચહેરમાં રહેવા કરતાં કોઈ બીજે ગામ જતા રહેવું તે હઠાપણું કામ છે.’

આટલું બોલી તે અટક્યો. સાંભળનારાં તો સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. સીતા બે હાથ ભેગા કરી કોઈ ન સાંભળે તેમ ધીમેથી કંઈક બોલી. એટલામાં તો તે ઘરપાસે થઈને એક મહાદેવે બાળવા લાઈ જતા હતા ત્યાં અંધારાને બેઠી નાખતો મૃત્યુ સચવતો શંખનો ધ્વનિ સાંભળાયો.

પેલા ઘરડા બ્રાહ્મણે હાથ ઉઘો કરી કહ્યું ‘જુઓ કોઈ માણસ પ્લેગનો ભોગ થઈ પડ્યું છે અને ચોડીવારમાં ચિતાપર ચડશે. ચરેરે, શી દસા થાય છે? સગાં વ્હાલાંમાંથી નથી જતું કોઈ બાળવા કે નથી કરતું શ્રાદ્ધ. સગા દિકરાએ અગ્નિસરેકાર કરતા નથી.’ ત્હેના આ શબ્દો સાંભળી સર્વ ધુળવા લાગ્યાં અને બોલી ઉઠ્યાં ‘ધમિર અમ્હને એવું મરણ ન આપો. કાલેજ આપણે આ ચહેરમાંથી નીકળી જ્યાં પ્લેગ ન હોય એવા ગામમાં જઈએ.’ ડોસાએ ડોકું ધુણાવ્યું અને કહ્યું ‘બહુ સારો વિચાર છે. ધમિર ત્હમને જવાવશે.’

સીતા બેઠી હતી ત્યાંથી એકદમ ઉભી થઈ, લાંબાં હાથ કરી, આગળ આવી ડોસાના કાનમાં બોલી ‘કાકા, આપણે ચહેરમાંથી જઈએ તેતો ઠીક, પણ રામાનુજ આવે ત્યારે ઘરમાં કોણ? તે એકલા ક્યાં રહે?’

આ સાંભળી તે જરા વિચારમાં પડ્યો, પણ તરતજ બોલ્યો ‘બહેન! હુંતો ત્હેને વિસરી ગયો હતો, ત્હોય મ્હારો તો તે દિકરો અને ત્હારો તો.....! સીતાના મોઢાપર લોહી ચઢી આવ્યું અને જુસ્સાથી બોલી ઉઠી ‘કાકા! રામાનુજ આવવાના છે અને આપણે આશ્ચર્ય જઈએ તે કંઈ ઠીક ન દેખાય.’

ડોસાએ નિશ્વાસ નાંખી કહ્યું ‘આપણે ઘણા દિવસ ત્હેની રાહ જોઈ પણ તે આવ્યો નહીં ત્યારે આપણે શું કરીએ ?’

સીતાને આ સાંભળી બહુ લાગ્યું તેથી તે બોલી: ‘વિદાયત કંઈ અહીં પડ્યું છે કે જલદી આવે ? મધ દરિયામાં તોશન થયું હોય તોય વ્હાણને આવતાં એ દિવસ વધારે થાય, વળી.....’ આટલું બોલી સાં ત્હેનું હૈયું ભરાઇ આવ્યું અને આગળ બોલાયું નહીં.

ડોસાએ મમતાથી કહ્યું ‘પ્રેમ, હું બધું જાણું છું, પણ રામાનુજ આવે ત્યાં આપણે બધાંય પ્લેગમાં ખપી જઈએ તો ? હવે અહીં વધારે રહેવું મ્હને તો કીક લાગતું નથી.’

સીતાએ માયું હલાવ્યું અને બોલી, ‘હુંતો શહેરમાંથી નીકળવાની નથી.’ ડોસાએ ત્હેના બોલવાપર ધ્યાન આપ્યું નહીં.

રાત્રે સીતાને નિદ્રા આવી નહીં ‘રામાનુજ પ્લેગવાળા શહેરમાં આવે અને ઘરમાં કાકાને દેખે નહિ તો તેમને કેવું લાગે’ એ વિચાર ત્હેના મગજમાં ભમી રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખત તો તે બોલી ઉઠતી ‘હું તો નહીં જઈ; બધાને જવું હોય તો બન્ને જાય.’

રામાનુજ સાથે હિંદુરિવાજ પ્રમાણે ત્હેનું લગ્ન થયું હતું એટલુંજ નહીં પણ તે ત્હેને અંતઃકરણથી આહતી હતી. ન્હાની હતી ત્યારથીજ ત્હેનું ચિત્ત રામાનુજમાં લાગ્યું હતું. ત્હેનાં માબાપ મરી ગયા પછી પ્લેગ વ્હેલી જ્યારે તે ત્હેના કાકાને ઘેર આવી ત્યારે રામાનુજ ત્હેનાપર બહુ હેત રાખતો હતો. તે ત્હેની સાથે ખાવાનું ખાતો, ત્હેને વાર્તા કહેતો, અને ઘરનાં બીજાં છોકરાં તે બિચારીને મારવા આવે તો આડો પડતો. આથી મોટાં થયાં અને પ્રેમના અંકુર અંતરમાં કુટવા લાગ્યા ત્યારથી તે ત્હેની આંખની કીકી, અંતરનો આરામ યદ્ય પડ્યો હતો.

સીતાએ ગમે તે થાય પણ રામાનુજ આવે ત્યાંસુધી શહેરમાં રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજો દિવસે તે મોડી ઉઠી અને જોયું તો ઘરમાં જવાની તૈયારી થવા માંડી હતી. થોડીવાર તો ત્હેણે મુઠાં મુઠાં જોયા કર્યું પણે છેવટે તે ત્હેના કાકા પાસે જઈ રોઈ પડી અને ધીમેથી બોલી ‘મ્હારે ત્હમારી સાથે નથી આવવું. હુંતો રામાનુજ આવશે ત્યાં સુધી અહીં રહીશ.’

ડોસાએ કરડી નજર કરી કહ્યું ‘ત્હને ઘરમાં એકલી રહેવા દઉં ? મ્હારી આખર’...

સીતા દયામણે મ્હેરે વચમાં બોલી ઉઠી ‘ત્યારે ગંગાબા મ્હારી સાથે રહેશે, ત્હેને જ્યાં પ્લેગની બીક છે ?’

ડોસો વિચારમાં પડ્યો એટલામાં તો ગંગા આંત્રી અને મંદ નિરાશાભરેલ સ્વરે બોલી ‘કીક...હું સીતાની સાથે રહીશ. મ્હને તો પ્લેગ ખાઈ જતો નથી. મ્હારે જીવનને શું કામ છે ?’

ગંગા બિચારી વિધવા હતી અને ત્હેને કાંઈ છોકરું ન્હોતું. સીતા ત્હેની દયા જાણુ-અને આશ્વાસન આપતી તેથી ત્હેને તે બહુ આહતી હતી.

ડાસાએ ગંગાનું કહેવું સાંભળી માંડમાંડ હા. પાડી અને સીતા તથા ગંગા રામાનુજ આવે સાંધેથી શહેરમાં રહે એમ નક્કી કર્યું.

* * * * *

થોડા મહિના પછી એક સ્ટીમર મુંબઈના બંદરમાં આવી પહોંચી. ઉતારાઓ કિનારા પર ઉતરી ત્યારે તેમાંના એક માણસને ત્હેનાં જૂનાં મિત્રે પુંખ પાંડી કહ્યું, 'કેમ બાંધ, ખુશીમાં છે કે ? બહુ દિવસે આવ્યા, ત્હમને જોઈ મ્હને બહુ આનંદ થયો.' તે માણસ રામાનુજ હતો. તેણે આ સખ્દ સાંભળી ડાકું ફેરવ્યું તો ગોપાળ નામના ત્હેનાં એક જૂના મિત્રને જોયો.

રામાનુજે આનંદથી કહ્યું 'મ્હને આવ્યો. મ્હારા દેશને અને મ્હારા મિત્રને જોઈ બહુ હર્ષ થાય છે; હું ત્રણ વર્ષ પાછો આવ્યો.'

ગોપાળ—વિલાયતી વિદાનો અભ્યાસ કરી આવ્યો છે એટલે અમ્હને પણ શીખવાનો લાભ મળશે.

રામાનુજ હસ્યો, ત્હેનો ફાંબ પ્રકાશી નીકળ્યો. ફરી ગંભીર રહી જોડ્યો, 'ખરેખર મુંબઈમાં હું બહુ ખરાબ વખતે આવ્યો. મ્હારા પિતાએ મ્હને લખ્યું હતું કે પોતે લીધે શહેર ઉજ્જડ થઈ ગયું છે.'

ગોપાળે ડાકું ધુણાવીને કહ્યું 'ત્હારાં પિતાનું લખવું સાચું છે. તેઓતો બહુ સમજી છે એટલે શહેરમાંથી ચાલ્યા ગયા છે.'

રામાનુજે ચમકીને પૂછ્યું 'મ્હારા પિતા મુંબઈમાં નથી ?'

ગોપાળ: 'તે આખા કુટુંબને લઈને કેટલા દિવસ થયાં ગયા છે એમ મ્હને ખબર મળ્યા છે.'

રામાનુજે નિશ્વાસ નાંખ્યો અને ખેલ્યો કહ્યું 'શું ઘરમાં કોઈ નથી ? મ્હારે એકલા રહેવું પડશે ? તે બધાં ક્યાં ગયાં છે ત્હેનીએ મ્હને ખબર નથી.'

ગોપાળ થોડીવાર સાંત રહી જોડ્યો 'મ્હારે ઘેર ચાલ; કદાચ થોડા દિવસમાં ખબર પડશે. તેટલો વખત મ્હને ત્હારી સોબતનો લાભ મળશે.'

રામાનુજે ત્હેનું કહેવું કબુલ રાખ્યું અને બન્ને જણા ત્રણ વર્ષમાં પોતપોતાને થએલા અનુભવો વિષે વાત કરતા આગળ ચાલ્યા. રોકડમાં અને કોલેજમાં તેઓ સાથે અભ્યાસ કરતા અને તેઓના વિચારોપણ કેટલીક જાળવતમાં મળતા હતા.

રામાનુજ—ગોપાળ ! ત્હારાં માળાપ તો ખુશીમાં છે કે ?

ગોપાળ—તેઓ આનંદમાં છે અને મ્હારી પેલી કામૃજ્ઞેન પણ ખુશીમાં છે. હું તો ત્હેને સારી રીતે જાણખે છે. ખરૂં ?

રામાનુજ—હા કામુ વિષે ત્હે મ્હને ઘણીવાર કહ્યું છે.

ગોપાળ—હજી ત્હેનું લમ થયાં નથી. બધો વખત તે અભ્યાસમાં કાટે છે, ઊંચે તો બહુ સાફ જાણે છે.

રામાનુજ આ સાંભળા સ્તબ્ધ થયો. મધરેલી કામુની વાતથી તેના મનમાં અસર થઈ. ને વિચાર કરવા લાગ્યો, 'ક્યાં ગરિબ સીતા અને ક્યાં મુધરેલી કામુ. અબણુ માણુ-સની સાથે જીંદગી કાઢી તે તો કમનસિબજ. પરંતુ નારની લક્ષમાં પસંદગીજ નહીં ?' ગમે તેમ કહે પણ સીતા તો તેને નશિમે જડેલી હતી. તેણે પોતાની લાગણી દૂષાવવા ચત્ત કર્યો અને ગોપાળનું કહેવું ધ્યાનથી સાંભળતો હોય એવું ટાળ કર્યું.

x

x

x

x

જે મહિના થયા પણ પ્લેગ જરાય નરમ પડ્યો નહીં. પતિના આવવાની ફાકટ રાહ જોતાં અને તપાસ કરતાં કરતાં સીતાનું શરિર લેવાઈ ગયું, ગાલમાં ખાડા પડ્યા. એક દિવસ તેણે ગંગાને કહ્યું 'આજ તો આપણે દર્શન કરવા જઈએ અને રામાનુજ જલદી આવે એવી પ્રભુપાસે પ્રાર્થના કરીએ. ધિર હું ગરિબની અરજ સાંભળશે.'

સૂચિસ્ત થયા પછી બન્ને જણાં દેવળમાં ગયાં, ત્યાં પૂજારાનું ટોળું બારણાપાસે ઉભું હતું. સીતાએ દહેરાની મૂર્તિસામે હાથ નેડી પ્રેમ અને ભક્તિથી નમ્ર પ્રાર્થના કરી. તેઓ પછી દેવળમાંથી નીકળી ધરતરફ જવા લાગ્યાં. ચાલતાં ચાલતાં સીતાએ ગંગાને કહ્યું 'રામાનુજ થોડી વખતમાં જરૂર આવવા અંતઃકરણ જણે મને કહે છે કે તે અહીં આટલામાંજ છે.'

ગંગા—ધિર ત્હારી ઇચ્છા પૂરી કરે !

સીતા શરમાતી શરમાતી બોલી 'ત્હમને લાગે છે કે તે મને સંભારતા હોય ? તે ગયા ત્યારે તો હું સાવ ન્હાની હતી, અને અત્યારે તો.....'

ગંગા—અત્યારે તો તું જુવાન થઈ ગઈ. એ વર્ષમાં તો ત્હાઈ શરિર ફરી ગયું.

સીતાના મનમાં તો કંઈક નવીન, મધુર, મુખદ વિચારો ઉભરાવા લાગ્યા, તેથી થોડીવાર તેઓ મુગ્ધાં મુગ્ધાં આગળ ચાલ્યાં.

એકાએક ગંગા ઉભી રહી અને સીતાને ખભે હાથ મૂકી કહેવા લાગી 'જે તો ખરી, પેણુ કોણુ આવે છે.'

સીતાએ નજર કરી તો સાંમેથી અધારામાં થઈને એક ઉંચા માણુસને આવતો જોયો. થોડીવાર સૂધી જોઈ રહી તે બોલી ઉઠી 'મને તો રામાનુજ લાગે છે. તે અહીં ક્યાંથી ?'

તે માણુસ તેઓની એટલો નજીક આવી પહોંચ્યો કે તેની સાથે ચાલતાં તેના મિત્રસાથે તે વાત કરતો હતો તે પણ સાંભળી ચકાચ તે તો તેઓની દરકાર કર્યા વગર ચાલ્યો ગયો હોત પરંતુ સીતા તેના તરફ દોંડી અને બોલી 'ત્હમે મને ઓળખી તો હશે. હું સીતા, આપની.....સીતા.'

રામાનુજનું મગજ ચક્રોળે ચડ્યું. પ્રથમ તો તેને આશ્ચર્ય લાગ્યું, પછી ભય ઉત્પન્ન થયું અને છેવટે વધારે ઓળખાણુ આપ્યાં સિવાય બાગી જવાની તીવ્રઇચ્છા થઈ. તેથી તેણે ચાલવા માંડ્યું અને ભાગ્યાતુટ્ટયા શબ્દોમાં કહ્યું 'હું તો.....ઓળખતો...નથી. ત્હારી ભૂલ થતી હશે; કોઈ બીજો માણુસ હશે, હું નહીં.'

સીતાએ જોયું કે તે જોડું બોલે છે; તે બેબાકળા બની ગઇ; તેને બહુ દુઃખ લાગ્યું. રામાનુજ તો ગોપાળ તરફ ચાલવા માંડતો હતો. તેવામાં ગંગા ક્રોધથી તપ્તે મ્હેરે સામે જઈ જુસ્સાથી બોલી 'તું તે બોલેછ શું ? તું જાણે છે કે આ સીતા છે છતાં કહે છે કે આજાબતો નથી !'

રામાનુજે જોયું કે હવે કાંઈ રહેલાઈથી ફરી શકશે નહીં. તેણે અસત્ય ક્ષમાવાને બાયલાની માફક પહાતું કાઢી કહ્યું 'મ્હેં તો સાંભળ્યું તું કે સીતા મરી ગઇ.'

ગંગાએ તિરસ્કારથી કહ્યું મરી ગઇ ? મરીએ જાત, ત્હારે માટે થઈને તે આ શ્વે-ગવાળા શહેરમાં રહી, ઉચવાસ કર્યા, દુઃખી થઇ, પ્રાર્થના કરી; ત્હારે માટે ચરિત્તું તુર જોયું, અંતરને શોકમાં બારું; ત્હારે માટે.....

રામાનુજ—બસ, મ્હારે વધારે નથી સાંભળવું. હું બધો ખુલાસો સીતા પાસે કરીશ, તેને ગળે ઉતરશે. '

સીતાની આંખ આનંદથી ચળકવા લાગી. તેને લાગ્યું કે હવે સી સારાં વાનાં યશે. ગંગા બે ત્રણ પગલાં પાછી ફરી એટલે રામાનુજે બય અને શોકથી મિશ્રિત સ્વરે સીતાના કાનમાં કહ્યું 'સીતા ! તું મ્હને સુખી કરવા નથી ઈચ્છતી ?'

સીતા—'હું ન ઇચ્છું ? એ તો કૌંઘ દિ બને ?'

રામાનુજ—ત્યારે મ્હને પૈસા, આબર,—કે સુખ મળે તેમાં તું ખુશી ખરી કે નહીં ?'

આ શબ્દો સાંભળી સીતાને નવાઇ લાગી તો પણ તેણે કહ્યું 'ખુશી હઉંજ એમાં પૂછવાતું તે વળા હોય ?'

રામાનુજને જરા વધારે વિશ્વાસ આવ્યો અને કહ્યું 'જો એમ હોય તો વધારે પૂછ્યા શિવાય આ શહેરમાંથી જતી રહે; મ્હારા શબ્દોમાં વિશ્વાસ રાખ; બધું હીક થઈ રહેશે. અત્યારે તું અહીં રહે તેમાં મ્હને કેટલુંક નુકસાન થાય એમ છે. 'આટલું બોલી તે આગળ ચાલવા લાગ્યો, એટલામાં સીતાએ પોતાનો હાથ તેના ખભાપર મૂકી જરા કંઠોર અવાજે કહ્યું, 'મ્હને સાચે સાચું કહી દો. ત્હમે આમ બોલો છો ત્હનું કારણ શું ? ત્હમે મ્હને નથી મ્હાતા ?'

રામાનુજ તેની પવિત્ર નજરથી દૂર રહેવાનો યત્ન કરતો અચકાતો—અચકાતો બોલ્યો 'તું તો મ્હને સદાય વ્હાલી છે. '

સીતાએ અત્યંત અદેખાઈથી કહ્યું 'પણ બીજી વધારે હશે. '

રામાનુજે ઉઠાવવાની રિત્યે કહ્યું 'મ્હારે માટે બીજાં લક્ષની આગણી થઈ છે. '

સીતાનો હાથ તેના ખભાપરથી સરી પડ્યો. તે કરાઇથી બોલી 'હવે બધું સમજ્યું. જાઓ, સુખી થજો. ' અને તિરસ્કાર બરી નજર નાખી તેની પાસેથી ખસી જઈ ગંગા તરફ ફરી બોલી 'માલો ગંગા આપણે ઘેર જઈએ. નકામું મોડું થાય છે અને આ અધારામાં આપણે એકલાં જાતું છે. '

બન્ને જણાં આશ્ચર્ય ગયાં અને રામાનુજ તેના મિત્રપાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો.

‘ત્યારે બહુવાર-ઉભા રહેવું પડ્યું. પેલી મૂર્ખ સ્ત્રીઓ કેઈ માણસને શોધતી હશે અને મહેને બૂલથી તે માણસ નળ્યો.’

ગોપાળે શકમરી આંખથી ત્હેના તરફ જોયું અને યૂઝ્યું ‘પેલી છોકરી ‘હું સીતા છું, ત્યારી સાથે પરણી છું’ અને એવું એવું કંઈ બોલતી હતી, તે બધું શું હતું ?’

રામાનુજ ગભરાતો ગભરાતો બોલ્યો ‘શું ? અરે તે મહેને સી ખબર પડે ?’

ગોપાળે જરાપણ શરમ રાખ્યાવિના કહ્યું ‘તું તો કહેતો હતો કે ત્યારા કાકાની ટિકરી સીતા સાથે ત્યારો વિવાહ થયો હતો પણ તે પ્લેગથી મરી ગઈ.

‘ત્યારી ખહેને ત્યારા ચખ્છોમાં વિશ્વાસ રાખ્યો; નહોતો ત્યારી સાથે લગ્ન કરવાની હાજ રોની કહે ? તે બાબતમાં ત્હેના વિચાર કેવા સુધરેલા છે તે તો તું જાણે છે.’

રામાનુજનાતો હોયજ ઉડી ગયા તોપણ જરા હિંમત રાખી બોલ્યો ‘હા. સીતા તો મરીજ ગઈ છે; તે સ્ત્રીઓએ મહેને બીજો માણસ ધાર્યો હતો.’ ગોપાળ ‘ઠીક’ કહી મુગા રહ્યો. રામાનુજે જે જે કહ્યું તેમાંથી તે એક અક્ષરે સાચો માનતો નહોતો, પણ તે ઉચ્ચા-કુળનો હતો, ત્હેની ખહેને લગ્નની બાબતમાં પોતાની મેળે વિચાર કરી શકે તેવી ઉમરની હતી. વળી ગોપાળના મનમાં થયું ‘ખહેને મોટારી છે; સુધરેલા વિચારની છે, તોપણ તે વિચાર પ્રમાણે કરવું સ્ત્રીઓને માટે મુશ્કેલી બરેણું છે.’

* * * * *

શહેરમાં દિવસે દિવસે પ્લેગ વધવા લાગ્યો. ગરિમ, તવંગર, જુવાન, ધરડા, નખળા, સખળા, — સર્વ આ એવી રોગના પંત્રમાં સપડાતા હતા. દાકતરો અને તેટલા મહેનત કરતા પણ તેઓનું કંઈ શત્રવું નહોતું. પ્લેગતો શરીરે શરીરે ભયકર આગની પેઢે ફેલાયો. હમેશાં રાતે અધાઈ થાય ત્યારે સીતા અને ગંગા શોકજનક, કઠોર સંબંધવિન સાંભળતાં અને બેમાંથી કોણ પહેલું મરશે અને કોણ બાકી રહેશે, — તેઓ વિચાર કરતાં.

એક દિવસ સાંજે ગંગાએ કહ્યું ‘આ ઝીખરી બોલે છે તે સાંભળે છકે ? તે અપશુ-કન સુચવનાઈ પક્ષી છે, અને આખો દિવસ આપણા ઘરના છાપરાપર બોલ્યા કરે છે.’ સીતાએ માયું ‘ઉચ્ચ’ કરી કાન માંડ્યા અને દરકાર ન કરતી હોય તેમ બોલી, ‘ઠીક, સાંભળ્યું.’

પાછો તે કઠોરસ્વર છાપરાપર સંભળાયો અને રસ્તાપર કેટલાંક માણસો ઉતાવળાં ચાલતાં હોય એમ લાગ્યું. ગંગા આ સાંભળી બોલી, ‘બીજું મડકું ચાલ્યું. આ પ્લેગ તે ક્યારે બંધ પડશે ?’

સીતા બોલી ‘જુઓ તો ખરાં, તેઓ આપણા ઘરપાસે ઉભાં રહ્યાં લાગે છે.’

ત્યારે કોઈએ જોયેથી બારણાં ઠોકવા માંડ્યાં તેથી ગંગા ખીલી-ખીલી ઉભી થઈ ઉપાડવા ગઈ.

એક માણસે ઉદ્ધતાઈથી કહ્યું ‘ઉચાડો જલદી; આ માણસ પ્લેગથી મરી જાય છે, તેને આ ઘરમાં મુકી જવાનો અમહેને હુકમ છે.’

બારણું ઉધડ્યું કે તરતજ તે ઘરમાં આવ્યો અને તેની પાછળ એક આટલો લાઈને

ચાર માણસ આવ્યાં. તે ખાટલામાં કોઈ-અચકત માણસ સુતો હતો, તેણે ધીમે સ્વરે કહ્યું
' કેમ સીતા, તું અહીં છે ! '

આ અવાજ સાંભળતાં સીતા ઉભી થઈ અને બોલી ઉઠી ' રામાનુજ, ત્હને મળે
કરી મળ્યા ! ત્હેની આંખમાં પ્રેમ ઉભરાવા લાગ્યો અને ખાટલા પાસે નીચી વળી ત્યારે
ના હાથ જરા કંપતા હોય એમ લાગ્યું.

જરા આંખ ઉઘાડી, મેહો મલકાવી રામાનુજ બોલ્યો, ' મહેં ધાર્યું 'તું કે તું અહીંજ
હોઈશ; મ્હને પ્રેમ થયો એટલે તેઓએ મ્હને ધરમાંથી કાઢી મુક્યો. ' સીતાની આંખ
આનંદથી બીની થઈ અને કંઈ બોલ્યા વગર પોતાના નાણુક હાથથી તે માંદાને ખાટે
ખીજાનાપર ઓશીકાં ગોઠવવા લાગી. રામાનુજને ધીમેથી ઉપાડી પેલાં માણસોએ તે બી-
જાનાપર સુવાડ્યો અને સીતા તેની સારવાર કરવા લાગી.

સીતાની આવી લાગણી જોઈ રામાનુજને બહુ લાગ્યું અને છોક ધીમે સ્વરે બોલ્યો
' જરા પાસે આવી ત્હારો હાથ મને આપ; હું હવે મરી જઈ છું. '

સીતા એકદમ ત્હેની પાસે ગઈ પણ ગંગાએ તેને પકડી રાખી કહ્યું, ' તેને પ્રેમ
થયો છે; અડતી નહીં, ચેપ વળગશે. '

સીતાએ ત્હેનું કહેવું ગણ્યું નહીં અને રામાનુજ પાસે બેસી, નીચી વળી તેનો
હાથ ફરીફરી સુખવા લાગી અને બોલી ' હવે તો ત્હને મ્હારાજ છે; હમેશને માટે
મ્હારા છે. '

રામાનુજ આ મધુર શબ્દ સાંભળવા પામ્યો નહીં.

સીતા ફરીથી બોલી ' મ્હારી સાથે બોલો તો ખરા ? એકજ વખત કહો કે હું
ત્હને ચાહું છું. '

જવાબ કોણ આપે ?...

ફરી ઘરઉપર ચીખરી બોલી.

ગંગાએ આંખમાં આંસુ લાવી કહ્યું, ' તે ક્યાંથી બોલે ? તે તો મરી ગયા. '

ભાવનગર

શંકરલાલ ગોરીશંકર.

સ્ત્રીધર્મ: સ્ત્રીએને એનાથી અધિકંસુખ સાધી મળવાનું છે ? હાંનિ આરામ આપવો, દુઃખી
ઉપર દયા કરવી, રોહિત્વનું સન્નવન કરવું, એ સ્ત્રીએ માટે સ્વાભાવિક ધર્મ છે. આ કર્તવ્ય કરવાથી
જેટલું સુખ અને સંતોષ પાપ એટલું બીલ કરાથી પાપ નહિ.....સ્ત્રીએની જીવનગત પ્રાણહીન
ઉપર અમૃત અથવા દુઃખી ઉપર સાન્નિધિયન કરવા ન વહે તો તેમને કયા સુખની પ્રાપ્તિ પાપ ?
જીવનલાલ અમરશી કૃત શ્રીકૃષ્ણજીવન.

ગૃહધર્મ.

શાન્ત સ્વભાવની સમજૂતી સ્ત્રી. *

પોતે જ્યાં જ્યાં જાય ત્યાં ત્યાં પોતાની સ્નેહીવર્ગમાં શાન્તિનું વાતાવરણ પ્રસારનાર શાન્ત સ્વભાવની સ્ત્રીને જોઈને કેટલો અર્થ આનન્દ થાય છે તે સર્વ કાંઈ જાણે છે. સર્વનું મન જીતી લેવાનો આ સમજાણુ વચીકરણુ મંત્ર કેવી રીતે સાધી શકાય છે તે વિશે તપાસ કરવામાં રસ પડે એમ છે. દરેકે દરેક વસ્તુનું ઘટનું પ્રમાણુ સમજી જવાની જારીક શક્તિ તે સ્ત્રીનામાં હોય છે. તેથી પોતાની જાતનો કે પોતાને આવડતા હોય તેટલા સજ્જ-કાર્યોનો સામયો ઉપયોગ તે ન્હાની જાજતોઉપર કરી દેતી નથી. શીવતી વખત પહેરવાની અંગુડી ધડીકવાર ખોવાઈ જાય તો તેથી હેના મનની શાન્તિનો એકદમ કે પૂરેપૂરો ભંગ થઈ જતો નથી. જો તે ગાડી ચુકી જાય કે હેને પાંચ મીનીટ વાટ જોવી પડે તો એવી નજીવી અડચણોથી હેની તબિયતમાં કે હેના મીજનમાં અગાડો થઈ જતો નથી; કારણ કે તે સમજી હોવાથી જાણે છે કે એ એક ન્હાની જાજત છે ને હેમાં જાડુ માલ નથી. તે પોતાના મીજનને પોતાના કાજુમાં રાખી શકે છે-પછી મજેને ચીનાઈ વાસણુ પડે તો પણ શું થઈ ગયું ? હેનામાં લાગણીના ચુરસો નથી હોતો એમ કાંઈ નથી, પરન્તુ યોગ્ય પ્રસંગ ન આવે ત્યાં મુઠી પોતાની લાગણીનું જળ ખતાવતાં હેનું ડહાપણુ હેને અટકાવે છે. એક પાણીનો ખાલો ગરમ કરવા માટે કાંઈ ધગધગતી ગંજવર ભૂંનીની જરૂર નથી પડતી, -ફક્ત ગંજની જતી તે માટે બક્ષ છે. પોતાનો વખત કે પોતાની શક્તિ નકામા નીસાસા નાંખવામાં તે કદી શુભાવતી નથી. ગમે તેવો નુકસાનકારક અને કમન-સીખ જનાવ જન્મો હોય તો પણ જ્યાં માણસનું કાંઈ આલી શકવું નથી ત્યાં તે વિષેનો વિચારોને પોતાના મનમાંથી તે દૂર કરે છે. ગમે તેટલી વાતો કથાંથી પણ જેમાં તલ માત્ર ફેરફાર ન થઈ શકે તેવી ગઈ જુજરી જાજતોઉપર કેટલા લોકો પોતાની શક્તિનો કેટલોપે જ્ય કરી નાંખે છે. માણસને પ્રાણુ આપનાર સત્વ એથી બહુ જોઈ થઈ જાય છે. સમજી સ્ત્રી વર્તમાન કે બવિષ્યકાળમાં ખપ પડે ત્યારે ઉપયોગ કરવા માટે તે સત્ત્વને સંધરી રાખે છે. વળી, અસંબવિત જાજતોની તે પોતાની પાસેથી કે બીજા કાંઈ પાસેથી આશા રાખતી નથી. તે એક ડાહ્યું આગળ જુએ છે અને તે ડાહ્યું દંડતાથી બરવામાં સતોષ માન છે. હુંકામાં, તે સમજે છે કે સંપૂર્ણતા કાંઈ જ્યાં ને ત્યાં મળી આવતી નથી. જો ખરી વાત પૂજાવે તો એક માનમરતજાવાળા રમુજ ગૃ-હરથ, જેઓ હાજમાં જુજરી ગયા છે તેઓ, કહેતા કે સંપૂર્ણ મૂર્ખ વિના બીજી કાંઈ ચીજ આ દુનિયામાં મળે સંપૂર્ણ દીકા નથી. આ બધું-તો દીક, પરન્તુ તે સ્ત્રીના સમજીપણાનો વધારેમાં વધારે ધ્યાન અંગે એવો નમુનો તો તે સ્ત્રી પોતાની જાતનો ઉપયોગ કરવામાં ખતાવે છે. પોતે જે કાંઈ જાણતી હોય છે તે બધુયે તે જોલી નાંખતી નથી, પરન્તુ જે કાંઈ જોઈ છે તે તો બધું તે હમેશાં જાણતી હોય છે. પાટકક નામના અક મોટા મા-ણસનો અભિપ્રાય એવો હતો કે આપણે એકમીજ વિષે જે કાંઈ વાત કરીએ તે જો જધા યે લોક જાણવા પામે તો દુનિયામાં દોસ્તોની સંખ્યા પૂરી ચારની પણ રહે નહિ.

સુઆર્ધ-ચિરગામ
૧૯-૯-૧૯૧૦

ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર ધંડયા.

રમણિમણિમાલા.

એક સેવિકાનું જીવન.

મુંબાઇ જેવા શહેરમાં અનેક નિરાધાર સ્ત્રીઓને રોગ્ય સલાહ અને આશ્રયની જરૂર પડે છે. સ્ટેશનઉપર જોશો તો કયે સ્ટેશને જવું તેનું ભાન હોતું નથી. ટીકીટ ક્યાંની કરાવવી લેની ખબર હોતી નથી તો પછી ટીકીટ ઉપરનું કે સ્ટેશનના ચાટીયાં ઉપરનું નામ ક્યાંથી વાંચી શકે ? મળુરીને માટે-જીવન જોગ ખાવાનું મેળવવા માટે અઘણા લગ્નનામાં ફરે છે અને પેટની લાલચે ધમ્મી ન છતાં અનેક કુકર્મોમાં પ્રસાદ ભય છે. આવી તરેહની અને બીજી આપદામાં પડતી અખળાઓને બચાવી લેવી એ પૂણ્યનું કામ છે એ કોણ ના કહેશે. પુરોય-અમેરિકામાં તો સ્ત્રીઓ વધારે સ્વતંત્ર છે, વધારે ભણેલી છે. એટલે એમને આપણા કરતાં ઓછી સલાહની જરૂર છે. આમ છતાં ત્યાં ફેટલીક પ્રભુ પંડાયણ સેવિકાઓ સ્ત્રીઓને પતિત યતાં અટકાવવાના મહા પ્રયાસ કરે છે અને એ ખાતે જીવન ગાળે છે. મીસીસ બટલર આવી સેવિકામાંની એક હતી. એનાં જીવનક્રમમાંથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. પોતાની જન્મભૂમિ સ્વીટ્ઝર્લંડમાંથી ગરીબ નિરાધાર સ્ત્રીઓને મદદ આપવાની યોજના કરી અને તે સંબંધમાં ફેટલાક પ્રસિદ્ધ પુરોયને પત્રો લખ્યા. આ પત્રોમાં મીસીસ બટલરે એક પત્ર મી. હુમ્બર્ટ નામના શખ્સને લખ્યો. પરંતુ મીસીસ બટલરે જે હુમ્બર્ટને ઓળખતી હતી તે હુમ્બર્ટને મળવાને બદલે તે બીજાને મળ્યો. અને આ હુમ્બર્ટ શિવાય બીજા કોઇએ મીસીસ બટલરને ઉત્તર આપ્યો નહોતો. અને તેથી મીસીસ બટલરે લખે છે કે “ જેને સાચો ધારતી હતી તે ખોટો નિકળ્યો અને ખોટો સાચો ફર્યો. ” ઈ. સ. ૧૮૭૫ માં મીસીસ બટલરે પોતાના ધર્મ કાર્ય માટે સુસાધરી ચડ કરી. તે સમયમાં એક સ્ત્રી બાપણુ કરે અને તેમાં ‘ પણુ ’ નીતિના ‘ વિશય ઉપર બાપણુ કરે તે નવાઇ જેવું લાગતું. આથી જ્યારે મેડમ ડીપ્યુરીએ પોતાનો હોલ બાપણુ માટે આપ્યો ત્યારે ગામમાં બહુજ ચર્ચા થઇ અને ત્યાં સાંભળવા જતાં સ્ત્રીઓની ભારે ચર્ચા થઇ હતી.

પરંતુ મીસીસ બટલર જેવું હૃદય ભક્તિભાવ, પ્રેમથી પૂર્ણ હતું તે જ્યારે બોલવા ઉડી—તેના શબ્દોની અસર પથરાઇ. ત્યારે સાંભળનારાં ગદ્ગદિત થઇ ગયાં અને ત્યાં ન આપનારાંના મનમાં એમ થયું કે આપણે જીવનની એક ઉમદા તક ગુમાવી. મીસીસ બટલરના બાપણે બહુજ અસર કરી. આપણે માથે પણુ જવાબદારી છે એવું સ્ત્રીઓ સહમજવા લાગી. અને ટુંક સમયમાં અનાય બાલિકાઓના રક્ષણ માટે સ્વીટ્ઝર્લંડમાં પાંચ આશ્રમો ઉઘડ્યા. મીસીસ બટલરના પ્રયામથી જે આશ્રમો-મંડળ ઉઘડ્યાં છે તે મંડળની ૪૭-દેશોમાં સાળા-છે; ૪૩૯ આશ્રમો છે.

આ ઉપરાંત એ મંડળ તરફથી ઘણાં ઉદ્યોગમંડળો પણ ઉઘાડવામાં આવ્યાં છે. રહે સ્ટેશનો ઉપર અને લેમાં મ્હોટાં શહેરો-યાત્રાની જગ્યાઓ ઉપર અઘણી સ્ત્રીઓને જે

દેશનગતિ ભોગવવી પડે છે તેનો ખ્યાલ એ ઉપરથી આવશે કે ઇ. સ. ૧૮૯૪ થી ૧૯૦૪ સુધીના દસ વર્ષમાં આવી જંગાઓએ આ મંડળ તરફથી લગભગ ૩૫૦,૦૦૦ અજણી સ્ત્રીઓને મદદ આપવામાં આવી છે. આવીજ રીતે આપણા દેશમાં કરવામાં આવે તો કેટલી સ્ત્રીઓ આશીર્વાદ દેશે.

આજ મંડળ તરફથી ફ્રાન્સમાં પણ મીસીસ બટલરના ઉદ્દેશો સાચવનારી મંડળી સ્થપાઈ છે. મીસીસ બટલર સાથે કામ કરનાર એક સ્ત્રી લખે છે કે મીસીસ બટલરની સાથે મેં ૭ વર્ષ ગાળ્યાં છે તે મ્હારી જીંદગીના સુખીમાં સુખી દિવસો છે. મીસીસ બટલર મ્હારાં માતા, મ્હારાં બહેન કરતાં પણ વધારે હતી.

ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં ઇંગ્લાંડમાં સુદ આલર્ડ હર્નું ને વખતે હાલ શહેરમાં મીસીસ બટલરે એક સભા બરી હતી. આ સભામાં ૧૨૦૦ સ્ત્રીઓ હાજર હતી. અનાથ બાળકો પોતાનાં રડતાં બાલકોને લઈ આવી હતી અને બાલકોના હોવાથી સંબંધો નહિ એ બ્લેકિ દીલગીરી ભર્યે ચહેરે કેટલીક બાળકોને બહાર જવું પડ્યું હતું. મીસીસ બટલર અનાથ બાળકોનાં દુઃખો-હેમને પડતી મુશ્કેલીઓ અને આપણી દરજ્જે ઉપર એટલું તો અસરકારક રીતે બોલી હતી કે લેની પોતાની આંખમાંથી આંસુ આવ્યા હતાં એટલુંજ નહીં, પણ સંબંધનારાઓમાંથી ઘણાને આંખો રૂમાલથી લોવી પડી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૮૨ માં મી. બટલરની ધીરેસ્ટરના ધર્મશુદ્ધ તરીકે બદલી થઈ અને ત્યાં મીસીસ બટલર ધરકામમાંથી પરવારી ગરીબોનાં ઘરની મલાકાત લઈ લેખના દુઃખો દૂર કરતી.

એક દિવસ એક અનાથયુવાન બાઈ પાપમાં પડેલી મળા તેની સાથે વાત કરતાં જણાવ્યું કે તે પ્રથમ નિરાધાર હોવાથી શૂન્યના દુઃખે દસાઈ હતી. પાપમાંથી છૂટવાની ઈચ્છા હતી પણ હિંમત નહોતી. આ બાઈ મીસીસ બટલરને મળી. આ બાઈને ખરાબ રોગ હોવાથી બીજી હોસ્પિટલોમાં રાખવામાં નહોતી આવી. મીસીસ બટલરે ધાર્યું કે “આવા રોગો વાળાનો તિરસ્કાર કરવાથી તેઓ વધારે પતિત થાય છે એટલુંજ નહિ પણ વધારે રોગ અને અનીતિ ફેલાવે છે માટે એમને આશ્રય આપી એમને સુધારવાં એ પ્રયત્નું મહાન કાર્ય છે. આપના શરીર તેમજ આત્માની ઉત્તિ કરવામાંજ ખર્ચ પ્રભુ કાર્ય સમારેલું છે.” આ વિચારથી ઇ. સ. ૧૮૮૪ માં મીસીસ બટલરે એક બાઈથી આવી બાળકો માટે આશ્રમ ઉઘાડ્યો. એક વર્ષમાં ૪૦ સ્ત્રીઓએ લાજ લીધી આમાંની ઘણી સારી થઈ શીખી અને બિવિખની જીંદગીમાં નીતિમય જીવન ગાળ્યું. કેટલાક વખત પછી બે અનાથ કન્યાઓ આવાજ રોમથી પીડાતી મીસીસ બટલરને મળી. મીસીસ બટલરે ખંતથી લોહિની ચર્ચાની દરકાર ન રાખતાં આ બંનેના શરીર અને આત્મા સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો. પ્રભુએ સ્વામી બેઠું અને આ બંને કન્યાઓએ બીજી બહેનોને સુધારવા જીવન ગાળ્યું હતું. આવા આશ્રમોની બાજતમાં બધા દાખલામાં જય મળતો નથી પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. મીસીસ બટલર બ્લાલસેઇઝ અને આનંદી સ્વભાવની હતી અને તેથી લેના સંબંધમાં આવનાર દરેકના હૃદયમાંથી શોક દૂર થતો.

મીસીસ બટલરને એક નિયમ એવેદ હતો કે તે ગમે તેટલા કામમાં મુથાયેલી હોય છતાં દરરોજ અમુક કલાક એકાન્તમાં મુજરવા. લેના બારણા ઉપર “ મહેરબાની કરી

દોકરો નહીં ” એવું લખેલું હતું. આ વખતમાં તે પ્રભુ પ્રાર્થનામાં તસ્લીમ થતી. અને એમજ કહેતી કે પ્રભુની પ્રાર્થનામાંથી જે શાન્તિ-જે ઉત્સાહ મળે છે તે શાન્તિ, તે ઉત્સાહ બીજેથી મળતો નથી. મીસીસ બટલરમાં પ્રાણી માત્ર ઉપરનો પ્રેમ નજરે પડતો. એ અસરથી દરેક તરફ માતાની લાંબણીથી તે બેતી. જે સ્ત્રીઓ એની પાસે સહવાસમાં આવતી તે સ્ત્રીઓ તહેને ત્યજવા આદતી. નહીં-એને માટે પ્રાણુ આપવા તૈયાર થતી.

મીસીસ બટલરનો પ્રેમ અમૂક જાત અથવા અમૂક દેશ : મના સંબંધમાં નહોતો. તે ઉમદા દીલની અને ઉદાર વૃત્તિની હતી. પોતાના દેશને આદતી છતાં દુનિયાના તમામ ભાગમાં જનતી મદદ કરવા તત્પર હતી. દુઃખીનાં દર્દ જોઈ તહેનું હૈયું ભરાઈ આવતું. તિરસ્કાર-વૃત્તિ તે સ્વભવજાતીજ નહિ. ગરીબની, રોગીની કે દુર્ગંધની સુગંધેને નહોતી આવતી. આ સાથે મીસીસ બટલર, ખુદ નમ્ર હતી. કીર્તિ લોભી કે અભીમાની જરાએ નહોતી. આપણા દેશમાં જૂત દયા-ગરીબો માટે, દુખી માટે દયા છે. પ્રભુપ્રેમ છે. માત્ર એ દયા-એ પ્રેમને વ્યવસ્થિત કરી દુઃખી બહેનોનું બલુ કરવામાં ઉપયોગ થાય તો કેટલો લાભ ! આપણામાંથી મીસીસ બટલર ક્યારે નિકળશે !

લોગીન્ડ્રાવ રતનલાલ દીવેટીયા.

દેવીઅધોરકામિ

(ગયા વર્ષના ૫૪ ૩૨ થી આણુ.

આધ્યાત્મિક વિવાહ એટલે શું તહેનો ખુલાસો કરવો જરૂરનો છે. મહાત્મા શ્વચન્દ્રસેન પોતે રચેલા ‘ નવ સંહિતા ’ નામના અંથમાં એક કંઠણુ વ્રતનો ઉલ્લેખ કરી આ છે. એ વ્રતનું નામ છે આધ્યાત્મિક વિવાહ. એ વ્રત લીધા બાદ પતિપત્ની આ-મામાં આત્મા મેળવીને પ્રભુસેવામાં જીવન સમર્પણુ કરે છે. એટલા માટે એ અનુષ્ઠાનના મુદ્ધિકારીઓમાં ભેદ હોય છે, જે લોકો બ્રહ્મચર્ય પાળવાને સમર્થ હોય તહેમનેજ માટે એ વ્રત અહણુ કરવા યોગ્ય છે બીજાઓને માટે નહીં.

ઇ. સ. ૧૮૯૧ ની ૨૭ મી જાનેવારીએ પ્રકાશચન્દ્ર અને અધોરકામિનીનો આધ્યાત્મિક વિવાહ થયો. એને માટે એ બંને ખુદ દેવતા લીલાક્ષેત્ર રાજગિરી તીર્થમાં ગયાં ત્યાં એ તીર્થમાં જઈને પેલાં પ્રકાશચન્દ્ર અને તહેમની સ્ત્રીએ મુંડન કરાવ્યું તદ્વાર બાદ ઉપાસના કરવામાં આવી અને તહેમનું આધ્યાત્મિક લગ્ન સંધ્યાઈ ચુક્યું.

એ શુભપ્રસંગે શ્રીયુક્ત યજ્ઞિદાસ નામના એક અંગાળી વિદ્વાન દાગરે હતા. એ ગૃહસ્થ એ સંબંધમાં પોતાની ડાયરીમાં લખે છે-ઉપાસના-સ્વર્ગની ઉપાસના: આજ એક મહાન કાર્ય થયું. ભક્તિમાગ્ન પ્રકાશ બાણુ અને તહેમની ભાર્યા અધોરકામિની આધ્યાત્મિક વિવાહ સુતથી અંધારામાં. x x x આ કાર્ય જોઈને અધાતા મનમાં એક સ્વર્ગીયભાવ વ્યાપી ગયો. હમણું પ્રકાશ બાણુની વય ૪૮ અને અધોરકામિનીની ૩૬ વર્ષની છે.

હવે અધોરકામિનીના લખતો જવાની વાત કહીશું. આટલા દિવસ એમણે ભક્તિ માર્ગમાં આધના. સ્વામી અને સંતાનોની સેવા તથા બાંધીપરની અનેક રોગી અને દુઃખી

નારીઓની સેવા કરવામાં ગાળ્યાં. હવે દેશસેવાના કાર્યમાં આત્મસમર્પણ કરવાનો લેખને અભિલાષ ઉત્પન્ન થયો, અથવા એમ કહો કે ઇશ્વરે લેખને એ કામ તરફ પ્રેરણા કરી. ઇશ્વરની આજ્ઞા માનીને એ પરાપકારના કર્મક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરવાને આકુળત્યાકુળ થઈ ગયાં. પણ દેશના ક્યા કાર્યમાં હાથ ધાવવો ? માધનામાં સિદ્ધિ મેળવ્યા છતાં પણ એ કામગણદૃષ્ટા નારી હતી. નારીઓને માટે ક્યું કર્તવ્ય ? એક છે ? લેખણે યોડા સમયમાં જ પોતાને માટે કામ પસંદ કર્યું. જેયું કે બિહાર પ્રાન્તમાં સ્ત્રીજાતિની ઘણી દુર્દશા છે. લેખને બણવા ગણવાનાં કાંઈ સાધન નથી અને બણ્યા ગણ્યા વગર ઉત્તિ થવાનો સંભવ નથી. નિશ્ચય કર્યો કે છોકરીઓને માટે એક સારી નિશાળ અને બોર્ડિંગ હાઉસ ઉધાડવાં અને તહેતો ભાર પોતે ઉઠાવવે. પણ એને માટે ખર્ચ અને શિક્ષણની જરૂર હતી. વિચાર્યું કે પૈસાનું તો પછીથી યથા પડશે. પણ શિક્ષણ આપવાને તથા બોર્ડિંગ ચલાવવાને માટે પ્લેસાં મ્હારેજ શિક્ષણ લેવું પડશે. એ વિચારથી પ્રોત્સાહ વચમાં એ લખતો બણવા ગયાં. બધા કહેવા લાગ્યાં ને આ શું કોતુહલ ? સ્વામી અને છોકરાંઓને મુઠી દબને લેખે લખતો બણવા જશો ? તેથી થવાનું શું ? ત્હમે અજાણી મડમોની સાથે કેવી રીતે રહી શકશો ? અને આટલી ઉમરે અંગ્રેજ આવડવાનો સંભવ છે ? એ ટીકા કરનારાઓને ખમર નહોતી કે અપેરકામિનીને માટે ‘અસંભવ’ શબ્દજ નિષ્પા હતો. સ્વામીને ધરમ્પ્રાર્થનો વહીવટ સોંપીને એ લખતો ગયાં. ત્હાંની બોર્ડિંગ હાઉસની ઉપરી મડમ એક બંગાળી રમણીનું સાહસ, મનોજાગ, અને કર્મોત્સાહ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગઈ. લેખે કહ્યું ‘મિસિસ રાય ! ત્હમે બોર્ડિંગમાં રહેવાનું તો કહ્યું છે પણ એમ કરવાથી ત્હમારાથી આ ઉમરે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પળાશે નહીં. અપેરકામિનીએ કહ્યું ‘ના એમ નહીં. હું વિદ્યાર્થી થઈને અને શિક્ષણ મેળવવા આવી છું એટલે મ્હારે બોર્ડિંગ હાઉસના બધા નિયમો પાળવાં જ પડશે.

લખતો જવાના યોડા દિવસ બાદ લેખનો મ્હોટો છોકરો સુબોધ પંજો માંડો પડ્યો. આ સુબોધ તે હાલના કલકત્તાના બેરિસ્ટર ચીફ્ટર એમ. સી. રોય. પણ એ વખતે એ બાળક હતા. લેખનો તાવ ૧૦૫ ડિગ્રીથી એકદમ ૯૭ ડિગ્રી આવીને ઉભો. તરતજ લખતો ખમર આપવામાં આવી. બીજી વખતે મમે તેટલું ધીર. રાખનારી આપણી સ્ત્રીઓ એક સંજોની માંદગી વખતે ઘણી મમરાઈ જાય છે. પણ અપેરકામિનીએ પોતાના પાસ સંતાનને ઇશ્વરની કૃપાઉપર છોડીને ચિત્તને સ્થિર રાખ્યું. એ દિવસની ડાપરીમાં લખે છે:-

‘સુબોધના મંદવાડના ખમર સાંભળીને ત્હને માછના બોળામાં સોંધ્યો. ધણેજ આરામ.’

અપેરકામિનીએ લખતોથી પોતાના સ્વામીને જે પત્રો લખ્યા હતા તે ઘણાજ ઉત્કૃષ્ટ છે, એ લખનાં લેખની સ્વામી તરફની નિઃકામપ્રીતિ જોઈને, જેટલો વિસ્મય થાય છે તેટલુંજ લેખની ધર્મનિષ્ઠા, ઉદ્યોગ, અને અનુપમ ઇશ્વરભક્તિ જોઈને લેખને એક નમુના રૂપ સ્ત્રી કહેવાનું મન થાય છે. એક પત્રમાંથી કેટલોક ભાગનીએ ઉતારીએ છીએ:-

‘ત્હમે જે કાંઈ કહેશો તે જનસદે કરવા હું ચાલુ કરીશ. આટલા દિવસ ત્હમારાથી મિત્ર હતી. હવે આપને આધ્યાત્મિક વિચારથી બધાઈને એક રૂપ થયાં છીએ. એવું ક્યું

આવી આવી ઉચ્ચ અભિલાષાઓ સાથે લખતોતો અધ્યાત્મ પુરો કરીને અધોરકા-
મિની સ્વામીની પાસે બાંકિપુર ગયાં. પણ બોર્ડિંગના કેબીથી તથા પાછું કેમ કરવાથી
તેમનું શરીર ખીલકુલ લેવાઈ ગયું હતું. પ્રકાશચંદ્રે તેમને આ દશામાં જોઈને લાંબું છે,
“ત્હારા હાથ અલંકારે શન્ય હતાં, અને પહેરવેશ સાદો હતો, છતાં ત્હારી આગળ જે
દિવ્યભોતિ જેવી ઉત્કલ્પના લાગતી હતી; આ ત્હાંઈ કેવું રૂપ! આ શું દેવી નહીં તે
માનવી કે તને પ્રણામ કેઈ કે નહીં તેનો વિચાર મનમાં નહોતો આવ્યો. પણ અંજે જ્નેતાં
એ સમયે તને પ્રણામ કરવા યોગ્ય હતો.”

સ્વામીએ, પત્નીનાં તપસ્વિની વેશે દર્શન કરીને અને તેની ઈશ્વરભક્તિ અને આ-
ત્મલાગતી કથાનું સ્મરણ કરીને તેને પ્રણામ કર્યાં; એ ધણાને હૃદયાર જવા જેવું લાગ્યું
હશે. કેટલાંએક એને મુરોપના દેશમાંથી શીખેલો “મુધારો” ગણીને તેના તરફ તીર-
સ્કારથી જોશે. પણ અંજે જ્નેતાં એ હૃદયાર જવાની વાત પણ નહોતી અને પશ્ચિમનાં
મુધારાની નકલ પણ નહોતી. શક્તિ જોઈને ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. આપણા ભક્તમાળ
અન્યમાં એવાં દર્શનોનો અભાવ નથી. એ ભક્તિરસનો અન્ય વાંચતાં જણાશે કે કેટલાક
અભિમાની નૃપતિઓ પોતાની પત્નીના અનુપમ ભક્તિભાવથી આશ્ચર્ય પામી જઈને તેના
ચરણમાં સોનાના મુગટ સાથે નમ્યા છે.

ત્હારબાદ અધોરકામિની કેટલીક સંખ્યાઓએ સાથે લઈને રસ્તામાં ઈશ્વરનાં બજાર
ગાવાં અને કેટલીક જગ્યાઓએ બાપણો આપવા લાગ્યાં. આથી શોધામાં તેમની નીનદાનો
પાર રહ્યો નહીં. પણ એમણે પોતાના આત્માને એવા પ્રદેશમાં પહોંચાડ્યો હતો કે જે
નીલ કે પ્રસાદ અમર નહોતાં કરી ચક્તાં. મનુષ્યોના સમ્પત્ત તીરસ્કારને સમયે પણ એમનું
હૃદય પોતાનાં શુભ કામમાંથી પાછું હાંપું નહીં.

પંછીથી એમણે પ્રખ્યાત વકીલ સ્વર્ગસ્થ શ્રી પ્રસાદસેન મહાશયના આગ્રહથી
બાંકીપુરની કન્યાશાળાનો બધો વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો. એ નિશાળ બધ પંડી
જવાની તૈયારીમાં હતી. ફંડમાં તરસાણું આવી રહ્યું હતું. છોકરીની પ્રખ્યા પણુ જોઈએ
તેટલી નહોતી, પણ અધોરકામિનીએ કહ્યું - “પૈસા નથી? હું ગમે તેમ કરીને પૈસાની
સગવડ કરીશ. છોકરીઓ નથી? હું ગેરબેર જઈ, ગમિગામ કરીને છોકરીઓ એ-
કી કરીશ.”

આ સ્ત્રીના આવાં અદ્ભૂત કર્મોત્સાહ, ખર્ચ અને દૈનિક સંકલ્પને જાણી સાથે સર-
ખાવીએ? આવી સ્ત્રીને માટે અસંભવિત શું? તેમણે ૧૫ મી ફેબ્રુઆરીએ કન્યા-
શાળાનો વહીવટ પોતાના હાથમાં લીધો. માર્ચ મહિના પુરો ન થયો એટલામાં નિશાળમાં
૨૪ કન્યાઓ સંઈ. ત્હારબાદ હિંદુસ્થાની કન્યાઓ પણ નિશાળમાં આવવા લાગી.

આ અરસામાં અધોરકામિની યંડિયાળના કાંટાં સ્લામું જોઈને કામ કરતાં. જરા
પણ વખત નકામો જવા દેતાં નહીં. આ જુખનનો કારકુન એમણે પોતાની રોજનીશીમાં
લખી રાખ્યો છે તે હમે સીએ કિતારીએ છીએ. ૧. છોકરાંએને અવરોધો (૨) પાઈ (૩)
ઉપાસના (૪) રોગીઓનો સેવા (૫) નિશાળમાં રહ્યું (૬) મુલાકાત કરવી. (૭) નવાં પો-
ડારીઆડીશીની ખુબર પૂછવી (૮) આવક ખર્ચનો આસક્તિ કંદાડવો અને પગાર આપવો.

આ પરિશ્રમનું શું ફળ આવ્યું તે પણ કહીશું. ખાંડીપુરની કન્યાસાળામાં એન્ડ્રસ સધીનું શિક્ષણ અપાવા લાગ્યું. અને એ નિશાળમાંથી કન્યાઓ પ્રવેશિકા પરીક્ષામાં પાસ થવા માંડી. આ ઉપરાંત એમણે પોતાને ઘેર છોકરીઓને વાસ્તે એક બોર્ડિંગ હાઉસ નિર્માણ કર્યું. દેશપરદેશની છોકરીઓ એ બોર્ડિંગમાં રહીને શિક્ષણ મેળવવા લાગી. ફક્ત એક નારીના ઉત્સાહથી દેશને માટે કેટલું કામ થઈ શકે છે તે જોવા જેવું છે.

આ મનસ્વી સંભારીનું હૃદય કેટલું ઉન્નત હતું, તેમનો સેવાસંબંધી વિચાર કેવો ઉચો હતો તે સંબંધી બે એક શબ્દો કહીશું. સેવા સંબંધે એ હિન્દુ કે શ્વાસ, બંગાળી કે હિન્દુસ્તાની, આપણો કે પારકો એવો કાંઈ પણ ભેદ રાખતાં નહોતો. સેવાનું તેનું આવતાંજ તેને ઈશ્વરનો હુકમ મણીને તૈયાર થતાં. એક વખત એવું બન્યું કે ખાંડીપુરમાં એક સ્ત્રી સુવાવડને ખાટલે પડી. ઘરમાં બીજું બેઠું નહોતું. હવે એની બિચારીની ચાકરી કાણ કરે? અધારકામિનીને કાને વાત આવતાંજ એ ત્યાં પહોંચ્યાં અને સગી માની પેઠે એ ખાંડની સુવાવડ કરી.

તેમની સેવા સંબંધી પ્રકાશચન્દ્ર લખે છે:-

‘આ દેશના નારી જીવનમાં સેવા નથી એમ નહોતું. પણ તે પ્રાયઃસ્વામી અને કુટુંબની સીમામાંજ બંધાયેલી હોય છે. આસક્તિના કાટને જટલો તોડશે તેટલોજ પારકાનો વિચાર કરવાની અને મદદ કરવાની શક્તિ આવશે. ત્યારે માટે એ સમયઉપર પડેલો મ્હોટા માથુસનો હક હતો તેટલોજ દુઃખી વિધવાની કુપડીનો હતો. ખખર મળતાંજ નું તેમનું દુઃખ દૂર કરવા દોડતી. ઉવટે જ્યારે એ સેવાકાર્ય થયું ત્યારે ગર્હ ત્યારે મ્હારી પાસે આવીને પુછી જવાનો સમય પણ રહ્યો નહોતો. કેટલાએક દિવસ મ્હારી અજણામાં તે કંટલાએ રોગીઓની સેવા કરી છે. (અપૂર્ણ.)’

વિદ્યાકંઠા.

સગર્ભા સ્ત્રીઓને થતી જલદીનું દુઃખ દૂર કરવાના ઉપચાર.

ખેનો!

મ્હારી એક ખેનપણીને જીપરનો પ્રસંગ આવતાં જલદીઓ થતી હતી અને તેથી અજ, પાણી કે દવા પેટમાં ન ટકી રહેવાથી શરીરે તે ઘણી દુર્બળ થઈ ગઈ હતી. આવી હાલતમાં ન્હાના સ્થાનમાં રહેનારા સાધારણસોડની સામાન્ય રીત પ્રમાણે દવાખાતાની દવા તે લાવતી નહોતી, પણ કાંઈ નજીકમાં રહેનારી બાઈએ તેને જલદીઓ મટાડવાની એક બે દેશી દવાઓ બતાવી અને તે તેણે કરી; તોપણ એથી એને જલદીઓ મટી નહિ અને તે દુઃખ વધતાં તથા લાંબા વખત સુધી ન મટવાને લીધે પરિણામ એ આવ્યું, કે એને એક બે વખત આ મહા બાધિથી અધૂરે દિવસે પ્રસવ થતાં મહા દુઃખી થઈ. તે પછી પ્રસંગાનુસાર અમદાવાદ રહેવાનું થતાં તે વખતના-ખેચરદાસ ડિસ્પેન્સરીના ડોક્ટર કુપરે તેની કાળજીપૂર્વક દવા કરીને જલદીઓ મટાડી અને પછી પૂરાં દિવસે એ તંત્રજીવાઈએ એક સુંદર અને સુકુમાર પુત્રનો જન્મ આપ્યો. આ ઉપરથી માનુષ પડે છે કે સગર્ભા

રથીતિમાં જીને જીલડીએ યંતી હોય તેમણે નથીખંડપર હાય મુદ્દી-આગમુ ચર્ધ ખેસી ન રહેતાં સારા અનુભવી ડાકટર કે નિષુલ્લુ વેદની સલાહપ્રમાણે દવા કરવી જોઈએ.

૫. સગર્ભા સ્ત્રીને જીલડી યંતી હોય તો તે તરફ કોઈ સહાય પછુ આપતું નથી. તે તો ચાર્જ એમ ધણીખરા કહે છે. પણીખરી સ્ત્રીઓને ખીન્ના મહિનામાં જીલડી (એકારી) ચર્ધ થાય છે અને પાંચમા મહિનામાં બંધ થાય છે.

સગર્ભા, (દહાડાવાળા) સ્ત્રીઓને જીલડી ધણીકરીને. સહવારમાં થાય છે. અને દોઢવાર ન્યાપણી પછુ થાય છે. કદી કદી અર્ધ મારણ થયાના ખીન્ન દિવસથી ચર્ધ થાય છે અને નવ મહિના મુદ્દી ચાલુ રહીને પ્રસવિ થયાપછી આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે. જીહાળા (જીમકા) અને જીલડી જે મધ્યમ હોય તો એટલે દિવસમાં એકાદ વખતે યંતી હોય તો અંચવા ઘણો વખત વચમાં અંતર પડ્યાપછી યંતી હોય તો તેથી ખીલવાનું બીલકુંલ કારણ નથી. ફક્ત કંઈ શામક ઉપચાર કરવા પડે છે, પરંતુ કદી કદી આ વિ-કારથી ગર્ભિણી સ્ત્રીની દિવસિ એટલી ભયંકર થાય છે કે તેનાથી ગર્ભપાત થાય છે; અને રક્તઆવ બહુ થઈને સ્ત્રીની હૃદયી જોખમમાં આવી પડે છે. કદાચિત્તે જો સ્ત્રીનાથી જ્યો તો પેટમાં કંઈ પછુ ન ટકવાથી બૂખથી મરી જાય છે. તેથી આ વિકારને વેદકચારા વાળાએ ભયંકર વિકારમાં ગણ્યો છે.

જીલડીઆનું ભયંકર દુઃખ દૂર કરવાને તેના કેટલાએક ઉપચાર આ નીચે લખવામાં આવે છે.

ઔષધોપચાર:—(૧) ઘાણા ચોખ્ખાના ધોરાવણમાં આચરે અર્ધો તોલો વાટીને તેનું પાણી ગાળાને તેમાં ખડી સાકર એક તોલો નાંખીને તે પાણી નવઠાંકથી પાશેર મુદ્દી પાકું.

(૨) મકાઅધુ જિંબુ આળાને તેની રાખ કરીને તે મધમાં ચાટવા આપવી.

(૩) મસૂરની દાળ શેકીને તેનો શેટ કરીને ૧૦ તોલો શેટ શેડીના રસમાં ડિંવા દાડમના રસમાં આપવો.

(૪) મંગશુદ્ધિ સાફ કરવાનાં ઔષધ આપીને મંગશુદ્ધિ સાફ કરવી.

(૫) સાદી ચોખ્ખા (લાલ ચોખ્ખા) નો ભાત, ગાયનું દહીં ને સાકર એ જામવું.

(૬) પ્રવાલ ભરમ ડિંવા મોતીની ભરમ અર્ધી રતીથી એ રતી મુદ્દી ખિન્નેરાનાં, દાડમના, અથવા દ્રાક્ષના લઢમાં આપવી.

(૭) તુલસીના પાનનો રસ એક આયમની ભરીને, અને એક ઇલાયચી દોઢાના ઘાણાનું ચૂર્ણ એકત્ર કરીને આપવું.

(૮) વિપજાની છાલ બાળાને પાણીમાં જોલવીને તે પાણી પીવાને આપવું.

(૯) ચૂકાં આમળાં, દ્રાક્ષ, સાકર, મધ એ ઔષધો ચાર ચાર તોલા લઈને તેમાં ચોસક તોલા પાણી નાંખીને એક પહોર મુદ્દી પલાળી રાખવું; પછી ચોળાને તેમાં ચોસક ચોસક પાણી પીવાને આપવું.

(૧૦) પાંદેલાં કેળાં, અથવા કોહાં ખાવાં આપવો.

(૧૧) શેકેલાં મગને પાણીમાં જીકાળી તે પાણી પાકું. તેજ જીકાળેલા પાણીમાં મધ, સાકર, ને ડાંગરની ઘાણીનાં શેટ નાખ્યો હોય તો વધારે સારું છે.

(૧૨) ખિન્નેરાનાં પાન, આંબાનાં પાન, ને જાંબુડાનાં પાન, એનો એકત્ર વાટા કરીને મરમ ચખોંડીની ભરસાડમાં ભરીને બ્રહ્મદે વરાળામાં થાય એટલે તેનો રસ કાઢવો ને મધ નાંખીને ચોડા ચોડા પીવાં આપવો.

(૧૩) સંખભરમ અથવા કોડીઓની ભરમ એક રતીથી એ રતીમુદ્દી લીંબુના રસમાં આપવી.

રાખબરમ તથા કોડીઓની બરમ તૈયાર કરવાની રીત.

રાંખના કડકા (ટુકડા) કરીને કિંવા , કોડીઓ છાશમાં બોળવીને ધોતી, અને તપાનીને છાશમાં બોળવી, પછી એક માટીના ચડવામાં ધાલીને એક કોડીયું લોંબીને કપડ માટી કરવું, અને પછી તે ચડવો ચડાયાની બહીમાં ધાલીને બાળવો, તેથી બરમ તૈયાર થાય છે.

(૧૪) બોરના બીજમાંનો ગર્ભ, પિપળા, મોરના પીછાની રાખ અને મધ એકત્ર કરી કાલવીને આંગળી આંગળી ચટાડવું.

(૧૫) પિત્ત પાપડાનો કાઢો મધ નાંખીને આપવો, પિત્ત પાપડા એક તોથો દર વખતે લેવા.

(૧૬) રૂદ્રાક્ષ મધમાં બે રતી ધરીને તેમાં એક છલાયચી દોડાની જીવતી રાખ (છલાયચીદોડો સોયમાં ધોતીને દીવાપર ધરવો અને લાક્ષ્મ્યોગ થાય તે વખતે તેની જુકી કરવી. તેને જીવતી રાખ કહે છે.) નાંખીને તેનો આટા કરીને રાખવો, અને તેને દિવસમાં ૫-૬ વખત લેવો.

(૧૭) સાત રોખરની માત્રા સારી ખાતરીની મળે તો દૂધ સાકરમાં અથવા આમળાનાં સુરખામાં પાંચ સાત ધસરકા ધસીને આપવી.

(૧૮) અતિ ઠંડું પાણી અથવા બરફ નાખેલું પાંણી અથવા સોડાનાંટર પાંચથી પછી કદી કદી ઉગરી બંધ થાય છે.

(૧૯) રાઇનું પ્લાસ્ટર પેટપર દોઢરીની જગ્યાએ લગાડવું.

વિશેષ સૂચના.

ઉપર લખેલાં ઔષધો પૈકી બહુલીમદલીને ઔષધ આપી જવાં અને તેટલાથી વિ-
પ્રત નં રાંખતાં સ્ત્રી હેરાન થવા લાગે, અથવા નબળાઈ વધવા લાગે તો સારા વેદ્ય (અથવા
અનુભવી ડોક્ટર) પાસે ઉપચાર કરાવવા. બે નબળાઈ બહુજ વધે તો વખતે ગર્ભપાત
પણુ કરવો પડે છે; ગર્ભ પડ્યા પછી બિચરી આપોઆપ બંધ થાય છે અને સ્ત્રીની
પ્રકૃતિ સુધરવા માંડે છે, માટે વૈદ્ય (અથવા ડોક્ટર) ની સલાહ લઈને તત્કાળ ગર્ભપાત
કરાવવો. કારણકે એક વખત ઘણી અસંકતાઈ આવી એટલે પછી નં વખત જાય છે,
તેમાં બાળનું કારણ વધતું જાય છે.

(૨૦) પેટમાં કંઈ પદાર્થ ટકતો નથી, તેથી સ્ત્રીનું બળ ઘણું જલદી કમી થાય છે,
માટે દૂધ; માંસ રમ (સ્પ) કિંવા કાંજની પિચકારી ગુદા દ્વારમાં મારવી. પિચકારી માર-
વાનું કામ અક્રમવાળા સ્ત્રી સહેજ કરી શકે છે, જોને બરાબર ખમર ન હોય તેણે એક
વખત વૈદ્યપાસે સમજી લેવું, એ કરતાં કામ બીલકુલ કંઠ્ય નથી.*

ઉચ્ચંટીઓનું દુઃખ દૂર કરવાને ઉપર જણાવ્યા મુજબ એક પછી એક ઊપાય બતા-
વવામાં આવ્યા છે. ' સુન્દરી સુબોધ ' મામિકનો લાભ લેનાર કેળવણીની બહેનો તેથી
વાકેજ થઈ પોતાના સંબંધમાં આવનાર હરકોઈ બહેનને જરૂરના પ્રમંથે આ ઉપર લખેલી
દવાઓ કરવા સલાહ આપશે તો તેથી ઘણું બાંધે દુઃખ દૂર થતાં આ સ્ત્રીકથાગી મા-
સિકમાં આ લેખ પ્રકટ કર્યાનો હેતુ મદદ થશે.

સૌ. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.

સુંચરામપુર-રેવાકાંઠા.

વિવિધવિહાર.

માતૃભૂમિ.

(એક અંગ્રેજી લેખને અનુસરીને.)

જો મને કોઇ પુછે કે મનુષ્યની બાપામાં મધૂરમાં મધૂર શબ્દ કયો છે ? તો હું તરતજ કહું કે જે સ્ત્રીએ પોતાને જન્મ આપ્યો તેને જે શબ્દથી બાળક બોલાવે છે, તે મધૂરમાં મધૂર અને મીઠો શબ્દ છે. તે શબ્દ એ છે કે જે શબ્દથી રહતાં બાળકને આસ્વાસન મળે છે, હુંખી બાળકને દિશાસો મળે છે, જે શબ્દનો થાકી ગયેલ માણસ ઉચ્ચાર કરે છે, જે સાંજીને માંડું ને હુંખી માણસ સતોષ પામે છે, અને જે વિશ્રામ રૂપ શબ્દ હુંખી મનુષ્યોના મુખમાંથી સદાજ નીકળે છે; તે મીઠો શબ્દ સંસ્કૃતમાં માતૃ, ગુજરાતીમાં માતા ને અંગ્રેજીમાં મધર અપના મમા છે.

સ્ત્રી પૂરૂષ ને સંબંધથી જોડાય છે, તે સંબંધ તો કદી તોડી શકાય; પણ બાળક કે જે જન્મ પહેલાં માતાના છારનો એક ભાગ હતું, તેના સંબંધ તૂટ્યો અશક્ય છે, જન્મ પહેલાં માતાને બાળક શું એકજ નથી ? અને જન્મ પછી, પણ શું માતા તેને પોતાનાજ શરીરમાંથી દૂધ નથી આપતી ? આથીજ માનો સ્નેહ સંબંધ કાંઈ અદ્વિતીય જ છે. તેના સ્નેહ જેવું બીજું કાંઈ પણ નથી. તો તેથી વધારે ઉત્તમ તો શું હોઈ શકે ? પિતાનું સ્થાન માતા પછી, એટલે માતાથી ઉતરતું છે. આ કારણથી સંસ્કૃત, હિંદી ને હિન્દુસ્તાનીમાં આપણે માતાપિતા કહીએ છીએ, પિતામાતા નથી કહેતાં. મહાત્મા મનુએ કહ્યું છે કે “ માતાને પિતા કરતાં દસ ગણ વધારે માન આપવું. ” આમ છે તો, પછી અંધાં સ્ત્રીપૂરૂષે જે સર્વ માતાઓની પણ માતા, જે પોતાની માતૃભૂમિ છે, તેને તો પોતાની માતા કરતાં વિશેષ માન આપવુંજ જોઈએ. આ મહાત્મા માતા માતૃભૂમિના શરીર પર મનુષ્યો રહે છે, હરે હરે છે, અને કોઈ વખત તેને અપવિત્ર પણ કરે છે; છતાં તે ઉદાર, પ્રેમાળ માતા કદી પણ જરાએ ક્રોધ કરતી નથી. તે સર્વ કાળ શાન્ત ને ક્ષમાવાન છે. જેમ મનુષ્યની માતા પોતાનાં બચ્ચાને પોતાના શરીરમાંથી દૂધ આપે છે, તેમજ આ માતૃભૂમિ પોતાના શરીરમાંથી દરેક મનુષ્યને પોષણ આપે છે.

મારા બચ્ચાએ અને બહેનો, કદી પણ શૂંઝોશ નહીં કે ગમે તે દેશમાં તમે જશો તો પણ તમે માતૃભૂમિનાજ સંતાન રહેશો. જે ભૂમિમાં તમારો જન્મ થયો છે તેનું ચિહ્ન તમારા ચહેરા પરજ છે. જે તમારીજ માતૃભૂમિ છે, તેને છોડીને બીજા દેશના રીતરીવાજ, પોસાક વગેરે મદલ્ય કરવાનો તમારો શૂંઝારેયો અને હલકો વિચાર થશે તો પણ તમારી જન્મભૂમિની હાથ તમારા ચહેરાપરથી ખસશે નહીં.

સ્વમાતાના આભારનું ઝગ્ગ બાળક કદી પણ વાળી શકતું નથી, નો પછી તેનાથી અમરું તો શું પણ અનેક ગણ પોતાની માતૃભૂમિનું લહેલું છે તે તો આપણે ક્યાંથી વાળી શકીએ ? બાળકાળી ને સુપાન દીકરોજ શુભ હુંખમાં પણ કદી માતાનો સ્નેહ

વિસરતો નથી અને એમજ માને છે, કે સારા પ્રતાપ આરી માતાના છે. માતા તરફનો પોતાનો ધર્મ સમારના ખીજ સર્વર્થ કરનાં વધારે પવિત્ર અને બન્ધનકારક છે.

મારા બાઈઓ ને જ્ઞેનો । યાદ રાખજે કે આ લોક કે પરલોકમાં માતાના આશીર્વાદથી વધારે કીમતી ચીજ ખીજ કંઈ પુણ્ય નથી. માતાનો આશીર્વાદ દુઃખમાં મદદ આપે છે, અને દુઃખ સહન કરવાને શક્તિ આપે છે, ને માતાના આપ જેવું ખીજું એકે દુઃખ તીવ્ર નથી.

આપણે તન, મન અને ધનનો જો સદુપયોગ કરવો હોય તો તેને શુદ્ધ અર્તકરણથી માતૃભૂમિની મેવા કરવામાં અર્પણ કરવાં.

ગોન્ડલ.

રાજકુમારી લીલાબા.

માતા અને પત્નીની નજવી ભૂતોનાં ભયંકર પરિણામો.

‘ સુન્દરી સુબોધ ’ ના પુસ્તક ૭ ના અંક ૧૧ માં ‘ માતાની નજવી ભૂતોનાં ભયંકર પરિણામો ’ વાળો લેખ વાંચી મહારાહથને અનિઆનંદ તથા સંતોષ ઉત્પન્ન થયો છે. મ્હને જ્ઞેન ૨-નો એ વિષય એટલો તો ઉપયોગી જણાયો છે કે એ લેખ કાંતો મ્હોટા ટાઇપથી છાપવાજેવો છે અથવા તેને લાખ કે સોનેરી અક્ષરે છાપવાની જરૂર હતી. એટલિટન અને આર્યસાહ વગેરેના મહારાજ સાહેબ તથા હિન્દના કામરે હિન્દ સહનશાહ જ્યોર્જ પાંચમા તરફનો ટકેરો તથા સંદેશો હમણાં જેમ દરેક રથાનમાં તથા ન્દાની મ્હોટી શાળાઓમાં ઘટતા વિચેચન સાથે વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યો તેજ પ્રમાણે આ ઉપયોગી લેખ સ્ત્રી-શિક્ષકોએ કન્યાશાળાનાં ઉપરનાં ધોરણ શીખનારી બાળાઓ અને ઉપ-સ્ત્રી-શિક્ષકો વગેરેને તથા દેવમંદિરમાં પુરાણી અને વ્યાખ્યાએ કથા શ્રવણ કરનાર સ્ત્રી-સમાજમાં શ્રવણ કરાવવા જેવો છે. લખવાને સન્તોષ ઉપજે છે કે સુરતનિવાસી અન્નેના દિવાન રા. જ. લક્ષુબાઇ કવ્યાણુજ દેશાઈનાં ધર્મપત્ની શ્રીમતિ દુર્ગા જ્ઞેન કે જેઓ મુખ્ય મેવાસદનનાં એક મંચ છે અને સ્ત્રીજીવણીને પોતાનાં તરફથી અનુકૂળ તકે બનતી મદદ આપતાં રહે છે તેઓએ પોતાને ત્યાં એક પ્રસંગે આવેલા સન્નારી મંડળ ૩૫૩ એ લેખ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. ‘ સુન્દરી સુબોધ ’ અંક ૧૧ માં આ વિષયઉપર લંબાણથી આપેલાં ઉદાહરણોની મધ્યા કાંઈ ઓછી નથી; તોપણ વિષયના ઉપયોગીપણા તરફ નજર કરી તે મુબધનાં ખીજ ધણે ભાગે સત્ત્વ ઉદાહરણો કે જે બનાવો જાતે જે-એલા અને સાંભળેલા છે હૃદમાંના થોડા એક બનાવ આ નાચે લખવામાં આવે છે.

(૧)

ચંદનની મા પોતાની લાડકી દીકરીને કપડાં પહેરાવવામાં બહુ ચોખ્ખી હતી. તે વગેરે કારણથી તેણે ચંદનની નવી શીવેલી ધાવરી જેઘએ તે કરતાં વધારે નીચી રાખેલી હતી. ચંદનના પિતાને નીચેનો વામ બહુ પમંદ નહિં હોવાથી તેઓ બધાં ઘણીવાર મેડા ઉપરજ રહેતાં હતાં. ચંદન નવી ધાવરી પહેરીને એક દિવસ મેડાઉપર ફરતી હતી તે વખતે ધાવરી પગનીચે આવવાથી તે એક બે વાર પડી ગઈ હતી, તે તેના પિતાના

એવામાં આવતાં ચંદનની નવી ધાધરીને, એક પ્લેટ (શીલીટ) બરી આવવા ધરમાં તેની માને કહ્યું હતું. પણ તેની માને લાંબે છેટે દેવ દર્શન અને માતા મહાદેવ જવા આવવામાં ઘણો વખત જતો હોવાથી, તેના પ્રતિની આઠાપ્રમાણે જલદી વર્તવાની દેવ નહિ હોવાથી ધાધરીને શીલીટ ભરવાનું કામ દીલમાં નાખ્યું હતું. એવામાં ' ગીરીપુજન ' ના દિવસે આવતાં ચંદનગૌરી નવી ધાધરી પહેરી બહેનપણીઓમાં રમવા જવાની લેહમાં ની સંરણીથી ઉતાવળે ઉતરવા જતી હતી એટલામાં નીસરણીનાં બીજે પગથીએ લાંબી ધાધરી પગનીએ આવતાં ગડબડીયું ખાઈ છેક નીચે આવતે પડી ! કમનશીએ નીસરણી નીચેનાં એટલાએ પત્યંરની મ્હોટી છાટો જડેલી હોવાથી માથુ કુટી ધણું લોહી નીકળ્યું. દેશી અને ઉમેજ અનેક દવાઓ કરવા છતાં ધણું દુઃખ પામી કેટલેએક દિવસે લાકડકી ચંદન મૃત્યુ ઘરણુ યષ્ઠ હતી.

(૨)

દિવાળી પોતાના ઊકરાની દવા કરવા ' એળિઓ ' અથવા એવીજ કાંઈ કાળી દવા લોતી હતી. એના ધરમાં એના વડસસરા રહેતા હતા તે કાંઈ કાંઈવાર જરા અરીણુ લેતા હતા. જે તાકામાં વૃદ્ધ ડોસીએ અરીણુની ચીનાઇ પતરાની ડાબલી મુઠેલી હતી તેજ તાકામાં દિવાળી વડુએ પોતાની આણેલી ' કાળી દવા ' ની તેથીજ બીજી ડબી મૂકી હતી. પછી ઊકરાને જલદીથી સારો કરવા કાળી દવા સહજ વિશેષ પ્રમાણમાં આપી. ઊકરાને વિષ ચાડ્યું અને મૃત્યુ પામ્યો ત્યારે ખમર પડી કે પોતાની આણેલી કાળી દવાને ઠેકાણે તેણે નજીકની બીજી ડબીમાંથી અરીણુ ખવરાવી બ્હાલા ઊકરાને મૃત્યુઘરણુ કરી દીધો હતો !

(૩)

એક ન્હાના ગામમાં માણેકબાઇને તાવ આવતો હતો. ધરમાં દવા લાવવાની માત્ર એકજ શીશી હતી. તે ન્હાનાં ઊકરાંએ ફાડી નાંખવાથી પાડોશીને ઘેર શીશી માગતાં તેમણે એક શીશો દવા લાવવા માટે આપ્યો. ત્હમાં માણેકબાઇ ધર્માંશ દવાખાનામાંથી દવા લાખી ધરમાં જે તાકામાં ગાર્સેટ (કરોસીન) નો શીશો રહેતો હતો તેની નેડે મૂક્યો. સવાર, બપોરની દવા પીધાપછી રાત્રીની દવા પીવા ઊકરાં પાસે દવાનો શીશો મંગાવતાં તેમણે જે શીશો આણી આપ્યો તેમાંથી દવા કાઢી ગટગટ પી ગયા પછી માત્રુમ પડ્યું કે દવાને ઠેકાણે ભૂજામાં ગાર્સેટ પી જવાયું છે; તેથી તેના ધરનાં બધાંએ, અને પાછળથી સગાંબ્હાલાંએ દવાખાના તરફ ઘણી દોડાદોડ કરી મૂકી, કાકટરે હિલડીઓ કરાવી અને ઘણી મુસ્કેલીથી તે સારી યષ્ઠ.

(૪)

ઊકરાને ઘણી બધરમ યષ્ઠ હોય છે ત્યારે છાતીની નળ કોડવા 'કોંઈ કોંઈ સ્ત્રીઓ અચ્ચાને મીઠાળનો ઠળીઓ ચર્કીચિત ધરીને પાચ છે તેથી બિલટી યષ્ઠ છાતીની નળ નીકળી નાચ છે. એક વૃદ્ધ અને અનુભવી બાઇએ બતાવેલી આ સલાહથી આગળ વધીને પોતાનું ઉઠાપણુ વાપરી-ઊકરાને જલદીથી સારો કરવા તેની ઉતાવળીએણુ માતાએ મીઠાળનો ઠળીઓ સારી પેડે ધસીને પાચો અને પરિણામ એ આવ્યું કે ઘણી ઉંચડીઓ ચવાથી તે નાચુક ઊકરા રામઘરણુ યષ્ઠ ગયો !

(૫)

વિગળી વડુને હમેશાં મીઠું પાણી ભરી લાંબાં ગામ બહાર એક માઇલ સુધી જવું

આવડું પડતું હતું. તે વખતે સાસુ નણદ વગેરેની વાતો સંભળાવવા પોતાની બહેનપણી-
ઓની સોબત કરી જવા તેને ઘણી દેવ હતી ઘિયાળામાં એક વખતે સવારમાં તેની
બહેનપણી મીઠું પાણી જવા તેડવા આવી અને જલદીથી નીકળવા જતાવળ કરેલા લાગી.
વિજળી પોતાના ન્હાના છોકરાને ઘોડીઆળા સુત્રાડી આદર ઓઢાડી ઘોડીઆનીએ સપ-
ડીમાં સળગતા અગારા નાખી પાણી ભરવા ગઈ. તે પછી ઘોડીઆની દોરી સંડી નજીક
હોવાથી સળગી ઉડતાં આદરનો છેડો સળગ્યો અને વિજળી પાણી ભરી આવીને જુએ છે
તો છોકરો અને ઘોડીઆનું કપડું વગેરે સર્વે ભસ્મીભૂત થએલાં જોયાં. બળાને મૃત્યુ પામે-
લા છોકરાની માતા આજે પણ હયાત છે અને જ્યારે આ વાત નીકળે છે ત્યારે તેને
ઘણું દુઃખ થઇ આવે છે.

(૬)

છેલ્લા મિહરથના વર્ષમાં આપણા ગૂજરાતમાંથી અનેક બાવિક બહેનો નાશીક ત્રીજ-
કની-ગોદાવરીની-જગત્રાએ ગઈ હતી. તેમાં નદીના પાણીમાં શામકુ વરખાઈ ન્હાના છોકરાને
લઈ ગોરપાસે ધર્મક્રિયા કરાવતાં હતાં. આઠણો હાથમાં આપેલી મીઠો પાણીમાં નાંખવા
કહેતાં, શામકુ વરખાઈએ તેમ કરવા જતાં, પોતાના હાથમાંનો છોકરો અકસ્માત પાણીમાં
પડી ગયો. હજારો માણુમતી ગીરદીના ગડગડાટમાં આ છોકરો જૂલમાં પડી ગયો કે
પાણીનો કપાટો આવતાં પોતાની પાસેથી છોકરો જતો રહ્યો તે નક્કી જાણવામાં નથી,
પણુ ગરીમ ન્હાતો છોકરો પાણીમાં પડીને મરણુ પામ્યો એ તે વખતે હાજર રહેતાં ઘણાં
પુરુષોએ નજરે જોએલું છે.

(૭)

એક માએ પોતાની છોકરીને પતામાં નાખેલું દૂધ પાયાપછી તેનું 'મોંડું' પાણી લઈ
સાફ કર્યું નહિ. ને મા બાળકને મૂકી દરના ઓરડામાં કાને વળગી ગઈ, તે પડી એક
મ્હોટી મિલાડી આવી તે છોકરીના ગાંધપર તથા આંખો નજીક નખે ખારી તેને કરડી
ગઈ, ઘણી દવાઓ કર્યા પછી છોકરી સાજી થઈ. એ છોકરી આજે મ્હોટી થઈ છે તોપણ
તેના મુખપરની તથા આંખ આગળની મધળી નિશાનીઓ કાયમ રહી તેની મુખાકૃતિમાં
બિગાડ થએલો માણુમ પડી આવે છે.

(૮)

ન્હાતો મુકુન્દ મ્હોટીમાને ઘણો વ્હાલો હતો. તેથી પોતાના રાજ્યના ચપલુનો એક
પેગો માએ તેને બક્ષીસ કર્યો તે લઈ મુકુન્દ રમવા લાગ્યો. રમતાં રમતાં પેગો 'મોંડામાં
મૂક્યો તે ગળાઆગળ જઈ અચકાધો; ન બહાર નીકળે કે ન અંદર જાય. એ વખતે
છોકરાને ઘણી મુશ્કેલી થતી હતી. એમ કરતાં કરતાં પેસો પેટમાં ઉતરી પડ્યો. પડી તેને
જલદીથી દવા પાતાં ઘણી મુશ્કેલીથી પેસો બહાર નીકળ્યો; અને ધ્રિર કૃપાળીજ છોકરો
મૃત્યુમુખમાં જતો બચી ગયો. તે પછી માએ ફરીથી મુકુન્દને પેસો આપ્યો નથી.

(૯)

ચોડાં વરસ ઉપર હુણાવાડામાં જન્માશ્રમીના તેહેવાર પર ઘણી બાવિક બહેનો છોકરા-
છોકરીઓને લઈ પુનમે નદીઉપર મહેમોલીઆ મહાદેવ નજીક સ્થવારમાં સ્નાન કરવા
ગઈ હતી. તેવામાં કેટલીએક છોકરીઓએ યોગે મળી લગભગ કમરપુર પાણીમાં ગરબો
માવાનો શરૂ કર્યો. એમાસાને લીધે પાણીમાં એક બાચુએ રેતીનો ટગસો ચાકી ગયો હતો.

અને બીજા બાંધુએ નદી ખોદાને જોડા ધરાયું ગયો હતો. અંકર કરતાં કરતાં પાંચ-સાત છોકરીઓ ધરા તરફ પાણીમાં પડી ગઇ, તે વખતે એક ચાલાક અને બળવાન તરણુ લાં આવી પહોંચ્યો તેણે પોતાના બળથી ધણી બંધવીથી પાંચ-છ છોકરીઓને કુત્તા ખેંચી કાઢી. પણ આખરે એક કમનશીબ જીંહરતી વયની છોકરી ધરા તરફ જતી રહેવા-થી કુળી મરણુ પામી. આજે પણ એ બધી છોકરીઓનાં પ્રાણ બચાવનાર ગિત્સાદી અને પરોપકારી જીવાનનાં લોક વખાણુ કરે છે.

(૧૦)

ગુલામશુદ્ધ દર એકા પછી એકે દિવસે કપડાંને એક મ્હોટા ગાંસડા લઈ તળાવે ન્હાવા ગઈ અને સાથે સાત વર્ષની કીકીને પણ લેતી ગઈ. એવામાં ગામમાં એક જીવાન માણુસનું મરણુ થયેલું હોવાથી હાલિય જ્ઞાતિની ધણી સ્ત્રીઓ ટાળે મળી સ્નાન કરવા આવી અને તળાવના કિનારે કળાપીટ કરવા લાગી. આ કળાપીટમાં તથા સાસુજીએ આપેલાં મોખી નેટસો ગાંસડો ધોવામાં ગુલામ વડુ ગુંચવાઈ જઈને કીકી ક્યાં રમે છે તે જોવા-તપાસવાનું બૂલી ગઈ. કપડાં ધોવાનું થયું ખરું કામ પરવારી કીકી પાંચ આવતાં તેને શોધવા લાગી; અને આસપાસ ઘણી તપાસ કરી પણ લાડકી કીકીનો ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. ઘણી મ્હેનતે તળાવના પાણીમાં તપાસ કરતાં જણાયું કે કીકી પાણીમાં રમવા ગઈ હતી અને ત્યાંજ કુળીને મરણુ પામેલી હતી.

(૧૧)

યોડાં વરસઉપર, દુષ્ટ ખેગના ત્રાસથી ન્હાઈને કમળા તથા તેનો પતિ આનંદચંદર પોતાના જીવ બચાવવા અમદાવાદ તરફ જતાં રહ્યાં હતાં. તેમને ન્હાતાં મ્હોટાં ચાર છોકરાં હતાં. ગઢેરાવાળા શહેરમાં ત્રિચેનો ભાગ ચરદીવાળો તથા આરોગ્યતાના સંબંધમાં બીજી પણ ઘણી અડચણો હોવાથી. આનંદચંદર પોતાના કુટુંબને રહેવા સરી હજાર-અજવાળાવાળા તથા સારી નીસરણીવાળા મેડાની શોધ કરતા હતા. એવામાં એક રનેહીની સહાયતાથી જોઈએ તેવો મેડો મળ્યો. આજે પણ તેનું બાકુ વધારે છે. એમ જણાવી કૃપણ કંમળાવડુએ જીદ કરી એ મેડે જવા ના પાડી; અને યોડા બાડાવાળો તથા જિંચી અને નદારી નીસરણીવાળો એક મેડો પસંદ કરી લાં રહેવા ગયાં. પરિણામ એ આજુ કે એક માસની અદર બે છોકરાં નીસરણીઉપરથી નીચે પડી ગયાં, તેમાં પ્રથમ એક છોકરીનો હાથ ભાગ્યો; બીજી વખતે છોકરો પડ્યો તે બચવા પામ્યો નહિ.

(૧૨)

દિમ્બતલાક કમાઈ કમાઈને જે કાંઈ મેળવતો હતો તે પોતાની વડુ દુર્મતીજીવને આપ્યા કરતો હતો. એમ કરતાં કરતાં દુર્મતીજીવ પાસે ઠીક રકમ એકઠી થઈ હતી. એક વખત એવો આવ્યો કે દિમ્બતલાકનો ધંધો બાંગી પડ્યો અને તે ધંધો કરજદાર થઈ ગયો. લોભાએ જ્યારે તેના ઉપર દિવાની કેટલાં દાવા ભર્યા ત્યારે તે પોતાની આખર સાચવવા વડુપાસે રૂપિયા માગવા લાગ્યો તે વખતે વડુએ જણાવ્યું કે હવેલીમાં વાળ હોય તો પૈસા હોય, અને કંદાચ કાંઈ પૈસા હતો તો મ્હારે તેનો આગળ ઉપર ધણો ખપ છે. તેમ જોઈ આઈને મરો તો પણ હું મ્હારી પાસેનો પૈસો આપનાર નથી. યોડા દિવસમાં

હિંમતશાત્ર ઓચિંતો મરી ગયો અને લોકો કહે છે કે તે ઝેર ખાઈનેજ મરી ગયો હોય એમ ધારવામાં છે.

સંકટ સમયે સ્વામીને મદદ ન આપવાથી કેવું વિપરીત પરિણામ આવ્યું ! !

(૧૩)

નર્મદાવહુને ન્હાનપણમાં દિકરો પરણાવી લગ્નતા કોડ પુરા કરવા તથા નતી વડુ લાવવાનો ઘણો મોહ હતો. પણ ન્યાતમાં વહુને આપવાનું પશ્યુ-ધરેણું, ધણું વધી, પડવાથી તેટલી રકમ ઘરમાં સિલિક છે કે નહિ તેની ખબર નર્મદાવહુને નહોતી. લગ્ન વખતે છેક છેલ્લી ઘડીએ ધરેણું ખતાવવા જતાં વેવાહીએ જણાવ્યું કે ખસો રૂપિયાની રકમ વધારે નોંધશે. આ ઉપરથી નર્મદાવહુના પતિ રતનલાલે પોતાની સ્ત્રી પાસે યોગ્ય મદદ કે પોતાનાં એક એ નંગ આપવાનું કહેતાં નર્મદોવહુએ તે માન્યું નહિ. આ ઉપરથી નાણાંની તંગીને લીધે ગભરાઈને ન્યાતમાં પોતાની આખર ઓછી યશો એમ સમજી રતન-લાલ ઝેર ખાઈ પરલોકવાસી થઈ ગયા અને વિવાહ ખાટે તૈયાર કરેલું સીયું-સામાન ખારમા તેરમાની જીતરક્ષિયામાં વપરાયું.

(૧૪)

ચોડા વખત ઉપર ન્યારે આખા પ્રાંતમાં ઠામ ઠામ દુષ્ટ પ્લેગનું જોર ધણું વધી પડ્યું હતું તે અરસામાં ચંદ્રવદનરામનાં પત્ની શિવલક્ષ્મી પતિને કહેવા લાગ્યાં કે, હજી તમારી આંખો ઊઘડતી નથી પણ આપણી મંદોરી દીકરી સુસોયનાની વય તો દસ વર્ષ પૂરાંની થઈ હવે અગીઆરયું વર્ષ પૂરું થશે એટલે આ વર્ષમાં મ્હારે તેને પરણાવી દેવાનો વિચાર છે. ચંદ્રવદનરામે જણાવ્યું કે-હજી તેની વય પરણવા લાયક થઈ નથી અને આખા દેશમાં સર્વત્ર પ્લેગનું જોર વધતું જાય છે તેથી પ્લેગની શાન્તિ થયા સિવાય હમણાં લગ્ન કરવાં મ્હને પસંદ નથી. એટલુંજ નહિ પણ આપણી નજીકમાં જ્યારે પ્લેગનું જળ વધતું જાય છે ત્યારે આવા વખતમાં લગ્ન લેવાં એ કામ ઘણું જોખમભરેલું છે. ખાર-તેર વર્ષ પૂરાં થયા પછી નોંધ્યું. ત્યારે શિવલક્ષ્મી બોલ્યાં કે અગ્યાર વર્ષ પૂરાં થતા પહેલાં ન પરણાવીએ તો પછી કન્યામળ જનો રહેવાથી કન્યાદાનનું શ્રેષ્ઠ ફળ મળે નહિ, એમ એક વખત પુરાણી વાત કરતા હતા. તેથી તમે જો સુસોયનાને આ લગ્નગોળામાં નહિ પરણાવો તો હું એને લઈ કુવામાં જઈ પડીશ. વળી વહુએ પોતાની તરફેણમાં મ્હોટાં બ્હેન (નણુંદ) ની મદદ લીંડી, અને ઘરમાં ઘણા કજીઓ કરવાથી સુસોયનાને દસ વર્ષ પૂરાં થતાં પરણાવી દીધી. લગ્ન થયાને પૂરૂં પખવાડીયું થતા પહેલાં જમાઈને તાવ આવ્યો. તે એડી જાતનો હતો કે તાવ આવ્યાને ચોથે દિવસે જમાઈનરણ્ય પાગો; પાછળથી માખુમ પડ્યું કે એ પ્લેગથી મૃત્યુ-શરણ્ય ગયો હતો. અને મરીન મિચારી સુસોયના આજે વેધવ્ય દુઃખ ભોગવે છે ! અમાન માતાની હકીલ્લઈ, દુરામહથી કેવાં વિપરીત પરિણામ આવે છે, તેનાં આવાં અનેક દર્શાવતો મળી આવે છે.

x

x

x

x

x

x

જ્વાલી બ્હેનો ! ! તમે સર્વેને આ ખીજવાર વિનવવામાં આવે છે કે આ ન્હાન-ડા લેખમાં માતાની અને પત્નીની અમાનતા, બેદરકારી, અને થોડી સમજથી ચતી જુસોના ? જૂજ દાખલાઓ આપવામાં આવ્યા છે, એટલા ઉપરથીજ ત્હેમની જુસોનાં બંધકર

પરિણામોનું પ્રમાણ બાંધવાની ભૂલ કરી નહિ. આવા અથવા તે આને મળતા અનેક દાખલાઓ બન્યા કરે છે. સર્વ જ્ઞેનો અને માતાઓ આવી ભૂલોથી દૂર રહી પોતાની અંબિર જોખમદારી યથાથોગ્ય સમજે, એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે પોતાની સાહેલીઓ પાડોશજો, અમણજ્ઞેનો, મગાંડાલાં ને ઝોળખીતાંની સ્ત્રીઓ અને તે ઉપરાંત પોતાના મહવાંસમાં આવતી હરકોઈ સ્ત્રીઓને આવી ભૂલોથી દૂર રહેવાં તથા માતા અને પેલીનાં ખરાં કર્તવ્ય સમજાવવા તસ્દી લે એ આ લેખ લખવાનો ઉદ્દેશ છે.

સા. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ.

મુંચ-રામપુર-રેવાકાંઠા.

આનન્દાશ્રમ.

એક પુસ્તકની જાહેર ખબર. નવીન પાકશાસ્ત્ર.

(સ્ત્રીઓએ અવશ્ય વાંચવું.)

ખરૂં જોતાં, આ કાંઈ જાહેરખબર નથી; લેખક પેસા કમાવાના હુદ્દા હેતુથી આ પુસ્તકની યોજના કરવામાં આવી નથી. પરંતુ આપણી સ્ત્રીઓ મુઘડ યાચ, રસિક યાચ, ચતુર યાચ, સંસારમાં વિશેષ ઉપયુક્ત યાચ; દુઃખમાં અનેક પ્રકારની ભોજન સામગ્રી બનોવવામાં કુશલ યાચ એવા હેતુથીજ આ પ્રયત્ન આદર્યો છે. તેને સફલ કિંવા નિષ્ફલ કરવો એ આ સંસારનાં સંજુગારરૂપ સ્ત્રીવર્ગના હાથમાં છે.

કેટલાક માંસઉપર એક યુનિવર્સિટીની સી-ડીકેટની સેમાંમાં પદવી લેનાર સ્ત્રી-વિદ્યાર્થીઓ માટે વિશેષ અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવા માટે ભારે ચર્ચા જંગી હતી. તેમાં એવો દરાવ થયો કે સ્ત્રી ઉમેદવારોએ ઐત્તિક વિષય તરિકે બીજા વિષય નહિ લેતાં પાક-શાસ્ત્ર લેવો. એ દરાવ પસાર થયા પછી પાકશાસ્ત્રના સપ્રમાણ અન્ય કોઈ સિદ્ધ વિદ્વાન પાસે ધનામ આપી તૈયાર કરાવવાનો દરાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો, અને તે સર્વાનુમતે પસાર થયો.

તે ઉપરથી એ યુનિવર્સિટીએ એ કાર્ય અમારી કુશળતાની કંદર જાણી, અમને સુપ્રત કર્યું. અમે પાકશાસ્ત્ર વિશે અમારા જ્ઞાન ઉપરાંત વિશેષ માહિતી મેળવવા માટે પ્રાચીન તથા અર્વાચીન સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ગ્રન્થોનું સંશોધન કર્યું. ભરતખંડના જૂદા જૂદા પ્રા-ન્તોમાંથી દસ્તલિખિત પુસ્તકોની પ્રતો મંગાવી તેની સરખામણી કરી પાકાન્તર નક્કી કર્યો. આ કાર્યમાં અમારા મિત્ર શ્રી કાશીનિવાસી પંડિત શ્રીયુત કૃષ્ણદીપક શર્માએ અપૂર્વ સાહાય્ય આપી અમને ઉપકૃત કર્યો છે. માત્ર સંસ્કૃત તથા પ્રાકૃત ગ્રંથો શોધીને અમે વિરામ્યા નથી, પરંતુ જૂદા જૂદા યુગમાં ભરતખંડમાં પ્રવાસે આવી ગયેલા સીનાઈ વગેરે પ્રવાસીઓના હેવાલ, મહાન સિકંદર તથા તેના અનુયાયીઓના ઉદ્દેશ, આરબ અને મિસર દેશના વ્યાપારીઓએ કરેલી નોંધો ઇલાદિનું સંશોધન કરી આ સાંસ્કૃતિક અને અતિ ઉપયોગી વિષયપર પૂરતો પ્રકાશ પાડવામાં અમે એકદય પંત્યર ફેરવેલો બાકી રાખ્યો.

નથી. આ કાર્યમાં અમને અણુધારી અસાધારણ શ્લેષ મળ્યાથી અમારી જાતને મુમારક-
બાદી ઈચ્છતાં અમને ગર્વ ઉત્પન્ન થાય છે.

અન્યમાં પદાર્થનું સમાજથી વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે. અને જનાવટમાં જ્યાં
જ્યાં પ્રાન્તિક ભેદ માલુમ પડ્યા છે, સાં ત્યાં નીચે દીપ્ત્યુ ઉમેર્યું છે. અજ્યામને મરગ
કરવા ચિત્રો દાખવ કર્યા છે, તેમ કરવામાં અમને ભારે ખર્ચ થયો હતો આ પુસ્તક
પ્રત્યેક ગૃહિણીના હાથમાં પહોંચે તેટલા માટે કિંમત બહુ જૂન રાખી છે. પુસ્તકને યોગ્ય
ઉત્તેજન મળનાથી ખીજી આશ્ચિત્તિમાં આથી પણ વધારે સુધારો કરવાની પ્રસિદ્ધકર્તા આશા
રાખે છે.

આ પુસ્તકની ઉપયોગિતા અને લોકપ્રિયતા એટલી બધી જણાઈ છે, કે તે પ્રસિદ્ધ
થયા પહેલાંજ તેના બંગાળી, હિંદી, મરાઠી, ફરંસી, સ્વાદિલી ઇત્યાદિ ભાષાઓમાં
આધાન્તર થવા લાગ્યાં છે.

નાંચનારને અમ એતવણી આપીએ છીએ કે અમારા પુસ્તકની કોઈ લેબાણ અન્યકર
નકલ કરી છે, માટે ખરીદ કરનારે અમારું નામ, દામ, સહી, શિક્ષો વિગેરે તપાસી લેવું

સ્ત્રી વાચકો તરફથી આ પુસ્તકમાં સુધારો કરવા વિશે સૂચના કરવામાં આવશે, તો
પ્રમિદ્ધકર્તા તેમનો જાહેર ઉપકાર માનશે અને ખીજી આશ્ચિત્તિમાં તે સુધારો દાખલ કરશે.

મહાનમ્
'વિજયદશમી.

મીચુત મોદકરામ ભટ્ટાચાર્ય.
મૃતસંહિવિની, વામાવશીકરણ, ઇત્યાદિના કર્તા.

તા. ૬.—આ પુસ્તક જ્યારે તૈયારીમાં હતું, ત્યારે એક ઉદાર ગૃહસ્થે મોટો ખર્ચ
પ્રયોગશાળા ઉઘાડવાની યોજના કરી છે. તેમાં દરેક ઉચ્ચ જ્ઞાતિની આર્થ ગૃહિણીને પાક-
શાસ્ત્રને લગતું વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપવામાં આવશે. તે ઉપરાંત એ પ્રયોગશાળામાં વિધિ-
પૂર્વક તૈયાર કરેલા ભાતભાતના મચાલા, ચૂર્ણ, અવલેદ વિગેરે વેચાતાં મળશે.

સચિત્ર ક્ષાત્તલોગ વિનામૂલ્યે લખવાથી મોકલવામાં આવશે

અગાઉથી આશ્રય આપનારા ઉદાર આદરોના નામ સ્થળ મ કાચ ને કેટલીએક
અનિવાર્ય ઉતાવળને લીધે આ પહેલી આવૃત્તિમાં લેવાયા નથી, તેની તે ગૃહસ્થો દામાં
આપશે એમ આશા છે. આ વચન આપીએ છીએ કે ખીજી આવૃત્તિમાં તે મંત્ર મહા-
સયોનાં નામ માભાર દાખવ કરવામાં આવશે. પાછળથી પૂર્ણઉપર કે ખીજા કોઈ પાછળ
જાનામાં કેટલાક પુસ્તકકરો, આદરોનાં નામ જાણી તેમને લખાવે જાય છે, પગલું એવા
બેપરવાઈ નિયમને અમે અત્તરણપૂર્વક ધિક્કારીએ છીએ.

આ ઉમદા ગ્રંથ હાલ મુદ્રાનયમાં છે. પ્રયોગશાળાની રચના સર ચંદ ચૂકી છે, તેથી
આ અમુલ્ય પુસ્તકનાં પોસ્ટક અવતરણ અત્રે વાચકના વાબુ અર્થે આપીએ કે જ્યાં
તેઓ એ ગ્રંથની કિંમતનો અડસટો કરી શકે.

લોજનવિભાગ.

પછી બે પિંટ ડિસ્ટીલ્ડ વૉટરમાં પલાળી મૂકવો. ચોવીસ કલાક પછી તેને હવાની નાંખવો. પચાસ સેન્ટીગ્રેડ જેટલું દિવેલ ગરમ કરવું. પછી સંભાળપૂર્વક જલેથી તળી નાંખતી એટલે ઉત્તમ જલેથી તૈયાર થશે. (વિભાગ ૧-લો, પ્રકરણ ૩૦ મું, પૃષ્ઠ ૧૨૫.)

અંબલેલું વિભાગ.

કાદાંની ચટણી કરવાની રીત.

પ્રાંકાં જોષને આશરે એક રતન કોદાં લેવાં. છરી કિંવા એવા બીજા ધારવાળા ચલકથી તે માંહેશે ગર્ભ કઢાડી લેવો. પછી પાછલા પ્રકરણમાં બતાવ્યા મુજબ મચામે નાંખવો. ૨૫ ગ્રેન, કોમન સોલ્ટ, ૫૦ ગ્રેન ચીલી, એ બે એકમેક કરી મચાલામાં નાંખવાં. આશરે દસ ડિઝી ગરમી ઉત્પન્ન થાય ત્યાંમ્થી વાટપા કરવું. ગરમી માપ કઢાડવાને નવા બતાવેલા ખલની સાથે એક ઉષ્ણતામાપક સ્કેલ મૂકવામાં આવશે.

(વિભાગ ત્રીજો: પ્રકરણ ૧૯ મું, પૃષ્ઠ ૪૩૧.)

શાકવિભાગ.

(મૂળાનું શાક કરવાની રીત.)

સારા લાંબા, તીખા અને કૂળાં જોષને મૂળા લેવા. તેને ત્રણ વાર ઠંડા પોણીધી થોડા નાંખવા. પછી છરીવડે તેને બારીક રીતે મુધારી નાંખવા. બરાબર સાક ડીઝી જેટલો તાપ કરી શાકને વધારી નાંખવું; પછી શાકના ચરઉપર એક મીટર, ત્રણ સેન્ટીમીટર અને દસ મિલિમીટર જેટલું પાણી રાખવું. એ પ્રમાણે ૭ મીનીટ ત્રીસ સેકન્ડ સુધી ઉકળવા દેવું. વધારે ગરમી થાય તો રેમ્યુએટરથી એાછી કરતાં જવું. ગરમી એાછી વધતી કરવાના નથી પેટર્નના રેમ્યુએટર સ્ટવ દ્વારે લાંબી ધણે કિશ્મત બાવે મળશે. એ પ્રમાણે થોડા વખતમાં ઉત્તમ શાક તૈયાર થશે. પછી ઠંડું પડવા દેઈ ઉપયોગમાં લેવું.

(વિભાગ ચોથો. પ્રકરણ ત્રીજું. પૃષ્ઠ ૭૦૨.)

પાકવિભાગ.

(કરેલાંનો સુરખ્ખો બનાવવાની રીત.)

તાંબાં, કૂળાં, બીયાં વગરનાં કારેલાં લેવાં. તેમાં છરીવતી ઝીબી ચીસ પાડી દરેકમાં પાંચ પાંચ ડ્રોપ્સ તાંબે વીનેગાર. (ચરકો) બરમા. પછી સર્વને ચંદ્રના અન્નવાળામાં સાત દિવેલ રાખી, સાત પ્રહર, સાત ઘડિ, સાત પગ, અને સાત વિપગ સુધી મૂકવી રાખવાં. આ મપ્તકમાં અદ્દસુત ચમત્કાર રહેલો છે. એક વાર પ્રયોગ કર્યાથી ખાતી થશે. પછી તેને ખાંડની આસણીમાં નાંખી નેવું ડીઝી જેટલી ગરમીમાં સુમારે આઠવા કલાક સુધી રહેવા દેવાં. કલાકમાંથી બહાર કાઢી ગરમ વાતાવરણવાળા ઝોરડામાં તેને એક આઠવાડિયાસુધી રાખી મૂકવાં. આથી અતિ સ્વાદિષ્ટ પાક તૈયાર થશે. આ પાક અજીર્ણ, શુશ્મ વાયુ, સંઘ્રહણી, અતિસાર, અપરમરી, શલબડી, વિગેરે વ્યાધિમાં રામભાણુ આપધ છે.

આ સિવાય વિશેષ માહિતી અમારૂં સચિવ ક્ષાપ્તલોગ જોવાથી સમજાશે.

(વિભાગ છઠ્ઠો: પ્રકરણ ૧૧ મું. પૃષ્ઠ ૧૩૧૨.)

લેખકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. 'સુન્દરી સુબોધ' માં પ્રકટ થયેલાં લેખકના નામવાળાં લખાણને માટે ત્વેના લેખનાર, અને નામ વિનાના લેખને માટે તન્ત્રી જવાબદાર છે. સંભાસદોના અથવા સેક્રેટરીની સહી વિનાના બીજા કોઈ પણ લખાણને માટે બન્ધુસમાજ જવાબદાર નથી.

૨. લેખ ચોખ્ખા અક્ષરે, કાગળની એકજ બાજુ ઉપર લખવા, -તથા લખાણ સાથે પ્રકટ કરવાની પોતાની સંજ્ઞા (તખલુસ) હોય તો તે સાથે પોતાનું નામ ઠામ, અભારી ખાનગી માહેતિ માટે, મોકલવા ખાસ વિનંતિ છે.

૩. પ્રકટ થવાને અવિલાસ લેખ સુન્દરી સુબોધમાં કેમવાર લેવામાં આવે છે; મળેલાં લખાણ પૈકી આ પત્રમાં ન લઈ શકાય એવાં જે સાથે ટપાવની ટિકિટો ખીડવામાં આવી હશે તો પાછાં મોકલવા બનશે ત્યાં સુધી મોકલવું કરવામાં આવશે. પરંતુ કોઈ પણ કારણથી ગેરવલ્લે પડે તો લખાણને માટે તેમજ તે પ્રકટ થવામાં અગર પાછાં મળવામાં થતા વિલંબને માટે તન્ત્રી જવાબદાર નથી. લેખકો પોતાના લખાણની નકલ રાખીને મોકલે એમ ખાસ સૂચના છે.

ગ્રાહકોને વિજ્ઞાપિત.

૧. ગીતમાળા ભાગ ૨ જે-સાતમા વર્ષની ભેટ તૈયાર થઈ ગઈ છે, અને તે અમારા સંપત્તિ જૂના ગ્રાહકો ઉપર વી. પી. કરીને મોકલવામાં આવશે. આ વી. પી. માં આઠમા વર્ષનું પણ લવાજમ ઇસુક કરવામાં આવીશે. કારણ કે આઠમા અને નવમા વર્ષની ભેટ તરીકે એક મહોરું, ઉપયોગી, સુબોધક પુસ્તક તૈયાર થાય છે, જે આ વર્ષની આખર સુધીમા ગ્રાહકોમાં વહેંચવામાં આવશે. લવાજમ અગાઉથી વસૂલ કરવાનો અમારા રિવાજથી ગ્રાહક મહાશયે અચૂત નથી.

૨. મનિઓર્ડર મોકલવાનારે ખાસ વિનંતિ છે કે ત્વેમણે પોતાનું નામ ઠામ તથા રકમ "રૂપન" માં જણાવવું.

એક મનિઓર્ડર રૂ ૧-૪-૦ નો અમને તા. ૯ મી એક્ટોબરના અરસામાં મળેલો છે. ત્વેના ઉપર નામ ઠામ ન હોવાથી ત્વેનાં નાણાં અનામત રાખવાં પડ્યાં છે.

૩. નમ્રતાનો અંક ત્રિના મુદ્દે મોકલવામાં આવશે.

આ પત્રને લગતો સર્વ પત્રવ્યવહાર તથા મનિઓર્ડર વગેરે મોકલવાનું નીચેની સરનામે કરવું—

'સુન્દરી સુબોધ' મન્દિર, અમદાવાદ.

નિજકુંજ.

મુલજ દુર્લભજ વેદ કૃત.

નવા શસકાઓ, નવાં લજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મળવાનાં ઠેકાણાં—અ. સૌ. જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ,

બાણગા વાલકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કુપની, કાલ્યાદેવી રોડ—મુંબઈ.

જનનસાલ અમરથી મહેતા રવામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

આયોનિક કાર્મસી

માં

જનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

શીવર ડ્રોપ્સ.—જવર બિન્દુ. દરેક જલના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ધણીય સસ્તી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦૦

જર્મીસાઈટ.—જટુવિનાશક. ચોપી કે ઝેરી જંતુના વિપતે કાપી નાખે છે. રૂ. ૦-૮-૦૦

બલ્ક ધ્યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન.—સ્કતશોષક. ભોહીવિકાર ઉપર ધણીજ અસર કારક દવા. રૂ. ૧-૦-૦૦

લીવર સોલ્યુશન.—ઝાડાની કબજાઆત વગેરે દુર કરે છે. પેટ સાફ આણે છે અને ખુબ લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦૦

એન્ટિસેપ્ટિક મલમ.—આમડીના દરેક રાગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રક આણે છે. રૂ. ૦-૮-૦૦

એ ઉપરાંત દરાજનો મલમ, ખીલનો મલમ, કાલેરા, પ્લેગ વગેરેની સધળી જલતબી અકસીરે દવાઓ બનાવવામાં આવે છે

વધુ અખર નાટ રાધા નમુના મારે દમો -

મોડેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી

ગીરગામ, મુંબઈ.

ડાક્ટર હરમીટનું લોકપ્રિય કુસુમ માલતી તેલ.

(૨૯૨૨૨)

આ એક મનોહર સુગંધીયર અને

ઝોનમિ યુક્ત ઉત્તમ કેસ તેમ છે. આ ચમત્કારીક તેલની શીશીનું મોટું ઉપાદાનની વાર એની અપુર સુવાસ દવાની સાથે મળી ચેતરદેવાન આસપાસના લોકોના મનમાં એવું પ્રતિત કરાવી આવે છે, કે જ્યારે નિકટમાંજ દોષના સારા બગીચા હશે અને ત્યાં હવે છાન નરેહતરેહના પુરો ખીલીને આવી મનોહર સુગંધ આપી રહ્યાં છે.

પણ રક્ત આટલુંજ નહીં, આ અપુર કેસ તેલ નીચમસર માથે નાખવાથી આવ કાલા, કં જીવલદાર દોષન અને ચમત્કાર મૂંઢર માથે છે. કુસુમમાલતી તેલથી આવ ખરી પડનારું બધું થાય છે. તાલ પડેલી જગામાં નવા વાલ હોય છે, આયાનો દુખાવો યદી, ચીત ભાંતિ, મુઝી, હિસ્ટીરીયા,

આખામાં તમ્બર, કાનોમાં ઘમઘમાટ વીગેરે તમામ તરેહના મગજના અને આવના રોમ વેકારો એકદમ મટી જાય છે. કુસુમ માલતી તેલથી મગજને પુષ્ટિ મળે છે, શાલકિત વધે છે, કદ પીત્તને વાત સામ્યાવસ્થામાં રહે છે, માટે ચિત પ્રકૃષ્ટિત થાય છે. ઉદમ ઉત્સાહ મળ થાય છે, રાત્રે ઉંઘ સારી પેટે આવે છે. અને આનંદ પાચન થાય છે, વિધાથી સિદ્ધ, ક્રીડ, ન્યાયાધિસ દારબારી સંઘ મંદારાજ્ય વીગેરે મગજના કામ કરનારાઓને આ કુસુમ માલતી તેલ પરમ ઉપકારી છે, તેમજ હાલના રોખીન સ્ત્રી પુરુષોના વિશ્વાસની સામગ્રી ઉત્તમ કેસતેલ કહેવાય છે. અને દસ બાર વરસથી હિંદુસ્તાનના મોટા મોટા હોદ્દા ગામડાઓમાં ધણા તારીફની સાથે એનું વેચાણ ચાલ રહ્યું છે. હરમીટનું કુસુમ માલતી તેલ લગાડો. કોઈ દહાડે તમારું માથું દુખે નહીં તેમજ નજરથી-તથા ચિંતાથી મગજે તમારા બાલ જુરા કે સંદેહ ચાલ જાય નહીં.

એનરેબલ બાબુ મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી બેંગાલ સેન્ટ્રલેસ્ટીક કાઉન્સીલના મેમ્બર, લલકતા જણાવે છે-:—“ હરમીટ કંપનીનું કુસુમમાલતી તેલ મેં જાતે વાપરીને જાણું છે, આ તેલથી માથું દુઃખ રહે છે, મગજને આરામ મળે છે, અને રાત્રે સારી પેટે ઉંઘ આવે છે. મગજના કામ કરનારાઓને આરે કુસુમમાલતી તેલ અદ્ભુત ફાયદાકારક છે.” કેન્સલર એક શીશીના રૂા. ૧-૦-૦ અને વિ. ખી. ખર્ચ ૯૯૯ સોલ એજન્ટ

ડે. સી. અધ્યક્ષ.

નં. ૪૦ કાઉન્સિલ, કાલકાતેવી પોસ્ટ, મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતા । મનુ.

(પ્રસ : દેવતા રૂઢે, ન્ધા પામે સ માન સુન્દરી)

મંત્રીને સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થયું માસિક.

આયસ માદ.

પુસ્તક ૮ : અંક ૩.

નવેમ્બર, ૧૯૧૦.

ખાલુગમાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશકોએ તરી

ગમમોહનગય જરાનંતનાય.

વચસૂચન

વિવિધ વિભાગ

લેખક

૫૪

જ્ઞાતસુબધ

હાંહી ગુણિણીની પસદગી.

મહાકવિ દહીજીત દશકુમરચરિત્ર

૬૫

વિવિધવિહાર.

મંત્રી રાત્રિએ

રા નરહરિ દ્વાગિકાલમ પરીખ

૬૮

મન

રા બકુન

૭૭

લાગ

રા પ્રાણનાન જીરપાતમ દેશાઈ, બી એ.

૭૮

નવાણીનો ચકાવો.

રા વિશ્વ

૮૪

માનદાશ્રમ

જગીર પ્યારો

રા જગત્વન મી કોકારી, બી એ, એ.

એલ બી,

૮૬

બાળોદ્યાન

લીલની પુતળી

બહેન ગ-

રમણિમણિમાહા

મી અધીરનામિની.

રા ગિરપ્રસાદ દયપતરામ પંડિત

૯૨

સમયતરંગ.

વાર્ષિક સવાર્યમ પોસ્ટેજ સાથે માન સવા રૂપિએ.

૯૬

તૈયાર છે.

“સરસ્વતીચન્દ્ર” ના કર્તા

શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ.

એમના જીવનની દુઃખી કથા અને તેની તુલના.

લેખક: કાન્તિલાલ જગનલાલ પંડ્યા, બી. એ.

૩૦૦ પૃષ્ઠનો સમિત્ર ગ્રન્થ.

ક્રિ.મત માત્ર ૦-૧૨-૦ ચોષ્ટેજ શુદ્ધ.

એન. એમ. ત્રીપાઠી એન્ડ કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.

અમુલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-

પ્રયોગી ૧૨૮ પાનાંનું પુસ્તક એક ચોટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ લખી

મોકલનારને ક્રીમત કે ટપાલ ખર્ચ કંઈ પણ લીધા વગર મફત

મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

અમનગર—કાઠીયાવાડ.

નિજકુંજ.

મુલજી દુર્લભજી વેદ કૃત.

નવા રાસડાઓ, નવાં ભજનો, નવાં કાવ્યો, પાનાં ૧૫૦; ઉત્તમ છપાઈ ને બાંધણી.

મૂલ્ય: ૦-૧૨-૦.

મગવાનાં ઠેકાણાં—અ. સો. જમનાજીએન નગીનદાસ સકર્ષ,

બાજુગા વાવકેશ્વર—મુંબઈ.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કંપની, કાલકાદેવી રોડ—મુંબઈ.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, ત્રામિનારાયણના મંદિર પાસે—અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ

આપણા સુવિખ્યાત નવનિધ્યાકર સાક્ષરકવિ ગેઝલદારામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 "સ્ત્રીયો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, દેશહીન અને
 "સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબાંધનમંથરી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી
 "અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છત્તાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરા કલ્યાણ કરવા
 "રાક્ષિમતી અને કલ્પાદિની બને, કુટુંબના બાબક વર્ગને પોષણ અને રક્ષિત આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની
 "કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે," પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તત કરે અને તેના આંતર-
 વિલાસોની ઉર્ધ્વશોમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી 'દર્ષ' મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં હૃદયસૂર્યનાં તેજસ્વી ચિહ્નો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સંકલ્પતા છે. "સ્ત્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાજ્ય નથી...
 "સ્ત્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અસાધ્ય છે."

'વર્ષ ૮ સુ.'] ઈ. સ. ૧૯૧૦ નવેમ્બર:-કાર્તિક વિ. સં. ૧૯૬૬. [અંક ૩. જો.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

હાહી ચહિળીની: પસંદગી:

ટ્રીડેશમાં કાંચી નામે એક નગરી છે. ત્યાંમાં શક્તિકુમાર નામનો એક શેઠ
 રહેતો હતો. ત્યાંની પાસે કરોડો રૂપિયા હતા. તે જ્યારે અરાધ્ય વર્ષનો થયો ત્યારે ત્યાંને
 ચિન્તા થઈ કે સ્ત્રીવિનાનો અથવા સ્ત્રી અનુકૂળ ન હોય એવો પુરુષ સુખી નથી; માટે
 ગુણવાળી સ્ત્રી કેવી રીતે મેળવવી? પારકાઉપર આધાર કે વિશ્વાસ રાખીને ગ્રહણ
 કરેલી સ્ત્રીઓમાં જોડતા સદ્ગુણે ઘાંટામાં ન આવ્યાથી, પોતે જોશીનો વેપ લઈને,
 લૂગડામાં એક શેર કમોદની ઢાંગર વાંધીને, પૃથ્વીઉપર ફરવા લાગ્યો. આ જોશી
 ભાગ્યચિન્હને જાણનારો હશે. એ ધારી કન્યાવાળાં પોતાની છોકરીઓ ત્યાંને ચતાવવા
 લાગ્યાં. જ્યારે તે પોતાની જાતિની સારાં લક્ષણવાળી કન્યાને જોતો ત્યારે કહેતો કે,

“અરે કલ્યાણી, આ શેર ઢાંગરમાંથી મનોહર ભોજન બનાવી મ્હને જમાડી શકીશ ?”
 એ સાંભળીને થયાં તેની મશ્કરી કરીને તેને હાંકી કહાડતાં હતાં, આવી રીતે એક
 ઘેરથી વીજે ઘેર જતો એ મટકવા લાગ્યો. એક વચ્ચે શિવિદેશમાં કાવેરીના દક્ષિણ
 કિનારાઉપર આવેલા પાટણ નામના શહેરમાં તે ગયો. ત્યાં સુન્દર અંગવાળી, મનોહર
 ચ્હેરાવાળી અને થોડાં ઘરેણાં પહેરેલી એક વાલાને તેણે દીઠી. એનાં માથાપ ગુજરી
 ગયાં હતાં અને તેની સાથે સચલી સમૃદ્ધિનો પણ નાશ થઈ ગયો હતો; એટલે તેના
 ઘરમાં ધન નહોતું. શક્તિકુમારની દ્રષ્ટિ એ કન્યા ઉપર પડી કે તુરતજ એના મનમાં વિ-
 ચાર આવવા લાગ્યા કે, “આ ચાલિકાનું અંગ તન્દુરસ્ત લાગે છે અને સર્વ અયયવ
 સુગંધિત અને સુન્દર છે. તેનામાં કોમલતા અને રમણીયતા છે. તેના હાથ પગ અને
 લલાટ શુભ ચિન્હો અને પુણ્યરેखाઓથી સુશોભિત છે. વળી શુદ્ધિશાળી, વિવેકી,
 વ્દાલસોદ અને શીલવતી છે; માટે આ કન્યા લગ્ન કરવાને યોગ્ય છે.” આમ વિચા-
 રીને મીઠી નજર કરીને બોલ્યો, “હે કલ્યાણી ! આ શેર ઢાંગરમાંથી પાક કરીને અ-
 મને જગાડવા તું સમર્થ છે ?” એ સાંભળીને તે ચાલાએ પોતાની દાસી સામું જોડું,
 એટલે દાસીએ તરતજ એ જોશીના હાથમાંથી ધાન્ય લઈ, એક ઓટલા ઉપરથી કચરો
 ચાલી, તે ઉપર પાણી છાંટીને તેને હાથ પગ ધોવામાટે જલ આપી ત્યાં વેસાડયો.
 પછી પેલી કન્યાએ સુગન્ધી કમોદની ઢાંગરને જરા ટ્વાંડી, તડકામાં સૂકવી, ચારવાર
 ફેરવી, મજવૂત અને સરસ્વી ભૂમિઉપર વાંસની નલીવઢે ધીમે ધીમે કરમોવો, ચોલા
 અને પોતરાં વંનેને આંખાં જૂદાં પાડી, પોતાની દાસીને કહું, “આ પોતરાં ઘરેણાં
 અજવાલવામાં ઘણાં કામમાં આવે એવાં છે માટે સોનીઓને તે કામનાં છે માટે કોઈ
 સોનીને તે આપી તેના વદલામાં તેની પાસેથી કોડીઓ લઈ, ઘણાં મજવૂત અને વધુ
 સૂકાં નહિ તેમ વધુ લીલાં નહિ એવાં થોડાં લાકડાં, એક ન્હાની હાંટી તથા બે કો-
 ડીઆં લઈ આવો.” દાસી તેના કથા મુજબ કરવા ગઈ એટલામાં પેલી કન્યાએ એક
 ન્હાનકડા પણ ચોરવા અને ઘાટીલા ટ્વાંડણિયામાં લોદુંજડેલા ચેરના લાકડાના
 મૂસલથી ચોરવાને ચરોવર ટ્વાંડી નાંચ્યા અને સૂપડામાં નાંચી દ્રાટકી ઉપયોગ કરવા
 લાયક બનાવ્યા. દાસીના પાછા આવ્યા પછી ચૂલામાં અગ્નિ સળગાવી તે ઉપર હાં-
 ટીમાં ચોલા અને ઘટ્ટું પાણી ભરીને મૂક્યાં. ચોલા ફૂલીને કઠી જેવા થઈ ગયા
 એટલે અગ્નિ ઠારી નાંચીને હાંટીઉપર કપડું વાંધી તેમાંથી પાણી ગાળી નાંચ્યું. પછી
 કડાટીથી તે હલાવીને પેલી હાંટીને આજી અંગારા ઉપર મૂકી રાખી. જે લાકડાં
 આજી હતાં તેના કોયલા કરીને તે સોનીઓને ઘેર વેચવા મોકલી તેની જ કોડીઓ

आवी त्हेमांथी शाक, घी, दहि, तेल, आंवळां, आंवली अने मशालो मंगाव्यो. आ सवळी वस्तुओ आवी एटले ते बालिकाए बे ऋण शाक वनावी दीधां अने कोडियांमां कडाडी राखेला चोखाना पाणीमां मीटुं तथा मशालो नांखी, त्हेने अंगाराउपर खद्द खदावी त्हेमां सुन्दर वधार कर्यो. पछी पेल जोशीने बोलावीने आंवळांथी सुगन्धित करेला गरम पाणीथी त्हेने दासीपासे न्हवडावराव्यो. स्नान कर्या पछी ओटला-उपर पाणी छांटीने शुद्ध करेला स्थानक उपर एक पाटलो मूकी राख्यो हतो त्हेना उपर वेशी, सन्ध्यावन्दन आदि त्हेणे करी लीथा पछी, एक कोमळ केळना पांदडा उपर त्हेने आ कन्याए बे कडळी चोखा, थोडुं घी, तथा शाक पीरश्युं. अने एक न्हाणा पांदडाना पडियामां ओसामण मूक्युं. वाकीतुं अन्न हतुं त्हेमां दही अने गरम मशालो भेळवी ते पीरश्युं अने एक बीजा पडियामां छाश पण वयारीने मूकी. ओ-सामण ते जोशीने घणुंज मधुरं लाग्युं अने ते पी गयो के तरत त्हेनो रस्तानो घघो थाक उतरी गयो. धराईने जपी रवा पछी ते वणोज प्रसन्न ययो अने त्हेनां सर्व अंगो तृप्ति पाम्पां. त्हेणे पाटलेथी उठया पछी पाणी माग्युं ते पण गुलाबथी सुगन्धित करेलुं अने ठंडुं हतुं. पाणी पण त्हेणे सारीपंटे पीवुं. पंछी ते कन्याना कहैवाथी दासीए उच्छिष्ट अन्नने कडाडी नांख्युं अने गायना छाण तथा चोरुखी माटीथी आहुं आहुं ओटलाउपर लीपी ते मृकायो एटले त्हेना. उपरथी कचरो सावरणी वडे साफ करी, त्यां ते जोशीने पायरणुं पाथरी आप्युं एटले ते पोतानो ओछाड ओढीने सूई गयो. केटलाक वखते जाग्रत ययापछी, घणो राजी थई, ते कन्या साघे पोतानां लग्न करवानी मागणी कीधी अने त्हेनां संवंधीओने पोतानां ज्ञान तथा स्थिति विज्ञे संतोषकारक समजण आपी, त्हेने परणीने पोताने घेर लई गयो; ज्यां त्हेना गुणने आधीन थईने ते पतिपत्नी अत्यंत सुखमां दिवस निर्गमन करी, धर्म, अर्थ, अने काम सेववा लाग्यां अने अन्ते मोक्षनी पण प्राप्ति कीधी.

महाकवि दंडीकृत दशकुमारचरित्—

(ना भाषान्तरमांथी स्टेज फेरफार साधे)

વિવિધવિહાર.

મધ્ય રાત્રીએ.

“ દાકતર ! દાકતર ! ” “ કાણુ વળી ! આ આટલી રાતે !! ”

આખ ઉધારી જોયું તો જમીનદાર દક્ષિણાખાણુને દીઠા. હું સફાણો ઉઠ્યો. એક ખુ-
રશી પાસે જોયી મહે’ તેમને જોસાડ્યા, આતુરદટ્ટીયે તેમના રહાણું હું જોધ રહ્યો લ-
ગલગ અડી વાગ્યાનો ચુમાર થયો હતો.

દક્ષિણાખાણુ શીકે વદને જોડ્યા—“ વળી આજ જાતું દરદ ઉપડી આવ્યું છે. ત-
મ્હારી દવાની કાંઈ અસર થઈ નહિ.

મહે’ તેમને સૂચવ્યું કે—“ દારૂનો ઉપયોગ વિશેષ કરતા હશે ? ”

તે મ્હીડાઈ ગયા અને એકદમ જોડી ઉઠ્યા—“ એ જ તમ્હારું ધારણું બૂલબૂલું
છે. દારૂ આ પરિણામજ નથી. અધી વાત તમ્હે જાણુતા નથી ત્યાં મુધી ખરું કારણુ તમ્હે
કળી શકશે નહિ. ”

મહે’ દીવો ઝાંખો બળતો હતો તે સતેજ કર્યો. દીવો પ્રકાશથી બળવા લાગ્યો. મ્હારા
ઘાતીયાનો છેડો કહારી મહે’ જોડ્યો ને પાસે એક પેટી પડી હતી તેપર જોડો. દક્ષિણા
ખાણુએ તેમની વાત અભાવી:—

“ મ્હારી પ્લેલી વખતની રૂઠી ઘણી સારી—ત્હેના જેવી બીજી મળવી મુશ્કેલ ! પણ
હું તે વખતે તો યુવાવસ્થામાં હતો. યુવાનોનું મન પ્રેમ અને બીજી રસિક લાવનાઓના
તરંગમાં ઝટ તણાય છે. વળી મહે’ કાળોનો અભ્યાસ સારો કર્યો હતો તેથી મહે’ ત્હેની
નરી ગૃહકાર્યમાં જ ગુથાઈ રહેવાની ટેવ ઘણી ગમતી નહિ. હું ત્હેને ઘણીવાર કહેતો કે—
રૂઠી કાંઈ ગૃહકાર્યજ કરવા સરજ નથી. તે પુરુષની જીવનમિત્ર છે. તે કાંઈ કામમાં સંગ્રહ
આપનારી છે. ત્હેણે સારાં સારાં ગીત ગાઈ કે કાંઈ રસિક વાર્તાવિનોદથી પાનિને ખુશ
કરવો જોઈએ.

આવાં મ્હારાં રસજ્ઞાનનાં લાપણુ ત્હેના ઉપર કાંઈ દેખીતી અસર કરતાં નહતાં. હું
ત્હેને આભિજ્ઞત્ય દર્શાવતાં ‘ મ્હારી વ્હાતી ’ કહી જોલવતો, ત્યારે તે ફક્ત હસતીજ. રસિક
કાળોમાંથી મુંદર ઉઠતીયો અને બીજા વ્હાલ લખો શબ્દ ત્હેના આ હાસ્ય આગળ કયાંય ધ-
સડાઈ જતા. ઇન્દ્રના ઐરાવતની ગંગાપ્રવાહ આગળ જેવી લગ્નલગ્નકર સ્થિતિ થઈ હતી, તેવી
સ્થિતિ મ્હારી આવે વખતે થઈ જતી. ત્હેને ઈશ્વરે હાસ્યની અઘૌઠિક બક્ષિસ આપી હતી.

ચારેક વર્ષઉપર, હું ગંભીર માંદગીમાં પડ્યો. ઉપલા દોડે, મ્હોટો ફોડો થયો. મૃત્યુ
સમીપ લાસવા લાગ્યું જીંદગીની આરા મહે’ તો મુકીજ હતી. એક દિવસ તો સ્થિતિ ઘણી
ભયાનક લાગી ને દાકતરે પણ હાથ નીચા નાંખ્યા. મ્હારો એક સગો કાંઈ સન્યાસીને જો-
લાવી લાગ્યો. ત્હેણે મહે’ કાંઈ મુજીયાનો રસ થી સાથે આટી જવા આપ્યો. ત્હેના ઔપધના
પ્રતાપે કે મ્હારા નશીબના પ્રતાપે પણ હું મોતના પંજામાંથી બચ્યો.

મ્હારા મંદવાડમાં મ્હારી પત્ની ધડી જમીને જોસતી નહિ. ગરીબ જિયારી, ગુસ્સે મા-
નવ બળથી, ધમરાગના માથે ઝુકુમતા દુતરદામે ટકર મારવા લાગી. મા, પોતાના ઊંકારાં
કાળજીથી રક્ષણ કરે તેમ તે ખરા અનંકરણપૂર્વક પૂર્ણ પ્રેમ અને કાળજીથી મ્હારી સા-

રવાર કરવા તત્પર રહેતી. પૂરું ખાતી પણ નહિ, નિઠા તો મિચારીયે ત્યજી હતી. દુનિયાની કોઈ ચીજ પર તેણે લક્ષ નહતું. હરિદાસ વાઘ આચાર્યને થઈ શિકાર મૂકી નાશી જાય તેમ યમરાજાએ મહેને પોતાના પંજામાંથી મૂક્યો તો ખરો, પણ જતે જતે મહારી પત્ની પર પોતાના પંજા લગાવતો ગયો.

તે વખતે તે ગર્ભવતી હતી. થોડા વખત પછી તેણે એક મૃત બાળકને જન્મ આપ્યો. ત્યારથી તેને નાના પ્રકારના રોગની શરૂઆત થઈ અને અને તેણે તે ભોગ થઈ પડી. હું તેની ખાંતથી સારવાર કરવા લાગ્યો પણ તેના વિચારને આ ક્યવું નહિ. તે કહે-
“તમે આ શું કરો છો? લોક શું કહેશે? આમ રાત દિવસ મહારી ઓરડીમાં ના આવશો.”

તેને તાવ આવ્યો હોય ને હું મહેનગ પવન નાંખું છું એમ કરીને કોઈવાર તેને પવન નાંખું તોપણ તે તરત બેઠી ઊઠે. દવા પાવા કરવામાં કદાચ મહારે દશેક મીનીટ જન્મવાતું મોડું થાય તો કેટલું કેટલું મહેને તે કરી નાંખે. કાંઈ પણ તેણે કામ હું કરવા જઈ તો બધી વાતજ કરી જાય. તે હમેશ કલાં કરતી કે “વળી પુરવ તે આ બધી મા-થાકૂટ કરતા હશે ?”

હમે અમદાવાદ ખાસનગરનું ઘર તો જોયું હશે ? ઘરઆગળ ન્હાનો બગીચો છે. ત્યાં આંગળ થઈ ગંગાનદી વહે છે. અમદારી સૂતાની ઓરડી નીચે, બગીચાના દક્ષિણ ભાગ પર, મેદીની વાડ કરી મહારી પત્નીએ એક બેઠક કરી હતી. બગીચાના તે ભાગ સાથે ને દેશી રીતનાજ હતો. ગંધને બદલે રંગ પસંદ નહોતો, થયો. ફુલને બદલે સાચાં રંગવાળાં પાંદડાં નહોતાં રાખ્યાં. વિજ્ઞાપતી છોડોનાં ફાં, નીચે લંટીન નામ લખીને નહોતાં મૂક્યાં. સુંદર વેલાઓથી ધરની બીત શણગારી દીધી હતી. માધવી, ગન્ધરાજ, રુદ્રાચ, રંગનીગંધ વિગેરેના છોડ રોપી દીધા હતા. વચ્ચે એક મોટું બકુલવૃક્ષ હતું. તેની નીચે ધોળા આરસપહાણ જડીને બેઠક કરી હતી.

ઉંઢાળામાં સાંજે, ગૃહકર્મમાંથી પરવારતી ત્યારે ધણુંખર તે અહિંજ આવીને બેસતી. અહિંથી નદીના દેખાવ બહુ રમણીય લાગતો. એવું હતું કે સાંજે કામપરથી ઘેર જતા લોકોને લઈ જતી આવતી હોડીયો અંદર બેઠે બેઠે દેખાવ પણ કોઈની દષ્ટી તેનાપર ના પડી શકે.

ધણે વખત તે ખચારીવશ રહી. વસંતની અજવાળી રાત હતી. સઘળે ચાંદની પથરાઈ રહી હતી. તેણે કહ્યું—“ ઘરમાં ને ઘરમાં રહી હું તો કંટાળી. આલો જરા બગીચામાં જઈ બેશીયે. ”

ખુબ કાળજીથી, ધીમે ધીમે, હાથ ઝાલીને હું તેને બેઠકઆગળ લઈ ગયો, ને ત્યાં સાચવીને સૂતાડી. મહારા બોળામાં, તેને સૂવાડવાનો મહારો વિચાર તો થયો, પણ વળી સાંભર્યું કે એને નહિ ગમે એ, એટલે માથા નીચે ઉશીકું જ મૂકીને સૂતાડી.

પૂર્ણ ખાતેલાં બકુલપુષ્પો ખરી પડતાં હતાં. તેના સૂકાઈ ગયેલાં વદનઉપર, ઝાડની ડાળીઓમાંથી, ચન્દ્ર તેનાં નીત કિરણો ઢાળતો હતો. અર્વેચ અર્ચાકિક શાન્તિ પ્રસરી રહી હતી. બેમાંથી કોઈ બોલતું ન હતું. આ શાન્ત અને સુવાસિત રજનીમાં, તેના ચન્દ્રથી પ્રકાશિત મુખ સામું હું જોઈ રહ્યો હતો. મહારી આંખમાં અશ્રુમિન્દુ ભરાઈ આવ્યું. ધીમે ધીમે મહે તેને પાસે લીધી ને તેણે તાવથી સૂકાઈ ગયેલાં હાથ મહારા હાથમાં લીધા. તેણે

પણ મહારી વૃત્તિઅનુકુળ થવાજ દીધું. આ સ્થિતિમાં હું ઘોડીવાર બેસી રહ્યો. મહારેં દૈયું ભરાઈ આવ્યું. મહારાથી બોલાઈ જવાયું—“તારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

મહેને તરત લાગ્યું કે આ રાખેદો અસ્થાને હતા. તે એકદમ મોટેથી હસી પડી. મુદ્દ લગળ, આનંદ, અવિશ્વાસ અને કાંઈ અવગાના બાવ હોના હાથમાં અનનગૂંદ હતા. કાંઈ તે બોલી નહિ. પણ આ હાથથીજ હોના હૃદયના લાવ હોજે જણાવી દીધા. હું એને નહિ ખૂંડી ગઈ એ હોને અસંભવિત લાગતું અને એવી તે કદી આરાજ રાખતી નહિ.

મહેને, મહારી પત્નીના આ હાસ્યનો ધણો લાવ લાગતો. તે હસતી ને મહારેં હૃદય વિધાઈ જતું. ત્યાર પછી અભિનયની રીતે મહેં કોઈ વખત હોની આગળ પ્રેમોક્તિયો ઉદ્ગારનાની હિંમત ધરી નહિ. હોની ગેરહાજરીમાં જે લાવ મહારા મનઆગળ રમી રહેતા તે હોની આગળ વાણીમાં મૂકવા જતાં ખાસી બકબકાટ લાગતો. મહેને નવાઈ લાગતી કે જે વાંચતાં વાંચતાં આપણાઉપર એટલી અસર કરે છે ને આંખમાંથી અશ્રુધારા વહેવરાવે છે તે કોઈ આગળ મોટેથી બોલતાં શાથી હાસ્યારવદ થઈ રહેતું હશે. કાંઈ જો તે બોલતી હોય તો આપણે ઉત્તર પણ આપીયે, પણ ફક્ત હસેજ હોને શું કહેવું ? હારીને મહેં એવું બોલવુંજ મુશ્કેલી દીધું.

અન્દ્ર વિશેષ પ્રકાશવા લાગ્યો. શાન્ત રજનીમાં કોયલ હોના મંથુર દુકુદારથી પોતાના પ્રિયતમને બોલાવતી હોય એમ લાગતું. કોયલને કાંઈ ઉત્તર ન મળ્યો અને યાત્રીને દુકુદારની બંધ રહી. મહેને આશ્ચર્ય લાગતું કે હોનો પ્રિયતમ વસન્તની આવી મંથુર રાત્રીયે હોને કેમ જડ નાંહ સહારતો હોય !

ધણા એવધોપચાર કરતેજ મહારી પત્નીની તસ્પિતમાં ડેર પડ્યો નહિ. દાકતરે ઉઝો ઉપાય હયા ડેર બદલ કરવાનો બતાવ્યો. હું મહારી પત્નીસાથે અજ્ઞાહાપાદ ગયો.”

દક્ષિણખાણુ એકદમ મુંઝવણમાં પડી ગયો. બોલતાં બોલતાં અચકી ગયો. શંકાસીય દષ્ટીએ તે મહારત્ત્વામું જોઈ રહ્યો. બે હાથમાં માથું નાંખી દષ્ટિ ઉંડા તર્કમાં તે ઉતરી પડ્યો, હું પણ મૌનજ બેસી રહ્યો. તાકમંતો દીવો ચોરડીમાં મન્દ પ્રકાશ નાંખતો હતો. તમરાંચોના તણ તણ કરતા અવાજ શિવાય બીજું કાંઈ સંભળાતું ન હતું. એકદમ ઉંચું જોઈ વળી હોજે વાત શરૂ કરી.

અજ્ઞાહાપાદમાં જઈ દાકતર અનાયનાયતી દવા કરવા માંડી.

દવાથી કાંઈ ડેર પડ્યો નહિ. દાકતરે મટવાની આશા મૂકી. મહેને પણ એમજ લાગ્યું. મહારી પત્નીને પણ ખાત્રી થઈ કે, હવે હોને મટવાતું નથી, અને બાકીની જીંદગી આમ પધારીવશજ ગાળવી પડશે.

મટવાની આશા બિલકુલ નથીજ અને મુદ્દ પણ કાંઈ સમીપ નથી એમ હોને લાગ્યું ને એક દિવસ મહેને કહ્યું કે—“આમ ક્યાંમુઘી મહારી પાછળ વળખાં મારશે ? હું હવે જીવની મુઆસરખીજ છું. તમહે બીજી પરણોતો ?”

હોને મનતો આ વિચાર સરળ અને ન્યાયપુરસ્તરજ હતો. આમાં કાંઈ અસાધારણ ને ન લાગ્યું.

મહારે હસવાનો વારો આવ્યો. પણ ઈશ્વરે મહેને એ બક્ષિસ આપી નહતી. નવસકયા-પકયાના નાવકની માકક મેંતો ચકાવ્યું—“જ્યાં ગઈ તું છું—”

તે વચ્ચેજ બોલી ઉઠી—“જાઓ, જાઓ. તમ્હારે આ બોલવું ન ઘટે. તમ્હારે બોલો છો ને મ્હનેતો કાંઈ કાંઈ થઈ જાય છે.”

મ્હેં પણ દટતાથી જવાબ આપ્યો—“આ ભવમાં તો હું બીજી કોઈને ચાહીશકીશ નહિ.” મ્હારી પત્ની આ સાંભળતાં મ્હોટથી હસી પડી. હું કાંઈ બોલ્યો નહિ.

અત્યારે હવે મ્હને ખબર પડે છે કે જેના જીવનની આરા નષ્ટ થઈ હતી એવા માંદા માણસની માવજત કરતાં હું અન્તરમાં કંટાળતો. તે વખતે તો આ મ્હેં મ્હારા મનઆગળ પણ કશુંક કહ્યું ન હતું. અલગત હોને એમને એમ પડી રહેવા દેવાની તો મ્હારા અન્તરમાં ઇચ્છા ન હતીજ પણ મ્હારે શેષ આયુષ્ય આપી માંદી સ્ત્રી સાથે નિર્ગમન કરવું પડશે એ વિચારતો દુઃખકરજ હતો. હા ! મ્હારા નવઘો વનમાં, સંસારરણમાં મૃગજળની માફક, મુખ અને સૌન્દર્યને આશા અને પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિએ નિહાળતો ! અત્યારે એ રિથિનિ પસંદાઈ ગઈ છે ! સંસારમાં સર્વત્ર શૂન્યતા ભાસે છે !

ખરેખર, હું હોની માવજત કરતાં અન્તરથી કંટાળતો. એ તો હોને ખબર પડી ગઈ હતી જ. હું તે વખતે કાંઈ જાણતો ન હતો પણ અત્યારે તો નિસ્સંશય કહું છું કે તે મ્હારા હૃદયમાં અપ્રીસાની માફક જોતી. તેથીજ જ્યારે હું પ્રેમાકિંત્વે કહેતો ત્યારે તે મસ્કરીમાં હસતી. હું પણ ન સ્વમશ શકું એવા મ્હારા અન્તરના વિચાર તે જાણી ગઈ હતી. આ બાંધના વિચારમાત્ર અત્યારે મ્હને લગ્ન ઉપગમે છે.

દાકતર અનાયનાથ અમ્હારીજ શાંતિના હતા. મ્હને એ ધણીવાર એમ્હને ત્યાં જમવા બોલાવતા. કેટલાક દિવસ પછી તો દાકતરે એમ્હની પુત્રી સાથે પણ મ્હને જોળખાવ્યો. હોની ઉંમર પંદર વર્ષની હતી—હણ સુધી તે કુમારીજ હતી. દાકતર કહેતા કે થોડા વર નહિ મળવાથી અત્યાર સુધી લગ્ન કહ્યું ન હતું. પણ મ્હેં વાત સાંભળી હતી કે એમ્હનું કુટુંબ નીચું હતું એટલે કન્યાને કોઈ લેવું નહિ.

કન્યામાં બીજે કાંઈ વાંધો ન હતો. તે સારી કેળવણી અને દેખાવે સુંદર હતી. કોઈ કોઈવાર તો હોની સાથે વાતોમાં ને વાતોમાં હું ઘેર મોડો જતો. મ્હારી પત્નીને દવા પાવામાં પણ કોઈ કોઈવાર મોડું થતું. હું દાકતરને ત્યાં બેસતો એ તે જાણતી, પણ કોઈવાર મોડા થવાનું કારણ હોણે મ્હને પૂછ્યું નથી.

પુનઃ મ્હને વેરાન રણમાં, મૃગજળ દેખાવા લાગ્યું. મ્હારો આત્મા તૃપ્તિ થયો, ને આંખ-
[આગળ જોખખા સુંદર જલનો પ્રવાહ તરવરવા લાગ્યો. ઘણીયે કહ્યું પણ આગળ તણાતા હૃદયને પાણું ખેંચી શક્યો નહિ.

ધીમે ધીમે, મંદવાદની ઝોરડી વિશેષ કંટાળાક્રમ થઈ પડી. માવજતમાં ને દવા પાવામાં દિનપ્રતિદિન અનિયમિતતા વધવા લાગી.

દાકતર અનાયનાથ મ્હને ધણીવાર કહેતા કે—“આમાં માંદા માણસ બિચારાં રીખાય હોનાં કરતાં તો મરી જાય તે સારું. આવાં માણસો જીવે દુઃખી થાય છે, ને બીજાને દુઃખી કરે છે.” આ ટીકા જો કે સર્વાંશે સત્ય હતી, પણ મ્હારી પત્નીના વિવેક હોમણે કહ્યું તે મ્હને ઠીક ન લાગ્યું. પણ દાકતરોએ ધણીયં મરણ પામતાં જોયાં હોય છે. હોમની મનોભાગ-ણીઓં છુટી થઈ ગઈ હોય છે. આપણી લાગણીનો તે વિચાર નથી કરતા.

એક દિવસ, હું જોડેની ઝોરડીમાં બેઠો હતો. મ્હેં મ્હારી સ્ત્રીને બોલતાં સાંભળી- -

“આ મહેને નકામા દવાના ખાટલા આપી શું કરવા નકામાં દવાવાળાનાં (Druggist) નાં ખીલ મહડવો છે? એવી દવા આપો કે ઝટ લાઈ મહારૂં મોત આવે. મહેને તો હવે છવ્વું ગમતું નથી.” દાકતર બોલી ઉઠ્યા—“આમ શું કરો છો, સૌ સારાંવાનાં થશે.”

આ વાત સાંભળતાં મહારાં હૃદયમાં ધારણી પડ્યો, દાકતર ગયા એટલે હું મહારી પનીની ચોરડીમાં ગયો. પથારીમાં બેસી મહેં ત્હેનું માથું ચાંપવા માંડ્યું. ત્હેણે કહ્યું—“અહિં તાપ બહુ લાગે છે. ખદારજ બેસાને. કહીં ફરવા કરવા બગ્યો. આમ બેસી રહે આધું પચશે નહિ. પછી વળી વાળુનો વખત થશે.”

હું ક્રૂપ દાકતરને ઘેર જવાજ બહાર જતો, ફરવા જવાથી આધાપર સારી ફગી થાય છે તે મહેંજ ત્હેને સહમનજ્યું હતું. અત્યારે મહેને લાગે છે કે મહારી વર્તણૂકમાં દિનપ્રતિ દિન થતો ફેરફાર તે કળી ગઈ હતી. મહેં મૂખેં તે વખતે ત્હેને પણ મૂખીં ધારી.”

પાછા દક્ષિણાખાણુ બે હાથમાં માથું નાંખી દઈ થોડીવાર શાંત રહ્યા. પછી તેમ્હેણે પાણી માગ્યું. પાણી પીને વાત આગળ ચલાવી:—

“એક દિવસ દાકતરની પુત્રી મનોરમાએ મહારી પત્નીને જોવા આવવા કમ્પળ જણાવી. કોણુ જાણે શાથી પણ હું ત્હેને નાજ કહી શક્યો નહિ. ના કહેવાતું મહારે કાંઈ ખાસ કારણુ પણ ન હતું. સાંજે તે અમ્હારે ત્યાં આવી.

મહારી પત્નીનું દરદ તે દિવસ ઘણું વધી ગયું હતું. દુઃખ ન ખમાતું ત્યારે શાન્ત હાથ્યા ચાથ્યાવિના પડી રહેતી. ત્હેના દીન વૃદ્ધત્થી અને ચુસ્તમાં વાળેલી હાથની મુકીયોથી ત્હેના દુઃખનું અતુમાન થઈ શકતું. ચોરડીમાં બંધું શાન્ત હતું. હું બોલ્યા ચાથ્યા વિના ત્હેની પથારીપાસે બેસી રહ્યો હતો. આજે મહેને ફરવા જવાતું વિનવવા નેટલી ત્હેનામાં શક્તિ ન હતી. કદાચ ત્હેની અંતરની ઇચ્છા એવી પણ હોય કે ત્હેની આવી સ્થિતિમાં હું તેની પાસે હોઉં તો ઠીક.

ત્હેની આંખપર અજવાણું ના પડે માટે દીવો બારણાને આગે મૂક્યો હતો. ચોરડીમાં અંધારૂંજ હતું હતું ને બંધું શાન્ત હતું. ત્હેના દુઃખને લીધેના દીર્ઘ નિઃશ્વાસ વચ્ચે વચ્ચે શાન્તિનો ભંગ કરતા.

આ વખતે મનોરમા બારણા આગળ આવી. પેત્રી બાજુથી દીવાનો પ્રકાશ ત્હેના મોં ઉપર પૂર્ણ પડતો હતો. ને ચોરડીમાં અંધારૂં હતું એટલે અંદર કોણુ છે એ તે જોઈ શકી નહિ. ઉમરા આગળજ તે ખચકાઈ ઉભી.

અવાજથી મહારી પત્ની ચમકી. મહારો હાથ ઝાલી ત્હેણે પૂછ્યું—“કોણુ આવ્યું છે?” શરીરની આવી નજાળી સ્થિતિમાં, અજાણી સ્ત્રીને જોઈ લયભીત થઈ ને એકાએક એ તણુ વખત બોલી ગઈ—“આ કોણુ છે? આ કોણુ છે? આ કોણુ છે?”

મહેં લયગતે સ્વરે ઉત્તર આપ્યો—“હું આજખતો નથી. તત્કાલેજ મહારા અંતરામાંએ ‘પકાથી મહારૂં હૃદય વિંધવા માંડ્યું. મહેં બરાબર જોવાનો ડોળ કરી કહ્યું—“હાં, એ તો દાકતરની પુત્રી.”

મહારી પત્ની મહારા સ્હામું જોઈ રહી. મહારાથી ત્હેનું મોં બરાબર દેખાતું ન હતું. નંદ સ્વરે મહેમાનને આવકાર આપી ત્હેણે બેસાડી, ને મહેને દીવો લાવવા કહ્યું.

મનોરમા ઝોરડીમાં આવીને બેઠી. બે જાણુ વચ્ચે રહેજસાગ વાતચીત. આવતી હતી એટલામાં તો દાકતર આવી પહોંચ્યા.

દવાખાનામાંથી દાકતર બે શીશીયો લેતા આવ્યા હતા, શીશીયો ગળવામાંથી કહાડી તેમણે કહ્યું—“આ વાદળી શીશી છે તેમાં ચોપડવાની દવા છે ને આ બીજી શીશીમાં પીવાની દવા છે. ચોપડવાની દવા જરી છે.” એમ કહી બે શીશીયોમાં ગોટાળો ન થાય તે માટે ખાસ કાળજી રાખવા સૂચન્યું. મહેને પણ આ વાતની સૂચના આપી શીશીયો ટેબલપર મૂકી. જતી વખત તેમણે પોતાની પુત્રીને ઘેર જવા બોલાવી.

મનોરમાએ તેના પીતાને પૂછ્યું.—“હું અહિંજ રહું? અહિં કાંઈ બીજી સ્ત્રી તેમહની સારવાર કરે એવી નથી.”

મ્હારી પત્ની સંબ્રમમાં પડી. પછી તેણે વિનંત્યું કે—“મ્હારે સાર તમ્હે નકામી સીદ મ્હેનત લો છો. ત્હમે જાઓ. અહિં આ ડેરી છે તે બધું કરે છે.

- દાકતર તેમની પુત્રી સાથે જતા હતા તેવામાં મ્હારી પત્નીએ તેમને બોલાવી કહ્યું—“આ ક્યારના અહિં બંધ ઝોરડીમાં બેસી રહ્યા છે. એમને ત્હમ્હારી સાથે ફરવા કરવા લાઇ જાઓ. મ્હને દાકતરે પૂછ્યું—“આંત્રો નદી તરફ ફરવા આવવું છે?”

મ્હે રહેજ આનાકાની કરી તરતજ હા કહી. જતે જતે દાકતરે બે શીશીયોમાં ગુચ્છ વારો ન થાય છે. માટે મ્હારી પત્નીને ફરી સંભાળ્યું.

રાતે મ્હે દાકતરને ત્યાંજ વાળુ કર્યું, ને ઘેર મોડો ગયો. ઘેર ગયો ત્યારે તો મ્હારી પત્નીની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ થઇ ગઇ હતી. હું બહાર ગયો તે માટે મ્હને પશ્ચાત્તાપ થયો. મ્હે પૂછ્યું કે—“અત્યારે કેમ છે?”

તેણે કાંઈ જવાબ ન આપ્યો. મૂંઝે મ્હેણે મ્હારા રહાણુંજ જોઇ રહી. તેનામાં બોલવાની શક્તિ ન હતી.

તરત મ્હે દાકતરને બોલાવ્યા. આ શાયી થયું તે તેમને કાંઈ રહમજ પડી નહિ. દરદ ધણું વધી ગયું હતું. તેમણે પેલી દવા ચોપડવાનું કહ્યું. ચોપડવાની દવાની શીશી જુએ તો તદ્દન ખાલી તે એકદમ કારણ કળી ગયા. મ્હારી પત્નીને તેમણે પૂછ્યું—“ભૂલમાં ત્હમે આ દવા તો નથી પીધીને?” હાથની ઇશારતથી તેણે હા જણાવી.

દાકતર બોલ્યા આસ્વાવિના ઉતાવળા દવાખાને ગયા ને ત્યાંથી ‘stomach-pump’ (ઉઘડી કરાવવાનું યંત્ર) લઇ આવ્યા. હું તો અર્ધ ચેતનાવસ્થામાં પથારીમાં લોટી પડ્યો તે મ્હને હાથની ઇશારતથી—મા જોમ પોતાના દુઃખી છોકરાને આશ્વાસન દે તેમ—તેમની ઇતી સરસું મ્હારું માયું લઇ આશ્વાસન આપવા લાગી, હૃદયવેધક સ્પર્શથી જાણે તે જણાવવા લાગી કે—“શોક ન કરે. હું જાઉં છું તેજ દીક છે. તમ્હે સુખી થશે એ વિચારે હું સુખમાં મરું છું.”

દાકતર પાછા આવ્યા તે પહેલાં તો તેના દુઃખનો પાર આવી ગયો હતો—તે યમશયુ થઈ ગઇ હતી.

પુનઃ દક્ષિણાગ્રામ્યે પાણી પીધું. જહુ તાપ લાગે છે કરી તે બહાર ગયા. બહાર જ. જામાં થોડીવાર આમતેમ ફરી પાછા આવીને બેઠા. આગળ વાત કહેવાની તેમહની ઇચ્છા લાગતી નહતી. પણ હું કાંઈ મન્યજે તેમની પ્રાપ્તિ વાન ન કહડાવતો હોઉં તેમ તેમણે વાત આગળ ચલાવી:—

“તેના પીતાની અનુમતિ લઈ હું મનેરમાને પરણ્યો, ને ત્યાંથી મ્હારે ગામ પાછો ગયો. તેની આગળ હું આલિંગનથી દર્શાવતો અગર તેનું ઉદય જોવાવા પ્રેમના શબ્દ કહેતો ત્યારે તે હસતી નહિ. મુખમુદ્રા ગંભીરજ શાખતી. કોણ મને તેના અન્તરમાં શીયે શંકા હશે ?

મ્હને મદીરાપાનની ટેવ અત્યારથીજ પડેલી.

શરદ્ઋતુમાં સાંજે એકવાર હું મનેરમા સાથે મ્હારા અગીઆમાં ફરતો હતો. અંધાર ધીમે ધીમે વધતું હતું. સર્વત્ર શાન્તિ હતી. પછીથી પણ સૌ સૌના માળામાં શાન્ત નિદ્રા લેતાં હતાં. પવનની હલેરથી, આડનાં પાંદડાંને ખડખડટ કોઇ કોઇ વખત આ ગંભીર શાન્તિના ભંગ કરતો હતો.

મનેરમા પ્રતાં પ્રતાં ચાલી ગઇ ને વિચારમ લેવા બહુજ વૃક્ષની નીચેની બેઠકપર ગેડી. હું પણ તેની આજુબે બેઠો. આડની જાયાને લીધે ત્યાં વિશેષ અંધાર હતું. આડની ડાબી-ધોનાં બાકાંમાંથી અક્યક્તા તારાવાળું આકાશ અમ્હારા ઉપર ડોડીયાં કરતું હતું. નીચે આમા-ચીડીયાં ચીંચીં કરતાં હતાં. તેમ્હને ચીંચીં કરતો અવાજ, શાન્ત, અગાધ આકાશ વિસ્તારમાં મધુર સંગીત પ્રેરતો.

આજે મ્હેં રહેજ મદીરાપાન કર્યું હતું તેથી મ્હારું મન હવામાંજ ઉડતું હતું. ધીમે ધીમે આંખ તિમિરને પરિચિત થઇ ગઈ. આડની આજુબે કોઇ પીન વદનની અને ચૂકાઇ ગયેલાં ગાત્ર વાળી સ્ત્રીની જાયા જેવું મ્હને ભાસ્યું. મનમાં કાંઇ વિચિત્ર અસર થઇ અને તેનો તાર અણુઅણુટ કરતો હૃદયે પહોંચ્યો. હું ઉઠીને જાયાને હાથથી પકડવા ધામે પણ હાથમાં કાંઇ ન આવ્યું અને નિરાશ થઇ પાછો બેઠો. મ્હેં વિચાર્યું કે ખાલી ભ્રમ દરો.

રહમિના વૃક્ષપર પ્રકાશ જણાવા માંડ્યો. પાછળથી વૃક્ષના શિખર ઉપર આકાશમાં ચન્દનાં દર્શન થયાં. ધવજ આરસપહાણ ઉપર અમથી હલિત અંગે ઢાળી પડેલી, ધવજ વસ્ત્રવાળી સ્ત્રી ઉપર ચન્દ તેનાં મધુર કિરણ ઢાળતો હતો. આથી તે અતિશય સુંદર લાગતી. તેને ગાઠ આલિંગન દઇ, તેનો હાથ મ્હારા હાથમાં લઇ મ્હેં કહ્યું—“મનેરમા, ત્હને કદાચ નહિ લાગતું હોય, પણ હું ત્હને ખરા અન્તઃકરણથી આદરું છું. ત્હારો પ્રેમ હું કદી વિસરીશ નહિ.”

આ શબ્દો બોલતાંજ મ્હારું આંખું શરીર કમળી ઉઠ્યું. મ્હેલાં આજ શબ્દો મ્હેં બીજી સ્ત્રીને કહ્યા હતા તે સાંભરી આવ્યું. તેજ કાણે તે બહુજ રક્ષપર, ત્યાંથી પીન અર્ધ ચન્દ ઉપર, એમ છેક ગંગા નદીની પર્વતી છેક પશ્ચિમ સુધી, આગળ ને આગળ સરતું, પર્વ પરિચિત અટ્ટહાસ્ય સંભળાયું. આ મ્હારું હૃદયવેધક હાસ્ય હતું કે આકાશપટ ચીરતો આતંસ્વર હતો તે હું કળી શક્યો નહિ. મ્હને એકદમ મૂર્છા આવી ને હું બેઠકઉપરથી નીચે પૃથ્વીઉપર ઢળી પડ્યો.

ભાન આવ્યું ને જોયું ત્યારે તો હું મ્હારી ચરાતી ચોરડીમાં પથારીઉપર પડ્યો હતો. મનેરમાએ મ્હને મૂર્છા આવવાનું કારણ પૂછ્યું. મ્હેં તેને પૂછ્યું કે—“ત્હેં શું આ-કાશબુદ્ધમાં રેલતું અટ્ટહાસ્ય નહતું સાંભળ્યું ?” આટલું પૂછતાં પૂછતાં તો મ્હારું શરીર બપથી પુનઃકમળી ઉઠ્યું. મનેરમાએ હસતે વદને કહ્યું—“એ વળી હાસ્ય ક્યારે હતું ? કોઈ પંખીનું ટોણું આકાશમાં ઉડતું જતું હતું, તેમ્હની પાંખોને ફડકાતો હતો.”

હું આટલાથીજ આટલો બધો બંદી ગયો એ ત્હેને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું.

મ્હને સહવારે ૬૬ ખાત્રી થઇ કે તે પક્ષીની પાંખોને ફડફડાટજ હતો. આ ઋતુમાં ઉત્તર તરફથી બગલાનાં ટોળાં ઘણીવાર આમ ઉતરી આવતાં. પણ સહાંજ પડી એટલે મ્હારો સંકલ્પ શિથિલ થવા માંડ્યો. રાતે મ્હને એમજ લાગ્યું કે આ ગાઠ તિમિર એ હા-સ્પથીજ ભરેલું છે. દેવેક પણ ભય લામતો કે આ તિમિર ભેદીને હાસ્યનો ખડખડાટ નિકળી પડશે. મ્હને એટલો બધો ભય પછી તો પેટી મપો કે સહાંજ પડ્યા પછી હું મનોરમા સાથે કાંઈ બોલીજ ના શકું.

એક વખત અમ્હે હોડીમાં બેસી નદીની મુસાફરીયે નિકળ્યાં. જલપરની હાડી દહેડો સાથે મ્હારો ભય પણ ઘસડવા માંડ્યો. કેટલાક દિવસતો મ્હેં આનંદમાં નિર્ગમન કર્યાં. આસપાસનો રમણીય પ્રદેશ જોતાં આનંદમાં ને આનંદમાં મનોરમાનાં હૃદયહાર મ્હારા આંગળ ખુલવા લાગ્યાં.

ગંગા નદીમાંથી અમ્હે જલગીમાં ઉતર્યા અને ત્યાંથી પદ્મામાં આવી પહોંચ્યાં. આ તોફાની પદ્મા શિયાળાની ઋતુમાં—પોતાના દરમાં નિઠાવસ્થામાં પડેલા સર્પની માફક-શાન્ત બેઠેલી હતી.

ઉત્તર પ્રદેશ તરફ થઈ ઉગેલા શુષ્ક નેતરના વનમાંજ, દહીં વિરમતી હતી. દક્ષિણના ઉચ્ચ પ્રદેશપરનાં આસ પૃક્ષો, પદ્માના ભયંકર મુખ આગળ, જાણે ભયથી યરધરતાં હાથ જોડીને ઉભાં રહ્યાં હોય એમ લાગતું. પદ્મા ન્યાં ન્યાં વળી હતી ત્યાં પાણીના અથડાવાથી ખડકોમાં ચીરા પડેલા હતા ને વખતે વખતે કોઈ ખડકો ભાગી નદીમાં પણ પડતા.

આવા રમણીય સ્થળમાં ફરવાનું બહુ રૂચિર લાગશે ધારી હોડી અદિજ ઉભી રખા-વીને મુકામ કર્યો.

એક સહાંજે તો ફરતે ફરતે અમ્હે મુકામથી ઘણે દૂર નિકળી ગયાં. પશ્ચિમકાશમાં જોનેરી રંગના સાથીયા પૂરતો સૂર્ય અસ્તાયજ પાછળ જતો રહ્યો. ચોડીવાર પછી પૂર્વમાં મીઠી સુધા વર્ષાવતો ચન્દ્ર ઉગ્યો. શિયાળામાં રાતે દહાડ લાગતી હોય નહિ એમ જાણે પૃથ્વીયે આંદોલીની રૂપેરી આદર જોડી લીધી. નદીના લાંબા ધવજ કિનારાઉપર તો ઉન્નયજ પ્રકાશતી ચન્દ્રિકા ઘણીજ મનોહર લાગતી. હું જાગૃત છું કે સ્વપ્નમાં છું તે મ્હને શંકા થઈ. અમ્હે જે જાણે ચન્દ્રલોકમાંજ ફરતાં હોઈયે એમ લાગ્યું. સર્વજ્ઞ અપ્રોક્ષિક શાન્તિ અને ધવલતાજ ભાસતી. મનોરમાએ ત્હેના હાથમાં મ્હારો હાથ લીધો. મ્હારી સહોડમાં આવી મ્હને ટેકવી તે ઉભી રહી. શરીર અર્પતી તે જાણે ત્હેનું સર્વસ્વ અર્પતી લાગી. મ્હારા શરીરના રૂવે રૂવે, પ્રેમ પ્રેમ વ્યાપી ગયો. મ્હને વિચાર આવ્યો કે આ પ્રેમ શું જોરડીની ચાર લીંતમાં પૂરાઈ શકે ? ત્હેને તો સમાવા આ ખુલ્લું, અગાધ અભાંગજ જોઈયે. અદિથી પાછા મુકામે જવાનો કે ત્યાંથી ધરતરફ જવાનો તો મેલ વિચાર પણ ન આવ્યો. એમજ લાગ્યું કે સંસારની આશાનૃપ્ત્યાઓ ત્યજ દઈ, પ્રેમની ધૂત મયાવના, ચન્દ્રથી પ્રકાશિત આ અમર્યાદ વિસ્તારમાંજ મસ્ત થઈ ફરીયે.

આમ ભક્ત્યહીન ફરતાં ફરતાં અમ્હે એક ન્હાની ટેકરી પર જઈ ઉભાં રહ્યાં. ઘણે દૂર રેતની વચ્ચે એક ન્હાંના ઝરા જેવું દેખાયું. અમ્હે ત્યાં ગયાં ત્યારે તો માત્રમ પડ્યું કે એનો આખાંસાના દિવસનું ભરાઈ રહેલું નદીનુંજ પાણી હતું. આજેનીયાના શાન્ત, સ્થિર

પાણીપર પડતાંજ ચન્દ્રિકા મૂર્છિત થતી લાગતી. મનોરમાને કાંઈ વિચાર થઈ આવ્યો ને તેણે મહારા સ્થાપ્ત જોયું. માયા પરથી સાત ખસી ગઈ. ચન્દ્રના પ્રકાશથી તેણે ઉત્તર દી-સતું મુખ ઉઘુ કરીને મહેં એક ચુંબન કરી લીધું.

તે નિર્જન રેતાજ પ્રદેશમાંથી ગંભીર સ્વર આવ્યો—“આ કોણ છે ? આ કોણ છે ? આ કોણ છે ?”

હું ચમક્યો. મનોરમા પણ ભયથી કુણ ગઈ. તપાસ કરનાં ખાત્રી થઈ કે તે સ્વર કોઈ મનુષ્યના નહતા તેમ જોઈ પણ ન હતો. કેટલાંક જળપક્ષીઓ ત્યાં બેસાં હતાં તેમજે અમદારા ત્યાં જવાથી ભયને લીધે ચીસાચીસ કરી મૂકી હતી. તેમજેનાજ એ સ્વર હતો.

ભયાનક થયલાં અમદે ત્યાંથી તરત પાછાં ફર્યા. મુકામે જઈને તરત સુષમ રહ્યાં. મનોરમા તો ચાકી પાકી એકદમ ઉંઘી ગઈ, પણ મહેને ઝટ ઉંઘ ન આવી. પડદો ઉઘાડી, પથારી આગળ આવી, મનોરમાને પોતાની પાતળી આંગળીથી દર્શાવતાં, કોઈ મહારા કાનમાં બોલવા લાગ્યું—“આ કોણ છે ? આ કોણ છે ? આ કોણ છે ?”

હું એકદમ ઉઠ્યો. ઉતાવળમાં દીવાસળી ધસીને દીવો સળગાવ્યો. પડદો બંધ કરવું, હોડીને દલાવી નાંખવું, કોઈ માણસ અદ્દારથ કરવું રાત્રીના અંધકારમાં સરતું લાગ્યું. નદી ને પેઢે પાર જવું, રેતાજ કિનારાને વટાવી દેવું, નિર્દિત પ્રદેશમાં થઈ ગામડાં અને શહેર ને પોતાના સ્વરથી ભરી નાંખવું, જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ મન્દ સંભળાવું, તેણે આ હાથ, આકાશના અમર્યાદ વિસ્તારમાં ફેલાઈ રહ્યું. મહેં સ્વાપ્ને પણ ન સાંભળ્યું હોય એટલું મન્દ મન્દ સંભળાવું મહારા હૃદયને તે વિધવા લાગ્યું. ધણે દૂર જતાં સ્વર સંભળાવો તો બંધ થયો પણ તેના પડ્યા મહારા અમિત મનમાંથી ખસવા ન પામ્યા. ન ખમાડ્યું. ત્યારે દીવો દોલવી નાંખી, ઉંઘી જવાનો વિચાર રાખી, પથારીમાં ચતોપાટ ચૂતો. ચૂંઈ રડું છું એટલામાં તો પડદો દાઢ્યો. વળી કોઈ આવીને મહારા કાનમાં કહેવા લાગ્યું—“આ કોણ છે ? આ કોણ છે ? આ કોણ છે ?” મહારા સરીરની નાડીયોના ધબકારામાં પણ એજ સ્વર સંભળાવા લાગ્યા. તેના કલાક કાંટાથી જણે મનોરમાને દર્શાવતી હોય તેમ, ડાંગળીપરની ધડિયાલ પણ તેના ટીક્ટીકમાં એજ કહેવા લાગી કે—“આ કોણ છે ? આ કોણ છે ? આ કોણ છે ?”

દક્ષિણાખાણતું વદન તદન શીકકું થઈ ગયું. તેનો કંઠ કંધાઈ ગયો. મહેં તેને સ્પર્શ કર્યો, ને પીવાને પાણીનો ખાલો ધર્યો. તેજ વખતે દીવો બૂઝાઈ ગયો, મરવાનો ફરફક અવાજ સંભળાયો. મહેં જોયું તો પદરોડીયું થઈ ગયું હતું. ઘરઆગળની સડકઉપર ગામડાં નો ખડખડ સંભળાવા લાગ્યો. એકદમ દક્ષિણાખાણતી મુખાકૃતિમાં ફેર થઈ ગયો. તેના મોઢિપર કાંઈ ભયનાં ચિહ્ન ન હતાં. કંપિત ભયમાં ને ભયમાં મહેને બધી વાન કંડી દીધી તેથી તે અન્તરમાં ઝગજગતો હતો. કાંઈ પણ બોલ્યા આવ્યાવિના બારણું ઉઘાડી તે ચાત્રો થયો.

તે દિવસે પાછું મધરાત્રીયે કોઠાએ મહારા ધરતું બારણું ખખડાવ્યું ને સ્વર સંભળાયો કે.

“દાકતર ! દાકતર !”

દાન.

૧

અર્ધા દેવાસ્યમાં ધંટ હતો, પણ તે દેવળમાં નહોતો. ગામનાં સહુ કહેતાં કે, ધંટ વગર કેમ આવે!! ધંટતો એક જ્ઞેષ્ઠજેન!

પરંતુ ગામમાં પિત્તળ નહોતું.

એક ખેડુતની છોકરી ઘણી લક્ષિતમતિ હતી. તેણે કહ્યું—“પિત્તળના અભાવે દેવની આરતી શું બંધ રહેશે!! હવે આ મ્હારો આપનો, એની પાછળ ધણું પિત્તળ છે.”

દેવાસ્યના ધંટ સાથે છોકરીના આ દાનની વાત જ્યારે ગામમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ત્યારે ગામની સહુ સ્ત્રીઓએ પોત પોતાના આપના દાન કરી દીધા. પુત્રનો મંડપ આવનાઓથી ભરાઈ ગયો.

ખેડુતની છોકરીએ પોતાનો આપનો ઘણી સંભાળથી સાચવી રાખ્યો હતો. તે આપનો ત્હેની માએ મરતી વખતે ત્હને આપ્યો હતો, તેમાં ત્હેની માની મા અને ત્હેનીએ મા સુધીનાંઓએ મ્હોં જોયું હતું. તે આપનો તે જ્યારે આંખ આગળ ધરતી ત્યારે ત્હેની માનું મ્હોં તે આપનામાં પ્રગટ થતું અને ત્હેનુંએ હસતું મ્હોં જાણે ખરેખર નગર આગળ ઉભી હોય ત્હેનું ભાસતું. માના શોકથી જ્યારે જ્યારે દૈયું ભરાઈ આવતું ત્યારે તે તેજ આપનો પોતાના મ્હોં આગળ ધરતી અને ત્હેનો શોક દૂર થતો ત્હેને તે આપનો જીવ કરતાં પણ વધારે વ્હાલો હતો અને તેથી તે ત્હને જરાપણ વ્હીલો મુક્તી નહિ—ફક્ત દેવના કામમાં આવવાનો છે એમ ધારીનેજ ત્હેણે તે દાન કર્યો હતો.

પરંતુ, દાન કર્યા પછીથી ત્હને બિસ્ફુલ સુખ નથી. આપનાને માટે ત્હેનો પ્રાણ બાકુમ રહ્યો છે. જેમ જેમ દિવસ જાય છે તેમ તેમ ત્હેની બાકુમતા વધતીજ જાય છે. આપના ઉપરથી કાઈપણ રીતે ત્હેનું મન છુટતું નથી.

આપનાઓ તો ઘણા એકઠા થયા છે—હવે પિત્તળની શી ખોટ છે?—જ્યારે આ એકાદ ઉપાડી લઈ તો દેવને શું ખોટ જવાની હતી? પરંતુ દેવ જે સ્વીકારે છે તે ફરીને પાછું મળી શકતું નથી.

આપનો દિવસમાં એકાદવાર જોયા સિવાય ત્હને ચાલતું નહિં. તે દરરોજ દેવાસ્યમાં જતી અને દૂરથી પોતાનો આપનો જોઈ આવતી ત્હને થતું કે, છાનીમાની ઉપાડીને ચાલી જઈ. પણ દેવની વસ્તુ કેમ કરીને ચોરાય?

પણ, ત્હેનું મન તો ચોરી કરતુંજ હતું! દેવને જે વસ્તુ ત્હેણે પોતાને હાથે આંખી છે તે વસ્તુ હવે મુઝી દેવાને ત્હેનું મન ઇચ્છતું નથી. શરમની મારી ત્હેનાથી મ્હોં જોલીને કોઈ આગળ કહી શકતું પણ નથી—આ વેદના તે રાત દિવસ હૃદયમાં ને હૃદયમાં છુપાવીને રૂંદે છે. ફક્ત દેવનેજ સંજોગીને કહે છે—“હે દેવ, મ્હારી આ મમતા ક્યારે દૂર થશે?”

૨.

ધંટ તૈયાર કરવા સાથે આપના કારખાનામાં મોહકવામાં આવ્યા. કારિગરોએ આગ સળગાવીને પિત્તળ ગાળવા માંડ્યું પણ, જેમ જેમ તાપ વધતો જાય તેમ તેમ એકપણ

આવનાતું પિત્તળ ગળે નહિ; જાણે તે સડુ વજનનાં નહેાય ! આગ તો જાણે સરમની મારી વધારે ને વધારે રાતી યાય પણ તે ગરમ તો નજ યાય—એની ઉપર જેમ જેમ હથોડીઓ પડે તેમ તેમ તે વધારે ને વધારે કહણુ અવાજમાં જાણે કહે કે 'ના, ના, ના !' તેમાં એક નિશાન સરખું પણ પડે નહિ !

દેવાલયનો પુરોહિત કહેવા લાગ્યો—” આ આપનો જે જો દાન કર્યો છે ત્હેણે સારા મનથી નથી કર્યો— અનિચ્છાએ આપેલો છે. કાણુ એવી પાપિયા હશે કે, દેવને પણ મન મુકીને આવી સામાન્ય વસ્તુ નહીં આપી શકી હોય !

આ સાંભળીને પેલી છોકરી ગાલરી બોલી ઉઠી—આહ, કેવી કહણુ આસક્તિ ! એકડી વારે એ તદ્દન હેવાસાથે જડાડજ ગયો છે. બ્યાંલગિ થવ નહિં જમ ત્યાંલગિ આપનો પણ દેવને નહિં મળે ! ”

આમ કહીને તે તરતજ દેવતાતું રમરણ કરીને એકદમ અઝિઝુકમાં ત્રિપલાવી પડી ત્હેનો દેહ કાણુવારમાં સળગી ગયો.

તે આગમાં આવનાતું પિત્તળ પણ ગળી ગયું. *

અકુલ.

ત્યાગ.

(એક ટુંકી સંસારી વાર્તા.) +

હોળીને દીવસે રાતના દશ અગીઆરને યુમારે રાજેન્દ્ર અને કુસુમ પોતાના ધરમાં ત્રીજે માળે અગાશીપર બેઠેલાં હતાં. ચંદ્રમા પૂર્ણ તેજથી પ્રકાશતો હતો. અને ચંદ્રના તેજથી કુસુમનું ચંદ્ર મુખ વધારે સુંદર લાગેતું હતું. રાજેન્દ્ર લાંબા વખત સુધી એ મુખની સામે ટગરટગર જોવા કરતો હતો ને સ્વર્ગનું સુખ અનુભવતો હતો. ધડીકમાં તે કુસુમના માથાના વાળ તાણતો હતો. તો ધડીકમાં કુસુમના અંબોડાપરની વેણીનાં ટુકો તોડી, કુસુમના ગાલપર હેતથી મારતો હતો. અત્યારે રાજેન્દ્ર ખરેખરા પ્રેમાનંદમાં પડેલો હતો. પણ કાણુ જાણે શાથી તેના આ પ્રેમાનંદમાં કુસુમ બીજકુલ લાગ લેતી જણાતી નહોતી. એતો અત્યારે એક પર્યટના પુતળાની માફક જડભરત જેવી બેસીજ રહેલી હતી. રાજેન્દ્રે છેવટે કુસુમના બંને હાથ પકડીને હેતથી હલાવ્યા. તે બોલ્યો, “ કુસુમ, આ શું ? અત્યારે તું છેક આમ કેમ થઈ ગઈ છે ? તારા મનની સ્થિતિ આવી થઈ જવાતું કાંઈ કારણ ? જો, જો, આ રાત્રી કેવી મનોહર લાગે છે ! ચાલ મ્હારી નજદીક આવ.” આટલું બોલી રાજેન્દ્રે ઉભગકથી કુસુમને પોતાના તરફ ખેંચી પોતાની બાથમાં લીધી.

પતિની સોડમાંથી એકદમ ખસી જઈ કુસુમ રહેજ દૂર જઈ બેઠી અને મુજતાં મુજતાં બોલી, “ મ્હારા નાથ, ધણા વખત થયા મ્હારા મનમાં એક વાત ઘોળાવા કરે છે. મરણ પારીએજ એ વાત મ્હારે બીજાને કહેવી એવી મ્હેં પ્રતીત્તા કરેલી છે તો પણ મ્હં

એમ થાય છે જે એ વાત હમણાંજ તમને કહી દઉંને તમે જે શીક્ષા કરો તે ખમી લઈ. —”

કુસુમનું બોલવું પુરૂ થયું નહોતું એટલામાં તો ત્રીજે માળને દાદરે પરિચિત પગલાંના ધબધબ અવાજ સંભળાયો. પળવારમાં તો રાજેન્દ્રના પિતા ધીરજરામ દાદરે ચડી રાજેન્દ્રની મેડીના ઉમરાપર આવીને ઉભા ને મોટો ઘાટો કાઢી બોલી ઉઠ્યા. “રાજેન્દ્ર, અત્યારેને અત્યારે ત્હારી વહુને આપણા ઘરમાંથી કાઢી મુક.”

આ શબ્દો સાંભળીને રાજેન્દ્રે પોતાની સ્ત્રીના મ્હોં સામું જોયું પણ તેના મ્હોંપર તો ગભરાટનાં તેમ આશ્ચર્યનાં બીજકુલ ચિહ્ન દેખાયાંજ નહીં. કુસુમે તો પોતાના બે હાથ પોતાના મ્હોંપર મુકી મ્હોં ઢાંકી દીધું. તેના મનમાં તો અત્યારે એમ જ ધબ આન્યું કે ધરતીમાતા જે મને માગ આપે તો હમણાં ને હમણાંજ હું બોંધમાં સમાઈ જઈશ. કુસુમને આવીને આવીજ સ્થિતિમાં રહેવા ઈર્ષ રાજેન્દ્ર પોતાના પિતાની મ્હામો ગયો. બંને જણા નીચે ઉતર્યા. આશરે અર્ધાકલાકસુધી પિતાની સાથે વાત કરી રાજેન્દ્ર ગભરાવડો ગભરાવડો ઉપર પાછો આવ્યો ને અગાશીમાં જઈ કુસુમને પુછ્યું “આ બધી ખરી વાત છે?” કુસુમે જવાબ દીધો, “હા, બધું ખરું છે.” “ત્યારે આજસુધી એમાંનું કશું પણ ત્હેં મને કશું કંમ નહીં?” “હું તમને કહું કહું કરતી હતી પણ મ્હારી જાતી આવતી ન્હોતી, નાથ, હું ખબુજ દુલ સ્ત્રીહું” “ત્યારે, તું હવે મ્હને બધી હકીકત કહી દે.” કુસુમે બીજકુલ ગભરાવા વગર અથડી તે ઇતિસુધી સર્વે હકીકત રાજેન્દ્રને કહી. કુસુમ ત્યારે વાત કહેતી હતી ત્યારે રાજેન્દ્રના મ્હોંપર કોઈવાર રનેહનાં તો કોઈવાર કોંધનાં ચિહ્ન સ્પષ્ટ દેખાતાં હતાં.

કુસુમની વાત સાંભળી રહ્યાપછી રાજેન્દ્ર એકદમ અગાશીમાંથી ઉઠ્યો ને બીજકુલ બા-
થ્યા આથ્યા વગર મેડીમાં પલંગપર જઈ પડ્યો. કુસુમતો કલાકના કલાક સુધી એકસી અગા-
શીમાં શૂંઝ જેવી બેસીજ રહી. ના એને ત્યાંથી ઉઠવાનું સુજે અને ના તેના પલંગપર જઈ
સુવાનું સુજે. સત્યયુગમાં જેમ સીતાજીએ અગ્ની પર ચાત્રી પોતાના પતિને પોતાના નિર્દોષ-
પણાની ખાત્રી કરી આપી હતી તેમ જે આ કળીયુગમાં યતું હોતતો કુસુમ તેમ કરવા પણ
તત્પર થાત. છેક મજસરે ચાર વાગે ટાઢ સહન ન થવાથી કુસુમ અગાશીમાંથી ઉઠીને પતિ-
ની પાસે પલંગપર સખવત સ્થિતિમાં સુતી.

રાજેન્દ્રને પણ આખી રાત બીજકુલ ઉંઘ આવી ન્હોતી. સ્વપ્નવારના પ્હોરમાં તે નિત્ય કરતાં
ધણોજ બેઠેલો ઉઠ્યો. હમેશના રીવાજ મુજબ કુસુમને ભેટયાવગર તેમ પ્રાતઃકાળનું પ્રેમાળ
સુખન તેને કયાંવગર, તે નીચે ઉતરી પડ્યો. ઉતાવળને ઉતાવળમાં દાતજી પાણી કરી લઈ,
મ્હાં પી લઈ, તે આંશજો ફાંફજો હિમતરામને ઘેર ગયો. તેને જ્ઞેનાંજ હિમતરામ બોલી ઉઠ્યા,
“કંમ, રાજેન્દ્રભાઈ, આટલા બધા બેઠેલા આ તરફ કયાંથી જુલા પડ્યા?” રાજેન્દ્રે શુસ્સાથી
ફુજતાં ફુજતાં જવાબ દીધો, “શું મ્હારાભાઈ, તમે છેક આવા માણસ છો? અમને વટસારી
માર્ગો, અમારી જાત જાણ કરી નાંખી?” અત્યંત કોંધને લીધે રાજેન્દ્રથી વધારે બોલી શ-
કાયું નહીં.

રજેજ મ્હોં મલકાવી કટાક્ષમાં હિમતરામને જવાબ દીધો, “ત્યારે તમે તો અમારી નાત
સાચવી હશે! મ્હને નાતખહાર મુકાતો બચાવ્યો હશે ને મ્હારી પડખે ઉભા રહી મ્હારી પીઠ
ચાગડી હશે ખરીકની”!

સાંભળી, હું શ્વ માણસ છું તેથી તારે મ્હારી બીલકુલ શરમ રાખવી નહીં. તારૂં ચિત્ત ક્યાં ચોટ્યું છે તે હું જાણું છું. એ બીચારો પણ તારી માથક પ્રેમાંધ થઇ ગયો છે. મ્હને લાગે છે કે તમારા બનેના લક્ષ્મી કાંઈ પેરવી થાય તો ફીક ” આટલું સાંભળતાં તો કુસુમ પોકેપોકે મુઠી રોષ પડી ને એકદમ ત્યાંથી ઉડી જતી રહી. આ બનાવ બન્યા પછી હું નિવ લક્ષ્મીભાઈને ત્યાં જતો ને આ સંબંધ રોજ કુસુમસાથે વાત કાઢી ધીમે ધીમે મ્હેં એની શરમ મુકાવી. છેવટે બ્યારે મ્હેં છાની ઢોણ એને કહ્યું કે તમારાં લક્ષ્મી ગોપવાની હું તેવડમાં છું ત્યારે એણે મને પુછ્યું, “ એ કેવી રીતે બની શકે ? ” મ્હેં જવાબ દીધો, “ એ બાબતની તારે બીલકુલ ચિંતા રાખવી નહીં. તને લક્ષ્મીભાઈની દીકરી તરીકે અગતી દેવાનું કામ મારે મન બીલકુલ મુસ્કેલ નથી. ” આ વાત પેલાં તો એણે નાકશુલ કરી પણ મ્હેં એની સાથે બહુ રકમગ કરી, પટાવી ફામલાવી, એની પાસે એ કણુલ કરાવ્યું. પણ એણે મને એક આશ્ચર્ય કરી કે “ તમે એમના મનની ખાત્રી કરો, એમને જો આ વાત કણુલ હોય તો પછી પગલું ભરજો. ” મ્હેં એને જવાબ દીધો, “ તું તો ગાંડી છે, આ બધી હકીકત એને કહેવાની શી જરૂર છે ? એકવાર મંગળદેરા ફરાઇ ગયા એટલે મંગા નાલા. પછી જાલાથી પણ એ ક્ષમ મિથ્યા થઈ શકવાનાં નથી. આપણી આ વાત બીલું કોઈ જાણે એવો બીલકુલ સંભવજ નથી તો પછી અંછળીપંથેત એને નાહક દુઃખી કરવાનું પ્રયોજન શું છે ? ”

આ યુક્તિ કુસુમને ગમી કે કેમ તે તો હું કહી શકતો નથી. કોઈ કોઈવાર તો એ રડયાજ કરતી. કોઈ કોઈવાર મુઠી મુઠી બેસી રહેતી. જો હું એને કહું કે ‘ તારી મરજ ના હોય તો આપણે માંડીવાળીએ ’ ત્યારે એનું મોટું ઉતરી જવું ને આખો દીવસ તે ઉઘસ રહેતી. વાત આટલે મુઠી ચાવી એવામાં રમ પડવાથી તમે અગતીઆ આગળા એટલે મ્હેં લક્ષ્મીભાઈને ધીરજરામભાઈ કને મારું કરવા મોકલ્યા. પહેરામણીના બે દગ્ગર રૂપીઆ મળ્યા એટલે યધુ પડ્યુજ ના કરતાં ધીરજરામભાઈ દા પાડી ને બધું નકી યધ મળું.

લક્ષ્મીના દીવસ નગ્નીક આખા એવામાં એક દીવસ કુસુમે શ્વ લીધી કે મ્હારે નથી પરણવું. આ વખતે એને સમગતવતાં મ્હને બહુજ પસેમાની પડી. એણે તો મ્હને કહ્યું, “ કા કા, આ વાત માંડી વાળો. ” મ્હેં જવાબ દીધો “ તને તો કાંઈ લાન નથી. હવે તે માંડી વળાનું હશે ? હવે વિવાહ તોડીએ તો નાતગ્નનમાં લક્ષ્મીભાઈનું નાક ના કપાય ? ” કુસુમ બોલી ઉઠી “ મ્હને કાંઈ પરદેસ મોકલી દો ને વાત ફેલાવો કે કુસુમ મરી મઇ. ” મ્હેં જવાબ દીધો “ એમ તે યતું હશે ? પછી બીચારા રાજેન્દ્રની શી વસે ! અત્યારે તો એ બીચારો સ્વર્ગના મુખની આશામાં બેઠો છે. આમ એની આશાનો ભંગ થાય તો કોઈક આક્રમણ કરી એને ને મ્હારે એના મરણની વાત તને લખવી પડે ! ને બીજેજ દીવસે મ્હારે તારા મરણની વાત સાંભળવી પડે ! યડપણમાં આમ સ્ત્રીદત્ત્યા ને અલદત્ત્યાનું પાપ મ્હોરે તો કયે જન્મે છુટું ? છેવટે લક્ષ્મીના દીવસ આખો જોવાચાર ભળાઇ ગયા, મંગળદેરા ફરાઇ ગયા. મ્હારે લાંબા વખતનું વેર તમ થયું ને મ્હારી છાની પરથી સો મણનો બોલો ઉપડી ગયો હોય એમ મ્હને નિરાન વળી. ”

આ બધું સાંભળી ચોડીવાર તો રાજેન્દ્ર સાંત બેસી રહ્યો. પછી બોલ્યો, “ મ્હને તેમ

મહારા કુટુંબને અને આખી નાનને આમ બ્રષ્ટ કરી, એટલેથીજ આપ અટક્યા હોતો તો અસ નહોતું ? હવે તમે વાત બહાર સા માટે પાડી ” :

“ દિમતરામે ગંભીરપણે ઉત્તર આપ્યો, “ તમારી બહેનના લગ્નના દીવસ નજીક આવ્યા છે ને લગ્નની સર્વ તૈયારીઓ થઈ રહી છે, એ બ્યારે મહેનતજી તારે મહેન વિચાર આપ્યો કે એક બ્રાહ્મણની જાત તો મહેન વટલાવી. એતો મહાર વેર વાળવાને માટે મહારે કરવું પડ્યું. પણ હવે તો બીજા બ્રાહ્મણની જાત વટલાવાના લાયકામાં છે તેથી મહેન એમ લાગ્યું કે એમ થતું અટકાવવું એ મહારો ધર્મ છે. તેથી મહેન તમારા બહેનાને લગ્ન દીધું કે ધીરજરામના છોકરાએ શુદ્ધની સ્ત્રી નાતરે આણી છે એ સાબીત કરવા હું તૈયાર છું. ”

મહાર મહેનતે રાજેન્દ્રે પોતાનો ક્રોધ સમાપ્ત્યો, થોડીવાર શાંત રહી તે બોલ્યો, “ પણ હવે એ છોકરીનું શું થશે એનું તમને લાગ છે ? હું એને મહારા ધરમાંથી કાઢી મુકીશ. પછી તમે કે લશ્તુલાઇ એને તમારા ધરમાં રાખશો ને એનું પુરું કરશો ? ”

“ દિમતરામે હજી પેટે જવાબ દીધો, “ અમારું કામ હતું તે અમે સંપૂર્ણ રીતે બજાવ્યું છે. ધણીઓએ કાઢી મુકેલી પારકી બેરીઓને અમારા ધરમાં રાખવી એ કાંઈ અમારું કામ નથી. અરે, કાંઈ છે કે ? રાજેન્દ્રભાઈને માટે મદાપાણી તથા પાન સોપારી લાવો. ” દિમતરામના આ સત્કારની બીજકુલ રાહ જોયા વિના રાજેન્દ્ર ત્યાંથી ઉઠી પોતાના ધર તરફ આવતો થયો.

વગી પાછાં રાત્રે કુસુમ તથા રાજેન્દ્ર અગાડીમાં બેઠલાં હતાં. કુસુમે પતિના બંને પગ પોતાના હાથથી ઝાલ્યા હતા ને પતિના પગ ઉપર માર્યું મુઠી મુઠી મુઠી ચંદ્રમા તરફ જોવાં કરતી હતી. રાજેન્દ્રનું ચિત્ત અબ્યારે બીજકુલ રિચર નહોતું. તેના અંતઃકરણમાં તો પ્રેમ અને દાકાચાર વચ્ચે ભારે ઝગડો ચાલી રહ્યો હતો. એકાએક એ કાંઈ છેવટના નિશ્ચયપર આવ્યો હોય એમ એને લાગ્યું. તેના મોં પરથી સર્વ ચિંતા દૂર થઈ ગઈ હોય એમ જણાયું. તે એકદમ ઉઠી બેઠા થઈ ગયો. ગઈ રાત્રીની માફક ફરી પાછો દાદરપર પિતાના પગલાનો અવાજ સંભળાયો. પગલાનો અવાજ સાંભળતાંજ કુસુમે પોતાના પતિના પગ પર અત્યંત ઉમંગકાળેર ચુંબન કર્યું. ને પતિને પગે પડી પતિ કનેથી રહેજ દૂર ખસી સોડીઈ વાળી ઉભી રહી. ધીરજરામે મેડીના ઉમરાપર ઉભા રહી મોટો ઘાટો ખાડ્યો, “ કેમ, રાજેન્દ્ર હજી મહારા હુકમનો અમલ થયો નથી ? મહેન તને માત્ર એકજ દીવસની મહેતલ આપી હતી, એ દીવસ વીતી ગયો છે. માટે હમણાં ને હમણાં ત્હારી વહુને ધરમાંથી કાઢી મુકે. ”

શરમાતાં શરમાતાં પણ દડ મને રાજેન્દ્રે જવાબ દીધો, “ મહારાથી તો એને કડી પણ કાઢી નહીં મુકાય. ” આ સાંભળી ધીરજરામનો મીઠાજ હાથમાં રહ્યો નહીં. તેમણે મોટો બરાડો ખાડ્યો, “ કેમ નહીં કાઢી મુકાય ? તારે તો ત્હારી જાત વટલાવવી છે કેમ ? ધર્મબ્રષ્ટ થયાશે તેનું તને કાંઈ લાગ છે ? ને નાતવાળા આ કેમ સાંખશે ? એતો તેને ને મહેન ને આપણા આખા કુટુંબને નાતબહાર ને ચોરાસી બહાર મુકશે. ”

રાજેન્દ્રે શાંતીથી ઉત્તર આપ્યો “ મહેન નાતની બીજકુલ પરવા નથી. ”

ધીરજરામ અતિ આવેશમાં બોલી ઉઠ્યા “ તને નાતની પરવા નથી પણ મને તો છે. મહારા ધરમાં આમ વહી જવું નહીં પાછવે. બેરીને નહીં કાઢી મુકે તો મહારા ધરમાંથી તારે નીકળવું પડશે. ને બચ્યા યાદ રાખજે કે એક પૈ સરખી પણ હું તને આપનાર નથી. ”

રાજેન્દ્રે નમ્રતાથી જવાબ દીધો, “ તેની કાંઈ દરકત નથી. પ્રયુક્તાએ અમારા બંનેનું

પુરું કરવા જોડલી મ્હારામાં શક્તિ છે. આજની રાતજ અમે આ : ઘરમાં રહીશું. આવી કાલે રહવારે અમે અમારો રસ્તો કરી લઈશું. માટે એ બાબતમાં આપ નિશ્ચિત રહેજો".
--પ્રાણલાલ દીરપારામ દેશાર્ધ.

નવાણુંનો ચકાવો*

એક સુંદર ગ્રામમાં ધનવાન વૈશ્ય, હતો હતો,
ને સર્મોપ એની રંક ઘરનો, શિશ્વી એક હતો હતો.
આનન્દમાં એ જે મુગ્ધ, નાના વિલાસો ભોગવે,
નિજ મન મુંદિત સંતોષી શિશ્વી, દીનતા દુખ નવ ગણે. ૧

એક દિન એ વૈશ્યની શ્રદ્ધિણી અધિક આશ્ચર્યથી,
અનુભવી પ્રિયતમપાસ, દિલ ખોલી મધુર પ્રશ્નો પુછે:
" કંઈક દિનથી, નાથ ! શંકા એક મુજ મનમાં રમે,
એ ભેદ આપ બતાવશો ? મુશ્કી મમ કયા, પ્રિય ! આ સમે. ૨

આ આપણો પ્રિય મિત્ર ને વળી નિકટવાસી 'મુયોગ' જે
ધનવાન નહિ એ નાથ ! તદ્દપિ ભોગ વિધ વિધ ભોગવે.
પ્રભુની કૃપાથી આપણે ધનવાનને એ ગરીબ છે,
તોપણ અરે ક્યમ અધિક-અધિક સદૈવ મુખમાં લીન એ. ૩

" જ્યારે જરૂરે જોડાને હું ભેઉં એના શ્રદ્ધભણી,
ત્યારે ઉજળની ઊજા દેખું રાગરંગ વિનોદની;
બહુ ભાતનાં પકવાન ભોજન ઉડતાં એ મંદિરે,
સુંદર સચિર વરવેષ ધારી દંપતી એ સંચરે. ૪

" નિય ન્યાં શ્રવણે પડે છે મુખદ મીઠા મુરવર,
ગાઠ ગાઠી પ્રેમ નિદ્રામાં નિમગ્ન વધુવર.
આ શું હશે આશ્ચર્ય એ મારા યદી સમગત્ય ના,
ધનહીન શિશ્વી મુયોગ ધર, મુખ ક્યાં યદી આ સાંપડ્યાં ?" ૫

વચન વનિતાનાં મુશ્કીને વૈશ્ય હાસ્ય કરી વહે,
" આ નાની સ્ત્રી વાતમાં, મુઝ્યે ! તને આશ્ચર્ય શું ?
ગેજના જે ચાર રૂપિઆ દ્રવ્ય જે ઘર લાવતો,
તે સાંજ સમયે મરત બની આનન્દમાં ઉડાડતો. ૬

" આ નવલ વયમાં, સ્વસ્થ શ્રમથી ગ્રામ દ્રવ્ય કરે ભરે,
પણ એ યશે દુઃસાધ્ય એને સિધિત થકપણમાં પડ્યે.
જે દ્રવ્ય મળતું નિય તે ગાફલ ગુમાવે ભાગમાં,
સંપ્રદ નહિ કરશે કુવામાં, વય જશે તો શોકમાં. ૭

“આવક પ્રમાણે નિત્ય વ્યય કરવો ખરેખર ઇષ્ટ છે.
શાન્ત સાદું જીવન ગાળી દ્રવ્ય સંચય ઇષ્ટ છે.
નિયમ આ સંપત્તિ વિવેક, સ્મરણ જે રાખે નહિ,
એ દુઃખ પામી લોકમાં સુખ સ્વાદ કંઈ આપે નહિ.”

“ધનવિના સંસારમાં કંઈ કાર્ય નવ ચાલી શકે,
દુઃખની દદ ગલમાંથી દીન નીકળી ના શકે.
ધર્મ કાર્ય ન સજ્જ થાતાં દ્રવ્ય સંગ્રહના વિના,
નિત્ય વિત્ત નિમિત્ત સદુને યત્ન કરવો ઇષ્ટ છે.”

“જાતે ખરે દુઃખમાં પડી કરશે જીવન પુરું ખરે,
પણ પુત્ર ને પરિવાર એનાં દુઃખમાં રડશે ખરે.
એથી પ્રિયે ! તે જે મનુષ્ય મુખી ગણ્યો આ જગતમાં
એ દુઃખ કેરા ગહન ગદમાં યઈ અનાડી સડી રહ્યો.”

મુણીને લવિષ્ય મુયોગ પાડેશીતણું આણું છું
વૈશ્ય વનિતા યદ્ય રહી વ્યાકુલ અને કરુણાતુર.
દ્રવિત યદ્ય જાતી હૃદયમાં ક્ષણમહિં સન્નારીઓ,
ચિત્તમાં એ કુસુમસમ સુકુમાર છે સન્નારીઓ.

“હે નાથ ! એની આ દશાથી દુઃખ દિલ લાગે મદને,
માટે કરીએ યત્ન જેથી મોહમાં ન રહે પડી.
રમીએ કંઈ તદખીર એની ભૂલ આ દર્શાવવા,
અન્યનું દુઃખ દૂર કરવામાં પરમ કલ્યાણ છે.”

“આ આપણું જે દ્રવ્ય તે વ્યય યાજી સદુ પરમાર્થમાં,
પણ નવ નડો કંઈ કદ્ય એને કવચિત્ત એનાં જીવનમાં;
તણ ચાર જલખિંદુ યદ્ય સરનીર નવ કંઈ ખૂટતું,
પણ તૃપ્ત યાયે છે તૃપ્ત કંઈ કંઈ ગરીબનાં પખીની.”

મૌન ધારી વૈશ્ય ત્યારે કરી શોચન દિલ ત્રિવે
કલ્યાણકારી પ્યારી પાસે શાન્ત યદ્ય વચ્ચે વહે-
“યત્ન મેં કીધો પ્રિયે કલ્યાણ એનું સાધવા,
યાશે ખરેખરી સફલતા સાક્ષી પુરે છે હૃદય આ.”

રૂપોઆ નવાણું એક પટમાં બાંધી કરીને વૈશ્ય તે
મુખત કરીને પ્યારીને આપી શિખામણ આ રીતે-
“રજની પડ્યે એને ચૂહે તું પોટલી આ ફેંક જે,
ને છે મને વિશ્વાસ યાશે કાર્યસિદ્ધિ પ્રલાતમાં.”

પતિ મુક્તિ સુણી પ્રમદા યદ્ય ગઈ ચકિત દર્શિત તે કણે,
ને ફેંકી દીધી શિદ્ધી ધરમાં પોટલી રાત્રિ પડ્યે.

- નગી મુયોગ સવારમાં નિરખી રહ્યા આ દ્રવ્યને
ને સૂર્ય દર્શનથી કમલસભ હૃદય ખીલ્યું એહનું. ૧૬
- ફરી ફરી ગણીને યત્નથી સંભાળી લીધું દ્રવ્યને,
જેમ નવાણું રૂપીઆને મોહનિદ્રા ગઈ ખુલી.
‘ એક રૂપીઆ જો-વિશેષ વધારું. એમાં હું હવે
તો ચાલ પુરા રૂપીઆ સો. એમ શુદ્ધિ વળી હવે. ૧૭
- કંઈ કંઈ દિનેથી છોડી દીધા રાગ રંગ વિલાસને,
ને દ્રવ્યસંચય મુખ્ય સમજ્યો લલક એ જીવનતણું.
સાદું જીવન ગાળી પછી મુખી એ થયો સંસારમાં
પ્રભુલક્ષ્મીને શ્રીમાન શિલ્પી કુશલ થઈ વ્યાપારમાં. ૧૮
- રિમત હાસ્ય કરતો એક દિન એ વૈશ્ય પ્યારીને પુછે,-
“ શું ઉડતાં પકવાન સુંદર મિયે? સામા ધર વિયે ? ”
પતિને નિહાળી પ્રેમથી રમણી વદી ઉક્તાસમાં,
“ કરતો પરિક્રમણા હવે એતો નવાણું ચઢી. ” ૧૯

—વિદ્ય

આનંદાશ્રમ.

“ જળનો પ્યાલો ”

.યાને

“ વીવાહની વરણી ” (A sketch)

મોડી રાત સુધી કાજળ લખવામાં રૂંચાઈ ગયો હતો. મીસીસ તે પડ્યાં પડ્યાં ધારતાં
હતા. પવન તદ્દન મંદ હતો, ઉકળાટ વિશેષ હતો. ટાવરમાં બારના ડંકા થયા. આ વખતે
ગળામાં સોસ પડ્યા લાગ્યો. થંડા જળનો એક પ્યાલો ધણો આવકારદાયક થઈ પડે તેમ
લાગ્યું. નજ આવતાં પાણીવારું કાઢી નાખ્યું હતું. પાણીનો નજ બોંપ તળીએ રસોડામાં
હતો; રસોડામાં નજ લેવાનું કારણ મીસીસને ઝોલ્લી તરફી પડે માટે. ફળીમાં કુવો છે
ખરો પણ નજ આવતાં તે પાણીને વપરાશ બંધ થયો હતો. પ્રથમ બારણું ઉઘાડીને ઝો-
સરીમાંથી દાદર નીચે ઉતરી રસોડામાં ગયો તો બારણાને તાણું હતું. “ એ સાક્ષી કપ-
લાના કામ ” ! રસોડો નાટક જોવા ગયો હતો એટલે રસોડાને તાણું દબ કુચી સાથે લઈ
ગયો હશે. એમ માની તેના પર ધખાડો કાઢ્યો. પાછો મોડી ઉપર આવ્યો. બારણું ઉઘા-
ડીને ગઝરવાળા ઝોરડામાં ગયો. ત્યાં પાણી નહોતું. ત્યાં વધતી ગઈ-ત્યાં ખરેખર હતી
તેના કરતાં તરફનો ખ્યાલ વિશેષ જળવેદો હતો.

આને હું સદરાના રણમાં છું કે શું? ધડીકમાં ધાર્યું કે ફળીમાં કુવો છે તેમાં
ડીને પાણી પીઈ લઉં, ધડીકમાં વિચાર્યું કે વખતે એકમાંથી બીજું ચાલ અને વખતે જીવનું
તેમમ થાય. એટલે તે વિચાર માંડી વાગ્યો

વળી છુટો સૂન્યો કે “કપડાને નાટકશાળામાંથી કાન ખેંચીને તેડી લાવું ? રસોડાની કુંચી ઉપર મેક્ષી જતો હોય તો એના બાપને શું ખોટ ગણે છે ? ?”

તે વિચાર પડતો મેચો અને ગમ્મરમાં આવ્યો, મીઠુજની સળગારી. પાણીના ખાડી ખાતો પડ્યો હતો તે હાથમાં લીધો અને ગમ્મરમાંથી દાદરવાટે રસોડામાં ઉતરવા મંડ્યું. એક—બે—ત્રણ—ચાર—કડકડાસ—ચતોપાટ—ધમ દેતો ભોંયતળીએ ગયો ! કળ ચડી ગઈ. પાંચેક મિનિટ પછી શુદ્ધિ આવી ત્યારે ખજર પડી કે દાદરનાં પગથીયાં ઉતરતાં સમતોડપણું ખોંધ ગોઠા અને એક પગથીયું તો શું પણ ચાર પાંચ પગથીયાં સરી ગયો ને સવાપાંચ પુટ જોડતી જમીનની લેવલ માપણી કરી ! ખાતો કંઈ તરફ હશે ? મીઠુજની કાણુ જળે ક્યાં પડી હશે ? અંધારું ઘેર ! જળે એકાંતવાસની સગાં-પામેલો ખુનનો કેદી અંધારી કોટડીમાં પુરાણો હોય તેમ, વગરવડે-પોતાનાઝ ઘરમાં અંધારી આરડીમાં સસવાળ ગયો હતો. હવે કરવું શું ?

દાદર પરથી પાછું ઉપર જવું અને મીસીસને જગાડવી. પણ દાદર કાણુ જળે કેટલા માછલ દૂર હશે ? ?

વિચાર સૂન્યો. રસોડામાં ખારી છે તે ઉધાડું તો કાંઈક અજવાસ આવશે એટલે લાંબા હાથ કરીને ન્યમ નદીમાં એક માણસ તરે ત્યમ આ અંધકારરૂપી સાગરમાં ખારી રૂપી કીનારાની શોધમાં તરફડીયાં મારવા મંડ્યો. ચાલતાં ચાલતાં ભાઈશ્રી પાંચતું અધમ-શીયું માથું શેમાંક અડકણું, અને માથે કાંઈક ઢોળાણું ! પાછળથી ખજર પડી કે નવી કાચની બરણી રીંકિ મૂકી હતી તેમાં માથું ભટકેવાથી બરણી ફરી ગઈ અને તેમાંથી ઘી માથાપર ઢોળાયું.

પણ ઘી ચાટવાથી કાંઈ તરસ છીપે ? જળના એક પાકાની છીંમન અમુલ્ય કોહી-તુરના હીરા કરતાં પણ અત્યારે વધારે લાગણી મંડી. ન્યમ ત્યમ કરતાં હાથ ખારણું પર અડકાયા. ખારણું ઉધણ્યાં તો તદન અંધકાર લાગ્યો. આતે શું એકએક વાદળો ધઈ આવ્યાં હશે અને માવડું યશે કે શું—કારણ આકાશમાં ચાંદરણું પણ દેખાતાં નહોતાં, બદકે તંદન ધમધોર નજરે લાગ્યું. જરા વધારે ખાતી કરવા માટે ખારણુંમાં માથું ખોરવું ત્યાં—હા—ફ...છી !—ઓ—તારી, આતો દહીંની વાસ આવે છે. બારીને બદલે દહીં દૂધ રાખવાનો આરીયો ઉઘાડેલો હતો એમ ખાતી યદ. માથું તપેલામાં ભટકતાં દહીં જઈ પડ્યું દૂધમાં અને દહીં મીઠિત દૂધ પડ્યું અથાણામાં ! તડતડ—કડકડ ! હામ એક બીજા સાથે ઝાંઝ પં-ખાલ વગાડતાં પડવા મંડ્યાં. જળે ઇંટાકીનો ધરતીકંપ આહીં કેમ થયો હોય ? ઉપરાંત અદકમાં દુકાળ આવ્યો હોય તેમ છીંક ઉપર છીંક ચડ યદ. મગજની ગતી ૧૨૦ ડીગ્રી પર હતી. ગભરાઈ ગયો. ઉવટે છીંકની સાથે જૂસ પાડી ‘અહીં; અહીં—અંહી. આવો. અંહી આવો !’—આ સામટા શોરબોડારથી કળીના કૂતરા ભસવા લાગ્યા. રાડારાડ યદ પડી. ઉપર મીસીસ—જળી ગયાં હતાં તે મ્હને પોકારતાં હતાં; હું ત્હને યોગાવનો હતો, પણ કમજબત કૂતરાનાં ભસવા આડે એક એકના અવાજ સંભળાય તેમ નહોતું. મીસીસ—ગભરાઈને મે-ડીની અગાધીમાંથી “દોડો દોડો, ચોર ચોર !” એમ જૂસ પાડવાથી આડોદી પાડોદી ગધા લાકડીયા સાથે નીચલી એસરીના ખારણા ખોલી અંદર આવ્યા. આજુબાજુના લોકો ખાં-ખારા મારવા મંડી ગયા. હું તો તદન ડહાંઈ ગયો હતો. રસોડામાંથી અવાજ આવે છે

એમ મીસીસના કહેવાથી બારણે તાળું વસેલ તે તાળું તોડી બારણા ખેડથી નાખી લોકો ધસારાબંધ અંદર દાખલ થયા. એક જણતો બત્તી લઇને આવ્યો હતો અને મહેને ચાર સમજીને લાકડીનો પ્રહાર કરવા જતો હતો. પણ સૂણાએ મીસીસે મહેને તુર્ત ઓળખી કાઢ્યો અને રાડ પાડીને અટકાવ્યો. નહીતર ત્રો વરસ ત્યાંજ પુરા થાત. બધા આ બનવાનું કારણ પૂછવા બંડ્યા. પાણીને નજો લઈ જવાની પ્રથમ મેં માગણી કરી ત્યાં જઈ ખુબ પાણી લીધું. ત્યાં કપડો આવી. પહોંચ્યો. તેને પ્રથમતો લાતથી વધાવીને પછી વાત કરી કે આ બધી ત્હારી મોહકાણ છે.

મહે મહારા પરાક્રમનું બ્યાન કર્યું, ત્યારે સૌ ખડખડ હસી પડ્યા. હું પણ હસ્યો. અને પછી વિચાર થયો કે બિચારા કપલાને નાહક માર્યો. કુચી તો તે મહારી પાસેજ સુઈને ગયો હતો પણ તરસ તે કાંઈ પણ સુંઘ્યું નહી. પાંડાશીયો બધા સૌ સૌના ઘર બેગા થઇ ગયા. અને મીસીસે ખડખડ હસીને કીધું કે “ તમે કેવી વીવાની વરસી કરી મેલી ? ”

—જગજીવન. ટી. કોઠારી.

વાલોદ્યાન.

લીલુની પુતળી.

“ લીલુ ! લીલુ ! ! આજે ! ” દાદર પૂર ચડતી ઉતાવળી ઉતાવળી આઠેક વર્ષની બાળા માણેક બોલી. તેના હાથમાં કાચની મુંદર ખુબસુરત પુતળી હતી. તે આગળ ધરતી લીલુને બતાવતી બોલી, “ લીલુ ! લીલુ ! ! આ જો. મેળામાંથી મહે ખરીદ કરી, દસ આનાની મંગળા ને મામાની બચુએ પણ લીધી. કેવી મનની પુતળી ! ” પુતળી ધરનાં નાનાં મોઢાં સર્વેએ વખાણી અને ખરેજ તે વખાણુવો ચોગ્યજ હતી. લીલુને તે બહુ પસંદ પડી.

બાપા કનેથી પૈસા લેઇ તે મેળામાં પુતળી ખરીદવા ચાલી. મેળામાં પુષ્કળ જોવાનું હતું. પણ લીલુ કંઈ ને જોતાં પુતળી વેચનારની દુકાનપર ચડી. દુકાનપર માથ ઓળ પુતળી બાકી હતી. દુકાનદાર પૈસા તપાસતો ગણતો બોલ્યો—એકજ બાકી રહી છે. પુષ્કળ આદેશ લેઇ જાય છે. જરા મોઢાં થયાં હોત તો ના મળત. ” લીલુએ પુતળી લીધી ને દરખાતી દરખાતી ઘર બણી દોડી.

રસ્તાપર સાતેક વર્ષની ગરીબ બાલિકા નિરતેજ ચહેરે જાત્રી, મેળાની ચીજો જોયી જોતી હતી. તેના માથાપરનો કલાક્રાંતિ ડોળ તેણે સાવચેતીથી બે હાથે પકડ્યો હતો. હાથમાં દોડી જતી લીલુનો પગ જરા લપસ્યો ને તે ઉમેલી ગરીબ કન્યાને અચકાઈ પડી. લીલુને અકસ્માત ધક્કો લાગતાં બાળા પડી ગઈ ને તેના માથાપરનો ડોળ નીચે પડ્યો. ડોળા માંહેનો લોટ ટોળાયો ને છોડીના માથામાં એક પથરાની બણી લાગતાં લોહી વહેવા માંડ્યું. બાળા રડતી રડતી ઉભા થઈ અને ટોળાયેલો લોટ કાઢવમાંથી ભરી લેવા યત્ન કરવા લાગી.

આ જોઇ લીલુ અંખવાળી પડી ગઈ, ગભરાઈ ગઈ, ઓડાંધાળી બની ગઈ. અને પલાલી પુતળીને નીચે મૂકી તે પણ લોટ એકઠો કરવામાં બાળાને મદદ કરવા લાગી. પણ કાઢવમાંથી ચોખ્ખો લોટ એકઠો થયો એ અશક્ય હતું. ગરીબ કન્યા વધારે રડવા લાગી.

લીલુ ગળગળી થંધ ગધ ને તેને પૂછવા લાગી “ તું કાણ છે ? હવે જાની રહે.” ગરીબ-
બાળા હુસકાં ભરતી બોલી—“અમે આસિયા છીએ, ને મારું નામ રાજબા છે, અમે ગોકુળ ગલીનાં
માળખાં ભોંવતળીએ રહીએ છીએ. આ મટુશોદાણીના લોટ હતો. હવે મારી આ શું કરશે ? ”
ને સાંજરે અમે શું ખાઈશું ? ” બાળા પુછળ રંડવા લાગી ને લીલુની આંખમાં પેલું આંસુ
આવ્યાં. રડતીજ રાજબા આગળ બોલી—“ મારા માંદા ભાઈને માટે દૂધ શાનું લેઈશું ? ”
“ રડ ના. બેન રડ ના. શું તમે ક્યેવાં ગરીબ છે ? હવે હું શું કર ? ” મ્હારી પાસે કંઈએ
નથી, ” લીલુ પોતાનો ખીસો તપાસતાં બોલી, પણ તે બોલતાંજ તેની નજર પુતળી પર
ગઈ. તેને મનમાં થયું, “ પુતળી ના લીધી હોત તો અધા પૈસા રાજબાને આપી દેત.
પણ હજી શું થયું ? પુતળી પાછી આપી અધા પૈસા રાજબાને આપું તો ? પણ આવી
સુંદર પુતળી પાછી ના મળે. દુકાનપર માત્ર એકજ પુતળી ને આહક ઘણાં. માણેકપાસે,
મંગળાપાસે, ને અચુપાસે-સર્વપાસે પુતળી, ” તે મનમાંજ ગણગણી. ઘડી મૌન રહી તેણે
બે ચાર વખત સુંદર પુતળી સામું; અને બેચાર વખત ગરીબ રાજબા સામું, તેના દયામણા
ચહેરા સામું, તેની રડતી આંખો સામું જોયું. તે દેહ અવાજે મન સાથેજ બોલી—“ ના હું
પુતળીવિના ચલાવી લેઈશ. ” તે દુકાનપર દોડી ગઈ ને દુકાનદારને નરમાયથી તે પુતળી
પાછી લેવા કહ્યું. સુબાધના દુકાનદાર દેશના બાદશાહ જેવા. પરંતુ આ દુકાનદારે કંઈક ભ-
લાઈ કરી. એક આનો ખોટ ખમી લીલુએ પુતળી પાછી આપી. પુતળી પાછી આપતાં
બાળક લીલુનો હાથ અચકાયા, છતાં દ્રવતાથી તે પુતળી પાછી આપતાં બોલી “ તમે આ
પુતળી આવતી કાલ સુધી રાખશો ? ” દુકાનદારે કંઈું તે મ્હારાથી કંઈ કહી શકાય નહિ.
માત્ર એકજ પુતળી છે. આવી સુંદર પુતળીનાં આહકો ઘણાં છે. તે કંઈ કાલ સુધી રહી
શકે નહિ. જોઈએ તો હજી પાછી રાખો, ” લાંબો હાથ કરી દુકાનદાર બોલ્યો. દુકાનપર
પણ રડતી રાજબાનાં હુસકાં સંલગાતાં હત્યાં લીલુ નવ આના લેઈ દુકાનપરથી ઉતરી. તેણે
તે પૈસા રાજબાને છેડે બાંધવા માંડ્યા પણ રડતી રાજબા છેડે ઓડાવતી બોલી. “ ના
બેન, ના. મ્હારાથી બાને પૂછવા શિવાય તમારા પૈસા લેવાય નહિ. અહો, તમારીપાસે કેટલા અધા
પૈસા છે ? ” ગરીબ બાળાને આટલા પૈસા ક્યારે લાગ્યા. પૈસા લેવામાટે લીલુએ અતિ
આશ્રદ કર્યો, છતાં, રાજબા એકની બે ચઈ નહિ. છેલ્લે લીલુ તેની માપાસે જવા તૈયાર થઈ.

અને બાળકેન્યાઓ ધીમે ધીમે ચાલી જતી હતી. રસ્તે ચાંલેતાં તૂટક તૂટક રાજબાએ
ઘણી વાતો કરી—“ મારા બાપાને મીલમાં વાગ્યું ને તે ગુજરી ગયા. અમે આસિયા છીએ,
એટલે બાને આજીવ છે. એટલેને તેનાથી બહાર નીકળાય નહિ હો. જેથી થઈ ઇંગવાનાં
લેવાને લોટ આપવા મારે જવું જોઈએ. મારાં બા તો જુઓને બહુ માંદાં છે. તોએ ઘંટી
ફેરવે છે. એ ઘંટી ફેરવવામાં તો બહુ મહેનત પડે હો. આપણને પરસેવો પરસેવો ચઈ
જાય. તમારે ઘેર અમારી ઘંટી જેવડી ઘંટી છે ? એક દરોડો બા નજી પર ગયોં હતોં ને
મને લાગ્યું કે બા માંદો છે ને તેને દળતાં બહુ મહેનત પડે છે, તોં બા આવે એટલામાં
હું દળી નાખું. પણ એ મ્હારાથી તો ઘંટી ફેરવ નહિ હો. પણ અરે લોટ દોળાઈ ગયો,
મારાં બાને દેવું કુખ થશે ? જો દળવાના પૈસા જોવાયા હોત-તો તો કાંઈ નહિ. આજે અમે
જૂખમાં સૂઈ રહેત-કાંઈ પ્રેમ આપી રહેતાં. પણ એ ઘંટોં અમારા ન્હોતાં. એ તો મટુ
શોદાણીના હતા. આપણાથી નેમાથી એક દાણે પણ લેવાય નહિ હો. લેઈએ તો બહુ પાપ

યાય ને લગવાનને ખોટું લાગે. લગવાન બહુ ધ્યાનુ હો. એક વખત અમારે એ દીવસ થયાં ઘરમાં આવતું નહોતું ને અમે લગવાનની માગા કરતાં હતાં. એટલામાં તો સુતાય શેઠાણીને માણસ અધમણુ ચોખા આપી ગયો. કેવાં લક્ષાં શેઠાણી ? ને લગવાન આપણાપર એવી એવી ધ્યા રાખે તેને ખોટું લગાડાય ? ખોટું લગાડીએ તો પાપ થાય. બે છોકરાં ખોટું બોલે, લુચ્યાઇ દોંગાઇ કરે, ચોરીઓ કરે, કોઇને છેતરે કે દુઃખ આપે તો લગવાનને ખોટું લાગે ને પાપ થાય. આ કહે છે કે છોકરાં કદી કદી કહ્યા કરે તો યાંધા નહિ પણ તેણે કદીએ પાપ ન કરવું જોઇએ. ”

આવી વાતોમાં રસ્તો પસાર થયો. ચોરડી આવી તેમાં પ્રુષ્ઠજ બેજ હતો. રાજ્યાની મા માંદા બાળકને ખેળામાં લેઇ દળતી હતી. રસ્તામાં બીજી વાતોમાં ચિત્ત પરેશતાં રાજ્યા રડતી રહી ગઇ હતી, પણ ખોલીમાં પગ ચૂકતાં જ-માંદી મા ધંડી ફેરવતી નજરે પડતાં જ તે રડી પડી. તેની માએ ધંડી ઉભી રાખી. સાથે અગાણી લીધુને જોઇ રાજ્યાને અનેક પ્રશ્નો પુછ્યા. પણ રાજ્યાથી એક પણ ઉત્તર વાળી શકાયો નહિ. તે રડતી રહી જ નહિ. લીધુ બોલી—“ આઇ રાજ્યાનો જરા પણ વાંક નથી હો, મ્હારા ધક્કાથી તે પડી ગઇ ને લોટ ટોળાઇ ગયો ” “ ટોળાઇ ગયો ? બસા ટોળાઈ ગયો ? ” કહેતાંજ સોનયા શીકી પડી ગઇ. તેનાં નેત્રો સજ્જ થયાં. “ મરુશેઠાણીને એમનો નહિ લાગે કે ગરીબ હોવાથી ધક પચાની પાડી છુટું બોલે છે ?-એ શંકાએ એનું હૃદય ઝિંન લિન્ન થયું. ગરીબાઇ-આવાના સાંસા તેમાં મરુશેઠાણીના દસરો ધઉં ક્યાંથી લાવવા ? એનો વિચાર થતાં, તે પરથી પોતાની દરિદ્રતા, કંગાલીયતનું ફરી બાત યતાં બાંછની આંખોમાંથી આંસુ વહેવા લાગ્યાં. પોતાનાં આંસુ લૂછવાનો યત્ન કરતી છતાં તેમાં નિષ્ફળ નીવડતી બોલી-જાની, રાજ્યા ! જાની. ગરીબનાં નશીબ ગરીબ જ હોય. સુખમાંસુખ ને દુઃખમાં દુઃખ જ લાગે. ” તે નિરાશાના ઉદ્ગાર કાઢતી લીધુ બાણી જોઇને બોલી—“ બેન તમે શું કરો ? અમારાં નશીબજ મોળાં છે. નહિ તો આપણાની જગીર શા માટે જમ થાય ને મુંબાઇ વેંચ્યા યારે આવે ? ” રાજ્યા તરફ આંગળી કરી, “ એના આપનો અકરમાન સ્વર્ગવાસ થાય ? ” બોલતાંજ-કરણ પ્રસંગ ચર્ચતાં જ, તેનાં નયનમાંથી આવણુ લાદરવાની શ્રુતિ થવા લાગી. માતાને રડતી જોઇ ખેળામાંનું બિમાર બચ્ચું ને રાજ્યા પણ રડવા લાગ્યાં. લીધુથી પણ રડી પડાયું. તે બોલી-આઈ તમે આટલા આ પૈસા લ્યો, તેના દાણા ને રાજ્યાના માંદા લાઇ માટે દૂધ લેજે. ” રડતીજ સોનયા અગાળ થતી લીધુના ચહેરા તરફ ટીપીને બારીકાથી જોતી કાંઇક કપકાભયાં રવે બોલી : “ ના બેન, ના. મ્હારાથી એ પૈસા લેવાય નહિ. હા, અમે ગરીબ બહુ કંગાલ થઇ ગયાં છીએ-દુઃખી અવસ્થામાં છીએ તો શું, પણ અમે પારકાં બાલકોને છેતરવાનું શાખ્યાં નથી. કંગાલીયત ગરીબાઇ, સુખ દુઃખ, ચડતી પડતી, એ સર્વ દુનિયાના નિયમો છે. છતાં ગમે તેવી વિપતિના સમયમાં પણ મનુષ્યે પોતાના ધર્મ-શ્રદ્ધાથી વિમુખ થવું જોઇએ નહિ. ” લીધુ બોલી, “ પણ આઈ મ્હને કાંઈ છેતરવું નથી. આપાએ એ પૈસા મારી મરજમાં આવે એ રીતે ખેળામાં વાપરવા માટે આપ્યા છે, અને મારી મરજ આ પૈસા તમને આપી દેવાની છે. ” બહુ આશ્વર્યે અતે પણ તે પૈસા સોનયાએ કશુંજ ન રાખવાથી લીધુ તે પૈસા ચોરડીમાં મૂકી ઝપથી પોતાના ઘર બાણી દોડી ગઇ. ઘ્યાનુ ઓકરી ! !

દાદરપાસેના ઝરખામાંજ માણેક બચુને મંગળા પોતપોતાની પ્રતળી ચક્ર રમવામાં

ચૂંચતાન થઇ ગઈ હતી. લીલુને દાદરપર જોતાંજ ત્રણે દોડતી આવી ને સાથેજ બોલી ઉઠી “ક્યાં તારી પુતળી?” લીલુએ ધીમેથી જવાબ દીધો “મહે” પુતળી ન લીધી. “શા માટે?” માણેકે પુછ્યું. લીલુ—“તે પૈસા મહે” એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા. “અચૂંકે કહ્યું. “અલી” બહેન તે બધા પૈસા તેને આપી દીધા તે કીક ન કર્યું. હવે તું સાથી રમીશ?” લીલુએ જવાબ દીધો—“તમે રમશો એ હું જોઈશ.” લીલુનો પિતા દીવાનખાનામાંથી બહાર આવતાંજ બોલ્યો—લીલુ ક્યાં તારી પુતળી?” લીલુ બાપપાસે ગઇ. તેનો હાથ પકડી વિનિતભાવે બાપ સામે જોતી ધીમે ધીમે બોલી—“આપુછ! તમે એ પૈસા મહારી મરછપ્રમાણે વાપરવા આપ્યા હતા ને? હું આપુછ, તે તમારે પાછા તો મ્હોતા લેવાને? મહે” તે પૈસા એક ગરીબ છોકરીને આપી દીધા છે.” બાપને મૌન મુખે પોતાના તરફ જોઇ રહેતાં જોઇ કાંઈક આજીજના સ્વરે બોલી—“આપાછ, તમે મહારાપર ગુસ્સે તો નથી થયા? જુઓને મ્હારે હવે પુતળી નથી જોઈતી, ને બીજાં રમકડાં પણ નથી લેવાં. આપુ! તે બહુ ગરીબ છોકરી છે હે. તેનો બાપ મરી ગયો છે ને તેની માને ધાવણો લાઇ છે. બધાં માંદાં માંદાં.” બાપ ગુસ્સે થયા હશે એ ધાસ્તીએ તેનો ગુસ્સો ઊતારવાને બાળાએ કહ્યું. બાપે તેની લાગણી-દયાદૃતિ વિશેષ તપાસવાના હેતુએ કહ્યું—“મ્હને ગુસ્સો ચડ્યો નથી, પણ બહેન, હવે તું સાથી રમીશ? જો મંચ, અચૂંક ને માણેકને આ પુતળીથી રમતાં કેવો આનંદ થાય છે?” લીલુ બોલી, “આપુ એતો ખરું કે મ્હારે પુતળી નથી, તેથી બગાડી રમી શકાશે નહિ. પણ એ પૈસાના દાણા ને દૂધથી એ ગરીબ માંદા કુટુંબને સુખ થશે. એ વિચારથી મ્હને આનંદ થશે.” બાપે સંતોષથી બાળક લીલુના કપાળ પર સુબન કર્યું. તેને તેની દસ પુતળીઓ મંગાવી આપવાની ઇચ્છા થઇ, પરંતુ તેની દયાજીવિત આવી રીતે લાક્ષણિકતાવાનું તેને થોડાં લાગ્યું નહિ, એટલે તરતને માટે તેણે મૌન ધર્યું.

લીલુની દયાજી લાગણી વિશેષ દ્રઢ થવા થણી વખત તેનો પિતા પુતળીનાં વખાણ કરી તેનું હૃદય તપાસતો, પણ હમેશાં લીલુ કહેતી કે—હા આપુછ, પુતળી બહુ મમ્મની હતી પણ ગરીબ કુટુંબને નવ આનામાં કેવું સુખ મળ્યું હશે?” આમ બોલતાં બાળકોનો આનંદ ઉભરાઈ જતો ને મણીલાઇ (તેનો પિતા) નાં નયનમાં સંતોષનાં કિરણો પ્રકાશી રહેતાં.

×

×

×

આજે ઇન્સ્ટીટ્યૂટ (એક તરફનો મેજો) હતું. જે ૩ ૨૨-૩ નજીકનું વિશાળ મેદાન તેને માટે રોકવામાં આવ્યું હતું. સઘળા પૈસા લોકોપયોગી સુકાર્પિમાં વપરાવાના હોવાથી સર્વ કાંઈ આગ્રહ ને ઉત્સાહપૂર્વક તેમાં લાગ લેતાં હતાં. તેમાં લખલ થવાની શી, સ્વર્ગ જોવાની શી, નદીમાં સ્નેહ કરવાની શી, વગેરે-વગેરે મગી દસબાર રૂપિયા ખર્ચ થતું હતું.

પિતાની સાથે લીલુ ઇન્સ્ટીટ્યૂટ જોવા જતી હતી. પણ હમેશની માફક આજે તે રમતી. દોડતી કે કુદતી નહતી. કંઈક વિચારમાં તે રોકાયેલી જણાતી હતી. મેદાનની નજીક પહોંચતાંજ જેડના મંજુલ સ્વરો કાનને અને રોકાનીની સુન્દરતા આંખને તૃપ્ત કરવા લાગી. લીલુ ધીમેથી બોલી—“આપુછ?” તેનું બોલવું એટલું ધીમું હતું કે મણીલાઇ તે સાંભળી શક્યા નહિ. લીલુ પ્રીતીથી બોલી—“આપુછ?” જાણના સ્વરમાં અજબ જેવી નરમાસ જોઈ પિતાનું ખ્યાન ખાસ ખેંચાયું. તેણે જવાબ દીધો—“હું લીલુ?” “ઇન્સ્ટીટ્યૂટમાં બધી મળીને એક માણસની શી કેટલી બેસે છે?” મણીલાઈ બોલ્યા,—પુછવાનું કારણ તારે શું કામ છે,

ખંડેન ? “ પણુ મ્હને કહોને ” આપે કહ્યું—“ ત્યારે સાંભળ આશરે દસ બાર રૂપિયા. ”
લીલુએ પૂછ્યું—“ ત્યારે હું જોવા ન આવું તો ? ” આપ હસ્યો ને બોલ્યો—લીલુ તું આવી લોકી
ક્યારની બની ગય છે ? દસબાર રૂપિયાના અર્થથી કરે કે ! ગાંડી છોકરી ! ! ” લીલુ—“ ત
પિતાશ, એમ નહિ. જુઓને એ દશ રૂપિયા મ્હને આપો—મ્હારે ટ્રેન્સીફર જોવા નથી
આવવું. ” આપ “ ટ્રેન્સીફર જોવા નથી આવવું ! કેવી વાત ! જોને હમ્મરો માણસો ભેગાં
થયાં છે. કંઈ વખતોવખત આવી તક મળી શકે છે ? પણુ આવું સરસ જોવાવું મળીને તું તે
રકમવું શું કરીશ, બેટા ? ” લીલુ—“ બાપુજી તમે રંજ આપો તો તે રૂપિયા મ્હારે ગ્રામ-
બાને આપવા છે. એટલા રૂપિયામાં તે પાતાના વતનમાં પહોંચી જશે. અને તમે રંજ
આપશો તો સુલમાંથી મ્હને ઇનામમાં મળેલી જોડણી હું રાજબાને આપીશ. બાપુજી. મ્હારે
ટ્રેન્સીફર જોવા નથી આવવું. ” આપ—“ પણુ લીલુ આવી જોવાની તક ફરી નહિ મળે. કારણ
કે ટ્રેન્સીફર કંઈ વખતોવખત થાય નહિ અને વળી આ તેનો છેલ્લો જ દીવસ છે, તારી
સહીયણીઓ ને નિરાળની છોકરીઓ સર્વ તે જોશે ને તે વિચે વાતો કરશે ત્યારે તને કેવું
લોભશે ? વળી ટ્રેન્સીફરની ઉપજના પૈસા લોકોપયોગી કાર્યમાં વપરાવાના છે, એટલે તું
જોઈશ તો પણુ તેનો સફ્ટઉપયોગજ થશે. ” લીલુ—“ ખરી વાત, પિતાશ ! પણુ આવાં બહોળી
ઉપજવાળાં ખાતાંને મ્હારા દસબાર રૂપિયાથી કંઈ જોડું થાય તેમ નથી, વળી આવાં બહોળાં
કામોને માટે બીજાં ફંડ વગેરેથી પણુ મદદ મળી શકશે. પણુ આવાં ગરીબ કુટુંબોને માટે
બાપાશ કહી પણુ ફંડ થયાં છે ? આવાં ગરીબ અનાથ કુટુંબોને માટે મુંબાઈના શ્રીમતોને
કહી પણુ વિચાર દિવસ થાય છે ? અને કદાચ થયો હોય તો તેને માટે કંઈ આગળ પગલાં
ભરાયાં છે ? માટે પિતાશ મ્હને તે રકમથી એ ગરીબ ને લાચાર કુટુંબને વતન માફકવાની
રંજ આપો. વળી બીજાં જો બ્યારે બ્યારે ટ્રેન્સીફરના આનંદની વાતો કરશે ત્યારે ત્યારે
રાજબા મા ને લાઈ સહીત વતન પહોંચી હશે અને સુખી હશે. એ વિચારથી ટ્રેન્સીફર જોવા
કરતાં મ્હને વધારે આનંદ થશે. ” લીલુને ઇન્જાનુસાર વર્તવાની મણીભાઈએ રંજ આપી.
ટ્રેન્સીફર જોવાના આનંદનો ભોગ આપી તેણે લાચાર કુટુંબને તેની ઇન્જાનુસાર વતન મોક-
લ્યું. આ સુકાર્યથી તેને ઘણો આનંદ થયો. હુંકી સુલમાંજ સુરતનાં “ વનિતા વિશ્રામ ” ના
લાભાર્થી ફરી ટ્રેન્સીફર થયો. આવી સંસ્થાઓની આપણા સમાજ ને દેશને કેટલી અગમ્ય
છે ? એ પ્રજા સમજવાટી આગળ કરતાં પણુ સરસ ટ્રેન્સીફરની જોડવણુ થઈ અને તેમાં
લીલુના પિતાએ લીલુને અધિક ઉત્સાહથી ડ્રેવી બધું બતાવ્યું.

ખંડેન ૨—

રમણિમણિમાલા.

દેવીઅધોરકામિની.

(ગયા અંકના પૃષ્ઠ ૫૧ થી ચાલુ.)

એક દિવસ રાતના એ વાગ્યાને સમયે મ્હારી પયારી આગળ ઉત્તી રહીને તું જોડી,
હું જાઉં છું. આંખ ઉઘાડીને જોઉં છું તો તું કપડાં પહેરીને નેપાર થઈ છું. મ્હેં કહ્યું
આ સિવાયની રાતે કંઈ જાઉંશી ? ને કહ્યું— વિધવા આગળીને છોકરા પગે

પીડાય છે. તેને જોવા જઈશ. ' આઠણીને બીણું કોઈ નહોતું. એકનો એક પુત્ર એક એ. (ઇન્દર) પાસ થયેલો હતો. એ છોકરો તાવના રોગમાં ઘડીપણ થઈ રહ્યો હતો. દર મારે ડાકટર પરેશ બાણુને જોવાવ્યા હતા. મ્હને એ વખતે એ બધી વાતની કાંઈ ખબર નહોતી..... મ્હારી રજા મળતાં તું કાંઈ પણ ફીકર નહીં રાખતાં એવી ઘેરબધારી રાતે પગે ચાલીને રોગીઓની સેવા કરવા ગઈ. સાથે રોગીના, ધરનો ચાકર હતો. તેના હાથમાં ફાનસ હતું. ”

બાંધીપુરના ડાકટર શ્રીયુક્ત કામાખનાથ બંદોપાધ્યાય લખે છે; ' એક દિવસે એક વિદ્યાર્થીએ મેડિકલ સ્કૂલમાં મ્હને કહ્યું કે અહિં એક આશ્વર્યકાર ધનવાનની એક સગી રોગથી ઘણીજ પીડાય છે. એ સગીને મહિના દોઢ મહિનાની એક છોકરી છે. તેની સેવા ચાકરી કરનાર કોઈજ નથી. ખાવા પીવાની પણ કાંઈ ગોઠવણ નથી. તેનાં સગાંવહાલાં કાંઈ તેની ખબર લેતાં નથી. વિદ્યાર્થીને મ્હોંએ આ વાત સાંભળીને મ્હને અત્યંત દુઃખ થયું. દુઃખ નિવારણનો શો ઉપાય કરવો, એ વિચારમાં હું માશ (અધારકામિની) ની પાસે ગયો અને તેમને બધી વાત કહી મ્હારે મ્હોંએ બધી વાત સાંભળીને એમણે તન્તજ ચાકરને ગારી લેવા મોકલ્યો. અને મ્હને સાથે લઈને એ અનાથ નારીના ભાગ્યા નુકસાન ધરમાં આવી ઉભાં રહ્યાં.

આવીને પહેલાં તે મળમૂલના લેણાં બાળોતીઆં એ ધરમાં આમતેમ પડેલાં હતાં તે લઈને ઘાઘ નાંખ્યા. આ જોઈને મુતો ચૂપજ થઈ ગયો.

મુવાવડી ઘણીજ ગંદા બીજાનામાં સુઈ રહી હતી. દેવી અધારકામિનીએ પોતાને ઘેરથી વસ્ત્ર, તથા એકવા પાથરવાનું લાવી આપ્યું. અને મુવાવડીનાં કપડાં બદલાવીને તેને બીજાનામાં મુવાડી. તેમની સેવાથી પ્રસન્નતામાં એક પ્રકારની શક્તિ આવી અને તે જોલી ઉઠી: “આ, હવે મ્હને આજ શુવાડી. ”

એકવાર બાંકિપુરમાં એક સરસ્વપાઈ આવી. તેમનામાંનો એક આદમી ટાઈફાઈ તાવથી પીડાવા લાગ્યો. હાય ! બિચારો જે પૈસા રળીખાવા ધરખાર છોડીને આવ્યો હતો. અહિં, એની કોણ ચાકરી કરે, અને એ બધું પણ ક્યાં ? એપરિણ જાણીને કાંઈ એની ચાકરી કરવા તૈયાર થયું નહીં.

દેવીઅધારકામિનીને ખબર મળતાં એ અગણ્યા આદમીને એમણે પોતાના ધરમાં આશ્રય આપ્યો, તેની દવા કરી, તેની સેવા કરી અને આખરે તેને સાજો તાજો કર્યો. આ દેશમાં નારીની એવી ઉદારતા અને સેવાનાં દર્શન ધણું થોડાં જોવામાં આવે છે.

દેવીઅધારકામિનીની સેવા સંબંધી સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચંદ્ર મણુમદાર મહારાજ પોતાના ' સ્ત્રી ચરિત્ર ' ગ્રન્થમાં લખી ગયા છે:— ' મિહાર પ્રાન્તમાં નારિયેજ એક મુરકેલીથી મળી આવતી વસ્તુ છે. એકવાર અધારકામિનીને જેવાર નારિયેજ ભેટ મળ્યાં. એમણે એના એક જાતના મીઠા રોટલા બનાવીને નિશાળના છોકરાઓને બેઠેઆ. વિદ્યાર્થીઓ આ મીઠાજ ખાઈને ઘણા ખુશ થયા. આ સામાન્ય વિષયનો ઉલ્લેખ એટલા મારે કરવામાં આવ્યો છે કે અધારકામિની ત્હારખાઠ ઘણા થોડા વખતમાં પરાપકાર વ્રતમાં એટલા બધાં અનુરાગી અને ઉત્સાહી થયાં, કે ગારકાઓની સેવા તેમના શ્રવનનું મુખ્યકાર્ય થઈ પડ્યું. ગમે ને

જાતના લોક કેમ ન હોય, મ્હેન્ટા દરમજવાળા હોય, કે ધણી નીચ જાતીના હોય, પણ સં-
કટમાં આવતાં સાધ્વી અધારકામિની ત્હેમની જીવામાં આત્મસમર્પણ કરતાં.

દેવીઅધારકામિનીની સેવાના આ વર્ણનની સાથેસાથેજ ત્હેમના સાહસની એક
વાત કહીશું. એક વખત ત્હેમના પાઠાસીના ઘરમાં આગ લાગી હતી. પણ બીજા લોકો
જાહેરે એ આગ જોઈને ખાલી બુમાબુમ કરતા હતા ત્હારે અધારકામિનીએ પોતાની
એક મ્હેન્ટી શેતરંજ પાણીમાં ઘોળીને બળતા લાગણિપર નાંખી દીધી અને પછી રાત્રી
એના ઉપર પાણી નાંખ્યા કર્યું. આથી આગ હોતવાઈ ગઈ, અને ગરીબનું બુધ્ધુ બચી ગયું.

૬

દેવીઅધારકામિની સ્વામીની સાથે થોડા દિવસને માટે પ્રવાસે નીકળ્યાં. વિવિધ સ્થળોએ
ફરતાં ફરતાં ચિત્રકુટ આવી પહોંચ્યાં. અધારકામિની પ્હેલાં કેાઇ દિવસ ધાંડસવાર થયાં ન-
હોતાં. પણ આગળ જણાવી ગયા છીએ તેમ ફલાણું કામ તો મ્હારાથી થઈ શકે નહીં એ
શબ્દો તો ત્હેમની પાસે હતાજ નહીં. ચિત્રકુટ જોઈને આવતાં ધાંડસવાર થવાંની જરૂર
પડી તો એમણે છ સાત માઈલ સુધી ધાંડઉપર સવારી કરી.

એક તરફ એમનું સાહસ આટલું હતું ત્હારે બીજી તરફ એમનું નારીહૃદય કુસુમ
કરતાં કામળ હતું. આ પ્રવાસમાં જાનકી કુંડ આગળ ત્હેમણે પંડાઓને મ્હેંચે સાંભળ્યું
કે આ કુંડમાં સીતા દેવી વનવાસ સમયે સ્નાન કરતાં હતાં. અધારકામિનીએ બાહ્યર્થી
હોવા છતાં પણ, સ્ત્રીજાતિની આરાધ્ય દેવીરૂપ સીતાજીને માટે સન્માન દર્શાવવા એ કુંડમાં
સ્નાન કર્યું અને ઈશ્વરપાસે સીતાજી જેવા ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરી. સીતાજીના જ્યો
ચરિત્રને માટે પ્રાર્થના કરવાનું કારણ એ કે એ પોતે પણ સીતાની માફક પતિ પ્રેમનાં
બુખ્યાં હતાં અને ત્હેમનું હૃદય પ્રેમવ્રતનું ઉદ્યાપન કરવાનું અભિલાષી હતું.

દેશાટન કરી આવીને બાંકીપુર પહોંચ્યાંજ પાછાં કામમાં જોડાયાં. એ સમયે બોઝન
સાહેબ ચીફ મેક્ટેરી થઈને બાંકીપુરથી કલકત્તે જતા હતા. જતાં પ્હેલાં એ દેવીઅધાર
કામિનીની નિશાળ જોવા ગયા. નિશાળ જોઈને ધણા ખુશી થયા અને કર્યું 'સ્ફલ જોઈને હું
ધણે ખુશી થયો છું. વિદ્યાવતમાં આણું કામ કુમારિકાઓ કે વિધવાઓ કરે છે. સ્વામી અને
પુત્ર સાથે આટલું કામ હાય ધરનાર મ્હેં આજ સુધી કોઈ જોયું નથી.'

હવે હું દેવીઅધારકામિનીના સ્વભાવની તેજસ્વિતા અને અન્યાય મટાડવાના પ્રયત્ન
સંબંધી એ એક વાતો કહીશ.

સન્યાસીચરણ નામનો એક યુવક આસામના મ્હાના બગીચામાં કામ કરતો હતો.
ત્હાં આગળ એનું નામ ચોરીના એક જુદા મુકદ્દમામાં લખાવવામાં આવ્યું. તે પોતાને
લાચાર હાલનમાં જોઈને ત્હાંથી પલાયન કરી ગયો અને દાનાપુર આવી ઉભો. પણ અંગ્રિ
જેનું વારંટ કાંઈ એથી રોકાયું નહીં. સન્યાસીચરણને દાનાપુરમાં પકડવામાં આવ્યો
અને ત્હેને બાંકીપુરની જેલમાં પુરવામાં આવ્યો. આ નિરપરાધી યુવકની દુર્દયાની વાત
સાંભળીને અધારકામિની જાતે જેલમાં ખચર કહાડવા ગયાં ત્હાં જઈને એ યુવકને
ધ્યાં. યુવક આંસુ ભરી આંખે પોતાના દુઃખની કહાણી કહેવા લાગ્યો. અધારકામિનીને
કેની વાનઉપર વિશ્વાસ ઉપજ્યો. જીંજીવણ સાપની માફક માથું ઉઘું કરીને એ બાંકી
ધ્યાં, 'આંખ અન્યાય ગમે તેમ કરીને રોકાવીશ.'

પૈતાનું વચન એ હમેશાં પાળતાં. ત્હાંથી આવીને એમણે પૈતાના એક સગાને આસામ મોકલ્યો અને આસામના આગેવાન વકીલ ત્રીયુક્ત રામદુર્લાલ મજમદારને એ મુકદ્દમામાં વકીલ ધ્યાં. ત્હેમની નિરુપાર્થ દ્વડતથી સન્વાસીચરણ દેદમાંથી છુટી ગયો.

ત્હારખાદ એક વખત કાર્થ સ્ત્રી ઉપર બળાકાર થયો. આ ખખર સાંભળીને ત્હેમને પીતો ખૂબ ઉઠળી ગયો. ત્હેમનાથી શાંત બેસી રહેવાયું નહીં. મુપ્રસિદ્ધ બેરિસ્ટર મનમોહન ઘોષને એ સંબંધી એક પત્ર લખ્યો. બીજી તરફથી લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નરની પત્નીનું પ્ધાન એ તરફ એમનું. લેડી ઇલિયટે એ તરફ લાગણી બતાવ્યાથી એ બળાકાર કરનારને પાંચ વર્ષની કેદની સજા થઈ.

પણ હાથ! આટલો સખ્ત પરિશ્રમ ત્હેમનાથી વધારે વખત સહન થઈ શક્યો નહિ. શરીર લાગી ગયું. નખળાઈ દરેરાજ વધતી ગઈ, અને જ્નેતજ્નેતામાં એમના મુખ કમળઉપર મૃદુની ઊંચા છવાઈ ગઈ. આથી બધાને ઘણો ખેદ થયો. પણ જેતું મૃત્યુ. એટલું પાસે હતું ત્હેમને કંઈ કર લાગ્યો નહીં. શરીરમાં બળ ન રહ્યું ત્હારે મનની શક્તિથી કામ કરવા માંડ્યું. આ સમયમાં એમણે પૈતાના સ્વામીને લખ્યું છે. “ત્હારે કામ આવી પડે છે ત્હારે ગમે ત્હાંથી બળ પણ આવી જાય છે. મ્હને આશ્ચર્ય એજ થાય છે કે મ્હારાથી આટલું બધું કેવી રીતે થઈ શકે છે. મ્હારે માટે પ્રાર્થના કરજે કે જેથી ત્હેમને વધારે ઉપયોગી થઈને મરી શકું.....એક દિન આવાં પત્રો વળી શકશે નહીં પણ ખેર, ઘણી સારી વાત. ત્હેને માટે તૈયાર છું.”

દેવીઅધોરકામિનીનાં એ બધાં કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને સ્વર્ગસ્થ પ્રનાપચન્દ્રે લખ્યું છે. “અધોરકામિનીના દૃષ્ટાન્તે બાંકીપુરના સ્ત્રોમડળમાં ખગલગાટ મચાળ્યો હતો. આજે રેલગાડીમાં મુસાફરી કરનારી સ્ત્રીઓને માટેના વિશ્રામસ્થાનમાં, તો કાંચે સ્ત્રીજાતિના ઉપર બળાકાર કરનાર દુરાચારીઓને માટે સરકાર પાસે અરજ આપનામાં, તો વળી બીજે દિવસે વાર્ષિક ધર્માનુષ્ઠાનમાં, એવી રીતે અનેક જાતનાં સન્ધર્ભમાં ત્હેમનો અત્યંત ઉત્સાહ હતો.

પ્રનાપચન્દ્રનાં આ વચનો વાંચીને એક બીજી વાત પણ સ્મરણમાં આવે છે. અને તે એ કે, અધોરકામિનીના જીવનની અસર બાંકીપુરની અનેક સન્નારીઓઉપર એવી પડી હતી કે એમાંની કેટલીક મહિલાઓ ઉત્સાહી થઈને દેશકલ્યાણના કામમાં પ્રેરાઈ હતી.

ધીમે ધીમે દેવીઅધોરકામિની પરચોકની યાત્રાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. આ સંસારમાં જે જરાપણ આસક્તિ હતી તે કહાડી નાંખવાને માટે સાધનામાં જ્નેડાયાં. આ સમયે પૈતે ડાપરીમાં લખે છે કે, “એમ લાગે છે, કે અંદિનું મ્હારું કામ પુરું થયું છે. આજ પ્રાર્થના કરી કે, હવે આ દેશમાં ગમતું નથી. જે દેશમાં જન્મ્યું છે એ દેશની સઘળી વસ્તુઓ આજથી મ્હને બતાવો. આ દેશની માયા મટાડીને એ દેશની માયા વધારો. આ ભિક્ષા પૂર્ણ કરો.”

આયોનિક કાર્મસી

માં

જનતી સાધારણ ઉપયોગની દવાઓ.

લીવરફોસ્ફોસ—જવર મિન્ટુ. દરેક જાતના તાવ ઉપર લાગુ પડે છે. ઘણીજ
હતી અને અસરકારક દવા છે. રૂ. ૦-૪-૦

જર્મીસાઈડ—જલુવિનાશક. ચેપી કે જેરી વગુના વિષને કાપી નાખે છે

રૂ. ૦-૮-૦

પલક ધ્યુરિક્સાઈંગ સોલ્યુશન—રક્તરોધક લોહીવિકાર ઉપર ઘણીજ અસર
કરે દવા રૂ. ૧-૦-૦

લીવર સોલ્યુશન—જાડાની કબજબાત વગેરે દુર કરે છે. પ્રેટ સાફ આવે છે
ને શુષ્ક લાગે છે. રૂ. ૧-૦-૦

એન્ટિએથ્રિક મલમ—આમળીના દરેક ગેગ ઉપર કહોતું અટકાવી જલદી રુઝ
લાવે છે રૂ. ૦-૪-૦

એ ઉપશત દરાજનો મયમ, ખીલનો મયમ, કોસેરા, ખેગ વગેરેની સંખળી જાતની
કેમીર દવાઓ બનાવવામા આવે છે.

વધુ ખબર માટે તથા નમુના માટે લખો —

(પ્રોફેસર ગજજરની) આયોનિક કાર્મસી.

ગીરજામ, મુ'બઇ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો “સૂર્યો પેડિત થાય, રસજ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબજનનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ છાંયો અને દ્વેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનાં ખરાં દંપ્ત્યાણુ કરવા “શક્તિમતી અને હત્તાહિની અને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની “દંપ્ત્યાણુ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે;” પતિભક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉત્તર કરે અને તેના આંતર-વિકાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના હૃદયતરંગ ભેળવી દઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સંકલ્પતા છે. “સીવિના શૃદ્ધ નથી, શૃદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાગ્ય નથી... “શ્રીની ઉત્તતિવિના દેશની ઉત્તતિ અશક્ય છે.”

[વર્ષ ૮ મુ.] ઈ. સ. ૧૯૧૦ દીસેમ્બર:-માર્ગશિર્ષ. વિ. સં. ૧૯૩૭. [અંક ૪ થી,

જ્ઞાનસુગન્ધ.

ગુણાઝા ગવરી માતા.

(મારુ સ્વરુપનું એક સુન્દર દર્શન.)

નયી આશા ટવના આયુ, નયી ડાઢી વિના ફૂલ;
નયી પૃથ્વી વિન પાયો, નયી માતા વિના ફુલ.

* * * *

વોતિયાં સ્હાંજ ને વ્હાળાં તે પછી વહુ વર્ષનાં;
મૂલ્યો નયી હજી, માતા ! હાસ્ય તે તુજ હર્ષનો.

આમના વર્ણથી આંજી વિશાઢો તુજ આંસડો;
આમના મેદમાં જોતી દષ્ટિ તે તાહરી વડો.

મરેલા માવથી. અંગે ડોલતો કુલહાધિનો;
હિળો, ગુણવર્ત્તા તું, મ્હોટે ચાંલે સુહાગિણી.

સાદી શોભાથી શોભાતી, ધર્મીલી કુલધામેતી;
રામલે રંગ રંગેલી સેવિકા ઘનદયામની.

પ્રાસ્વધો, પુણ્યનાઢી, ને પાપપાવનકારિણી;
ધૈર્ય ગામ્ભીર્યથી ધીંગો, દેવિ ! તું દુઃસહારિણી.

હેત વાત્સલ્યનાં વહેને હૈયાનું પૂર ગાજતું;
ધર્મમૂર્તિ પિતા મહારા, મક્તિની મૂર્તિ, માત ! તું.
સદા સૌભાગ્યવન્તી, ને સ્વામીસેવા પરાયણ;
વ્રતાળી, શાન્તિથી શીઠી, ઇજ ત્હારાં રસાવન.

* * * * *
ઓ અભિજાત આર્યાઓ ! ઓ આર્યો સહુ મોમના !
સુણો આ વેદની ગાથા, મન્ત્ર આ જોમના.
પિતૃ દેવો ભવ, માજી ! માતૃ દેવો ભવ, પ્રિય !
સર્વે કુલાશ્રમો નિત્યે હજો ય માવનામય.

ન્યાનાલાલ દલપતરામ કારે.

(મગવદ્મીતાના ભાષાન્તરનું અર્પણ.

કાવ્યકુંજ.

રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

શિખરું સખિ ! અંક વશીકરણની વાત જો,
આજ અચરજ રહેં દીકું,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

ધોળી ફટક તણ બગલા કેરી ખાંખ જો,
કાયલ બોલે જગ રીઝે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

સોળસે ઝોખી તણ રાધા સરખી રાણી જો
કૂબળામાં મન મહોયું,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

કુલ અતિથે દેસૂડાંના ચોલે જો,
કોડી ગુલાબ મન લોલે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

એવું વિચારી સખિ ! ઝુલ્જો નર ને નાર જો,
“રંગીલ” ગુણે જગ રીઝે,

કે રૂપથી ગુણ બહાલા રે.

(મુંબઈ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી મળેલું.)

હૃદય-દાન.

અર્ચન.

દશા કેવી પ્રિયે ! મહારા કળી ચક્રે શું કાંઈ તે ?
 હૃદયની વેદનાંચાં તો હૃદય વિષે કાંઈ શું બલે ?
 હૃદય મહારાં સુતું મુકી પ્રભુને ધામ તું ચાલી;
 વિધિના ખેલથી થક્યો, નજર મહારા ગમ ખાલી.
 ભગરથી મહાહું નહેને હું, અરે ! શું તે કહી જોઉં ?
 પ્રભુનાં શાક્ત પાસે તો બધું એ ધાન્યું જોહું.
 હૃદયમંદિર વસેલી છે મનોહર મૂર્તિ ત્હારી જે;
 હૃદયમંદિર મહિં કોરી હમારા પ્રેમ ઉસ્તાદે.
 હૃદે રમતી બધી ઉર્મી હૃદય નિયે સમી ગઈ છે;
 હૃદયના રંગ રાગોની અનક અબી થઈ ગઈ છે.
 હમારા મંદિરે શુદ્ધિ, હમારા મંદિરે શાન્તિ;
 હમારા સેવકો જુદા હમારી ભક્તિ છે જુદી.
 હમારા દેહનાં અંગો પ્રિયે તુંજ સેવકો ગણજે;
 પ્રિયે ! તુંજ પ્રેમ પુજનમાં, સદા શુદ્ધતાન બન્યા રહે.
 હમારા પ્રેમમંદિરે બળે છે પ્રેમદીપક જે,
 દીપાવે મૂર્તિ ત્હારી એ, કહી અંગો નહિં ધાયે.
 હમારા મંદિરે નીત્યે ભગરની ગમ જહેકે છે;
 હમારી પ્રાસનાઓ સૌ હૃદયમંદિર રમી રહી છે.
 બલે પ્રેમે જકાઈ તું હમારા શુદ્ધ મંદિરે;
 પ્રીતે મહાશું ત્હને નીત્યે ભગરથી પ્રાણ અર્પીને;
 પરંતુ હુઃખની કાળી, કહું કોને, પ્રિયે ! મહારી ?
 હમારા દર્દની પીઠા ન કાંઈએ કળી બાણી.
 ભરાવી મોહની પાશે, નજરથી દુર થઈ તું તો;
 સહન કરશું અમો સહુ તે પ્રિયે ! નાં દોષ તે ત્હારો.
 પ્રભુને જે રૂચ્યું તે તો ખરા દીલથી સહી છેવું;
 ખરો સતોષ એમાં છે, મળા એમાં ખરી દેખું.
 પ્રભુના ન્યાયમંદિરે બધો ઈન્સાફ સાચો છે;
 હમે તો બાહુડાં એનાં, પતાનો પ્રેમ સાચો છે.

વિબુધ.

કાન્તિની પ્રતિકૃતિ નિરખતાં.

ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ કાન્ત સદાય સારી,
ઓ કાન્તિ ! કાન્તિ ! તુજ પ્રીત સદાય પુરી !
પ્રીતિની પ્રાપ્તિ તુજ કાન્તિ ! નાહ અધુરી:
લોભે તથાપિ દિસતી અધુરો અધુરી !

તહારી પ્રતિકૃતિની આકૃતિ એક આંહા:
કિન્તુ સ્મરાય બહુ આકૃતિ એજ જોઇ !
સ થે મળ્યા ! સહવર્યા ! મળશું કદાપિ,
ક્યારે તથાપિ સહવાસ કૃશે ફરીથી ?

પ્રીતિ પુરી : તદાપિ એ અધુરી અધુરી
તૃપ્તિ થતી ન ઉરની રસપાન કેરી !
“ આશ્વાસન ” પ્રિય ! તહને દિધું પ્રીતિ ધારી
તે તેજ પ્રીતિ વધી આજ બની અનેરી !

બહાલા ! અહીં જીવું જીવન પ્રીતિ કેરું !
છે એજ મિથા ! કંઈ સાથ ન લેઇ જાવું !
તૃપ્તિ તથાપિ ન થતી રસની કદાપિ,
ઇચ્છું વિહાર જ સદા રસકુળ માંહી !

ચન્દ્રોદય.

રાગ (ગજવ—સાખી)

મનોહર ચન્દ્ર રજનીમાં રૂપેરા તેજમાં ન્હાતો.

(સાખી) ભુજા ઉંડા બ્યોમમાં ચંદનને ચમકાર;
ચોભાતી આ શર્વરી કરતી કાંઈ વિચાર.

મલયની ગંધ ને વાહી વિમલ આ વાયુ પ્રસરાતો,
નિશાની વેણીને રનેહે રૂડાં પુવડાં થકી ભરનો.—મનોહર.

(સાખી) તારા ઝીણા નેત્રથી નિરખી સૃષ્ટિ સાર;
મન્દ મન્દ આલાપતા મધુર ગાન અકતાર.

મરિતાને સુતી જાળી અધરસ ચાખવી મથતો,
તરલ વારિ વિષે વસનાં પ્રીતિથી અક થઇ બનો.

(સાખી) મધુરી બંસી વાજતી ક્ષેત્ર વિષે શી શાન્ત
હૃદયલાવ પીગળાવતા પ્રસરો સ્થળ એકાન્ત.

ચક્રારો પ્રેમની પ્યાસે દિસે નિશનાય સરકાતો
શ્રમન્તો ભૂંઝ ધીરેથી કુમુદ દલમાં સુવાદાતો—મનોહર.

(સાખી) બની બિચારી પહાવરી ચક્રવાકની ભેડ
રેાતી ચીસો પાડતી રંહ્યા અધુરા દોડ.

અભુમતી કુંજની અંચે વિભાકર ભય સંતાતો
વળી એ મેઘની ઠોરેથી કંઈ કંઈ ડોકીયાં કરતો—મનોહર.

(સાખી) શાન્ત રૂડી રજની વિષે ચાંપકનો સમુદાય
પામુલ ગંધ બ્યાપી રહી કહણી દળ ફરકાય.

સુધામય રેલ રેલાવી વસે ઉરમાંડી વહેંચાતો
તરેલો દિવ્ય ઉદસિને જગતનો જ્યોતિ ભેવાતો—મનોહર.

આધ્યાત્મિક

ભજન—સાચાં સીતારામ.

(ગોસ્વમીશંકર નાનું આમણું—એ રામ.)

“ પેલડીયાં અમ સાધુડાયાંના સાચાં સીતારામ; હો સાચાં
સીતારામ; હો સાચાં સીતારામ; પેલડીયાં—

“ પત્નીવૃત્ત ધારો, અવધ વિહારો;

“ કૌશલ્યાના નંદ, દયારય ઠેરા રામ. પેલડીયાં—

“ સીતાજીના સ્વામી, અચળ અકામી;

“ ભક્ત વત્સલ તમે રંધુ કુલ ભાણ; પેલડીયાં—

“ રાવણને મારો, વિખીપણ તારી;

“ ભક્તોને ઉગાર્યાં તમે કરો રૂડાં કામ; પેલડીયાં—

“ હરિજન વિરલા, વળી મન સરલા,

“ સતિલ ન જાણે કાઈ તમને રૂડા રામ. પેલડીયાં—

“ ધનશ્યામ મુન્દિર, વસો મનમન્દિર;

“ વિકસો હગરમાં મારા પ્રેમી તમે પ્રાણ; પેલડીયાં—

“ દુખિયાના રેવા, વિશ્રામને લેવા;

“ ભોળુડીયાં ને એક તમારું રહિયાળું નામ; પેલડીયાં—

“ સન્તોના સ્વામી, નમું શિરનામી;

“ કહું દે કાલર વાર પ્રેમથી પ્રણામ; પેલડીયાં—

વેદાસાગર દરજીવન.

વાર્તાલહરી.

શ્રદ્ધા

ધડીઆળમાં નવના ટકોરા થયા. હાથઢાપરથી જયંતિલાલે સળવળવા માંડ્યું. “આજ, જ્યાંને આટલીબધી વાર કેમ થઈ” એવા શબ્દોદ્ગારથી નયુમાએ પણ ધીરજ ખોઈ. અનેક તર્કવિતર્કની ચિંતામાં ગમગીન થયલી સુબદ્રા બોલી “કહીને ગઈ હોત તો પાછળ માણસ તેડવા પણ મોકલત જયંતિલાલભાઈ ત્હમારે બહુ ખોટી થયું પડ્યું. આટલીવાર થઈ તો રહેજ વધારે બેસે.”

જયંતિલાલના મ્હેરા પર પડતી નાના પ્રકારની રેખાઓ એના અંતરમાં ચતી ગઈ-મચલ સૂચવતી હતી. પોતાના અધિકાર, સ્વામિત્વ અને ગર્વનો તિરસ્કાર જ્યા કરતી ન હોય એમ લાગ્યું. યંત્ર મારક એના પગ હાંચકા ખાતા હતા પરંતુ એનો પિત્તો boiling point સુધી પહોંચ્યો હતો.

જ્યાના આજના આચરણથી જયંતિલાલ ગુસ્સે થઈ રીસાય અને સંબંધ તોડી નાંખે તો એના જેવા શ્રીમંત જમાધને ખોવો પડે એવી દહેશતથી સુબદ્રા બાકુળ હતી.

સાડા નવનો ટકોરા થયો. અલારસુધી રહેલું રામરામાકાર નયુમાએ બાંધ્યું. “લદા, પડોશમાંથી સંતોડને જ્યાની ગોડણ ચંદ્રાને ત્યાં મોકલ. ત્હેને પૂછી ભાળ કહાડે.” સાસુના ટુકમ અમલમાં મૂકવા વહુ ઉડી. “અરધી રાત થવા આની તોએ બારજેરખ-ડવાં શાં” એવું ડોસી ખીજવાધને બબડી. એવામાં આગલું બારણું ધકેલાયું અને જ્યા દાખલ થઈ. મા, દાદી કે કાન્ત તરફ જરાએ નજર ન કરતાં પોતાના ખંડમાં ગઈ. જતે સ્ત્રીઓના ખોળીઆમાં ત્હેના આવવાથી છવ આબો. પુત્રી અને જમાધને મિતઆકા-પનો પ્રસંગ આપવા બન્ને ત્યાંથી ઉડી મેડા ઉપર ગયાં.

કપડાં બદલી, પરસેવો ધોઈ નાંખી જેવી જ્યા ખંડ ખદાર આવી કે તરતજ જયં-તિલાલ તડૂક્યો: “કેમ, જ્યા, અત્યાર લગી ક્યાં હતી? અહિં” પડ્યો પડ્યો ત્હારી વર્ષ-ગાંડની ગોઠનો ગજરો પણ કરમાઈ ગયો, ને મ્હારે ત્રણ કલાક ખોટી થયું પડ્યું તે તો વ્હૂડ.” જવાબ વાળ્યા વિના પોતાના રમણના મ્હેરા પર જ્યા આંખ પાથરી રહી. ગુસ્સે થયેલા માણસને ત્હેના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ચૂપકીદીથી આપવામાં આવે તો ત્હેનો પિત્તો પુષ્કળ ઉકળી જાય છે. હિંચકા ઉપરથી ઉભા થઈ જયંતિલાલે ગજરો જ્યા ઉપર ફેંક્યો અને ત્હેના મ્હોડાની સ્લાખા પોતાનું મ્હોડું સમાંતર સપાટીએ રાખી મીનમન કર્યો: “પણ તું ગઈતી ક્યાં? આટલી રાત લગી મ્હને અહિં વા ખાતો બેસાડી તું ક્યાં બટકતી હતી? બોલ, ચલ ઝટ જવાબ દે, કેમ બોલતી નથી, ત્હારી છલ તો નથી કપાઈ ગઈને?”

જ્યાની આંખ લાલચોળ થઈ ગઈ. છાતી ધંચક ધંચક થવા લાગી. ત્હેનું મોંડે રીર લાલ લાલ થઈ ગયું. ત્હેનું આત્મગીરવ પ્રબલવી ઉઠ્યું. ગજરામાં ગૂંથેલાં શુભાળ-ભગરા, બકુલાદિ ફૂલ ચૂંથી નાંખી મોરી તરફ ફેંકી દીધાં અને બોલી ઉડી: “હું ગમે પાં ગઈતી. આટલા બધા ઉકળી શા માટે બદલ છે? જયન્ત.” આ શબ્દો તોફાન ભવે એવા ન્હોતા. “પણ તું ગઈતી ક્યાં? જવાબ દે. નથી કહેવું તો બસે, આ હું બોલો. આપણી આ ડેલી મલાકાત” — એમ બોલતાં ઓગલાના પગથીઆ ઉપરથી તે

સડકપર ઉતર્યો અને રસ્તે પડ્યો. જ્યાંએ જાગૃત્તું-બંધ કરી પોતાના ખંડમાં જઈ દીવે સળગાવ્યો અને ચૂંચવા બેઠો. પણ આજ સાંકળાઓમાં ખોટ બહુ આવતી હતી.

* * * *

દિવસ ટળતો હતો. મંદીરના વિશાળ એટલાઉપર યોગવાસિજ વંચાતું હતું. શૂદ્રને યોગસાધના સિદ્ધ ન થયલી એટલે શ્રવણ એકચિત્તે ન હતું. મંદીરની પાછળ સ્ત્રીઓની મેઢની યતી હતી. સ્થામે અચાલયમાં એક કઝાટની પાછવાડે રસ્તાપર પડતી બારી આગમ્ય ચાર પાંચ જુવાનો વર્તમાનપત્ર વાંચવાને બદલે ગમ્માં હાંકતા હતા. લગભગ આ ત્રણે મંડળોમાં એકજ વિષય ચર્ચાતો હતો.

ભાસ્કરરાવે અને કંચનરાયે પોતાનાં બાળકોનાં સ્નેહલક્ષ કરવાનો સંકલ્પ કરેલો. વેપારમાં ખોટ જવાથી કંચનરાયની સ્થિતિ નબળી થયલી છતાં ઉક્ત સંકલ્પ અમલમાં મૂકાયો હતો. જ્યાં અને જ્યતિશાલ ન્હાનપણથી સાથે રમેલાં, બહેનનાં અને સખ્ય અનુભવેલું, બહેની ઉમ્મરમાં ફક્ત એજ વર્ષનો તફાવત હતો. આજે જ્યતિશાલ ૨૩ વર્ષનો હતો.

વર્ષોના સહવાસથી, વિનોદ, અજ્ઞાસ અભિલાષાઓમાં અનુભવાયકાં મૈત્રી અને સહચારથી લેખનાં શુભન એક બીજામાં ભળી જવા ઉભરાયાં હતાં. બહેનના પિતા તરફથી લેખનું લક્ષ કરવાની તૈયારી પણ થઈ હતી. રૂઝવરીના વર્ષને લીધેજ લક્ષ થતાં અટક્યાં હતાં. દરમ્યાન મહિનાને અંતરે ભાસ્કર અને કંચન બંને જ્યાંથી આવ્યા હતા ત્યાં આશ્વા ગયા.

શોક અને સિંહરથ વર્ષ વીત્યે સ્નેહીઓ દંપતી થવાનાં હતાં. એવામાં જ્યાંની સાલગિરીને દહાડેજ બહેનનાં દીલ ઉચાં થયાં એ લક્ષને તિલાંશલી અપાઈ.

મંદીર અને અંચાલગમાં આજ એ બાબત ચર્ચાતી હતી. જે નિત્રાનાં સંતાનોના લક્ષના સંકેતની ભરતના અને ઉપદ્રાસના યતી હતી એટલુંજ નહિ પરન્તુ ગંધ રાતના બનાવથી તેઓ રાયતા હતા. સમગ્ર શુભન ખંટપટમાં ગાળનાર પુરુષો નમતે પહેરે યોગવાસિજ શ્રવણ કરે એટલે ઉજળા સંસ્કાર એમના જાગે એ અપુષ્પવત છે. એમની દષ્ટિ સાંકડી, અનુદાર, સ્વાર્થી હતી તેમ દષ્ટિ તેથી ચંદ્રિની મ્હોટી મ્હોટી વાતો કરતા એટલે પરિણામ કંપવું મુસ્કિય નથી. જ્યાં અને જ્યત્નના સ્નેહવિશેષનો પ્રસંગ યથાર્થ સમજી લેખની વચ્ચે શ્રેયેશો અણુરાગ દૂર કરાવી લેખને સુખી કરવાની વૃત્તિ તે ક્યાંથીજ હો; બહેને એ વિશેષ વધી જ્યાં રખડી મરે અને તવંગર જ્યાં પોતાના વમતી કુમારી સાથે લગન કરે એવીજ સર્વને વાંછના હતી.

સ્ત્રીમંડળમાં સ્વાભાવિક રીતે જ્યત્નને માટે કન્યા નક્કી થતી હતી. મુબદ્દા અને જ્યાંનાં દુઃખ તરફ દીપ્તોજ અતાવવાં કરતાં તે દુઃખ કેમ વધે-આવડી મ્હોટી છોકરી કરવા માટે સખમાં સખ મળ્ય તેઓ કેમ ખમે લેનો જાણે વિચાર કરતાં હોય તેમ બેરાં-ઓ એ વિષય ચર્ચાતાં હતાં.

અંચાલગમાં નવા અને જૂનાં વિચારવાળા જુવાનીઓ હતા. પેઢાળી લાલ રેશમી કાનનાં ધોતીઓ તેઓએ પહેર્યાં હતાં; ટોપી કઢાકી નાંખવાથી અરધું માથું છોલેલું અને

પ્રાયશ્ચિત.

થોડા સમય પહેલાં કાઠિયાવાડમાં નાંગા બાવાઓની જમાતો ફરતી. જમાતોમાં બાવાઓની સખ્યા ઓછામાં ઓછી પચાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણસોની રહેતી. જમાતમાં એક મખ્ય ગુરુ રહેતા. ગુરુ માથે મોટી જટા રાખતા અને ધ્યાન શિવાય બીજા કંઈ સંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પડતા નહિ. તે જમાતમાં ગુરુથી બીજા નંબરે એક બીજો આવેો ગણાતો, તેને કારભારી નામે સર્વે સંબોધતા. કારભારી માથે જટા રાખતો પણ જટા ઉપર માથે રંગીન રેશમી પટકો બાંધતો. તે ભગવાં વસ્ત્રો પણ પહેરતો. પણ તેના દમામ ગૃહસ્થને વિશેષ મળતો આવતો. તેને ચઢવા માટે એક ધણેજ ઉમદા ઘોડો જમાતમાં રહેતો. ઘોડો ધણેજ પાણીદાર હતો. તેજમાં બ્રિટિશ કમાન્ડરના ઘોડાની સરખામણીનાં આવી શકે. તેને લોઢાની સાંકળે બાંધવામાં આવતો. સર્વે સાધુઓ પાસે ચાલીને મુસાફરી કરતા. પણ હજારો રૂપૈયાની ચેલીઓ મુકવા અથવા તો જમાતની ઉધરાણીના ચોપડા મુકવા અથવા તો પરચુરણ સામાન માટે જે જે ગામેથી કુચ કરે તે તે ગામેથી ગામના પટેલ પાસેથી મફત વેડે ગાડું કઢાવી લેતા. જમાતની મુસાફરીનો ઉદ્દેશ બેવડો હતો. ધર્મને માટે પૈસા ઉધરાવવા અને લોકોમાં તે સવાયા દોઢા તથા બમણા કરી ધીરવા. દરેક ગામમાં જઈ જૂની ઉધરાણી પતાવી અને નવું ધીરતા. એ લોકોની ઉધરાણીના ત્રાસ અસહ્ય હતો. હાલના બારબાર માસની બોલીએ ધીરતા પકાણો તથા સીધીઓમાં એનો કાંઈક અંશ જોવામાં આવે છે. એક વરસની અદર પોતાના ગામડાઓમાં ફરી રહેતા. જમાતનો આવવાનો વખત નજીક આવે, અથવા તો ખબર આવે કે આજુ બાજુના ગામમાં જમાતનો પડાવ થયો છે કે દેહુદારોમાં ક્ષોભ થયો. મિંદગર્જનાથી જેમ હરિણીઓના ગર્ભપાત થઈ તીવ્ર વેદના અનુભવથી પડે એવી વેદના તેઓના હૃદયમાં થતી. તમારે ત્યાં ઉધરાણીએ આવે કે તુરતજ તમારે પૈસા અપી દેવા જોઈએ. ન આવે તો બધી જમાતને બોજન તમારે કરાવવું પડે. એટલે ધારો કે આજીય રોકડા લાઇ, સાડનું ખાતું પાડી આપું હોય તે રકમ તે કાણે ન આપી શકે તો બસો સાધુને તમારે મિષ્ટાન્ન જમાડવું ! એવા એવા ત્રાસને લીધે કહે છે કે ગવનમેન્ડને વચ્ચે પણ પડવું પડ્યું હતું.

સાથે જમાતમાં એક ત્રસિંહજની મૂર્તિને પાવણીમાં પધરાવવામાં આવતી.

ઉપર વર્ણવેલા ટોળામાંનું એક કાઠિયાવાડમાં ફરતું હતું. તેના કારભારીનું નામ ચેતનદાસજ હતું. કારભારીના હાથમાં સર્વે સીલીક તથા ઉધરાણીની તથા ધીરવારની વ્યવસ્થા હતી. દંકમાં પૈસા સંબંધી બધી ખટખટ ને કરતો. ગુરુજી તો માત્ર નામના દગ્ગા અમરેલી પાસેના બુદ્ધ નાના ગામ ભુતીયામાં ગગજ દાકોર કરીને એક રજપુત રહેતો હતો. પોતાના મંદ ૧૩ પ્રસંગે ખરચ માટે વીચ રૂપૈયા લાઇ ત્રીશનું ખાતું ચેતનદાસજને પાડી આપ્યું હતું. ગગજ દાકોરને ખબર મળ્યા કે બાવાજીની જમાતે દશેક ગાઉ ઉપર મુકામ કર્યો છે. તુરતજ તે બિચાગના હોશકોરા ઉડી ગયા. પૈસા ક્યાંથી લાવવા ? અત્યંત ગરીબાઈને લીધે ઘરમાં ધરેણું પણ નહોતું, કે નહોતું એટલી કિંમતનું રાચ રચીલું ! સગાં સંબંધી મિત્રો વિગેરે પાસે અત્યંત આર્જવથી કાકલુદી કરી પણ વ્યર્થ ! ચિંતામાં ખાતું પણ ન બાવે. આપણા હાલના કહેવાતા ઉંચા કુટુંબો કરતાં કહેવાતા નીચ કુટું

ઓમાં પતિપરાયણ સ્ત્રીઓ વધારે હોય છે. તેમ, ગગણ દાકોરની સ્ત્રી પતિપરાયણ હતી. પતિની ઉદારી મટાડવા અનેક પ્રયત્નો કર્યા, પણ કંઈ વળ્યું નહિ. પતિએ ગમરાઇ ક્યાંઈ નહોતી જવા વિચાર જણાવ્યો. અહીંયા રહીને પણ નથી ખાતા, નથી પીતા અને તમારા ચિત્તને કશુંય થયા કરે છે તો પછી બલે જાઓ એમ કહી સ્ત્રીએ પણ રજા આપી, બાવિ પોતા ઉપર બેહોરી લીધું.

પતિને ગયાને ત્રણ ચાર દિવસ થયા છે. સાધ્વી જમાતના ટોળાંની અને ચેતનદાસની વાટ જોતી ધરના ઉમરામાં ઉભી ઉભી વિચારમાં મગ્ન છે. સાંજના ચાર વાગવા આવ્યા છે. ગામના ચોરાપાસે ચેતનદાસનો ઘોડો, તેના જાતિસ્વભાવ પ્રમાણે વિશ્રામરથાન પાસે આવવાથી, હણહણ્યો. પતિપરાયણ સાધ્વીના હૃદયમાં વજાવાત થયે; અને પોતાને પાંચ છ માસનો ગર્ભ હતો તેનો પાત ચર્ધ ગયો. આવે વખતે સ્ત્રીઓ કપ્પથી ત્રિચર રહી ચાલતી નથી તેથી પોતે હોહ કરડતી, અંગે સંકોચતી, ટાડશે ઝાલીને ઉભી રહી. ત્યાંતો ઘોડા ઉપર ચેતનદાસ અને બાવાઓનું ટોળું ફળીઆમાં ધસી આવ્યું.

“ ગગણ દાકોર હય ? ”

“ એ તો ગામ ગયા છે. અને આપ પેલો દોલીઓ ઢાળી, ધરમાંથી ગોઠડું કાઢી, પાથરી બેસો. ” ધુનતી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો.

“ હ કે ! ગામ ગયા હય ? જખી બાબાજી છી સવારી આતી હય તખી લોક બહાર ગામ જાતે હય. અરે બહાર ગામ ક્યા જાય ? વહોં હોગા. અચ્છા કુચ્છ શીકર નહિ, આ જાયગા. ”

“ મહારાજ એમ કહુ વચનો બોલો માં. એ ગામ ગયા છે એ સાચીજ વાત છે. આપ ઘોડા ઉપરથી ઉતરો, ઘોડો બેંસને ખીલે બાંધો, સામા ધરમાંથી ખડ કાઢી તેને નાંછો, અને આપનો સર્વનો પણ જામવાનો બંદોબસ્ત થઈ રહેશે. ”

ગગણ દાકોરની સ્ત્રીનાં વિવેકી વચનો સાંભળી ચેતનદાસજીએ એની સામે દૃષ્ટિ કરી. સાચું જોતાંજ સ્ત્રીના મુખઉપર બાધિનાં ચિન્હો રપટ જોયાં. ચતુર હોવાથી સમજ ગયો કે એને કાંઈક ઉદર બાધિ છે.

“ બાઈ તુમકો કુછ ખીમારી હય ? ”

“ હા મહારાજ, પણ હવે જો તમે આ બાવાજીએને જરા દૂર ખસેડો તો હું જરા સામેથી મારી પાડોશજીને બોલાવું. ”

ચેતનદાસજીના હુકમથી બાવાઓ આઘા ખસ્યા. પાડોશજી આવી. તેની સહાયતાથી જે કાર્ય કરવાનું હતું તે કરી દાકોરની સ્ત્રી ખાટલામાં સૂતી, પાડોશજી પાછી ઘેર જતાં ચેતનદાસજીએ તેને પ્રથમ કર્યો.

“ બાઇકો કુછ ખીમારી હય ? ”

“ હા. છે ” પાડોશજી હુંકમાંજ પતાવ્યું.

“ કોઇ સ્ત્રીકા રોગજી ખીમારી હય ? ”

“ હા, છે તેની તમારે શી પચાત ? ” ખીજાએલો જવાબ મળ્યો

બાવાઓની જમાતનો કાંબારી વૈદ હોવાનો પણ દાવો ધરાવે છે. અને કેટલાંક સામાન્ય ઓસડોની ચીંટડીઓ પોતાની સાથે ફેરવે છે. તેથી બાવાજી બોલ્યા—

પ્રાચીનશિવ.

થોડા સમય પહેલાં કાઠિયાવાડમાં નાંગા બાવાઓની જમાતો ફરતી. જમાતોમાં બાવાઓની સખ્યા ઓછામાં ઓછી પચાસ અને વધારેમાં વધારે ત્રણસોની રહેતી. જમાતમાં એક મખ્ય ગુરૂ રહેતા. ગુરૂ માથે મોટી જટા રાખતા અને ધ્યાન સિવાય બીજી છતર સાંસારિક પ્રવૃત્તિમાં પડતા નહિ. તે જમાતમાં ગુરૂથી બીજા નંબરે એક બીજા બાવા ગણાતો, તેને કારભારી નામે સર્વે સંબોધતા. કારભારી માથે જટા રાખતો પણ જટા ઉપર માથે રંગીન રેશમી પટકો બાંધતો. તે બગવાં વસ્ત્રો પણ પહેરતો પણ તેનો દમામ ગૃહરથને વિશેષ મળતો આવતો. તેને ચઢવા માટે એક ધણોજ ઉમદા ઘોડો જમાતમાં રહેતો થોડો ધણોજ પાણીદાર હતો. તેજમાં બ્રિટિશ કમાન્ડરના ધોડાની સરખામણીમાં આવી શકે. તેને લોહાની સાંકળે બાંધવામાં આવતો. સર્વે સાધુઓ પગે ચાલીને મુસાફરી કરતા. પણ હજારો રૂપૈયાની ચેલીઓ મુકવા અથવા તો જમાતની ઉધરાણીના ચોપડા મુકવા અથવા તો પરસુરણ સામાન માટે જે જે ગામેથી કુચ કરે તે તે ગામેથી ગામના પટેલ પાસેથી મફત વેડે ગાંડું કઢાવી લેતા. જમાતની મુસાફરીનો ઉદ્દેશ એવડો હતો. ધર્મને માટે પૈસા ઉધરાવવા અને લોહામાં તે સવાયા દોદા તથા બમણા કરી ધીરવા. દરેક ગામમાં જઈ જૂની ઉધરાણી પતારી અને નવું ખીરતા. એ લોહાની ઉધરાણીનો ત્રાસ અસલ હતો. હાલના બારબાર માસની બોલીએ ધીરતા પકાણો તથા સીંધીઓમાં એનો કાંઈક અંશ જોવામાં આવે છે. એક વરસની અદર પોતાના ગામડાઓમાં ફરી રહેતા. જમાતનો આવવાનો વખત નજીક આવે, અથવા તો અખર આવે કે આશુ બાણુના ગામમાં જમાતનો પડાવ થયો છે કે દેણદારોમાં ક્ષોભ થતો. મિંદગર્જનાથી જેમ હરિણીઓના ગર્ભપાત થઈ તીવ્ર વેદના અનુભવથી પડે એવી વેદના નેઓના હૃદયમાં થતી. તમારે ત્યાં ઉધરાણીએ આવે કે તુરતજ તમારે પૈસા આપી દેવા નેમ્મએ. ન આપો તો બધી જમાતને ભોજન તમારે કરાવવું પડે. એટલે મારો કે આળીશ રોકડા લઈ, સાડનું ખાતું પાડી આપું હોય તે રકમ તે ક્ષણે ન આપી શકો તો બસો સાધુને તમારે મિષ્ટાન્ન જમાડવું ! એવા એવા ત્રાસને લીધે કહે છે કે ગવનમેન્દને વચ્ચે પણ પડવું પડવું હતું.

સાથે જમાતમાં એક નૃસિંહજીની મૂર્તિને પાલખીમાં પધરાવવામાં આવતી.

ઉપર વર્ણવેલા ટોળામાંનું એક કાઠિયાવાડમાં ફરતું હતું. તેના કારભારીનું નામ ચેતનદાસજી હતું. કારભારીના હાથમાં સર્વ સીલીક તથા ઉધરાણીની તથા ધીરધારની બન્ધા હતી. દંડામાં પૈસા સંબંધી બધી ખટપટ ને કરતો. ગુરૂજી તો માત્ર નામના હતા. અમરેલી પાસેના બહુજ નાના ગામ જુલીયામાં ગગજ દાકોર કરીને એક રજપુત રહેતો હતો. પોતાના મંદાડ પ્રસંગે ખરચ માટે વીચ રૂપૈયા લઈ ત્રીશનું ખાતું ચેતનદાસજીને પાડી આપું હતું. ગગજ દાકોરને અખર મળ્યા કે બાવાજીની જમાતે દશેક ગાઉ ઉપર મુકામ કર્યો છે. તુરતજ તે ગિયાગના હોમકોચ ઉડી ગયા. પૈસા ક્યાંથી લાવવા ? અત્યંત મરીઆઇને લીધે ઘરમાં ધરેણું પણ નહોતું, કે નહોતું એટલી કિંમતનું ચચ રમીયું ! મર્ગા સંબંધી મિત્રો વિગેરે પાસે અત્યંત આર્જવથી કાકલુદી કરી પણ વ્યર્થ ! ચિંતામાં ખાતું પણ ન આવે. આપણા હાલના કહેવાતા ઉંચા કુટુંબો કરતાં કહેવાતા નીચ કુટું

થયો કે એ : ક્યાંથી આવ્યો હશે ? એ સ્વાભાવિકજ છે. સીસા યાન્ટ જેવી પ્રે માતાના વર્તણુક સર્વેશે પ્રશ્નસાધક છે. બેન્દાનાં બાળકો ઘણા સમયથી સાથે હોય, જમતાં હોય, ફરતાં હોય, સૂતાં હોય તેમાંથી દૈવકોષથી એક સ્વમત્વ યદ ગયું અને તે બેતાં બીજા બાળકને તે ક્યાં રૂઝ-તે બંધુવાની જિજ્ઞાસા થાય એ પ્રવંદ સ્વાભાવિકજ છે. જન્મ, મરણ એ શું છે, એ તે સહમજતું હોતું નથી. પણ સંસારની વિચિત્રતા બેઠ બાળકને સ્વાભાવિકરીતે જિજ્ઞાસા થાય છે અને તે પ્રશ્ન કરે છે.

‘બુડ ઇલન નામની એક પ્રખ્યાત વિદુષી બાઇ પોતાના પુસ્તકમાં આ સંબંધમાં લખે છે કે “Everybody, they say, was once a baby, then all must have come in the same fashion into earthy life. Did they come from the sky ?

સૌ કહે છે કે તેઓ પણ એક વખતે માત્ર બાળકજ હતાં. ત્યારે સૌ જણા એવીજ રીતે આ દુનિયામાં આવ્યા હશે. શું તે સૌ આકાશમાંથી ઉતરી આવ્યા ? અને જ્યારે જ્યારે માતા માંદી થાય છે ત્યારેજ એ આવે. છે એમ કેમ ? એક બુદ્ધિશાળી બાળકને આ સૌ જોઈ જિજ્ઞાસા થાય તે શું આશ્ચર્ય છે ? અને આ સૌ બેન્દોટપણુના નિરીક્ષણના પરિણામે છે—જે બાળકોના ગુપ્ત ના સખતું બેઠએ. ત્યારે એ ઉપરથી એવું સ્પષ્ટ નથી થતું કે બાળકથી સત્ય સંતાડી દાંકપીકોડ કરવી ના બેઠએ. સ્વાભાવિકરીતે દોષ પ્રશ્ન કરશે કે “આરી બાબતો તે વળી જોડકરને કહેવાતી હશે ? ના, ના, એ વાતો કરાયજ નહીં, એમ કરવાથી તો જોડકરના મગજઉપર દુષ્ટ સંસ્કારની છાપ પડે.” પ્રશ્ન ખરોબર છે, ખરેખર એ વિચારવાબેઠું છે પરન્તુ તેનો રદીયો તે પ્રસિદ્ધ મન્યકર્ત્તી આપતાં કહે છે કે “If we can bring our thoughts into harmony with God's plans, we shall find that pure instruction may be given in a way that will not only not contaminate the child's thought but will be a safeguard during future life.”

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સુક્તિસર તે જિજ્ઞાસાટતિનું યોગ્ય નિરાકરણ થાય તો પછી તેમાં ભીતિ રહેતીજ નથી. બાળકની મનોબાવના દાખી દઈ તેનો ધ્વંસ કરવો એ પ્રભુની કૃતિ સામે યવા બેઠું છે, અને પ્રભુની કૃતિ સામે થયું એ મહા પાપ છે; તો પંછે બાળકની જિજ્ઞાસાટતિનો છેદ કરવો એ પણ ન્યાયાનુસારે એક પાપજ ગણાય. આગળ ચાલતાં તે મન્યકર્ત્તી લખે છે કે “બંદાઈ કંકણુ એવું નથી કે સારી ને નાહી ભાષામાં તેમના મગજમાં દુષ્ટ સંસ્કારોની છાયા પાડી—એ સાફ” છે એમ હું જરાપણુ માનતી નથી, તથાપિ એટલું તો હું દૃઢ આશંકેપૂર્વક મારું હું કે પવિત્ર અને ઉમદા જ્ઞાન એજ ફક્ત બાળક નિર્દોષતા અને ભવિષ્યના સદ્ગુણોના રક્ષણાર્થે વાપરવું બેઠતું પ્રબલ શંસ છે.

રમણીયરામ.

“નીના” વાંતી, પ્રખ્યાત વિદુષી, ‘મેરીબુડ પિલન’ ના પુસ્તકમાંથી લાંબાનંતર રૂપે બે અલેખા છે.

લલી ડાશી.

હું એક ઘંડી મજૂરણું છું; મ્હારું નામ લલી ડાશી છે. સુમારે વીશેક વર્ષથી રોંડી છું. શેડીઆના ધરમાં કામકાજ કરવું એ મ્હારો મુખ્ય ધંધો છે. મ્હારો વર જીવતાં, એ બિચારો શેડની ગાડી હાંકતો, અને હું ધરમાં કામકાજ કરી કમાતી, એમ આમારો નિભાવ થતો. અને ગરીબ કહેવાતાં પણ સુખી હતાં.

હમણાં તો હું એક ન્હાની ચોરડીમાં રહું છું. તૂટેલી કાથીનો ભરેલો એક ખાટલો, સ્ત્રીતેર ચીંગડાની સાંધેલી એક બે ગોદડીઓ, નાનીશી ફળવાની ઘંટી, દાણા રાખવાનાં માટીનાં હાંકાં, અને પહેરવા કરવાનાં શેડીઆને ઘેરથી મળેલાં જૂતાં કપડાં એટલી મ્હારા ધરની ધરવખરી છે. જૂવાનાંમાં ખરીદેલું ચાટણું ભરિતમાં હજૂ એક ઠેકાણે લટકાવી રાખ્યું છે. પાસે એક કુખ્જનું ચિત્ર છે. હમણાં તો હું એ ચરિત્રમાં મ્હારું મ્હોં નેતી નથી. હું જરા શામળા છું. મ્હારો કૃષ્ણ બ્યારે જીવતો, ત્યારે એ ચરિત્રો અને કુખ્જનું ચિત્ર મ્હારા હાથમાં આપી મ્હને પગવતો, અને એમ આનંદ લેતાં

મ્હને ધરડીને ધરમાં એકલાં બેસી રહેવું ગમતુંજ નથી. ખરૂં પૂછાવો તો કાઠને એમ એકલાં ગોંધાઇ રહેવું ગમેજ નહિ. વળી ધરના ખૂણામાં ભરાઇ રહી, ભીતો રહાને જોઇને બેસી રહું તો મ્હને ખાવાનું પણ ક્યાંથી મળે ?

હું ઘણુંખરૂં શેડીઆઓને ઘેરજ પડી રહું છું. ન્હાવું, ધોવું, જમવું, રાતના વાણ કરવું, ને વખતે મોડું થાય તો સ્વર્ગ પણ ત્યાંજ રહેવું એવો મ્હારો સ્વભાવ થઇ ગયો છે. હમણું હું ધરમચંદ શેડને ઘેર કામકાજ કરું છું. તેમનાં છોકરાંન સંભાળું છું. કીકાનું રમકડું ભાગી જાય તો સમારી આપું છું; કંચનના કનકવાની દોરી તૂટી જાય તો આંધી આપું છું; લેલીતાની નવીને નવીજ ધાધરી શર્ટી ગઇ હોય તો સાંધી આપું છું; ને વખતે શેડના ડગલાનું બદન તૂટી ગયું હોય તો શેડ પણ કહે છે કે “ લલી ! જરા આ બદન ઠાંકી આપ તો ” !

શેડ, શેડાણી અને છોકરાં બધાં બહુ માયાળુ છે. મ્હારે હજૂ હમણાંજ ઓળખાણ થયું છે પણ હું ધરનાં માણસની જેવી ભળા ગઇ છું. શેડાણીને ઘણાં છોકરાં છે. કંચન, લલિતા, રમણ, હીરા, સુંદર, અને હજૂ સાત મહિનાનુંજ બાળક છે. બિચારાં શેડાણીને એનું નામ પાડવાની પણ હજૂ દુરસદ મળી નથી !

ન્હાનાં બાળકોનો અભ્યાસ કરવાનું મ્હને બહુ ગમે છે. છપાઇને તેમની કાલી કાલી વાનો સાંભળું છું; તેમની સાથે રમું છું. કોઇ કોઇ વાર તે બધાંને સાંજે જમીયામાં રૂંચવા પણ લઇ જઈ છું. આ લલી ડાશીનો તો એવો મત છે કે મ્હોટાં માણસો કરતાં ન્હાનાં બાળકોના સહવાસમાં વધારે આનંદ આવે છે, પણ એતો ધરડી મજૂરણોનો અભિપ્રાય !

ધરમચંદ શેડને ત્યાં હું જતી આવતી થઇ, પહેલાંજ મ્હને ખબર મળ્યા હતાં, હાની લ લતા બહુ તોફાની છે. બીજાં બધાં છોકરાંને તે ગમતીજ નથી. મ્હને આ

સાંભળાને બહુ નવાઈ લાગી. લલી દેખાવડી, ચાલાક, ને બિલાડીના બચ્ચા જેવી રમતી-આળ છે. જ્યારે જોઈએ ત્યારે હસતી, ગાતી, ફૂટતી અને એક ઓરડામાંથી ખીખ ઓરડામાં ને ધડીમાં ત્યાંથી પરધાળમાં થઈને રસોડામાં દોડી જતી હોય છે; ત્યારે એવું તે થું હશે કે એ ખીખને નહિ ગમતી હોય ? હું ધરડી છું પણ જ્યાં સુધી મહેને એની પૂરેપૂરી ખાત્રી ન થાય ત્યાં સુધી જાણી એવું એની નથી. મહે' ત્હેવું કારણ શોધી કાઢ્યું. આ આખી વાત વાંચી જશો ત્યારે ત્હમને પણ જણાશે.

એક દહાડે લલી દોડતી દોડતી મ્હારી પાસે આવીને બેઠી. તેણે કહ્યું: “ લલી ડાશી ! હવે તો હું રમીને ચાકી, દોડી દોડીને મ્હારા પગ પણ દુઃખવા આવી. હવે તો મહેને સારી મજેની વાત કહે ! ”

હું મ્હારો શરી ગયેલો ચણાઓ સાંચતી હતી; ત્હેને મૂકી દઈને મહે' લલિતાને ખોળામાં લઈ વોત કહેવા માંડી.

“ સાંભળ ત્યારે. કમળા કરીને એક ન્હાની છોકરી હતી. હું કહું છું કે જન્મ્યા પછી પાંચ મિનિટ પણ એ કરીને એક ઠેકાણે નહિ બેઠી હોય. ખીસકોલીની પેટે સ્થવારથી રહાજ સુધી આંખો દહાડે દોડતી, ફૂટતી, અને તોફાન કરીને કપડાંજ શાડતી ફરે. ત્હેનાં કપડાંયે ધોળીના જેવાં મેલાં ! એના ધરના ઘોખી અને ફરજ બહુ ખુશી રહેતા. ”

“ કમળા જ્યારે બહારથી ધરમાં આવે ત્યારે કોઈને એન પડવા દે નહિ; ત્હેના આંખો લખતા હોય તો તે કાગળઉપર હાથ દુઆવી, ખડીઓ, પેન વિગેરે સંતાડી દે કે રખેને કમળા ચાલી ઢાળાને કાંઈ બગાડે. આ કાંઈ બેઠી બેઠી કામ કરતી હોય તો એને દેખીને ખોળામાં ધાલી દે. ત્હેનાં બાઈમાંડુ પણ કમળા આવે તો રમતાં હોય ત્યાંથી રમકડાં લઈને નાસીજ નય. ન્હાની છોકરી પણ જ્યાં બેઠી હોય ત્યાંથી ત્હેને દેખે એટલે ઘૂંટણુમર દોડતી માના પાસામાં બરાબ પેસે. ”

“ ત્હમે કાંઈ વસ્તુ એક ઠેકાણે મૂકી હોય, ત્યાંજે કમળાનો હાથ પહોંચે તો ખીજ દહાડે તે વસ્તુનો તે ઠેકાણે ભાગ્યેજ પતા મળે. ત્હમારાં રમકડાં, ચોપડીઓ, કપડાં, વિગેરે લઈને તે નાશી જાય. રમકડાંની પેટી, કે ઘરનું કચ્છાટ એવી રીતે બંધ કરી દે કે ઉઘાડતાં તોડવુંજ પડે. કોઈનાં ચશ્મો પણ હોય તો લઈને બિલાડીને પહેરાવી દે. અને કોઈનાં રૂમાલ, ગણેપટા, ગરમ દુધાલ એવું કાંઈ હોય તો ફૂતરાતે મળે આંધી આવ. ”

“ એટલું કરતાયે નિરાંત ન વળે તો રસોડામાં દોડી જાય. અચાજની બરણીઓમાં હાથ નાંખી ડોળે; દૂધ ઢાળા નાંખે; ચૂલામાં બળતાં લાકડાં બહાર ખેંચી કાઢે; ધી તેલની બરણીઓ ઉઘાડી નાંખે; સાકર, ગોળના દાઘડા ઉઘાડી આમ તેમ વેરે; અને ઉઘર બિલાડીને ખોલાવી પૂરી લાડુ વિગેરે કાંઈ ખાવાનું હોય ખવરાવી દે. ”

“ ને ત્યારે; આમ કમળા કોઈને ગમતી નહિ. કોઈ તેને ખોતાની પાસે આવવ દેતું નહિ. કોઈને ત્યાં જમવાનું નોતકું તથા તો કહેવાયે કે “ કમળાને લાવશો નહિ. ” તેથી એવું નોતકું આવે ત્યારે જાણી જોઈનેજ ધરમાંથી ત્હેને સડુ ફર રાખે. કહે વાર. ત્હેને એ કમળા સાથે ગતું ગમે કે નહિ ? ”

“ લલી ! હવે હું કોઇ દુહાડો એમ તોશન નહિ કરું. ” લલી આ વાત સાંભળીને એકદમ બોલી ઉઠી.

“ પણ, લલી ! હું તારી વાત કરું છું ? હું તો તને કમળાની વાત કરું છું. ” મ્હેં ધીમેથી લલિતાને કહ્યું. અણસમજી પણ પ્રમાણિક ઓકરી સરમાઈ ગઈ.

“ પણ તે બધી વાત મ્હનેજ મળતી આવે છે તો. લલીબા હુંજ આવું તોશન કરું છું. મ્હને ખબર નહોતી કે હું કોઈને નહિ ગમતી હોઉં. મ્હને તો હું બધાંયને બહાલી લાગું એવું ગમે. વાર ! તમને ખબર છે કે ત્હાનાં ઓકરોને એક દેકારૂં ગોંધાઈ રહેવું ન ગમે ? એમને ચૂંચાં બેસી રહેતાં આવડેજ નહિ. ”

“ લલી ! ત્હારું કહેવું ખરું છે. ચૂંચાં ન બેસી રહેવું તે સાચું છે. પણ એટલું તો સંભાળવું જોઈએ, કે રમતાં રમતાં બીજાની વસ્તુઓને તુકશાન કરવું નહિ. જો, તું ચાલાક ઓકરી છે; તેથી ત્હારે આખો દુહાડો કામ કર્યું જોઈએ. પણ વાર, તું નિશાળે કેમ નથી જતી ? હવે તો તું મ્હોટી યધ-છે. આજ હું આજ બાને કહું કે તને કાલથી નિશાળે મોકલે. ”

“ હા, એ ખડુ સાચું, લલી ! મ્હને નિશાળે જવું તો ગમશે. હવે હું ઘેર રહી તો જ્ઞાન નહિ કરું. કમળાની જેવી હું ગાંડી નહિ યાઉં. પણ તું મ્હોટીજીને કહેજે કે ત્હને ત્હાં ઉભી ન રાખે. નિશાળમાં તો ઓકરોને ઉભાં રાખે છે; અંગદા પકડાવે છે; અને વખતે સોટીએ સોટીએ મારે પણ છે. તું મ્હોટીજીને કહીશ કે મ્હને ન મારે ! ” લલિતા બોલતાં બોલતાં ગરીબ બની ગઈ.

નિશાળમાં જે ઓકરાં ભણે નહિ, ત્હનેજ મ્હોટીજી લડે કે મારે, એવું મ્હેં ત્હને સ્કમળવ્યું. લલિતા તે દિવસથી દરરોજ નિશાળે જાય છે. ધ્યાન રાખીને અભ્યાસ કરે છે. હવે તે કોઈ જોડે લડતી નથી. ઘેર શાંત બેસીને પોતાના અભ્યાસમાં સમજો વખત ગાળે છે. ને દુરસદના વખતે પોતાના બાઈબાંડુ સાથે હળીમળીને રમે છે.

ત્હને વાંચતાં લખતાં આવડ્યું છે. ત્હમે જે નિશાળમાં જૂવો તો ધ્યાન રાખીને શાંત બેઠી બેઠી પોતસના પાઠ વાંચતી હોય !

ગરીબ બિચારી લલિતા ! કેવી બહી ઓકરી ! કેટલી પ્રમાણિક ! કેવી ચાલાક ! તે બધી જોઈને તોશન કરતી નહોતી. ત્હને નવરાં બેસી રહેવું ગમતું નહિ, તેથીજ આમ તેમ ફૂટતી, દોડતી, અને સૌને પજવતી.

પણ હવે તો નિશાળે જાય છે એટલે તોશન કરવા નવરીજ રહેતી નથી. નિશાળની બધી ઓકરીઓમાં તે સૌથી હુશીયાર છે. દર વર્ષે પહેલે નંબરે પાસ થઈ સારા પારાં ધનામ મેળવે છે.*

ગૃહધર્મ.

સદાચાર.

(અમદાવાદ મહિલામંડળમાં આપેલું વ્યાખ્યાન.)

પ્રાર્થના સમાજના સિદ્ધાંતમાં ભક્તિની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપવામાં આવી છે.

“ સપ્રેમ શ્રદ્ધા, ઉપાસના, સ્તુતિ, પ્રાર્થના, અને સદાચાર એટલે ભક્તિ. ”

આ વ્યાખ્યા સર્વમાન્ય થઇ શકે તેમ છે.

ધર્મરત્ની ભક્તિમાટે પાંચ મુખ્ય બાબતો ઉપર લક્ષ રહેવું આવશ્યક છે. ધર્મર, ઉપર પ્રેમ સહિત દૃઢ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ. ધર્મરત્ની ઉપાસના, સ્તુતિ અને પ્રાર્થના નિયમસર કરવી જોઈએ. અને આચાર અંગ પરિપૂર્ણરીતે મેળવવા માટે સદાચારની જરૂર છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે ભક્તિમાં પાંચ અંગમાંથી સહુથી વધારે ઉપયોગી અંગ સદાચાર છે. સદાચાર એ ભક્તિનું સૌથી મોટું અંગ છે. માટે સદાચાર વિશે બે બોલ હું યથાશક્તિ કહેવા માગું છું.

સદાચાર એટલે શુદ્ધ અને પવિત્ર આચરણ. પાપથી વેગળાં રહેવું, અને આપણું મન, કર્મ અને વાણી, સર્વ પવિત્ર રાખવું. આ જગતમાં સદાચારણે ચાલવું એ ધણું કઠણ કામ છે. મનુષ્ય માત્રને ધણી વાસનાઓનો સંહાર કરવો પડે છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અને મત્સર એ જે પરિપુ કહેવાય છે એનો સંહાર કરવો પડે છે. આ કાર્ય ધણું વિકટ છે. જગતની લાલચો એટલી પ્રબલ છે અને મનુષ્યનું મન એટલું નિર્ભય છે કે, આ લાલચોમાંથી બચવાને જેટલી સાવચેતી રાખીએ તેટલી ઓછી છે.

સર્વ-કોષ જાણે છે કે કામને અથવા લોભને વશ થવું એ મહા પાપ છે. પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે જે વખતે ખરો પ્રસંગ આવે છે તે વખતે કેટલાં ચોરાં મનુષ્ય તે પ્રમાણે વર્તી શકે છે ? અહોનિશ જગતમાં કેટલું પાપ વધતું જાય છે તેનો ન્યારે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને ત્રાસ થાય છે, કંપારો છૂટે છે ! તેટલાજ માટે વારંવાર આ વિષય ચર્ચાવવાની જરૂર છે.

સદાચાર માટે સદાચરણનું જ્ઞાન જસ નથી. તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનું બળ આવશ્યક છે. અને આ બળ પ્રાપ્ત કરવાને મનનો નિઃશ્વ કરવાની જરૂર છે. ઇન્દ્રિયોને તાબે ના રહેવું જોઈએ; અને જેમ બને તેમ સંસારના ક્ષણિક મુખ ઉપર વૈરાગ્ય આણવું જોઈએ. આ ઉપરથી એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી કે સર્વ કોષએ સન્યાસ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. આ જગત ઉત્પન્ન કરવાનો મહાન જગતકર્તાનો હેતુ એવો હોયજ નહિ. પરંતુ આ જગતમાં રહીને જ મનનો નિઃશ્વ કરવો જોઈએ. વ્યાવહારિક લાલચોને વશ ન થવું જોઈએ, એજ માણસનો ધર્મ છે. એમાંજ સદાચારનો સમાવેશ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણે અણુનને કહ્યું છે કે:—

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેષુ ફદાચન ।

પરંતુ આપણે જાણીએ છીએ કે આ મહાન નિઃશ્વ કરવો એ કેટલું બધું કઠણ કામ છે. મહાન ઋષિઓ વિગેરે એ કેટકેટલા પ્રયત્ન કર્યો છતાં તેઓ મનનો નિઃશ્વ કરી શક્યા નહિ.

આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સદાયરણુ માટે તેનું જ્ઞાન માત્ર બસ નથી. તે પ્રમાણે ચાલવાને બળની જરૂર છે. અને આ બળ મેળવવા માટે સદાયરણુનું મુશ્કેલીનું જે પવિત્ર અને ન્યાયી પ્રભુ છે તેની પ્રાર્થના નિરંતર કરવી એજ જરૂરનું છે. કેટલીક વખત ઘણા લોકો એમ કહે છે કે અમે તો સદાયરણુ ચાલીશું, કોઈ વખતે પાપ કરીશું નહિ. તો અમારે ઇશ્વરપાસે પ્રાર્થના કરવાની શી જરૂર છે ? ઇશ્વરની ભક્તિની શી જરૂર છે ? પણ આ મત ભૂલભરેલો છે. ઇશ્વરની ભક્તિ વગર સદાયરણુબળ પ્રાપ્ત કરી શકાય જ નહિ; અને સદાયરણુ બળ વગર સદૈવર્તન થઈ શકે જ નહિ. ધણીક વખત આપણને બરાબર સમજણ પડતી નથી. આપણું મન એટલી સંકટામણુમાં આવી જાય છે કે અમુક કૃત્ય કરવું એમાં કાંઈક છે કે અમુક કૃત્ય ના કરવું એમાં લાભ છે તેનો નિશ્ચય કરવાની આપણને સજ્ઞ પડતી નથી. આવી વંખતે સદાયરણુબળની ખાસ જરૂર પડે છે, તે એવે પ્રસંગે જો આપણે ઇશ્વરની ભક્તિ અને પ્રાર્થના કરવાની ટેવ સખી હોય છે તોજ આપણો અંતર્દોષ, આપણું અંતઃકરણ આપણને ખરે રસ્તે દોરે છે. આ ઉપરથી સિદ્ધ કરી શકાય છે કે સદાયરણુ માટે ઇશ્વરભક્તિ આવશ્યક છે.

વળી કેટલાંક એમ પણ કહેનાર હોય છે કે, અમે ઇશ્વરની ભક્તિ કરીશું, દેવદર્શને નિયમસર જાણશું, ત્રત ઉપવાસ કરીશું, તો પછી સદાયરણુ ચાલવાની અમારે શી જરૂર છે ? બેધડક એમ તો કોઈ ના કહી શકે કે અમે અનીતિથીજ ચાલીશું; પરંતુ અનીતિથી ચાલે ને મનથી એમ સંતોષ રાખે કે આમાં કાંઈ વાંધો નહિ આવે; આપણે જુદી પ્રમાણે ત્રત, ઉપવાસ, દેવદર્શન કરીશું તો આપણાં પાપ ધોવાશે. ઇશ્વરની ભક્તિ કરીશું તો ઇશ્વર મોક્ષ આપશે. પરંતુ સર્વને માન્ય કરવું પડશે કે ઇશ્વરની ભક્તિમાં સદાયરણુની ઘણીજ અગત્ય છે. નીતિ વગરની ભક્તિ એ કેવળ નિષ્ફળ છે-અધુરી છે. ઇશ્વરને નીતિ અને શુદ્ધ આચરણ પ્રિય છે. આપણા અંતઃકરણને જો પૂછીશું તો સદંતર સમજશે કે નીતિએ ચાલવું એ ઘણું જરૂરનું છે. કોઈ ઘણો મોટો ખૂની હશે તો તે પણ પોતાની મેળે એમ તો નહિ જ કહે કે ખૂન કરવું એ સાફ કામ છે. આનું કારણ શું હશે ? કારણ માત્ર એટલુંજ કે ઘણા કાળથી મનુષ્યના મનમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે-એવી પ્રતીતિ છે કે ઇશ્વરને નીતિજ પ્રિય છે. અને નીતિના નિયમ પાળવા એ મનુષ્ય માનવો ધર્મ છે-માટે ઇશ્વરની ભક્તિની જોડે ખરી શુદ્ધ નીતિ આવશ્યક છે.

આ પ્રમાણે સુખોચ્ચાર કરવો એ ઘણું સહેલું છે. પણ ખરેખર ઘણીજ દોષગીરીની વાત છે કે નીતિના નિયમ તરફ કેટલું દુર્લભ છે ? વારંવાર આપણે લોભ, મોહ, ક્રોધ વગેરેને કેવાં તાણે ચર્ચાએ છીએ ? જે વખતે આ લાલચોને વશ થઈએ છીએ, તે વખતે એટલું પણ સ્મરણમાં રહેતું નથી કે આ સર્વ લક્ષણ, સર્વ વર્તણૂક સર્વવ્યાપી પ્રભુ જુવે છે અને એની શિક્ષા આપણને થશેજ. આ વાત આપણે બૂલી નહિએ છીએ. અને જો બૂલી ન જતાં હોઈએ તો તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ તે પણ ખરી રીતે નહિ. પણ કેવળ લોકોને બતાવવા સારુ-દોષને માટે કરીએ છીએ. ત્રત વગેરે શું બતાવે છે કે આપણું મન નિર્મેળ કરવાને ત્રત જરૂરનાં છે. પરંતુ એક દિવસ બૂખ્યાં જાહેવાથી અથવા નદીમાં ચાર ડુબાડીઓ માર્યાથી જો આપણું મન પવિત્ર થતું હોત તો મનનો નિઃશ્વર કરવાને મહા પ્રયાસ કરવા પડે છે એ કહેવું વગર જરૂરનું થાય. આપણા કાપિ સુનીએએ વગર કારણે પોતાનો જન્મારો એમાં સુખાઓ ગણાય. પરંતુ જો આપણે બરાબર વિચાર કરીશું તો આપણને સદંતર મારામત પડશે કે મનના નિઃશ્વરમાટે

અથવા પશ્ચાત્તાપ માટે બહારના ઉપચાર અને આડંબર કેવળ નિરૂપયોગી છે. અંતઃકરણ પૂર્વક ઈશ્વર ઉપર વિશ્વાસ, અને ઈશ્વરની ખરી અને શુદ્ધ માનસિક ભક્તિ એજ આદર્ય છે. પ્રાર્થના માળામાં આપણે વારંવાર વાંચીએ છીએ કે:—

“ નીતિવિના ભક્તિ નિષ્ફળ છે.”

“ વિના અનુગ્રહ નિગ્રહ મનનો, પ્રભુ કયમ કરી હું શકું અગ્નિ.”—દર્યાદિ.

વારંવાર નીતિ અને સદાચરણબળ માટે પ્રાર્થના કરેલી આપણે વાંચીએ છીએ, તેજ ઉપરથી આપણને લાગશે કે સદાચાર માટે ઈશ્વર ભક્તિ અને ઈશ્વર પ્રાર્થનાની કેટલી આવશ્યકતા છે.

આ ઉપરથી આપણે એટલું યાદ રાખવાનું છે કે ઈશ્વરની ભક્તિમાં સદાચાર એ મુખ્ય અંગ છે; અને સદાચાર પાળવાને માટે તેનું જ્ઞાન બસ નથી. અને એ જ્ઞાન મેળવવા માટે ઈશ્વરની હમેશા પ્રાર્થના કરવી. બાહ્યોપચારો અને ઢોંગ કેવળ નિરૂપયોગી છે. આપણે જો એટલું કરીશું તો ખરેખર આપણને આ જીંદગીની મુસાફરી બહુ સહેલાયથી ને પરલોકમાં જ્યાં આપણો મૃત્યુ પછી નિરંતર વાસ છે ત્યાં ઈશ્વરની આભિષ્ચ મુક્તિનો લાભ પણ આપણને મળશે, અને આથી આપણને આ દુનિયામાં જન્મ આપ્યાનું સાકાર્ય થશે.

ઈશ્વર પાસે આપણે એટલુંજ માગીશું કે હે જગન્નિર્મલ પ્રભુ ! અમને નિરંતર સન્મતિ અને સદ્બુદ્ધિ આપો, ને સદાચારે ચાલવાનું સામર્થ્ય આપો; કે જેથી હમેશા અમે નીતિને અને પવિત્ર માર્ગેજ રહીએ. કદી અસ-માર્ગે જઈએ નહિં. જેથી અમે જગતમાં છવતર ગાળ્યા પછી તારા પવિત્ર સહવાસમાં આવવાને યોગ્ય થઈએ. આટલી અમારી દીનવાણી, હે દીનબંધુ પ્રભુ ! તું લક્ષમાં લેજે. તથાસ્તુ !

સૌ. શારદા મહેતા.

વિવિધવિહાર.

ભાઈ ને બહેન.

“ મન્નલ.”

અમે પ્રેમે સદા બીનાં, અમે એહે સદા ઘેલાં,
પ્રજ્ઞતાં નિર્મળા બાળો, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૧)

પિતાની પ્રેમમય દૃષ્ટિ, અમીમય માતની દૃષ્ટિ,
થયાં જડ ચેતન એવાં, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૨)

અમીમય માતને અકે, પિતાના સ્નેહમય રાગો,
હંસી રમી ઉરમાં રાજ, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૩)

દુઃખી માને રીઝવવાને, નયનનાં નીર ઢોવાને,
રહીશું સ્વાર્થે સૌ ત્યાગી, અમે સૌ ભાઈ ને બહેની. (૪)

દયાળુ તાતની આજ્ઞા, દુઃખી માતા તણી સેવા,
તજ સૌ સુખને પહેલી, મણીશું ભાઈ ને બહેની. (૫)

અમારે હિંદ તે માતા, પિતા રૂપે પ્રભુ પ્યારા,
તજી જાતી, તજી જાતિ, વિના ધર્મે અમે હિન્દી. (૬)

અમે ભોગી, પ્રભુરાનિ, દયા નીતિ ધર્મના ભોગી,
અમારો આ જીવનદીપ તે, બીજાના શ્રેય અર્થે છે. (૭)

પિતા બહાલા અમીધારા, અમીમય માતની સેવા,
પિતા માતા તણી ભક્તિ, અમારે મોક્ષ મુક્તિ છે. (૮)

અમે હિન્દી, બધા હિન્દી, પરસ્પર બાધ ને બહેની,
અમે મન, તન, ધનથી સૌ, જીવન અમ હિંદમય કર્યું. (૯)

તજી જાતિ, રૂઢી ધારો, અમે સૌ હિંદના બાળો,
કરીયું ઇજ્જતી ભક્તિ, આહીયું હિન્દની મુક્તિ. (૧૦)

પ્રભુમય આત્મને કર્યું, જીવનદિપ હિન્દને ધર્યું,
પરસ્પર સાહચ સુખ અર્પી, કરીયું બાધ ને બહેની. (૧૧)

દામાથી ઉરને છાર્યું, દયા પ્રેમે ધણી બાર્યું,
નીતિ ધર્મે મહી શ્રદ્ધા, સહન કરી સત્યથી લટ્યું. (૧૨)

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય વી. ત્રિવેદી.

“મનુષ્ય જન્મનો સફળતા.”

પરોપકાર એજ ધન છે, પુણ્યનું પોટકું છે. જેનાથી ઉભય લોકની સફળતા છે. મન, તન, ધનથી જેનું જીવન પરોપકારમય ને અન્યતા શ્રેય અર્થે છે તેજ જીવન ઉચ્ચ ને પવિત્ર છે. મોક્ષ અને મુક્તિનું સ્થાન છે. એકના જીવનમાં અનેકનું જીવન છે તેજ જીવનની સફળતા છે—આનંદમય ઉજ્જવલતા છે.

પોતાની જન્મભૂમિને વાસ્તે કયા સી પુરપતું હૃદય નહિં દ્રવે ? ને અભિમાન નહિ મગૃહ ધાય ? મારા આર્ય બન્ધુઓ ને ભગિનીઓ ! આંખ ઉઘાડીને જુઓ. સ્વાર્થને બાળી નાંખો—પરમાર્થજ ધારણ કરો. દેવ, કલેશ ને ભિન્નતાને દૂર કરો—બાધઓ અને બહેનો ! આર્યદેવી હિંદમાતા તમને પુકારે છે. આધિ, ઉપાધિ ને વ્યાધિયુક્ત જર્જરીત શરીરે યદ્યપુણ્યવતી પવિત્ર દેવી ભુખ્યાં અને દુઃખીઓ અથ્રુ સારે છે. મીઠી માતા કે જેના હસ્તપદ શાલન પાલન પામી—જેના ઉદરમાં જન્મી—જેનું પયપાન કરીને તમે જોજો ખુંધો—જેણે તદ્ગારી વિદ્યા ધોષ એવી માતા રોશે ને બાળકો હસશે ? જે ભાંડુઓની ભેમાં તમે ઉછર્યાં છો, તેની દયા તમારા હૃદયમાં નથી ? આ શી રીતે બનશે ! મહા જુલમ કે વીસમી સદીની નવાઈ—કે કળીનું કાતુક ? જે હો તે હો. કપીલ દેવની પેઠ પ્રથમ માતાની મુક્તિ ને નેના શ્રેયઅર્થે જીવન અર્પી દો. સુખ ક્યાંથી મળશે, શાંતિ ક્યાંથી મળશે, અને મોક્ષ કેમ થશે ? આપણાં હજારો બાધ બહેનો જુએ ને દુઃખે ટળવળે છે. આપણે આપણા માથી કંઈ કર્યું છે ? પૈસો શા કામનો છે ? મર્યા પછી તો મૂકી જવાનો છે. લક્ષ્મી માણી તે પાસે છે—પરમાર્થમાં વાવરી તે સંગ્રહ કરી છે—જે સંઘડી તે નાંખી દીધી છે. વખાએ દાખલા જુઓ છો. બાપને પૈસે આડી ઘોડામાં ફરતાં—મેજરોખ કરતાં—વિલાપતી

ખનતા-નાયકા નચાવતા-પાપથી ભરેલા-પાપમાં શરીરવાળા હિંદની હયાઓ જેવા અતે પૈસો ૬ કરીને બેસે છે ! આપણી શ્રીમન્તાઇ શી કામની છે ? મોજ શોખનાં ખોટા ખર્ચોમાં હજારો રૂપિયા ખર્ચ નાંખીએ છીએ પણ પરોપકારમાં પાછાં આપાતી નથી. ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓને દેશનેબલ સાડીઓ, પોલકા, ચોળી, ઝમેરાતના દાગીના કે જેનું સોના કરતાં ઘડામણ મોંઘું-વિલાયતી સુવર્ણ અને 'પેલ્લીશ', વિલાયતી સેંટપાઉડર, અત્તર-સાબુ ને હેર ઓઇલ-આવાં આવાં કેટલાંએક ખોટાં ખર્ચોમાં હિંદુસ્થાનના હજારો રૂપિયા ખુઆર થઈ જાય છે; ને હિંદ નિર્ધન થઈ જાય છે. ખાવા ખોતેરા ને ધોંઘાણા બેહોંતેરા-મોટાંનું અનુકરણ ન્હાના કરે ને મરે નહીં તો માંદા થાય. હિંદુસ્થાનમાં હજારો મનુષ્યો અનવસ્ત્ર ચિતાર્યાં રખડી રખડીને જુએ મરે છે. તેનો વિચાર કોણ કરે છે ? રંકને સુજે તે શ્રીમન્તને જીવનમાંએ ન જડે. શ્રીમન્તો, શેડીઆઆ, અધીકારીઓ વિગેરેનું આ કર્તવ્ય છે. પણ માન અને મદ બારિઆ-મોહને વશ-સત્તામાં શણુપણ જૂલેલા શ્રીમન્તોને શું ખબર પડે કે મરીખતો સંસાર કેવો છે. ઇશ્વરદત્ત લક્ષ્મીનો સદુપયોગ કરી હિંદ અને તેનાં બાળકોના શ્રેયઅર્થે પોતાનો નીચ સ્વાર્થ તજવો એ સામાન્યથી શી રીતે થાય ? પોતાની લક્ષ્મી, વૈભવ અને સત્તામાં તણાયા જતાં મોટાં કહેવાતાં પણ મોટાં એવાં ગૃહસ્થ સ્ત્રી પુરુષોને એ વિચાર સ્વપ્ને પણ સત્ય જણાય નહિ. 'હિંદુસ્થાનના કરોડો રૂપિયા ગિથ્યા વિપથો-પભોગમાં ને મોટામનાં ગિથ્યા ખર્ચોમાં ખર્ચાઈ જાય છે. પરદેશી માલ રૂપિયા પરદેશ ખેંચી જાય છે ! સ્વદેશ અને સ્વદેશીને કોણ ઉત્તેજન આપે ? હિંદ નિર્ધન અને તેમાં નવાઇ શી ? હિંદ ! મ્હારી દુઃખી માતા ! ત્હારી ઉન્નતિ શી રીતે થાય ? તારાં પુત્રો અને પુત્રીઓ હજી અજ્ઞાનના જાડા તિમિરમાં રાખત કરે છે, પરમાર્થને પાહું મારે છે. સ્વાર્થના શણુગાર સજે છે ને પાપની પેટીઓ ભરે છે. અન્તરમાંની ઉંડી બળતરા બોલે છે. અહો શ્રીમન્તો ! ત્હમે શું કરવા જન્મ્યા ? પાત્રવિના પ્રભુઅ શી રીતે દાન દીધું ?

૭ મ્હારી શ્રીમતી ભગિનીઓ ! મ્હારી વૈભવવતી બહેનો ! હિંદની આધારભૂત રમણીઓ ! મ્હારા ઉપર ત્હમે ક્રોધ ન કરશો. પણ ત્હમે દયાની દેવીઓ થાજો. પરમાર્થની પ્રતિમા થાજો. આનંદનો અવતાર થાજો. સોહનો શણુગાર સજો; સહન કરવાનો મંત્ર શીખજો. તન, મન, ધનથી પરોપકારનાં કામ કરજો. હિંદ માતાની સેવા કરજો. સ્વદેશ અને સ્વદેશીઓની દાઝ ધરજો. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવામાં આગેવાની ઝેંજો. બહેનો, લક્ષ્મીની સહાયતાથી મનુષ્ય ધારે તો જગતનું ધણું બહું કરી શકવાને સમર્થ થાય છે. મનમાં પરણીને મનમાં રંડાણું જોમ મિથ્યા છે તેમજ લક્ષ્મીચિનાના વિચારો મનમાં ઉદ્ભવી મનમાંજ પાછા સમાઈ જાય છે. જગતના સુખ અર્થે તે નકામા છે. બહેનો, ત્હમે દુઃખીને દિલાસો દેજો. અપંગને સાહાય્ય કરજો, જુખ્યાંને બોજન દેજો, નિર્ધનને ધન દેજો; રોગીને ઔષધ દેજો, અસમર્થની સેવા કરજો. દયા અને પ્રેમની પોપક માડીઓ ! ક્ષમાની મૂર્તિ મતિ દેવીઓ ! તમારા ઉપર ભવિષ્યની પ્રજાનો આધાર છે, નીતિધર્મનાં સ્થાયક છો, હિંદના હિત ને મોક્ષ મુક્તિનો માર્ગ તમે છો. પ્રભુરૂપ છો. પ્રભુને ઓળખવાનું સાધન તમે છો. અસ્તુ ! પરમાત્મા ત્હમને સદૃશ્યુદ્ધિ આપે અને ત્હમને સત્કાર્યોમાં સાહાય્ય કરે. ત્હમ્હારી શુભેચ્છાઓ સદૃશ કરે. રંક બહેન બીજાં શું ઇચ્છે ?

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી હર્ષદરાય વી. ત્રિવેદી,

વધુકર્તવ્ય.

માઆપની શીખામણથી સંસ્કાર પામેલી બાળાઓને પોતાની આવડત કે અજ્ઞા-
આવડત બતાવવાનો સમય સાસરવાસમાંજ આવે છે, કેમકે પિયરમાં બ્યારે નજીવી બૂલો
તરફ અથવા લાડને લઇ મોટી બૂલો તરફ પણ માતપિતા લક્ષ આપતાં નથી અને મતાવે
બંધ છે ત્યારે સાસરામાં પોતાને ઘેર આવનાર જાણા હજુ એ નવા ધરના રીતરિવાજથી
કેવળ અજાણ છે એમ જાણવામાં છતાં સાસરિયાં સમયોચિત સલાહ અને શીખામણથી
સુધારી લેવાને બદલે હેરણાં હેંપો કરે છે; તેા સુખ દુઃખ, અગ કે આરામ કંઇનો વિચાર
ન લાવતાં નવોઢાએ નવા ધરમાં (સાસરે) રહેવું એજ આખરે સુખકર છે, માટે શ્રીમત્
પિતાની પુત્રી હોય તોપણ તેણે નિર્ધન સાસરામાં નિર્ધનજ દેખાવું નેહએ. અર્થાત
પોતાનાં સાસરાનાં ધરની હાલત પ્રમાણેજ પોતાનું વર્તન રાખવું ઉચિત છે, વળી સાસ-
રામાં પ્રવેશતી વદ્ધએ સર્વ સાસરેલ સાથે સલાહતાપ અને હેતથી વર્તવા નિશ્ચય રાખવો,
તેમ સાસરે પોતાને જે છૂટ મળે તેનો વખાણપાત્ર કામમાં ઉપયોગ કરવો કે જેથી ઉત્તમ
પ્રકારનું સંસાર સુખ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે માણસ કામગાંઈ હોય છે તે ધરનાં દરેક
માણસને પ્રિય થઇ પડે છે એ યાદ રાખવું.

પતિનાં જન્મદાતા-તેને પાળપોષી, ઉછેરી, બજારીમણીવી હુશિયાર કરવા તત્ત,
મન, ધનથી પ્રયત્ન કરનાર-અને તેહું અંતઃકરણથી શુભ ઇચ્છનાર 'સાસુ સસરાને'
શાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે 'ધર્મનાં માઆપ' ગણી તેઓના શુભાશીર્વાદને પાત્ર થવું; તેમજ
શ્વશુરગૃહે વસતી સાસરેલ તરફ ઉચ્ચમનોભાવ રાખી તેઓના તરફ વિનયથી વર્તવું કે
જેથી કદી કંઠાસનાં હમકલાં થવા ન પામે.

જે પવિત્ર મનની, ડાહી, પતિવ્રતા, પતિપ્રેમી અને સત્યશીલ હોય તેહું નામજ
'સુભાર્યા' -તેજ ઉત્તમ 'ધર્મપત્ની' કહેવાય છે. અને જે સ્ત્રી કાયાથી, વચનથી તથા
મનથી નિયમિત રહીને લગ્નના પવિત્ર કરારોથી ચલિત થતી નથી તે 'સાધ્વીસ્ત્રી'
ગણાય છે. માટે આહું ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત કરવા પતિહૃદય સાથે પોતાનું હૃદય એવું એકરૂપ
કરી રાખવું કે દરેક પ્રસંગે 'પતિને અનુકૂળ' તે પોતાને 'અનુકૂળ' અને 'પતિને
પ્રતિકૂળ' તે પોતાને 'પ્રતિકૂળ' લાગે.

સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ જે કંઈ પણ સત્કર્મો કરવાં તે પોતાના પતિની આગ્રા લઇ-
નેજ કરવાં એમ ધર્મચર્ચાનું પણ કહેવું છે. સુવાસિની સ્ત્રીઓને જગતમાં બીજા કોઇ
દેવ નથી. તેમનું સર્વ માન અને શોભા તેમના પતિને લઇનેજ છે. સ્ત્રીને પતિ તે છાદ દેવ
છે માટે પોતાના પતિની પ્રસન્નતારૂપ પુણ્યચળનું પ્રેમથી સેવન કરવાથી સ્ત્રી જેવી પવિત્ર
ગાય છે, તેથી પતિઆગ્રાનું ઉલ્લસન કરી, ઘણાં દાન દેવાથી કે ઉપવાસો કર્યાથી પવિત્ર
તી નથી; માટે દરેક સત્કર્મો પતિ આગ્રાને આધીન રહીનેજ કરવાં. જગતમાં પતિજ
નીવું સર્વસ્વ છે તો તેની તન્દુરસ્તી, જીન્દગી અને સુખને માટે બહુજ શીકરવાળાં રહેતાં
ખવું નેહએ. વળી પતિનો વિશ્વાસપાત કરવો એ મહાપાપ છે. પોતાના સુખદુઃખની

સમજી વાતો; બીતરવેદનાઓ પતિ પોતાની પત્નીપાસેજ કરે છે. પરન્તુ પતિએ કહેલી વાત પોતાના પેટમાં રહી શકે નહીં તો પોતાની આત્મા કુટવથી પતિને કોઈ વખત કટલી વિપત્તિમાં આવવું પડે એ વિચાર હમણાં કરતાં રહેવો, તેમ મનોબળ એવું વધારતાં જવું કે દિવસે દિવસે પતિનો વિશ્વાસ પોતાપર વધે અને પોતાને સારી સાધીયેણું. (વહું) આપવા માટે જગતપિતાનો ઉપકાર માનતાં ત્હમને પણ અંતઃકરણથી શુભાશીષ આપે, એમ કરવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ. મતલબ પતિએ નહીં કહેવાજેથી વાત કદી પણ કોઈને કહેવી નહીં તથા પોતાનું એકે કૃત્ય પતિથી છુપું રાખવું નહીં. વળી કમનશીબથી અથવા તો વડીલોના પેઢી દર પેઢી ચાલ્યા આવતા કરજથી પતિ ગરીબ હોય તો પણ તેના માટે હલકો વિચાર લાવી, ત્હેનાપરનો પોતાનો પ્રેમ ઓછો કરવો એ સુખતીનો ધર્મ નથી. નીતિની રીતિએ ચાલતાં પણ પતિ ગરીબી ભોગવે એમાં ચરમાવું કે ચંકોચાવું શામાટે જોઈએ ? નહીંજ !

પતિ તરફ આપ્રીતિ રાખનારી સ્ત્રીની સોખત બીજકુલ ન કરવી ; કેમકે પતિ પ્રત્યે તિરસ્કારયુક્ત નજરથી જોતી સ્ત્રીની સોખતથી-તેની સાથેની નિત્યની વાતચિતથી પોતાનું મન પણ જો નખથું હોય છે તો પતિ તરફ સેહેજ વાતમાં ઓછી પ્રીતિવાળું થઈ જાય છે. માટે આત્મા સ્ત્રીથી દૂરજ રહેવું એ સુખકર છે. સંસાર વહેવારમાં પતિપત્ની વચ્ચે મતભેદના ધણા પ્રસંગો આવ્યા કરે છે માટે પત્નીએ બહુજ શાંત સ્વભાવનું થવું જરૂરનું છે. કોઈ વખત પતિ વગરવાંકે ખીજી જાય તો તેવે વખતે સત્ય હકીકત વિનયથી કહી દેવી અને કદાચ વિનયથી કહેતાં પણ પતિ વધુ રોષે ભરાય એવો કટાકટીનો પ્રસંગ આવી પડે તો એવે સમયે મૌન્ય રહેવું. પરંતુ પતિનો રોષ જ્યારે નરમ પડી જાય ત્યારે થયેલ બૂલમાં પોતાનો હાથ નથી એમ અગર તો બૂલ થઈ હોય તો એ માટે હવેથી કદી તેવી બૂલ નહીં થાય ' તેમ ક્ષમા ચઢાતાં કહી દેવું જોઈ પતિનો રહેસો શેષ ચુરસો પણ કમી થશે. ત્હમારો પતિ ત્હમારી સુન્દરતાથી આકર્ષાઈને કે નખળા મનનો હોય તેથી ત્હમારો કલા અક્ષરો-પછી તે સાચા કે ખોટા હોય છતાં-કદ્યે જતો હોય તોપણ ત્હમારો પતિ ' ત્હમારેજ આધીન છે, તમે કહો એટલુંજ કરનારો છે, ' એવું એવું બહાર ઓલી પતિની પદ્ધતિ ઉતારી પાડવી ન જોઈએ. જ જાત પણ કટલી જરૂરની છે, તેમને યોગ્ય કેળવણી થટતી છૂટ સાથે અપાય તો તેઓ પણ શું શું કરી શકે છે એ બાબત ત્હમારો પતિ બરાબર સમજતો હશે અને સ્ત્રી નામને જાજે તેવા દરેક ઉમદા શુભો ત્હેણે ત્હમારામાં દીકા હશે તો એ દરેક બાબતમાં ત્હમને પૂછશે; પરન્તુ એથી એની રહેણી ત્હમારે આધીન છે એવો ખોટો ખ્યાલ કદી લેવાનો નથી.

પતિની આજ્ઞા અનુસાર વર્તી પતિના મનમાં અણગમો કે અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થવા ન દેવાં એજ કુલિન કામિનીને ઘટે છે. પોતાનો પતિ પરદેશ હોય ત્યારે ત્હમે જ્યારે ઘેર કંઈ પણ ઉપાધી વગર સહીસલામત સંતોષમાં રહેજો ત્યારે તે (પતિ) ત્હમારા માટે કેટલું કષ્ટ વેડી બહાર પરદેશમાં આવી પડતી અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરે છે એ બાબત ઉપર લાંબી નજરે જોતાં રહેવું. પતિની આવી ગેરહાજરીના અયોગ્ય લાભ લઈ સ્વતંત્ર થતાં ન જવું, પણ સમત ગમત, ચરીરનો વગર જરૂરનો શણગાર, આ ઘેર-તે ઘેર રખાડવું, મન્દિરોમાં ઉત્સવ જોવાને બહાને આપડવું, નિર્ભજ સખીઓ કરી તેવીઓની સાથે ઠૂઠા-મુશ્કરી કરવી, પરપુર વાળા સ્થાને જવું, આવી આવી ન જાજતી અને સ્ત્રીજાતીનું ભૂપણ

સુન્દરીગુણોધ.

૧. સૈકાઓ પછી અહિં આવી સર્ખા બરાઇ છે. એક પ્રસિદ્ધ સત્તારીની સ્ત્રી
વાને માટે આજની સભા બોલાવવામાં આવી છે. x x x મિસિઝ રાય (દેવી
૧) ના સંબંધમાં બોલતાં કહી શકાય કે તેમના જીવનનો પ્રભાવ વિશાળ

૧. હતો. x x x કન્યાશાળામાં આપણે એક ક્ષણ યથા છીએ તે કન્યાશાળા પણ

૧. થી વર્તમાન હતી. પણ મિસિઝ રાયે તેને નવી જાંઘી બદલી હતી. x x x
તેમણે પોતાને ઘેર પોતાને ખર્ચે એક બોર્ડિંગ હાઉસની સ્થાપના કરી હતી. અહિંની
બાલિકાઓ તેમનેજ પોતાની માતા ગણે છે. આ બોર્ડિંગ હાઉસમાં તેમના કુટુંબની
આવકનો મોટો ભાગ ખર્ચાતો. મનુષ્યો તરફના તેમના પ્રેમનું સ્મરણ જાણી રાખવું
ચોગ્ય છે. તેમના સમાગમમાં આવનારને માટે એ દેવીરૂપ હતાં. તેમણે ફક્ત આજ
સમાજમાં પોતાનું કાર્ય કર્યું છે એમ નથી, હિન્દુસમાજમાં પણ એમણે ઘણું
કામ કર્યું છે. '

બિહાર નેશનલ કોલેજના હાલના પ્રિન્સિપાલ શ્રીયુક્ત દેવેન્દ્રનાથસેન, એમ. એ.
મહાશય બોલ્યા કે 'તેમણે બીજાં એને માટે પોતાનો પ્રાણ સમર્પણ કર્યો છે. બાલિકાઓ
આગળ એ દાનશીલતા અને ઉદ્યમનું ઉચ્ચ પ્રકારનું દર્શાવે રાખી ગયાં છે. મળે શકે
આવે છે કે, એમણે કેવી રીતે એક માતાની કાળજીથી મદારી સેવા કરી હતી. કોઈની
પણ પીડાની વાત સાંભળતાં એ તરતજ ત્યાં દોડતાં. પોતાની તબીબત કે પૈસાના સ્કંધ
નેતાં નહીં. આવી એક સત્તારીને માટે સન્માન દર્શાવવું એ આપણી ખાસ ધરજ છે. '

હિન્દુસ્તાની મહાગૃહસ્થાના આગેવાન બાંકીપુરના પ્રસિદ્ધ વકીલ શ્રીયુક્ત ગમધરપ્રસાદ
બોલ્યા "આવી મહાન નારીની તરફ સન્માન દર્શાવ્યાથી આપણે આપણી જાતનું જ ગૌરવ
વધારીએ છીએ. મિસિઝ રાય પોતાની બંધી સુખ સગવડોને જુદી જાણે પોતાનું ધર્મ
બીજાઓના કલ્યાણ માટે ખર્ચતાં હતાં. "

પ્રેસિડેન્સી કોલેજના હાલના અધ્યક્ષ મિસ્ટર એચ. આર. જેમ્સ બોલ્યા કે:—આવી
એક સહૃદય નારીનું સ્મરણ જાણી રાખવું વ્યાજબી છે. એ પોતાના મહાન જીવનનો
દેશનું ગૌરવ વધારી ગયાં છે. એની સીસિસ્ટાના ઉપરજ ભારતવર્ષના ઉદયઆધાર ગણે છે.

ડાક્ટર જી. એન. ચોપ મહાશયે જે કાંઈ કહ્યું તેનો સંક્ષેપ સાર આ મૂળ્ય છે:—

'જે નારી હમણાં સંસારમાંથી ચાલ્યાં ગયાં છે, તેમની વાંત યુગનો યુગ સ્પર્શી રહ-
રહ્યું રહેશે. તેમનું અંતઃકરણ આધ્યાત્મિક બાવથી પરિપૂર્ણ હતું. એ હમેશાં ધર્મની
શક્તિથી ચાલતાં. બાળક બાલિકાને સુખી કરવાં અને તેમનાં હૃદય ધ્વજર ભક્તિથી પૂર્ણ
કરવાં એ તેમના જીવનનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય હતું. હિન્દુ, આજ કે મુસલમાન એવો કોઈ વિચાર
એમના મનમાં નહોતો આવતો. બધાની સહાયતા માટે એ તૈયાર રહેતાં. એમની આગળ
ત્હારે કોઈ ગુચવાડો ઉભો થતો ત્હારે તેને ઉકેલવા માટે ધર્મની પાસે પ્રાર્થના કરતાં.
આટલા માટે એમનાં બધાં કાર્યો સફળ થયાં છે. '

દેવીઅધોરકામિનીના સંબંધમાં સ્વર્ગસ્થ પ્રતાપચન્દ્ર મજૂમદાર મહાશય લખે છે
કે:—"અધોરકામિની દર વર્ષે કેટલાક સ્નેહીઓને લઈને રાજગૃહ નામના એક બૌદ્ધ તીર્થમાં
જતાં. ફક્ત ધર્મ સાધનજ તેમના આ પ્રવાસનો ઉદ્દેશ હતો. ત્યાં આગળ એ ત્રણ

વસ સુધી પ્રબળ ઉત્સાહથી. ધર્મોત્સવ કરતાં, રસ્તામાં લોકોને મળીને જાહેર રીતે
વેશ આપતાં તથા નગર સંકીર્તન કરતાં. આવી રીતે ધર્માત્મા સ્વામીની સાથે
કાંઈને એમણે ગાઢભક્તિ, નિષ્ઠા અને ઉચ્ચ મત પાલન કર્યો છે. ઇશ્વરોપાસનામાં
ધોરકામિનીની આમાનાય ભક્તિ જોઈને આત્માર્ય દેશવચન્દ્રે ધણું સંતોષ પ્રગટ કર્યો
તો. વાસ્તવિક રીતે જોતાં ધર્મભાવ, પરસેવામાં પ્રવૃત્તિ, ભગવદ્ભક્તિ અને લોક સેવા,
કે સરખીરીતે લેખના જીવનમાં ગુંચાયકા હતાં. પારકાઓની સેવામાં લેખનું આત્મ-
મર્ષણ, સંતકાર્યમાં ઉત્સાહ, સંસાર તરફ વૈરાગ્ય, ચિત્તશુદ્ધિ, પવિત્રતા, ધર્મ, વિશ્વાસ અને
સાધારણ ભગવદ્ભક્તિની કથા જે સાંભળશે તેને વિશુદ્ધ આનંદ ઉપજશે. શ્રીયુક્ત પ્ર-
શસ્ત્રચન્દ્રાય એમને સહધર્મિણીરૂપે પામીને ધન્યવાદને પાત્ર થયા છે અને એ પ્રકાશચન્દ્રને
તિરૂપે પામીને ધન્ય થઈ ગયાં છે. અને આપણે એ બંનેની તરફ શ્રદ્ધાપ્રીતિ દર્શાવીને
ખી થયાછીએ, ઉપકૃત થયા છીએ, કૃતાર્થ થયા છીએ ”

દેવીઅધોરકામિનીના સંબંધમાં ખીજ પછુ અનેક વિદ્વાનોના સારા અભિપ્રાય મળ્યા
માને એમ છે. પણ તેની જરૂર શી ? આપણે સંક્ષેપમાં લેખનું જે જીવનચરિત્ર જોયું
ઉપરથી આપણને વિશ્વાસ છે કે અધોરકામિની માનવી હોવા છતાં પણ દેવીની
પ્રકૃતિ આ સંસારમાં કાર્ય કરીને સ્વર્ગધામમાં સીધાવ્યાં છે. આપણા દેશની કળવાયલી
ત્રીઓ દેવી અધોરકામિનીની માફક ભક્તિમતી નારી બને, અને દેશની સેવા કરવાને
ન મન ધનથી ધન કરે. એજ મહારી સહાય પ્રાર્થના છે. એમ થશે ત્યારે દેશની દુર્ગ-
તનો નાશ થશે અસ્તુ ! અસ્તુ ! !

શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત.

સમય તરંગ.

નામદાર શહેનશાહ તથા શહેનશાહબાનુનો હિન્દમાં રાજ્યાભિષેક:
એક ધણાજ આનંદની ખબર હિન્દુસ્થાનના નવા પ્રધાન હોર્ડકુ તરફથી પ્રકટ થઈ છે; અને તે એ
છે કે, ૧૯૧૨ ના નવ્યુઆરીની ૧ લી તારીખે નામદાર શહેનશાહ પાંચમા નંબોર્ને તથા શહેનશા-
હબાનુ મેરી રાજ્યમાતા એલેક્ઝેન્ડ્રા સાથે હિન્દુસ્થાનમાં આવી દિલ્લીમાં રાજ્યાભિષેકનો દરબાર
ભરશે. આ શુભ સમાચાર સર્વત્ર આનંદાદાયક થઈ. વધારી લેવામાં આવશે એ નિઃસંશય છે. અત્યાર
સુધીમાં બ્રિટિશ મહારાજ્યનાં તજનશીન કોઇપણ શહેનશાહ અથવા શહેનશાહબાનુ હિન્દમાં
આવી રાજ્યાં નથી; અને તેથી આ સુવર્ણ પ્રસંગ ખાસ મંગલમય થઈ પડેલા જોઈએ એમ સઘળા
હિન્દવાસીઓને પૂરું-અદ્ધા રહે એમાં કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. હિન્દના રાજ્યકર્તાને હિન્દના તજ ઉપર
રાજ્યાભિષેક થાય ત્યારથી હિન્દુસ્થાનનું ભવિષ્ય પણ વધારે ઉત્તવલ, વધારે આશાસ્પદ બનવાનું એ
નક્કિન છે.

રાજમાતા શહેનશાહબાનુ એલેક્ઝેન્ડ્રાનો એકાન્તવાસ: નામદાર રાજમાતા
એલેક્ઝેન્ડ્રા અને રશિયાનાં મહારાણી લેખનાં જ્ઞેન મેરી ડેન્માર્કમાં કોપનહેગન ખાતે આવેલા
લેખના એક ‘વિહવા’-ગ્રામ્ય નિવાસગૃહમાં ઘણાં એકાન્ત અને સાદી રીતે રહે છે અને બાહ-
સાદી કુંડુંગ શિવાય ખીજ કોઈને લાગ્યેજ નથી છે.

નામદાર ગવ્હર્નરનું પુનર્દિગ્ન: નામદાર ગવ્હર્નર સરન્યોર્ન ડ્વાર્કનું લગ્ન
મિસિસ રેનાલ્ડ્સ સાથે તા. ૪ થી નવેમ્બરે મુંબાઈમાં કોટમાં આવેલા સેન્ટેટામસના દેવળમાં

જાણ્યાર વાગ્યે થયાં હતાં. સર ન્યોર્ન ક્લાઈનું વધ પંચાવન વર્ષનું અને મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝ પીસતાળીસ વર્ષનું છે. લગ્નને દિવસે મિસિસ રેનોલ્ડ્ઝ પ્રાતઃકાળમાં વિલાયતથી પો પત્નીની આગબોટ મારપોરામાં મુંબાઈ પધાર્યાં હતાં. લેમનું આપ્તું નામ મિસિસ ફિલિસ રોઝમન્ડ રેનોલ્ડ્ઝ છે અને તે કેપ્ટન રેનોલ્ડ્ઝનાં વિધવા તથા મહંમ મિ. ન્યોર્ન મોરટન છે. લગ્ન પ્રસંગે દેવળને પાંદડાં અને કૃષ્ણી શણગારવામાં આવ્યું હતું ને રાહેરનાં પ્રગરિકા તથા સન્નારીઓ તથા મ્હોંઠાં અમલદારોથી તે ચીકાર બરાઈ ગયું હતું. મિસિસ

સુન્દર પોરાક ધારણ કીધી હતી તથા મનોહર કમળનાં પુષ્પો તથા સુગન્ધી શુભાળનાં ફૂલોનો મ્હોટો શુભો. લેમણે હાથમાં રાખ્યો હતો. લગ્ન ક્રિયા વખતે બેન્ડ સુન્દર સરોદ વગાડ રહ્યું હતું તથા લેમને અને સુંબાળના નામદાર બિરાથે આશીર્વાચન શુકત એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે પછી નામદાર ગંઢર્નર તથા લેમનાં બાતુ દેવળમાંથી વિદાય થયાં હતાં. પ્રભગણમાં આ લગ્ન બહુ હર્ષે ઉત્પન્ન કીધો હતો અને લોકોનાં ટોળાંએ મ્હોટા અવાજોથી હર્ષનાદ કરી આપણા લોકપ્રિય ગંઢર્નર રાહેળ તથા લેમનાં બાતુને બારે આવકાર આપી આનન્દ પ્રગટ કરતાં હતાં. નામદાર સર ન્યોર્ન ક્લાઈનું આ લગ્ન સુખદાયી નીવડો એમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે; અને એ નામદારને હાથે હજી અનેક સત્કાર્યો થવાનાં છે. લેમનાં લેડિ ક્લાઈન લેમને સંપૂર્ણ રીતે સદાયક યદુ પડશે એમ સર્વને ખાતરી છે. પ્રભુ તે આશા પૂર્ણ કરે.

રુદ્રમણી પ્રસૂતિકા શુદ્ધ: સુરતના શેઠ મળબૂખજીદાસ આત્મારામે પોતાનાં સ્વર્ગરથ પત્ની રુદ્રમણીબહેનના નામથી વિભૂષિત થયેલું એક પ્રસૂતિકા શુદ્ધ હાલમાં મુંબાઈમાં કાવસલ પટેલના તળાવની પાસે હિન્દુ સ્ત્રીઓને માટે ઉપાયરૂં છે; અને લેમને ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા હાકતા સર બાલચન્દ્રે કરી હતી. શેઠ રુદ્રમણીદાસ ખીમંછંએ એવો એક વોર્ડ આધુવેદ આપધાલયમાં બાંધીયા કામને માટે ઉપાયરૂં છે પરન્તુ હિન્દુઓને સામાન્ય રીતે ઉપયોગી યદુ પડે એવું કાઈસ્થાન નહિં હોવાથી સાધારણ સ્થિતિનાં માણસોને ધણીજી અગવડ પડતી હતી. રુદ્રમણી પ્રસૂતિકાશુદ્ધ હિન્દુઓના ગીચ લતામાં આવેલું છે અને એક આશીર્વાદ સમાન યદુપડશે એ નિઃસંશય છે. હાલમાં લેમનાં બાર બિહાનાંની સગવડ છે પરન્તુ આશા છે કે લેમની ઉપયોગિતામાં વધારો થયે સર્વ રીતે લેમની સગવડ અને અતુલ્યતામાં સુધારો વધારો થશે. શેઠ મળબૂખજીદાસના પુત્ર દા. મંગળદાસ તથા લેમનાં પત્ની વિલાયત નહને પ્રસૂતિકા (સુતાવડી સ્ત્રી) ને લગતું ખાસ જ્ઞાન સંપાદન કરી આપ્યાં છે અને તેથી આ શુદ્ધ પણ લેમની ઉપરેજ નીચે રહેવાનું-છે એ વધારે સતોષપ્રદ છે. આશા છે કે આ પ્રસૂતિકાશુદ્ધનો દિનપરદિન ઉપયોગ વધશે અને લોકોને તે સર્વ રીતે લાભદાયી યદુ પડશે.

લેડિ મિન્ટોએ અદલાહાબાદમાં રાડ કરેલો સુન્દર રિવાજ: નામદાર વાઈ-સેરાય લોડ મિન્ટો-અદલાહાબાદમાં ટેટનાં સ્મારક સ્થંભોના નોંખવોન લેડિમિન્ટો. લેડિ લેડિ એલિન ઇલિયટની સાથે પધાર્યાં હતા. ત્યાં મિન્ટોબાગ અને સ્મારક સ્થંભોના પાયો નોંખવાની ક્રિયા યદુ રહ્યા પછી, રાય બહાદુર લાલ રામચરણદાસે ત્રણ સુવર્ણમાળાઓ લોડ મિન્ટો, લેડિ મિન્ટો તથા લેડિ એલિન ઇલિયટને મ્હોરાવી હતી. જે વખત તે નામદારોએ લાલાઓને બંને હાથે એડી 'નમસ્કાર' કહીને, ઉપકાર માન્યો હતો. આવાં ન્દાનાં ન્દાનાં સુરુત્યો પણ પ્રભની લાજ હીને કેટલી બધી આકર્ષી રાકે છે તે તે વખત તે મેળાવડામાં ઉત્પન્ન થયેલા અત્યાનન્દથી સમભર રાકે છે.

બે ઇંગ્રેજ બાતુઓની બહાદુરી: કલકત્તાની નુપ્રસિદ્ધ નાટકકાર મિસિસ માર્સડન વેરુફિલ્ડ તથા મિસ પેન્ નામની બે બાતુઓ દારૂંબિંબથી કલકત્તા નજી મેલ્ટેનમાં મ્હોલા વર્ષના ડખામાં એકલી મુસાફરી કરતી હતી. રાતમાં મિસ પેન્ બગી ઉઠતાં તેણે એક દોકીવા મ્હોંવાળા માણસને પોતાની પાસે ઉભેલો જોયો. આ ઉપરથી તેણે ખૂબ પાકી નેથી મિસિસ વેરુફિલ્ડ બગી